

50007

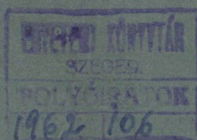
1-4

50007

1961 ALG - 2

419

ARCHAEO LOGIAI ÉRTESÍTŐ

VOL. 88.

1961. 1. SZÁM

88. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

88. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

Szerkesztő:

FÜLEP FERENC

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARKÓCZI LÁSZLÓ, B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS, KOREK JÓZSEF, OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum). Távb.: 130–678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V., Alkotmány utca 21. Távb.: 111–010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Posta Központi Hírlap Iroda,
Budapest V., József nádor tér 1. Távb.: 180–850. Csekkszámla: 61257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V., József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

Dobrovits Aladár: Oroszlán Zoltán 5

TANULMÁNYOK

Csalog József: Adatok a badeni (péceli) nép kocsitemetkezéseihez és életformájának kérdéséhez 7
Alföldy Géza: Studia Pannonica 23
Cs. Sós Ágnes: Újabb avarkori leletek Csepel szigetről 32
Csemegi József: A ládi kőbálvány-töredék 52
Bartka Antal—Erdélyi István: Népvándorláskori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseire 68

KÖZLEMÉNYEK

Mancevics A. P.: A Kalitva folyó melletti kurgán 77
Nováki Gyula: A balatonföldvári későkelta földvár 81
Kákosy László: A császárkori Thoth kultusz problémájához 89
Hajnóczy Gyula: Római épületemlékeink műemlékvédelmi és műszaki kérdései 92
Erdélyi István: Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában 95
Megay Géza: Honfoglaláskori temető Miskolc északkeleti határán 100
Kampis Antal: A feldebrői pásztorbotról 109
Kalmár János: Ingelri kard a Történeti Múzeumban 115
Kozák Károly: Jelentés a celledömölki középkori bencés apátsági templom feltárásáról 116
Kiss Ákos: Aynard-várának egykori helye 122

SZEMLE

Banner János: Beszámoló az U. I. S. P. P. Állandó Bizottságának prágai üléséről 126
Harmatta János: Beszámoló a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszusról 127
Varga Edit: Beszámoló a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszus Egyiptológiai Szekciójának munkájáról .. 129
Salamon Ágnes: A szegedi új régészeti kiállítás 1959 131
Korek József: Dorogi Múzeumbarátok Köre 132
B. Thomas Edit: Külföldi régészeti hírek 133
Radocsay Dénes: Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1959–1960. évi működéséről 134
B. L.: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1960. évben 135

ARCHEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

88. Kötet 1961

TARTALOMJEGYZÉK

Dobrovits Aladár : Oroszlán Zoltán	5
--	---

TANULMÁNYOK

Csalog József : Adatok a badeni (péceli) nép kocsitemetkezéseihez és életformájának kérdéséhez	7
Szilágyi János György : A Brygos-festő egy új kyllixe	165
Castiglione László : A Sarapis-kiné kérdéséhez	170
Mócsy András : A Mons Claudius	178
Fitz Jenő : Ti. Claudius Claudianus corsus honorumához	180
Erdélyi Gizella : Adatok a pannóniai síraediculákhoz	184
Alföldi Géza : Studia Pannonica	23
Bóna István : Az újhartyáni germán lovassír	132
Cs. Sós Ágnes : Újabb avar kori leletek Csepel-szigetről	32
Csemegi József : A ládi kőbálgány-töredék	52
Bartha Antal—Erdélyi István : Népvándorláskori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihöz	68

KÖZLEMÉNYEK

Mészáros Gyula : Preszkita lándzsahüvely Kakasdról	210
Mancevics A. P. : A Kalitva folyó melletti kurgán	77
Nováki Gyula : A balatonföldvári későkelta földvár	81
Kákósy László : A császárkori Thoth kultusz problémájához	89
P. Buócz Terézia : Korarómai sírok a szombathelyi Rumi úton	219
Bíró Endre : Győr-nádorvárosi koracsászárkori sírok	240
Kádár Zoltán : C. Sempronius Marcellinus savariai sírköve	249
Szentlélek Tihamér : Örvényesi Minerva fej	253
Sprincz Emma : Mercurius bronzszobrocskája Szőnyből	258
Kanócsay Margit : Petronia Severina szarkofágja Brigetióból	261
B. Vágó Eszter : Későrómai sírok Intercisában és Böleskén	264
Bíróné Sey Katalin : Egy újabb thráciai veretű bronzmedália Brigetióból	273
Hajnóczy Gyula : Római épületelemzeink műemlékvédelmi és műszaki kérdései	92
Erdélyi István : Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában	95
Megay Géza : Honfoglaláskori temető Miskolc északkeleti határán	100
Kampis Antal : A feldebrői pásztorbotról	109
Kalmár János : Ingelri kard a Történeti Múzeumban	115
Kozák Károly : Jelentés a celdömölki középkori bencés apátsági templom feltárásáról	116
Kiss Ákos : Aynard-váranak egykori helye	122

SZEMLE

Papp László : Dombay János	275
Banner János : Beszámoló az U. I. S. P. P. Állandó Bizottságának prágai üléséről	126
Harmatta János : Beszámoló a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszusról	127
Varga Edit : Beszámoló a XXV. Nemzetközi Orientalista Kongresszus Egyiptológiai Szekciójának munkájáról	129
Gazdapusztai Gyula : Korai vaskori leletek a kaukázusi gyűjteményekben	276
Makkay János : A tépei avar fejedelmi lelet előkerülésének körülményei	278
Erdélyi István : Új magyarországi rovásfelirat	279
Salamon Ágnes : A szegedi új régészeti kiállítás 1959	131
Körök József : Dorogi Múzeumbarátok Köre	132
B. Thomas Edit : Külföldi régészeti hírek	133
B. Thomas Edit : Külföldi régészeti hírek	280
Németh Endre : Régészeti hírek	281
Radocsay Dénes : Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1959—1960. évi működéséről	134
B. L. : A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1960. évben	135
Archäologische Forschungen im Jahre 1960	282

IRODALOM

Szilágyi János : Acta Archeologica ASH. XI. kötet	136
Szilágyi János : Acta Archaeologica ASH. XII. kötet	300
Cennerné Wilhelm Gizella : Acta Historiae Artium 6. kötet	301
Kalicz Nándor : J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
L. Kovrig Ilona : Fettich N., A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet	137
Rózsa György : Magyar Műemlékvédelem 1949—1959	139
G. Sándor Mária : Genton I., Magyarország művészeti emlékei I.	303
Vétes László : Ehringsdorf, Taubach, Weimar lelőhelyeinek feldolgozása az Altthüringen köteteiben	140
Gazdapusztai Gyula : E. И. Крупинов, Древняя история Северного Кавказа (Az Északkaukázus őstörténete) ..	141
Mozsolics Amália : H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen ..	304
Gáldi László : B. Георгиев, Тракийският епик (A trák nyelv)	142
Kalicz Nándor : S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
Szilágyi János György : F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144
Szilágyi János György : F. Willemsen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels	144
Szilágyi János György : W. Züchner, Über die Abbildung	145

<i>Alföldy Géza</i> : Új irodalom Pannónia és a lengyel területek közötti kapcsolatokhoz	146
<i>B. Thomas Edit</i> : P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
<i>Kiss Ákos</i> : A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
<i>Erdélyi István</i> : Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области (Az osi terület déli rayonjainak régészeti emlékei)	307
<i>Bóna István</i> : W. U. Guyan, Das alamannische Gräberfeld von Beggingen-Löbern	150
<i>Bóna István</i> : H. Schoppa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
<i>Németh Endre</i> : Magyar Régészeti Irodalom 1960	151

СОДЕРЖАНИЕ

А. Добровиц: Биография Золтана Орослан	5
--	---

СТАТЬИ

Й. Чалог: Данные к вопросу о погребении с возом и об образе жизни народа баденской (пещельской) культуры	7
Я. Д. Силади: Новый килик художника Бригос	165
Л. Кастиглионе: К вопросу о клине Сараписа	170
А. Мочи: Mons Claudius	178
Е. Фиц: Corsus honorum Claudii Claudiani Ti.	180
Г. Эрдейи: Данные к паннонским надгробным эдикулам	184
Г. Альфёльди: Studia Pannonica	23
И. Бона: Погребение германского всадника в с. Уйхартян	192
А. Шош Ч.: Новые аварские находки на острове Чепел	32
Й. Чемеги: Фрагмент каменного идола из с. Лад	52
А. Барта—И. Эрдейи: К методическим и теоретическим вопросам археологии по миграции народов в Венгрии	68

СООБЩЕНИЯ

Д. Месарош: Предскифские ножны копья из с. Какашд	210
А. П. Манцевич: Курган на реке Калитве	77
Д. Новаци: Позднекельтский земляной вал в с. Балатонфёльдвар	81
Л. Какоши: К проблематике культа Тот в эпоху императоров	89
Т. Буоц П.: Могилы ранней римской эпохи на ул. Руми в г. Сомбатхее	219
Э. Биро: Могилы из ранней римской эпохи в Дьер-Надорвароше	240
З. Кадар: Надгробный камень Ц. Семпрониуса Марцеллинуса в Саварии	249
Т. Сентлелеки: Голова Минервы Ёрвенеше	253
Э. Шпринц: Бронзовая статуетка Меркурии из Сень	258
М. Каножкаи: Саркофаг Петронии Северины из Бригечио	261
Э. Ваго Б.: Могилы поздней римской эпохи в Интерциза и в Бельчке	264
К. Шей Биро: Новая бронзовая медаль фракийского производства из Бригечио	273
Д. Гайноци: Технические вопросы защиты памятников искусства в связи с римскими зданиями в Венгрии	92
И. Эрдейи: Новые данные о распространении стиля блях сумок в Восточной Европе	95
Г. Мезаи: Могильник времени завоевания венграми Родины в окрестностях г. Мишкольц	100
А. Кампиш: Жезл из с. Фельдебрё	109
Я. Калмар: Меу Ингерли в Искорусском Музее	115
К. Козак: Отчёт о раскрытии бенедиктинской аббатской церкви из Средних Веков в с. Цельдёмельк	116
А. Киши: Местонахождение крепости Айнарда	122

ОБОЗРЕНИЕ

Л. Папп: Янош Домбай	275
Я. Баннер: Отчёт о пражской сессии постоянного комитета У. И. С. П. П.	126
Я. Гарматта: Отчёт о XXV. Международном Конгрессе Ориенталистов	127
Э. Варга: Отчёт о работе Секции Египтологии XXV. Международного конгресса Ориенталистов	129
Д. Газдапустаи: Находки раннего железного века в кавказских коллекциях	276
Я. Маккаи: Обстоятельства раскрытия аварских княжеских находок в Тэпе	278
И. Эрдейи: Новая руническая надпись из Венгрии	279
А. Шаламон: Выставка 1959 новой археологии в г. Сегед	131
Й. Корек: Кружок любителей Музея в. Дорог	132
Э. Томас: Зарубежные археологические новости	133
Э. Томас: Зарубежные археологические новости	280
Э. Немет: Археологические новости	281
Д. Радочаи: Отчёт о деятельности в 1959—60 гг. Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики	134
Л. Б.: Археологическая деятельность в 1960 г. Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики	135
Archäologische Forschungen im Jahre 1960	282

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

Я. Силади: Acta Archaeologica ASH Tom XI.	130
Я. Силади: Acta Archaeologica ASH Tom XII.	301
Г. Вилхельм Ценнер: Acta Historiae Artium Tom 6.	301
Н. Калиц: J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
И. Ковриг Л.: Fettich N., A Szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet	137
Д. Рожа: Защита Памятников Искусства в Венгрии 1949—1959 г.	139

М. Шандор Г.: <i>Genthon I., Magyarország művészeti emlékei I.</i>	303
Л. Вертеш: Обработка местонахождений Эрингсдорф, Таубах и Веймар в томах Альттюринген	140
Д. Газдапуштаи: Е. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа	141
А. Можолитч: Н. Müller—Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen	304
Л. Гальди: В. Георгиев, Тракийский язык	142
Н. Калиц: S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
Я. Д. Силади: F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144
Я. Д. Силади: F. Willemsen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels	144
Я. Д. Силади: W. Züchner, Über die Abbildung	145
Г. Альфельди: Новая литература о связях между Паннонией и польскими территориями	146
Э. Томас Б.: P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
А. Киши: A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
И. Эрдейи: Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области	307
И. Бона: W. U. Guyan, Das alamannische Gräberfeld von Beggingen-Löbern	150
И. Бона: H. Schorpa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
Э. Немет: Венгерская археологическая литература за 1960	151

TABLE DES MATIÈRES

A. Dobrovits: Zoltán Oroszlán	5
-------------------------------------	---

ÉTUDES

J. Csalog: Contribution à la question des enterrements à char et de la forme de vie du peuple de la civilisation de Baden (Pécel)	7
J. Gy. Szilágyi: Une nouvelle coupe du peintre de Brygos	165
L. Castiglione: Contribution à la question de la Klíné de Sarapis	170
A. Mócsy: Le Mons Claudius	178
J. Fitz: Contribution au corsus honorum de Ti. Claudius Claudianus	180
G. Erdélyi: Données sur les édifices funéraires de Pannonie	184
G. Alföldy: Studia Pannonica	23
I. Bóna: La tombe de cavalier germanique de Újhartyán	192
A. Cs.-Sós: Nouvelles trouvailles de l'époque avar dans l'île de Csepel.	32
J. Csémei: Le fragment de l'idole de pierre de Lád	52
A. Bartha—J. Erdélyi: Contribution aux questions d'ordre méthodique et théorique de notre archéologie de l'époque de la migration des peuples	68

NOTES ET INFORMATIONS

Gy. Mészáros: Une fourreau de lance préscythie de Kakasd	210
A. P. Mancevics: Le kourgane situé près de la rivière Kalitva	77
Gy. Nováki: Le fortin de terre celtique de Balatonföldvár	81
L. Kákosi: Contribution au problème du culte de Thoth à l'époque impériale	89
T. P.-Buócz: Sépultures romaines de haute époque de la rue Rumi à Szombathely	219
E. Bíró: Sépultures de la haute époque impériale à Győr—Nádorváros	240
Z. Kádár: La pierre tombale de C. Sempronius Marcellinus à Savaria	249
T. Szentlélek: La tête de Minerve, de Örvényes	253
E. Sprincz: La statuette de Mercure, de Szőny	258
M. Kanószay: Le sarcophage de Petronia Severina à Brigetio	261
E. B.-Vágo: Sépultures romaines de basse époque à Intercisa et à Bölske	264
K. Biro-Sey: Une nouvelle médaille de bronze frappée en Thrace, de Brigetio	273
Gy. Hajnóczy: Les problèmes concernant la protection de nos monuments architecturaux de l'époque romaine	92
J. Erdélyi: Nouvelles données sur la diffusion en Europe Orientale du style des plaques de sabretache	95
G. Megay: Un cimetière de l'époque de la conquête hongroise dans les confins nord-est de Miskolc	100
A. Kampis: Sur la crosse de Feldebrő	109
J. Kalmár: Une épée «Ingelri» au Musée d'Histoire	115
K. Kozák: Rapport sur le dégagement de l'église bénédictine médiévale de Celldömölk	116
A. Kiss: L'emplacement d'autrefois du château Aynard	122

CHRONIQUE

L. Papp: János Dombay	275
J. Banner: Compte rendu de la Session de Prague de Comité Permanent de l'U. I. S. P. P.	126
J. Harmatta: Compte rendu du XXV ^e Congrès International des Orientalistes	127
E. Varga: Compte rendu du travail de la Section Égyptologique du XXV ^e Congrès International des Orientalistes	129
Gy. Gazdapusztai: Trouvailles du premier âge du Fer dans les collections caucasiennes	276
J. Makkay: Les circonstances de la découverte de la trouvaille princière avar de Tépe	278
J. Erdélyi: Une nouvelle inscription runique de Hongrie	279
A. Salamon: La nouvelle exposition archéologique au Musée de Szeged 1959	131
J. Korek: Le Cercle des Amis du Musée de Dorog	132
E. B.-Thomas: Nouvelles archéologiques internationales	133
E. B.-Thomas: Nouvelles archéologiques internationales	280
E. Németh: Nouvelles archéologiques	281

<i>D. Radocsay</i> : Compte rendu sur l'activité en 1959—1960 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	134
<i>L. B.</i> : L'activité archéologique en 1960 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	135
Archäologische Forschungen im Jahre 1960	282

L I V R E S

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Tome XI.	136
<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Tome XII.	300
<i>G. Cenner-Wilhelm</i> : Acta Historiae Artium, Tome 6	301
<i>N. Kalicz</i> : J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
<i>I. L. Kovrig</i> : Fettich, N., A Szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet (La trouvaille de la tombe princière hunnique de Szeged—Nagyszéksós)	137
<i>Gy. Rózsa</i> : La protection des monuments historiques en Hongrie 1949—1959	139
<i>M. G.-Sándor</i> : Genthon, I., Magyarország művészeti emlékei (Les monuments d'art de la Hongrie). Tome I.	303
<i>L. Vértes</i> : Les sites d'Ehringsdorf, de Taubach et de Weimar étudiés dans les volumes de la revue «Altthüringen»	140
<i>Gy. Gazdapusztai</i> : E. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа (La préhistoire du Caucase du Nord)	141
<i>A. Mozsolics</i> : H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen	304
<i>L. Gáldi</i> : B. Георгиев, Тракийският език (La langue thrace)	142
<i>N. Kalicz</i> : S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : F. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels	144
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : W. Züchner, Über die Abbildung	145
<i>G. Alföldy</i> : Littérature récente sur les attaches entre la Pannonie et les territoires polonais	146
<i>E. B.-Thomas</i> : P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
<i>A. Kiss</i> : A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
<i>I. Erdélyi</i> : Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области (Les monuments archéologiques des rayons sud du territoire d'Os)	307
<i>I. Bóna</i> : W. U. Guyan, Das alamannische Gräberfeld von Beggingen-Löbern	150
<i>I. Bóna</i> : H. Schoppa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
<i>E. Németh</i> : Littérature archéologique hongroise 1960	151

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Acta Ant. Hung.	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta Arch. Hung.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AAnz	= Archäologischer Anzeiger
AEM	= Archäologisch-Epigraphische Mitteilung
AH	= Archaeologia Hungarica
AIJ	= Hoffiller, V. — Saria, B., Antike Inschriften aus Jugoslawien (Zagreb 1938)
AJA	= American Journal of Archaeology
AK	= Archaeologiai Közlemények
AM	= Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung
AntH	= Antiquitas Hungarica
Ant. Tan.	= Antik Tanulmányok
Arch. Ért.	= Archaeologiai Értesítő
AR	= Archeologické Rozhledy
ASAE	= Annales du Service des Antiquités de l'Égypte
ATIE	= Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve
BGU	= Berliner Griechische Urkunde
BJ	= Bonner Jahrbücher
BMC	= Catalogue of the British Museum
BpR	= Budapest Régiségei
Bp. Tört.	= Budapest Története
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
BSA	= Annual of the British School at Athens
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
DMÉ	= A Déri Múzeum Évkönyve
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából — Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
DuSz	= Dunántúli Szemle
EPHk	= Egyetemes Philologiai Közlöny
ERV	= Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua
ÉTK	= Értekezések a történettudományok köréből
Etn	= Ethnographia (= Népelet)
FA	= Folia Archaeologica
FFC	= Folklore Fellow Communications
HMNE	= László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944)
JA	= Jahrbuch für Altertumskunde
JDAI	= Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JEA	= Journal of Egyptian Archaeology
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts
JPMÉ	= Janus Pannonius Múzeum Évkönyve
JRS	= Journal of Roman Studies
LA	= Laureae Aquincenses
MDAI	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (1948—1953)
MDIK	= Mitteilungen des Deutschen Instituts für Ägyptische Altertumskunde in Kairo
MM	= Magyar Múzeum
MTAK	= A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Osztályának Közleményei, Régészet
Műv. Tört. Ért.	= Művészettörténeti Értesítő
Művészettört. Tan.	= Művészettörténeti Tanulmányok
MZ	= Mainzer Zeitschrift
OMM	= Az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben
PGM	= Papyri Graecae Magicae (K. Preisendanz)
PSBA	= Proceedings of the Society of Biblical Archaeology
PW	= Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
PZ	= Prähistorische Zeitschrift
RA	= Revue Archéologique
RÉA	= Revue des Études Anciennes
RhM	= Rheinisches Museum
RM	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung
RTÉ	= Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve
SBAW	= Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche
Slov. Arch.	= Slovenská Archeologia
SSz	= Soproni Szemle
Sz	= Századok
Szov. Rég.	= Szovjet Régészet (Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum)
SzVMK	= Szegedi Városi Múzeum Kiadványai

TBM	= Tanulmányok Budapest Múltjából
VAHD	= Vjesnik za Archeologiju i Historiju Dalmatinsku
VHAD	= Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva
VREJ	= A Vasmegyei Régészeti Egylet Jelentése
VSz	= Vasi Szemle
W. B.	= Wörterbuch der Ägyptischen Sprache
WMBH	= Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina
ZAS	= Zeitschrift für Ägyptische Sprache
ГАИМК	= Государственная Академия истории материальной культуры
ИГАИМК	= Известия Государственной Академии истории материальной культуры
КС = КСИМК	= Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
МАР	= Материалы по археологии России
МИА	= Материалы и исследования по археологии СССР
ОАК	= Отчет Императорской Археологической Коммиссии
СА	= Советская археология

50007

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 88.

1961.
1. SZÁM

88. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1961

ZOLTÁN OROSZLÁN

PRAECEPTORI ARCHAEOLOGORVM MERENTISSIMO

SEPTVAGENARIO

HOC VOLVMEN

AMICI

SODALES

DISCIPVLI

GRATVLANTES

D

D

S. Oroszlán Zoltán

OROSZLÁN ZOLTÁN

Amikor felköszöntöm hetvenedik születésnapja alkalmából Oroszlán Zoltánt, úgy érzem, hogy nem pusztán a barátok, hanem a tanítványok, a régi tanítványok nevében is teszem, annak ellenére, hogy a szó iskolás értelmében nem voltam tanítványa. Egyetemi előadásait nem hallgathattam, hiszen mikor Oroszlán Zoltán megkezdte egyetemi pályafutását, én már befejeztem tanulmányaimat.

Am mégis tanítványának tartom magamat, hiszen immár három évtizedes múzeumi pályámnak jelentős részét mellette töltöttem és több mint egy évtizedig volt közvetlen felettesem, múzeumi tanítómesterem.

Mikor a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályára kerültem, fiatal korom ellenére egyenrangúnak ismert el magával, egyenlő jogokkal, de egyenlő köteleességekkel is. Nem vonta meg tőlem egyetlen percre sem támogatását, tanácsait. Sokszor felvetették és felvetik napjainkban a „fiatalok” és idősebbek problémáját, sokszor talán erőltetetten is. Úgy érzem, hogy ennek a problémának ideálisabb, emberibb, tudománnyal foglalkozókhoz méltóbb felfogását el sem lehet képzelni, amint ezt Oroszlán Zoltán képviselte. Észrevétlenül tanított és nevelt előbb magával egyenértékű kollégává, tudományos kutatóvá, habilitált magántanárrá, hogy mint professzortársa ugyanolyan barátian működjünk együtt a tőle tanult módszerekkel, újabb és újabb egyetemi és múzeumi tudós-generációk felnevelése érdekében.

Talán túl szubjektívnak tűnhet fel, amit elmondottam, de úgy érzem általános érdekű.

Hiszen nem én vagyok az egyetlen, aki oly sokat köszönhet mindig önzetlen, minden feltékenységtől mentes nevelőmunkájának, akit éppúgy nevelt, akivel ugyanilyen módon működött együtt, a magyar régészet, ókortudomány, művészettörténet, múzeumügy érdekében. Nem egy jelentős kutatót indított el, segített pályáján, nem egy jelentős tudományos eredmény megszületését segítette elő. Emlékezetemben van még azoknak a kedves, éjszakába hajló óráknak varázsa, amikor szinte mindenről megfellelkezve írtuk egy minden értelemben fokról fokra elsőtévedő világban (1938!) azt a munkát, amellyel kapcsolatban örökké büszke leszek arra, hogy a kettőnk nevét viseli. A Szépművészeti Múzeum ugyancsak kettőnk által rendezett egyiptomi gyűjteményének vezetője volt ez, annak a kiállításnak vezetője, amely a magyar muzeológia, a magyar kiállításrendezés terén is jelentős előrelépés volt és őszintén mondhatom el, hogy mindazt, amit a muzeológia, a múzeumügy terén elértem, azt Oroszlán Zoltántól nyert tanítás alapján érhettem csak el. És éppen ez emlékeztethet arra, hogy Oroszlán Zoltán volt a magyar muzeológia egyik úttörője, elméletének mestere, aki immár generációkat nevelt fel, vezetett be a muzeológia gyakorlati, jogi és elméleti problémáiba.

Valóban, ez a bőkezű adakozás, a minden feltékenységtől mentes tanítás és együttműködés Oroszlán Zoltán személyiségének egyik legjellemzőbb vonása: a maga személyiségének háttérbeállítását a közösség céljainak érdekében. Aki ismeri ily irányú önzetlen munkáját a Szépművészeti Múzeumban — túl az Antik Osztály keretein — vagy tevékenységét csaknem négy évtizeden át a Magyar Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulatban — melynek főtitkára, alelnöke volt, majd elnöke lett —, tevékenységét a nemzetközi tudományos és kulturális együttműködés terén, az csak egyetérthet az itt elmondottakkal. Volt bőven mit adnia és sokszor nem törődött avval, hogy a tőle kölcsönvett tegulákat ki milyen falba építi be. Épített ő is falat eleget.

Talán az elsők között figyelt fel arra, hogy a pannoniái, első pillanatra durvának és primitívnek tűnő kömlékek, domborművek és szobrok nem pusztán barbár utánzásai a klasszikus tökéletességű római művészetnek, hanem egy saját törvényszerűségeit követő művészi látás, egy kialakuló új társadalom, talán kezdetlegesebb, de összegező és erőteljes művészi mondanivalójának kifejezői. Mint ásató régész is jelentős tevékenységet fejtett ki. Szőlőváros-Dunapentele egyik első ásatója volt, aki régészeink közül talán elsőnek vette igénybe nehéz körülmények közt a „társadalmi munkát”, az ifjúság múltért való rajongását a tudomány érdekében, evvel is nevelő munkát végezve. Tanulmányozta és értékelte a klasszikus mítoszok és történeti hagyomány provinciális művészi megjelenítési formáját, rámutatva arra, hogy a klasszikus kereteken át hogyan érvényesül a provinciák földjének sajátos, ősi mondanivalója is. Szólhatnánk róla mint vallás-történészről is.

Természetesen nem volt tőle idegen a klasszikus világ maga sem, Hellas, Italia, Kréta vagy Asia általa nemegyszer bejárt földje, Pannonia mellett a többi provincia, Noricum, a két Germánia, Dácia, a két Moesia és Thrácia sem. Pausanias, Plinius és Vitruvius voltak kedvelt vezetői az elmúlt korok művészete

útvesztőinek bejárásában, mint Danténak Vergílius. Mégis a klasszikus művészet iránti magatartásában a provinciális művészettel szemben tanúsított állásfoglalásával rokon vonásokat ismerhetjük fel. Megjárta ő is azokat a csúcsoakat, amelyeket — mondjuk Polykleitos, Pheidias, az Akropolis vagy az olympos Zeus-templom, a Forum Romanum, vagy Appellés jelentenek, mégis a Parnassos vagy Helikon lejtőit ékesítő egyes szálfák helyett szívesebben szemlélte a völgyek talán kevésbé vonzónak tűnő, de dúsan és változatosan tenyésző növényzetét. Az antik kisművészetek, elsősorban a terrakotta-plasztika volt talán kutatásainak legkedvesebb területe. Ezen keresztül találta meg az utat az antik ember és mindennapja művészetének és mindennapja életének megértéséhez. A Szépművészeti Múzeum görög-terrakotta gyűjteményéhez írt katalógusa rámutatott arra, hogy a magas csúcsok klasszikus művészete mellett ott él egy másik, a nép művészi nézeteit kifejező, életét hívebben tükröző művészet is.

Nem lehet ezek után csodálatos, hogy Oroszlán Zoltán érdeklődése nem állt meg csak az antik művészet keretei között. Minden kor minden művészeti megnyilvánulása egyaránt érdekelte, mégis az antik művészetten kívül elsősorban saját kora művészete, az egykorú magyar művészet kötötte le figyelmét. Szinte együtt élt ezzel, kora legelső művészeit barátai közé sorolhatta, kritikáiban regisztrálta az élő művészet eredményeit. Nem véletlen, hogy a magyar művészetből legkedvesebb számára Izsó Miklós kisplasztikája volt, melyben rokonvonásokat ismert fel a hellenisztikus kisplasztika terrakottáival.

Oroszlán Zoltán 1891-ben született Budapesten, iskoláit is itt, majd az antik Gorsium, a számára oly különösen kedves Tác közelében fekvő Székesfehérváron végezte. Az egyetemen Hampelt és Kuzsinszkyt, Láng Nándort, valamint az akkor fiatal magántanárt : Hekler Antalt hallgatta. Volt főiskolai tanár és 1913 február 14-én lépett be a Nemzeti Múzeumba, mint gyakornok. 1917-től fogva a konstantinápolyi magyar intézetnek volt titkára, melynek megszüntetése ellen, egy szűk látókörű, provinciális szemléletű kultúrpolitika ellen, később hiába harcolt. Konstantinápolyból hazatérve a Tanácsköztársaság idején 1919-ben nagy lelkesedéssel állította tudását a dolgozók kulturális emelkedése szolgálatába, nagy sikert aratott előadásaival, utána pedig fanyaron kellett éreznie az ilyen vagy olyan indokú mellőztetést. A Történeti Múzeumtól 1923-ban megválva a Szépművészeti Múzeumba került. Itt nemcsak a görög terrakottagyűjtemény rendezését, feldolgozását és közzétételét valósította meg, nemcsak az egyiptomi gyűjtemény megszervezését és említett megrendezését végezte, hanem úgyszólván az egész múzeum középpontjává vált. Közben bejárta fél Európát, Németországot, Ausztriát, a skandináv államokat, Olaszországot, a Balkánt, Kisáziát. 1936-ban Budai Árpád habilitálta magántanárrá a szegedi egyetemen, ahol 1941-ben rendkívüli tanári címet is kapott. Mint annyi más tudósunk számára, számára is a felszabadulás hozta meg az igazi elismerést. 1945-ben nevezték ki a budapesti egyetemre a klasszika archeológia tanárává. Azóta is számos kiváló tudós került ki keze alól.

Még csak egy — szinte visszatérőnek mondható — momentumot emelnék ki Oroszlán Zoltán pályájából. 1922 és 1924 között részt vett a bécsi tárgyalásokon a történetünk során Magyarországról Bécsbe hurcolt és Magyarországnak visszatért műkincsek tárgyában. 1946—1947 folyamán ő volt a vezetője annak a bizottságnak, amely a Szépművészeti Múzeumból a nyilasok által nyugatra hurcolt műkincsek hazahozatalát intézte. A nézők ezrei, akik a Szépművészeti Múzeum műkincseiben gyönyörködnek, talán már rég elfelejtették, vagy soha nem is tudták, miként aggódtunk ezek sorsa felett, Oroszlán Zoltán küldetésének sikeréért. A tudóst áldozatos pályája nemegyszer messzire ragadja dolgozószobája nyugodt falai közül.

Ám mindennek végiggondolása messzire vezetne : mi itt csak hálánkat fejezhetjük ki Oroszlán Zoltánnak, a tudósnak és tanárnak, és reményünket, hogy sok kiváló tanítványt nevelhet még.

Dobrovits Aladár

ADATOK A BÁDENI (PÉCELI) NÉP KOCSITEMETKEZÉSEIHEZ ÉS ÉLETFORMÁJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Alábbiakban közölt cikkem csak két fejezete annak a dolgozatomnak, melyben a bádeni emlékcsoporthoz kapcsolódó kérdéseket veszem revízió alá. Kronológiai kérdésekkel ezen a helyen nem foglalkozhatom, annyit azonban meg kell jegyez-nem, hogy a szóban forgó emlékcsoportot közel 600 lelőhelyére, a leletanyagának különböző jelleg-ére, a sztratigráfiai adatok ellentmondására való tekintettel nem tartom rövid életűnek, nem tartom egyetlen fejlődési időszakba beszoríthatónak. Meggyőződésem szerint ez a csoport hosszú életű volt; keramikájának formái és díszítései szerint múltja visszanyúlik a keramika előtti időkbe, megszűnése pedig a bronzkor első harmadába. Keramikájának típusai nem vezethetők le egyik neolitikusnak nevezett csoportunkból sem,¹ díszítéstílusuk nem hirtelen bekövetkezett ízlésváltozás, ugrásszerű fejlődés eredménye,² mert a bádeni keramika stílusa nem az emberi elme szabad alkotása, hanem a keramika előtti idők edényféléiről átvett formák továbbélése. Ugyanebben az időben gyökerezik a bádeni csoport népének életformája is, ami annyit jelent, hogy ez az etnikai csoport már a keramikakészítés elterjedése előtt elkülönült a többi itt élt néptől és már akkor kialakította a sajátosan egyéni, a steppenépekével rokon kultúráját.

A jelen dolgozatban a bádeni (péceli) nép pásztoréletformájával foglalkozom, illetve abból is csak azt ragadom ki, ami leginkább visszatükrözi azt; a kocsitemetkezéseket és a bádeni keramika előzményeinek kérdését.

Az a tény, hogy az ide tartozó emléktárgyakban élelemtartó, feltehetően gabona tárolására szol-

gált nagy edények is akadnak,³ nem dönti el a kérdést, hogy készítőik lényegében földművelők voltak-e, vagy csak mellékesen, esetleg csak helyenkint és későbbi időkben voltak-e azok.⁴ Nem dönti el a kérdést az sem, hogy a magyarsarlósi földvár⁵ valóban bádeni volt-e — s ha az volt, korai-e vagy késői —, mert erődített helye a pásztor-kultúrában élő népeknek is lehet.⁶ A pásztori életforma pedig összefér a téliszállások közelében üzött földműveléssel. Banner a „péceli” kultúra népét nem tartja pásztornépnek.⁷ Nem veszi azonban figyelembe, hogy a csoport legtöbb lelőhelye rövid ideig lakott nyáriszállás benyomását kelti, ezek mellett alig néhány téliszállásnak nevezhető nagyobb települést ismerünk,⁸ illetve hogy az év nagy részében vándorló pásztornépek egyik fontos kellékét, a szekeret, sőt a kocsitemetkezést is ismerjük ebből a korból.

A bádeni kocsitemetkezés kérdésében sem jutott a kutatás megnyugtató eredményre. Banner lehetségesnek tartotta ugyan, hogy az alsónémedi 3. és 28. sírban nemcsak két szarvasmarhát, hanem kocsit is temettek a halottak mellé,⁹ ezeket azonban egyszerű mellékleteknek gondolja: — „Es ist nicht zu bezweifeln, daß in diesen Gräbern die Rinder bloße Beigaben waren und sie ebenso wie andere Dinge mit den Toten gleichzeitig, vielleicht mit Wagen in die Erde gelegt wurden.”¹⁰ — Az állatok rituális eltemetésének okát egy hasábbal odább abban látja, hogy az ember, akinek életében fontos szerepet játszott az állattartás, „nem lehet közömbös az állatok iránt”.

Nem egészen véletlen, hogy Soproni Sándor a budakalászi kocsimodellről szóló első publikációjá-

¹ Az a feltevés, hogy a bádeni keramika stílusa a közép-európai neolitikumban gyökerezne, nem fogadható el. Az a néhány bádeni lelet, melynek anyagában már keramikai csoportba tartozó darabok is vannak, nem az ezekből való leszármazást, hanem a részbeni egykorúságot, az ezekkel való alkalmi érintkezést bizonyítja. Az idegen stílusú darabok egyszerűen bádeni anyag közé kerültek, a tipikusan bádeni keramika egyetlen formájáról sem mutatható ki azonban, hogy az másmilyen neolitikus csoport formáiból, továbbfejlődés útján alakult volna ki.

² J. Böhm ugráselemélete — mellyel a bádeni stílus létrejöttét igyekezett megmagyarázni [Zur Endphase der Donauländischen Kultur. Altböhmien und Altmähren I (1941) 37—64.] — is csak azt bizonyítja, hogy a bádeni

keramika stílusa nem vezethető le más keramikai stílusból, hogy az ilyen származtatáshoz éppen az összekötő láncszemek hiányoznak.

³ Banner, J., Die Pécel-Kultur. AH 35 (1956) 219.

⁴ A több, mint 570 lelőhelyről ismert bádeni csoport természetesen nem lehetett rövid életű. Idővel gazdasági, társadalmi szerkezete meg is változhatott, s a fejlődés mértéke helyenkint is különböző lehetett.

⁵ Banner, J., i. m. 219.

⁶ Belső-ázsiai példák sora igazolja ezt.

⁷ Banner, J., i. m. 219.

⁸ Korek, J., A bádeni kultúra temetője Alsónémedin. MTAK I (1951) 49.

⁹ Banner, J., i. m. 207.

¹⁰ Uo. 207.

ban így írt:¹¹ „A budakalászi kocsimodell jelképes sírból került elő... A jelképes sírba helyezett jelképes kocsi a halotti kultusszal állhatott kapcsolatban, s talán a későbbi kocsitemetkezés korai előzményét láthatjuk benne.”

A kocsi, mint jelkép azonban modell alakjában csak akkor kerülhetett sírba, ha a kocsitemetkezést már korábban ismerték, s ha a jelképnek már volt mit jelképeznie. Nem véletlenség, hogy két évvel később Soproni ehhez a felfogáshoz közeledett: „A kocsilelet alapján feltételezhetjük, hogy ez a későbbi időkben bizonyítható szokás már ebben a korban is megvolt, s ezért tették a sírba a jelképes kis kocsit.”¹²

A bádeni kultúra kocsitemetkezésének ingadozó megítélése indokoltá teszi e kérdés alaposabb megvizsgálását. A kérdést meggyőződésem szerint még azzal sem kell összekapcsolnunk, hogy a kocsi, mint kerek jármű — monogenetikus származását tételezve fel — hol jelent meg a legkorábban. Az a feltevés ugyanis, amit Soproni is csak mint lehetőséget említ,¹³ hogy ti. a kocsi ismerete Mezopotámiából, ugyanonnan került volna hozzánk, ahonnan gazdasági vonatkozásban Kiszázián és a Balkánon át több hatás érte neolitikumunkat, elveszti jelentőségét, ha kiderül, hogy a kocsi használatát a „péceli” csoportban más okok tették indokoltá, mint Mezopotámiában. A kocsi itteni előfordulása szempontjából közömbös kérdés, hogy Mezopotámia fejlett mezőgazdasági élete már ebben a korban szükségessé tette-e bizonyos kerek járművek alkalmazását a termsz. beszállítására és a „trágya kihordására”, ahogyan azt Childe írja,¹⁴ mert elképzelhető olyan mozgó pásztorkodó életforma is, mely a kocsit — lakószekert — nem nélkülözheti.

A kérdés vizsgálatánál én a budakalászi kocsi alakú edényből indultam ki, és ennek előzményei után kutatva néztem át a „péceli” sírleírásokat, fényképeket, sőt még a magánosan talált „állattemetkezések” irodalmát is. Vizsgálódásaim során a következőket figyeltem meg:

Alsónémedi 3. sír.

A sír vázlatos rajzát a temető térképén Korek József nagyjából úgy közölte, hogy az az „in situ” készült fényképen is látható.¹⁵ A térképről, sajnos, lemaradt az irány jelölése, a lépték és a sírgödör határa. A szöveg szerint a két csontváz hossz tengelye között 45° eltérés volt, s így az arccal egymásnak fordított női és férfi csontváz csak nagyjából feküdt párhuzamosan. A szövegből, a rajzból és a fényképből azonban kitűnik, hogy az egymás mellett fekvő két csontváz feje véggel DNy-nak, medencéjével ÉK-nak fordítva feküdt szűk, négyszögletes helyre szorítva, s hogy ennek hossz tengelye D-i meghosszabbításában fe-

küdt kétoldalt, lábakkal egymásnak fordítva a két marhacsontváz. — Amíg tehát a két emberi csontváz azt a benyomást kelti, hogy a két halottat a temetéskor kocsi-ba fektették egymás mellé, addig az állatok helye egészen olyan, mintha a kocsi rúdja mellé lettek volna fogva.

A többszörösen sírára sepezt, a beszállítás előtt védőburokkal be is takart sírról készült fényképen természetesen nyoma sincsen az olyan talajelszíneződésnek, melyből az emberi csontvázak körül a kocsi elpusztult fa, illetve vesszőfonatos szerkezetére következtethetnénk. A kocsi egykori létezését így csak a négy csontváz leírt helyzete sejteti.

Alsónémedi 28. sír.

A temető helyszínrajzán¹⁶ a már leírt módon sírba fektetett két szarvasmarha csontváza mögött csak egyetlen emberi csontváz fekszik. A közös sír határát a rajz itt sem tünteti fel, az együvé tartozást azonban az ásató itt is biztosra vette. A marhacsontvázak fekvése itt is olyan, mintha kocsi-rúd mellé fogott vontató állatokról lenne szó, csak éppen irányításuk más. A feltételezett kocsi-rúd, mely egyben hossz tengelynek számít — nagyjából É-nak néz.

Az állatok mögött, tehát a feltételezett kocsi-ban, a halott csontváza, a helyszínrajz szerint, a rúd irányára merőlegesen feküdt, ami annyit jelentene, hogy a kocsi-ban keresztben foglalt helyet. Ezt a látszatot azonban csak a rajz kelti, mert a publikáció XI. tábláján az 1. és 2. kép mást mond (1—2. kép). Felületes ránézésre a 2. kép ugyan pillanatnyilag a rajz részbeni helyessége mellett szól, de még a csontváz hossz tengelyének a helyzetét is más megvilágításba helyezi a teljes csontvázat feltüntető 1. kép.

A két képet egybevetve világossá válik, hogy az ásató a sír irányának megállapításakor a felsőtest irányát vette tekintetbe. A felsőtest ugyanis valóban erősen balra dőlt, de a hátgerinc a mellkas alatti szakaszon — (a 2. képről ez a rész már hiányzik) — irányt változtat. A medence feletti hátsóigolya és az alsó nyakcsigolya összekötése folytán olyan hossz tengelyt kapunk, mely a kocsi és a kocsi-rúd vonalának felel meg.

A csontváz hossz tengelyének ilyen módon való meghatározása az 1. kép szerint a tényeknek felel meg. A gerinc ezen és a 2. képen a bal könyökig nagyjából egyenesen fut, ez alatt azonban rövid szakaszon ívelten kihajlik, hogy aztán ismét visszahajolva a keresztcsontig, illetve a medencéig fusson. A medencecsontok helyét az 1. képen a combcsontok fekvéséből könnyen megállapíthatjuk.

Az emberi csontváz gerincének törésszerű hajlása, a derékon felüli és aluli résznek különböző

¹¹ Soproni S., FA 6 (1954) 35.

¹² Soproni S., A négyezer éves agyagszekér. (Bp. 1956) 12.

¹³ Soproni S., FA 6 (1954) 31.

¹⁴ Childe, V. G., The First Waggon and Cars from

the Tigris to the Severn. Proceedings of the Prehistoric Society. 17 (1951) 177.

¹⁵ Korek J., i. m. 45., VIII. t., IX. t. 1.

¹⁶ Uo.

1. kép. Az alsónémedi 28. sír
 Рис. 1. Погребение № 28. в Альшонемеди
 Fig. 1. La tombe n° 28 de Alsónémedi

2. kép. Részletfelvétel az alsónémedi 28. sírról
 Рис. 2. Частичный снимок с погребения № 28 в Альшонемеди
 Fig. 2. Détail de la tombe n° 28 de Alsónémedi

fekvése, összefügg az egyes részeknek a sírbahe-
lyezés után végbement elmozdulásával is. A
halottat ezek szerint bal oldalára fektették zsu-
gorított helyzetben, felsőtestét azonban alátá-
masztották valamilyen puszta, párnát helyette-
sítő, vagy párnaszerű anyaggal. A lágy részek
elkorhadása során az alsótest a helyén maradt, a

3. kép. Részletfelvétel a budakalászi 3. sírról

Рис. 3. Частичный снимок с погребения № 3 в Буда-
калас

Fig. 3. Détail de la tombe n° 3 de Budakalász

támasztékát elveszített felsőtest és a koponya
azonban balra lecsúszott és előbbre került. Az
egyres tagok megtaláláskori helyzete ezen felül még
azt is igazolja, hogy a sírban élelmet kereső pockok
is működtek. Jól mutatja ezt a has tájékára
lehurcolt jobb felkarcsont.

Az alsónémedi 28. sír fényképei sajnos, nem
függőleges irányból, hanem féloldaltól készültek.
A csontvázak kibontásánál is azon voltak, hogy
a sírt körülmélyítve, asztalszerű helyzetben minél
könnyebben hozzáférhetővé tegyék. E módszer
jellemzi a budakalászi ásatás során talált sírok
kibontását is, ami meggyőződésem szerint ma már
elavult, nem helyes eljárás, mert lehetetlenné
teszi a környezettel való kapcsolat megfigyelését.
Megengedhető és indokolt ez a sírbontási mód csak
akkor lehet, ha a sírt mindenhol bolygatatlan
altalajba ásták bele, ha a könnyebb kibontás ked-
véért az egész sírt körülássuk, de feltétlenül hibás

akkor, amikor egy nagy síron belül egyetlen
objektumot — az adott esetben pl. az emberi
csontvázakat — bontunk ki így. Az alsónémedi 28.
sírban így indokolatlanul részekre szakadt az
egész leletegyüttes. A XI. t. 1. képen a sír körüli
sötétebb talajfoltnak szögben törő körvonala így nem
figyelhető meg a többi szakaszon. Jelenléte, illetve az,
hogy a csontvázak körül ilyen talajelszíneződés való-
ban észlelhető volt, mégis elárulja, hogy utólagosan
helyes úton járunk, amikor a kocsikorhadéknyo-
mait keressük. Okkal sajnálhatjuk azonban, hogy
a feltárás módja és a féloldaltól való fényképezés
miatt ma már nem tisztázhatunk bizonyos részle-
teket és nem állapíthatjuk meg a kocsi és a
kerekek méretét, illetve hogy ezek rajta marad-
tak-e a kocsin, vagy leszerelve esetleg mellette
feküdtek-e.

Budakalász 3. sír.

A sír leírása és a temető egy részéről készült rajz
Banner idézett könyvének 113., illetve 112. oldalán
található meg. Ugyanott a XC. tábla 1—3. képen
három fényképet is találunk a sírről.

A közös sírgödör hossza a leírás szerint 290—
320 cm volt, szélessége pedig 125 cm-t tett ki.
A rajz szerint az ásatás előtti földkitermelés során
a gödörnek a déli végén csak jelentéktelen részt
tettek tönkre, a fénykép és a leírás szerint jóval
többet. Ennek a bolygatásnak esett áldozatul
mindkét marha koponyája, mellső lába és az
egyik állat törzsének egy része. Figyelembe véve,
hogy az állatcsontvázat az ásatás előtt megboly-
gatták, nem világos, mire alapozza az ásató azt a
nézetét, hogy a sírgödör déli oldala ott végződött,
ahol azt a temetőrajz mutatja. Nem ellenőrizhető a
sírgödör két hosszanti széle sem, mert a fénykép
szerint a leleteket körülárkolták és ezzel a környe-
zettel való kapcsolat megállapítását, a csontvázak
közeli részekén az egykori kocsinak a földszín-
különbségek alapján való kimutatását majdnem
lehetetlenné tették.

Ennél is nehezebben értelmezhető a párban
egymás mellett fekvő marhacsontvázak mögött
talált két emberi csontváz leírása. A szöveg szerint
az „A” női csontváz, 75 cm-re volt zsugorítva, a
bal oldalán feküdt, könyökben behajtott jobb
karja átfogta a „B” csontváz jobb felkarját,
térdei rajta feküdtek a „B” csontváz medencéjén.
A „B” jelzésű férficsontváz az előbbivel párhuzá-
mosan, annak bal oldalán feküdt. A két koponya
a leírás szerint érintkezett. A „B” csontváz —
ugyancsak a szöveg szerint — a hátán, 100 cm-re
zsugorítva feküdt, de kissé jobbra fordult, feje
viszont bal oldalán feküdt. Az irányítás mindkét
csontváznál KDK—NyÉNy-i volt.

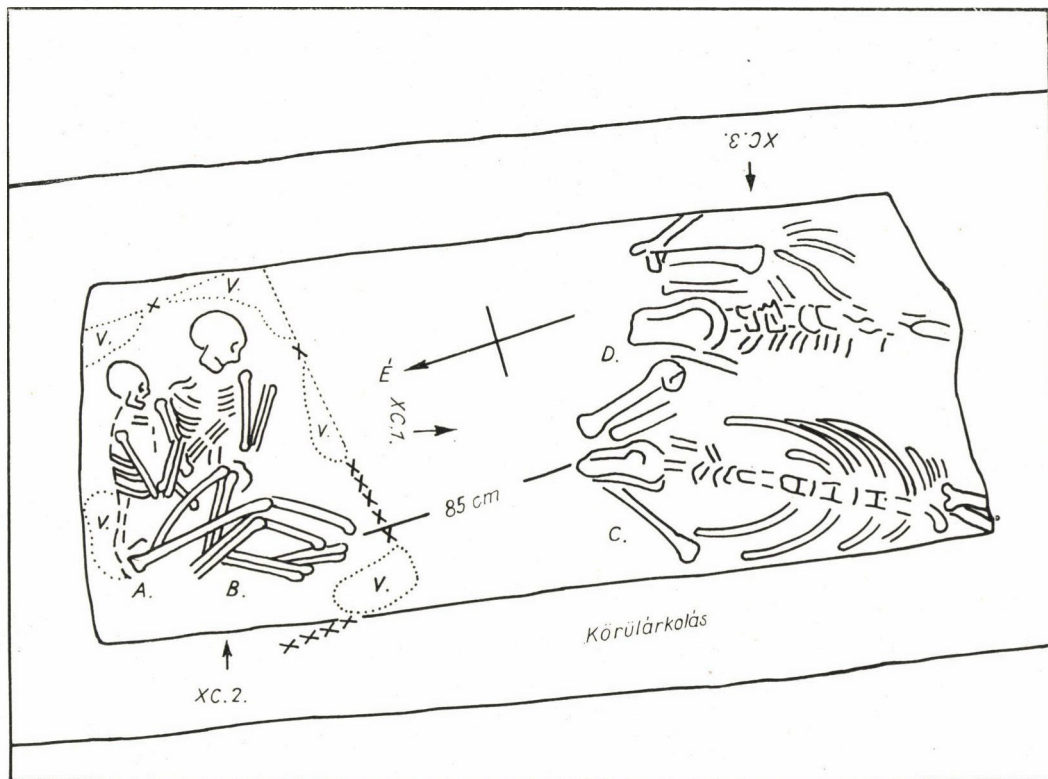
A sírleírás önmagában véve is nehezen érthető,
mert ha a fejek összeértek volna, akkor a csontvá-
zak hossz tengelye nem lehetett volna párhuzamos.
Érthetetlen az is, hogy a „B” csontváz zsugorítva
a hátán feküdt volna jobbra fordulva, de balra
fordított fejjel. A kételyeket eloszlatja a XC. t. 2.
kép, mely azt mutatja, hogy a fejek nem értek ösz-
sze, s hogy mindkét csontváz a baloldalán feküdt,

ugyanabba az irányba fordított térdekkel és arccal (3. kép). A „B” csontváz mellkasa ugyan a hátára fordult a föld nyomása következtében, eredetileg azonban a mellkasi rész is bal oldalán feküdt; ezt a karok helyzete is elárulja. Míg ugyanis a könyökben behajtott bal kar a mell előtt a bal oldalon fekszik, addig a hasonlóképpen behajlított jobb kar felkarcsontja a mell szélén, az alkar két csontja a mellén fekszik a baloldali zsugorított fekvésnek megfelelő helyzetben.

A csontvázak KDK—NyÉNy-i tájolását a helyszínrajz is megerősíti. Kérdés ezek után, hogyan

A publikáció szövegében arra kapunk adatot, hogy „a „B” csontváz térdétől 85 cm-nyire nyugatra feküdt a „C” jelzésű csontváz”. Mivel ez az adat nyilván nem vonatkozik az egész csontvázra, azért csak a legközelebb fekvő csont szélére gondolhatunk. A „C” marhacsontváz gerincének irányát ezek után az „1.” fénykép alapján rajzoltam be.

A budakalászi „A” és „B” sírról készült fényképen, melyet a 3. képen én is bemutatok, a csontvázak mögött, a „B” váztól jobbra, ugyanennek térdei előtt és az „A” váz dereka mögött világos

4. kép. A budakalászi 3. sír rekonstrukciója részletfényképek alapján

Рис. 4. Реконструкция, на основе частичных снимков, погребения № 3 в Будакалас
Fig. 4. La reconstitution de la tombe n° 3 de Budakalász d'après les photos de détails

viszonylik az emberi csontvázakhoz a két szarvas-
uarha csontvázának helye, és mi mutatható ki
a kocsiból, illetve mi szól a kocsi létezése mellett.

Banner könyvének XC. táblája 2. képen az emberi sír fényképét látjuk. A fénykép ÉNyNy felől készült. A marhavázak képét a XC. tábla 1. és 3. felvétele mutatja. A két felvétel méretaránya más és más, az első az emberi sír irányából készült, a második DKK felől. A 4. kép elkészítéséhez mind a három fényképet fel kellett használnom. A marhavázak helyének meghatározásánál ugyanis a „3.” számú kép az egyes csontok fekvését tünteti fel, az „1.” számú pedig elárulja, hogy viszonylik az állatcsontok összessége az emberi csontvázakhoz.

színű földfoltokat látunk. Ezek biztosan nem a kocsi korhadékából keletkeztek, hanem a sírgödör ki-
ásásakor kiemelt altalajnak kisebb-nagyobb hant-
jaiként kerültek megtaláláskori helyükre. Nincsen
kizárva, hogy az „A” csontváz dereka mögötti
föld már a sírgödör fenekét jelzi.

Az emberi csontvázakat körülvevő világos
hantok jelenléte azonban nagyon sokat elárul:
A világos foltok külső széle egyenes, a „B” csont-
váz koponyája mögött, attól kissé jobbra, szög-
ben törő vonalat ad, mely mintegy körülkeretezi
a csontvázakat. A vonal ráadásul derékszögben is
törik, a fénykép elülső sarkától jobbra bizonyára
ismét derékszögben tört meg, mert a jobb sarok-
ban elől látható folt külső határa párhuzamos a

koponyák mögötti vonallal. Az „A” váz háta mögötti részen a talajszínek nem figyelhetők meg, mert ezen a részen az egész leletobjektumot körülárkolták. A sírgödör északi része ezek szerint a körülárkolás helyén mutatkozhatott meg. Félig fentről és oldalról készült fényképről lévén szó, természetes, hogy a közelebb eső részek nagyobb-nak látszanak, s így az említett vonalak törésszöge is torzult a fényképen.

A világosabb földfoltokat én a sír betemetésével és a kocsi egykori jelenlétével hozom össze-függésbe:

Olyan gödrök kiásásakor, melyeknek feneke eléri az altalajt, illetve bele is mélyed abba, a kiemelt föld, összetételének megfelelően, különbözőképpen viselkedik. A porhanyósabb humusz rendszeren morzsákra hullik szét, az agyagosabb altalaj nagyobb rögökben marad együtt és nem aprózódik szét annyira.

A gödör betemetésekor a bedobált föld helyenkint kúpokot alkot, ha csak állandóan más-más helyre nem dobálják, vagy folytonosan szét nem teregetik azt. A kúpok helyén az apró szemcséjű föld halmozódik fel, a nagyobb rögök, kivált ha gömbölydedek és nem laposak, legurulnak a kúpról és a gödör szélén, természetesen a kúp tetejénél mélyebben halmozódnak fel. Ezért van az is, hogy hulladékkal, szeméttel szándékosan telihordott, használaton kívül helyezett őskori vermekben a nagyobb, könnyebben guruló tárgyakat, a fél vagy egész edényeket rendszerint alul, a gödör szélén találjuk. Függőleges keresztmetszetet készítve ilyen őskori vermekről, a föld beöntésekor keletkezett törmelék-kúpot és leletanyagnak ilyen elhelyezkedését már számos esetben megfigyeltem.

Amennyiben a gödör betemetéséhez kétféle földet használtak, ez az elrendeződés a sík irányú metszetben is megmutatkozik. (Jó példa erre Banner könyvében a budakalászi 10. sír képe az id. táblán, de lehetetlenség ilyesmit olyan felvételekről megállapítani, melyek a föld teljes kiszáradása után, előzetes permetezés nélkül készültek, vagy melyeken a csontvázat a sír alakjára való tekintet nélkül körülárkolták.) Ha pedig a nagy sírgödörbe kocsit, ládát, kast állítottak bele, akkor annak szükségszerűen hatással kellett lennie a föld elhelyezkedésére: A kocsi belsejébe szórt földből a nagyobb hantok a kocsi faláig gurulhattak csak, a gödör más részéből pedig kívülről gurulhatott föld a kocsi oldalához.

A budakalászi 3. sír földjének színelkülönbségéből, sajnos, mégsem állapíthatjuk meg az elpusztult kocsi méreteit pontosabban. Az „A” váz mögötti körülárkolás miatt a kocsi hosszát egyáltalán nem lehet meghatározni, szélességét pedig a csontvázak ismert méreteihez arányítva csak körülbelül tehetjük 145 cm-re. Tekintve azonban, hogy a péceli kocsi az ismert cserépmo-
dell tanú-

sága szerint felül szélesebb volt, mint alul, mérési pontjaink pedig nem egy magasságra vonatkoznak, a számítás így is csak hozzávetőleges marad.

A *bogojevai leletből*¹⁷ sajnos, nem vonhatók le érdemleges következtetések. Cziráky publikációjában olyan bádeni sírt ír le, melyben egy emberi és egy szarvasmarha-csontvázat találtak, de nem számol be arról, hogy a sír teljes volt-e. Abból a megjegyzésből, hogy a sírt „a műúttal párhuzamosan haladó partoldalban találták”, arra lehet következtetni, hogy egy része, esetleg a párosával kocsi elé fogott *marhák egyike*, már korábban tönkrement. A sír leírása egyébként azt is elárulja, hogy az emberi csontváz fekvése és irányítása problematikus volt már akkor, amikor Cziráky azt a helyszínen megfigyelte; a csontok egy részét a munkások ásójukkal el is vágta, s hogy a lelet ismertetője csak feltevés, illetve a „látszat” alapján határozta meg a sírban tapasztaltakat. — A bogojevai sírt a fentiek alapján nem is tartom alkalmasnak arra, hogy következtetéseket vonjunk le belőle.

*

A két alsónémedi és a budakalászi sír leírásából egyöntetűen az állapítható meg, hogy ezekben két párhuzamosan egymás mellé fektetett szarvasmarha mögött egy vagy két csontváz feküdt.

A marhacsontvázak helyzete azt mutatja, hogy ezek az állatok rúd mellé, illetve kocsi elé voltak fogva. Következésképpen páros fogatról lévén szó, járom-félére is gondolhatunk.

A halottakat ennek megfelelően nyilván kocsiba fektették. Megtaláláskori helyzetükből arra is következtetni lehet, hogy Alsónémedin fejjel a menetirányba, Budakalászin keresztbe, tekintettel a menetirányra. A kétféle fektetés között némi különbség van; mert a szekeret húzó állatok irányába tekintő ember azt a benyomást kelti, mintha ténylegesen részt venne az állatok irányításában, a fejjéggel előre fordított, oldalán fekvő utas viszont ugyanolyan passzív magatartást tanúsít, mint a manapság székéren szállított alvó, beteg vagy halott ember. A felfogásban tükröződő különbség oka talán helyi vonatkozásokban, talán korkülönbségben leli magyarázatát.

Az alsónémedi sírokban talált két marhának járombafogása ellen szól az, hogy a 3. sír egyik marhája kb. 6 éves tehén, a második 10—12 hónapos borjú volt. A 28. sír marhái közül az első 8 éves tehén, a második 1 és $\frac{1}{4}$ —1 és $\frac{1}{2}$ éves borjú volt.¹⁸ Ennyire különböző korú állatokat manapság nem szoktak egymás mellé fogni, már csak a párban talált két-két állat magassága közötti kb. 35—40 cm-es különbség miatt sem.

A kérdés vizsgálatánál azonban más szempontokat is figyelembe kell vennünk: Bökönyi megállapításai szerint tejelő állatfajtáról van szó, melynél a 6—8 éves tehén komoly értéket jelent-

¹⁷ Cziráki Gy., Arch. Ért. 18 (1899) 62—63.

¹⁸ Bökönyi S., Az alsónémedi ásatások háziállat-vizsgálata. MTAK I (1951) 93.

hetett. Biztosra vehető, hogy a tényleges kocsiban való temetkezés azért is nem lett általános szokássá. Következésképpen a cserépmo-
dell-kocsinak, mint szimbólumnak az alkalmazása is ennek a következménye, de még az is valószínű, hogy az értékes, kifejlődött tehenet is ugyanebből az okból igyekeztek kisebb értékű borjával helyettesíteni legalább az egyik esetben. Az ilyen eljárás nem lehetett koridegen gondolat következménye olyan időkben, melyekből éppen a temetkezési szokások terén a „pia fraus” gyakoriságát jól ismerjük. A jelen esetben pedig különösen indokolt ez az érvelés,

Mindezekből kiindulva még további részletek is tisztázhatók: A kevésszámú nagyobb lakótelep és az eddig megismert két nagy temető miatt olyan *félnomád* életmódra következtethetünk, mely miatt a „péceli” csoport népének nemcsak átmeneti szállásai voltak, hanem téli szállásai és ezek közepében hosszabb-rövidebb ideig használt törzsi temetői is. A nyári kirajzások idején a legeltető nép bizonyára szekereken vonult és szekerekben is lakott. Letáborozva valahol, a szükségnek megfelelően tűzhelyekről gondoskodott, néhány egyszerűbb lakóházat és vermet készített. Életformájának

5. kép. Alsónémedi. Bádeni merítőkanalak

Рис. 5. с. Альшонемеди. Ложки баденского стиля

Fig. 5, Alsónémedi. Louches de la civilisation de Baden

mert ahol az értéket jelentő szekeret kicsiny cserépmo-
delljével jelképesen helyettesítik, ott a hasznos tejelő tehennek hasonló módon, kisebb értékkel való helyettesítése, egészen természetes törekvés. Több helyről kapott felvilágosítás szerint azonban szegény vidéken ilyen fiatal állatok befogására is akad példa.

Az alsónémedi ásatás ismertetése során Korek igen világosan rámutatott arra, hogy Magyarország eddig megismert péceli lelőhelyei között alig néhány akad csak, mely állandó lakóhelynek minősülhet. E tényből átmenetileg használt lakóhelyekre és vándoréletet élő nomád pásztornépre gondolt.¹⁹ Hasonló jelenségek alapján hasonló nézetet volt Tompa Ferenc,²⁰ és ezt a nézetet vallotta Sőregi János is.²¹

A „péceli” csoportban kimutatható kocsitemetkezés szekéren vándorló pásztornép hitvilágát tükrözi. Ugyanolyan jelenséggel állunk itt szemben, mint ami a dél-oroszországi szkítáknál és praeszkitáknál is kimutatható, akiknél a tényleges kocsi-
ba való temetés mellett a szimbolikus cserépmo-
dellnek a sírba helyezése is előfordul.²²

megfelelően elsősorban olyan eszközöket használt továbbra is, melyek könnyen szállíthatók és anyaguk miatt nem törékenyek. Mivel azonban állandó lakóhelyei, téli szállásai is voltak már, ahol a kerámika használata a tényleges szükségletet elégítette ki, kerámikában is utánozta már a régi fa-, fonatolt-, bőr- stb. edényeket. Mivel pedig állandó lakóhelyein az ilyenek készítésére már berendezkedett s ezek használatát meg is szokta, a kirajzások idején is használt kerámikát az asszonyokkal, gyermekekkel együtt szekerező nép.

A péceli csoport kerámikájában valóban feltűnő azoknak a formáknak a nagy szerepe, melyek Eurázsia-szerte a pásztorelet kellékei közé sorolhatók. Ilyenek pl. a lapos, magas fogórésszel ellátott kanálszerű meregetők, melyek a fából faragott „csanak”-nak a cseréputánzatai (5. kép). Az alsónémedi 28. és 39. sírban talált — itt most csak példaként kiragadott daraboknak a nyele még át is van fúrva, hogy a mozgó életet élő pásztor zsinórral fel is erősíthesse övére, ruhájára s így bármikor használatba vehesse. A magas fülű péceli merőcsénél, mely a csanakhoz hasonló rendelte-

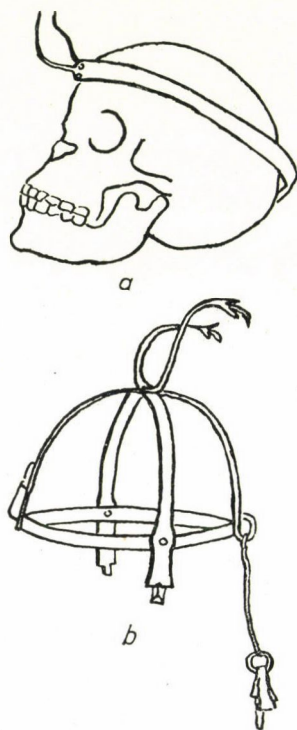
¹⁹ Korek J., i. m. 49.

²⁰ Tompa F., A Dunántúl őstörténelme. Pannonia I (1935) 326.; *Ua.*, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 24—25 (1934—35) 48.; *Ua.*, ÉTK 25 (1937) 12.

²¹ Sőregi J., Vezető a Déri-Múzeum régészeti osztályában. (Debrecen 1939) 25.

²² Синицын, И. В., Памятники предскифской эпохи в степях Нижнего Поволжья СА 10 (1948) 152., 16. kép.

tésű darab volt, a magas fül sem kordivattól függő sajátosság, hanem a tárgy használatával összefüggő követelmény. Nem meglepő így az sem, hogy a legfontosabb, még a kerámika használata előtti előzményekkel bíró pásztori tárgyi formákról bizonyos sajátosságok átszármaztak a kerámika egyéb formáira is. Így szerintem nehezen fogadható el az a felfogás, mely a péceli magas fülekben korhoz kötött stílussajátosságot lát, és ennek eredetét idegen kerámikai csoportok stílus hatásával igyekszik megmagyarázni.²³

6. kép. a) Vörs. Bádeni sámánkorona; b) Mai sámánkorona

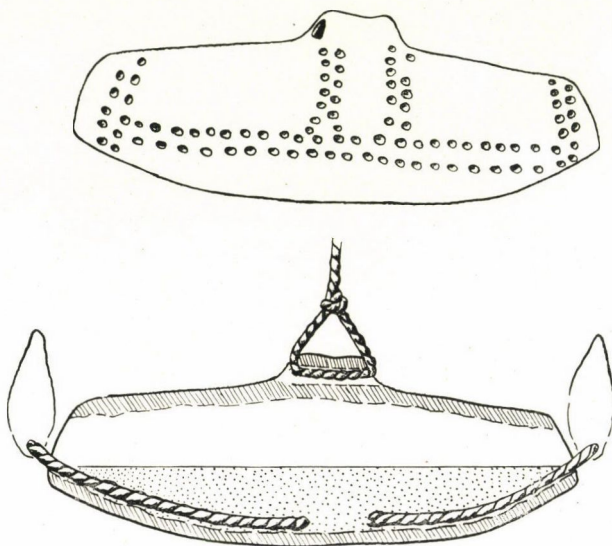
Рис. 6. а) Вёрш. Шаманский венец баденской культуры. б) Шаманский венец наших дней

Fig. 6. а) Vörs. Couronne de chaman de la civilisation de Baden; б) Couronne de chaman d'aujourd'hui

A félnomád pásztori életformával függ össze szerintem az is, amit a „péceli” idólplasztika elárul. Míg ugyanis a vallási kultusz szolgálatában álló ember alakú idólok alig játszanak szerepet ebben a csoportban, addig az állati idólok száma jóval nagyobb. Ez az állatkultusz nagyobb jelentősége mellett szól, szemben azzal az ember-alakos idólplasztikával, mely a növénytermelés ősi központjaiban jött létre, s melynél régebbi fokon a termékenység megszemélyesítése volt a fő gondolat. A félnomád „péceli” csoportban ez az idólplasztika csak az állandó lakóhelyen, a téli szállásokon jutott szerephez, ott, ahol már a földművelés is játszott némi szerepet.

²³ Banner J., i. m. 180.

Banner könyvének LXXXVII. t. 4., 8. képén bemutatja a Vörs-majorsági 2. sír rézből készült fejékét, melyet a 111. oldal szövege szerint egyszerűen ékszernek, diadémának tart. Az emberi fej területének megfelelően meghajlított szerkezete ennél mégis többet árul el. A homlokon történt összekapcsolás érdekében az abroncsot nem a két végén, hanem a szarvakhoz hasonlóan kaplapált nyúlványok tövében összekötöző zsinór részére két-két helyen átllyukasztották. Ez arra mutat, hogy a rézpánt nem volt egyszerű ékszer, hanem az volt a célja, hogy viselőjének homlokára két szarv kerüljön. Mindez „sámánkoronára” emlékeztet és a marhaszarvakhoz hasonló nyúlvá-

7. kép. Szentes. Bádeni lámpa

Рис. 7. г. Сентеш. Лампа баденской культуры

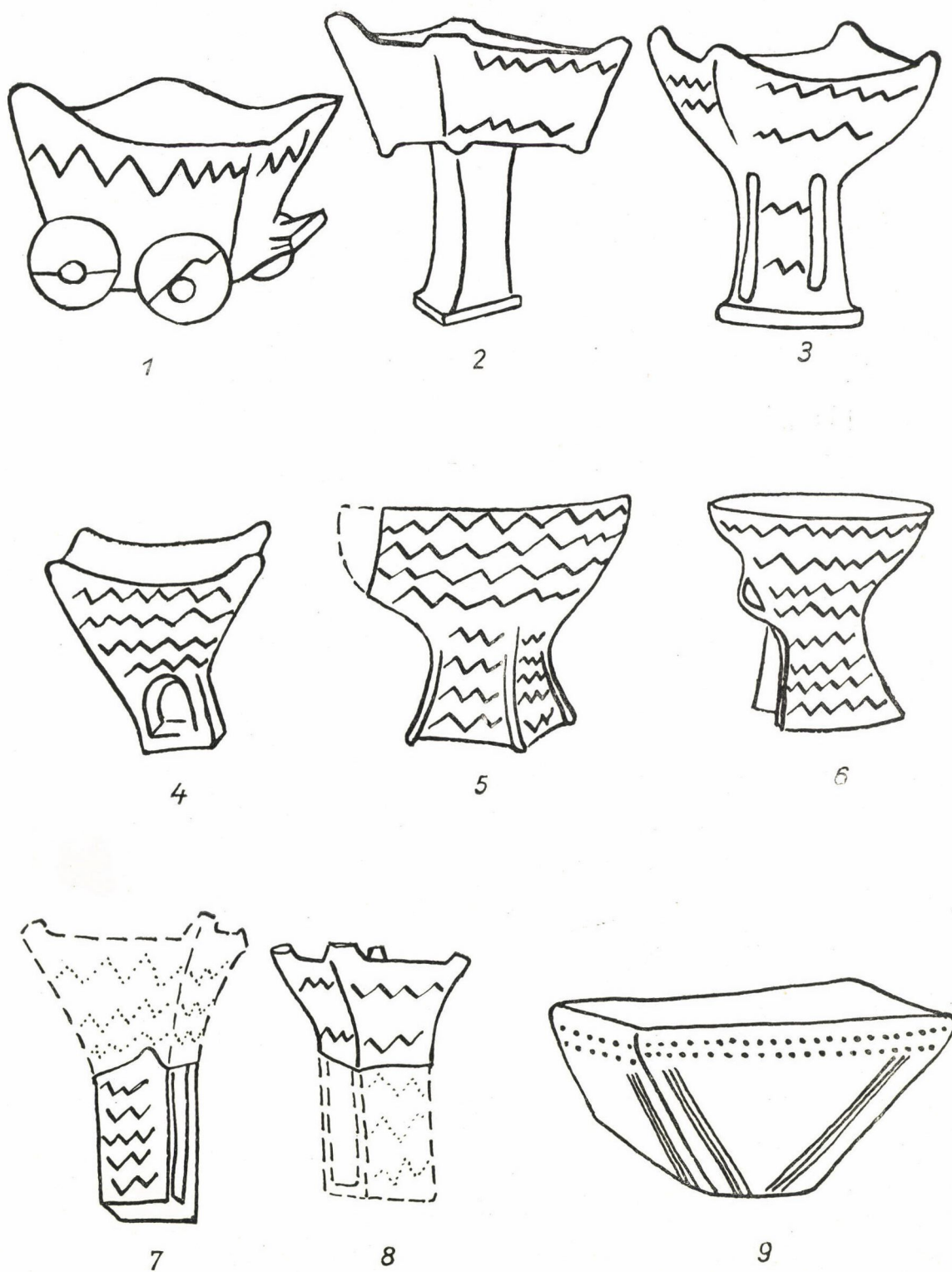
Fig. 7. Szentes. Lampe de la civilisation de Baden

nyok miatt esetleg azzal függ össze, hogy a kérdéses sírban eltemetett egyén a marhatenyésztő társadalomnak valamilyen papféleje volt (6. kép).

Pásztornépre mutatna a szentesi „fúvócső”²⁴ is, ha ennek a tárgynak a rendeltetése nem lenne kétséges. Nem vitás, hogy különböző helyeken és korokban a marha és a ló fejésénél használtak és használnak ma is fúvócsövet, az ilyen cső azonban az adatok szerint csont, nád vagy bodzafa és ráadásul egyenes. Ilyen célra törékeny cserépanyagánál fogva a szentesi darab nem lenne alkalmas, de ellene szól ennek a közepén füllel ellátott forma is, mely felakasztva vízszintes helyzetbe kerül s így lámpaszerűen használható. Aljának kiöblösödése zsiradék befogadására teszi alkalmassá, felfelé ferdén bevágott két szélső nyílásába pedig kanóc dugható (7. kép).

A budakalászi kocsi-modell csak azt árulja el, hogy nagyjából ilyenek lehetnek azok a kocsik, illetve szekerek, melyekben a péceli pásztornép

²⁴ Banner J., i. m. 160—162., LX. t. 1—2.

8. kép. Vesszőből font edényféléket utánozó bádeni agyagedények

Рис. 8. Глиняные посуды баденской культуры. Имитация прутьяной посуды

Fig. 8. Vases d'argile de la civilisation de Baden, imitant des corbeilles en osier

nyarankint vándorútra kelt, melyekben élete javát töltötte, és amelyekben vagyonosabb törzsfőit el is temette. A lelet megtalálója és ismertetője szerint ez a szekér lényegében két tengelyre erősített, deszkafenekű, vesszőből font kas volt, melyet igába fogott szarvasmarhapár vontatott. Négy kereke fatörzsből készült és tömör volt.

A fatörzsből készült telikerek előállításához fűrésze volt szükség. A fűrész azonban nem volt feltétlenül fém szerszám, sőt a legrégebbi fémfűrész is olyan szerszám szerkezeti elveit utánozta, mely nem készült fémből, fűrészelésre azonban alkalmas volt. Tűzkövesi ásátásaim során többször találtam kopott és töröttfogú csukaállkapcsot, amit nyilván kisebb tárgyak elfűrészelésére használtak. Nagyobb tárgyak, fatörzsek harántirányú elvágásához nagyobb fűrészekre volt szükség; ezeket a ragadozó halak állkapcsának mintájára mesterségesen kellett előállítani.

Tudomásunk van arról, hogy az ember a kovaféleségekből pattintással készülő szerszámok előállításakor keletkező hulladéknak, az önállóan nem használható szilánkoknak a felhasználásához is értett, hogy azokat fanyélbe ékelve, gyantás anyaggal a bevágásokba ragasztva sarlónak, verekedő bot-fegyvernek használta. Történeti népeknél is találunk ilyenre példát: Lengyelország erdős területein a múlt század közepétől a legények verekedésre való tűzköbetétes botokat készítettek oly módon, hogy lombhullás után megkeresték az erdőn a varjútövis (*rhamnus cathartica*) bokrokat a azokba tűzköszilánkokat ékeltek. A botokat csak a következőkkel összevágták le, addig erős kinövések keletkeztek a megsebzett helyeken s a szilánkok mozdíthatatlanul belenőttek a fába.²⁵ Hasonló nyélbenövesztési eljárás az is, amikor a magyar nép díszítés kedvéért sommagokat növeszt botjaiba.²⁶ Nem kétséges, hogy ezzel az ősrégi eljárással fűrésznek szánt egyenes ágfa kissé szétállóan, két sorban is benöveszthették a tűzköszilánkokat. Az ilyen fűrész kb. hüvelyknyi széles nyomon vághatta el a fatörzset, ami a kocsi-kerek készítésekor teljesen kielégíthette az igényeket.

A péceli szekér oldala, miként arról már szó volt, vesszőfonással készült. Ez a technika a pásztor életformával szintén jól összeegyeztethető. A kocsi négy sarkát egy-egy erősebb karó tartotta mereven, s ezek mellé szúrhatták a fonat közé azokat az ívben meghajtott vékonyabb husángokat, melyek a lakószekér gyékényfonat fedelét tartották.

A budakalászi kocsimodell szerkezeti tekintetben, az én véleményem szerint, nem sokat árul el abból, hogy végeredményben milyen volt az a kocsi, illetve szekér, melyet utánoz. Szükségünk van annak oka kézenfekvő, ha meggondoljuk, hogy

darabunk nem pusztán kocsimodell, hanem edény is, melynél részletformáknak úgy kellett módosulniuk, ahogyan azt az edény rendeltetése megkívánta. A kocsiúdból pl. magasra húzott péceli típusú szalagfűl lett, mely eredetileg az elülső oldal falához hajlott vissza. De nyilván módosult, részben egyszerűsödött az alváz és a kerek alakja is. A tengelyeket itt csak egyszerű vonalrajz érzékelteti a cserépmoделl fenekén, a kerek pedig

9. kép. Fonatolt edény váz vesszőit utánzó tiszai edénytöredékek Kopáncsról és Szentestől

Рис. 9. с. Копанч и окрестности г. Сентеш. Тиссайские обломки посуды; имитация конструкции прутьяной посуды
Fig. 9. Fragments of vases of the civilization of the Tisza, imitating the construction of an object in wicker, of Kopáncs and the finage of Szentest

azt a benyomást keltik, hogy csak külső oldalukon voltak sík lapra fűrészelve, belső oldaluk kúp alakú volt.

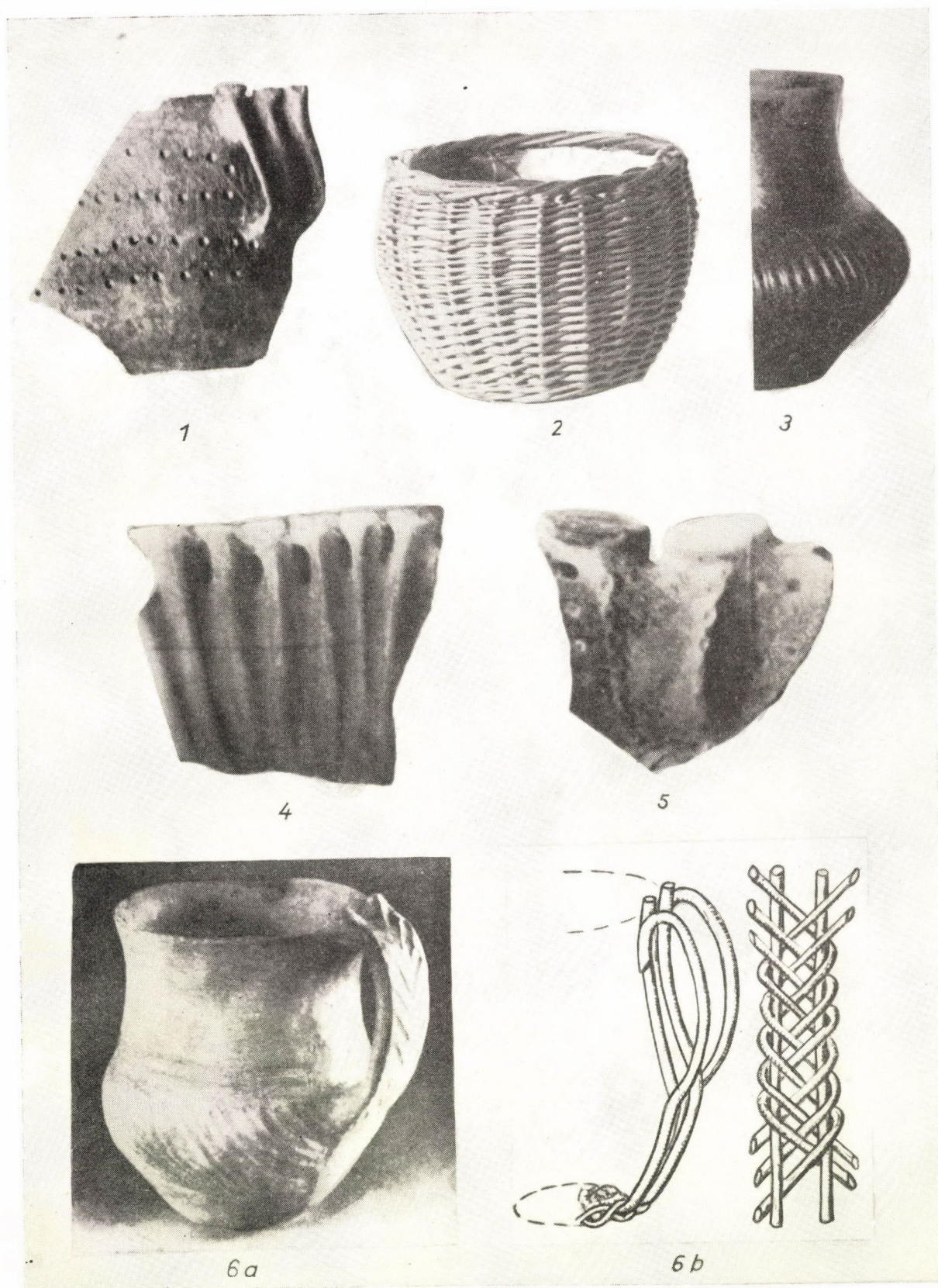
A kerek különös alakját megmagyarázza az, hogy csészeszerű rendeltetés mellett ez a forma volt a legmegfelelőbb és egyben a legkönnyebben előállítható. A felső oldalán kúp alakú kerek felső részükön teljesen hozzátapadnak a kocsioldali falához, tehát szinte letörhetetlenek.²⁷ Alsó részük is sokkal erősebb így, amin nem változtat az, hogy használat közben mégis letörték. A szekér valóságú ábrázolása a felső részen technikailag szinte megoldhatatlan kérdés lett volna, mivel pedig a kocsi oldalához simuló részt a kereknek csak ilyen formájú megmintaásával tudták egybeolvasztani a kocsi tömegével, a kerek alsó részének is kénytelenek voltak ilyen alakot adni. A kocsi-kerek alakjában éppen úgy kényszerű módosítást kell látnunk, mint abban az ivócsanakhoz hasonló, kerek helyett négy bütyöklábbal

²⁵ *Wosinszky M.*, Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig. (Bp. 1896); Francisco Carbajal Espinosa. *Historia de Mexico*. I. 610.; *Verhandlungen*

der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Sitzung 15. Nov. 1879.

²⁶ *Magyarság Néprajza*. III. kiad. II (Bp. é. n.) 289.

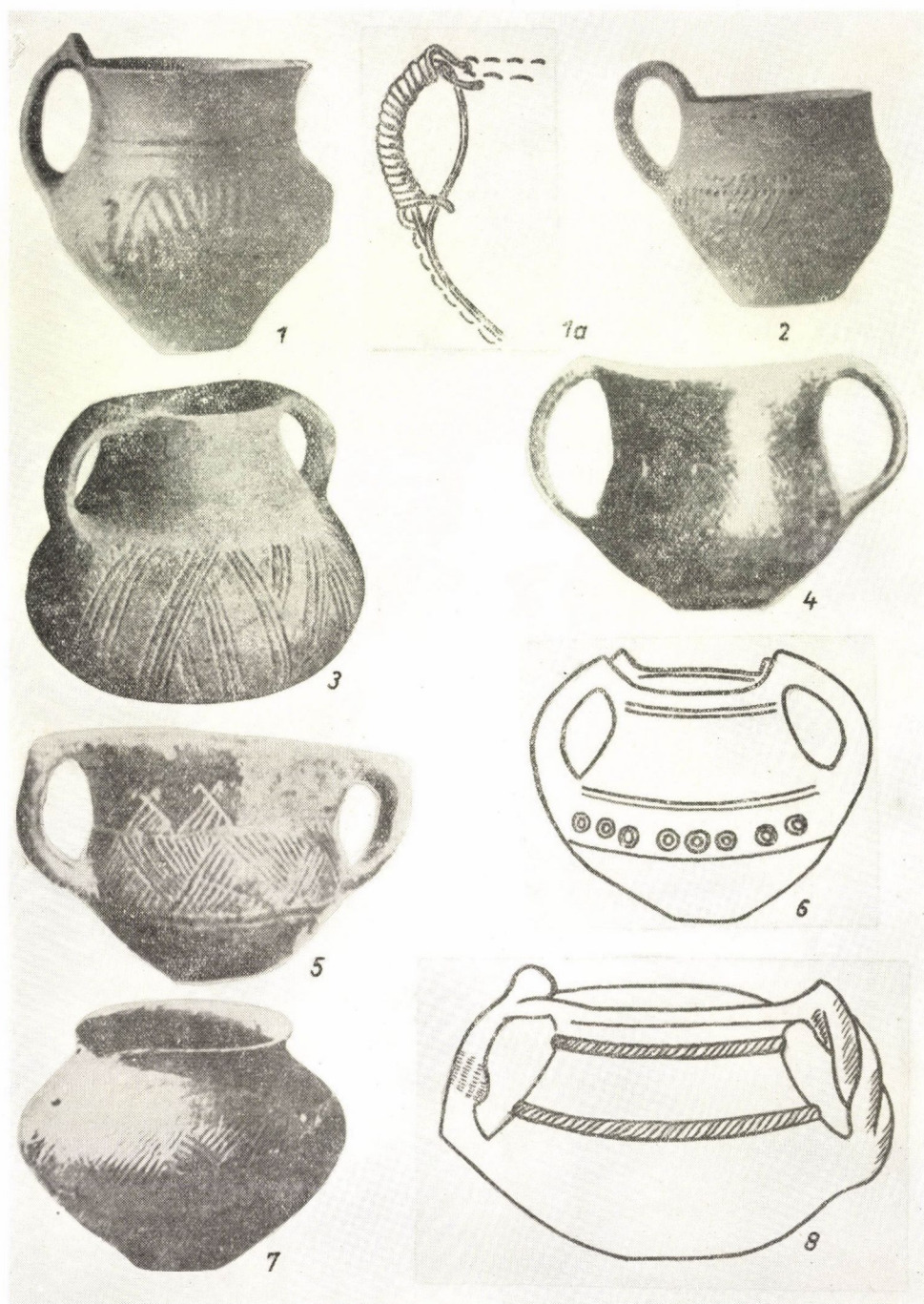
²⁷ *Banner J.*, i. m. 127., 32. kép 3, 5.

10. kép. 1, 4—5. Felül levágott vesszőházat utánzó bádeni agyagedények; 2—3. Vesszőfonást utánzó kannelurás felületű edény; 6 a—b. A vesszőből font ósforma fülét utánzó bádeni agyagedény

Рис. 10. 1, 4—5. Глиняные посуды баденской культуры; имитация прутьяной структуры, обрезанной сверху. 2—3. Посуда с канелюрами на поверхности, имитирующая плетение с прутьев. 6 a—b. Глиняная посуда баденской эпохи имитирующая ручку плетенной из прутьев праформы

Fig. 10. 1, 4—5. Vases d'argile de la civilisation de Baden, en haut coupés et imitant la construction des corbeilles en osier; 2—3. Vase à surface cannelée et imitant la vannerie; 6 a—b. Vase d'argile de la civilisation de Baden, imitant l'anse de l'archétype en vannerie

11. kép. 1—1a. Vesszőből font edényt utánzó bádeni cserépedény hornyolt díszítéssel, csavart füffel; 2. Hasonló edényt utánzó bádeni agyagedény karcolt díszítéssel; 3. Jordánsmühli kétfülű edény, hasán vesszőfonatot utánzó vonalas díszsel; 4—5. Hasonló vesszőből font edényt utánzó bodrogkeresztúri cserépedény hornyolt és karcolt díszítéssel; 6. Az előbbi forma továbbélése a bronzkorban; 7. Vesszőből font edényt utánzó koravaskori urna; 8. Vesszőből font edényt utánzó kelta agyagedény

Рис. 11. 1—1а. Глиняная посуда баденского стиля, с прорезанным украшением, с витой ручкой. 2. Глиняная посуда баденского стиля с гравированным украшением, имитирующая такую же посуду. 3. Сосуд с двумя ручками из Йордансмюле, на пузе с линейными украшениями, имитирующими прутьяное плетение. 4—5. Глиняная посуда из Бодрогкерестур с прорезанным и гравированным украшением; имитация такой же прутьяной посуды. 6. Переживание предыдущей формы в бронзовом веке. 7. Урна с раннего железного века, имитирующая прутьяную посуду. 8. Кельтская глиняная посуда, имитирующая прутьяную посуду

Fig. 11. 1—1a. Vase d'argile de la civilisation de Baden, imitant la vannerie, à décor rainuré et à anse torsadée; 2. Vase de la civilisation de Baden, à décor incisé et imitant un vase semblable; 3. Vase à deux anses de Jordansmühl, avec sur la panse un décor linéaire imitant la vannerie; 4—5. Pot de Bodrogkeresztúr à décor rainuré et incisé, imitant un objet semblable en vannerie; 6. La survivance de la forme précédente à l'âge du Bronze; 7. Urne du premier âge du Fer, imitant une corbeille en osier; 8. Vase d'argile celtique imitant une corbeille en osier

ellátott edényben is, mely ugyanennek a temetőnek 158. sírjából került elő, s melynek közeli formakonságára Soproni már hivatkozott.²⁸

Végezredményben itt nem stílussajátosságokról van szó, hanem olyan használati tárgy formakialakító hatásáról, mely a keramikába való átültetéskor hatással volt a kerámika egyik formájának kialakulására.

Pontosan ez áll a „péceli” kerámika többi edényformájára és díszítésére vonatkoztatva is, mert az ősfarmák, melyeket ez a kerámika utánzott, szinte minden esetben kikövetkeztethetők. Banner a „péceli” kerámiáról szóló fejezetében erre a kérdésre nem tért ki, s így a „péceli” stílus eredetét illetően J. Böhm „ugrásteóriájával” vitázva,²⁹ végül is csak arra a feltevésre jutott, hogy a „péceli” kerámika a Közép-Duna-medence neolitikumából származik.³⁰

12. kép. Vesszőből fonatolt edényt utánzó bádeni agyagedény

Рис. 12. Глиняная посуда баденской эпохи; имитация прутьяной посуды

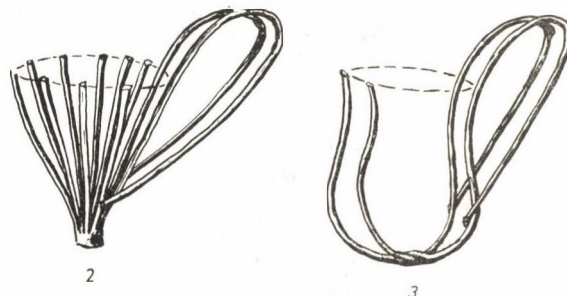
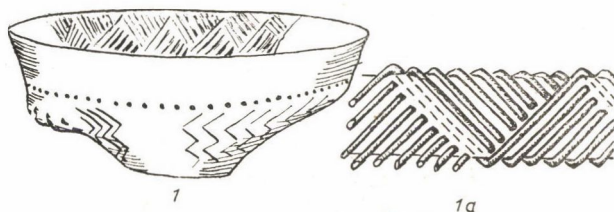
Fig. 12. Vase d'argile de la civilisation de Baden, imitant une corbeille en osier

Azt, hogy a budakalászi kocsimodell mintájával szolgáló kocsikas vesszőfonat volt, nemcsak a díszítés, hanem váza és négy sarkának felcsücskösödése is elárulja. Ugyanezek a sajátosságok azonban több „péceli” edényen is megtalálhatók. A részletezés elkerülése érdekében a 8. kép 1—9. ábráira hivatkozom s csak annyit említek meg, hogy a sarokvesszők kiálló felső végét ezeken nem egy esetben hangsúlyozva is kiemelték. Ez az eredete valamennyi négyszögletes edénynek — nemcsak a péceli csoportban, hanem a tiszaiakban,³¹ sőt még a tordosi,³² kiserétiparti³³ és a bodrogkeresztúri³⁴ csoportban is. Tisztán kivehető a sarokpálca kiálló felső vége azon a kopáncsi és tűzkövesi tiszai töredék-

ken (9. kép), melyet Banner helytelenül kiegészítve, meredek falú, négyzetes alapú edényként közölt.³⁵ És szerkezetileg hasonló, csak fenékgigcsukott volt az a vesszőedény is, mely a vörsi „péceli” és a tiszai galléros edénynek szolgált mintául.

Végző fokon itt olyan vesszőből font edényféléről van szó, melyek már a kerámika előtti időben széles körben elterjedtek, hosszú ideig megmaradtak a kerámika mellett, és amelyeket a különböző keramikai csoportokban szükségszerűen más-más formanyelven utánzóak.

A kannelura sem divatossá vált stílussajátosság, hanem a kosáredény felületének utánzása

13. kép. 1—1a. Fonatolt edényt utánzó bádeni agyagtál; 2—3. A bádeni merőce ősfarmájának vesszőváza

Рис. 13. 1—1a. Глиняное блюдо баденского стиля; имитация прутьяной посуды. 2—3. Прутьяная конструкция праформы ковша баденского стиля

Fig. 13. 1—1a. Plat d'argile de la civilisation de Baden, imitant la vannerie; 2—3. La construction en osier de l'archétype de la puisette de la civilisation de Baden

(10. kép 2—3). Ugyancsak vesszőből font kosáredények utánzására mutat az is, hogy igen sok fültörredék fölött, az edény pereméből azoknak az állóvesszőknek a levágott vége áll ki, melyeket ezen a részén nem fontak le, hanem egyszerűen levágtak (10. kép 1, 4—5). Maga a szalagfűl, mely gyakran csak hornyoltságával utal a vesszőfonásra, olykor többágú fonat mutat (10. kép 6a) és elárulja az ilyen fűl szerkezetét (10. kép 6b). Előfordul a fűl egyetlen vázavesszőjének körütekert formája is, ami a mai kosarak vízszintes fűl-

²⁸ Soproni S., FA 6 (1954) VI. t. 5.

²⁹ Lásd 2. j.

³⁰ Vö. Banner J., i. m. 251.

³¹ A felsorolt tiszai példák nem előfutárai a bádenieknek, mert a tiszaiak hasított vesszőből, hánscsóból, gyékényből készült darabok voltak, a bádeni ősfarmák viszont vesszőből fonatolt kosáredényekre mutatnak.

³² Roska M., A Torma Zsófia-gyűjtemény. (Köszvény 1941) CXII. t. 12., 14.; CXIII. t.

³³ Szabó K., Arch. Ért. 47 (1934) 34., 42. kép.

³⁴ A bodrogkeresztúri darab másolata a Köszvény József Múzeumban.

³⁵ Banner J., A Szegedi Városi Múzeum kiadványai II. (1942) II. t. 1.

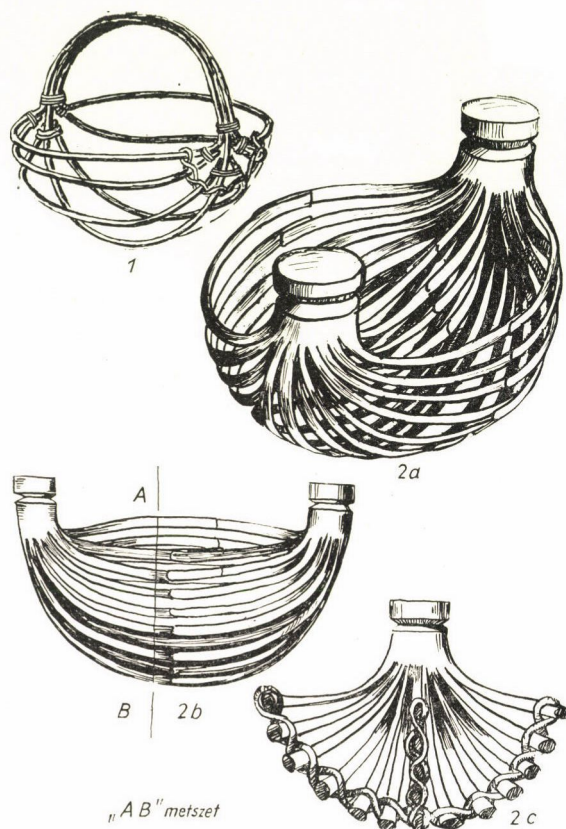
nek felel meg (11. kép 1). Ennél a változatnál a terekeseleshez használt vessző bekötése határozza meg (11. kép 1a) az edény peremébe való átmenet formáját. Nem véletlenszerű, hogy az ugyancsak kosáredényt utánzó bodrogkeresztűri — „kiskőrösi” — kétfülű edénynél is ugyanígy megy át a csavart fül a perembe s hogy ezt a sajátosságot a hasonló kosáredények hosszú életének megfelelően nem csak bronzkori edényeken, hanem a kakasdi kelta edényen is megtaláljuk (11. kép 3—6, 8).

Feltétlenül szerkezeti vonás, mégpedig a vesszőből font kosáredényekről átvett örökség, hogy egyfülű „péceli” edényeken (11. kép 1., 2) éppen úgy, mint a bodrogkeresztűri,³⁶ jordansmühli,³⁷ bronzkori,³⁸ koravaskori,³⁹ vagy még későbbi füles vagy fületlen edények nyakán vagy vállán következetesen ugyanazt a háromszögekből álló fonatdíszet találjuk (11. kép 3—5., 7) többnyire hornyolt kivitelben. És nem egyszerűen az emberi agyból kipattant ötlet eredménye az sem, hogy némely „péceli”⁴⁰ és koravaskori edényen⁴¹ a vállrész elkészítése után részben feleslegessé vált állóvesszők visszahajtásával is találkozunk. Ez a mód manapság az állóvesszők legegyszerűbb eldobozásának felel meg (9. kép).

Nem kétséges, hogy az egyszerű párhuzamos vonalkarcolatokból álló háromszögek sora, melyet felül bemélyített pontsor zár le, szintén az elvarrt vesszők utánzása volt.⁴² És nem vitás az sem, hogy a csücskös fenekű bádén merőcsének éppen úgy, mint a gömbölyű fenekűnek, szintén vesszőből fonatolt előzményei voltak (13. kép 1—3). Az utóbbiak közül a csücskös fenekű forma váza ágcsészéhez hasonlóan behasított ágfából készült (ún. ágcsészére fonja sok éneklőmadár a fészket), és két egymásbatolt behasított ágfából a (Tolna megyei Sárközben ilyen „tövefára” fonták régebben a méhkast) készülhetett a kettősszósztású bádén tál öse is (14. kép 2a). A tál fogói ebben az esetben az ágfa szét nem hasított részének felelnek meg és keramikára átültetve ugyanúgy lettek gombszerűvé, mint a perem fölé emelkedő vesszővégek más esetekben is (10. kép 1., 3—4).

A bádén kerámika formáinak és díszítéseinek eredetéről mondtak lényegesen megváltoztatják a keramikai stílusok keletkezéséről, továbbfejlődéséről vallott, ma még szinte általános nézeteket. A régi felfogás lényegében idealista gondolkodásmódból fakadt, s a keramikai stílusokat, a stílusváltozásokat, a helyenkint uralkodó, vagy idővel megváltozó közízlés megnyilvánulásának tekintette. A stílus e felfogás szerint az emberi elme önálló alkotása lett volna; olyan lelki folyamatnak a keramikában ránk maradt emléke, melynek

állítólag semmi köze sem volt az anyaghoz, a technikához, az előállításakor használt eszközökhöz. E felfogás néhány ritka és részletkérdésekbe nem bocsátkozó kijelentéstől eltekintve,⁴³ teljesen megfedkezett arról, hogy az edény története nem a keramikával kezdődött, hanem messze visszanyúl az őskorba, olyan időkbe, amikor az ember edényfélét nem agyagból formálta és égette cseréppé, hanem különböző szerves anyagokból, fá-

14. kép. 1. Mai garaboly vesszőváza; 2 a—c. A bádén kétosztatú tál ősfarmájának vesszőváza

Рис. 14. 1. Прутяная конструкция нынешней корзины 2 a—c. Прутяная конструкция праформы двураздельного блюда баденской эпохи

Fig. 14. 1. Construction d'une corbeille d'aujourd'hui; 2 a—c. La construction de l'archétype du plat à deux compartiments de la civilisation de Baden

ból, bőrből, vesszőből, gyékényből, tökből stb. készítette. Nem gondolt ez az irányzat arra, hogy a részben felsorolt nyersanyagoknak bizonyos technikai eljárások szerinti felhasználása során — a tényezőknél és a célnak megfelelően — optimális formák jöttek létre, melyeket a közösség elfogadott

³⁶ Hillebrand J., A pusztaitvánházai koraréz kori temető. AH 4 (1929) II. t. 1., I. t. 9.

³⁷ Seger, H., Die Steinzeit in Schlesien. Archiv für Anthropologie. 5 (1906) 116—141.

³⁸ A Vatináról származó darabunkon kívül pl.: Deszk, FA 3—4 (1941) VII. t. 1.

³⁹ Az Arch. Ért. 82 (1955) XXXV. t. 7. 8—9. koravaskori edényein kívül ilyen az AH 25 (1941) VIII. t. 23., az

AH 38 (1944) XVII. t. 9. és az AH 30 (1950) CXXXV. t. 11. származó edény.

⁴⁰ Banner J., i. m. XII. t. 2., XIII. t. 9., XIV. t. 24. 26. stb

⁴¹ Arch. Ért. 78 (1951) XXV. t. 1—2., XXVI. t. 3.

⁴² Banner, J., i. m. XII. t. 10.

⁴³ Pl. Schuchard, C., Alteuropa. (Berlin 1944) 50.; Schachermayr, F., Dimini und die Bandkeramik. Prähistorische Forschungen 4 (1954) 12.

és szépnek is tekintett, hogy végső fokon ez határozta meg a közízlést. Nem számolt ez az irányzat azzal sem, hogy újabb nyersanyagra való áttérés, újabb, és a technikai eljárást is megváltoztató szerszámok használatbavétele esetén, a közízlésbe már átment formák és díszítésnek felfogott elemek szükségszerűen hatással voltak továbbra is az emberre, hogy így az új technikai kíváncsalmak csak lassan, fokozatos átmenet után érvényesülhettek annál is inkább, mivel különböző okokból az újabb készítmények mellett még igen hosszú ideig használatban maradtak a régebbi módon készült darabok. És nem számolt ez az irányzat azzal sem, hogy az átöröklődött, továbbélő formaelemek már eredetileg is olyan nyersanyagon jöttek létre, melyek felhasználása nemcsak a népek lakóhelyére, hanem életformájára is jellemző.

A hasonló nyersanyagból készült ősfarmáknak különböző idők keramikáján felismerhető hatása ilyen módon nem mutat feltétlenül közvetlen népi kapcsolatra, örökségre, vagy arra, amit az ilyen esetekben ködös „atavisztikus visszaítés” szóval szoktak jelölni, hanem a hasonló életformában rejlő konvergenciára. A kannelurás, vesszőfonatot utánzó kerámika ismételt felbukkanása közismerten pásztorkultúrájú és összetételükben még nem ismert népek hagyatékában aligha kapcsolódik véletlenségből olyan csoportokhoz, melyekben a kocsitegetkezés, illetve a szimbolikus kocsitegetkezés is kimutatható. Másrészt nyilván növényföldrajzi oka van annak, hogy Eurázsia nem minden pásztorkultúrájában jutott nagy szerephez a vesszőfonatolás.

Csalog József

ДАННЫЕ К ВОПРОСУ О ПОГРЕБЕНИИ С ВОЗОМ И ОБ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ НАРОДА БАДЕНСКОЙ (ПЕЦЕЛЬСКОЙ) КУЛЬТУРЫ

Резюме

В опубликованной в нашем номере части обширного труда автор пересматривает вопрос о группе памятников баденской культуры и доказывает, на основе погребений №№ 3., 28 в Альшонемеди и №№ 3 и 177 в Будакалас, что этот народ применял погребение с возом и также символический вариант его. В первом случае труп или трупы были положены в воз, в который пара коров была впряжена, во втором же случае воз был заменен глиняным моделем. Одна из коров, представляющих собой большую ценность, была, как правило, заменена молодым теленком.

Учитывая наличие погребений с возом, идолную пластинку с изображениями звериных фигур и шаманский венец из Вёрц, автор считает, что этот народ был полуномадный, пасший скота кочуя между летними и

зимними стоянками. По его мнению, жизнь их показала сходство с жизнью скифских и прескифских степных народов.

Автор считает невозможным, чтобы баденская керамика слагалась бы из какой-то другой, предшествующей керамической группы. Он отвергает известную теорию о скачкообразном изменении стиля и доказывает, что формы пецельских посуды создавались в подражание плетенных из прутьев посуды, применяемых и до керамики и одновременно с нею. Он отрицает, будто стиль керамики долговечной пецельской группы был самостоятельным творением человеческого ума; по его мнению причину возникновения этого стиля нужно искать в совместном действии материи, техники и имевшихся инструментов.

Й. Чалог

DATA TO THE WAGGON BURIALS AND THE WAYS OF LIFE OF THE BADEN (PÉCEL) FOLK

Summary

The paper contains but two chapters of a major study concerning the revaluation of problems connected with the Baden group of finds. Here the author only points out that the Baden archeological material in the Carpathian Basin cannot be derived from a single short period of development; this may be inferred from the large number of the hitherto uncovered sites and the different stratigraphical relations of the Baden layers to other groups. He does not agree with the deduction of this material from any other single group, nor does he accept the theory of a leap, looking for the explanation of the Baden style of pottery in a sudden change of taste. In the part of his work dealing with ceramics he emphasizes that the forms and ornaments of Baden pottery preserved the memory of such vessels as were made of organic material, mainly woven of wicker in the times before pottery and partly when pottery already existed. He presents the origin of the most characteristic forms and ornaments of vessels also in pictures.

In his argument the author discards the idea that the style of pottery was an independent product of the human mind, a souvenir materialized in pottery of a spiritual process which allegedly had nothing to do with the material, the technique and the tools used for

production. He emphasizes, however, that Baden ware conserved the memory of wicker-woven vessels, establishing as he does a connexion between the most important raw material of the age before pottery and the natural surroundings and ways of life of the people.

The author regards the view that the Baden folk was occupied with agriculture from the outset as improbable. Nor is such a supposition proved in his judgment by the facts that the Baden sites yielded large vessels suitable for the storage of grain and that an alleged Baden earthwork is known from Magyarsarlós. He rather assigns a decisive role to the occurrence of several verified, real and symbolic waggon burials at the Baden sites being indicative in his view of a semi-nomadic people with distinct abodes for summer and winter. Near the winter abodes of a folk, pasturing its animals in summer and wandering throughout a smaller or larger area with carts, tillage carried out by the people left at home is possible.

Investigating the descriptions and photographs of graves 3 and 28 at Alsónémedi and the data of grave 3 at Budakalász, the author proves that the skeletons of these lay in carts drawn by two cattle each. He opposes the view of J. Banner who, while admitting the existence of a waggon in the case of grave 3 at Budakalász, regards

it as a simple grave-furniture and not as the vehicle of the dead. He refers to the earthen waggon model of the symbolic grave 177 at Budakalász, valuating it as a symbolized appearance of the waggon burial known already before.

On the basis of the descriptions and photographs of the enumerated Baden waggon burials the exact size of the carts cannot be determined. Though in time of the burial the lumps from the subsoil could roll only as far as the sides of the waggon, these patches are uncoherent as at some sides digging was done too deeply in course of the excavations. The Budakalász waggon model only reveals that the four-wheeled waggons had wicker-woven sides. The structure of the vehicle could not be preserved by the model transformed to a vessel. The wheels of the Baden waggons were solid ones, and surely some sort of saw was needed in order to carve them out of a trunk. As a metal saw must be left out of consideration, the author supposes that the teeth of the oldest implements of this kind were splinters made to grow in brushwood. In some regions of Poland it was usual as late as in the middle of the last century to make sharp splinters of flint grow on sticks of the buckthorn shrub *Rhamnus cathartica* destined for rough-and-tumble. The same process was usual with Hungarian herdsmen not

long ago; in the winter they wedged seeds of sour cherry and cornel in their sticks, and these grew on the wood by the autumn of the next year.

One of the cattle found in graves 3 and 28 at Alsónémedi was in both instances a cow of 6—8 years, the other a calf of 10—12 or 15—18 months, respectively. Such animals of different ages could scarcely have been harnessed in a pair, but it is not out of question that one of the full-grown cows, representing a high value, could have been replaced by a young calf in some cases.

The Baden waggon burials are also compared with the pre-Scythian and Scythian symbolic vehicle burials. The author refers to the so-called diadema from Vörs, made of copper, which may be clasped by two horns in the front, thus being rather a shaman's crown than a simple jewel. In the author's opinion also Baden idol plastics, producing animal figures in the first place, are connected with the way of life of the Baden folk, *i. e.* herding. He regards as a further proof of this occupation the fact that the majority of the domesticated animals, belonging as an established fact to this group, consisted of mutton and goats according to the investigations of S. Bökönyi.

Reference are listed in the footnotes under the Hungarian text.

J. Csalog

STUDIA PANNONICA

1. *Primus decurio Scarbantiában*

Az 1900-as évek elején a Sopron megyei Hegykő községben (Scarbantiától mintegy 18 km-re kelet felé) nagyméretű római sírkő töredéke került napvilágra. A sírtábla kőlapokból összeállított későrómai sír fedelét képezte. A másodlagos felhasználás alkalmával felső részét és bal felét a sír méreteinek megfelelően lefaragták. Ennek következtében az oromzat, a feliratos mező felső része, valamint a baloldali keretelés és a megmaradt sorok eleje hiányzik. Jobboldalon a keretet levél-sorral díszített oszlop alkotja. A rendkívül gondosan, szabályos betűkkel vésett feliratból hat sor töredéke maradt meg, amelyek közül a második és a harmadik erősen megrongálódott. A feliratos

latával A. Schober³ és Erdélyi G.⁴ foglalkoztak részletesebben. A feliratos szöveg kiadására azonban csak legutóbb került sor. R. Egger⁵ ismertette 1957-ben, néhány megjegyzést fűzve a Medea-ábrázoláshoz is. Ez utóbbinak további elemzését az említett publikációk szükségtelessé teszik, és a hasonló tárgyú pannóniai ábrázolások szepulchrális jelentősége is jól ismert, elsősorban Oroszlán Zoltán professzor alapvető munkája óta.⁶ A felirat szövegének behatóbb vizsgálata azonban szükséges, mivel ez a magyar szakirodalomban még nem történt meg, és R. Egger megállapításai több tekintetben módosításra szorulnak.

A felirat olvasását, valamint részben bizonyos, részben igen valószínűnek látszó kiegészítését a következőkben adjuk:

M·C·A·N·I·O·—·F
A·V·G·V·S·T·Á·L·I·C·L·A
S·A·V·A·R·I·A·P·R·I·M·O
D·E·C·V·R·I·O·N·S·C·A·R·B·A·N
—·C·A·N·I·V·S·M·F·P·R·A·E·S·E·N·S
—·C·A·N·I·V·S·M·F·L·V·C·A·N·V·S
P·A·R·E·N·T·I

mező alatt Medea mondköréből vett mitológiai tárgyú ábrázolás helyezkedik el.¹

A sírtáblát a szakirodalomban Bella L. említette először futólag, a feliratok közlése nélkül.² A mitológiai jelenet meghatározásával és vizsgá-

Azaz: [M(arco) ?Cánió . f(ilió) | Aug]ustáli Cla(udiá) | [Savá]riá primó | [decur]iön(i) Scarban(tiaé) | [. ?Cáni]us M(arci) f(ilius) Praéséns | [. ?Cáni]us M(arci) f(ilius) Lúcanus | [pa]renti.⁷

¹ Soproni Liszt Ferenc Múzeum, Ltsz. 55.208.1. A kőemlék anyaga fehér márvány; a megmaradt töredék magassága 232, szélessége 80, vastagsága 26 cm.

² Bella L., Arch. Ért. 31 (1911) 368.

³ Schober, A., Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. (Wien 1923) 174., 206.

⁴ Erdélyi G., AntH 3 (1949) 83.; Ua. Arch. Ért. 77 (1950) 73, 79., 15. sz. A kőemlék fényképét ld. ugyanitt, XVIII. t. 2., XIX. t. 1.

⁵ Egger, R., VAHD 56—59 (1954—1957) 131. A kép-

mezőben Medea és a fára tekeredő sárkány mellett R. Egger a kőemlék bal szélén Jason alakjának töredékét ismeri fel.

⁶ Oroszlán Z., Mitológiai és szimbólikus képtípusok a pannóniai síremlékeken (Bp. 1918).

⁷ R. Egger olvasása (i. h. 132): [... Augu]stali Cla(udiá) | [Sava]ria p[r]imo | [decur]ion(i) S[ca]rban[tia], [... i]us M(arci) f(ilius) Praesens | [... i]us M(arci) f(ilius) Lucanus | [pa]renti, apexek nélkül.

Mindenekelőtt a gentilicium kiegészítésére adott javaslat indoklása szükséges. Bár a sírtábla másodlagos felhasználásban került napvilágra, eredeti felállítási helye is minden valószínűség szerint Hegykő volt. Ezen a környéken, így például a közeli Pinnyén már az i. u. 1. század elején jelentős római települések alakultak ki.⁸ Maga Hegykő is már régebben ismert római lelőhely. Ugyanitt került elő egy másik római sírkő, amelyen *T. Canius T. l. Cinnamus negotiator* és fiai, *T. Canius T. f. Aeternalis*, valamint *L. Canius T. f. Cinna* nevei olvashatók.⁹ Ezt a feliratot a kutatás az 1. század közepére keltezi.¹⁰ Az általunk ismertetett felirat az apexek használata, a filiáció, és a kitűnő kidolgozás révén szintén az 1. századból származtatható, és a közelebbi datálás, amelyet az alábbiakban adunk, az 1. század közepére utal. Mármost a közös lelőhely és megközelítőleg azonos keltezés alapján felvetődik a lehetőség, hogy a második hegykői feliraton is Caniusok szerepeltek. A sírkövön a gentiliciumok IUS végződése előtt mindenestre csak három betű számára van hely, ahová a CAN betűk éppen beleillenek. Természetesen elvileg sok más gentilicium is számbajöhetne itt, viszont van egy körülmény, amely jól alátámasztja a Canius névre való kiegészítés indoklását. A felirat szövegéből kitűnik, hogy a megnevezett személy Savariából jött Scarbantiába. Mármost a Savariában és Scarbantiában, valamint e városok környékén előkerült korai császárkori feliratok alapján csak a következő nevek jöhetnek számításba: Gavius, Lurius, Torius, Vibius és Canius.¹¹ Az első négy azonban csak egy-egy alkalommal fordul elő, ezzel szemben a Canius név többször is, és ami a legfontosabb: a számításba vehető nevek közül csak ez található meg mind Savariában, mind Scarbantiában. Mint

ismeretes, a Caniusok aquileiai kereskedőcsalád voltak, és Pannóniában a korai császárkorban a borostyánkőút mentén, valamint a Balaton környékén mutathatók ki.¹² Savariai és scarbantiai szereplésük kereskedelmi érdekeltségeikkel magyarázható, és emellett igen valószínű az is, hogy e városok környékén földbirtokokat is szereztek.¹³ Az első hegykői feliraton szereplő kereskedőlibertust feltehetőleg éppen azért temették el a hegykői római telepen, mert itt volt földbirtoka. Hasonló okból kerülhettek ide a második hegykői feliraton említett személyek is, akik, ha családnevük valóban Canius volt, Cinnamusek rokonai voltak.

Az *Augustalis* szó kapcsán R. Egger arra gondol, hogy az elhunyt a savariai Augustalis-testület tagja volt.¹⁴ Ha azonban valóban az Augustalitas-ról lenne szó, ezután szokatlan volna a megfelelő városnév ablativusban való szerepeltetése, valamint a colonia kitétel hiánya.¹⁵ Amellett az Augustalisok a legritkább esetben lettek decuriókká (akár abban a városban, ahol Augustalisok voltak, akár másutt), és az ilyen esetekben a feliratok erre rendszerint külön terminológiával utalnak.¹⁶ Az *Augustalis* szó a hegykői feliraton az elhunyt cognomenjét jelöli,¹⁷ a *Claudia Savaria* kitétel pedig így a domus megjelölése, legalábbis abban az értelemben, hogy Scarbantiába a megnevezett személy Savariából került.¹⁸ Az *Augustalis*, valamint a felirat további részében előforduló *Praesens* és *Lucanus* cognomenekkel kapcsolatban még arra kell utalnunk, hogy ugyanúgy észak-italiai származásra utalnak, mint a valószínűsített Canius gentilicium.¹⁹

A felirat legérdekesebb része a *primus decurio Scarbantiae* kitétel. R. Egger magyarázata szerint itt a Flaviusok alatt municipális rangra emelt Scarbantia időben legelső decuriójáról van szó.²⁰

⁸ Alföldy G., SSz 15 (1961).

⁹ CIL III 4250.

¹⁰ Schober, A., i. m. 59.; Mócsy, A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 223., 108/1. sz.

¹¹ Gavius: Ann. Sav. 3 (1928) 99 = Mócsy A., i. m. 89/4. sz. (Ondód), Lurius: CIL III 4229 = Mócsy, A., i. m. 110/1. sz. (Répceszemere), Torius: CIL III 4212 = Mócsy, A., i. m. 98/3. sz. (Schleining), Vibius: CIL III 4247 = Mócsy, A., i. m. Nr. 111/7. sz. (Scarbantia), Canius: CIL III 4150, vö. Mócsy, A., i. m. 153. (Savaria, 188-ból), Mócsy, A., i. m. 82/1. sz. (Balatonhenye, de az itt említett Canius Mócsy András szerint Savariából származik), CIL III 4250 = Mócsy, A., i. m. 108/1. sz. (Hegykő), Arch. Ért. 31 (1911) 275 = Mócsy, A., i. m. 111/20. sz. (Scarbantia). — A Iulius gentilicium a M(arcus) praenomen miatt nemigen jön számításba (egyetlen M. Iulius ezen a környéken: CIL III 5520 = Mócsy, A., i. m. 99/1. sz. [Pinkafeld]), az Ulpus és Aelius gentiliciumok az 1. századi keltezés miatt esnek ki.

¹² Mócsy, A., i. m. 153.

¹³ Vö. Alföldy G., SSz 15 (1961).

¹⁴ Egger, R., i. h. 132.

¹⁵ A pannóniai Augustalis-feliratok összeállítását ld. Alföldy, G., Acta Ant. Hung. 6 (1958) 438. — Ha a városnevet a feliratok megemlítik, a *mun.* vagy *col.* megjelölés is ki van téve (egy kivétel: CIL III 3836, Emona).

¹⁶ Rendszerint *ornatus ornamentis decurionalibus*

vagy *adlectus decuriae* formában, vö. Alföldy, G., Acta Ant. Hung. 6 (1958) 436., 23. j. további irodalommal.

¹⁷ Vö. CIL III 3449: *Vibius Augustalis b(ene)f(icia-rius) pro(uratoris) Aug(usti)* (Aquincum).

¹⁸ A *Claudia* szó nem a megnevezett személy tribusa, mert ezt az 1. századi feliratok a cognomen előtt tüntetik fel. A jelző a *Savaria* domus-megjelöléshez tartozik, vö. pl. Dobó, A., Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. DissPann I. 1² (Bp. 1940) 98. sz.: *C. Iulius Victor eq. sing. Aug. stb. nat. Pan. Cl. Savaria*, uo. 140 sz.: [... *Claudi*]a Sava[ria], Juo. 222. sz.: [... *siat. Vaussi* (?) fil. *Claudia Savaria*, stb. A *Claudia Savaria* kitétel a hegykői feliraton nem jelzi szükségszerűleg az elhunyt szülőhelyét (ebben az esetben a *Claudia* szót mint tribust, a cognomen előtt tüntették volna fel), hanem azt a várost, ahonét Augustalis Scarbantiába került.

¹⁹ Az *Augustalis* cognomen Itáliában viszonylag ritkábban fordul elő (főleg Közép- és Dél-Itáliában, de Gallia Cisalpinában is); a provinciák közül főleg azokban, ahol sok italicus volt (elsősorban Africában, továbbá Dalmáciában, Hispániában, Galliában, Germániában). A *Praesens* személynév elterjedése főleg Észak-Itáliában figyelhető meg (másutt csak elvétve, így Noricumban, Galliában stb.), míg a *Lucanus* cognomen nagyjából ott, ahol az *Augustalis* személynév. Egy területen belül a három cognomen gyakrabban csak Észak-Itáliában volt használatos.

²⁰ Egger, R., i. h. 132.

A feliraton azonban hiányzik Scarbantia municipális rangjának említése. Ez a városi tisztségek szabályos feltüntetésénél inkább csak akkor marad el, ha azok valójában nem municipium vagy colonia, hanem félmunicipális szervezet tisztségei.²¹ Hasonló tisztségről történik említés egy másik scarbantiai feliraton, C. Sextilius Senecio közismert sírkövén, ahol szintén *dec(urio) Scarbantiae* áll.²² Mócsy A. mutatott rá, hogy Senecio nem a flaviusi municipium, hanem az ezt megelőző, Pliniusnál *oppidum* formában említett conventus jellegű félmunicipális szervezet decuriója volt.²³ Igaz ugyan, hogy a Senecio-kő stíluskritikai alapon már a Flaviusok korára tehető,²⁴ ez azonban nem mond ellent az előbbieknél. Scarbantia a Flaviusok korának elején még nem rendelkezett városi ranggal;²⁵ ezt valószínűleg csak Domitianus alatt kapta meg, esetleg 89-ben vagy 92-ben, amikor a császár személyesen Pannóniában volt.²⁶ A hegyközi felirat esetében a Domitianusnál bizonyosan korábbi datálás stíluskritikai alapon is igazolható. A keretdíszítésnek egy analógiája van: Daeipora walbersdorfi sírkövén, amelyet A. Schober az elhunytak jellegzetes, a Iulius császárok korára jellemző hajviselete alapján az 1. század első felére keltezett.²⁷ A noricumi-pannóniai sírkőszobrászatban különben egyedülálló, sajátos kidolgozású levéldísz alapján a hegyközi sírtábla és Daeipora sírköve egy műhelyhez, sőt minden valószínűség szerint egy kőfaragómesterhez köthetők, aki nyilvánvalóan Scarbantiában dolgozott.²⁸ A hegyközi felirat természetesen, mivel Savariát a Claudia megjelöléssel mint colóniát említi, Claudius koránál nem lehet régebbi. Viszont az sem valószínű, hogy Nero koránál későbbi lenne. Egyébként a walbersdorfi sírkő is lehozható az 1. század közepére: a iuliusi hajviselet a provinciákban, főleg az idősebb személyeknél még Claudius—Nero idejében is divatos lehetett.²⁹ Mindezek alapján a hegyközi feliraton szereplő *primus decurio* semmi esetre sem lehetett a scarbantiai municipium decuriója, hanem a félmunicipális conventus-szervezetben viselte ezt a tisztséget,³⁰ ugyanúgy, mint C. Sextilius Senecio. Ebben az esetben is eslelik azonban az a lehetőség, hogy Augustalis az oppidum időben legelső decu-

riója lett volna. A sírkő Tiberius koránál mindenképpen későbbi, viszont a scarbantiai félmunicipális szervezet megalakulása az oppidum Scarbantia Iulia elnevezés tanúsága szerint már Tiberius korában megtörtént. A *primus* szó értelmezésére így más lehetőség után kell néznünk.

A *primus decurio* kitétel a félmunicipális szervezetek feliratos emlékanyagában másutt nem fordul elő; maga a *decurio* tisztség is csak ritkán. Ez utóbbi szereplése azonban, valamint a conventusok egész szervezete a municipális rangú városok szervezetének utánzását mutatja.³¹ A *primus decurio* kifejezés magyarázatára vonatkozólag is a municipiumok és colóniák magisztrátusának epigráfiai emlékanyagából kell kiindulnunk. A kifejezés tudomásunk szerint ebben az emlékanyagban is csak egyszer fordul elő, egy sulmonai feliraton: *C. Gaidio L. f. Ser. Praesenti ann. XXXIIX, decurio primus a Betifulo*.³² Mommsen szerint, akinek véleményét Dessau is átveszi, a *primus* itt annyit jelent, hogy Praesens volt az első olyan sulmonai decurio, aki a pagus Betifulusból származott.³³ E felirat nyomán a hegyközi sírtábla esetében is hasonló értelmezési lehetőség vethető fel: Augustalis volt a scarbantiai oppidum első olyan decuriója, aki Savariából került ide. Természetesen, ha a felirat készítője valóban ezt akarta volna mondani, inkább a sulmonai felirathoz hasonló szórendet várnánk (*primus dec. Scarb. ex col. Cl. Savar.* vagy *dec. Scarb. primus ex col. Cl. Savar.*). Tekintetbe véve azonban, hogy az ilyen helyzetek meghatározására a feliratokon nem alakult ki egységes terminológia, az említett értelmezési lehetőség továbbra is valószínű maradhat.

Kézenfekvőbbnek látszik azonban egy másik magyarázat, miszerint a *primus decurio* valamiféle tiszteletbeli elsőséget jelöl. Külön hivatali tisztségről nem lehet szó, mert a városok élén Augustus óta³⁴ mindig több azonos beosztású tisztviselő állt (*duumviri* vagy *quattuorviri*).³⁵ és hasonló volt a helyzet a conventusokban is.³⁶ Viszont bizonyos tiszteletbeli elsőség megilletethetett egyes személyeket az összes decuriók között, sőt a duumvirek vagy quattuorvirek között is. A *Lex de officiis et honoribus flaminis provinciae Narbonensis*

²¹ Pl. Barkóczi L., Brigetio. DissPann II 22 (Bp. 1951) 5. sz.: *L. Val. Rufus vet. leg. decu(rio) Brig. quae(stor) et mag(ister)*, CIL III 4298 = Barkóczi L., i. m. 195. sz.: *M. Val. Marinus vet. leg. I. ad. p. f. ex sign. dec. Bri. qui magistrat.* Mindkét feliraton a 2. századi brigetioi *canabae* félmunicipális szervezetének decurióiról van szó, ld. Mócsy, A., Acta Arch. Hung. 3 (1953) 184.

²² Bella L., Arch. Ért. 31 (1911) 275. Mellesleg jegyezzük meg, hogy ezen a feliraton is szerepel a Canius család egyik tagja (*Cania T. lib. Urbana*, Senecio anyja). Ha a *primus decurio* feliraton valóban Caniusok szerepeltek, akkor ezekből a feliratokból az is kitűnik, hogy a scarbantiai conventus decurióit családi kapcsolatok is összekötötték.

²³ Mócsy, A., Die Bevölkerung... 44.

²⁴ Schober, A., i. m. 65.; Erdélyi G., Arch. Ért. 77 (1950) 73.

²⁵ A flaviusi alapítású pannóniai városok közül Pliniusnál Siscia már colonia, amiből joggal következtet-

nek vespasianusi alapításra (Mócsy, A., Die Bevölkerung... 26).

²⁶ Alföldy, G., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 134.

²⁷ Schober, A., i. m. 103.

²⁸ A scarbantiai kőfaragóműhelyek már az 1. század első felében a környék számára is dolgoztak, ld. Alföldy G., SSz 15 (1961).

²⁹ Vö. Wegner, M., AAnz 63 (1938) 322—.

³⁰ A conventusokban előforduló decuriókra ld. Kornemann, E., PW IV (1901) 1193, Vö. Kübler, uo. 2322—.

³¹ Ld. főleg Kornemann, E., i. h. 1190.

³² CIL IX 3088 = ILS 6531.

³³ ILS p. 617.

³⁴ A caesari colóniák helyzetére ld. Kornemann, E., PW IV (1901) 534—.

³⁵ Kornemann, E., PW IV (1901) 586.

³⁶ Kornemann, E., PW IV (1901) 1189—, Mócsy, A., Acta Arch. Hung. 3 (1953) 183.

értelmében a flamen (aki természetesen az ordo decurionum tagja volt) Narbóban rangelső volt: kiváltsága volt [inter decuriones s]enatoresve sub-sellio spectare (ludos).³⁷ Ulpianusnál arra történik utalás, hogy a municipális ordóban az egyik duumvir tiszteletbeli elsőséggel rendelkezhetik: *decuriones in albo ita scriptos esse oportet, ut lege municipali praecipitur; sed si lex cessat, tunc dignitates erunt spectandae, ut scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est: puta qui duumviratum gesserunt, si hic honor praecellat, et inter duumvires antiquissimus quisque prior* stb.³⁸ Az epigráfiai emlékeken a rangelső decurio neve rendszerint *princeps municipii* vagy *coloniae*,³⁹ amelyen természetesen *princeps ordinis* értendő.⁴⁰ Igaz ugyan, hogy itt szó szerint nem a *primus* megjelölés áll, viszont ezt a jelzőt találjuk a feliratokon akkor, ha a duumvirek, quattuorvirek vagy más tisztviselők között akarnak valakit mint rangelsőt megjelölni.⁴¹ Bár a *primus* kitétel értelme ezeken a feliratokon nem egészen egyértelmű, és a kutatók különféle módon magyarázzák,⁴² nagy általánosságban nézetünk szerint Ulpianus idézett helye lehet irányadó: a duumvirek vagy más hivatalnokok közül valaki valamilyen oknál fogva tiszteletbeli elsőbbséggel rendelkezett, és a *primus* kifejezés erre vonatkozik. Még akkor is fennáll ez a lehetőség, ha a *primus* szó egyes esetekben valamiféle időbeli elsőséget jelöl: éppen ez adott az illető hivatalnoknak egy-szersmind *honoris causa* elsőséget.⁴³ Már most a municipális ordót vagy magisztrátust utánzó különböző szervezeteknél szintén kimutatható egyes személyek tiszteletbeli rangelsősége. A liber-tus-testületek⁴⁴ és a collegiumi szervezetek⁴⁵ mellett éppen a félmunicipális szervezetek köréből vonható ide egy adat. Az apulumi *canabae* élén

álló két magister közül az egyik hivatalnok teljes megnevezése: *L. Silius Maximus v[et.] leg. I. ad. p. f. magistra(n)s primus in can(abis)*.⁴⁶ A felirat Traianus-kori keltezésű⁴⁷ és a particípiális szóhasználat alapján ugyan eléggé biztosan arra lehet gondolni, hogy itt időbeli elsőségről van szó: Maximus volt a *canabae* legelsőnek kinevezett magistere. De ebben az esetben is nyilvánvaló, hogy az »első magister« mellé a canabák szervezetének megfelelően azonnal másikat is kineveztek,⁴⁸ és Maximus magisterségének időbeli elsősége éppen azért volt lényeges, mert ezáltal kapott tiszteletbeli elsőséget. Más okból származó, de hasonló jellegű tiszteletbeli elsőségre lehet gondolni ezen az alapon a scarbantiai conventus köréből megismert *primus decurio* esetében is, anélkül azonban, hogy ez kizárná az első említett értelmezési lehetőséget. Sőt, a két lehetőség talán össze is kapcsolható: Augustalis esetleg éppen azért rendelkezett a félmunicipális scarbantiai ordo-ban rangelsőséggel, mert első olyan tagja volt ennek az ordónak, aki a tartomány fővárosából került ide.

2. Serapis-oltár Nyergesújfaluból

1960 augusztus végén Nyergesújfalu községben (Komárom megye, dorogi járás) régi épület lebontása alkalmával, másodlagos felhasználásból római feliratos kő töredéke került elő. A követ Szepessy Géza, a Dorogi Tájélmúzeum vezetője találta meg, és beszállította a Dorogi Tájélmúzeumba.¹ Noha a felirat lelőhelye másodlagos, a köemlék kétségtelenül a nyergesújfalusi római település (Crumerum) területéről származik. Nyergesújfalut mint római lelőhelyet és katonai táborát kutatás már a 19. században számontartotta.² A tábor építése

³⁷ ILS 6964⁵.

³⁸ Dig. 50, 3, 1. A Digesták másutt azokat a városi tanácstagokat tartják kiemelendőknek, akik a császártól kapták tisztségüket, vö. *Liebenam, W.*, Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche. (Leipzig 1900) 230.

³⁹ CIL III 386: *princeps col. Iul. Parianae*, CIL III. 2774: *princeps municipi Riditarum*, CIL III. 9540: *prin(ceps) col. (Salonitanorum)* stb. Vö. CIL X 8132: *princialis col. (Stabiae)*. A *princeps municipii*-ra ld. *Kornemann, E.*, PW XVI (1935) 626, aki rámutat ennek a címnek csupán tiszteletbeli jellegére.

⁴⁰ Ld. főleg CIL III 14416 = ILS 7178: *princeps ordinis col. Oesc(ensium)*. Vö. *Alföldi A.*, Bp. Tört. I (Bp. 1942) 310.

⁴¹ Lambesis: *primus duumvir municipii* (CIL VIII 2796), Vallis: *Ivir primus* (CIL VIII 1279), Calama: *IIIvir quinq. primus*. [CIL VIII 5368, vö. *Manni, E.*, Per la storia dei municipii fino alla guerra sociale. (Roma 1947) 199.], Viminacium: *dec. et qq. primus mun.* (CIL III 6309 = 8129), Sarmizegetusa: *qq. primus* (CIL III 1503), Apulum: *primus IIIvir m. A(ur.) A.* (CIL III 1083) és *IIIvir primus annulis mun. Sep. Apul.* (CIL III 1132) stb. Vö. még Aequum: *summus c[ur]ator c. R.] suffragio [veteranor.] leg. VII. O. p. f. aed[ilis ab] ordine primus [factus] IIIvir* (CIL III 2733), Beneventum: [... p]rimus a decurionibus factus [...] (CIL IX 1680).

⁴² Az aequumi felirat irodalmát ld. *Pavan, M.*, Ricerche sulla provincia Romana di Idmazia. (Venezia 1958) 17. Az apulumi feliratokon Mommsen szerint a

commodusi ill. Septimius severusi municipium időben első decurióiról van szó (CIL III p. 183). E. Manni szerint itt *primus* = *prior*, (i. m. 197), viszont a calamai felirat esetében ő is kronológiai értelemben első duumvir-ról beszél (i. m. 199).

⁴³ Az aequumi feliratot a magunk részéről a következőképpen értelmeznénk: a megnevezett a veteránok szavazatai alapján volt summus curator a conventus-ban, a colonia megalapításakor pedig az ordo legelőször őt választotta meg aediliseknek. Mint ilyen azonban, tiszteletbeli elsőséget is élvezett az aedilisek között, vö. Ulpianus idézett helyét.

⁴⁴ CIL II 4061: *sevir Aug. primus*, CIL X 7541: *Augustalis primus*.

⁴⁵ CIL III 8086: *dec. primus (coll. fabr.)*.

⁴⁶ CIL III 1008.

⁴⁷ *Ritterling, E.*, PW XII (1925) 1390.

⁴⁸ Vö. *Schulten, A.*, PW III (1899) 1453.

¹ A leletkörülményekre vonatkozó adatok közléséért, valamint a felirat ismertetésének engedélyezéséért Szepessy Gézának tartozom köszönettel.

² *Römer F.*, AK 3 (1862) 44.; 6 (1866) 176.; 8 (1870) 175.; *Domaszewski, A.*, Arch. Ért. 12 (1892) 48. Újabbán *I. Graf, A.*, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. DissPann I. 5 (Bp. 1936) 94, 128; *Szilágyi, J.*, A pannóniai bélyeges téglák. DissPann II. 1 (Bp. 1933) 91.; *Ua.*, Acta Arch. Hung. 2 (1952) 200.; *Wagner, W.*, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen. (Berlin 1938) 114.

valószínűleg az i. u. 1. század végén, Domitianus pannóniai háborúi alkalmával történt,³ helyőrségét pedig legalábbis a 3. század elejéig a cohors V. Lucensium alkotta.⁴

Az újonnan talált feliratos kő római oltár töredéke. Talapzata, törzsének alsó fele és felső záródása letört, és amikor a követ építőanyagként használták fel, a felső záródás megmaradt hornyolását is majdnem teljesen lefaragták. A felirat szövegéből az első öt sor maradt meg, kiegészíthető kisebb hiányokkal.⁵ A szép, szabályos betűkkel vésett felirat olvasása a következő:

Azaz: *Deo invict[o] / Serapi pro sal(ute) / et victoria imp(eratoris) / Caes(aris) M(arci) Aurel(ii) Antonini [p(ii) f(elicis) Aug(usti) /]* A hiányzó alsó sorok az oltárállító nevét, foglalkozásának megjelölését és a fogadalomteljesítésre utaló szokásos záróformulát tartalmazhatták.

A Marcus Aurelius Antoninus nevet négy császár viselte: Marcus Aurelius, Commodus, Caracalla és Elagabal. Commodus ezek közül a crumerumi feliraton szereplő császárnév meghatározása szempontjából eleve kiesik, mivel nevét a feliratok M. Aurelius Commodus Antoninus formában említik. Nem jöhet számításba Elagabal sem: nevét a feliratos emlékeken halála után általában kivakarták, és amellet a valamilyen

katonai sikerre utaló *victoria* kitétel sem szerepel az Elagabal tiszteletére állított feliratokon.⁶ Végül, ha a császárnév után az ötödik sor hiányzó részében a *p(ius) f(elix) Aug(ustus)* kiegészítés helyes (a hiányzó betűk helye mindenesetre így tölthető ki legjobban), Marcus Aureliusra sem gondolhatunk, mivel a *p(ius) felix* jelzőket együtt csak Commodus használta először.

A felirat Caracallára való vonatkoztatását a megnevezett istenség szereplése teszi bizonyossá. Serapis tisztelete Egyiptomból Itáliába már a római köztársaság korában áterjedt, a császárkorban pedig meghonosodott a provinciákban is.⁷ A korábbi császárok közül Caligula és a Flaviusok tisztelték erőbben,⁸ igazi jelentőségét azonban a kultusz a hivatalos államvallásban csak Septimius Severus és Caracalla uralkodása alatt érte el. Caracalla az istenségnek Rómában új, nagy templomot építtetett, mégpedig a pomoeriumban, kifejezésre juttatva, hogy a kultusz ettől kezdve a római államvallás szerves része.⁹ Serapis iránti személyes érdeklődésére a hivatalos államvallás reformján túl Cassius Dio megjegyzése utal.¹⁰ A császár valláspolitikája természetesen a provinciákban is visszhangra talált, és ezzel hozható kapcsolatba a crumerumi oltár is. Még jobban látszik ez, ha a *Deus invictus Serapis* kultuszt vizsgáljuk meg. Serapis már Egyiptomban összeolvadt Hélios, a napisten alakjával, a császárkorban pedig Itáliában és több provinciában is megtaláljuk ennek a szinkretisztikus istenségnek a tiszteletét, rendszerint Juppiter-Sol-Serapis közös alakjában.¹¹ A *Deus invictus Serapis* elnevezés azonban konkrétan Serapis és Mithras összeolvadását, vagy legalábbis a Mithrastól már elválaszthatatlan késő-császárkori szoláris szinkretizmus teljes kibontakozását mutatja. Mármost a *Deus invictus Serapis* alak az epigráfiai emlékanyagban csak ritkán szerepel, és az idevágó feliratokból eléggé kitűnik Caracallával való kapcsolata. Az egyik római városi oltárt — ha helyes itt Serapis jelzőjének *invictus*-ra való kiegészítése — maga Caracalla állította.¹² A többi felirat általában a 3. század első évtizedeire keltezhető, és valószínűleg szintén összefü-

³ Alföldy G., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 123.

⁴ Vö. CIL III 3662, 3664. A többi, eddig ismert nyergesújfalusi feliratok: CIL III 3663, 3665, 3666.

⁵ A töredék magassága 39, szélessége 61, vastagsága 30 cm. A betűk magassága 6,5—4,5 cm.

⁶ Egyedül Macrinus 218-ban történt legyőzéséről lehetne itt szó, ezt az eseményt azonban egyetlen felirat sem nevezi *victoria*-nak. Talán erre az eseményre utal viszont egy aquincumi oltár, amelyet egy aquincumi légioskatona 218-ban a császár salusáért állított (CIL III 3445).

⁷ Roeder, PW II. 2 (1920) 2414—.

⁸ Uo. 2416.

⁹ Reusch, W., Der historische Wert der Caracalla-vita in den Scriptorum Historiae Augustae. (Leipzig 1931) 58.

¹⁰ Dio LXXVII, 15, 6.

¹¹ CIL III 3 (Kréta): *Iovi Soli Optimo Maximo*

Sarapidi, CIL III 7771 (Apulum): *Serapidi Iovi Soli*, CIL V 3232 (Verona): *Iovi Soli Serapidi*, CIL VI 402 (Róma): *IOM Soli Sarapidi*, CIL IX 5824 (Auximum): *Iovi Soli Serapi*, CIL XIV 47 (Ostia): *Δι' Ἡλίου μεγάλου Σαράπιδι*, CIL XIV 29 (Praeneste): *Δι' Ἡλίου μεγάλου Σαράπιδι*, CIL VIII 1005 (Carthago): *Δι' Ἡλίου μεγάλου Σαράπιδι*, CIL VIII 12943 (uo.): *Δι' Ἡλίου μεγάλου Πανθέου Σαράπιδι*, CIL XIII 8264 (Colonia Agrippinensium): *Soli Serapi*; Ann. Ép. 1952, 159 (Luxor): *Δι' Ἡλίου μεγάλου Σαράπιδι*; Ann. Ép. 1951, 254 (Paphlagonia): *Δι' Ἡλίου Σαράπιδι*; Besenliv, V., Epigrafski prinosi. (Sofia 1952) 13. sz. (Serdica): *[Δι]ὶ Κατε[τολίῳ Ἡλίου] Σαράπιδι* stb. L. még az alábbiakban idézett csévi feliratot.

¹² CIL VI 570: *Serapidi deo [invicto] imp. Caes. M. Aurelius (sic) Antoninus [p(ius) felix Aug.]* stb. Az istenjelző [*sancto*] kiegészítése, amelyet a CIL szintén lehetségesnek tart, kevésbé valószínű, mert ez a feliratokon még ritkábban szerepel, mint az *invictus*.

gésbe hozható Caracalla valláspolitikájával.¹³ Keltezésükből annyi mindenesetre kitűnik, hogy Marcus Aurelius korában Deus invictus Sol és Serapis kultuszai még nem olvadtak össze. Így a nyergesújfalusi feliraton szereplő M. Aurelius Antoninus bizonyosan Caracalla volt, és a köemlék állítója, aki az uralkodó valamelyik katonai sikerét ünnepelte fogadalmi oltárával, a császár különlegesen tisztelt istenét invokálta.¹⁴

Feliratunk történeti háttérének közelebbi megértéséhez részletesebben ki kell térnünk egy másik pannóniai köemlékre. Ez az utóbbi szintén fogadalmi oltár, amelyet a 19. század elején, amikor szövegét először másoltak le, a Nyergesújfalutól mintegy 20 km távolságra fekvő Csév község területén állott.¹⁵ Lelőhelye azonban nem egészen bizonyos; lehet, hogy a tokodi római telepről vagy éppen Nyergesújfaluból vitték Csévre.¹⁶ Szövegét sokáig hibásan értelmezték, és keltezését is tévesen adták meg.¹⁷ A felirat mai állapotában a következőképpen olvasható, ill. egészíthető ki: [Iovi] Optimo [Max(imo)] Neptuno Sera[pidi] pro [s]al[ute et] victor[ia et perpe] tuitate [imp(eratoris)] d(omini) n(ostri) C[ae]sar[is] [M(arci)] Aurel(ii) Antonini pii feli[cis] Aug(usti) [L(ucius)] Alf[en]us Avi[ti]anus [leg(atu)s] eius pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Pan[n(oniae)] i[nf(erio)ris]. A feliraton szereplő császár kiletét illetően sokáig Elagabalra gondoltak.¹⁸ Ezek szerint L. Alfenus Avitianus valamikor 218—222 között lett volna Alsó-Pannónia helytartója. A helytartó nevét azonban más feliratokról is ismerjük, és ezekből kitűnik, hogy 218-tól kezdve már Rómában töltött be funkciót.¹⁹ Az Elagabal-kori keltezés

azért sem jöhet számításba, mert a felirat ugyanúgy egy győzelmet említ, mint a nyergesújfalusi. A M. Aurelius Antoninus pius felix Aug. nevű császár így nem lehet más, mint Caracalla. Eszerint Avitianusnak 211—217 között kellett Pannónia inferiorban helytartónak lennie. Mármost ezekből az évekből a következő helytartókat ismerjük: C. Iulius Septimius Castinus (208—212),²⁰ Suetrius Sabinus (214—217),²¹ Marcius Agrippa (217-ben).²² Ezen az alapon Avitianus helytartósága csak 212—214 közé tehető. Ennek ismeretében pontosan meghatározható a csévi oltár állításának éve is. 212—214 között Caracalla két ízben viselt háborút: 213-ban az alemannok ellen,²³ 214-ben pedig Pannóniában és Dáciában.²⁴ A győzelem azonban, amelyre a csévi kövön szereplő *victoria* kitétel utal, csak az utóbbi háborúra vonatkozhatik, a következő megfontolások alapján. Csév területe 214 előtt Pannónia superiorhoz tartozott,²⁵ és éppen 214-ben csatolták át Inferiorhoz, a Brigetiotól keletre fekvő többi római állomásokkal, többek között Nyergesújfaluval és Tokoddal együtt.²⁶ Miután Avitianus, az oltár állítója Pannónia inferior helytartója volt, az oltár állításának helye is Alsó-Pannóniához tartozott. Mármost akár Csév volt az oltár eredeti lelőhelye, akár Tokod vagy Crumerum, ez a terület csak 214-től tartozott Pannónia inferiorhoz, és így a köemlék állításának éve 214, vagyis a pannóniai—dáciai háború éve.

Térjünk vissza most a nyergesújfalusi oltárra. Mint láttuk, ennek kora Caracalla uralkodására tehető. Mármost, ha meggondoljuk, hogy mindkettőt egy győzelem alkalmával szentelték fel,

¹³ CIL VI 30798 (574): *Invicto deo Serapi et Isid reginae Philetus Augg. lib. stb.* (Valószínűleg Septimius Severus és Caracalla közös uralkodása alatt.); CIL VI 30996: *Deo invicto Serapi et Isidi Hermes.* (A felirat nem korábbi a 2. század végénél.); Anuarul Institutului de Studii Clasice 3 (1928—1932) 83. (Sarmizegetusa): [I]nvicto deo Serapidi Caesidius Respect. proc. Aug. n. (3. szd. eleje), Spomenik Srpska Akademia 77 (1934) 46. sz. = 98 (1941—48) 265. sz. (Pec, Kelet-Dalmácia); *Serapi invicto* (3. szd.); CIL XI 5738 (Sassoferrati, Umbria): *Iovi Soli Invicto Sarapidi T. Aelius Antipater p. c. Augg.* Valószínűleg rokona Aelius Antipaternek, Caracalla barátjának, vö. Stein, A., PIR² I (1933) 21.

¹⁴ Caracalla Serapis-tisztelete mindenesetre hatással lehetett a birodalom lakosságának vezetőrétegére; vö. CIL III 7920 (Sarmizegetusa — a hiányzó császárnév Caracalláé lehetett); CIL X 1594 (Puteoli) stb.

¹⁵ CIL III 3937.

¹⁶ Récsy V., Arch. Ért. 14 (1894) 284—.

¹⁷ Mommsen a helytartó nevét ... *us Antianus*-nak olvasta, hasonlóképpen E. Ritterling is, aki azonban az *Alfenus Avitianus* névre való kiegészítés lehetőségét is felvetette [Arch. Ért. 41 (1927) 85.]. Helyesen olvasták a feliratot Récsy Viktor (i. h.), E. Groag (PIR², 1933, 88) és Barkóczi László [Arch. Ért. 1941, 26 (a felirat képét l. itt: VII. t.)]. Mommsen szerint a megnevezett császár Commodus vagy Elagabalus volt, E. Ritterling és Barkóczi László szerint Elagabal. A helyes keltezésre 1958-ban Fitz Jenő hívta fel a figyelmet (akadémiai felszólalás során), aki Alfenus Avitianus helytartóságával részletesebben is foglalkozni.

¹⁸ Elsősorban azon az alapon, hogy a császár nevét

a feliratról kivakarták. Ennek azonban az lehetett az oka, hogy 222-ben, Elagabal halálakor Caracalla nevét összevesztették Elagabal teljesen azonos nevével.

¹⁹ Lambrechts, P., La composition du sénat romain de Septime Sévère à Dioclétien. Diss Pann I. 8 (Bp. 1937) 14.

²⁰ Ritterling, E., i. h. 79—; Rohden, P.—Dessau, H., PIR II¹ (1897) 213.; Lambrechts, P., i. m. 30.

²¹ Rohden, P.—Dessau, H., i. m. 425.; Ritterling, E., i. h. 82.; Lambrechts, P., i. m. 33.; vö. Barkóczi L., Arch. Ért. 1941, 26.

²² Ritterling, E., i. h. 82—; Lambrechts, P., i. m. 32.

²³ Rohden, P., PW I (1896) 2446—.

²⁴ L. alább, 29. o.

²⁵ Vö. Graf A., i. m. 40, 96.

²⁶ Domaszewski, A., RhM 45 (1890) 204—; Ua. Geschichte der römischen Kaiser. II (Leipzig 1909) 267.; Ritterling, E., i. h. 80—, és PW XII (1925) 1393.; Reusch, W., i. m. 34—; Barkóczi L., Arch. Ért. 1944—45. 181.; Ua. Brigetio. Diss Pann II. 22 (Bp. 1951) 26—. Az átesetelés egyidőben történt a császár itteni tartózkodásával; ez az utóbbi nem 213-ban volt, az alemann háború idején, mint W. Reusch gondolta (i. m. 29), hanem 214-ben. Hérodianos szerint a császár Keletre utaztában látogatta végig a dunai táborokat (IV, 8, 1: *ἐπεὶ δὲ τὰ παρὰ τῷ Ἰσθμῷ στρατόπεδα διόκησε, κατήλθε τε εἰς Θράκην Μακεδόσαι γεννιῶσαν* stb.). Az alemann háború befejezése után 213 végén még visszatért Rómába (Rohden, P., i. h. 2447), és Keletre 214-ben indult el (uo.). Még ebben az évben járta be Dáciát is, de nem ezután jött Pannóniába (így Barkóczi L., Arch. Ért. 1944—45, 180—), hanem Pannóniából ment Dáciába. Itteni tartózkodására l. Macrea, M., SCIV 8 (1957) 215—.

mindkettőt Serapisnak állították, és mindkettőt az Aquincum—Brigetio közötti területen emelték (sőt, esetleg mindkettőt Crumerumban), akkor a *Deus invictus Serapis* felirat állításának ideje is 214-re tehető. Mindkét köemlék azt a győzelmet ünnepli, amelyet a császár ebben az évben Pannóniában aratott. A crumerumi oltár állítója a csévihez hasonlóan magasrangú katona lehetett, aligha másvalaki, mint a crumerumi helyőrség parancsnoka.²⁷

A továbbiakban a 214-ben lezajlott háborúval kapcsolatban szeretnénk néhány megjegyzést tenni. Barkóczi László mutatott rá a brigetioi *interpres Dacorum* felirat kapcsán, hogy Caracalla uralkodásának elején Dácia határaitól a gótok ottani nyomására egy dák népcsoport sodródott a Brigetio környékével szemben fekvő barbaricum területre. Ennek következtében ezen a frontszakaszon kiéleződött a katonai helyzet, Brigetiót új helyőrségekkel erősítették meg, és az itteni táborhelytől keletre eső limes-szakaszt éppen ezekkel az eseményekkel kapcsolatban csatolták át Pannonia inferiorhoz, mivel a limesen túli népmozgalmak Brigetio környéke mellett elsősorban éppen Alsó-Pannóniát fenyegették.²⁸ Mindezek a változások akkor történtek, amikor Caracalla személyesen végigjárta a pannóniai, majd a dáciai helyőrségeket.²⁹

Brigetio megerősítése és a stratégiai háttérű közigazgatási-katonai reform önmagában is nagy valószínűséggel utal arra, hogy 214-ben a szabad dákokkal a pannóniai limes mentén háborúra is sor került. A nyergesújfalusi és a csévi oltárokon említett *victoria* kitétel nyilvánvalóan erre a háborúra vonatkozik. Ezek a feliratok azonban éppen lelőhelyüknél fogva arra is rámutatnak, hol volt ez a háború: a Brigetio és Aquincum közötti frontszakaszon, amelyet bizonyosan ezzel a háborúval kapcsolatban csatoltak át Alsó-Pannóniához. Ez az átesatolás pedig leginkább úgy válik érthetővé, ha feltesszük, hogy a tartományba ellenséges betörés történt, amely Brigetio és Aquincum helyőrségét egyaránt fenyegette, illetőleg igénybe vette.³⁰ Ha L. Alfenus Avitianus oltárának eredeti felállítási helye valóban Csév, és a felállítás helye esetleg éppen egy ütközet színtere, a betörés ténye és iránya még világosabbá válnék. Ez utóbbiak azonban leginkább további feliratos emlékek és egy éremlelet segítségével világíthatók meg. Nyer-

gesújfalutól délre mintegy 12 km-re, Bajna község területén került elő még a 19. században egy sírkő, amelyet eddig nemigen méltattak figyelemre. Szövegében egyebek között a következők olvashatók: *Aur(elius) Satull[inus] mil. leg. I. adi. q[ui] vixit annis XXIII stip. VI, incursu hostis Daciae decidit*.³¹ Első olvasásra az az értelmezés látszik kézenfekvőnek, hogy a katona valamelyik dáciai hadjárat során esett el, Caracalla vagy Maximinus Thrax idején. Ebben az esetben azonban inkább *expeditio Dacica* vagy *bellum Dacicum* kitéltet várnánk;³² a szövegezés ezzel szemben sajátos és egyedülálló. Igen jól értelmezhető azonban akkor, ha a 214-es pannóniai betörésre vonatkoztatjuk, amelyet a felirat általános 3. századi keltezése lehetővé tesz. A »Dácia ellenségének betörése« így magyarázható meg leginkább: a Dácia határaitól Brigetio környékére sodródott ellenség *pannóniai* betöréséről van szó. Igen valószínű az is, hogy a katonát azért temették el Bajnán, mert itt esett el. Ebben az esetben a betörő dákok egyik csoportja legalább Bajnaig eljutott, és a határvédelem áttörése bizonyos Nyergesújfalunál történt, miután a Duna felől innét vezet a természetes út Bajnára. Ez a körülmény még világosabbá teszi azt is, miért állítottak oltárt a győzelem után éppen Crumerumban. Úgy látszik azonban, hogy a dák betörésnek más irányai is voltak. A bajnai sírkő nyomán valószínűleg nem dáciai hadjáratról, hanem a dákok 214-es pannóniai betörésével hozható kapcsolatba egy tatabányai sírkő is, amelyen szintén a legio I. adiutrix egyik katonájának neve olvasható: *Ael. Iustino lib. leg. leg. I. adi. stip. V qui vixit ann. XXV, deced(it) exp(editione) Dacica*.³³ Ha megállapításunk helyes, akkor a dák támadásnak egy másik, a tatabányai völgy felé a Brigetio—Almásfüzítő közötti limes-szakasz felől induló irányával is számolni lehet. Így még világosabb a brigetioi csapatösszevonás oka is. Végezetül valószínűleg ezekkel az eseményekkel kapcsolható össze a tinnyi éremlelet elrejtésének háttere is. Ennek jelentős része ugyan elkallódott, azonban a megmaradt darabok is eléggé világos sort alkotnak Vespasianustól Getaig.³⁴ Miután Septimius Severus korát követően csak 230 körül került ismét sor olyan hadieseményekre, amelyek a vagyon elrejtését indokolnák,³⁵ a kincslelet földbekerülése igen nagy valószínűséggel a 214-ben lezajlott háború idején

²⁷ Elagabal alatt a crumerumi helyőrség parancsnoka Antonius Iulianus volt [CIL III 3662; W. Kubitschek valószínűleg tévesen látja a feliraton szereplő császárban Severus Alexandert, JA 6 (1912) 139.]. Lehet, hogy már Caracalla alatt is ő volt a cohors V. Lucensium praefectusa, és a Serapis-oltárt talán ő állította.

²⁸ Barkóczi L., Arch. Ért. 1944—45, 178—; *Ua.* Brigetio, 19., 25—; *Ua.* Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. AH 36 (Bp. 1957) 517—; vö. *Alföldy G.*, Arch. Ért. 86 (1959) 71—.

²⁹ L. 26. j.

³⁰ Lehetséges, hogy a 12 isten alakjával díszített »tatai oszlopot«, amely a brigetioi tábori szentélyből származik, szintén ezzel a háborúval kapcsolatban állí-

tották fel. A köemlék mindenesetre Caracalla-kori (CIL III 4274: *Imp. Caes. M. Aur. Antonin.*). Vö. még a 214 június 24-én állított aquincumi feliratot, amelyet a polgárvárosi Nemeseum helyreállítása alkalmával Caracalla salusáért emeltek (CIL III 10439).

³¹ CIL III 3660 = ILS 2308.

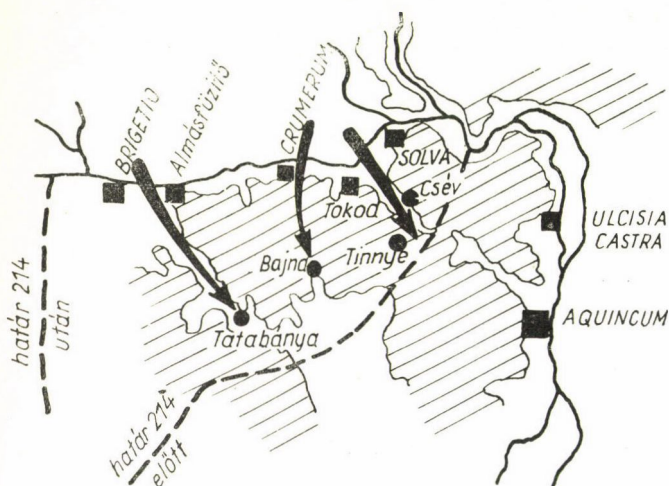
³² Vö. Dobó, A., Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae. DissPann I. 12 (Bp. 1940) 156— sz.

³³ Arch. Ért. 27 (1907) 237. A 214-es eseményekkel hozta összefüggésbe a feliratot Barkóczi László is (Arch. Ért. 1944—45, 181.).

³⁴ *Vásárhelyi G.*, Arch. Ért. 12 (1892) 253.

³⁵ Vö. Barkóczi L., Intercisa II. 521—.

történhetett. Ebben az esetben viszont fel kell tételezni egy dák támadást a dorogi medence felől is, nagyjából az Aquincumba vezető útvonal mentén. Egy ilyen irányú betörés a csévi oltár állításának közvetlen háttérét is jobban megvilágítaná. Összegezve az elmondottakat, annyi mindegyesetre bizonyos, hogy a dákok a Brigetio—Aquincum közötti limest több helyen is áttörték. (L. az 1. térképet.) Brigetio megerősítésének és a tartományi határok stratégiai jelentőségű megváltoztatásának csak az lehetett az oka, hogy az ellenséges támadás komoly veszélyt jelentett.

1. kép. A 214-iki dák támadás valószínű irányai
Рис. 1. Вероятные направления дакийского нападения 214. г.
Fig. 1. Les directions probables de l'attaque dace de 214

Befejezésül a pannóniai Serapis-kultusz néhány kérdésére hívjuk fel a figyelmet. A nyergesújfalusi és a csévi oltárok háttérének fentebb adott elemzése alapján a pannóniai Serapis-kultusz két összetevőre bontható. A tartomány nyugati felé-

ben, közelebből a városokban már a korai császárkorban elterjedt egy nemhivatalos jellegű Serapis-kultusz, rendszerint Isis istennő tiszteletével együtt.³⁶ Terjesztői elsősorban az alacsonyabb társadalmi rétegek képviselőiből, így a vámállomások alkalmazottjaiból kerültek ki, akik Észak-Itáliából hozták magukkal az isten tiszteletét, mindenekelőtt Aquileiából.³⁷ Ennek a »népi« kultusznak az emlékeit több nyugatpannóniai városban megtaláljuk, így Emonában,³⁸ Poetoviában³⁹ és Carnuntumban.⁴⁰ Kétségtelenül csak a ránkmaradt emléktanyag töredékességéből következik, hogy a többi városban, így mindenekelőtt Savariában, Sisciában és Scarbantiában, ahol az egyiptomi istenek tisztelete igen jelentős volt,⁴¹ mindeddig nem ismerünk Serapis-feliratokat és ábrázolásokat. Ez a nemhivatalos, népi Serapis-tisztelet Pannonia inferior egyes városaiban is kimutatható, így Aquincumban⁴² és Sirmiumban.⁴³ Ide azonban csak később jutott el, a 2—3. század fordulóján, és nem Itáliából, illetőleg Nyugat-Pannóniából, hanem vagy az Észak-Balkánról, vagy pedig közvetlenül Keletről, orientális telepésekkel. Ettől a nemhivatalos kultusztól meg kell különböztetnünk az istenség állami tiszteletét, amely a legfelső tartományi vezetőréteg és a főtiszték körében talált visszhangra Septimius Severus és Caracalla uralkodásának idején.⁴⁴ Az ebbe az összefüggésbe tartozó fogadalmi feliratok nem az oltárállítók személyes vallásosságával állnak kapcsolatban, hanem az uralkodóház magatartását utánozzák és valláspolitikáját követik. A két kultuszréteg különböző jellegére jellemző, hogy a helytartók és főtiszték oltáraikat rendszerint a császár salusáért emelték.⁴⁵ A Severus-dinasztia bukásával az egyiptomi istenek hivatalos tisztelete Pannóniában megszűnt. A népi kultusz azonban valószínűleg még hosszú ideig élt, ha korlátozott jelentőséggel is. Az egyiptomi kultuszoknak Aquincumban és Carnuntumban mindenesetre még a későrómai időkben is voltak hívei.⁴⁶

Alföldy Géza

³⁶ Az egyiptomi kultuszok pannóniai jelentőségére l. főleg Dobrovits A., BpR 13 (1943) 47—; Szentlélek, T., Acta Ant. Hung. 7 (1959) 195—; Wessetzky, V., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 265—.

³⁷ Vö. Alföldy A., Bp. Tört. I (Bp. 1942) 334.

³⁸ CIL III 3642.

³⁹ CIL III 4044 = Hoffiler, V.—Saria, B., Antike Inschriften aus Jugoslawien, I. Noricum und Pannonia superior. (Zagreb 1938) 336. sz.; Vö. uo. 269. sz..

⁴⁰ CIL III 11141.

⁴¹ Siscia: AIJ 530—531. sz. (Isis-oltárok). A savariái és scarbanti kultuszra l. a 36. jegyzetet, az utóbbira még B. Thomas E., Ant. Tan. 7 (1960) 69—.

⁴² Aquincumban az alvilági istenpár szinkretisztikus reliefjei [BpR 5 (1897) 105—] mellett egy kiadatlan feliratot is meg kell említenünk, amelynek kiegészítése [Sera]pi — vagy a hiányzó betűk helyének megfelelőbb kitöltésével — [Iovi Sera]pi vot(um) f(ecit) lib(ens)

Atius Eu(he)mer(us). A köemlék közelebbi lelőhelye ismeretlen; jelenleg az Aquincumi Múzeumban áll. Az istennév kiegészítésénél esetleg [Aescul]api(o) is számításba jöhetne, Aesculapius neve azonban így nemigen fordul elő.

⁴³ Gavela, B., Starinar 5—6 (1954—55) 43—.

⁴⁴ Az itt publikált, ill. említett feliratokon kívül l. CIL III 4560, vö. 4561 (Vindobona), CIL III 11157 (Carnuntum), ehhez vö. Dessau, H., ILS p. 180.

⁴⁵ A vindobonai oltárt a legio X. gemina tribunusa Septimius Severus és Caracalla salusáért állította, a carnuntumit pedig az uralkodóházat védelmező Serapis conservator és Isis tiszteletére emelte a 2—3. század fordulóján egy előkelő család.

⁴⁶ Nagy L., Aquincumi mumiatemetkezések. Diss. Pann I. 4 (Bp. 1935); Svoboda, E., Carnuntum. Seine Geschichte und Denkmäler³. (Wien 1958) 173.

Auszug

1. *Primus decurio in Scarbantia*

Zu Anfang unseres Jahrhunderts kam in Hegykő (Komitat Sopron) das Fragment eines sekundär verarbeiteten römischen Grabsteines von großen Dimensionen zutage. Mit der Medea-Darstellung unterhalb des Inschriftenfeldes haben sich bereits mehrere Forscher beschäftigt, doch wurde die Inschrift selbst erst 1957 von R. Egger publiziert. Unsere Leseweise bzw. Deutung des Textes weicht in mehreren Beziehungen von den von R. Egger vorgeschlagenen ab.

Der Familienname der auf der Inschrift erwähnten Personen ist wahrscheinlich als *Canius* zu ergänzen. Aus Hegykő kennen wir eine weitere Inschrift, die die Mitglieder der Familie der *Canii* erwähnt, und von den in Betracht kommenden Gentilizen erscheint *Canius* sowohl in Savaria als auch in Scarbantia. Die Familie hat sich während des 1. Jhs. am westpannonischen Handel stark beteiligt. Das Wort *Augustalis* verweist nicht darauf, daß die in der Inschrift als erste erwähnte Person der Augustalis-Körperschaft in Savaria zugehörte; es ist hier ein cognomen. *Claudia Savaria* ist eine domus-Bezeichnung, zumindest in dem Sinne, daß die erwähnte Person aus Savaria nach Scarbantia kam.

Primus decurio Scarbantiae bedeutet laut Egger, daß die erwähnte Person der (zeitlich) erste decurio der unter den Flaviern zu munizipalem Rang erhobenen Stadt Scarbantia gewesen wäre. Doch erwähnt die Inschrift nicht, daß es sich um einen munizipalen decurio von Scarbantia handelte. Auf dem Grabstein des C. Sextilius Senecio aus Scarbantia steht ebenfalls nur *dec. Scarbantiae*; wie bereits Mócsy betonte, ist darunter ein Ratsmitglied der bei Plinius als *oppidum* erwähnten frühen, conventus-artigen halbmunizipalen Organisation zu verstehen. Obwohl die Senecio-Inschrift bereits aus der Zeit der Flavii stammt, widerspricht die Datierung der obigen Deutung nicht: Scarbantia wurde erst unter Domitian zum municipium. Im Falle der Hegykőer Inschrift ist die Datierung auf eine zweifellos frühere Zeit als die des Domitian auch stilistisch nachweisbar. Der Grabstein stammt wahrscheinlich von demselben Meister, der auch den Daeipora-Grabstein in Walbersdorf verfertigte; jedenfalls stammen beide Grabsteine aus derselben Zeit: die Walbersdorfer Inschrift spätestens von der Mitte des 1. Jahrhunderts, und auch der Hegykőer Grabstein ist ähnlichen Alters. Der *primus decurio* war daher ein Mitglied der vorflavischen halbmunizipalen Organisation.

Der Ausdruck *primus* kann nicht den zeitlich ersten decurio dieser Organisation bezeichnen, da die halbmunizipale ordo ganz gewiß bereits zu Tiberius' Zeiten bestand. Die Bezeichnung mag darauf verweisen, daß Augustalis der erste halbmunizipale decurio war, der aus Savaria nach Scarbantia kam. Näher liegt aber der Gedanke, daß sich das Wort *primus* auf irgend einen ehrenamtlichen Vorrang bezieht. Laut Aussage der Digesten und der Inschriften stand gewissen Personen in den Munizipalorganisationen ein ehrenamtlicher Vorrang zu. Auch bei den Beamten der *canabae*, die den Munizipalorganisationen nachgebildet waren, und der verschiedenen Collegien sind ähnliche, ehrenhalber erfolgte Hervorhebungen nachzuweisen. Da auch die halbmunizipale Organisation von Scarbantia nach dem Muster der Städte beschaffen war, mag es sich auch hier um einen ehrenamtlichen Vorrang handeln, der jenem der rangersten decurionen entsprach. Diese Erklärung läßt sich auch mit der ersten Deutungsmöglichkeit in Verbindung bringen: die Veranlassung zu diesem Vorrang wurde vielleicht eben durch den Umstand geboten, daß Augustalis aus Savaria, der Hauptstadt Pannoniens, in die ordo von Scarbantia gelangte.

2. *Ein Serapis-Altar aus Nyergesújfalu.*

1960 wurde in der Gemeinde Nyergesújfalu, im römischen Crumerum (Komitat Komárom) das Fragment eines neuzeitlich verwendeten römischen Altarsteines gefunden. Dieser wurde zu Ehren des Deus Invictus Serapis, für Salus und Victoria eines Herrschers namens M. Aurel. Antoninus errichtet. Der benannte Kaiser ist Caracalla, zu dessen Regierungszeit der Serapis-Kult und u. a. eben der Kult des Deus Invictus Serapis sich einer besonderen Bedeutung erfreute.

Den historischen Hintergrund können wir mit Hilfe des Altares von Csév (CIL III. Nr. 3937) beleuchten. Diesen Altar ließ zu Ehren des mit Jupiter und Neptunus identifizierten Serapis der Statthalter von Unterpannonien, Alfenus Avitianus, ebenfalls für Salus und Victoria anlässlich irgendeines Sieges des Kaisers Caracalla errichten (dieser Kaiser war — im Gegensatz zu früheren Meinungen — nicht Elagabal). Alfenus war zwischen 212 und 214 Statthalter. Das Wort *victoria* kann sich nur auf jenen Krieg beziehen, den der Kaiser im Jahre 214 an der pannonisch-dakischen Grenze führte. Auch der historische Hintergrund des Altares von Nyergesújfalu ist hier zu suchen, da beide Altäre eigentlich derselben Gottheit gewidmet, beide anlässlich eines Sieges von Caracalla und beide im Gebiet zwischen Brigetio und Aquincum errichtet waren.

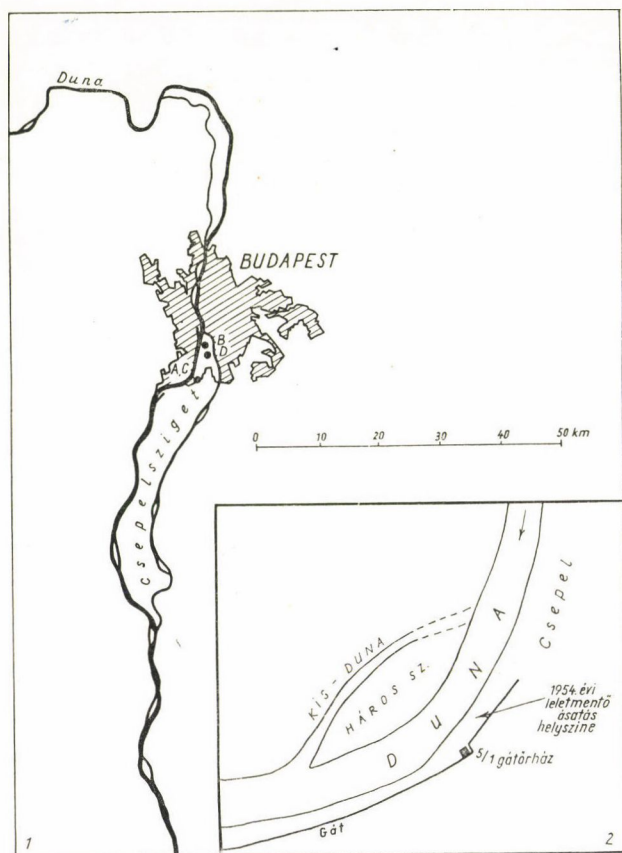
Im Jahre 214 fielen in dieses Gebiet freie Daker ein, die sich von der Grenze Daziens hierher verschlagen hatten. Gegen diese wurde Brigetio mit frischen Truppen verstärkt, und die Umgebung der Stadt eben deshalb in diesem Jahre an Pannonia Inferior angeschlossen, weil der dakische Ansturm, quer durch dieses Gebiet, gegen Aquincum gerichtet war. Die Richtungen des dakischen Einbruchs lassen sich aus verschiedenen Angaben mit einer mehr oder weniger großen Wahrscheinlichkeit feststellen (s. Karte 1). Ein Grabstein aus Bajna (erste Hälfte des 3. Jhs.) berichtet darüber, daß ein Legionssoldat aus Brigetio »Beim Einfall des Feindes Daziens« gefallen war. Anstatt eines dakischen Feldzuges ist die Inschrift dahin zu deuten, daß es sich um den Ansturm der sich auf pannonisches Gebiet verschlagenen freien Daker handelt, d. h. um den Krieg im Jahre 214. Ist der Soldat dort gefallen, wo man ihm den Grabstein errichtete, so dürfte eine Gruppe der dakischen Angreifer von Nyergesújfalu bis Bajna gelangt sein. Ein Grabstein aus Tatabánya berichtet über einen anderen Soldaten der legio I adiutrix, daß er »im dakischen Krieg« gefallen sei. Auch hier dürfte es sich um denselben Krieg handeln: in diesem Falle erfolgte ein dakischer Einfall auch im Tataer Tal, von Brigetio her. Endlich zeugen der Cséver Altar und der Münzfund von Tinnye von einem dritten, über das Doroger Tal geführten Einfall.

Der abschließende Teil der Studie enthält einige Bemerkungen über den pannonischen Serapis-Kult, innerhalb dessen zwei Komponente zu unterscheiden sind. In den oberpannonischen Städten war bereits zur Frühkaiserzeit ein inoffizieller Serapis-Kult verbreitet, der aus Italien kam; in Pannonia inferior konnte dieser Kult erst später Fuß fassen und wurde hierher wahrscheinlich vom Norden der Balkanhalbinsel oder unmittelbar aus dem Orient eingeführt. Der offizielle, staatliche Kult der Gottheit hingegen, der in der höchsten Schicht der Provinzaristokratie und der obersten Beamten Aufnahme fand, ist der Widerschall der Religionspolitik der Severer und besonders des Caracalla. Zu diesem letzteren Kreis gehört auch der Altar aus Nyergesújfalu, den sicherlich der Oberbefehlshaber des Auxiliarlagers von Crumerum errichten ließ.

G. Alföldy

ÚJABB AVARKORI LELETEK CSEPEL SZIGETRŐL

1954 nyarán a Csepel sziget nyugati szélén húzódó gát mintegy 18 km hosszúságban javításra, feltöltésre szorult. A Szigetszentmiklós—hárosi gátszakasz északi, 1000 m-es szakaszának (e gátszakasz északi vége és egyben 0+000 pontja kb. Háros sziget északi végével esik egy vonalba) javításához szükséges földet a gát nyugati oldala mentén vágott kubikgödrökből termelték ki, mely munkák során régészeti leletekre bukkantak:

1. kép. Avarkori lelőhelyek Csepel szigetén. 1. A sziget lelőhelyei: A) Szigetszentmiklós—Háros, 1954-ben feltárt sírok helyszíne. — B) Csepel-Szabadkikötő késő-avarkori temető. C) Szigetszentmiklós—Dunára dülő, koraavarkori sírleletek. — D) Csepel koraavarkori fejedelmi sír. — 2. A Szigetszentmiklós—Hárosi temető 1954-ben feltárt sírjainak helyszíne

рис. 1. Раскопки на аvarских времен на острове Чепел. 1. Раскопки на острове: A) — Местонахождение погребений, раскрытых в 1954 в Сигетсентмиклош—Харош. B) — Могильник из поздних аvarских времен в Чепел-вольный порт. C) — Находки из погребений ранней аvarской эпохи в Сигетсентмиклош «Дунара дюло». — D) — Княжеское погребение ранней аvarской эпохи в Чепел. — 2. Местонахождение погребений, раскрытых в 1954 г. в могильнике Сигетсентмиклош—Харош

Fig. 1. Sites de l'époque avar dans l'île de Csepel. 1. les sites se trouvant dans l'île: A) Szigetszentmiklós—Háros, les lieux des tombes dégagées en 1954. — B) Csepel-Szabadkikötő, cimetière de la basse époque avar. — C) Szigetszentmiklós—Dunára dülő, tombes du premier âge du Fer; — D) Csepel, tombe princière de la haute époque avar. — 2. Les lieux des tombes dégagées en 1954 du cimetière de Szigetszentmiklós—Háros

néhány bronzkori urnasírra és avarkori temetkezésekre. Sajnos, a meginduló leletmentő ásás — melyet a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum részéről e sorok írója, a Természettudományi Múzeum részéről Lipták Pál végzett — az árvízveszély miatt csak a vízügyi hatóságok által kijelölt területre korlátozódhatott. Mintegy 70 m hosszú és 5 m széles szakaszon folyt az ásás, a gát és a kubikgödrök között, a temető nyugati kiterjedését pedig e szelvényesortól 15 m-re a Csepeli Vízművek telkének kerítése mentén igyekeztünk két szelvénnel követni. A két feltárási terület között már régebben elhagyott kubikgödrök húzódnak. Ásatási eredményeink alapján a sziget szóbanforgó részén nagy kiterjedésű avarkori temetővel számolhatunk, melynek viszont nagy része már régebben tönkrementett, vagy jelenleg kevésbé hozzáférhető területet foglal el (1—2. kép). A 2. képen a II. szelvény II. jelzése bronzkori urnasír.

Leletmentő ásásunk folyamán 20 sír (4—23 számozásúak) került elő, ezt megelőzőleg a kubikgödrök ásásakor 3 sírt (1—3 számozásúak) bontottak ki. Az alábbiakban az utóbbi sírok leírását a feltáró és a leleteket beszállító dolgozók bemondása alapján közlöm.

A sírok leírása

1. sír. Nő. M: kb. 80 cm.¹ A váz iránya a Ny—K-et közelítette meg. Mellékletek: két ezüst, kürtösvégű karperec, díszítésük egymástól gyöngysorokkal elválasztott, beütött S alakú mintákból és körökből alkotott sávok, majd sűrű, rombuszokból álló poncolás, melyet vésett egyenes vonalköteg zár le (3. kép 3—4). Vastag, 8-as alakú tagokból álló bronzlánc (3. kép 1), melyhez valószínűleg a töredékes állapotú bronzcsengő (3. kép 2) tartozott. Ovális fejű ezüstgyűrű, a közfoglalat két oldalán három-három granulált ezüst gömböcskével (3. kép 6). A gyűrű a találók szerint a váz egyik ujjcsontján volt, köve hiányzott. Négyszögletes átmetszetű, vastagabb bronzhuzal töredéke (3. kép 5, a találók meghajlítoták). A találók szerint még tarka gyöngyszemek és ezüstlemezből készült díszítmények is kerültek elő a sírból, az utóbbiakból csak kis töredékek maradtak meg.

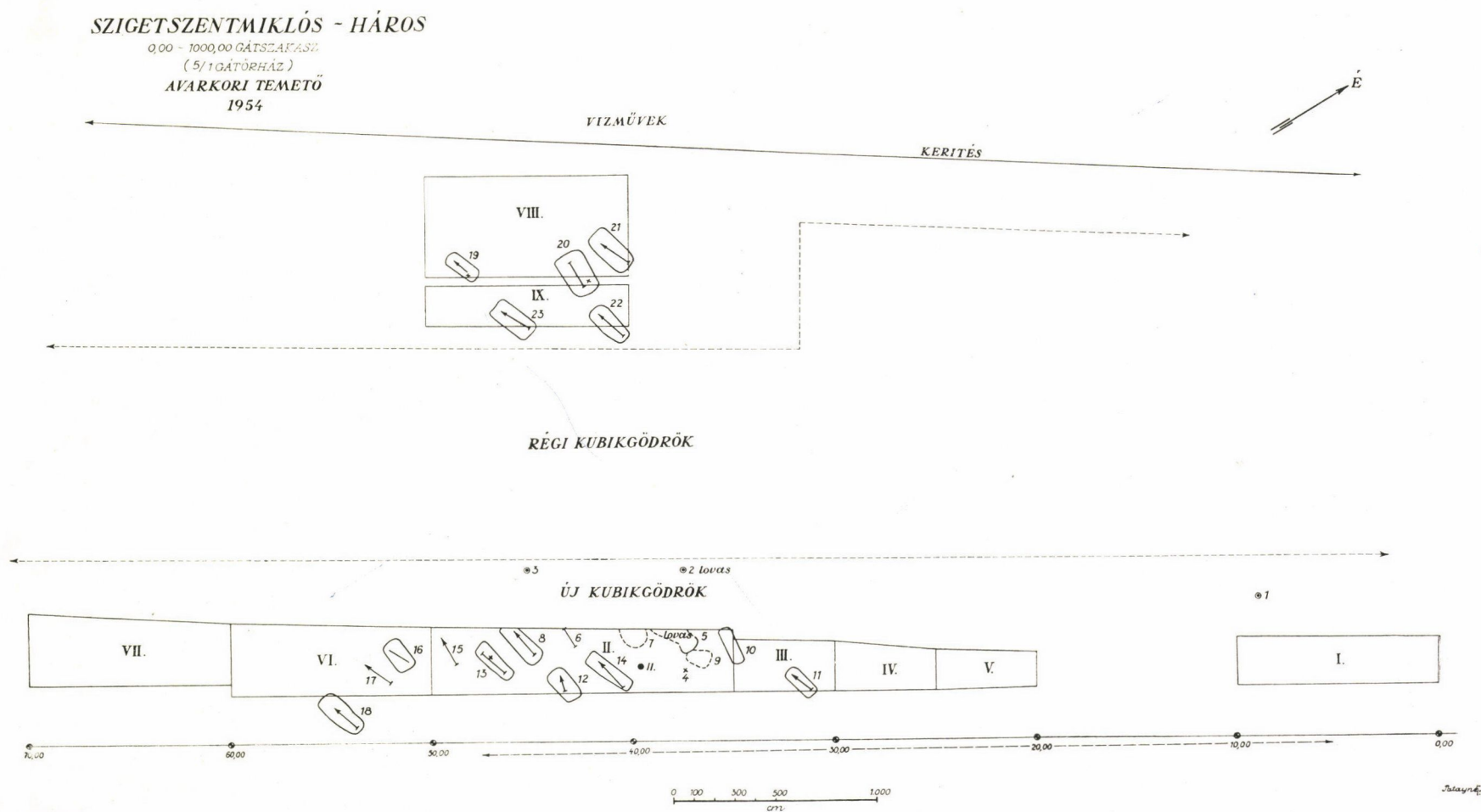
2. sír. Lovassír. Nő (A nem-meghatározás Lipták Pál feldolgozása alapján). M: kb. 80 cm. A vázak iránya a Ny—K-i irányt közelítette meg. A lóváz megmaradt mellékletei: vas csikózábla (6. kép 1) és hurkosfülű, lapostalpú vaskengyel (6. kép 2). A félgömb alakú, bronzlemezből készült veretek tönkrementek, hasonlóan az emberi váznál talált lemezes veretekhez.

3. sír. Felnőtt egyén melléklet nélküli váza (kb. 80 cm mélységben), a váz iránya a Ny—K-i irányt közelítette meg.

4. sír. Bolygatott gyermeksí, melyből csak a koponyatöredékek kerültek elő 50 cm mélységből.

5. sír. Lovassír. M: 50 cm, Sz: kb. 180 cm, H: 100—158 cm. Bolygatott sír: kirablásakor K-i végébe aknát ástak, Ny-i végét a helyi földmunkák tették tönkre.

¹ A A sírleírásban használt rövidítések: M = mélység, H = sírhossz, Sz = sírszélesség. A vázak kor- és nem-meghatározását a 2, 6, 8. és 13. síroknál Lipták Pál feldolgozása [Acta Arch. Hung. 8 (1958) 255.], részben az ásatási megfigyelések alapján közlöm.

2. kép. A Szigetszentmiklós—Hárosi avarkori temető 1954-ben feltárt sírjai
 Рис. 2. Погребения, раскрытые в 1954 могильника аварской эпохи в Сигетсентмиклош—Харош
 Fig. 2. Les tombes dégagées en 1954 du cimetière avar de Szigetszentmiklós—Háros

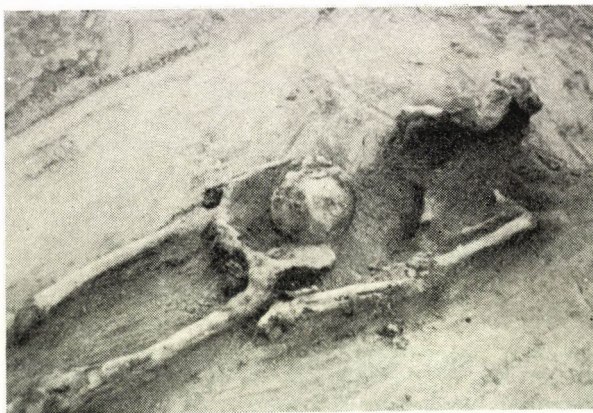

3. кѣр. 1—6. 1. сѣр; 7—10. 9. сѣр; 11. 11. сѣр; 12. 12 сѣр; 13. 15. сѣр. 1 : 1

Рис. 3. 1—6. погребение № 1; 7—10. погребение № 9; 11. погребение № 11; 12. погребение № 12; 13. погребение № 15
Fig. 3. 1—6. Tombe n° 1; 7—10. Tombe n° 9; 11. Tombe n° 11; 12. Tombe n° 12; 13. Tombe n° 15.

4. kép. 5. sír 1 : 1
 Рис. 4. погребение № 5
 Fig. 4. Tombe n° 5.

5. kép. 6. sír
Рис. 5. погребение № 6
Fig. 5. Tombe n° 6.

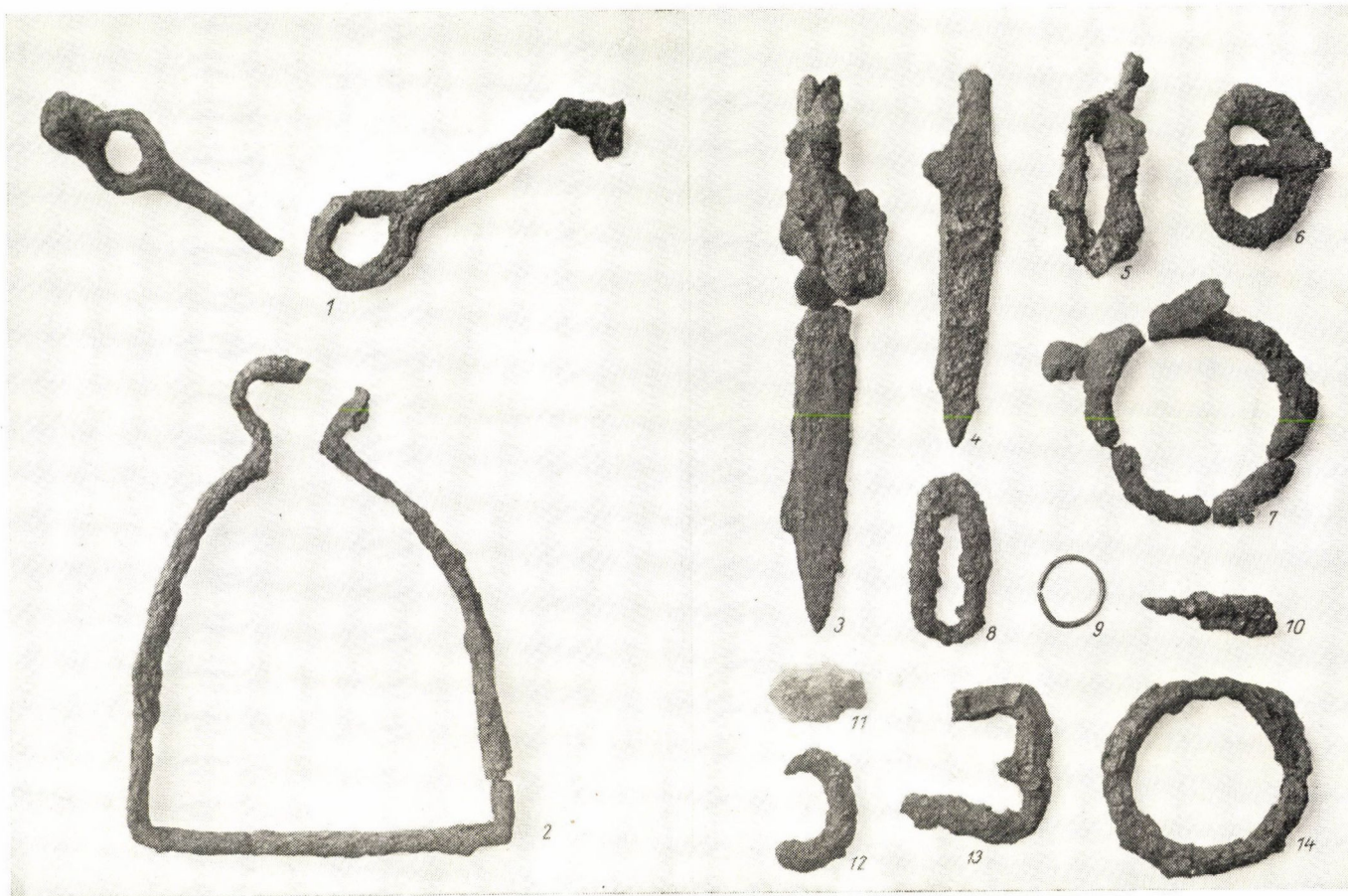
A bolygatott sírgödör felsőbb rétegében, 40 cm mélységben emberi csontváz töredékei és egy vas lándzsacsúcs (4. kép 1) volt. A többi melléklet 50 cm mélységben jelentkezett, emberi vázmaradványok és lócsonttöredékek között. Az emberi váz koponyája hiányzott. A lókoponyából csak állkapocstöredék maradt meg, főleg ennek alsó szélén jelentkeztek a préselt, félgömbös-

rozetta alakú rosszezüst veretek (4. kép 2—6) de közülük néhány a lóváz más maradványainál is volt. Ugyancsak a lószerszámhoz tartoztak az innen előkerült, szalagfonattal díszített, préselt ezüst szíjvégtöredékek, közülük csak egy van bemutatható állapotban (4. kép 9) és három, hátoldalán huzallal ellátott, keskeny bronzlemez (4. kép. 10—14). A lókoponya-töredékek között, morzsalékos állapotú vasszabla (4. kép 8) volt. Az emberi váz maradványainál négyszögletes vascsat (4. kép 7) és íj egyik csont merevítő lemezének töredéke (4. kép 15) került elő.

6. sír. Férfi (Mat.). A sír gödre 60 cm mélységben, a váz 90 cm mélységben jelentkezett. A hanyatt, nyújtott helyzetű, bolygatott váz iránya Ny—K.

A koponya a medencén feküdt, a karok a váz mellett nyújtott helyzetben (a jobb felkar helyzetéből kimozdulva 5. kép). Mellékletek: a medence baloldalán az ülőcsont táján téglalap alakú vascsat (10. kép 4) kissé ferde helyzetben. A bal medence felső szélénél ovális vascson, pecke töredékes (10. kép 2). Ugyancsak a bal medencénél a combforgó felett álló helyzetű vaskarika (10. kép 1). A bal alkar alatt vaskés (10. kép 5), hegyével a lábak felé, a kézfej alatt csiholóvas, hozzárózkodott kovával (10. kép 3).

7. sír. Felnőtt, mellékletei alapján férfi. A bolygatott sír gödre 64 cm, a váz 90 cm mélységben jelentkezett. A sír metszetének nagysága kb. 100×120 cm. A váz hiányos, csak a bolygatott helyzetű lábszárcsontok maradtak meg és közöttük a következő mellékletek: bronzlemezről kivágott keskeny pánttöredékek (10. kép 6—7); ezüst, lemezes szíjvég, részei: a díszítetlen hátlap és préselt gyöngysorral, szalagfonattal díszített

6. kép. 1—2. 2. sír (?); 3—8. 8. sír; 9—14. 16. sír 1 : 1
Рис. 6. 1—2. погребение № 2 (?); 3—8. погребение № 8; 9—14 погребение № 16
Fig. 6. 1—2. Tombe n° 2 (?); 3—8. Tombe n° 8; 9—14. Tombe n° 16.

7. kép. 8. sír 1 : 1
 Рис. 7. погребение № 8
 Fig. 7. Tombe n° 8.

lemezőnek kis töredéke (10. kép 8—9); bronzlemezéből készült csattest (10. kép 10); két ezüstlemezéből készült téglalap alakú veret, préselt levéldísszel, hátoldalukon rögzítőpánttal (10. kép 11—12).

8. *sír.* Nő (Ad.). A sír foltja 58 cm, a váz 120 cm mélységben jelentkezett. A sír H: 259 cm, Sz: 86 cm. Vázirány: Ny—K-tól 10°-kal tér el az É—D felé. Helyzete: hanyatt, nyújtva, karok a váz mellett, koponya kissé balra billenve. A nyakcsigolyák körül és mellkason tarka szemesgyöngyök (7. kép 5), füzérjellegű helyzet-

8. kép. 8. *sír* 1 : 1
Рис. 8. погребение № 8
Fig. 8. Tombe n° 8.

ben. A koponya mindkét oldalán egy-egy nagygömbű ezüst fülbevaló, üregek (7. kép 3—4). A fülbevalók karikái a fültájon voltak, míg a gömbök az állkapocshoz csúsztak. A jobb medencén zárt vaskarika (6. kép 7) fekvő helyzetben, hasonló, de álló helyzetben a bal medencénél a combcsont izületi feje közelében (esetleg a 6. kép 5-tel azonos). A bal comb külső oldalánál, a térdtől valamivel feljebb vaskés (6. kép 3), hegyével a láb felé, félig alatta ugyancsak vaskés (6. kép 4), az előbbivel azonos helyzetben. Az utóbbi mellett, rá merőleges irányban vastag huzalból készült bronz, 8-as alakú láncszem (7. kép 2). A láncszem a combcsonton feküdt. A bal kézfejjel alatta ovális vascsat (6. kép 6), peckével a váz felé, valamivel feljebb ovális vaskeret (6. kép 8). A combcsontok, ill. lábszárak között, hosszanti irányban öt téglalap alakú rosszezüst lemezből kivágott övveret feküdt, rögzítő pánttal ellátott oldalával a földön. A veretek díszítések nélküliek, sarkaikon 1—1 szegeccsel, ill. a szegecsnek számára lyukkal (7. kép 6—10).

A veretek sorát ezüst, lemezes szíjvég fejezte be, csúcsával a láb felé. A szíjvég díszítetlen, rosszezüst lemezből készült hátlapjával a talajon feküdt (7. kép 1a). Előlapjának préselt díszítése fogazott szalagfonat (7. kép 1 és 8. kép). A bal szárcapocsonat külső oldalánál és a

bokánál egy-egy rosszezüst kishíjvég töredéke feküdt, melyen préselt szalagfonat és gyögsor keretelés látszik (7. kép 11—12).

9. *sír.* Mellékletei alapján férfi. A bolygatott sír gödre 69 cm, a váz 127 cm mélységben jelentkezett. Iránya a DNy—ÉK-i irányt közelíti meg (Ny—K-tól 48°-kal tér el D—É felé). A feldúlt sírban csak néhány visszadobott hosszúcsont, csigolya és az alsó állkapocs volt. A csontok között a következő tárgyak maradtak meg: három bonz lyukvédő, egy áttört, S alakú mintákkal díszített kishíjvég (3. kép 7—10). A szíjdíszítmények öntvények.

10. *sír.* A 60 cm mélységben, szabályosan jelentkező sírgödör üres volt, M: 40 cm, H: 193 cm, Sz: 64 cm, fenekénél 180 és 56 cm. Iránya: a Ny—K-i irányt közelíti meg (Ny—K-tól 8°-kal tér el É—D felé).

11. *sír.* Felnőtt. A bolygatott sír gödre 61 cm, a váz 80 cm mélységben jelentkezett. H: 181 cm, Sz: 70 cm. A váz

9. kép. 13. *sír*
Рис. 9. погребение № 13
Fig. 9. Tombe n° 13.

iránya a D—ÉK-i irányt közelíti meg (Ny—K-tól 31°-kal tér el D—É felé). A bolygatott helyzetű csontok között, medencetájon négyszögletes, benyomott oldalú vascsat (3. kép 11) volt.

12. *sír.* Gyermekek (Inf. I.). A sír gödre 80 cm, a váz 130 cm mélységben jelentkezett. H: 167 cm, Sz: 90 cm. Míg a sír iránya megközelítőleg Ny—K (Ny—K-tól 7°-kal tér el DNy—ÉK felé), addig a váz ÉNy—DK-felé mutat a fentebbi iránytól eltérést (18°-kal tér el ÉNy—DK felé). A hanyatt fekvő nyújtott váz karjai a váz mellett nyújtva, a koponya jobb oldalára dülve. A jobb medencénél kevés számú tojáshéjtöredék volt, alatta egy tarka szemesgyöngy (3. kép 12).

13. *sír.* Férfi (Ad.). A bolygatott sír gödre 70 cm, a váz 149 cm mélységben jelentkezett. H: 247 cm, Sz: 71 cm. Az arccal K felé fordított koponya a medencén volt, karesontok, comb- és lábszárcsontok bolygatatlan helyzetben (9. kép). Vázirány: megközelítőleg Ny—K (15°-kal tér el D—É felé). Mellékletek: a medencetöredékek között vaskarika (10. kép 15), négyszögletes vascsat (10. kép 14), kis vastöredék és zöldes üvegfültöredék (10. kép 13).

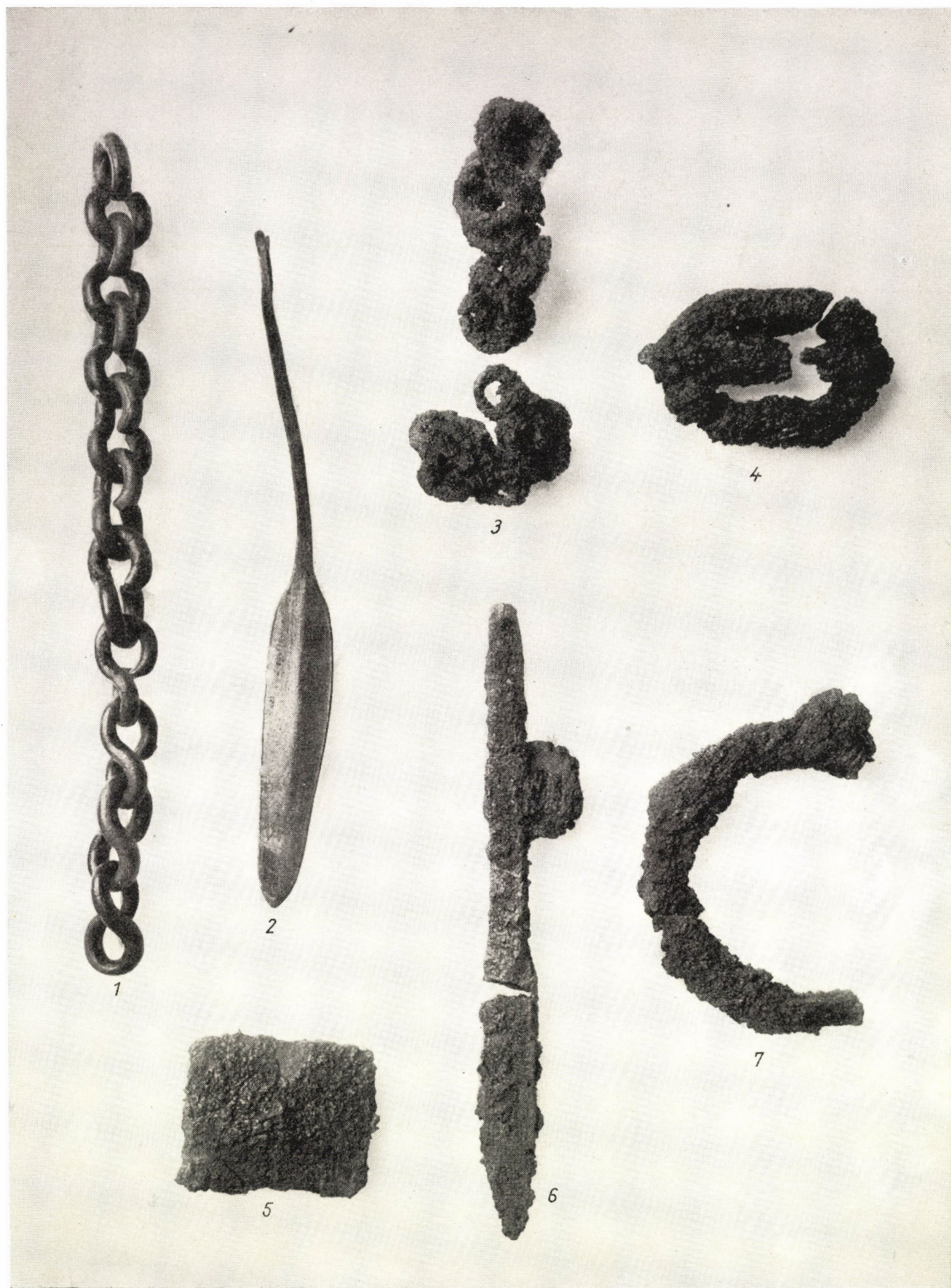
14. *sír.* Fiatal nő. A sír foltja 70 cm, a váz 100 cm mélységben jelentkezett. H: 251 cm, Sz: 100 cm. Iránya a Ny—K-et közelíti meg (10° eltéréssel D—É felé). A váz helyzete hanyatt, nyújtva, karok a váz mellett nyújtva. A koponyatető mögött 4 cm-rel arany, granulált díszű, nagygömbös fülbevaló, karikájával a koponya felé. Hasonló az előbbi alatt, mintegy 5 cm vastag földréteggel elválasztva (11. kép 2—3). A nyakcsigolyák körül tarka szemesgyöngyök (11. kép 5), közöttük, a nyak jobb oldalán préselt díszű, ezüstlemezéből készült boglár töredékei (11. kép 4), továbbá az áll alatt vas-

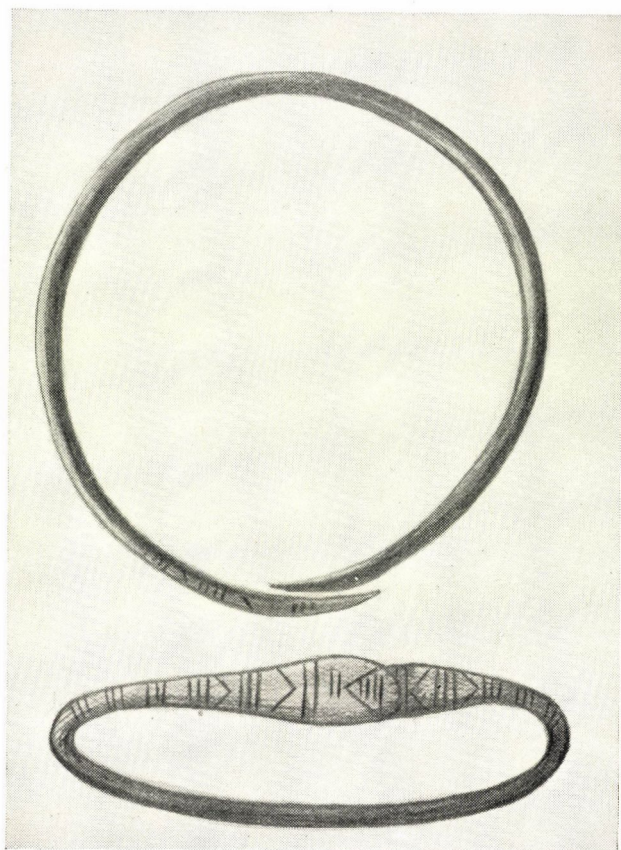
10. kép. 1—5. 6. sőr; 6—10. 7. sőr; 11—15. 13. sőr; 1 : 1
 Рис. 10. 1—5. погребение № 6; 6—10. погребение № 7; 11—15. погребение № 13
 Fig. 10. 1—5. Tombe n° 6; 6—10. Tombe n° 7; 11—15. Tombe n° 13.

11. kép. 14. sír
 Рис. 11. погребение № 14
 Fig. 11. Tombe n° 14.

12. kép. 14. sír
Рис. 12 погребение № 14
Fig. 12. Tombe n° 14.

13. kép. 14. sír

Рис. 13. погребение № 14

Fig. 13. Tombe n° 14.

lánc-töredékek, részben gyönggyel összerozsdásodva (12. kép 3). Bronz, nyújtott végű, vésett díszű karperec (11. kép 6, 13. kép), a jobb alkarra húzva, mellette álló helyzetű vaskarika (12. kép 7). A bronz karperec párja a bal térd közelében feküdt, a comb külső oldalán. A jobb térd külső oldalánál egy csomóban a következő tárgyak voltak: közvetlenül a térd mellett kettőtört vaskés (12. kép 6), kissé ferde helyzetben, hegyével a sír oldala felé, nyélnyúlványa jobb oldalán nyitott, bronz pánt-

gyűrű (11. kép 7). A késtől jobbra, tőle kissé távolabb és vele párhuzamos irányban bronz, késszerű eszköz (12. kép 2), kampós végével a combesont felé. Az utóbbi és a vaskés között nagyobb, vastag 8-as alakú szemekből álló bronzlánc (12. kép 1). A jobb térd alatt négyzetes vaslemez (12. kép 5). A jobbkez egyik ujján bronz pántgyűrű morzsalékos állapotban, az ujjak között lecsapott sarkú, hasáb alakú karneolgyöngy. Bronz fibula feküdt a medencében, fejével a keresztcsonton, lába a gerincoszlop jobb oldalán, a medence szélén túl ért. A fibula díszített oldalával felfelé feküdt (14. kép és 11. kép 1). A keresztcsonton ovális vascsat (12. kép 4) peckével keresztben. A leletekhez 8-as alakú, vékonyabb huzalból készült bronz láncszem is tartozik (11. kép 8), helyzete ismeretlen.

15. sír. Felnőtt. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz fenntartású váz jelentkezett 90 cm mélységben. Iránya Ny—K. A koponya bal oldalára dülve. Egyetlen melléklete a jobb medencén fekvő négyzetes vascsat (3. kép 13) peckével keresztben.

16. sír. Felnőtt. A bolygatott sír gödre 52 cm mélységben jelentkezett. A váz mélysége: a lábak 108 cm, a törzscsontok: 118 cm. Iránya az ÉNy—DK-i irányt közelíti meg (Ny—K-tól 32°-kal tér el É—D-re). A medence, a balkar teljesen hiányzott, a jobbkar részben, a koponyából csak az alsó állkapocs és néhány koponyatöredék volt meg. Comb és lábszárcsontok bolygatatlan helyzetben, nyújtva (15. kép). Mellékletek: a koponya helyén vaskarika (6. kép 14), kissé lejjebb vastöredékek (6. kép 10). A megmaradt jobb orsócsont mellett négyzetes vascsat (6. kép 13), kova (6. kép 11) és vastöredék (6. kép 12). A sírföldből bronzkarika-fülbevaló (6. kép 9) került elő.

17. sír. Nő. M: 60 cm. Vázirány: Ny—K-tól 25°-kal tér el D—É-i irányban. Hanyatt-fekvő, nyújtott helyzetű váz karjai a váz mellett, koponyáját gyökérzet dülta szét. Mellékletek: a koponya mindkét oldalán, halántéktájon egy-egy nagygömbös ezüst fülbevaló, üreges. Karikája gyöngydrót-gyűrűkkel díszítve (16. kép 1—2). Nyakcsigolyák körül tarka szemesgyöngyök és néhány téglányalakú gyöngyszem (16. kép 3). A gyöngysorból néhány a vállkörnyékre gurult, kettő a koponya alá került. A gyöngysor között, a balváll közelében kerek szemű vaslánc töredékei (16. kép 10). A jobb singsont alatt zárt lapos vaskarika (16. kép 11), alatta vaskés (16. kép 9) hegyével a lábak felé, alsó oldalához faragott csont tütartó (16. kép 4) rozsdásodott. Ugyanitt ovális bronzcsat (16. kép 8) vas tövisével a koponya irányában. A lapos vaskarikához néhány vaslemez-töredék volt rozsdásodva, az egyik bronzszeggel (16. kép 5—7).

18. sír. Nő. A sírgödör 50 cm, a váz 78 cm mélységben jelentkezett. A sír H: 252 cm, Sz: 80—103 cm, a váz iránya: Ny—K-i irányt közelíti meg (10° eltéréssel

14. kép. 14. sír

Рис. 14. погребение № 14

Fig. 14. Tombe n° 14.

15. kép. 16. sír

Рис. 15. погребение № 16

Fig. 15. Tombe n° 16.

16. kép. 17. sír
 Рис. 16. погребение № 17
 Fig. 16. Tombe n° 17.

É—D felé). Karok a váz mellett nyújtva. Mellékletek: a koponya mindkét oldalán, járomívtájékon egy-egy nagygömbös bronz fülbevaló (20. kép 1—2), álló helyzetben, gömbjével a sírföldben. A keresztcsonton négyszögletes vascsat (20. kép 3) peckével keresztben.

19. sír. A sír gödre bolygatatlanul jelentkezett 42 cm mélységben, de az 50—60 cm mélységben talált vázesontok erősen bolygatott helyzetben voltak. A 170 cm hosszú, 82 cm széles sírgödör két egyén maradványait tartalmazta: gyermekcsontokat (inf. I.) és alsó állkapocs nélküli felnőtt koponyát (17. kép). A gyermek-

17. kép. 19. sír
Рис. 17. погребение № 19
Fig. 17. Tombe n° 19.

A váz erősen porladt állapotban (hanyatt nyújtott helyzetben.) Mellékletek: a járomívek alatt egy-egy bronz karika-fülbevaló, álló helyzetben (20. kép 12—13). Jobb medencén négyszögletes vascsat töredéke (20. kép 11). Bal combsont közepe táján, a csont belső széléhez tapadva vaskarika (20. kép 15). A combsont külső oldalánál hosszanti irányú vaskés (20. kép 9), élén állva, hegyével a lábak felé. Az utóbbin hasábosra faragott csont tűtartó (20. kép 14). A bal térdtől 7 cm-rel feljebb, a combsont külső oldalához tapadva pántgyűrű jellegű vaskarika (20. kép 10).

18. kép. 21. sír
Рис. 18. погребение № 21
Fig. 18. Tombe n° 21.

váz iránya: Ny—K-től 10°-kal tér el É—D felé. A jobb combsont felső végénél fehér, gerezdelt pasztagyöngy (20. kép 5), az eredeti helyéből kimozdult bal combsontnál nyitott bronz karika-fülbevaló (20. kép 6) fekvő helyzetben. Az erősen töredékes felnőtt koponyától 6 cm-re vasnyelvű bronzsengő (20. kép 7), bal fültájón nyitott bronz karika-fülbevaló és egy zárt bronzkarika (20. kép 8) szorosan egymáshoz tapadva. A koponyatető mögött dinnyemaggyöngyök (20. kép 4).

20. sír. Felnőtt. A bolygatott sír gödre (bolygatatlan folttal) 85 cm mélységben, a váz 65 cm mélységben jelentkezett (a koponya 30 cm-rel magasabban). H: 242 cm, Sz: 105—150 cm (a lábak felé erősen keskenyedő). A váz iránya Ny—K. Medencétől felfelé erősen bolygatott és hiányos állapotban, a koponya a bal lábszár mellett, arccal Ny felé. Ugyanitt a bal alkaresont. Melléklet nélküli sír.

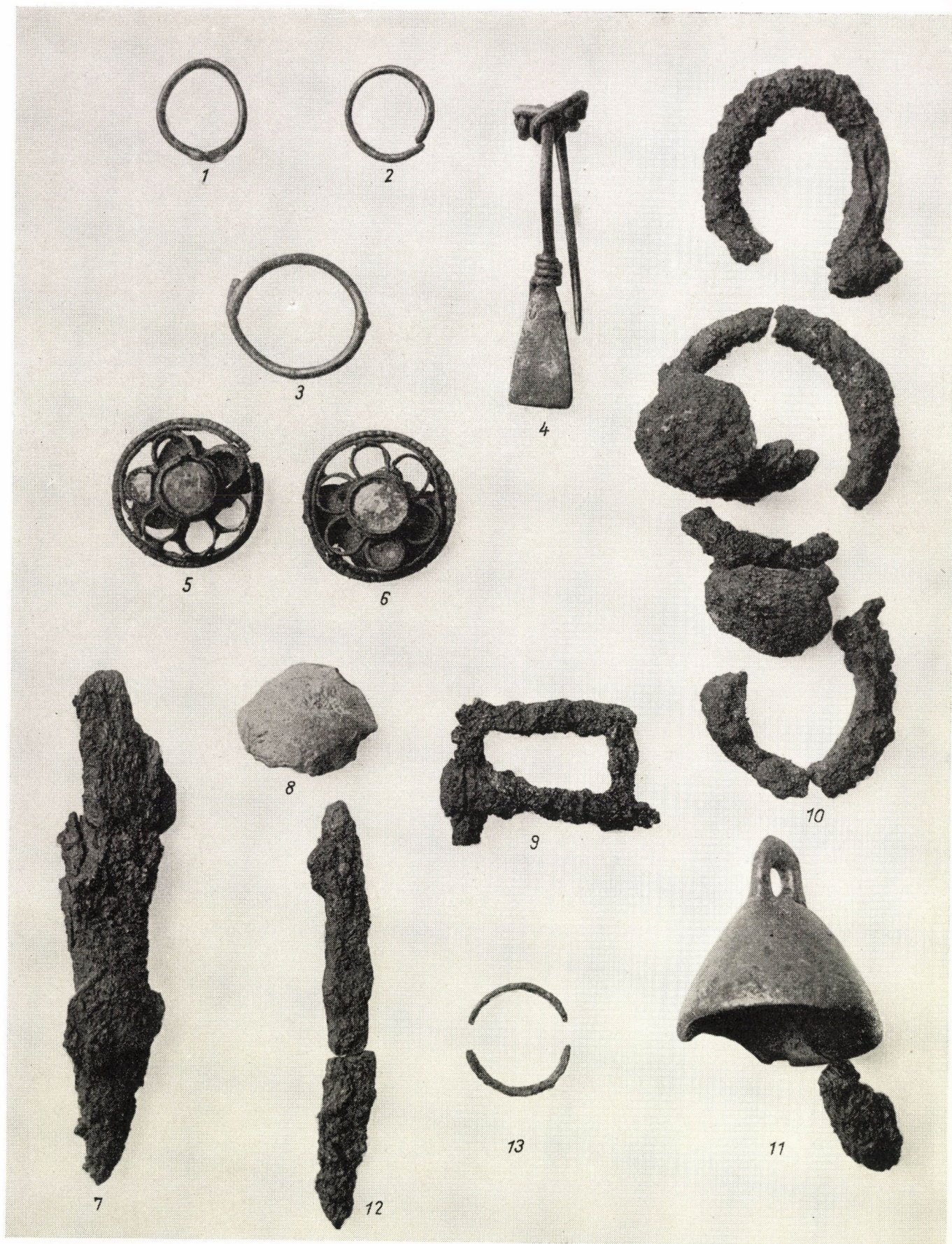
21. sír. Nő. A sír gödre 30 cm, a váz 50 cm mélyen mutatkozott. H: 245 cm, Sz: 168 cm. Váz iránya: Ny—K-től 25°-kal tér el É—D felé. Míg a koponya és a lábszárak bolygatatlan helyzetben voltak, addig a váz többi csontja — kivéve a medence kis töredékét — hiányzott (18. kép). Utóbbin négyszögletes vascsat (19. kép 9) peckével a koponya irányában, tőle balra, 9 cm-rel mélyebben bronz karika fülbevaló (19. kép 3). A bal combsont külső oldalánál egy csomóban a következő tárgyak: vaskés (19. kép 7), hegyével a lábak felé, rajta nagy, kerek szemekből álló vaslánc (19. kép 10), alsó végéhez vasnyelvű bronzsengő (19. kép 11) csatlakozik. A töredékekben fennmaradt koponyán két rossz állapotú bronzboglár (19. kép 5—6), egymástól 4,5 cm távolságra, a váz irányának megfelelő helyzetben feküdtek, díszített oldalukkal felfelé. A koponyatöredékek alatt két bronz karikafülbevaló (19. kép 1—2). A sírföldből bronz, aláhajtott lábú fibula (19. kép 4) és agyag orsógömbtöredék (19. kép 8) került elő.

22. sír. Nő. A sírgödör 63 cm, a váz 82 cm mélységben mutatkozott. H: 220 cm, Sz: 63 cm. Vázirány: a Ny—K-i irányt közelíti meg (20°-os eltéréssel É—D felé).

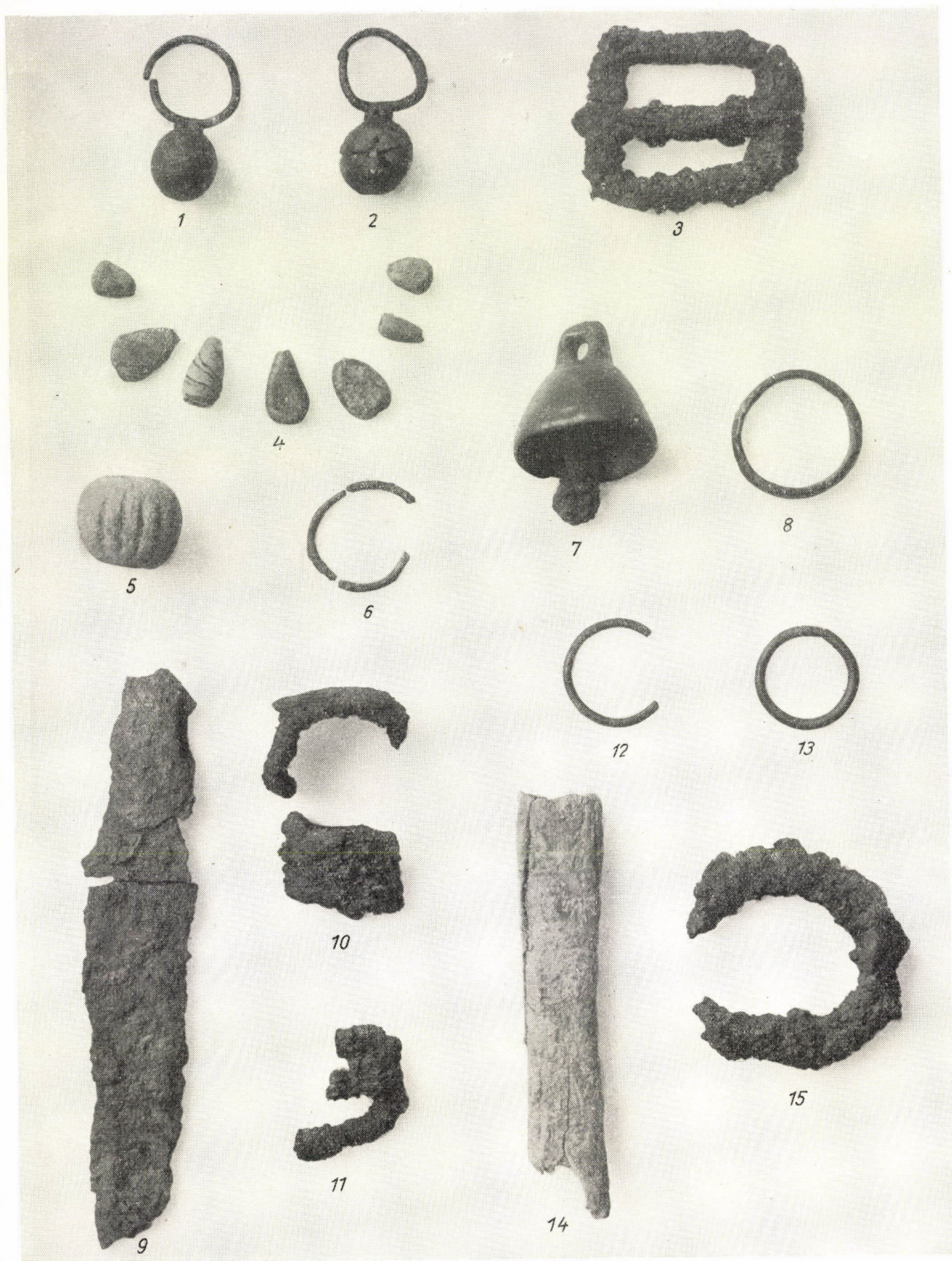
23. sír. Felnőtt. A sírgödör 54 cm, a váz 90 cm mélységben jelentkezett. H: 230 cm, Sz: 120 cm. Vázirány: D—É-i irányt közelíti meg (Ny—K-től 30°-os eltéréssel). A vázesontok bolygatatlan helyzetben (hanyatt nyújtva) az alsó állkapocs a sírföld felsőbb rétegébe került. Mellékletek: medencében vascsat, a jobb medence alatt vaskés (20. kép 9), hegyével a lábak felé.

Az ásatás területéről előkerült *szórványleletek*: vaskés (19. kép 12), bronz karika-fülbevaló (19. kép 13).

A sírok temetkezési rítus szempontjából meglehetősen egységes képet nyújtanak. A sírgödrök lekerekített sarkú téglalap metszettel jelentkeztek, mélységük átlag 60 cm. Némelyik gödör a sírfenék felé erősebben szűkült (10, 18, 20, 22. sírok). Az uralkodó sír-, ill. vázirány Ny—K (fejjel Ny-ra), mely iránytól kisebb eltérések mutatkoztak D—É, ill. É—D felé. DNy—ÉK-i irányban feküdt a 9. sír (néhány fokos eltéréssel), és ezt az irányt közelítette meg a 23. sír is. A 10. sírgödör teljesen üres volt, a többi sírba egy eset kivételével egy egyént temettek. Az utóbbi sírban (19) bolygatott helyzetű gyermekcsontvázát és felnőtt egyén koponyáját találtuk. Valószínűleg kirablott sír, melybe a koponyát visszadobták. A kirablott sír feltűnően nagy arányszámban fordul elő a temetőrészben: 5, 6, 7, 9, 11, 13, 16, 19, 20, 21. sírok. Ezek a sírok az 5, 7 és 9. számúak kivételével bolygatatlan metszettel jelentkeztek, ami arra utal, hogy a rablás időpontjában a sírok még jól látszóttak a föld felszínén, tehát pontosan a sírgödröt ásták ki kirablásukkor. Az 5. sír esetében viszont a gödör K-i végébe ástott akna igen jól

19. kép. 1—11. 21. sír; 12—13. szórványleletek 1 : 1
 Рис. 19. 1—11. погребение № 21; 12—13. рассеянные находки
 Fig. 19. 1—11. Tombe n° 21; 12—13. Trouvailles sporadiques

20. kép. 1—3. 18. sír; 4—8. 19. sír; 9. 23. sír; 10—15. 22. sír 1 : 1
 Рис. 20. 1—3. погребение № 18; 4—8. погребение № 19; 9. погребение № 23; 10—15. погребение № 22.
 Fig. 20. 1—3. Tombe n° 18; 4—8. Tombe n° 19; 9. Tombe n° 23; 10—15. Tombe n° 22.

21. kép. Koraavarkori leletek Páhipusztáról (a kecskeméti múzeum elpusztult anyaga)

Рис. 21. Находки из ранней аварской эпохи из Пахипуста (разрушенный материал музея г. Кечкемет)

Fig. 21. Trouvailles de la haute époque avare, de Páhipusztá (fonds avar détruit du Musée de Kecskemét)

kivehető volt, a 7. és 9. sírok gödre pedig bizonytalan körvonallakkal jelentkezett. Koponyarablással párosult a fosztogatás a 9. és 16. sírok esetében, mindkettőben csak a visszadobott alsóállkapcsot találtuk meg. A sírrablásból eredő bolygatások főleg a medence, mellkas, koponya környékét érintették, tehát azokat a területeket, ahol a legértékesebb tárgyak voltak várhatók. Megfigyeléseink szerint a rablás folyamán feldúlt csontokat néhány esetben bizonyos rendszer szerint helyezték el, így a 6. sírban a koponyát a medencére, a 13. sírban a feldúlt mellkasra tették eredeti helyzetének megfelelő irányban. Más esetekben a medencét — feltehetőleg az ott talált díszítményekkel együtt — teljesen eltávolították (16 [15. kép], 20, 21 [18. kép] sírok). A temető hajdani gazdagságára a negatív adatok, vagyis a kirablott sírok számaránya mellett a feltárt sírok aránylagos gazdagsága is utal. Melléklet nélküli csak egy sír (3) volt. Feltűnő viszont, hogy az avarkori temetőkben annyira gyakori edénymellékletek, húsadománymaradványok teljesen hiányoznak. Tojáshejtöredékeket egy sírban (12. gyermek) találtunk.

Két lovassír is előkerült, sajnos azonban, mivel az egyiket (2. sír) még az ásatás megkezdése előtt, a helyszínen dolgozó munkások találták és tárták fel, a másik (5) sír pedig kirablott volt, rítusuk közelebbről nem határozható meg. A 2. sír érdekessége, hogy benne a megmentett embertani anyag alapján nőt temettek el² lovával együtt.

A temetkezés rendjét a feltárás területének korlátozott volta és a terep rongáltsága miatt nem lehetett megállapítani. A sírok egymáshoz való viszonya mindenesetre soros rendszerű temetkezésre utal és nincs kizárva, hogy e sorokat alkotó sírok bizonyos csoportokban helyezkedtek el. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a szelvényrendszer É-i részén mintegy 20 m-es sír nélküli szakasz volt (2. kép).

Időrendileg a sírok két csoportra oszlanak. Az egyik jellemző leletei: öntött bronz övdíszítmények, dinnyemag-gyöngyök, rekeszes, üvegberakásos boglár. Idetartoznak a következő sírok: 9 (3. kép 7—10), 19 (20. kép 4—8) és 21 (19. kép 1—11). A másik csoport — melyhez a temetkezések zöme tartozik — korábbi a fentebbinél, datálásához az 1. sír kürtösvégű ezüst karperecei (3. kép 3—4) adnak elsősorban támpontot, melyek párhuzamai a Phokas (602—610) érmes szentendrei leletből jól ismertek.³ A szentendrei fejedelmi

temetkezést kengyel és kopjaleletei alapján L. Kovrig Ilona ahhoz a leletcsoporthoz sorolja, mely az avar »honfoglalással« áll kapcsolatban, tehát az első avar hullám hagyatéka.⁴ Kérdéses, hogy a Szigetszentmiklós—Hároson feltárt koravarkori sírok kapcsolatba hozhatók-e az avar megszállásnak ezzel a szakaszával, közelebbről, beleilleszkednek-e abba a képbe, melyet L. Kovrig Ilona az avar megszállás lezajlásának történeti folyamatairól rajzol, annak ellenére, hogy az 1954-ben feltárt sírokból hiányoznak a jellegzetes leletek (hosszúfülű kengyelek, kopják, rojtminták, lószerszámveretek), melyre a szerző megállapításait alapozza.

A fentebbi kérdés vizsgálatára elsősorban az 1. sír ezüstgyűrűje (3. kép 6), az 5. sír lószerszámveretei (4. kép 2—9), a 8. sír ezüstsíjvégei (7. kép 1—1a, 11—12), a 7. sír préselt övdíszítményei (10. kép 9, 11—12), a temetőrészből előkerült szemesgyöngyök (3. kép 12, 7. kép 5, 11. kép 5, 16. kép 3), fülbevalók (7. kép 3—4, 11. kép 2—3, 16. kép 1—2, 20. kép 1—2), 8-as alakú bronzláncok, pipereeszköz (3. kép 1, 7. kép 2, 11. kép 8, 12. kép 1—2) adnak támpontot.

A legjelentékesebbeknek látszó leletekkel kezdve: az aránylag sűrűn előforduló, vastag, 8-as alakú szemekből álló bronzláncok datálásának szempontjából egyik legfontosabb lelet Szeghegyről került elő, Heraclius és Heraclius Constantinus (613—641) veretével.⁵ E lánc típus koravarkori előfordulását (egyben aránylagos ritkaságát is) bizonyítják a mezőbándi,⁶ szelevényi,⁷ német-sűrűi,⁸ gátéri,⁹ csákerényi,¹⁰ várpalotai¹¹ leletek. Nem érdektelen, hogy éremmel datált alemann temetőkből is ismert, olyan leletcsoportokból, melynek idejét 600—650 közé helyezi J. Werner.¹² A várpalotai langobard—avar temetővel kapcsolatban pedig Bóna István kiemeli, hogy az egykori langobard temető stratégiaileg igen fontos területen fekszik, amit az avarok mindjárt a langobardok elvonulása után szállhattak meg. Átvették az elnéptelenedett langobard települést és a temetkezésre szolgáló területet már a VI. sz.-ban használni kezdték.¹³ A hárosi sírok, jellegben a láncanalógiákon túl is közel állanak a várpalotai sírokhoz: a 8, 14, 12, 17. sírok gyöngyeinek, a 8. és 18. sír fülbevalóinak típus egyezése mellett a 7. sír préselt síjvégtöredéke (10. kép 9) teljesen azonos a várpalotai 20. sír egyik övdíszítményével.¹⁴ A fentebb említett hárosi 8. sír ezüst nagy-

² Lipták, P., i. h.

³ Hampel, J., *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn III.* (Braunschweig 1905) 264. t. 1—2. A leletek újabb feldolgozása: László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Bp. Tört. I. (Bp. 1942) 785—; László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.* AH 34 (1955) 235—.

⁴ L. Kovrig I., Arch. Ért. 82 (1955) 35., 38—.

⁵ Roedinger L., Arch. Ért. 23 (1903) 272—.

⁶ Kovács I., Dolg 4 (1913) 76. kép (CLVII. sír).

⁷ Feltich N.—Marosi A., A dunapentelei avar sírleletek. AH 19 (1936) 27. kép.

⁸ Uo. 24. kép.

⁹ Kada E., Arch. Ért. 26 (1906) 146. (150. sír), 220.

(228. sír).

¹⁰ Publikálatlan koravarkori temető leletei a székesfehérvári István király múzeumban (tudomásom szerint feldolgozás alatt: László Gy.).

¹¹ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 7 (1956) XXXVI. t. 13. (20. sír); XXXVIII. t. 12—16 (24. sír).

¹² Werner, J., Münzdatierte austrasische Grabfunde. (Berlin u. Leipzig 1935) 63—, 91., XVI. t. B. 13 (Schretzheim).

¹³ Bóna, I., i. m. 241—.

¹⁴ Uo. XXXVI. t. 11., XXXVII. t. 5. (gyöngyök) XXXVIII. t. 1—2., XXXVI. t. 1—2 (fülbévalók) XXXVIII. t. 7. (20. sír síjvégtöredéke).

szíjvéget is tartalmazott, elülső lapja vékony lemez, préselt, fogazott szalagfonattal díszítve (7. kép 1 és 8. kép). Ez a szíjvég közel áll a cikói A sír fogazásos szíjvégéhez, mellyel együtt rojtosvégű lószerszámveret is előkerült, a hosszúfűlű kengyelek rendes kísérőlelete.¹⁵

Eddig tehát a hárosi koraavarkori temető jellegzetes anyagán keresztül egyrészt a langobard elvonulás után avar megszállás alá került Várpalota avar sírjaihoz jutottunk, másrészt mind a hárosi, mind a várpalotai sírokat azzal az emlékanyaggal hoztuk kapcsolatba, melynek magyarországi elterjedését vizsgálva L. Kovrig Ilona azon meggyőződésre jutott, hogy a Dunántúl avar megszállása 574—578 között következett be és elsősorban a római utak, a dunai limesút felhasználásával történt.¹⁶ Megjegyzendő, hogy Várpalota a Bicske—Keszthely út mentén fekszik, vagyis a szóban forgó avarkori leletcsoport elterjedési vonalán.¹⁷

A hosszúfűlű kengyelek és kopják a perescsepini leletben is előfordulnak.¹⁸ Nem véletlen tehát, hogy a hárosi sírok anyagában is találtunk olyan tárgyakat, melyek kapcsolata a kincslelethez kétségtelen. Ide tartozik az 5. sír lószerszám-díszein (4. kép 2—6) kívül az 1. sír ezüstgyűrűje (3. kép 6). A kincslelet földbekerülését bizánci áruk hitelesítő bélyegzői és 602—668-ból való bizánci aransolidusok 670 körülre határozzák meg.¹⁹ A lószerszámhoz tartozó rozetták egyébként a 8-as alakú szemekből álló bronzláncokkal kapcsolatban említett mezőbándi temető anyagából sem hiányoznak.²⁰

A perescsepini lelet nemcsak a Szigetszentmiklós—Hároson feltárt koraavarkori sírok anyagához mutat párhuzamokat. Ugyancsak Csepel-szigetén, valószínűleg Csepel településhez közel eső kavicsbányában 1924-ben ~~magányos sírt~~ (1. kép 1), benne hiányos aranykardot találtak, melynek hüvelyburkolata gyöngysorral szegélyezett, tartófüle P alakú. László Gyula e kardot először a bócsai fejedelmi lelet kardjához hasonlónak, tehát keresztvasasnak rekonstruálja,²¹ de később megállapítja, hogy az avarkor első szakaszában e bócsai típus mellett keresztvas nélküli egyenes kardokat is használtak, mely utóbbi típushoz tartozhatott a csepeli kard is.²² Számunkra különösen nem érdektelen, hogy a csepeli kard egyik magyarországi típusanalógiája a páhipusztai (21. kép), ez két szempontból fontos. Egyrészt, mert László Gyula megállapítása szerint e díszítésben a bócsai körhöz tartozó zsámboki, páhipusztai, csepeli kardok gyöngyözött szalagjainak verőtove az igen

jól datálható kunszentmártoni ötvössír leletei között szerepel (az ötvössírban talált bizánci exagiumok az V—VII. sz. elejéig datálhatók).²³ Másrészt, hogy a fogazott szalagfonatos tartófülű kard, a nagygömbös arany fülbevalók és más páhipusztai leletek között analógiát találunk ahhoz a kés alakú, bronz pipereeszközhöz, mely a hárosi temető 14. sírjában szerepel (12. kép 2).

Az elmondottak alapján tehát bátran feltehető, hogy a Szigetszentmiklós—Háros-i avarkori temető benépesülése a VII. sz. elején legkésőbb elkezdődött és a Dunántúl megszálló első avar kopjákkal, hosszúfüles kengyelekkel, rojtmintas veretekkel, mint leletekkel jellemezhető hullám leszármazottaival áll kapcsolatban, Csepelsziget fontos stratégiai pont, megszállása elsődleges feladatot jelentett, melyre az említett fejedelmi lelet is utal. Mi teszi e feltevéseket még valószínűbbé? Kovrig Ilona idézett munkájában többek között Szigetszentmiklós—Dunáradulóról is említ jellegzetes koraavar lószerszámokat.²⁴ Mivel a későbbi kutatások folyamán kiderült, hogy a lelőhely tulajdonképpen Szigetszentmiklós—Háros határ-
résszel azonos (1. kép 1), nagy a valószínűsége annak, hogy a Kovrig által említett sírlelet ugyanazon temetőből származik, mint az 1954-ben előkerült, e dolgozatban publikált sírok. Ez pedig azt jelenti, hogy leleteink közvetett úton történt időrendi, etnikai besorolásának helyességét a fentebbi lelet közvetlenül is alátámasztja.

A hárosi bolygatatlan sírok leletei mellett a sírok nagyarányú kirablottsága is tanúsítja, hogy a temető egykor gazdag volt. Így a csepeli fejedelmi sír felé vezető, már említett kapcsolatok még csak erősödnek. A feltárt sírokat, ha nem is azonosíthatjuk a fejedelmi családi, vagy nemzeti temetkezéseivel (a fejedelmi lelet koponyája mongol jellegű, míg a négy, megvizsgálható hárosi koponyánál az előázsiai vonások dominálnak),²⁵ de az uralkodó réteghez tartozó egyének sírjait láthatjuk bennük. Itt említhető meg, hogy a 8. sírban talált ezüstöv utal az eltemetett nő rangjára (az öv a temetéskor nem a halott derekán volt, hanem a sírbahelyezés után combjára fektették úgy, hogy a derékszíjról lelógó mellékszíjak a jobb combon feküdtek).

Annak a képnek egységét, mely a csepeli koraavarkori sírok leletanyaga alapján megrajzolható, látszólag két hárosi lelet bontja meg. Az 5. sírban talált lándzsa (4. kép 1) semmiképpen sem illik a kopjás leletek közé. Zömök köpüs típus, levélalakú pengével, domború gerinccel,

¹⁵ L. Kovrig I., i. m. 33., 38., 3. kép.

¹⁶ Uo. 39.—, 1—2. kép.

¹⁷ Bóna István a langobardok települési vonalát szintén kapcsolatba hozza a római úthálózattal (i. m. 198., 14. kép).

¹⁸ Бобринской, А., Перещепинский кладь. МАР 34 (Петроград 1914) VII. t. 15—16.; vö. L. Kovrig I., i. m. 41.

¹⁹ Бобринской, А., i. m. 11.—, XVI. t. 52 (lószerszám-dísz), XI. t. 35 (gyűrű).

²⁰ Kovács J., i. m. 39., 2. a. 4. 5. kép.

²¹ László Gy., Bp. Tört. I., 40. kép, az előkerült kardhüvelyveretek: CXXXIV. t.

²² László Gy., AH 34. 135.—. A „P” alakú tartófülű ellátott kardok elterjedéséről vö. Csallány D., FA 1—2 (1939) 139.

²³ Csallány D., A kunszentmártoni avar ötvössír. (Szentes 1933) 47.; László, Gy., AH 34.

²⁴ L. Kovrig I., i. m. 37.

²⁵ Lipták, P., i. m.

mely a VI—VII. sz.-i alemann temetőkből gyakori és az itáliai langobard temetőkből igen jól ismert.²⁶ Mivel a típus a magyarországi langobard anyagból hiányzik, semmiképpen sem lehet pannóniai langobard-avar kapcsolatokkal magyarázni annak ellenére sem, hogy Csepel szigetről is ismerünk langobard leletet.²⁷ A hárosi lándzsának avar sírban való előkerüléséhez a regölyi VII. sz.-i fibulákat lehet analógiaként felhozni, melyet már a VI. sz. folyamán meginduló itáliai hadjáratok zsákmányának tart Bóna István.²⁸

Mi a helyzet a hárosi 14. sír bronz fibulájával (11. kép 1), mely az ún. »ujjas« fibulatípust képviseli? J. Werner által felállított tipológiai csoportok közül a II., vagyis a relieves és állatfejjel díszített lábú fibulák csoportjába tartozik.²⁹ Werner ismerteti az idesorolható magyarországi leleteket (az ismert lelőhelyűek: Pápa, Gátér, Tiszabura, mint külön forma) is, melyekhez kiegészítésül a csákszerényi fibulákat kell még felsorolnunk.³⁰ Az utóbbiak koraavarkori temetőből származnak, tehát megerősítik Werner megfigyeléseit a típus magyarországi datálására vonatkozóan és ezen túlmenően abban is, hogy csakúgy, mint a hárosi temető fibulája, a sírokban egyesével fordultak elő. Éppen az utóbbi leletkörülmény — vagyis a viselési módra vonatkozó adatok — játszanak döntő szerepet abban, hogy J. Werner a fibulatípust, beleértve a maszkos fibulákat (Werner-féle I. csoport) is, mind legfontosabb lelőhelyük Dél-Oroszország, mind Magyarország területén a szláv ethnikumhoz kösse,³¹ szemben azokkal a kutatókkal, akik magyarországi előfordulásukat is germán népelemekkel hozták kapcsolatba.³² Megállapításai lényegükben B. A. Rybakov véleményével azonosak. Rybakov főleg az ó-orosz nép keletkezésének kérdésével foglalkozó munkájában határozza körül azt a VI—VII. sz.-i emléanyagot, melyet a ruszokkal lehet kapcsolatba hozni. A VI—VII. sz.-i orosz törzsi szövetség egész területére jellemző tárgyak közé tartozik a J. Werner-féle II. fibulatípus-csoport is, mely fibulák egyben a Martinovka-kultúra jellegzetes helyi készítményű tárgyai.³³ E leletek etnikai vonatkozásait tekintve, igen lényeges az a megállapítás, hogy területileg egyezést tüntetnek fel egyrészt korábbi

szláv kultúrák területével, másrészt a későbbi, XII. sz.-i orosz föld Rusznak nevezett részével.³⁴ A fentebbiek alapján a hárosi sír halottjában esetleg az avar közösségbe beházasodott keleti szláv nőt, vagy utódját láthatjuk.³⁵ Kérdés, hogy a magyarországi »ujjas« fibulák milyen kapcsolatban állanak azokkal a trébeltdíszű trapezoid csüngődíszekkel és más díszítményekkel, melyek véleményem szerint Magyarország területén szintén koraavarkori szláv néptörzsekkel hozhatók kapcsolatba és főleg az avar megszállás útvonalán fordulnak elő.³⁶

A hárosi fibula viselési módjáról annyit állapíthatunk meg, hogy valószínűleg szoknyát tartott össze deréktáján.³⁷

Mint arról már szó volt, Szigetszentmiklós—Hároson nemcsak koraavarkori sírok kerültek felszínre, hanem VIII. sz.-i temetkezések is.

Mielőtt azonban erre a kérdésre térnénk, ismételtén utalni kell a korai temetkezések, vagyis a VII. sz.-i temető nagy kiterjedésére. Ugyanis 1957-ben, a Hárosi Cementgyár területén Salamon Ágnes két sírt tárt fel (a leletek szintén a MNM-ba kerültek, ásatási jelentés: Adattár 465. B. VI. alatt). A sírok az 1954-ben feltárt temetőrészről mintegy 70 m-re ÉK-re, de a gát túlsó oldalán, attól kb. 50 m-re voltak. Míg az egyik mellékletei jellegteleneek, a másik kirablott lovastemetkezés (az emberi váz koponyája hiányzott). A megmaradt, romállapotú, sima, ezüstlemezes szíjvégek tanúskodnak a sír korai voltáról.

Visszatérve az 1954-ben előkerült későavarkori sírokra, ezek egyidősek a Csepel-sziget északi részén, a szabadkikötő területén feltárt sírokkal. Utóbbiaknak a hárosi sírokhoz való kapcsolatait a szabadkikötőben talált és a 21. sír leleteivel (19. kép 5—6) analóg rekeszes boglárpár bizonyítja.³⁸ Csepeli későavarkori leleteink kétségtelenné teszik, hogy a »griffes-indás« csoport — melynek megjelenése Magyarország területén az újabb kutatások alapján a VII. sz. utolsó évtizedeire tehető³⁹ — ugyanúgy fontos stratégiai szerepet tulajdonított a sziget fekvésének, mint elődei. Az avarkori települések kontinuitása mellett viszont felmerül a kérdés, van-e adatunk a koraavarkori népesség és a késői hullám közti

²⁶ Böhner, K., Die fränkischen Altertümer des trierer Landes. (Berlin 1949) 156—.

²⁷ Bóna, I., i. m. 195. (a tőkölí pajzsdudor). A lándzsatípusokra vö. 205., 16. kép; XXX. t. 6., XXXIX. t. 3. 6. S., XLVII. t. 5., LIV. t. 2—3.

²⁸ Bóna, I., i. m. 242.

²⁹ Werner, J., Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. Reinecke Festschrift (1950) 160—, 5. kép, XXXVI—, XXXIX. t.

³⁰ Vö. 10. j.

³¹ Werner, J., i. m. 162—, 172.; Újabbán: Ua. Neues zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus südost-europäischen Ländern. Germania 38 (1960) 114—.

³² Többek között G. Müller a gátéri fibulát a gepidákkal hozza kapcsolatba [Die gotische Fibel von Gátér in Ungarn. Mannus 27 (1935). 114—], H. Kühn a keleti gót leletekhez sorolja [Die germanischen Bügelfibel der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz.

(Bonn 1940) I. t. 98—].

³³ Рыбаков, Б. А., Древние русы. СА 17 (1953) 90., 22. kép.

³⁴ Рыбаков, Б. А., i. m. 91.; Kudlaček, J., Kultúra pohrebných poli na Ukrajině a antske problematika. Slov. Arch. 5 (1957) 363—.

³⁵ Az idegen ethnikumú törzsből való házasodás lehetőségét a szentendrei lelet kürtösvégű karpereceivel kapcsolatban László Gyula veti fel, legutóbb (AH 34, 269—).

³⁶ Cs. Sós, Á., FA 10 (1958) 105—.

³⁷ Bóna István a langobard fibuláknak a sírban elfoglalt helyzetük alapján néhány esetben hasonlóra gondol (i. m. 228.).

³⁸ A Csepel-szabadkikötői későavar leletek: László Gy., Bp. Tört. I. CXXXIX. t., CXLI. t., a boglár képe: CXLI. t. 4—5.

³⁹ László, Gy., AH 34, 292—.

viszony alakulására? A Szigetszentmiklós—hárosi temető nagyarányú kiraboltsága, a koponyarablás szokása önkéntelenül is ahhoz a meggondoláshoz vezet, melyre László Gyula által a Kiskőrös-Vágóhíd-i avar fejedelmi családi temető feldúlásával kapcsolatban, vagyis, hogy a temetkezés a 670-es évek politikai válsága idejében szűnik meg, az addigi kagánok uralmának eltűnésével, mikor új, keleti népelemek telepednek be a Kárpátmedence területére, és feldúlják, kirabolják elődeik temetőit is. A hárosi temetőben azonban azt látjuk, hogy itt egyrészt korai sírok vegyülnek el a későiekkel, másrészt az utóbbiak szintén

kirablásnak vagy feldúlásnak estek áldozatul [9, 19, 21 sírok). A csepeli avarkori településekkel kapcsolatban tehát szerintem inkább a következőkre gondolhatunk. Az a koravarkori település, melyhez a Szigetszentmiklós—Háros-i temető tartozott, tovább folytatódott a sziget újabb megszállása után is, lakói átvették az »új divatot«. E település temetőjének kirablására jóval később került a sor, talán a magyarság megtelepedése után, amikor a sziget fejedelmi szállásterület lett.⁴⁰

Cs. Sós Ágnes

NEUERE AWARENZEITLICHE FUNDE AUF DER CSEPEL-INSEL

Auszug

Auf der Csepel-Insel, in der Gemarkung von Szigetszentmiklós—Háros kamen im Jahre 1954 bei Rettungsgrabungen, die von der Verfasserin und vom Anthropologen Fál Lipták geleitet wurden, 23 Gräber zutage, die wahrscheinlich zu einem ausgedehnten awarischen Gräberfeld gehören (Abb. 2). Einige Gräber stammen aus dem 8. Jahrhundert (Abb. 9, 19, 21), der Großteil ist aber auf die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts zu datieren. Die Funde aus diesen letzteren Gräbern (in erster Linie Abb. 3, 3—4, 6; Abb. 4, 2—9; Abb. 7, 1—1a, 11—12; Abb. 10, 9, 11—12; Abb. 3, 12; Abb. 7, 5, 11; Abb. 11, 5; Abb. 16, 3; Abb. 7, 3—4; Abb. 11, 2—3; Abb. 16, 1—2; Abb. 20, 1—2; Abb. 3, 1; Abb. 7, 2; Abb. 11, 8; Abb. 12, 1—2) weisen Verbindungen mit Fundkomplexen auf, die man als Nachlaß der Abkömmlinge der »landnehmenden« Awaren betrachten kann, d. h. die uns aus den Bestattungen jener awarischen Welle bekannt sind, die die römischen Limeswege an der Donau benutzten und Transdanubien als erste besetzten (cf. I. Kovrig, *Acta Arch. Hung.* 6 (1955) 163—). Diese Annahme erscheint damit belegt, daß der Fundort jenes frühawarenzeitlichen Fundes mit Pferdegeschirr, den I. Kovrig aus Szigetszentmiklós—Dunáradűlő erwähnt (a. a. O. 174), wahrscheinlich mit dem Fundort der 1954 erschlossenen Gräber identisch ist.

Von den früher erschlossenen Csepeler frühawarenzeitlichen Funden ist für uns das aus der Literatur bereits bekannte sog. Fürstengrab mit einem goldbeschlagenen Schwert von Wichtigkeit (erste Publikation: *N. Fettich*, *Garnitures de fourreaux de sabres du temps des Avars en Hongrie*. Arethuse, Paris 1926). Dieses Schwert mit P-förmigem Griff reiht Gy. László dem

Bócsa-er Kreis zu [*Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. AH 34 (1955) 235—]. Der verhältnismäßig große Reichtum der Háróser Gräber sowie die Tatsache, daß sie stark ausgeraubt sind (eine auf ihren Reichtum verweisende Angabe) unterstützen die Annahme, daß sich in diesem Gräberfeld die Zugehörigen einer höheren gesellschaftlichen Schicht, die mit der ebenfalls hier bestatteten fürstlichen Persönlichkeit in Verbindung standen, bestatten ließen.

Die Insel büßte ihre strategische Bedeutung auch später nicht ein, wovon die Funde aus dem 8. Jahrhundert zeugen. Die Analogie des aus dem Grab 21 stammenden Agraffenpaares (Abb. 19, 5—6) finden wir im nördlichen Teil der Csepel-Insel, im Gebiet des Freihafens, in einem bereits früher erschlossenen Gräberfeld (Abb. 1, 1), wo auch gegossene Gürtelgarnituren zutage kamen.

Zwei interessante Funde des Háróser Gräberfeldes sind die Lanze aus Grab 5 (Abb. 4, 1) und die Bronzefibel aus Grab 14 (Abb. 11, 1). Der Typ der Lanze weicht von dem in der Frühawarenzeit üblichen ab; sie geriet wahrscheinlich aus dem langobardischen Italien des 6. Jahrhunderts als Beute zu den Awaren. Hingegen kam die sog. »Bügelfibel« vom Osten auf ungarländisches Gebiet: sie wird auf Grund der Forschungen von B. A. Rybakov und J. Werner mit slawischem Ethnikum in Verbindung gebracht. Das Vorkommen dieses Fibeltypes (Pápa, Gátér, Tiszabura, Csákberény, Szigetszentmiklós—Háros) in den frühawarischen Gräbern ist wahrscheinlich eine Folge der Exogamie.

Á. Cs. Sós

⁴⁰ Csepel sziget honfoglaláskori jelentőségére vö. László Gy., Bp. Tört. I.

A LÁDI KŐÁLVÁNY-TÖREDÉK

Bogyay Tamás az „Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén” c. tanulmányában — többek közt — a következőket írja: „...A Badacsonyon a legfontosabb és legjelentősebb telep a Vérbusu-Lád nemzetség fészke, a hegy déli oldalán elterülő Lád volt, amelynek Szent István első vértanú tiszteletére szentelt plébánia-temploma a Kisfaludy-házhoz vezető műút felső kanyarulatánál, az ... egykori Hettyey-ház helyén állt.” Továbbá: „...Lád Szent István-templomának romjai ... a Kisfaludy-ház alatti Siklósy-szőlőben még a múlt század 70-es éveiben is láthatók voltak, míg csak Hettyey Ferenc... fel nem építette a ma is meglévő ... villát. Azóta a régi templom emléke kezdett már-már feledésbe menni. A Kisfaludy-út építésekor azonban váratlanul rábukkantak kapujának egyes töredékeire, és ezeket úgy ahogy összeállítva, befalazták az út melletti bástyafalba... Storno Ferenc rajzai közt ugyancsak előkerült a badacsonyi templom alaprajza és kapujának egy részletrajza. Végül a keszthelyi múzeumnak egy Badacsonylábdihegy-ről való és ezelőtt tévesen római Janus-fejnek tartott faragványáról Darnay (Dornyay) Béla dr. állapította meg..., hogy valójában románkori oszlopfő volt, amely több mint valószínű Lád egykori templomából származik.” Később: „A keszthelyi múzeum oszlopfője, amely valószínűleg a kis torony ikerablakát díszíthette, nemcsak szinte paraszatosan vidékies, hanem a kapuhoz viszonyítva, kimondottan régies is.”¹

A Bogyay tanulmányában említett, „ezelőtt tévesen római Janus-fejnek tartott” faragvány nem itt került először közlésre szakirodalmunkban. Megemlékezett róla már Kuzsinszky Bálint is.² Tőle tudjuk, hogy a Badacsonynak nyugati, Lábdí nevű oldalán, szőlőforgatás közben, találtak egy „római kőszobrot”, amely „herma-alakban a kétarcú Janus istent ábrázolja”. Közölte a faragvány fényképét is, amelyen vitathatatlanul ugyanaz a töredék látható, mint a Bogyay által közzétett fényképen, s megjegyzi, hogy az idő tájt a töredék Darnay Kálmánnal Sümegen volt egy falazott fülkében elhelyezve. Valóban, az általa közölt fénykép szobrunkat falazott fülkébe állítva örökítette meg. Innen kerülhetett tehát a faragvány — közelebből nem ismert időben — a Keszthelyi múzeumba, ahol ma is látható.

A faragvány tulajdonképpen töredék, magassága 23 cm, hossza 24 cm, legnagyobb szélessége 11 cm. Anyaga olykor lika-csosz-szivacsos homokkő, durván megfaragott felülete-formái megviseltek, néhol erősen megrongálódtak. Alkotója két, egymással tarkóban összenőtt fejű faragott ki rajta (7. kép), közülük az egyik ma már a felismer-

hetetlenségig sérült (4. kép). A viszonylag épen megmaradt fej valamivel magasabb, mint a másik volt, előlnézetben szakálltalan, arca lapos, hosszasan elnyújtott formájú homloka keskeny, de boltozatos, a szemöldökívek rajta hangsúlyosak. Az elnagyolt szemeödrök egymáshoz közelállóak, bennük alig domborodnak a szemhéjak, s így csak az aránylag élesebben metszett szemrés keskeny vonala érzékelteti pontosabban a szemek helyét. Az arcot szemmagasságban sommás megfogalmazású fülkagylók keretezik, hosszú, gúla-formájú orr osztja ketté, duzzadt ajkú száj hangsúlyozza és energikus áll fejezi be — már amennyire az erősen sérült, kopott faragvány mindezt láttatni engedi (3. kép). Végül a bal szemén durva gipszkiegészítés, a bal arcon pedig vagy kétujjnyi szélességű gipszhabarcs-sáv éktelenkedett a legutóbbi időkig (9. kép), s rontotta le a rongáltságában sem minden monumentalitás nélküli alkotás összhatását. Oldalról nézve a faragvány már kevésbé mutatós, ezt elsősorban mai töredékes állapotának számlájára kell írunk. Feltűnő rajta az épebben megmaradt fej állkapocs-vonalának meredek ívelése és a fülkagylók magas állása, de ami még szembetűnőbb rajta: a fejek-nyakak illeszkedési vonalában kétoldalt egy-egy kötélfonásra emlékeztető függélyes tagozat — nyilvánvalóan hajfonat, farkocs — futott végig. Ezek közül azonban az épebb fejhez viszonyított baloldali fonat letörött az idők folyamán, csak nyoma maradt meg a faragványon (1—2. kép). De a legmeglepőbb az, hogy a két fej felül is kidolgozott volt: a koponyaboltozatok érzékelhetően domborodnak ma is, és kétoldalt a farkocsok is felkúsznak rájuk (6. kép).

Szobortöredékünk tehát nem lehetett oszlopfő, mint azt Dornyay-Darnay Béla hitte, felső részén törési vagy illesztési felület nincsen! Eredetileg lefelé kellett folytatódnia, mert az oválisán hengeresedő nyakrészt alja valóban törésfelületet mutat (5. kép). De miképpen folytatódott? — arra a faragvány, mai állapotában, támponttal alig szolgál. A legvalószínűbb az, hogy a kétfejű alak teste a nyak alatt még folytatódott, ugyanis az a harántpánt, amelynek csekély maradványa az épebben reánk maradt fej nyaka-alján még jól kivehető — mögötte a nyak tömbje mintegy elvész — mintha valamiféle ruházat nyakkivágásának szegélye lenne. Erre vall még az a függőlegesen faragott bemetszés is, amely e pánthon az áll alatt látható és ruhahasítékra utal (3. kép).

Megfigyeléseink azonban Kuzsinszky Bálint feltevését is cáfolják, noha el kell ismernünk: ez a kétfejű-kétarcú ábrázolás még ma is eléggé csábít arra, hogy a kutatás Janus-fejet lásson

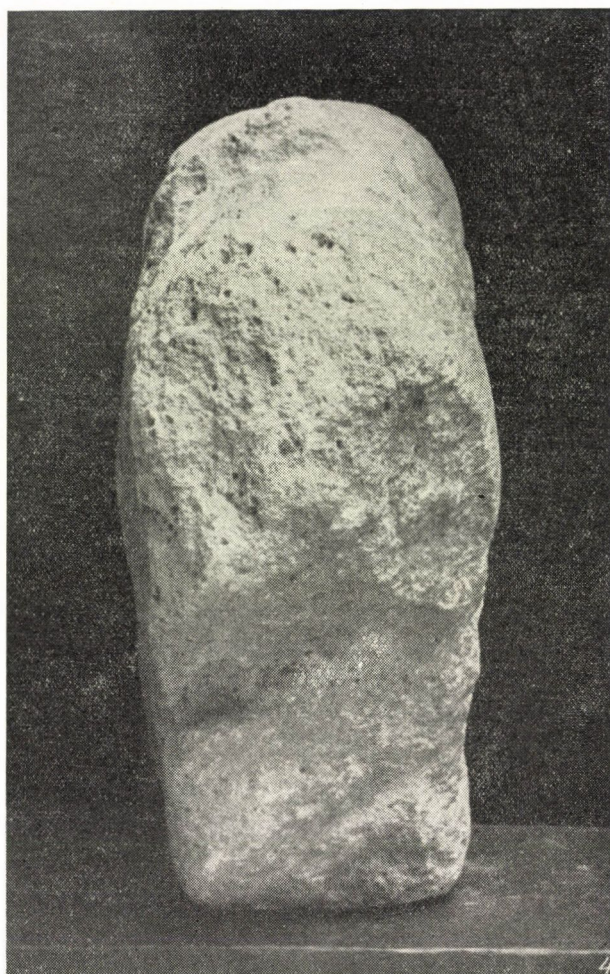
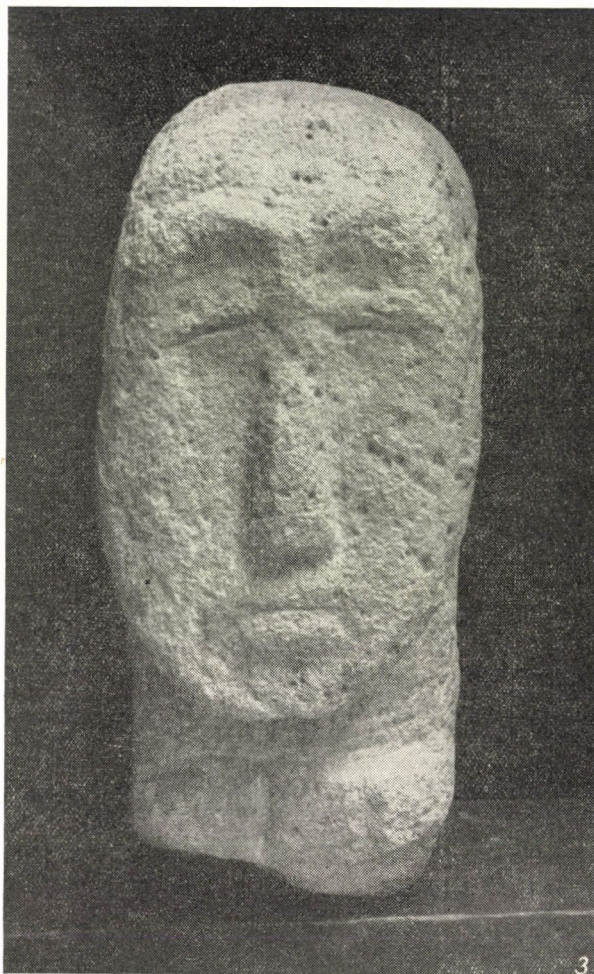
¹ Bogyay T., Balatoni Szemle 3 (1944) 508. (uo. képmelléklet). Entz Géza szíves közlése szerint a Badacsonyi hegyen két Szt. Istvánnak szentelt templom is állott a középkorban: Lábdiban és Tomajban. Szerinte valószínűbb, hogy a Bogyay cikkében említett kapuma-

radványok a tomaji templomból származnak, mert Lábdí innen még elég messze esik.

² A Balaton környékének archaeológiája. (Bp. 1920) 125., 166. kép.

1—2. kép. A ládi kőbálvány-töredék oldalnézetei
 Рис. 1—2. Фрагмент каменного идола с Лад. Виды сбоку
 Fig. 1—2. Le fragment de l'idole de pierre de Lád. Vues latérales

3—4. kép. A ládi kőbálvány-töredék homloknézetei

Рис. 3—4. Фрагмент каменного идола с. Лад. Виды с фронта

Fig. 3—4. Le fragment de l'idole de pierre de Lád. Vues frontales

benne. Azonban Janusnak, ennek az alapjában véve itáliai-római eredetű istenségnek az ábrázolása eléggé ritka a tárgyi emléanyagban; főként érmekről, gemmákról ismeretes, s ezeken a két-arcú isten képét szakállasan ábrázolták a mesterek, tehát nem úgy, mint a ládi faragványon látjuk. Igaz ugyan, hogy tudomásunk van arról: Janusnak, az „utak, kapuk istenének” két- és négyfejű szobrát többek között utak, útkeresztelések közelében előszeretettel állították fel a római birodalom központi területén. Ilyesféle emlék azonban tudtommal még nem látott nap-

világot, az egykori létezésükről megemlékező írásos hagyatékok viszont e faragványok formái megoldásáról nem beszél.³ Tovább bonyolítja a kérdést még az is, hogy más, két arccal, -fejjel ábrázolt ókori istenségekről is tudunk. Hermést, Boreast, Argost, Dionysost, Phanest, stb. is ábrázolták ily módon.⁴ Ezek tiszteletének elterjedése pedig már jóval nagyobb, mint Janusé, hiszen ma már görög, egyiptomi, föníciai stb. kettőfejű ábrázolásokat is nyilvántart a régészet, a néprajz pedig még távolabbi előfordulásukat is felderítette már.⁵

³ A Janus-kérdésre vonatkozó főbb irodalom: *Karutz, K.*, *Das Rätsel des Janus*. (Basel 1927); *Huth, O.*, *Janus*. (Bonn 1932); *Hunger, H.*, *Lexikon der griechischen u. römischen Mythologie*. (Wien 1953) 171.

⁴ Hermésre (Mercuriusra) és Boreasra vonatkozóan l. *Roscher, W. H.*, *Ausführliches Lexikon der griechischen u. römischen Mythologie* „Janus”. 46. és *Steuding, R.* uo. „Mercurius” 2802; *Eitrem, S.*, PW „Hermes” 738. — Argosra és Dionysosra l. *Roscher, W. H.*, i. m. „Janus” 54. — Phanésre l. *Preisendanz, K.*, PW „Phanes”. 1761.

⁵ Példák: Kettős-fej alakúra formált fajánsz edényke Aeginából [*Bossert, H. Th.*, *Altsyrien*. (Tübingen 1951) 820. kép]. R. Eisler említi [*Weltenmantel und Himmelszelt II.* (München 1910) 470—475.], hogy a zsidó misztikus theozófia (Kabbala) a névvel nem illethető, képen nem ábrázolható legfelső lényt En—Sof-nak (Végtelen) nevezi, idővel — szerinte — ehhez az istenfogalomhoz tapadt a két- majd háromarcú istenábrázolás. — A magyar irodalomban legutóbb Bodrogi Tibor közölt egy kettősfejet [*Océania művészete*. (Bp. 1959) 49. kép. fakanál nyele Északkelet-Guineából].

5. kép. A ládi kőbálvány-töredék alulnézete

Рис. 5. Фрагмент каменного идола с Лад. Вид снизу

Fig. 5. Le fragment de l'idole de pierre de Lád vu d'en bas

6. kép. A ládi kőbálvány-töredék felülnézete

Рис. 6. Фрагмент каменного идола с Лад. Вид сверху

Fig. 6. Le fragment de l'idole de pierre de Lád vu d'en haut

Mindez azt mutatja, hogy a ládi szobortöredék problematikája sokkal összetettebb, szétágazóbb lehet; Janus-főnek minden további nélkül nem tartható. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy a kétarcúság, iker- és többfejűség gondolata számos, az ősidőkbe nyúló mondakörben is fellelhető,⁶ mindez azt sejteti, hogy a kettős fejek ábrázolásának gondolata is igen korán megfogamzott az emberiségben. Mondhatni: az emberi kultúra alaprétegéig, az ősmítoszokig nyúlhat vissza, s ennek csupán egyik késői változata a rómaiak Janusa. És ikonográfiai szempontból is számos változatot hozhatott létre az ábrázolás módja tekintetében, ennek további vizsgálata azonban már túlnő e

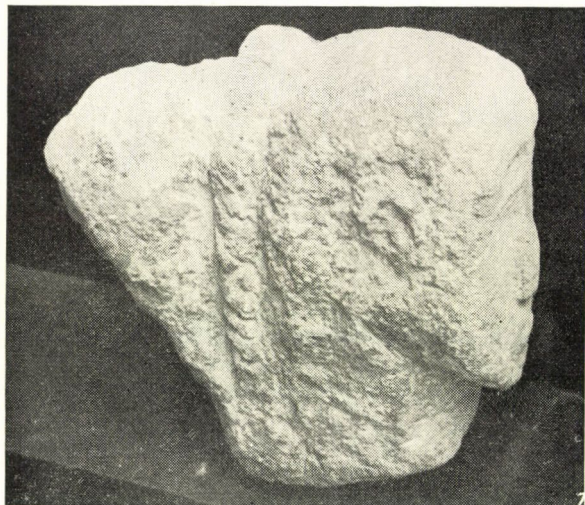
tanulmány keretein. Annál is inkább, mert a ládi szobortöredék egyik feje a felismerhetetlenségig sérült, s így a mi esetünkben fel sem merülhet annak lehetősége, hogy valaha is megállapíthattunk: vajon az elpusztult arc férfit avagy nőt ábrázolt-e valamikor, s ha férfit, akkor az borotvált képű volt-e vagy szakállas. Pedig ez a fentiek szempontjából alapvető jelentőségű lehetne!

Az út tehát, amelyet eddig bejártunk, további lehetőségekkel nem igen bíztat. Más gondolat-ösvényre kell lépünk, hogy a ládi szobortöredék tartalmi-formai kérdésének megfigyeltéhez közelebb férközhessünk.

*

⁶ Eusebius egyházatyja például fenntartott egy Bérossos-töredéket, amely szerint az ember eredetileg egytestű—kétféjű lény volt [*Trencsényi Waldapfel I.*,

A két Ádám-mítosz és társadalmi háttér. Ant. Tan. 1 (Bp. 1954) 9.].

7. kép. A ládi kőbálvány-töredék oldalnézetben
Рис. 7. Фрагмент каменного идола с Лад.
Вид сбоку

Fig. 7. Le fragment de l'idole de pierre de Lád
vu de profil

8. kép. Roquepertuse: kelta szobortöredék oldalnézete
(Marseille)

Рис. 8. Рокпертюз: Кельтский фрагмент статуи. Вид
сбоку. (Марсель)

Fig. 8. Roquepertuse: vue de profil d'un fragment de
statue celtique (Marseille)

Európában a többfejűség, a polykephalia, a rómaiak Janus-kultuszán kívül, három területen: a trák, a kelta és a szláv népeknél mutatható ki. E jelenség közismert, azonban okát eddig még nem derítette fel a kutatás. S e tanulmány sem vállalkozik arra, hogy e tekintetben valami újat mondjon. A jelenségből csupán azt a következtetést vonja le: ha a ládi kőfaragvány ikonográfiai és más, formai, sajátosságai miatt a római Janus-ábrázolások közé nem látszik besorozhatónak, úgy feltehetőleg csak a három említett népcsalád valamelyikének kulturális hagyatékába tarthat. Vegyük tehát szemügyre az idevonatkozó emlékanyagot is.

A trák lovasisten-domborműveken nem ismeretlen a kétfejű isten-ábrázolás. Ez azonban eléggé ritka a valamivel gyakoribb háromfejű ábrázolásokhoz viszonyítva.⁷ Vizsgálatuk arról győzi meg a kutatót, hogy a ládi faragványnak ezekhez vajmi kevés köze lehetett. Nemcsak azért, mert a fennmaradt emlékek kivétel nélkül domborműves alkotások a kerekplasztikában megformált ládival szemben, hanem azért is, mert a trák lovasisten-ábrázolások fejei mind szakállasok, mint a Janusé.

Gallia kelta emlékanyagában két- és háromfejű ábrázolások egyaránt ismeretesek. Az előbbieket a szakirodalom Hermés-ábrázolásoknak ismeri el, kiemelkedő példája a roquepertuse-i (Bouches de Rhône) kelta szentélyből ismeretes

(ma a Marseille-i Borély-Múzeumban).⁸ Erről a kőfaragványról már első pillantásra megállapítható, hogy formailag sokkal közelebb áll a mi ládi szobortöredékünkhöz, mint az eddig említettek. A roquepertuse-i Hermés-fej felül befejezett, a mi töredékünkhöz hasonlóan, s az arcok is szakálltalanok, mint azon (8. kép). Viszont a roquepertuse-i faragvány alul elmetszett, törésfelületet nem mutat! Eredetileg épületdísz volt, felerősítésére az egyik oldalon kiálló hasábos függelék szolgált (10. kép), amelynek segítségével a faragvány gyámszerűen falba (a jelek szerint kapukeretbe) volt illeszthető, úgy, hogy a két fej a fal síkja előtt jobbra-balra nézett. A gyámmal ellentétes oldalon pedig, a fejek között fennmaradt csőr részlete azt mutatja, hogy e helyen valamiféle madár volt kifaragva, amely a fal síkjára merőlegesen helyezkedett el és kifelé-előre nézett. Meg kell mondanunk tehát, hogy kelta példánk — minden formai hasonlósága ellenére — számos különbséggel is rendelkezik a ládi szobortöredékkel szemben, annak eredeti formájára, rendeltetésének megállapítására párhuzamként minden további nélkül nem használható fel.

Több példányban ismeretes a régi Gallia földjéről Hermés Trismegistos háromfejű ábrázolása.⁹ Ez a sajátos ábrázolási mód azonban — amely a középkori trinitás-ábrázolások között jut később szerephez¹⁰ — a ládi faragvány szempontjából nem sokban értékesíthető. Már csak azért sem,

⁷ L. Kazarow, G. I., Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. (Bp. 1938). Példák a kétfejű trák lovasisten-ábrázolásra: 151. sz. töredék (65. kép). háromfejűre: 159. sz. (72. kép), 427. sz. (237. kép) és 533. sz. (272. kép) töredék.

⁸ L'art gaulois. (Paris 1956) 93., 10—11. kép, vala-

mint a 65. és 103. o. színes melléklete (i. e. III—II. sz.).

⁹ Hermés Trismegistosra vonatkozóan l. PW 15. (Stuttgart 1912) 792.

¹⁰ L. Csemege J., Trinitás szimbólumok és ábrázolások... Művészettört. Tan. (Bp. 1957) 16—17., 42., 48. j.

9. kép. A ládi kőbálvány-töredék letisztítás előtti állapotaiban

Рис. 9. Фрагмент каменного идола с Лад до расчистки
Fig. 9. Le fragment de l'idole de pierre de Lád avant d'être nettoyé

10. kép. Roquepertuse: kelta szobortöredék előlnézete (Marseille)

Рис. 10. Рокпертюз: кельтский фрагмент статуи. Вид с фронта (Марсель)

Fig. 10. Roquepertuse: vue de face d'un fragment de statue celtique (Marseille)

mert az idetartozó emlékek majd mind domborműves alkotások, de meg kell hagyni, közöttük nem ritka a ládihoz hasonló szakálltalan ábrázolás sem.

A Janus-fejek mintájára készített kelta kétarcú ábrázolási mód — kőbefaragva — előfordul Nyugat-Németország területén is. Kiragadott például az 1915-ben előkerült weltersbachi kerekplasztikai alkotást említem, amelyet helyi bazalt-lávakőből faragott ki alkotója. A sommásan összefoglalt, de jellegzetes arcok szakálltalanok, rajtuk a dús szemöldökök feltűnően hangsúlyozottak. A faragvány magassága 18 cm, tehát az emberfej nagyságánál valamivel kisebb, alul törésfelületben végződik, mint a ládi, a törésfelület körüli faragásnyomok kétségtelenné teszik, hogy a töredék ép állapotában hengeres, oszlop-formájú törzset koronázott. Eredetét H. Lehner a Hallstatt-periódusba helyezi és alakos menhir töredékének tartja.¹¹ Véleményem szerint azonban sokkal valószínűbb Latène-kori, kelta származása.

¹¹ Hölzerne und verzierte Menhire auf vorgeschichtlichen Gräbern. Germania 5 (1921) 6—10.

Kétségtelen, hogy a felhozott kelta párhuzamok sokkalta közelebb állnak ládi szobortöredékünkhöz, mint akár a római Janus-, akár a trák lovasisten-ábrázolások. Első pillantásra kecsgetőnek is látszik, hogy azt egyrészt a roquepertusei, másrészt a weltersbachi faragvány alapján a kelta művészet körébe utaljuk, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a keltaság a Dunántúlon már az i. e. IV. században megjelent, s egyes helyi törzsei a római uralom idején is szívósan ragaszkodtak etnikai, szervezeti és kulturális különállóságukhoz. Azonban ez ellen szól a ládi töredéken kifaragott farkos-forma! Ez a hajviselet ugyanis a keltáknál nem volt ismert, mai tudásunk szerint Közép-Európában az avarsággal együtt tűnik fel,¹² tehát szobortöredékünk a kelta-korból mégsem származhatott.

De hát akkor avarkori lenne a ládi kőfaragvány?

Ez a feltevés viszont azért nem látszik valószínűnek, mert az avarság művészeti hagyatéká-

¹² Horváth Tibor megállapítása szerint [Üllői és kiskőrösi avar temető. AH 19 (Bp. 1935) 65.] az avar férfiak két hátul lelőgő farkosba fonták be hajukat.

ban ezideig semmi támpont, kultikus megnyilvánulásaiban semmiféle nyom nem utal arra, hogy kétarcú — vagy általában többfejű — ábrázolással valaha is éltek volna. Csupán írásos adat szól arról, hogy idolaik voltak,¹³ azonban ezek formájára, méretére, anyagára vonatkozóan ezideig semmiféle értesülésünk nincsen.

Tovább kell tehát haladnunk kitűzött útunkon, s meg kell vizsgálnunk a még reánk váró harmadik népcsalád — a szlávok — hagyatékát is a ládi szobortöredék megoldatlan kérdéseinek tisztázása céljából.

Elsősorban az ószláv művészet kultikus jellegű alkotásai, bálványok, idolkok tarthatnak számot érdeklődésünkre. Ezek szakirodalmi ma már eléggé számottevő — s eléggé gyarapodó, de ugyanakkor eléggé szétszórt is, és nagyrészt nehezen elérhető. Viszont az emléktárhely annál soványabb! Szláv kultusz-szobrok létezéséről ezidő szerint inkább az írásos hagyaték szól hozzánk, s a feljegyzéseket ezideig elsősorban a szláv vallástörténet értékesítette a maga szakterületén. Ezekből kétségtelenül kiderül, hogy a szláv népek bálványokban jelenítették meg istenképzetüket Keleten és Nyugaton egyaránt. A keleti szlávokra vonatkozó írásművek közül elsőnek Ibn Fadlān arab utazóját kell említenünk, aki 922-ben a Volga mentén jártában fabálványokat látott, s útleírásában arról is beszámolt, hogyan mutatott be ezek előtt áldozatot egy orosz kereskedő-társ. A XII. század elején szerkesztett ún. Nesztor-krónika közléseiből pedig arról szerzünk tudomást, hogy Vladimir orosz fejedelem Kievnél bálványokat állított fel palotája udvarán, fa Perun-t, ezüsthéjjel, arany bajusszal, és másokat.¹⁴ A bálványok többsége fából készülhetett a leírás szerint,¹⁵ de bizonyosra vehető, hogy közöttük kőből faragottak is akadtak. Legalábbis ezt sejteti a krónika ama közlése, amely szerint Vladimir — megkeresztelkedése után — ledöntötte a bálványokat, egyeseket szétdaraboltatott, másokat tűzbe vetetett, Perun bálványát pedig ló farkára kötve a dombról levontatta és a Dnyeperbe dobatta.¹⁷

A keleti szlávokra vonatkozó írásos emléktárhely tehát nem hagy kétséget afelől, hogy bálványok voltak, arról azonban, hogy azok között többfejűek is lettek volna — nem szólnak a tudósítások. Ezzel szemben ilyenekről szó esik a nyugati szlávok kultushelyeivel kapcsolatos leírásokban. Így Bambergi Ottó püspök egyik életrajz-írója, az ún. Prieflingeni barát, 1140—46 között készült „Vita”-jában háromfejű istenképről tesz említést.¹⁸ Helmold 1167—72 között megírt „Szláv krónikája” szerint a szlávoknál „sok bálvány van két-, három- és még több fejjel”. S a Rügen-szigeti szláv erősség — Arcona — elfoglalásának, lerombolásának történetét előadva, azt is elmondja, hogyan semmisítették meg az ott álló Svantevit-bálványt: kötéllal ledöntötték, feldarabolták és tűzbe vetették.¹⁹ Arcona elpusztításának történetéről különben Saxo Grammaticus nagy műve, a „Gesta Danorum” (1185—1201) is beszámol, s az események előadása folyamán négyfejű Svantevit-bálványról emlékezik meg, Garz-zal — egy másik szláv erősséggel — kapcsolatban pedig hétarcú Rugivitról, ötfejű Porevitról és négyfejű Porenutiusról szól, s hozzáteszi, hogy ez utóbbi mellett még egy ötödik fej is látható volt.²⁰ Végül a X—XI. századi dán történelmi eseményeket feldolgozó XIII. századi Knytlingasaga is tud a három garzi bálványról, de hogy hány fejű volt, azt nem mondja meg.²¹

A fennmaradt írásos adatok e viszonylagos sokasága tehát vitathatatlanul teszi azt a tényt, hogy a nyugati szlávok bálványainak legalább is egy részét többfejű ábrázolások tették ki.²² Igaz ugyan, hogy E. Wienecke e ma már széles körben elfogadott álláspontnak élesen ellene szegült,²³ azonban „filológus hiperkriticismusát” utóbb R. Pettazzoni hatásosan utasította vissza.²⁴

Annál sajnálatosabb, hogy az írott forrásokat a csekély számban fennmaradt tárgyi emléktárhely nem támogatja. Ennek összegyűjtése ugyan már a múlt század utolsó évtizedeiben megindult,²⁵ s az irántuk való érdeklődést századunk első negyedében a nagy északi szláv központokban folytatott ásatások még csak fokozták.²⁶

¹³ Szent Wilfrid püspök egyik életrajzában, amelyet kortársa és tanítványa, Eddius Stephanus írt (Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti in Saeculorum Classes Distribuit, kiadta Mabillon, D. J. I: Venetia 1735. 650.), az olvasható, hogy Berchtere campaniai király ifjú korában száműzve az avarok pogány kagánjánál keresett menedéket. A kagán megesküdött neki „in Deo suo idolo” hogy ellenségeinek nem fogja őt elárulni vagy átadni. — Talán hasonló bálványképekre vonatkozik Gregorius Turonensis (Historiarum lib. IV, 29.) közlése is, amelyben elmondja, hogy a Galliába betört avarok a csatában különféle fantasztikus ábrázolásokat szegtek szembe a frankoknak mágikus céllal: *isti magicis artibus instructi diversas eis fantasias ostendunt*... (Ez adatokat Fettich Nándor szíveségének köszönhetem).

¹⁴ Idézi Rybakow, B. A., Die Kunst der alten Slawen. Geschichte der russischen Kunst I. (Dresden 1957) 44.

¹⁵ Mansikka, V. I., Die Religion der Ostslawen. I. FFC 43 (Helsinki 1922) 38—39. Az idevonatkozó leírásban foglalt eseményt a XIV. századi ún. Lörinc-krónika

980-ra keltezi (Rybakow, B. A., i. m. 46.).

¹⁶ Mansikka, V. I., i. m. 47.

¹⁷ Uo. 50.

¹⁸ Wienecke, E., Untersuchungen zur Religion der Westslawen. (Leipzig 1940) 11—, 147—.

¹⁹ Uo. 152.

²⁰ Uo. 16—, 148—9., 154—5.

²¹ Uo. 154.

²² Vö. Guirand, F., Mythologie générale. (Paris 1935) 253.

²³ Wienecke, E., i. m. 156—.

²⁴ The pagan origins of the three-headed representation of the christian Trinity. Journal of the Warburg and Courtauld Instituts. 9 (1946) 135—151.

²⁵ L. pl. Weigel, M., Bildwerke aus altslawischer Zeit. Archiv für Anthropologie. 21 (1892) 3. A részermények első összefoglalását l. Niederle, L., Manuel de l'antiquité slave I—II. (Paris 1923—26).

²⁶ Schuchardt, C., Arcona, Rethra und Vineta. (Berlin 1926).

De ugyanakkor megindult az addig egybehordott emléktanyag mélyrehatóbb kritikai vizsgálata is, amelynek fényénél kiderült, hogy nem minden idesorozott idol, bálvány tartható bizonyosan szláv eredetűnek. S noha e kritikai műveletbe — különösen német részről — nem egyszer lopakodtak be faji öntudatot tápláló politikai szempontok, kétségtelen, hogy e vizsgálatok számos tekintetben előbbre lendítették a kutatást, annyira, hogy ma már elkülöníthetők a biztosan szláv eredetű emlékek a kétségesektől.²⁷

A vitathatatlanul szlávnak minősülő — emlékekkel igazolt — emlékek egy része kisméretű alak-ábrázolás: idol (Schwedt, bronzszobrocska²⁸). Másik része, hol néhány centiméternyi, hol ember-nagyságnak közel megfelelő méretű fej (merseburgi csont- és jankovói fafaragvány²⁹). Végül a harmadik rész embermagasságot megközelítő — vagy azt meghaladó — teljes alak, farönkből kifaragva (Behren—Lübchin, Altfriesack³⁰), vagy kődomborműben ábrázolva (Altenkirchen Bergen³¹). Az ábrázolások fejét néha süveg fedi, többségük bajszos-szakállas, de akad közöttük jónéhány borotvált képű is (pl. Merseburg). Az egészalakos ábrázolások legtöbbször térdén jóval alul érő ujjas köntöst visel, amelyet derékban övvel kötött össze, a köntös ujjavége és nyak-kivágása rendszerint szegett (pl. Behren—Lübchin). Érdekes, hogy egyikük-másikuk ivókürtöt, szarvserleget tart a kezében (Altenkirchen, Bergen?) s e tekintetben szorosabb rokonságot mutat az északi és nyugat-lengyel földön talált bálványkövek többségével.³² A szakirodalom vagy tizenhárom ily alkotást (jobbára domborműveket) tart számon, Chr. Albert ezeket ugyancsak szláv eredetűeknek gondolja.³³

Be kell ismernünk tehát: az eddig ismertetett emléktanyag többfejű idolt, bálványt nem tartalmaz. Azonban délebbre, Podolia és Galícia határvidékén, Huszjatin közelében, a Zbruc folyónál 1848-ban előkerült egy közel 2,70 m magas mészkőpillér (ma a krakkói múzeumban), amelynek felső felére oldalanként egy-egy, tehát összesen négy egymásnak háttal csatlakozó alak van kifaragva. Fejük tarkóban összenőtt, s közös kalap van rajtuk, egyikőjük szarvserleget tart a kezében. A pillér középrészét további négy laposdombormű — alakos ábrázolás — foglalja el, immár kisebb méretben, alját pedig két lábú, háromfejű, hatkezü-karú térdelő alak tölti ki.³⁴ Érdekes: a leletkörülmények emlékeztetnek a Nesztor-

krónika leírására: hogyan bánt el Vladimir fejedelem Perun kievi bálványával (11. kép).

A zbrucsi kőpillért a korábbi irodalom — Chr. Alberttel egyetemben³⁵ — általában szláv eredetűnek tartotta. Csupán E. Wienecke szegült e véleménynel szembe, s vonta kétségbe még eredeti mivoltát is. De ez érthető: teóriájába, amely szerint a szlávoknak többfejű idolkai-bálványai nem voltak, e lelet sehogysem illett bele.³⁶ Akadtak viszont kutatók, akik a zbrucsi emléket nem tartották ugyan hamisítványnak, mint Wienecke, de szláv származásában mégis kételkedtek. A. Zakharov például türk eredetű néphez (bessenyőhöz, magyarhoz) tartozónak vélte.³⁷ E véleményét azonban a további kutatás nem osztotta, és a zbrucsi kőpillért a szovjet szakirodalom ma is hiteles szláv emlékek könyveli el.³⁸ Annál is inkább, mert 1950—51-ben szovjet földön (Ukrajna területén) három újabb kőbálvány is ismeretessé vált, s ezek — mai tudásunk szerint — alkalmasak arra, hogy eldöntsék a zbrucsi idol körül kialakult évtizedes vitát.

E kőbálványokra Ivankovci határában, a Dnyeszter balpartjától alig néhány kilométerre bukkant a kutatás. Az egyik 37 × 40 cm alapterű és 180 cm magasságú hasáb. Még eredeti helyén felállítva, bolygatatlanul maradt fenn; alsó vége a földbe van beásva, felső végét pedig mind a négy oldalon laposdomborművek: sommasan kifaragott fejek (homloknézetben) díszítik. Közülük három még ma is jól kivehető, noha rongáltságuk igen nagymértékű, a negyedik azonban már a felismerhetetlenségig elpusztult. A fejek egyike szakállas, másika viszont szakállatlan, talán női fejet ábrázolt; végül a harmadikat az idő annyira megmarta, hogy jellege már le nem olvasható róla. A másik kőbálvány nem maradt korunkra eredeti helyén. Hátlapjára fektetve találtak rá az előbbi idol közelében. Mérete 32 × 52 × 235 cm, formája szerint inkább álló kőlap, amelynek nyilván felső végére kezdetleges körplasztikában bajszos-szakállas emberfejet faragott ki alkotója. A fej hossza 48 cm, arc-szélessége 27 cm, elhelyezésének módja és a kőlaphoz viszonyított aránya kétségtelenné teszi, hogy a faragványt alakos ábrázolásnak kell tekintenünk, amelynek kőlap-része emberi testet jelez. Valóban: a kőlap közepetáján haránt húzó domborodó faragásnyomok jól mutatják, hogy egykor itt vízszintesen egymás mellé helyezett alsókarok formái domborodtak; az alak tehát karjait könyökben

²⁷ Albert, Chr., Slawische Bildwerke. MZ 23 (1928) 46—52.

²⁸ Uo. 46., 2. kép.

²⁹ Uo. 46—7., 1, 3. kép.

³⁰ Uo. 47—8., 4—5. kép.

³¹ Uo. 48—9., 6—7. kép.

³² Hartmann, Chr., Bechersteine in Ostpreussen und die Litteratur der Bechersteine. Archiv für Anthropologie. 21 (1892) 253—.

³³ Albert, Chr., i. m. 50., 10—11. kép.

³⁴ Részletes leírását és elemzését legutóbb I. Rybakow,

B. A., i. m. 47—49., 48—49. kép. — A magyar szakirodalomban I. Bacher, B., Orosz szobrászat. (Bp. 1960) 8.

³⁵ Rybakow, Be. A., i. m. 49—50.

³⁶ I. m. 172—175.

³⁷ The statue of Zbrucz. ESA 9 (1934) 345.

³⁸ История Русской Архитектуры. (Москва 1951) 2. Ezt az állásfoglalást tükrözi L. Niederle művének legújabb cseh- és orosznyelvű kiadása is. [Rukověť slovan-ských storožitnosti. (Praha 1953) Oroszul: Moszkva 1956]. Vö. még Rybakow, B. A., i. m. 47.

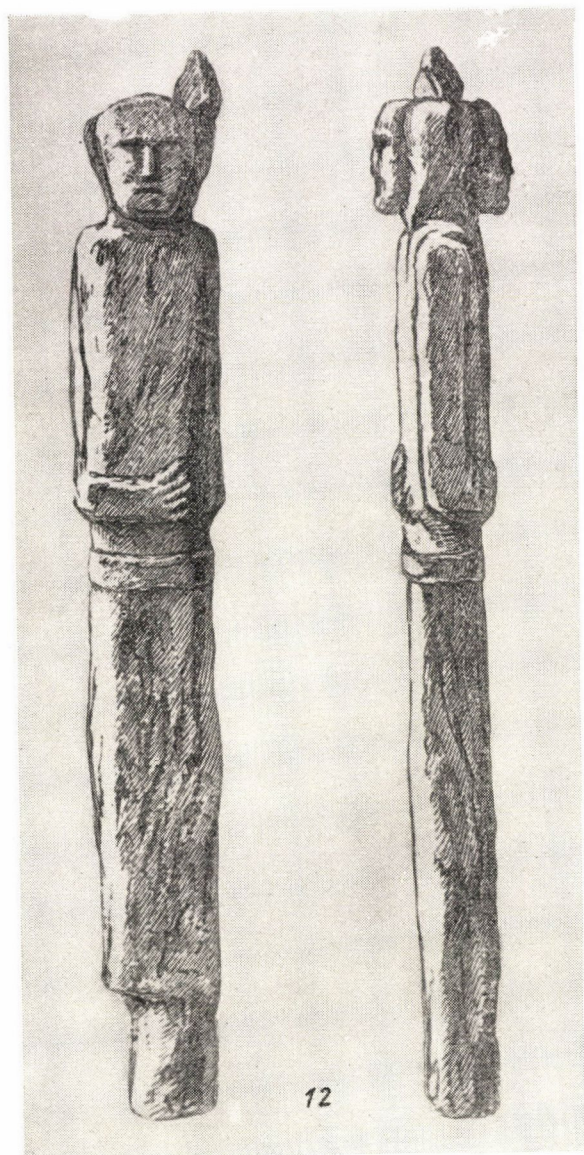

11. kép. A Zbrucs-i kősztele (Krakó) négy oldala
 Рис. 11. Четыре стороны каменной стели в Збруч (Краков)
 Fig. 11. Les quatre côtés de la stèle de pierre de Zbruc (Cracovie)

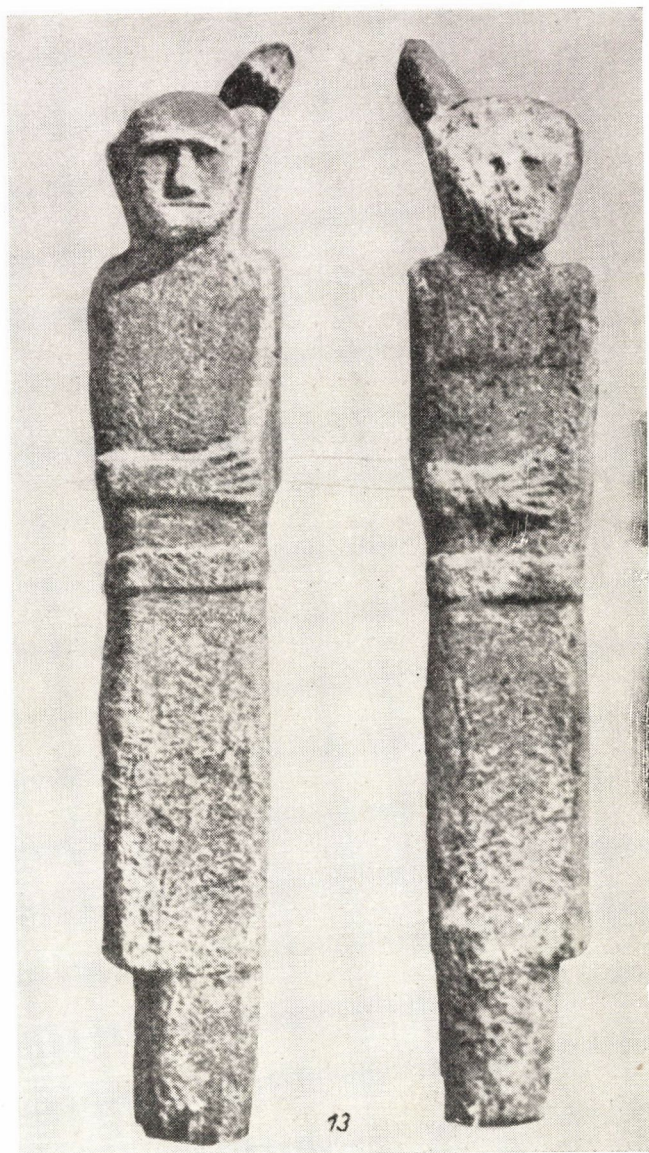
megtörve tartotta, az alul fennmaradt ruhaszegélynyomok pedig öltözkékre szolgálnak némi utalással. A harmadik kőbálvány, sajnos, már csak darabokra törve, hiányosan maradt fenn. Így csak sejthető, hogy ez lehetett a legnagyobb méretű (kb. 300 cm) a három közül. Az azonban bizonyos, hogy formája szerint a másodikkal tartotta a rokonságot.

Ami az ivankovcei kőbálványok korát illeti, az 1950-ben végzett felderítő terepszemle és az

1951-ben történt próbaásatás megállapította, hogy bálványköveink körül ószláv kultúra jelentős hagyatékát magában rejtő terület fekszik: a napvilágot látott leletek minden valószínűség szerint a szláv antoktól származnak. Koruk a VI–VII. századra tehető, így az itt talált kőidolok egy valamikor e helyen létezett s e korból való ant kultuszhelyhez tartozhattak. S mivel e kőbálványok egyike a zbrucsi idolhoz, a másik kettő pedig a nyugati szláv emlékekhez formailag igen

12

13

12—13. kép. A Holzgerlingen-i kősztele (Stuttgart)
 Рис. 12—13. Каменная стеля из Хольцгерлинген (Штутгарт)
 Fig. 12—13. La stèle de pierre de Holzgerlingen (Stuttgart)

közel áll, így azok eredetkérdésének tisztázása és kifaragási korának meghatározása szempontjából ezek most már megbízható támpontot szolgáltatnak a további kutatás számára.³⁹

*

Az elismert szláv idolk-bálványok eme felsorakoztatása mellett azonban néhány oly emlék is említésre vár, amely a ládi szobortöredék vizsgálata szempontjából okvetetlenül számításba ve-

endő. Ezek közül a Württembergből való holzgerlingeni és wildbergi kőfaragvány tarthat számot különös érdeklődésünkre.

Az 1838-ban kiásott holzgerlingeni kőbálvány kétféjű alakot ábrázol közel embernagyságban. A zbrucsi kőpillérhez viszonyítva, sokkalta karcsúbb az aránya, rönkszerű befoglaló formája határozottan fából faragott előképekre utal. A kőrönk alsó vége az alak lába alatt csupán durvázott és vitathatatlanul arra vall, hogy a farag-

³⁹ Az ivankovcei terepbejárásra vonatkozóan l.: Довженко, В. И., Древнеславянские языческие идолы из с. Иванковцы в Поднестровье. КСИИМК 48 (1952) 136—. A próbaásatás eredményeit ismerteti és az azokból levonható következtetéseket elsőnek közreadja: Брайчевский, М. Ю., Древнеславянское святилище в селе

Иванковцы на Днестре. КСИИМК 52 (1953) 43—. E szláv kőidolk kutatásával kapcsolatos eredmények legújabb összefoglalását adja M. Beranová [Ze současné problematiky evropského pravěku. AR 7 (1955) 804—]. E művekre Harmatta János volt szíves a figyelmet felhívni.

ványt alsó végével a földre süllyesztve állították fel annakidején. A két fej tarkóban közös tönkhöz illeszkedik, amely azoknál szélesebb, s a csontok és törésfelületek bizonyossága szerint két nyúlványban a fejek fölé emelkedett egykor. Az alak ruházata földig érő köpenyből áll, amely derékban övvel átkötött és erősen emlékeztet a szláv emlékek ruhaviseletére. Az ábrázolásnak kifejezetten elől- és hátulnézete nincsen. Ez azonban nem csupán a két fej állásából következik: a bálvány alkotója a könyökben megtört, a derék vonalában vízszintesen tartott karokat akként helyezte el, hogy azok valamelyike mindig látszódjék, bármely oldalról veszik szemügyre művét. Az arcok borotváltak és sommás formai kialakításuk folytán mind a roquepertusei, mind a mi ládi faragványunkra erősen emlékeztetnek. Sőt, a két fej közötti tönk egyoldalt még töredékesen megmaradt szarvszerű csontja első pillantásra mintha a roquepertusei kettős fej madárszörmaradványát idézné a néző emlékezetébe. Ez azonban csalóka látszat csupán. E tekintetben a két faragvány között csak annyi a közös vonás, hogy mindegyik esetében a két fej között eredetileg valamiféle kitöltő motívum helyezkedett el⁴⁰ (VI. tábla, 12—13. kép).

A holzgerlingeni kőbálványt E. Anthes szláv eredetűnek tartotta, s véleményét azokkal a történeti adatokkal támasztotta alá, amelyek szerint az Odenwaldban, az I. évezred végén — ha kis számban is — szlávok laktak. Tárgyi hagyatékukat azonban a régészet az ő idejében még nem tárta fel.⁴¹ Viszont R. Knorr, egyrészt a Holzgerlingen közelében levő Schönbuch környékén fellelt, díszítményei folytán kétségtelenül keltakori kőszobor-töredékre alapozva véleményét, másrészt a holzgerlingeni szobormű töredékes fejlődésének kiegészítésére vonatkozó javaslatára támaszkodva (amelyhez a mintákat kelta leletekről — Waldalgesheim, Pfalzfeld—St. Goar, Heideberg stb. — vette), a holzgerlingeni szobor kelta eredete mellett tört lándzsát. Szerinte a fejdísz eredetileg stilizált szárnyak alkották, ami a szobormű Mercurius voltára utal. S ez nem meglepő német földön, mert Mercurius az idők folyamán germanizálódott, erre többek közt Paulus Diaconus is tanúságtevő, aki a Wotan-Mercurius egyezésről szót ejt.⁴² Érvelését Chr. Albert magáévátette, viszont Guirand továbbra is a faragvány szláv voltát hangoztatja.⁴³

Knorr érvelése sok tekintetben meggyőzőnek hat, de vannak gyöngye pontjai is. Mert bármennyire is igaz az, hogy a schönbuchi szobortöredék

jellegzetes, könyökben megtört kartartása a faragvány ellentétes oldalain a holzgerlingenivel mindenben egyezik, és ebből következtetve, bizonyosra vehető az is, hogy ép állapotában ugyancsak kétfejű volt, csak fejrészét elvesztette az idők folyamán, hamisítatlan kelta ornamentikája révén mégis egyedülálló alkotás, mert a holzgerlingeni faragványon ily díszítményeknek semmi nyoma nincsen. És ami, véleményem szerint egyáltalán nem elhanyagolandó szempont: a két szobormű jellegében alapvetően eltér egymástól! A schönbuchi ugyanis megjelenésében határozottan kőszerű és architektónikus: erre vall téglalap-alaprajzú pilérformája és lábazati párkánnal leválasztott talpazati része. És az sem lehet kétséges, hogy felállításakor falazott alapozásra helyezték. Ezzel szemben a holzgerlingeni bálvány kőbe átültetett fafaragásként hat, architektónikus jellege nincsen, s a földbeszúrt szláv fabálványokhoz hasonlóan alsó végével a földre állították egykoron. És ami a holzgerlingeni kőbálvány ún. fejdíszét illeti, Knorr rekonstrukciós javaslata nem kevésbé kétséget keltő. Ugyanis a fejrészen látható törésfelületek és maradványok inkább szarv-formára utalnak s nem stilizált szárnyakra. Így a kutatás nem zárkozhat el ama lehetőség felvetésétől sem, hogy e szarvak a szlávok között divó bika-, illetve bölény-tiszteletre utalhatnak. Talán Volosz isten attribútumai lehetnek,⁴⁴ de az sem kizárt, hogy valamiféle kapcsolatban állottak Tura (Ur) isten kultuszával, akinek tiszteletére tartott ünnepeken — többek közt — a szarvszerűeknek jelentős szerep jutott.⁴⁵

E megfontolások alapján talán mégis az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a keltaság kultúrája egyes helyeken s ma még kellőképpen nem tisztázott módokon továbbélt még a népvándorlás idején is, s ott, ahol ez a kultúra a szlávossággal valamely érintkezésbe kerülhet, ott a közel azonos istenképzetek szemléletesítésére a keltaságban már előzőleg kialakult tárgy-választások és formák is átöröklődhettek a szlávosság vallásos művészetébe.

A wildbergi kőfaragvány viszont azért számíthat különösebb érdeklődésünkre, mert annak fején kétoldalt hosszán lelógó páros farkocs látható.⁴⁶ Eleinte szlávoknak — mások keltáknak — tartották, Schumacher viszont a farkocsok miatt alemann (?) származásra gondolt és a bálványt a Meroving-korba helyezte.⁴⁷ A magam részéről inkább szláv eredeztetése felé hajlok.

Mindenesetre kétségtelen, hogy e két faragvány lelőhely szempontjából már kissé túl esik

⁴⁰ Rajzát közli Jung, E., i. m. 52. kép — fényképét l. Guirand, F., i. m. 254.

⁴¹ Bildwerke aus dem Odenwald. Germania 4 (1920) 37.

⁴² Eine keltische Steinfigur der Latènezeit aus Württemberg und das Kultbild von Holzgerlingen. Germania 5 (1921) 11—. Megjegyzendő: a germán főistent már Tacitus is Mercuriussal azonosította („Deorum maxime Mercurium colunt”. Germ. 9). Ezt az adatot

Borzsák Istvánnak köszönhetem.

⁴³ Albert, Chr., i. m. 51.; Guirand, F., i. m. 254.

⁴⁴ Rybakow, B. A., i. m. 40., 42. kép.

⁴⁵ Uo. 23—24.

⁴⁶ Jung, E., Germanische Götter u. Helden in christlicher Zeit. (München 1922) 158., 51. kép.

⁴⁷ Schumacher, N., Verzeichnis der Abgüsse und wichtigeren Photographien mit Germanen Darstellungen. (H. n. 1912). 73., 50. sz.

14. kép. Szkítakori kőfaragvány (Leningrád). Előlnézet
Рис. 14. Скифское каменное изваяние (Ленинград). Вид с фронта

Fig. 14. Sculpture en pierre de l'époque scythe (Leningrad) Vue frontale

15. kép. Szkítakori kőfaragvány (Leningrád). Hátnézet
Рис. 15. Скифское каменное изваяние (Ленинград). Вид сзади

Fig. 15. Sculpture en pierre de l'époque scythe (Leningrad) Vue de dos

azon a határvonalon, amelyet mai ismereteink szerint a szlávok nyugat felé általában elért.⁴⁸ Mégis: forma szerint számos kapcsolat is kimutatható kettőjük és a vitathatatlanul szláv eredetű emlékek között. S e problematikus emlékekhez még egy harmadik is csatlakozik, a Gallehus-i arany ivókürt, amelynek díszítésében egytestű, háromfejű alak is helyet kapott. Az ivókürt korát a kutatás az i. sz. V. századra helyezi, Pettazzoni — bár nem zárja ki germán vonatkozásainak lehetőségét — eredetét kelet felé (Balkán, Dél-Oroszország, Szkítia) keresi.⁴⁹ Egyben ama véleményének is kifejezést ad, hogy az európai barbár népek között már korábban bizonyos fokú vallási egység létezhetett, amely — többek között — a többfejű istenképzetek kialakulását is eredményezhette. S még szélesebb távlatokban tekintve az így felvetődött kérdést, sejtésként talán az is felvethető, hogy időszámításunk

első ezredévének fa- és kőbálgányai azokban a megalitikus szobormenhirekben tisztelhetik őseiket, amelyek a mediterráneumban (keleten egyrészt a Földközi-tenger és a Fekete-tenger mellékén, nyugaton főként Franciaországban és Itáliában) ismeretesek és talán egy „protokelta” művészeti gyakorlat körvonalaait jelzik.⁵⁰

Térjünk vissza azonban a sejtések ingoványos talajáról a kézzelfoghatóbb feltevések kevésbé bizonytalan földjére, hiszen a Pettazzoni által felvetett gondolatok közül az, amelyik kőbálgányaink közvetlenebb keleti kapcsolatainak felderítését szorgalmazza, már egymagában is sokatígérőnek látszik. Csupán az igazságnak tartozunk annak megemlékezésével, hogy ennek lehetősége egyes kutatókban már előtte is felvetődött. Például Chr. Albert szerint az általa tárgyalt monumentális kőfaragványok az orosz sztyeppék kamennája babáinak legnyugatibb határeseiteként

⁴⁸ L. Fügedy E., A nyugati szláv néphatár története c. m. térképmellékletét [Magyarság és a szlávok. (Bp. 1942) 73.].

⁴⁹ I. m. 135., 145., XIV. t. h.

⁵⁰ Vö. Tallgreen, A. M., Sur les monuments mégalithiques du Caucase occidental. ESA 9 (1934) 41—42.; Viragnac, A.—Fabre, G., i. m. 18—23., 55.

foghatók fel, annak ellenére, hogy a szláv kő-idolok általában kultikus szobrok lehettek s nem síremlékek. De mivel egy részükről ez mégsem állítható bizonyossággal, fennáll annak lehetősége, hogy közülük egyesek a halotti tisztelet szolgálatában álltak. Legfeljebb nem portrék, hanem istenábrázolások lehettek.⁵¹ Lényegében Pettazoni is ezt a véleményt fejezi ki: az oroszországi kamennája babák és a germán-szláv többfejű istenábrázolások között összefüggés lehet. Példaképpen idézi a kievi körzethez tartozott Tesnovka város régi templomának közelében 1850-ben még állott négyfejű kőszobrot, amelyről különben előtte már Zakharov is beszámolt. S ugyanő tesz említést még a minszki kurgánokon álló két-négyfejű szobrok egykori létezéséről.⁵² De még ezek sem tekinthetők a polykephalia legkeletibb sztyepei emlékeinek: Obdorszkból például (Szibéria) ismeretes egy fagaragvány, amelyen egymás fölött hét fej látható.⁵³

Nem vesztendő szem elől az a tartalmi — kultikus — párhuzam sem, amely a *csészetartó* kamennája babák és a szlávnak tekinthető *ivókürtös* kőidolok között fennáll. S ha hozzávesszük azt is, hogy a leningrádi múzeum (Ermitázs) kőszteléjének Szkíta harcosa ugyancsak ivókürtöt tart jobbkezeiben (14—15. kép), akkor Pettazoninak a gallehusi ivókürttel kapcsolatos feltevése a szkíta eredetét illetően talán már nem is pusztá sejtés többé.

Összegyűjtött adataink alapján az mindenestre kétségtelennek tekinthető, hogy a többfejű idolk egykori létezése — főként a nyugati szlávság körében — nem a középkori írók kitalálása, mint azt Wienecke állította. S az is bizonyosnak látszik, hogy eredet-kérdéseinek számai inkább kelet felé mutatnak. Észak- és keleteurópai feltűnésében a szlávság mellett a kelta kultúrának csak másodlagos és helyi jelentősége lehetett, hatása nem annyira a tartalomban, hanem annak formai megfogalmazásában mutatható ki.

*

Végeredményben arra a véleményre kell jutnunk, hogy a ládi kőfaragvány csakis a honfoglalás előtti szlávság kultúrhagyatéka lehet,⁵⁴ és formai kialakításában egyrészt kelta-, másrészt avar hatásokat is őriz. Nem hiszem, hogy túlzotlan meglepő ez a megállapítás, hiszen egyáltalán nem kizárt annak a lehetősége, hogy a Dunántúl

16. kép. Kamennája baba (Kiev)

Рис. 16. Каменная баба (Киев)

Fig. 16. Kamennaja baba (Kiev)

szláv betelepülésekor még éltek itt többé-kevésbé romanizált kelta szórványok, s ezek maradvány-kultúrája hatott az akkoriban még új bevándorlókra, amint azt, hasonló adottságok közepette, a Holzgerlingeni példa esetében láttuk. Ílyesféle kelta szláv helyi kapcsolatból adódhatott tehát a ládi kőbálvány-töredék sajátos, kelta emlékképeket idéző formai kialakítása. És később, a szlávság

⁵¹ I. m. 52.

⁵² Pettazoni, R., i. m. 144.; Zakharov, A., i. m. 341.

⁵³ Pettazoni, R., i. m. 145., XIV. t. f.

⁵⁴ A ládi töredék nem az első és nem is az egyetlen tárgyi emlék, amely kőbálványok egykori létezését tanúsítja a középkori Magyarország területéről. Például Bendefy László [A két első népvándorláskori sepulchrális kőemlék Magyarország területéről. AntH 2 (1948) 217—19.] hívta fel először a figyelmet a bugyi és gönyői kőemlékre, amelyek szerinte a népvándorlás korából valók. S ő kezdte meg először okleveleink idevonatkozó közléseinek összegyűjtését is [A kunszentmiklósi „kamennája baba”. A Magyarorság és Közép-Kelet. (Bp. 1945)

314—]. Végül legutóbb Fettich Nándor, a regösénekekről szóló tanulmányában, felelevenítette Téglás Gábornak múlt századi híradását [Arch. Ért. 5 (1885) 16.] az Erdélyi Érseghység központjában fekvő Körösbányán (Románia) megtalált gepida szentély három kultikus kőszobráról [Etn 69 (1958) 368., 4. kép]. Azonban ez a szűkös számú emlékegy nem mutat közelebbi rokonságot a ládi töredékkel. S hasonlóképpen meddőnek bizonyul az írásos hagyatékok vizsgálata, mert az oklevelek szerzőinek sommásan fogalmazott leírásai nem térnek ki az általuk említett kőszobrok formai jellegzetességeinek meghatározására. A ládi kőfaragvány feldolgozásában tehát ezek sem értékesíthetők.

és avarság együttélésének idején e két népelem kultúrája is keveredett egymással, ennek legjellemzőbb példáit éppen Keszthely és környéke szolgáltatja, ahová nyilván a Badacsonyvidék is tartozott. A ládi kőbálvány-töredék szláv—avar kapcsolatainak feltételezése tehát ugyancsak kellőképpen megalapozottnak látszik. Varkocsmotívuma nem is származtatható mástól, csak az avarságtól, és magának a hajviseletnek az eredete egyenesen Keletre mutat. Ezt igazolja többek között a kievi Történeti Múzeum homlokzata előtt felállított csészetartó kőszobrok, kamennája babák egész sora, amelyeken — férfiakon, nőkön egyaránt — a varkocspár ugyancsak látható (16. kép).

Ezzel szemben balkáni vonatkozások — a trák lovasisten-ábrázolásokkal való összefüggések — nem mutathatók ki a ládi faragványon. Így Pettazzoni ama feltevését, amely szerint a szláv idolk többfejűségének gondolata valahonnan a déli Dunamellékről, a trákság felől is eljuthatott volna északra, a ládi töredék nem támogatja.⁵⁵ S Pettazzonival ugyancsak ellentétes véleményre jutunk, ha a korai horvát—szlovén kultúra egyetlen idevonatkoztatható köemlékét, egy 24 cm magas töredéket is vizsgálatba veszünk, egy kősudár tetejének maradványát, amelyről három, sugarasan elhelyezett maszkyszerű arc tekint le.⁵⁶ Igaz ugyan, hogy e faragvány a ládihoz csak távolabbról — oszlopszerű megoldása tekintetében — rokonul, a trák háromfejű lovasisten-ábrázolásoktól azonban még ennél is távolabb esik: azokkal formailag egyáltalán semmiféle kapcsolatba nem hozható.

Vizsgálódásaink arra nézve is útbaigazítást adnak, hogy a ládi kőfaragvány eredetileg mely célokat szolgált: kőbálvány lehetett, és egykor valahol a Badacsony déli-nyugati lejtőjén állott szláv kultuszhely tartozéka volt. Formáját tekintve a Holzgerlingenhez állhatott legközelebb: faragója a kétfejű istenséget egészalakosan ábrázolta, testén derékban övvel átkötött hosszú ujjas köntös lehetett, nyakkivágásának szegése — mint a Behren-Lübchin-i fabálványon is — nyomokban még látható rajta. Karjai könyökben megtörve, vagy kétoldalt leeresztve szorosan a testhez simulhattak, s nem kizárt, hogy talán ivőkürtöt is tartott az egyik kezében. A kősudár alul az ábrázoláson túlnyúlt, e nyúlványt áshatták a földbe, amikor annakidején a kijelölt helyére felállították.

*

A ládi kőbálvány kifaragásának, felállításának ideje csak tág korhatárok közé szorítható. Alsó

határként az avarság dunántúli megjelenését kell vennünk [568], ezelőtti időből faragványunkat semmi esetre sem keltezhetjük. S nem valószínű, hogy az a szláv kultuszhely, amelyhez tartozott, a honfoglalás után, még kevésbé a kereszténységnek e vidéken való meggyökeresedése idején létesülhetett volna. Felső határként tehát Vérbusú keresztény hitre térésének idejét vehetjük (X. század közepe tája), aki minden bizonnyal nem tűrte meg, hogy nemzetsége egyik központjának közelében — amelyet a jelek szerint egy már meglevő szláv telephelyen rendezett be magának — pogány szentély álljon. De ha számításba vesszük, hogy az avarság megjelenésének időpontjától számítva bizonyos időnek el kellett múlnia ahhoz, hogy az avar hajviselet a szlávokkal való együttélés folyamán a helyi lakosság körében is meghonosodjék, sőt mi több: kultikus alkotásaikon is ábrázolásra kerüljön, alsó időhatárunkat akár egy-két évszázaddal is megemelhethetjük. Másrészt annak feltevése is indokoltnak látszik, hogy a mosapurgi korakereszténység hatása bizvást a Badacsonykörnyékre is kiterjedt, vagy legalább is fékező hatással volt a szláv pogányságra. Valószínűbb tehát, hogy a Lád-környéki szláv kultuszhely inkább a IX. század közepe előtt létesült s nem az után. Mindent egybevetve: a ládi kőbálvány kifaragásának idejét mai ismereteink szerint leginkább a VIII—IX. századra, elpusztítását pedig a X. század második felére helyezhetjük.

Kőbálvány-töredékünk további sorsa még vázlatosabban áll előttünk, e tekintetben csupán sovány feltevésekre vagyunk utalva. Valószínű, hogy Lád falu, mint nemzetségi központ, legalábbis Szent István idején templomot kapott. Bizonnyal ezért szentelték fel Szent István protomartir tiszteletére, aki az ő névadó szentje volt.⁵⁷ Nem lehetetlen, hogy faragványunk már akkor falazóanyagába került, és szerencsésen átvészelte a templomcsoka sorozatos átépítéseit, majd pedig lerombolását. E feltevést azonban a leletkörülmények nem igazolják, csupán Darnay (Dornay) Béla hozta vonatkozásba töredékünket Lád egykori templomával, amikor azt középkori oszlopfőnek nézte. Fenn kell tehát tartanunk annak lehetőségét is, hogy a ládi kőbálvány-töredék az egykori szláv kultuszhely szétdúlt, szétszórta maradványai közül véletlen folytán került elő szőlőforgatás közben, talán nem is messze a kultuszhely eredeti helyétől. A régészeti kutatásra vár a feladat, hogy e feltevés helyességéről a jövőben bizonyosságot szerezzen.

Csemegei József

⁵⁵ Pettazzoni, R., i. m. 135., 144.—E. Wienecke szerint (i. m. 77., 170.) a polykephalia a trákok közvetítésével Kisázsiaiból jutott volna el a Duna vonalán a keltákhoz (!).

⁵⁶ Priatelj, K., Skulptura s ljudsim likom iz starohrvatskog doba. Starohrvatska Prosvjeda III/3. (Zagreb 1954) 68., 1. kép.

⁵⁷ Hasonló — kiragadott — példával állunk szemben az esztergom-vári, Szent István vértanúról elnevezett

templom esetében. Első monografusa, Pór Antal [Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. (Bp. 1909)] a templom alapítását az 1397-ben tartott kánoni vizsgálaton elhangzottak alapján Géza királynak tulajdonította (18—19.). E véleményét az újabb helytörténeti irodalom is magáévá tette [Dercsényi D.,—Zolnay L., Esztergom. (Bp. 1956) 10.].

ФРАГМЕНТ КАМЕННОГО ИДОЛА ИЗ С. ЛАД

Резюме

На северо-западном берегу озера Балатон возвышается гора Бадачонь. На ее югозападном склоне в Средних Веках находилась деревня Лад. Здесь был найден фрагмент одного каменного изваяния, считавшегося долгое время римским изображением Януса, потом остатком средневекового капителя. Однако, новейшие исследования доказали, что фрагмент был, вероятно, верхней частью каменного «штеле» (рис. 1—7 и 9). Отмечается как своеобразность изображение на ней двух голов, присоединенных затылками, в линии же встречи голов, с темени вниз, изображены по одной косе на обеих сторонах.

Эта своеобразная, восточного происхождения, прическа (рис. 16) исключает римское происхождение фрагмента, так как ее появление в Европе связано с аvaraми. На этом же основании кельтское и фракское происхождение тоже не могут быть приемлемы, хотя и этот памятник, с формальной точки зрения, обнаруживает некоторое родство с отдельными кельтскими и фракскими многоголовными изображениями богов (рис. 8 и 10).

Из дошедших до нас письменных и материальных памятников известно, что в культовых представлениях славян поликефалия играла значительную роль (напр.

рис. 11). Нам известен один двуглавый каменный идол (Хольцгерлинген, рис. 12—13), однако, относительно его происхождения, имеются расхождения в истолковании: одни считают его славянским, другие — кельтским. Автор присоединяется к первым. В связи с фрагментом из Лада и с хольцгерлингенским идолом он указывает на возможность того, что в отдельных местах рассеянные кельтские поселения или памятники культуры могли дожить до появления славянских народов, что может объяснить переживание в отдельных славянских культических памятниках кельтских форм. На основе изложенного автор считает каменное изваяние из с. Лада фрагментом славянского каменного идола и предполагает, что в первоначальной форме оно было похоже на хольцгерлингенское изваяние. По его предположению, на югозападном склоне Бадачоня, когда-то (в VIII—IX в.) находилось славянское культическое место, к которому принадлежал каменный идол. Учитывая данные истории поселений, предполагается, что это культическое место исчезло во время появления на этой территории христианства (не ранее второй половины X в.).

И. Чемеги

DAS STEINGÖTZENFRAGMENT AUS LÁD

Auszug

Im südlichen Teil des nordöstlichen Ufers des Balaton (Plattensee) erhebt sich der Badacsony-Berg, auf dessen südwestlichem Hang das mittelalterliche Dorf Lád, das Nest der Sippe Vébulesu-Lád aus der Zeit der ungarischen Landnahme gelegen sein dürfte. Vor geraumer Zeit kam irgendwo in dieser Gegend beim Rigolen eines Weingartens jenes geschnitzte Steinfragment zutage, das zur Zeit vom Keszthelyer Museum aufbewahrt wird und das zwei, im Nacken miteinander verwachsene Köpfe darstellt (Abmessungen: 23 × 24 × 11 cm). Erst war man der Meinung, es sei eine römzeitliche Janus-Darstellung, später wurde es für den Rest eines mittelalterlichen Kapitells gehalten.¹⁻² Eingehende Untersuchungen haben aber jüngst bewiesen, daß keine dieser Annahmen der Kritik standhalten kann; das Stück stammt keinesfalls aus der Römerzeit, weil der Linie entlang, an der die Köpfe aneinandergefügt sind, rechts und links je ein Zopf vom Schädel herabhängt, was eine zur Römerzeit unbekannte Haartracht war. Auch kann es kein mittelalterliches Kapitell gewesen sein, da die Köpfe auch oben bearbeitet sind.³⁻⁶ Es konnte aber das obere Ende irgendeiner Steinstele gewesen sein. Verfasser machte sich zur Aufgabe, in dieser Studie die einstige Form, die Bestimmung, die ethnische Zugehörigkeit und den Zeitpunkt, zu dem das Haupt geschnitzt wurde, nach Möglichkeit zu bestimmen (Abb. 1—7 und 9).

Der Gedankengang des Verfassers geht vor allem von der Tatsache aus, daß die Polycephalie — vom Januskult der Römer abgesehen — in der frühmittelalterlichen europäischen Kunst in drei Gebieten zum Ausdruck kam: in den religiösen Vorstellungen der Thraker, der Kelten und der Slawen. Es ist daher anzunehmen, daß das Steinschnittwerk-Fragment aus Lád zum kulturellen Nachlaß einer dieser drei Völker gehören mag. Die Möglichkeit einer thrakischen Beziehung erscheint jedoch bei der Untersuchung der diesbezüglichen Denkmäler recht unwahrscheinlich. Die oft als zwei- oder dreiköpfig dargestellten Reitergottheiten sind ausnahmslos Reliefs, auf welchen die Köpfe des Reitergottes immer bärtig sind, wie die des römischen Janus, im Gegensatz zu den als Rundplastiken geschnitzten, bartlosen Köpfen des

Láder Fragments.⁷ Unter den mehrköpfigen keltischen Götterdarstellungen hingegen finden wir bereits Rundplastiken und auch bartlose Köpfe. Auch gibt es unter diesen eine Anzahl von zweiköpfigen Schnitzereien, die in der Form eine auffallende Ähnlichkeit mit dem Láder Fragment aufweisen (z. B. Roquepertuse, Abb. 8 und 10, oder Weltersbach).⁸⁻¹¹ Trotzdem kann die Steinmetzarbeit aus Lád nicht als keltentümlich angesehen werden, weil die dargestellte Zopftracht auch bei den Kelten unbekannt war. Unserem heutigen Wissen zufolge waren es die Awaren, die die Sitte des auf diese Art geflochtenen Haares im 6. Jh. n. u. Z. vom Osten nach Europa mit sich brachten.¹²⁻¹³

Die Untersuchung des slawischen Denkmalmaterials bürdet dem Forscher eine komplexere Aufgabe als die bisherigen auf. Der Hauptgrund dafür ist, daß über das Vorhandensein der slawischen kultischen Statuen, der Götzenbilder in erster Linie Aufzeichnungen berichten, und nur in einem Teil von diesen — und eher in Bezug auf die westlichen Slawen — mehrköpfige Götzenbilder erwähnt werden.¹⁴⁻²² Das auf uns verbliebene Denkmalmaterial ist verhältnismäßig gering, und selbst in diesem sehen wir nur auf einer einzigen, auf der Steinstele aus Zbruč (Abb. 11) eine mehrköpfige Lösung (mit vier Gesichtern).^{25-35, 37, 38, 51-53, 56} Dieses Stück wurde aber seitens deutscher Forscher lange als Fälschung betrachtet, ja selbst die Existenz der einstigen mehrköpfigen slawischen Götzenbilder in Abrede gestellt (Wienicke).^{23, 36} Diese Auffassung hat sich allerdings die Fachliteratur nicht zu eigen gemacht (Pettazzoni),²⁴ und die ganze Beweisführung wurde durch das vor kurzem zutage gekommene Idol aus Ivankove widerlegt. Dieses Steingötzenbild fanden die sowjetischen Forscher noch am ursprünglichen Platz, im Bereich eines altslawischen (antischen) Kultplatzes, sein Alter ist, laut Aussage der Funde der Probegrabung im Jahre 1951, auf das 6—7. Jh. zu versetzen (Dovzhenok, Brajtschevsky).³⁹

Aus dem allgemein als slawisch anerkannten Denkmalmaterial ist uns also bis heute kein zweiköpfiges Götzenbild bekannt. Doch gibt es ein Denkmal, den Steingötzen aus Holzgerlingen (Abb. 12—13), über welches die Fachliteratur noch nicht einig ist, ob es

keltischen oder slawischen Ursprunges sei. Jedenfalls ist darauf eine gewisse keltische Formenverwandtschaft zu beobachten, auf Grund deren die deutsche Fachliteratur das Objekt als keltisch betrachtete; in seinem allgemeinen Aspekt weist es aber doch eine in Stein übertragene Form der aus Holz geschnitzten slawischen Götzenbilder auf.^{40—45} Deshalb schreibt der Verfasser dieses Denkmal eher den Slawen als den Kelten zu. In diesem Zusammenhang soll nicht unerwähnt bleiben, daß eine solche Vermischung von keltischen und slawischen Formenelementen in allen Gebieten auftreten konnte, wo die verstreuten Reste der keltischen Kultur bzw. ihre Siedlungen bis zum Erscheinen der Slawen aufrechterhalten blieben, wie dies eben in Transdanubien — so auch in der Umgebung von Badacsony — getrost anzunehmen ist, und auch im Falle von Holzgerlingen und anderer Denkmäler durchwegs nicht ausgeschlossen ist.^{46—50}

Dieselbe Möglichkeit besteht aber für das ungarische Gebiet auch im Falle der Awaren und Slawen, sind doch der Forschung heute bereits viele gegenständliche Beweise des andauernden Zusammenlebens und des laufenden Austausches der Kulturgüter dieser zwei Völker bekannt (so z. B. in Keszthely und Umgebung, wohin offenbar auch die Badacsony-Gegend gehörte). Es ist daher überhaupt nicht überraschend, wenn die awarische Zopftracht in Ungarn auf einer slawischen Kultfigur erscheint. Außerdem verweist auf den östlichen Ursprung dieser Haartracht auch das Zopfpaar auf den Kamenaja-Baba-Figuren, die vor der Front des Kiewer Historischen Museums aufgestellt sind (Abb. 16).

Auf Grund dieser Erwägungen hält der Verfasser das Steinfigur-Fragment aus Lád für den Überrest eines slawischen Götzenbildes, das zu einem, irgendwo am Südwesthang des Badacsony-Berges errichteten slawi-

schen Kultplatz gehört haben dürfte.⁵⁴ Der Steinmetz hat die unbekannte zweiköpfige Gottheit — ähnlich zum Holzgerlingener Steinidol — wahrscheinlich in voller Figur geschnitzt, und es ist auch nicht ausgeschlossen — wenn uns zur Zeit dafür auch keine Angaben zur Verfügung stehen —, daß er ihm ein Trinkhorn in die Hand gab, wie dies auf anderen slawischen Steingötzenbildern zu sehen ist. Das Trinkhorn war bei den Slawen von kultischer Bedeutung und erinnert ebenfalls an östliche Vorbilder, hält doch z. B. der skythische Krieger der Steinstele der Leningrader Ermitage ebenfalls ein Trinkhorn in der Hand (Abb. 14—15). Auch muß vom religionsgeschichtlichen Standpunkt jene, ebenfalls nach dem Osten hinweisende Parallele auffallen, die zwischen den Kamenaja-Baba-Figuren mit *Trinkbechern* in der Hand und den Steinidolen mit *Trinkhörnern* in der Hand besteht.⁵⁵

Für den Zeitpunkt der Errichtung des Götzenbildes von Lád kan man nur weite Grenzen angeben. Es konnte nicht vor dem Erscheinen der Awaren in Transdanubien (568) entstanden sein, auch ist es unwahrscheinlich, daß es nach der Taufe von Vébulesu (etwa Mitte des 10. Jhs.) geschnitzt worden wäre.⁵⁷ Diese Erwägungen sprechen dafür, daß der slawische Kultplatz von Lád nach einem Zusammenleben von 100—200 Jahren zwischen Awaren und Slawen, und in Anbetracht des slawischen Christentums zu Zeiten des Pribina, noch vor der Mitte des 9. Jahrhunderts entstand. Man darf daher wohl die Herstellung des Steingötzenbildes aus Lád auf das 8—9. Jahrhundert, seine Vernichtung auf die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts datieren.

J. Csemegi

A munkát, mely vizsgálódásunk egyik tárgya, 1944-ben írta László Gyula, a honfoglaláskori magyar történelem avatott tollú ismerője. Hogy mégis ennyi év múlása után e folyóirat hasábjain foglalkozunk „A honfoglaló magyar nép élete” c. munkával,¹ azt indokoltta teszi az a körülmény is, hogy hat esztendővel a mű megjelenése után — mely hat esztendő hazánkban a népi demokratikus rend és a marxista szemléletű társadalomtudomány létrejöttét jelentette — maga a szerző is szükségesnek tartotta foglalkozni a munkája által felvetett problémákkal,² melyre nemcsak polgári kritikusának megjegyzései³ késztették, hanem azon túlmenően a marxista történetiszemlélet megismerésére és elfogadására irányuló törekvés is.⁴ Indokolja ezt továbbá az is, hogy a szerző által közreadott avar történet kapcsán egyik külföldi kritikus általában foglalkozik a mű által követett módszerrel, s azt „A honfoglaló magyar nép élete” módszerére vezeti vissza.⁵

A szóbanforgó mű, megjelenése óta, a magyarság X. sz. története iránt érdeklődők kedvelt és olvasott kézikönyve lett. Ez nem véletlen, s ennek oka nem csupán a könyv olvashatósságában, hangulateltérő előadásmódjában rejlik. Éppen ellenkezőleg — a mű eme erényei, ha nem is elhanyagolhatók, de mégis alárendelt szerepet játszanak a siker és a mű köré fonódott megítélések létrejöttében. „A honfoglaló magyar nép élete” tudományos szempontból abban különbözik előnyösen a régészeti szakmunkától — különösen azoknak a mű megjelenésével egykorú hazai formájától — hogy szemben a megkövült, a történeti atmoszférát nélkülöző feldolgozásokkal, a tárgyalt korszak teljes képét igyekszik az érdeklődő elé tárni. E vonatkozásban, azaz az anyag történeti megszólaltatásában a mű létrejöttének korában polgári régészeti irodalmunkban csak Alföldi András vitathatóan szerencsés szigete képviselt kivételt. Alföldi András esetében nem állítható, hogy könnyed stílus tette olvasottá műveit.

Felmerül azonban másrészt az a kérdés, hogy mennyire hiteles az a történeti kép, melyet a mű az olvasó elé tárt, és milyen mértékben tudta a szerző a későbbiek során kiküszöbölni a történeti koncepciójából fakadó téves elgondolásokat, nemcsak a honfoglaláskort, hanem az avarság történetét illetően is.

A könyv feltétlen érdeme, hogy számára a honfoglaláskori temetők nem csupán leletcsoportok, hanem a X. századi magyarság élő szociális csoportjainak rítusba merevedett vetületei, me-

lyek a kor sodró hangulatú tárgyalása során életre kelnek a történeti néprajz, a folklór, a nyelvészet e korhoz szorosan tapadó adatainak felhasználásával. Tehát a mű a polgári történettudomány által is alkalmazott komplex módszert követi. Nyilvánvaló, hogy a szerző tollából a könyv megírásának korában nem volt várható olyan mű, amely szemléletében akár csak távolról is emlékeztetne a marxista szemléletre, nem is lenne helyénvaló emiatt elmarasztalni a művet. A marxista szemlélet kérdését azonban maga a mű szerzője vetette fel bírálójának adott válaszában. E válaszában a szerző szerint módszere „erősen párhuzamos a szovjet ethnogenetikai módszerrel.”⁶ Ez a tétel vitatható megállapítás, ami nem tükrözi a dolgok valódi helyzetét. A polgári tudomány számára sem idegen a különböző tudományágak tanúságainak építőanyagként való felhasználása, erre az utóbbi időben — hogy a magyar történetnél maradjunk — például szolgálhat a Denis Sinor tollából megjelent „The Outlines of Hungarian Prehistory”,⁷ melyben a szerző a finnugor és a korai magyar történelem feldolgozásakor sikerrel alkalmazta a komplex módszert, az életföldrajzi módszert pedig, — amely a polgári őstörténeti irányzat egyik fontos alapja — „amilyen egyszerű, éppen olyan hamis”-nak nevezte.⁸ Azzal azonban, hogy egy polgári tudós szakított a polgári felfogás egyik irányzatával, még nem vált marxistává. Természetesen a polgári történetiszemléleten belül vannak irányzatok, amelyek az adott szemlélet keretei közt haladóknak tekinthetők. Ilyen vonatkozásban, amint azt már megjegyeztük, a „Honfoglaló magyar nép élete” ténylegesen haladást jelentett, de nem jelentett párhuzamot a szovjet marxista módszerrel.

A szóbanforgó mű a X. századi magyarság társadalmi, gazdasági és politikai életének központjába a szerző által rekonstruált nagycsaládot állította.⁹ E megállapítás köré font elmélet metafizikus jellegét maga a szerző is felismerte, és tarthatatlannak minősítette.¹⁰ Valóban a mű olyan idillikus képet ad az olvasónak a honfoglaláskori magyar társadalomról, amely teljesen hamis és ellentmond a X. századi magyar történelem valóságos tényeinek. E tények arra engednek következtetni, hogy az említett kor súlyos szociális bajok, születő ellentétek kora volt, amikor az élethez való jogáért elkezdett harcot folytatni a haldokló nemzetségi-törzsi rend a születő új osztályrenddel. Az elkerülhetetlen társadalmi változások szükségszerűsége azonban László Gyula

¹ Bp. 1944. Továbbiakban HMNÉ.

² Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád. Arch. Ért. 77 (1950) 137—142.

³ Fettich N., Sz 81 (1947) 281—287.

⁴ Arch. Ért. 77 (1950) 142.

⁵ In the Library. 9. kötet 1—2. szám (Roma 1958) 95—101.

⁶ Arch. Ért. 77 (1950) 141.

⁷ Journal of World History, V., 3. szám (1958) 513—540.

⁸ Sinor, D., i. m. 516.

⁹ HMNÉ 203., 289., 498.

¹⁰ Arch. Ért. 77 (1950) 141.

művében nem a tények által tanúsított szociális konfliktusokhoz kapcsolódik, hanem a X. századi magyarság osztatlan törekvéséhez, s a „minden egyes” ember kezdeményezését kifejező fejedelem tevékenységében realizálódik, aki az egész X. századi magyar társadalmat átfogó nagycsaládi szociális harmónia megszemélyesítője.¹¹ Tehát a X. századi történelem legfontosabb mozzanata tekintetében a szellemtörténeti irányzathoz képest a mű semmi újat nem tartalmaz.

Felvetődik azonban a kérdés, tényleg a nagycsalád volt-e a koraközépkori magyar társadalom alapsejtje? A patriarchális nagycsalád fogalma alatt olyan vérségi köteléken alapuló termelő-közösség értendő, amelynek tagjai vagyonszösségben élnek, számukra a nagycsalád kötelékén kívül nincs lehetőség az életre. Az ilyen közösségek létszáma gyakran igen tekintélyes: 40–60 főt is eléri, amint az az obi-ugor nagycsaládok esetében is megvolt. Természetes, hogy a nagycsaládok különböző gazdasági természetű okok következtében osztdódtak, a lényeg azonban továbbra is megmaradt, hogy ti. a legidősebb férfi családtag vezetésével megmaradt a termelési- és vagyonszösség.

A honfoglaláskori magyar családról tudjuk azt, hogy a nőért kalymot (váltságdíjat) fizettek, tudjuk azt, hogy dívott a levirátus szokása, melynek nyomai még a korai feudális magyar törvényekben is felismerhetők. A levirátus szokásával összefügg a rokonsági terminológiának az a jellege, amely külön terminológiával jelöli a fiatalabb és az idősebb leszármazottakat. A levirátus intézményének vizsgálata azt bizonyítja mind a VI–VIII. századi türköknél, mind a burjátoknál, a jakutoknál és a különböző altáji népeknél, hogy a fiatalabb és idősebb leszármazottak megkülönböztetése nem pusztán terminológiai kérdés, hanem társadalmi és gazdasági gyakorlatot jelent. Ugyanis az idősebb fitestvérek, még a férfi családfő életében kívül a család kötelékéből megfélelő vagyoni rész juttatásával, míg a fiatalabb fiú a szüleivel marad és az apa halála után ő lesz a szülői rész örököse. Tehát a levirátus intézménye összefügg egy olyan családszervezettel, amelyben már nem maradnak együtt a vérrokonok, hanem rendszerint még az apa életében osztdódik a család. A fiatalabb fiú különleges helyzetéről számos adatra hivatkozva, említést tesz a szerző több alkalommal is;¹² ezek a hivatkozások nem a legidősebb férfi uralma alatt álló patriarchális nagycsalád honfoglaláskori meglétét erősítik. A levirátus intézménye a vagyonos férfiak esetében együtt járt a többnejűséggel és azzal, hogy az elhunyt idősebb férfi vérrokon feleségei a fiatalabb vérrokon feleségeivé váltak, ami a legfiatalabb fiú esetében azt jelentette, hogy esetenként anyái is a feleségei lehettek. Hogy ez a szokás

a X. századi magyaroknál is megvolt, azt példázza Koppány somogyi vezér igénye Saroltára, István anyjára. És hogy ez a szokás nem csupán hagyomány volt, hanem a társadalom gazdasági gyakorlatában gyökerező szükségszerűség, azt bizonyítani látszik az a korai törvény, amely tiltja ugyan a levirátus gyakorlatát, de szemben a többi pogány szokás gyakorlásáért kilátásba helyezett zord büntetésekkel, e szokás gyakorlásáért a törvény nem jelöl meg büntető szankciókat. Ez érthető is, hiszen a levirátus e követelményének megszegése azzal járt, hogy az özvegy nő rokonainak vissza kellett fizetniük az elhunyt férj családjának a kalymot, míg az özvegy magával vitte a hozományát. Ez pedig elég súlyos gazdasági megrázkódtatással járt mind a két rokonság számára. Ezek a tények azt mutatják, hogy a magyarság X. századi életében már nem a nagycsaládnak volt szerepe, hanem helyébe már egy fejlettebb, a vagyoni és szociális differenciáltságot fokozottabban tükröző családforma lépett, melyet a szovjet történettudomány patriarchális családközösségnek nevez,¹³ melynek kötelékébe a közvetlen rokonokon kívül — szemben a patriarchális nagycsaláddal, ahol a szolgaság még csak kezdetleges volt — rendszerint a félszabadok és nem szabadok is helyet kaptak. Ennek összetétele tehát példázza az átmeneti kor bonyolult társadalmi formáit, s ezeknek az átmeneti szociális kategóriáknak a bonyolultságát a kora-Árpád-kori törvények is jól illusztrálják. Továbbá nem hagyható figyelmen kívül az a történeti körülmény, hogy Kelet-Európában általános jelenség volt éppen a X. században a nagycsaládi kötelékek bomlásának folyamata; ez nyomon követhető a balti szlávoktól a bolgároknak. E szociális változás mögött a marxista történettudomány azokat a mélyreható gazdasági, a termelőerők fejlődésében beállott változásokat látja, amelyek a feudális rend kialakulásához vezettek. Ez a folyamat nyomon követhető nemcsak az egyes családközösségeken belül, hanem az egyes családközösségek egymáshoz viszonyított gazdasági differenciáltságában is. A feudalizmus bizonyos körülmények között megtűri a nagycsaládot, különösen ott, ahol a nagycsalád létezésének fontos feltétele, a földközösségen alapuló faluközösség sokáig fennmaradt, mint például Jugoszlávia egyes területei és népei esetében. Ugyanakkor azonban az említett területről származó jogalkotások már kimondják a nagycsalád szétválásának lehetőségét is, és szabályozzák az ez esetben követendő gazdasági természetű eljárási módokat.

Ezek a tények tehát arra engednek következtetni, hogy a honfoglaláskori magyar családformára vonatkozóan is a tények már nem a nagycsaládot közvetítik felénk, hanem annál fejlettebb családformát.

E vonatkozásban jó szolgálatot tesznek azok

¹¹ HMNÉ 10—13.

¹² HMNÉ 205—207.; Arch Ért. 77 (1950) 140.

¹³ Lásd pl. Народы Сибири. (Москва-Ленинград 1956) 512.

az adatok, melyeket „A honfoglaló magyar nép élete” idéz. A X. századi magyar temetők nem népesek és esetenként — a temetkezések adatai szerint — a női sírok mind helyzetüknél, mind leleteiknél fogva előkelő helyet foglalnak el.¹⁴ Ezt az érdekes körülményt a szerző a matriarchátus bizonyos elemeinek továbbélésével magyarázza.¹⁵ A nők viszonylag előkelő helyzetének valódi oka azonban a levirátus intézményében keresendő, helyesebben azokban a gazdasági és társadalmi viszonyokban, melyeket a levirátus intézménye tükröz. Egy-egy vagyonos patriarchális családközösség több sejtől, több jurtából állt, amint azt a türk feliratok¹⁶, a jakutok és a burjátok példája is bizonyítja. Tehát egy-egy ilyen család feje annyi szállásterület felett rendelkezett, ahány asszonya volt. Az egyes szállásterületeken az asszonyok a férj távollétében maguk vezették a gazdaságot, tehát parancsoltak, ők irányították a családfő szállásterületének valamennyi ügyes-bajos dolgát. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági élet ilyen szervezete mellett a nők bizonyos önállósággal rendelkeztek, amint az a jakutok esetében is megfigyelhető, továbbá utalnak erre a VIII. századi türk feliratok is, amelyek a szállásterületek főasszonyát úrnőnek nevezik.¹⁷ E körülménynek a felismerésétől nem áll messze az idézett mű.¹⁸ Ugyanakkor azonban a szerző csak a X. századi magyarság családi viszonyainak gazdagságára következtetett a gazdag nő és szegény férfi egymás melletti temetkezése tényéből a bezdédi temető esetében.

„A honfoglaló magyar nép élete” szerzője véleménye szerint „A magyar nagycsaládról tett megfigyelések sora szilárd s továbbra is alapja marad e korról való tudásunknak.”¹⁹ A fenti megfontolások arra engednek következtetni, hogy a nagycsalád honfoglaláskori meglétére tett megfigyelések sora aggályokat kelt. Ugyanakkor azonban, a nagycsalád elméletének megjelenése szilárd eredménynek mondható, az idézett mű korához viszonyítva ez az elmélet ugyanis előbbre vitte a honfoglaláskori magyarság társadalmi berendezkedéséről alkotott nézeteket, és ez feltétlen érdeme a műnek. Különösen fontosak azok a megfigyelések, melyek a nagycsalád gazdasági alapjaira vonatkoznak. Ezek a megfigyelések és hivatkozások a mű értékes és maradandó részei, ugyanis korai történelmünkre alkalmazva — polgári szerző tollából — első ízben kerültek ezek a tények a honfoglaláskori történetébe.²⁰ E helyes megfigyelések sorát megszakítja, értelmetlenné teszi az a tétel, amely úgy állítja szembe az anyajogú és az apajogú nagycsalád szervezetségi fokát,

hogy az utóbbi magasabb szervezetségét, — melynek segítségével a nomád népek, a mű állítása szerint, megszervezték a földművelő népeket, — csupán az apai leszármazás tényének magasabbrendűségével magyarázza.²¹

Az idézett dolgozat igen figyelemre méltó megállapításokat közölt a X. századi magyarság szociális rétegződésére vonatkozóan.²² Ezek a megállapítások feltétlen haladónak ítélandók meg nemcsak a szerző szemlélete, hanem általában a szóbanforgó kor kutatásának általános szempontjából is. Ha ezek az éles megfigyelések az osztályviszonyok genezisére vonatkozóan nem torzultak volna el a „javak rugalmas” elosztásának,²³ valamint a nagycsaládi szervezet osztályrétegződést megakadályozó elméletének torzító tükrében²⁴ akkor ezek a megfigyelések a maguk történeti valóságában feltétlenül jobban megközelítették volna a X. század történeti tényeit. A torzító tükrözés szerepét a „fajilag egységes zárt csoportok” szociális rugalmassága játssza,²⁵ hivatkozva a belső-ázsiai nomád népeknél a mű szerint tapasztalható hasonló szociális rugalmasságra. Ez utóbbi tétel nem helytálló volta kézenfekvő, hiszen ezek a népek ismerték a vagyoni különbséget, az ebből eredő szociális különbségeket és az elnyomást is. Az e népeknél fennállt törzsi-nemzetségi intézmények a létrejött differenciáltság leplezéséül szolgáltak. A faji egység nem enyhíti ezeket a létrejött ellentéteket, ezért nem hat természetesnek az a feltételezés, amely a hencidai temető szolganépét gepidával és szlávval kevert avar töredékeknek véli.²⁶

Nem lehet figyelmen kívül hagyni „A honfoglaló magyar nép élete” megírása évének történeti feltételeit, különösen nem akkor, amikor a szerző művét „népkönyvnek” szánta.²⁷ Ami a mű stílusát, a legbonyolultabb kérdések tárgyalásának közérthető, világos magyarázatát illeti, a mű valóban megfelel e meghatározásnak. A mű haladó elemeit azonban csak úgy ismerhette fel az érdeklődő, ha gondosan kiszűrte azokat az ellentmondásos ráakódásokból. Ha szakemberek részére készült volna a könyv, akkor ez nem jelentene különösebb problémát, de mert az érdeklődők széles rétegei számára íródott a munka és a széles olvasótáborra éppen e munka volt hivatva beavatni a koraközépkori magyar történelem szövevényes társadalmi valóságába, ezért az eszmei tartalom egésze alapján kell megítélni a mű szellemi-világnézeti mondanivalóját és hatását.

A művet áthatja a nép iránti tisztelet és őszinte megbecsülés; a műtől nem áll messze annak a

¹⁴ HMNÉ 150., 156., 159.

¹⁵ Arch. Ért. 77 (1950) 139.

¹⁶ Бернштам, А., Социально-экономический строй орхон-енисейских тюрок VI—VIII в. (Москва—Ленинград 1946) 97.

¹⁷ Бернштам, А., i. m. 98.

¹⁸ HMNÉ 165., 220.

¹⁹ Arch. Ért. 77 (1950) 139.

²⁰ HMNÉ 167—170.

²¹ HMNÉ 167.

²² HMNÉ 219—221.

²³ HMNÉ 45—46.

²⁴ HMNÉ 221.

²⁵ I. h.

²⁶ I. h.

²⁷ HMNÉ 5.

gondolata sem, hogy a népet tartsa a magyar történelem hordozójának.²⁸ Amikor Magyarország „árja” „gyarmattá” süllyedt,²⁹ valóban a haladást szolgálta az a kijelentés, hogy „a magyar föld azé, aki megmunkálja”.³⁰ Ezek a szavak nem elbujtatva jelentek meg, hanem mint a szerző személyes véleménye. De ugyanilyen nyílt formában található megállapítás az állandóan évszázadonként változó keleti ellenségről,³¹ a nyugati életformához való csatlakozással betöltött történeti küldetésről, arról, hogy kelettel csakis nyugatnak vetett háttal lehet eredményesen felvenni a harcot.³² A mű megírásának korában a két hivatkozott nézet nem egyenlő értékű a haladás szempontjából. Nem egyértelmű a haladás szempontjából a műből áradó, a magyar nép iránti megbecsülés, mert ezt megbontja a szomszédos szláv népek történeti szerepe értékelésének diszharmóniája. Nem állítható, hogy a munka a magyar nép, és a vele a történetileg összekapcsolt sorsú szláv népek közti megbékélés történelem diktálta szükségességét sugalmazta volna, és a történeti kapcsolatok valóságát tárta volna fel. Márpedig a megbékélést éppen e történeti kapcsolatok reális tárgyalása útján szolgálta volna a mű. A mű azonban nem azt követte még az igazság rovására sem, kiderül ez abból is, amit a munka állít a Kárpát-medencéről a honfoglalást megelőző korra vonatkozóan.³³ De még inkább disszonánsnak hatnak azok az állítások, amelyek a honfoglalók által itt talált szláv népek anyagi műveltségét, társadalmi berendezkedését illetik.³⁴ A mű megállapításai a szlávokról történetileg nem hitelesek és eszmeileg sem sorolhatók a mű haladó gondolatokat kifejező nézeteihez; ezannál is inkább meglepő, mert a szóban forgó munka megjelenését megelőző években már elég tekintélyes anyag gyűlt össze a pannóniai szlávokról, melynek alapján a történeti valósághoz jobban simuló képet is közölhetett volna a szerző a szlávok X. századi állapotáról. A nacionalizmus vetülete volt az a nézet, amely a szlávok minden társadalmi-politikai vívmányát más népek szlávokra gyakorolt hatásának tulajdonítja.³⁵ Így tehát az a tisztelet, amely megnyilvánult a magyar nép iránt, nem terjedt ki a szláv népekre, melyeknek történeti sorsa összefügg a magyar nép sorsával. A mű ugyanakkor nagyobb tisztelet hangján emlékezik meg akár az avarokról, a frankokról vagy a germánokról³⁶ és még a szláv családi forma átalakulását is a germán hatásként fogja fel. Ezek a megállapítások igen disszonánsak azért is, mert a munka helyes megfigyeléseket is

tartalmaz a magyar—szláv etnikai összeolvadás és kölcsönös kultúrhatás vonatkozásában.³⁷

Ezek után felmerül a kérdés, milyen szemlélet talajában gyökereznek azok az egymással gyakran szöges ellentétben álló megfogalmazások, amelyek zavarják, keresztezik a történetileg hiteles kép kibontakozását, és akadályozzák a haladó nézetek érvényesülését, e nézeteknek a maguk korában feltétlen pozitív hatását? A mű elhatárolja magát az „úri osztály”³⁸ történelemszemléletétől; ez különösen élesen fejeződik ki a nemesi szemlélet, a fasiszta ízü „magyarságművelés” ideológiájának elítélésében és elvetésében³⁹. Világos tehát, hogy a szerző kiutat keresett a reakciós ideológia fogásából, nemcsak a maga számára, hanem olvasóját is szuggesztív erővel igyekezett megszabadítani bizonyos történeti előítéletektől és helytelen nézetektől. A kérdésnek a másik oldala azonban az: szabad-e maga a munka az említett nézetektől, és milyen pozícióból folytat harcot a mű az „úri” nézetek ellen? „A honfoglaló magyar nép élete” alaptézisei elhangzottak a „népiesek” 1943. évi szárszói konferenciáján.⁴⁰ Ezt megelőzően a „Magyar Élet” folyóirat 1943 júniusi és júliusi számában jelent meg az előadás anyaga. Már maga ez a tény is kifejezi, hogy a mű fogantatásában közel állt ahhoz a politikai-irodalmi csoportosuláshoz, amely a „harmadikutas” koncepció alapján állva szállt vitába a horthysta rendszer ideológiájával és társadalmi valóságával.⁴¹ Ismeretes, hogy e mozgalom fejlődése során egyes csoportjaiban, egyes korszakokban különböző szerepet játszott.⁴² Ami a mozgalom 1943. évi szárszói seregszemléjét illeti, azt az „ingadozó erők túlsúlya jellemezte”⁴³. A „népiesek” egyik, a jobboldali erők vezetése alatt álló vállalkozása volt a Magyar Élet és a vele lényegében hasonló politikát folytató, azonos nevű könyvkiadó. Ez a tömörülés „mint erősen nacionalista, faji” gondolatot ápoló „harmadikutas védvár” propagálta magát.⁴⁴ „A honfoglaló magyar nép élete” 1944-ben a Magyar Élet kiadásában jelent meg. A szerző részéről az a körülmény, hogy a „népiesek” szárszói konferenciáján fejtette ki nézeteit a magyar történelem korai szakaszáról, és hogy az említett mozgalom gondozásában jelentette meg művét, a haladás irányába mutatott. Elhatárolódás az „úri” történelemfelfogástól, a néphez való fordulásnak a megfogalmazása, ezzel egy időben a magyar fajiság szociális rugalmasságának hirdetése, a magyarság kelet és nyugat közt betöltött közvetítő történelmi hivatásának

²⁸ HMNÉ 5.

²⁹ Arch. Ért. 77 (1950) 141.

³⁰ HMNÉ 63.

³¹ HMNÉ 10.

³² I. h.

³³ HMNÉ 63.

³⁴ HMNÉ 103—116.

³⁵ HMNÉ 105.

³⁶ HMNÉ 105—106.

³⁷ HMNÉ 103., 107—108.

³⁸ HMNÉ 12.

³⁹ HMNÉ 287.

⁴⁰ Szárszó. (Bp. 1943) 109—129. László Gyula előadása: Régészeti néprajz és magyar őstörténelem.

⁴¹ Társadalmi Szemle 1958. 6. szám, 39. A „népi” írókról. Az MSzMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása; továbbiakban Társadalmi Szemle 1958. 6.

⁴² Társadalmi Szemle 1958. 6. 40.

⁴³ Társadalmi Szemle 1958. 6. 53.

⁴⁴ Társadalmi Szemle 1958. 6. 52.

megfogalmazása,⁴⁵ mind olyan eszmei vonások, amelyek jellemzik a „népiesek” eszmei irányzatának nemcsak haladó, de nacionalista jellegét is.⁴⁶

Másrészt a munka, amint arra a szerző maga is rámutatott, tartalmaz polgári nézeteket is.⁴⁷ A kérdés azonban ezzel a summás meghatározással nem zárható le. Választ igényel az a kérdés, a polgári történetiszemléletnek melyik irányzatával hozhatók összefüggésbe azok a nézetek, melyeket maga a szerző is polgárinak ítélt meg? E nézetek éppen a munka végső kicsengésében fogalmazódtak meg. Ezzel a megfogalmazással a munka összefoglalja azokat az eredményeket, tanulságokat, melyeket a mű a X. századi magyar történelem alaptanulságának tart. A X. századi magyarság társadalmi és politikai berendezkedésének összefoglalásában a nagycsaládi szervezeti formában felfedezettnek vélt szociális és politikai harmónia kiterjedt a mű állítása szerint az egész magyar társadalomra.⁴⁸ Az a kicsendülés, mely szerint a honfoglaló társadalom egész politikai rendjét a nagycsalád csodálatos harmóniája jellemezte, nemcsak ellentmond azoknak a megfigyeléseknek, amelyeket a mű közöl, s melyek szerint a magyarság X. századi történetében helye volt a vagyoni és szociális ellentéteknek, hanem erős párhuzamot mutat a szellemtörténeti irányzattal. Az a koncepció, amely a „szent fejedelmek”⁴⁹ hatalmának nagycsaládi jellegét állítja a X. századi magyarság politikai rendjének középpontjába, eszmeileg párhuzamos a királyi hatalom eredetének szellemtörténeti elméletével.⁵⁰ Az idézett művek felfogása szerint különbség van ugyan a törzsszövetségi és a királyi hatalom között, de az új királyi hatalmat a magyarság megelőző fejlődési fokához, a nomád magyarság szociális és vagyoni különbséget nem ismerő szakaszához éppen a nomád népeket jellemző államalkotó génusz és a szociális problémák iránti rendkívüli érzék köti. Az osztálykülönbségek csak a királyi hatalom létrejötte után alakultak ki. „A honfoglaló magyar nép élete” és a szellemtörténeti iskola közötti eszmei kapcsolaton túl a honfoglalók családi szervezetű, a fejedelem szociális igazságot tükröző családfőitekintélyén alapuló politikai rendjének ilyen magyarázata még a tényeket figyelembe vevő módszerében is a szellemtörténet eredményeit visszhangozza, s honfoglaláskori aláépítését szolgálja a haladó eszméket legkevésbé sem sugárzó polgári történetírás királyságesszményének.

Nemcsak azért volt szükséges ilyen részletes-séggel foglalkozni a szóban forgó műben található nézetek eszmei kapcsolataival, mert a továbbiakban ki kívánunk térni a szerző által közrebocsátott

avar történetre, és ezért indokolt megnézni, honnan indult el a szerző a felszabadulás előtt és hova jutott az avarság történelmének feldolgozása során; indokoltá teszi ezt az avar korról írt monográfiának fentebb hivatkozott külföldi visszhangja, amely, analizálva László Gyula módszerét, arra a következtetésre jut, hogy ez a módszer a marxista világnézeten alapszik. Az a továbbiakban kerül tárgyalásra, mennyire helytálló ez a megállapítás az avarokról szóló monográfiára vonatkozóan. A kérdés ott válik érdekessé, egyszersmind nagyon tanulságossá, amikor a kritika szerzője, aki igen jó véleménnyel van nemcsak a magyar népvándorláskori régészetről, hanem általában az egész magyar régészet utóbbi 10 éves fejlődéséről, azt a véleményét fejt ki, hogy az avar történelem feldolgozásának marxista módszerét a szerző első ízben „A honfoglaló magyar nép élete” c. munkában alkalmazta.⁵¹

A magyar tudomány számára nagyon megtisztelő dolog, hogy egy kapitalista országban megjelent kritika a marxista módszert emeli ki, mint erényt. Igen tanulságos és a marxista módszer meggyőző erejét bizonyítja a kritikában az a megállapítás, amely a marxista módszert, mint „munkahipotézist” igen gyümölcsözőnek tartja,⁵² kiegészítve ugyan azzal a megjegyzéssel, hogy feltéve, ha a marxista módszer az egyoldalú dogmatikus doktrínák alapján nem vezet túlkapásokhoz.⁵³ Egy polgári szerző kritikájának elismerő hangja népi demokráciánk egyik tudományágára vonatkozóan a marxista módszer alkalmazása miatt, még az utóbb hivatkozott kiegészítő megjegyzés ellenére sem lebecsülendő eredmény. Más kérdés azonban, hogy igaza van-e *Gustav Glaesser*nek, amikor azt állítja, hogy az általa ismertetett avar monográfia írója először „A honfoglaló magyar nép élete” c. művében alkalmazta ezt az általa gyümölcsözőnek tartott módszert. Ezzel a megállapítással a fentebb elmondottak után nem lehet egyetérteni. Ez a megjegyzés jóindulatot és a magyar tudomány eredményei iránt tanúsított tiszteletet fejez ki ugyan, de mégis tévedés. Más kérdés, van-e nyoma a marxizmus hatásának az említett műben? Erre a kérdésre maga a szerző ad választ, amikor megjegyzi, hogy Szentmiklósy Lajos (Molnár Erik) elfogultnak tartott könyve sok új szempontot adott számára.⁵⁴ Ez a megállapítás nem annyira az eszmei-módszertani hatásra vonatkozik, hanem arra, hogy a szerző felhasználta azokat a tényeket, melyeket a marxista történetiszemlélet rendszerezett. Hogy itt nem a marxista szemlélet nyomairól van szó, utal a szerzőnek az a megjegyzése, hogy a marxista

⁴⁵ HMNÉ 10—11.

⁴⁶ Társadalmi Szemle 1958. 6. 39.

⁴⁷ Arch. Ért. 77 (1950) 141., 142.

⁴⁸ HMNÉ 498.

⁴⁹ HMNÉ 219., 224.

⁵⁰ *Hóman—Szekfű*, Magyar Történet. (Bp. 1935) 207., 216—217., 230—231.; *Deér J.*, A magyar királyság megalakulása. (Bp. 1942) 88—89.; *Ua.* Az Árpádok

vérségi joga. (Bp. é. n.) 14—15.; *Váczy P.*, A királyság központi szervezete Szent István korában. Szt. István Emlékkönyv 2 (Bp. 1938) 66—69.

⁵¹ In the Library. 9. kötet 1—2. szám (Roma 1958) 99.

⁵² I. h.

⁵³ I. h.

⁵⁴ HMNÉ 501.

módszer „gazdaságtörténeti és társadalomfejlődési alapon” jut el a X. századi magyar társadalom történelmének megírásához.⁵⁵

Ezek után felmerül a kérdés, hogyan határozható meg a „Honfoglaló magyar nép élete” c. mű szemlélete és módszere? A mű történetírói módszerében a szellemtörténeti irányzat alapvonalát követi, szemléletében pedig eklektikus.

Mennyire jutott tovább a szerző az eklektikus útkeresés vívódásából a marxista módszer elfogadása és alkalmazása irányába?

László Gyulának az avar társadalom történetéről írott munkája, melyről a továbbiakban fogunk beszélni, az első olyan mű a magyarországi avar periódus régészetében, amely túlmegy az emlékek szűkkörű tipológiai-kronológiai avagy stíluskritikai értékelésén. A könyvről, amelynek a kéziratát a szerző 1951-ben zárta le, közvetlenül a kiadása előtt akadémiai vita folyt.⁵⁶ Megjelenése után több hazai és külföldi értékelés látott róla napvilágot.

Az említett ismertetések ellenére, amelyek az általános jellemzésen túl jobbra csak egy-egy viszonylag kisebb jelentőségű kérdést tárgyalnak meg részletesebben, úgy véljük, érdemes róla hosszabb elemzést írni. Ez a könyv ugyanis számos vonatkozásban mértékadó jelentőséggel bír a további kutatások szempontjából.

A saját könyvéhez írt bevezetésében a szerző a könyvét kísérletnek tartja. Ezt természetesen csak az avar régészetre korlátozva fogadhatjuk el, hiszen a temetők rekonstruálására vonatkozó nézetei lényegüket tekintve már a negyvenes évek elején kiforrottnak tekinthetők, akkor, amikor ezt először alkalmazta. A most tárgyalandó mű esetében a szerző tudatosan kerülte a régészeti eredményeknek az írott források adataival való egyeztetését. Ennek hibás voltára már Simonyi Dezső is rámutatott értékelő tanulmányában.⁵⁷ Annak ellenére, hogy ismerjük az ilyen természetű munka rendkívüli nehézségeit, mi is kénytelenek vagyunk elmarasztalni a művet e tekintetben. Ez az írásos forrásoktól való elzárkózás erősen csökkenti a munka forrásértékét a nem régész szakemberek előtt. A rengeteg, részleteiben és csak igen ritkán teljes egészében feltárt avarkori temető közül mindössze öt temető részletes elemzését közli művében a szerző. Ezek közül az első a kiskőrös-vágóhídi, melyet a bócsai fejedelem családja temetőjének tart, ahová egy nemzedéken át temetkeztek 650 és 680 között.

A szerző mesterien alkalmazta azokat a megfigyeléseit, melyeket a sírok kirablásával kapcsolatban tett, megállapítva, hogy a kirablás közvetlenül azután történt, amikor a fejedelmi nemzetség hatalma megdőlt, az utolsónak eltemetettek halála után legfeljebb két esztendővel. A korhadási adatok figyelembevételével megállapított csoport-

tok megegyeznek a tárgytípológia alapján kialakított csoportokéval, ezek egymást egybehangzóan alátámasztják. A második temető, melyet a szerző elemzett, a győri. A nagy sírszám (889) arra a gondolatra juttatta, hogy ez már nem nomád, hanem földművelő termelésre épült társadalom. A sírokban talált munkaeszközök, illetve fegyverek alapján hét csoportot különböztet meg. Az első csoportban a munkaeszközök hiányát úgy magyarázza, hogy ez a nemzetség már nem vett részt közvetlenül a termelésben. A szerző nagyon helyes megfigyelésre jutott a társadalmi munkamegosztás kifejlődése tekintetében. Véleményünk szerint fokozottabb figyelmet kellett volna tanúsítania e jelenség iránt, mivel ez a folyamat, amely az illető közösségen belül megy végbe, a marxista történelemszemlélet szerint rendkívül fontos szerepet játszik az osztályképződmények létrehozásában. Végeredményben, véleménye szerint, a temető két nagy tömbre válik, melyeknek kialakításában két együtt élő nép vett részt: a lemezesveretű és a griffes-indás, öntött-veretes öves férfiak népei, melyek közelebbi meghatározása azonban homályban marad. A második, időben már fiatalabb tömbben, szemmel láthatóan csökken a rabszolgák száma, melyet szerinte azzal lehet megmagyarázni, hogy a rabszolgaszerző háborúk lehetetlenné váltak. Ugyanakkor később leírja azt a tényt, hogy a griffes-indás leletek korában a rabszolgák között olyan embertani típusú egyének vannak, mint uraik, vagyis a belső fejlődés alapján tovább haladt előre a rabszolgákat eredményező folyamat. A Kiskőrös-városalatti temető vizsgálata is, amelyet ugyan nem sikerült teljesen feltárni, értékes szempontokkal gazdagította eddigi ismereteinket. A szerző itt ismételten kifejtette azt a véleményét, hogy az avarkori temetők nem sorosak, hanem „betelepítésük” előre meghatározott rend szerint történt. Ez a nézet minden kétséget kizáróan igazolható a néprajzi adatok alapján. A tárgyalta temetőben két nagyobb csoport különíthető el, melyek közül a lemezesveretű övesek csoportja a griffes-indás öntött-vereteseknél egy nemzedékkel korábban települt oda.

Az üllői avar temető is két nemzetségre bomlik: a lemezes övűekére és az öntött-veretesekére. Azt a jelenséget, mely szerint ebben a temetőben fölös számú női temetkezés figyelhető meg, Bartucz Lajos úgy magyarázta, hogy azért több a nő, mint a férfi, mert az utóbbiak harc közben idegenben haltak meg. László Gyula ugyanezt a jelenséget úgy magyarázza, hogy itt többnejűséggel állunk szemben. Az eddigi etnológiai vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a többnejűség szinte kizárólag az egészen gazdag réteghez tartozók kiváltsága, akik ezt meg tudták maguknak engedni.

Az üllői temető elemzésénél is, csakúgy mint az előzőekben, az az elképzelése, hogy a nagyszámú avar temető belső vándorlások eredménye. Ezek

⁵⁵ Arch. Ért. 77 (1950) 140.

⁵⁶ MTA 7 (1955) 91—106.

⁵⁷ Ant. Tan. 3 (1956) 213—216.

a belső vándorlások nem lehettek túl általánosak, és különösen nem olyan kis területen, mint a Kárpát-medence. Például a kirgiz néprajzi adatokból tudjuk, hogy a nemzetségek vándorolnak ugyan, de a temetőjük ugyanott marad, néha egy-két napi járóföldnyire a szállásoktól, hosszú ideig állandó, és ragaszkodnak ahhoz. Végül is maga a szerző említi a győri temető esetében, hogy a letelepedés folyamata megindult.

Ezután az elemzések sorában a csunyi avar temetőt közli a szerző. Sajnos ez sincs egészen feltárva. A leletek jellegét tekintve tiszta griffes-indás veretes temető. Alig van melléklet nélküli, vagyis szolgasír. Ennek a jelenségnek a nyomán, kiindulva abból, hogy a pásztortársadalmakban alig alkalmaznak rabszolga munkaerőt a termelésben, a szerző a csunyi temető népét is lényegében pásztorkodónak tartja.

A temetőelemzések után következnek a szerző jegyzetei az avar néphitről és a társadalomról. Sorban: balta a sírban, nyílak a sírban, egy avar-kori játékról, az avarok vadászatáról és végül az avar-kori nemzetséglek és veretes övek problémájáról. A baltáról megállapítja, hogy sírbatételénél nem a vas volt a lényeg, hanem az, hogy éles szerszám. Ennek során leszámol a többek között Solymossy által is képviselt elmélettel, amely az ellenkezőjét állította erről a szokásról. A nyíl-probléma taglalása során még egyszer aláhúzza régebben is kifejtett véleményét, mely szerint a halottakat rangjuk szerinti öltözetben és fegyver-zettel temették el. Véleménye szerint egy nyíl nagyjából 10 szabad ember feletti hatalmat jelentett, a statisztikailag is vizsgált anyag alapján. Itt talán tisztázni kellene azt, hogy mit jelent ez a hatalom, mindössze katonai szervezeti jellegű-e? A nyíl-kérdés vizsgálatára a könyv második részének tárgyalásakor még majd visszatérünk.

Általában a bárány bokaesontjából készült az a játékesont, melyet itt a szerző leírt. Sajnálatos, hogy magyarázatok nem hozta kelet-európai néprajzi párhuzamait, így tulajdonképpen ez a játék nem elevenedik meg előttünk.

Az avar vadászat vizsgálatába bevonta a szerző a fennmaradt kevés számú ábrázolást is, melyek stílusa az Altáj-hegység vidékére vezet bennünket.

A tamgák közül a geometrikusak a griffes-indás vereteknél soha nem fordulnak elő, mert ez a csoport kevésbé bomló nemzetségi társadalomban élt, náluk elsősorban nem a tamga,¹ hanem az egész öv jelzi a hovatartozást. Úgy véljük, hogy ezeket az öntött övvereteket is szakképzett ötvösmesterek kellett hogy készítsék, még akkor is, ha olyan sírokat nem találtak eddig, ahol az egykori ötvös pihent volna. Kizárt dolog, hogy a bonyolult ötvösfogásokkal készült veretek viselőjük kézművei lehetnének.

Az elemzett temetők rövid áttekintése után térjünk át a szerző néhány ismétlődő megállapítására. Ezek a megállapítások ugyanis lényeges elemei a szerző munkájának. Nagyon helyesen, a szerző mindig gondosan ügyelt arra, hogy milyen

az egyes temetők földrajzi környezete. E tekintetben a munka előnyösen különbözik az eddigi feldolgozásoktól. László Gyula nehéz és felelősségteljes feladatot vállalt magára, mikor az avar-kori temetők társadalmi szempontú vizsgálatát tűzte ki céljául. Az elemzett öt temető eredményeit szándékosan nem egyesítette társadalmi képpé. Tény az, hogy ezek időben nem egy periódus emlékei és területi elhelyezkedésük (három a Duna—Tisza közén, kettő a Dunántúlon) sem ad alapot erre az általánosításra.

Nem kétséges, hogy az általa kezdeményezett temetőelemzések folytatására, esetleg ezek bizonyos részleteiben megváltoztatott, továbbfejlesztett folytatására van szükség ahhoz, hogy teljes képet nyerhessünk majd a VI—VIII. század társadalmáról. Ennek egyik előfeltétele a nem teljesen kiásott temetők feltárásának befejezése.

László Gyula könyvének megjelenése után többen megpróbálkoztak temetőelemzési módszerének átvételével és tökéletesítésével, mind az avar, mind pedig honfoglaló anyag alapján. Nem juthatunk azonban tovább, ha csak mechanikusan fogjuk ezt a módszert alkalmazni, továbbfejlesztéséről pedig csak a dialektikus-materialista történet-szemlélet alapján állva beszélhetünk.

Azzal, hogy László Gyula könyvéhez, melyet az avar társadalomról írt, csatlakoznak Nemeskéri János és Bökönyi Sándor embertani, illetve állattani dolgozatai, a könyv megközelíti az ideális publikációt az egyik elemzett temető esetében. A könyv második része az egyedül avagy családjukkal eltemetett vezetők sírjaival foglalkozik. Tárgyalásukkor mesteri ötvöstechnikai elemzések során mutatja be ilyen irányú megfigyeléseit a szerző, melyekkel szinte előttünk zajlik le a tárgyak készítése. Emellett kétségtelen tanúságot tesz a szerző arról is, hogy a honfoglalókról írt könyve megírása után eltelt idő óta a marxista történet-szemlélet elsajátításának útjára lépett. Ilyen példa a cibakházi fejedelemsasszony sírjának elemzése, amikor rámutat arra, hogy nem mindig kölcsönhatás folytán egyeznek meg a szokások, hanem az azonos szociális-gazdasági alappal rendelkező társadalmi tudat azonossága termeli ki az egyező jelenségeket a teljesen különböző népeknél.

Sok esetben azonban ingadozásokat tapasztalhatunk a terminológia és nyilván az e mögött levő jelenségek megítélésének kérdésében. A tépei lelet, az egyetlen kagáni lelet kapcsán például ír az élesedő osztálykülönbségekről. Egyelőre az írott történeti források alapján úgy tűnik, hogy az avar társadalom nem tudott átlépni az osztály-társadalmak sorába. Nem állja meg a helyét az a vélemény sem, hogy lassan a rabszolgatársadalom felé halad a fejlődése, inkább a feudális társadalom kialakulása felé mutató jelenségekről kell itt beszélnünk. Igen bonyolult kérdés a nomád feudalizmusról alkotott elképzelések csoportja is. Erről az alakulatról hosszú vita folyt a Voproszki Isztorii 1955. évi számainak hasábjain. Nyilvánvaló, hogy a nomád társadalmakban is a legfőbb

termelőeszköz a föld. A feudális viszonyok kialakulási folyamata során a legelők birtokbavétele és a pásztorok függőségbe taszítása megy végbe a hatalom képviselői részéről. A nomadizálást szigorúan szabályozzák és a területi határokat pontosan lerögzítik.

Korainak tarthatjuk a szerzőnek azt a megállapítását, hogy az avar—bolgár harcoknak, amelyek a VII. század első felében folytak le, bizonyos osztálytartalma lett volna; erre nézve nem áll rendelkezésünkre még elméleti bizonyítóanyag sem.

Sok kevésbé lényeges megállapítást, megjegyzést avagy ellenvetést is lehetne tenni, melyek László Gyula avar könyvének olvasásakor merülnek fel. Ezek közül csak néhányra szeretnénk kitérni. Visszatérve a már előbb említett nyílproblémára, amely egyik alapvető szálként jelentkezik a temetőterképek vizsgálatakor, meg kell állapítanunk, hogy a nyilakra nézve nem tudjuk osztani a szerzőnek azt a véleményét, hogy 11 nyíl, amely az eddig közölt temetőkben vagy egyedülálló sírokban előfordult, olyan mennyiség, amely hadvezéri, tehát mindjárt a fejedelem után következő méltóságot jelentene. A budakalászi, még publikálatlan VI. századi temetőben közepesen gazdag sírban 14 különböző nyílhegyet sikerült feltárni olyan sírban, melynek egyéb leletei nem engednek következtetni ilyesféle méltóságra. Nemcsak a nyílhegy-leletek rendszerességében, hanem az óriási hajtóvadászatok meglétében is tükröződik az a hadi-társadalmi szervezettség — s ez utóbbiak nemcsak az Altáj vidékén vannak meg —, amely etnikumtól függetlenül jellemzi a lovas-nomád népek társadalmi fejlődésének azon szakaszát, amelyben a VIII. században az avarság is élt.

Etnikai szempontból lényeges kérdést jelent a Káma vidéki analógiák kérdése. A. Smidt ásatásai során feltárt, eddig még közöletlen leletanyagban egyetlen olyan veret sincsen, amelyeket a griffes avarkori veretekhez párhuzamként lehetne felhozni. Az indás díszítésű övveretek is igen távoli hasonlóságot mutatnak, technikai szempontból meg talán még erősebben eltérnek az előbbiektől. A nyevolinói temető kerámiája, szürkös ember-tani anyaga és kultikus jellegű tárgyai szilárd helyi gyökerekről és eredetről tanúskodnak, olyan népcsoportról, mely semmi esetre sem vándorolhatott a Káma-folyó vidékére a VII. század utolsó negyedében, mint azt Fettich Nándor gondolja, hiszen a sírokban talált pénzek alapján már a VI. század közepétől megindult a temetkezés. Inkább a komi nép elődeinek egy csoportjához tartozónak kell őket tartanunk.

László Gyula felfogása szerint ma még nem lehet teljességre törekvő összefoglaló meghatározást adni az avar társadalom jellegére vonatkozóan, ami nagyon helyes, ugyanis a jelenlegi tárgyi ismeretek hiányosságai ezt még valóban megnehezítik. Ugyanakkor László Gyula véleménye nagy visszhangot váltott ki mind a hazai,

mind a külföldi tudományos körökben. Véleménye, melyet a nyugati irodalomban marxistának tartanak, óriási felelősséget ró szerzőnkre. A negyvenes évek elején körvonalaiban már létrejött módszerének helyes magva az elmúlt két évtized alatt sokat tökéletesedett és sok eredményt hozott, amennyiben ezt a módszert a marxista világnézet megtermékenyítette. Szakítva a tipológiai és stíluskritikai szemlélettel, kialakított egy régészeti néprajzi módszert, ahogy ő korábban nevezte, és véleményünk szerint hivatott lenne arra, hogy még több avar temető elemzése kapcsán megpróbálkozzon az avar társadalom szintézisének összeállításával.

Nem találjuk meg könyvében a korábban határozottan helytelen szemléletet, amely az avarok szerepét Kelet-Európában alaposan eltúlozta. Ha a magyarországi szláv régészeti anyag kutatása nem is folyik még kellőképpen, kétségtelen, hogy a szlávok szerepe volt a döntő az új feudális társadalmak létrejöttében a Kárpát-medencében, az ő földművelő kultúrájuk igen erős alapot adott ehhez. A régészeti emlékekanyag nem tanúsítja az avarság óriási átformáló erejét a szlávok felé. Helyesen jelzi a szerző a győri temető vizsgálatakor, hogy a nomád avar közösségnek van egy saját tendenciája a letelepülés, a földművelés felé, amint ez más, közép-ázsiai népeknél is megfigyelhető, de nem vizsgálja meg a helyi autochtón lakosság szerepét ebben a fejlődésben. Itt is hibaként fogható fel az írásos források elhanyagolása, ezek fel nem használása miatt a szláv—avar együttélés problémája nem is merül fel kellő súlyal.

Végeredményben László Gyulának az avar társadalomról írott munkája igen sok tekintetben előbbrevitte az eddigi kutatásokat, amelyek a legtöbb esetben megrekedtek a tárgytudomány színvonalán. Helyesen kapcsolta össze és elemezte az anyagi és szellemi kultúra jelenségeit, ami arról tanúskodik, hogy a szerző igen komoly mértékben túljutott a „Honfoglaló magyar nép élet”-ére még jellemző útkeresés stádiumán. Pozitívként kell elismernünk a marxista módszerrel való megismerkedését és alkalmazásának megkísérlését. A többi jó tulajdonsága mellett az avarokról szóló mű a honfoglaló magyarokról írt könyvhöz viszonyítva módszerében is határozott irányba mutató fejlődést tükröz.

Nem tűnik talán feleslegesnek kitérni arra a problémára — melyet a szerző is érint munkájában —, az egész avar társadalom szociális-gazdasági struktúrájának kérdésére. Fentebb már említettük, hogy aligha lehet egyetérteni azzal, hogy az avar társadalom a rabszolgatartó társadalom irányába fejlődött. A történelmi körülmények Európában ekkor már a feudális fejlődés irányába mutattak. Ez általában elfogadható. Az avar társadalom kérdésében a probléma egyértelmű megválaszolását rendkívüli mértékben megnehezíti az a körülmény, hogy az avar nép etnikailag felszívódott, nem beszélve most már a tárgyi ismeretek

fogyatékoságáról. Egy egész sor körülmény, melyekre a szerző is hivatkozik, a társadalmi munkamegosztás megjelenése az avar társadalomban, az erősen kifejlett vagyoni és szociális különbségek, a rabszolgaréteg gyenge fejlettségi foka, de a jelentős elszegényedett réteg meglelte arra engednek következtetni, hogy az avar társadalom fejlődési iránya is a feudalizmus kialakulása felé mutat, noha az avar társadalom egészében véve még lényegében a katonai demokrácia utolsó fejlődési szakaszában volt és itt meg is rekedt. Bizonyos etnikumok megrekedése ezen a fejlődési fokon általában ismert tény. E tekintetben számos szibériai nép történelmi körülményeit lehet idézni, a jakut történelmi fejlődés jól példázza a megrekedt társadalmi fejlődést. Jakutiában a XVIII. században Tiding jakut törzsfő vezetésével megindult a jakut nemzetségek és törzsek egyesítése, a központi hatalom kialakítása, ugyanakkor azonban a jakut társadalom gazdaságának fejletlensége megghiúsította ezt a törekvést és lényegében csak az intenzívebb orosz kolonizáció lökte túl a jakut társadalmat a nemzetségi-törzsi kereteken. Az avar társadalom esetében is, de általában a VII—VIII. században Európa-szerte, még nem fejeződött be az európai népek konszolidálódása a feudális társadalom alapján. Az avarok nyugati szomszédai,

a bajorok még szintén a feudalizálódás stádiumában voltak, amelyet ott elősegített és meggyorsított a földműves anyagi kultúra alapján kialakult feudális földmagántulajdon. Déli szomszédai, a különböző délszláv népek még szintén csak a feudalizálódás kezdeti fokán voltak, s e fejlődést bonyolította és megnehezítette a Balkánon meglevő bizánci jellegű társadalmi fejlődés.

A nomád népek esetében, amint már arra utaltunk, a feudalizálódás folyamatában szintén nagy szerepet játszott a földmagántulajdon kialakulása. Csakhogy ez a földmagántulajdon nem a földműves anyagi kultúra bázisán alakult ki, hanem a nomád állattenyésztésen.

Ez a gazdasági tevékenység nagymértékben lassítja a feudalizmus gazdasági alapjainak kialakulását.

Az a körülmény, hogy a vesztes avar háborúk után az avarság kénytelen volt asszimilálódni a földműves szláv etnikummal, azt látszik bizonyítani, hogy történetileg maradandó feudális fejlődés csakis a földműves anyagi kultúra alapján alakulhatott ki. Az avar—szláv asszimiláció etnikailag és gazdaságilag létrehozta azokat a hálásabb történelmi feltételeket, amelyeket a honfoglaló magyarság a maga javára fordíthatott.

Bartha Antal—Erdélyi István

A KALITVA FOLYÓ MELLETTI KURGÁN

Kivonat

A Szovjetunió területén a korai szkíta idők egyik legérdekesebb és legfontosabb lelete egy kisebb kurgánból származó tárgycsoport, amelyet az északi Donyec baloldali mellékfolyója, a Kalitva jobb partján fekvő Alekszejevka telep közelében, kőszerezés alkalmával, K. Sackij nevű parasztember ásott ki 1869. évben.

Csernojarov százados jelentése szerint, aki az ásatási helyet közvetlenül a kurgán megnyitása után megvizsgálta, a kövekből álló halom alatt apró égetett csontokat és világos zöld színű, összeégett tárgy kis darabjait, továbbá elégett tölgyfa-maradványokat talált. Mindezek arról tanúskodnak, hogy halotthamvasztásos sírról van szó.¹

E sírban a következő lelettárgyak fordultak elő: 1. abroncs-alakú arany tárgy (1. kép); 2. belül üres borjúfej ezüsből (2a—b kép); 3. egy jobbfajta megmunkálású agyagedény kosfejvel, különböző görög mintákkal és ábrázolásokkal² díszítve, (3a—b kép); 4. két darab egyszerűbb kidolgozású kis agyag korsó, homokkal telve.

A jobb kidolgozású edényt a találó széttörte. Töredékeit beküldték az Archaeológiai Kommisszióhoz, de ezidőszent belőlük csak az alsó rész maradt meg a kosfejvel együtt, a szájkarima és a fül nélkül (3a—b kép).

A felsorolt tárgyakat az Állami Ermitázs őrzi, ahová azok az Archaeológiai Kommissziótól kerültek át, a két, legutolsónak említett edény kivételével, amelyek nyilván röviddel a találás után elkallódtak.³

Ja. I. Szmirnov, a „Vosztocsnoje Szerebro” atlaszmű szerzője, a karika-alakú aranytárgy jelentőségét nyilván nem ismerte fel, nem is határozta meg és róla leírást sem adott.⁴

T. N. Knipovics is azt mondja róla, hogy „eredete és jelentősége... rejtély a keleti régiségek specialistái számára, ezért nekem sincs módomban ennek a leletnek teljes jelentőségét kellőképpen fölismerni”.⁵ Egyes tudósok a szóbanforgó abroncsot hosszú ideig az achaimenida régiségek közé sorolták és gömbölyödő fenekű edény tartójának tekintették.

Az ezüst borjúfej Ja. I. Szmirnov véleménye szerint rhyton alsó végződése volt, éspedig i. e. VII—VI. sz-i achaimenida készítmény.⁶ T. N. Knipovics — bár a fej keleti eredetét elfogadja — mégis rámutat arra a körül-

ményre, hogy milyen eltérők az eredetére vonatkozó vélemények, végül pedig felhossa N. D. Flittner eredményét, aki arra hajlik, hogy e darabot babilóniai eredetűnek tartsa. B. B. Piotrovskij ezt a fejet urartui eredetűnek gondolja.

A rokon darabok beható vizsgálata alapján T. N. Knipovics a kosfejese edényt számoszi eredetűnek határozta meg és korát „az i. e. VI. sz.-nál nem későbbi időre” tette.⁷

Az abroncs-szerű arany tárgy és az ezüst borjúfej tanulmányozásával olyan eredményekre jutottam, melyek a fentebbi véleményektől bizonyos pontokban eltérnek.⁸ Ezek a következőkben foglalhatók össze.

1. Az arany abroncs belső felülete erősen kopott, rajta két jegyet lehet látni; az egyik profilban ábrázolt madárfej, a másik pedig olyanforma, mint valami szemben ábrázolt állatfej (Ja. I. Szmirnov meghatározása szerint „antilop-fej”). Ez az abroncs bronz sisak díszítésére szolgált. A sisak harangalakú volt. Az ilyen sisakok készítési helye Erdély volt, koruk pedig nem tehető későbbre, mint az i. e. VII. század. Az abronccsal együtt talált, összeégett világos zöld színű tárgy apró részei pedig alig lehettek mások, mint a sisak maradványai.

Ismeretes, hogy Erdélyben éltek „az arany díszítmenyeket kedvelő” agathyrsek. Ezeket a kutatók egy része a trák, másik része a szkíta népek közé sorolja. Erdély és középső Magyarország területén, valamint a Fekete-tenger északi partvidékén is, olyan arany és elektron tárgyakat találnak, amelyek a szkíta-kor legjobb alkotásai közé tartoznak: például a tápiószentmártoni és a zöldhalompusztai arany szarvas-alakok (pajzs-emblémák),⁹ oroszánalakos aranylánc (az utóbbi lelettel együtt).¹⁰ Az Erdélyben, középső Magyarországon és a Fekete-tenger északi partvidékén talált tárgyak gyakran elektronból készültek; például a tápiószentmártoni szarvas-alak, az oroszán-alakokkal kombinált zöldhalompusztai lánc (diadéma?), a koztromszkajai szarvasalakú pajzsdísz,¹¹ a Litoj kurgán 17 darab, ragadozó madarat ábrázoló lemeze,¹² a rozettás diadéma-lánc ugyaninnen¹³ és még egész sor díszítetlen aranytárgy, például a publikálatlan korovincyi lelet egy lapocskája. A szolochai, oguzi és csertomlyki lószerszámdíszek ki-

¹ A kurgán magassága fél arsin, azaz körülbelül 35 cm, átmérője pedig másfél szazseny, azaz körülbelül 3,25 m volt. Архив НИМК, Археол. Комиссии 23/1869.

² Méretek: az abroncs belső átmérője 0,22, illetőleg 0,234 m (fönn) és 0,229, illetőleg 0,237 m (alul); szélessége 0,057—0,06 m; az állatfej hossza: 0,05, szélessége: 0,03 m; a kosfejese edény magassága 0,123, legnagyobb szélessége: 0,16 m. — Lásd: Смирнов, Я. И. Восточное серебро, Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения. (СПб 1909) VI. t. 1 (abroncs) V. t. 16 (állatfej); Книпович, Т. Н. К вопросу о торговых сношениях греков с областью реки Танаиса в VII—V вв. до н. э. ИГАИМК, 104 (1935) 100., 26. kép (kosfejese edénytöredék).

³ Lelt. sz. Do 1869, 1/1—3.

⁴ Az Архив ИИМК-ban a «Восточное серебро» szövegrészének kézírata, 16. sz.

⁵ I. m. 101.

⁶ Kézirat, 16. sz.

⁷ I. m. 99—101.

⁸ E két darabbal külön foglalkozom egy-egy részlettanulmányomban. Alábbi közleményem e munkáimnak rövid kivonata.

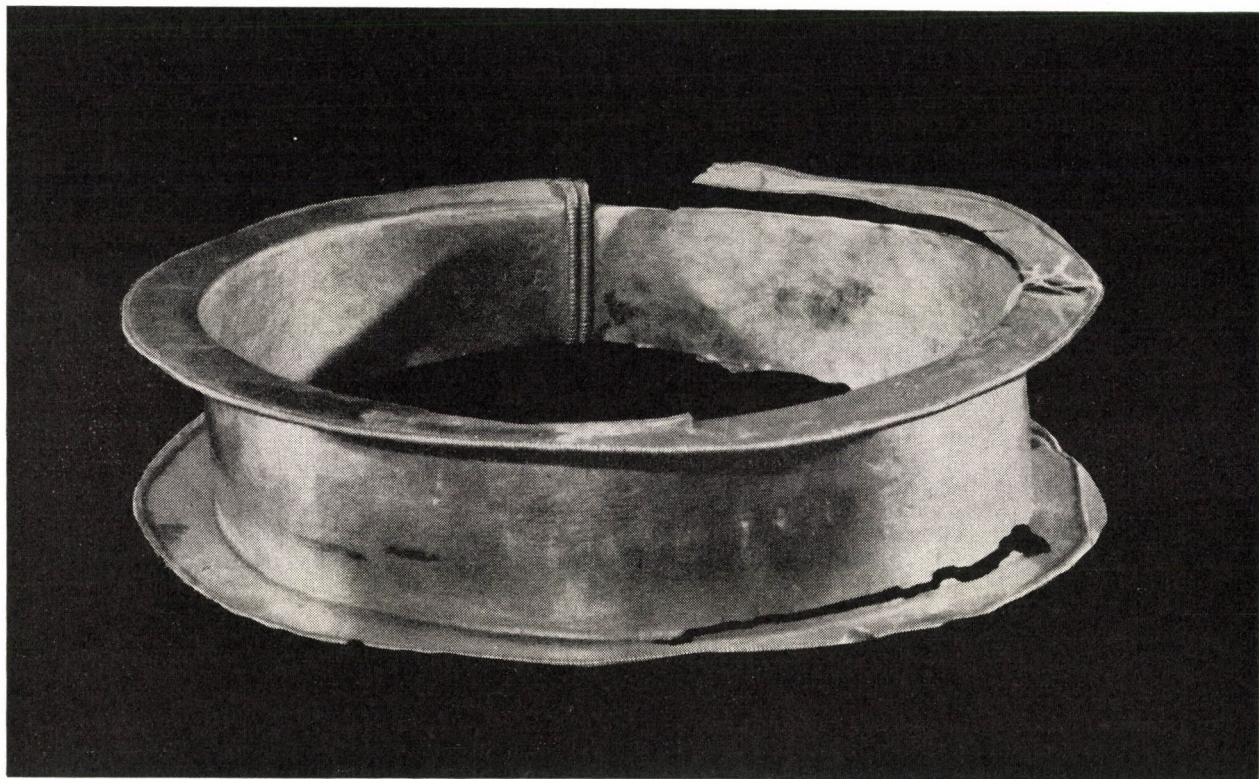
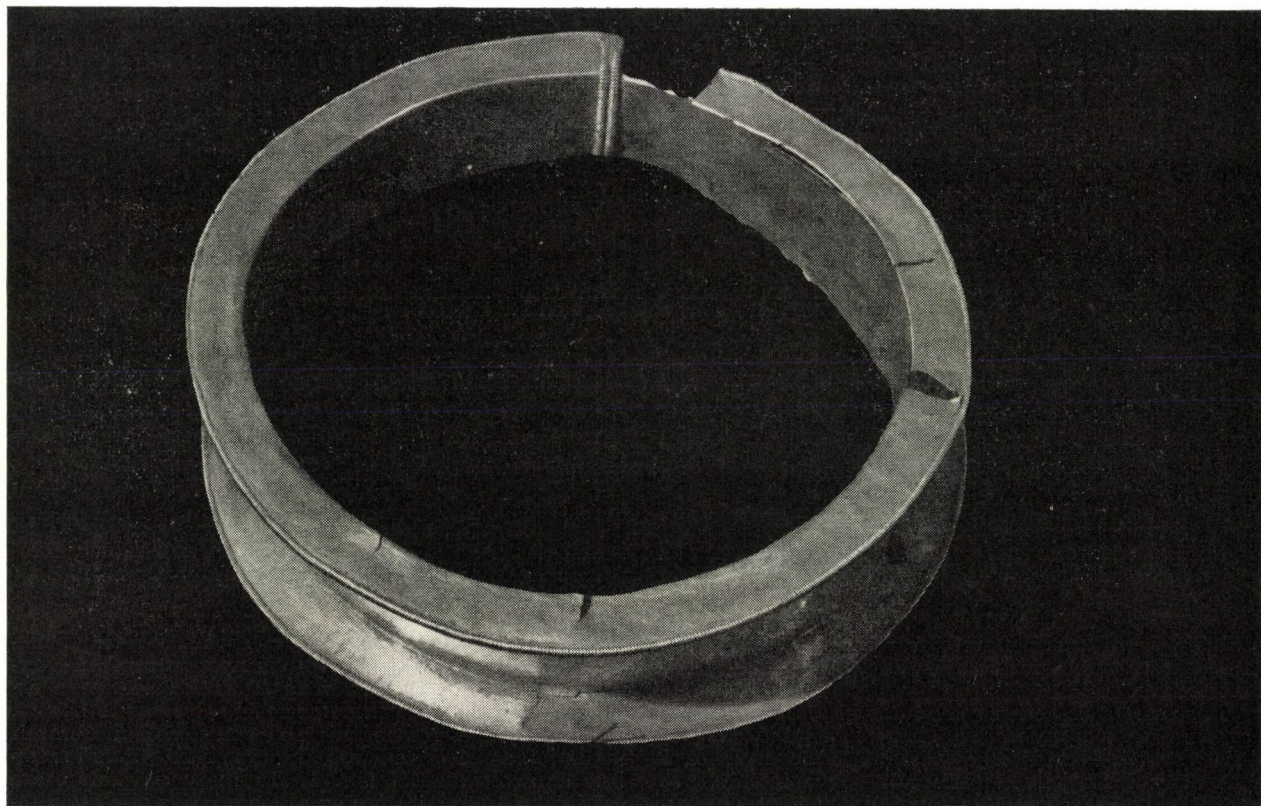
⁹ AH 15 (Bp. 1934) VI. t. 1; V. t.

¹⁰ Uo. V. t.

¹¹ OAK 1897, 13, 46. kép.

¹² MAP 31 (СПб 1911) II. t.

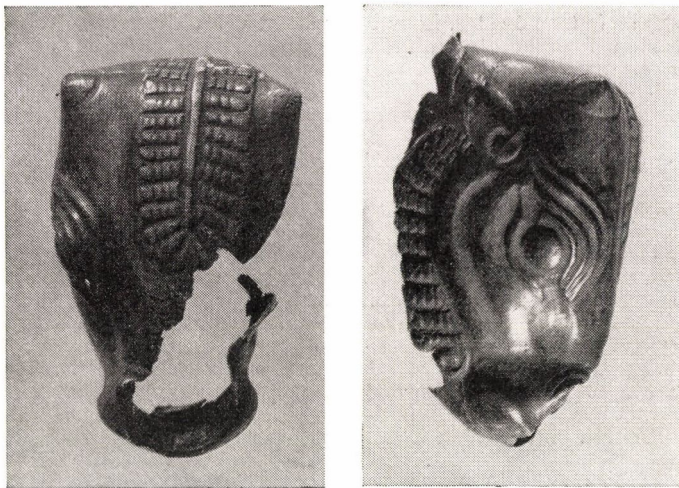
¹³ Uo. II., IV. t.

1. кёр. Aranyabroncs. Kb. 1 : 2

Рис. 1. Золотой обруч

Fig. 1. Cercle en or. Env. 1 : 2

2. kép. a—b. Ezüstlemezéből készült bikafej előről és oldalról. 1 : 1
 Рис. 2. a—б. Голова быка, работа из серебряных пластинов, вид спереди и сзади
 Fig. 2. a—b. Tête de taureau exécutée en feuille d'argent. Vues de face et de côté

3. kép. a—b. Kosfejes számoszi edény töredéke agyagból 1 :
 рис. 3. a—б. Голова барана. Обломок самосской глиняной посуды
 Fig. 3. a—b. Fragment d'un vase d'argile à tête de bélier, provenant de Samos

egészítik a déloroszországi elektronkészítmények föl-sorolását.¹⁴

Az elektron, mint ismeretes, Erdélyben az arannyal együtt természetes állapotban fordul elő; egyes kutatók „erdélyi arany”-nak nevezik.¹⁵

¹⁴ A szkíta korszakbeli elektron lelettárgyak áttekintése: *Rostovtzev, M.*, *Skythien u. d. Bosporus.* (Berlin 1931) 513 (38e), 519 (44g, 46, 48), 520 (51, 52), 522 (58, 64, 65).

Így tehát érthető, hogy középső Magyarország és Erdély, „az aranyékszereket minden más népnél jobban kedvelő” agathyrszek lakóhelye, az i. e. VII—VI. században egyik fő készítési helye volt az állatstílusú tárgyaknak. A granulációt, filigránt és borostyánkő-inkrusztációt

¹⁵ *Roska, M.*, *Arch. Ért.* 43 (1929) 324.; *Fettich, N.*, *Arch. Beiträge der sarmatisch-dakischen Beziehungen.* *Acta Arch. Hung.* 3 (1953) 146.

itt szelvében alkalmazták. Így az is természetes, hogy a helyi lakosság ilyen munkákkal foglalkozott, miután helyi forrásból szerezte be a nemesfémeket.¹⁶ Erről tanúskodnak azok az arany- és elektron-tárgyak is, amelyek Erdélyben kerültek elő és még a bronzkorból származnak.¹⁷

Az agathyrsek arany- és elektron-készítményei messze vidékeken elterjedtek, ezt mutatják a mindenféle előkerülő ilyen lelettárgyak: nyugaton például a vetters-feldei „kincslelet”, délen a garcsinóvi préselőminta-lelet, keleten pedig a déloroszországi leletek. A granulációval és borostyánkő-berakással díszített tárgyak sorozatához tartozik az 1. sz. kelemeszi kurgánból származó, bronz sisak keretelésére szolgáló arany szalag,¹⁸ azután a párdúc-alakú pajzs-embléma ugyaninnen és a Tomakovkáról származó törhüvely¹⁹ stb.

2. Az ezüstből készült borjúfej ülőke (taburett) díszítésére szolgált; ilyen taburett látható Asszurbanipál (668—626) palotájának domborművén,²⁰ ésilyent találtak Nimrudban is.²¹

Hasonló taburett maradványának látszanak a Litoj kurgánban (Meljgunov-lelet) talált ezüst csövek és szegek, melyeknek feje aranylemezzel borított rozettából áll.²²

Ugyancsak taburett tartozékai voltak az arany oroszlanfejek (két darab) és kerek kis kupakok, közepükön rozettával, melyek az 1., illetőleg 2. kelemeszi kurgánból kerültek elő.²³

A szóbanforgó borjúfej és közeli analógiáinak stíluskritikai elemzése, például a Hét Testvér kurgáncsoport 2. sz. kurgánjából előkerült rhytoné (mindezeket általában achaimenida dolgoknak szokták mondani!), fől-

vetteti velünk egy olyan művészet létezésének a kérdését, amelyet más országbeli mesterek virágoztattak fel az Achaimenidák számára. Az ilyen jellegű készítmények gyakran őriznek achaimenida és ión elemeket, egyébként nem éppen ritkán európai területeken fordulnak elő. Ezért készülésük helyét csak úgy lehetne meghatározni, ha az ilyen rhytonok és más, hasonló stílusú tárgyak ezüstanyagának vegyelemzési vizsgálatai rendelkezésünkre állnának.

Abból a körülményből, hogy a Kalitva melletti, szóbanforgó kurgánban egy „az i. e. VI. sz. elejénél nem későbbi” szamoszi edény is került elő, hozzávetőlegesen az i. e. VI. sz. első évtizedeiben határozza meg az eltemetésnek (a sírnak) a korát. Ami pedig az arany abroncsos sisakot és a borjúfejes taburettest illeti, ezeket a megfelelő analógiák alapján az i. e. VII. század második felénél későbbi időre nem lehet datálni.

Így tehát a Kalitva folyó melletti kurgánleletünk a Fekete-tenger északi partvidékének az akkori (i. e. VII—VI. század fordulója körüli) kultúrvilág távoli központjaival való kapcsolatairól tanúskodik: nyugat felé az agathyrsekkel (Erdély, középső Magyarország), dél felé Görögországgal (Szamosz) és kelet felé Mezopotámia vidékeivel.

Mint a Fekete-tenger északi partvidékének gazdag kurgánleletei: Litoj kurgán (Dnyepr-medence), a kelemeszi kurgánok (Kubán-vidék) és a Kalitva folyó melletti kurgán (Don-medence) mutatták, ezek a kapcsolatok a régi Szkítia széles területeit hálózták be.

A. P. Mancevics

КУРГАН НА РЕКЕ КАЛИТВЕ

Резюме

У поселка Алексеевки на берегу р. Калитвы, левого притока Северного Донца, в 1869 году был раскопан крестьянином Шацким небольшой курган. Под насыпью из камней находились обломки жженных костей и уголь, указывающие на наличие погребения с трупосожжением. В инвентарь погребения входили золотой предмет в виде венца, похожего на обруч, серебряная полая голова теленка, кувшин с головой барана, украшенный греческими изображениями (от него сохранилось лишь горло в виде головы барана), а также два небольших глиняных кувшина простой работы, утраченных после находки.

В результате изучения венца-обруча автор приходит к выводу, что он служил украшением бронзового шлема, имевшего форму колокола. Местом его производства было Семиградье. Датруется шлем не позднее VII в. до н. э. На территории Семиградья, Средней Венгрии и в Северном Причерноморье найдены не только золотые, но и электроновые предметы, принадлежащие к лучшим образцам искусства скифской эпохи: пластины в виде оленей из Тапиосентмартона, Зельдхаломпусты, Костромской, конские уборы из Солохи, Огуза, Чертомлыка и целый ряд других предметов. Электр, как известно, встречается в Семиградье наряду с золотом, поэтому

естественно, что область агафирсов, которые по замечанию Геродота «больше всех носили золотые украшения», была одним из главных центров изготовления предметов «звериного стиля» в VII—VI вв. до н. э. Изделия агафирсов из золота и электра распространились на запад (клад Фетерсфельде), юг (матрица для изготовления золотых рельефов из Гарчинова) и восток, в Северное Причерноморье.

Серебряная голова теленка служила украшением табурета, подобного изображенным на рельефах дворца Ассурбанипала, а также найденному в Нимруде. Места изготовления подобных предметов определить пока нельзя. Находка может быть датирована не позднее второй половины VII в. до н. э.

Кувшин с головой барана, по определению Книпович, самосский, и датруется временем не позже начала VI в. до н. э.

Таким образом, находка с реки Калитвы свидетельствует о связях Северного Причерноморья с далекими центрами тогдашнего культурного мира в VII и начале VI в. до н. э.: с агафирсами на западе, Гречней на юге, и возможно, со странами Месопотамии на востоке.

A. П. Манцевич

¹⁶ Téglás G., Arch. Ért. 9 (1889) 323.

¹⁷ Rostowtzev, M., i. m. 516—520.; Mozsolics A., A cőfalvi aranylelet, AntH 3 (1949); Andrișescu s. v. Vulčič Tran, ERV 14 (1929) 228.

¹⁸ Farmakovskij, B., Funde in Südrussland im Jahre 1903. AAnz 19 (Berlin 1904) 100.

¹⁹ Древности Герсдотовой Скифии. II (СПб 1872) XXVI. t. 16, 16a 18.

²⁰ Botta, C. et Flandin, E., Monuments de Ninive, I

(Paris 1849) LVIII. t. 60—65; Schäfer, H.—Andrae, W., Die Kunst des alten Orients. (Berlin 1942) 659, 734.

²¹ Schäfer, H.—Andrae, W., i. m. 532 (kép) és 736—737.

²² MAP 31 (СПб 1911) II. t.

²³ Lelt. sz. Ku 1903—4 I/11—12, 14 és Ku 1904 1/2. — Többször publikálták: Rostowtzeff, M., Iranians and Greeks in South Russia. (Oxford 1922) IX. t. 2.

EIN KURGAN NEBEN DEM KALITWA-FLUSS

Auszug

Auf dem rechten Ufer der Kalitwa, eines Nebenflusses des Donez, liegt die Siedlung Alexejewka. Hier kamen beim Steinabtragen in einem 35 m hohen Kurgan mit einem Durchmesser von 3,25 m. folgende Funde zum Vorschein:

Unter dem aus Stein bestehenden Hügel waren kleine, angebrannte Knochen, Stücke eines hellgrünen, verbrannten, kleinen Objekts, ferner verbrannte Reste aus Eichenholz. Die kennzeichnendsten Objekte aus dem Grab sind die folgenden: 1. Reifenförmiger Goldgegenstand (Abb. 1), 2. Hohler Kalbskopf aus Silber (Abb. 2a, b), 3. Ziemlich gut ausgearbeitetes Tongefäß mit Widderkopf, das mit verschiedenen griechischen Mustern und Darstellungen verziert ist (Abb. 3a, b), 4. Zwei kleine, einfach ausgearbeitete Tonkrüge, mit Sand gefüllt. Diese zwei Krüge sind abhanden gekommen.

Im Gegensatz zur bisherigen Auffassung betrachtet der Verfasser den Goldreif als die Verzierung eines glockenförmigen Bronzehelmes. Solche Helme wurden in Transylvanien gefertigt und können nicht jünger als aus dem 7. Jahrhundert stammend betrachtet werden. Ihre Herstellung ist vielleicht mit den transylvanischen Agathyrten in Verbindung zu bringen. Der silberne Kalbskopf diente zur Verzierung eines Taburets. Solche sehen wir z. B. auf den Reliefs des Palastes des Assurbanipal (668—626). Das Tongefäß mit dem Widderkopf stammt aus Samos; als sein Alter kann keine spätere Epoche als das 6. Jahrhundert bezeichnet werden. Diese zeitbestimmende Angabe datiert das Grab beiläufig auf die ersten Jahrzehnte des 6. Jahrhunderts v. u. Z.

A. P. Mancevics

A BALATONFÖLDVÁRI KÉSŐKELTA FÖLDVÁR

A balatonföldvári őskori földvárat Kuzsinszky Bálint ismertette első ízben a szakirodalomban (1. kép)¹ Az erődítés lényegében a Balaton felé néző meredek löszfalra támaszkodik, és ehhez csatlakozik hegyes szögben a sánc és az árok. A löszfal erősen omladozó, a vár területe egyre kisebbedik, ezért biztosra vehető, hogy valamikor nagyobb lehetett, amit a sáncnak a löszfalhoz való csatlakozása is jól érzékeltet. A vár egykori kiterjedésére azonban ma már semmi sem mutat, nem tudni, mennyit mostak el belőle a Balaton hullámai.

A vár területét a fennsík felől hatalmas sánc és árok védte. A D felé néző egyenes rész hossza kerekén 500 m, de ebből ma már csak a kb. 200 m hosszú Ny-i rész mondható viszonylag épnek. A sánc belső és az árokból kiemelkedő magassága egyaránt 7, az árok szélessége 25—30 m (2. kép). A sánc többi részét a századforduló körüli villaépítkezések tették tönkre, de az árok általában még ma is felismerhető. A sánc az országút kanyaránál derékszögben fordult É irányban a meredek löszfal felé, ez a rész azonban ma már egyáltalában nem látható, helyét csak a Kuzsinszky által közölt térképről ismerjük. A kapu helyére már semmi adatunk sincsen.

A vár területén ásatás még egyáltalában nem volt, mindössze keltakori leletek voltak ismeretesebbek,² a telep korára csak bizonytalanul lehetett következtetni. 1958 augusztusában a Balatoni Intéző Bizottság támogatásával próbaásatást végeztünk a vár területén.³ Az ásatás elsődleges célja az általános tájékozódás és a kronológia megállapítása volt. Ásatásra elsősorban a kápolna körüli kis erdő területe mutatkozott alkalmasnak, mert itt újkori építkezések még nem történt. A nagy fák azonban egyúttal akadályozták is a munkát, mert aránylag kevés szabad területet sikerült találni. Éppen ezért a kutatóárokok helyét elsősorban ezek a kis tisztások szabták meg, de amennyire lehetett, úgy jelöltük ki, hogy a kis erdőnek mindegyik részébe kerüljön egy-egy kutatóárok.

Az I. árok (3. kép) helyét a kápolna melletti legnagyobb tisztáson jelöltük ki. Az árok hossza 12, szélessége 1 m, középen még egy 6 m hosszú keresztárkot is ástunk.

Az árok D-i vége felé egy szabályos méhkasalakú verem (a) volt. Felső részét nem lehetett határozottan megállapítani, alja gömbölyű volt, dögölésnek vagy tapasztásnak nyomát sem találtuk. Alsó átm. 2,25, felső

átm. 1,15 m. Aránylag kevés cseréptöredékek kívül semmit sem tartalmazott.

A veremtől É-ra 75 cm-re, annak szájával kb. egy mélységben az 1. sz. köralakú tűzhely volt, durva, egyenetlen tapasztással, átm. 1,20 m. Közvetlenül ehhez csatlakozva, 4 cm-rel lejjebb volt a 2. sz. tűzhely, alakja piskótához hasonlít, teljesen sima tapasztással, ennek átm. 1,30 m. Mindkét tűzhely keresztmetszetét megvizsgáltuk. A tapasztás vastagsága kb. 0,5 cm, alatta vízszintesre fektetett kis cseréptöredékek feküdtek egymás mellett, alapozásként. Ez alatt vörösré kiégett föld, majd az érintetlen talaj következett. A tűzhely vastagsága így 8—10 cm volt.

A 2. sz. tűzhelytől 20 cm-re következett a 3. sz. tűzhely, az első kettőnél 15 cm-rel lejjebb. Ennek teljes feltárása elmaradt, alakja valószínűleg kör, vagy ovális.

Az I. árok É-i végében kemence volt (4—5. kép). Szája sajnos már omladékos, rongált állapotban került elő, így a kemence eredeti hosszát nem sikerült megmérni. Jelenlegi hossza 87, belső szélessége 30—45, magassága az elején 32, végén 18 cm volt. A kemence egyik oldalával és végével a természetes földre támaszkodik, míg a másik oldala szabadon állt 22 cm falvastagsággal. Utóbbihoz kisméretű, tapasztott, nyílt tűzelőpadka csatlakozott, melyet egy kis fal zárt le. A kemence feltűnően keskeny és hosszú, alja a vége felé egyenetlenül emelkedik. Teteje aránylag vékony és gyenge volt, végén kis kerek füstnyílás töredezett széllel, 12—14 cm átmérővel.

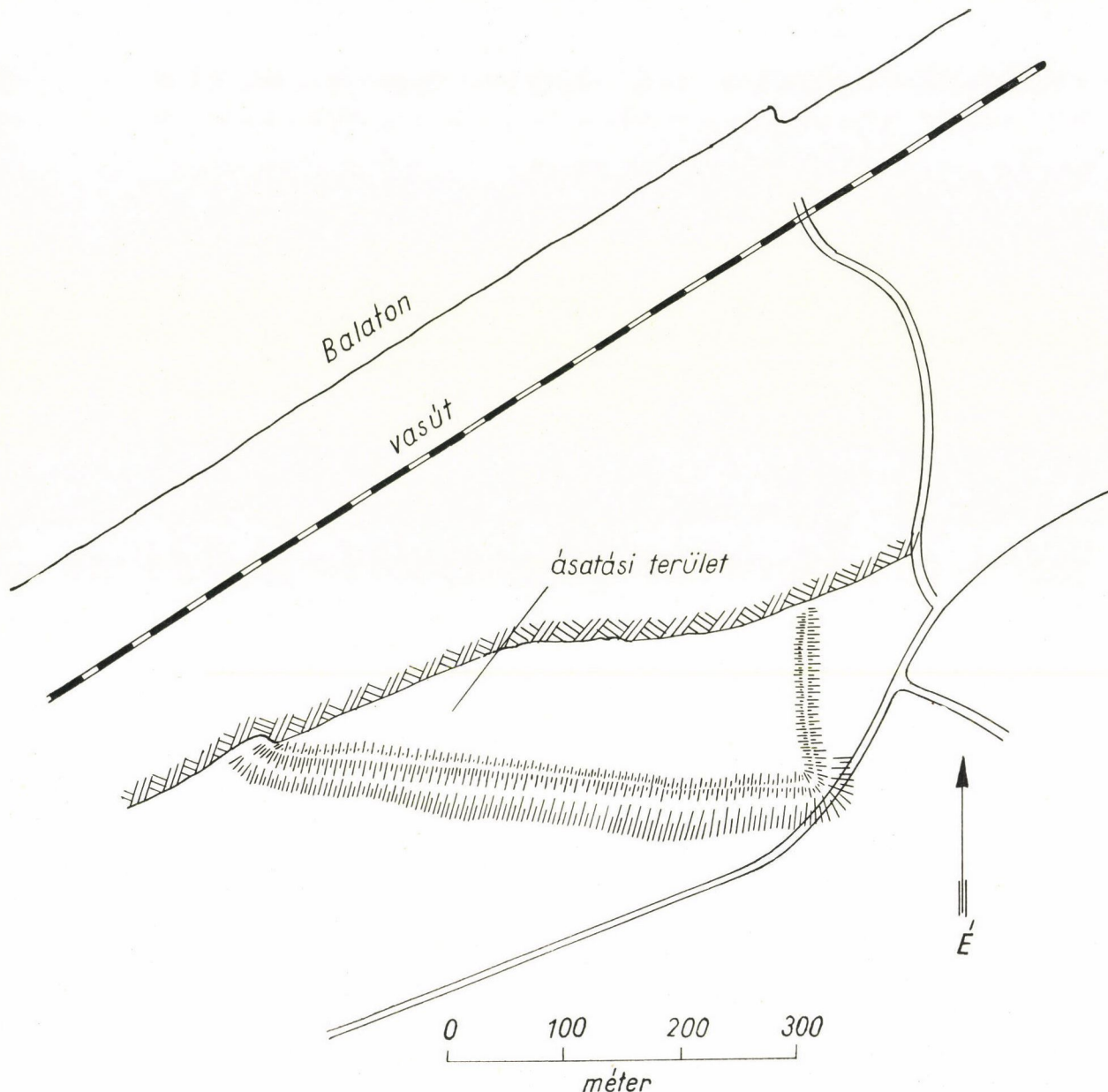
A kemence aljának tapasztása 1,65 m hosszúságban kinyúlt és egy szabályos gömbalakú gödörnél (b) végződött, melyre kissé rá is görbült. A gödör átmérője 1,46, mélysége a kemence aljától számítva 1,35 m, nyílása a gömb felső harmadában volt. Tapasztásnak vagy dögölésnek nem találtuk nyomát. Igen sok cserép, hamu, égett földdarab, egy igen rossz állapotban levő, 14 cm magas, száritott agyagból készült gúla és egy teljesen ép edény (6. kép) volt benne. Legalul 10—15 cm vastagságban égett kemény föld lazán, a gödör falától elválva, e fölött pedig 30—40 cm vastagon vörös, hamus, porhanyós föld volt. A b gödör nyílása 60 cm-rel lejjebb volt a 2. tűzhelynél, az átmenetet két lépcsőfok hidalta át.

A kutatóárok közepetáján földelválás segítségével egy szabályos négyzet alakú gödörnek a körvonalai bontakoztak ki, oldalhossza 2,38, illetve 2,20 m. A helyi

¹ Kuzsinszky B., A Balaton környékének archeológiája. (Bp. 1920) 13—15.

² Kuzsinszky B., i. m. 15.

³ 1960 áprilisában az alább ismertetett kemence felbontására ismét sor került, az akkor végzett megfigyeléseket az 1958-as ásatással együtt ismertetjük.

1. kép. A balatonföldvári későkelta földvár (Kuzsinszky B. után)

Рис. 1. Позднекельтский земляной вал в с. Балатон-Фельдвар (по Б. Кузинскому)

Fig. 1. Le fortin de terre celtique de Balatonföldvár (d'après B. Kuzsinszky)

lősztalaj semmi elszíneződést nem mutatott, ezért ezt a megfigyelést csak feltételelesen közeljük, melyet bizonytalanná tesz az is, hogy a 2. sz. tűzhely kinyúlik alóla.

Az I. árok tehát meglepően gazdag eredményt mutatott fel. Sajnos az 1 m széles árokkal házát nem sikerült megállapítani, nagy felületek feltárását pedig az erdő akadályozta meg. A feltűnően sok tűzhely és a kemence nagyobb házra enged következtetni, az a körülmény pedig, hogy a kemence felig a természetes talajba volt beépítve, arra mutat, hogy a ház földbemélyített volt. A kemence sütés célját szolgálta, a hozzá csatlakozó nyílt tűzhelyen főzhettek, a kissé oldalt levő *b* gödörbe pedig a kemence és a tűzhely hulladéakai kerültek. Feltűnő, hogy állatesont semmi sem volt benne, tehát nem kimondottan konyhai hulladékgyűjtő volt.

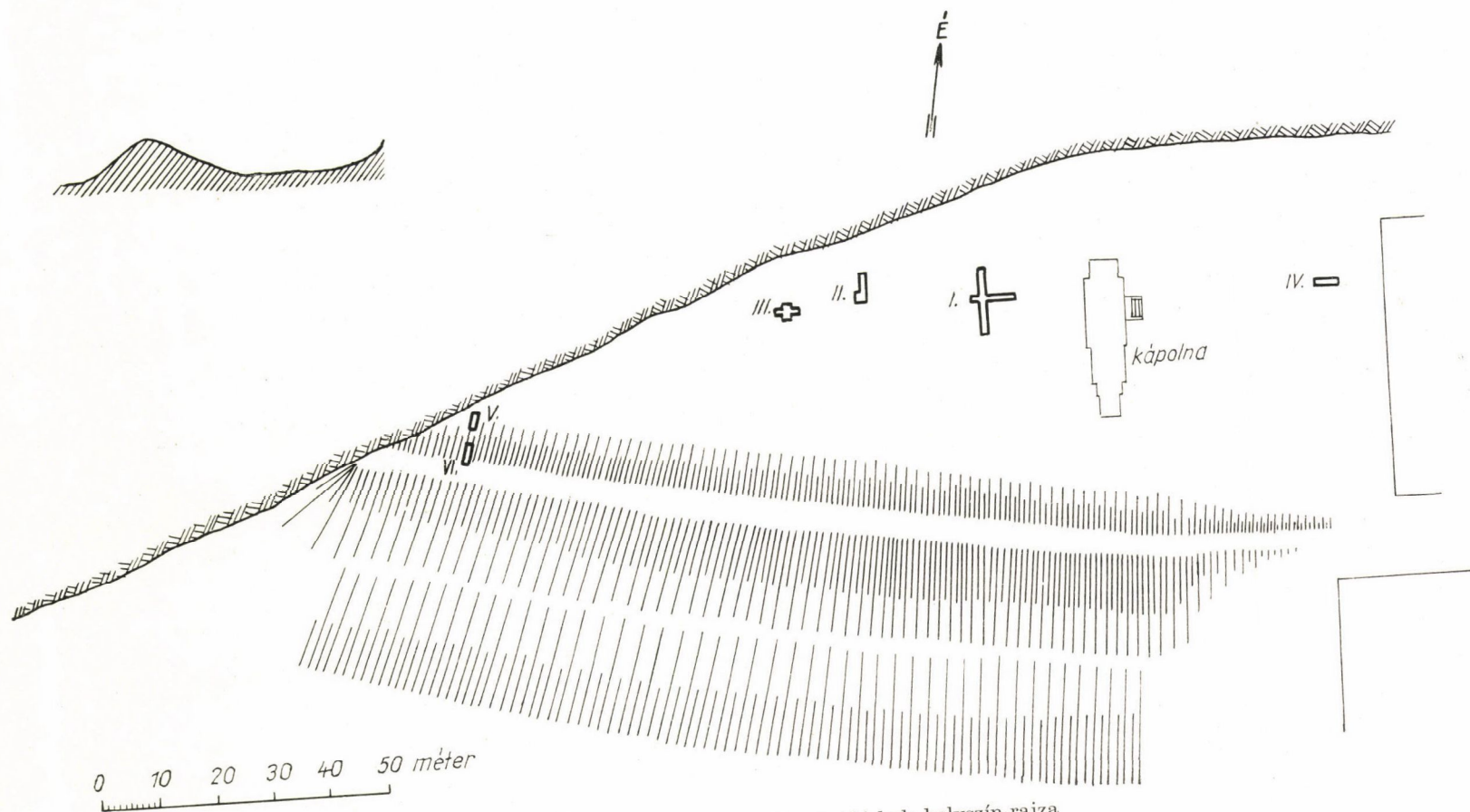
II. árok. Hossza 5, szélessége 1 m volt. A végébe esett bele 85 cm mélyen a 4. sz. tűzhely, erre rábontottunk (7. kép). A tűzhely alakja ovális, átmérője 150,

illetve 110 cm. Szélén perem van, amely a simára tapasztott tűzhelyből 14 cm-re emelkedik ki, vastagsága 13 cm. Az árkot tovább nem szélesítettük, de úgy látszik mélyített tűzhely.

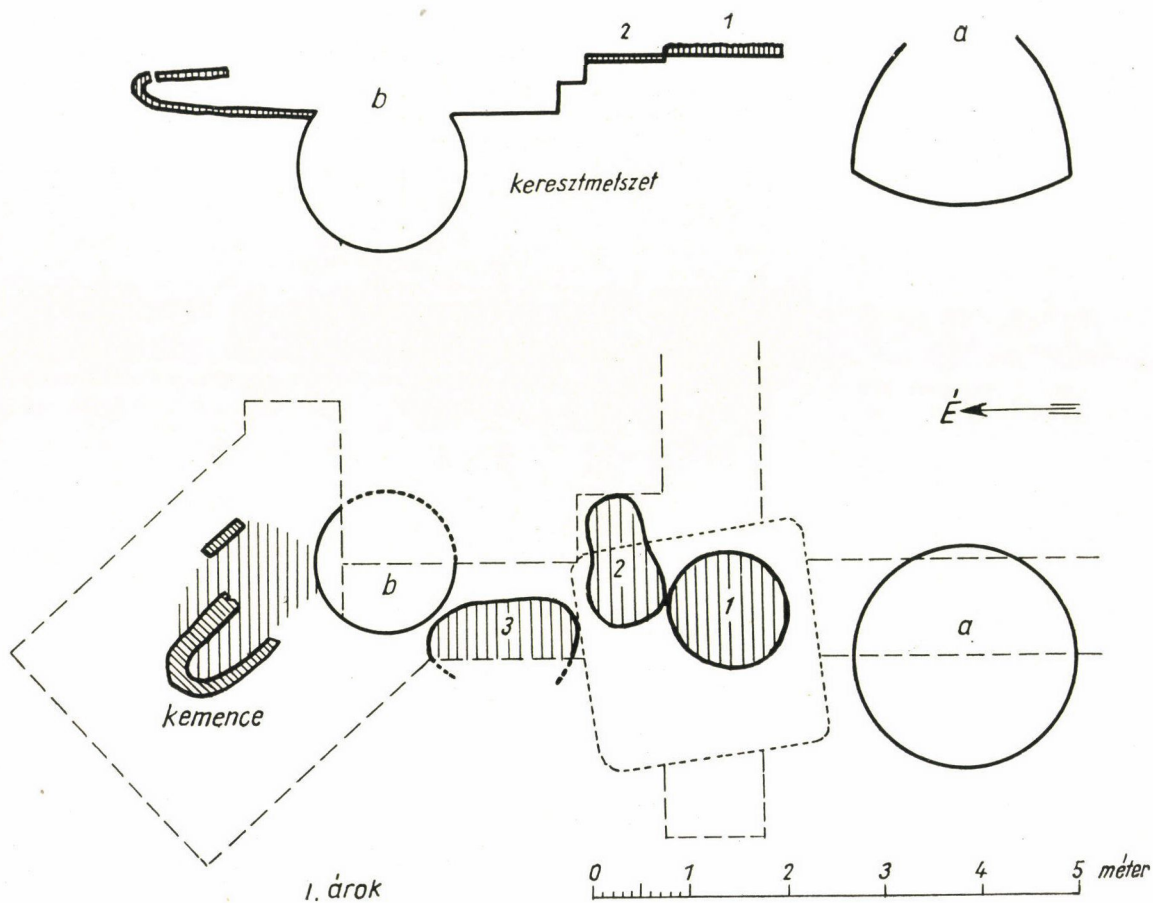
III. árok. Hossza 4, szélessége 1 m. Középre esett 80 cm mélyen az 5. sz. tűzhely, ott az árkot kiszélesítettük (6. kép). A tűzhely alakja ovális, átmérője 137, illetve 115 cm, felülete simára van tapasztva. Egyik széle 65 cm hosszúságban feldomborodik, 6 cm magasra (8. kép).

IV. árok. Hossza 4, szélessége 1 m. Az árok fala egy lépcsőfokot és egy kisebb gödröt mutatott az érintetlen talajba belevágva, felette kevés edénytöredék került elő.

V—VI. árok. A sánc és az árok nagy mérete miatt most nem volt mód arra, hogy az erődítést alaposabban megvizsgálhassuk. Mindössze két kis próbaárkot ástunk bele, az V.-et a sánc belső lábánál, a VI.-at pedig a tete-

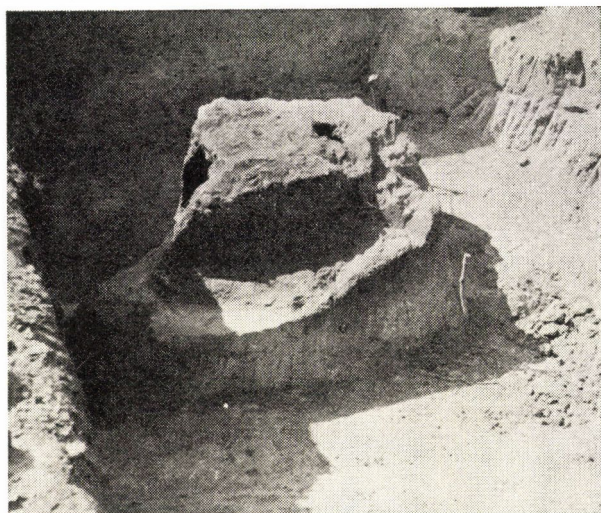
2. kép. A földvár maradványa. A kutatóárok helyszín-rajza
 Рис. 2. Остатки земляного вала. План исследовательской канавы
 Fig. 2. Les restes du fortin de terre. Relevé de plan des chantiers.

3. kép. I. árok
Рис. 3. I. канава
Fig. 3. Chantier N° I.

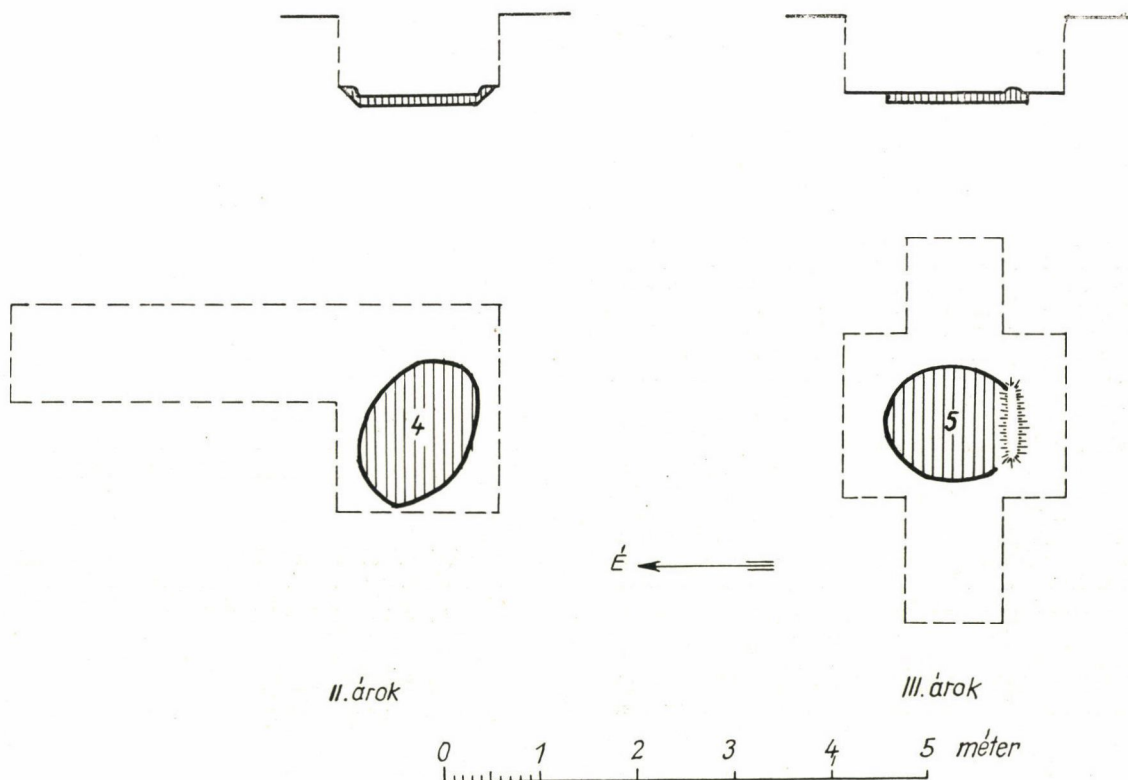
4. kép. I. árok. A kemence félig feltárva. D felől
Рис. 4. I. канава. Печь, наполовину раскрытая с Юга
Fig. 4. Chantier N° I. Le fourneau à moitié dégagé du côté Sud

5. kép. I. árok. A kemence, teljesen kibontva ÉK felől
Рис. 5. I. канава. Печь, раскрытая, с северо-востока
Fig. 5. Chantier N° I. Le fourneau entièrement dégagé du côté nord-est

6. kép. I. árok. Ép edény a b gödörből
 Рис. 6. I. канава. Уцелевшая посуда из ямы b
 Fig. 6. Chantier N° I. Vase intact trouvé dans la fosse b

7. kép. II. és III. árok
 Рис. 7. II. и III. канавы
 Fig. 7. Chantiers Nos II. et III.

jén. A rétegek a sánc hajlatát követik, de a felépítésre ilyen kis méretű árkokkal nem sikerült közelebbi adatot kapni. Feltűnő, hogy a sánc tetejétől számított 2,5 m mélységig (tovább nem ástunk lefelé) mindenütt égésnyomot találtunk, de vörösré kiéve csak két vékony réteg volt. Inkább hamus földet és sok égett földdara-

8. kép. III. árok. Az 5. sz. tűzhely feldomborodó széle

Рис. 8. III. канава. Выпуклый край печи № 5

Fig. 8. Chantier N° III. Le rebord en saillie du foyer n° 5.

bot figyeltünk meg. 2 m mélységben már annyira laza volt ez a hamus föld, hogy ásóra sem volt már szükség, lapáttal lehetett merni. Csak a külső, keményen összeálló lösz rétegnek köszönhető, hogy a sánc ilyen magas maradt. A sánc tetejétől számított 1 m mélységben egy kis kelta csereptöredék került elő.

Az ásatás eredményein kívül még két megfigyelést tudunk közölni. Az ásatás ideje alatt közölték, hogy a Szentgyörgyi út 5. sz. alatti Ifjúsági Üdültetési Vállalat konyhaépülete mögött 12 m-re, tehát még az erődített telep belső területén, 1958 májusában vízvezeték lefektetése közben kemencét találtak. Az elbeszélők szerint alakja kerek volt, átmérője 110–120 cm, oldalfalainak vastagsága pedig 20–25 cm. Teljesen nem bontották ki, csak egy részét vágták át az árokkal. A helyszínen még több keltakori cserepet találtunk.

1959 novemberében az általános iskola udvarát bővítették, ekkor két kemence került elő, egymástól 7–8 m-re, körülöttük keltakori cserepek voltak. Utólag már csak annyit sikerült megállapítani, hogy az egyik kemence hossza 2,6 m volt. Kb. fél méter vastag hamus, égett föld fedte mindkettőt. A lelőhely a DK-i sáncsarkon kívül, kb. 200 m-re fekszik, a telep bizonyos részei tehát a sáncon kívül voltak.⁴

A rövid próbaásatással sikerült a telep jellegét és korát tisztázni. Mindenütt zavartalan képet kaptunk, rétegek nem voltak, minden arra vall, hogy aránylag rövid ideig lakhatták. Erre mutat az is, hogy a nagy tömegű edénytöredék kizárólag egy korból származik; korábbi vagy későbbi időknak nyoma sincsen. Éppen ezért az edénytöredékek alábbi rövid ismertetése során szűkségtelennek tartottuk, hogy a kutató árkoknak megfelelően elkülönítsük őket.

⁴ A leletek hírére Frech' Miklós szállt ki a helyszínre 1959 nov. 23.-án, kinek az adatok közlését ezúton is köszönöm.

⁵ Bónis É., BpR 15 (1950) 349., 18. kép 14. A képen a peremprofil nem jól látszik, a hombár jelenleg a bp-i Vármúzeumban van kiállítva.

⁶ Gallus S., Arch. Ért. 1940. XXVIII. t. 4.

⁷ Bónis É., i. m. 338., 6. sz. hely.

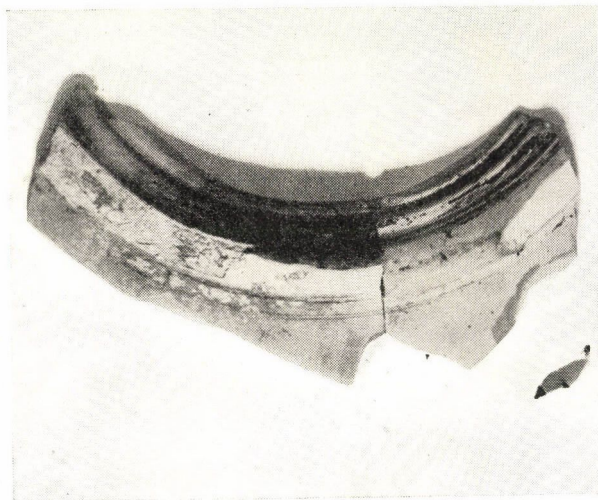
⁸ Nagy L., Arch. Ért. 1942., 170–172.

A kerámiaanyag, egy ép edényen kívül, mind össze nem illő töredékekből áll, zömét erős, szürke anyag jellemzi, valamennyi korongolt. Köztük sok a nagyméretű hombár maradványa, melyeknél különösen a gazdagon profilált peremtöredékek túlnyomóak (9. kép, 10. kép 8). Hasonlót ismerünk a budapesti Gellérthegy későkelta telepéről⁵ és Bagról.⁶

A másik jellemző csoport a kisebb edényekből származó, besímitott hullám-, rács- és vonalmintás töredékekből, valamint egy grafitos anyagú bekarcolt rácsmintájú cserepből áll (10. kép 1–6, 9–10, 13), melyek analógiáit ugyancsak a Gellérthegyről idézzük,⁷ valamint Békásmegyerről,⁸ ahol Nagy Lajos az i. sz. 1. századba helyezi ezeket. Ugyanerre az eredményre jutott Póczy Klára is a Rudasfürdő melletti 1. sz. lakógödörnél, ahol besímitott díszítésű későkelta anyag római terra sigillatával együtt került elő.⁹ Későkelta időből származik még két edénygomb is, amilyent pl. a Tabánból ismerünk.¹⁰

A többi töredék (10. kép 7, 11, 12, 14) és az egyetlen ép edény (6. kép) már tágabb időhatárt enged meg, de az előzőek alapján ezeket is későkeltakoriaknak vehetjük. Végül ugyancsak a Gellérthegyről kapjuk meg az analógiát a már említett agyaggúlára¹¹ és a malomkőtöredékre is (11. kép).¹²

Az erdő által szűkre korlátozott ásatási terület miatt a település minden részletét nem sikerült megállapítani, de a megfigyelt jelenségek szinte pontosan egyeznek a gellérthegyi teleppel. A balatonföldvári kemence alakja szokatlan, de a gellérthegyihez hasonlóan¹³ a természetes talajra támaszkodik, és mellette kis főzőhely volt. Mint fentebb említettük, a háznak földbe mélyítettnek kellett lennie, ugyanezt ismerjük a Gellért-

9. kép. Hombáredény pereme

Рис. 9. Край амбарной посуды

Fig. 9. Rebord d'un récipient de céréales

hegyről¹⁴, Acsáról¹⁵ és Ivánból,¹⁶ utóbbi kettő is későkeltakori. A méhkasalakú verem különböző időkben található meg, így nem hiányzik a későkeltakorból sem, pl. a

⁹ Póczy K., Arch. Ért. 86 (1959) 67., XI. t. 1–9.

¹⁰ Nagy L., TBM 4 (1936) X. t. 1.

¹¹ Bónis É., i. m. 338., 6. sz. hely.

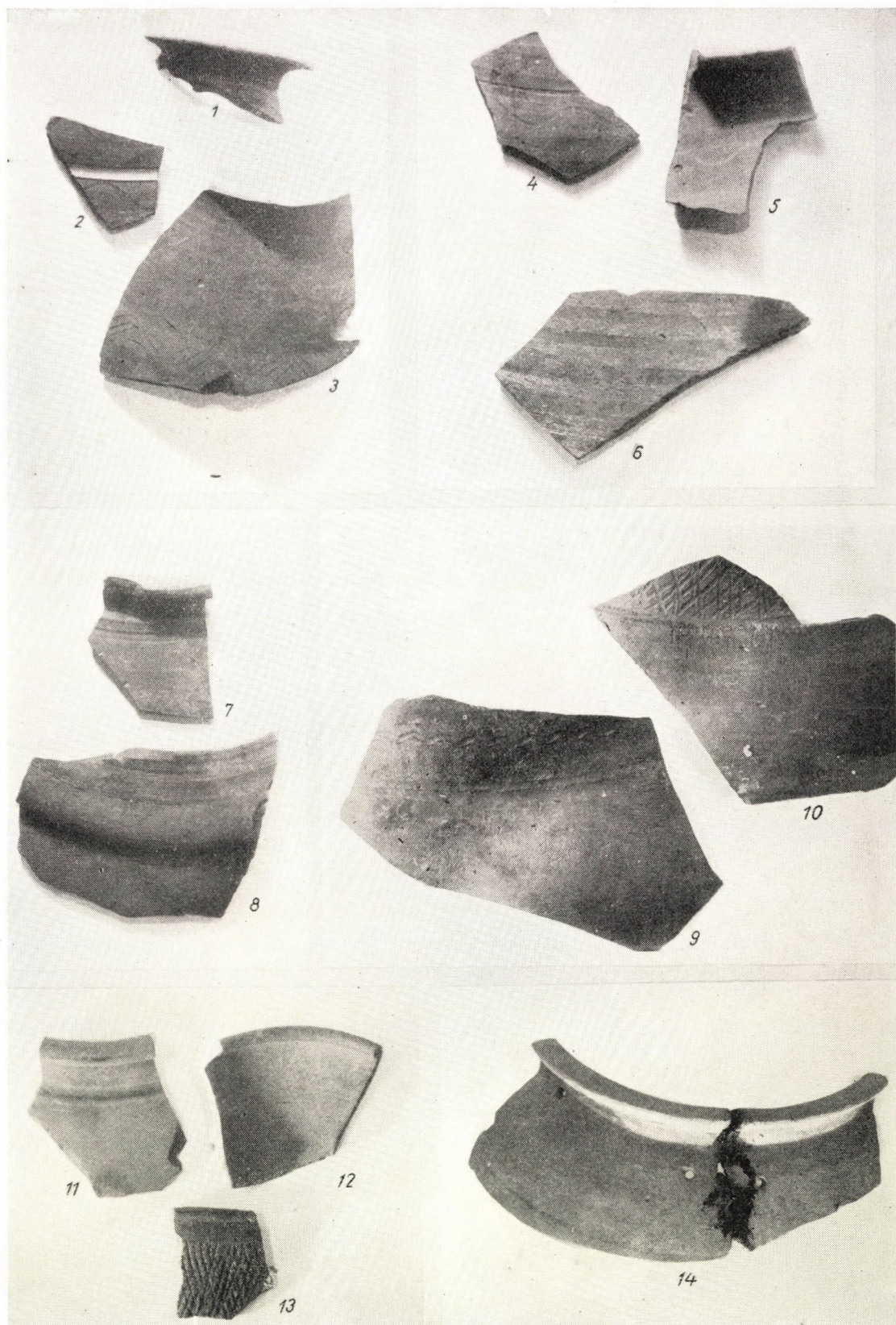
¹² Bónis É., i. m. 338., 8. sz. hely.

¹³ Bónis É., i. m. 340., 9. sz. hely.

¹⁴ Bónis É., i. m. 342., 9. sz. hely.

¹⁵ Patay P., FA 11 (1959) 39–44.

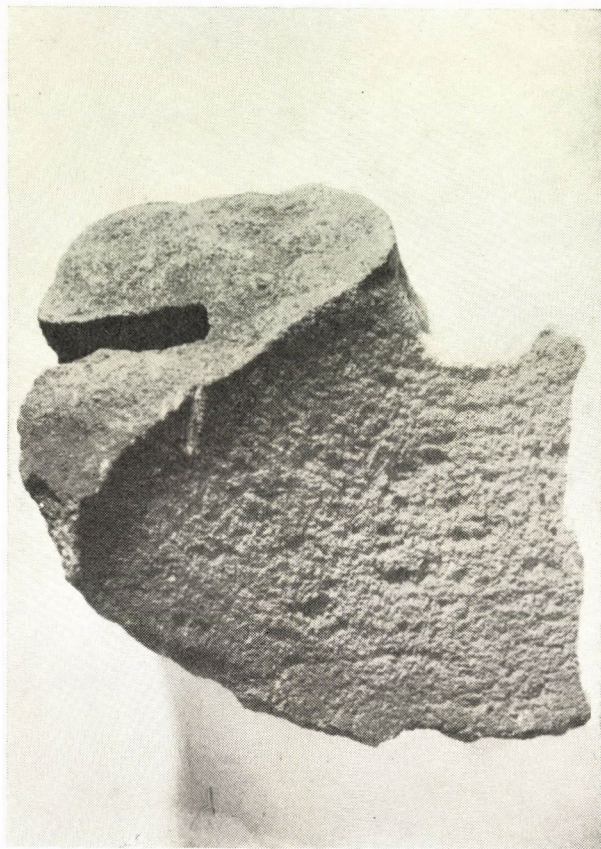
¹⁶ Iván (Győr-Sopronmegye), 1960. évi ásatás. Közöletlen.

10. kép. Edénytöredékek a balatonföldvári telepről
 Рис. 10. Обломки посуды из с. Балатонфёльдвар
 Fig. 10. Fragments de vases du site de Balatonföldvár

Gellérthegyén,¹⁷ de edénytöredékekkel alapozott tűzhelyhez hasonló is az utóbbi helyről ismerünk.¹⁸

A balatonföldvári földvár tehát a későkelta időkben keletkezett, rövid ideig virágzott, és a rómaiak megjelenésével meg is szűnt. A sánc építésének korát egyelőre nem tudjuk pontosan meghatározni, a telep fennállásának elején vagy végén keletkezett-e. A sáncban talált keltakori cserép az utóbbi feltevést teszi valószínűvé.

11. kép. Malomkő töredéke

Рис. 11. Обломок мельничного жернова

Fig. 11. Fragment d'une meule

Az a körülmény, hogy szándékos pusztításnak, vagy tűzvésznek nyomát sem találtuk, és hogy eszköz vagy fém egyáltalában nem került elő, arra mutat, hogy az erődített telep elhagyása rendezetten, békés úton történt; valamennyi használható tárgyat el tudták szállítani.

A római hódítás idején Balatonföldváron és környékén a legújabb kutatások szerint a hercuniates törzse élhetett, valószínűleg kelta alaprétegű nép volt.¹⁹ Ma már több bennszülött telepről tudunk Balatonföldvár környékén, amelyek leletanyaga kelta jellegű és az eraviszkuszokéval rokon. Ezek között elsősorban az aligait említjük, ahol földművelő, állattenyésztő lakosság néhány földbemélyített házát tárta fel Bónis Eva. Jellemző módon a telepen talált leletek nagy része vas mezőgazdasági eszköz volt. Ilyen bennszülött falut tételezhetünk még fel a közeli Balatonszabadi, Siófok²⁰ és Szőlád²¹ területén is.

A balatonkörnyéki bennszülött települések még csak nyomokban vannak feltárva, ezért a balatonföldvári sáncsal megerősített telep lakosságáról és életmódjáról a szomszédos eraviszkuszok viszonylag gazdag hagyatéka alapján alkothatunk magunknak némi képet, akik még a római hódítást követő században is félig földbemélyített favázak, vályogkunyhókban laktak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak.

Franciaország és Délnémetország területéről több hatalmas kelta oppidumot ismerünk. Más földrajzi körülmények, de hasonló történelmi keretek között jöttek létre és pusztultak el, mint a balatonföldvári telep. Vannak köztük olyanok, amelyek már a korai Latène időkben keletkeztek, vagy éppen egy bronzkori, hallstattkori vár továbbélését jelentik. Általában azonban legtöbb helyen arra a következtetésre jutottak, hogy a korai időkben kevés kelta erődítmény létesült, a római hódítás veszélyének növekedésével azonban hirtelen sokat építenek. A római foglalást, a balatonföldvárihoz hasonlóan, egyik sem élte túl, ki kellett telepedni az erős várakból, és azok lakatlanná váltak.

A magyarországi földvárkutatás még nem sok eredményt tud felmutatni, ezért messzemenő következtetéseket levonni kockázatos lenne. Keltakori erődített telepet bebizonyíthatóan most sikerült első ízben találni. Nyilvánvaló azonban, hogy ásások sorozatával még több is előkerül. Keltakori várat gyaníthatunk pl. a szalacska és a veleimi őskori földvárban is. Az is valószínű, hogy a korai keltaság nálunk sem épített erődöket, amire példa a sopron-bécsidombi korai kelta nyílt település is, éppen több jelentős hallstattkori erődített telep szomszédságában. A későbbi kutatások fogják eldönteni, hogy a dunántúli keltaságot első ízben a római hódítás veszélye kényszerítette-e erődítmény építésére?

Nováki Gyula

LE FORTIN DE TERRE CELTIQUE DE BALATONFÖLDVÁR

Resumé

Bien que le fortin de terre de Balatonföldvár ait été déjà publié par Bálint Kuzsinszky, aucune fouille n'a été effectuée jusqu'à présent dans ce territoire. La fortification s'appuie sur le mur de loess raide donnant sur le lac Balaton; elle est protégée du côté du plateau par un retranchement haut de 7 m, et devant elle se trouve un fossé. Aujourd'hui il n'y a plus qu'une petite partie du retranchement qui est restée intact. Nous ignorons l'étendu original du campement, les flots du lac en ayant

emporté nombreuses parties, aussi les constructions de maisons ne l'ont-elles pas ménagé (fig. 1).

Nous avons, en 1958, entrepris à cet endroit des fouilles d'essai de moindre envergure en creusant dans différents endroits du territoire intérieur quatre chantiers étroits (fig. 2), la forêt ayant empêché de fouiller des surfaces plus étendues. Nous avons mis au jour un fourneau (fig. 4, 5) avec devant celui-ci une fosse de déchets (fig. 3b), une caverne en nid d'abeilles (fig. 3a) cinq foyers

¹⁷ Bónis É., i. m. 338., 2. sz. hely és 342., 8. sz. lakóház.

¹⁸ Bónis É., i. m. 345., 7. sz. edényégető kemence.

¹⁹ Mócsy, A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu

den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 73.

²⁰ Radnóti A.—Gerő L., A Balaton régészeti és történelmi emlékei. (Bp. 1952) 39.

²¹ Radnóti A.—Gerő L., i. m. 36.

lissés (fig. 3, 1—3, fig. 6, 4, 5), ainsi que nombreux tessons de poterie dont plusieurs fragments d'un récipient de blé, de grandes dimensions (1).

Le retranchement fut probablement construit pour protéger le fortin de terre contre la conquête romaine. Nous n'avons fouillé qu'une petite partie du vaste retranchement, nous ne connaissons donc pas sa structure, mais nous étions frappés de voir en haut de celui-ci la grande masse de terre mêlée de cendre qui continuait encore à la limite inférieure des fouilles dans une profondeur de 2,5 m. Nous avons mis au jour au même

endroit, dans une profondeur de 1 m, une petite poterie celtique.

Il n'y existe aucune stratification, les trouvailles datent toutes de l'époque celtique tardive, et tout porte à croire que le fortin de terre n'a été habité que pendant peu de temps. On n'y trouve aucune trace de périodes antérieure ou postérieure: à l'époque romaine il était déjà inhabité. On n'y observe pas les traces d'une destruction et aucun outil ou métal n'y était présent. A ce qu'il semble les habitants avaient abandonné le campement pacifiquement à l'ordre des Romains.

Gy. Nováki

A CSÁSZÁRKORI THOTH KULTUSZ PROBLÉMÁJÁHOZ

A császárkori egyiptomi vallás bonyolult problematikáján belül az aránylag kevésbé tisztázott kérdések közé tartozik a régi istenek továbbélése és fokozatos átalakulása. Az egyiptomi vallás ebben a korban az állandó változás képét mutatja. Az előző évszázadokban már uralkodóvá vált graeco-egyiptomi kultuszok mellett fontos ható tényezőt jelent a már korábban is jelentős szerepet játszó zsidóság, a hermetizmus, az újplatonizmus, a kereszténység és a belőle kinövő irányzatok, például a különféle keresztény gnosztikus csoportok. Az eretnekmozgalmak közül az arianizmus és a monophysitizmus politikai szempontból is fontos hatóerő. A régi egyiptomi vallás befolyása a mindennapi életre egyre csökken, s lassanként a papságra korlátozódik. Az ősi emlékek és a nagy templomok a kíváncsi utazók számára szolgálnak exotikus látványossággul. A régi istenek egy része azonban még nem tűnik el, hanem bizonyos átváltoztatással, gyakran az interpretatio Graeca¹ által kiformált új, „korszerűbb” alakban a császárkori Egyiptom vallási életében is szerepet játszik.

E korszak vallásossága csakis annak a görög, egyiptomi és más elemek együttes tekintetbevételén alapuló komplex módszernek segítségével vizsgálható eredmé-

nyesen, melynek fontosságára Oroszlán Zoltán professzor tudományos példamutatása² és előadásai nyomatékosan felhívták hallgatói figyelmét.

A császárkori vallás beható tanulmányozásakor nem hanyagolhatók el a népi kultuszok szerény emlékei sem. Ezek közé tartozik egy e sorok írója által 1959-ben vásárolt, s jelenleg tulajdonát képező, ismeretlen lelőhelyű kis mészkő relief, mely szentélykében ülő ibiszt ábrázol (1. kép). A nyeregteretű aedicula széles oldalfalait koronázó díszítések közül, az egyik letört. A törésfelület elsímitásából arra következtethetünk, hogy ez még a darab megmunkálása során történt. A tetőrészen és a két oldalfalon látható bekarcolt függőleges és vízszintes vonalak talán a szentélykét díszítő ágak sematikus ábrázolásai. Ezeket mindkét oldalon felül s alul két-két vízszintes bekarcolás fogja közre. A középső mezőben helyezkedik el az Igazságot szimbolizáló talapzaton ülő ibisz. A szárny széleit és a lábujjakat bekarcolt vonalak jelzik, a test kidolgozása egyébként elnagyolt. A madár előtt álló, felfelé szélesedő kosár ételeket tartalmaz. Ezek alakja a hanyag megmunkálás következtében a középső kerek lepénytől eltekintve nem vehető ki. A dombormű alapfelülete egyenetlen, lesímitására a készítő nem fordított gondot.

A fő ábrázolás alatt hanyagul bevéssett EPMHC

EPMHC

1. kép. Mészkőrelief ibisz ábrázolással. Ismeretlen lelőhely
Рис. 1. Изображение ибиса. Известняковый рельеф. Неизвестное местонахождение.

Fig. 1. Bas-relief en calcaire portant la représentation d'un ibis. Site inconnu.

felirat olvasható. A szigmának csak a felső része vehető ki. A dombormű oldalainak és hátlapjának megmunkálása elnagyolt, s több helyen sérülések is láthatók. Az alsó oldal felülete egyenetlen, a készítő úgy látszik kísérletet sem tett a lesímitására.

Méretek: szélesség: 83 mm, magasság: 55 mm, vastagság: 20 mm. A szentélyt a készítő szembenézetben ábrázolja, az ibiszt azonban a régi egyiptomi művészet törvényszerűségeinek megfelelően csak oldalnézetben tudja bemutatni, holott világos, hogy a nézővel szembe fordulva kell elképzelni.

Az epsilonon lekerekített, s a szigmának szintén erre törekvő formája a császárkorra mutat. Mivel az egyiptomi síkművészet a szobrokat általában talapzaton elhelyezve mutatja be, valószínűnek látszik, hogy talapzaton ülő ibiszünk nem élő madarat, hanem egy egyébként gyakori típushoz tartozó szobrot ábrázol.

A kis dombormű, mely az ábrázolt istenséget lakonikus rövidséggel minden magasztaló jelző nélkül egyszerűen Hermésnek nevezi, a Thoth kultusz legkésőbbi szakaszának problémájához vezet. Hermés feltalálói

¹ Isisre vonatkozólag I. Vandebeek, G., De interpretatio graeca van de Isisfiguur. (Leiden 1946).

² Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum antik terrakotta gyűjteménye. (Bp. 1930); Terrakotten Studien. Oriens Antiquus. (1945) 97—, stb. Dobrovits

Aladárrel közösen írt munkája [Az Egyiptomi Gyűjtemény. (Bp. 1939)] a Szépművészeti Múzeum egyiptomi anyaga nagy részének első, alapvető meghatározását jelentette.

tevékenysége és *πρωτοπότης* szerepe nagyban elősegítette az egyiptomi Thoth istennel való azonosítását. Thoth, mint a bölcsesség istene már aránylag korán foglalkoztatni kezdte a görög filozófiát. Platon két helyen³ is megemlékezik róla, mint az írás feltalálójáról.

Thoth jelentősége a császárkori vallásban az előző periódusokhoz képest nem csökken, sőt bizonyos vonatkozásokban talán növekedik is.

Törvényhozói tevékenysége⁴ továbbra is ismeretes marad. Egy szöveg szerint Tiberius úgy adott törvényeket a világnak, mint Thoth, a jog megalkotója.⁵

Régi isten-írnoki szerepében jelenik meg a philaei Hadrianus kapun levő, Abatonra vonatkozó isten dekretumban, ahol az Osiris sírral kapcsolatos isteni határozatot ő jegyzi fel.⁶

Bölcsességének a császárkori források is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Plutarchos⁷ például megemlíti, hogy az egyiptomiaknál azért az első betű az ibisz, mert az írás feltalálása Hermészhez fűződik. Cassiodorus⁸ szerint a tudásba való behatolást az tette lehetővé, hogy Mercurius a betűket kigondolta.

Thothnak a szellemi élet fejlesztésében játszott szerepe ragadta meg leginkább az antik világot, s ennek köszönhetette, hogy alakja túlélte az ókori vallások megszűnését, s mint Hermés Trismegistos,⁹ a nagy bölcs, a későbbi századok tudósai előtt is nagy tiszteletnek örvendett. Thoth bölcsessége szoros kapcsolatban állt jólak tehetőségével, mely a császárkorban is hozzájárult alakja népszerűségéhez. Clemens Alexandrinus¹⁰ megemlékezik a thébai Hermés oraculumairól. Ebbe a körbe tartozik Pselchisben (Dakke) Pautnuphis néven élvezett tisztelete is.¹¹

Thoth mint nagy tudós varázserővel is rendelkezett, s titokzatos varázskönyvének megszerzése körül bonyolódik az egyiptomi irodalom utolsó nagy alkotásának, a Setna regénynek cselekménye.¹² Könyveire még a kopt varázslás is visszaemlékezik.¹³

Thothnak a mitológiában játszott szerepe a császár-

korban bizonyos változáson megy át. Korábban is meglevő kapcsolatai az Osiris–Isis körrel most szorosabbá válnak, s egyes szövegekben mint Isis atyja¹⁴ jelenik meg. A híres herculanaeumi, Isis szentélyt ábrázoló freskón a templom előtt ibiszek láthatók. A szombathelyi múzeumban levő ibisz alakú bronz méces esetleg az itteni Isis szentély felszereléséhez tartozhatott.¹⁵ Thothnak Isishez fűződő rokoni kapcsolata valószínűleg nem csekély mértékben járult hozzá császárkori népszerűségéhez.

A holddal¹⁶ való összefüggése ebben a korban is megmarad, s Clemens Alexandrinus megemlíti,¹⁷ hogy az egyiptomiak két sakál, egy sólyom és egy ibisz szobrát szokták körülvenni. Az utóbbi a holdnak a jelképe.

Az ibisznak, mint szent állatnak tényleges tisztelete az újbirodalom második fele óta egyre inkább elburjánzó állatkultusszal együtt terjed el.¹⁸ Népszerűségét a késői korban leginkább a kígyók irtása terén végzett hasznos tevékenysége mozdította elő. Az e korban rendkívül elterjedt Horus táblák és az ezek előképül szolgáló Metternich sztélé¹⁹ szövegében Thoth mint a skorpió és a kígyómarás meggyógyítója jelenik meg. Ailianos szerint a kígyók félnek az ibisz tollától,²⁰ sőt Démokritos²¹ úgy tudja, hogy megbénulnak, ha egy ibisz tollat dobznak rájuk.

Horapolló²² azt írja, hogy a krokodilus válik mozdulatlanná az ibisztoll érintésére.

Egy Vandier²³ által publikált ibisz szobor talapzatán egy négy késsel átszúrt kígyó ábrázolása látható, melyeket az ibisz szimbolikusan letipor.

Thoth megmentő és gyógyító jellege szemléletesen jut kifejezésre egy Tiberius korabeli ábrázoláson, ahol Asklepios kígyós botjával jelenik meg.²⁴

Plutarchos is részletesen megindokolja az ibiszek tiszteletét. Hasznos tevékenységük mellett misztikus magyarázatot is talál, s az ibiszt az egyenlő oldalú háromszöggel hozza kapcsolatba.²⁵

A szakkarai,²⁶ abydosi,²⁷ kom-omboi,²⁸ Tuna el

³ Phaidros 274C, Philebos 18B. Erről: *Svoboda, K.*, Platon et l'Égypte. Archiv Orientalni 20 (Diatribae... Lexa) 1952, 35. Thothra alapvető munka: *Boylan, P.*, Thoth, the Hermes of Egypt. (Oxford 1922). Nevének etimológiájára l. *Wessetzky, V.*, Zur Problematik des d-Präfixes und der Name des Thot. ZÄS 82 (1958) 152—.

⁴ A régebbi korszakokra vö. *Bonnet, H.*, Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. (Berlin 1952) 808—809.

⁵ *Brugsch, H.*, Thesaurus IV. 628.

⁶ *Junker, H.*, Das Götterdekret über das Abaton. Denkschriften der kais. Akad. (Wien 1913) V, VI, 7, 25.

⁷ Quaest. conv. IX. 3, 2. (738E).

⁸ Var. VIII. 12.

⁹ A hermetikus iratok, bár keletkezésük valószínűleg a Ptolemaios korra esik, a római hódítás után terjednek el nagyobb mértékben. Egyiptommal való kapcsolatukat újabban erőteljesen hangsúlyozza ki B. H. Stricker [De Brief van Aristeas. (Amsterdam 1956) 99—.] L. még *Dobrovits A.*, Egyiptom és a hellénizmus. (Bp. 1943) 73. Bár a hermetikus iratok egy része Hermés és Tat alakját különválasztja, Hermés Trismegistosnak és Thothnak eredeti azonosságához nem férhet kétség.

¹⁰ Strom. I. 21.

¹¹ Vö. *Bonnet, H.*, Reallexikon... 146 (Dakke) és 585 (Pautnuphis); *Rusch, A.*, Thoth. PW Ser II. 11., 363, 381—382.

¹² *Griffith, F. Ll.*, Stories of the High Priests of Memphis. (Oxford 1900).

¹³ *Worrell, W. H.*, Coptic Magical and Medical Texts. Orientalia 4 (1935) 20.

¹⁴ Plutarchos; De Iside 3. [Vö. *Hopfner, Th.*, Plutarch über Isis und Osiris. II (Prag 1941) 58.] Plutarchosnak a későegyiptomi vallásban való járatosságáról ez a hely is fontos bizonyítékot szolgáltat, tekintettel arra, hogy Thoth mint Isis atyja a nagy párizsi varázspapirusz egy kopt szövegében is megjelenik [PGM I (Leipzig 1923)

70]. Ugyanennek a papirusznak egy görög nyelvű része Hermésnek nevezi Isis atyját (Uo. 142). Egy leideni varázspapirusz (Gr. P. J. 384) viszont Osiris és Isis fiának tekinti Hermést [PGM 2 (Leipzig 1931) 68.].

¹⁵ Erről l. *Wessetzky, V.*, Acta Arch. Hung. 11 (1959) 275.

¹⁶ Thothnak a holddal való azonosítása már a piramisszövegekben is kimutatható (Pyr. 128—130, 329.).

¹⁷ Strom. V. 7. 41.

¹⁸ Már a 19/20. dinasztia korából rendelkezünk egy amphora alakú ibisz koporsóval, melynek feliratán egy írnok büszkén számol be arról, hogy egy csatornába esett ibiszt temetett el [*Spiegelberg, W.*, SBAW (1928) 14—].

¹⁹ Legújabb publikációja: *Sander—Hansen, C. E.*, Die Texte der Metternichstele. (København 1956).

²⁰ Nat. an. I. 38.

²¹ Geop. XIII. 8, 5 és XV. 1, 15. Vö. *Roeder, G.*, Ibis. PW XVII. 810.

²² Hieroglyphica II. 81. *Hopfner, Th.*, Fontes historiae religionis Aegyptiacae. (Bonnae 1922—) 590.

²³ Revue d'Égyptologie 7 (1950) 34.

²⁴ *Rosellini, I.*, Mon. del culto 3, 18; *Blackman, A. M.*, The Temple of Dendur. (Cairo 1911) 42. t.

²⁵ De Iside 75.

²⁶ LD. Text I. 141. H. *Brugsch* (Thes. 969—970) foglalkozik egy igen érdekes, embernagyságúra kidolgozott, Szakkara közelében talált, később Bécsbe került ibiszfejű múmiával, melynek feliratán — amennyiben a leírás pontos — a Dhwtj név után egy fül látható. A múmiától tehát azt várták, hogy meghallgatja a hozzá intézett könyörgéseket. [Erről a darabról röviden Th. *Hopfner* is megemlékezik: Der Tierkult der alten Ägypter... Denkschriften der kais. Akad. (Wien 1913) 121.]

²⁷ *Peet, E.*—*Loat, W. L. S.*, The Cemeteries of Abydos III. (London 1913) 40., XVI—.

²⁸ *Preisigke, Fr.*—*Spiegelberg, W.*, Die Prinz-Joachim-Ostraka. (Strassburg 1914).

Gebel-i²⁹ és thébai³⁰ ibisztemetők beszédes bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy a késői korban ennek a szent madárnak a tisztelete milyen nagy elterjedtségnek örvendett. Kultusza nem volt lokális jellegű, mint a szent állatok több más csoportjé, hanem Egyiptom egész területén kimutatható.³¹ Az ibiszekkel kapcsolatos néphit szempontjából temetőik tanulmányozása döntő fontosságú volna, sajnos azonban a múlt században ezek tudományos értékét nem ismerték fel, s jelenleg az a helyzet, hogy egyedül az abydosi aránylag kisméretű ibisz temetőről áll rendelkezésre komolyan felhasználható publikáció. A Tuna el Gebel-i ibisz és majomkatakombák egy részének kiásása még nem történt meg, de az eddig feltárt szakaszokról is csak egy rövid jelentés látott napvilágot.³² A halott ibiszek múmia kötelekeit gyakran tetszetős formában rendezték el. Különösen jól látható ez az abydosi temető esetében, mely talán a császárkorra datálható.³³ Az ibiszeket általában edényekben temették el. Gyakran több ibiszt helyeztek egy korszóba. Sok esetben nem az ibisz egész testét pólyázták be, hanem csak alaktalan csont vagy toll csomót rejtettek a gondosan elkészített múmia kötelei közé.³⁴ A madarat tojása is helyettesítheti.³⁵ Vallástörténeti szempontból jelentős tény, hogy Abydosban az ibiszeket sólymokkal együtt temették el.

Domborművünkkel kapcsolatosan fontosnak tartjuk annak megemlítését, hogy az *ibisz múmiákat* egyes esetekben *ülő ibiszt ábrázoló szobrokban helyezték el*.³⁶

A császárkori Egyiptom vallási helyzete alapján bizonyos következtetéseket vonhatunk le reliefünk rendeltetésére vonatkozólag is. Elképzelhető, hogy Thoth valamelyik kultuszhelye számára felajánlott votív tárgyról van szó. Ismeretes, hogy a szent ibiszeket haláluk után tulajdonosaik valamelyik nagy ibisz temetőhelyre szállították. A Tuna el Gebel-i ásatásokból tudjuk, hogy az ibisz múmiák egy részét loculusokban helyezték el, s ezek falába szétlét illesztették.³⁷ Nincs kizárva tehát az sem, hogy Hermés domborművünk egy ibisz temetőhelyről származik. Tuna el Gebel nemigen jöhet számításba, tekintettel arra, hogy az ottani ibisz temető emlékei a Ptolemaios korra mutatnak. Ibisz domborművünkön egyébként nincs nyoma a falba illesztésnek.

Véleményünk szerint közelebb járunk az igazsághoz, ha reliefünket a házi kultuszok emlékei közé soroljuk. Az újbírodalomtól kezdve a régi vallás fokozatos elzárkózásával párhuzamosan ezek jelentősége egyre növekedett. A császárkorra vonatkozólag az újabb kutatások

bizonyították be Bézsszel³⁸ kapcsolatos házi kultusz megletétét. A legértékesebb felvilágosításokat ezzel a témakörrel kapcsolatosan későcsászárkori görög-egyiptomi varázspapiruszok nyújtják.³⁹ Ezek két helye a Hermés—Thoth-hoz fűződő házi kultusz szempontjából is felhasználható. A British Museum CXXII., 4., vagy 5. századi varázspapirusza⁴⁰ egy hosszú, Herméshez intézett imádságot közöl, majd előírja, hogy olajfából üllő páviánt kell készíteni, s tömjénezni kell előtte. A British Museum XLVI. görög varázspapirusza⁴¹ Hermés szobor készítéséről is beszél. A szobor anyagába ibisz tojást is kell keverni. A szöveg egyik változata szerint egy liba lécsővére kell imádságot felírni, s ezt a szoborba kell dugni, hogy az mintegy lélekkel telítődjék. Hársfából készült naosba való állítása után jóslatkérés esetén imádkozni és tömjénezni kell a szobor előtt. Ezek a házi kultuszok a kor beállítottágának megfelelően a mágiával állnak szoros kapcsolatban.

Minhogy a késői korban állítólag szokásos volt a múmiáknak bizonyos ideig a házban való megőrzése,⁴² véleményünk szerint feltehető, hogy domborművünk egy múmiát tartalmazó ibisz szobrot ábrázol.

Egy berlini varázspapirusz (P. 5025) bizonyítja,⁴³ hogy madármúmiát (súlyom v. héja) védőszellem nyeresére lehetett felhasználni. A szöveg előírja, hogy egy madarat tejbe kell fojtani, majd be kell pólyázni. Később egy fa naosba kell állítani, ezt meg kell koszorúzni, majd áldozati lakomát kell a madár elé helyezni. A császárkori Egyiptomban széles körökben elterjedt az az elképzelés, mely szerint a halott emberek és állatok szelleme az élők szolgálatába állítható.⁴⁴ Ez az a képzetkör, melyhez kis domborművünk is tartozhatott. A berlini papirusz előírásai minden lényeges ponton megadják a kulesot az ábrázolás egyes részleteinek megértéséhez.

Tekintettel arra, hogy az ibisz múmiákat tartalmazó szobrok rendkívül finom kivitelűek, s ennek következtében a szegényebbek számára nyilván megfizethetetlenek voltak, valószínűnek látszik, hogy domborművünk egy ilyennek a helyettesítésére szolgált, s a ház lakói segítséget vártak tőle mindennapi ügyeikben, s védelmet a kígyó és skorpió marások ellen.

Előbbi feltevéseink az írásos adatokon kívül régészetiileg is alátámaszthatók. Az ehnasiai ásatásokra gondolunk, amelyek a domborművünkhöz hasonló jellegű késő császárkori szobrocskák és reliefek házi kultuszban való használatára tárgyi bizonyítékot is szolgáltatnak, s darabunknak a császárkor *késői* periódusára való datálását is lehetővé teszik.⁴⁵

²⁹ Sami Gabra, Fouilles . . . à Touna el Gebel (Hermopolis Ouest). ASAE 39 (1939) 489—.

³⁰ Northampton, W. G.—Spiegelberg, W.—Newberry, P. E., Report on some Excavations in the Theban Necropolis . . . (London 1908) 19—.

³¹ A szent ibiszek fő kultuszhelye azonban mindvégig Hermopolis maradt. Hérodotos II. 67, Ailianos, Hist. an. X. 29.; Hopfner, Th., Fontes . . . 171.

³² L. 29. j.

³³ Peet E.—Loat, W. L. S., i. m. 40.

³⁴ Uo. 40.

³⁵ Uo. 40, 43.

³⁶ Riefstahl, E., A Sacred Ibis. The Brooklyn Museum. Bulletin 11. I. (1949) 5—.

³⁷ Sami Gabra, i. m. 490.

³⁸ Castiglione L., Acta Ant. Hung. 5 (1957) 220—.

³⁹ Vallástörténeti vonatkozásaikra l. összefoglalóan Hopfner, Th., Oriental-Religionsgeschichtliches aus den griechischen Zauberpapyri Aegyptens. Archiv Orientalni 3 (1931) 119—, 327—.

⁴⁰ PGM. II. 45—.

⁴¹ PGM. I., 194.

⁴² Cicero, Tusc. disp. I, 108; Diodóros I. 92. Sex. Emp. Pyrrh. 3, 24, 226. Vö. Hermann, A., Einbalsamierung. Reallexikon für Antike u. Christentum IV (1959) 802; Wiedemann, A., Herodots zweites Buch. (Leipzig 1890) 361—362.

⁴³ PGM. I, 2—.

⁴⁴ Ilyen varázspraktika kandúrral kapcsolatban is ismeretes. PGM. I. 34, Vö. Dobrovits A., Egyptom . . . 82.

⁴⁵ Petrie, Fl., Roman Ehnasya (Herakleopolis Magna). (London 1904) (Castiglione László figyelemztetése). A közölt darabok közül három mutat domborművünkkel rokon részleteket, vagy elrendezést.

a) Terrakotta ibisz (Petrie szerint bennu madár) gyümölcsessel megrakott kosár előtt. A szobrocska a H. házban került elő. LII t. 142.

b) Ibisz medaillonban, mellette üllő pávián. Terrakotta. LII t. 143.

c) Aediculában tál előtt üllő ibisz. Terrakotta. LII A. t. 152. Művészeti és vallástörténeti szempontból is figyelemreméltó tény, hogy az ehnasiai leleteknél nem mindig állapítható meg biztosan, vajon főnix vagy ibisz madárral állunk-e szemben. A kérdés eldöntése tulajdonképpen nem is döntő fontosságú, tekintettel arra, hogy a két madár a későkori vallásban egyre szorosabb kapcsolatba jut egymással. Az ibisz—szív összefüggés nyilván nagyban hozzájárult ennek létrejöttéhez. (Thoth mint szív l. Boylan, P., i. m. 114—Vö. Horapollo, Hieroglyphica I. 36, mely szerint az ibisz, mint hieroglifa a szívet jelenti.)

A szív amuletteken néha főnix jelenik meg [Wesetzky V., Herz aus Skarabäus. Diss. in honorem dr. Eduardi Mahler. (Bp. 1937) 53.; Petrie, Fl., Scarabs . . . (London 1917) XVIII. t. 24. vö. LXXIII t. j.]

A Rhind halotti papirusz szerint a halott lelke

A IV. századtól kezdve a kereszténység terjedése következtében a szent állatok élő példányainak nyilvános tisztelete egyes helyeken valószínűleg egyre nagyobb nehézségekbe ütközött,⁴⁶ s a pogányság híveinek az élő állatok helyett azok ábrázolásainak, v. múmiáinak kultuszára kellett szorítkozniuk.

Mint az előbbi rövid összefoglalásból is kitűnik,

Thoth tisztelete az egyiptomi vallás fennállásának utolsó periódusában is nagy jelentőségű maradt, s ez a tény bizonyos alapot nyújt annak az elméletnek⁴⁷ a számára, mely Mihály arkangyal kopt és etióp legendákban szereplő alakjának egyes vonásait Thothra igyekszik visszavezetni.

Kákósy László

TO THE PROBLEM OF THE THOTH CULT IN THE ROMAN EPOCH

Summary

The author deals with the role of Hermes-Toth in the religious life of Egypt in connection with a limestone relief in his possession, portraying an ibis sitting in a sanctuary. He states that this deity had a considerable significance even in the latest period of Egyptian religion. The relief in his judgement is an object of the domestic cults, especially important in the

Roman epoch. He also throws light upon the use of the relief, relying on the evidence of some passages of the late magical papyri. Related pieces uncovered in course of the Ehnasia excavations tend to show that the small relief may probably be assigned to the late Roman period.

L. Kákósy

RÓMAI ÉPÜLETEMLÉKEINK MŰEMLEKVÉDELMI ÉS MŰSZAKI KÉRDÉSEI

Hazánk az ókori építészeti kultúra emlékeiben szomszédainkhoz viszonyítva igen gazdag. A múlt század végén megindult archeológiai kutatás Budapesten és az ország más területén is nagyjelentőségű épületek nyomaira akadt, részben fel is tártta és feldolgozta; közülük nem egy ma is mint a provinciális római építészet kiemelkedő emléke szerepel a tudományos köztudatban.

A régészeti kutatások megindulása óta a feltárás és a feldolgozás módszerei nagy fejlődésen mentek keresztül. A magyar régészeti kutatás lépést tudott tartani az általános fejlődéssel, mert nemcsak a két világ-háború között, hanem napjainkban is sorra tárja és dolgozza fel korszerű tudományos felkészültséggel a napvilágra került emlékeket.

Római kori épület-emlékeinkkel kapcsolatos műemlékvédelmi és egyéb műszaki vonatkozású ténykedések azonban sajnálatos módon nem érték el a tudományos feldolgozások szintjét. A régészeti feldolgozások műszaki dokumentációiban kevésbé, mint inkább az épületek műemléki állapotában megnyilvánuló ezen ellentmondás okairól, feloldásának lehetőségeiről máshelyütt már szoltunk.¹ Mégis a már elhangzottak megismétlésével kell kezdenünk írásunkat, ha a műemléki szakirodalom² és az ókori műemlékek helyreállításának területén az utóbbi években kedvező változás állott is be, és bár a figyelem mindinkább ezek felé fordult.

A közelmúltban nyomtatásban megjelent hivatalos Műemlékjegyzékben³ szereplő 2000 műemlékünk és 7000 műemlékjellegű épületünk között kb. 20 prehisztorikus és kb. 60 római korból származó objektum szerepel. A nyilvántartási adatokat szemlélő azt hihetné, hogy

a ritkaságszámba menő antik emlékek műemlékállományunk feltéve őrzött és gondozott példái, annál is inkább, mivel ritkaságuk mellett hazánk anyagi kultúrájának korai idejét, kezdeteit képviselik, így előkelő helyet foglalnak el a műemlékeink értékelésében kialakított hierarchikus rendben. E feltételezés és a valóságos helyzet — római kori épületeink viszonylagos műemléki elhanyagoltsága — összevetése világít rá a másik ellentmondásra, amely ma már távolról sem olyan éles, mint pár évvel ezelőtt volt, mégis ellentmondás, és az is marad, míg a kérdés az összes érdekelt és illetékes szervek és hatóságok bevonásával elvileg, szervezeten stb. tisztázást nem nyer.

Milyen okok idézték hát elő ezeket az ellentmondásokat, római kori épület-emlékeink viszonylagos elhanyagoltságát?

Az első ok magában az épület-emlék jellegében, természetében rejlik. A régész munkájában a napvilágra került épület az archeológiai lelet egy fajtája, amely a legtöbb esetben nem ad olyan sokrétűen kiaknázható tudományos feldolgozási lehetőséget, mint az ingó leletek: a kerámia, érmek stb. vagy képzőművészeti alkotások, nem is szólva az önmaguktól megszólaló emlékekről. Hátrányban van az épület az ingó leletekkel szemben nemcsak a tudományos feldolgozás, hanem az archeológia nem kevésbé fontos területén: a didaktika vonalán is, mivel konzerválása, fenntartása — tehát a kulturális, oktatási célokra alkalmasság tétele, bemutatása — sokkal több pénzbe kerül mint amazoké, sőt a tudományos igények kielégítésének: a feltárásnak, feldolgozásnak, és publikálásnak a költségeit is sokszorosan meghaladja.

főnix-szé, szíve sólyommá és ibisszé változik [Pap. Rhind I. 2, 7; Möller, G., Die beiden Totenpapyri Rhind. (Leipzig, 1913.)]. Egy késői túlvilági könyv szerint a halott a másvilágon ibisszé válik [Lieblein, J., Le livre Egyptien: Que mon nom fleurisse. (Leipzig 1895) IV., XXXI., XXXII., XXXIII., XLIX. t.].

Thoth, mint hold már a régebbi vallásban is összefüggésben állt az idővel. A főnixmadárral való kapcsolatba jutás ezt az összefüggést még inkább elmélyítette. Ailianos az ibisz tojásainak számát a hónap napjainak számával hozza kapcsolatba (De nat. an. II. 38.; Hopfner, Th., Fontes 413). Az ibisz végül az örökkévalóság szimbólumává is lesz. Apionnak Hermopolisban egy halhatatlan ibiszt mutattak (Ailianos, Hist. an. X. 29.; Hopfner, Th., Fontes... 171.).

⁴⁶ Julianusnak új Apis bika után kellett kutattatnia (Ammianus XXII. 14, 6.).

⁴⁷ Lanczkowski, G., Thoth und Michael. MDIK 14 (1956) 117—.

¹ Hajnóczy Gy., Archeológia — műemlékvédelem. Hozzászólás Major Máté: Műemlékvédelem és dr. Gerő László: A magyar műemlékvédelem problematikája c. előadásához. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 3—4 (Bp. 1958) 485.

² Héjgy M.—Kozák K., Műemlékvédelem és régészet OMF kiadványai. I. Magyar Műemlékvédelem. 1949—1959. (Bp. 1960) 211.

³ Műemlékjegyzék. Országos Műemléki Felügyelőség. (Bp. 1960).

Az antik épületek állapotának elhanyagoltságát részben a tudományos és didaktikai szempontok érvényesítésének aránytalansága idézte elő.

Az antikvitás anyagi kultúráját megtestesítő épületünk mindegyike rom-műemlék, „holt” emlék, gyakorlati célokra nem használható objektum. A holt műemlékek között is külön osztályt képvisel, mivel nem a föld felszínén álló, ismert épület elpusztult csonkjai, maradványai, hanem vagy modern települések határain belül, vagy beépítetlen területen egyszerre — „holt” emlékké újjászülető épület. Városképi és tájképi szempontból tehát teljesen új motívum, melynek fenntartása és bemutatása — különösen a beépített területeken — városrendezési feladatokat támaszt: épületbontást, telek-kisajátítást stb., közvetlenül nem „hasznosítható” céllal. Természetes, hogy az ilyen műemlék fenntartása sokkal nagyobb áldozatot jelent a közösség számára, mint pl. egy barokk lakóház homlokzatának kitatarozása.

Ez azonban mindenütt így van, ahol épületromok vannak, és ahol a társadalom igényli a múlt korszakok emlékeinek megőrzését, gondozását — elpusztult állapotukban is. A régészeti feltárások útján napvilágra került épület-emlékek jellegéből folyó általános problémák mellé még a hazai történetkutatás és műemlékvédelmi gyakorlat adottságai járulnak. Mostoha történeti sorsunk eredményezte, hogy a magyar középkor anyagi kultúrája és épületeinknek nagy része is elpusztult, így a kor történeti rekonstrukciójához a régészek ásójára is szükség van.

A magyar középkor történeti rekonstrukciója, anyagi emlékeinek védelme kétségtelenül súlyponti kérdése mind történettudományunknak, mind műemlékvédelmünknek. Ez a felismerés eredményezte azt, hogy a középkor emlékeinek tudományos feldolgozása és műemléki állapota, gondozottsága között a legtöbb esetben nem tátong olyan űr, mint a korábbi korszakokat képviselő emléktanyagban, így a római kort képviselőiben is. Ennek műemlékvédelem-történeti oka is van: hazánkban a középkori építészeti emlékek ösztönzőték a műemlékvédelem megszületését, a fenntartott épületeken a purizmustól kezdve a modern műemlékvédelmi szempontok kikristályosodásáig a restaurálás, rekonstrukció stb. módszereinek fejlődése szinte lépésről lépésre lemérhető. Ez az állapot a gyakorlati építészettel való szoros kapcsolat folytán alakult ki, amellyel a többi korszak műemlékvédelme nem rendelkezhetik. Ennek az erőteljesen érvényesülő gyakorlati hagyománynak tulajdonítható — nem elvekben, hanem praktikusán —, hogy *tervszerű műemlékvédelmünk még ma is — a középkorral kezdődik*. Ma már szervesen folytatódik az utána következő korszakok épületeire is érvényesen, hiszen a műemlék fogalmát kronológiailag „előrefelé”, az eklektikán keresztül szinte a máig terjesztették ki — legújabbban az építészeti társadalmi egyesülete a közelmúltban elhunyt neves építészek oeuvrjét is védelembe ohaítja részesíteni —, csak a középkort megelőzőkre vonatkozóan nem alakult még ki megfelelő álláspont, melynek gyakorlati, *szervezetszerű* megvalósítása megakadályozná végre a hazai emléktanyag e különleges értékeinek évről-évre való rongálódását, pusztulását.

Római kori épületeink relatív gondozatlanságának következő okát abban látjuk, hogy az ókori régészeti kutatómunkában szervezett keretek között építész szakemberek úgyszólván nem szerepelnek. A hiány a régészeti tudományos oldalát épp úgy érinti, mint a műemlékit. Sok esetben a régészek még ma is „ad hoc” felfogadott vagy szerződöttetett műszaki szakembert alkalmaznak a szükséges felmérési, dokumentálási és rekonstrukciós munkák végrehajtására, ha nem maguk végzik el ezeket, s eltérő felmérési eljárásokkal dokumentálási módszerekkel dolgozzák fel anyagukat akkor, amikor európa-szerte az archeológusokat nagy műszaki apparátus segíti és tehermentesíti egységesen kidolgozott munkamódszerekkel. A régész és az archeológiában jártas műszaki ember állandó hivatatos kapcsolata automatikusan magával hozná a műemléki helyzet megjavulását is,

mert nem minden régész egyforma készséggel és érzékkel kezeli épületét, sokszor nem is ambicionálja megtartását, ismerve a konzerválás és helyreállítás anyagi és kivitelezési nehézségeit. Ha pedig súlyt helyez az általa feltárt objektum további fenntartására — tehát az objektum didaktikai szerepét nem adja fel —, akkor a legtöbb esetben nagy utánjárással, sokszor csak egyéni ügyességével sikerül — ha sikerül — a munkához szükséges anyagiakat stb. előteremtenie.

Ezzel függ össze ókori műemlékeink elhanyagolt állapotának — véleményünk szerint — alapvető oka: a különböző régészeti intézmények egymás és a műemlékvédelmi hatóságok közötti kapcsolatainak rendezetlensége műemlékvédelmi kérdésekben, továbbá a műemlékvédelmi hatóság szervezetének ismert dualizmusa: a fővárosra és vidékre való kettőosztottsága is. A vidéki ókori műemlékek újabban megindult helyreállításai munkálatainak végrehajtását az OMF gyakorlított és tapasztalt tervező és kivitelező gárdája végzi, Budapesten a felmerülő tervezési feladatoknak van csak fóruma: a BUVÁTI, míg magát a helyreállítást szakszerűen végző építőipari vállalat nem áll rendelkezésre. Véleményünk szerint ez a dezorganizált állapot, a szervezeti kérdések tisztázatlansága nem lehet termékeny kiindulási alap az ókori műemlékvédelem kérdéseinek intézményes megoldására.

Végül néhány szót a műemléki nyilvántartás, az ókori műemlékek védetté-nyilvánításának, megjelölésének kérdéséről. A műemlék-állomány számbavétele, lajstromozása a kiindulás minden további munkálathoz s még ezen a területen sem megnyugtató a helyzet, s híven kifejezi műemlékügyünk ókori vonalának rendezetlen állapotát. A Műemlékjegyzék ókori része nem teljes, tudomásunk szerint klasszika-archeológus nem nézte át a jegyzék adatait kibocsátása előtt. A szombat-helyi Iseum meg nem említésének oka pl. csak elnézés lehet, hiszen a romterület tervezésével foglalkozik az OMF — formálisan még sem védi a törvény. Az ismert, de még fel nem tárt nagyjelentőségű régészeti területek védettségének megállapításában a műemlékvédelmi hatóságnak nem alakult ki álláspontja, azaz negative igen: mert nem vette fel jegyzékébe — holott a megelőző műemlékvédelem egyik módja lehet ezeknek a területeknek védelme és megjelölése. Másrészt a régészek közül sokan nem tudják adminisztratív a teendőket a műemléki nyilvántartással kapcsolatban — a telekkönyvekbe nem vezetik be a védetté nyilvánítást, helyesebben nem ellenőrzik a bejegyzést vagy a hatóság nem veszi tudomásul bejelentésüket. Mint alapvető kérdés merül fel az összes épület-emlékeknél, legyenek azok budapestiek vagy az ország más területein levőek, az antik épületek megjelölésének hiánya. Távrolról sem akarunk az ókori objektumokkal szemben elfogultak lenni, de ha a közeli múlt emlékeit, még a jelen századiak közül is sokat megjelölünk a „Műemlék” táblával — miért nem jelöljük meg a „valóban” műemlékeket? (Csak nagy romterületen belüli tájékoztatásra alkalmas épületmaradványra ráhelyezett tábla, ezért megjelölésüket másképpen kellene megoldani. Az OMF egyik állagmegóvási munkája kapcsán merült fel közvetlenül a megjelölés kérdése; javaslatunk alapján a római mérföldkö formájára mintázott köoszlop helyettesíti a „Műemlék”-táblát, az oszlopra a szükséges felirások magyarázó ábrák is rávezethetők. Rómában utcánév jelzésére — tehát a mérföldkö tartalmi jelentéséhez közelálló új funkcióra — használják fel — nálunk a szabad ég alatt levő antik emlékek egységes és általános megjelölése lehetne.)

Összefoglalva az elmondottakat, római kori épület-emlékeink műemléki helyzetének megjavítását látogatva, a következő adottságokkal kell számolnunk: az épület-emlék jellegéből folyó ellentmondás, a tudományos és didaktikai szempontok érvényesítésének aránykérdése, a romműemlék adottságaiból származó nagy költségkihatás, az antik objektumok „rangsorolásában”, nyilvántartásában, védettségi kérdéseiben, megjelölésében mutatkozó hiányosságok, a műemlékvédelmi gyakorlat egyoldalúsága, a műszakiak aránytalanul kis szerepe a

régészeti munkák körül, végül az együttműködés hiánya az érdekelt intézmények között.

*

Bár mindezek az okok ma is fennállanak, napjainkban már lényegesen kedvezőbb a helyzet a tárgyalt területen, mint pár évvel ezelőtt: az ókori műemlékvédelem kérdése elmozdult holtpontról. A közelmúltban sok régész és műemlékvédelmi szakember megjárta Rómát és Görögországot és ha a Fórum Romanum és a Palatinus meglepő elhanyagoltsága kissé meg is vigasztalta az Aquincumunk állapotán elszomorodókat — de Ostiában, különösen pedig Herculaneumban és Piazza Armerinában olyan ragyogó műemlékvédelmi és bemutatási módszerekkel ismerkedhettek meg, amelyek látán lemeríthették az idő múlását a műemlékvédelem fejlődésében, és azzal a gondolatokkal tértek haza, hogy hazai emlékeink provinciálisak és szerények ugyan, de a bennük rejlő didaktikai, kulturális érték többé nem kezelhető holt tőkeként, kihasználatlanul. Amint a cseh-szlovákiai és lengyelországi tanulmányutak tapasztalatai sok vonatkozásban segítettek műemlékvédelmünk középkori és újkori gyakorlatát, — a klasszikus kultúra vidékeire irányuló utazások termékenyítő hatása máris jelentkezik több, területünket érintő intézkedésben.

Az is igaz, hogy a magyar műemlékvédelem az ország pusztulása után nem kezdhetette munkáját az antik romok helyreállításával, amikor rom volt az „élő” vagy eleve nem épületeink nagy része is — s olyan feladatok előtt állt, amelyeket már a múltnak kellett volna elvégeznie: a lajstromozást, a műemlék-nyilvántartást, a topográfiai megírását, a városképi vizsgálatok megejtését stb. Az épületek közül pedig természetesen azokkal az objektumokkal kezdte munkáját, amelyeket a mindennapi élet számára kellett használhatóvá tenni, a lakóházakat, középületeket, kastélyokat hozta rendbe, olyan komplex intézmény — az Országos Műemléki Felügyelőség — megszervezésével és segítségével, amely a tervezést és kivitelezést már együttesen el tudja látni. Éppen napjainkban alakult ki az a helyzet, hogy sor kerülhetett a holt műemlékek intenzívebb felügyeletére és gondozására — az OMF feladatainak súlypontja a jelek szerint a jövőben erre a területre helyeződik át — és ez a körülmény szolgáltat reális alapot római kori objektumaink műemléki állapotának megjavításához és kölcsönöz aktualitást írásunknak is.

Röviden tekintünk át azokat az eredményeket, amelyek máris jelzik az antikvitás emlékeinek a múlthoz képest erőteljesebben érvényesülő megbecsülését. Vidéken a következő helyeken indulnak meg, folynak vagy fejeződtek be műemlékhelyreállítási munkálatok: a Dunakanyarban, Pécsen, Tác-Fővenyepusztán, Fenékpusztán, és Szombathelyen, s ahol — a budai katonai amphitheatrum után először — a részleges épületrekonstrukció lehetséges is fennáll, az Iseum homlokzati szakaszán. Az OMF a következő 5 évre érvényes költségvetésének megtervezése előtt tájékozódott hazai antik épület-emlékeink állapotáról⁴ — helyzetünkre jellemzően: lényegében egy kívülállótól — s a már felsoroltak mellett Környe, Visegrád-Sibrikdomb, Sümeg, Balatonfüred,

Örvényes és Vöröserény emlékeit jelölte meg, amelyeket kisebb-nagyobb összeggel az 5 éves terv keretében helyreállítja, ill. munkálatait megkezdi. Budapesten a felszabadulás óta a közelmúltig — a romterületek kisebb-nagyobb konzerválási ténykedései mellett — műemléki vonatkozásban úgyszólván egyetlen jelentős eredmény született: a Korvin Ottó utcai helytörténeti múzeum, amely példaadón mutatta meg Óbuda városrendezésének a majdan napvilágra kerülő antik emlékek bemutatási lehetőségeit. Legújabbban pedig nagyszabású munkálatok indultak meg Aquincumban is, a romkert bekerítése ma már a megvalósulás stádiumába lépett, ezenkívül a Flórián-téri fürdő, a cella trichora, a Meggyfa utcai villa védelme, ill. helyreállítása tekinthető befejezett ténynek. A jövő terveit illetően pedig Aquincum végleges képeinek kialakítása elképzelhetetlen környezetének és úthálózatának rendezése nélkül, amelyhez hozzá tartozik a Római-parttal, valamint az Aranyhegy környékén létesítendő Skansen-múzeummal kapcsolatos területrendezési kérdések tisztázása is. Óbuda városrendezési terveit úgyszólván az antik műemléki adottságok figyelembevételével kell születtek, de még nincs késő a közbelépésre, mint ahogyan Albertfalvát is figyelemmel kell kísérniök a műemlékvédelmi szakembereknek, hogy Aquincum sorsára ne jusszon, és olyan újabb létesítmények szabadjalják szét területét, amelyek többé eltávolíthatatlanok.

Befejezésül összefoglaljuk az antik műemlékek intézményes kezelését elősegítő javaslatainkat:

1. Az ókori építészeti objektumok műemléki kérdései csak a régészeti intézmények és a műemlékvédelmi hatóság közötti legszorosabb együttműködés alapján oldhatók meg. Az együttműködés formái közül a leg hatékonyabb az lenne, ha az OMF keretében ókori részleg alakulna, régészek és csak ezzel a témával foglalkozó építészek közreműködésével. Ez a konstrukció — az OMF jelenlegi területi — felelős rendszerével szemben — a profil szerinti szakcsoportok vagy műtermek kialakítását jelentené, ami a műemlékvédelmi munka tudományosabbá tételét eredményezné és szakonként a helyes személyi arányokat is kialakítaná. Az ókori szakcsoport a főváros és vidék antik műemlékvédelmének közös tervezési és kivitelezési szerve lenne.

2. A csoport végérvényesen tisztázná a római kor építészeti kultúráját leghívebben tükröző épület-emlékek lajstromát, rendezné a megjelölés módját és formáját.

3. Műszakilag segítséget nyújtana a feltárások munkálataihoz, egységes dokumentációs módszert dolgozna ki országos érvényességgel. Kialakítaná saját — a régészeti felvételezésektől eltérő — műemléki dokumentációs gyűjteményét is a jegyzékbe felvett objektumokról, végül elkészítené a kiállításokra és egyéb tudományos célra felhasználható rekonstrukciókat és modelleket.

4. Magasabb régészeti szervek és a feltáró régészek hozzájárulásával meghatározná azt a fontossági sorrendet, amelyben az ismert emléanyag állagmegővését, kiegészítését, stb. végrehajtja, végül pedig a leletmentések alkalmával későbbi műemléki munkák feltételeit megteremtene.

Hajnóczy Gyula

⁴ *Hajnóczy Gy., Helyzetfelmérési tanulmány a magyarországi római kori épületemlékek állapotáról. (1960) Kézirat. Adatszolgáltatás az OMF 5 éves tervének*

költségvetéséhez, a közeljövőben restaurálásra kerülő objektumok kijelölése.

PROBLEME DES DENKMALSCHUTZES UND TECHNISCHE FRAGEN BEZÜGLICH RÖMISCHER BAUDENKMÄLER IN UNGARN

Auszug

Der zweite Weltkrieg fügte auch den ungarischen Kunstdenkmälern einen empfindlichen Schaden zu: ein bedeutender Teil wurde vernichtet bzw. beschädigt. In der Arbeit der Wiederherstellung fiel eine wichtige Rolle dem Landesinspektorat für Kunstdenkmäler zu, einem nach der Befreiung Ungarns gegründeten Organ, das mit Hilfe seines eigenen Konstruktionsbureaus und technischen Apparates im Wesentlichen auch dazu bestimmt war, die Kriegsschäden zu reparieren. Die Konservierung und Restaurierung der „toten Kunstdenkmäler“, der Ruinen konnte nicht die Aufgabe der ersten Nachkriegsjahre bilden; erst in jüngster Zeit wurde das Augenmerk diesen Problemen zugewandt, und im Rahmen des nächsten Fünfjahrplanes werden bereits mehrere bedeutende römische Baudenkmäler konserviert und fachgemäß wiederhergestellt.

Auch seit der Befreiung wurde schon vielen römischen Objekten ein entsprechender Schutz zuteil. Die wichtigsten davon sind: in Budapest, in der Korvin-Ottó-Gasse ein lokalhistorisches Museum, welches sich über den erschlossenen Resten eines Wohnhauses im Erdgeschoß eines modernen Mietshauses erhebt; die urchristlichen Grabkammern in Pécs; mehrere Limes-Wachtürme im Donauküste nördlich von Budapest; Teile der Siedlungen von Táp-Fövenypusztá und Fenékpusztá, usw. die konserviert wurden. Die Regelungs- und Ausführungspläne des Bades in Budapest, Flórian-

tér, der cella trichora, des Gebäudes mit dem Mosaikboden der canabae der Militärstadt von Aquincum und der Gegend der Zivilstadt sind bereits fertiggestellt. In Kürze soll die mit Marmorreliefs versehene Fassade des Iseums in Szombathely hergestellt werden. Der Fünfjahrplan umfaßt Aufgaben, wie die Konservierung bzw. Wiederherstellung der spätrömischen Stadtmauer von Környe, des castellum von Visegrád-Sibrikdomb, der Villen von Balatonfüred und Örvényes sowie der Dammbauten bei Vörösbény.

Der Denkmalschutz an den römischen Bauten kann sich aber nicht auf die Lösung von ad hoc auftauchenden Problemen beschränken. In der Zukunft soll sich die Praxis des planmäßigen Denkmalschutzes auch auf das Altertum erstrecken, wie dies im Bereiche der übrigen Epochen bereits zur Praxis geworden ist. Dazu ist es notwendig, die Beziehungen zwischen den Organen der archäologischen Forschung und des Denkmalschutzes zu kräftigen und im Rahmen des Instituts für Denkmalschutz eine aus Archäologen und Architekten bestehende Fachgruppe zu bilden, die durch vereinte Anwendung der wissenschaftlichen und technischen Gesichtspunkte, unter Geltendmachung der Prinzipien des modernen Denkmalschutzes, den Schutz der auch in europäischem Maßstab bedeutenden Bauobjekte aus dem Altertum in Ungarn planmäßig verwirklichen wird.

Gy. Hajnóczy

ÚJABB ADATOK A TARSOLYLEMEZEK STÍLUSÁNAK ELTERJEDÉSÉHEZ KELET-EURÓPÁBAN

A magyar őstörténet régészete számára a kelet-európai síkság, a Volga-vidék és az Urál hegység környéke még sok fontos leletet rejt magában. Ezenkívül a már kiásott és múzeumokban őrzött régészeti anyagban is lehetnek és vannak számunkra döntő fontosságú emlékek. A jelzett területen levő múzeumok tanulmányozása a kutatás égetően fontos feladata kell hogy legyen továbbra is.

A közelmúltban újabb fontos leltre hívta fel a figyelmet a szovjet régészet. 1959 tavaszán, a moszkvai őssz-szovjet akadémiai régészeti értekezleten G. A. Archipov mári (cseremiszi) régész bemutatta a veszelovszkoei ősmári temető ásati anyagát. Ennek során nyilvánvalóvá vált előttem, hogy végre előkerült az első közelálló párhuzam a honfoglaló magyarság tarsolylemezeihez. Eddig ugyanis ilyenek a Kárpátok vonulatától keletre nem voltak ismeretesek.

A veszelovszkoei temető jelenleg publikálás alatt áll, így csak magának a tarsolylemeknek a bemutatására vállalkozhatom. Válgék az minél előbb a kutatók közkinésévé.

A temető 19. sírjából került a tarsolylemez napvilágra.¹ Sajnos a temetkezés hamvasztásos, így az aranyozott ezüstlemez (1—2. kép) erősen megrongálódott. Megérdemli a részletes elemzést a tarsolylemez ábrázolása is. A palmettákból formált életfa-motívum követése, a heraldikusan elhelyezett oroszán-alakokkal együtt messze vezetne. Ez még alapos és hosszadalmas vizsgálatot kíván. Az egész kompozíció közel áll a bezdédi tarsolylemez ábrázolásához, csak hogy ott a palmetták egy keresztmotívumot ölelnek közre. Két oldalt

pedig egy-egy mesebeli állat alakja ágaskodik. A háttér mindkettőnél poncokkal van beütögetve. Rajta kívül nem volt a sírban jelentősebb tárgy, csak égett vastöredékek és hamvak. A tarsolylemez motívumait tekintve egyedülálló a temetőben, azonban rokonformájú tarsolylemezek vannak még néhány más sír leletanyagában is. Az utóbbiak záró szerkezetükkel a bodroszterdahelyi tarsolyra emlékeztetnek,² alakjuk azonban középen elkeskenyedő, majd az alsó részük mintegy rojtszerűen kiszélesedik.

A veszelovszkoei temetőt G. A. Archipov a IX—X. századra keltezi és kétségtelül ősmári temetőnek tartja. Nem minden sír hamvasztásos, vegyesen előfordulnak csontvázas sírok is. Ez a korszak az, amikor a máriknál a hamvasztás szokása kezd eltűnedezni. A lelőhely — Veszelovszkoe község — a Volgától északra, nagyjából Gorkij és Kazany városok között középtájon van, a gorkiji terület hmelevickiji rajonjában, a Malij-Kaksa folyó partján. (A Volga baloldali mellékfolyója.)

Már a lelőhellyel kapcsolatban több kérdés merül fel. Hogyan kerülhetett ide egy honfoglaló magyar típusú tarsolylemez? Vajon esetleg a IX. században még a délorosz steppéken vándorló magyaroktól jutott fel ide északra? Vagy inkább helyi készítménynek kell hogy tartsuk? Épp az utóbbi mellett fel lehet sorakoztatni néhány érvet. Egy későbbi párhuzama a honfoglaláskori tarsolyoknak, igaz hogy bőrből, már régen ismeretes a kekomäki temetőből (Karélia), melyet a XII—XIV. századra kelteznek.³ Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy a Szolnok-Strázsaalmi tarsolylemez díszítése bőrttechnikára emlékeztet.

technikailag nem állt módomban megvizsgálni.

³ Schwindt., P. Th., Tietuja Karjalan Rautakandesta. (1895); néprajzi párhuzama ismeretes Északkelet-Kisázsziából (Sivas), börtarsoly, amely Mészáros Gyula gyűjteményében volt (László Gyula közlése).

¹ Jelen munkámhoz az összes rajzokat Fettich Nándor volt szíves elkészíteni. Segítségét itt is hálásan köszönöm.

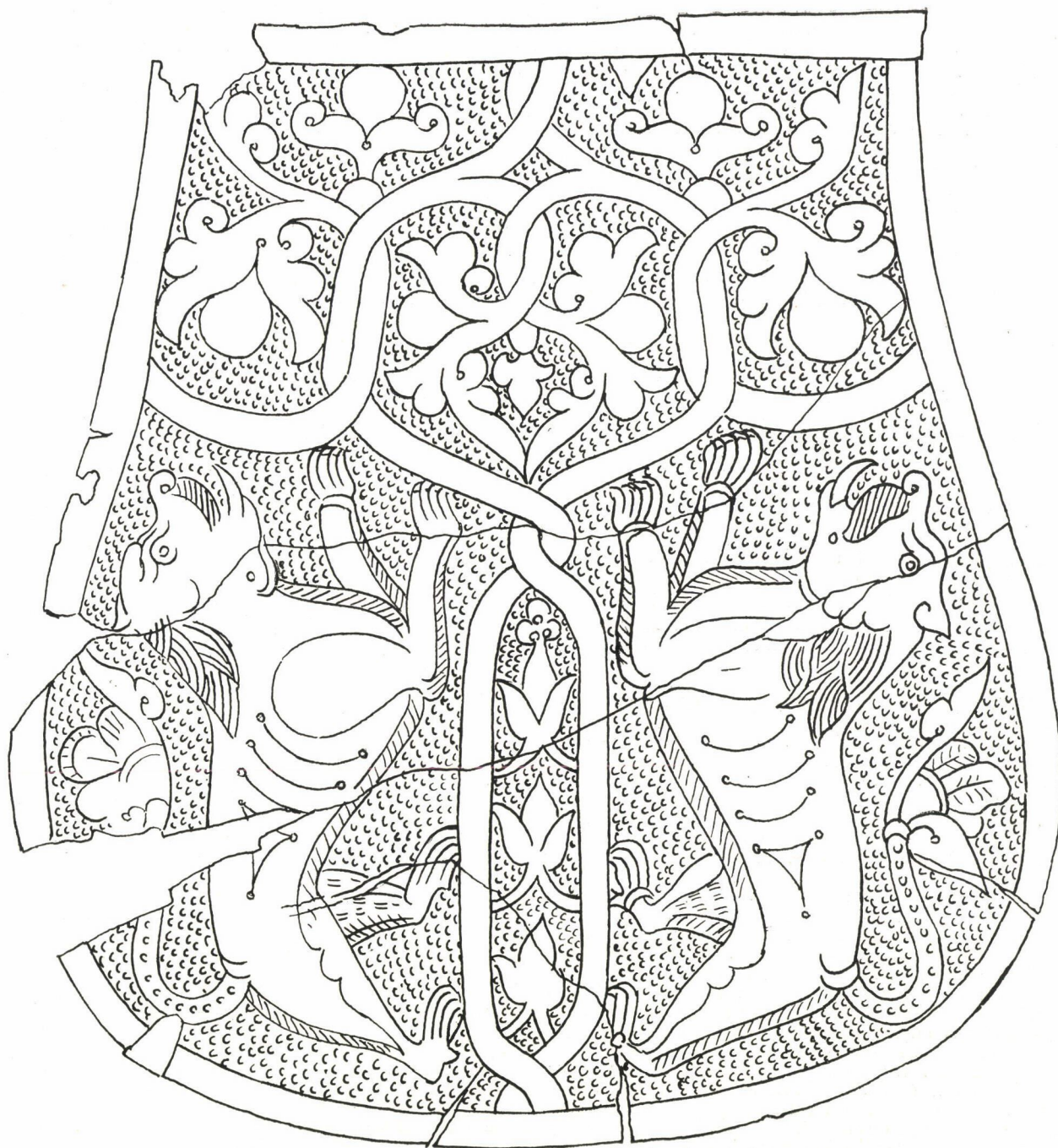
² László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944.) 436., 50. kép. 3. sír. A veszelovszkoei vereteket

1. kép. A Veszélovszkoje falu mellett előkerült tarsolylemez

Рис. 1. Бляха сумки, найденная у с. Веселовского

Fig. 1. La plaque de sabretache trouvée près du village de Vesselovskoye

2. kép. A Veszélovszkoje falu mellett előkerült tarsolylemez rajza

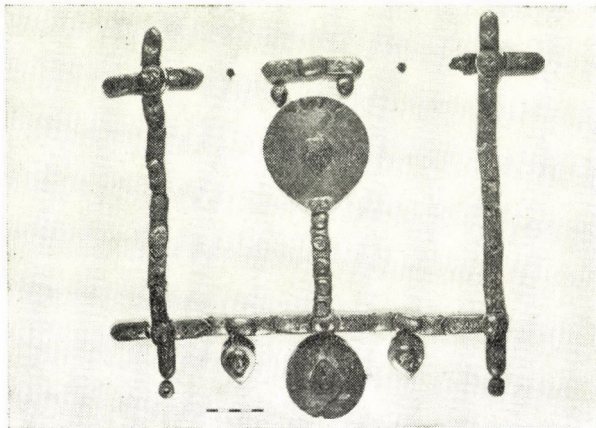
Рис. 2. Рисунок бляхи сумки, найденной у с. Веселовского

Fig. 2. Dessin de la plaque de sabretache trouvée près du village de Vesselovskoye

Ezzel szemben van egy déli párhuzama is a tarsoly-lemezeknek, amelyre már Hampel is rámutatott, ez pedig a damaszkuszi préselőminta.⁴ Véleményünk szerint, tekintet nélkül az utóbbira, mégis inkább a honfoglaló magyarság finn-ugor eredetű kultúrelemei között kellene keresnünk a tarsolyviselés gyökerét, melynek a Kárpátmedencében eddig több mint tizenöt különböző helyen találták meg a régészeti emlékeit.

Lehetségesnek látszik az is, hogy nemcsak ebben, hanem a honfoglaláskori női viselet egyes vonásaiban is megtalálhatók a finnugor hagyományok.

A női viselet kérdéseire már a kandidátusi disszertációmban is kitértem röviden.⁵ A bodrogszerdahelyi

3. kép. A sztálingrádi területről előkerült lószerszám összképe

Рис. 3. Сбруя, найденная в сталинградской области
Fig. 3. Vue d'ensemble du harnais trouvé dans le territoire de Stalingrad

temető 4. sírjában⁶ fekvő női csontvázon (5. kép), véleményem szerint a ruhára felvarrott veretek hasonlóan helyezkednek el a csegandai II. sz. temető 15. sírjában eltemetett női ruhadíszhez, vagyis a vállakat és a felkart díszíthették.⁷ Ez a párhuzam a pjanobori kultúra köréből való, amelybe a magyarság már nem tartozott bele, hamarabb kiválván a kámai „őshaza” népei közül. (A jelzett temető a Káma folyó jobbpartjához közel, a Bjelaja torkollal szemben fekszik.)

Szeretnék legalább tájékozódásképpen párhuzamot említeni a tarsolylemez ábrázolásához. Csak az egészen közelálló, szorosan kapcsolódó párhuzamokra utalok itt, hiszen az életfa és a két oldalán álló állatalakok sok nép művészetében megtalálhatók keleten.

A lemez alakját az ábrázolás igyekezett követni, a kiszélesedő alsó rész kifelé ívelő vonalát ellentétesen követi az oroszlánok hátának íve és a két vonal között helyezkedik el az állatok palmettás farka. Az állatok kissé ágaskodnak, nyelvüket kiöltik. Az életfa tulajdonképpen indákból van kialakítva, melynek ágai, vagyis az indák folytatásai túlmennek a lemez veretén. Ez utóbbi a textiltechnikára, mint mintaképre utal. A háttérteret kerek poncok emelik ki.

Az általam ismert adatok szerint ez az ábrázolás kétségtelenül déli eredetű. (Gyökerében mezopotámiai.)

⁴ Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. (Bp. 1907).

⁵ Эрдеи, И., Венгры в Лебедии. (Ленинград 1959) (Kandidátusi disszertáció tézisei.) 28—33. kézirati o.

⁶ Uo. 64., X. t.

⁷ Генинг, В. Ф., Археологические памятники Удмуртии. (Ижевск 1958) 69—71., 27—28. kép.

⁸ Kádár Z., Bizánci művészet. (Bp. 1959) 42., 31. kép.

Hasonló jelenet látható azon a X. századi márványdomborművön, amelyet az athéni Bizánci Múzeumban őriznek. Kádár Zoltán véleménye szerint⁸ a perzsa művészet szellemét folytató arab textilek nyomán került rá az oroszlánok által őrzött életfa erre az emlékre. Az arab textilek ebben az időben bizonyosan elkerültek a Volga középső folyásának vidékére is, ez az ősi kereskedelmi víziút, a Volgai-Bolgárország fejlett kereskedelmi élete tette ezt lehetővé. Sajnos textileletekkel ez a vélemény nem támasztható alá.

VII—VIII. századi perzsi szőnyegek⁹ vadászati jelenetek során láthatók olyan ábrázolások, ahol két kutya fogja közre az életfát. Későbbi bizánci szőnyegen a két oroszlán az életfa mellett dühödten hátrafordul, miközben egy-egy harcos lándzsával hátbadófi őket.¹⁰

Rokon ábrázolások szláv területen is létrejöttek. Így például a novgorodi Szofigja székesegyház egyik kapuján a XIV. századból eredő ábrázolást láthatunk, amelyen az „életfa” két oldalán egy-egy egymástól különböző állat: egy oroszlán és egy egyszarvú áll. Az oroszlán farka itt is, csakúgy, mint tarsolylemezünkön, palmettában végződik. A fán egyébként egy ember áll.¹¹ Az

4. kép. A szügyelőveret nagyított képe

Рис. 4. Увеличенный вид бляхи нагрудного ремня конской сбруи

Fig. 4. Image grossie de la plaque de poitrine

oroszlánok farkának ilyen módon való növényesítése megtalálható szaszanida ezüstedényeken is, amelyeket a permi területen találtak. Nagyjából a VIII—XII század közé keltezhetők.¹² A tarsolylemezen látható növényi elemekhez egészen hasonló szerepelnek még más szaszanida ezüstmunkákon is, melyeket a kirovi és permi területeken találtak.¹³ A tarsolylemez ábrázolásának ilyen részletei is déli, a szaszanida művészettel szoros kapcsolatban álló területekre vezetnek bennünket.

Egyik előző munkámban az Archaeologiai Értesítő

⁹ Lessing, J., Gewerbesammlung des Königl. Kunstgewerbe Museums. (Berlin 1913) XV. t.

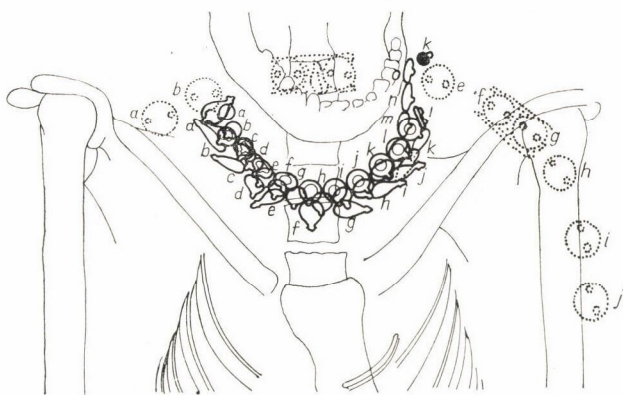
¹⁰ Uo. XVIII. t.

¹¹ Лазарев, В. Н., Васильевские врата 1336 г. СА 18 (1953) 427—428., 28. kép.

¹² Орбели, И. А.—Тревер, К. В., Сасанидский металл. (Ленинград 1935) LXIII., CXVI. t.

¹³ Uo. LXIV—LXVII. t.

hasábjain már írtam arról,¹⁴ hogy a honfoglaló magyarság emlékeanyagának, helyesebben a tarsolylemezek köre stílusának legközelebbi párhuzamait a galíci és dnyepervidéki leleteken kívül elsősorban a Volgán túl találjuk meg a X. században. A sztálingrádi,¹⁵ Asztrahán környéki és nyugat-kazahsztáni leletekhez nemrég újabb adatok csatlakoztak, a dél-baskíriai ásatások során.¹⁶ Sztaroje-

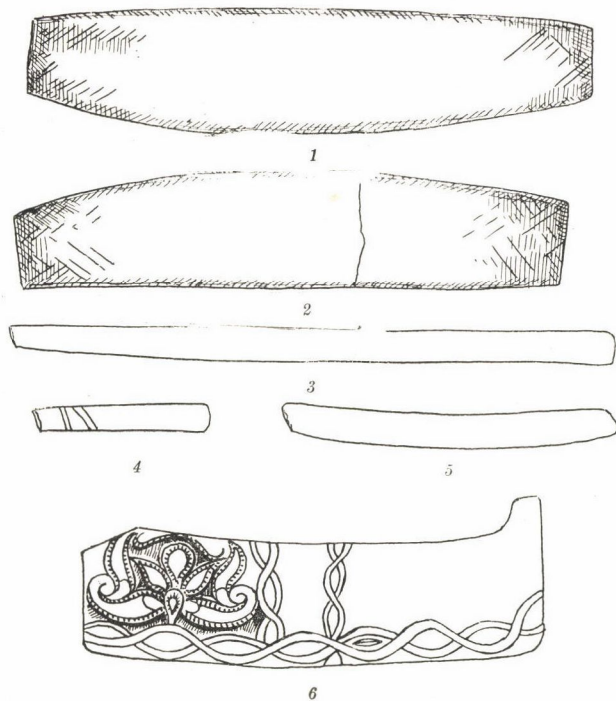
5. kép. A bodrogszerdahelyi temető 4. sírjának részlete
Рис. 5. Часть погребения № 4. могильника в Бодрог-сердахель

Fig. 5. Détail de la tombe n° 5 du cimetière de Bodrogszerdahely

Muszino falu (Karmaszkalai rajon) mellett későbronzkori sírok mellé temetve 7 nomád sírt tárt fel nemrég M. H. Szadikova, az ufaí akadémiai filiale tagja. Két esetben a későbronzkori kurgánokba ásták be a sírgödröket, a többiek esetében lapos halmot emeltek föléjük. Szadikova a csatok alapján a X. század közepénél nem tartja őket idősebbnek. A nyílhegyek, keskenyvégtű íjak, a kengyelek és a zablák teljesen megegyeznek a honfoglaló magyarok tárgytypusaival. Az első kurgán 2. sírjában, ahol DK-i tájolású váz feküdt, a fejdísz olyan elrendezésben díszítették veretek, amelyeknek típusa és elrendezése hasonlít több honfoglaláskori övhöz, többek között a Bashalom-fényvesdombi övhöz is.¹⁷ A délbaskíriai leletek az egyik legészakibb előfordulásai a honfoglaló magyarság régészeti anyagával rokon tárgyi emlékeknek. Eddigi ismereteink szerint a Volgán túl ezek az emlékek török etnikumhoz tartoznak.

Az újabb kutatások nyomán már nemcsak a fém-művesség köréből származó párhuzamok váltak ismeretessé a tarsolylemezek stílusának körén belül (nem akarunk most kitérni az építészeti díszítő elemekre), Ukrajna területéről a Dnyeper folyó középső folyása mellől került felszínre egy sírlelet (sajnos az embertani anyagot nem mentették meg), melyhez olyan csontfaragásokkal ellátott tárgy is tartozik, melynek legközelebbi párhuzamait Magyarországon találjuk meg. A lelet értékét csökkenti az, hogy A. Bodjanszkij partszakadásban találta Volosanszkoje falu közelében.¹⁸

A lelethez tartoznak egy íj fogórészének irdaltvégű, de díszítetlen csontlemezei. Ezenkívül keskeny csontlemezek valószínűleg az íjvégek oldalrészéről három töredékben. Az egyik két helyen párhuzamos vonaldísz halad át keresztben (6. kép). Legszebb darabja a leletnek egy faragott vékony csontlemez, amely valószínűleg tegezdisz lehetett. A palmettás motívumok megfelelőjét a mindszenti temető sírjából tárt fel Csallány Gábor.¹⁹ Nem csak maga a díszítmény és az anyag, hanem még egészen apró technikai sajátosságok is azonosak rajtuk. Az ukrán leletek előkerülésének módja sajnos nem nyújt lehetőséget másirányú összehasonlításra.

6. kép. A dnyepervidéki szórványlelet. 1—5. csont íjrészek; 6. valószínűleg tegezzről származó csontdíszítmény

Рис. 6. Днепровские находки. 1—5. костяные накладки лука. 6. Костяное украшение, вероятно с колчана

Fig. 6. Les trouvailles sporadiques de la contrée du Dniéper 1—5. Parties de l'arc en os; 6. décor en os provenant vraisemblablement d'un carquois

A lelőhely a honfoglaló magyarság átvonulási területére esik. Ennek a területnek beható kutatása honfoglaláskori régészetünk régóta vajdó ügye. Véletlenül napvilágra került leletektől nem várhatjuk a kérdések megoldását, annak ellenére, hogy azok is gazdagítják tudásanyagunkat a honfoglalók anyagi kultúrájával kapcsolatban.

Erdélyi István

¹⁴ Erdélyi I., Arch. Ért. 87 (1960) 169—175.

¹⁵ Megemlítek itt egy újabb szórványleletet, amely a moszkvai Lomonoszov Egyetem régészeti tanszékének gyűjteményében van. Még közöletlen, a fényképét K. Ojtozi Eszter volt szíves átengedni nekem, aki engedélyt kapott a közlésére. A honfoglaló magyaroktól eltérő típusú veretekkel díszített lószerszám egyik szív alakú szügyelőveretén palmettás motívumot láthatunk, amely eléggé közel áll az itt tárgyalt körhöz. (3—4. kép.) A leletről csak annyit tudnak, hogy a sztálingrádi terü-

leten került elő, a Volgán túl.

¹⁶ Садыкова, М. Х., Тюркоязычные кочевники на территории Южной Башкирии. Башкирский археологический сборник. (Уфа 1959) 152—169.

¹⁷ Diénes I., Arch. Ért. 86 (1959) 154.

¹⁸ A lelet publikálatlan, jelenleg a kijevei akadémiai régészeti intézetben őrzik. Leltári száma nincsen. A kandidátusi disszertációmban felhasználtam már. (151. kézirati oldal)

¹⁹ Csallány G., FA 3—4 (1941).

НОВЫЕ ДАННЫЕ О РАСПРОСТРАНЕНИИ СТИЛЯ БЛЯХ СУМОК В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Резюме

Для историков — археологов, занимающихся материальной культурой древних венгров, территория южно-русских степей содержит в своих недрах очень много интересного. К сожалению, потому, что до сих пор не имелось специальных венгеро-советских экспедиций, организованных с целью открытия памятников данной эпохи, наши знания о них являются очень несистематическими.

Из новейших археологических находок мы имеем бляху сумки с территории Марийской АССР, единственную до сих пор аналогичную подобных находок из Карпатско-Дунайского бассейна на территории Поволжья. Бляха датируется X. в. Изображение на ней следующее: дерево жизни, около которого стоят два льва. Подобные изображения по типу можно найти на коврах из Персии, начиная от VII—VIII. вв. н. э., или на камнях из Византии в X. в. Но сама сумка не одинока в этом могильнике

кроме нее имелось еще несколько, но без подобных изображений, сумок, которые были в широком употреблении в это время у древних марийцев. По поводу этого факта автор ставит вопрос о финно-угорских и тюркских элементах в древневенгерской одежде. Возможно, что употребление сумок для огнива с подобными бляхами, круглые нагрудные бляхи, характерные украшения воротника женской рубашки, металлические украшения плеч женского костюма и т. д. восходят корнями еще в глубокую древность, в эпоху пняборской культуры. Многие остальные элементы материальной культуры древних венгров, поскольку спорадические находки позволяют нам сказать, имеют большинство аналогий в X. в. в Заволжье. (поясные украшения, конское убранство и т. д.) Большинство этих находок связано с тюркоязычными этническими группами.

И. Эрдейи

NEUERE ANGABEN ZUR VERBREITUNG DES TASCHENBLECHSTILS IN OSTEUROPA

Auszug

Vor kurzem kam ein neuer interessanter Fund in der Autonomen Sozialistischen Sowjetrepublik der Mari zutage. Die erste Analogie der aus der materiellen Kultur der landnehmenden Ungarn wohlbekannten Taschenbleche wurde im Wolgagebiet, im Gräberfeld von Wesselowsk gefunden. Die Publikation des Gräberfeldes ist noch im Gange. Auf dem Taschenblech steht an beiden Seiten eines zum Palmettengeflecht stilisierten „Lebensbaumes“ je ein Löwe. Auf Grund der Darstellungsweise kann mit Bestimmtheit festgestellt werden, daß das Motiv von Textilien auf Metall übertragen wurde. Das Motiv ist von persischen Textilien aus dem 7. und 8. Jh. bekannt; auch aus dem 10. Jh. gibt es ähnliche byzantinische Darstellungen. Den übrigen Funden aus dem Gräberfeld zufolge können wir das Taschenblech ebenfalls auf das 10. Jh. datieren. Dieses Objekt steht im alt-marischen Gräberfeld nicht allein: das

Tragen der beschlagenen Taschen war dort allgemein. Während die nächste Analogie dieser Darstellung vom Bezdéder Taschenblech geliefert wird (dort stehen zwei kombinierte Fabeltiere an beiden Seiten eines Kreuzes), ist die Konstruktion einer anderen Tasche aus dem Gräberfeld mit jener aus Bodrogszerdahely analog. Vielleicht gehört das Tragen der Taschen mit gewissen anderen Elementen (Kragenverzierungen der Frauen, Brustscheiben, usw.) zu den finnisch-ugrischen Kultur-elementen der landnehmenden Ungarn und stammt in gewisser Beziehung aus der Zeit der Urheimat im Kama-Bjelaja-Gebiet. Andere archäologische Denkmäler (Gürtelbeschläge der Männer, Pferdegeschirre, usw.) besitzen die meisten Analogien in den Gebieten östlich der Wolga und stehen dort in erster Linie mit türkischen ethnischen Gruppen in Verbindung.

I. Erdélyi

HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ MISKOLC ÉSZAK-KELETI HATÁRÁN

1959 májusában leletmentés során egy 10 sírból álló honfoglaláskori temető maradványait tártuk fel. A lelőhelyre homokbányászás alkalmával figyeltek fel. A temető feltárását a Magyar Légiforgalmi Vállalat központi és miskolci vezetőségével való megállapodás, illetőleg az engedély megszerzése után 1959 V. hó 5-én azonnal megkezdtük. Még V. hó 4-én kiszállottunk a lelőhelyre, ahol két sír nyomai mutatkoztak. Maga a lelőhely Miskolc belvárosától 5 km-re van. Miután a lelőhelytől mintegy 200 méterre már feltártunk egy ugyancsak honfoglaláskori magyar temetőt (X. század)¹, fontosnak tartottuk a temető pontos feltárását, annál is inkább, mert a terület különösen veszélyeztetett volt azért, hogy a lelőhelyen engedély nélkül termelték a homokot.

A tíz napig tartó feltárás (1959 V. 5—15-ig) a következő eredményt hozta:

Összesen tíz sír jelenlétét lehetett megállapítani. Melléklet csupán két sírban volt. A sírok mind egy-

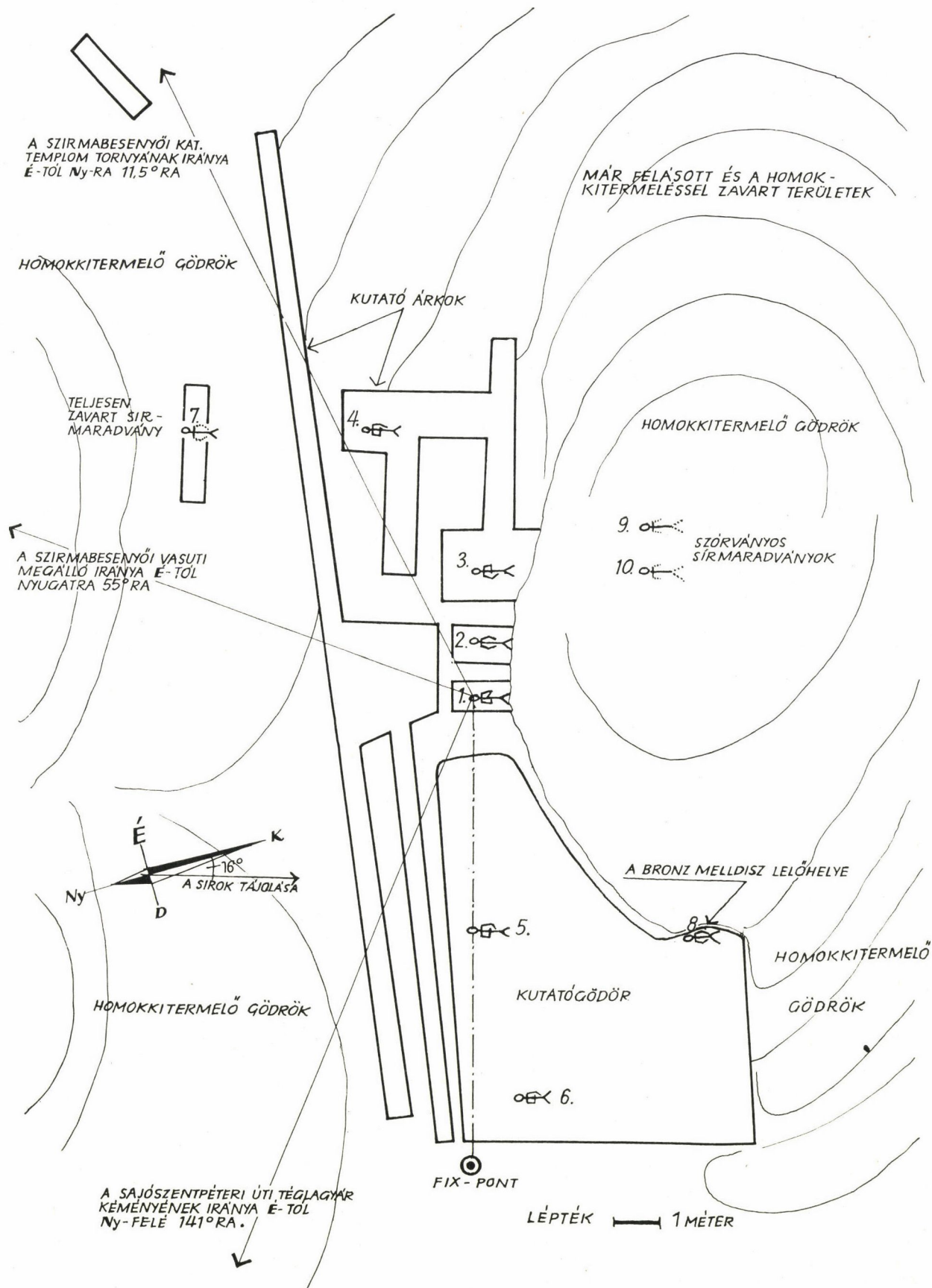
öntetűen lábbal keletre voltak irányítva oly módon, hogy a vázak a keleti iránytól csupán 16° elhajlást mutatnak déli irányba (1. kép). A csontváznakál: Háromnak jobbkarja könyökben behajlított, balkarja pedig kinyújtott (4., 5., 6-os sírok). Háromnak mindkét karja kinyújtott a test hosszában (2., 7., 8-as sír). Egynek balkarja könyökben behajlított és jobb karja kinyújtott (3-as sír). Egynek mindkét karja könyökben volt behajlítva (1. sír). Kettőnél már nem lehetett megállapítani a karok állását (9., 10-es sír). Az egyes sírok mélysége 130—173 cm között váltakozott. A több mint 50 évig tartó homokbányászás eredményeképpen az igen nagy terjedelmű bányás helyenként eléri a 8—10 méteres mélységet.²

A szabályosan feltárt sírok a következők voltak: 1., 2., 3., 4., 5-ös és a 6-os sírok. A 7. sz. sír teljesen feldúlt volt, a 8. sz. sír nagyrészt még helyben találtam. Ebben volt egy bronz melléksz (ereklyetartó kereszt), pontosan a szegyesonton feküdt. A 9. és 10.

¹ Megay G. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (1956 dec.).

² A mellékelt tereprajz mutatja a sírok helyzetét, irányítását. Fix pontul a teljesen egyvonalban fekvő

1, 2, 3 és 5-ös sírok koponyáinak meghosszabbított vonalát vettem, oly módon, hogy az 1-es számú sírtől 10 méterre, annak meghosszabbított vonalába helyeztem a teodolitot. Ez lett a fix pontom.

1. kép. Honfoglaláskori temető helyszínrajza Miskolc északkeleti határán

Рис. 1. Северо-восточные окрестности г. Мишкольц. Местонахождение могильника из времени завоевания Венгрии

Fig. 1. Relevé de plan d'un cimetière de l'époque de la conquête hongroise dans le finage nord-est de Miskolc

2. kép. A 2. sír részlete a nyakrészen gyöngysorral (X. sz.)

Рис. 2. Часть погребения № 2. На шею ожерелье

Fig. 2. Détail de la tombe n° 2, avec sur la partie du cou un collier de perles (n° X)

számú síroknak csak nyomait találtuk meg, amennyiben ezekből már csak a koponya részei kerültek elő, így lehetett a két sír jelenlétét megállapítani. Ezek az 1., 2., 3. és 5-ös síroktól keletre fekvő, mélyebb homokkitermelő gödrökből kerültek ki. Ahol sejteni lehetett még sírokat, ott kutatóárkokat húztunk. Az egész leletmentési területen több helyen észlelhető volt az, hogy a múltban homokkitermeléssel öletszerűen itt-ott megbontották a rétegeket termelőgödrökkel.³

A mellékletes sírok leírása

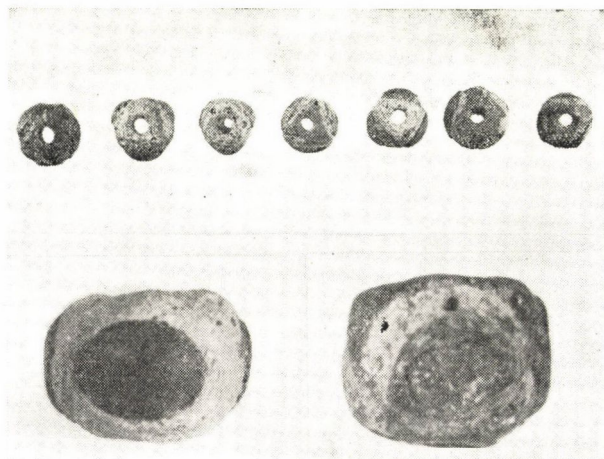
2. számú sír : Fiatal leány sírja (kb. 15 éves) (2. kép). Melléklete a nyakán egy 7 szemből álló gyöngysor (anyaga üvegpaszta), ebből 4 szem egytípusú és 3 szem másfajta mintájú, egymással váltakozva, a 4 egytípusú gyöngyszem két egymást keresztező rácsurगतott, hullámos vonaldiszú sárga alapon kék dudorban vörös pöttyök (3. kép). A többi ugyancsak egy típusú, 3 szem

³ A lelőhely a Magyar Légiforgalmi Vállalat miskolci repülőtérhez tartozó földterület. A sírokra először dr. Deák Gábor és Kalassai László hívták fel a figyelmünket, a Miskolci Közforgalmi Repülőtér egész személyzete élén Gárgyán Gyula központi repülőtér vezetővel (Bp.) és Kovács Pál miskolci repülőtér vezetővel a legnagyobb megértéssel segítettek elő munkánkat. Támogatásukat

pedig sárga alapon 3—3 fekete, illetve sötétkék kidudorodó szemmel díszített. Ezeknek a gyöngyöknek típusai az avaroktól kezdve több századon át voltak használatban.⁴ Hasonlókat találtak a Csongrád-Vendelhalmi honfoglaláskori temető 43. sz. sírjában.⁵ A Csongrád-felgyői kora Árpád-kori temető 45. számú sírjában volt hasonló gyöngysor, ebből a sírból előkerült egy felfüggeszthető bronzkereszt is.⁶

A fenti párhuzamok arra engednek következtetni, hogy a temető 2. számú sírjából kikerült gyöngysor használata több évszázadon át volt használatos, de ebben az esetben, tekintettel az egész temető sírjainak irányítására, fekvésére, az egyes síroknak a karok helyzetére, és a közeli 8. sz. sírban talált ereklyetartó kereszt jelenlétére, kora a X. század fordulójára, esetleg a XI. század elejére tehető.

8. számú sír : Férfi-sír. Melle közepén (a szegycsonton) öntött bronz felfüggeszthető ereklyetartó kereszt, aranyozás nyomaival (4. kép). Maga a kereszt két egyenlő és egymást pontosan fedő félből áll, melyen alul és felül egymásbaillő 2, illetve 3, a kereszt testéből kiálló rész (orr) van. A kiálló részek (orrok) átmenő szegecs tartotta össze egykor a kereszt alsó és felső lapját. A felfüggesztés céljára a felső kiálló részekre (orrokba) beleilleszkedő hornyolt (kanelurás) (lánc)-szem csuklósan kapcsolódik be a kereszt alsó és felső részébe (5. kép). Ez a szem a felfüggesztést szolgálja. A formája

3. kép. A 2. sír gyöngysora és a kétféle gyöngyszem nagyítva

Рис. 3. Ожерелье из погребения № 2. Два сорта бус в увеличенном виде

Fig. 3. Le collier de perles de la tombe n° 2 et deux perles de différentes sortes; grossies

az ún. latinkereszt,⁷ tehát az alsó szára hosszabb a többinél és a száraz végük felé kiszélesednek.

A kereszt elülső oldalán egészen primitív ábrázolással a megváltó alakja, tunikával, hosszú csíkos öltönyben és teljesen felöltöztetett ábrázolással, a fej szakállas és mögötte kereszttel ellátott diéfényvel van ábrázolva (4. kép 1—1). Az arcon körszakáll látható, amely majdnem beleolvad a hátrafésült és kissé a vállakra lógó

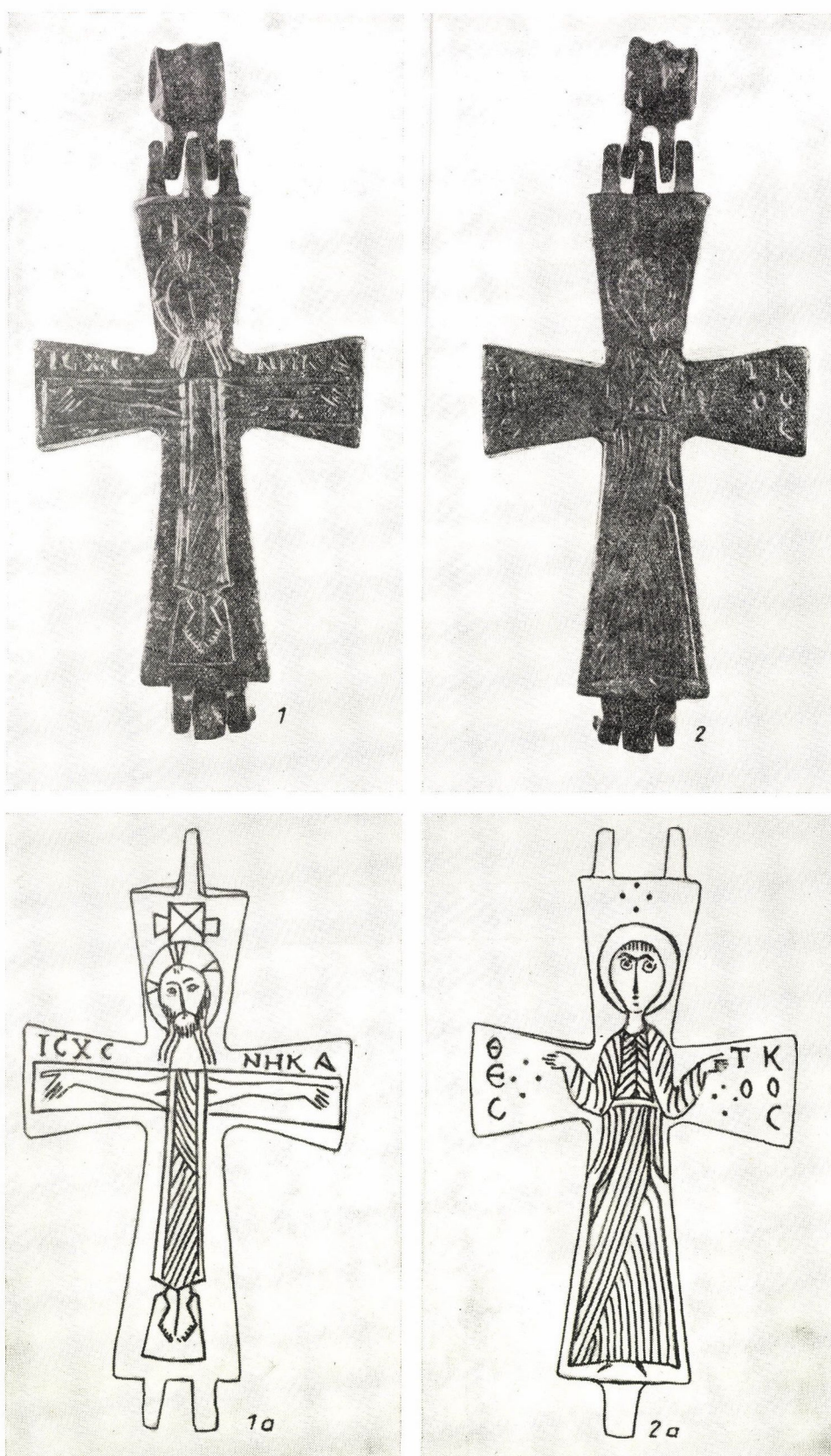
ez úton köszönjük meg intézményünk nevében.

⁴ Szőke B., Arch. Ért. 86 (1959) 39.

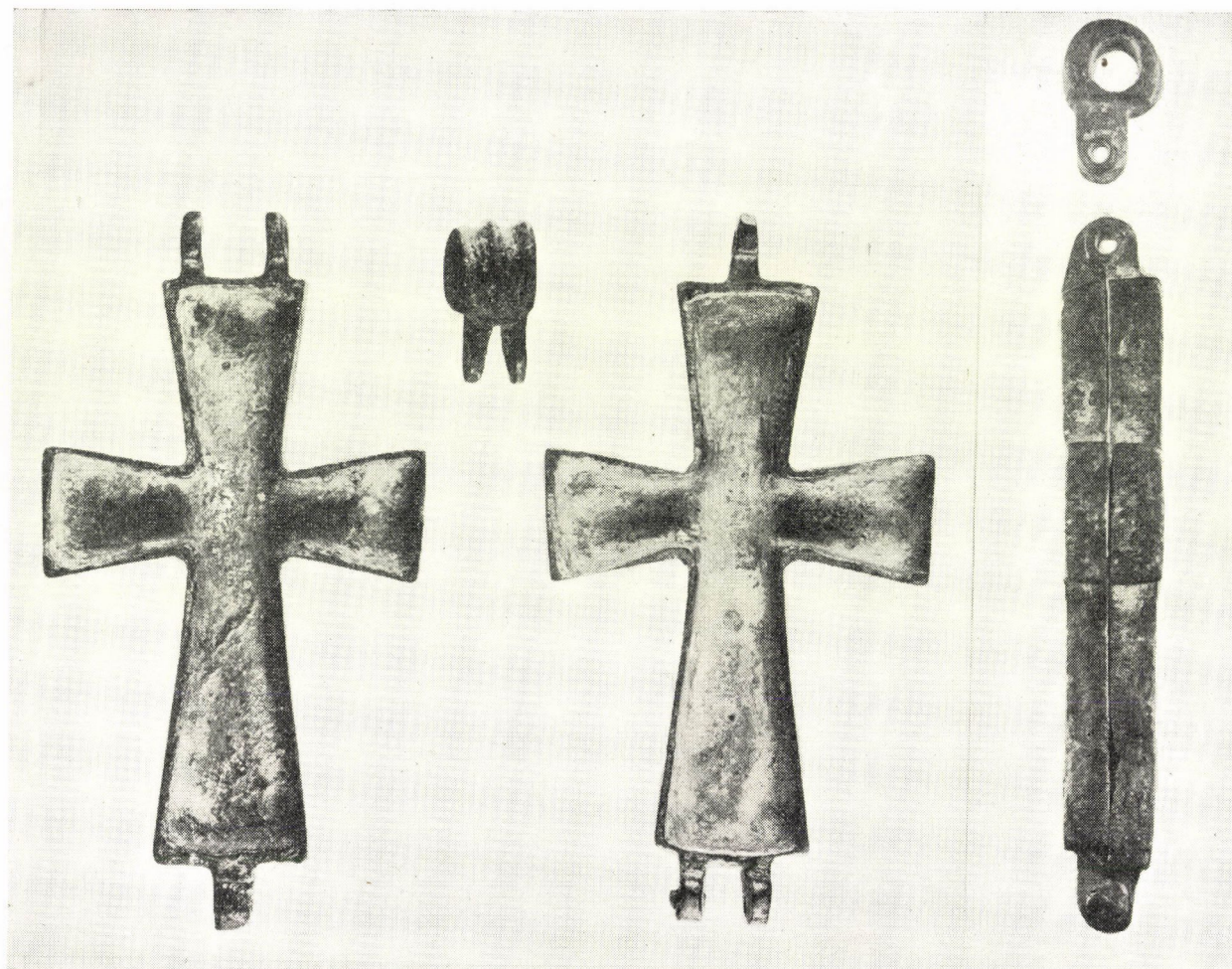
⁵ Párducz M.—Tary L., FA 1—2 (1939) 189.

⁶ Párducz M., Csongrádi leletek. ATIE I. (1944—45) Klny. 6—8.

⁷ Forrer, R., Reallexikon. (Berlin—Stuttgart 1907) 432., 341. kép.

4. kép. Ereկlyetartó mellkereszt a 8. férfisírból, 1—1a előlap; 2—2a. hátlap; mérete: 72×35 mm Sulya: 37.70 gr.
 Рис. 4. Нагрудный крест для амулета, из мужского погребения № 8. 1—1a. Передняя сторона; 2—2a. Задняя сторона
 Fig. 4. Croix pectoral. Reliquaire provenant de la tombe d'homme n° 8. 1—1a. plaque frontale; 2—2a. plaque dorsale

5. kép. Az ereklyetartó mellkereszt két féldarabjának belső része és oldalnézete. Vast.: 8 mm

Рис. 5. Внутренняя сторона двух частей нагрудного креста для амулета и вид сбоку

Fig. 5. Partie intérieure des deux moitiés du reliquaire en forme de croix pectorale, et vue latérale

hajba. Lába trapéz alakú lábtartón pihen. A kereszt-felirat táblája és a lábtartó trapéz ilyen kihangsúlyozott formában feltétlenül bizánci hatásra utal. Maga a test nem felfesztett, hanem az imádkozó, mindent átölelő megváltót ábrázolja. Sem a kezei, sem a lábai nincsenek átszögezve. Kézfeje csuklóban kissé lefelé hajlik. A kereszt ábrázolva van a kezek körül, a fej fölött a kiálló titulussal és a lábtartó trapéz kezdetével. A kereszten függő Krisztus-ábrázoláson a véset mintha érzékeltetni akarná a bizánci ábrázolásban sokszor használatos főpapi ruhát a Krisztus-alakon. Jól megfigyelhető, hogy a tunikaszzerű ruházat felett hosszú, rovátkolt részt akar a vésnök (a művész) ábrázolni. Ez a stólaszerű ruhadarab *ἐπιτοχήλιον* a bizánci püspöki-főpapi ruhadarabok közül az *ὀμοφώριον*. Feltűnő, hogy a ruhában ábrázolt Krisztus-alak karjai viszont szabadon vannak. Bár a kezek nincsenek átluggatva, inkább a keresztrefeszített karokat akarja a művész ábrázolni (t.i. mereven nyúlik ki mindkét kar), mint az áldást. A jobb kézfeje a balhoz képest lejjebb fordul.

A jobbkar fölött görög felirat van:

$IC = I(HCOY)C$
 $XC = X(PICTO)C$ = Jézus Krisztus.

A balkar fölött ugyancsak görög felirat van:

$NHKA = VIK\tilde{\alpha}$ = 'győz'

Krisztus feje fölött: Ahol a szabályos jelölés szerint a feliratos tábla helye van geometriai ábrát látunk. Nem valószínűtlen, hogy a komplex vésetben a fentebb jelölt betűk bennefoglaltatnak.

A kereszt hátoldalán Mária alakja ugyancsak hosszú csíkos öltönyben van ábrázolva, fején dicsfénnnyel (nem kereszttel ellátott dicsfénnnyel), hosszú ruhája alatt csak a lábfeje látszik, két karja imádkozó tartásban. Mária alakja az Istenanyát „orans” alakban mutatja be (4. kép 2—2a). Nem áldást intően, hanem könyörgő, közbenjáró mozdulattal.

Mária jobb karja mellett három egymás alatti betűből álló görög felirat van:

Θ
 E
 O

Mária balkarja mellett két sorban egymás alatti 2, illetve 3 betűből álló görög felirat van:

$T K,$
 $O O,$ vagyis a jobb- és balkar
 C

melletti felirat:

$\Theta E O T O K O C$ = 'Istenanya (Istenszülő)'

Feje fölött négy ponttal: (ugyanígy a kézfejek alatt is): A négy pont valószínűleg az Istenanya (Istenszülő) bizánci ábrázolásain szokásos, rendszerint a fejkendő homlokai táján megjelenő csillag leegyszerűsítése, és lehetnek térkitöltő díszítések is.

A kereszt mindkét lapján levő ábrázolások finom véséssel vannak kialakítva. Egész kivitelük, lapos, egy síkon tartott rajzuk, a ruhák ábrázolása bizánci jellegre vallanak. A tunikával, szakállas, keresztes nimbuszsal és a hosszú öltözettel való ábrázolás a VI. században már megvan.^{8, 9, 10} A kifelé szélesedő keresztszárak már az V. században megvannak.¹¹ Buchberger szerint már a kora keresztény századokban kedveltek voltak a mellkeresztek, melyeket tiszteletből, vagy mint amulettet viseltek és a halottakkal együtt a sírba temettek. Ezek többnyire nem nemesfém, főleg ólomból, de néha nemes fém, olykor a Megfeszítettnek glóriás ábrázolásával az egyik oldalon, a másik oldalon az Istenanya, mint orans.

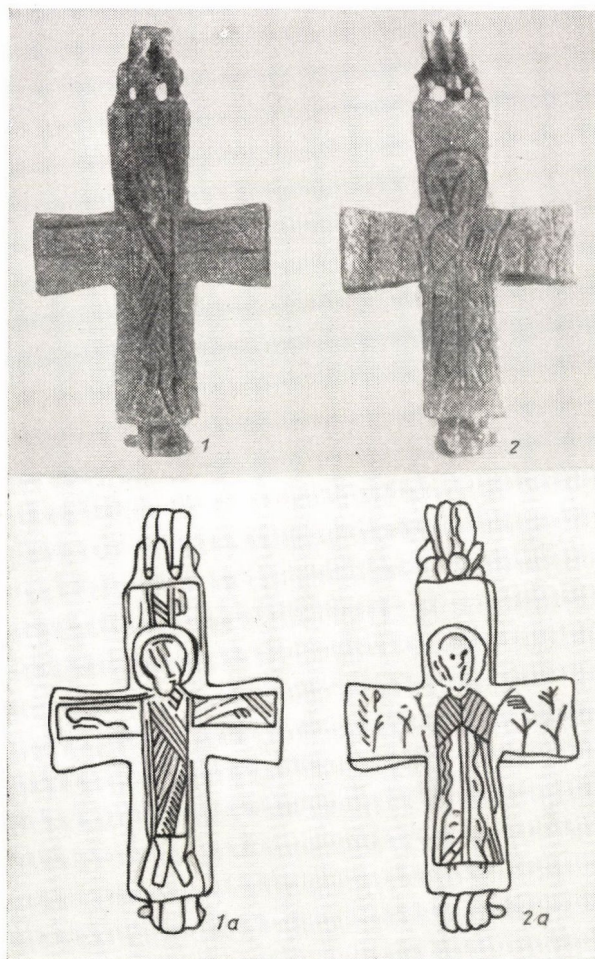
A miskolci kereszt X. század körüli eredetét igazolja, hogy a töviskoronát — amely ezen a kereszten nincs meg — a XI–XII. század óta alkalmazzák az ábrázolásokban. A régi keresztény művészet elkerüli a célzást a sebekre és vérre vonatkozólag, még az oldalsebekre is vonatkozik ez.¹²

Kr. Miateff szerint az ereklyetartó keresztek első kiindulási helye Palesztina, Egyiptom, majd Kisázsia, Konstantinápoly, Afrika északi partjai, Karthágó, Görögország, Dél-Olaszország, Szicília a Fekete-tenger északi partjai, Cherson, Kercs, Theodosia, azután Európa középső részén Kievig, majd Csehországban és Dél-Németországban. Ezek közül a legrégebbiek a VI–VII. századból valók. A szófiai múzeumban mintegy 40 ereklyetartó kereszt van, amelyek bizánciak, de főleg palesztinai eredetűek. Kereskedelmi kapcsolatok útján jutottak el Bulgária területére. A palesztinai „Szent-sír” látogatásánál ajándékozott emléktárgyak, így az ereklyetartó mellkeresztek használata már az V. századtól kezdett elterjedni és használatukat egészen a XIV. századig is fenntartották. Szerinte a kereszten levő díszítmények célja a szent ereklyére való emlékeztetés stb. A keresztek nagysága itt is eléri a 9 cm-t, de van kisebb is. Négyféle típusú keresztet különböztet meg, melyek közül a második, a B típusú felel meg forma szerint a miskolci keresztnek. Ezek a vésott technikájú keresztek, mint az 51. ábrán levő is, Miateff szerint a X. századig voltak használatosak, de esetenként azon túl is áttekeredtek (6. kép).¹³

Ennél a keresztnél a krisztustest álló benyomást kelt, a karok szétnyitott ujjakkal a kereszt vízszintes síkjában vannak elhelyezve, a fej kissé jobbra dül, a lábszárak egymás mellé vannak téve, a ruházat egyszerű, ujjak nélküli, mely egyenes és párhuzamos rándókkal vagy mély és hosszú hajtásokkal függ alá, tehát ugyanígy mint a miskolci kereszten, csupán a lábfej tartásánál van némi eltérés, amennyiben itt a lábfejek nem szorosan, hanem egymás mellé vannak téve, illetőleg hegyes szögben vannak széjjelnyitva. Az Istenszülő a kereszt alsó lapján egyedül szemben, kabátba (chitonban) van öltözve, belső díszítésű dalmatikkal és a kézfejektől jobbra és balra dalmát díszítésű ornamentális díszítmény van. A miskolci keresztől itt van csekély eltérés a ruházat ábrázolásában, az ornamentáció helyett a miskolci kereszten a (ΘΕΟΤΟΚΟC) felirat van.

Az 51-es számú kereszt technikai összetétele, mérete, formája megegyezik a miskolci keresztrel. Ezek a körülmények is némileg meghatározzák a miskolci kereszt korát. Miateff szerint ezek a laposan vésott technikájú keresztek nem bizánci típusúak, hanem Kisázsia part-

vidékéről származnak. Ez a miskolcihoz legjobban hasonlító kereszt palesztinai eredetű és mint a legrégebbi formájú és technikájú szír-egyiptomi típusú. Ezeknek a

6. kép. Ereklyetartó mellkereszt Bulgáriából. Elő- és hátlap (Kr. Miateff: „Palesztinai keresztek Bulgáriában” c. műve 5. ábrája után.)

Рис. 6. Нагрудный крест для амулета из Болгарии. Передняя и задняя сторона. (По рис. 5. труда Кр. Миятев: «Палестинские кресты в Болгарии».)

Fig. 6. Reliquaire en forme de croix pectorale de Bulgarie. Plaques frontale et dorsale. (d'après Kr. Miateff: «Croix palestiniennes en Bulgarie», fig. 5.)

készítése idők folyamán átlépte Szíria határát. Miután elterjedtek a Földközi-tenger partján és a Fekete-tenger vidékén, e keresztek Bulgáriába is eljutottak.¹⁴ (Miateff még tíz laposan vésott keresztet közöl).¹⁵

Szőke Béla Zd. Váña értekezését összefoglalva, a következőket állapítja meg: A Beló Brdói kultúra korát és fejlődését tekintve e kultúra közvetlenül a honfoglaló

⁸ Uo. 426., CIX. t. 7, 9.

⁹ Uo. 426., CCLXVI. t. 18.

¹⁰ Uo. 426., 347. kép.

¹¹ Uo. 465. kép.

¹² Buchberger, M., Lexikon für Theologie und Kirche. (Freiburg im Breisgau 1934) 248.

¹³ Миятев, Кр., Палестински крестове в България. Годишник на Народния Музей за 1921 год. (София 1922) 59–87., 51. kép.

¹⁴ Uo. 59–89.

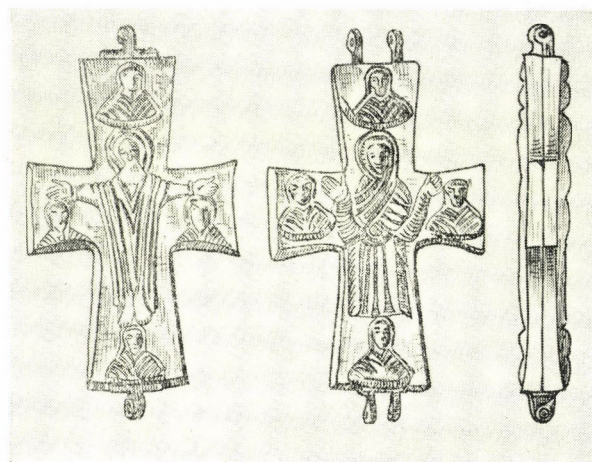
¹⁵ I. h.

magyarok kultúrájához kapcsolódik, kialakítói közösen a magyarok és szlávok voltak, régészeti szempontból itt megkülönböztethető a honfoglaló magyarok anyagi kultúrája, melyet a Kárpátokon túli hazájukból hoztak magukkal. A magyar emléanyagban többek között észrevett egy réteget, melynek a gyökerei Bizánc felé vezetnek, függők, kis mellkeresztek stb.¹⁶ Ezt a kultúrát a jugoszláv régészek általában a X–XI. századba helyezik, mások szerint e kultúra kezdete az avar birodalom széthullásának koráig, a IX. század elejéig nyúl vissza.¹⁷ Két csoportba osztja a magyar köznépi temetők anyagát: I. A magyar honfoglaláskor: a X. század elejétől a század utolsó harmadáig, II. A kora Árpádkor: a X. század utolsó harmadától a XII. századig. Az első csoportba sorolja a pasztagyöngyöket, melyek a tárgyalat miskolci temető 2. gyermeksírhájából származnak és az ereklyetartó keresztek egy részét is, mely a tárgyalat miskolci temető 8. sz. sírhájában van meg. A fenti ékszereket Szőke Béla meg sem említi a II. csoportnál. Ezek szerint a fenti gyöngysor és ereklyetartó kereszt valószínűleg lehetne az I. csoportba tartozó leletanyag (a X. század elejétől a század utolsó harmadáig). Zd. Váňa a mellkeresztek típusait külön nem részletezi, de a képen közölt darabot „elég korai” munkának minősíti.¹⁸

Székely M. a Szentestől délre elterülő szentilonai temető sírjairól a következőket írja: A temetőben összesen öt sírt talált, csak kettőben volt szerény melléklet (kovakő és vascsat). A sírok irányítása keleti, e területől szóróványosan kis bronzkereszt került elő, melynek szárjai kissé kiszélesednek, a kereszten bokáig érő ruhában Krisztus ábrázolása van. Korát a XI. századnak mondja. A szentlászói temetőt temetkezési szokásai alapján a XI. századra keltezi.¹⁹ Viszont Szőke Béla a Váňa által közölt keresztet a Belő Brdó kultúra első csoportjába teszi, amelynek kora a X. század elejétől a század utolsó harmadáig terjed.²⁰ Moravcsik Gyula szerint a bizánci hatás már a honfoglalás előtti magyarságra sokkal intenzívebb lehetett, mint a reánk maradt adatok nyomán sejtenénk.²¹ Szerinte a bezdédi tarsolylemez is igazolja azt, hogy már az orosz steppeken megismerkedett a bizánci kereszténységgel.²² A bizánci kereszténység a X. században dinasztikus formában tért hódít Magyarországra.²³ Moravcsik Gyula még a következőket mondja: „A honfoglaló magyarság tehát nemcsak keletről hozta magával a kereszt ismeretét, hanem a meghódított földön is megtalálta azt. S ha Böles Leó bizánci császár a X. század elején írt Taktikájában még pogányoknak tartja is a magyarokat, a honfoglalási sírokból nem egy olyan tárgy került elő, amely már a bizánci keresztény műveltséggel való érintkezésre vall.”²⁴

Bárányné Oberschall Magda a hazai mellkeresztekről szóló nagy tanulmányában a következő ide vonatkozó adatokat közli²⁵ (Az itt felsorolt mellkeresztek mindegyike bizonyos vonatkozásokban párhuzamot mutatnak a miskolci keresztel): 1. A nyírkárási kereszt XI. század 1. fele, I. István, Péter és I. László királyok pénzeivel került elő.²⁶ 2. A Tiszaeszlár-sinkahegyi temetkezési helyről való kereszt (7. kép), itt a sírok általában a honfoglalás idejéből és a X. századból származnak.²⁷ 3. A hódmezővásárhelyi kereszt „ΘΕΟΤΟΚΟC” felirattal van ellátva.²⁸ A fenti kereszt típusainak megfelelői a bizánci kultúra terjeszkedésének bizonyítékaként szolgálnak. — 4. Szmírnában is találtak több példányt, amelyeket Wulff a VI–VII. századra keltezi.²⁹ — 5. Két

további példány van a Vatikánban, egyik a Collubiumban levő Krisztust Mária-oranssal, a másik St. Stefano da Fionoi relikvia szekrényben talált kereszt ugyanúgy, mint a Szmírnából származó, hasonló a berlini múzeumban (ez variáció).³⁰ A hátoldal Mária alakja sajátos primitív, szögletesen kiemelt karokkal áll és hullám-

7. kép. A Tiszaeszlár-sinkahegyi honfoglaláskori temető ereklyetartó mellkeresztje

Рис. 7. Нагрудный крест для амулета с эпохи завоевания Венгрии из с. Тисаэслар—Шинкахедь

Fig. 7. Reliquaire en forme de croix pectorale du cimetière de Tiszaeszlár—Sinkahegy de l'époque de la conquête hongroise

vonallal rajzolt köpenybe van öltöztetve ennél. Ez a rajz olyan típusú, amely a magyar kereszteken fordul elő. — 6. A Krisztus—Mária-orans vésett típusa köréhez tartozik az a darab, mely a Merier-i, oroszországi temetőből került elő. A sírban levő eszközök a X–XI. századra keltezhetők.³¹

A tiszaeszlári keresztet a honfoglaláskori és a következő temetők leleteinek segítségével pontosan a IX. és X. század fordulójára tehetjük. Mivel Bizánc a dunai bolgárokat, kik a honfoglalás előtt magyar földön laktak, csak 864-ben térítette meg, s mivel bizánci leletek a nyugati szláv kereszténység főütőerén, Nyitra—Zoboron, Zalaváron és Mitrovicán alig mutathatók ki, a mi keresztjeinknek magyar területen való megjelenését csak a honfoglaló magyarok vallásos életével kapcsolatban (a X. század kezdetétől a XI. század közepéig) lehetne magyarázni azzal a fenntartással, hogy keresztjeink a külföldi analógiák bizonyítékaként a bizánci birodalomban már korábban is keletkezettek. Ezekkel a korai keresztekkel szemben a másik csoport későbbi időkre mutat. Ezek is relikviakeresztek, kétrészesek, de végeik domború, kerek éremképekben végződnek. Ezeknek elülső oldalán Krisztus függő helyzetben és vászonkötőben van ábrázolva stb., s ez a XI–XII. századi Bizáncban kialakított típusnak felel meg.

A nyírkárási temetőt, amelyben a kereszt előkerült, a XI. század elejétől használták, mint ezt I. István,

¹⁶ Szőke B., Arch. Ért. 86 (1959) 33.

¹⁷ Uo. 34.

¹⁸ Uo. 39.

¹⁹ Dolg 18 (1942).

²⁰ Szőke B., Arch. Ért. 86 (1959) 39.

²¹ Moravcsik Gy., Szt. István Emlékkönyv I (Bp. 1942) 211.

²² Uo. 212.

²³ Kádár Z., Bizánci Emlékek Magyarországon. (Bp. 1957) 394.

²⁴ Moravcsik Gy., i. m. 390.

²⁵ Bárány—Oberschall, M., Bizantinische Pektoralkreuze aus Ungarischen Funden. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. II (Baden-Baden 1953).

²⁶ Uo. 63. kép a—b.

²⁷ Uo. 217.

²⁸ Uo. 218.

²⁹ Uo. 218.

³⁰ Uo. 218., 67. kép c—d.

³¹ Uo. 222.

Péter és I. László dénárjai bizonyítják. Mária-orans véséssel van ábrázolva a Mindszentről a X. századi gyermeksírból származó kis kereszt.³² A többi sírokban talált, a X. század közepéről és második feléről származó milánói érmék ezt a keresztet kb. 100 évvel előbbre keltezik, mint a nyírkarászt, azaz ugyanarra az időre, mint az első csoporthoz tartozó relikviakeresztet, melyeken vésétt *Mária-orans* van.

A Maros—Tisza-vidék korai bizánci orientálódására és ennek a fejedelmi törzsszel való kapcsolatára mutatnak azok a régészeti adatok (az Oberschall-féle első csoportban található ereklyetartó mellkereszt), amelyek Gyula és Árpád területeinek leletanyagába tartoznak. Bárányné Oberschall M. ezeket a vésétt díszű (hosszúruhás Krisztus, Mária-orans) keresztet az első csoportba teszi, s korukat a X. század kezdetétől a XI. század közepéig terjedő időben határozza meg.

A miskolci ereklyetartó kereszt felirata és szimbolikus ábrázolása

A keresztben jelképes vallásos jellegű feliratok és ábrázolások vannak: „Jézus Krisztus győz” és „Isten-anya”. Itt Krisztus alakja nem a halált jelenti, hanem a győzelmet fejezi ki a halál felett, tehát arra törekszik mind az ábrázolás, mind a felirat, hogy a felfeszítési jelentet felmagasztosítsa. A keresztábrázolások a IV. századtól a XIII. századig Krisztust mint királyt (Pankrator) és Megváltót ábrázolják. Ebben az időben nem a keserves kinszenvedés az ábrázolás tárgya (*passio amara*), hanem a megváltás diadala (*passio beata*). Ezért királyi tunikában, a szenvedés jelei nélkül, kitárt, mindent átölelő karokkal ábrázolják. Az Istenanya (Theotokos) királynői ruhában, gazdagon redőzött, derék fölött megkötözött chiton-ban, vállán a matrónák stólájával, orans-alakban imádkozva áll. Máriát mint Theotokost a kiseddel, de mindig „orans” alakban ábrázolták. Itt a kiseddel nélkül szerepel. Glóriája sima. Ezt az elgondolást mutatják:

1. A závodi mellkereszt, ahol az egyiknek a felirata: „Szent, Szent az Úr Szabaót”, (VII—VIII. század).

2. A Tiszaeszlár-sinkahegyi temető szórványosan előkerült ereklyetartó keresztjén — is mind Krisztusnak, mind Máriának a fenti elgondolás alapján ábrázolják alakját (honfoglaláskori).

3. A szentlászlói két ereklyetartó kereszt is ugyanilyen hosszú tunikás alakban van a Megváltó és Mária alakja is, kéztartásuk is ugyanaz.

4. A Szentes-szentilonai ereklyetartó kereszt Krisztus alakja ugyanolyan kéztartással és hosszú tunikában van ábrázolva (XI., ill. X—XII. század).

5. Mindszent-Koszorús dűlői (Szentesi mellkereszt ugyanezen elgondolások alapján készült (honfoglaláskori).

6. Mindszent-Koszorús dűlői ugyanezen temetőben még egy keresztet találtak, ezen hosszú ruhában öltözött Krisztus-alak látható (X—XI. század).

A Krisztust ábrázoló keresztken a Megváltó fején a töviskorona helyett nimbusz van, amit azt is igazolja, hogy ezek a kereszték a XI. század előtti időből valók. Ha a miskolci kereszt technikai kivitelét tekintve, összehasonlítást teszünk a szíriai,³³ a Tiszaeszlár-sinkahegyi,³⁴ és a kiskunfélegyházi,³⁵ kereszttekkel, azonnal feltűnik a tárgyak technikai megoldásából származó párhuzam, ti. a miskolci kereszt technikai megoldása pontosan megegyezik ezeknek a keresztteknek a technikai

megoldásával, értjük ez alatt a kereszték alsó- és felső lapjának összeillesztési módját, illetőleg összetartó szerkezetét. Ezeknél a keresztteknél azonban nemcsak a technikai kivitel azonos megoldású, hanem a szimbolikus ábrázolások is többé-kevésbé azonosak.

Az ábrázolások technikájában ugyan van különbség, mert amíg a szíriai, a závodi, a szentlászlói és a Tiszaeszlár-sinkahegyi kereszt alakjai domborművűen kiemelkednek a kereszt síkjából, addig a szentes-szentilonai, az orosházi³⁶ és a miskolci kereszték szimbolikus alakjai, illetőleg feliratai a kereszt felületébe finom mélyített véséssel vannak kialakítva. Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a mesterek a technikai megoldást évszázadokon át egymástól vették át.

A miskolci kereszt lelőhelye közelében 1951-ben mintegy 200 méter távolságban már feltártunk egy X. század 2. feléből származó temetőt, amely mellékletekben viszonylag elég gazdag volt, a 7 sírból álló temetőben csupán két sírban nem volt melléklet.³⁷ (A jelen esetben tárgyalt miskolci honfoglaláskori temetőnél fordítva áll az eset, ennél a 10 sírból álló temetőnél csupán két sírban volt melléklet.) Megjegyezzük, hogy mindkét temető már bolygatott volt a homokkitermelésektől. Ennek a temetőnek szegénysége hasonlít a Szentes-szentilonai temető sírjainak szegénységéhez, mely Széll M. szerint X—XII. századi.³⁸ Úgy közli, hogy ott a temetkezési szokás megegyezik a Szentes-szentlászlói temető szokásaival. Ezt a temetőt Váňa a X—XII. századnak keltezi.³⁹

A miskolci kereszt belső ürege a kereszt teljes alsó felületét tölti ki, ami azt bizonyítja, hogy abban valószínűleg föld volt elhelyezve, más keresztteken, ahol csontszilánk, vagy textilféle ereklyét helyeztek el (ruharészlet), csak a kereszt anyagába vágott kisebb nyílást alakítottak ki apróbb tárgyak elhelyezésére.

A temető csontváza még az anthropológus vizsgálatára várnak. A miskolci kereszt volt tulajdonosának származására vonatkozólag talán nem lehetne valószínűtlen az a feltevés, hogy az Erdély-területi görög missziós-központ bolgár misszionáriusa jutott fel ilyen északra. Ha az anthropológiai eredmény azt mutatná, hogy az a csontváz, mellyel kapcsolatban a kereszt napvilágra került, — más faji sajátságokat mutatna — mint a temető többi sírjainak csontanyaga, e feltevés talán nem lenne valószínűtlen.

Mivel az itt tárgyalt miskolci temető közvetlenül Szirmabesenyő község mellett egy partos temetkezési helyen került elő, feltehető esetleg az is, hogy a Szirmabesenyőnek nevet adó valamely gazdag besenyő menekült család telepedett ott le s annak egyik — talán vezető — tagja hozhatta magával a Fekete tenger északi partjáról Magyarországra menekülve még a X. században keresztünket, így tehát valószínű, hogy a X. sz. 2. felében vagy a XI. század első felében temették oda. A XIII. században a települést már Besenyőnek hívták, s a falu urai rokonságban voltak a Miskóc nemzetséggel.⁴⁰ Megyénkben Miskóc közelében van több Besenyő nevű helység, így Ládbesenyő, 50 km távolságban van Besenyő-telek Füzesabony mellett,⁴¹ és Szihalom közelében *Besenyők temetőjét és kútját említ az 1067-es százdi apátság oklevele.*⁴² Ezzel azt bizonyíthatjuk, hogy a besenyők szórványosan megtalálhatók Borsod alsóbb vidékein már a korai Árpádkorban is. Tehát a területen valószínűleg két X. századbeli temető volt kb. 200 méterre egymástól s így esetleg feltételezhető, hogy az egyik, vagyis a korábban (1951-ben) feltárt X. századi temetőben magyar sírok voltak, amint azt a feltárás bizonyítja.⁴³ A másikban pedig,

³² Uo. 237., 76. kép.

³³ Forrer, R., i. m. 428., 347. kép., 464., 384. kép.

³⁴ Kada E., Arch. Ért. 32 (1912) 3. kép.

³⁵ FA 3—4 (1941) 211., 61. kép.

³⁶ Forrer, R., i. m. 428., 347. kép, 646., 384. kép (Szíria); Alföldi A., Szt. István Emlékkönyv I (Bp. 1942) 165. (Závod); Bárány-Oberschall, M., i. m. 213. (Szentlászló); Kada E., i. m. 3. kép (Tiszaeszlár-Sinkahegy);

Bárány-Oberschall, M., i. m. 218., 67. kép b (Szentes-Szentilonai), 218., 67. kép a (Orosháza) és 218. (Hódmezővásárhely).

³⁷ Megay G., i. m. 1—8.

³⁸ Széll M., Dolg 28 (1942) 128—.

³⁹ Váňa, Z., Madari a Slované ve archeologických nálezu X—XII století. Slov. Arch. 2 (1945) 98—104.

melyet jelen esetben tárgyalunk, talán egy besenyő csoport temetkezhetett.⁴⁴

A temető feltárásánál a sírok rendszerét, egymáshoz való viszonyát, sajnos, csak részlegesen lehetett megállapítani, mert a terület zavart volt, itt csak temető maradványok kerültek elő (lásd mellékelt terep-rajzot).

A miskolci kereszt a helyi vonatkozások jelentőségén túl is igen értékes és ritka adattal gazdagítja a honfoglaló magyarság kultúrájára vonatkozó eddigi ismereteinket. Értékét még az is fokozza, hogy ez az első bizánci lelet Miskolcon s az ország legészakibb területéről előkerült kevés bizánci lelet egyike.

A fentiek alapján a tárgyalta temető korát meghatározó tényezőket a következőkben foglalhatjuk össze:

A sírok tájolása nyugat-keleti és így a temető lehet X. de lehet XI. századi is.

Az egyes sírokban a karok elhelyezése hozzávetőlegesen egyenlő arányban van. Ugyanolyan arányban könyökből behajlítva, mint teljesen nyújtva, részben pedig csak a fél-karok vannak behajlítva, ez mind korai, mind későbbi időre utalna.

Az összes sírokból csupán két melléklet került elő, a *gyöngysor*, melynek használata több századon át megvolt, ennél a temetőnél a kora kb. a X–XI. sz.-ra tehető. Az *eréklyetartó kereszt* korát a következőkben határozhatjuk meg: A kereszten levő szakállas, keresztes

nimbusszal és hosszú öltőzettel való Krisztus ábrázolás már az VI. sz.-ban, a kifelé szélesedő keresztszárak már az V. sz.-ban is megvannak. A töviskoronát — mely keresztünkön nincsen meg — csak a XI. század óta alkalmazzák az ábrázolásokban. Miatteff szerint a laposan vésett kereszt első csoportja palesztinai eredetű és Kisázsia partvidékéről származik. Ezekhez sorolható a miskolci is. Az ilyen típusú kereszt a X. századig voltak használatosak, de esetenként azon túl is áttegyed használatuk. Szőke Béla felosztása alapján a miskolci kereszt és gyöngysor típusát a Bjelo-Brdo-i kultúra első csoportjába helyezhetjük, melynek kora a X. század elejétől a század utolsó harmadáig tart. Az általa felsorolt és keresztünkhez legközelebb álló analógiák a X. századra tehetők, de szerinte „a mi keresztjeink magyar területen való megjelenését csak a honfoglaló magyarok vallásos életével kapcsolatban (a X. sz. kezdetétől a XI. sz. közepéig) lehetne értelmezni, azzal a fenntartással, hogy a bizánci birodalomban már korábban is keletkezettek”.

A tárgyalta temető és az onnan előkerült miskolci kereszt korát így hozzávetőlegesen a X. század második felétől a XI. század első feléig terjedő időre keltezhetjük azzal a fenntartással, hogy a tárgyalta kereszt típusa, annak használata, készítése ideje a IX. századig vezethető vissza.⁴⁵

Megay Géza

EIN GRÄBERFELD IN MISKOLC AUS DER ZEIT DER LANDNAHME DER UNGARN, NORDÖSTLICH VON MISKOLC

Auszug

Im Mai des Jahres 1959 wurde in der Nähe der Stadt Miskolc ein aus 10 Gräbern bestehendes Gräberfeld aus der Zeit der Landnahme der Ungarn erschlossen. Die Verstorbenen wurden mit den Füßen nach Osten in den west-östlich orientierten Gräbern untergebracht, ein Arm oder beide waren im Ellbogen eingebogen. Nur zwei Gräber enthielten Beigaben. In Grab 2 kam eine Perlenkette aus Perlen solchen Typs zum Vorschein, wie sie von der Awaren- bis zur frühen Arpadenzeit in

Gebrauch standen. In Grab 8 befand sich ein kreuzförmiger Reliquienhalter, auf der Vorderseite mit der Darstellung Christi, auf der Rückseite der Jungfrau Maria. Auf der Vorderseite ist die Inschrift IC XC NHKA, auf der Rückseite ΘΕΟΤΟΚΟΣ zu lesen. Verfasser datiert das Gräberfeld auf Grund der Bestattungsart und des byzantinischen Reliquienkreuzes auf die Zeit zwischen der Mitte des 10. und der Mitte des 11. Jahrhunderts.

Géza Megay

⁴⁰ *Kardosy J.*, A Magyar Nemzetségek. II (Bp. 1901) 368.: „1320–66 években a Széchy család Miskolc vidékén Éleskő várát bírta. Ennek tartozéka: Miskolc városból (Szilvás)-Várad, *Besenyő*... stb. falvakból... állott. *Kardosy J.*, i. m. 375.: „14. Pongrácz fia Miklós fia Sándor de Besenew 1256-ban mint *Besenyő* birtokosát említi.” Előzőleg pedig atyja Miklós és testvére Jákó 1245-ben Miskolcon, mint atyafiak hozzájárultak egy Miskolc nemzetségi birtokrész eladásához. A Miskolc szomszédos *Besenyő* tehát a tatárjárás előtt — Marjalaki Kiss Lajos megállapítása szerint — miskolci nemzetségi birtok volt [Miskolc Útikalauz (1960) 39.]. M. Kiss Lajos szerint a Miskóc nemzetség szállásföldje o. térkép-vázlaton *Besenyő* a szállásföld határán belül fekszik. E szerint a Kabár eredetű Bors-Miskóc nemzetség a birtokára csak a X. században fogadhatta be vendégül a besenyő menekült családokat, ahol azok letelepültek, de a birtokjog továbbra is a Miskóc nemzetség kezében maradt.

⁴¹ Térkép: Miskolc 1 : 200 000, 38°48' M. K. Áll. Térk. Int. (Bp. 1925).

⁴² *Borovszky S.*, Borsod-Abaúj-Zemplén megye Története. I (Bp. é. n.) 21.; *Szabó K.*, Besenyőtelek Története. (Besenyőtelek 1927) 6.; *Végh K. M.*, Ároktő és Vidékének Története. (Eger 1904) 15.

⁴³ *Megay G.*, i. m. 1–8.

⁴⁴ Térkép: Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc Áll. Kartogr. Váll. (Bp. 1956).

⁴⁵ Ez úton fejezem ki őszinte köszönetemet dr. Kádár Zoltán, dr. Moravcsik Gyula, dr. Harmatta János, dr. László Gyula, dr. Timkó Imre professzor uraknak, Dienes István múzeológus és Körmendy Béla margitszigeti plébános, Rácz Imre mezőkövesdi r. kat. lelkész uraknak, akik jelen munkám összeállításához és adatgyűjtéséhez szívességekkel segítettek elő és kis tanulmány megjelenését, valamint Czákó Lajos kartársnak a szép fényképfelvételért.

A FELDEBRŐI PÁSZTORBOT

A közelmúlt években Bárányné Oberschall Magda több közleményében is foglalkozott a középkori főpapi páztorbotoknak különböző szempontok szerint rendszerezett fejlődéstörténetével. Dolgozatainak élén egy 11. századi főpapi páztorbot fejrészét írja le és mutatja be képen is, amely közlése szerint a Heves megyei Feldebrő község templomának 1942. évi helyreállítása folyamán az ott talált sírok egyikéből került elő.¹ Ezzel az ismertetéssel a feldebrői templomegyütteshez fűződő és hazánk határain túl egyre inkább európaivá súlyosodó kérdések megszaporodtak, annak ellenére, hogy az építkezések időrendje és a falfestmények származtatása fölött megindult vita² már nyugvópont felé közeledett.

Bárányné előadása szerint a fentírt időpontban végzett helyreállító bontás és építkezés során a feltárt és a használatba visszaiktatott eredeti lépcső mellett (nem írja, hogy melyik oldalon), több, már régebben feldúlt kőszirt találtak s ezek egyikéből származott a páztorbot, amely ezután a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának gyűjteményébe került. A páztorbot anyaga, közelebből meg nem határozható csont. Kis méretei azt bizonyítják, hogy temetkezési melléklet céljára készült. Különös érdekessége a ritka, mondhatnók egyedülálló, oroszlanfő végződés. Típusa szerint a 11. század második felének hasonló emlékei közé tartozik, stílusjegyei Vesztfália vagy a Rajna vidék felé mutatnak.

Nincs szándékunkban ez alkalommal a kitűnő megállapításokban bővelkedő tanulmányok egészével foglalkozni. El kell fogadnunk és el is fogadjuk az elsőnek bemutatott feldebrői páztorbotra vonatkozó minden időrendi és származtatási megállapítást annál is inkább, mert az első, eredeti építkezés stílusának előzményeit mi is Vesztfáliában, közelebből Paderborn-ban keressük.³

Foglalkoznunk kell azonban a feldebrői lelet megtalálásának és további sorsának részleteivel, mert ezek több meglepő újdonságot, megdöbbentő adatot és kijelentést tartalmaznak s mellettük nem mehet el megjegyzés nélkül a hazai irodalom. Már azért sem, mert Bárányné közlései éppen újdonságuk és fontosságuk

miatt részben elégtelenek, részben homályosak, részben pedig, mint alább rá fogunk mutatni, valótlanok. A valótlanágot helyre kell tehát igazítanunk, az elégtelen és homályos részletek felől pedig további és kimerítő felvilágosítást kell követelnünk a szerzőtől.

Be kell ismernünk, hogy Bárányné dolgozatairól eléggé későn szereztünk tudomást. Csak az 1959-ben közzétett német változattal találkoztunk első ízben.⁴ Ilyenformán a páztorbot pusztá létezése, illetőleg a létezését tanúsító ismertetés meglepő újdonság volt előttünk, mert, noha a szerző magától értetődő természetességgel közölte, hogy a tárgy 1942-ben a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került s ő maga 1944-ben éppen tudományos közzétételének előkészítésével foglalkozott, kétségtelen az, hogy a tárgy létezéséről nem tudott senki. Annál kétségbeejtőbb volt Báránynénak ama további közlése, hogy a rendkívül fontos emlék, a feldebrői főpapi páztorbot, a 11. századnak e páratlan értékű hazai maradványa 1945-ben az ostrom és a felszabadulás eseményei közepette megsemmisült. Pótolhatatlanul, helyreállíthatatlanul elpusztult, úgyhogy mivoltáról ma már csak az általa bemutatott fénykép adhat számot.⁵

A német folyóiratcikk megjelenése után azonnal szorgos kutatást kezdtünk a frissen megismert feldebrői emlékre vonatkozó további és esetleg közelebbi adatok után s reménykedtünk abban, hogy a múzeumban legalább néhány felismerhető vagy azonosítható szilánkja maradt meg a széttűzött csonttárgynak.

Az irodalom áttekintése nem segített, noha az 1942. évi helyreállítás egyik vezetője, Lux Géza építész még abban az évben részletes ismertetést közölt a végzett munkáról. Közleményében sírokról (Bárányné többes számban ír róluk) nem esik szó. Csak egy fedél nélküli kőládát említ, amelyet sírládnak tart ugyan, de hangsúlyozza, hogy teljesen üresen találták.⁶ Leleghelyét bejelölte az altéplom alaprajzába (1. kép), de ez a hely távol esik a levezető lépcsők mindenikétől, pedig Bárányné határozottan a levezető lépcsők egyikének szomszédságában határozta meg a kősírok leleghelyét. A kis-méretű és bizonytalan rendeltetésű kőláda különben ma

¹ *Bárány-Oberschall, M.*, Observations sur les crosses pastorales de l'époque romantique et sur leur symbolisme. „Atti del Primo Convegno Internazionale per le Arti Figurative”. (Firenze 1948) 125—129., képek nélkül; *Bárány-Oberschall, M.*, Il pastorale romanico in osso della chiesa di Feldebró (con 4 tavole). „Corvina” Serie III. Anno I. Volume I. (Firenze 1952) 38—58.; továbbá „Corvina” Serie III. Anno II. Volume I. (Firenze 1953) 23—36.; *Bárány-Oberschall, M.*, Baculus pastoralis—Irische Motive auf Mittelalterlichen Beingeschnitzten Bischofsstäben. Zeitschrift für Kunstwissenschaft 12 (Wien 1958) 13—36.

² *Kampis A.*, A feldebrői altéplom. Műv. tört. Ért. 4 (Bp. 1955.) 178—194.; *Dercsenyi D.*—*Csemegi J.*, Hozzászólások Feldebrő kérdéseiről. Műv. tört. Ért. 5 (Bp. 1956.) 54—59. Mencl Václav cikke a „Pamiatky a museá” szlovák folyóirat 1959. évi 1. számában (magyar kivonattal). *Mencl, V.*, Két ősi építészeti emlék Magyarországon. Műv. tört. Ért. 8 (Bp. 1959.) 217—220. (A „Pamiatky a museá”-beli közlemény teljes szövegű magyar fordítása.)

³ *Kampis, A.*, i. m. 184—.

⁴ Azóta a „Corvina” évfolyamai is megszerezhetőkké váltak s módunkban állt Bárányné közleményeit áttanulmányozni. Sajnos az ott idézett első feldolgozás („Atti del Primo Convegno Internazionale per le Arti Figurative”) nyomtatott szövegét még ma sem sikerült megszereznünk.

⁵ A továbbiak miatt igen fontosnak bizonyult szövegrészeket szó szerint, eredetiben idézzük. „Il pastorale di Feldebró, non molto dopo il suo ritrovamento, fu consegnato alla Sezione Storica del Museo Nazionale Ungherese. L'Atrice del presente studio ne stava preparando la pubblicazione quando nel 1944—45 avvenne l'assedio

di Budapest. Dopo l'occupazione della città nell'edifizio del Museo Nazionale erano alloggiate truppe russe. I danni materiale del Museo subito in tale occasione sono di pubblica ragione. Andò rotto anche il pastorale, oggetto del presente studio, di modo che la sua forma originaria è conservata soltanto nella fotografia qui pubblicata, fatta primo dell'assedio. Il pastorale è un oggetto importante non soltanto quale documento storico ungherese, ma anche come raro arredo liturgico dell'età romanica. In occasione del Convegno Internazionale per le Arti Figurative, tenutosi a Firenze nel 1948 l'Atrice l'aveva già presentato agli studiosi in una breve relazione che apparve poi in un riassunto in francese, senza illustrazioni” stb. „Corvina”-beli idézett első közlemény 1. sz. jegyzet. Ezenkívül: „Nähere Beschreibung und Fundumstände: siehe M. v. Bárány-Oberschall Il Pastorale romanico in Osso della Chiesa di Feldebró Op. cit. in Anmerkungen Nr. 1. — Kurz nach seine Ausgrabung gelangte der Stab von Feldebró in die Historische Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums in Budapest. Die Verfasserin begann eben seine Bearbeitung, als um Weihnachten 1944 die Belagerung von Budapest ihren Anfang nahm. Nach der Belagerung waren drei Wochenlang Sowjettruppen im Gebäude des Museums untergebracht. Der Schaden der dadurch verursacht wurde, ist allbekannt. Bei dieser Gelegenheit ging auch der Bischofsstab zu Grunde. Er wurde in Stücke zersplittert, so dass von seiner ursprünglichen Gestalt nur die hier vorliegende Abbildung einen Eindruck vermitteln kann.” A Zeitschrift für Kunstwissenschaft idézett cikkének 2. jegyzetében.

⁶ *Lux G.*, A feldebrői templom. Technika (Bp. 1942) Kny. Képek a németnyelvű szövegben.

is ott látható az altemplomban.⁷ Bizonyos azonban, hogy Lux Géza tanulmánya sem főpapi pásztorbotról, sem egyéb apró leletről nem emlékezett meg.

De nem találtunk feljegyzést ilyenekről az Országos Műemléki Felügyelőség (1942-ben Műemlékek Országos Bizottsága) Feldebrőre vonatkozó iratanyagában sem. Legkülönböztetőbb pedig, hogy a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának leltárába sem jegyezték be a leletet. A Történeti Múzeum illetékesei átvizsgálták mind a növedéki naplót, mind a szakleltárakat, de sem 1942-ben, sem az ezt követő években nem bukkantak a tárgy nyomára.⁸

Mégis egy helyütt, a múzeum fényképlemezeinek leltárában előtűnt a feldebrői lelet. 1942-ben 2960. szám alatt a következő bejegyzést találtuk a lajstromban: „Csont pásztorbot a feldebrői papi kriptából XI—XII. század.” Ez a lemez tehát kétségtelenül a szóban forgó emlékről készült. Csalódást okozott azonban ismét, hogy a lemezek közül éppen a 2960. számú hiányzik.⁹

Nyilvánvaló a fentirtak szerint, hogy a pásztorbotra vonatkozó hiteles adatok idehaza siralmasan gyérek és fölöttébb bizonytalanok. És amár nincs okunk kételkedni a lelőhely megjelölésének hitelességében (a fényképlemezek leltárának bejegyzése alá is támasztja) — meg kell állapítanunk, hogy Bárányné e fontos emlék leletkörülményeinek ismertetése során nagyon is szűkszavúan nyilatkozott és homályosan fogalmazott.

Nem említi meg, hogy ki és milyen módon szolgáltatta be a pásztorbotot. A múzeum részéről felkereste-e valaki a lelőhelyet s meggyőződött-e arról, vajon hány sírt s minő mintájú temetkezést találtak a helyszínen? Készült-e fényképfelvétel a kőből alakított sírhelyekről? Megesimálta-e valaki a sírok pontos helyrajzát? Végül ellenőrizte-e valaki, vajon valóban oly mértékben szétdőlt és annyira kifosztott sírokat találtak-e Feldebrőn, hogy sem embercsontok, sem más apró leletek nem voltak bennük, vagy körülöttük, csak ez az egy főpapi pásztorbot? Ha pedig mégis voltak ilyenek, mi történt ezekkel? Mi történt a feltételezhető csontmaradványokkal és mi történt magukkal a kősírokkal? Visszatették-e ezeket bántatlanul, vagy szétbontva végképp megsemmisítették-e?

A múzeumi szabályzat értelmében ugyanis elképzelhetetlennek, sőt lehetetlennek tartjuk azt, hogy egy ilyen fontos leletet valaki csak úgy mellékesen, jelentés nélkül a múzeumba beadjon s az intézmény tudományos személyné ki ne szállt volna a továbbiak felülvizsgálatára. De ha mégis így történt volna, akkor ma Bárányné az egyedüli, aki visszaemlékezhetik arra, hogy ki által és hogyan került a tárgy a múzeumba. Leginkább pedig arra az eléggé nem kárhoztatható körülményre, hogy miért nem jegyezték be a főpapi pásztorbotot sem a növedéki naplóba, sem pedig a tárgyak leltárába; sem 1942-ben, sem pedig a későbbi évek során.

Mivel Bárányné maga írja, hogy 1944-ben a tárgy tudományos közzétételére készült s ez csak az ostrom

miatt maradt el, bizonyosnak tűnik előttünk, hogy a tudományos feldolgozáshoz szükséges mindeme adatok és ismeretek ma is rendelkezésére állanak. Kíváncsok volna tehát, hogy ezeket mihamar és mentől részletesebben feltárja és ismertesse.

Két ok is sürgeti ezt. Első és legfontosabb ok az, hogy a feldebrői főpapi pásztorbot, az a tárgy, amelyet fényképen bemutatott, Bárányné állításával ellentétben, ma is megvan. Ugyanabban az állapotban, mint amelyben leírta és képét adta. Az ostrom után tehát a tárgyat a legcsekélyebb sérülés sem érte. Ma már valóban a Történelmi Múzeum leltárába iktatták. Száma: 60. 4. B.¹⁰

Amikor ugyanis Bárányné cikkének határozott állítása alapján a múzeum anyagában legalább rongcsok és szilánkok után kerestek a múzeum tisztviselői, rongcsok és szilánkok helyett, másunna, nem Feldebrőről származó tárgyak között, leltári szám és minden egyéb megjelölés nélkül, de bántatlan teljességében előkerült a főpapi pásztorbot.¹¹

A Bárányné által közölt fénykép (2. kép) alapján a tárgyi azonosság kétségtelenné vált. Az újonnan készült és itt közölt felvételek pedig arról győzhetnek meg bárkit, hogy az emléket az első fényképezés óta a legcsekélyebb károsodás sem érte (3—4. kép).

Ezzel a közléssel helyesbítjük Bárányné tanulmányának ama valótlan állítását, hogy a feldebrői főpapi pásztorbot megsemmisült és hogy arról ma már csak az általa közölt fényképfelvétel tanúskodik. Ellenkezőleg, e korai és a rákapsolódó, európai viszonylatokban is fontos kérdések szempontjából felbecsülhetetlen értékű magyar emlékre nemcsak pusztlóban hivatkozhatunk, hanem a múzeum kiállításán tárgyi valóságában be is mutathatjuk.

A másik ok, amely Bárányné további közléseit sürgeti az, hogy közben halvány és bizonytalan szóbeli említés merült fel egyéb leletekről is, amelyeket a feldebrői sírok tartalmaztak. Gyöngyökről és más, tévetező módon körülírt tárgyakról beszélnek állítólagos szemtanúk. Mivel azonban az 1942. évi helyreállítás tényleges építész vezetője elhunyt, csak Báránynétól várhatnók okkal és joggal e rejtélyes sírföltárás bővebb megvilágítását.

Befejezésül két újabb megfigyelést közlünk a pásztorbotról, amelyek kiegészítik s részben talán helyesbítik Bárányné megállapításait. A főpapi pásztorbot anyaga nem csont, hanem agancs.¹² Bárányné leírása az oroszlanfő sörényét úgy érzékíti meg, hogy annak szőrzete bekarcolásokkal készült, de ezek a karcolások a felület porladása miatt már eltűntek. Tüzetes vizsgálat azonban arról győző meg, hogy karcolt szőrzete sohasem volt az oroszlanfőnek. A sörény erőlyesen faragott stilizált tincekből áll s e tincek a fül dudoraival együtt jól láthatók ma is. Egyéb részletei pontosan megfelelnek Bárányné leírásának.

Kampis Antal

ÜBER DEN BISCHOFSTAB VON FELDEBRÖ

In den vergangenen Jahren beschäftigte sich M. Bárány-Oberschall in mehreren Publikationen mit der nach verschiedenen Gesichtspunkten geordneten Entwicklungsgeschichte der mittelalterlichen Bischofsstäbe. An der Spitze ihrer Arbeiten steht die Beschreibung mit

Abbildungen des Oberteiles eines Bischofsstabes aus dem 11. Jahrhundert, der ihrer Mitteilung zufolge bei der Wiederherstellung der Kirche von Feldebrö (Komitat Heves) im Jahre 1942 aus einem der Gräber zutage kam.¹ Mit dieser Publikation haben sich die Fragen, die sich

⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a Lux Géza által készített alaprajzon a sírládának a D-i apszisban bejelölt lelőhelye sem az ő dolgozatának szövegével, sem pedig Bárányné feltehetőleg Lux Géza szövegére épített előadásával nem egyezik.

⁸ Mihalik Sándor és Méri István szíves közlése.

⁹ Méri István közlése.

¹⁰ Méri István közlése.

¹¹ Egy Naszvadról származó ásatás tárgyai között rejtőzött. 1953-ban le is fényképezték a naszvadi lelet darabjainak társaságában. Fehér Géza közlése.

¹² Bökönyi Sándor megállapítása. Jelentésének múzeumi ügyiratszám 863-01-79/1960 K. K. O.

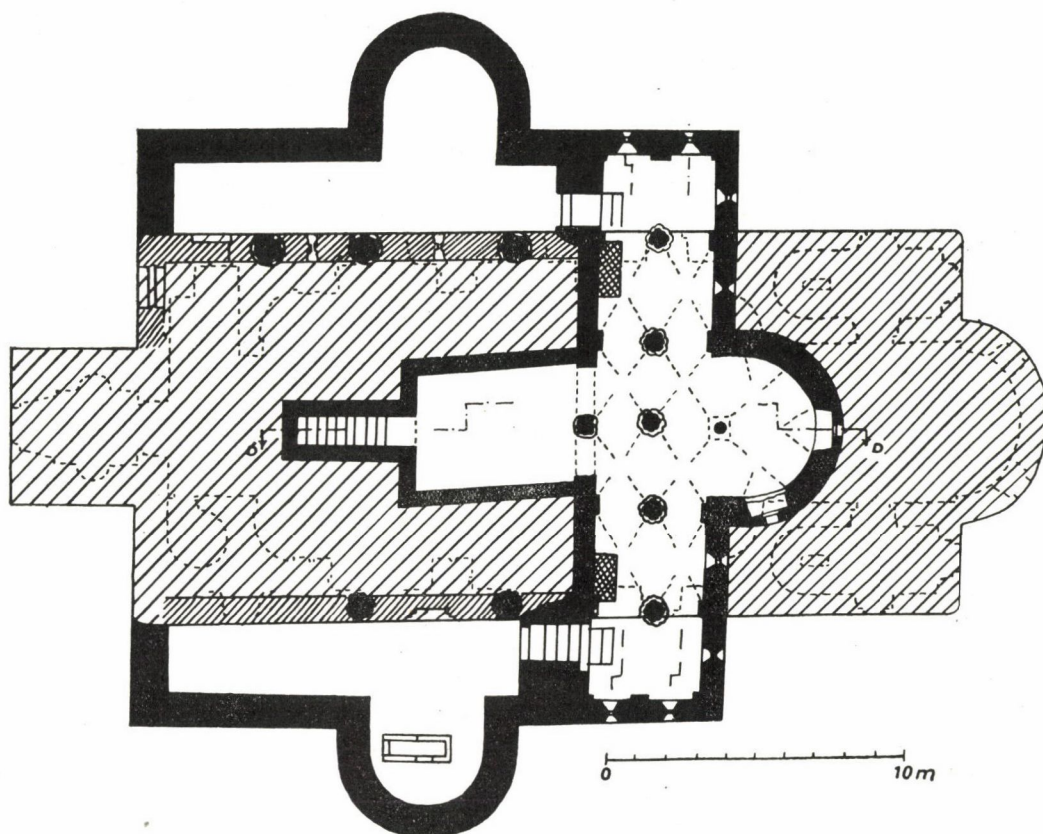
¹ Bárány-Oberschall, M., Observations sur les crosses pastorales de l'époque romane et sur leur symbolisme. „Atti del Primo Convegno Internazionale per le Arti Figurative” (Firenze 1948) 125—129, ohne Abbildungen; Bárány-Oberschall, M., Il pastorale romane in osso della chiesa di Feldebrö (con 4 tavole). „Corvina” Serie III. Anno I. Vol. I. (Firenze 1952) 38—58; ferner „Corvina” Serie III. Anno II. Vol. I. (Firenze 1953) 23—36; Bárány-Oberschall, M., Baculus pastoralis — Irisehe Motive auf mittelalterlichen beigeschnitzten Bischofsstäben. Zeitschrift für Kunst und Wissenschaft 12, (Wien 1958) 13—36.

an den Komplex der Feldebrőer Kirche anknüpfen und die die Grenzen Ungarns bereits weit überschritten, weiter vermehrt, obwohl die Debatte um die Chronologie der Bauten und die Herkunft der Fresken² sich bereits einem Ruhepunkt zu nähern schien.

Den Mitteilungen von M. B.-Oberschall zufolge fand man 1942 neben der ursprünglichen Treppe, die beim Einreißen angebaute Teile zutage kam und rekonstruiert wurde (es wird nicht angegeben, auf welcher Seite) mehrere, bereits früher zerstörte Gruften; und aus einer dieser sollte der erwähnte Bischofsstab stammen, der

Es ist nicht unsere Absicht, bei dieser Gelegenheit die an zutreffenden Bestimmungen reichen Studien eingehend zu behandeln. Wir müssen allen Feststellungen hinsichtlich des Alters und der Herkunft des an erster Stelle dargestellten Bischofsstabes zustimmen und sind dazu umso eher bereit, als wir selbst die Vorläufer des Stils des ersten, ursprünglichen Baus ebenfalls in Westfalen, näher in Paderborn suchen.³

Wir müssen uns jedoch mit den Einzelheiten der Fundumstände und des weiteren Schicksals des Feldebrőer Bischofsstabes befassen, da diese mehrere über-

1. kép. A feldebrői templom alaprajza az altemplom szintjén (Lux Géza nyomán)

Рис. 1. План храма с. Фелдебре, на уровне нижней церкви (по Геза Люкс)

Fig. 1. Plan de l'église de Feldebrő, au niveau de la crypte (D'après Géza Lux)

dann in der Sammlung des Historischen Museums des Ungarischen Nationalmuseums deponiert wurde. Das Material des Bischofsstabes sei eine näher nicht zu bestimmende Knochenart und die kleinen Abmessungen sprächen dafür, daß er zu dem Zwecke verfertigt wurde, um als Grabbeigabe zu dienen. Ein besonderes Interesse verleiht dem Fund das als Löwenhaupt ausgebildete Ende, das äußerst selten, vielleicht sogar einzigartig ist. Dem Typ nach gehört der Bischofsstab zu den Denkmälern ähnlichen Charakters aus der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts, die Stilmerkmale verweisen auf westfälische oder rheinländische Beziehungen.

raschende Neuigkeiten, verblüffende Behauptungen und Angaben enthalten, an denen die ungarische Fachliteratur nicht wortlos vorbeigehen kann; u. zw. schon deshalb nicht, weil die fraglichen Mitteilungen gerade infolge ihrer Neuartigkeit und Bedeutung teils unzulänglich, teils unklar, teils aber — wie wir im folgenden nachweisen wollen — falsch sind. Das Falsche soll daher berichtigt werden, betreffs der unzulänglichen und unklaren Details müssen wir aber von der Verfasserin weitere und eingehendere Auskunft verlangen.

Wir müssen zugeben, daß wir von den Studien erst verhältnismäßig spät Kenntnis erhielten,⁴ indem wir

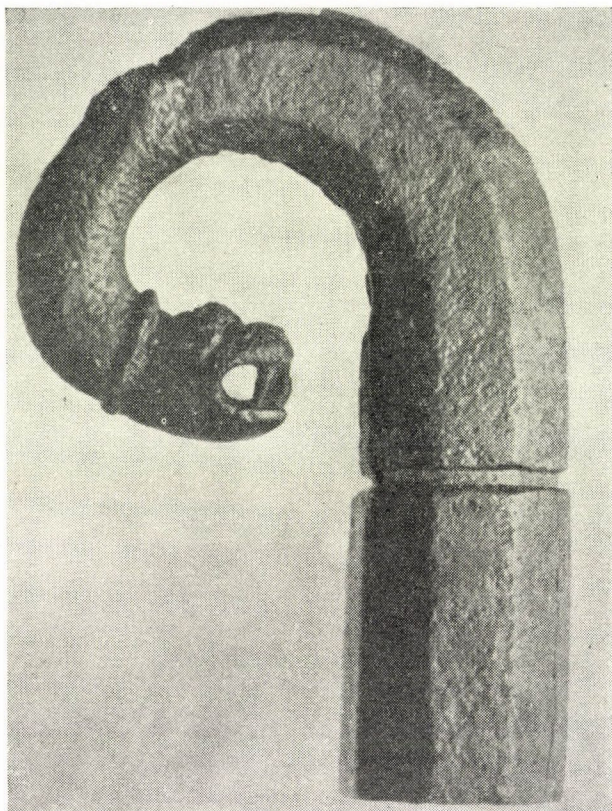
² Kampis A. A feldebrői alttemplom. (Die untere Kirche von Feldebrő. Műv. Tört. Ért. 4 (Bp. 1955) 178—194; Dercsényi D., und Csemegi J., Hozzászólások Feldebrő kérdéséhez. (Bemerkungen zu den Fragen von Feldebrő) Műv. Tört. Ért. 5 (Bp. 1956) 54—59; Der Artikel von Mencl, V., in „Pamiatky a museá“ (slowakisch) 1959, 1 (mit ungarischem Auszug). Mencl, V., Két ősi építészeti emlék Magyarországon. (Zwei alte Baudenkmäler in Ungarn) Műv. Tört. Ért. 8 (Bp. 1959)

217—220. (enthält die vollständige ungarische Übersetzung des in Pamiatky a Museá erschienenen Artikels).

³ Kampis, A., a. a. O. 184.

⁴ Seither war es uns möglich auch die „Corvina“ Jahrgänge zu beschaffen und die Publikationen von M. B.-Oberschall zu studieren. Leider konnten wir die dort angeführte erste Mitteilung („Atti del Primo Convegno Internazionale per le Arti Figurale“) im Druck noch nicht verschaffen.

erst der im Jahre 1959 veröffentlichten deutschsprachigen Version begegneten. Unter solchen Umständen war das Vorhandensein des Bischofsstabes selbst bzw. seine Publikation für uns ein überraschendes Novum: denn

2. kép. A feldebrői pásztorbot Bárányné Oberschall Magda által közölt képe a Zeitschrift für Kunstwissenschaft

Рис. 2. Жезл из Фелдебрё. Вид опубликованный в Zeitschrift für Kunstwissenschaft Магдой Бараньне Обершал

Fig. 2. La crosse de Feldebrő. Reproduction publiée par Mme Magda Bárány-Oberschall dans „Zeitschrift für Kunstwissenschaft“

⁵ Die sich in der weiteren Folge als sehr wichtig erweisenden Passagen des Textes wollen wir im Original wörtlich zitieren: „Il pastorale di Feldebrő, non molto dopo il suo ritrovamento, fu consegnato alla Sezione Storica del Museo Nazionale Ungherese. L'Autrice del presente studio ne stava preparando la pubblicazione nel 1944—45 avvenne l'assedio di Budapest. Dopo l'occupazione della città nell'edificio del Museo Nazionale erano alloggiate truppe russe. I danni materiali del Museo subiti in tale occasione sono di pubblica ragione. Andò rotto anche il pastorale, oggetto del presente studio, di modo che la sua forma originaria è conservata soltanto nella fotografia qui pubblicata, fatta primo dell'assedio. Il pastorale è un oggetto importante non soltanto quale documento storico ungherese, ma anche come raro arredo liturgico dell'età romanica. In occasione del Convegno Internazionale per le Arti Figurative, tenutosi a Firenze nel 1948 l'Autrice l'aveva già presentato agli studiosi in una breve relazione che apparve poi in un riassunto in francese senza illustrazioni“ — usw. Erste, aus „Corvina“ angeführte Publikation, Anm. 1. Ferner: „Nähere Beschreibung der Fundumstände: s. M. v. Bárány-Oberschall, Il Pastorale romanico in Osso della Chiesa di Feldebrő Op. cit. in Anmerkung Nr 1. — Kurz

obwohl die Verfasserin es als Selbstverständlichkeit hinstellt, daß das Objekt 1942 in die Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums übergang und sie sich 1944 eben mit der Vorbereitung der wissenschaftlichen Publikation befaßte, steht es fest, daß niemand etwas über das Vorhandensein dieses Bischofsstabes wußte. Umso betrübender wirkte daher die weitere Mitteilung, daß dieses äußerst wichtige Denkmal, der Feldebrőer Bischofsstab, dieses unschätzbare Dokument aus dem ungarischen 11. Jahrhundert im Jahre 1945 während der Kämpfe um die Befreiung Budapests unwiderruflich und unrekonstruierbar zugrunde ging, sodaß seine Existenz heute nur mehr durch die von der Verfasserin publizierte Fotografie belegt ist.⁵

Nach dem Erscheinen des deutschsprachigen Artikels machten wir uns unverzüglich daran, nach weiteren und eventuell näheren Angaben über das neue bekannt gewordene Feldebrőer Denkmal zu forschen: wir hofften, im Museum wenigstens einige Splitter der verwüsteten Beinschnitzerei zu finden, aus denen wir den Stab erkennen oder identifizieren könnten.

Ein Überblick der Literatur gab uns keine Anhaltspunkte, obwohl der Leiter der Rekonstruktionsarbeiten des Jahres 1942, Bauingenieur Géza Lux, noch in demselben Jahr eine eingehende Publikation über die erfolgten Arbeiten veröffentlichte. In dieser Publikation ist von Gräbern (M. B.-Oberschall gebraucht das Plural) keine Rede. Er erwähnt lediglich eine Steinkiste ohne Deckel, die er wohl für eine Grabkiste hielt, die aber, wie er betont, ganz leer gefunden wurde.⁶ Der Fundplatz der Kiste wird auch im Grundriß der unteren Kirche vermerkt (Abb. 1), diese Stelle ist jedoch von allen hinunterführenden Treppen weit entfernt, obwohl die Verfasserin den Fundplatz der Gruften entschieden neben einer der hinabführenden Treppen angibt. Die kleine Steinkiste ungewisser Bestimmung steht übrigens auch heute noch in der Unterkirche.⁷ In der Studie von Géza Lux sind aber gewiß weder ein Bischofsstab, noch andere kleine Beigaben erwähnt.

Auch in den Papieren der zuständigen Behörden [Orsz. Műemléki Felügyelőség (Landesinspektorat für Denkmalschutz) — 1942 unter dem Namen Műemlékek Országos Bizottsága (Landeskommission für Kunstdenkmäler) tätig] fanden wir keine diesbezügliche Aufzeichnung. Das Merkwürdigste ist aber, daß der Fund auch in das Inventar des Historischen Museums des Ungarischen Nationalmuseums nicht eingetragen wurde. Die zuständigen Forscher des Museums durchsuchten sowohl das Zuwachsregister als auch die Fachinventare, fanden aber weder in den Eintragungen des Jahres 1942, noch in den späteren Jahren irgend eine Spur des Objektes.⁸

nach seiner Ausgrabung gelangte der Stab von Feldebrő in die Historische Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums in Budapest. Die Verfasserin begann eben seine Bearbeitung, als um Weihnachten 1944 die Belagerung von Budapest ihren Anfang nahm. Nach der Belagerung waren drei Wochen lang Sowjettruppen im Gebäude des Museums untergebracht. Der Schaden, der dadurch verursacht wurde, ist allbekannt. Bei dieser Gelegenheit ging auch der Bischofsstab zu Grunde. Er wurde in Stücke zersplittert, so daß von seiner ursprünglichen Gestalt nur die hier vorliegende Abbildung einen Eindruck vermitteln kann.“ In Anm. 2 des angeführten Artikels in „Zeitschr. f. Kunstwissenschaft“.

⁶ Lux G., A feldebrői templom (Die Kirche von Feldebrő). Technika (Bp. 1942) Separatum.

⁷ Es ist zu bemerken, daß der von G. Lux in dem von ihm verfertigten Grundriß vermerkte Fundort der Grabkiste in der Südapsis weder mit dem Text seiner Studie, noch mit der Darstellung von M. B.-Oberschall, die mutmaßlich auf dem Luxschen Text beruht, übereinstimmt.

⁸ Frdl. Mitteilung von Sándor Mihalik und István Méri.

3—4. kép. A feldebrői pásztorbot jobboldala és baloldala (1960-ban készült felvétel)

Рис. 3—4. Правая и левая стороны жезла из Фелдебрё. (Снимок из 1960 г.)

Fig. 3—4. Les côtés droit et gauche de la crosse de Feldebrő (photographie faite en 1960)

Dennoch kam an einer Stelle der Feldebrőer Fund zum Vorschein u. zw. im Inventar der fotografischen Platten des Museums. Aus dem Jahre 1942 fanden wir unter Nr. 2960 folgende Eintragung: „Bischofsstab aus Knochen aus der priesterlichen Gruft von Feldebrő, 11–12. Jh.“ — es handelt sich zweifellos um eine Aufnahme des fraglichen Objektes. Allerdings bereitete es uns eine Enttäuschung, daß unter den Platten eben Nr. 2960 fehlt.⁹

Demnach sind die in Ungarn auffindbaren authentischen Angaben in entmutigender Weise spärlich und recht ungewiß. Und obwohl wir keinen Grund haben, die Genauigkeit der Bezeichnung des Fundortes zu bezweifeln (die auch durch die Eintragung im Inventar der Fotoplatten bekräftigt ist), müssen wir immerhin feststellen, daß die Verfasserin bei der Publikation der Fundumstände dieses wichtigen Denkmals sich allzu wortkarg ausdrückte und unklar konzipierte.

Sie erwähnt nicht, wer und unter welchen Umständen den Bischofsstab in das Museum einlieferte, namentlich ob jemand seitens des Museums den Fundort aufsuchte und sich vergewisserte, wie viele Gräber und welche Bestattungstypen am Fundort angetroffen wurden. Es ist nicht bekannt, ob man je eine genaue Lokalaufnahme der Gräber vorgenommen hat, ob fotografische Aufnahmen von den steinernen Grabstätten gemacht wurden und ob es kontrolliert wurde, daß die Gräber in Feldebrő tatsächlich so sehr zerstört und ausgeraubt waren, daß man weder Menschenknochen, noch andere Kleinfunde in den Gräbern oder in ihrer Umgebung finden konnte, außer diesem einzigen Bischofsstab? Und falls es dennoch solche gab, was ist mit diesen, insbesondere mit den anzunehmenden Menschenknochen und den Steingräbern selbst geschehen? Wurden die Knochen unberührt wieder bestattet, oder wurden sie zerlegt und endgültig vernichtet?

In Anbetracht des Museumsgesetzes ist es undenkbar und unmöglich, daß jemand einen so wichtigen Fund nur so nebenbei, ohne Bericht, ins Museum einlieferte, und daß das wissenschaftliche Personal des Museums sich nicht sofort an Ort und Stelle begeben hätte, um das Weitere zu kontrollieren. Wäre aber das der Fall gewesen, so ist M. B.-Oberschall heute die einzige Person, die sich noch erinnern könnte, wer und unter welchen Umständen das Objekt dem Museum übergab.

Besonders über den nicht genug zu tadelnden Umstand müßte sie Aufklärung erteilen können, weshalb der Bischofsstab weder in das Zuwachsregister, noch in das Inventar des Museums eingetragen wurde, weder im Jahre 1942, noch in den späteren Jahren.

Da die Verfasserin selbst schreibt, daß sie 1944 die wissenschaftliche Veröffentlichung des Objektes vorbereitete und in dieser Arbeit nur durch den Kampf um Budapest verhindert wurde, stehen ihr alle zur wissenschaftlichen Publikation nötigen Angaben zweifellos auch heute zur Verfügung. Es wäre daher wünschenswert, daß sie diese je eher und je eingehender der Forschung zur Verfügung stellt.

Zwei Gründe scheinen hierauf besonders zu drängen.

Der erste und wichtigste Grund ist, daß der Bischofsstab, jenes Objekt, dessen Fotografie die Verfasserin publizierte, ihren Behauptungen zuwider auch heute vorhanden ist, in demselben Zustand, wie sie ihn beschrieben und fotografiert hat. Das Objekt hat weder während, noch nach der Befreiung Budapests die geringste Verletzung erlitten. Es ist nunmehr tatsächlich in das Inventar des Museums eingetragen: Inv. Nr. 60. 4. B.¹⁰

Als die Forscher des Museums nämlich auf Grund der entschiedenen Behauptung des Artikels das Material des Museums wenigstens nach Fragmenten und Splintern durchforschten, kam — anstatt dieser — der Bischofsstab selbst inmitten anderer, nicht aus Feldebrő stammender Objekte, ohne Inventarnummer oder irgend eine andere Bezeichnung, aber ganz und unversehrt zutage.¹¹

Auf Grund der von M. B.-Oberschall publizierten Fotografie (Abb. 2) konnte die Identität des Objektes ohne Zweifel festgestellt werden. Die neuen, hier publizierten Fotografien können aber jedermann davon überzeugen, daß der Stab seit der Zeit, als die erste Aufnahme gemacht wurde, nicht den geringsten Schaden erlitten hat (Abb. 3, 4).

Mit dieser Mitteilung wollen wir jene, der Wahrheit nicht entsprechende Behauptung der Verfasserin berichtigen, derzufolge der Bischofsstab von Feldebrő zugrundegegangen wäre und daß nur mehr die von ihr publizierte Fotografie über sein Vorhandensein aussagt. Im Gegenteil, wir können uns auf diesen frühzeitlichen und infolge der adherenten, in gesamteuropäischer Hinsicht bedeutenden Probleme unschätzbaren Fund nicht nur als auf ein zerstörtes Denkmal berufen, sondern wir sind in der Lage, den Stab in seiner objektiven Realität in der Ausstellung des Museums dem Publikum vorzulegen.

Der zweite Grund, der auf weitere Auskünfte seitens der Verfasserin drängt, besteht darin, daß inzwischen vage und unbestimmte Gerüchte über andere Fundobjekte auftauchten, die angeblich in den Feldebrőer Gräbern enthalten gewesen sein sollten. Angebliche Augenzeugen berichten über Perlen und andere, auf eine unsichere Art umschriebene Objekte. Da aber der effektive Bauleiter der Arbeiten des Jahres 1942 seitdem gestorben ist, kann die weitere Beleuchtung dieser mysteriösen Graberschließung nur von der Verfasserin mit Fug und Recht erwartet werden.

Endlich möchten wir noch zwei weitere Beobachtungen über den Bischofsstab mitteilen, da sie geeignet sind, die der Verfasserin teils zu ergänzen, teils vielleicht zu berichtigen. Der Bischofsstab ist nicht aus Knochen, sondern aus Geweih hergestellt.¹² Ferner beschreibt M. B.-Oberschall die Mähne, als ob die Behaarung eingraviert gewesen wäre, doch seien die Ritzen infolge der Korrodiertheit der Oberfläche bereits verschwunden. Eine eingehende Untersuchung zeigte jedoch, daß die Mähne nie mit Grawierungen angedeutet war. Sie besteht aus kräftig geschnitzten stilisierten Strähnen, die samt den hervortretenden Ohren auch heute deutlich zu sehen sind. Die übrigen Einzelheiten entsprechen der Beschreibung der Verfasserin.

Antal Kampis

⁹ Mitteilung von István Méri.

¹⁰ Mitteilung von István Méri.

¹¹ Er steckte unter den Objekten einer Ausgrabung in Naszvad, und wurde 1953 zusammen mit diesen

fotografiert. Mitteilung von Géza Fehér.

¹² Bestimmung von Sándor Bökönyi. Aktennummer der bezüglichen Meldung im Museum: 863-01-79/1960 K. K. O.

INGELRI KARD A TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Az Arch. Értesítő 86 (1959) évfolyamában két középkori kardot ismertettem, amelyeket a békeszerződések értelmében Jugoszláviának szolgáltatunk ki. Az egyik példányt az u. n. INGELRI csoportba soroltam.¹

Szerencsés véletlen folytán ez év februárjában Érd mellett a Duna medréből egy középkori kard került felszínre, amelynek a pengéjébe beütött betűkből összeállítva az INGELRII szöveg olvasható (1—2. kép). A kard markolat-gombja, amely csónak alakú lehetett, hiányzik ugyan, de keresztvása, pengéje épen maradt, így tehát a kor pontosan megállapítható.

INGELRII

1. kép. A pengén olvasható szöveg

Рис. 1. Текст на лезвии

Fig. 1. Le texte lisible sur la lame

A penge hossza 815 mm, szélessége a tövénél 55 mm. A penge közepén sekély mélységű széles vájat fut a csúsig. A négyzet keresztmetszetű keresztvas hossza 170 mm, a markolatnyúlvány hossza 90 mm. A két kardnál méretben való jelentős eltérést az előbbi példány hosszan megnyúlt keresztvasánál (210 mm) figyelhetünk meg, továbbá a pengehossznál (835 mm), amely szintén bizonyos nyúlási tendenciát mutat.

Az előbbi kardpéldányt korban a XI—XII. század fordulójára helyeztem, ezen újabb példány eredete a rövidebb és tömörebb keresztvása nyomán még a XI. század második felére keltezhető. Ugyanerre a körülményre utal a rövidebb pengealkat is.

Az effajta kardokról a korábbi közleményemben részletesebben számoltam be, ezúttal csupán a legszükségesebb adatokat nyújtom. A meglehetősen ritka előfordulású INGELRI kard megszerzésével jelentős értékű középkori fegyvertárgy jutott gyűjteményünkbe.

Dr. Kalmár János

DAS INGELRI SCHWERT IM HIST. MUSEUM

Auszug

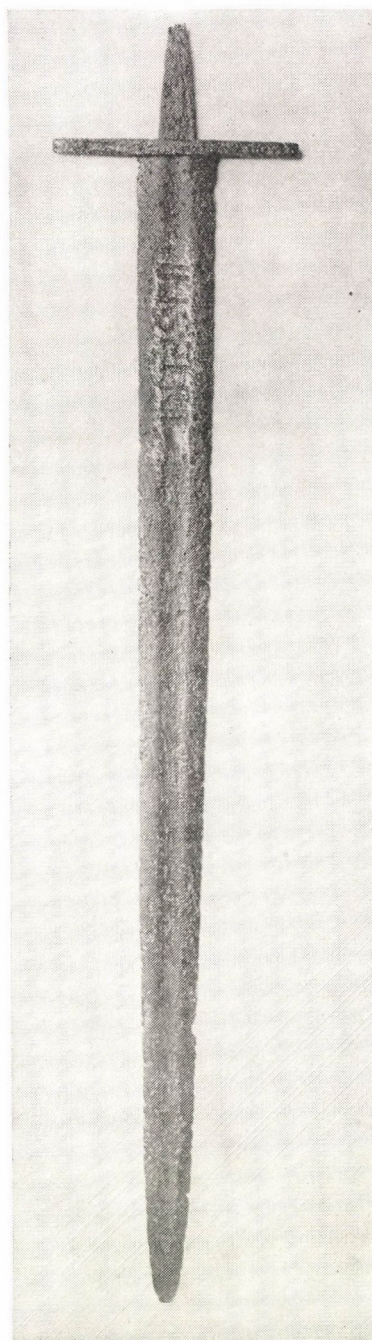
Im Arch. Ért. 86 (1959) haben wir zwei mittelalterliche Schwerter behandelt, von denen wir das eine der sog. INGELRI Gruppe zuteilten.

Durch einen glücklichen Zufall wurde aus dem Donaubett ein mittelalterliches Schwert gehoben, auf dessen Klinge die durch eingeschlagene Buchstaben gebildete Inschrift INGELRI zu lesen ist (Abb. 1—2).

Der Schwertknauf fehlt zwar, jedoch ist die Parierstange, ebenso die Klinge in gutem Zustand, so daß das Alter der Waffe genau festgestellt werden kann. Die Länge der Klinge beträgt 815 mm, die Breite 55 mm, die Länge der Parierstange 170 mm.

Unserer Meinung nach gehört das erstere Schwert der Wende des XI—XII. Jahrhunderts an; das letztere Exemplar stammt nach seiner kürzeren und gedrungeneren Parierstange zu urteilen, aus der zweiten Hälfte des XI. Jahrhunderts. Darauf verweist auch die kürzere Klinge.

J. Kalmár

2. kép. Kard a XI. század második feléből (Budapest MNM Történeti Múzeum)

Рис. 2. Меч из второй половины XI в. (Будапешт ВМ-Исторический Музей)

Fig. 2. Épée datant de la seconde moitié du XIe siècle (Budapest, Musée d'Histoire)

¹ Kalmár J., Arch. Ért. 86 (1959) 189—191.

JELENTÉS A CELLDÖMÖLKI, KÖZÉPKORI BENCÉS APÁTSÁGI TEMPLOM FELTÁRÁSÁRÓL

1960. július 19-én kisebb méretű régészeti feltáráshoz kezdünk a középkori bencés apátság templomának romjainál, hogy a jövő évben végzendő műemléki helyreállítás, állagmegóvási munka tervezéséhez adatokat szolgáltatassunk. A július 22-ig tartó munka során, csak a műemléki munkával kapcsolatos legfontosabb kérdések tisztázását tűztük magunk elé célul.

Az apátság alapításának pontos idejét nem ismerjük, felszentelését az egyik munkában 1252-re teszik.¹ A romokkal foglalkozó legújabb dolgozat szerzője szerint valószínű, hogy a XIII. század első felében alapította a kemenesaljai Merse-család a bencés apátságot, családi monostornak.² Rómer Flóris is foglalkozik egyik dolgozatában az apátsággal és idézi Fuxhoffer azon véleményét, hogy az ős monostornak, vagy a monostort kerítő várnak nyomait a közeli Sághegyen kell keresni, ahol a II. Béla király kívánságára megkezdett építmény soha sem készült el. Több munkában is említés történik erről a hagyományról, amelyet Fuxhoffer a XIX. század legelején munkájában rögzített. Rómer ez után okleveleket említ, amelyekben különböző alakban találkozunk Dömölk névvel, valamint megtudjuk azt is, hogy az apátságot a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelték: „Conventus monasterii de Demeuk (1318); Comes et nobiles jobbagiones ecclesiae de Demeuk (1325); Georgius Abbas Beate Marie Virginis de Demeuk (1334); conventus de Demeukh”. Még egy történeti adatot említ, amely szerint a Hunyadiak alatt Dömölk templomában rögtönzött országgyűlést tartottak.³ Az apátság a XVI. század elején Pannonhalma főkapásává válik. E nehéz időkben a kolostor szerzeteseinek száma erősen csökken, a környék lakosságának jelentékeny része luteránus hitre tér.⁴ A század közepe táján az apátságot a török közelsége miatt megerősítették és Sárvár előváráként kívánták felhasználni. Kiténik ez Zarka Pál, 1561. augusztus 3-án, Dömölkön írt leveléből, amelyben a következőket olvashatjuk: „... , de én nem képzeltem jobb helyt, ennek az kevés népnek mint Dömölk, csak hogy igen szegén hely, ... Ennek is az Dömölknek volna valami kicsin erőssége, csak az héja vagyon, hogy három vagy négy szakállas kellene bele, hogy hamarabb hírt tehetnének belőle, mert inneid (így:) hamarabb lehetne az hírtétel, hallatós b it Sárvár felé ...”.⁵ A Bécs ellen erre vonuló törökök elől a régi csodatevő Mária-szobrot a Csallóközbe vitték, ahonnan csak a XVIII. század elején hozták vissza. A XVII. század végén a kolostor épülete romos, az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a rendtagok három kis cellát építettek a templom boltozata és teteje közé. Baranyainé szerint az oltárral is történhetett valami baj, mert az említett jegyzőkönyv szerint hordozható oltárralappal („ubi celebratur cum portatile”) miséztek.⁶

Deákmonostorral kapcsolatban Ipolyi Arnold is foglalkozik a dömölki apátsággal. Fuxhoffer azon adatát, amely szerint a dömölki templom boltozata felett 1739 körül egy-két évig néhány szerzetes lakott ideiglenesen, úgy magyarázza, hogy ott nem egy szükségképpen kialakított lakrész volt, hanem a deákihoz hasonló, régebbi szobákat használtak fel lakásul.⁷ Abból az adatból,

amely szerint a templom három harangja a szentélytől K-re álló haranglábakon volt elhelyezve, arra következtethetünk, hogy ebben az időben már ugyancsak romos állapotban lehetett, amit megerősít egy korábbi adat is. 1698-ban a templomnak fa-tornya volt, a tetejét zsinylet fedte. 1787 óta istentiszteletet sem tartottak már a régi templomban, mert időközben felépült a ma is álló új apátsági templom és kolostor. A középkori templom tornyának alját (előtornácát) 1784—1834 között „sír-boltul” (minden bizonnyal halottasház értendő helyette) használták.⁸ A templom D-i oldalán az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint temető volt. 1803-ban a templomot zsúpszalmával fedett gazdasági pajtaként említik,⁹ amelynek roskadozó tetejét 1844-ben lebontották, majd hasonló sorsra jutott 1849-ben a templom boltozata feletti öt szoba is.¹⁰ Egy másik adat szerint ez csak 1860-ban következett be, amikor a hajó északi és déli falába egy-egy nagy, szekérbejárónak is alkalmas ajtót törettek, zsúptetővel lefedve csúrré alakították. Ekkor még látta Rómer Flóris a szentély gótikus vakárkádjainak falfestményeit. A templomrom még 1936-ban is azt az állapotot mutathatta egy Baranyainé idézett munkájában közölt felmérés szerint,¹¹ amint az a XIX. század második felében végrehajtott bontás és alakítás után állott. Azóta omlottak le a hajó falai csaknem teljes mértékben, s ma már csak a torony és a szentély romjai állnak (1—2. kép).

A templom romjai a Sághegy irányában, a település szélén levő mezőn állnak. A kissé szabálytalan, téglalap alakú hajó keskenyebb, a sokszög öt oldalával záródó szentélyben végződik, amelynek belső oldalán gótikus vakárkádok helyezkednek el (itt voltak a falfestmények, ma már csak az északibban mutatkoznak csekély maradványok), kívülről pedig támpillérek erősítik falait (alaprajz). A szentélyben három keskeny ablak alsó része is látható, hasonlóak lehettek a hajó lepusztult falaiban is. A hajó nyugati homlokzata előtt zömök torony helyezkedett el, amely a hajó középtengelyétől kissé eltér. A torony az első emelet magasságáig ma is áll, alsó részét négyoszlopes profilú, zömök bordájú keresztboltozat fedi. É-i és D-i oldalán egy-egy középre helyezett, félköralaprajzú falfülke van, előtte a fal hosszában végig futó kőpadkával. Ezeknek végeinél, a falszögletekben álltak egykor a boltozati bordákat tartó oszlopok, amelyek fejezeteinek és lábazatainak fészkei ma is jól megfigyelhetők (3. kép).

A feltárást a hajó és a szentély északi csatlakozási pontjánál kezdtük meg, ahol az 1. számú kutatóárokban rövidesen felszínre került a lepusztult északi fal maradványa. Az árok déli részében megtaláltuk a diadalív alapjait, alatta pedig annak irányától kissé eltérő, déli irányban folytatódó falmaradványt találtunk, amely valószínűleg nem tartozik szervesen a jelenleg ismert maradványokhoz. Ennek közelében, de az árok délnyugati sarka táján II. Antonius aquileiai érsek ezüst dénárját (4—5. kép) (1401—18) találtuk 1,30—1,40 m mélységben.¹² A pénz jóval a feltételezett padlószint alatti mélységből került elő, ami azt is jelentheti, hogy a jelzett

¹ OMM IV (Bp. 1896.) 128.

² Baranyai Béláné, DuSz 11 (Szombathely 1944) 167.

³ Rómer F., Régi falképek Magyarországon. (Bp. 1874) 9—12.

⁴ Baranyai B., i. m. 167.

⁵ Komáromy A., Magyar levelek a XVI. századból. Tört. Tár 12 (1911) 542. — Vízkelety János sümei tiszttartónak 1602. július 5-én, Deodát apát elhunytá alkalmából, a dömölki kolostorról felvett leltára bizonyítja, hogy a kolostort Zarka Pál kérése szerint megerősítették, ugyanis a leltározás alkalmával négy szakállas puskát találtak, kettőt vas, kettőt meg faaggal. Pacher D., A dömölki apátság története. A Pannonhalmi Szent-Benedek Rend Története. 12/A (Bp. 1912) 37., 444.

⁶ Baranyai B., i. m. 167.

⁷ Ipolyi A., A deákmonostori román bazilika. (Pest

1860) 76.

⁸ Az 1698-ban említett fatorony alatt természetesen csak az emeleti részeket, valószínűleg a legfelsőt érthetjük. — Sziklay J.—Borovszky S., Vas-vármegye. Története. (Bp. 1898) 291.

⁹ Szabó L., Az árpádkori magyar építőművészet. (Bp. 1913) 196.

¹⁰ Az Országos Műemléki Felügyelőség Irattárában megtalálható Czobor Béla jelentése, amely foglalkozik a celldömölki romokkal és a szentély freskóival is. — O. M. F. Irattára. (1901) 224.

¹¹ Baranyai B., i. m. 171.

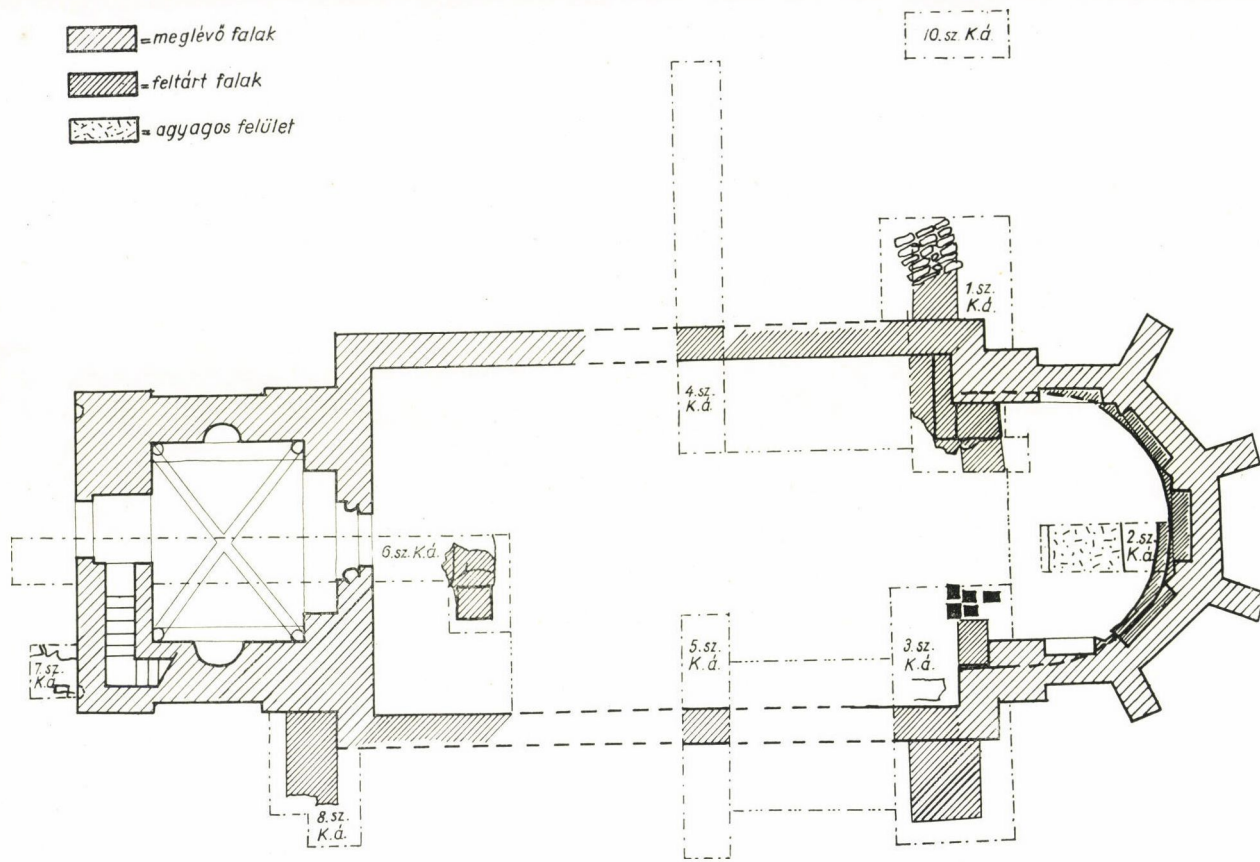
¹² Az érme meghatározásáért Dr. Huszár Lajosnak mondok köszönetet. Hasonló érmek előkerültek a budai vár ásatása során. — Huszár L., BpR 17 (Bp. 1956) 216.

1. kép. A celldömölki középkori bencés apátság templomának romja
 Рис. 1. Развалины церкви средневекового бенедиктинского аббатства в с. Целльдёмёльк
 Fig. 1. Les ruines de l'église bénédictine médiévale de Celldömölk

2. kép. A templomrom szentélyének maradványa
 Рис. 2. Остатки алтарной части церкви
 Fig. 2. Les restes de l'abside de l'église en ruines

9.sz. K.á.

CELLDÖMÖLK KÖZÉPKORI BENCÉS
TEPLOMROM ÁSATÁSA. 1960.
M=1:100.

3. kép. A templomrom alaprajza

Рис. 3. План развалин церкви

Fig. 3. Le plan de l'église en ruines

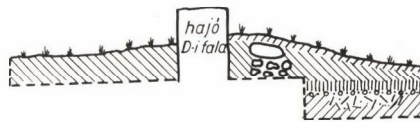

4—5. kép. Aquileiai ezüstpénz

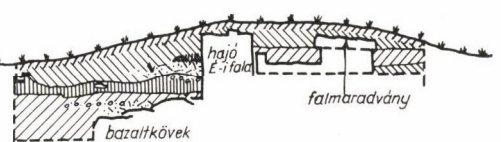
рис. 4—5. Серебряная монета из Аквилей.

Fig. 4—5. Monnaie d'argent d'Aquilée

3.sz. kutatóárok Ny-i metszete

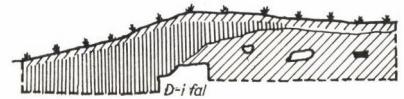
1.sz. kutatóárok Ny-i metszete

4.sz. kutatóárok K-i metszete

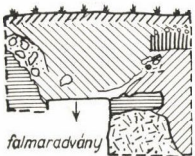
5.sz. kutatóárok K-i metszete

6.sz. kutatóárok E-i metszete

1.sz. kutatóárok D-i falának metszete

6.sz. kutatóárok D-i agának D-i fala

2.sz. kutatóárok D-i metszete

6. kép. A kutatóárkok metszetrajzai

Рис. 6. Разрезы исследовательских канав

Fig. 6. Dessins des coupes des chantiers

időben valami építkezés történhetett a templomon. Ehhez azonban még további régészeti és történeti adatok szükségesek. Az árok északi felében és a 3. számú árok déli felében támpillérszerű falmaradványokat tártunk fel, amelyeknek különböző mérete ellentmond annak, hogy ezek támpillérek maradványai. Pontos választ csak további kutatás eredményei alapján kaphatunk erre a kérdésre.

A 3. számú árok ÉK-i részében téglapadló maradványait tártuk fel (22×25×5 cm). A szentély felé eső téglák magasabban voltak, ami arra utal, hogy az kissé emelt szintű volt. Ebben az árok részben néhány római peremes téglatöredéket is találtunk.¹³

A 2. számú kutatóárkokban agyagos réteget találtunk az oltárnak megfelelő helyen, amit az elpusztult oltár alapozásával hozhatunk kapcsolatba. Az árok K-i felében feltártuk a szentély alapfalát, amely a sokszög-záródású, gótikus fal alatt egy korábbi, félköríves záródású szentély meglétét bizonyítja.¹⁴ A román kori szentély falát szépen megmunkált kváderkövekből építették, nyomait a gótikus falsík kiromlásainál és a hajó csatlakozási pontjainál is megfigyeltük. Belső oldalán egy 30 cm széles, 1,10 m magas kőpadka futott körbe. Az oltár környékén bolygatás nyomai mutatkoztak (6. kép).

A 4. és 5. számú kutatóárkokkal feltártuk a hajó É-i és D-i falának maradványait. A hajónak ezen a részén, a két árok között egy nagy gödör jelzi a bolygatást. A 4. árok D-i felében öntött padló maradványai mutatkoztak, É-i felében pedig téglapadló került felszínre csekély mélységben, amely talán a XIX. századi gazdasági épületek maradványa. Ilyen épületre vonatkozó adatunk ugyan nincs, de a romnak pajtvá váló alakítása valószínűvé teszi ezt a feltevést.

A 6. számú kutatóárkokkal feltártuk a torony felmagasított küszöbét, a mélyebb szintre vezető lépcsőfokokat, a téglapadló maradványait, a hajóba vezető bejárat küszöbét és a karzatot tartó D-i pillér alapjait (7. kép). A torony belsejében a téglapadló szintjéig letisztítottuk az újkori törmelék réteget. A torony NY-i falán, a sarkok közelében egy-egy gerendafészek-szerű nyílást figyeltünk meg a jelenlegi járószint felett. A D-i oldalon lévő felett, 1,55 m magasságban egy elfalazott bejárat van (8. kép), amelyen keresztül egykor felmehettek a torony emeletére. Ma már csak a bejáratról induló, a torony NY-i falában vezető, majd az előbb említett elfalazott bejáratnál K felé forduló lépcsőn juthatunk az emeletre. Ezen megfigyelések bővítése céljából ástuk a 7. számú kutatóárkot, amelynek É-i részén néhány

¹³ Hasonló méretű és anyagú peremes téglatöredéket találtunk a szigligeti Avasi-templom ásatása alkalmával 1958–59-ben, valamint megfigyeltünk ilyeneket a Gyepűkajánhoz tartozó, román kori, nagykeszi templom falaiba beépítve. Celldömölkön és környékén már eddig is találtak római leleteket. Történeti Múzeum Adattára. 106. A. II., 26. S. I., 367. K. IV.

¹⁴ Az e kérdésben Henszlmann és Baranyainé dolgozataiban mutatkozó ellentétes adatok tisztázódtak, a gótikus szentélyt valóban megelőzte egy korábbi, félköríves szentély. — Henszlmann I., Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése. (Bp. 1876).

7. kép. A karzat feltárt déli pillérének maradványai

Рис. 7. Остатки южных пилястр верхнего яруса

Fig. 7. Les restes du pilier sud dégagé de la tribune d'orgues

8. kép. A torony nyugati bejárata (jobbra fent az elfalazott bejárat)

Рис. 8. Западный вход башни (направо, вверху заделанный вход)

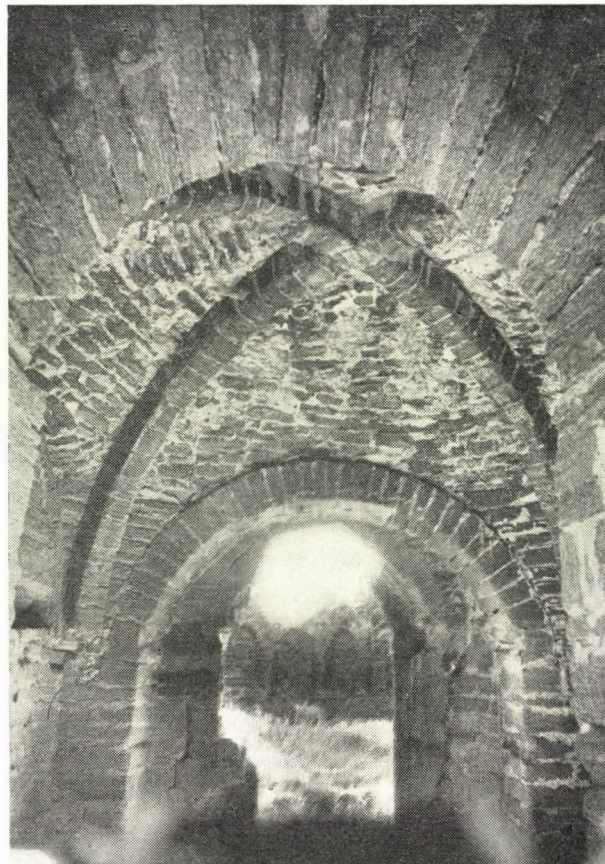
Fig. 8. L'entrée de la tour (en haut à droite l'entrée emmurée)

egymás mellett levő követ találtunk. A hajó és a torony D-i csatlakozási pontjánál ástott 8. számú árokban egy támpillérszerű falmaradvány került felszínre. Ettől D-re ástuk a 9. számú árkot, ahol bolygatott helyzetben két koponyát találtunk. A 10. számú árok ásásakor sem találtunk falakat, amelyek alapján kolostorépületre következtethetnénk.

A feltárás során néhány kisebb, XVII—XIX. századi edénytöredék és néhány jellel ellátott téglá került elő.¹⁵

A feltárással egyidejűleg megvizsgáltuk a felszínen levő falmaradványokat és a megfigyeléseket egybevetve,

¹⁵ A feltárás során előkerültek a 3. számú árokban $22 \times 25 \times 5$ cm-es padló téglák, $24 \times 14 \times 5$ cm-es, sárgás-vörösre égetett téglá, vékony, kereszt alakú jellel, $13 \times 17 \times 6$ cm-es, vörösre égetett téglatöredék, D vagy O betűvel, s egy másik töredék 3 vagy B betűvel. A 4. számú árok D-i felében $23 \times 15 \times 6$ cm-es, vörösre égetett

9. kép. A toronyalj boltozata

Рис. 9. Своды нижней части башни

Fig. 9. La voûte du bas de la tour

a templom építéstörténetére vonatkozólag a következő építési periódusokat határozhatjuk meg. Az első templom félköríves szentélyű volt, belül körbefutó padkával, a hajó méretei pedig megegyeztek a ma ismert alaprajz méreteivel. A hajó ma is látható maradványai úgy a kő anyagát, mint a falszövetet tekintve elütnek a toronytól és a gótikus szentélytől. Keményebb és nagyobb méretű kővekből építették mint a tornyot és a szentélyt, amelyeknek kőanyaga eléggé egységesnek tűnik. A hajó falainak szerkezete két nagyméretű kvádorsor közti öntött falazat. A hajó eredeti bejáratából csekély maradvány még megfigyelhető. A hengertag által keretezett, eredetileg félkörös ívmezőt norman ízlésű, fűrészfogas tagozat keretezte, az ívmezőt pedig minden bizonnyal dombormű díszítette, hasonlóan a csempeszkopácsi r. k. templom díszkapujához.

A hajó NY-i homlokzata előtt álló románkori toronyról kétségtelenül megállapítható, hogy később építették, mint az ugyancsak románkori templomot. Építésének korát a XIII. század dereka tájára teszik.¹⁶ A boltozat formai és szerkezeti vizsgálata (9. kép) és a D-i oldalon még jól kivehető, lizénás, ívsoros párkánnyal lezárt homlokzat a korhatározás helyességét bizonyítja. E templom, s főleg a torony építése a Dunántúlon folyó

téglatöredéket találtunk H és ennek közepén C monogrammal, egy másik, $18 \times 14 \times 6$ cm-es téglatöredéken egymásra írt M A I monogramot olvastunk. A 6. számú árokban M vagy W, a 8. számú árokban pedig HB monogramos téglát találtunk.

¹⁶ Baranyai B., I. m. 170.

XII—XIII. századi bencés építkezések közé sorolandó és kis méretei ellenére felfedezhető kapcsolata Lébény-nel, Pannonhalmával és Jákka a nagyobbak közül, a kisebbek közül pedig a Baranyainé által már említett Szent Györgyhegyi Szent Kereszt tiszteletére szentelt templommal, amelyet ugyancsak a bencések építettek. Még egy XIII. századi építménnyel mutat igen erős kapcsolatot a torony. A győri püspöki palotában levő úgynevezett menekülőfolyosóval, amely egy éppen olyan falban felvezető lépcső, mint amilyen a celldömölki középkori templom tornyában felvezet az emeletre. Ezt a szerkezeti megoldást hazai viszonylatban a XIII. századra jellemző építészeti részletnek tartjuk. Az említett két építmény között azonban a falszövet, az építőanyag, a morzsolódó felületű bazalttufa (amelyet minden bizonnyal közös helyen, a Sághegyen bányásztak) és a sötét színű, szabályos alakúnak mondható kövek között vakító fehérnek tűnő, mészdús habarcs hasonlósága — az említett lépcsők szerkezeti azonossága mellett — kétségtelenné teszi a szoros kapcsolatot. Elképzelhető, hogy ugyanaz a műhely dolgozott mindkét helyen. Erre azonban csak a további kutatás adhat választ.

A torony építési idejéről ilyenformán elfogadható lenne az alapítási évként is említett 1252, ha azt bizonyító erejű adat, oklevél támasztaná alá. Mindenesetre alapítási időként nem fogadható el semmiképpen sem ez az időpont, mert a torony építése előtt már állott a félköríves szentélyű templom, amely feltehető, hogy a XII. században épült. Alaprajzi elrendezése, a toronytól elütő falszövege (1. kép), a falakás módja — amelyben még halszállkás falszövet is található — nem zárja ki ezt a lehetőséget. Itt említjük meg azt a hagyományokra támaszkodó adatot, amely szerint a dömlői apátságot II. vagy III. Béla alapította volna.¹⁷ Hasonló adat régebbi szerzőknél is előfordul. Amint a fentiekből látjuk, az épület vizsgálata nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a hagyománynak van valami történeti magja, legalábbis az, hogy a templom építése az egyik említett király idejében történt. A templom méretei ugyan némileg ellene mondanak annak a lehetőségnek, hogy királyi alapítású a monostor. Természetesen a kérdés nyitva áll és még számtalan lehetőség mutatkozik a kutatás számára. Feltehető ugyanis többek között az is, hogy a hagyomány által említett király IV. Béla, aki a tatárjárás után adományával segítette az apátság, legalábbis feltehetően 1252 táján épült torony felépítését, amelynél

talán a védelmi szempontokat is figyelembe vették. Ezzel kapcsolatban szükséges még egyszer felvetni a torony NY-i homlokzatán mutatkozó, elfalazott bejárat (küszöbe a jelenlegi járószinttől 1,55 m magasságban van) kérdését, amelynek rendeltetésére vonatkozólag a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt régészeti, ásatási adatok alapján nem tudunk választ adni. Minthogy ez az elfalazott bejárat a közepén levő „főkapu”-val egy időben készült, ennek szerepe esetleg az lehetett, hogy ezen keresztül jussanak fel a kegyűri karzatra, mégpedig a „főkapu” mellőzésével, ahonnan a falba épített lépcső indul, s így a toronynak ezen a bejáratán keresztül kívülről is megközelíthető legyen a karzat, vagy a boltzat felett feltételezett lakrész. Ez egyelőre csak feltevés, amit a jövő évi feltárások során régészetiileg esetleg igazolni lehet. Hasonló megoldásokat ismerünk Prágában, Freibergben és a deventeri püspöki palota feltárással kapcsolatban is felmerült hasonló lehetőség. Ennek a kérdésnek tisztázása talán választ ad arra a régebben felvetődött kérdésre, hogy a celldömölki, középkori apátsági templom hasonló volt-e a deákihoz, voltak-e látható helyiségek a templom boltzata felett.

A templom építéstörténetével kapcsolatban még a szentély gótikus átépítéséről teszünk említést. A meglevő falmaradványok vizsgálata alapján azt a megfigyelést tettük, hogy a torony és a gótikus szentély építőanyagában és a falszövegében nagy hasonlóság mutatkozik. Ennek alapján feltételezhető, hogy a két építkezés időpontja nem esett túlságosan messze egymástól, s így egyetértünk a régebbi kutatók azon megállapításával — amelyet elsősorban a szentély vakárkádjaiban egykor jól látható falképek vizsgálata alapján tettek —, hogy a gótikus szentély a XIII—XIV. század fordulóján készülhetett el.¹⁸ Ekkor készülhettek a sokszögzáródású alakított szentély külső szögleteinél látható támpillérek a gótikus boltzat építésével kapcsolatban.

A rövid ideig tartó ásatásról csak szerény eredményeket közölhetünk, de így is sikerült néhány olyan kérdést tisztáznunk, amely nemcsak a műemléki tervezés számára nyújt adatokat, hanem a középkori templom építéstörténetének egyes vitatott kérdéseire is választ adott, valamint lehetővé tette néhány olyan kérdésnek a felvetését, melyeket a jövő évi ásatások részben tisztázhatnak és értékes adatokat szolgáltatnak majd a román kori magyar építéstörténet részére.

Kozák Károly

RAPPORT SUR LE DÉGAGEMENT DE L'ÉGLISE BÉNÉDICTINE MÉDIÉVALE DE CELLDÖMÖLK

Résumé

Entre le 19 et 22 juillet 1960 nous avons entrepris une exploration archéologique à petite échelle près des ruines de l'abbaye médiévale des Bénédictins (fig. 1—2), permettant de fournir des données pour le projet des travaux de dégagement qui auront lieu dans un proche avenir.

Nous avons, en cours de travail, réussi à éclaircir des problèmes jusqu'à présent contestés; nous avons dégagé sous le sanctuaire gothique, visible encore de nos jours, un sanctuaire semicirculaire plus ancien, qui est du même âge que le mur de la nef de l'église et qui a été sans doute construit au XIIe siècle. Devant la façade ouest de cette église on avait construit vers le milieu du XIIIe siècle une tour trapue et c'est probablement en ces temps-là que fut construite aussi la tribune d'orgues dont on distingue les traces aujourd'hui encore. Nous avons également dégagé les restes du pilier sud (fig. 3, 7, 8). Au milieu de la façade ouest de la tour se trouvait le „portail principal” et au sud de celui-ci on observe

les contours d'une autre entrée emmurée, s'élevant du sol dans une hauteur de 1,55 m (fig. 9) et à travers laquelle on pouvait accéder aussi de l'extérieur à la tribune d'orgues ou aux pièces d'habitation supposées au-dessus de la voûte. Les premières marches de cet escalier, construit dans l'épaisseur du mur, partent du côté sud du „portail principal”. La reconstruction en style gothique du sanctuaire a dû être effectué vers le tournant du XIIIe et du XIVe siècle. Les arcades aveugles gothiques étaient décorées de peintures murales médiévales, des XIIIe et XIVe siècles, dont on ne distingue aujourd'hui que quelques traces.

La première mention authentique de l'église consacrée à la bienheureuse Vierge Marie nous est connue de 1318. Le monastère fut renforcé aux temps tures et c'est après 1787 qu'il a été détruit, à savoir c'est alors qu'un service religieux y fut officié pour la dernière fois. Les restes de l'édifice ont été utilisés encore au XIXe siècle comme bâtiment de ferme.

K. Kozák

¹⁷ OMM IV (Bp. 1896) 374.

¹⁸ Radocsay D., A középkori Magyarország falképei. (Bp. 1954) 124.

AYNARD VÁRÁNAK EGYKORI HELYE

Fejér György középkori okiratgyűjteményében található az az 1274-ből keltezett oklevél, amely első ízben említi az Aynard nemzetség egykori erősségét a Budai hegyek legészakabbra nyúló egyik fokán.¹ Az „ubi prope ad castrum Tynardi exit de via et separatur metae de Kovács finaliter” oklevélhely nem csupán az Aynard (itt Tynardi, máskor Eynardus) nemzetség kétségtelen birtokaként jelzi ezt a várat, de egykori helye iránt is útbaigazít; már ennek az adatnak az alapján is az oklevél tárgyát képező határjárás során jól követhető, e sorok írója által is bejárt útvonal mentén, a perbáli és a nagykovácsi határok érintkezései táján — nagyjából ma is ugyanez a helyzet itt — a Budai hegység legészakibb nyúlványai egyikén kereshetjük az erősség helyét (1. kép).

A vár Csánky Dezső szerint már a XIV. sz.-ban elpusztult.² Ezt annál inkább valószínűsíthetjük, mert egy 1401. III. 9-én kelt oklevél már elhagyott, romos állapotban levőként említi Aynard várát, „et ulterius Aynard-wara vocatum, qui mons sub et penes castrum desertum Aynard wara predictum”,³ bár ugyanebből az évből egy IV. 18-áról keltezett oklevél, amely három ízben is emlegeti, elpusztult mivoltát nem emeli ki.⁴

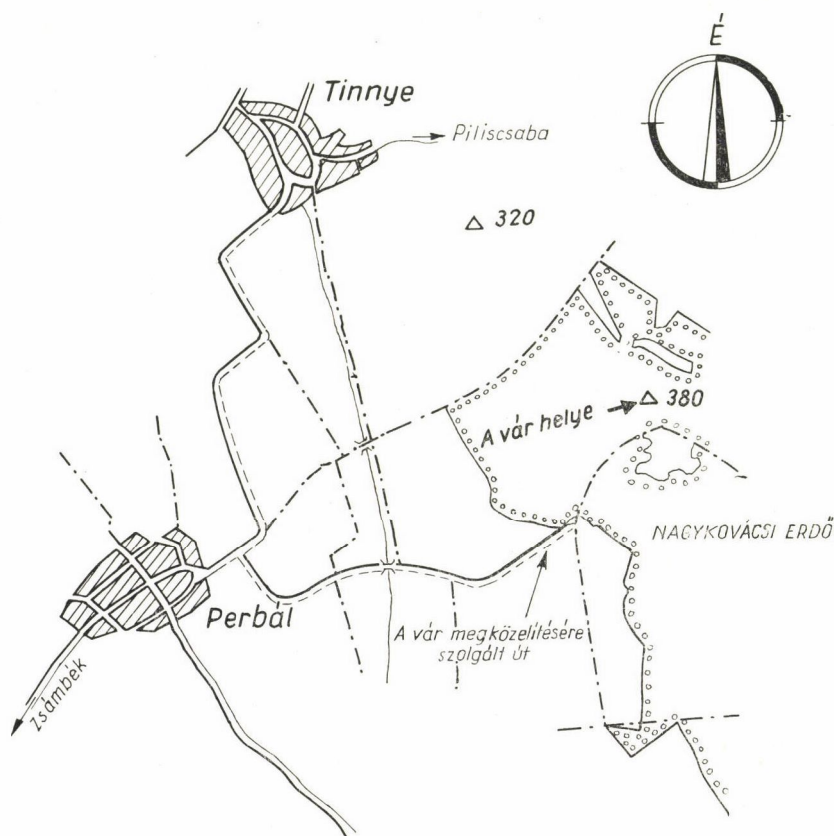
Írott emlékek többé nem szólnak a várról, amelynek a helye is feledésbe merült.⁵ Érdekes módon emlékét a

vidék népe őrizte meg; a Budai hegyeknek a Nagykovácsi —Tinnye közötti legészakibb dolomitszirtjét mai napig Ajnátnak nevezi.

Már korábban hiányát érezve, hogy az ország fővárosa területére is benyúló hegységben Buda vára és a peremterületre eső Solyvár vára kívül más hasonló erősséget nem ismerünk, az említett oklevélhelyek alapján 1958-ban megkezdett terepbejárásaimon sorra véve a hegységnek a Nagykovácsitól északra levő csúcsait, az elnevezése miatt már korábban igen valószínűnek látszó Ajnát-hegyen (380-as magassági pont, a középkori oklevelekben: Nyergeshegy, Mons Nyerges) olyan nyomokat leltem, amelyek nagyban valószínűsítik, hogy az Aynard nemzetség egykori erőssége itt állott.

A kettős Ajnát-hegy keleti, valóban nyeregforma részén, K—Ny-i irányú élének két végén egy-egy kisebb emelkedőt találunk. Ezek a helyeken, amelyek a 85 m hosszú nyereg alakú hegygerinc kelet—nyugati végződéseit is jelentik, egyaránt erődítésnyomok láthatók. A kis kettős vár ezért némileg a Nógrád megyei Szanda várra emlékeztet.

Közüllük a nyugati ovális alakú; belőle az egykori torony helye a lejtő északi meredek oldalához közeledően, így nem egészen központosan emelkedik ki, ezt három

1. kép. Aynard vára környéke

Рис. 1. Окрестности крепости Айнар

Fig. 1. La région du château-fort des Aynard

¹ Fejér Gy., Codex Diplomaticus. 5 (Buda 1829) 159—161. 1274. május 17-én kelt oklevél.; Wenczel G., Árpád-kori új okmánytár. 9 (Pest 1860—1874) 136., 573. sz.; Bártfay Szabó L., Pest megye történetének okleveles emlékei. (Bp. 1938) 15., 76. sz.

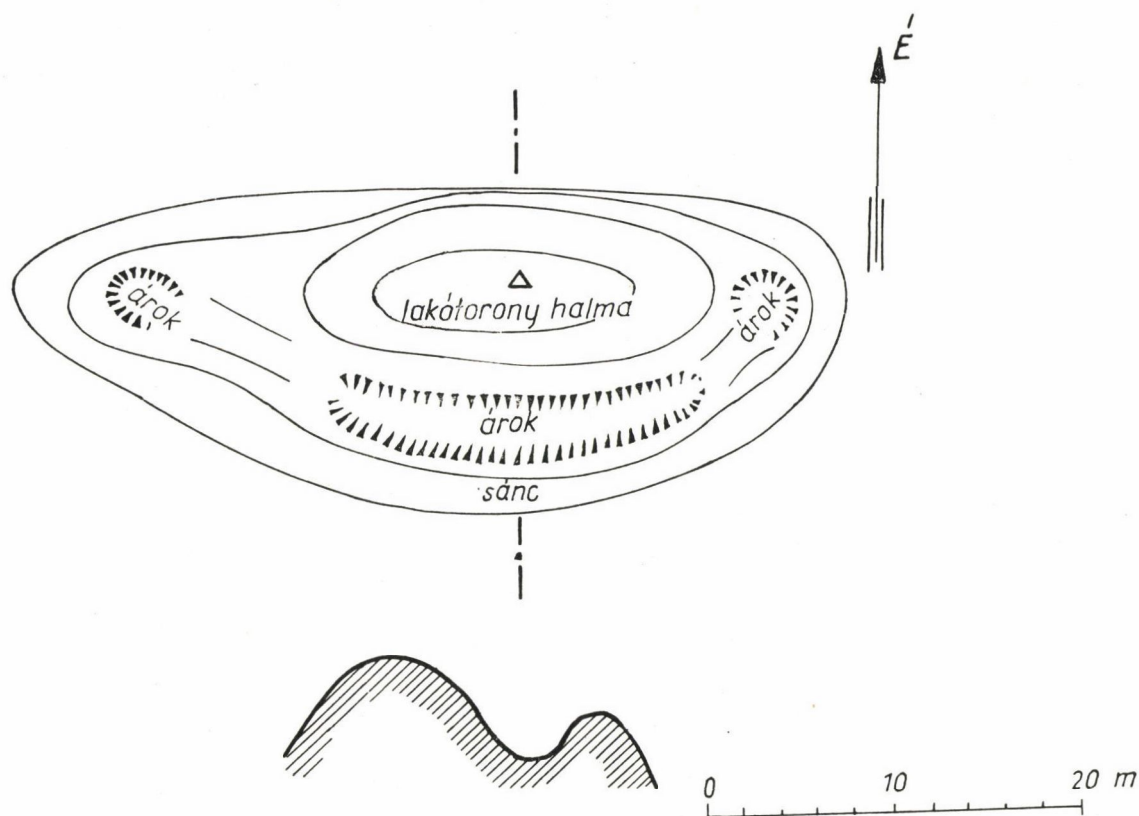
² Csánky D., Magyarország történeti földrajza. 1 (Bp. 1890) 4.; Borovszky S., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vár-

megye. 1. (Bp. 1910) 284.

³ Csánky D., Sz 27 (1893) 217—218.; Bártfay Szabó L., i. m. 490. sz. Az eredeti oklevél száma: Dl. 8650., az Országos Levéltárban.

⁴ Bártfay Szabó L., i. m. 491.

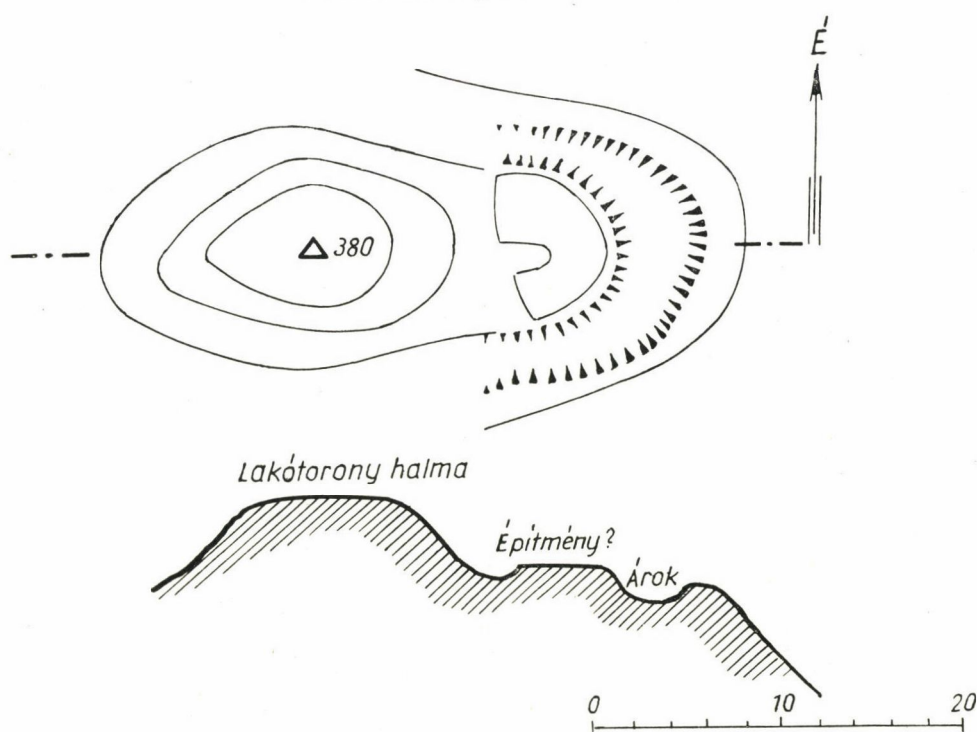
⁵ Csánky D., Sz 27 (1893) 217—218.

2. kép. Az Ajnát-hegy (a középkor Nyerges hegye) nyugati fokán látható sánc és árokrészletek a nyugati hegyfokon

Рис. 2. Гора Айнат (в Средние Века гора Нергеш), на западной вершине части валов и канав

Fig. 2. Le rempart visible sur le promontoire ouest du mont Ajnát (le mont Nyerges du moyen âge) et parties du fossé sur le promontoire ouest

3. kép. A keleti hegyfok maradványainak vázlatos rajza

Рис. 3. Схематический рисунок остатков восточной вершины

Fig. 3. Esquisse des restes du promontoire Est

oldalról szabályos árok, majd a magaslat peremét is jelentő sánc fogja körül. A toronyrész magassága az árok mélységéhez képest 4 m, az árok átlagos szélessége 4, a sáncé átlagosan 2 m. Az egész mű hossza mintegy 44, szélessége 17 m. A toronyszerű emelkedés tetején ma magasságjelző kő áll 1885-ből származó évszámmal (2. kép).

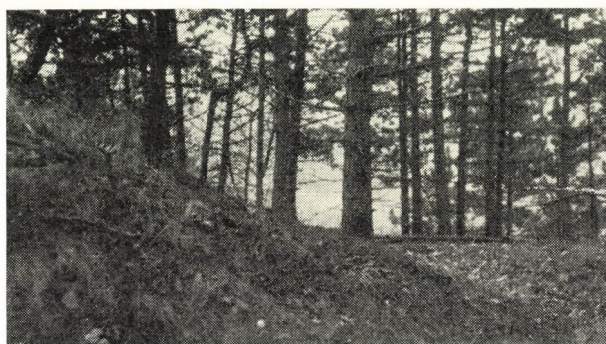
Innen a hegy keskeny élén kelet felé 85 m-re találjuk meg a másik erőrdnyomot, amely hasonló, természetes alakzattal bíró 10 m hosszú kiemelkedésből és tőle keletre, alatta 5 m-re félkör alakú árok-sáncból áll. Az árok belsejében szabálytalan patkó alakú kiemelkedés figyelhető meg, amely kevésbé emelkedik az árok fenékszintje fölé. Az árok szélessége átlagosan itt is 4 m (3. kép).

A felső kiemelkedő dombocskán itt a 380-as háromszögelési pont jelzőköve áll.

erdei kocsit, amelyet középkori oklevelek is említenek,⁷ ebben az irányban kapaszkodik fel a magasba, az Ajnát-hegy meredek gerince is errefelé száll lejjebb egy alacsonyabb délkeleti hegy irányába, így ez az út kapcsolta be annak idején a várat is a forgalomba.

A vár sorsa bizonyára egy volt az építető Aynard családjával (eredetileg Ainordi). Ez a Kézai szerint Champagneből származó, kevésbé alátámasztott hagyományok szerint provençei eredetű nagynevű nemzetség egyes adatok szerint III. Béla második feleségének, Antiochiai Chatillon Annának a kíséretében jött 1186-ban Magyarországra.⁸ Itt a környéken Zsámbékot és Perbált kapták adományul. Zsámbék kifejlesztése, többek között a nagyszerű templom és a premontrei kolostor építése is nevükhöz fűződik.⁹ A tatárjárás után szánhatták rá magukat a Budai hegyvidék északi részén, a Zsámbéktól

4—5. kép. Sánc- és árokrészletek a nyugati hegyfokon

Рис. 4—5. Части валов и канав на западной вершине

Fig. 4—5. Parties du rempart et du fossé sur le promontoire Ouest

Amíg az árokrendszer mindkét esetben biztosra vehetően emberi munka, a kiemelkedő részeken, a feltételezett tornyoknál felszíni vizsgálódással nem tudtam semminemű emberi kéz rakta falazat, habarcsos kódorabka vagy egyéb lelet nyomára bukkanni. A felszínen mindegyik esetben természetes — fagy, gyökérzet okozta — mállással porhanyósult dolomitközetek találhatók. A hegy egész gerincét az utóbbi évtizedek során telepített fenyves borítja, amely a nyugati erőrdnyomnál a sáncokon belüli részen is megtalálható (4, 5, 6. kép).

A vár az Árpád-kor utolsó századában, a tatárjárástól annyira megerősödött várépítőtevékenység időszakában keletkezett. Makkai László szerint is a tatárjárást követő években épülhetett.⁶ A kis vár ezek szerint a XII—XIII. sz. csúján árok-sáncal körülvett egyetlen tornyos kis erősségei közé tartozott; a hegygerinc alakja a keleti fokon még egy kis hasonló tornyos-sáncmű emelését is lehetővé tette. Az 1241-es év emlékei nyomán a családi védelmet kereső építető Aynard ezt a helyet, a középkor Nyergeshegyét választotta ki, amely három oldalról szinte megközelíthetetlenül meredek dolomitszirt, csupán kelet felől elérhető; a Perbál—Nagykovácsi

ÉK-re, Perbáltól K-re eső meredek dolomitszirtek egyiken a várépítésre, bár ez a földsáncal, árokkal körülvett tornyos típus a megelőző évtizedekben is ismert.¹⁰ A század közepén Egyed és Smaragd — magyarosan Somrákos — comesekről hallunk, a vár építetője közülük, esetleg a következő nemzedékbeli Aynard szolgagyőri, III. Smaragd fejevári és Gilét ispánok közül került ki. A családot az Aynard (Eynard, Eynardus, Tynardus, Cynardus) elnevezésen kívül Zsámbéki névvel is illetik, bár ez csupán a család itteni ága.¹¹ A XIII—XIV. századokban igen jelentős javakkal bírtak Szlavóniában, Valkó megyében, és a Duna—Tisza közén, sőt a Tiszántúlon is birtokosok, Békés—Biharban.¹² Smaragd kalocsai érsekké lett, szolgálai ölték meg 1265-ben. A család ágai az Atyai Szár, a Kükemezei Aynárdfi, a Görögmezei Vér és a Zsámbéki családok. A Görögmezei Vérek leányági leszármazottai a Telekiek és a Tiszák.¹³ A Kükemezei ág 1401-ben halt ki. A minket érintő Zsámbéki család jelentősége a XIV. sz.-ban egyre csökkent, a vár pusztulása is erre mutat, ezzel is függ össze. Romlása a XIV. sz. utolsó évtizedeiben, esetleg már korábban is megkezdődhetett. 1328-ban Zsámbéki László Pest megye szolga-

⁶ Makkai L., Pest megye műemlékei. I (Bp. 1958) 77.

⁷ Vározy Gy., Sz. 20 (1886) 885.; Bártfay Szabó L., i. m. 491. sz.; Glaser L., Sz. 63 (1929) 152—153., 160.

⁸ A Kézai krónika szerint: „Illi vero de Sambuc de Comitibus Campaniae ex Francia oriuntur.”; nyomán Káldi Márk krónikája is így (Képes Krónika, Bp. 1959. Mon. Hung. 3. 84.); Wenzel G., i. m. 6. 325., 7. 467., 12. 509.; Wertner M., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Temesvár 1891) 2. 415—417. Ezek szerint az Aynard nemzetség már 1166—1167-ben felűnt (I. Smaragd személyében). Wertner a champagnei grófok nemzetségrendjét megvizsgálva az Aynardok nemzetségét onnan levezetni nem tudta (i. m. 415.);

Borovszky S., i. m. 164.; Szentpétery I., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I (Bp. 1930) 155., 172., 174. sz.

⁹ Györffy Gy., Műv. Tört. Ért. 4 (1956) 280—281.; Tombor I., Zsámbék. (Bp. 1955). A további irodalmat lásd ott.; Makkai L., i. m. 67.

¹⁰ Gerő L., Magyarországi várépítéset. (Bp. 1955) 119—.

¹¹ Oszvald F., Műv. Tört. Ért. 6 (1957) 252.; Wertner M., i. m.; Karácsonyi J., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Bp. 1900) 416—.

¹² Makkai L., i. m. 72., 73., 76.

¹³ Csánky D., i. m. 218.

6. kép. A feltételezett lakótorony maradványait rejtő halom a nyugati hegyfokon
 Рис. 6. Возвышение на западной вершине, скрывающее остатки предполагаемой жилой башни
 Fig. 6. La butte sur le promontoire Ouest recelant les restes de la tour d'habitation supposée

bírája, ami a nemrég még nagybirtokos családnak teljes társadalmi fokkal, a megyei kisebb hivatalt viselő nemes-ség sorába való lesüllyedését mutatja.¹⁴

1401 után többé nem hallunk a várról, nevét az

építető nemzetség nevével együtt a hozzá legközelebb eső Tinnye népének ajkán máig is élő Ajnát-hegy elnevezés őrizte meg hét évszázadon keresztül.¹⁵

Kiss Ákos

L'EMPLACEMENT D'AUTREFOIS DU CHÂTEAU AYNARD

Résumé

Un document daté de 1274 mentionne pour la première fois le château d'autrefois de la famille Aynard situé sur le promontoire nord des montagnes de Buda. La forteresse qui ne subsistait que pendant peu de temps a dû être construite sans doute dans la seconde moitié du XIIIe siècle, lorsque après l'invasion des Tartares nombreuses forteresses furent construites en Hongrie, et déjà au XIVe siècle elle est tombée en ruines. Un document daté de 1401 la mentionne déjà comme étant dans un état délabré. Un intérêt particulier lui confère le fait que dans l'intérieur du massif s'étendant jusqu'au territoire de la capitale aucun vestige de forteresse médiévale ne nous était connu. Toutefois la population de cette région appelle le roc de dolomite des montagnes de Buda, situé le plus au nord, jusqu'à nos jours „Mont Ajnát”. C'est sur cette montagne d'une forme de selle que furent trouvées en effet les vestiges de la petite double forteresse. Le château-fort se dressait sur deux promontoires de la crête en forme de selle. On distingue

nettement dans la partie majeure ouest les vestiges du fossé et du rempart, avec au milieu la partie de la tour; la construction entière mesure 17×44 m. Vers l'est, sur l'autre promontoire, un fossé du rempart semi-circulaire marque l'autre partie, de la forteresse. L'analogie, la plus proche en Hongrie, de cette petite forteresse est le château-fort de Szanda. Le bâtisseur du château-fort était la famille Aynard d'origine française qui est peut-être l'une des familles venues en Hongrie avec Anne Chatillon d'Antiochie, femme de Béla III, roi de Hongrie. Selon une donnée la famille Aynard (Einard) provenait de Champagne et une autre opinion veut qu'elle est originaire de Provence. C'est cette même famille dont les membres avaient fait construire la splendide église de style roman tardif qui subsiste aujourd'hui encore à Zsámbék, ainsi que le monastère des Prémontrés accolé à celle-ci.

A. Kiss

¹⁴ Makkai L., i. m. 76.

¹⁵ Egyes térképek az innen keletre a budapest—esztergomi vasútvonalhoz közel eső hegycsoportot Zajnát-hegységnek jelölik, a tinnyi nép azonban határozottan ezt a hegyet — a középkorban Mons Nyerges — nevezi Ajnát-hegységnek.

Egy Budajenő község tanácsházán őrzött, a legutóbbi években elkallódott Nyedeczi Ruttkay Mihály által rajzolt, 1750 augusztusában készült térképvázlat nagyjából azon a helyen, ahol e sorok írója a most ismertetett nyomokra akadt, Mons Hajnár aliter Tinár(!) elnevezéssel jelölt meg egy hegyet Tinnyéhez közel. Ez az adat kétségtelenül bizonyítja, hogy Aynard vára emléke a környező falvak magyar népe között a török

pusztítás itt különösen súlyos másfél századát is túlélte. Földes László néprajzi kutató főként Tök községben, — ez a falu egyike errefelé a csekély kivételnek, ahol a lakosság kontinuitása a török időkben sem szűnt meg —, olyan szájhagyományokra bukkant, amelyek szerint az írott forrásokkal ellentétben a vár a török hódítás idejét megérte volna, s Aynard vára felvette volna a harcot az erre vonuló törökökkel és a kezükre jutott Zsámbék várával. (Népszerűsítő írása a pestmegyei Népujságban, 1956. VII. 1. Aynard mester és Zajnát kapitány találkozása.)

Itt említjük meg, hogy Betfia László már mintegy húsz évvel ezelőtt kereste e környéken Aynard várát. [Betfia L., Tök község földrajza. (Debrecen, 1940)].

BESZÁMOLÓ AZ U.I.S.P.P. ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK PRÁGAI ÜLÉSÉRŐL

Az Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques állandó bizottsága, a csehszlovák Tudományos Akadémia meghívására, 1960. július 22—23-án Prágában tartotta minden második évben esedékes ülését, amelyen 23 állam 49 képviselője (köztük négy magyar) és 5 tiszteleti tag vett részt, öt államból.

Az ülést megnyitó S. J. De Laet főtitkár, a hamburgi ülés óta elhalt tagokról emlékezett meg, köztük Alberto C. Blanc professzorról, akit az 1958. évi kongresszus záróülése, négy évre szóló megbízással — és egyúttal a Rómában tartandó VI. kongresszus rendezésével is megbízott — elnökké egyhangúlag megválasztott.

Az ülés vezetésére a főtitkár javaslatára G. Bersu professzort, az utolsó kongresszus elnökét kérte fel az állandó bizottság, majd betöltötte az időközben megüresedett tagsági helyeket, de nem határozott a most függetlenné lett országok bizottsági tagjainak megválasztásáról, amit a római kongresszussal egy időben tartandó ülésre bízott.

S. J. De Laet beszámolt a titkárság 1958 augusztusa és 1960 júliusa közti munkásságáról. Ennek keretében érintette azt a nagyarányú igazgatási munkát, amelyet a kongresszus különböző szerveivel, az UNESCO és a CIPSH (Conseil Internationale de la Philosophie et des Sciences Humaines) titkárságával való kapcsolat tett szükségessé.

A titkárság különös gondot fordított a kongresszus hatáskörének földrajzi kiterjesztésére. Ennek ellenére mai napig is hiányzik a tagok sorából Kína, Indonézia és Albánia.

Röviden érintette az Ammersfortban 1959-ben tartott végrehajtó bizottsági ülés határozatait, amelyekről a jegyzőkönyv megküldésével már annak idején beszámolt a bizottság tagjainak, és szolt a jelen ülésnek a csehszlovák régészekkel közösen végzett előkészítő munkájáról.

Nem kedvező színben tüntette fel a Rómában tartandó kongresszus előkészítésének pillanatnyi állását, ami nyilvánvalóan Blanc professzor egészségi állapotával is magyarázható, aki éppen ezért kérte a felmentését. Július 3-án meg is halt. Időközben L. Cardini is lemondott titkári megbízatásáról.

Sürgette a hamburgi kongresszus aktáinak kiadását, és beszámolt arról a kezdeményezésről, amelynek a Liblicében és Brnóban tartott symposium volt az első jól sikerült eredménye [L. Arch. Ért. 87 (1960) 66—67]. Végül a rendelkezésre álló anyagiakról adott nem éppen megnyugtató képet, mert a költségvetés jelentős csökkenést mutat.

A titkári jelentés elfogadása után az olasz küldöttség ajánlatára M. Pallotint az ülés egyhangúan elnökké választotta. A lemondott Cardini számolt be a római kongresszus előkészítéséről. Megállapodás szerint 1962. augusztus 29—szeptember 8 között lesz.

A programon a különböző szakosztályokban 2—2 előadás szerepel, hogy a megvitatásra kellő idő álljon rendelkezésre. Az előadásokat előre felkért régészek és természetvizsgálók tartják, akiknek írásba foglalt mondanivalója idejében rendelkezésére fog állani azoknak, akik a kongresszuson résztvesznek. Ezzel lényegesen eredményesebbé teszik a munkát, és kiküszöbölik a lényegtelen kérdések napirendre tűzését.

Mivel a program természetesen csak két esztendő múlva jelenik meg, azt hiszem, nem lesz céltalan, a rendelkezésemre álló adatok alapján már itt közölni. Alkalmat akarok ezzel adni a magyar régészeknek, hogy a kitűzött kérdésekkel jó előre foglalkozhassanak.

Az előadások a következők:

- Ia. szakosztály. *Általános és módszertani problémák.*
 1. A régészeti források történeti értékelése és értelmezése (J. Böhm).
 2. A tipológiai módszer jelenlegi értéke (A. Bohmers).
- Ib. szakosztály. *A természettudományok a régészet szolgálatában.*
 1. Az új geofizikai módszerek (resistivitás, magnetometria stb.) (Aitken).
 2. Az abszolút kronológia új módszerei (J. E. Everoen).
- II. szakosztály. *Paleolitikum és mezolitikum.*
 1. A mousteri kor kronológiája (F. Bordes).
 2. A mezolitikum problémája az északi féltekén (J. G. D. Clark).
- III. szakosztály. *Új-kőkor.*
 1. A közel-kelet legrégibb neolitikus műveltsége (R. Braidwood).
 2. Nyugat- és Kelet-Európa kapcsolatai az új-kőkorban (T. Passek).
- IV. szakosztály. *Bronzkor.*
 1. A harang alakú edények problémája (A. del Castillo Yurrita és L. Hájek).
 2. A spektrál analízis (C. F. C. Hawkes).
- Va. szakosztály. *Vaskor : Hallstatt és La Tène.*
 1. Az európai vaskor abszolút kronológiája a földközi-tengeri behozatal alapján (W. Krämer).
 2. Keleti befolyás az európai vaskorban,
 - a) az Alpoktól északra (J. Filip),
 - b) az Alpoktól délre (Peroni).
- Vb. szakosztály. *A klasszikus műveltség és a népvándorlás korának vaskora.*
 1. Észak-Európa és a Római Birodalom kapcsolatai (O. Klindt-Jensen).
 2. A népvándorlás kora műveltségének etnikai értelmezése (K. Böhrer és J. Werner).
- Vc. szakosztály. *Vikingek és szlávok kora.*
 1. Nyugat- és Kelet-Európa kapcsolata a Karolingkorban (H. Arbmán).
 2. A kelet-európai városok eredete (W. Hensel).
- VI. szakosztály. *Az Európán kívüli szárazföldek.*
 1. Az óvilág őskori technikájához hasonló jellegű amerikai technika előfordulása és keletkezése (H. M. Wormington).
 2. A „pebble-kultúrák” problémája (D. Clark).
- VII. szakosztály. *A történelem előtti és koratörténeli művészet problémái.*
 1. A paleolit és mezolit sziklarajzok problémája (P. Graziosi és M. Almagro).
 2. A byzanci, kelta és germán művészet kapcsolatai (W. Holmquist).
- VIII. szakosztály. *A történelem előtti idők embertana.*
 1. A Földközi-tenger nyugati medencéjének paleoantropológiája (Albobe).
 2. Az eurázsiai terület paleoantropológiája (G. F. Debec).

Ezt a programot, Cardini beszámolójával és lemondásával együtt az ülés elfogadta és titkárral C. Dragot választotta meg.

G. Bersu az Ann Arborban, 1959 szeptemberében tartott CIPSH ülésről számolt be. Jelentésének két figyelemre méltó része volt. Bennünket — mivel a CIPSH által támogatott kiadványokban a magyar régészek is közreműködnek, elsősorban a kiadványok anyagi támogatása érdekel. Bár a CIPSH már 1949 óta támogatja a hozzácsatlakozó kongresszusi szervezeteket, a mi UISPP-nk csak 1957 óta részesül anyagi segítségben. Ez a segítség 1960 végéig, kezdettől fogva összesen 8450 dollár, ami átlagosan kb. 2100 dollár évi támogatást jelent. Az 1962-re előirányzott 5850 dollár csak látszólag jelent emelkedést, mert ebből 4000 dollár a római kongresszus költségeihez jelent hozzájárulást és pedig azzal a megkötéssel, hogy abból a kongresszusra egyébként elmenni nem tudó fiatal régészek kapjanak támogatást. Nem hisszük, hogy — bár ez bennünket erősen érdekelne — ebből az összegből a fiatal magyar régészeknek is jusson valami.

G. Bersu második jelentése a hamburgi V. kongresszus aktáinak kiadásáról szólt. Minthogy a korrektúrákat kevéssel az ülés előtt szétküldték, a kötet megjelenését az év végére biztosra vehetjük.

Az Inventaria Archeologica kiadási viszonyairól M. E. Mariën tett részletes jelentést. Nem lesz felesleges itt az eddig megjelent füzetekről röviden szólni.

A kiadvány hézagpótló, de ilyen ütemben valóban sokáig fog tartani, míg csak a legfontosabb és legjelentékenyebb leletegyütteseknek a közlésére is sor kerül. Inkább statisztikát szeretnénk itt adni, ami mutatja, hogy a magunk részéről meglehetősen el vagyunk maradva. Ennek okairól már egy alkalommal szoltam [Arch. Ért. 87 (1960) 60].

1959-ig hét nagy-britanniai, hét németországi, három lengyel, két jugoszláv, két osztrák és egy spanyolországi füzet jelent meg. 1960-ban két csehszlovák, egy dán, egy jugoszláv, egy lengyel, egy magyar, egy nagy-britanniai, négy németországi, egy olasz és egy spanyol füzet jelenik meg. Az utóbbiak közt van az első magyarországi füzet amely a pécsi kultúra temetőiből közül néhány sírt és pedig Kalicz Nándor az Ózd-centeri arcok urnás temető néhány sírját, Korek József két alsónémedi sírt, Soproni Sándor a budakalászi koei modelles sírt közli, Banner János előszavával.

A Glossaire Archéologique Polyglotte, az eredeti tervektől igen helyesen eltérően, nemcsak az Unio hat használt nyelvén, hanem dán, észt, finn, lengyel és magyar stb. szójegyzékkel is megjelenik. A három képes tábla magyar szavait a megküldött lapok és német terminus technikuskok alapján Banner János állította össze. A jegyzéket Pais Dezső egyetemi tanár és Mollay Károly egyetemi docens voltak szívesek ellenőrizni. A nyomdába került lapok még nem jelentek meg, s a különben is lassan haladó szerkesztés egyáltalán nem teszi feleslegessé Vértess László érdemes kezdeményezésének

[Arch. Ért. 87. (1960) 68—83] — későbbi korokra is vonatkozó — folytatását.

A Bibliographie annuelle de l'Age de la Pierre taillée újabb munkálatairól R. Vaufray számolt be, örömmel jelentve, hogy az év végére már a negyedik kötet is megjelenhetik, minthogy kézirata nyomdára készen áll. Ennek a nagy nemzetközi jelentőségű kiadványnak támogatására, a múzeumok és könyvtárak részére történő beszerzésére a főtítár külön is felhívta a figyelmet. A kiadványnak már az első kötet megjelenése óta Vértess László a magyarországi munkatársa.

A spektrál analízis szinte laboratóriumok szerint változó módszerének a régészeti szempontokat figyelembe vevő egységesítéséről C. F. C. Hawkes beszámolójából értesültünk. Még mindig sok a megoldatlan kérdés, de reméli, hogy a római kongresszusig kedvező eredményeket érhetnek el a bécsi értekezleten.

Az UISPP-nek a CIPSH-ben való képviselőjének kiéleződött kérdését a bizottság a főtítár állandó jellegű megbízásával oldotta meg, ami — az új elnök választása után — valóban célszerűnek látszott.

Az európai neolitikum kérdéseiről tartott libicei symposium [Arch. Ért. 87 (1960) 66—67] az UISPP védnöksége alatt folyt le. Szükségesnek látszik, hogy a jövőben ezek a symposiumok széleskörűen nemzetközilek legyenek, ezeken csak hivatásos régészek vehessenek részt, és a rendező bizottság előkészítő munkájában az állandó bizottság egy tagja is részt vegyen, az állandó bizottság vagy a végrehajtó bizottság tárgyalja a javasolt programot. K. Jadzewski javasolta, hogy a második neolitikus symposium Lengyelországban 1963-ban legyen, s azt a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Történeti Intézetével egyetértve rendezzék. A résztvevőket a rendező bizottság választja ki és hívja meg.

Az Atlas Archéologique du Monde kérdéséről W. Antoniewicz számolt be. Annak ellenére, hogy erre nézve már széleskörű levelezés folyt, a bizottság az ügyet a római ülésre halasztotta.

G. Bandi javaslatára a bizottság az UNESCO főtítkárának megküldi azt a határozatot, amelyben kéri, hogy az assuani gát építése folytán víz alá kerülő területek régészeti emlékeinek megmentéséről gondoskodás történjen.

K. Jadzewski javaslatát, mely szerint az UISPP védnöksége alatt történelem előtti és koratörténeti kézikönyvet szerkesszenek, amely az egész világ történelmi fejlődését tükrözzé, a végrehajtó bizottság elé utalta az ülés. Ez a bizottság 1961 július harmadik hetében Franciaországban vagy Írországban ül össze.

Az ülés befejezését követő hat napon tanulmányúton vettek részt a bizottság tagjai és a meghívott vendégek az Akadémia által rendelkezésre bocsátott kényelmes autóbuszokon. Az út tanulságos rendezéséért a csehszlovák régészeknek és a velük együtt dolgozó munkatársaknak tartozunk köszönettel.

Banner János

BESZÁMOLÓ A XXV. NEMZETKÖZI ORIENTALISTA KONGRESSZUSRÓL

A XXV. nemzetközi orientalista kongresszus 1960. aug. 9 és 16 között a Szovjetunióban, Moszkvában került megrendezésre. Programjában a nyelvészet, filológia, történet és a többi tudományok mellett a régészet is gazdagon volt képviselve. A bennünket elsősorban érdeklő ókori kelet területén — mint ez az előadásokból kiderült — az utóbbi években főleg a következő területeken folytak nagyobb arányú régészeti kutatások: Elám és a Perzsa-öböl szigetei (Irán), Afganisztán, Urartu (Szovjet-Armenia), Belső-Ázsia. Meg kell jegyeznünk, hogy az előadások nyújtotta kép nem volt egészen teljes, amennyiben nem minden ásatásról hangzott el beszámoló (pl. nem volt előadás a német régészeti expedíció észak-mezopotámiai ásatásairól, a lengyel régészeti expedíció palmyrai ásatásairól stb.).

Az Iránban folyó régészeti kutatásokról az ott működő francia régészeti expedíció igazgatója, R. Ghirshman számolt be (Recherches archéologiques en Iran — Récents travaux). Az évtizedekig tartó susai ásatások után 1950-től a francia régészeti expedíció Čoga-Zanbil, egy Susa közelében fekvő egykori elámi város feltárását kezdte el. Az ásatások elsősorban a hatalmas *zikkuratu* (toronyépítmény, „Bábel tornya”) tisztázására irányultak. Az aránylag jó állapotban fennmaradt épületet Untaş-Huban elámi király (kb. i. e. 1265—1245) építtette több részletben. A *zikkuratu* külön érdekessége, hogy az eddig ismert hasonló építményekkel szemben nem egy, hanem két alsó temploma volt (mindkettő Inšúsinak isten tiszteletére). Az első (A) addig volt használatban, amíg a *zikkuratu* csak kétemeletes volt, s az épület szabad

belső térségéből hozzá lehetett férni. A második (B) mindvégig használatban volt a *zikkuratu* tetején épült felső templommal párhuzamosan. Az ásatások során előkerült számos kisebb lelet (feliratok, pecséthengerek stb.) igen értékes új adatokat szolgáltatott az elámi kultúra ismeretéhez. Óga-Zanbilon kívül a francia régészeti expedíció a Perzsa-öböl egyik szigetén is folytatott ásatásokat. Ennek eredményei közül számunkra legérdekesebb egy palmyrai templom feltárása, amely világosan mutatja Palmyra rendkívüli jelentőségét az i. sz. első századokban az Észak-Mezopotámia és a Perzsa-öböl közötti karaván-kereskedelemben.

Ugyancsak a Perzsa-öbölben végzett kutatásokat a dán régészeti expedíció, amelynek munkájáról Th. G. Bibby számolt be (Dilmun und Makkan?). Az ásatások célkitűzése az akkád és sumer forrásokban gyakran szereplő Dilmun és Mekan országnevek földrajzi helyzetének azonosítása volt, amelyeket már az eddigi kutatás is a Bahrein-szigeten, ill. Dél-Arábiában keresett.

Az Afganisztánban folyó régészeti kutatások közül a francia régészeti expedíció eredményeit emelhetjük ki, amelyekről D. Schlumberger tartott előadást (Les fouilles de Surkh-Kotal). Schlumbergernek sikerült Kabultól északra a Kunduz-ab völgyében egy domb tetején egy kusánkori települést találnia, amelynek feltárása kivételes jelentőségű eredményekkel járt. Ez ideig két szentélyt és a körülöttük fekvő, ill. hozzájuk vezető épületkomplexumot tárták fel. A nagyobbik szentély egy teraszon helyezkedik el, s egy kb. 100 × 60 m méretű téglalapot alkotó kerítés veszi körül. Ennek falába kifelé kiugró, de az udvar felé nyíló fülkéket építettek. E fülkék díszesen ki voltak festve, s bennük a kusánok pénzeiről ismert istenszobrok állottak. Az eddigi eredmények szerint a feltárt településrészeknek három periódusa van. Az első korszakot a nagyobb szentély képviseli, a második korszakban építették a kisebb szentélyt és több más épületet. E periódus végén az épületeket nagy tűzvész pusztította el. A harmadik korszakban a templomot szegényes módon helyreállították, s egy ideig még tovább használták. A pénzletek alapján a templom építése a Nagy Kusánok (Kaniška vagy Huviška) idejére tehető, a település felételezése pedig a Szaszanidák hódításával hozható kapcsolatba (i. sz. III. sz. közepe). Az ásatások rendkívül gazdag leletanyagából (istenszobrok, tűzoltár stb.) is kiemelkednek a talált feliratok, amelyek görög-betűs írásban egy eddig ismeretlen középipráni nyelv emlékeivel ismertették meg a tudományos világot. Míg Schlumberger előadásában a feliratokat s nyelvüket még megfigyelhetetlennek jelentette ki, sajátos és véletlen folytán közvetlenül előadásához kapcsolódva már egy rögtönzött beszámolóval tarthattam a feliratok megfejtéséről (l. a rövidebb feliratokra AntTan 7 (1960) 191–216, a nagy felirat megfejtése s. a.).

Rendkívül jelentős eredményeket hoztak a régi Urartu területén végzett szovjet ásatások. Az urartui állam megalakulása előtti időből származó leleteket tártak napvilágra azok az ásatások, amelyeket a Szevan-tó medrében, ill. partján végeztek. A Szevan-tóból kiömlő Razdan folyón épített vízierőművek a tó vízszintjét ugyanis jelentősen csökkentették, s a visszahúzó vízről számos kurgán és egy város romjai bukkantak elő. 1956–58-ban az ásatások 70 temetkezést tártak fel. A feltárt kurgánok legkorábbi csoportja az i. e. XX–XVII. századokból származik. A halomsírok második csoportja az i. e. II. évezred közepére tehető, ezek olyan gazdag temetkezéseket tartalmaztak, mint a korábban feltárt kirovakani és trialeti sírok. A temetkezésekben talált számos arany és ezüst tárgy a hettita kultúrával való kapcsolatokról tanúskodik. A sírkamrákban emberi csontot nem találtak, úgy látszik, a temetkezési mód hasonló volt a hettita királyokéhoz: a holttesteket elégették. A kurgánok harmadik csoportja az i. e. XIV. századból származik. Ezekben új típusú kerámika jelenik meg. A mellékletek gazdagságára jellemző, hogy az egyik sírban 54 edényt találtak. Még gazdagabb a negyedik halomsírcsoport, amelynek kora az i. e. XIII–XII. századra tehető. Ezekben a kurgánokban valószínűleg törzsfőket temettek el. Jellemző e temetkezésekre a

kocsi-melléklet: általában egy vagy több (a 2. sz.-ban 4 db volt) két-, ill. négykerekű, gazdag faragásokkal és bronzfigurákkal díszített kocsi tartalmaztak. Ezen kívül igen gazdag melléklet-anyag (arany és drágakő gyöngyök, ezüst edények, tükrök, fegyverek stb.) került elő a sírokból. Amennyire A. O. Mnatsakanian beszámolójából (Bronze Age Culture on Lake Sevan Coast in Armenia) meg lehet ítélni, ezek a Lcsasen falu közelében végzett ásatások eddig nem is sejtett bepillantást tesznek lehetővé egyrészt e terület bronzkori kultúrájának fejlődésébe, másrészt e kultúrának a hettitakkal és Mezopotámiával fennálló kapcsolataiba.

Nem kevésbé jelentősek azoknak az ásatásoknak az eredményei, amelyeket a szovjet régészek Arin-Berdben és Karmir-Blurban folytattak. Ezeken a helyeken állott az ókorban Erebuni (a név összefügg a mai Jerevan nevével) és Teisebaini urartui város. B. Piotrovsky és K. Ohanesian előadása (Die Ausgrabungen in Arin-Berd und Karmir-Blur [Armenien]. [Die urartäischen Festungen Erebuni und Teisebaini.]) beszámolt a már 1939, ill. 1950 óta folyó ásatások jelenlegi eredményeiről. A két urartui vár ásatásai páratlan értékű leletanyagot hoztak napvilágra az urartui állam története és kultúrája, valamint Asszíriával való kapcsolatainak szempontjából. Külön ki kell emelnünk, hogy a karmir-bluri leletek új megvilágításba helyezik a kimmerek és a szkíták történeti szereplését Elő-Ázsiában, s új részleteit tárják elénk Urartuhoz való viszonyuknak.

Bámulatosan széleskörű régészeti kutatásokról adtak számot a szovjet kutatók Belső-Ázsiát illetően. Elsőnek a kazahsztáni ásatások eredményeit említhetjük meg, amelyekről A. K. Margulan számolt be (Discovery of New Bronze Age Monuments in Central Kazakhstan). Az utóbbi évek kutatásai Közép-Kazahsztánban 30 bronzkori települést és számos temetőt, valamint egyéb emléket tettek ismertté. E hatalmas, új leletanyag alapján Közép-Kazahsztán bronzkorát három periódusra lehetett tagolni: 1. pré-Andronovo-korszak = i. e. XX–XVIII. sz., 2. Andronovo-korszak = i. e. XVIII–XII. sz., 3. Begazy-Dandybai-korszak = i. e. XII–VIII. sz. A leletek Közép-Kazahsztán bronzkori kultúrájának fokozatos fejlődését és a lakosság kontinuitásáról tanúskodnak. A kazahsztáni ásatások által feltárt leletanyag alapján — már amennyire ezt az előadásban ismertett adatok alapján meg lehetett ítélni — lehetővé válik a későbbi szarmata törzsek temetkezési szokásainak több jellegzetes elemét egészen a pré-Andronovo-kultúrára visszavezetni.

Igen érdekes problémákat vetett fel M. A. Itina előadása (The Steppe Tribes of the Central Asian Doab in the Later Part of the Second — the Beginning of the First Millennium B. C.). Sz. P. Tolszov közismert horezmi kutatásaihoz kapcsolódva Itina a belső-ázsiai steppei törzsek déli irányú vándorlásának történeti jelentőségére hívta fel a figyelmet. Elképzelése szerint Horezmban az i. e. II. évezred közepe táján megjelenő Tazabgjab-kultúra a Volga vidéki gerendasíros kultúra és a nyugat-kazahsztáni Andronovo-kultúra ötvöződéséből alakult ki. Horezmban azután ez a kultúra a délről észak felé nyomuló földművelő Szujargan-kultúrával találta magát szemben. Ugyanakkor más steppei (Andronovo-) törzsek tovább nyomultak dél felé az Indus-folyó völgyébe. Ezekben Itina az Indus-kultúrát elpusztító indo-iráni törzseket látja, s úgy gondolja, hogy Chanhu-Daro legfelső rétege, a Jhangar-kultúra történetileg már ezekkel a steppei törzsekkel hozható kapcsolatba.

A belső-ázsiai iráni törzsek temetkezési szokásainak fejlődését világította meg V. A. Rapoport előadása (Some Aspects of the Evolution of Zoroastrian Funeral Rites). A halottak kitevése és csontjaik ossuáriumba való helyezése, amely olyan jellemző rítusa a zoroasztrizmusnak, meggyőző fejtegetései szerint fokozatosan alakult ki a kitevés rítusának s a halotthamvasztásnak, ill. a hamvak urnába való helyezésének szokásából. Igen érdekesen egészítette ki e régészeti anyagra támaszkodó fejtegetéseket G. P. Szneszarev előadása (The Mazdeist Tradition in the Burial Customs of the Peoples of Central Asia), aki az utóbbi években az Amu Darya alsó folyása

vidéken gyűjtött etnográfiai anyag alapján a zoroasztrikus temetkezési rítus számos elemének továbbélését mutatta ki Belső-Ázsia mai népeinél.

Történeti szempontból jelentős koncepciót ismertett Sz. P. Tolsztovnak az előadása (Scythians of the Aral Sea Area and Khorezm). A neves kutató az utóbbi években a Szir Darya és a Yani Darya által közre fogott terület régészeti kutatásával foglalkozott. Ennek során sikerült tisztázni az Aral-tó e vidékének régi vízrajzi viszonyait (a Szir Darya mai deltája csak az i. sz. XV. században jött létre!), s a gazdag régészeti leletanyag alapján képet tudott alkotni lakosságának történeti fejlődéséről. Az i. e. II. és I. évezred határára, amikor a Szir Darya deltájának fő ága még a Yani Darya volt, e terület nyugati részén a Tazabagjab-kultúra, keleti részén pedig az Inkar Darya-kultúra virágzott. Később, az i. e. VII—VI. századtól a Szir Darya akkori deltájában (a Yani Darya és az Akcsa Darya völgyében) a Kokcsa tengiz-kultúra fejlődik ki a bronzkori kultúrák alapján, s uralkodik itt az i. e. II. századig. E kultúrának az etnikumát Tolsztoz Herodotos *Apasiakái* népevel azonosítja. Az i. e. V—II. századokban az apasiakák fővárosa a Yani Darya középső folyása mellett fekvő Csirik-rabát (mai név!) volt. Ez az enyhén ovális alaprajzú, 850 × 600 m méretű „szkita” vár eredetileg az apasiaka királyok temetkező helye volt. Kurgánjaik körül építették még az i. e. V. században az első citadellát talán a sírhelyet védő őrség részére. Később a királyi temetkezőhelyül szolgáló domb környéke benépesült, s ekkor, a IV. században kettős falgyűrűvel vették körül. Még később a királyi kurgánoktól DNy-ra még egy citadellát építettek. Végül az i. e. II. században a város DNy-i részét egy fallal elválasztották a többitől, s az ezt körülvéő falgyűrűt újjáépítették. A városban az élet az i. e. II. század közepe táján szűnt meg. Csirik-rabaton kívül a Kokcsa tengiz-kultúrának még más fontos lelőhelyein is folytattak ásatásokat, így Babis-mullában, egy jól fennmaradt mezőgazdasági területen, amelynek központjában egy megerősített városka helyezkedett el. E városka a IV. században épült, s szintén a II. század közepéig állott fenn. Egy másik ilyen kis város volt Balandy,

amely mellett egy 16 m átmérőjű, kör alakú fejedelmi mauzóleumot sikerült feltárni. Ezt egy kupola borította — az első ismert példa az építészet történetében. Tolsztoz elgondolása szerint az antik világ a párthusok közvetítésével ismerte meg ezt az építészeti formát, azok viszont az Aral vidéki szkita törzsektől vették át. Az apasiakák kultúrája (építészet, kerámika stb.) közeli rokonságban áll a korabeli Horezmével, de nyersebb, barbár jellegűbb annál. Az ásatások rendkívül gazdag leletanyagából (arany és ezüst díszek, fegyverek stb.) külön is említést érdemel egy az i. e. IV. századból származó kataphrakta-páncél, a legkorábbi eddig ismert ilyen lelet, amelynek nagy jelentősége van e fegyverzet eredetének kérdése szempontjából. A Kokcsa tengiz-kultúrán kívül más lelet-csoportokat is sikerült körülhatárolni az utóbbi években. Ezek közül a régi Kuván Darya völgyének leleteit Tolsztoz a *Dahae-Tochari*-val, a „salak-kurgánok” kultúráját (a sírhalmok cserépsalakkal) a *Sacrauca*-val, a mai Szir Darya alsó folyása melletti leleteket pedig az *Augasii*-vel hozza kapcsolatba. E gazdag leletanyag feltárása véleménye szerint lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk abba a világtörténeti jelentőségű folyamatba, amelynek során e terület iráni törzsei dél felé vándorolva a greko-baktriai királyságot megdöntötték.

A szkita törzsek történeti fejlődését társadalomtörténeti szempontból világította meg E. Grantovszkij előadása (Indoiranische Kastengliederung bei den Skythen), aki az irodalmi források alapján azt bizonyította, hogy a szkita társadalom három társadalmi csoportra oszlott, s ezek az indoiráni kasztokkal állíthatók párhuzamba.

Végül fontos eseménye volt a kongresszusnak az 1932—33-ban a Mug-hegyen végzett ásatások alkalmával talált szög levéltár anyagának feldolgozásáról adott beszámoló. Az utolsó szög királynak, Dēwāstīcnak e levéltári anyagából V. A. Livsic mutatott be három megfejtett levelet (The Sogdian Letters from Mt. Mugh), amelyek elsőrendű történeti forrásai a 710—720 közötti évek kelet-iráni történetének.

Harmatta János

BESZÁMOLÓ A XXV. NEMZETKÖZI ORIENTALISTA KONGRESSZUS EGYIPTOLÓGIAI SZEKCIÓJÁNAK MUNKÁJÁRÓL

A moszkvai kongresszus ülészakájának hat napján az I. Egyiptológiai Szekcióban 30 előadás hangzott el 11 ország képviselőitől megjelent kutatóktól. Bár az egyiptológia egyre fejlődő és differenciálódó tudományán belül önálló kutatási területek alakultak ki, ezek nem tagozódtak külön alszekciókra, s az üléseken a különböző specialisták más-más szakterületek képviselői előtt számoltak be eredményeikről, és az előadások után kialakult vita egy-egy kérdés sokoldalú megvitatását tette lehetővé. Ha az elhangzott előadásokból alkotunk képet az egyiptológiai kutatások ma képviselt főbb irányairól és kutatási területeiről — ez a kép megfelel a folyóiratok és könyvek tematikájának is —, megállapítható, hogy az uralkodó irányzat a régészet és vallástörténet lett. Az utóbbi évtizedek nagy régészeti feltárásai, az európai és amerikai múzeumokba áramló leletanyag tömege, s az ezek meghatározásával kapcsolatban felmerült problémák következtében az a tendencia alakult ki, hogy — ellentétben egy régebbi törekvéssel — a történeti, kultúrtörténeti vagy vallástörténeti kérdések megoldásánál a régészeti anyagból induljanak ki, vagy más irányú kiindulás esetében a következtetéseket tárgyi emlékekkel bizonyítsák. A kutatások tematikájában a legkorábbi (predinasztikus) kor mellett feltűnő érdeklődés tapasztalható a késői kor és a görög-római kor iránt. Míg a három nagy klasszikus korszakról (Ó-, Közép- és Újbirodalom) már könyvtárakat megtöltő publikációk láttak napvilágot, addig a késői kor (összefoglalóan az i. e. I évezred) néhány elszigetelt próbálkozást kivéve fehér folt maradt Egyiptom történetében, amellyel az

egyiptológia hőskorában dolgozó kutatók óta, csaknem egy évszázadon át, alig foglalkoztak. A jelen kutatásoknak ez a fel nem derített korszakok felé forduló iránya a részletkutatások, az összefoglaló művek: monográfiák és corpusok számát növeli, s a késői kor sokoldalú történeti feldolgozását teszi lehetővé. A kutatóknak a régészeti anyag felé fordulása szükségképpen megmutatkozott a kutatás módszereinek megváltozásában, a vallás, a történelem, az irodalom vagy a művészet kérdéseiben tanúsított állásfoglalásaikban is.

A történeti előadások középpontjában a predinasztikus és a késői kori történet problematikája állt. *V. I. Argyijev* (Moszkva) az egyiptomi írás eredetének kérdését a történeti, gazdasági, szociális és kulturális tényezők elemzésével közelítette meg (*L'origine de l'écriture en Egypte Ancienne*). és rámutatott a társadalmi és gazdasági élet fejlődését kifejező írásjegyek kialakulására. *N. M. Posztovszkaja* (Moszkva) az I. dinasztia kori abydoszi királysírok „alsír”-jellegével foglalkozott (Sind die Königsgräber der I Dynastie von Abydos Kenotaphe? Zur Charakteristik der Geschichtsurkunden dieser Epoche), melyek az abydoszi sírok kenotáfium jellegét tanúsítják. Az előadó kutatásai azt látszanak bizonyítani, hogy a királysírok tényleges temetkezési helye Sakkara, s a fiktív rituális királygyilkosság emlékére épített síroké Abydos volt. — *T. N. Szaveljeva* (Moszkva) az Óbirodalom piramisait, templomait és magánsírait építő, és a kőbányákban dolgozó munkások helyzetét és munkaviszonyait hasonlította össze, és elemezte az építményeken fennmaradt kurzív hieroglíf feljegyzések alapján (In-

schriften der Pyramidenerbauer als historische Urkunde). — *J. A. Wilson* (Chicago) a Nilus ókori, évenkénti áradási szintjével, s az ezzel kapcsolatos egyiptomi feljegyzésekkel és természeti megfigyelésekkel foglalkozott (Water in Ancient Egypt). — *M. Malinin* (Párizs) egy általa publikált démotikus osztrakon feliratának ismertetésével az egyiptomi munkások körülményeinek és a munkásvédelmi szokásoknak megismeréséhez nyújtott fontos dokumentumot (Condition et sécurité des travailleurs dans l'Égypte Ancienne, à propos de l'osiracon démotique No. 37.1721 E du Musée de Brooklyn). — *I. Katznelson* (Moszkva) programon kívüli előadásában (Certains traits de l'organisation d'Etat en Nubie du VI au IV siècles a. n. ère) a napatai és meroéi királyfeliratok forrásanyagára támaszkodva megállapította, hogy az új király kijelölése a katonák döntésével történt, a döntést pedig isteni jóslattal szentesítették.

A nyelvészeti előadások is egy-egy történeti vagy régészeti kérdéshez csatlakoztak, egyedül *H. Bell* (Oxford) foglalkozott grammatikai problémákkal: (A Classification of Egyptian Demonstratives) a késői kori egyiptomi (démotikus) és kopt erős demonstratívumokról, és a mutató névmások státus szerinti rendszerezéséről és egymáshoz való viszonyáról tartott előadást. — *G. J. Perepelkin* (Leningrád) a per-snau kifejezés elemzésével foglalkozott, és megállapította, hogy a szó a kenyér és sör előállítását végző műhely jelölésére szolgált a korábban elfogadott „rabszolgaház” értelmezéssel szemben (Das Schnau-Haus im Alten Reiche). — *O. D. Berlev* (Leningrád) előadásában a középbiradalmi királyi palota jelölésére használt kifejezéseket gyűjtötte össze, s az egyes szavakat az általános értelmezésen túlhaladva a palota fő részeinek nevével azonosította (The King's House in the Epoch of the Middle Kingdom). Az irodalomtörténet körébe tartozó ismertetések során *R. J. Williams* (Toronto) az „Életet beszélgetése lelkével” c. középbiradalmi szöveghez fűzött újabb kommentárokat (Reflections on the „Lebensmüde”). — *M. A. Korosztovcev* (Moszkva) a Wenamon-történet újonnan felfedezett, a moszkvai Puskin Múzeumban őrzött fragmentumait (An unpublished Ancient Egyptian Literary Text), *G. Posener* (Párizs) pedig egy kiadatlan, késői kori papiruszt publikált és kommentált (Sur un papyrus didactique inédit de Basse Époque conservé au Brooklyn Museum).

A vallástörténet hangsúlyos szerepére jellemző, hogy a 30 előadásból 7 beszámoló foglalkozott az egyiptomi vallás és mágia kérdéseivel. *Dobrovits A.* (Budapest) az egyiptomi filozófia néhány problémáját ismertette (Introduction à l'étude de la philosophie égyptienne). A vizsgálatot a téma centrumába állított Halottak Könyve 17. fejezetének elemzésével végezte, és kimutatta az egyiptomi kozmogónikus mítoszok két gyökeresen eltérő felfogását: a statikus és dinamikus világteremtés-elképzelést. — *Kákosy L.* (Budapest) a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményének publikálatlan varázspapiruszáról tartott előadást (Der Zauberpapyrus des Kunsthistorischen Museums in Budapest). A híres orvosi szövegekkel egykorú töredék a XVIII. dinasztia idején íródott, és első sorban fejbetegségek elleni mágikus ráolvasásokat tartalmaz. Az előadó a szöveg vallástörténeti kommentálása mellett fontos filológiai megfigyeléseket is tett. — *A. Volten* (København) az egyiptomi élet-szimbólumok vallásos-mágikus jelentőségét elemezte (Das ägyptische Lebenszeichen). — *M. E. Matthieu* (Leningrád) előadásában a Halottak Könyvével, mint összefüggő és egységes szöveggyűjteménnyel foglalkozott (The Book of the Dead and the Problem of its Study). Behatóan elemezte a fejezetek illusztrációival összefüggő halotti rítusokat tartalmazó utasításokat, és elsőként mutatott rá arra, hogy a Halottak Könyve nem „túlvilági vezető az elhunyt számára”, hanem elsősorban a halotti papok által a szertartásokon használt imakönyv. — *Mme G. Posener* (Párizs) programon kívüli előadásában egy, az edfui Horusz-templomban előkerült, Ptolemaios kori tábla feliratát ismertette, melyen a templomi apparátus részére szálított különböző javak felsorolását jegyezték fel. — *Varga E.* (Budapest) a késői és görög-római kori temetkezés speciális kultusz-

tárgyáról, a hypocefalokról és ezek corpus-szerű összegyűjtésének előmunkálatairól tartott beszámolót (Les travaux préliminaires de la monographie des hypocephales). A halottak feje alatt talált, mágikus rajzokkal és feliratokkal borított korongok alapján végzendő kutatások és a készülő corpus a késői és görög-római kori papság történetéhez és genealógiájához nyújt fontos dokumentumokat. — *J. G. Griffiths* (Swansea) Plutarchos: De Iside et Osiride c. művének forrásértékével foglalkozott (Plutarch's Egyptian Sources in his De Iside and Osiride). A régészeti tárgyú előadások — kis kivétellel — a késői kor emlékeanyagának kérdését tárgyalták. *K. Bosse Griffiths* (Swansea) néhány újbiradalmi amulett és disz első közlése, (Some unpublished Finds from the so-called Tomb of Tiye) és *A. Badawi* (Kansas University) az egyiptomi építészetben uralkodó szerkezeti törvényszerűségekről tartott előadása (The Harmonic System of Architectural Design in Ancient Egypt) mellett a beszámolók a késői görög-római és kopt kori emlékeket tárgyalták. Elsőnek *B. v. Bothmer* (Brooklyn) számolt be az előkészületben levő késői kori egyiptomi szobrászat corpusának előrehaladásáról (The Corpus of the Late Egyptian Sculpture). Számos szobor több múzeumban vagy magángyűjteményben őrzött töredékből áll össze, és a rekonstrukció során sok értékes alkotással gyarapodik a késői kori nagypasztika anyaga. A feliratok rendszerezését *H. de Meulenaere* (Bruxelles) végzi. — *J. Leclant* (Strasbourg) a strasbourgi egyetem egyiptomi gyűjteményéről tartott vetített képes előadást (La collection égyptologique de l'Université de Strasbourg), melyben az újonnan szerzett és régebbi, publikálatlan példányok meghatározását közölte. — *F. Hintze* (Potsdam) a berlini Humboldt egyetem egyiptológiai intézete szudáni expedíciójának ásatásairól számolt be (Bericht über die Ausgrabungen des Instituts für Ägyptologie der Humboldt-Universität zu Berlin in Sudan). A szudáni Nubiában hatalmas templomépületet tártak fel, melynek festett reliefs az egyiptomi és nubi művészet keveredését illusztrálják. — *Castiglione, L.* (Budapest) előadásában a római császárkori Egyiptom sírművészetének egy eddig fel nem ismert törvényszerűségére hívta fel a figyelmet. A halotti művészet valamennyi műfajában számos olyan emlék fordul elő, melyen az elhunytat a görög-római művészet, a halotti isteneket pedig az egyiptomi művészet stílusában ábrázolták. Ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy Egyiptomban az ősi helyi művészet évszázadokig megőrizte önállóságát, és csak a római korban szorult háttérbe a görög-római művészet mögött (Dualité du style dans l'art sépulchral de l'Égypte romaine). — *W. E. Needler* (Toronto) egy római kori egyiptomi halottas ágyat ismertetett (A Decorated and Inscribed Funerary Bed of the Roman Period in the Royal Ontario Museum) és az egyes jelenségek elemzése során több régi egyiptomi vallásos motívum és elképzelés római kori továbbélését mutatta ki. — *B. H. Stricker* (Leiden) a leideni egyiptológiai múzeum egyik görög-római kori női szobráról, s a hellenisztikus egyiptomi szobrászat néhány problémájáról tartott előadást (A Female Statue of the Graeco-Egyptian Period). — *A. Gutbub* (Le Caire) a kopt művészet ikonográfiájában gyakori Heron-ábrázolásról beszélt, és egy sor eddig publikálatlan reliefet mutatott be a kairói Kopt Múzeum gyűjteményéből (Un monument to dieu Héron au Musée Copte du Caire). — Külön ki kell emelni *R. Ibscher* (Berlin) előadását, aki a papirusz-konzerválás új módszereiről számolt be (Restauration von Papyrusmaterial einst und heute). Az új eljárás lényege abban áll, hogy a papirusz rostokat selyem és műanyagszálú lapok közé préselik (kézipréssel); így módon az anyag minden külső behatásnak ellenáll és tökéletes védelmet kap. Ezt a módszert nemcsak papiruszok, hanem kódexlapok konzerválásánál is alkalmazzák.

Végezetül meg kell emlékezni azokról a tudósokról (*H. Grapow, J. Janssen, E. Edel, S. Donadoni, H. v. Deines, K. Westendorf*), akik előadást nem tartottak, de hozzászólásaikkal az egyiptológiai szekció eredményes ülésein és vitáin, s az egyes kutatók további munkájának elősegítésében tevékenyen közreműködtek.

A szekció határozatai közül igen jelentős a J. Janssen (Leiden) által folyamatosan készített, évi annotált bibliográfia további anyagi támogatása, az UNESCO által biztosított pénzügyi keretben a kihalt núbiai nyelvek szótárának elkészíttetése, továbbá az egyiptomi Nubiában jelenleg folyó nemzetközi régészeti feltárások kiterjesztése a szudáni Nubia területére.

Összegezve az előadásokból, vitákból és határozatokból kialakult képet megállapítható, hogy az egyiptológiai kutatásokban egyre inkább tért hódítanak a komplex

tudományos módszerek, és a régészeti érdeklődés nagymértékű megélénkülése a kutatási eredmények biztosabb megalapozottságát, a történeti szemlélet kiszélesedését eredményezi és fejleszti tovább. Különösen nagy örömet okozott a magyar egyiptológusoknak, hogy ezen a fontos nemzetközi kongresszuson négy előadást mutathattak be, tanúságot téve a tudománynak hazánkban elért eredményeiről.

Varga Edith

A SZEGEDI ÚJ RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÁS (1959)

1959-ben készült el az új régészeti kiállítás Szegeden. Az egy tereméből álló kiállítás az eddigiektől némileg eltérő külső formája miatt — a térképzés mozgalmassága, és a dekorációban előforduló gazdag színhasználat, — már eddig is elég sok vitára adott okot. Bár a kiállítás külseje és tartalma között elválaszthatatlan kapcsolat van, módszertanilag mégis külön tárgyaljuk ennek az egységnek két összetevőjét, kezdve a szakmai mondanivalón, amelyik lényegesebb, s feltétlenül meghatározza a megjelenítés formáját is.

*

A nagyméretű terem vitrinjei az őstársadalmak fejlődését mutatják be az őskőkortól kezdve a magyar középkorig. Évezredek anyagi emlékeinek sikeres bemutatása, — különösen ilyen kis helyen — csak úgy lehetséges, ha a rendezés egy fő szempontot állít a középpontba, és e szerint egyes régészeti korokat kiemelve részletesebben tárgyal, másokat pedig összefogóbban mutat be. E kiállítás fő szempontja, hogy elsősorban a Szeged környéki lelőhelyek anyagát, illetve az ezek által képviselt régészeti korokat állítja a néző elé, míg azokat, amelyek Szegeden, illetve az Alföldön hiányoznak, nagyobb vonalakban tárgyalja, éppen csak jelzi. Ezt a szempontot helyesnek tartjuk. Egyrészt, mert így kerülhet el a vidéki kiállítások már-már törvényszerűvé vált sablonossága, másrészt mert népművelő és ismeretterjesztő feladatainak is akkor felel meg leginkább, ha azt az anyagot mutatja be, amely bármikor kezébe kerülhet a helyi lakosságból kikerült nézőközönségnek.

A kiállítás legjobban és leggondosabban kidolgozott részét alkotják az őskorral foglalkozó vitrinek. Ezekből a korszakokból gazdag gyűjtemény állott a kiállítás tervezőinek rendelkezésére. Az elegendő mennyiségben kiállított anyagot jól arányosították a magyarázó és dokumentáló rajzokkal, képekkel, makettekkel. A feliratok rövidek és világosak. A látogató átfogó képet kap az őskori népek életéről, a társadalom fejlődéséről, a kor fontosabb eseményeiről. Szerencsés kezdeményezésnek tartjuk a vitrinek alján elhelyezett világító üvegtáblákat, amelyek ugyanabban a korban más, esetleg Európán kívüli területek nagy kultúráinak egyes közismert emlékeit mutatják be. Két szép „in situ” — zsugorított temetkezés Szőregről és egy hamvasztásos sír Csorváról —, valamint egy telep-temető rekonstrukció egészítik ki a kiállítás őskorral foglalkozó részét. Ez utóbbi nemcsak hogy nem elég világosan mutatja be ugyanazon a helyen a település és a reá utólagosan települt temető egymáshoz való viszonyát, de a technikai kivitele is jóval a kiállítás színvonalát alulmúlja. Ki szeretnénk említeni a neolitikumot bemutató tárlók tartalmas rendezését, a bronzkori viseletet bemutató látványos vitrint, és a halomsíros kultúra szemléltető megoldását. Ezekkel szemben túlságosan mellőzöttnek tűnik a kelták életének bemutatása, még akkor is, ha az Alföldről ebből a korból kevés lelet van. A kelták szerepe az őstársadalmak fejlődési folyamatában olyan jelentős, hogy legalább egy fél tárlót megérdemelt volna. Talán éppen a szegényes anyagnál kellett volna hathatósabb dekorációs segítség és világos magyarázó szöveg. A rómaiak érzékeltetése sikeres megoldás. Ez a falrészlet, amely a bejáratú ajtóval szem-

ben középen helyezkedik el, első pillantásra szinte csak dekorációnak hat, mégis van mondanivalója a látogató számára. A térképpel és a néhány jól kiválasztott darabbal s ezeknek szerencsés elhelyezésével a látogató tudomást szerez a római birodalom Dunai provinciáinak legjelentősebbikéről: Pannóniáról.

A kiállítás összeszedettségére vonatkozó dícséretet kevésbé illethetik a népvándorláskori részt. Talán azért is, mert itt már olyan népekről van szó, amelyeknek történetéről, életmódjáról, többé-kevésbé bőséges írott forrás áll rendelkezésünkre. Valószínűleg azért érezzük kevésnek az ízlésesen elrendezett — a gazdag szegedi anyagból gondosan kiválogatott — szarmata, hunok és gepida edényeket. Hiányzik, hogy semmi utalást nem találunk arra a különbségre, amely a szarmaták, hunok társadalmát, különböző népekből összetett nomád birodalmát, illetve a gepidák országát jellemezte. Egy-két gazdag tartalmú magyarázó felirat feltétlenül kellett volna ehhez a részhez. Sőt még a dekoráció is néma marad azon a ponton, ahol pedig az előző korszakoknál megszólalt: honnan kerültek Magyarország területére ezek a népek? annak ellenére, hogy a rendezés itt is ízléses. Már messziről szembetűnik a Szeged—Nagyszéksői kincslelet igen jól sikerült galvanója. Ugyanezek a hiányosságok jellemzik az avarokkal és az avar-korral foglalkozó kiállítási tárlókat, amelyek csupán az avarok jellegzetes tárgyait állítják a néző elé, a ma már vitathatatlan kronológiai kérdéseket sem érintve. A vonatkozó antropológiai anyag bemutatása esztétikus. Ha már a népvándorláskori rész történelmileg elnagyolt is, legalább a magyarság által itt talált szlávtság és a honfoglalás, majd az államalapításnak alaposan átgondolt és tartalmilag megalapozott bemutatására kellett volna törekedni, különös tekintettel arra, hogy itt a régészeti anyag is szegényesebb. Így sajnós ez a rész csak mellesleges zárórésznek hat.

A kiállítás térhatása szép, mozgalmas, de nem nyugtalan. Gazdag anyagot nyújt a nézőnek, de mértéktartó. Nem megy túl azon a határon, amelyen túl a látogató az anyag sokaságától nem veszi észre a mondanivalót. Ez annál is inkább dicsérendő, mert az 1950-es évek elején készült kiállítások túl kevés anyaggal szemben nem estek a rendezők az ellenkező túlzásba. A színes falon végigfutó csíkok jól hangsúlyozzák a régészeti korszakokat. A tárlók felett elhelyezett ábrázolások témájukat helyesen választották meg. Azon kívül, hogy dekoratívuk, jó kiegészítést adnak a régészeti anyagnak ott, ahol jól megszerkesztett a régészeti mondanivaló. Ugyanez mondható a kiállítás szobor-rekonstrukcióira. Szépek, hangulatilag és szakmailag jól illeszkednek a kiállítás tematikai menetébe. Helyénvalónak és dicsérendőnek tartjuk mindazokat a megoldásokat, amelyek ebben a kiállításban a többi vidéki kiállításához képest újszerűek: a rendezés élénkségét, a helyesen és ízlésesen alkalmazott változatos, de nem hangos színeket és a modern dekorációs hatásokat.

*

Általában egy nagyon fontos következtetést vonhatunk le ezen kiállításon a régészeti mondanivaló és a művészeti dekoráció egymáshoz való viszonyáról:

azokon a helyeken, ahol a kiállítás szakmai mondanivalóját, régészeti tartalmát jól és alaposan dolgozták ki, ott harmonikusan illeszkedik össze a dekorációval; ez utóbbi alátámasztja és kiemeli az előbbi. Ahol azonban a kiállítás régészeti mondanivalója hiányos vagy elnagyolt, ott a színekkel és formákkal való játék ön-

célnak hat, különválnak a tartalomtól. Mindezt összevetve az új szegedi régészeti kiállítást igen érdekes kezdeményezésnek, sőt sok szempontból követendő példának tartjuk.

Salamon Ágnes

DOROGI MÚZEUMBARÁTOK KÖRE

A napi sajtó hírovtatóban gyakran szerepel a Dorogi Tájmúzeum és Múzeumbarátok Körének működése; egy-egy újabb lelet, feltárás híre, sokszor szenzációt keltő beállításban. A kétségtelenül igen jó sajtópropaganda mellett is szükségét érezzük, hogy rövid tájékoztatást adjunk a szakembereink előtt nem túlságosan ismert múzeum és múzeumbarátok kör régészeti tevékenységéről.

A Dorogi József Attila Múvelődési Ház mellett 1954-ben alakult meg a Múzeumbarátok Köre hét taggal. Új utat, módszereket kerestek a szakszervezeti kulturális munkában. A kezdeményezők előtt a szülőföld megismerésének vágya, szeretete lebegett, s a bennük lobogó lelkesedés, tudásszomj átültetésével mozgalomná akarták szélesíteni a műveltség terjesztésének ezt az új formáját. Felismerték, hogy a múzeum köré csoportosulva, mélyebb tartalommal tudják megtölteni az ismeretterjesztési tevékenységet, és tárgyi megalapozottsággal maradandóbbá tehetik azt. Célul tűzték ki gyűjtemények megteremtését, természeti szépségek felkutatását, veszélyeztetett leletek összegyűjtését, új és ismeretlen lelőhelyek felkutatását. Az érdeklődésnek megfelelően alakultak ki a szakosztályok, a geológiai leletek, növény-állatvilág gyűjtésével tevékenykedők, a helytörténet és a régészet csoportjai. Ma igen szép gyűjteménnyel rendelkeznek, amellyel a múzeum alapját megteremtették. Különösen áll ez a régészeti anyagra. Dorog közvetlen környéke a múltban is ontotta már a leleteket, de azok legnagyobb része elpusztult; csak néhány, meg nem figyelt lelet került a múzeumba, illetőleg magánosok birtokába. Jól megszervezték a leletbejelentő szolgálatot, és felvilágosító munkájuk nyomán bányavidekeink közül a dorogi szénmedence területén már sikerült megoldani a régészeti leletek megmentését. Tokod—Altáró, Erzsébet-akna üzemegységei sok leletet hoztak felszínre, de az új telepítések, lakásépítkezések is számos újabb lelőhelyet eredményeztek.

Minden lelkes kezdeményezés nagy terveket kovácsol, nagyobb, mint megoldani képes és sokszor olyanokat is, amelyek túlnőnek a szakmai felkészültségen. Ilyen volt az első nagy vállalkozás: az Esztergom-kovácsi területén végzett ásást, amelyet az esztergomi múzeummal karöltve végeztek, nagyméretű társadalmi munkával. A ráfordított idő, a kitermelt föld mennyisége nem áll arányban az eredménnyel, mert a rendszeres feltárást megkövetelő feltételek hiányoztak. Ez a vadhajrássá vált első kezdeményezés megmutatta, hogy nem elég a lelkesedés, több kell ennél: gazdasági megalapozottság és szakember. Az egyéni kezdeményezés, a jószándékú „amatőrmunka” még a jó szándék mellett is célját tévesztett vállalkozás. Múzeumi törvénybe ütközik, jóvátehetetlen károkat jelenthet a tudomány számára, és megghiúsítja a módszeres feltárásokból adódó történeti következtetések levonását. A művelődési ház vezetősége okulva a kezdeti hibákból, múzeumi szakembereket vont be a munkába, akik szívesen vállalkoztak arra, hogy szakmai munkájukkal segítsék a bányászvidék korai történetének felkutatását.

A munkát annak a nagy perspektivikus tervnek a keretében végezték, amelyet a Járási Pártbizottság irányításával a Szakszervezeti Tröszt-bizottság végez. Nagyarányú program az, ami Dorogon kibontakozott, s olyan társadalmi mozgalommá nőtt, amely szinte hegyeket mozgat meg, hogy abból út, helyi bányász-üdülő, megbecsült történeti emlék legyen. A Bányáipari

Dolgozók Szakszervezete dorogi Tröszt-bizottsága, a Komárom megyei Tanács VB Idegenforgalmi Hivatala, a Dorogi Szénbányászati Tröszt Igazgatósága, a Bányász Önszegélyező Egyesület, a Városi Tanács, és a Múvelődési Ház együttes segítsége tette lehetővé az eddig elért eredményeket.

A művelődési ház udvarán áll az Erzsébet-aknáról in situ felvett II—III. századi nagyméretű kemence, amelynek kiemelését, szállítását a szovjet hadsereg egységeinek és a Nemzeti Múzeum restaurátorainak köszönhetjük. Az arányaiban jó, fémvázaz üvegvédő épület alatt bemutatott edényégető kemence első objektuma annak a nagy tervnek, amely a tüzelési technika fejlődésének bemutatásával kívánja egyedülálló látványossággá kialakítani a művelődési ház kisméretű kertjét. A kemencét fedő védőépületet 40 000 forintos költséggel építették és a VIII. Bányász-napon adták át 1958-ban. Az ötletességet és a leletanyag megbecsülését mutatja a IX. Bányász-napon megnyitott kis kiállítási épület, amelyet egy cukorka árusító bódéból alakítottak ki a művelődési ház bejáratánál. Az épületet „kis Aquincum”-nak nevezik a helybeliek, mert oszlopos, udvarranézó bejáratával hasonló az aquincumi múzeum épületéhez. A bejáratból kis előcsarnok nyílik, ahol az előkerülő kőemlékeket kívánják bemutatni, s az ebből nyíló két kisméretű helyiségben az Erzsébet-aknai római kori településből előkerült válogatott anyagot, elsősorban kerámiát helyezték el. Kár, hogy a Kiállításokat Rendező Csoport tervei szerint kivitelezett vitrineknek a kör tagjai által végzett belső kialakítása mind tartalmában, mind kivitelezésében nem sikerült jobban.

A Dorog körzetében levő történeti emlékek megmentésében és feltárázásában jelentős eredmények születtek az elmúlt három év alatt. Három nagy objektum áll az érdeklődés középpontjában. Az egyik a Tokod-erzsébetaknai római tábor, amelyet Mócsy András tárt fel. A terület kisajátításával lehetőséget kívánnak nyújtani egy egészében látható tábor bemutatására. Az elég jó állapotban megmaradt magas falak a bemutatás lehetőségét biztosítják, és a műúthoz való közelsége sok látogatót vonz. Kár, hogy a hozzájuk tartozó település, utak jórésze a bányaművelés során tönkrement, illetve nem volt megteremtendő.

A másik objektum a Dorog-Hosszúrétén feltárást alatt álló római villa, ahol Soproni Sándor dolgozik. Eddig 36 helyiséget tártak fel, s párhuzamosan folyik a legszükségesebb állagmegóvás, hogy a teljes feltárást után a dorogiak kedvelt kirándulóhelyévé váljon. E terület kisajátítását is megindították, és az érdekelt szervek jó együttműködése folytán e terület is a dorogi múzeum tulajdonába megy át.

A harmadik terület Keszőtele-Klastrompuszta, ahol Méri István kezdte el a feltárást. A csodás természeti környezetben levő egykori királyi nyaraló, majd a Johannita lovagok rendházának környékét vette birtokába a Szénbányászati Tröszt, hogy történeti környezetben üdülőt, hétvégi pihenőt építsen. A Bányász Önszegélyező Egyesület közel kétfélmillió forintos költséggel áttelepíti az ott levő mezőgazdasági szövetkezet istállóit. A társadalmi összefogással épülő, kb. 4 km-es út építése is közel áll a befejezéshez. Több, mint ezer köbméter iszap eltávolításával kitisztították a legnagyobb halastavat, és a források bővítésével a tavakat az üdülő szerves részévé kívánják tenni. Az éppen megindult ását és a XIV. századi templom nagyméretű szentélyének fel-

tárását eredményezte. További nagyméretű munka, hosszú évek programja lehet a terület feltárása és bemutatása.

A látványos eredmények mellett bőségesen jelentkeznek problémák is. Országos jelenség, de Dorogon is megmutatkozik, hogy a feltárásokat anyagiakban támogató szervek türelmetlenek, s az adott támogatásért azonnal látványosságokat kívánnak. Túl nagyra méretezték a kívánalmak, az időben és anyagiakért reálisan elvégezhető feladatokhoz viszonyítva. Nem látják, hogy a megkezdett munka akkor éri el célját, ha annak tudományos feltárása teljesen megtörténik, és csak azután kerülhet sor az eredmények alapján annak kiválasztására, hogy mi hogyan kerüljön bemutatásra. A hosszadalmas és nagy anyagi erőket követelő feltárási munka miatt sok helyen ellanyhul az érdeklődés, befagynak a pénzügyi források, mert már az új objektum keltette fel egy-egy szerv vagy személy érdeklődését. Nagyobb következtetés és tervszerűség szükséges, hogy a megkezdett munkák teljesértékűek legyenek.

Nem megnyugtató az előkerült leletek sorsa sem. Hiányoznak a feltételek Dorogon is és sok helyen másutt is ahhoz, hogy a régészeti anyag feldolgozást nyerjen. Dorogon a gyarapodó régészeti anyag már szétfeszíti annak a két szobának a falait, amelyeket a művelődési ház biztosított a múzeumnak. Az egyik szobában kiállításszerűen mutatják be Dorog történetét, és az itt

levő tárlókban kapott helyet a régészeti anyag is, természetesen igen szemelvényesen. A másik szoba iroda, raktár. Több mint húszezer tárgyból áll az eddig előkerült régészeti anyag; zömében hiteles ásatásból származik. A gyarapodással nem tart lépést a restaurálás üteme sem, bár a jószándékú törekvés megvan az anyag letisztázására, konzerválására, restaurálására. Az esztetizmus feladatai meghaladják az ott dolgozó restaurátor erejét, és a munkaidő utáni bekapcsolódása csak néhány tárgy restaurálását eredményezi. A leltározás üteme hanyatlott, hiányoznak a raktározás feltételei. Ezek a jelenségek arra intenek, hogy a feltárások ütemét koordinálni kell az anyag tudományos és múzeumi feldolgozásával, hogy a nagy anyagi áldozatokkal végzett feltárások leletei ne váljanak holt anyaggá.

A dorogi gyűjtemény, amelyet a Művelődésügyi Minisztérium 1959-ben múzeumnak nyilvánított, túljutott azon, hogy az egyéb feladatokkal bőségesen ellátott előadó egyben múzeumvezető is legyen, és ellássa a múzeológiai feladatokat a szakemberek legeredményesebb támogatása mellett is. Szakember kell a gyűjtemény múzeológiai munkáinak elvégzéséhez, mert ez segítheti a Dorogi Múzeumot abban a törekvésében, hogy tudományos megalapozottsággal a szülőföld-ismeret gazdájává váljék.

Korok József

KÜLFÖLDI RÉGÉSZETI HÍREK

A nemzetközi régészeti érdeklődés előterében továbbra is az eddig soha nem tapasztalt óriási méretekben folyó núbiai ásatások állanak. 1960–61. telén megkezdik és be is fejezik a teljes egészében áthelyezésre kerülő Kalabcha-i augusztus-kori szentély lebontási és újraképzési munkálatait. A sok problémát adó feladatot a Szovjetunió, a Német Szövetségi Köztársaság és a belga kormányzat együttes munkájával oldják meg.

*

A perzsiai Azerbajdzsanban az Urmia tó mellett, a Hasanlu-i erődített földvár feltárással R. H. Dyson a Hasanlu-i ásatások igazgatója értékes adatokat tett közzé, a részletes tudományos feldolgozást megelőzően.

A földvár Urartu és Asszíria között feküdt, és a fontos út mentén közvetítő szerepe mellett jó felvevő területnek is bizonyult.

A több éve folyó feltárások révén valószínűleg az asszír és urartui forrásokban előforduló eddig ismeretlen nép, a mameanok egyik települési helyére akadtak rá.

A hasanlui területől származó legrégebbi településnyomok anyagát a radiocarbon vizsgálatok az i. e. 3500 körüli időkre határozzák meg.

Az ásatások csontvázas sírokat hoztak felszínre, melyeknek kerámia-mellékletei a második évezred eleje tájáról valók. — 1500 táján a korábbi kerámiát más jellegű áru váltja fel. — 1000 körül új jövevények házaai épülnek a domb lejtőin, akik telepüket árokrendszerrel is megerősítik. A házakból és erődárkokból jellegzetes szürke kerámia kerül felszínre, mely után ezt a domináns periódust a „szürke áru népének” nevezték el. Ehhez a réteghez tartozik az 1958-ban felszínre került, ún. hasanlui aranyserleg is.

Különös figyelemre méltó az a bronzanyag, mely az asszír anyaggal mutat rokonságot, s mely bőségesen kerül felszínre a feltárások nyomán.

*

G. M. A. Haufmann (Harvard Univ.), A. H. Detweiler (Cornell Univ.) és Mario del Chiaro az American School of Oriental Research anyagi támogatásával több éve folytatnak ásatásokat a lydiai Sardisban, ahol a részben egymásra, részben egymás mellé épült városok, települések igen kedvező kronológiai megállapításokat tesznek lehetővé.

A településtörténeti kutatások szempontjából rendkívül eredményes feltárások a lyd, hellenisztikus görög, római és bizánci építkezések, temetkezések mellett gazdag tárgyi anyaggal is gyarapítják az ásatásokat végző intézmények gyűjteményeit.

A Paktolos folyó mellett a lyd, görög hellenisztikus és római házak egymásra települését figyelték meg. A többperiódusú házakban archaikus görög, rhodosi, samosi, ephesosi kerámiát, valamint helyi lyd edényeket takart az i. e. 499. évi ion betörésből származó égési réteg.

A festett sírkamrákból a hellenisztikus kor kerámiajának szép példányai kerültek felszínre. Az I–II. századi kamra-sírok, a korai császárkor sírmellékletei, a kősírládák a későrómai kor gazdag üveg- és kerámiaanyagát őrizték meg.

Az eddig közlésre került igen jóminőségű, magas művészi értékkel bíró szoboranyagból érdekességénél fogva kiemelkedik egy portrészzerű férfifej, melynek diadémáját a 12 főisten fejéből alkotott koszorúhoz hasonló fejék képezi.

*

Kréta szigetén, ahol újabban a kutatók érdeklődése a nagy palotaásatások mellett a falvak és polgári települések felé fordul, prof. Doro Levi ásatásokat folytat, melynek eredményeképpen egy korai hellenisztikus szentélyépítmény és benne nagyszámú votívemlék került felszínre.

Különös érdeklődésre tarthat számot, és a késő-mynosi kor (i. e. 1400) gazdasági életére vet fényt az a nagyszabású ásátás, mely ugyancsak D. Levi vezetésével a Phaistos melletti Gortynaban egy majorságot tárt fel, melynek berendezése és ennek alapján funkciója egészen hasonló lehetett a római kori villagazdaságokhoz. Az épület földszinti helyiségeiben szentélyek és óriási pithosokkal teli raktárak voltak. A pithosokban olaj- és babmaradványokat találtak, ugyanitt egy olaj-prés medencéjét is feltárták.

A feltárt maradványokat, falakat és edényeket helyben konzerválták és fémállványon nyugvó plasztik-tetővel védik az időjárás viszontagságai ellen.

*

A Ciprus-szigeti Salamisban, mint V. Karageorghis jelentéséből értesülünk, egy nagyméretű római kori színházat tárt fel a Ciprusi Régészeti Felügyelőség.

A sziget két antik színháza, a Solo-i és a Curium-i mellett ez a harmadik és legnagyobb, mely feltárássra került.

Az első ásátási kampány 1959 telétől 1960 áprilisáig feltárta a cavea nagy részét és néhány metszetet vágott a scene területén. Az épület kronológiája még nem teljesen tisztázott, de valószínű, hogy egy korábbi, hellenisztikus színház előzte meg a császárkori építményt. Jelenleg a II. századi római periódus dominál.

A proscenium szobordíszzeiből, töredékes állapotban ugyan, de néhányat felszínre hoztak az ásátások, ezek leginkább II. századi alkotások.

A színház leletanyagában érdekes egy görög szövegű dedikáció egy oltáron, melyet Commodus tiszteletére állítottak, egy hosszú, latin nyelvű felirat Antistius Sabinustól származik, majd a kronológiai sort egy Constantinusnak és Maximianusnak szentelt felirat zárja le.

A ciprusi Salamis színházának feltárási munkálatai az 1960–61. évi ásátási kampányban is folytatódnak.

*

A szicíliai Piazza Armerina-ban néhány évvel ezelőtt feltárt császári villa értékes mozaikpadlóinak megvédése végett az épületnek arra a részére, melyben a vadászjelenet és a fürdőző nők mozaikja van, egy könnyűszerkezetű műanyag-építményt emeltek. A védő-épület sajátságai: szőrt fényt biztosít, melynél a padlók tükröződés nélkül tanulmányozhatók; korróziómentes és törhetetlen.

*

A British Museum-ba került a későrómai iparművészet egy világviszonylatban kimagasló, unikumszámba menő mesterműve, az ún. Lykurgos-csésze. Az áttörtművű, reliefdíszes üvegphóhar, a vas diatremumok technikailag legfejlettebb példányát képviseli. A IV–V. századra datálható remekmű valószínűleg itáliai műhelyben készült, de alexandriai eredete is lehetséges. A technikailag és stílusában is sok problémát rejtő darab tanulmányozását és tudományos publikálását J. M. C. Toynbee prof. készíti elő.

*

A „művészetek megismeréséért” címen az UNESCO 1960. december 13-i körlevelében a múzeumok tanító jellegével foglalkozik. Kifejezi azt az óhajt, hogy a múzeumok váljanak a történeti, művészeti ismeretek, az ízlésfejlesztés valódi fórumaivá. Ennek érdekében a Museum c. francia-, angol-, orosz- és spanyol nyelvű folyóiratában, valamint az UNESCO művészeti folyóirataiban és más kiadványai segítségével propagandát indít a múzeumok népszerűsítésére. Tervezik a tagállamok közötti műtárgycsere kiállítások kibővítését és a múzeumok műkincseiről készült diapozitív sorozatok országok közötti cseréjét.

B. Thomas Edit

BESZÁMOLÓ A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT 1959–1960. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

Tisztelt Közgyűlés!

Minden tudományos egyesülés, társulat életében vannak időszakok, amikor több a tennivaló, amikor a tagság figyelmét elsősorban a tudományszervezési feladatok kötik le, amikor a múlt hagyományait őrizve ugyan, mégis újabb program szerkesztése, újabb célok kitűzése válik időszűrővé. S e mozgalmasabb korszakok mérföldkövei között vannak azután csendesebb periódusok is, amelyeket az adott program jobb vagy gyengébb teljesítése jellemez. Úgy hiszem, hogy minden tudományos egyesülés életében, minden tudományág fejlődésében éppen a nyugodtabb, egyenletes munkálkodással folyó időszakok a termékenyebbek. Tisztem szerinti beszámolómm Társulatunk életének egyszerűbb hétköznapijaiból összetevődő, de eredményekben nem szegény évről hivatott vázlatos képet adni. Társulatunk utolsó közgyűlését 1959 november 17-én tartotta. Általánosságban jellemezve az elmúlt nem egészen egy esztendő tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy társulati életünk ez utóbbi tisztújító közgyűlésen megállapított és elfogadott program szerint folyt. Előadásainkat rendszeresen megtartottuk, s előadóink között idősebb, nagyobb tudományos múlttal rendelkező s fiatalabb, kutatómunkájuk elején álló tagtársaink egyaránt ott voltak. Az elmúlt háromnegyed év során 7 társulati ülést és 15 szakosztályi ülést tartottunk. Szakosztályaink közül a régészeti 2, a művészettörténeti 3, az iparművészeti 4 és az éremtani 7 alkalommal jött össze. Budapesti előadóink mellett 3 esetben vidéki tagtársunk

számolt be újabb kutatási eredményeiről. Rendezvényeink sorában külön is meg kell emlékeznünk legutóbbi közgyűlésünkről, amelynek keretében Pigler Andor tagtársunknak Ipolyi emlékműnket adtuk át; meg kell említenünk sikeres nagytétényi kirándulásunkat, amelyen a kastély építészeti helyreállításával s a munkálatok során napvilágra bukkant falfestményekkel ismerkedtünk meg. Szólnunk kell áprilisi rendezvényünkről, amelyen Möller István születésének 100-ik évfordulójáról emlékeztünk meg, s amelyen filmelőadásaink hagyományait folytatva, az „Arany évszázad” című filmet vetítettük le. Végül ugyancsak külön említést érdemel ezévi utolsó társulati ülésünk, amelyen Erna Diez, a grazi egyetem régész professzornője tartott a noricum-i és a pannóniai síremlékművészet parallel jelenségeiről előadást.

E néhány jelentősebb rendezvényünk is jól szemlélteti, hogy Társulatunk régi hagyományait követve, ezévi programját is változtatva, az általunk művelt tudományágak érdeklődési területeinek megfelelően igyekezett kialakítani. Nem lenne azonban még e vázlatos helyzetkép sem hiánytalan akkor, ha nem tennénk szöve külön, hogy az elmúlt beszámolóinkban oly gyakran hiányolt szovjet tapasztalat-beszámoló és modern művészeti előadások terén ezévi öröndetes eredményről számolhatunk be. Egy-egy tagtársunk az abháziai ásátásokat, illetve a szovjet múzeumok ókori gyűjteményeit ismertette, három tagtársunk pedig a XIX–XX. századi magyar művészet egy-egy kérdésével, mesterével kapcsolatos tanulmányainak eredményeit tárta elénk.

Röviden ennyi háromnegyedéves munkálkodásunk mérlege. Ha voltak is társulati tevékenységünknek gyengébb pontjai — összegezve az eredményeket, az elmúlt esztendő sikeresnek könyvelhetjük el. Előadásaink, kirándulásaink, filmvetítéseink mellett emlékezünk még meg kiadványainkról is: a Társulatunk nevét viselő Archeológiai Értesítő és Művészettörténeti Értesítő rendszeresen jelent meg; napvilágot látott a Numizmatikai Közlöny összevont 58—59. kötete; Éremtani Szakosztályunk „Az Érem” című folyóiratnak 13. és 14., valamint a Magyar Éremmeghatározónak két füzetét adta ki.

Tagságunk létszáma tovább emelkedett: tavaly 853, az idén 884 tagunk van. De meg kell említenünk azt is, hogy rendszeres növekedésünk az Éremtani Szakosztály érdeme, másik 3 szakosztályunknak taglétszáma 250 fő körül mozog.

Múlt évi munkánkról ennyiben kívántam — röviden — közgyűlésünk előtt beszámolni. A munkás, egyszerű hétköznapi időszerűségről adhattam számot, s hiszem, hogy eltelt évünk tudományos életünkben nem volt haszon nélkül való. Hiszem, hogy ez és az azt meg-

előző két esztendő társulati tevékenysége olyan alap, amelyre ma megválasztandó új vezetőségünk további, az előzőnél bizonyosan jobb és sikeresebb munkáját biztosan építheti.

Befejezésül hadd fejezzem ki tagságunk köszönetét mindazoknak, akik legutóbbi tisztújító közgyűlésünk óta önzetlen fáradozással munkálkodtak társulati életünk vitelén. Első helyen Oroszlán Zoltán alelnökünknek, aki, mint régóta, mindig a legnagyobb szeretettel foglalkozott Társulatunk ügyeivel, azután Vayer Lajos alelnökünknek, aki megbízható gondossággal vett részt egyesületünk irányításában, harmadszor lelkiismeretes és áldozatkész szakosztálytitkár kartársainknak: Barkóczy Lászlónak, Entz Gézáknak, Weiner Mihálynénak és Huszár Lajosnak, s végül másodtitkárunknak, Soós Gyulának, aki a tőle már megszokott pontossággal intézte szervezeti életünk napi dolgait. Utoljára pedig megköszönöm előadónk és tagságunk munkáját, mely társulatunk révén tudományágaink továbbhaladását lelkes őszinteséggel szolgálta.

1960. július 12.

Radocsay Dénes

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1960. ÉVBEN

A Társulatban 1960-ban elsősorban a legújabb ásatások és külföldi tanulmányútak beszámolóit hangzottak el. Ezenkívül szerepelt még két egyiptomi és egy a Szovjetunió régészeti anyagára vonatkozó téma. Előadást tartott a Társulatban Erna Diez, a grazi egyetem magántanára is.

Havi felolvasó ülések:

január 19. Fitz Jenő, Gorsium (táci ásatások problémái);

február 16. Barkóczy László és Sági Károly, Beszámoló a fenékpusztai ásatásokról;

március 22. Szentlélek Tihamér, Beszámoló az örvényesi ásatásokról;

május 17. Castiglione László, Kettős stílusú ábrázolások a római kori Egyiptom művészetében;

július 2. Erna Diez, Parallelen und Differenzen in der Norischen und Pannonischen Grabmalkunst;

október 18. Dobrovits Aladár, Kákossy László, Beszámoló a moszkvai orientalista kongresszusról. — Mócsy András, Képek Athénból és Görögországból. — Devecsery Gábor, Görögországi útinaplómból;

november 15. Dobrovits Aladár, A népi kultúra és népművészet problémái az ókori Egyiptomban;

december 20. Erdélyi István és Ojtozi Eszter, A nyevolinói VI—VII. századi temető.

Szakosztályi ülések:

február 5. Kiss Ákos, A Szovjet Múzeumok ókori gyűjteményei.

Kirándulás:

szepember 18. Tanulmányi kirándulás Székesfehérvárra, illetve Tácsra a római kori ásatások megtekintésére, kb. 80 fő részvételével.

B. L.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
 XI. Az évfolyam 1—4. füzete egybekötve 1959-ben
 jelent meg (474 lap, 29 tábla).

Vértes L. rövid cikkében a paleolitikum technológiájához nyújt adalékot. Sajátságos retusáló készülékével végzett kísérleteinek eredményeiről tájékoztat, amelyekkel a Mousteri és a Szeletai kultúra genetikai összefüggéseikhez szolgáltat támpontokat.

Csalog J. a Szegvár-tűzkövesi emberalakú edények és idolplasztika problémáit taglalja. A 11., 18., 19., 23. o. képei a tárgyalat és párhuzamba vont anthropolomorph edények felületének kiterített rajzait markánsan nagyítják fel. A tűzkövesi leletanyagot nem tartja neolitikum származásúnak, a legtalálhatóbb kifejezés annak jellemzésére: aeneolit, mert a „rézkori” meghatározás, mint önálló korszak megnevezése, már nem tartható fenn. A réz feltűnése véletlen adta szükségleteknek függvénye, és már kezdetben nem szorítkozott ékszertárgyakra. Pl. a Hortobágy-zámi rézár biztosan eszköz, nem pedig dísz tárgy, noha a hozzátartozó Tisza-kultúrai kerámiát éppenséggel neolitikum minősítették (33. o.). Réztárgyak hiányára való tekintettel, a Bükk kultúrai csoportot is neolitikum tartja, noha ennek területén nem forgott fenn olyan szükség a lágy réz felhasználására, mint a kőzetfajtákban szűkülőködő Nagyalföldön. A neolitik és aeneolit kifejezés csak az anyagi műveltség jellemzésére találó, az aeneolit jelleg nem jelent feltétlenül későbbiséget (38. o.).

Bökönyi S. a magyarországi gerinces állatfaunát tekinti át, az újabb kőkortól a La Tène korszakig. Fontos a 45. és a 46. o. táblázata: a feldolgozott őskori lelőhelyek és a meghatározható állatesontok darabszámainak egymás mellé állítása. A későbbi kőkorból 6897, a rézkorból 4640, a bronzkorból 8336, a Hallstatt-i korszakból 537, a La Tène korból 100 db csontot vesz új vizsgálat alá. A 75—77. o. táblázatai sorolják fel az egyáltalán megismert állatesont-leletek alapján a gerinces állatfajták neveit (terminus technicus-okkal). Összegezésként (77. o.) 9-féle hal, 13 fajta hüllő és kételtű, 26-féle vadmadár, egy háziasított madárfajta, 61 vad és 7-féle emlősállat létezése állapítható meg a csontmaradványokból. A neolitikumban még hiányzott a domesztikált ló, és a vadászott állatfajták között a medve túlsúlya jellemző. A zengővárkonyi („lengyeli”) kultúrában (a rézkor elején) még szintén nem háziasították a lovat, a sertés túlsúlyban volt a juhval és a kecskével szemben (89. o.). A bronzkorban megkezdtek a ló domesztikálását, a juh—kecske-csoport gyakrabban fordult elő a sertésnél, az ősszarvas háttérbe szorult a gímszarvassal szemben: egyáltalán a vadállat-fajták arányszáma erősen visszaesett (90. o.). Gyors áttekintést tesz lehetővé a 99. o. két táblázata: a házi- és a vadállatok előfordulásainak arányai a magyarországi őskori telepeken (darabszám és az egyedek száma szerint), majd a 100—102. o. grafikonjai: a magyarországi őskori telepek faunájának százalékszerinti összefoglalásai (darab, majd egyedek jelzőszámai szerint: vadkan = 1; őz = 2; gímszarvas = 3; ősszarvas = 4; más vadfajták = 5; eb = 6; sertés-juh = 7; kecske = 8; szarvasmarha = 9; ló = 10).

R. Ghirshman a Tchoga—Zanbil-i (Susa közelében) 1958/59. évi ásatás legkiválóbb leleteiről tájékoztat.

A francia régészeti expedíció (Irán DNY-i részében) befejezte a „bábeli torony”, a legnagyobb és a legjobb állapotban fennmaradt ziggurat feltárását. Az Inšušinak istennek szentelt bikafej őrizte a szentélytorony kapuját (103. o.). A 104. o. a ziggurat összképét mutatja, az ÉK-i homlokzattal és a restaurált kapuval. A 105. o. képein mázas terrakotta és kőbika-szobrokat látunk. A 106. o. felső képén a torony melletti temenos kerítés-fala, alsó képén az 1958/59. években kiásított négy templom összképe figyelemre méltó. Más fontosabb leletek: Šinut és NINAli temploma (107. o., 6. kép), női fej-alakú pyxis (109. o., 13. kép), mozaiktábla elefántesontból (uo. Fig. 15), ravatal egy csontvázal és két elhamvasztott halott maradványaival (111. o.). Alföldy G. a légiók elhelyezkedését vizsgálja az i. sz. I. sz. végén, a Duna terében. L. Naevius Campanus praef. leg. IV. Fl. oltárkövét Domitianus korában állíthatta (132—34. o.). I. sz. 89—92. években két légió állomásozott volna Aquincumban: a II. adiutrixnak csak különítménye (?) a Szilágyi Dezső térnél feltételezett táborerődítményben, a IV. Flavia a nagy óbudai táborban (135—36. o.), de utóbbi i. sz. 101-ig maradt volna itt. Brigetio-ban az I. adiutrix legió állomásozott a 89—101. évek során (141. o. táblázata).

Sz. Póczy K. a későitaliai sigillata fazekas műhelyek hatását elemzi (a pannóniai díszedények készítésére). Az ősi eraviscus fazekas telepet egy itáliai vállalkozó vette birtokába, és továbbgyártotta az Aquincumban megkedvelt edénytípusokat (l. a tabáni kerámiát), miután Róma elfoglalta ezt a területet (157. o.). Itáliai vállalkozók itt már csak negatívokat árusítottak egy (scarabantiai) fazekas üzemnek, sokszorosításra (158. o.). Kiss Á. a balacai római villa mozaikpadozatait vizsgálja. A 162. o. rajza a 8. sz. helyiség mozaikjának összképét adja. Több fonálon való párhuzamkeresés után végül is, az aquincumi helytartói luxus-villa hasonló mértani elemekből összerakott mozaikmunkái példájára (kísérő leletanyag és rétegfigyelések hiánya folytán), a II. század első felére keltezi (166. o.); annak hangsúlyozásával, hogy a szóbanforgó díszítő elemek konservezővízvezető tartós, a Flaviusok korától a Severus-ok idejéig élnek tovább. Sajnálatosak a kép- és táblasorszámozásokban ejtett hibák, amelyek rendkívül megnehezítik a tisztánlátást a szerző fejtegetései között. Pl. a 170. oldalon helyesen a 10. sz. terem mozaikjáról van szó (a kinyomtatott 31. sz. helyett); a 170. o. utáni színes tábla nem a 31. sz. terem mozaikját mutatja be, hanem a 10. sz. helyiség padlódiszítványát (mint I. tábla!); a 180. o. utáni színes betéttábla helyesen a 31. sz. terem mozaikjának összképét örökíti meg (mint II. tábla!). Utóbbit (a szerzőnél a 10. sz. apszisad isteni mozaikja), alighanem találóan keltezi a Severusok korából (178. o.), az emblémában a két madár alakkal. A 216. o. a 20. sz. helyiség (tablinum) mozaikpadozatának teljes képét mutatja (az apszisadban madáralak, a főmezőben szalagfonadék-mezők stb.). Utóbbi a severusi stílus korai előfordulását jelenti Pannóniában, annak egyik legelső esete az egész birodalomban, alighanem aquileai mester alkotása, valószínűleg a II. sz. utolsó évtizedében (236. o.). A 31. sz. helyiség (peltadíszes) mozaikjának színes képe a 170. o. utáni betéttáblán látható.

Fitz J. Septimius Severus császár i. sz. 202-ben végbement látogatásának útvonalát vonja meg. A 252. o. térképről olvasható le a császár útvonala

(a Duna mentén, a Balkán felől jövet, majd eltávazása Emonán át Itália felé). Meglepően újszerű a császár személyének értékelése, akit más kutatók legfeljebb szerencsefínek vagy energikusnak, kötelességtudónak, ill. keménykezűnek ítélték meg, de F. J. szerint a „nagy” (255. o.), „katonailag olyan tehetséges” és „körültekintő” (256. o.), egyetlen látogatásával kivételes sorsra predesztinálta Pannóniát, és így csak Pannóniában nem folyt volna osztályharc a 206–208. években, ellentétben az egész birodalommal (257. o.). Tagadja, hogy az aquincumi oltárköveken említett harc a defectores és latrones ellen Aquincum terében zajlott volna le. A császár látogatásának másik különleges kihatása a keleti kultuszok elterjedésénél nyilvánult volna meg (258–62. o.). Ezen ismertetés írója a keleti misztériumvallások elterjedésének alapvető magyarázatául nem fogadhatja el azt, hogy egy császár környezetében keleti kultuszok hívei lovagoltak át Pannónián, a misztériumvallások elterjedésének alapjait gazdasági és társadalmi jelenségekben kell keresnünk, vagyis mélyrehatóbb okokban.

Wessetzky V. az Isis-kultusz problémáit fejtegeti (Nyugat-Pannóniában). Savariát az Isis-kultusz központjává, a későbbi császárkorban, részben a császárkultusszal való összekapcsolódása alakíthatta, de előmozdította az egyiptomi hit felvirágzását az alsó néprétegek vágyakodása is a misztikus, boldogságot, üdvözülést ígérő vallás iránt (277. o.). A savariai polgárok világszemlélete az emberfeletti erőt kereste Anubis vagy Isis-Sothisnak római mezbe öltöztetett alakjában is. A távoli provinciákba elkerült egyiptomi vallási tárgyak, az idevonatkozó helyi emlékekkel együtt, az egyiptomi vallásnak legvégső kisugárzása (282. o.).

Mócsy A. Nyugat-Moesia történetéhez végez kutatást, a feliratok névanyaga alapján. A rabszolgaság ebben a tartományban hasonló képet mutathatott, mint Pannóniában: csak némely városban és az ipari-kereskedelmi életben alkalmaztak rabszolgai munkaerőt, az őslakosság nem ismerte a kizsákmányolásnak ezen formáját. Ezen a társadalmi csoporton belül nem említnek a feliratokon rabszolgát vagy libertus-t (299. o.). Ulpianum-ban legkésőbbben a II. sz. végén alakult ki a Furiusok nagybirtoka. A legtöbb adatunk a latrones-mozgalomról éppen Nyugat-Moesiából van (306. o.). Keletről tömeges betelepítés ment végbe, valószínűleg Marcus Aurelius által, a marcomannok elleni háború következményeként (307. o.).

Párducz M. a magyarországi hunkorszak történetéhez nyújt adatokat. A csongrádi kora- és későszarmata, hunkori és ún. gót lelőhelyeket a 333. o. térképe tekinti át. A 351. o. rajzai a guggoló és ülő eltemetési helyzeteket határozottan különböztetik meg. A 353. oldalon az ún. Kenderföldeken feltárt temető fontos alaprajzát látjuk. A nagyjában D—É irányú sírokat 10-féle jelzés differenciálja: nő és férfi kinyújtott fektetésben, ülve guggoló helyzetben, ültetve, ill. álló helyzetben eltemetett felelő stb. A 355. o. szintén nagy munkát jelentő térképe a Kárpát-medence hunkori lelőhelyeit foglalja össze, háromféle jelzéssel: a hunkor lelőhelyei: ülő, ill. guggoló helyzettel; lelőhelyek jellegzetes hun tárgyakkal. Alánokra talán az ún. I. és II. csoport halomtemetkezés utal (391. o.). A Nagyalföldön igen ritkán fordulnak elő olyan leletek, amelyeket jellegzetes hun hagyatéknak tartanak. Germán rétegre vallanak a szőregi, csongrádi, tápéi (Malajdok „A”) és a tiszalöki kétoldali fésűk (302. o.). Elsősorban a gepidák jöhetnek szóba. A magyarországi hunkor nagy néptömegeinek műveltségét jellemző vonásaiban körvonalazhatta. Kb. i. sz. 375–380-ig állhatott fenn a Duna—Tisza közében a szarmaták politikai felsőbbbsége (395. o.).

Fülep F. a pécsi cella trichorában végzett új ásatások eredményeit fejtegeti. A 402. o. utáni betélap az 1955. évi ásatások alaprajzi térképe. A 412. és a 413. o. rajzai az ókori, középkori és a modern létesítmények — rétegeken át felvett metszetek képét nyújtják. A cella trichora második befestésekor a bejárat még a déli oldalról nyílt, a befalazása ekkor még nem történt meg. A cella trichora a IX. sz. második felében, majd

a X. sz. elején is használatban volt (415. o.). Az itteni leletanyag szintén tanúsítja a szlávok IX. századi jelenlétét. A cella trichora második befestése a IX. sz. közepén mehetett végbe (416. o.). Átéptítése Privina uralkodásával függhetett össze. A cella trichorát a X. sz. 2. felében már elhanyagolták.

Nemeskéri J.—Lipták P.—Szöke B. a kerpesztai XI. századi temető ismertetését folytatják (IV. rész). *Acsádi Gy.—Nemeskéri J.—Harsányi L.* paleodemográfiai tanulmányt kapcsoltak ehhez, a temető embertani leleteinek az életkor szerinti elemzésével. A 430. o. táblázata alapvető, amely a 395. adat eloszlását mutatja évtized-korcsoportokon belül, nemek, szám és az összmennyiséghez számított százalékok szerint. A 0–9. évtizedekben a kerpesztai lakosságnak 36,2% része hűnyt el, vagyis három ember közül alig kettő jutott a serdülő korba. A 435–440. oldalakon grafikonok sorakoznak; előbb a halálozási százalékok alakulását jelzi a görbe a XI. századi Kerpesztán, majd a X—XIII. századi halimbai és a mai halandóság görbéit látjuk egymással egybevetve; továbbiakban a várható élettartamot a kerpesztai, halimbai és a mai népesség számára. A gyermekkor után a második legsúlyosabb halandóság a 15–19. éveseket sújtotta (436. o.). A várható életkor (a középkor vége felé) 23–24 év (a XX. sz. eleji Magyarországon kb. 40, jelenleg 70–75 év). A 20. életévet elérő ifjúság (a középkor vége felé) még 26,7 évet remélhetett (439. o.).

Gábori M. északnyugat-mongóliai uigurok, erdei vadász néptörzsek életmódjának régészeti (őskori) és paleonéprajzi vonatkozásait fejtegeti. A 459. oldalon térkép tájékoztat a vizsgált urjancháj embercsoport földrajzi fekvéséről. A 463. o. rajzai különböző etnikumok karósátor-típusait állítja egymás mellé. Az őskori életforma némely elemeit megőrizte a kis népszórvány (474. o.). Az állattartásban a rénszarvas szerepe uralkodó (460. o.), a szarvasmarha és a ló jelentősége másodrangú. A (félíg szelídített) rénszarvast főleg nyergesálatnak használják, húsát csak télen és szükség esetén fogyasztják táplálkozássra. Családonként, amelyek általában 3–4 főből állanak, és a magas hegyi tajgán szétosztottan, esetleg egymástól 30–40 km-re élnek, 10–12 rénszarvast tartanak (460. o.). Az urjancháj népcsoport állatállományában nincs kutya. A vadászó férfiak kéthárom naponként térnek haza egy-egy éjszakára (461. o.). Az érdekes képanyagból elsősorban említésre méltóak: paleolitik jellegű agancs-kalapács (II. t. 2.); uigur vadász rénszarvas-háton (I. t. 1); sámáni eszközök (III/3, VI, VII. t.); rénszarvas fejése (V. t. 2).

Szilágyi János
Aquincumi Múzeum

Fettich N., A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet — La Trouville de Tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksős. Harmatta János előszavával. Budapest, 1953. Archaeologia Hungarica 32. Akadémiai Kiadó. 203 lap, 58 tábla, 2 térkép.

Az elmúlt másfél évtized alatt a hazai és a külföldi kutatás figyelme öröndetes módon ismét erősebben fordult a hun történet kérdései és a hunkor emléktárgyak tanulmányozása, társadalomtörténeti, etnikai értékelése felé. Bár e téren még mindig számos megoldatlan probléma vár a további kutatásra, az idevágó tanulmányok máris sok jelentős új eredménnyel gazdagították ismereteinket.

A magyarországi hunkor egyik fontos emléke a Szeged-nagyszéksői aranylelet figyelemre méltó új adalékokat rejt magában e korszak pontosabb és hitelesebb kidolgozásához és helyes értékeléséhez. Ezzel az aranylelettel behatóan foglalkozott már Alföldi András, amikor a hunkor régészeti hagyatéka körében ismertette és jelentőségét megvilágította (Leletek a hun korszakból és etnikai szétválasztásuk. Budapest, 1932. Arch. Hung. 9.). Munkájának megjelenése után, 1934-ben került napfényre a lelet igen jelentős tárgyakat — közöttük az

aranyedényeket — tartalmazó harmadik része, mely kétségtelenül összetartozik a már korábban találtakkal. Ezért vált szükségessé a teljes lelet együttes vizsgálatával végzendő kritikai feldolgozás.

Fettich N. a lelet előkerülése történetének vázolásával és a lelettárgyak részletes aprólékossággal történő leírásával vezeti be munkáját. Ezután következik a technikai sajátosságok gondos elemzése, mely alapul szolgál a különböző stíluselemek kimutatásához és annak a művészeti körnek megjelöléséhez, amellyel a Szeged-nagyszéksői lelet aranyait kapcsolatba hozza.

Igen lényegesek azok a megállapítások, amelyek a lelettárgyak rendeltetésének meghatározása kapcsán a IV. fejezetben kapnak helyet. Ezekre építve történik a lelet jelentőségének értékelése és a hunkor többi fejedelmi temetkezései között elfoglalt helyének kijelölése. A Szovjetunióban előkerült rokonleletek párhuzamainak segítségével világítja meg a szerző a temetési rítust. A novogrigorjevskai és pokrovszki hamvasztásos sírok ásatási megfigyelései alapján a temetkezési szertartás folyamatának vázolásával egyben arra is magyarázatot tud adni, hogy a lelettárgyak egy része miért maradt mentes a tűz pusztításától. Indokolt az a feltevés is, hogy a Szeged-nagyszéksői sír lapos kurgán alatt lehetett, hiszen az analóg temetkezéseket sok esetben csupán 20–30 cm magas halmok borították, ezek pedig a mezőgazdasági művelésnek hamar áldozatul eshetnek.

A lelettárgyak rendeltetésének megvizsgálásából világosan bebizonyítja a szerző, hogy egy temetkezéshez tartoztak, fejedelmi pompával eltemetett férfi hamvasztásos sírjából származnak. Az öv és a csizma aranyveretei, a ruhát díszítő pitykék, a torques, a kard és tör hüvelyének és markolatának borításai, a lószerszámveretek, a nagajka nyelének pántjai, a fanyereg aranylemez borításai és az aranyedények a hunkori vezetőréteg tagjainak jellemző viseletét, fegyverzetét, lovaiknak szerszámdíszitit éppen úgy élénk tárják, mint az előkelőknek nagy gazdagságát és pompakedvelését, amire az előszóban Harmatta János, Priskos tudósításának alapján, külön is felhívja a figyelmet.

A lelet aranyedényeinek — különös tekintettel az eredetileg üvegerakások falú csészére — külön fejezetet szentel a szerző. Feltevése szerint az aranycsésze és a hunkori bronzüstök között szoros kapcsolat van mind formai és technikai, mind szimbolikus jelentés szempontjából. Készítésük hazájának a Maeotisz-vidéket jelöli meg. A bronzüstök fülel alkalmazott félkorong alakú díszítéseket, mint arra már korábban Rómer is utalt, a félkörlemez formájú fibulafejekre vezeti vissza; s ebből kiindulva jut arra a következtetésre, hogy a „fibulafej díszítésű üstöket csak olyan területre exportálták, amelyeken a fibulás viselet divatozott, ahol tehát ennek az ornamentumnak értelme volt...”

László Gyula, aki az üstfülek szóbanlévő díszítéseit ugyancsak álfibulaként értelmezi, kultikus jelentőséget is tulajdonít ezeknek. Az üstök peremrészének pártázata feltevése szerint koronát ábrázol, azaz az üstöket ugyan-csak kultikus okokra visszavezethetően megkoronázták (*Études archéologiques sur l'Histoire de la Société des Avars*. Budapest, 1955. Arch. Hung. 34. 249–251.).

Ami a hunkori bronz áldozati üstök származtatását és a Szeged-nagyszéksői aranycsészével való szoros kapcsolataikat illeti, a felhozott bizonyítékokat nem tarthatjuk még elég meggyőzőknek arra, hogy az eddigi, erről a kérdésről való elég általánosan elfogadott felfogást megváltoztassák. A hun kultúra összképének teljes megismeréséhez a belső-ázsiai és kelet-ázsiai összefüggések behatóbb vizsgálatára és értelmezésére különben is nagyobb súlyt kellene helyezni, mert másként ez a sokrétű, és amint Fettich is már többször rámutatott, hatásaiban igen széles kört érintő kultúra csak egyoldalúan, európaiasítva értékelődik.

A hunkori bronz áldozati üstök fülel alkalmazott félkörlemez alakú díszeknek a fibulafejlapokkal való azonosítása tekintetében talán inkább véletlen forma megfigyelésről lehetne beszélni, mint tudatos átvételről. László Gyula feltevését az üstök koronázásáról alá-

támasztja a Verchnye Jablocsno-i diadéma hasonló díszítésű pártázata, amelynek az üstfülekkel való kapcsolatára és e díszítés mögött rejlő értelmi tartalom lehetőségére — a fibula teória mellőzésével — legutóbb J. Werner rámutatott (*Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München, 1956. 59–61.). Erdemes lenne ezt a kérdést behatóbb kutatás tárgyává tenni, és a félkorongos üstfűl díszítéseket az éltárgy szimbolika ábrázolásainak keretében is megvizsgálni (pl. a dél-koreai — Kyongju, Ryosan — királysírok koronáin levő éltárgyak stb. összevetni).

A Szeged-nagyszéksői lelet jelentőségének értékeléséhez a rokon leletek bevonása és elemzése kapcsán részletesen foglalkozik a szerző az igen érdekes és még sok problémát és lehetőséget magában rejtő ún. moigrádi lelettel. Megkísérelte, hogy a leletek bizonytalan adatai között valamelyest rendet teremtsen, és a szétválasztás nehéz munkáját, amennyire ez a hiányos és bizonytalan adalékok miatt sikerülhet, elvégezze. A lelet teljes közzététele komoly nyereséget jelent a népvándorlással foglalkozó kutatók számára. A nagy aranycsüngőt illetően a szerző még mindig tartja magát a már 1943-ban nyilvánított feltevéséhez. Ez ellen pedig azóta is, mindenek előtt a tiszaszőlősi lelet (V. Milojčić, *Germania* 1953. 7–11), de több más bizonyíték is (Patay P., *Arch. Ért.* 85 (1958) 37–45) felmerült, melyek egybehangzóan a csüngő rézkori voltát tanúsítják.

A befejezésben nagyobbarányú stíluskritikai áttekintés és összefoglalás keretében a műhelyek kérdése és a lelet kormeghatározása kerül tárgyalásra. Igen nagy jelentőséget tulajdonít a szerző a perzsa művészet szerepének a déloroszországi művészetben. A perzsa stílus Kercs és más pontusi városok műhelyeiben részben már hunkor előtti előzményekre tekinthet vissza. Az a nép pedig, amely ezt a perzsa művészeti divatot a hunokhoz közvetítette, az alánság lehetett, így a hunkori emléktárgy perzsa stílusának meghatározott rétegében a hun-alán kapcsolat emlékélt látni. A Szeged-nagyszéksői lelet készítésének korát, főként a wolfsheimi csüngő datálása alapján a hunok déloroszországi uralmának első évtizedeire, földbe kerülésének idejét pedig a hunok magyarországi tartózkodásának letelezésére, az V. sz. első évtizedeire határozza meg.

A Szeged-nagyszéksői fejedelmi sír körültekintő feldolgozása, gazdag illusztrációs anyagával és szép rekonstrukciós rajzaival (Méri István munkái) nyereséget jelent a hunkorral foglalkozó kutatók számára.

Sajnálatos azonban, hogy a szerző, aki a hunkori emléktárgynak, különösen a hunkori vezetőrétegre jellemző leleteknek kitűnő ismerője, tartózkodott a Szeged-nagyszéksői lelet tágabb perspektívájú értékelésétől. Alkalom nyílt volna pedig ezzel kapcsolatban — széles körű ismereteinek felhasználásával — a Kazahsztántól Közép-európáig terjedő hatalmas terület IV–V. századi fejedelmi leleteinek áttekintésével a hunkori vezetőréteg emléktárgyának összefoglaló értékelése megkísérlésére. Mint J. Werner 1956-ban megjelent már fentebb idézett munkája mutatja, hogy ha nem is sikerül még a kérdések végleges tisztázásához eljutni, sok hasznos szempont és új eredmény vetődik fel.

Természetes, hogy a fejedelmi leletek a hun probléma megoldását a hun tömegek régészeti hagyatékának, azaz a hunkori temetőknek feldolgozása nélkül nem eredményezhetik, de fontos összetevők és egy társadalmi réteg hű jellemzői.

Kár az is, hogy a Szeged-nagyszéksői lelet történeti helyzetének meghatározására és társadalomtörténeti értékelésére, eredményei összegezéséért, nem maga a szerző vállalkozott. Harmatta János a kitűnő előszóban vezette el ezt a munkát, amely szerencsés kiegészítése a kötetnek. Bevezetésekként a hun kutatás kibontakozását, módszereit és eredményeit foglalja össze. A lelet etnikai hovatartozásának kérdését történeti-földrajzi adatok alapján veszi részletes vizsgálat alá, hogy felvázolhassa azt a történeti keretet, amelybe a Szeged-nagyszéksői lelet beleilleszthető. A Priskos-útíráshasban szereplő Tígas folyónév azonosításával kapcsolatban

valószínűnek tartja, hogy ez későbbi szövegromlás eredménye, s az eredeti szövegben még nem Tigas, hanem Tisas állhatott. Tehát a Tiszán is átkelt a követ-ség, méghozzá a Marostól délre, mert feltehetőleg más-ként ennek a folyónak a nevét is említette volna Priskos leírása. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy Attila székhelye a Duna—Tisza közén feküdt, s így Szeged nagyszéksős vidéke a hunok központi szállásterületéhez tartozhatott. Rámutat arra, hogy a hun központi szállás-területen eltemetett fejedelmi személyt abban az eset-ben is a hun etnikumhoz sorolhatjuk, ha fennáll annak a lehetőség, hogy germán vagy iráni származású volt, mert ezek nyelv, viselet, társadalmi helyzet, szokások stb. tekintetében teljesen beleilleszkedtek a hun társad-alomba. A Szeged-nagyszéksős magányos sír társad-alomtörténeti jelentőségének megvilágítása kapcsán kifejti, hogy mint különálló temetkezés már a nemzeti szervezőt előrehaladott bomlására utal, ami a hunoknál az V. sz. elején következhetett be.

L. Kovrig Ilona

Magyar Műemlékvédelem 1949–1959. (Az Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai I.) Akadémiai Kiadó Bp. 1960. 276 lap, 313 kép.

A második világháború okozta rendkívül nagy-arányú épületkárosodás, majd a felszabadulás után meg-indult erőteljes helyreállítási és építkezési tevékenység a magyar műemlékvédelem örvendetes fellendülését von-ták maguk után. Csak most derült ki, hogy az évszázad-os pusztítások ellenére Magyarországon még mindig számtalan műemlék vár feltárára. Pontos feltérképezésük és sikeres megmentésük csak a legkorszerűbb mű-emlékvédelmi módszerekkel történhet; ehhez a jogi és anyagi feltételeket pedig csak a szocialista államappará-tus biztosíthatja.

A magyar műemlékügynek a műemlékek számba-vétele és védelme mellett fontos feladata a műemlékek-ke kapcsolatos helyes közvélemény kialakítása is, mert a szervezett, hivatalos műemlékvédelem csak az egész társadalom spontán támogatásával érhet el maradandó sikereket. A hatósági ellenőrzés számtalan eldugottabb helyen fekvő műemlék esetében csak a felelőtlen rongálá-sok utólagos megállapítására szorítkozhat. S a tettesekkel szemben alkalmazott esetleges büntetés az okozott kárt sok esetben már nem teheti jóvá. A művészi és történeti emlékek iránti közömbösségnek, a kapitalista kultúr-politika egyik súlyos örökségének felszámolása nem egyik napról a másikra megoldható feladat. De végül is el kell ér-nünk, hogy az egész közvéleményt áthassa az a gondolat, hogy a Magyarországon található műemlékek a magyar nép története elmúlt korszakainak ékesen szóló tanúi, az egész nép kulturális örökségének értékes részei, s mint ilyenek mindannyiunk féltő gondoskodásának kell őket öveznie. Műemléki szakembereink élnek is a propa-ganda legkülönbözőbb módszereivel (előadások, sajtó, rádió, film, népszerűsítő kiadványok, kiállítás). Az elő-tűnk fekvő impozáns kötetben a terület legkiválóbb művelői ismertetik a magyar műemlékvédelem tíz éves fejlődését. Tudományos apparátusa és a bőséges német nyelvű kivonatok felülemelik ugyan a kötetet a népszer-űsítő kiadványok színvonalán, de gazdag és jól sikerült képanyagával, az egyes tanulmányok ügyes témaválasz-tásával nagyon alkalmas arra, hogy nagyközönségünk-ben a műemlékek szeretetét felébressze vagy megerő-sítse.

Dercsényi Dezső bevezető tanulmányában a műemlék-védelem szervezeti fejlődését, anyagi feltételeinek alakulását, a műemléki anyag állapotát, számbavételének eddigi eredményeit és a helyreállítás módszereit ismer-teti általában. Gerő László a műemlék és környezete viszonyával foglalkozik. Az új szemléletmód, amely a műemléket nem elszigetelten, önmagában vizsgálja, módot ad arra, hogy a környezet zavaró momentumainak eltávolít-ásával egységes hatású műemléki együtteseket alakít-sunk ki. Péczely Béla megállapítja, hogy a műemlék és a középület fogalma mindig közel járt egymáshoz.

Általában szerencsés eset, ha a reprezentatívabb műemlé-kek közületi használatba kerülnek, mivel a közösségnek a mindennapi gyakorlatban megmutatkozó szolgálata legtöbbszor alátámasztja a műemléknek a magánérdek szféráján felülemelkedő, eszményi közösségi értékét. Leg-ideálisabb megoldás a műemléki épületek muzeális célokra történő felhasználása, de egyéb kulturális, vagy közigazgatási igénybevétel is jól megfelel a műemléki épületek jellegének. Ferenczy Károly tanulmányából megtudjuk, hogy ma még nem alkothatunk pontos képet a magyarországi kastély- és kúriaállományról, mert az elmúlt 10 évben súlyos helyzetbe került terület felmérése csak most kezdődik. A sűrűn lakott településektől rend-szerint távol eső kastélyok helyreállítása és felhasználása sok nehézséget okoz. Megfelelő megoldásnak látszik, mikor a kastélyokat mezőgazdasági tudományos kutató-intézetek, iskolák, múzeumok, kultúrotthonok céljára hasznosítják, de még ideálisabb a szociális, vagy egész-ségügyi otthonként való igénybevétel. Sedlmayr János a műemléki lakóházak kérdéseivel foglalkozik. Barokk és klasszicista lakóházaink már eddig is ismert tömege az utóbbi években új kontórt kapott. Emellett a hábo-rús rombolások következtében megelénkült feltárások révén sok értékes középkori és renaissance-részlet is nap-világra került a későbbi vakolatrétegek és az átépítések alól. Megmentésük a világi építészettörténet magyar-orzági emlékeinek számát jelentősen gyarapította. A ma-gyar történelem dicső és megdöbbentő múltjának sokat szenvedett tanúi, a várak legnagyobb része ma már használaton kívül került ún. holt műemlék. Ezeknek sorsa a legmos-tohább, mivel nemcsak helyreállításuk, de megóvásuk is igen nagy feladat. A várakkal kapcsolatos műemléki munkálatokat Gerő László tanulmánya foglalja össze. Ifj. Dümmerling Ödön, Détszy Mihály, Császár László és Kuthy Sándor a mennyiségük és művészi kvalitásaik miatt fontos egyházi műemlékek csoportjának probléma-tikáját ismertetik. A tanulmány művészettörténeti korok szerinti csoportosításban számol be az elmúlt tíz esztendő egyházi műemlékvédelméről. A népi és ipari műemlékek-ke foglalkozik Vargha László, Tóth János és Cseh István tanulmánya. Az ide tartozó emlékek törvénnyel bizto-sított védelmére csak a felszabadulás után nyílt mód, bár kutatásuknak voltak már előzményei a XIX. század végétől kezdve. A többnyire magánkézben levő műemlé-kek védelmét megnehezíti, hogy a használati érték sze-rint általában elavult épületek szükségszerűen átadják helyüket a modernbb igényeket kielégítőeknek. Egyes kivételes esetektől eltekintve a műemléki hatóság be-avatkozása a bontás előtti állapot rögzítésére, felmérésre és fényképezésre szorítkozik.

Eddig a műemlékek műfaji csoportok szerint kerül-tek sorra, a továbbiakban általános, minden csoportra érvényes kérdésekkel foglalkozó tanulmányok követe-keznek. Így Szakál Ernő a kő- és faszobrász-restaurátor műemlékekkel kapcsolatos tennivalóiról, és Entz Géza a falképrestaurálás kérdéseiről. Meghatározzák a konser-válásnál és kiegészítésnél követendő módszereket, és ismertetik az utolsó tíz év legkiemelkedőbb szobor-, ille-tőleg falkép helyreállítási munkálatait. A fővárosi mű-emlékvédelem, amelynek 1958-ban a Fővárosi Műemlék-felügyelőség létrehozása adott végleges formát, indo-koltta teszi a kötetben a Budapesten folyó műemléki munkák külön áttekintését. Ezt Horler Miklós és Kom-rik Dénes végezte el.

Párkányi Mihály a műemléki tervezés problematiká-ját taglalja széles elvi alapokon. A műemléki kivitelezés szervezeti fejlődésével a gyakorlati munka általános kér-déseivel Kollár Gyula és Ágostházi László tanulmánya foglalkozik. Héjj Miklós és Kozák Károly a műemlék-védelem és a régészet kapcsolatát ismerteti, amely már a magyar műemlékvédelem legelső korszakában megvolt, de az elmúlt tíz évben még a régínél is élelkebben bon-takozott ki. A régész egyrészt a műemlékek földalatti részének feltárással, másrészt a régészet módszereiből következő pontos adatközlésével jelentős támogatást nyújthat a műemléki kutatásnak. A két tudományág szoros összeműködésének szükségességét az elsorolt szá-mos példa támasztja alá, főleg a budai és visegrádi ása-

tások, amelyek sok és fontos új eredményt hoztak a magyar és közép-európai művészet számára egyaránt. *Csemegi József* a műemlékvédelemmel kapcsolatos tudományos dokumentáció fontosságára hívja fel a figyelmet. Kár, hogy a történeti dokumentáció tárgyalásából a művészi igénnyel készült ábrázolások, a veduták kimaradtak. Igaz ugyan, hogy főleg a régebbi, XVI—XVIII. századi magyarországi látképek a helyszínnel nem ismerős külföldi művészekről származnak, s egyes épületek alakjára az egész városokat bemutató képekből ritkán következtethetünk; mégis legalább röviden meg kellett volna említenie a forrásoknak ezt a jelentős csoportját is, és elmondani általában, hogy mit várhat tőlük a mai műemléki szakember. Végezetül a műemléki nyilvántartás kérdéseinek (*Sallay Marianne*), az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeinek (*Keszegh Istvánné*) és a műemlékek tudományos kutatásának történeti ismertetése következik. (*Rozványiné Tombor Ilona* és *Gergelyffy András*) A kötetet az 1949—1958-ig terjedő időszak műemléki bibliográfiája zárja le (*Szabó Erzsébet*).

Összefoglalva elmondhatjuk a kötetről, hogy szemléletes és a valóságnak megfelelő képet rajzol az elmúlt tíz év műemlékvédelmének sokfelé ágazó munkásságáról. A könyv elolvasása is meggyőző arról, hogy műemlékvédelmünk a legmodernebb színvonalon áll, s a gazdasági és társadalmi helyzetünk nyújtotta lehetőségeket igyekszik kihasználni feladatai teljesítésében. Feltáró, feldolgozó és helyreállító munkája, valamint az ügyes műemléki propaganda, reméljük, hamarosan eléri, hogy a legkisebb műemlék is valóban a közösség megbecsülését élvező kulturális közvagyon lesz Magyarországon.

Rózsa György

Ehringsdorf, Taubach, Weimar lelőhelyeinek feldolgozása az Althüringen kötetében

A közel 200 év óta ismert híres Weimar-környéki édesvízi mészkőlelőhelyek, amelyek már Goethe-t is foglalkoztatták, végre most jutottak el a feldolgozásnak és a publikálásnak arra a szintjére, amely méltán megilleti őket.

Az *Althüringen III.* kötetében ([1957/58] Weimar, 1958., 1—200 l., 41 szövegközi ábra, 29 tábla és külön táblázat(kötet) az előmunkálatok láttak napvilágot több szerző tollából, míg az

Althüringen IV. kötetében ([1959/60] Weimar, 1960., 1—246 l., 66 szövegközi ábra és 103 tábla) *Günter Behm-Blanke* foglalja össze az 1958-ig elért kutatási eredményeket.

A széleskörű komplex-feldolgozást *E. W. Guenther* cikke nyitja meg az ehringsdorfi travertínrétegek finom-rétegtani vizsgálatáról. A megszokott löszvizsgálatoknak veti alá a 2 cm távolságonként vett mintákat a sokat vitatott „pariser”-(poröser)-ből. Nem mindenütt meggyőzőek szemléltetési módszerei, s a sűrű mintavétel következtében előállott túlbonyolultságon sem tud egészen úrrá lenni. Ehhez mérten eredménye, amely szerint a „pariser” nem lösz, hanem vízi eredetű glaciális képződmény — nem teljesen meggyőző.

A travertint teljes egészében a R/W interglaciálisba helyezi, a „pariser”-t egy az „Eem-Interglazial”-on belüli oszcillációra, a fedő rétegekből pedig „kiállítja” a teljes würmi szériát.

Bár a komplex kutatásnak kétségenkívül az a mód-szere, hogy az egyes szakstúdiumok külön alakítsák ki a maguk eredményeit, hiányoljuk a tagolási-éghajlati táblázatból a botanikai, palaeomammológiai és malakológiai eredmények bedolgozását.

W. Vent ősnövény-tani vizsgálatait folytatják a rétegtani vizsgálatok sorát. Különösképpen ő az előzőtől eltérő terminológiát használ: Unstrut-Warmzeit-nek nevezi az eddig Eem-Interglazial-ként tárgyalt időszakot. A feltűnően gazdag levéllenymat-tömeget elsősorban ökológiai szempontból kezeli, rétegtani értékelésükkel jórészt adós marad. A fajlistát is — zavaró módon — nem a lelőhelyek és rétegek szerint közli, hanem rend-

szertanilag csoportosítja, s bár számarányuk szerint erre lenne mód, nem készíti róluk statisztikai kimutatást.

H. Zeißler két cikkben foglalkozik Ehringsdorf és Taubach molluszkáival. Az ő munkájához tartozik a külön táblázat-kötet 55 gondosan összeállított táblázata. Sok lelőhelyről megdöbbentő mennyiségű csigát gyűjtött: megközelítőleg 1,5 millió példánnyal dolgozik, amelyből azonban kb. 1 millió egy fajhoz, az *Anisus leucostomus*-hoz tartozik. Gyűjtési módszere nagyon alapos, korszerű. Táblázataiból ökológiai eredményeket von le. Bár a táblázatokban a %-értékeket is közli, mégis hiányosnak tűnik statisztikája, mert ilyen nagy anyagból elsősorban a variáciostatisztikai értékelés adhatna kielégítő eredményeket.

H.-D. Kahlke az emlősfanát dolgozta fel. Az alsó travertin-csoportból az interglaciálisra jellemző „antiquus”-faunát ismerteti, a „pariser”-ből mammutot, tarandot; általában steppei és „hideg” alakokat; a felső travertin I-ből „kevert” faunát jelez — ez esetben a „kevert” jelző nem egészen alátámasztott —, de nem vonja viszont le az *Asinus hydruntinus* jelenlétéből a következtetéseket, holott ez a fontos szintjelző faj „gleich über dem Pariser” jelentkezik. A travertin II-ből „tipikus” mammut-faunát közöl — egy *Dicerorhinus* (erdei orrszarvú) csonttal! Általános rétegtani ismertetését bőséges rendszertani rész követi.

H. Ulrich a fosszilis mocsári-teknős (*Emys orbicularis*) valóban el nem hanyagolható ökológiai jelentőségét tárgyalja, megállapítva, hogy megjelenése biztos interglaciális-jelző.

A kötetet *H.-J. Müller-Beck*-nek a paleolit eszközök nomenklatúrájáról írt cikke zárja be. A dolgozatban a szerző alapos és minden szakember számára fontos munkát végzett a paleolitikumban sajnos nem mindig egyértelmű eszközmegjelölések tisztázása körül. Egyszerűsített, jól értelmezhető rajzokon és rövid leírásban közli mind az alsó-, mind a felső-paleolitikum általa fontosnak ítélt eszköztípusait. Cikkének azonban nincs közvetlen kapcsolata a weimarkörnyéki leletekkel.

A kötet említett hiányosságait úgy foglalhatnánk össze, hogy azok a szerkesztés hibái. Nem vonul végig a cikkeken egységes szempont. Látszólagos szemponttalanságát és a különálló dolgozatok összecsiszolatlan-ságát azonban némiképpen megmagyarázza a IV. kötet, amelyben *G. Behm-Blanke* azt a majdnem emberfeletti feladatot vállalta magára, hogy a feldolgozási komplexum valamennyi aspektusát, a földtanitól kezdve a malakológiai át az antropológiai és régészetiig egy-maga értékelje és dolgozza egybe, most már valóban egy szorosan megszabott szempont szerint.

A kutatástörténeten kezdve ismerteti a lelőhelyek földtani és rétegtani adatait, az édesvízi mészkövek osztályozását és a mészkőképző mohák és algák szerepét.

Munkájában első ízben ad alkalmat a szakembereknek, hogy egy dolgozat keretén belül tanulmányozhassák az ehringsdorfi, taubachi és weimari kőfejtők különböző helyeken és időpontokban felvett profiljait, a „pariser” és „pseudopariser” rétegek elhelyezkedését, a fekvő márgákat és a fedőrétegsor löszös és humuszos rétegeit. Világos összehasonlító táblázatban közli Soergel régebbi beosztását azzal a tagolással, amelyet ő az előző kötet részletmunkáinak egybevetése alapján kialakított. Soergel az alsó travertint a R/W interglaciálisba, a „pariser”-t a W I eljegesedésre (ez nála a Warthe!), a felső travertint az ő W_{1/2} interstadiálisba helyezte. A szerző az egész komplexumot a R/W-re helyezi és ezen belül a „pariser”-t egy hidegoszcilláció — talán a praewurm — jeleként fogja fel, nem foglalkozik azonban a mai értelemben vett W I és a Warthe közötti különbséggel.

A két tagolási kísérlet közti ellentét végső fokon akkor fog feloldódni, amikor megnyugtatóan befejeződik az európaszerte folyó vita, amely az „Amersfoort interstadiális” és a „Brörup interstadiális” végleges helyét kijelöli a W I = Altwurm-höz viszonyítva.

Ebben a vitában bizonyos mértékig mi is érdekelve vagyunk. Tata helyzetét ugyanis azonosítani szokták a „pariser”-ével. Éppen Brandtner — akire Behm-Blanke

nem kis mértékben támaszkodik — hangsúlyozza ezt az azonosságot. Nem szabad azonban e kérdésben figyelmen kívül hagyni, hogy Tatán a löszréteg alatti „alsó travertin”-ban sincs „antiquus”-fauna, s a megegyezés könnyen lehet csupán felszínes morfológiai látszat.

A gondos sztratiográfiai elemzés után beleilleszti a lelőhelyeket Bajorország általános R/W- és W-kori képebe, ahol elsősorban a palynológiai és anthrakotómiai adatokra támaszkodik; majd az emlős- és csigafaunával foglalkozik, különösen a három lelőhely profiljainak egyeztetése miatt.

Különös alaposággal ismerteti és kezeli a lelőhelyek embertani leleteit. Ennek kapcsán a fejlődés stadialitásának nehéz és bonyolult kérdéseit igyekszik, Sergi nyomán, megoldani. A 37. kép grafikonján bemutatja az idősebb Taubach és a fiatalabb Ehringsdorff helyzetét a „polymorf *Palaeoanthropus csoport*”-on belül. Itt a két lelet a „praeneanderthali” fokozatba látszik esni. A 38. kép grafikonjához fűzött megjegyzései alapján viszont a „*Palaeoanthropus protosapiens*” körbe esnének. Ez utóbbi besorolása azért lényeges, mert a továbbiakban — nem kis mértékben támaszkodva a legutóbbi évek magyarországi kutatási eredményeire — ezt a besorolást régészetileg is alátámasztja.

Külön fejezetet szentel annak az érdekes kérdésnek, hogy volt-e kannibalizmus Ehringsdorffban? A korábbi igenlő elmélet érveit boncolva és az emberevész néprajzi vonatkozásait bőven megtárgyalva, végső fokon nem talál elegendő bizonyítékot arra, hogy akár az egyik, akár a másik irányban eldöntse a kérdést.

A következő fejezetekben a régészeti anyagot tárgyalja. A lelőhelyek adatai és a korábbi meghatározások ismertetése és kritikája után részletesen és szép rajzokkal alátámasztva közli Taubach és Weimar eszközeit, majd sokkal sommásabban az ehringsdorffi eszközöket. Nem ad számszerű adatokat, sem típus-statisztikát, mert — amint többször is említi — ez a monográfia csak az 1958-as kutatási állapotot tükrözi, és egy ezután megjelenendő, nagyobb és részletesebb feldolgozás előzetes jelentése. Ehhez mérten sem állanak azonban összhangban a leírás nagy vonalai az eszközanyagáról közölt 56 táblával.

Végül az ehringsdorffi és taubachi ember gazdasági körülményeivel foglalkozik. Érdekes statisztikai táblázatokon közli a zsákmányállatok — legfőbb volt köztük az erdei orrszarvú — életkor-adatait. Ezek alapján rekonstruálja a lelőhelyek emberének életét.

A szép kiállítású kötetet a jegyzetanyag és a bőséges irodalom egészíti ki az irigylésre méltóan szép táblák mellett.

Fenti ismertetésünkben ugyan hivatkoztunk a két kötet kisebb hiányosságaira. Ezek azonban eltörpülnek az érdemek mellett. A példamutatóan széles komplexfeldolgozás, a korszerű módszerek igénybevétele, a leletekre vonatkozó, szinte évszázados, szétszóró adat- és irodalomtömeg összegyűjtése és mindezek mellett az a körülmény, hogy az ismertetett munka csak előzetes jelentése egy még átfogóbb feldolgozásnak, a két *Altthüringen*-kötetet a szakember számára nélkülözhetlenné teszi.

Vértés László

Крупнов, Е. И., Древняя история Северного Кавказа. (Издательство АН СССР, Москва, 1960) Az Észak-Kaukázus őstörténete. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása. 519 lap, 55 szöveggörkeztő kép, 76 tábla, 3 táblázat.

Az Észak-Kaukázus eseményekben és történelmi összefüggésekben gazdag őstörténelme iránt érdeklődő

kutatóknak szinte nélkülözhetetlen E. I. Krupnov új könyvének ismerete. Szerző munkáját meg kell ismernünk nemcsak azért, mert a Moszkvai Akadémiai Régészeti Intézet kutatója ebben foglalja össze többévtizedes munkássága eredményeit, hanem azért is, mert témájával az egyetemesen ismert és mindmáig vitatott kobáni műveltséget választotta. Ilyesfajta munkára már régen szükség van a Kaukázus őstörténetének kutatásában, hiszen I. Sz. és P. Sz. Uvarova, E. Chantre. R. Virchow és F. Hančar¹ műveinek megjelenése óta nem volt nagyobb terjedelmű mű, amely e korszak kérdéseit tárgyalta volna. Jelenlegi célkitűzésünk nem engedi meg a szovjet kutatás e téren elért eredményeinek ismertetését, de legalább felsorolásszerűen meg kell emlékeznünk A. A. Jesszen, B. B. Pjotrovskij és jónéhány más kutató munkásságáról, akiknek alapvetése jelentősen megkönnyítette K. összefoglaló igényű művének megjelenését.²

Szerző a bevezetőben ismerteti azt a gazdag irodalmi anyagot, amelyet az orosz, szovjet és külföldi kutatók szenteltek a kobáni kultúra kérdéseinek tárgyalására. E részben alapozza meg műve legfontosabb elvi célkitűzését: a kobáni típusú leletanyag autochton fejlődésének bizonyítását a polgári kutatás migrációs elméletével szemben. A szovjet tudomány e harcok vitatkozó jellege végigvonul a könyv valamennyi fejezetén.

Az első fejezet a kobáni típusú leletanyag elterjedési területének rövid földrajzi áttekintését adja. A kultúra a Kaukázus előtti steppevidéken, az észak-kaukázusi középhegységben, valamint a magashegyi vidékeken terjedt el. Szerző rámutat a földrajzi tényezők jelentőségére a kultúrák terjesztésében, a kereskedelemben és hadászatonban (elsősorban a hágók és a folyóvölgyek szerepének itt).

A második fejezet a terület kutatásának rövid történetét tartalmazza. Ismerteti az első orosz és külföldi utazók híradásait a Kaukázus gazdag néprajzi és régészeti leleteiről, a 18. század végén és a múlt század első felében. A kobáni temető felfedezésének és ásatásainak története egészíti ki ezt a részt. K. tisztelettel adózik a forradalomelőtti orosz régészet olyan haladó nagyságai emlékének, mint a két Uvarov, A. A. Bobrinszkij, V. I. Dolbezev. Helyes kritikával értékeli R. Virchow és E. Chantre munkásságát, s rámutat, hogy bizonyos téves nézeteket (elsősorban a kultúra eredetkérdéséről vallott nézetekről van itt szó), már annak idején is éles kritikával fogadta az orosz kutatás. A szovjet korszak kutatástörténetéhez tartozik a helyi múzeumok és intézetek (Ordzonikidze, Nalcsik, Pjatigorszk) szervezése, amelyek a központi szervekkel együtt számos kisebb-nagyobb hitelesítő ásatás mellett, különösen kiemelkedő munkát végeztek a kobáni műveltség telepeinek feltárásában. Ilyen típusú emlékeket ugyanis a korábbi kutatás nem ismert.

A következő fejezet az Észak-Kaukázusról szóló legrégibb írásos emlékek analízisével foglalkozik. K. megállapítja, hogy a legrégebbi történetről nincsenek írásos adatok, legfeljebb a Biblia és a későbbi görög források egy-egy mondatnyi utalásával számolhatunk. Az i. e. VIII–IV. századokból származó feljegyzések azonban annál gazdagabb anyagot tartalmaznak a szkíta korszakra vonatkozólag (asszír és urartui feljegyzések, görög és római auctorok művei). Az írásos emlékek és a régészeti leletanyag egybevetésével K. megállapítja a kimmerek és szkíták előzásiai vándorlásának útvonatát a Kaukázuson keresztül. Kísérletet tesz a helyi törzsek és népcsoportok területi elhelyezkedésének megállapítására is az antik forrásanyag alapján. Véleménye szerint pl. a Strabon által említett gargareusok törzse etnikai kapcsolatban van ez egyik ingus népcsoporttal, amely az

¹ Труды 5-ого археологического съезда в Тифлисе. (Москва 1887); Уварова, П. С., Могилиники Северного Кавказа. Материалы по археологии Кавказа. 8 (Москва 1900); Chantre, E., Recherches anthropologiques dans le Caucase. (Paris—Lyon 1885); Virchow, R., Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten. (Berlin 1883); I. F. Hančar vonatkozó cikkei.

² Исцен, А. А., Древнейшая металлургия Кавказа и её роль в Передней Азии. 3-ий международный конгресс по иранскому искусству и археологии (Москва 1935); Уа. К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. Известия ГАИМК, 120 (Москва 1935); Пюотровский, П. П., Археология Закавказья. (Ленинград 1949.)

Északkelet-Kaukázusban lakik. E megállapítását régészeti, néprajzi és embertani megfigyelésekkel támasztja alá. Ugyancsak az antik forrásokat hitelesítik azok a megállapítások is, amelyek a szkíta-szauromata kultúrának az Észak-Kaukázus VIII–IV. századi helyi törzseinek anyagi műveltségére gyakorolt hatását bizonyítják.

A terület késői bronzkorának leletanyagát bemutató fejezetben Szerző lényegében a kobáni műveltség problematikájával foglalkozik. A kultúra előzményeit jelentő helyi középbronzkori anyagot az egyes típusok elemzésénél ismerteti. Rendszerezi a kobánival egyidős kaukázusi kultúrákat (kolchidiai, kajakent-horocsoji, prikubányi) és fejtegeti ezeknek egymás közötti kapcsolatait. Előrehaladást jelent a kobáni és a kolchidiai kultúrkörök területi elkülönítése. E szerint a kobáni műveltség az észak-kaukázusi területeket foglalta el, míg a kolchidiai kiterjedt egész Nyugat-Grúzia területére. K. ezután az egyes kobáni típusok elemzését végzi el. Megállapítja pl., hogy a jellegzetes kobáni bronzbalták prototípusait középbronzkori kőbalták formájában helyben találjuk meg. A típuselemzéssel foglalkozó rész, a kobáni műveltség szakirodalmában elsőként, tárgyalja a kerámiát is. Sajnos mindezeidig a kobáni bronzok gazdagsága, bőséges stílusbeli és eredetproblémái elterelték a figyelmet a kétségtelenül egyszerűbb, de egyáltalán nem jelentéktelenebb fazekasságról. Éppen amiatt, hogy a kerámiával mindezeidig nem foglalkoztak kimerítően, K. könyvének ez a része (és egybeült is, ahol a fazekasságról esik szó) a legkevésbé kidolgozott. A kerámia értékelésében éppúgy, mint a leletanyag egészében, K. elsősorban azokat a részeket ragadja ki és boncolja következetesen, amelyek a kultúra helyi eredetét bizonyítják. Ez, amennyire erőre a könyvnek, annyira lehet hiányossága is, hiszen zavarja a kép teljességét. Így pl. a típuselemzések sorából hiányoljuk az ún. „kobáni fibulák”, a bronz karterekesek, jónéhány karperec típus, számos tűforma, a geometrikus és meanderdíszítés, a fekvő S-spirálisok stb. elemzését. K. a kobáni kultúra fejlődésében két periódust állapít meg: az első, régebbi (i. e. XI–VIII–VII. századi) és a második, fiatalabb (i. e. VIII–VII–IV. századi). Ez utóbbi a kultúra koravaskori része, amelynek leletanyagában erős szkíta hatás érzékelhető.

A fejezet másik része az Észak-Kaukázus területének a kimmér körbe soroltak leleteivel foglalkozik. Megállapítja néhány zablatípus, tokos balták stb. kimmér eredetét és azt, hogy ez az anyag elsősorban a steppevidéken fordul elő, de ismeretes Kabardo-Balkária, Oszétia és Grúzia területén is. E fejezetben ismerteti a kaukázusi bronzedények elterjedését, és megállapítja, hogy a kobáni és a kimmér fémművesség egymásra igen erős kölcsönhatást gyakorolt.

Az ötödik fejezet K. könyvének legterjedelmesebb, legjobban kidolgozott része: az Észak-Kaukázus korai vaskori leletanyagát mutatja be. Megállapítja, hogy a kobáni alapokon fejlődött, szkíta hatású műveltségnek három alcsoportja van. E fejezetben adja Szerző a kor-szak első településeinek ismertetését. A szovjet kutatás érdeme, hogy eddig csaknem 60, részben feltárt telep áll rendelkezésünkre. Ezek közül a legérdekesebb az 1957–58-ban feltárt zmejszkaja-téglagyári telep (Ordzsonikidze mellett). A leletanyag itt három irányú kapcsolatot tükröz, K. véleménye szerint: a) helyi, kobáni, b) szkíta és c) krími, későbronzkori.

A temetők (kurgánok és laposíros kőládás temetkezések) elemzése ad alkalmat a három területi csoport elkülönítésére. Ezek: a nyugati vagy kabardo-pjatigorszki; a centrális vagy északoszétiai és a keleti vagy groznyeni területi egységek. Az egyes csoportok lelőhelyeinek kataszterszerű felsorolása mellett K. nem mulasztja el egy-egy jellegzetes temető részletes analízisét sem. A fejezet tartalmaz ugyan néhány vitatható részt, de egészében véve a könyv legjobb, legtöbbet adó részének kell tekintenünk.

A hatodik fejezetben Szerző a kobáni kultúra népének gazdasági életével foglalkozik. Újat jelent, hogy az eddig általában állattartónak vélt műveltségben erős földműveselemeket mutat ki. A következő fejezet, amely a társadalmi élettel foglalkozik, az eddigi megállapítások-

kal összhangban a patriarchális nemzeti társadalom meglétére sorakoztat fel gazdag néprajzi és régészeti anyagot.

Nem kevés vitára adhat okot K. könyvének nyolcadik fejezete, amely a kobáni törzsek területi és kereskedelmi kapcsolataival foglalkozik. Itt is erősen szembevetendő Szerző azon törekvése, hogy a kobáni centrum erős kultúrasugárzó szerepének hangsúlyozásával következetesen harcoljon a kapcsolatok túlértékelése és mindenfajta idegen származáselmélet ellen. Bemutatja a kobáni típusok elterjedését a Szovjetunió területén, hosszan foglalkozik a Kobán-Hallstatt kapcsolatok kérdéseivel is. Nem mulasztja el a magyarországi analógiák felhasználását sem, néhány zablatípus, valamint a pécs-jakabhegyi tumulusok említésével. Záradékkul megállapítja, hogy az analóg esetek két okra vezethetők vissza: egyrészt a kimmér-szkíta kör közvetítő szerepére, másrészt a Földközi-tenger vidékének, elsősorban Elő-Ázsiának az őstörténelem folyamán játszott kultúra kisugárzó szerepére. A hasonlóságok más részét a fejlődés azonos fokozatával magyarázza.

Az utolsó előtti fejezetben a kobáni törzsek vallásos képzetait elemzi. K. itt megállapítja, hogy a primitív animisztikus képzeteket a korai vaskorban már kiegészítették az atyai ős tisztelete és az ipari tevékenységgel kapcsolatos szokások. Az utolsó, tizedik fejezetben K. a kobáni kultúrát hordozó törzseknek a Kaukázus iráni nyelvcsaládhoz tartozó népeinek etnogenezisében játszott szerepére utal. A kobáni műveltség második periódusának helyi csoportjai lettek a dagesztáni, a csecsenc-ingus, az oszét és az adigo—cserskesz—kabard népek ethnikai bázisai.

A Függelékben K. a nyeszterovói (Csecsenc-Ingus ASzSzK) temetőt publikálja. Az 53 síros temetőt 1938–1946-ban tárták fel. A temetőt a vegyes rítusú sírok jellemezték: kurgánok, kurgánnélküli kőpakolások, kőgyűrűk és egyszerű földbeásott gödrök tartalmazták a halottak maradványait. A nyeszterovói temető a műveltség második periódusába sorolható, és erős szkíta hatást mutat.

K. munkája az Észak-Kaukázus későbronz—koravaskori kutatását, annak jelenlegi színvonalát hűen tükröző alkotás. Rámutat az orosz és a szovjet régészet kimagasló eredményeire, segít egy sor téves nézet tisztázásában, de nem mulasztja el, az igazsághoz hűen, feltárni a nyitott kérdések hosszú sorát is. A marxizmus sematikus alkalmazásától felszabaduló, szovjet régészeti iskola igen jelentős képviselője szólal meg itt, és a történelmi materialista világnézet alkalmazásának jónéhány kiváló példáját mutatja be könyvében.

Könyvismertetésről lévén szó, nem hallgathatjuk el a szerkesztés szép munkáját sem, amelynek pozitív értékelését nem akadályozhatja néhány kisebb értelemzavaró hiba. Különösen ki kell emelnünk a gazdag képanyagot, amely feltétlenül segítséget nyújt a kérdések helyes megítélésében. Hiányolhatunk viszont egy idegen nyelvű kivonatot, hiszen a K. által érintett problematika nemcsak az orosz nyelvű, de a külföldi kutatás számára is nagyfontosságú. Gazdag név- (szerzők, hely és mitológiai nevek szerint) és tárgymutató egészíti ki ezt az úttörő jelentőségű munkát.

Gazdapusztai Gyula

Георгиев, В., Тракийският език. (A trák nyelv) София, 1957. Българска Академия на науките. Отделение за езикознание, етнография и литература. 102 lap.

A kiváló bolgár indoeuropeista, V. Georgiev, felhasználva, de bírálva és kiegészítve D. Dečev ismert könyvének (Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1957) eredményeit, 4 fejezetben tárgyalja a trák nyelvnek aránylag ritka írásos emlékeit s általában mindazt a nyelvi anyagot, amelyet több-kevesebb valószínűséggel tráknak lehet minősíteni. Az 1. fejezet a trákiai, dáciai és moesia trák feliratokkal foglalkozik, a 2. a Szamo-

thraké szigetén talált anyaggal, a 3. a görög nyelv trák jövevényszavaival, s végül a 4. egyéb szörványos adatokkal (személy- és helynévanyag stb.), valamint a trák nyelv jellegével és helyével Délkelet-Európa nyelvei közt.

Az 1. fejezet nemcsak rendkívül szellemes, hanem egyszersmind nagyon meggyőző etimológiával kezdődik (5–9): az egyik Dunavliban, Plovdiv környékén talált trák ezüstedény (i. e. V. sz. vége — IV. sz. eleje) felirata, ΔΑΔΑΛΕΜΕ szó szerint lefordítható albánra: *Dhe, del (zot) me* (= *Dhe, më del zot*), s a mondat jelentése első látásra világos: 'Föld(anya), védelmezz engem'. A trák formulát azonban görög párhuzammal is lehet igazolni, így az azonos jelentésű aiszkhüloszi *ἀλεν δα* kifejezéssel, melynek szó szerinti jelentése: „örizz (vagy: védj) meg, ó föld!” A trák *dal*-tő kimutatható a személynévanyagból is: így *Δαλη-ποις* a. m. 'Alész-ardos, mivel a *-ποις* utótag természetesen a trák *-por* 'férfi' szóval azonos.

A második felirat-magyarázat egy aranygyűrűn látható lovasfigurára vonatkozik (10–14): ennek legérdekesebb része kétségtelenül a MEZHNAI szó magyarázata; mint már korábban D. Dečev (i. m. Wien, 1957, 291), Georgiev is Juppiternek ismert *Menzana* epitetójára gondol, melyet az albán *mes* (mez-), román *mînz* 'hím csikó' szóval szokás rokonítani. Ezúttal egy trák lovasistenség szobrával van dolgunk; a lovas megszállást kísérő szók (*HYE IH... ΔΕΑΕ*) görög párhuzamokkal igazolhatóan (vö. hom. *ἦψ*, valamint gör. *ἦ*) szintén kultikus vonatkozásúak, s a töredékes felirat jelentése kb. "fűrge lovas, segíts... oltalmaz".

Az egyik Dunavliban talált lelet Dioszkuros-ábrázolása fölött olvasható KOAE és KOMOE 'áldozat bemutatója' szavakat (15–16) Georgiev nem tartja tráknak (mint korábban G. Bonfante, *Hesperia* XXIV 1955, 108 kk.), hanem talán nyelvjárási színezetű görög kultikus műszónak. Nagyon érdekes a híres ezerovoí, teljes mondatot tartalmazó gyűrűfelirat szövege is, melyet Georgiev, korábbi eredményeinek felhasználásával (vö. Zschr. f. vgl. Sprachf. LXV/1938, 184 kk.) megnyugtatóan fejt meg (17–21); az *ααααεα* 'nyugodtan' adverbium (vö. gör. *αααα*) -ea végződését a román -ea adverbiumképzővel próbálja azonosítani (20). Bizonytalanabb jellegű egy alekszandrovói ezüsttál felirata (21–23); ezt Georgiev minden bizonnyal helyesen fordítja ("Kotisé. Nyugodjék a földben"), de azt nem sikerül egészen megnyugtatóan tisztáznia, vajon görög vagy trák szöveggel van-e dolgunk. Természetesen sokkal biztosabban mondhat Georgiev (25–6) arról a latinbetűs dáciai feliratról, melyet G. Daicoviciu 1955-ben tett közzé (Studiul și cercetări de istorie veche, VI/1955, 57, 59, 200–2): a *Decebalus per Scorilo* szerkezetben a *per* szó a latin *puer* felé mutat, a felirat értelme tehát 'Decebalus, Scorilo fia'.

A szamoethrakéi feliratok közül (27 kk.) nem egyben Georgiev már korábban tárgyalt töveket fedez fel; ismét előkerül pl. a *del*-tő (34). Meglepő trák—latin egyezésre mutat az ΔENTOAE felirat magyarázata (i. h.): ha ez csakugyan a. m. 'Juppiter, tolle' (vagyis: 'fogadd, Juppiter'), előkerült az ie. **tl̥nō* trák megfelelője is.

A görögbe átkerült trák nyelvi elemek áttekintése (43 kk.) nem kevésbé érdekes; hadd említsük meg azonban, hogy a megkövesedett kultikus formulákban előforduló 'föld' szót előbb Georgiev bizonyosan a trákból magyarázta (7), a III. fejezetben viszont tráknak vagy pelazg eredetűnek mondja (43). Mind a *da* szóval, mind pedig a kultikus *h̥* felkiáltással kapcsolatban érdemes lett volna utalni e tráknak minősített nyelvi elemeknek korábbi tárgyalására (12–3). A legérdekesebb trák eredetűnek minősített görög szók azonban *παταί*, (*ῶ*) *ποποι* és *βαβαί* (49–52); persze mindhámról azért nehéz bizonyosat mondani, mert feltétlenül gyermeknyelvi, illetve expresszív jellegű lexikális elemekkel van dolgunk.

Az utolsó fejezet összefoglaló jellegű. Nagyon hasznos mindenekelőtt néhány, glosszákból merített trák növény- és állatnév, valamint egyéb közszó összeállítása (55–6); ezt követi a tulajdonnevek, valamint a belőlük kikövetkeztethető trák szótövek lajstroma. E részből csu-

pán három mozzanatot kívánunk kiemelni: a dák népnévnek (*Δάροι* stb.) az ie. **dh̥au-ko-s* 'farkas' szóból való származtatását (59), továbbá a *Μουσα ~ Μουσία* (lat. *Moesia*) földrajzi névnek a dák-moesiai *μυσός* (vö. ie. **bhūg'o-s*, lat. *fagus* stb.) növénynévből való eredeztetését (71), végül pedig a trák népnévnek (*Θαῖες* vö. a *Τραπεζοί* törzsnévvél) a trójaiak *Τρωες* nevével való összekapcsolását (73). Efféle érdekes, de persze sokkal részletesebb elemzésre váró konkrét adalékok összefoglalása után kerül sor Georgievnek sajnos igen röviden vázolt végkövetkeztetéseire, amelyek a trák, a moesiai, a dák és az albán nyelvekre vonatkoznak (70 kk.). A bolgár szerző szerint a zömével dél-dunai trák nyelvtől meg kell különböztetni a dák-moesiai nyelvet, mely az albán nyelv ősenek tekinthető: a *ɾ > ri* hangváltozást, amely a Körös folyó antik nevében (*Κρίσος*) jelentkezik (vö. ie. **k^wɾso-s*, szláv *čer*- stb. 'fekete'), kifejezetten albán jellegűnek, véli (72). A trákot szerinte hangtani különbségek választják el a dák-moesiai nyelvtől: míg a trákban a *ɾ, l, m* sonansok folytatója *ur, ul, um*, a dák-moesiaiiban *ri, a(m)* megfelelést találunk (73). Ami mármost a trák nyelvnek az ie. nyelvcsaládban való helyét illeti, Georgiev (65) elveti Dečevnek ama nézetét (vö. Характеристика на тракийския език. 1952. 56), amely szerint egy etruszk vagy etruszkoid autochton rétegnek iranizálódásáról lenne szó; amint már A. I. Abajev szovjet iranista kimutatta, e vélekedést hangtani érvekkel aligha lehetne alátámasztani (l. az *e, ē* megmaradását a trákban, de a, *ā*-vá változtatást az irániban stb.). Az iráni eredeztetés helyett Georgiev inkább fríg és örmény egyeztetéseket emel ki; az i. e. III. évezredben ugyanis valószínűleg ősrömény-fríg lakosság élt a Balkán-félsziget közepe táján. E néphez közel álló nyelvet beszélhettek a trákok is, bár a trák feltétlenül önálló nyelv volt s nem csupán az örmény-fríg nyelv egyik nyelvjárása (79).

Mindent összevéve, a Balkán és a környező területek etnikai fejlődését, könyve befejezésében, Georgiev a következőképpen tekinti át (82–3):

IV–III. évezred. — A Balkán-félsziget keleti részében trák, pontosabban őstrák törzsek élnek (karanovói kultúra). A félsziget középső és részben nyugati vidékein (délről észak felé haladva) örmény-frigek, görögök (makedónok) és dák-moesiaiak helyezkednek el (starčevói és Körös-kultúra). Az őstrákok egy része eljut Kis-Ázsia északnyugati és nyugati részébe. A Balkán-félsziget déli részén pelazgok (Sesklo- és prae-Sesklo kultúra), Kréta szigetén pedig eteo-krétaiak laktak.

III/II. évezred. — A görögök lehúzódnak a Balkán-félsziget déli részébe; a II. évezred első felében már Kréta szigetén is megjelennek (A lineáris írás). Az örmény-frig törzsek keletre vonulva az ott talált trákságra rétegződnek, majd megjelennek Kis-Ázsia nyugati részén, s az I. évezred végén a hettita államba hatolnak. Az ősrömények, Kis-Ázsia északi szélén haladva, eljutnak Armenia minor-ba (Chaiasa), ahol *παίονες* néven is szerepelnek. A Balkán közepe táján elhelyezkedő peonok talán az örmény őshaza helyén maradtak.

II/I. évezred. — A dák-moesiaiak egyrésze délre húzódva a trákokkal keveredik, majd eljut Kis-Ázsia északnyugati részébe, ahol szintén találunk *Moesia* nevű vidéket. A dák-moesiaiak másik része a Balkán-félsziget középső és részben nyugati vidékeit foglalta el, tehát körülbelül Dardaniát, a Vardar és Morava folyók felső folyása táján. Ebből a dák-moesiai ágból származik az albán nyelv, amelynek, Georgiev szerint is, számos közös vonása van a román nyelvvel. Ugyancsak e időtájt történnnek még más etnikai eltolódások a makedónok elfoglalták Makedóniát, az illírek Illíriát, a dórok pedig, Észak-Görögországból lehúzódnak Dél-Görögországra.

I. évezred közepe. — A makedón és a görögök jelentékeny hatást gyakorolnak a Balkán keleti részén élő trák törzsekre; helyenként kelta befolyás is jelenkezik. Ezzel magyarázható az a tény, hogy az V. század óta ismert trák nyelv trák, dák-moesiai, örmény-frig, makedón, görög és kelta elemek keveredését mutatja.

Krauss, F., Die Tempel von Paestum I. 1, Der Athenatempel (Denkmäler antiker Architektur Band 9,1). Berlin, 1959. de Gruyter, Text (48 lap + 45 képes tábla), Tafeln (37 másodréti tábla).

A Német Archaeologiai Intézet egyik legmonumentálisabb vállalkozásának, az ókori építészet emlékeit feldolgozó sorozatnak folytatásaként jelent meg a paestumi templomok publikációjának első részlete. A teljes mű két részben az archaikus, illetve a klasszikus kori épületeket fogja tartalmazni. A most megkezdett első rész három kötetre van tervezve: a 2. kötet az ún. Bazilika publikációja lesz, a 3. kötet pedig a két archaikus templom építészeti és művészettörténeti értékelését fogja adni.

A klasszika-archeologia és az ókori építészettörténet egyik leg súlyosabb adósságának törlesztéséhez fogott a munka szerzője. A paestumi templomok, amelyek közül a három legnagyobb soha nem tűnt el szem elől, mindig középpontjában álltak az antik kultúráért lelkesedők bálmulatának, s ha ebben a bálmulatban igen nagy része volt és van a templomok ritka épségének s mindenekelőtt a tenger és a keleti hegynyulatoktól bezárt síkság tájvarázsának is, a paestumi templomok kétségtelenül megérdemlik hírnevüket: a Magna Graecia-beli provinciális keverék-stílusnak tökéletes képviselői.

Népszerűségüket eléggé mutatja, hogy már a XVIII. században három monográfia jelent meg az akkor ismert templomokról, s azóta sincs az antik építészetet foglalkozó könyv, amelyből hiányoznának. Tudományos feldolgozásuk színvonala azonban nem állt arányban népszerűségükkel, s ez vezette a Német Archaeologiai Intézetet abban, hogy egyik legkiválóbb építész-archeológusát megbízza a három templom új feldolgozásának közzétételével. F. Krauss csaknem három évtizeden át többnyire a helyszínen végezte a feldolgozás munkáját. Folyóiratokban megjelent részlettanulmányain kívül először egy szélesebb körű olvasóközönségnek szánt összefoglaló kötetben tette közzé eredményeit, amely Magyarországon is közkézen forog (F. Krauss: Paestum, Die griechischen Tempel. Bilderhefte antiker Kunst, hrsg. vom Deutschen Arch. Inst. Heft VIII. Berlin 1941 és 1943). A teljes tudományos publikáció közzétételét a második világháború akadályozta meg, ebben az esetben a munka szempontjából bizonyos tekintetben szerencsés módon.

Nem sokkal a háború befejezése után ugyanis P. C. Sestieri vezetésével új és minden addiginál jóval nagyobb méretű ásatások kezdődtek Paestumban. Ezeknek eredményei — ha igen lassú ütemben is — már kezdenek átmenni a köztudatba. Az egy milliót meghaladó apró lelet új múzeum létesítését tette lehetővé, de az ásatások nemcsak közvetve, az ókori Paestum általános megismerése révén gazdagították a helyi templomépítészeiről való ismereteinket, hanem közvetlenül is, éspedig három irányban. Egyfelől lényegesen gazdagodott a megismert templomok száma, mert a három régóta ismert templom keleti oldalán egy sorban nem kevesebb, mint tizenegy kisebb templom alaprajza bontakozott ki az ásatásokon (l. egyelőre Sestieri rövid vezetőjét: Paestum. Roma 1954, Itinerari dei Musei e Monumenti d'Italia 84. és Amer. Journ. Arch. 57, 1953, 213—4). De lényegesen gyarapodott a három nagy templomra vonatkozó tudásunk is, mégpedig két módon. A templomok körül nagy számban talált fogadalmi leletek gazdag feliratos anyagából nyilvánvalóvá vált, hogy a templomok hagyományos újkori elnevezése, amely semmiféle antik forrásra nem támaszkodott, téves. A fogadalmi leletek felirataiból és ábrázolásaiból ma már kétségtelen, hogy a korábban Poseidón-templomnak és Bazilikának nevezett épületek Héra templomai, az ún. Ceres-templom pedig valójában Athéna istennő temploma volt. S éppen az Athéna-templommal kapcsolatban különösen jelentősnek bizonyult közvetlen ismereteink gyarapodásának másik forrása is: a három nagy templomhoz tartozó addig ismeretlen töredékek felfedezése.

A most már Athéna-templom néven publikálásra került, i. e. 510 körül épült templom a legkisebb a három közül, de építészettörténeti jelentőségét nagyban meg-

növelte, hogy az újabb ásatások anyagában az eddig dór oszlopokról ismert templom két ion oszlopfőjét találta meg az oszlopok töredékeivel — az eddig ismert legkorábbi ion oszlopfőket Itália területéről (vö. F. Krauss, Mitt. d. Deutsch. Arch. Inst. 1, 1948, 11—20 és P. C. Sestieri: The new Museum of Paestum, Itinerari etc. 89, Roma 1956, 10). Az ion oszlopok elhelyezkedése a templom pronaosában azonnal kétségtelenné vált, s most először jelenik meg az új leletek teljes közzététele is.

Az Athéna-templom rekonstrukciójánál így a szerző már figyelembe vehette a jelentős új leletanyagot is, s ez önmagában is megadhatja a mű jelentőségét. Ennél jóval többet jelent azonban, hogy első teljes és részletes felmérését kapjuk benne az Athéna-templomnak, s az első minden részletre kiterjedő közzétételét teljes állagának. A munka a rekonstrukcióval kezdődik, éspedig nemcsak magának a templomnak és architektónikus díszítésének, hanem a hozzá tartozó, a keleti homlokzat előtt emelt oltárnak is; a rekonstrukcióhoz mintegy kommentárul, a helyreállítás részleteinek megokolásaként járul a jóval terjedelmesebb második rész, amely az oltár és a templom maradványait és azoknak jelenlegi állapotát ismerteti a fellelhető ásatási adatok gondos regisztrálásával. A templom anyagának tárgyalása, mint a rekonstrukció is, a fő építészeti egységek szerint tagolódik, tehát a lépcsős alapzat, az oszlopos folyosó, és a cella külön fejezetet kap benne. Kiegészíti ezeket és az oltár maradványainak leírását a templom alapjának és padozatának vizsgálata és egy rövid fejezet azokról a nyomokról, amelyek a templom tetőjének egy ókori leégését, majd újra felépítését bizonyítják. A kitűnő fényképfelvételekkel kísért kötet, amelyet a rekonstrukció minden részletét, valamint a templom állagát is rajzokon bemutató táblakötet kísért, alapvető munkája lesz az antik építészettörténet irodalmának. Remélhetőleg rövid idő múlva követni fogja a „Bazilikát” tárgyaló második, és a két első, anyagközlő kötetet kiegészítő a történeti értékelést, a vizsgálatokból levonható egyéb következtetéseket és mutatókat tartalmazó harmadik kötet is, amely legalább az archaikus kori paestumi templomok tudományos feldolgozását teljessé teszi.

Szilágyi János György

Willemsen, F., Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels. (Olympische Forschungen Band IV) Berlin, 1959. de Gruyter, 134 lap, 123 tábla.

Az Olympiai Kutatások sorozatának új kötetével szerzője, a sorozat előző kötetének tárgyalásakor már e folyóiratban is (Arch. Ért. 85, 1958, 102—4) bemutatott Franz Willemsen az antik művészettörténet egy klasszikus problémáját kísérte meg új oldalról megközelíteni. Az olympiai Zeus-templom fennmaradt szobordíszzeivel a koraklasszikus kor legjelentősebb görög plasztikai emléke, amelynek keletkezése az i. e. 460 körüli évekre nagyjából biztosnak tekinthető, ennek ellenére azonban a fennmaradt részek számos olyan kérdést vetnek fel, amelynek megoldásával évtizedek óta kísérleteznek a kutatók. Az egyik ezek közül a szobordíszeken dolgozó mesterekre vonatkozik: kik és milyen iskolájúak voltak, s főképpen hogyan oszlott meg köztük a munka, milyen műsterkeket lehet a fennmaradt szobordíszeken elkülöníteni. Egy másik nem kevésbé élesen vitatott kérdés az, amelyet egy régóta megfigyelt tény vetett fel: hogy a szobordíszek nagy része parosi, egy másik része azonban penteliki márványból készült, s a ma ismert szobordíszek egy része nem eredeti, hanem az eredeti darabok vagy részletek másolataiként utólag került ókori restaurálás során a templomra.

Willemsen kiindulópontja mindkét kérdés megközelítéséhez a Zeus-templom oroszlánfej-alakú vízköpőinek vizsgálata, amit már néhány évvel ezelőtt S. Stuechi egy a Zeus-templom szoborrestaurálásai szempontjából is fontos tanulmányában [Annuario della Scuola Archeologica di Atene 30—32 (1952—54) 127.] a legalkalmasabb

segédeszköznek ismert fel a templom ókori történetének rekonstruálására. Willemsen könyve elsősorban a fennmaradt oroszlánfej-vízköpök teljes új feldolgozása és publikációja, amelyhez azonban nyomban a következő lépés is kapcsolódik: az oroszlánfejek stílus szerinti csoportosítása és az ebből adódó következtetések levonása.

A tárgyalás kiindulási pontja természetesen az eredeti és az utólag készült darabok elkülönítése. A 74 oroszlánfejet, amely a templom építése idején került a tetőre, a szerző két egyidejű típusra különíti, s összesen öt mesterkéz közt osztja el. Már Furtwängler utalt annak a lehetőségére, hogy a vízköpöket ugyanazok a mesterek faragták, mint a szobordíszeket; ezt a nyomot követve Willemsen a könyv egyik legérdekesebb részében (18—27. lap) megkísérli az oroszlánfejek öt mesterének kezét az ormosoportokon és metopékon felismerni. Nehéz azonban ezeknek a finom részletmegfigyelésekben gazdag lapoknak az olvasásakor attól az érzéstől szabadulni, hogy az öt vízköpő-mester konstatálását professzorának, E. Buschornak az a tanulmánya inspirálta, amelyben a Zeus-templom szobordíszait öt mesterkéz között osztotta szét [Athen. Mitt. 51 (1926) 163—]; mintha itt is ugyanaz a metodikai probléma kísértene, mint a háromlábú üstök feldolgozásánál, Willemsen előbbi munkájában: a stíluskritikai módszer ad absurdum vitele az ilyen módszer meggyőző alkalmazásához túlságosan jellegtelen darabokon. Ha az ormosoportok és metopék távolról sem általánosan elfogadott öt mesterrel való egyeztetés után ezek az attribúciók nyerne is valamit meggyőző erejükben, az öt mesternek pusztán az oroszlánfejek vizsgálatából levont jellemzése a 17. lapon mindenesetre jóval messzebb megy, mint amennyire az anyag alapján lehetőség adódik.

A Zeus-templom eredeti vízköpőivel egykorú görög oroszlán-ábrázolások tárgyalása után a kötet nagyobb felét kitevő második rész az olympiai templomnak azokkal az oroszlánfej-vízköpővel foglalkozik, amelyek utólag kerültek a templomra. Ezeknek meghatározását a szerző az oroszlánábrázolások történetének az i. e. VI. századtól az i. sz. V. századig terjedő részletes áttekintésébe ágyazza be. Szinte nincs jelentősebb görög vagy római oroszlánzobra ennek a hatalmas időszaknak, amely ne kerülne beillesztésre ebbe a rendszerbe, s a kötetnek talán legmaradandóbb érdeme, hogy az antik szobrászat egyik legnépszerűbb témájának teljes feldolgozást adja, belefoglalva a bronz-, terrakotta- és részben a vázaképző-ábrázolásokat is. Ebbe a keretbe nem lesz nehéz a kötetben nem szereplő vagy ezután előkerülő darabokat beilleszteni, így a budapestieket sem, amelyek közül a legszebbet, egy Korinthusból származó vízköpőt (Hekler Nr. 53) Willemsen is tárgyal az i. e. IV. század első felének anyagában; a római császárkorra is kiterjedő tárgyalás azonban a provinciális oroszlánábrázolások kor meghatározásához is kiinduló pontul szolgálhat.

A görög és római oroszlánábrázolások történetének együttesében vizsgálva, a szerző az olympiai Zeus-templomnak az építésnél későbbi időben készült oroszlánfejes vízköpőit nyolc időrendi csoportra osztja; eszerint tehát a templomnak építése és az épületet végképpen elpusztító földrengés közti mintegy nyolc évszázad alatt legalább nyolc olyan felújítása volt, amelynek során elpusztult vagy megrongálódott tetőzetét kijavították. Az egyéb emlékekkel való stilisztikai összevetés alapján Willemsen ezeknek a felújításoknak az idejét is megkísérli meghatározni. Az első i. e. 360 k. történt, s az ekkor készült oroszlánfejes vízköpök az utolsók, amelyek még parosi márványból készültek, s ezért eredeti- vagy másolat-voltuk kérdése volt. A többi, pentelikonai márványból való és nyilvánvalóan a régebbieket másoló vízköpő közül a legnagyobb csoport — 24 darab — a harmadik felújítás során készült. Az olympiai templom építéstörténete szempontjából a könyv legfontosabb része az a fejezet (81—90. lap), amelyben a szerző ezt a harmadik felújítást az i. e. I. századra, közelebből annak 30-as éveire teszi; a nagyarányú felújítást szerinte az a földrengés tette szükségessé, amelynek során a szobordíszek is megrongálódtak — így Willemsen az elmúlt évtize-

dekben elhangzott véleményekkel szemben [W. B. Dinsmoor, AJA 45 (1941) 407: i. e. 169—165 k.; E. Kunze—H. Weber, uo. 52 (1948) 493: i. e. 4. sz. közepe] az ormosoportok, közt levő ókori másolatokat koraaugustusiaknak tartja. A császárkor további során a vízköpő-fejek stíluskritikai meghatározása alapján még öt felújítást feltételez: i. sz. 40, 140, 190, 250 és 300—310 körül.

Ha itt megint túlfinomultnak kell is érezni az összevetéseket, s túlzottnak azokat a következtetéseket, amelyeket egyes vízköpőmásolatok többé-kevésbé szilárd stíluskapcsolataiból a templom építéstörténetére vonatkozólag a szerző levont, a gazdagon és kifogástalan technikával illusztrált könyv főérdemének akkor is megmarad, hogy az olympiai Zeus-templom egy emlékcsoportjának teljes feldolgozását adta, az eredetik és másolatok elkülönítését nagyjából véglegesen elvégezte, igen erősen valószínűvé tette, hogy a szobordíszek közt levő másolatok a későhellénisztikus klasszicizmus termékei, s a görög és római plasztika oroszlánábrázolásairól készített történeti összefoglalásával számos más terület kutatóinak is hasznos alapvetéseket, jelentős segítséget nyújtott.

Szilágyi János György

Züchner, W., Über die Abbildung. 115. Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin, 1959. de Gruyter, 54 lap, 41 kép.

A görög fedelei tükrökről írt monográfiája révén ismert fiatal erlangeni professzor a szokásos „program”-értekezésektől elütő tárgyat választott előadásában. A tudományos munkában már régóta döntő jelentőségűvé vált műtárgy-reprodukálás néhány problémájával foglalkozik, Wölfflin, Rodenwaldt, Hamann és a francia R. Huyghe nyomában járva. A füzet nem kívánja a kérdést minden oldalról szisztematikusan megvilágítani, csak háromat ragad ki a meglevő problémák közül.

A reprodukció vagy emlékeztető, segédeszköz, vagy az eredetit helyettesítő forrása a megismerésnek, — az utóbbi szerepe lényegesen gyakoribb az előbbinél. De még eredetiben ismert tárgyaknál is gyarapíthatja a fényképfelvétel a róluk való tudást új problémákkal vagy új felismerésekkel: a nagyítások, részletfelvételek elrejtett technikai sajátosságokra irányítják a figyelmet, mint pl. a vázák előrajzainak vagy reliefvonalainak esetében; máskor pedig az eredetihez közelebb álló nézetet adhatnak egy-egy műtárgyról, mint a közvetlen szemlélet, így a múzeumokban általában az eredetinel jóval alacsonyabban elhelyezett, de alulról való nézésre komponált épületdíszítő szobrok és domborművek esetében.

A reprodukcióknak a tudományos kutatásban elengedhetetlen használatánál soha nem szabad elfeledkezni arról, hogy minden reprodukció mindig a maga korának, illetve a készítő személyének szemével nézve mutatja be az ábrázolt műtárgyat. Kitűnően szemlélteti ezt a példaként közölt drezdai Diadumenos-fej barokk és romantikus metszet-reprodukciója, s mellettük 1925-ben készített fényképfelvétele; egy másik példa, a berlini múzeum praenestei későköztársaságkori férfiportréjának három fényképfelvétele 1892-ből, 1933-ból és 1955-ből Züchner szellemes interpretációja szerint a római portrészobrászatról alkotott felfogás változását tükrözi annak különböző fázisaiban. A fényképfelvételek hozzásegíthetnek, hogy az egyes műtárgyakról a múzeumi felállítással nagyjából meghatározott képet más nézetek egészíthessék ki, ami annál fontosabb, mert a múzeumok túlnyomó részében a felállítás egy-két generációval ezelőtti kor szemléletét tükrözi. Nyomatékosan kell azonban itt arra utalni, hogy az a reprodukció-anyag, amely az antik művészetről ma közkezen forog, szintén jelentős mértékben az első világháború előtt készült; a nagyközönség, sőt gyakran kénytelen-kelletlen a szakemberek is ötven évvel ezelőtti szemmel nézik a műtárgyak nagy részét.

Az antik művészet kutatójának az alig száz éve használatos fényképek mellett a reprodukálás többi eszköze-

nek értékelésével és felhasználásával is foglalkoznia kell. A XV. századig a rajz vagy a másolás volt a képzőművészet alkotásainál a reprodukálás egyetlen módja. A rézmetszet feltalálásával a XVI. század elején új korszak nyílt meg ezen a téren. A szükséglet olyan gyorsan nőtt, hogy már a XVI. században szak-kiadók és csak antik reprodukciókat tartalmazó gyűjtemények is feltűntek. A rajzot és metszetet ma általában elavult reprodukálási módnak tartják a fényképezéssel szemben, a kérdés azonban távolról sem ilyen egyszerű. Tanulmányának legszebb lapjain Züchner kitűnően világítja meg a két reprodukálási mód különbségét, előnyeit és hátrányait egymással szemben, ha talán kissé túlszigorú is a fényképezés rovására. A rajzoló keze mindenesetre szabadon választja ki azt, ami érdekli, s amit hangsúlyozni akar, a fényképész viszont egy csomó objektív esetleges-séggel kénytelen számolni, s bizonyos fokig mindig kénytelen háttérben maradni amögött, amit lencséje észlel. A régi metszeteknek és rajzoknak, történeti helyzetükből adódó előnyeik mellett (pl. hogy kiegészítetlenül látták és örökítették meg a szobrokat, képet adnak az egykorú gyűjtemények felállításáról, s egykorú környezetükben mutatják be az épületeket és szoborműveket), amelyek miatt mindig önálló forrásértékűek maradnak, egy látásmódjukból adódó előnyük is van a fényképpel szemben: az egyenértékűen visszaadott részletek gazdagsága. Hemskeerck vagy Piranesi metszetein a néző az első benyomásokon túl szinte lépésről lépésre végigmehet az ábrázolt gyűjteményen vagy városrészen, s minden részlet önmagában is tanulmányozást érdemel. A fényképek viszont „az első impressziókon, amelyek igen hatások lehetnek, nem igen vezetnek túl, s aki egyes részletek után kutat, hamar korlátokba ütközik; hiányzik a kiválasztó, értelmező és finoman érző kéz, s ezért a fénykép-könyvekben minden megvesztegető szépségük ellenére hamar végére ér az ember a lapozásnak”. (39–40. lap.) A fényképezés gyors elterjedésének egyfelől a látásmódnak a képzőművészetben is észlelhető megváltozása, másfelől a rajzos-metszetes reprodukálás Flaxmannel meginduló új és terméketlen, zsákutcába vezető stílusa volt az oka. A fénykép-reprodukciók használatának fontosságára, jelentőségére nem kell sok szót vesztegetni, de mindig tisztában kell lenni korlátaikkal is; áll ez a színes fényképezésre is, amelynek kétség-telen előnye, hogy kevésbé absztrahál, mint a fekete-fehér felvételek, de igen nagy veszélye, hogy „a nagyobb realitás látszatát” inkább valóságnak veszi a néző, mint a fekete-fehér fényképekét, s még jobban elfeledkezik róla, hogy a reprodukált műalkotásnak csak objektív és szubjektív okokból sokszorosan korlátozott egy lehetséges emlékeztető képét kapja benne, nem magát a valóságot.

Züchner fejtegetései, ha nem is szándékoznak a felvetett problémákat kimeríteni, figyelmet érdemelnek, ha másért nem, azért mert ráirányítják a figyelmet egy szinte problémátlanul kezelt gyakorlat történeti hátterére, s egy a leletanyag nagyméretű gyarapodása és az autopszia korlátozott lehetőségei miatt egyre nagyobb jelentőségű kutatási segédeszköz értékeinek és korlátaiknak megvilágításával valóban tudományos használatát is elősegítik.

Szilágyi János György

Új irodalom Pannónia és a lengyel területek közötti kapcsolatokhoz

Konik, E., *Śląsk starożytny a imperium rzymskie. Polskie Towarzystwo Archeologiczne, Biblioteka Archeologiczna 9. Ossolineum, Warszawa-Wrocław, 1959. 295 lap, 15 tábla.*

Rutkowski, B., *Terra sigillata znaleziona w Polsce. Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej, Bibliotheca Antiqua, Tom. 2. Ossolineum, Wrocław, 1960. 115 lap, 38 tábla.*

A II. világháború után bámulatos gyorsasággal újjáéledt és alapjaiban újjászervezett lengyel archeológia egyik

fő célkitűzése, hogy feltárja a római birodalom és a lengyel területek egykori lakossága közötti kapcsolatokat. A forrásanyagot e kérdések kutatására a nagyszámú római importtárgy adja, amely Lengyelország területén előkerült. A római import elterjedésének, időrendjének, eredetének, gazdaság- és társadalomtörténeti jelentőségének feldolgozása a legújabb lengyel kutatásban nagy léptekkel halad előre, és máris igen jelentős eredményekkel büszkélkedhetik. K. Majewski és mások alapvető munkái után a közelmúltban két fontos, idevágó összefoglaló jellegű szakkönyv látott napvilágot: E. Konik könyve a római birodalom és az antik Szilézia történelmi kapcsolatairól, valamint B. Rutkowski monográfiája a Lengyelországban talált terra sigillatáról. Miután a két munka alapjában hasonló kérdésekkel foglalkozik, és a belőlük tanulságként levonható következtetések azonosak, célszerű közös ismertetésük.

E. Konik könyve az import problémáin túl az antik Szilézia történetének más fontos kérdéseivel is megismer-teti az olvasót. A szerző először röviden összefoglalja a sziléziai római kori kutatások eredményeit, és tájékoztatást nyújt e kutatások mai állásáról. Sziléziában a régészeti leletanyag — „bennszülött” leletek és import egyaránt — két területre szűsödik: Wrocław, illetőleg Opole környéke. A könyv elsősorban az importtárgyakat elemzi, azok történelmi háttere szempontjából. Konik részletesen foglalkozik az egyes importfajtákkal, így az ezüst- és bronzedényekkel, a kispasztika emlékeivel, az érmekkel, a terra sigillatákkal és a házi kerámiával, az üvegekkel stb., felvázolva ezek térbeli elterjedését és időrendjét. A leletanyag összefoglaló feldolgozása alapján érdekes következtetéseket von le a római birodalommal folytatott kereskedelmet illetően. Az imperium és Szilézia között már a római köztársaság korában kimutatható bizonyos kereskedelmi kapcsolatok, ezek azonban csak a császárkor folyamán váltak igazán jelentőssé. Az importáruk eleinte az Alpokon és a cseh medencén keresztül kerültek Sziléziába, az i. sz. 1. század közepétől kezdve azonban a borostyánkő-úton összpontosult a forgalom. A kereskedelmi kapcsolatok virágkora az i. sz. 2. század: a római eredetű tárgyak nagyobbik része ebben az időszakban érkezett Lengyelország területére. A markomann háborúk Konik szerint azzal a következménnyel jártak, hogy e kapcsolatokban nagy visszaesés történt. A 3. század elejétől az importtárgyak száma fokozatosan ritkul, és míg korábban szinte minden idegen eredetű áru Pannónián keresztül került Sziléziába, a markomann háborúk után a Keleti-tengeren át, illetőleg az Odera völgyében fölfelé vezető útvonal jutott nagyobb szerephez. Maga a kereskedelem Konik szerint kétféleképpen történhetett: vagy a római kereskedők maguk hozták el áruikat, vagy bennszülött kereskedők közvetítették ezeket a birodalom határterületeiről.

A lengyel régészek egységes véleménye szerint az imperiummal való érintkezés rendkívül lényeges befolyást gyakorolt a helyi lakosság gazdasági—társadalmi—kulturális életére. Konik két fejezetet is szentel ennek a kérdésnek. A régészeti leletanyagban közvetlenül lemérhető az ipari technikának az idegen ösztönzések nyomán történt átalakulása. A fémművességben a helyi lakosság számos technikai vívmányt vesz át a római világtól, a fazekasságban pedig a 2—3. század fordulójától kezdve újra elterjed a korongolás, amely a keltaság lehanyatlása következtében a császárkor elején teljesen visszaszorult. E változásokkal egyidejűleg azonban a társadalom szervezete maga is átalakult. A római birodalommal való érintkezés a társadalmi tagozódás meggyorsulásához vezetett. Ez a fejlődés elsősorban azokból a különbségekből mérhető le, amelyek a „gazdag”, római importárukat is tartalmazó sírok és a köznép szegényebb sírleletei között észlelhetők.

Konik könyvének második részét és egyszersmind nagyobbik felét a sziléziai római kori leletanyag leheltyek szerint összeállított katalógusa alkotja. A szerző itt nemcsak azokat a leleteket említi meg, amelyekben római importtárgyak is előkerültek, hanem fölveti Szilézia „bennszülött” leleteit is. A katalógus így bizonyos fokig szervesen követezik a római birodalommal való

kapcsolatokról szóló fejezetek után, és ez a körülmény megbontja a könyv egységét is.

B. Rutkowski kitűnő monográfiája az importárak egy fajtájának teljes feldolgozását adja, a kronológiai szempontból az éremleletek után leginkább kiaknázható terra szigillátákét. Jellemző a lengyel archeológia fejlődésére, hogy, míg 1932-ben R. Jamka még csak 27 terra szigillátáról tehetett említést (22 lelőhelyről), Rutkowski 207 leletet mutat be (78 lelőhelyről). Ezek legnagyobb része a II. világháború utáni ásatások során került elő, mindenekelőtt Közép-Lengyelország területén, a Visztula és a Prosna között. Az anyag nagyobbik része sírokból származik, kisebbik része telepekről.

Rutkowski igen alaposan kidolgozza a szigillátanyag műhelyek szerinti megoszlását, időrendjét, területi elterjedését, és kitér arra a kérdésre is, hogy ez az importanyag milyen útvonalakon került Lengyelországba. A terra szigilláták egy kisázsiai („samosi”) darabtól eltekintve mind a római birodalom nyugati provinciáiból érkeztek. Míg a dél-galliai műhelyeket csak néhány darab képviseli, és a középgalliai műhelyek termékeinek száma is alacsony, a leletek túlnyomó többsége kelet-galliai és rajnai műhelyekből való. Az egész anyagnak kb. 60 százaléka Rheinzabernből származik, kb. 25 százaléka Westerndorfból. Egy terra szigillata-utánezat pannóniai eredetű. Rendkívül tanulságos a leletek időbeli megoszlásának meghatározása, amely a műhelyek szerinti szétválasztásból és ezek kronológiájának ismeretéből adódik. A terra szigilláták-importok beáramlása az 1. század második felében vagy inkább a század végén kezdődik meg, fokozatosan növekszik a 2. század első felében, virágkorát a 2. század második felében éri el. Ez még a 3. század elején is tart, ettől kezdve azonban a szigillátakereskedelem hirtelen visszaesik, és rövid időn belül teljesen megszűnik. Területileg az emléktanyag elsősorban Lengyelország középső részén sűrűsödik, de elég szép számban mutatkozik Sziléziában, a Visztula felső folyása vidékén és Pomerániában is. Feltűnő ezzel szemben, hogy Nyugat-Lengyelországban, az Odera középső és alsó folyása mentén majdnem teljesen hiányzik; hasonlóképpen a Visztula középső folyásától keletre is. Elsősorban a területi elterjedés tisztázása segíti hozzá a szerzőt ahhoz az igen fontos megállapításhoz, hogy a Lengyelországban talált terra szigilláták óriási többsége dél felől, Pannónián át és a borostyánkő út vanalán érkezett. Ez jól összevág azokkal az ismeretekkel is, miszerint a rajnavideki terra szigillátagyarak, ahol a lengyel területen napvilágra került szigilláták nagyrésze készült, elsősorban éppen a középdunai provinciák számára exportálták termékeiket. A Carnuntumból kiinduló útvonal mellett a szerző nagyobb jelentőséget tulajdonít a Brigetiotól észak felé vezető útnak is.

A közölt anyagról Rutkowski igen alapos leírást ad, a lelőhelyek sorrendjében összeállítva a leletek katalógusát. A könyv végén szemléltető és hasznos táblázatokat közöl, amelyek az emlékeket mesterek, műhelyek és kor szerint szétválasztva foglalják össze. A gondos kiállítású munkát a gazdag fényképanyag és a leletek elterjedési térképei zárják le; az utóbbiak a terra szigilláták általános megoszlásán túl az egyes műhelyek termékeinek elterjedését is feltüntetik.

*

A két ismertetett munka nemcsak a lengyel archeológia számára jelent nagy értéket, hanem minden bizonyos az egész „Barbaricum” illetőleg a római provinciák kutatása számára is. A sziléziai római kori leletek, illetőleg a Lengyelország területén talált terra szigilláták katalógusai önmagukban is igen fontosak, a teljesség igényével fellelő adatközlések révén. Még érdekesebbek azok a történeti következtetések, amelyeket anyaggyűjtéseik alapján Konik és Rutkowski levonnak. Noha a két könyv célkitűzése és tárgya csak részben közös, mindkettőből ugyanazok a tanulságok szűrhetők le. Mindenki előtt világossá válik, hogy a lengyel területek római kori történetének vizsgálatában rendkívül jelentős helyet kell elfoglalnia az import és a római birodalommal való érintkezések kutatásának, mert ezek a helyi lakos-

ság életében igen fontos szerepet játszottak, nem beszélve arról, hogy a „bennszülött” leletek időrendje is az import kronológiáján nyugszik. Ebből a szempontból Rutkowski könyve bizonyára alapvető jelentőségű lesz a lengyel régészet számára, és a mintaszerű munka nyomán a lengyel kutatás remélhetőleg hamarosan elfogja végezni a többi importfajták részletes feldolgozását is.

Konik és Rutkowski munkáiból ismét bebizonyosul, hogy a római birodalom, elsősorban éppen Pannónia gazdaságtörténete nem írható meg a teljesség igényével a szomszédos és távolabbi „barbaricum” területek régészeti emlékeinek kellő figyelembevételével nélkül, hiszen a római kereskedelem a Szabad Germániával folytatott árucseréje igen jelentős volt. A lengyel kutatók eredményei, amint a csehszlovák kutatások is, elsősorban éppen a Pannónia-kutatás előtt vetnek fel fontos feladatot: mielőbb ki kellene dolgozni, mi volt a szerepe az észak felé irányuló kereskedelem Pannóniának. Mint Konik és Rutkowski bebizonyították, a Lengyelországban talált importtárgyak nagy többsége Pannónián keresztül jutott északra. Pannónia gazdaságtörténete szempontjából rendkívül lényeges az a megfigyelés, amelyet az importárak időbeli megoszlásának alakulásából mindkét kutató levont. Kétségtelen, hogy Pannónia és Szabad Germánia között a kereskedelmi kapcsolatok intenzitása a császárkor négy évszázada folyamán nem volt egyforma, hanem többé-kevésbé egyenletes fejlődési, majd visszafejlődési vonalat követ.

Éppen e kereskedelmi kapcsolatok néhány kérdése nincs kellőképpen megoldva a két ismertetett munkában. Az a körülmény azonban, hogy idevágó problémák fölmerülhetnek, tulajdonképpen inkább érdeme a két munkának, mint hiányossága, hiszen ezek az ott összeállított anyag és ennek feldolgozása alapján vethetők föl.

Rutkowski igen sikeresen mutatja ki a lengyelországi terra szigilláták-anyag időbeli megoszlásának változásait. Konik munkája csak az érmek időrendjét tisztázza ennyire aprólékosan; a sziléziai numizmatikai emléktanyag elsősorban a 2. század közepén sűrűsödik. A többi sziléziai importtárgyak összesítő kronológiájából csak azt a következtetést vonja le, hogy ezek a 2. században fordulnak elő legnagyobb mennyiségben. A jövőben ez a kép bizonyára tovább finomítható lesz. Egészében véve azonban most is úgy látszik, hogy az importtárgyak zöme a 2. század közepén és második felében került Lengyelországba. Nagyjából hasonló a helyzet Csehszlovákiában is, mint ez az ott előkerült érmékből, terra szigillátákból és a bronzedényekből látható. Lengyel vonatkozásban W. Łęga összeállítása is ezt bizonyítja a pomerániai importtárgyakról. (Przegląd Archeologiczny 10, 1954—1956, 5—.)

Kérdés, hogy mi a kereskedelmi kapcsolatok változásainak és elsősorban az Antoninusok korának végefélé mutatózó csúspontnak az oka. Koniknak részben kétségtelenül igazat kell adnunk abban, hogy a 2. századi nagy fellendülés az Antoninusok korának anyagi jólétével és békés viszonyaival áll kapcsolatban, a 2. század végétől beálló visszaesés pedig a birodalomnak elsősorban a markomann háborúk után éleződő gazdasági nehézségeivel. Az érintkezésekben mutatózó fellendülést és a visszaesést azonban nem lehet mindenestől a római birodalom általános helyzetéből levezetni. A római birodalom belül elsősorban azoknak a provinciáknak a története fontos, amelyek az észak felé irányuló kereskedelem nagyobb szerepet játszottak, így Lengyelország esetében Pannónia története. Minden kérdésre azonban ez sem ad választ. Az importtárgyak számának nagy lecsökkenése a 2. század végétől nemigen hozható kapcsolatba Pannónia gazdasági helyzetével, hiszen ez Septimius Severus és közvetlen utódai alatt nem volt rossz, legalább is éppen azokban a határmenti városokban, ahonnan az észak felé irányuló kereskedelmi utak kiindultak. A kapcsolatok hanyatlásának okát elsősorban inkább a lengyelországi, illetőleg a markomann-quád lakosság társadalmi életének alakulásában lehetne keresni. Valószínűnek tartjuk, hogy a markomann háborúk következményeire kell gondolni, de nem Pannónia, hanem

a Szabad germániai törzsek életében megmutatkozó következményeire. A markomannok és a quádok e háborúkban súlyos csapásokat szenvedtek el, amelyek nyilvánvalóan éreztették hatásukat a törzsek gazdasági életében is. Elszegényedésük következtében nemigen tudták megvásárolni a drága importtárgyakat, és így ezek sokkal kisebb mértékben jutottak el a tőlük északra lakó népekhez is.

Részen másképpen ítéljük meg az import késő-antoninus-kori gazdagságát is, mint a lengyel kutatók. Igen valószínű, hogy az ebből a korból való római eredetű tárgyaknak legalább is egy része nem kereskedelem útján került Szabad Germániába. Konik is fölveti azt a lehetőséget, hogy bizonyos tárgyakat a barbár törzsfők ajándékba kaptak, a jóviszonyok fenntartása érdekében és diplomáciai kapcsolatok során. Sok római tárgy azonban egyáltalán nem békés úton, hanem mint zsákmány került Lengyelországba. A markomann háborúk idején, amikor kétségtelenül igen sok idegen tárgy jutott el a Pannóniától északra fekvő területekre, kereskedelemről a rómaiak és északi szomszédaik között nem lehet beszélni. Az írott források adatai szerint a markomannok és quádok igen sok hadifegyvert hurcoltak magukkal Pannóniából; bizonyára számtalan római tárgyat is magukkal vittek, amelyek jelentőségét a korábbi kereskedelem során már megismerték. Mármost a lengyelországi leletek esetében vagy arra kell gondolni, hogy a markomannok és quádok zsákmányuk egy részét elcserezték északi szomszédaikkal, vagy arra, hogy Délnyugat-Lengyelország lakosságának egyes csoportjai is részt vettek a Pannónia elleni támadásokban, és ezek saját zsákmányáról van szó.

Az importtárgyak eredetének ezt a lehetőségét úgy látszik, megerősíti egy másik körülmény is. A lengyel kutatók csak futólag érintik a kérdést, hogy mit kapott a római birodalom cserébe az importárukért. Konik szerint itt elsősorban a borostyánkő, valamint különféle mezőgazdasági termékek és rabszolgák jöhettek számításba. A borostyánkőkereskedelem azonban a pannóniai és északitáliai leletek tanúsága szerint a 2. század közepén lehangyol, vagyis éppen abban a korban, amikor Szabad Germánia keleti részén a római tárgyak száma erősen megnövekszik. A mezőgazdasági terményekre és a rabszolgákra való hivatkozás eléggé kézenfekvő, de megfelelő módon egyelőre nem bizonyítható.

A két ismertett könyv tartalmának rövid áttekintéséből, valamint az olvasásuk nyomán felmerült kérdésekből kitűnik, mennyire jelentősek Konik és főleg Rutkowski munkái és általában a lengyel archeológia eredményei, nemcsak a lengyel, hanem a pannóniai kutatás számára is. A magyar régészet, amely Pannónia provincia történetét a környező barbaricum területek történetével való összefüggésében vizsgálja, fontos segítséget és termékeny szempontokat kaphat a lengyel régészettől. Konik és Rutkowski könyvei után fokozott érdeklődéssel várjuk a hasonló tárgyú lengyel szakmunkákat, mindenekelőtt K. Majewski professzor összefoglalását a Lengyelország területén napvilágra került teljes importanyagról.

Alföldy Géza

Karnitsch, P., Die Reliefsigillata von Ovilava. (Wels, Oberösterreich) Linz, 1959. Institut für Landeskunde von Oberösterreich. Schriftenreihe des Institutes für Landeskunde von Österreich, 12. 461 oldal, ebből 186 rajzos tábla, 8 szöveg közti rajz. Egy kronológiai táblázat és egy térkép egészítik ki a művet.

A szerző által készített rajzos táblák értéke külön kiemelendő, ezek használhatóság szempontjából a maximumot nyújtják, — készítésüknél szerencsésen párosult a biztoskezü rajzoló a nagy kombinatív készséggel rendelkező tudós kutatóval, aki a teljes motívumkincs ismeretének birtokában van.

Szerző célja a Wels—Ovilavai terra szigilláták közreadásával az volt, hogy életre keltse a welsi városi múzeumban összegyűlt nagytömegű szigilláták anyagot s e feldolgozás révén betekintést nyújtson az ehhez a csoport-

hoz tartozó edények eredetének kérdésébe, és segítségükkel gazdaságtörténeti és történeti összefüggésekre világítson rá. — Maga elé tűzött célját P. Karnitsch messze túlhaladta, könyve nemcsak helyi, welsi vonatkozásban értékes munka, hanem gondos, lelkiismeretes és minden körülményre figyelemmel levő értékes tanulmánya a szigilláták kutatás legkorszerűbb tankönyve lehetne.

Ahhoz, hogy szerző az ovilavai anyagot méltóan bemutathassa, és a megközelítőleg lehetséges legpontosabb datálást nyújthassa, röviden áttekinti ennek a kerámiaféleségnek eredetét, fejlődési szakaszait és azoknak a szigilláták műhelyeknek termékeit, melyek az előfokokat, lépéseket képezték a nyugati szigilláták kialakulásához.

Az irodalomban kevésbé megközelíthető hispaniai, britanniai terra szigillátákra is utal, sőt a noricum és pannóniai helyi terra szigilláták készítő műhelyeket is említi. A pannóniaiakról megjegyezte, hogy ezek a nyugati típusú szigilláták gyártás legkeletibb előfordulásai. — Sajnos, hogy részben az anyag közéletlensége és hozzáférhetetlensége miatt szerző nem tudott hozzájutni a maroskeresztúri (Románia) pécsettelt kerámiához, mely az edények testén díszítványait leginkább negatív formában alkalmazzák, — és a sajátos díszű sisciai terra szigillátákhoz, melyek elterjedtsége Pannónia déli részein gyakori.

Karnitsch könyvében feldolgozta az 1958-ig a welsi múzeumban bekerült negatív formátalak segítségével készült szigilláták edényanyagot. A barbotinos és csiszolt technikával készült gyártmányok gyűjtésében nem szerepelnek.

A mintegy 1300 db edénytöröredéket a szerző, amennyire lehetséges volt, műhelyek szerint csoportosította, sőt a műhelyeken belül az egyes fazekas mesterekhez köthető névvel jelzett készítményeket kronológiailag rendezte.

A műhöz csatolt szellemesen szerkesztett kronológiai táblázat segítségével az itáliai, dél- és középgalliai mesternévvvel ellátott terra szigilláták egészen pontos datálása, illetve az egyes mesterek működésének ideje is megállapítható. A táblázat nemcsak időrendi adatokra nyújt felvilágosítást, hanem szemléltető módon tükrözi a gazdasági és kulturális igények emelkedését a fejlődő colonia Ovilavában, valamint azokat a vidékeket, melyekkel a város kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn.

A korai itáliai gyárak termékei az ovilavai anyagban korábban megszűnnek, míg Pannóniába beáramlásukat Vespasianusig megfigyelhetjük. Viszont a különböző dél- és középgalliai terra szigilláták központokkal az ovilavai anyag kapcsolata már ezek működési idejének korai szakaszában megfigyelhető, míg hozzánk csak később érkeznek el.

Különösen pontos datálási lehetőséget, illetve a korhatározáshoz biztos támpontot nyújtottak szerzőnek a rétegdátumokkal nem rendelkező ovilavai terra szigilláták feldolgozásához — ezeknek későbbi szakaszához — az Enns—Lauriacum, valamint az ezzel egykorú Niederbieber-i tábor stratigrafiai jól megfigyelt analógiái. — Miután Karnitsch egy korábbi munkájában a lauriacumi szigilláták kronológiáját a lehető legpontosabban kifinomította, eredményeit az ovilavai anyag datálásánál hasznosítani tudta.

Számunkra különösen értékesek azok a megállapításai, melyek alapján arra az eredményre jut, hogy a rheinzaberni gyárak a piacot nagy tömeg áruval 160-tól 258 között árasztják el. Ez a kormeghatározás a pénzekkel jól datálható edényeken nyugszik. Ugyancsak pénzekkel datált talák segítségével támasztja alá a westerdorfi műhelyek III. század közepébe nyúló működését, s itt megállapításai találkoznak Kiss Katalin eredményeivel is.

Végül a szerző tudományos érdemei mellett meg kell jegyeznünk még, hogy a könyv minden egyes lapján élénk vetül kiváló ízlése és gondossága, melyhez csatlakozott a kiadó áldozatkészsége is. Ez együttműködés révén a régészettudomány egy olyan értékes szigilláták könyvvé gyarapodott, melynél jobbat és szebbet még hosszú évekig aligha lehet készíteni.

B. Thomas Edit

Rumpf, A., Stilphasen der spätantiken Kunst. Ein Versuch. Westdeutscher Verlag. Köln—Opladen, 1955. 52 lap, 40 tábla.

Az idős szerző ebben a művében a későantik művészet periodizációjának az elénkvetítését kísérli meg. A diocletianusi korról beköszöntő fordulatnak a művészetben jelentkező következményeit a Justinianussal végződő időkhöz vázolja.

A többféle lehetőség — művészettörténeti, klasszikus régészeti, ókeresztény régészeti — közül elsősorban a művészeti vonatkozásokat választva, a stílusfázisok megállapítására a jól datálható, de a legalábbis jól meghatározható művekre alapít. Az ókori művészet formáit és tartalmi elemeit a későbbi európai évszázadok felé közvetítő, már ezért is nagyjelentőségű korra vonatkozó stíluskritikai vizsgálatait érdekességük miatt röviden összegezzük.

A mintegy 280 évre terjedő időszakot tíz stílusperiódusra osztja. A Diocletianus—constantinusi korban (295—325) azt a kemény, szögletes stílust állapítja meg jellemzőül, amelyet a mű kiindulójaként tárgyalt Constantinus ív e korból származó részletein látunk. Számos ismert alkotást említ ebből a korból, így a kölni gladiátor mozaikot, az aquileiai mozaikok egy részét, de különösen jellegzetesen látja ennek az időnek a szándékait a San Marco ismert porfir császárszobrán. Ezeket az esetlen alakokon különösképpen megvalósulnak a kornak a klasszikus normáktól való elidegenülési szándékai, a testi modelláláshoz való lemondás.

Az antik hagyományok ügye azonban ezzel még nem veszett el a későantikban. Még Constantinus alatt 325 körül új irányzat jelentkezik. A laterani előcsarnok Constantinus szobra, különösen a fej mintázása tekintetében világosan eltér a század elejére jellemző iránytól. A Quirinal dioscurjai szintén ennek a periódusnak kiemelkedő alkotásai. Ez a puha, lágy modellálás az ókeresztény művészetbe is behatol. A szarkofágok reliefjeinek az alakjai újból lekerekítettek. A híres Junius Bassus szarkofág jónéhányadmagával ebből a korból származik. A szarkofágok szerkezeti beosztásai hosszabb időn át érvényben maradnak, a mondottak elsősorban az alakok, portrék, redők megformálására vonatkoznak. Ezek a rövid, két-három évtizednyi stílushullámzások az architektúrális részleteken is követhetők. A II. stílus 325—360 között a festészet és a mozaikok világában is kimutatható, így a Sta. Costanza, az antiochiai nemrég ismert constantinusi villa, a betlehem Nativita mozaikjain. Mindenfelé erősen mozgó, kihajló tengelyű alakokat, lágy-zsongó kompozíciókat látunk. A fejlődés élen még ebben a korban is Róma áll, az új főváros Constantinopolis nyomait nem érzni. A nagy keleti központok, mint Alexandria, valamivel lemaradva haladnak Róma nyomain.

360—380 között átmeneti stílust állapít meg a szerző, ezt a plasztika emlékein kívül — a Barberini gyűjtemény évszaki szarkofágja — Piazza Armerina mozaikjaival igazolja. A vonások újra keményebbek, világosabbak.

380 táján Theodosius udvarát Constantinopolisba helyezi, a IV. stílus rövid, de lényeges időszakában (380—400) már az új székhely is szerephez jut, bár még utoljára emlékeit a birodalom minden táján figyelemmel kísérhetjük. Időmeghatározásul az új stílusirányzat középpontjában álló madridi ezüst missorium (388-ból) és a híres Proiecta ezüst kincslet (383-ból) igen alkalmasokként kínálóztak. Ezekhez azután az emlékek egész sorát fűzi. A kor jellemzői a karcsú testarányok, az elegáns kalligrafikus vonalvezetés, az olykor vérszegényen ható gracilis típusok. A csontalan keskeny vállú alakokon állandóan átérződnék a korábbi idők klasszikus vonásai. Nem térhetünk ki itt sem a korra annyira jellemző pogánykeresztény ábrázolások egymásmellettségének érdekes kérdéseire. A bresciai üvegporhár aranyfestésén az ábrázolt család szinte a mondottak illusztrációjaként mutatja a későókori társadalom túlkulturált, blazírt egyedeit. A Sta. Pudenziana apsismozaikját még ebbe a korba helyezi.

A IV. századvég viszonylagos nyugalma után az antik világ V. századeleji megrendülése az új évszázad elején mutatkozó stílusváltáson is visszatükröződik. Egyúttal ebben a korban lesz teljessé a kereszténység győzelme a régi vallás felett. Most a klasszikus irányzatokat, a régi jó idők emlékeztető formákat elevenítik fel a megelőző dekadens elegancia ellentétéül, mintegy megszilárdítás-ként. Probus 406-os diptychonján Honorius súlyos, szélesarányú ábrázolása már erről az új irányzatról ad hírt. Alarik dűlása után Róma jelentősége döntően hanyatlott, Ravenna és Constantinopolis szerepe emelkedett, bár a kelet elsőbbségéről még most sem lehet szó.

Az V. század harmadik tizedében az Alarik dűlása nyomait eltüntetve igyekeztek újabb művészeti tevékenységet hívni életre, amely most már a hatodik stílusfokozatként jelentkezik (425—450). A S. Sabina híres faajtói, Patricius Felix 428-as diptychonja újfajta, megnyúlt formákat kedvelő sima naturalizmust mutatnak. A ruházatok hangsúlyozottan anyagszerű, modorosság nélküli redőkkel formáltak. Ezt az irányzatot jó antik előképek erősen befolyásolhatták, erre mutatna a monai Seneca ábrázolási diptychon, amely a flaviusi barokk portréinak duzzadt vonásait eleveníti fel. A szalonikiai H. Georgios kupola mozaikjának architektúrája az Itáliára jellemző egykorú dekoratív építészeti elemek hatásait tükrözi. (Még mindig a nyugat elsőbbsége.) De ebből a korból valók a S. Maria Maggiore diadalívének és a ravennai Placidia Galla mauzoleumnak klasszicizáló irányzatú mozaikjai is.

A VII. stílusban eltűnnek a természetes arányok, vége a naturalisztikus — sima korszaknak (450—500). Az új áramlat tudatosan fordul el a természeti előképektől, alakjait saját szándékai szerint formálja. Különösen egyesülve látjuk ezeket a vonásokat a milánói császárnői fejen. A híres barletti ércolosszus arkifejezése túlfokozza a korra jellemző transzcendens expresszionizmust. A ravennai ortodox baptisterium mozaikjai alakjain is a testi arányok szabad felfogását látjuk. A túlzó vertikális valósággal kellemetlen hatásokat hozott létre. A szemek, különösen a szemöldökök kifejezésével az időszak számos művének valamiféle vizionárius jellege van, közülük nem egy a későgót szobrászatra, olykor Greco alakjaira emlékeztet.

A nyolcadik fokozat (500—525) az antik világ újabb megrendüléseit tükrözi. Az előző kor a teológiai viták, a politikai ingadozások ellenére bizonyos nyugalmat jelentett. Művészetének kirobbanó exaltáltságát a tudat világában folyó feszültségek okozták. A ravennai S. Apollinare Nuovo 500 körüli mozaikjain újból a természeteshez közelálló alakokat látunk. Az arcok egyszerű, kifejezéstelen tekintetűek. Kemény, világos vonalúak a S. Maria Maggiore hosszahajója mozaikképei is. Ezeket a vonásokat figyelhetjük meg a bécsi Dioscurides kézirat előoldalán is. A görögység régi festői készségei utoljára élednek fel az apameai mozaikokon.

Ennek az átmeneti jellegű kornak a viszonylagos merevsége oldódik fel 525 körül az utókor számára is oly jelentős justinianusi kor eljöveteleével (kilencedik stílus). Justinianus uralma stílus tekintetében két részre oszlik. Az első periódusban (525—545) a nevével ellátott konzuli diptychonok csak ornamentálisan díszítettek. A constantinápolyi császári palota mozaikpadlója világosan mutatják, hogy ebben a korban a város szerepe már művészileg is döntő. Az ókori formák nemcsak irodalmilag, de az építészetben is új életre kelnek. A fővárosiakkal összehasonlítva Apamea mozaikjai alacsonyabb szintet mutatnak, azonban még jóval ezek alatt állnak az antiochiai ún. Worcester Hunt mozaik vadászjelenetei. Ezekkel párhuzamosan készültek a ravennai S. Vitale mozaikjai. Múltóságteljesség, reprezentatív hatás jellemzik Justinianus, Theodora híres ábrázolásait. Azonban ez az irányzat eltérést mutat az új fővárosban ismertektől. A szerző határozottan óv attól, hogy ezeket a justinianusi klasszicizmus olyan középponti alkotásaiként fogjuk fel korukra nézve, mint a parthenonfrizt, vagy az „Ara pacist”.

Justinianus korát 545 táján új stílusirányzat jelentkező véga ketté, amely körülbelül a nagy császár halá-

lág tart, és ezzel a későantik idôszak végére is ért. Ennek az utolsó idôszaknak egyik jellegzetes terméke Maximianus ravennai érsek híres elefántcsontkatedrája. A megelôzô kor nyugodt vonásai helyett most erôsen mozgó, dekoratív, módoros tulajdonságok lépnek fel, a lábujjaik hegyére állított alakok ritmikusan kapcsolódnak egymáshoz.

A VII. sz. művei a justinianusi klasszicizmus halvány felidézései.

A tíz korszak felvázolása után a szerzô még egyszer utal arra, hogy az eddig inkább csak a constantinusi korra általánosságban megállapított antikizálás mellett, amint láttuk, éppen e kor elsô szakasza (I. stílus) jelentette az egyik legerôsebb eltávolodást a klasszikustól, míg a késôbbieken a klasszikus formák még további megújulásait figyelhetjük meg. Hangsúlyozza Itáliának ebben a negyed évezredben is jórészt továbbtartó elôbbségét.

A szerzô szerencsés módon bizonyítékul nagymeny-nyiségû képanyagot mutat be, amelyek nagyobb része bár közismert, mint emlékeztetô is igen jó szolgálatot tesz. Az említett számos emlékre vonatkozó irodalom a jegyzetekben kíséri az elmondottakat. Közülük az utóbbi évtized nem egy lényeges terméke hiányzik, így W. Weidle új műve az ôkeresztény mozaikokról, Grabar, G. Brett, B. Bandinelli munkái.

Rumpf műve az idô vonalán igyekszik megragadni a későantik művészet lényegét; érzésünk szerint — és ez olykor a műben is szerephez jut — éppen a birodalom IV. sz. végi hatalmas területi veszteségei és a kettéválás állandósulása nyomán ekkor már a korábban lényegte-lebb táji különbségek is jóval nagyobb szerephez jutot-tak. Olyan sajátos jelenségekre, aminô a nagyplasztika elsatnyulása, szemben a dekoratív síkművészetek sajátos felvirágzásával, vagy a mozaik falra kerülése, nem kapunk magyarázatot. A periodizáció megalapozására felhozott számos példa közül sok szerencsés módon kiválasztott emlék datált vagy legalábbis kronológiailag igen szilárd helyzetű. Más esetekben azonban a besorolások éppen az utóbbi évek eredményeivel nem egyszer szemben állnak, így E. Dygge a salonikii H. Georgios kupolamozaikját nemrégén határozta meg az építés idejébôl származónak, tehát Theodosius korának a végére, ezzel szemben A. Rumpf ezt a művet a VI. stílusfokozatba helyezi, az V. sz. második negyedébe. (Korábban mások is így.) Hasonló példák említését csak helyszûke miatt mellôzzük.

A szerzô szándékai az idôben lefolyt változások ábrá-zolására irányultak, s így nem kaphattak helyet olyan kér-dések sem, mint az annyira jellemzô folyamatos képciklu-sok, a frontalitás. Az az érzésünk, hogy az erôsen képszerű kornak — éppen ez az antiktól való eltávolodás egyik legfôbb vonása — felvázolásában itt túlságos a plasztikai érvek súlya. Ezzel szemben a részben még a korszakba esô gazdag miniaturafestészet alig szerepel. A Wulff-féle hagyományossá vált képet — szimbolikus kifejezési szándékok, az individualizmus, mint a kor egyik fôténye-zôje — sem igen látjuk viszont.

Összefoglalóként elmondhatjuk, hogy az érdekes kísérlet az utóbbi másfél-két évtized kutatásainak ered-ményei nyújtotta sokféle lehetőség közül egyfelét ki-választva, ennek menetében vizsgálja az antik világ utolsó negyedévezredét, különös súllyal támaszkodva a plasztikai anyagra olyan idôszakokban is, amikor a nagy-szobrászat jelentôsége nagymértékben csökkent. Újszerű a kor fejlődése dinamikájának kis, két-három-évtizedes idôszakaszokba való felvázolása, szemben a korábbi, jóval terjedelmesebb tagolásokkal, mint a IV. század „szép stílusa”, vagy az V. századi expresszionizmus voltak.

Erôsen formális jellegû szempontjaival nem mindig sikerül éreztetnie a történelem mögöttes mozgatóit; az anyagi kultúra tényeiben gyökerezô problémáfelvetés a korbeosztásokat, de talán a kis mű egészét alapjaiban érintette volna.

A szerzô számos megállapításának összevetése korábbi és újabbkeletű általános véleményekkel és ered-ményekkel nem foglalhatott helyt az ismertetés keretei között, az külön vitát érdemelne.

Kiss Ákos

Guyan, W. U., Das alamannische Gräberfeld von Beggingen—Löbern. Schriften des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz 12. Basel, 1958. Verlag des Institutes. 40 lap, 21 részben rajzos, részben fényképes tábla, 10 kép, 1 temetőtérkép.

A már korábban is ismert beggingeni (schaffhauseni kanton) alamann temetőt 1945—46-ban leletmentés során tárták fel. Összesen 94 sír került elő. A 60. számú kötôanyag nélkül összeállított köladás sír kivételével földsírok, vagy nagy kövekkel körülrakott sírok. Irányítá-suk kisebb eltérésekkel Ny—K. A temető majdnem felerészt fel volt dülva és ki volt rabolva. Ennek ellenére 85 sírban találtak mellékleteket.

A temető leleteivel kapcsolatban szembeötlô, hogy a férfi sírok gazdagabbak. Szemben az V—VI. sz. pom-pás nôi sírleleteivel ez a változás a nyugati germánság-nál általános érvényû jelenségnek tűnik. A 21 fegyveres sírban többnyire lándzsát és saxot találunk, ritkább a spátha és a pajzs, s csak elvétve fordul elő nyílhegy. A férfi viseletet vas övkészletek — gyakran szépen tausírozott példányok — sarkantyúk és áttört bronz tarsolydíszítô korongok jellemzik. A nôi sírokból — nyilván a sírrablá-sok következtében is — jelentôsebb ékszert pl. fibulát nem ismerünk. Viseletüket gyöngyök, fülbevalók, egy-szerűbb vas és bronz öv- és cipôcsatok jelzik. Egyetlen fontosabb leletük a 42. sír hengeralakú bronz ereklye-tartó dobozkája. Ezzel és a Schlettheimben előkerült gömbölyû ereklyetartóval bővebben foglalkozik Guyan. Kiegészíti J. Wernernek az ereklyetartók elterjedésérôl készített térképeit a svájci közöletlen darabokkal. Gömbölyû ereklyetartót a mezôbáti gepida temetôbôl kettôt is ismerünk (13 és 34 sír), de megvan pl. a herceg-o-vinai han potoci VI. sz.-i keletigót nôi sírban is. Negyszögletes ereklyetartó került elő a híres szentes-nagyhegyi gepida nôi sírból stb.

Néhány kisebb lelet tárgyalása után a szerzô néhány sorban keltezi a temetőt, nagyban és egészben a VII. századra, kétségtelenül helyesen.

Csak a legnagyobb elismeréssel írhatunk Guyan publikációjának dokumentációs részérôl. Valamennyi sírról pontos rajzot közöl a mellékletek helyzetének fel-tüntetésével. A húsz legfontosabb sírnál egy táblán közli a sírrajzot és a leleteket. A fontosabb tárgyak előkerülési helyzetérôl részletfényképeket ad. A szebb sírgyût-tesek anyagát fényképen, a többi jó rajzokon sírok szerint gondosan elválasztva mutatja be.

Különösen jelentôs nagyméretű térképe, amely valóban az egész temető kiterített képe, s egyszerre tárja elénk a sírok szerkezetét, a vázak és leletek helyzetét. A nagy térképet öt kisebb elemzôtérkép kíséri. Az elsô a faszen-mellékletes sírokat, a második a férfi és nôi sírok fontosabb leleteit, a harmadik az egykorú és újabbkori sírdûlásokat, a negyedik a sírmélységet, végül az ötödik a nemek szerinti megoszlást tünteti fel.

Elsôsorban ez a mintaszerű közlés teszi jelentôssé Guyan kis könyvét, és emeli az eddigi, általában csupán az anyag bemutatására szorítkozó, alamann és bajor teme-tôközlések fölé.

Bóna István

Schoppa, H., Die fränkischen Friedhöfe von Weil-bach, Maintaunuskreis. Veröffentlichungen des Landes-amtes für kulturgeschichtliche Bodenaltermüter, Wies-baden Band I. Wiesbaden, 1959. Franz Steiner Verlag GMBH. 81 lap, 41 tábla, 3 kép és 2 térkép.

Nem mindennapi jelenség a népvándorláskor régé-szeti irodalmában, hogy ugyanazon helység területén egymástól 2—3 km távolságban feltárt két temető egy-mást kiegészítô anyagát egyszerre kapja kézhez az érdeklôdô.

A weilbachi elsô frank temetőt a helység belterületén tárták fel összesen 81 sírral. Ez azonban a beépített területen fekvô nagy temetőnek csupán töredékét jelenti. A sírok elég nagy eltérésekkel Ny—K-i tájolásúak. Schoppa szerint a sírok között észlelhetô hézagok nemzet-

ségi temetkezési csoportokat jeleznek. Az eddigi temetőrészen azonban szerintem ezek határai nem világosak. A halottak nagy részét ládászírok falkaporsókban temették el, de a koporsók szerkezetére és általában a rítusra alig lehet következtetni a nagyarányú sírdúlás miatt. Jellemző ebből a szempontból, hogy mindössze egyetlen férfi-harcos sírja volt épsebben. Egyébként aránylag sok férfisírba helyeztek fegyvert, igaz többnyire csak nyílhegyeket. Mindössze egyetlen spatha töredék került elő, franciska, lándzsa, pajzsfelszerelés alig 3—4 akad. A fegyverek mellett kés, fésű, olló, szőrcsipesz, ár, tű és tűszerszám jellemzi a férfisírokat.

A gazdag női sírok közül is csak egy volt ép. Leletei, két négyzetes „fejű” fibulája, ruhakapcsoló kis fibulái, ollója, gyöngyei, csatja, együttesükre nézve igen közeli rokonai a dunavölgyi gazdagabb langobard női temetkezéseknek. A leletek anyaga és technikai kivitele azonban sokkal gyengébb. A 17. sír már csak azért is lényeges számunkra, mert sajátos viselete pontosan egyezik az utóbbi években Kápolnásnyéken és Hegykőn megfigyelt langobard ékszerviselettel. Fibulái „fejfel” lefelé a combok között feküdtek, végüktől két sorban kis ezüst lemezekkel kiert borszalag csüngött alá térdén alulig, ahol a szalag csontkorongban záródott. Ez a különös fibulaviselet a VI. század folyamán nyilvánvalóan frank—langobard kapcsolatokat bizonyít. Néhány gyermeksírból említésre méltó a tojás-melléklet.

A sírok kirablása, mint Schoppa részletesen kifejti, minden bizonnyal még a frank időkben történt. A temetkezési szokások közt figyelemre méltó a szőrványosan előforduló hasrafektetés, zsugorítás, fej levágás — valamennyi a visszajáró halott elleni védekezés ősi formája.

Ami a leleteket illeti, a VI. sz.-i germán ékszeripar változatosságát mutatja, hogy a temetőben talált nagy fibulák pontos megfelelői eddig ismeretlenek. A korongos fibulák és az egyetlen madár-fibula szokványosabb típusok. Mind a női, mind a férfi sírokban kétoldalas frank sűrűfésűk általánosak. Kiemelkedő szépségű a 76. sír díszes tokban viselt kettős, egyoldalas fésűje. A temetőnek talán legfontosabb lelete a 29. sír csontborítású doboza. A szép faragványokkal díszített doboz rekonstruált másolatát is bemutatja a szerző.

A sírokból gyakran előkerülő edények a részben korongolt, de még jelentősebb számban szabadkézzel készült jellegzetes frank kerámika változatai. Többben egyszerű bepecsételt díszítés is előfordul. A mi egykorú dunavölgyi temetőinkből eddig sajnos hiányoznak azok a kecses rajnavideki üveg poharak, amelyek Weilbachban is rendszeres mellékletei a gazdagabb síroknak. Az edények sorát két bronztál zárja. Az egyik kopt fülestál, a másik a Várpalotáról is ismert „Perlandschüssel”. Az egyik sírban talált II. Justinus érem kétségtelenül a bemutatott sírok nagyobb részének korát jelzi.

A második weilbachi temetőt Schoppa — igen helyesen — külön tárgyalja. E korban minden temető szerves egység, amelyet elsősorban önmagából kiindulva kell értelmezni. A második temetőnek csak töredékét, mindössze 28 sírt sikerült leletmentéssel megmenteni. Területének nagyobb részén gépekkel pusztították el a sírokat, egészen addig amíg egy kopt bronzcsésze elő nem került. Több sír nem várható már.

A sírok irányítása, a koporsók alakja és gyakorisága azonos az első temetőével. Viszont itt valamennyi sír ki volt rabolva.

Említésre méltó érdekesség a 3. férfisír zablája, amely nyilván éppúgy a korábbi lovastemetkezések csökevénye, mint nálunk a pilisvörösvári sír zablája.

A temető leletanyaga nagyban és egészben későbbi, mint az első temetőé, mondhatnók annak folytatása. A harcosok felszerelése, a magasabb pajzsdudor, hosszú döfözlándzsák, szélespengéjű harcibalták egyaránt ezt igazolják. A 4. férfisírból gazdag, de szokványos díszítésű tauszírozott övkészlet is került elő, továbbá bronz övdíszek és szíjvégek. A temető egyéb leletei, mint a gyöngyök, kések, fésűk többnyire megegyeznek az első temetőével, bár kisebb eltérések is akadnak. A szépszámu edény-mellékletek már kizárólag korongon készültek, és többnyire méretre is nagyobb, egyszerű fazekakból állanak.

Az üvegeknél a VI. századi karcsú poharak helyébe széles-szájú csészek lépnek. A 3. sír kopt bronzcsésze is későbbi forma. Egyezőval, a temetőben talált VII. sz.-i nueili triens ismét megfelel a temetkezések korának.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a két weilbachi temető anyaga jó keresztmetszetet nyújt a Majna torkolat-vidék frank kultúrájáról. Az első temető — néhány sírja szerint — még az V. században kezdődik, nagyban és egészben azonban a VI. századot képviseli. Egyes sírjai már VII. századiak, tehát használata kétségtelenül belenyúlik a második temető korába. Talán a település magjának eltolódása, talán csak sajátos véletlen okozta, hogy viszont a második temetőben a VII. század leletei maradtak ránk. A legkésőbbi temetkezések itt a VIII. századig nyúlnak, tehát a frank település folyamatoságát mintegy 300 éven át igazolják.

Eddig viszonylag kevés nagyobb keleti frank publikáció áll a kutatás rendelkezésére. Schoppa lelkiismeretes, szép anyagközlése ezért hézagpótló hazai népvándorláskori kutatásunk számára is.

Bóna István

MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOM BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA

1960

A felhasznált folyóiratok és gyűjteményes munkák rövidítései

Abbreviationes

- ActaAntHung = Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. Tom. VIII. fasc. 1—2.
ActaArchCarp = Acta Archaeologica Carpathica, Kraków. Tom. I. fasc. 1—2.
ActaArchHung = Acta Archaeologica Acad. Scient. Hung. Tom. XII. fasc. 1—4.
ActaEthnHung = Acta Ethnographica Acad. Scient. Hung. Tom. VIII. fasc. 3—4., IX. fasc. 1—2.
ActaHistArtHung = Acta Historiae Artium Acad. Scient. Hung. Tom. VI. fasc. 3—4., VII. fasc. 1—2.
ActaHistHung = Acta Historica. Tom. VII. Nr. 1—2.
ActaLingHung = Acta Linguistica Acad. Scient. Hung. Tom. X. fasc. 1—2, 3—4.
ActaMorphHung = Acta Morphologica Acad. Scient. Hung. Tom. IX.
ActaOrHung = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. Tom. X. fasc. 1, 2, 3.
ActaUDEbrecen = Acta Universitatis Debreceniensis. Tom. V.
ActaUSzegedSectJurPol = Acta Universitatis Szegediensis Sectio Juridica et Politica. Tom. II—VI.
AnnStrig = Annales Strigoniensis. Esztergom Évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve I.
AnnUBpSectHist = Annales Universitatis Scient. Budapestinensis. Sectio Historica. Tom. II.
AnTan = Antik Tanulmányok. VI. köt. 4., VII. 1—2.
AnthroK = Anthropológiai Közlemények. 3. köt. 1—2, 3—4., 4. köt. 1—2.
ArchÉrt = Archaeológiai Értesítő. 87. köt. 1, 2.
ArchHung = Archaeológia Hungarica. Series nova XXXVII.
ARoz = Archeologické rozhledy, Praha. Vol. 12.
Arrabona = Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve I., II.
BiClOr = Bibliotheca Classica Orientalis, Berlin. Jg. 4. Heft 5, 6., Jg. 5. Heft 1, 2, 3, 4.
BorsSze = Borsodi Szemle, Miskolc. 3. évf. 5, 6., 4. évf. 1/2, 3, 4, 5.
CranHung = Crania Hungarica. Tom. III. Nr. 1—2.
ÉlTud = Élet és Tudomány. 15. évf.
EncAA = Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, Roma. Vol. III.
ÉpKK = Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. IV. köt. 1—2.

Az Érem = Az Érem. 16. évf. 14, 15.
 Ethn = Ethnographia. 71. évf. 1, 2—3.
 FA = Folia archaeologica. Vol. XII.
 FrK = Földrajzi Közlemények. Új folyam 8(84):1.
 HK = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 7. évf. 1, 2.
 IMÉ = Az Iparművészeti Múzeum évkönyve III—IV.
 JSGU = Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für
 Ugeschichte, Basel. Bd. 47.
 Kohászati Lapok = Kohászati Lapok. (1960)
 MEOzora = Múzeumi évkönyv 1960, Ozora
 MÉpm = Magyar Építőművészet. 9. évf. 1, 2, 3, 4, 5.
 MiskMÉ = A Herman Ottó Múzeum évkönyve 2.
 MKszle = Magyar Könyvszemle. 76. évf.
 MNy = Magyar Nyelv. 55. évf. 4., 56. évf. 1, 2, 3.
 MNyelvőr = Magyar Nyelvőr. 83. köt. 4., 84. köt. 1, 2, 3.
 MTAK I = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-
 és Irodalomtudományi osztályának közleményei. XVI.
 köt. 1—4.
 MTAK II = A Magyar Tudományos Akadémia Társad-
 dalom-Történeti Tudományok osztályának közleményei.
 X. köt. 1—2.
 MTud = Magyar Tudomány. Új folyam 5. köt. (67. köt.)
 1—12.
 Művéd = Műemlékvédelem. 4. köt. 1, 2, 3.
 Művészet = Művészet. 1. évf.
 MűvtÉrt = Művészettörténeti Értesítő. 8. évf. 4., 9. évf.
 1, 2, 3.
 MűvtörTan = Művészettörténeti Tanulmányok. A Mű-
 vészettörténeti Dokumentációs Központ évkönyve
 1956—1958.
 MúzLev = Múzeumi Levelek, Szolnok. 3.
 NÉ = Néprajzi Értesítő. A Nemzeti Múzeum Néprajzi
 Múzeum évkönyve. 41. köt.
 Népművelés = Népművelés. 7. évf.
 NéprKözl = Néprajzi Közlemények. 4. évf. 1—2.
 Névtudvizsg = Névtudományi vizsgálatok. A Névtudo-
 mányi konferencia anyaga 1958.
 NK = Numizmatikai Közlemények. 58—59. évf.
 NyME = A nyíregyházi Jósza András Múzeum Év-
 könyve. 1.
 OrvostörtKözl = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár
 közleményei 6—7, 8—9, 14, 15—16, 17, 18.
 RadNoviSad = Rad vojvodanszki muzeja, Novi Sad. 7.
 RégDolg = Régészeti Dolgozatok az ELTE Régészeti
 intézetéből. 2.
 RégFüz = Régészeti Füzetek. Kiadja a Magyar Nemzeti
 Múzeum Történeti Múzeum. 14., Series II. 8.
 SSz = Soproni Szemle. 13. évf. 4., 14. évf. 1, 2, 3, 4.
 Studia Historica = Studia Historica. Acad. Scient.
 Hung.
 StuSl = Studia Slavica Acad. Scient. Hung. Tom. VI.
 1—2.
 Sz = Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye.
 93. évf. 5—6., 94. évf. 1—3.
 SzMK = Bulletin du Musée National Hongrois des
 Beaux-Arts. A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművé-
 szeti Múzeum Közleményei. No. 15, 16.
 SzovMűvt = Szovjet Művészettörténet. XV.
 SzovRég = Szovjet Régészet. XVI, XVII.
 TerMÉ = A Magyar Nemzeti Múzeum Természettudo-
 mányi Múzeum évkönyve. Tom. 51.
 TöMKTáj = A MNM Történeti Múzeum Könyvtári
 Tájékoztatója 9. köt.
 TörtSzle = Történelmi Szemle. A Történettudományi
 Intézet közleményei. 2. évf. 1—2, 3—4., 3. évf. 1.
 TtK = Természettudományi Közöny IV(XCI) évf.
 Valóság = Valóság. A Tudományos Ismeretterjesztő Társu-
 lat társadalomtudományi közlönye. 2. évf. 1—5.
 Világosság = Világosság. Materialista világnézeti folyó-
 irat. 1. évf. 1—2.

Folyóiratok és gyűjteményes munkák — Periodica et
 collectanea

Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus
 VIII. fasc. 1—2. Adiuvantibus A. Dobrovits, J. Har-
 matta, Gy. Moravcsik redigit I. Trencsényi-Waldapfel.
 Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 253 p. 3 t. 5 ill.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.
 Tomus XII. fasc. 1—4. Adiuvantibus A. Dobrovits,
 F. Fülep, L. Gerevich, J. Harmatta, L. Párducz redigit
 Gy. Moravcsik. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 364+(5) p.
 112 t. 183 ill.

rec. Tom. IX. Banner János emlékkönyv I. Szilágyi
 János: ArchÉrt 87. 1960. 89—91. *Tom. X. fasc. 1—2.,*
fasc. 3—4. Banner János emlékkönyv II. Szilágyi János:
 ArchÉrt 87. 1960. 91—92.

Alföldy Geza: Legújabb jugoszláv régészeti folyóiratok.
 ArchÉrt 87. 1960. 251—253.

Annales Strigoniensis. Esztergom Évlapjai. Az eszter-
 gomi múzeumok évkönyve I. Szerkeszti Zolnay László.
 Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 195 p. 29 t.
 41 ill.

Antik Tanulmányok. Studia antiqua. VI. köt. 4. sz.
 Felelős szerkesztő Moravcsik Gyula. Szerkesztőbizott-
 ság: Dobrovits Aladár, Hahn István, Trencsényi-
 Waldapfel Imre. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 213—
 320. VII. köt. 1—2. sz. Felelős szerkesztő Moravcsik
 Gyula. Szerkesztőbizottság: Gaal László, Harmatta
 János, Maróti Egon, Trencsényi-Waldapfel Imre. 1960.
 161 p. 4 ill.

Archaeologia Hungarica. Dissertationes archaeologicae
 Musei Nationalis Hungarici a concilio archaeologorum
 Academiae Scientiarum redactae. Series nova XXXVII.
 Dombay János: Die Siedlung und das Gräberfeld in
 Zengővárkony.

Archeológiai Értesítő. A Magyar Régészeti, Művészettör-
 téneti és Éremtani Társulat tudományos folyóirata.
 Vol. 87. 1. sz. Szerkesztő Párducz Mihály. A szerkesztő-
 bizottság tagjai: B. Bónis Éva, Harmatta János,
 Vol. 87. 2. sz. Szerkesztő: Fülep Ferenc. A szerkesztő-
 bizottság tagjai: Barkóczi László, B. Bónis Éva,
 Harmatta János, Korek József, Oroszlán Zoltán. Bp.
 Akadémiai Kiadó 1960. 260 p. 38 t. 102 ill.

Archäologische Funde in Ungarn vide: Degen Rudolf.

Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve I. Les annales du
 Musée de Győr (Hongrie). Szerkesztő Uzsocki András.
 Bp. Képzőművészeti Alap kiadó 1959. 175 p. ill., II.
 1960. 198. p

rec. Pichlerová M. ARoz 12. 1960. 618.

Budapest Régiségei XVIII. 1958. *rec. Soproni Sándor*:
 ArchÉrt 87. 1960. 250. *XIX.* 1959. *Csemegi József*:
 MTud 67. 1960. 705—708. *Soproni Sándor*: ArchÉrt
 87. 1960. 250—251.

Csemegi József vide: *Budapest Régiségei XIX.*

Degen Rudolf: Archäologische Funde in Ungarn, Bp.
 1956. (rec.) JSGU 47. 1958/59. 238—239.

Az Egri Vár Híradója. — Kiadja az Egri vár barátainak
 köre. 1. sz. 1960 július. Szerk. Szabó János Győző.
 Eger: Hevesmegyei tanács házi. 1960. 23 p. 2 ill.

Az Érem. Közlemények az éremgyűjtés köréből. Szer-
 kesztőbizottság: Huszár Lajos, Kupa Mihály, Pávó Ele-
 mér. 16. évf. 14. és 15. sz. Közlétesíti a Magyar Régészeti,
 Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani
 szakosztálya. Bp. Múzeumok Rotaprintüzeme 1960.
 217—264.

Folia archaeologica XI. 1959. *rec. Kádár Zoltán*: ArchÉrt
 87. 1960. 249—250. *Nemeskalová—Jiroudková Z.* ARoz
 12. 1960. 304—305.

Folia archaeologica XII. A Magyar Nemzeti Múzeum Tör-
 téneti Múzeum évkönyve. Szerkesztő Fülep Ferenc.
 Szerkesztőbizottság: Huszár Lajos, Mihalik Sándor,
 Párducz Mihály. Bp. Képzőművészeti Alap kiadó 1960.
 322 p. 48 t. 76 ill.

A Herman Ottó Múzeum évkönyve 2. Szerkeszti Komáromy
 József. Miskolc: Múzeum 1958. 164 p. 16 t. 11 ill.

Kádár Zoltán vide: *Folia archaeologica XI.*

Nemeskalová—Jiroudková Z. vide: *Folia archaeologica XI.*
Németh Endre: Z otchłani wieków. Lengyel régészeti
 ismeretterjesztő folyóirat. Wrocław—Poznań 1958.
 1—6. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 259—260.

Németh Endre vide: *Történeti Múzeum Könyvtári Tájékoztatója*.

Névtudományi vizsgálatok. A magyar nyelvtudományi
 társaság névtudományi konferenciája 1958. Pais Dezső
 közreműködésével szerkesztette Mikešy Sándor. Bp.

- Akadémiai Kiadó 1960. 202 p. Namenkundliche Untersuchungen. Zusammenfassung 200—206
- Numizmatikai Közöny.* Kiadja a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani szakosztálya. LVIII—LIX. évfolyam. 1959—1960. Szerkeszti Huszár Lajos. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 88 p. 10 t. 11 ill.
- A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 1.* 1958. Szerkeszti Csallány Dezső. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 259 p. 38 t. 21 ill.
- Pichlerová M. vide: Arrabona*
- Régészeti dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészeti intézetéből.* Dissertationes archaeologicae ex instituto archaeologico universitatis de Rolando Eötvös nominatae. 2. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészeti tanszéke. Szerkesztőbizottság: Banner János, László Gyula, Oroszlán Zoltán. Bp. MNM Történeti Múzeum Rotaprint üzeme 1960. 138 p. 7 t.
- Régészeti Füzetek.* Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum.
13. szám: Az 1959. év régészeti kutatásai
- Ser. II. 8. szám: Dusek Mikulás: A kecskédi és monostori bronzkori temető
- Sárdy Judit:* A Központi Régészeti Könyvtár folyóirat-állománya. (1—1232 tétel) Periodica omnia Bibliothecae archaeologicae. TöMKTáj 9. 1959. 89—174.
- Soproni Sándor vide: Budapest Régiségei*
- Soproni Szemle.* Helytörténeti folyóirat. Kiadja Sopron város tanácsa. 14. évfolyam 1—4. füzet. Szerkeszti Csatkai Endre. Sopron: Győr-Sopronmegyei ny. 1960. 384 p. ill.
- Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae.* Tomus VI. fasc. 1—2. Adiuvantibus E. Balczyk, L. Harmatta, P. Király, B. Sulán redigit St. Knieszsa. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 245 p.
- Szilágyi János vide: Acta archaeologica*
- Szilágyi János:* Kölner Jahrbuch 3. 1958. (rec) ArchÉrt 87. 1960. 257—258.
- Szovjet Régészet XVI. és XVII.* Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum. Bp. Múzeumok Rotaprint-üzeme 1960. 162 p. 27 t. (74 ill.) és 151 p. 33 ill.
- A Történeti Múzeum Könyvtári Tájékoztatója.* Novitates Bibliothecae archaeologicae Musei Nationalis Hungarici 9. 1959. Szerkeszti Németh Endre. Bp. Múzeumok Rotaprint üzeme 1960. 220 p.
- Általános munkák és összefoglaló ásatási jelentések.*
Generalia. Effossiones
- Balogh István vide: Fügedi Erik*
- Bóna István vide: Szilágyi János György*
- Borsos Ferenc:* Günther Franz, Historische Raumforschung I—II. Bremen 1956—58. (rec) FrK 83. 1959. 381—383.
- Borsos Bela—Sóder Alajos—Zádor Mihály:* Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1959. 336 p. 4 t. 326 ill.
- rec. *Borsos László:* MÉpm 1960:2. 57—58.
- Börtsök László vide: Nagy Zoltán*
- Sz. Burger Alice—Patay Pál:* Archäologische Forschungen im Jahre 1956. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 229.
- Ceram C. W.* A régészet regénye. Ford. Gottschlig Ferenc. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 399 p. 32 t.
- Cseke László:* Visegrád. 2. bővített kiadás. Bp. Panoráma 1959. 168 p. 3 t. 70 ill. (Útikönyvek.)
- Dankó Imre—Körök József:* Kötegyán. Gyula: Hódmezővásárhelyi Nyomdaipari Vállalat 1960. 43 p. 4 t. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai II.) — Régészeti vonatkozások, 5—12. 4. t.
- Dér László:* Razin J. A. A hadművészet története. 1. kötet. A háború rabszolgatartó korszakának hadművészete. Bp. 1959. (rec.) HK 7. 1960:1. 235—244.
- Dercsényi Dezső vide: Fügedi Erik*
- Dercsényi Dezső—Granasztói Pál:* Vác. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1960. 222 p. 211 ill. (Városképek—műemlékek.)
- Détsy Mihály vide: Szentkirályi Zoltán*
- Dömötör Sándor:* Őrség. A néprajzi rész összeállításában közreműködött Végh József. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 167 p. 30 t.
- Ezeréves Lengyelország.* Lengyel Tájékoztató különszáma. Bp. Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetsége 1960. Múzeumok Rotaprint üzeme 27 p. 2 ill.
- F. L. Tanulmánykötet a keleteurópai pásztorkodásról.* Ethn. 71. 1960. 131.
- Falvy Zoltán vide: Keresztury Dezső*
- Fél Edit:* Vajkai Aurél, Bakony. Bp. 1959. (rec) Ethn 71. 1960. 477—478.
- Ferenczy Endre:* Geschichte der Völker Ungarns bis zur Zeit der Landnahme. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 5—6.
- Ferenczy Endre:* A magyar föld népeinek története. Bp. 1958.
- rec. *Hahn István:* ActaHistHung 7. 1960. 202—205.
- Mócsy András:* AnTan 6. 1959. 306—307.
- Fitz Jenő vide: Fügedi Erik*
- Fügedi Erik:* Dercsényi Dezső—Zolnay László: Esztergom, 1956., Fitz Jenő: Székesfehérvár, 1957., Gerő László: Eger, 1957., Balogh István: Debrecen, 1958. (rec.) Sz 94. 1960. 430—432.
- Fülöp Ferenc:* Beköszöntő az Archaeológiai Értesítő új számához. ArchÉrt 87. 1960. 123—124.
- Genthon István:* Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 444 p. 441 ill.
- rec. *Zádor Anna:* MűvtÉrt 9. 1960. 251—252.
- Gerő László:* Nicolaus Pevsner, Europäische Architektur von den Anfängen bis zur Gegenwart, München 1957. (rec.) MűvtÉrt 8. 1959. 314—321.
- Gerő László vide: Fügedi Erik*
- Granasztói Pál vide: Dercsényi Dezső*
- Günther Franz vide: Borsos Ferenc*
- Hahn István vide: Ferenczy Endre*
- Halász Zoltán:* Budapest felfedezése. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 217 p. ill. (Élet és Tudomány kiskönyvtár 13.)
- Hegedűs Géza:* A görög színházról a középkori vásári mulatságokig. A Kultúra Világa 3. A képzőművészetek etc. Bp. Minerva 1960. 823—845. 14 ill.
- Hessel Alfred:* A könyvtárak története. Ford. Bárány Dezsőné. Bp. Orsz. Széchényi Könyvtár 1959. 216 p. (Külföldi könyvtári szakirodalom I.) I. Az antik világ, 7—17. II. A középkor Nagy Károlyig, 19—30. III. A Nagy Károlyt követő kor; 9—12. század, 31—40. IV. A késő középkor, 41—52.
- Horler Miklós—Sallay Marianne—Kuthy Sándor:* Szentendre. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1960. 200 p. 161 ill. (Városképek—műemlékek.)
- Kalicz Nándor:* Régészeti kutatások és leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1958-ban. MiskMÉ 2. 1958. 129—132.
- Kampis Antal:* Az európai művészet története. Az ős-társadalom, a rabszolgatársadalom, a bomló rabszolgatársadalom, a feudális társadalom művészete. A Kultúra világa 3. A képzőművészetek stb. 15—186. 142 ill.
- Kampis Antal:* Magyar művészettörténet. A honfoglalás és államalapítás korának művészete. A román stílusú művészet. A gótikus stílusú művészet. A renaissance művészet. A Kultúra Világa 3. A képzőművészetek stb. 401—435. 35 ill.
- Kázmér Miklós:* Magyar névtudományi konferencia. MNyelvőr 83. 1959. 136—140.
- Keresztury Dezső—Vécsey Jenő—Falvy Zoltán:* A magyar zenetörténet képeskönyve. I. A honfoglaló magyarság zenei élete. II. A középkori magyar zene. Bp. Magvető Kiadó 1960. 9—44. 80 ill.
- Kína rövid története.* Ford. Forgács Marcell. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 376 p.
- Kiss Géza:* Kisújszállás története a 18. század végéig. Szolnok: Múzeum 1959. 40 p. 4 t. (A Damjanich János Múzeum közleményei 2.)
- Körök József vide: Dankó Imre*

- Kurd története (Tolna megye) MÉOzora 1960. 24—26. 1 ill.
- Kuthy Sándor vide: Horler Miklós
- Lelkes István : Kőszeg. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 178 p. 154 ill. (Magyar műemlékek)
- Lencsman J. A. : A kereszténység eredete. Ford. Meggyesi János. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 267 p. (Studium könyvek 18.)
- Mócsy András vide: Ferenczy Endre
- Nagy Zoltán—Papp Imre : Szeged. Munkatárs Börtök László. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1960. 288 p. 191 ill. (Városképek—műemlékek)
- Papp Imre vide: Nagy Zoltán
- Patay Pál vide: Sz. Burger Alice
- Pevsner Nikolaus vide: Gerő László
- Razin J. A. vide: Dér László
- Sallay Marianne vide: Horler Miklós
- Sódor Alajos vide: Borsos Béla
- Szabolcsi Bence : A magyar zene története rövid összefoglalásban. Östörténet: finnugor és török-mongol örökség. Írás nélküli emlékezet. Magyar gregorianum. Énekmondók hivatása. A Kultúra Világa 3. A képzőművészetek stb. 609—614.
- Szabolcsi Bence : A zene története rövid összefoglalásban. Az antik világ zenéje. Középkor. A Kultúra Világa 3. A képzőművészetek stb. 567—579. 11 ill.
- Szántó Imre : Egy dunántúli falu, Alsópáhok története. Bp. Tankönyvkiadó 1960. 312 p. 8 t. ill.
- Szekely Sándor : Az orvostudomány története. 1. Az orvosi tevékenység kezdete. 2. Orvostudomány a rabszolgatartó társadalomban. 3. A feudalizmus korának orvostudománya. Bp. Medicina Könyvkiadó 1960. 11—92. 42 ill.
- Szendrey Ákos : A napforduló és a mágikus állatvédelem összekapcsolódásának kérdése. Az állatok első kihajtása. — Вопрос о соединении солнцестояния и магической охраны животных. (Первый весенний выгон животных.) Резюме — The problem of the comparison of solstice and magic protection of animals. The first driving out to pasture in spring. Ethn 70. 1959. 313—339, 339—341, 341—343.
- Szentkirályi Zoltán—Détshy Mihály : Az építészet rövid története. 2. javított kiadás. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1959. 178 p. 357 t.
- Szűz Rezső : Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 644 p. 98 ill. (Magyar világ)
- Szilágyi János György : A honfoglalás előtti magyarországi művészet problémája. Bóna I. Magyarországi művészet a honfoglalásig. Bp. 1959. (rec.) AnTan 7. 1960. 93—96.
- Vajkay Aurél vide: Fél Edit
- Vécsey Jenő vide: Keresztúry Dezső
- Végh József vide: Dömötör Sándor
- Zádor Anna vide: Genthon István
- Zádor Mihály vide: Borsos Béla
- Zolnay László vide: Fügedi Erik

Bibliográfiák, tudománytörténet, régészeti muzeológia — Historia archaeologica. Catalogi museorum

- Aistleitner József vide: Czeglédy Károly
- Bakó Ferenc : A Baráti kör és a Dobó István Vármúzeum. Az Egri Vár Híradója 1. 1960. 6—9.
- Balassa Iván : Tíz éves a sárospataki Rákóczi Múzeum. BorsSzle 4. 1960. 418—422. 4 ill.
- Balassa Iván : Vezető a sárospataki várban. Sárospatak 1960. Miskolc: Borsod megyei ny. 48 p. 36 ill. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 18.)
- Banner János : Emlékezés 100 éves magyar régészeti évfordulóra. Az Akadémia Régészeti Bizottsága. — Erinnerung an eine Jahrhundertfeier der ungarischen Archäologie. RégDolg 2. 1960. 1—12, 13.
- Banner János : A magyarországi őskor-kutatás történetéhez. MiskMÉ 2. 1958. 7—18. 4 ill.
- Banner János : A magyarországi újkor-kutatás néhány problémája. RégDolg 2. 1960. 15—31.

- Banner János : Rómer Flóris. (Emlékezés a győri múzeum alapítójára.) — Ferenc Flóris Rómer. (Erinnerung an den Begründer des Győrer Museums.) Arrabona 1. 1959. 7—23, 24—26. 1 t.
- Barkóczy László : A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1959. évben. ArchÉrt 87. 1960. 87.
- Bibliographie sélectionnée des ouvrages historiques publiés en Hongrie dans la première moitié de 1959. — Избранная библиография трудов по истории, появившихся в Венгрии в период половине 1959 г. ActaHist Hung 7. 1960. 213—232.
- Csillag Gyula : Vastárgyak tisztítása kémiai úton. — Nettoyage d'objets du fer par procédés chimique. AnnStrig 1. 1960. 139—141, 142.
- Czeglédy Károly : Aistleitner Joseph (1883—1960). Nekrolog in deutscher Sprache. ActaOrHung 10. 1960. 299—300.
- Dankó Imre : Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1959. évi munkájáról. Gyula: Békésmegyei ny. 1960. 16 p.
- Diószegi Vilmos : Tanulmánykötet Reguly Antal tiszteletére. Ethn 71. 1960. 123.
- Dömötör Sándor : A múzeumok és a népművelés. Hozzájárulás Manga János cikkéhez. Népművelés 7. 1960 : 10. 15.
- Dušek Mikuláš : Szlovákia Duna menti területének régészeti feltárása. TtK 4 (91) 1960. 451—453. 10 ill.
- Erdélyi Gizella : L. Pallat, Richard Schöne, Berlin 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 255—256.
- Erdélyi István : Sashegyi Sándor. 1900—1958. Nekrolog. ArchÉrt 87. 1960. 225.
- Az 1958—1959. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. HK Uf 7. 1960 : 2. 283—308.
- Az 1959. év régészeti kutatásai. Bp. Múzeumok Rotaprint üze me 1960. 121 p. 1 t. (Régészeti Füzetek 13.)
- Fejér Mária : Régészeti lapszemle. Az 1958. és 1959. év első felében megjelent régészeti vonatkozású népszerű közlemények tájékoztatója. Conspectus nuntiorum diurniorum ad antiquitatem pertinentium. TöMKTáj 9. 1959. 175—208.
- Fitz Jenő (szerk.): A Fejér megyei múzeumok évi jelentése 1957. évre. Székesfehérvár 1959. 94 p. 9. t. (István király Múzeum közleményei E. sor 3. sz.) — Jelentés az István király múzeum 1957. évi tevékenységéről. — Tätigkeitsbericht des König Stefan Museums über das Jahr 1957. 7—37, 55—58. Jelentés a Sztálinvárosi állami múzeum 1957. évi tevékenységéről. — Tätigkeitsbericht des Staatlichen Museums in Sztálinváros vom Jahre 1957. 41—47, 59. 7 t.
- Gönczi Éva—Szabó Erzsébet : Az 1959. évi magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. MűvtÉrt 9. 1960. 153—176.
- Herman Ottó vide: Lányi György et Saád Andor
- Horváth Tibor : Beszámoló a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum 1956—58. évi eredményeiről. IMÉ 3—4. 1960. 281—285. 2 ill.
- Huszár Lajos—Kerényi András : Éremleletek, melyek a Magyar Történeti Múzeum Éremtárában kerültek feldolgozás alá. — Trouvailles de monnaies. NK 58—59. 1959—60. 75—76.
- Jenei Ferenc : A győri múzeumépület története. Arrabona 1. 1959. 45—52. 3 ill.
- Jósa András vide: F. Takács Zoltán
- Kanócsay Margit : Győr. Museo J. Xanthus. EncAA 3. 1960. 1075.
- Kanócsay Margit : A győri Történelmi és Régészeti Füzetek (1861—1865). — Győrer Historische und Archäologische Hefte (1861—1865). Arrabona 1. 1959. 38—43, 44.
- Kanócsay Margit : A vidéki folyóiratok és évkönyvek régészeti vonatkozású közleményei. ArchÉrt 87. 1960. 92—96.
- Kapovári Gyula : A szolnoki múzeum leletmentései 1958-ban. MuzLev 3. 1960. 23—25.
- Katus László : Rapport sur les travaux de la Bibliographie Hongroise d'Histoire. ActaHistHung 7. 1960. 183—189.

- Kerényi András vide: Huszár Lajos
- Kodolányi János *íjf.*: Reguly Antal. — Антал Регули. — Antal Reguly (deutsch) Ethn 70. 1959. 359—366, 366, 367.
- Kodolányi János *íjf.*: Reguly Antal néprajzi tárgy-gyűjteménye. — Коллекция этнографических предметов Антала Регули. NéprÉrt 41. 1959. 283—302, 302. 36 ill.
- Komáromy József: Jelentés a Miskolci Nemzeti Színház-nál végzett leletmentésről. — Bericht über die Fundrettung anlässlich der Renovierung des Nationaltheaters in Miskolc. Zusammenfassung. MiskMÉ 2. 1958. 155—164, 162—163. 9 t.
- Körök József: Új régészeti kiállítás Nyíregyházán. ArchÉrt 87. 1960. 225—227. 1 t (2 ill.)
- Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium 1957. HK Uf. 6. 1959. 350—407. — A haditechnika története. Ókori és középkori hadtörténelem.
- Lakos János: A gyűjtés—éremgyűjtés. Az Érem 16. 1960. 221—227. 2 t.
- Lányi György: Herman Ottó emlékezete a Magyar Tudományos Akadémián. MTud 67. Uf. 5. 420—421.
- Leszih Andor: A „Borsod-Miskolci Múzeum” alapítói. MiskMÉ 2. 1958. 125—127.
- Lipták Gábor: A Balatonvidék története a tihanyi múzeumban. Népművelés 7. 1960: 10. 19—20. 5 ill.
- Lipták Pál: Embertan és történelmi embertan. — Anthropologie und historische Anthropologie. (Zusammenfassung.) AnthroK 3. 1959. 111—117, 118—120.
- Lipták Pál: Stan badań antropologicznych na Węgrzech. Przegląd antropologiczny, Wrocław 25. 1959. 265—272.
- Magyar vonatkozású numizmatikai irodalom. NK 58—59. 1959—60. 80—81.
- A Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1959. január 1—június 30.) — 4. Magyar őstörténet. A római kori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország története 1526-ig. Sz 94. 1960. 476—478.
- Manga János: A múzeumok és a népművelés. Népművelés 7. 1960: 6. 24. rec. Dömötör Sándor: Népművelés 7. 1960: 10. 15.
- Marót Károly: Raffaele Pettazzoni (1883—1959) Nekrológ. AnTan 7. 1960. 83—84.
- Mayer G. R. A berlini Elő-Ázsiai Múzeum műemlékei. Éltud 15. 1960. 559—563. 1 t. 7 ill.
- Nagy Tibor — Sz. Póczy Klára — T. Schreiber Rózsa: Budapest az őskortól a honfoglalásig c. kiállítás vezetője. — Будапешт от эпохи первобытного общества до X. в. — Le territoire de Budapest de l'époque préhistorique jusqu'au Xe siècle. — Das Gebiet von Budapest von der prähistorischen Zeit bis zu dem X. Jahrhundert. Bp. Budapesti Történelmi Múzeum 1960. 68 p. 33 ill. (Emlékek Budapest múltjából 1.)
- Nemeskürty János: Jelentés az 1959 október 8—10. között tartott anthropológiai symposionról. AnthroK 3. 1959. 127—133.
- Németh Endre: Magyar régészeti irodalom. Bibliographia archaeologica hungarica 1959. ArchÉrt 87. 1960. 109—121.
- Németh Endre: Régészeti hírek. ArchÉrt 87. 1960. 246—248.
- Oroszlán Zoltán: A nyolevanéves Régészeti, Művészettörténelmi és Éremtani Társulat. MűvtÉrt 9. 1960. 51—57.
- Pallat L. vide: Erdélyi Gizella
- Pamlényi Ervin: A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben. MTud 67. 1960. 358—365.
- Patay Pál: Archäologische Forschungen im Jahre 1959. ArchÉrt 87. 1960. 227—245.
- Péczy Béla vide: Zádor Anna
- Pettazzoni Raffaele vide: Marót Károly
- Sz. Póczy Klára vide: Nagy Tibor
- Pollack Mihály vide: Zádor Anna
- Póór Ferenc *íjf.*: Az ozorai múzeum munkája. MÉOzora 1960. 5—7. 1 ill.
- Radnai Lóránt: Az ásó tudománya. I—II. Éltud 15. 1960. 1579—1583, 1623—1626. 10 ill.
- Radnai Lóránt: Régészeti kutatás a magasból. Éltud 15. 1960. 815—819. 8 ill.
- Radocsay Dénes: Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténelmi és Éremtani Társulat 1958—59. évi működéséről. ArchÉrt 87. 1960. 86—87.
- Ránki György: A XI. nemzetközi stockholmi történet-kongresszus. Sz 94. 1960. 459—460., MTud Uf. 5. 1960. 757—760.
- Rásonyi László: Stein Aurél és hagyatéka. — Sir Aurel Stein and his legacy. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 37 p. 1 t. (Az MTA Könyvtárának kiadványai 18.)
- Reguly Antal vide: Diószegi Vilmos et *íjf.* Kodolányi János
- Rómer Flóris vide: Banner János et G. Sándor Mária
- Sád Andor: Herman Ottó és a bükk-i ősemberkutatás. BorsSzle 4. 1960. 182—185.
- G. Sándor Mária: Rómer Flóris munkássága a műemléki kutatások tükrében. Művéd 4. 1960. 7—10.
- Sashegyi Sándor vide: Erdélyi István
- Schöne Richard vide: Erdélyi Gizella
- T. Schreiber Rózsa vide: Nagy Tibor
- A soproni Liszt Ferenc Múzeum működése 1959-ben. SSz 14. 1960. 279—281.
- Stein Aurél vide: Rásonyi László
- Szabó Erzsébet vide: Gönczi Éva
- Szepessy Géza: A dorogi szénmedence régészeti topográfia. Dorog: Tájékmúzeum 1960. 7 p. 5 t. 8 ill.
- Szilágyi János György: Debrecen. Museo Déri. EncAA 3. 1960. 13.
- F. Takács Zoltán: Jóna Andrásról. — András Jóna (Summary) NyMÉ 1. 1958. 250—256, 257.
- Uzsoki András: A Győri Múzeum rövid története 1859—1959. — Kurze Geschichte des Győrer Museums 1859—1959. Arrabona 1. 1959. 27—31, 32—37.
- Zádor Anna: Pollack Mihály 1773—1855. — Михайл Поллак (1773—1855 гг.) Европейская предистория венгерского классицизма. Резюме. — Mihály Pollack (1773—1855) Die europäischen Vorläufer des ungarischen Klassizismus. Zusammenfassung. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 515 p. 295 ill. rec. Péczely Béla: MÉpm 1960: 4. 57—58.

Óskor — Praehistorica

- Bakó Géza: A mezőbándi kultúra népeinek és anyagi kultúrájának eredetéről. — L'origine du peuple du cimetière de Mezőbánd (Bandul de Cimpic, R. P. R.) et sa civilisation matérielle. Résumé. ArchÉrt 87. 1960. 22—30, 30—31. 1 t.
- Banner János: Beitrag zu der Kandidaturabhandlung von S. Bökönyi „Frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns (vom Neolithikum bis zu der La Tène Zeit)”. RégDolg 2. 1960. 113—118.
- Banner János: The Neolithic settlement on the Kremenjak Hill at Csóka (Čoka). The excavations of F. Móra in the years 1907 to 1913. — Неолитическое стоянка в Чоке. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 1—56 + (1) 62 t. 2 ill.
- Banner János vide: B. Kutzián Ida et D. Srejšović
- Bökönyi Sándor: Egy hazai holocénkori rozsmák (Gulo gulo L.) előfordulásáról. — Das Vorkommen des Vielfrasses (Gulo gulo L.) aus der heimatischen Holozänzeit. Vertebrata Hungarica 1. 1959. 227—233, 233—235. 2 ill.
- Bökönyi Sándor: A Tiszaluc—dankadombi bronzkori telep gerinces faunája. — Die Wirbeltierfauna der bronzezeitlichen Siedlung von Tiszaluc—Dankadomb. MiskMÉ 2. 1958. 19—39, 35—36. 2 ill.
- Bökönyi Sándor vide: Banner János et Párducz Mihály
- Bóna István: Bemerkungen zu der Studie „Zur Frage der Chronologie der Bronzezeit in Ostungarn” vom VI. Milojčić. RégDolg 2. 1960. 119—124.
- Bóna István: Bronzezeitliche Schmuckgießerei in Tiszafüred—Ásotthalom. AnnUBpSectHist 2. 1960. 261—270. 4 t.
- Bóna István: Bronzkori öntött kardíszek Borsodgesztéről. — Bronzezeitliche gerippte Armstulpen aus Bor-

- sodgeszt. Zusammenfassung. MiskMÉ 2. 1958. 41—42, 42—44. 1 t.
- Bóna István*: Clay models of Bronze Age wagons and wheels in the Middle Danube Basin. — Модели и глиняной телеги и колес бронзового века в средне-дунайской бассейне. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 83—111, (1). 8 t. 7 ill.
- Bóna István*: R. Feustel: Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen). Weimar 1958. (rec.) AnTan 7. 1960. 98—100.
- Bóna István*: A korai és középső bronzkor története Magyarországon és a Kárpátmedencében (tézisek). RégDolg 2. 1960. 45—66.
- Bóna István*: Az oroszvári 4. női sír mellőlsze. Adatok a Közép-Dunamedencei bronzkori viselethez, II. — Нагрудные украшения женского погребения № 4. в Оросваре. Данные к одежде бронзового века в карпатском бассейне, II. (Резюме.) — The pectoral ornament of the female grave 4 at Oroszvár. Data illustrating the costume of the Bronze Age in the Middle Danube Basin II. Summary. ArchÉrt 87. 1960. 198—203, 204, 204—205. 1 t. 7 ill.
- Bóna István*: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Kallmünz 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 101—103.
- Breuil Henri* vide: *Vértés László*
- Bronzkori hajótemető a Földközi-tengeren.* TtK 4 (91) 1960. 524.
- Childe V. Gordon*: A civilizáció bölcsője. Bp. 1959. rec.: *Gerő László*: Művéd 4. 1960. 64/a., *Makkai László*: Éltud 15. 1960. 1306.
- Clark Graham* vide: *Hoffmann Tamás*
- Csalog József*: Az idolplasztika néhány kérdéséhez. — Über einige Fragen der Idolplastik. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 188—194, 194. 1 t. 12 ill.
- Csalog József*: Das Krummschwert des Idols von Szegvár—Tüzköves. — Сабля-палка в Сервар—Тюкёвеше. (Резюме.) — ActaArchHung 12. 1960. 57—68. (1). 4 t.
- Csalog Zsolt*: Fragment eines bronzezeitlichen Korbes aus Tószeg. FA 12. 1960. 21—25. 4 ill.
- Deshayes J.*: Les origines de la métallurgie danubienne. ActaArchHung 12. 1960. 69—81. 13 ill.
- Dombay János*: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 236 p. 115 t. 55 ill. 10 Beilagen. (Archaeologia Hungarica 37.)
- Dušek Mikuláš*. A kecskédi és monostori bronzkori temető. — Das Gräberfeld in Kecsikéd und Monostor aus der Bronzezeit. Bp. MNM Történeti Múzeum 1960. 54 p. 20 t. 1 ill. (Régészeti Füzetek, Ser. II. 8.)
- Felgenhauer Fritz* vide: *Gábori Miklós*
- Feustel R.* Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen). Weimar 1958. rec. *Bóna István*: AnTan 7. 1960. 98—100., *Mozsolics Amália*: ArchÉrt 87. 1960. 100—101.
- Fischer F.* vide: *Párdusz Mihály*
- Gábori Miklós*: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau. Wien 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 253—254.
- Gábori Miklós*: Jelentés az 1958. évi mongóliai tanulmányutamról. — Compte rendu d'un voyage d'étude en Mongolie. Résumé. ArchÉrt 87. 1960. 83—85, 85—86. 5 t. 2 ill.
- Gáboriné Csánk Veronika*: A ságvári telep abszolút kor meghatározása. — La détermination de l'âge absolu de la station de Ságvár. Résumé. ArchÉrt 87. 1960. 125—129, 129. 1 ill.
- Gáspárdy G.*—*Nemeskéri János*: Palaeopathological studies on Copper Age skeletons found at Alsónémedi. ActaMorphHung 9. 1960. 203—219. rec. *Strouhal E.* ARoz 12. 1960. 623.
- Geraszimov I. P.* A jégkorszak (diluvium) problémái a Szovjetunió területén. Frk 83. 1959. 313—320.
- Gerő László* vide: *Childe V. Gordon*
- Hančar Franz* vide: *Hoffmann Tamás*
- Hoffmann Tamás*: Graham Clark, Archaeology and Society, London 1957. (rec.) ActaEthnHung 9. 1960. 243.
- Hoffmann Tamás*: F. Hančar, Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit, Wien 1956. (rec. in deutscher Sprache) ActaEthnHung 8. 1959. 366—367.
- Hoffmann Tamás*: E. Werth, Grabstock, Hacke und Pflug. Versuch einer Entstehungsgeschichte des Landbaues, Ludwigsburg 1954. (rec. in deutscher Sprache) ActaEthnHung 8. 1959. 367—369.
- Jakucs László*: Az aggteleki lábnymrejtély. BorsSzle 4. 1960. 80—89. 4 ill.
- Jánossy Dénes*—*Topál György*: Faunistische Ergebnisse bei der Ausgrabung in der Hillebrand Jenő Höhle. FA 12. 1960. 12—14.
- M. Kabay Éva*: A szalacska koravaskori tumulusok anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban. — Das Fundmaterial der früheisenzeitlichen Hügelgräber von Szalacska im Ungarischen Nationalmuseum. FA 12. 1960. 45—58, 59. 4 t. 4 ill.
- Kalicz Nándor*: A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete. — Памятники и хронологическое положение фельшесёцкой группы эпохи поздней бронзы. Резюме. — Funde und chronologische Situation der Felsőszőcs-Gruppe der Spätbronzezeit. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 1—13, 13, 14—15. 6 t. 6 ill.
- Kalicz Nándor*: Későbronzkori urnatemető Igrici község határában. — Spätbronzezeitliches Urnengräberfeld bei Igrici. Auszug. MiskMÉ 2. 1958. 45—67, 60—64. 2 ill.
- Kalicz Nándor*: Rézkori lelet Paszab községben. — Une trouvaille de l'âge du cuivre dans la commune Paszab. — Находка медного века в с. Пасаб. NyMÉ 1. 1958. 9—17, 18—20, 21—23. 3 t.
- Kalicz Nándor*: Über die Frage der befestigten Siedlungen in Nord- und Ostungarn bis zum Beginn der Bronzezeit. AnnUBpSectHist 2. 1960. 251—260.
- Kalicz Nándor*: Védett telepek, erődítések problémája Észak- és Kelet-Magyarországon a bronzkor kezdetéig. RégDolg 2. 1960. 33—44.
- Kerek József*: Die Goldscheiben von Csáford. FA 12. 1960. 27—33. 3 t. 3 ill.
- Kerek József*: Гроблье кашног бакарног доба и енеолитско насеље у Сента. — Кésőrézkori temető és aeneolitikus telep Sentán. Rad, Novi Sad 7. 1958. 21—30, 30. 2 t. 7 ill.
- Kerek József*: Kelta edényégető kemence Ózdön. MiskMÉ 2. 1958. 79—81. 1 t. 2 ill.
- Köszegi Frigyes*: Angaben zu der Ausgestaltung und Entwicklung der Urnenfelderkultur in Ungarn. Diss. Auszug. RégDolg. 2. 1960. 95—96.
- Köszegi Frigyes*: Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit. (H A—B) ActaArchHung 12. 1960. 137—186. 14 t. 2 ill.
- Kozłowski Janusz Krysztof*: Ausgrabungen in der Petényi und Peskő Höhle (Bükk Gebirge). Avec un résumé français. Acta ArchCarp 1. 1958. 135—137, 138.
- B. Kutián Ida*—*Banner János*: Az internationalis des sciences préhistoriques et protohistoriques megbízásából 1959. október 5—12. közt Liblicén és Brnóban rendezett symposium és a hozzászólások nitrai konferencia. ArchÉrt 87. 1960. 66—67.
- Lantier R.* vide: *Vértés László*
- Lengyel Irina*: Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuitanovics Kultur. FA 12. 1960. 61—69. 3 ill.
- Makkay János*: Az újkenézi (cserepeskenézi) kelta leletek. — The Celtic finds in Újkenéz (Cserepeskenéz) NyMÉ 1. 1958. 24—29, 30. 3 t.
- Makkay László* vide: *Childe Vere Gordon*
- Meljukova A. I.* Az erdősteppés középső Dnyesztervidék szkíta korának emlékei. Ford. (MIA 64.) SzovRég 17. 1960. 151 p. 33 ill.
- Milojević Vladimir* vide: *Bóna István*
- Móra Ferec* vide: *Banner János*
- Mozsolics Amália* vide: *Feustel R.*
- Mozsolics Amália*: Die Herkunft der ältesten Hirschgeweihrensen. — Вопрос происхождения самых древних уил. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 125—135, (2). 2 t. 2 ill.
- Mozsolics Amália*: Der Tumulus von Nyírkársz—Gyulaháza. — Кремационная могила в Ныркарас—Дюла-

- хаза. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 113—123, (2). 4 t. 3 ill.
- Mozsolics Amália és Patay Pál vitája (válasz—viszon—válasz). ArchÉrt 87. 1960. 87—88.
- Mumifikált lovak egy altáji kurgánban. Éltud 15. 1960. 1598.
- Nemeskéri János vide: Gáspárdy G.
- Osanyin L. V. vide: Tóth Tibor
- Párducz Mihály: F. Fischer, Der spätlatenzeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgai), Stuttgart 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 254—255.
- Párducz Mihály: Hejőkeresztúri szkítakori lelet. Bökönyi Sándor: Függelék. MiskMÉ 2. 1958. 73—75, 75. 3 t. 1 ill.
- Patay Pál: A harangedény kultúra lelete Almásfüzitőn. — Памятник культуры колоколовидных кубков в Алмашфюзитё. (Резюме.) — A find of the Bellbeaker culture at Almásfüzitő. ArchÉrt 87. 1960. 194—197, 197, 198. 4 ill. 1 t.
- Patay Pál: A kállói kőpenge-lelet. — La trouvaille de lames de pierre près de la commune Kálló. FA 12. 1960. 15—19, 19—20. 4 ill.
- Patay Pál vide: Mozsolics Amália
- F. Petres Éva: Az alsószentiváni koravaskori temető. A Fejér megyei múzeumok évi jelentése 1957. évre. 63—70.
- F. Petres Éva: Székesfehérvári koravaskori kincs-lelet. — Der früheisenzeitliche Schatzfund von Székesfehérvár. FA 12. 1960. 35—41, 41—43. 2 t. 2 ill.
- Piggott Stuart: Neolithic and Bronze Age in East Europe. Antiquity 34. 1960. 285—294. — Hungary 285—288.
- Roska Márton: A drági (Dragu) csészés markolatú bronzkard. — Der Schalenknauhschwert von Drág (Dragu). Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 205—207, 207. 1 ill.
- Roska Márton: A nagybányai (Baia Mare) kőbalta. — Das Steinbeil von Nagybánya (Baia Mare, Kom. Szatmár). Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 41—42, 42. 1 ill.
- Srejavic D. J. Banner, Die Pécelér Kultur, Bp. 1956. (rec) Starinar N. S. 9—10. 1958—59. 395—397.
- Strouhal E. vide: Gáspárdy G.
- Székelly Zoltán: Adatok az erdélyi szkítakori leletek kérdéséhez. — Данные к вопросу о памятниках скифского времени в Трансильвании. Резюме. ArchÉrt 87. 1960. 42—46, 46. 6 ill.
- Topál György vide: Jánossy Dénes
- Torbrügge W. vide: Bóna István
- Uzsoki András: Adatok a dunántúli aranyosás történetéhez. — Details to the history of gold-washing in Transdanubia. Arrabona 1. 1959. 74—81, 82.
- Uzsoki András: Előzetes jelentés a Mosonszentmiklós—jánosházapusztai bronzkori temető ásátásának eredményéről. — Vorbericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen im bronzezeitlichen Gräberfeld von Mosonszentmiklós—Jánosházapuszta. Arrabona 1. 1959. 53—71, 72—73. 5 t. 6 ill.
- Vértés László: Aus Polen stammendes Silexmaterial im ungarischen Paläolithikum und Mesolithikum. Ein Beitrag zur Archäologie der Karpathen. — Skrowiec krzemienny pochodzenia polskiego w węgierskim paleolicie i mezolicie. Przyczynek do archeologii Karpat. Streszczenie. — Кремневое сырье польского происхождения в Венгерском палеолите и мезолите. Приложение к археологии Карпат. Резюме. ActaArchCarp 1. 1960. 167—169, 170—171, 171—172. 1 ill.
- Vértés László: H. Breuil—R. Lantier, Les hommes de la pierre ancienne (Paléolithique et mésolithique) 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 99—100.
- Vértés László: A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum őskőkori kísérleti kiállításának vezetője. Altsteinzeit. Eine experimentelle Ausstellung im Ungarischen Nationalmuseum. Bp. Egyetemi ny. 1960. 14 p. 8 t. (11 ill.)
- Vértés László: Das Mousterien in Ungarn. Eiszeitalter und Gegenwart. Öhringen 10. 1959. 21—40. 3 ill.
- Vértés László: Az őskőkori és átmeneti kőkori magyar szakkifejezései. ArchÉrt 87. 1960. 68—83. 8 t. 1 ill.
- Vértés László: Die Wandgravierungen in der Hillebrand Jenő-Höhle. FA 12. 1960. 3—11. 1 t. 3 ill.
- Werth E. vide: Hoffmann Tamás
- Klasszikus és keleti régészet — Archaeologia classica et orientalis
- Aistleitner József: Die mythologischen und kultischen Texte aus Ras Schamra. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 113 p. (Bibliotheca orientalis hungarica 8.) rec. Segert Stanislav: Archiv Orientální, Praha 28. 1960. 153—154.
- Alföldy Géza: F. Bömer, Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom. Erster Teil. Die wichtigsten Kulte und Religionen in Rom und im lateinischen Westen, Wiesbaden 1958. (rec.) AnTan 7. 1960. 108—113.
- Alföldy Géza: K. Kerényi, Die Herkunft der Dionysosreligion nach heutigem Stand der Forschung, Köln 1956. (rec.) AnTan 7. 1960. 100—102.
- Andrews A. vide: Sarkady János
- Antalfy György: Les relations internationales de l'Athènes esclavagiste. — Международные отношения рабовладельческих Афин. ActaUSzegedSectJurPol 5. 1958. 11—21.
- Áström Paul: Deux vases thériomorphes et une figurine de Chypre. — Két állatalakú edény és egy szobrocska Ciprusból. SzMK 15. 1960. 3—8, 68—70. 4 ill.
- Avgyijev V. I. Az ókori Kelet kutatásának 40 éve a Szovjetunióban. Ford. Hahn István. Bp. Tankönyvkiadó 1960. 73 p. (Egyetemi segédkönyv)
- Baklay Ervin: Report on a voyage of study to India 1956—57. IMÉ 3—4. 1959. 287—302. 10 ill.
- Banner János: Beitrag zu der Dissertation J. Harmattas „Parthische Sprachdenkmäler in Dura”. RégDolg 2. 1960. 125—129.
- Beazley J. D. vide: Szilágyi János György
- Benedicty Róbert: Hogyan foglalta el Alarich Rómát? AnTan 7. 1960. 75—81.
- Benedicty Róbert: Über die historische Glaubwürdigkeit einer Priskos-Stelle. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 21—22.
- Bernabo Brea Luigi: Odysseus nyomain Aiolos birodalmának földjén. ActaUnivSzeged SectAnt 3. (1960) 23 p.
- Bömer T. vide: Alföldy Géza
- Borzsák István (szerk.) Görög történeti chrestomathia. Bp. Tankönyvkiadó 1960. 292 p. 16 t. (Ókori történeti chrestomathia 2.)
- Buchheim Liselotte. A „húskötés” az óegyiptomi gyógyászatban. OrvostörtKözl 15—16. 1959. 127—152.
- Dobrovits Aladár: Egyiptomi benyomások. Valóság 2. 1960: 1. 92—98.
- Dohn T. vide: Szilágyi János György
- Endrei Walter: Az antik technika értékelésének revíziójáról. — On the re-assessment of Ancient technology. Summary. TörtSze 3. 1960. 116—118, 118.
- Erdélyi Gizella: Ulf Jantzen, Griechische Griff-Phialen. Berlin 1958. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 255.
- Falus Róbert (szerk.): Görög költők antológiája. Bp. Európa Kiadó 1959. 686 p. (A világirodalom klaszikusai)
- Ferenczy László: Pendzsikent művészi emlékei. Éltud 15. 1960. 206—210. 8 ill.
- Ferenczy László: Скульптура и живопись древнего Панджикента. Москва 1959. (rec.) MűvÉrt 9. 1960. 254—256.
- Frel Jiří: Remarques sur quelques monuments antiques. — Megjegyzések néhány antik tárghyhoz. SzMK 16. 1960. 41—49, 120—123. 6 ill.
- Gajdukevics V.—Kaposina Sz.: A helyi elemek kérdéséhez a Fekete-tenger északi partmelléke antik városainak kultúrájában. Ford. (SzovArh 15. 1952.) SzovMűvt 15. 1960. 99—122. 10 ill.
- Gilgames. Ékirásos akkád eposzok. Ford. Rákos Ferenc. Az utószót írta Komoróczy Géza. Bp. Magyar Helikon 1960. 256 p. 13 t.
- Günther R.: Etr. serve — lat. servus. Ein Deutungsversuch. — Этрускый serve и латинский servus. Резюме. ActaAntHung 8. 1960. 45—50., (2).
- Hahn István: A Holt-tengeri közösségtől az őskeresztény vagyonszövetségig. Világosság 1. 1960: 1. 8—17. 3 ill.

- Hahn István* : Ideológiai és politikai harc Julianus apostata halála körül. *AnTan* 6. 1959. 253—265.
- Hahn István* : Az időszámítás története. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 130 p. (Gondolattár 2.)
- Hahn István* : A római adószedés terminológiája egy rabbinikus szövegben. *AnTan* 7. 1960. 74.
- Hajnóczy Gyula* : Róma enciklopédiája. — Энциклопедия Рима. — Encyclopédie de Rome. — An encyclopaedia of Rome. — Eine Enzyklopädie von Rom. *MÉpm* 9. 1960 : 5. 10—16, (1), (2), (3), (4). 14 ill.
- Harmatta János* : Egy arameus papirusz. *MTAK* I. 16. 1960. 295—357.
- Harmatta János* : Hozzászólás az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály beszámolójának klasszika filológiai részéhez. *MTAK* I. 10. 1960. 223—228.
- Harmatta János* : Az Indus-kultúra története az újabb ásatások megvilágításában. *ArchÉrt* 87. 1960. 245—246.
- Harmatta János* vide: *Banner János et Trencsényi-Waldapfel Imre*
- Heichelheim Fritz* vide: *Neatby L. H.*
- Homérosz* : Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Ford. Devecseri Gábor. Bp. Magyar Helikon 1960. 1013 p. (Helikon klasszikusok)
- Horváth István Károly* vide: *Trencsényi-Waldapfel Imre*
- Horváth Tibor* : Három hét Irakban. *Valóság* 2. 1960 : 5. 91—97. 3 ill.
- Horváth Tibor* : Some recent acquisitions in the Francis Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts. *IMÉ* 3—4. 1959. 321—333. 13 ill.
- Jantzen Ulj* vide: *Erdélyi Gizella*
- Kaposina Sz.* vide: *Gajdukevics V.*
- Kaser Max* vide: *Pólay Elemér*
- Kerényi Károly* vide: *Alföldy Géza*
- Kirsten Ernst* vide: *Sarkady János*
- Kleberg Tönnes* vide: *Szabó Enéh*
- Komoróczy Géza* vide: *Gilgames*
- László Gyula* : Miklós Pál, A tunhuangi ezer Buddha barlangtemplomok, Bp. 1959. (rec.) *MűvtÉrt* 9. 1960. 253—254.
- Marcadé J.* vide: *Szilágyi János György*
- Marót Károly* : Die Anfänge der griechischen Literatur. Vorfragen. Übers. v. Árpád Szabó, Zoltán Paulinyi, András Deák. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 527 p. 7 t.
- Marót Károly* : Musen, Sirenen und Chariten. Autoreferat. *BiClOr* 5. 1960. 238—239.
- Marót Károly* : Odysseus—Ulixes. — *Ὀδυσσεύς*—Ulixes (Резюме) *ActaAntHung* 8. 1960. 1—6.
- Marót Károly* : Zur Entstehungsgeschichte der Odyssee. *L'Antiquité classique* 27. 1958. 328—336.
- Maróti Egon* : Beszámoló az altenburgi ókortörténeti kongresszusról. *AnTan* 7. 1960. 122—127.
- Maróti Egon* : Cicero válogatott művei, Bp. 1958. (rec.) *AnTan* 6. 1959. 136—139.
- Maróti Egon* : A kalózok szerepe Sextus Pompejus táborában. *AnTan* 6. 1959. 213—220.
- Maróti Egon* : Terentiana. *AnTan* 7. 1960. 27—36.
- Mathieu M. E.* : Theba és Memphis művészete az óegyiptomi XIX. dinasztia idején. *SzovMűvt* 15. 1960. 79—98.
- Mérei Gyula* : A babiloniaiak és asszírok orvostudománya, különös tekintettel az osztraka-leletek szövegére. *OrvostörtKözl* 6—7. 1957. 138—165.
- Regöly-Mérei Gyula* : Az Isis-tisztelet szerepe az óegyiptomi mágikus gyógyászatában. — Der Isis-Kult und die magische Heilkunde der alten Ägypter. *OrvostörtKözl* 14. 1959. 43—50, 129—137.
- Regöly-Mérei Gyula* : Az óegyiptomi orvostudomány mint az archaikus gyógyászat fejlődésének egyik típusa. *AnTan* 7. 1960. 1—14.
- Mihóczy László* : A hippokratészi corpus phthisiologiája. Резюме. Zusammenfassung. Summary. *OrvostörtKözl* 15—16. 1959. 183—198, 199—200, 200—201, 201—202.
- Miklós Pál* vide: *László Gyula*
- Murányiné Tóth Edith.* A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum újabb tibeti szerzeményei. *IMÉ* 3—4. 1959. 241—351. 8 ill.
- Neatby L. H.*—*Heichelheim F. M.* The early Roman currency in the light of recent research. — Древняя римская чеканка в свете новых исследований. (Резюме.) *ActaAntHung* 8. 1960. 51—85, (2).
- Palla Ákos* : Sibilla unguentaria a legújabb kutatás megvilágításában. — Sibilla unguentaria im Lichte der neuesten Forschung. *OrvostörtKözl* 14. 1959. 51—70, 138—158.
- A piruszi szoborleletek.* *ÉlTud* 15. 1960. 347—348. 4 ill.
- Plutarkhosz* : Három életrajz (Marius, Caesar, Cicero). Ford. Máthé Elek. Bp. Európa Könyvkiadó 1960. 206 p. (Világirodalmi kiskönyvtár)
- Pólay Elemér* : Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nell'sistema di diritto romani. *ActaUSzegedSectJurPol* 5. 1959:13. 27 p.
- Pólay Elemér* : Jogrendszerek az ókori Rómában. *ActaUSzegedSectJurPol* 7. 1960:2. 42 p.
- Pólay Elemér* : A római jogrendszer tagozódásának kérdése. *ActaUSzegedSectJurPol* 3. 1957:4. 31 p. Die Frage der Gliederung des römischen Rechtssystems. Autoreferat. *BiClOr* 4. 1959. 314—316. rec. *Kaser Max*: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung, Weimar 75. 1958. 488.
- Pólay Elemér* : A római végrendelet eredete. *ActaUSzegedSectJurPol* 2. 1957:3. 47 p.
- Réti Endre* : A hippokratészi filozófia. Резюме. Zusammenfassung. Ресюме. *OrvostörtKözl* 15—16. 1959. 153—174, 174—177, 177—180, 180—182.
- B. Révész Mária* : Beszámoló az erfurti klasszika-filológiai kongresszusról. *AnTan* 6. 1959. 313—314.
- Riemschneider Margarethe* : Der Gott im Faß. Бор в бочке. (Резюме.) *ActaAntHung* 8. 1960. 7—34. 4 ill.
- Riemschneider Margarethe* : Spielbrett und Spielbeutel im Antike und Mittelalter. *ActaEthnHung* 8. 1959. 309—326.
- Ritók Zsigmond* : Régi görög hétköznapiak. Szemelve nyek a görög művelődés forrásaiból. Összeállította, az előszót, magyarázatokat és jegyzeteket írta R. Zs. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 256 p. 16. t. (Európai antológia. Görögország)
- Sarkady János* : A. Andrews, The Greek tyrants. London 1956. (rec.) *AnTan* 6. 1959. 290—299.
- Sarkady János* : A demokrácia bölcsője. Feljegyzések, dokumentumok. Összeállította, az előszót, magyarázatot és jegyzeteket írta S. J. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 236 p. 12 t. (Európai antológia. Görögország)
- Sarkady János* : E. Kirsten, Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes, Bonn 1956. (rec.) *AnTan* 7. 1960. 102—104.
- Scheiber Sándor* : Bar Kochba szabadságharca az új régészeti leletek fényénél. *ÉlTud* 15. 1960. 925—926. 1 ill.
- Schultheisz Emil* : Pythia thermái. — Les thermes de Pythe. *OrvostörtKözl* 15—16. 1959. 203—209, 209—214.
- Seger Stanislaw* vide: *Aistleitner József.*
- Sprincz Emma* : Fragments de sarkophages antiques au Musée des Beaux-Arts. — A Szépművészeti Múzeum antik szarkofágtörédei. *SzMK.* 15. 1960. 9—26, 71—80. 10 ill.
- Stiehl R. Horaz C. IV. 8.* — Кармен IV. 8. Гораци. (Резюме.) *ActaAntHung* 8. 1960. 87—93, (3).
- Szabó Enéh* : T. Kleberg, Hotels, restaurants et cabarets dans l'antiquité romaine. Uppsala 1957. (rec.) *AnTan* 7. 1960. 114—115.
- Szádeczky-Kardoss Samu* : Három szöveggyűjtemény a régi latin nyelv és irodalom tanulmányozásához. I. Bp. Felsőoktatási jegyzetellátó vállalat 1958. 222 p.
- Szádeczky-Kardoss Samu* : Valerius Valentinus és a feliratos lex Tappula. *AnTan* 7. 1960. 60.
- Szepessy Tibor* : Die Aithiopika des Heliodoros und der griechische sophistische Liebesroman. Autoreferat. *BiClOr* 4. 1959. 300.
- Szepessy Tibor* : Iambulos und seine Utopie. Autoreferat. *BiClOr* 4. 1959. 343.
- Szergeszen Marija J.* Pompeji. Ford. Terényi István. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 382 p. 100 ill.

- Szilágyi János György* : J. D. Beazley, Attic black-figure vase painters. Oxford 1956. (rec.) AnTan 6. 1959. 307—310.
- Szilágyi János György* : T. Dohrn, Grundzüge etruskischer Kunst. Baden-Baden 1958. (rec.) AnTan 7. 1960. 106—108.
- Szilágyi János György* : J. Marcadé, Recueil des signatures de sculptures grecs, 1—2. Paris 1933. (rec.) AnTan 7. 1960. 104—105.
- Szilágyi János György* : Vases provenant de l'atelier du peintre C. A.—A. C. A. festő műhelyéből. SzMK 16. 1960. 21—40, 112—119. 15 ill.
- B. Thomas Edith* : A nubiai műemlékek megmentéséről. ArchÉrt 87. 1960. 245.
- Tóttössy Csaba* : Pancsatantra azaz Ötös könyv. Bp. 1959. (rec.) AnTan 7. 1960. 97—98.
- Trencsényi-Waldapfel Imre* : Mitológia. Lényegesen átdolgozott és bővített 4. kiadás. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 420 p. (64 t.)
- Trencsényi-Waldapfel Imre* : A vallástörténet néhány időszaki kérdése. MTud 67. 1960. 193—207.
- Trencsényi-Waldapfel Imre* : Vallástörténeti tanulmányok. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 536 p. 29 t. rec. *Dömötör Tekla* : Valóság 2. 1960. 4. 114—115., *Harmatta János* : MTud 67. 1960. 437—440., *Horváth István Károly* : MTAI I. 16. 1960. 436—441.
- Újabb ásatások az ókori Olympiában*. Éltud 15. 1960. 1117—1119. 6. ill.
- Ürögdi György* : A fiscus Caesaris alapításához. AnTan 7. 1960. 61—68.
- Varga Edith* : Contributions à l'histoire des modèles de sculpture en stuc de l'ancienne Égypte. — Az óegyiptomi stukkó szobrászművészet történetéhez. SzMK 16. 1960. 1—20, 101—111. 11 ill.
- Visky Károly* : La qualifica della medicina e dell'architettura nelle fonti del diritto romano. Iura, Napoli 10. 1959. 24—66.
- Wessetzky Vilmos* : Az egyiptológiai magángyűjtemények történetéhez. AnTan 7. 1960. 120—121.
- Wessetzky Vilmos* : Ein koptisches Handschriftenfragment der Merkurioslegende. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 240.
- Wessetzky Vilmos* : Peteese démotikus beadványa és családtörténete. (Egyiptomi szövegfordítás) AnTan 7. 1960. 133—161.
- Wessetzky Vilmos* : A Rylands Papyri IX. 5/5. magyarázatához. Adalék a Blemmyes kérdéshez. AnTan 6. 1959. 266—270.
- Zlinszky János* : Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht. — К вопросу исчезновения в римском праве. (Резюме.) ActaAntHung 8. 1960. 95—132.
- Provinciális régészet — Saecula imperii romani*
- Alföldy Géza* : Kelta gyógyító istenségek tisztelete a római Pannóniában. ÖrvostörtKözl 17. 1960. 105—110.
- Alföldy Géza* : Kriegsordnung der Donaulegionen gegen Ende des I. Jahrhunderts. Diss. Auszug. RégDolg 2. 1960. 96—98.
- Alföldy Géza* : J. Mertens, Les routes romaines de la Belgique. Bruxelles 1957. (rec.) AnTan 7. 1960. 116—117.
- Alföldy Géza* : Pannonici augures. AnTan 7. 1960. 37—52. — In deutscher Sprache. Резюме по русски ActaAntHung 8. 1960. 145—164. (4.)
- Alföldy Géza* : M. Pavan, Recherche sulla provincia romana di Dalmazia. Venezia 1958. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 108.
- Alföldy Géza* vide: *Mócsy András*
- Barkóczi László* : Későrómai temető Pilismaróton. — Ein spätromisches Gräberfeld in Pilismarót. FA 12. 1960. 111—129, 129—132. 4 t. 6 ill.
- Barkóczi László* : Szarmata-roxolán áttelepítések a Dunamedencében. AnTan 6. 1959. 244—252.
- Barkóczi László* vide: *Mócsy András*
- Berényi László* : Római kori orgona. Újabb feltárások Aquincumban. Éltud 15. 1960. 1661—1662. 2 ill.
- Bíróné Sey Katalin* : A szombathelyi koracsászárkori denárlelet. — Ein Denarfund aus der frühen Kaiserzeit in Szombathely. FA 12. 1960. 75—88, 88—89. 2 t.
- Bogaers J. E. A. Th.* vide: *Szilágyi János*
- B. Bónis Éva* : Römerzeitliche Gräber in Halimba (Komitat Veszprém). FA 12. 1960. 96—110. 5 t. 7 ill.
- Braemer F.* vide: *Szilágyi János*
- Sz. Burger Alice* : Abhandlungen über pannonische Steinmetzarbeiten. Diss. Auszug. RégDolg 2. 1960. 98—100.
- Sz. Burger Alice* : Opferszenen auf pannonischen Grabdenkmälern. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 303—306.
- Czuth Béla—Szádeczky-Kardoss Samu* : Die Bagauden in den Alpen. Autoreferat. BiClOr 4. 1959. 280—281.
- Fitz Jenő* : Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien 202. u. Z. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 6—9.
- Fitz Jenő* : L. Cassius Pius Marcellinus (avec un résumé français). ArchÉrt 87. 1960. 130—134, 134—135.
- Fitz Jenő* : Dalmatia római helytartóinak kérdéséhez. A. Jagenteufel, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian. Wien 1958. (rec.) AnTan 7. 1960. 91—93.
- Fitz Jenő* : Der Einbruch der Langobarden und Obier im Jahre 166/167. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 137—139.
- Fitz Jenő* : La fuite d'Iphigénie et d'Oreste devant les Taures. A Fejér megyei múzeumok évi jelentése 1957. évre. 71—73. 1 t.
- Fitz Jenő* : Gorsium. Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Supplementband IX. (1 p.)
- Fitz Jenő* : Gorsium. A táci római kori ásatások. — Ausgrabungen und Funde. (Zusammenfassung.) Székesfehérvár: Fejér megyei idegenforgalmi hivatal 1960. 63 p. 41 ill.
- Fitz Jenő* : Limes Romanus Konferenz Nitra, Bratislava 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 104—105., Gnomon, Berlin 32. 1960. 480—481.
- Fitz Jenő* : L. Cornelius Felix Plotianus (in deutscher Sprache). A Fejér megyei múzeumok évi jelentése 1957. évre. 75—78.
- Fitz Jenő* : Septimius Severus-kori denárlelet Mór—Felsődobosról. — Une trouvaille de deniers de Mór—Felsődobos de l'époque de Septime Sévère. NK 58—59. 1959—60. 16—22, 84—85.
- Fitz Jenő* : Zur Frage der kaiserzeitlichen Hügelgräber in Pannonien. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 306—308.
- Gazdapusztai Gyula* : Dák-szarmata kori temető és telep Hódmezővásárhely—Kakasszéken. — Могильный и стоянка эпохи великого переселения народов в Ход-мезёвашархей.—Какашсеке. (Резюме.) ArchÉrt 87. 160. 47—50, 50. 4 t. 1 ill.
- Hahn István* : A rabszolgartató rend válsága a római birodalom nyugati tartományaiban. — E. M. Штаерман, Кризис рабовладельческого строя в западных провинциях римской империи. Москва 1957. (rec.) Sz 94. 1960. 381—384.
- Hajnóczy Gyula* vide: *Póczy Klára*
- Jagenteufel A.* vide: *Fitz Jenő*
- Kaba Melinda* : Keltisch-eraviskische Siedlungen in Aquincum. Diss. Auszug. RégDolg 2. 1960. 100—102.
- Kádár Zoltán* : Adatok a Dunavidéki későantik ezüst-érmék problematikájához. — Data illustrating the problems of late Roman silver vessels in the Danube region. FA 12. 1960. 133—141, 141—143. 1 t. 1 ill.
- Kádár Zoltán* : L. Aelius Caesar arcképszoobra Savariában. — Ein Porträt des L. Aelius Caesar in Savaria. ArchÉrt 87. 1960. 16—20, 21. 2 t. 3 ill.
- Kádár Zoltán* : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien. München 1957. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 256—257.
- Kádár Zoltán* : Venus Victrix ábrázolása a császárkori érmeiken. — La représentation de Venus Victrix sur les médailles de l'empire romain. NK 58—59. 1959—60. 7—15, 83—84. 1 t.

- Kanozsay Margit—Szentlélek Tihámér*: A kádártai ásatás. — Ausgrabungen in Kádárta. I. közlemény — Bericht. RégDolg 2. 1960. 67—73, 75—82. 7 t.
- Kerényi András*: Emanuela Nohajlová—Prátová, Nálezy minci v Čechách na Moravě a ve Slezsku. (rec.) NK 58—59. 1959—60. 79.
- Kerényi András*: Sztálinvárosi kelta éremlelet. — Trouvaillies de médailles celtiques à Sztálinváros (Intercisa). NK 58—59. 1959—60. 3—6, 83. 1 t.
- Kiss Ákos*: Balaton-környéki római épülettagozatok. — Membres d'architecture romains de la région du Balaton. Résumé. ArchÉrt 87. 1960. 210—220, 220—221. 3 t. 9. ill.
- Kiss Ákos*: Ein römischer Grabstein aus Szentpéterfa. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 174—175.
- Kiss Ákos*: A mozaikkészítés néhány kérdéséről. IMÉ 3—4. 1959. 101—110. 5 ill.
- Kiss Ákos*: K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland, Berlin. 1959. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 105—107.
- Kiss Ákos*: H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule I. Province de Belgique. Paris 1957. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 107—108.
- Kolosovszkaja Ju. K.* Dacia romanizációjáról. Fordítás (VDI 1957:1) SzovRég 16. 1960. 1—38.
- Korszunskij A. R.* A bagauda mozgalom. Fordítás (VDI 1957:4.) SzovRég 16. 1960. 67—100.
- Kurz K.* Methodische Bemerkungen zum Studium der Kollegien im Donaubegebiet. — Методические примечания к изучению коллегии в придунайской зоне. (Резюме.) ActaAntHung 8. 1960. 133—144, (3).
- Mertens J.* vide: *Alföldy Géza*
- Mócsy András*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959. rec. *Alföldy Géza*: ActaArchHung 12. 1960. 361—363., ArchÉrt 87. 1960. 96—98. *Barkóczy László*: MTAK II. 10. 1960. 167—170., *Braumüller Hermann*: Carinthia I. 150. 1960. 480., *Vidman L.*: Listy filologické, Praha 83. 1960. 359—361.
- Mócsy András*: Pannónia és a római birodalom válságának kezdetei. Pavel Oliva, Pannonie a počátky krize rimského imperia. Praha 1959. (rec.) Sz 94. 1960. 391—393.
- Nagy Tibor*: Zur Geschichte des Epona-Kultes. Autoreferat. BiClOr 5. 1960. 51—52.
- Nohejlová-Prátová Emanuela* vide: *Kerényi András*
- Oliva Pavel* vide: *Mócsy András*
- Pál Imre*: A római császárkor görög kolonialis vereteinek ismertetése. 3. folytatás. Az Érem 16. 1960. 217—220.
- Párducz Mihály*: Koraszarmata sírok Csanyteleken. — Early Sarmatian graves at Csanytelek. FA 12. 1960. 71—74, 74. 1 t. 2 ill.
- Párducz Mihály*: Megjegyzések a Hódmezővásárhelyi kasszák szarmatakori lelet értékeléséhez. — Замечания к оценке памятников сарматского времени в Ходмезёвашархей—Какашсеке. (Резюме.) ArchÉrt 87. 1960. 51, 51.
- Parlasca Klaus* vide: *Kiss Ákos*
- Pavan Massimiliano* vide: *Alföldy Géza*
- Pekáry Tamás*: J. Szilágyi, Aquincum. Bp. 1956. (rec.) JSGU 47. 1958—59. 269—272.
- Sz. Póczy Klára—Hajmóczy Gyula*: Római fürdők Budán. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 44 p. 33 ill. (Műemlékeink)
- Pólay Elemér*: Három munkabérszerződés a római Dáciából. ActaUSzegedSectJurPol 4. 1958:5. 1—38., Autoreferat: Drei Arbeitsverträge aus dem römischen Dakien. BiClOr 5. 1960. 240—241.
- Rigler László*: Közegészségügy a Komárom megyei limes vonalon (különös tekintettel a dorogi járásra). Dorog: Tájémuzeum 1960. 15 p. 6 ill.
- Sági Károly*: Die spätromische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. — Этнический состав населения окрестности г. Кестхей в позднеримского эпоху. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 187—256, (2). 5 t. 68 ill.
- Salamon Ágnes*: Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit. I. Arka. FA 12. 1960. 145—159. 1 t. 7 ill. vide: *Török Gyula*
- Schleicher Aladár*: Rómaikori ipartelep maradványai Tokodon. Éltud 15. 1960. 1499—1500. 3 ill.
- Schleicher Aladár*: Rómaikori kemencék és leletek Tokodról. Kohászati Lapok 1960:8. 1—13. 17 t.
- Schoppa H.* vide: *Kádár Zoltán*
- Soproni Sándor*: Későrómai őrtorony Esztergom határában. — Ein spätromischer Wachturm in der Umgebung von Esztergom. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 207—209, 209. 1 t. 1 ill.
- Staerman E. M.* vide: *Hahn István*
- Stern Henri* vide: *Kiss Ákos*
- Szádeczky-Kardoss Samu* vide: *Czuth Béla*
- Szentlélek Tihámér*: A szombathelyi Isis-szentély. — Isis Heiligtum von Szombathely. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 36 p. 21 ill. (Műemlékeink)
- Szentlélek Tihámér* vide: *Kanozsay Margit*
- Szepessy Géza*: Római telep a Tokod—Erzsébet aknai iszapgödörnél. Dorog: Tájémuzeum 1959. 7. p. 5 t. (Ismeretterjesztő füzetek 5.)
- Szepessy Géza*: Római téglabélyegek a dorogi szénmedencében. Inscriptiones tegularum Dorogi Szénmedence. Dorog: Tájémuzeum 1959. 8 p. 28 ill. (Ismeretterjesztő füzetek 5.)
- Szilágyi János*: Adatok az átlagos élettartam kérdéshez Aquincumban és Pannónia más részeiben II. Túlélési táblázatok. AnTan 6. 1959. 221—243.
- Szilágyi János*: J. E. A. Th. Bogaers, De gallo-romainse tempels in der Over-Betuwe, s'Gravenhage 1955. (rec.) AnTan 7. 1960. 115—116.
- Szilágyi János*: F. Braemer, Les stèles funéraires à personnages de bordeaux I—III siècles. Paris 1959. (rec.) AnTan 7. 1960. 115.
- Szilágyi János*: Limesstudien. Basel 1957. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 258—259.
- Szilágyi János* vide: *Pekáry Tamás*
- B. Thomas Edit*: Az Isis-kultusz egy emléke Scarbantiából. AnTan 7. 1960. 69—73. 4 ill.
- B. Thomas Edit*: Rómaikori istenvilág Pannóniában. Belsőszülött és „klasszikus” istenek. Világosság 1. 1960:2. 16—23. 7 ill.
- B. Thomas Edit*: Споменици култа Афродите Кабепре у дунавским провинцијам царских времена. — Denkmäler des Kultes Aphrodite Kabeire in den Donau-provinzen zur Zeit des Kaisertums. RadNoviSad 7. 1958. 31—40, 40. 5 ill.
- Török Gyula*: Funde von NO-Ungarn. II. Garadna. FA 12. 1960. 160—171. 7 t. 4 ill. vide: *Salamon Ágnes*
- Visky Károly*: Adatok a római Scarbantia jogi életéről. SSz 14. 1960. 126—142. 1 ill.
- Népvándorlaskor. Koraközépkor. Magyar őstörténet — Aetas migrationum. Origines Hungarorum*
- Acsádi Gyula—Nemeskéri János*: La population de Székesfehérvár X^e et XIe siècles. TerMÉ 51. 1959. 493—564. (8 t.) 7 ill.
- Anda Tibor*: Árpád-kori érvágó-scarifikáló eszköz. — A bloodletting and scarifying tool from the age of the Arpads. Summary. ArchÉrt 87. 1960. 221—223, 224. 5 ill.
- Artamonov M. I.* Szarkel—Belaja—Vezsa. (Fordítás: MIA 62. 1958.) SzovRég 16. 1960. 39—65. 36. ill.
- Bence József*: Ósmagyar motívumok orvostörténeti maradványainkban. Resumé. Zusammenfassung. Summary. OrvostörtKözl 17. 1960. 65—90, 90—91, 91—92, 92. 1 ill.
- Bökönyi Sándor*: Honfoglaló lókoponyák a nyíregyházi múzeumban. — Crani da cavallo dell'epoca della conquista della patria nel Museo di Nyíregyháza. NyMÉ 1. 1958. 88—96, 97. 3 t.
- Bóna István*: VI. századi germán temető Hegykőn. — Gräberfeld aus dem VI. Jahrhundert in Hegykő (Komitat Győr—Sopron). Vorläufiger Bericht. Auszug. SSz 14. 1960. 233—241, 241. 4 ill.
- Bóna István*: Langobardische Grabstätten in Kápolnásnyék und Rácalmás. A Fejér megyei múzeumok évi jelentése 1957 évre. 79—81.

- Csallány Dezső* : A gepidák régészeti emlékei a Kárpát-medencében. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1960. 17 p.
- Csallány Dezső* : Hamvasztásos és esontvázas hún temetkezések a Felső-Tisza vidékén. — Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiß. Auszug. MiskMÉ 2. 1958. 83—97, 93—95. 2 t. 1 ill.
- Csallány Dezső* : Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. — Avarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár. — Аварские находки в комитате Саболич-Сатмар. NYMÉ 1. 1958. 31—83, 84—85, 86—87, 20 t. 10 ill.
- Csemegi József* : Motringfonat, láncereszt, hurkoskereszt. Múvtörttan 1960. 7—33. 24 ill.
- Czegledy Károly* : Nyugati türk eredetű máltóságnevek. Névtudvizsg 119—125.
- Czegledy Károly* : Oszmán apósa Anonymusnál. MNy 55. 1959. 519.
- Dercsényi Dezső* : Képes krónika. Bp. 1950. (rec.) Múvt-Ért 9. 1960. 152—153.
- Dercsényi Dezső* : Népvándorláskori és preromán művészet. Bp. Gondolat Kiadó 1960. 56 p. (Művészettörténet 18.)
- Dercsényi Dezső* vide: *Győrffy György*
- Dienes István* : Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. — Могилы венгров завоевателей родины в Надькёрёше. Резюме. — Gräber landnehmenden Ungarn in Nagykőrös. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 177—186, 186, 187. 2 t. 10 ill.
- Dienes István—László Gyula* : Beszélgetések a magyarok elődeiről. Bp. MNM Történeti Múzeum 1960. 25 p. 14 t. 1 melléklet
- Diószegi Vilmos* : A karagasz sámándob készítmódja. NéprKözl 4. 1959. 17—34. 11 ill.
- Diószegi Vilmos* : A karagasz sámánhit etnikus egyöntetűségének kérdése. — Вопросы этнической однородности шаманизма у карасов. NéprÉrt 41. 1959. 145—193, 193—194. 28 ill.
- Diószegi Vilmos* : A magyar néphagyomány és a sámánhit kapcsolatai. — Die Andenken des Schamanismus in der ungarischen Volkskultur. Műveltség és hagyomány. Debrecen 1960. 269—290, 291—292.
- Diószegi Vilmos* : Sámánok nyomában Szibéria földjén. Egy néprajzi kutatás története. Bp. Magvető 1960. 252 p. 26 ill.
- Diószegi Vilmos* : A szegény sámán sámánvá válása. NéprKözl 4. 1959. 222—232.
- Diószegi Vilmos* : Die Typen und interethnischen Beziehungen der Schamanentrommeln bei den Selkuten (Ostjak—Samojeden). ActaEthnHung 9. 1960. 159—179. 13 ill.
- Diószegi Vilmos* : Urali párhuzamok táltosaink „felesleges csont” képzetéhez. Ethn. 71. 1960. 455—457. 3 ill.
- Diószegi Vilmos* : Der Werdegang zum Schamanen bei den nordöstlichen Sojoten. ActaEthnHung 8. 1959. 269—291. 11 ill.
- Diószegi Vilmos* vide: *U. Köhalmi Katalin*
- Erdélyi István* : A honfoglaló magyarság régészeti emléktanyaga keleteurópai kapcsolatainak néhány kérdéséről. — О некоторых вопросах восточно-европейских связей археологических памятников венгров завоевателей родины. Резюме. — Über einige Fragen der osteuropäischen Beziehungen des archäologischen Denkmalmaterials der landnehmenden Ungarn. ArchÉrt 87. 1960. 169—175, 175, 176.
- K. Éry Kinga* vide: *Nemeskéri János*
- Ferenczy László* : Вопросы хронологии некоторых кавказских спорадических находок коллекции Зичи. IMÉ 3—4. 1959. 303—317. 3 t.
- Gazdapusztai Gyula* : A Kaukázus régi törzsei és népcsoportjai. — Древние племена и народности Кавказа. Москва 1958. (МИА 68.) (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 103—104.
- Grierson Philip* vide: *Huszár Lajos*
- Grumel V.* vide: *Moravcsik Gyula*
- Győrffy György* : Árpád vezértársa Kurszán. Éltud 15. 1960. 259—262. 3 ill.
- Győrffy György* : Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. — Численность и плотность населения в Венгрии до начала XIV. в. Резюме. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 31 p. (Studia Historica 42.)
- Győrffy György* : Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 168 p. 15 t. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára) rec. *Dercsényi Dezső* : Múvt-Ért 9. 1960. 256—257.
- Győrffy György* : A magyar törzsi helynevek. Névtudvizsg 27—34.
- Hajdu Péter* : A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958. (rec.) MNyelvőr 83. 1959. 361—362.
- Harmatta János* : Adatok az avar hring kérdéséhez. ArchÉrt 87. 1960. 63—64.
- Heckenast Gusztáv* : A szláv vaskohászat alapjai Csehországban. Radomir Pleiner, Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. (rec.) TörtSzle 3. 1960. 149—151.
- Hegedűs Zoltán* : Honfoglaláskori vastárgyak és salakok metallográfiai vizsgálatának tanulságai. — Выводы металлографического анализа железных предметов и шлаков IX—X. вв. н. э. (Резюме.) TörtSzle 3. 1960. 119—129., 129. 3 t. 3 ill.
- Horváth János ifj.* : Die Entstehungszeit der Grossen Legende des Bischofs Gerhard. — Время возникновения Большой легенды об епископе Геллерте. (Резюме.) ActaAntHung 8. 1960. 185—219.
- Huszár Lajos* : Philip Grierson, Sylloge of coins of the British Isles. Fitzwilliam Museum Cambridge. Part I. Ancient British and Anglo-Saxon coins, London 1958. (rec.) NK 58—59. 1959—60. 76.
- Iglói Endre* : Az orosz őskronika (Повесть временных лет) magyar vonatkozású helyeiről. — Отражение русско-венгерских исторических связей в «повесть временных лет». ActaUdebreceen 5. 1958. 47—79, 79—80.
- Kassai Géza* : Az Anonymus kódex keletkezéséhez. — The symbols in the initial P in the Gesta Hungarorum by Anonymus. MKszle 76. 1960. 149—175, 166—167. 8 t.
- Knieza István* : A szlovák helynévtípusok kronológiája. Névtudvizsg 19—26.
- U. Köhalmi Katalin* : Diószegi V. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958. (Rez. in deutscher Sprache) ActaOrHung 10. 1960. 314—317.
- Körök József* vide: *Körög Ilona*
- Korompay Bertalan* : Die finnisch-ugrische Ethnologie. — Финноугорская этнология. (Резюме.) Acta LingHung 10. 1960. 131—180, 180.
- Kovalovszki Júlia* : A szarvasi honfoglaláskori ezüst karperec. — Das Silberarmband von Szarvas aus der Zeit der Landnahme. FA 12. 1960. 173—180, 181—182. 1 t. 1 ill.
- L. Körög Ilona* : Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. — Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 136—166, 166—168. 20 ill.
- Körög Ilona—Körök József* : Le cimetière de l'époque avar de Csóka (Čoka). — Могильник аварской эпохи у с. Чока. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 257—297, (2). 14 t. 6. ill.
- Kralovánszky Alán* : Embertani adatok és módszerek újabb alkalmazási lehetőségei a régészetben. — Neue Anwendungsmöglichkeiten von anthropologischen Daten und Methoden in der Archäologie. Zusammenfassung. AnthroK 3. 1959. 17—31, 31. 11 ill.
- Kralovánszky Alán* vide: *Nemeskéri János*
- László Gyula* : Bestattungsgebräuche der landnehmenden Magyaren. RégDolg 2. 1960. 83—93. 2 t.
- László Gyula* vide: *Dienes István*
- Lederer Emma* : La structure de la société hongroise du début du moyen-âge. — Общественный строй Венгрии в ранние средние века. Резюме. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 23 p. (Studia Historica 45.)
- Levin M. G.* vide: *Tóth Tibor*
- Liget Lajos* : Moravcsik Gy. Byzantinoturcica I—II. 2. Aufl. Berlin 1958. (rec. en français) ActaOrHung 10. 1960. 301—307.
- Mihajlov* : Lezártult a madarai lovas eredete körüli vita.

- A bolgár tud. akadémia külön bizottsága bolgár-türk eredetűnek nyilvánította. *Éltud* 15. 1960. 1533. 1 ill.
- Moór Elemér*: Die Ausbildung des ungarischen Volkes im Lichte der Laut- und Wortgeschichte. (VII.) — Формирование древневенгерского народа в свете истории звуков и слов. Резюме. *ActaLingHung* 10. 1960. 383—421, 421.
- Moór Elemér* vide: *Pais Dezső*
- Moravcsik Gyula*: Byzantinische Chroniken über die Ungarn vor der Landnahme. Autoreferat. *BiClOr* 5. 1960. 3.
- Moravcsik Gyula*: V. Grumel, Traité d'études byzantines I. La chronologie. Paris 1958. (rec.) *AnTan* 6. 1959. 310—311.
- Moravcsik Gyula* vide: *Ligeti Lajos*
- Nemeskéri János*—*K. Éry Kinga*—*Kralovánszky Alán*: A magyarországi jelképes trepanáció. — Symbolically trephined skulls in Hungary. *AnthroK* 4. 1960. 1—30, 30—32. 14 t.
- Németh Gyula* vide: *Zgusta L.*
- Osanin L. V.* vide: *Tóth Tibor*
- Pais Dezső*: Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. *Névtudvizsg* 93—105. Hozzászólás: *Moór Elemér*, 116—119.
- Palla Ákos*: A „szkita cserga”-ról. *OrvostörtKözl* 8—9. 1958. 218—232.
- Papp László*: Beszámoló az Árpád-kori személynévszótár munkálatairól. *Névtudvizsg* 126—131.
- Perényi József*: A honfoglalás előtt elszakadt magyarokról. *Éltud* 15. 1960. 967—970. 1 ill.
- Pleiner Radomir* vide: *Heckenast Gusztáv*
- Pletneva Sz. A.* Besenyők, torkok és polovecek a dél-országi steppéken. (Ford. MIA 62. 1958.) *Szov-Rég* 16. 1960. 101—162. 38 ill.
- Radnóti Aladár*: Bemerkungen zur Darstellung der awarenzeitlichen Riemenzunge aus Mártély. Autoreferat. *BiClOr* 4. 1959. 348.
- Rásonyi László*: A székel név eredete. *MNy* 56. 1960. 186—194.
- Sági Károly*: A vörsi langobard temető. — Das langobardische Gräberfeld in Vörs. Auszug. *ArchÉrt* 87. 1960. 52—60, 60. 6 t. 8 ill.
- Simonyi Dezső*: Sull'origine del toponimo „Quinque Ecclesiae” di Pécs. — О происхождении названия города Печ „Quinque Ecclesiae”. (Резюме.) *ActaAntHung* 8. 1960. 165—184. (4—5.)
- Sós Agnes*: Über die Bevölkerung Transdanubiens im 9. Jahrhundert und die Frage der Frankenherrschaft im Spiegel neuerer Ausgrabungen. Diss. Auszug. *RégDolg* 2. 1960. 102—104.
- Szegedy Emil*: Beiträge zur Metalltechnik der IX—XI. Jahrhunderte in Ungarn. *ActaArchHung* 12. 1960. 299—330. 75 ill.
- Szöke Béla*: Az avarok hringje. — Le hring des avars. Résumé. *ArchÉrt* 87. 1960. 61—63, 63.
- Szöke Béla*: Fejezetek Győr koraközépkori történetéből. — Études sur l'histoire de la cité de Győr au moyen âge. *Arrabona* 1. 1959. 83—99, 100. 3 ill.
- Szöke Béla*: Győr nevééről. — Győr der ungarische Name der Stadt Raab. — Sur le nom de Győr. *Arrabona* 2. 1960. 13—21, 21, 21.
- Szöke Béla*: Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit. *StuSl* 6. 1960. 75—112. 5 ill.
- Szöke Béla* vide: *Uzsoki András*
- Tóth Tibor*: Beszámoló Urál-vidéki tanulmányutamról. *AnthroK* 3. 1959. 71—74.
- Tóth Tibor*: Közép-Ázsia lakosságának embertani összetétele és népeinek etnogeneze. J. B. Ошанин, Антропологический состав населения Средней Азии и этногенезис ее народов. 1—3. Ереван 1957—59 (rec.) *AnthroK* 4. 1960. 47—50.
- Tóth Tibor*: A Távolság-Kelet népeinek etnikai antropológiája és etnogenezisük problémái. M. G. Левин, Этническая антропология и проблемы этногенезиса народов Дальнего Востока, Москва 1958. (rec.) *AnthroK* 3. 1959. 146—149.
- Tóth Tibor*: Profilation horizontale du crane facial de la population ancienne et contemporaine de la Hongrie. Problème de l'origine des hongrois. Avant-propos par J. Nemeskéri. *CranHung* 3. 1958. 3—26. 21 t.
- Tóth Tibor*: Tanulmányút a Szovjetunióban (1959). *AnthroK* 3. 1959. 135—140.
- Uzsoki András*—*Szöke Béla*: Honfoglaláskori magyar sírok Páliban. — Hungarian graves from the age of the Conquest at Páli. *Arrabona* 2. 1960. 5—9, 9. 2 t. 1 mell.
- Wassilewitsch G.* Ursprung der Gesänge, Tänze, Spiele, Legendenerzählungen und des Schamanismus bei den Evenki. *ActaEthnHung* 9. 1960. 147—157.
- Zgusta L. J.* Németh, Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen. (rec.) *ArchivOrientalni, Praha* 28. 1960. 332—333.
- Középkor. Műemlékek — Antiquitates et monumenta mediæ ævi*
- Balassa Iván*: Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez. *BorsSzle* 4. 1960. 89—97. 10 ill.
- Banner János*: Beitrag zu dem Vortrag L. Gerős „Problematik des ungarischen Kunstdenkmalschutzes”. *RégDolg* 2. 1960. 105—111.
- Belényesi Márta*: Über die mittelalterlichen Forschungen in der ungarischen Volkskunde. *ActEthnHung* 9. 1960. 203—212.
- Benda Kálmán*: Szabó P. Z.—Ruzsás L. A török Pécs, 1958. (rec.) *Sz* 94. 1960. 432.
- Bendefy László*: Középkori hossz- és területmértékek. — Средневековые венгерские меры длины и площади. Резюме. — Mesures de longueur et de surface hongroises au moyen âge. Résumé. — Hungarian linear and square measures in the Middle Age. Summary. — Ungarische Längen- und Flächenmaße im Mittelalter. Zusammenfassung. *Makkai L.* Fejezetek a magyar mérésügy történetéből 45—93, 93—94, 94—95, 95—96, 96—97.
- Bökönyi Sándor*: Zwei Trinkbecher aus Wisenthörnern. *Fa* 12. 1960. 273—279. 1 t. 1 ill.
- Cibulka Josef* vide: *Dercsényi Dezső*
- Csemegi József*: „Műemlékeink”, kiadja a Képzőművészeti Alap Kiadványai. (rec.) *Művészet* 1. 1960. 5. 45. 1 ill.
- Csillag Ferenc* vide: *Huszár Lajos*
- Czigány Béla*: Győr műemlékvédelmének történeti vázlata. — Исторический очерк защиты художественных памятников. *Arrabona* 1. 1959. 151—157 158. 2 ill.
- Dandó Antal*: Cesare Gamberini di Scarfea. Le imitazioni e le contraffazioni monetarie nel mondo. Parte terza. Le principali imitazioni e contraffazioni italiane e straniere di monete de zecche italiane medioevali e moderne. *Bologna* 1956. (rec.) *NK* 58—59. 1959—60. 79—80.
- Dercsényi Dezső*: Cibulka Josef, Velkomoravsky kostel v Modre u Velehradu, Praha 1958. (rec.) *MűvtÉrt* 8. 1959. 322—323.
- Dercsényi Dezső*: A magyar műemlékvédelem tíz éve. *Művéd* 4. 1960. 1—7. 4 ill.
- Dümmerling Ödön*: A kismartoni középkori vár. *SSz* 14. 1960. 80—87. 5 ill.
- Entz Géza*: A boroszlói városháza Mátyás-arc képei. *MűvtÉrt* 9. 1960. 191—196. 9 ill.
- Entz Géza*: Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye. — La peinture à lion de la chapelle royale d'Esztergom. *AnnStrig* 1. 1960. 5—9, 9—10. 4 t.
- Entz Géza*: Deux pierres sculptées à décor de palmettes de Szód. — Két palmettadíszes kő Szódról. *SzMK* 15. 1960. 27—33, 81—84. 3 ill.
- Entz Géza*: A magyarországi gótika kutatásának legújabb eredményei. *MűvtÉrt* 8. 1959. 304—311.
- Entz Géza* vide: *Rózsa György*
- Éri István*: A kisvárdai vár reneszánszfaragványtöredékei. — Frammenti sculturali rinascimento del castello di Kisvárd. *NyMé.* 1. 1958. 129—142, 143. 2 t. 6 ill.

- Eszlár Éva* : Az esztergomi Keresztény Múzeum egyik XV. századi szobortörredékének mestere. MűvtÉrt 9. 1960. 101—105. 6 ill.
- Eszlár Éva* vide: *Huszár Lajos*
- Fehér Géza* íff.: Parádi Nándor: Esztergom—Szenttamáshegyi 1956. évi törökkori kutatások. — Fouilles pratiquées près Esztergom à Szenttamáshegy. AnnStrig 1. 1960. 35—43, 43—44. 3 t. 3 ill.
- Fekete Lajos* : Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert. — Домашний очаг провинциального турецкого барина в XVI. в. Резюме. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 30 p. (Studia Historica 29.)
- Gáldi László* : Paele: Pest város XV. századi francia neve. Névtudvizsg 69—71.
- Gamberini di Scarfea Cesare* vide: *Dandó Antal*
- Gerevich László* : Johannes Florentinus und die panonische Renaissance. — Иоаннес Фиорентинус. (Резюме.) ActaHistArtHung 6. 1959. 309—338. 43 ill.
- Gergelyffy András* : Bélápátfalva. Ancienne abbatale de Bélápátfalva. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 40 p. 30 ill. (Műemlékeink)
- Gergelyffy András* : L'Eglise abbatiale cistercienne de Bélápátfalva. — Церковь с Белапатфальва. (Резюме.) ActaHistArt 6. 1959. 245—276. (1).
- Gerő Győző* : Arabnyelvű feliratos emlékek Esztergomból. — Monuments épigraphiques en langue arabe à Esztergom. AnnStrig 1. 1960. 45—54, 55—56.
- Gerő Győző* : Pécs török műemlékei. Turkish historical monuments in Pécs. (Summary). Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 48 p. 34 ill. (Műemlékeink)
- Gerő László* : Karl E. Mummehoff, Wasserburgen in Westfalen, München 1958. (rec.) MűvtÉrt 9. 1960. 148—149.
- Gerő László* vide: *Banner János*
- Györffy György* : The Mongol mission. Narratives and letters of the Franciscan missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries. London 1955. (rec.) Sz 94. 1960. 427.
- Heckenast Gusztáv* : Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 148 p. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 13.)
- Horváth Tibor Antal* : A magyar aranyforint értékváltozása 1490—1700 között. — Changements de valeur du florin d'or hongrois entre 1490—1700. NK 58—59. 1959—60. 33—50, 85.
- Horváth Tibor Antal* : Terra sigillata a XVI—XVIII. században. MűvtörtTan 1960. 111—114.
- Huszár Lajos* : A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958. rec. *Eszlár Éva*: MűvtÉrt 9. 1960. 149—150., *Csillag Ferenc* : NK 58—59. 1959—60. 77—78.
- Huszár Lajos* : A kiskunlacházi éremlelet. — Der Münzfund von Kiskunlacháza. FA 12. 1960. 173—189, 190.
- Huszár Lajos* : Ivan Rengjeo, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien. Graz 1959. (rec.) NK 58—59. 1959—60. 77.
- A jároszlávi terület* építészeti műemlékeinek tanulmányozása és restaurálása köréből cikkgyűjtemény I. A régi Rosztov. (Fordítás) Művéd 4. 1960. 49—57.
- Jenei Ferenc* : Győri élet a török hódoltság korában. — Das Leben in Győr während der Türkenzeit. Arrabona 1. 1959. 115—135, 136—137.
- Kalmár János* : A brigantin. — Die Brigantine. FA 12. 1960. 227—238, 238—242. 2 t. 5 ill.
- Kalmár János* : Fegyverzetet jelző medaillonok és bélyeggel jelzett sodronypéncélok. — Armaturen kennzeichnende Medaillone und mit Kennzeichen versehene Ringelpanzer. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 64—65. 65. 1 t.
- Kaposvári Gyula* : XV—XVI. századi éremlelet Túrkevény. MúzLev 3. 1960. 10.
- Keresztényi József* : Az Egyetemi Könyvtár szerepe a XVIII—XIX. század érmészetében. — L'Ouvre de la Bibliothèque de l'université de Budapest dans la numismatique au XVIIIe et XIXe siècles. NK 58—59. 1959—60. 70—74, 87—88.
- N. Kiss István* : Adalékok a magyar mérésügy középkori történetéhez. — Сведения к средневековой истории измерительного дела Венгрии. Резюме. — Données relatives de la métrologie hongroise au moyen âge. Résumé. — Contribution to the history of Hungarian metrology in the Middle Ages. Summary. — Beitrag zur Geschichte des ungarischen Maßwesens im Mittelalter. Zusammenfassung. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből, 5—20, 20, 21, 22, 22—23.
- Komáromy József* : Miskolc a feudalizmus korai szakaszában. BorsSze 3. 1959. 3. 45—48.
- Komáromy József* : Miskolc települési képe a XIII. század közepéig. BorsSze 3. 1959. 6. 7—10.
- Komjáthy Miklós* : Quelques problèmes concernant la charte de l'abbaye de Tihany. — Проблемы учредительной грамоты Тиханьского аббатства. Резюме. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 34 p. (Studia Historica 36.)
- Komjáthy Miklós* : Hans Wagner, Urkundenbuch des Burgenlandes. Bd. I. Graz 1955. (rec.) LK 30. 1959. 172—176.
- Koroknay Gyula* : Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében. — Église médiévales à cloture droite du sanctuaire du Comitat Szabolcs-Szatmár. NyME 1. 1958. 98—126, 127—128. 7 t.
- Kovács Éva* : Romanische gravierte Bronzeschalen in Ungarn. ActHistArtHung 7. 1960. 1—17. 12 ill. — 11—12. sz.
- Kovalovszky Júlia* : Ásatások a Szarvas-környéki Árpád-kori falvak helyén. — Die Ausgrabungen an der Stelle Arpadenzeitlicher Dörfer in der Umgebung von Szarvas. Auszug. ArchÉrt 87. 1960. 32—40, 40. 3 t. 4 ill.
- Kozák Károly* : Beszámoló az egri várban 1957. év óta folyó kutatásról. Az Egri Vár Híradója 1. 1960. 1—3. 1 ill.
- Kozák Károly* : A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei. — Die ältesten Handfeuerwaffen des Győrer Museums. Arrabona 1. 1959. 101—112, 113—114. 2 t. 4 ill.
- Küküllői János* és a Névtelen Minorita krónikája. Ford. Geréb László. Bev. Trencsényi-Waldapfel Imre. Bp. Magyar Helikon 1960. 127 p. 11 t. (Monumenta Hungarica 4.)
- Lakos János* : II. Ulászló pénzverése. — Monnayage sous le roi Vladislas II. NK 58—59. 1959—60. 23—32, 85. 3 t.
- Lentze Hans* vide: *Mollay Károly*
- Levárdy Ferenc* : Pannonhalma építéstörténete. III. MűvtÉrt 8. 1959. 220—231. 22 ill.
- Magyar műemlékvédelem 1949—1959*. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 276 p. 313 ill. (Az Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai 1.) rec. *Simányi Frigyes* : SSz 14. 1960. 382—383., *Zádor Anna* : MűvtÉrt 9. 1960. 252—253.
- Major Máté* : Műemlékvédelmünk tíz esztendeje (1949—1959). MÉpm 1960:1 44—47. 10 ill.
- Makkai László* (szerk.): Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1959. 258 p.
- Marjalaki Kiss Lajos* : Eltűnt régi miskolci földrajzi nevek nyomában. BorsSze 4. 1960: 1/2. 98—99.
- Mencl Václav* : Két ősi építészeti emlék Magyarországon. MűvtÉrt 8. 1959. 217—220. 2 ill.
- Méri István* : Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Charakters aus dem mittelalterlichen Ungarn. — Фигурные печные изразцы народного характера в средневековой Венгрии. (Резюме.) ActaArchHung 12. 1960. 331—360. (3). 4 t. 1 ill.
- Müller Ju. A.* : A Hopp Ferenc Keletázsiai művészeti múzeum „török” füstölőjének meghatározása. IMÉ 3—4. 1960. 363—365.
- Mollay Károly* : Das Ofner Stadtrecht, Weimar 1959. rec. *Lantze Hans* : ZSavignyGerm 37. 447—448., *Rosenthal J.* : Dt. Archiv f. Erf. des Mittelalters 16. 1960. 253—254.

- Mollay Károly* : Sopron város történeti kutatása. SSz 14. 1960. 331—336.
- Molnár József* : Arnault egri pasa fürdője. Művéd 4. 1960. 16—17. 2 ill.
- Molnár József* : A sztalaktit boltozatok szerkezeti és formai megjelenése a török világ emléanyagában. MűvtÉrt 8. 1959. 268—274. 14 ill.
- Mummenhof Karl E.* vide: *Gerő László*
- Nagy Emese* : Az Ozorai Pipó által alapított ferences kolostor Ozorán (Beszámoló az 1957. év őszén végzett ásatásokról). MÉOzora 1960. 8—12.
- Ohle Walter* : Középkori faszobrok restaurálásának kérdéseihez. Előszóval ellátta Gerő László. Művéd 4. 1960. 44—49. 5 ill.
- Papp Antal* : Fiatalkori vízrajzi változások a Tiszántúl középső részében történelmi adatok alapján. — Neuzzeitliche hydrologische Veränderungen im mittleren Teil der Tiszántúl auf Grund der geschichtlichen Angaben. Zusammenfassung. FrK 84. 1960. 77—83, 83—84.
- Parádi Nándor* vide: *Fehér Géza*
- Póór Ferenc*, ifj. : Kapos mente műemlékei. MÉOzora 1960. 33—36. 2 ill.
- Preisich Gábor* : Budapest városépítésének története Buda visszavételétől a kiegyezésig. Bp. Műszaki Könyvkiadó 1960. 180 p. (81 t.) 1 térk.
- Radnai Lóránt* : A „foghíjas” Vár. I—II. Éltud 15. 1960. 880—884, 911—915. 13 ill.
- Radosay Dénes* : Ismeretlen és elfelejtett középkori Magyarországi faszobrok. MűvtÉrt 9. 1960. 1—16. 30 ill.
- Rázsó Gyula* : A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. HK Uf 7. 1960 : 1. 137—172. 3 ill.
- Rengjoe Ivan* vide: *Huszár Lajos*
- Rosenthal J.* vide: *Mollay Károly*
- Rozványiné Tombor Ilona* : A kerencsenyi pusztatemplom. Művéd 4. 1960. 11—13. 3 ill.
- Rozványiné Tombor Ilona* : A középkori Magyarország falfestés ornamentikája. MűvtÉrt 9. 1960. 83—88. 13 ill.
- Rózsa György* : Entz G. A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1958. (rec.) ArchÉrt 87. 1960. 98—99.
- Ruzsás Lajos* vide: *Benda Kálmán*
- G. Sándor Mária* : Adatok az eszterga magyarországi történetéhez. (Csontgombkészítés Budán a XVIII. században.) — Beiträge zur Geschichte der Drehbank in Ungarn. (Auszug) TörtSzle 3. 1960. 141—147, 148. 4 t. 5 ill. — A tabáni agyagbányából előkerült gombkészítő műhely kilyukasztott csontlapjai.
- G. Sándor Mária* : Középkori sakkfigurák a nagyvázsonyi várból. — FA 12. 1960. 249—255, 256—257. 6 ill.
- Scheiber Sándor* : Középkori zsidó sírkő-töredékek Sopronban. SSz 14. 1960. 357—361. 5 ill.
- Simányi Frigyes* vide: *Magyar műemlékvédelem*
- Somogyi Árpád* : Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. ÉpKK 4. 1960. 61—94. 27 ill.
- Somogyi Árpád* : Nouvelles données sur la staurothèque byzantine d'Esztergom. IMÉ 3—4. 1959. 81—99. 7 ill.
- Soproni Olivér* : Bizánci hatások a felsőtiszai kerámiában. — Byzantinische Einflüsse in der Keramik des Gebietes der oberen Theiß. NéprÉrt 41. 1959. 75—140, 141—143. 50 ill.
- Soproni Olivér* : Régi magyar ólomházas kerámia. IMÉ 3—4. 1959. 233—247. 4 t.
- Soproni Olivér* : Visegrádi folytatott mázas török kerámia. MűvtörTan 1960. 35—50. 11 ill.
- Storno Pál* : A soproni Storno-ház. Das Storno Haus in Sopron. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1960. 36 p. 33 ill. (Műemlékeink)
- Szabó István* : La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages dans les années 1449—1526. — Разделение населения между сельскими городками и селами в Венгрии в 1449—1526 гг. Резюме. Bp. Akadémiai Kiadó 1960. 27 p. (Studia Historica 49.)
- Szabó János Győző* : Az egri vár XVI. századi hadiútja. Az Egri Vár Híradója 1. 1960. 18—20. 1 ill.
- Szabó János Győző* : Az egri vár története. I. (Eger a honfoglalás korában.) Az Egri Vár Híradója 1. 1960. 12—17.
- Szabó Pál Zoltán* vide: *Benda Kálmán*
- Szabol Ernő* : Mátyás király oroszlanos díszkútjának rekonstrukciója. MűvtÉrt 8. 1959. 232—250. 24 ill.
- Temesváry Ferenc* : Kulcs típusok és zár-mechanismusok fejlődése a XII—XV. századig. — Die Entwicklung der Schlüsseltypen und Schloßmechanismen vom XII—XV. Jahrhundert. FA 12. 1960. 191—212, 212—216. 13 ill.
- Tinódi Sebestyén* : Cronica. Kolosvár 1554. 319 p. Facsimile kiadás. Gondozta Varjas Béla, a kísérő tanulmányt írta Bóta László. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 30 p. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 2.)
- Cs. Tompos Erzsébet* : Ikerszentélyes, kéthajós csarnok-templomok a középkorban. MűvtÉrt 9. 1960. 16—23. 11 ill.
- Vámszer Géza* : A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai. (16—17. sz.) MűvtÉrt 9. 1960. 23—29. 6 ill.
- F. Vattai Erzsébet* : A kölesdi ezüstkincs. — Le trésor d'argent de Kölesd FA 12. 1960. 243—247, 248. 2 t.
- Végh János* : Gotická nástenná malba v zemích českých I. 1300—1500. Praha 1958. (rec.) MűvtÉrt 9. 1960. 259—260.
- Wagner Hans* vide: *Komjáthy Miklós*
- Zádor Anna* vide: *Magyar műemlékvédelem*
- Zakariás G. Sándor* : A budai Batthyány tér. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 40 p. 24 ill. (Műemlékeink)
- Zolnay László* : Az Esztergom- királyvárosi „Zenipalota”. — La „Palacium Zenia” de la royale d'Esztergom. AnnStrig 1. 1960. 143—152, 153. 1 ill.
- Zolnay László* : Az esztergomi kincstárrol. Művészet 1. 1960 : 5. 25—26. 3 ill.
- Zolnay László* : Az esztergomi latinusokról. — Les habitants de la civitas latinorum à Esztergom au moyen âge. AnnStrig 1. 1960. 155—166, 166—167.
- Zolnay László* : Az esztergomi vár. A Bazilika, a Vár-múzeum és a Főszékesegyházi kincstár leírásával. Bp. Múzeumi Propagandahivatal 1960. 84 p. 12 t.
- Zolnay László* : Szalkai László esztergomi érsek 1526-ban készült zászlajáról. — L'étendard de guerre de László Szalkai archevêque d'Esztergom. AnnStrig 1. 1960. 173, 174. 2 ill.
- Zsiray Lajos* : Egy pusztuló Veszprém megyei műemlék. A felsődörögdi plébániatemplom romjai. Művéd 4. 1960. 14—15. 1 ill.

Németh Endre

IRODALOM

Szilágyi János : Acta Archaeologica ASH. XI. kötet	136
L. Kovrig Ilona : Fettich N., A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet	137
Rózsa György : Magyar Műemlékvédelem 1949—1959	139
Vértes László : Ehringsdorf, Taubach, Weimar lelőhelyeinek feldolgozása az Altthüringen köteteiben	140
Gazdapusztai Gyula : E. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа (Az Észak Kaukázus őstörténete) ..	141
Gáldi László : В. Георгиев, Тракийският език (A trák nyelv)	142
Szilágyi János György : F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144
Szilágyi János György : F. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels ..	144
Szilágyi János György : W. Züchner, Über die Abbildung	145
Alföldy Géza : Új irodalmi Pannónia és a lengyel területek közötti kapcsolatokhoz	146
B. Thomas Edit : P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
Kiss Ákos : A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
Bóna István : W. U. Guyan, Das alamantische Gräberfeld von Beggingen—Löbern	150
Bóna István : H. Schoppa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
Németh Endre : Magyar Régészeti Irodalom 1960	151

СОДЕРЖАНИЕ

А. Добровиц : Биография Золтана ОРОСЛАН	5
---	---

СТАТЬИ

Й. Чалсг : Данные к вопросу о погребении с возом и об образе жизни народа баденской (печельской) культуры ..	7
Г. Альфёльди : Studia Pannonica	23
А. Ч Шош : Новые аварские находки на острове Чепел	32
Й. Чемери : Фрагмент каменного идола из с. Лад	52
А. Барта—И. Эрдейи : К методическим и теоретическим вопросам археологии по миграции народов в Венгрии ..	68

СООБЩЕНИЯ

А. П. Манцевич : Курган на реке Калитве	77
Д. Новаки : Позднекельтский земляной вал в с. Балатонфёльдвар	81
Л. Какши : К проблематике культа Тот в эпоху императоров	89
Д. Гайнци : Технические вопросы защиты памятников искусства в связи с новыми зданиями в Венгрии	92
И. Эрдейи : Новые данные о распространении стиля блях сумок в Восточной Европе	95
Г. Мегаи : Могильник из времени завоевания венграми Родины в окрестностях г. Мишкольца	100
А. Кампи : Жезл из с. Фельдебгё	109
Я. Кальмар : Меч Ингерли в Историческом Музее	115
К. Кизж : Отчет о раскрытии бенедиктинской аббатской церкви из Средних Веков в с. Целльдёмёльк	116
А. Киши : Местонахождение крепости Айнард	122

ОБОЗРЕНИЕ

Я. Баннер : Отчет о пражской сессии постоянного комитета У. И. С. П. П.	126
Я. Гарматта : Отчет о XXV. Международном Конгрессе Ориенталистов	127
Э. Варга : Отчет о работе Секции Египтологии XXV. Международного конгресса Ориенталистов	129
А. Шаламон : Выставка 1959 новой археологии в г. Сегед	131
Й. Керек : Кружок Любителей Музея г. Дорог	132
Э. Б. Томас : Зарубежные археологические новости	133
Д. Р. дочаи : Отчет о деятельности в 1959—1960 гг. Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и нумизматики	134
Л. Б. : Археологическая деятельность в 1960 г. Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики	135

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

Я. Силади : XI. том Acta Archaeologica ASH.	136
И. Л. Ковриг : Fettich N.: A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet	137
Д. Розса : Magyar Műemlékvédelem (Защита памятников искусства в Венгрии 1949—1959)	139
Л. Вертеш : Обработка местонахождений Эрингсдорф, Таубах и Веймар в томах Альттюринген	140
Д. Газдапустаи : Е. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа	141
Л. Гальди : В. Георгиев, Тракийският език	142
Я. Д. Силади : F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144

Я. Д. Силади: Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels	144
Я. Д. Силади: W. Züchner, Über die Abbildung	145
Г. Альфельди: Новая литература о связях между Паннонией и польскими территориями	146
Э. Б. Томас: P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
А. Киши: A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
И. Бона: W. U. Guyan, Das alamannische Gräberfeld von Beggingen—Löbern	150
И. Бона: H. Schoppa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
Э. Немет: Венгерская Археологическая Литература 1950	151

TABLE DES MATIÈRES

A. Dobrovits: Zoltán Oroszlán	5
-------------------------------------	---

ÉTUDES

J. Osalog: Contribution à la question des enterrements à char et de la forme de vie du peuple de la civilisation de Baden (Pécel)	7
G. Alföldy: Studia Pannonica	23
Á. Cs. Sós: Nouvelles trouvailles de l'époque avare dans l'île de Csepel	32
J. Csemegi: Le fragment de l'idole de pierre de Lád	52
A. Bartha—I. Erdélyi: Contribution aux questions d'ordre méthodique et théorique de notre archéologie de l'époque de la migration des peuples	68

NOTES ET INFORMATIONS

A. P. Mancevics: Le kourgane situé près de la rivièrè Kalitva	77
Gy. Nováki: Le fortin de terre celtique de Balatonföldvár	81
L. Kákosy: Contribution au problèrue du culte de Thoth à l'époque impériale	89
Gy. Hajnóczy: Les problèrues concernant la protection des monuments architecturaux de l'époque romaine	92
I. Erdélyi: Nouvelles données sur la diffusion en Europe Orientale du style des plaques de sabretache	95
G. Megay: Un cimetière de l'époque de la conquête hongroise dans les confins nord-est de Miskolc	100
A. Kampis: Sur la crosse de Feldebrő	109
J. Kalmár: Une épée „Ingelri” au Musée d'Histoire	115
K. Kozák: Rapport sur le dégagement de l'église bénédictine médiévale de Celldömölk	116
Á. Kiss: L'emplacement d'autrefois du château Aynard	122

CHRONIQUE

J. Banner: Compte rendu de la Session de Prague du Comité Permanent de l'U. I. S. P. P.	126
J. Harmatta: Compte rendu de XXV ^e Congrès International des Orientalistes	127
E. Varga: Compte rendu du travail de la Section Égyptienne du XXV ^e Congrès International des Orientalistes ..	129
Á. Salamon: La nouvelle exposition archéologique au Musée de Szeged 1959	131
J. Korek: Le Cercle des Amis du Musée de Dorog	132
E. B. Thomas: Nouvelles archéologiques étrangères	133
D. Radocsay: Compte rendu sur l'activité en 1960 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	134
L. B.: L'activité archéologique en 1960 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	135

LIVRES

J. Szilágyi: Acta Archaeologica ASH. Vol XI	136
I. L. Kovrig: Fettich, N., A Szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet (La trouvaille de la tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós)	137
Gy. Rózsa: Magyar Múemlékvédelem (Protection des Monuments Historiques en Hongrie) 1949—1959	138
L. Vértès: Les sites d'Ehringsdorf, de Taubach et de Weimar étudiés dans les volumes de la revue „Altthüringen”	140
Gy. Gazdapusztai: E. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа (Préhistoire du Caucase du Nord) ...	141
L. Gáldi: B. Георгиев, Тракийският език (La langue thrace)	142
J. Gy. Szilágyi: F. Krauss, Die Tempel von Paestum	144
J. Gy. Szilágyi: F. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels	144
J. Gy. Szilágyi: W. Züchner, Über die Abbildung	145
G. Alföldy: Littérature récente sur les attaches entre la Pannonie et les territoires polonais	146
E. B. Thomas: P. Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	148
Á. Kiss: A. Rumpf, Stilphasen der spätantiken Kunst	149
I. Bóna: W. U. Guyan, Das alamannische Gräberfeld von Beggingen—Löbern	150
I. Bóna: H. Schoppa, Die fränkischen Friedhöfe von Weilbach	150
E. Németh: Littérature archéologique hongroise 1960	151

50007

1961 NOV 1 4.

419

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

VOL. 88.

1961. 2. SZÁM

88. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

88. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

Szerkesztő:

FÜLEP FERENC

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARKÓCZI LÁSZLÓ, B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS, KOREK JÓZSEF, OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum). Távb.: 130–678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V., Alkotmány utca 21. Távb.: 111–010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Posta Központi Hírlap Iroda,
Budapest V., József nádor tér 1. Távb.: 180–850. Csekk számla: 61 257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V., József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Szilágyi János György</i> : A Brygos-festő egy új kylixre	165
<i>Castiglione László</i> : A Sarapis-kliné kérdéséhez	170
<i>Mócsy András</i> : A Mons Claudius	178
<i>Fitz Jenő</i> : Ti. Claudius Claudianus corsus honorumához	180
<i>Erdélyi Gizella</i> : Adatok a pannóniai síraediculákhoz	184
<i>Bóna István</i> : Az újhartyáni germán lavassír	192

KÖZLEMÉNYEK

<i>Mészáros Gyula</i> : Preszkíta lándzsahüvely Kakasdról	210
<i>P. Buócz Terézia</i> : Korarómai sírok a szombathelyi Rumi úton	219
<i>Bíró Endre</i> : Győr-nádorvárosi koraesászárkori sírok	240
<i>Kádár Zoltán</i> : C. Sempronius Marcellinus savorai sírköve	249
<i>Szentlélek Tyhamér</i> : Örvénvesi Minerva fej	253
<i>Sprincz Emma</i> : Mercurius bronzszobrocskája Szönyből	258
<i>Kanócsay Margit</i> : Petronia Severina szarkofágja Brigetióból	261
<i>B. Vágó Eszter</i> : Későrómai sírok Intercisában és Böleskén	264
<i>Bíróné Sey Katalin</i> : Egy újabb thráciai veretű bronzmedália Brigetióból	273

SZEMLE

<i>Papp László</i> : Dombay János	275
<i>Gazdapusztai Gyula</i> : Korai vaskori leletek a kaukázusi gyűjteményekben	276
<i>Makkay János</i> : A tépei avar fejedelmi lelet előkerülésének körülményei	278
<i>Erdélyi István</i> : Új magyarországi rovásfelirat	279
<i>B. Thomas Edit</i> : Külföldi régészeti hírek	280
<i>Németh Endre</i> : Régészeti hírek	281
<i>Archäologische Forschungen im Jahre 1960</i>	282

50007
50634

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 88.

1961. 2. SZÁM

88. KÖTET

1961

A BRYGOS-FESTŐ EGY ÚJ KYLIXE

Ha a Szépművészeti Múzeum antik gyűjteménye ma közel ezer vázát is tartalmaz, ez nem utolsó sorban annak a felderítő és gyűjtő munkának az eredménye, amelyet Oroszlán Zoltán kezdett meg, nem sokkal azután, hogy a második világháború okozta legsúlyosabb sebek az ő tevékeny közreműködésével gyógyulni kezdtek, s a múzeum lassankint újra képessé vált arra, hogy megnyissa kapuit a látogatóknak. Egyik legelső kiállítása volt az, amelyet Dobrovits Aladár és az akkor nemrégiben egyetemi katedrájára lépett professzor fiatal tanítványainak közreműködésével éppen Oroszlán Zoltán szervezett és irányított: a magyar magángyűjtők birtokában őrzött antik műtárgyak válogatott anyagának bemutatása. Ezen az 1947 végén megnyílt kiállításon került először jelentősebb mennyiségű antik váza-anyag magyar közönség elé; ez a kiállítás irányította erőteljesebben a figyelmet az antik művészetnek e területe felé, s mutatta meg azt, hogy a gyűjtés Magyarországon belül sem reménytelen. Ugyanakkor Oroszlán Zoltán volt az első, aki mint a kiállítás rendezésének vezetője, a kiállításához írt katalógusban a bemutatott vázaanyag első meghatározását is elvégezte, s nem sokkal később e folyóirat hasábjain ő tette közzé az első magyar tudóstól származó cikket, amely a hazai vázaanyag egy kimagasló darabjának a külföldi szakirodalomban is elfogadott meghatározását adta.¹ A kezdeményezést a következő években mind a gyűjtés, mind a kutatás körének kiszélesedése követte, de mindkettő elválaszthatatlanul kapcsolódik a most hetvenedik évét betöltött tudósunk utolsó múzeumi éveiben kifejtett úttörő jelentőségű tevékenységéhez; így kétszeresen is őt illeti meg a görög vázafestészet egyik legjelentősebb magyarországi példányának az a bemutatása, amely a neki szentelt kötetben kap helyet.

A váza 1950-ben került a Szépművészeti Múzeumba, annak a kis gyűjteménynek egy

darabjaként, amelyet Wartha Vince műegyetemi professzor, a keramika egyik legkiválóbb hazai elméleti és gyakorlati ismerője hagyott az egyetemre, amelyben tanított. Wartha 1922-ben bekövetkezett halála után több mint negyedszázadnak kellett eltelnie, hogy vázái a Műegyetem padlásáról múzeumba és a nyilvánosság elé kerülhessenek. A több mint húszezer darabból álló gyűjtemény antik részét a Szépművészeti Múzeum kapta meg, s legszebb darabjai annak antik kiállításán láthatók. Művészi kvalitásban talán egyik sem múlja fölül közülük azt a kylixet, amely igen erősen megrongált állapotban került a múzeumba, s Baky Győző fáradtságos munkájának eredményeként jutott abba az állapotba, amelyben az 1–2. kép mutatja.²

A kylix lábrésze és csészéje sehol nem találkozik egymással. A jelenlegi kiegészítésben a láb valószínűtlenül magas, de a forma hiteles rekonstrukciója már azért is nehéz, mert a lábrész és a csésze eredetileg nem tartozhattak össze: a láb felső szélét, amely már átmenőben volt a csésze aljába, lefaragták, hogy a láthatólag karcsúbb csészével, amelynek alján saját lábának töredékei is megvannak, összeilleszthető legyen. Időben azonban nem lehetett nagy különbség a két kylixrész között. A széles talp, amelyet a lábtól annak tövében vékony, két barázdától határolt gyűrű választ el, a későarchaikus attikai csészéknél egy kis csoportjára utal, amelyet a talpforma itt is látható sajátosságáról Kúp-csoportnak szoktak nevezni, s amelynek divatja az i. e. V. század első negyedére, annak inkább második felére esik.³ A csésze, amelynek egyik füle modern kiegészítés, feltűnően lapos formájával az attikai kylixeknek egy ugyancsak az V. század hetvenes éveire jellemző fejlődési fokát képviseli. Ez az V. század harmadik tizedében közkedvelté vált csészeforma a későarchaikus kor egyik legtermékenyebb és legkiválóbb fazekasmesterének, Bry-

¹ Oroszlán Z.—Dobrovits A., Antik kiállítás. Vezető. (Bp. 1947) 36—51.; Oroszlán Z., A Szépművészeti Múzeum új amphorája. Arch. Ért. 1946—48, 133—4; vö. Beazley, J. D., Attic Black Figure Vase Painters. (Oxford 1956) 137., 58. sz.

² Lelt. sz. 50. 89; az O. Iparművészeti Múzeum átdátása, 1950. Jelenlegi m.: 9,7 cm; csésze átm.: 21,4 cm; a kép átmérője: 13,4 cm. Több darabból ragasztva, a

láb egy része, az egyik fül és a csésze kisebb darabjai (a képmezőben középen egy kis rész) kiegészítések. A vázáról l. Szilágyi, J. Gy., Szabad Művészet 9 (1955) 427, 9. kép; képe még: Szilágyi, J. Gy.—Castiglione, L., Griechisch-römische Sammlungen. Führer. (Bp. 1957) a címlapon.

³ Bloesch, H., Formen attischer Schalen. (Bern 1940) 128—9.

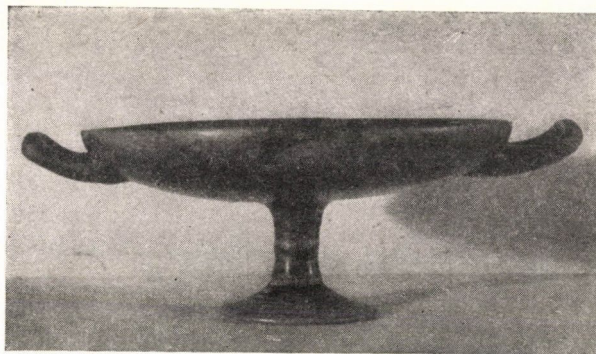

1. kép. Áldozó istennő képe a Brygos festő kylixén. Budapest, Szépművészeti Múzeum
 Рис. 1. Изображение жертвоприношения на килике работы художника Бригоса. Budapest, Музей
 Изобразительных искусств
 Fig. 1. Déesse faisant l'offrande, sur la coupe du peintre de Brygos. Budapest, Musée des Beaux-Arts

gosnak a műhelyében alakulhatott ki,⁴ akinek nevét több szignatúrája is fenntartotta számunkra.

Kevésbé volt szerencsés eddig a kutatás abban, hogy a mester műhelyében dolgozó vázafestőket is néven tudja nevezni. Szokás szerint ugyanis ez a műhely is több vázafestőt foglalkoztatott működése idején, az i. e. V. század első negyedében, mert a fazekasmester vagy a műhelytulajdonos, tehát az, aki a váza feliratán „készítőjé”-nek nevezte magát, nem kellett, hogy azonos legyen, s az esetek túlnyomó részében nem is volt azonos a váza festőjével.⁵ Természetesen egy-egy vázafestő többé-kevésbé állandóan egy-egy fazekasmesterhez szegődött el, s így gyakori eset az, hogy egy fazekasmester szignatúrái tartósan egy-két vázafestőével együtt jelennek meg; ugyanez a tartósabb együttműködés fazekas és festő között kimutatható sok olyan esetben is, amikor a festő nevét nem ismerjük szignatúráról, csak stílusjegyei alapján lehet társaitól megkülönböztetni. Nem tudjuk egyelőre néven nevezni azt a vázafestőt sem, aki a fenti csésze műhelyének volt leghatásosabb és legnagyobb művészi készségű alkalmazottja, s ezért a modern szakirodalomban elterjedt szokás szerint a fazekasmester nevével nevezzük „Brygos-festőnek”, vagyis annak a festőnek, aki a Brygos fazekasmester által szignált és az ő műhelyében készült vázák legtöbbször, legalább is a legszebb és legjellemzőbb darabjait díszítette. A budapesti kylix képen nem nehéz a későarchaikus kor e jellegzetes, rendkívül termékeny és nagyhatású vázafestőjének kezét felismerni.⁶

A csésze kívül festetlen, s a mélyfekete mázat, amely bevonja, csak a felső szélénél tarkítják az egyenetlen vastagságú festés következtében az égetésnél keletkezett vörös foltok,⁷ továbbá a fülek alatt egy vékony, ugyancsak nem szándékoltnak tűnő vörös vonal, talán egy másik edény peremének a nyoma, amelybe a kylixet égetéskor beállították. A csésze belsejében a VI–V. század fordulójára szokásba jött maeander-keretben egyalakos jelenet látható: jobbra néző, ballábával kissé kilépő, álló nőalak, hajában kis levélkével díszített diadémával, fülbevalóval, hosszú, ujjas vékony vászonchitonban s elől vastag vonallal jelzett szegélyű, súlyosabb esésű gypjú köpenyben, amely leengedett jobbkarját szabadon hagyja; lábán saru jelzésének nyomai. Jobb kezében magas fülű oinochoét tart, amelynek kiöntője helyén a váza sajnos töredékes; előrenyújtott bal-

2. kép. Kylix a Brygos festő műhelyéből, más edényről származó lábrésszel

Рис. 2. Килик из мастерской художника Бригоса со ножкой от другого сосуда

Fig. 2. Coupe provenant de l'atelier du peintre de Brygos. Le pied appartenait à un autre vase

jában a klasszikus kor jól ismert áldozati edényformája, egy phialé, amelynek festett díszítésével a bronzphialék egy típusának szokásos kiképzését akarta a festő érzékeltetni.⁸ A nőalak előtt a VI. század vége óta elterjedt és vázakepeken is gyakran ábrázolt oltár-típus: egyetlen kőből kifaragott, fölül díszített, lépcsős talpzatú és szokás szerint volutával lezárt, négyszögletes asztal, tetején oldalnézetben ábrázolt tállal az áldozat számára és a kő megóvására.⁹ A nőalak mögött sziklához támasztott, két összefonódó kígyóban végződő hírnökpálca, a kérykeion.

Hogy a nőalak istennő, azt az attribútumokkal soha nem felelőtlenül bánó attikai vázafestészetben szárnyai is eléggé bizonyítják. Nehezebb az istennő közelebbi megnevezése, bár mindössze két értelmezés jöhet komolyan számításba. A kérykeion az archaikus korban elsősorban Irisnek, az istenek követének a jelvénye, akihez a szárnyak is jól illenek, ha nem is feltétlenül szükségesek ábrázolásához. Mindkettő, a szárnyak és a kérykeion egyaránt járulhat azonban egy másik istennő, Niké alakjához is, akinek alakja a klasszikus kori ábrázolásokon szinte teljesen egybeesett Irisével, s azt csak határozott mythológiai összefüggésben (ha pl. Hérát kíséri) vagy feliratos megnevezése esetén (mint a François vázán) lehet határozottan megkülönböztetni a nála jóval gyakoribban ábrázolt Győzelem-istennőtől.¹⁰

Ha így az ábrázolt nőalakot teljes biztonsággal nem is lehet megnevezni, a jelenet értelmezése nem vitás: az istennő — Iris vagy Niké — ital-

⁴ Bloesch, H., i. m. 85.; a forma hatásáról a későfeketealakos kylixekre: Villard, F., REA. 48 (1946) 180. A csoport egy új, késői példánya a Brygos-festő kezétől díszítve: Robertson, M., Br. Mus. Quarterly 16 (1951) 19–21.

⁵ Vö. minderről Beazley, J. D., Potter and painter in ancient Athens. (London 1946) 25—; Cook, R. M., Greek painted pottery. (London 1960) 256—8., 271—5.

⁶ Az attribúcióval, levélbeli közlése szerint, J. D. Beazley is egyetértett.

⁷ Erről a jelenségről, amely csak a legutóbbi két évtized kémiai kutatásainak eredményeképpen vált világosan magyarázhatóvá, vö. Richter, G. M. A., BSA 46 (1951) 146. és azóta többen.

⁸ L. erről az 510–430 közt ábrázolt típusról: Lushey, H., Die Phiale. Diss. (Bleicherode 1939) 58–60.; AA 1938, 762 és PW Suppl. VII (1940) 1029.

⁹ Yavis, C. G., Greek altars. (St. Louis 1949) 131–6.

¹⁰ Vö. Weicker, PW IX (1916) 2042; Boetzske, PW XI (1921) 337–9; Bernert, PW XVII (1936) 293.

áldozatot mutat be. Az ábrázolás így az áldozó istenek képeinek főként az V. század első felében igen népszerű és szépszámu sorába tartozik, amelyeknek értelmezéséről régóta folyó s az utóbbi évtizedben újra hevesebben fellángoló vita alakult ki a mythológiai ikonográfia irodalmában.¹¹ Az értelmezési kísérletek lényegében egyetlen kérdés körül oszlanak két csoportra: szabad-e valamilyen konkrét, epikus formába foglalt vagy foglalható mythológiai jelentést keresni ezek mögött az ábrázolások mögött, vagy nem. Nem véletlen, hogy E. Simonnak a kérdést újra tárgyaló könyve, amely minden esetben egy bizonyos mythikus cselekményre való célzást lát az áldozó istenek ábrázolásai mögött, az olymposi mythológia „nagy isteneire” korlátozta tárgyalását, s kizárta belőle Niké és Iris az ábrázolásokon lassanként összeolvadó alakját, amely pedig egyedül jelenik meg ebben a szerepben az V. század második felében is, mikor a „nagy istenek” áldozókként való ábrázolása már nem szokásos.¹² Ugyanakkor egy a mythológiai értelmezéssel szemben szkeptikusabb felfogású tárgyalás jóval nagyobb figyelmet szentelt az áldozó Niké-ábrázolásoknak, s legalább főbb típusaikat összeállította.¹³ Nem feltétlenül szükséges az összes áldozó isten ábrázolásnak azonos értelmezést adni, de azoknak a vázáképeknek a jelentős száma, amelyeken az áldozó isten egyedül áll, már magában is erősen megingatja a mythológiai összefüggésre utaló magyarázat kizárólagosságába vetett hitet. S nem támogatja ezt az az újabban tett érdekes megfigyelés sem, amely szerint az áldozó istenek, amennyiben az áldozatnak egyáltalán lehetséges speciális értelmezést adni, mindig a nekik járó áldozatot mutatják be.¹⁴ Így legalább is az olyan esetekben, mint a budapesti vázáképe, amelyen az áldozó istennő magában jelenik meg, a legvalószínűbbnek az a felfogás látszik, hogy az áldozás jelenete minden további mythológiai összefüggésre való utalás nélkül, genre-szerűen, az áldozat nyújtását és elfogadását egyesíti — a sírképeknek az élők és holtak világát egyszerre megjelenítő, hely- és időegységet áthágó előadás-módjához hasonlóan¹⁵ — egyetlen, mintegy az istenség szentségét megjelenítő képben.¹⁶

A kép ikonográfiai értelmezésénél jóval kevesebb problémát nyújt művészettörténeti helyének meghatározása. A Brygos-festő munkásságát közel kétszáz neki tulajdonított vázájáról ismerjük.¹⁷ Az V. század első negyedében a vázafestők bizonyos tekintetben specializálódtak: egyesek nagyobb, mások kisalakú vázákat festettek szívesebben. A Brygos-festő az utóbbiak közé tartozott,

s a kisméretű edények közül is a későarchaikus kor athéni vázafestészetének legkiválóbbjait vonzó kylix-forma, az attikai kerámika egyik azóta is leginkább bámolt produktuma volt a kedvence: ismert műveinek mintegy kétharmadát kylixre festette.

A Brygos-festő munkásságának ideje a görög történelem és művészettörténet egyik legsúlyosabb fordulópontjára esett: a perzsa háborúk idejére, az archaikus és klasszikus kor határvonására. A század első negyede virágkora volt a vörös-alakos vázafestészetnek, de 480 körül mintha vége szakadt volna ennek a virágzásnak. Új művészi problémák merültek fel, s a régi mesterek közül nem mindegyik tudott szembenézni velük; fiatal mesterek tűntek fel, akik az előző generációtól örökölt formulákat egyfajta antik „manierizmus” irányában fejlesztették tovább, vagy a most születő perspektivikus és fény-árnyék hatásokkal dolgozó nagyfestészet hatása alá kerültek. Néhányan az idősebbek közül, mint Duris, továbbra is az élvonalban tudtak maradni, de az előző, későarchaikus kornak éppen a legnagyobb festői, amennyiben munkásságuk kimutathatóan átnyúlik a következő periódusba, nem tudtak túljutni azon az ábrázolásmódon, amely épp az ő képeiken érte el csúcspontját: önmagukat utánzó, fáradt, kihűlt alkotások kerültek ki a kezükből utolsó periódusukban. Ezek közé tartozik a Brygos-festő is. Késői műveinek sorozatában annyira nincs nyoma a korai nagy művek lendületének, hogy sokáig nem merték őket sajátkezü alkotásainak tartani. Az összefüggés azonban a két sorozat között jól kimutatható, a korai vázákról ismert alaptípusok tovább éltek a későbbi képeken, s a Brygos-festő kezének jellegzetes sajátosságai mind megőrződtek rajtuk.

Ezeknek a késői műveknek a sorába tartozik mintegy húsz ugyancsak kívül díszítetlen és a Brygos-műhely késői kylix-formáját mutató vázával együtt a Brygos-festő budapesti csészéje is. A kis szem, az erős áll, a korai vázákról is jól ismert sajátosságai. A mell oldalnézetben adott rajza és a háromnegyed nézetben ábrázolt felsőtest is a század elejének merész újításai közül őrződött meg a képen. A rajz vonalainak vékonysága, az alak megmerevedett nyugalma, a ruhadörök élettelenisége, a két egyformán oldalnézetben ábrázolt láb kifejezetten régies motívumának alkalmazása és az egész rajz fáradt rutinja azonban a Brygos-festő 480–470 közti korszakára vall; ennek képei közt találjuk legközelebbi rokonait mind az áldozó szárnyas istennő alakjának, — amelyet egyébként még legalább három kylixen

¹¹ Legutóbb a régebbi irodalom kritikai ismertetésével: *Eckstein—Wolf, Br.*, Zur Darstellung spendender Götter. MDAI 5 (1952) 39–75.; *Simon, E.*, Opfernde Götter. (Berlin 1953).

¹² *Simon, E.*, i. m. 86. és 127., 67. j.

¹³ *Eckstein—Wolf, Br.*, i. m. 73–4.

¹⁴ *Himmelmann—Wildschütz, N.*, Spendende Götter.

Antaios I (1959) 176.

¹⁵ Vö. erről MTA I. Oszt. Közl. 10 (1957) 440.

¹⁶ *Himmelmann—Wildschütz, N.*, i. m. 178.

¹⁷ *Beazley, J. D.*, Attic Red Figure Vase Painters. (Oxford 1942) 245–56. (a régebbi irodalommal); *Stucchi, S.*, Enc. Arte Ant. II. (Roma 1959) 199–202. (a legfontosabb újabb irodalommal).

megfestett¹⁸ — mind a budapesti kylix kompozíciójának.¹⁹ Ez a kompozíció messze van a korai kylixek merész újító-kedvétől, de egy nagy teljesítményekre visszaemlékező mester gyakorlott vonásaival kezeli a görög archaikus vázafestészet egyik legnagyobb vívmányát: a keretes képkompozíciót, amelyben a görög mesterek a keretet a keleti elődökkel szemben nemcsak lezáró vonalnak, hanem a kompozíció belső feszültségét összefogó és kiemelő szerves részének tekintik, s az, amit a keret levág, éppoly kiszámított része a képnek, mint az, amire a szemet ráirányítja.²⁰

Wartha Vince antik vázáit többnyire olaszországi útján szerezte. Igen valószínű, hogy onnan került gyűjteményébe a Brygos-festő kylixre is. Az archaikus kor végén az etruszkok hatalmuk és gazdagságuk csúcspontján álltak, s az attikai vázafestők műveinek legjavát vásárolták meg és

helyezték a sírokba halottaikkal. A Brygos-festő biztos lelőhelyű műveinek legnagyobb része is Etruriából vagy az etruszoktól megszállott Campaniából került elő; lehet, hogy a műhely, amelyben dolgozott, elsősorban etruszk kapcsolatokat ápoló kereskedőkkel értékesíttette áruit. Ezek a kapcsolatok azonban az archaikus kor végével megszakadóban voltak. Az etruszkok 474 után elvesztették nagyhatalmi állásukat, s talán érzékük sem volt ahhoz az újfajta művészethez, amely a perzsa háborúk után Athénben kialakulóban volt. A Brygos-festőnek az előző korszakban gyökerező késői művein nyilván még azt találták meg, amit kerestek;²¹ a következő korszak vezető vázafestői azonban már új piacokat kerestek és találtak új művészetüknek.

Szilágyi János György

НОВЫЙ КИЛИК РАБОТЫ ХУДОЖНИКА БРИГОСА

Резюме

Аттический краснофигурный килик, хранимый в Будапештском музее изобразительных искусств под № 50.89, был приобретен музеем в 1950 г. Диаметр чаши — 21,4 см., ножка — от другого сосуда, одно из ушек — позднее добавление. Изображение на чаше — поздняя работа 480—470 гг. до н. э. художника Бригоса; об этом

свидетельствует тонкость линий рисунка, неподвижность фигуры, безжизненность складок одежды, и усталая рутина всего рисунка. Крылатая богиня — наверное Ирида или Ника, судя по *керикеион*, опирающемуся к скале. Сцена изображает часто обсужденный мотив «жертвоприношения богов».

Я. Дь. Силади

A NEW KYLIX BY THE BRYGOS-PAINTER

(Summary)

The Attic red figure kylix no. 50.89 of the Museum of Fine Arts, Budapest, is an accession of the year 1950. The cup has a diameter of 21.4 cm, the foot does not belong to it, one of the handles is a modern addition. The picture on the vase is a work of the Brygos-painter (attribution made also by Sir J. D. Beazley). Judged by the *kerykeion*, the winged goddess may be Iris or Nike, whereas the scene portrays the motive of „offering gods”, much discussed recently. The thin lines of the drawing, the rigid calm of the figure, the lifeless folds of the clothing and the tired routine of the whole picture

betray the late period of the Brygos-painter, dated to 480—470 B. C. The lack of decoration at the outside of the kylix is another feature of his late period. The nearest relatives both of the offering winged goddess and the composition of the Budapest kylix may be found among his late pictures too. The vase was brought to Hungary from Italy before World War I. Probably it has been found in Italy too, as the large majority of the works of the Brygos-painter which have definite provenience.

J. Gy. Szilágyi

¹⁸ Beazley, J. D., i. m. 94—6. sz.

¹⁹ Az alakhoz vö. pl. Mon. Piot 9 (1902) XV. t.; a kompozícióhoz Richter—Hall, Red-figured Athenian vases in the Metropolitan Museum. (New Haven 1936) XLIV. t. 50. és egy újonnan publikált, ugyancsak késői csészéjét: CVA Milano I, III I, tav. 1,1. (= Beazley, J. D., i. m. 252., 110. sz.).

²⁰ Vö. ehhez Schweitzer, B., JDAI 44 (1929) 104—31.; Homann—Wedeking, E., Stud. D. M. Robinson II. (St. Louis 1953) 30—37.; Ehlich, W., Bild und Rahmen im Altertum. (Leipzig 1954).

²¹ A Brygos-festő vázáinak itáliai értékelését jól mutatja az a capuai lelet, amelyben egy csészéje készítésénél legalább 30 évvel későbbi sírban került elő [Beazley, J. D., AJA 49 (1945) 153—8].

A SARAPIS-KLINÉ KÉRDÉSÉHEZ

Oroszlán Zoltán professzor munkásságának egyik legjellegzetesebb vonása az ókori művészet és az élet kapcsolatának sokoldalú kutatása, s ezzel szoros összefüggésben az a gondos figyelem, amivel a kis műfajok emlékeit méltatja és elemzi. Ez az irányzat nemcsak a magyar klasszikus régészet adottságaiból, hanem abból a — nyugodtan mondhatjuk — iskolát teremtő felismerésből fakadt, hogy az apró, többnyire elhanyagolt, vagy alacsonyabb művészi színvonalú emlékek tanúsága sok tekintetben van olyan értékes számunkra, mint a nagyhírű és százszor is méltatott műveké. A terrakották, kisbronzok, edények, provinciális domborművek az ókori társadalom széles rétegei életének, gondolatvilágának, szokásainak és ízlésének elsőrendű tanúi. Olyan forrásanyag ez, amely sok mindent mond arról, amit a csúcsteljesítmények fénye inkább elhomályosít, mint megvilágít: a kisméretű életéről. Remélem ezért, hogy az ünnepektől szívesen fogadja egy olyan téma tárgyalását, amely kutatásainak köréből egyszerre több területet is érint: az antik terrakottaszobrászatot, a római provinciák művészetét, az archeológiai emlékek vallástörténeti tanúságát, az élet és a művészet közvetlen kapcsolatát.

Tertullianus (apol. 39)¹ a kereszténységgel szembenálló vallások kultikus lakomáit ostorozva, külön kiemelte a *cenae Serapiacae*-t, mint a vallásos ürüggyel rendezett, de voltaképpen a dőzsölés kedvéért tartott összejövetelek kirívó példáit. A Sarapis hívók lakomái² úgy látszik különösen mérték-

telennek tűntek a kegyes szerző számára, magukban véve azonban az i. sz. 2. sz. végén nem jelenthettek rendkívüli szokást. Ekkor már sok évszázados hagyománya volt a legkülönbözőbb kultikus egyesületek lakomáinak, amelyek e társaságok életének egyik legfontosabb és rendszeres megnyilvánulási formái voltak.³ A kultikus lakomákban, ugyanúgy, mint az őket rendező egyesületekben a késői ókor vallásos életének egyik legjellegzetesebb vonása jutott kifejezésre. Nem annyira a hagyományos templomi kultusz, hanem az egyesületek, az egyesületi ünnepek, lakomák, segélyezések, temetkezési szervezetek keretében bontakozott ki a társadalom nagy részének vallásos és egyben társasélete, más szóval a vallásos ideológia a lakosság zöme számára akkor jelentett vonzóerőt, ha egyben társadalmi szervezkedési lehetőséggel párosult. A kultikus egyesületek így nemcsak a társasélet közvetlen kereteit, hanem az állandó egyéni gondok és bajok elleni viszonylagos védelmet is biztosították.⁴ Bármennyire is általános jelenség volt ez, mégsem érdektelen a Tertullianus-hellyel kapcsolatban megemlíteni, hogy már az i. e. 2. sz.-ban igazolható Egyiptomban lakomákat rendező kultikus egyesület léte,⁵ amelynek istenségei között, ha nem is első helyen, Sarapis is megjelenik. Az i. sz. 1. sz.-ban Philón (adv. Flaccum 17)⁶ Tertullianust megelőzve ugyan csak rosszallással szólt az alexandriai *σνόδοι* és *κλίαι*⁷ intézményéről, amelyeknél az áldozatok bemutatása szerint csak ürüggy volt az ivásra.

¹ Vö. Otto, W., Priester und Tempel im hellenistischen Aegypten. II (Leipzig 1908) 16.

² Erről l.: Otto, W., i. h.; Legge, F., PSBA 36 (1914) 87.; Ziebarth, Kline 2. PW XI (1921) 861; Schubart, W., Aegypten von Alexander dem Grossen bis auf Mohammed. (Berlin 1922) 83; Milne, J. G., The Kline of Sarapis. JEA 11 (1925) 6—9.; Schubart, W., Die Griechen in Aegypten. (Leipzig 1927) 25.; Wilcken, U., Urkunden der Ptolemäerzeit I. (Berlin 1927) 95.; Erman, A., Die Religion der Aegypter. (Berlin 1934) 385.; Youtie, H. Ch., The Kline of Sarapis. The Harvard Theological Review 41 (1948) 9—29.; Cumont, F., Lux Perpetua. (Paris 1949) 267—.; Bell, H. I., Cults and Creeds in Graeco-Roman Egypt. (Liverpool 1957) 21—. A Sarapis-kliné értelmezése terén két szélsőséges vélemény alakult ki. J. G. Milne (i. m.) teljesen profán jellegű egyesületi lakomáknak tartotta őket, a kultikus elnevezést pedig csak a kormányzat kijátszása érdekében alkalmazott ürüggynek vélte, H. Ch. Youtie (i. m.) ezzel szemben misztériumközösségi megnyilvánulást látott bennük. J. G. Milne véleménye az antik források tanúságának fényében teljesen tarthatatlan, de az ellenkező szélsőségtől is tartózkodni kell, mert nem valószínű, hogy a Sarapis-kliné minden esetben misztériumközösséghez kapcsolódott.

³ Ziebarth, i. m. 861.; Leclercq, H., Cabrol—Leclercq, Diet. I (Paris 1924) 788—.; Milne, J. G., i. m. 7—9.; Cumont, F., i. m. 237—, 260, 263, 272, 428, passim; Seyrig, H., Syria 26 (1949) 234—. — Más istenek tiszteletére rendezett kultikus lakomák Egyiptomban: Bell, H. I., i. m. 21. — Kultikus lakomák a dionysikus misztériumközösségek életében: Nilsson, M. P., Studi e materiali d. Storia d. Religioni. 10 (1934) 12—.; Ua., The Dionysiac

Mysteries of the Hellenistic and Roman Age. (Lund 1957) 46, 57—, 61—64, 135, 139, 145—. — A hellénisztikus és római-kori egyiptomi kultikus egyesületekről összefoglalóan: Otto, W., i. m. I (Leipzig 1905) 125—133.; San Nicolo, M., Aegyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer. (München 1913).

⁴ Történetileg ebben láthatjuk a keresztény áldozati szertartás kialakulásának magvát és alapját. Külön beható tanulmányozást igénylő probléma a korakeresztény „agapé” jellege, amely véleményünk szerint lényegében azonos volt a különböző misztériumvallások, köztük a Sarapis-vallás kultikus lakomáival. Erre vall többek között az a tény, hogy a keresztény oltár eredetileg a *mensa* vagy *τράπεζα*, azaz áldozatoknál is használt étkezőasztal volt, l. Kruse, Gr., Mensa. PW XV (1931) 947.; Braun, J., Der christliche Altar. (München 1924) I 125—190. — Ugyanebbe az irányba mutat a H. Leclercq (i. m. 775—848) által felsorakoztatott adatanyag, bár a szerző apologetikus módon a keresztény *communio* és a lakoma eredetét különválasztani igyekezett.

⁵ Erichsen, W., Die Satzungen einer ägyptischen Kultgenossenschaft aus der Ptolemäerzeit nach einem demotischen Papyrus in Prag. (København 1959). Sarapis említése: A 6. sor. Az egyesületi lakomákról: 23—. A hellénisztikus egyiptomi kultuszegysületekre vonatkozó demotikus papiruszok listája: 26.

⁶ Milne, J. G., i. m. 7.; Poland, Σνόδοι. PW IV A 2 (1932) 1430; Youtie H. Ch., i. m. 20, 48. j.

⁷ Ez volt az egyiptomi istenek, különösen Sarapis tiszteletére rendezett lakomák terminus technicus, mint ahogy az alább felsorolt egyiptomi források tanúsítják. Vö. Ziebarth, i. h.

Bár Philón nem említi istennevet, a szóbanforgó klinék nagy részét nyugodtan az ekkor már virágkorába lépő alexandriai Sarapis-kultusz egyik népszerű formájának tarthatjuk.⁸ A zsidó és a keresztény írók kritikus állásfoglalásával szemben Apuleius (metam. XI. 24, 5)⁹ teljes komolysággal és természetességgel említi az Isis-hívők közösségének kedves és vidám lakomáját, mint a beavatási szertartás szerves, befejező részét.

A kultikus lakomáknak (klinéknek) a császárkori Egyiptomban való rendkívüli elterjedtséget tanúsítja az Idios Logos gnómonja (§ 88)¹⁰, amelyben az egyiptomi vallásos ügyek állami főhivatalnoka elrendeli, hogy a kultikus lakomákból, illetve az ott elfogyasztásra kerülő áldozati ételekből a próféták (magasabb rangú papok) nem részesülhetnek, csak a pastophorosok (alacsonyabb rangú papok). A rendelkezés célja valószínűleg az volt, hogy a római kormányzat szemszögéből mindig gyanús és veszélyes¹¹ egyesületi élet fő megnyilvánulásaitól az egyiptomi függetlenség hagyományos védelmezőit, a papság magasabb köreit távoltartsa.¹²

Az elszórt és többnyire a kívülállók szemléletét tükröző irodalmi utalások mellett a Sarapis-klinére vonatkozó legfontosabb forrást a papiruszokban található adatok képezik. Különösen értékesek az i. sz. 2–3. sz.-ból származó oxyrhynchosi papiruszok (P. Oxy. 110;¹³ 523; 1484; 1755) és egy osloí papirusz (P. Oslo III. 157), amelyeken rövid, szinte szabványos formában írott meghívók maradtak fenn.¹⁴ Ezekben egy-egy magán személy a címzettet Sarapis úr (kyrios) klinéjére hívja a Sarapieionba vagy más szentélybe (P. Oxy. 110; 1484; 1755), illetve magánháza (P. Oxy. 523; P. Oslo 157).¹⁵ Néha a lakoma rendezésének alkalmát is megjelölik,¹⁶ és pedig inkább profán (születésnap, P. Oxy. 1484; eljegyzés stb.), mint vallásos eseményben. Más alkalommal (Arch. f. Pap. II. 1903. 447, 76. sz. Commodus kora) a Sarapis vallásra különösen jellemző indokolást találunk: Crispinus, egy katona, az isten álomban adott parancsának engedelmeskedve rendezett Sarapis-lakomát.¹⁷

⁸ A *σύνοδοι* és *κλίνα* viszonyáról és az egyiptomi kultuszegyesületekről: Poland, i. m. 1430–1432.

⁹ ed. Helm, R., (Berlin 1956) 346—.

¹⁰ Schubart, W., Der Gnomon des Idios Logos BGU V. 1 (Berlin 1919) 33.; vö. Youtie, H. Ch., i. m. 14., 27. j.

¹¹ Kornemann, E., Collegium. PW IV 1 (1900) 404–412.; Leclercq, H., i. m. 791.; Milne, J. G., i. m. 8—.

¹² A rendelkezés célja vitatott. J. G. Milne (i. m. 7.) párhuzamba állítja a magasabb papságnak a kereskedelmi ügyletektől való eltiltásával, amely viszont az alacsonyabb papságra nem vonatkozott, s ezen az alapon, a Sarapis klinére vonatkozó általános elméletének alátámasztására azt mondja, hogy a kliné intézményének profán jellege miatt tartották tőle távol a prófétákat. W. Gr. Uxkull-Gyllenband [Der Gnomon des Idios Logos II (Berlin 1934) 93] azon a véleményen van, hogy a rendelkezés oka anyagi természetű volt. Mivel a próféták amúgy is bőségesen el voltak látva templomi javadalmakkal, a klinékből származó juttatásokat az alacsonyabb papságnak biztosították. Az általunk adott magyarázatot tudomásunk szerint mindeddig nem vetették fel.

A legbővebb felvilágosítást egy i. sz. 3. sz. első feléből származó karanisí papiruszból (P. Mich. VIII 511) meríthetjük.¹⁸ Ez a papirusz egy Ptolemaios nevű Sarapis-hívő Karanisban lakó atyjához címzett levelét tartalmazza. Ptolemaios elmondja, hogy mivel a kliné *σιωπητικός* megjelölésű tagságának díja 24 drachma, a lakomán biztosított helyért pedig még külön 22 drachmát kell fizetni, inkább elvállalta az ünnep agoranomossá tételét,¹⁹ amely nemcsak a részvételi díjaktól mentesíti, hanem még dupla porcióhoz is juttatja, ha a tisztséggel járó kötelezettségeinek (fa szállítása az ünnepre és talán még más, közelebből meg nem jelölt szolgáltatások) eleget tesz. Kéri atyját, legyen segítségére a szóban forgó kötelezettség teljesítésében, mert, mint mondja, „senki sem utasíthatja vissza Sarapis urat”. Nem tudjuk, hogy Ptolemaios valóban előnyös helyzetbe jutott-e a tisztség vállalásával, vagy pedig valamely előttünk ismeretlen okból, talán személyes ambícióból váltalta az agoranomiával járó terheket. H. Ch. Youtie a papiruszhoz írott terjedelmes kommentárjában kimutatta, hogy a *σιωπητικός* (hallgató tag)²⁰ megjelölés, amely egy császárkori dionysikus kultuszegyesülés nomenklatúrájában is szerepel, a Sarapis-lakomát rendező egyesület misztériumközösségszerű felépítésére vall.²¹ Youtie következtetése a Sarapis-misztérium császárkori létezésére valló más adatoknak és annak a közismert jelenségnek a fényében, hogy a császárkori kultikus egyesületek általában a misztériumközösségek szervezeti formáját vették fel, teljesen jogosnak tűnik.

A Sarapis lakomák kérdéséhez szükségesebb, de nem kevésbé fontos adatokat szolgáltatnak a feliratok. A legkorábbiak görög területen készültek az i. e. 3. sz. végén és a 2. sz. elején, ami arra enged következtetni, hogy a szokás eredete — nem zárva ki természetesen a feltehető egyiptomi előzményeket — a görög kultuszgyakorlatban keresendő.²² A délosi Sarapis szentélyben a hívek egyes csoportjai meghatározott napokon összejövetelt rendeztek,²³ Priénében közkölségen rendeztek lakomákat, amelyekből a kultusz katechomenoi-nak

¹³ Wilcken, U., Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde. (Leipzig—Berlin 1912) I 2, 99. sz.; Otto, W., i. m. II. 16.; Roeder, G., Sarapis. PW I A (1920) 2414.; Milne, J. G., i. m. 6.; Moravcsik Gy., A papiruszok világából. (Bp. 1942) 86. sz.; Bell, H. I., i. m. 21.; stb.

¹⁴ Otto, W., i. m. 16.; Milne, J. G., i. m. 6.; Moravcsik Gy., i. m. 172.; Youtie, H. Ch., i. m. 14.; Bell, H. I., i. m. 21.

¹⁵ Milne, J. G., i. m. 6, 9.

¹⁶ Milne, J. G., i. m. 6.; Youtie, H. Ch., i. m. 14, 25, 76. j. — Vö. Erichsen, W., i. m. 24—.

¹⁷ Youtie, H. Ch., i. m. 14, 25. j.

¹⁸ Youtie, H. Ch., i. m. 9—29.; Bell, H. I., i. m. 21.

¹⁹ Erről bővebben: Youtie, H. Ch., i. m. 24—.

²⁰ Youtie, H. Ch., i. m. 17—20. — A hellénisztikus egyiptomi kultuszegyesületek „noviciusai”-ról l. Erichsen, W., i. m. 29.

²¹ Youtie, H. Ch., i. m. 15—18.

²² Wilcken, U., Urkunden der Ptolemäerzeit I (Berlin 1927) 95.

²³ Roussel, P., Les cultes égyptiens à Délos du IIIe au Ier siècle av. J.-Chr. (Paris—Nancy 1915—1916) 100, 253, 285.; Youtie, H. Ch., i. m. 14.

nevezett hívei is részesültek.²⁴ Mylasaban egy asztalt (trapeza) szenteltek az egyiptomi isteneknek, feltehetően a kultikus lakomák céljára.²⁵ Egyiptomban csak császárkori feliratokban találjuk a szokás említését. Egy i. sz. 3. sz.-i karanisi szöveg Pnepheros és Petesuchos templomában lévő lakomahelyiségről tesz említést, s ezzel — ha nem is közvetlenül a Sarapis-kultuszra vonatkozólag — bizonyítja a templomokban rendezett kultikus lakomák elterjedtségét.²⁶ Egy másik felirat expressis verbis nevezi meg „Sarapis úr lakomáját”.²⁷ Az egyiptomi istenek kultuszával kapcsolatos lakomák még az 5. sz.-ban is — talán az egész antik világban a legkésőbb — kimutathatók philaei és talmisi feliratok révén.²⁸

Az írásos források rövid áttekintése alapján teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy az egyiptomi istenségek és különösen Sarapis kultuszában a hellenisztikus kortól kezdve egészen a későantik időkig fontos szerepet játszott a kultikus egyesületek által rendezett, az istennek bemutatott áldozattal egybekötött²⁹ lakoma, amely az egyesületbe tömörült hívek életének egyik legfontosabb megnyilvánulása volt. Bár ez a szokás valamennyi népszerű kultuszban általános volt, mégis úgy látszik, hogy a császárkori szemlélők előtt a Sarapis-lakomák bizonyos értelemben különlegesnek tűntek. Erre vall legalábbis Ailios Aristeidész rhétor Sarapist dicsőítő himnikus beszédének egy részlete (or. 45,27 Keil), amely szerint egyedül csak Sarapis lakomáin vettek részt az emberek az istennel való teljes közösségben, midőn az istent megvendégelve az asztalfőre ültették, és így egyben vendégbarátaivá váltak.³⁰ A dicsőítő beszéd túlzásait tekintetbe véve is fel kell, hogy tűnjék ez a kijelentés. Ismeretes ugyanis, hogy az ókori, közelebbről a görög-római kultuszban gyakori áldozati forma volt az istenek megvendégelése, valamint az olyan étel és italáldozat, amelyen a hívek az áldozat tárgyát fiktív módon az istenekkel együtt költötték el, s így velük bensőséges kap-

csolatba kerültek.³¹ Nem hihető, hogy Aristeidész elfeledkezett volna e szokás és tan általános voltáról, még akkor sem, ha pillanatnyi célja Sarapis felmagasztalása volt. A magyarázatot csak valamilyen különleges formai vonásban kereshetjük, amely Aristeidész és általában a császárkori szemlélő számára valóban egyedülállónak tűnhetett. Minthogy ezt a vonást az írásos források tanulmányozása nem fedi fel, csak az archeológiai emléanyag vizsgálata vezethet nyomra.

A császárkori Egyiptomból régóta ismeretes egy különleges ábrázolási típus, amely az i. sz. 2–3. sz.-ban keletkezett, és többnyire művészileg jelentéktelen, apró emlékeken jelenik meg. Ezeket a tartalmi szempontból igen fontos ábrázolásokat viszonylag csak igen kis számban publikálták, s csak szűk körben ismertek, ezért szükségesnek tartjuk e helyen az eddig adottnál jelentősen bővebb jegyzékük közlését.³²

A. Kivételes típusok.

Ebbe a csoportba olyan ábrázolások tartoznak, amelyeken Sarapis még egy vagy két isten társaságában lakománál fekvő jelenik meg.

1. Edényfedél Augsburg környékéről.³³ Sarapis és Isis klinén, előttük háromlábú asztal, mellettük Harpokratész és Anubis áll. A darab lelőhelye kivételes: ez az egyetlen e körbe tartozó ábrázolás, amely tudomásunk szerint Egyiptomon kívül került elő.³⁴

2. Szárd gemma töredéke a British Museum-ban.³⁵ Sarapis Isissel és Démétérrel együtt foglal helyet a klinén. Az istenségek balkézrel edényt tartanak.

B. A fő típus.

Ez a szkéma kis részleteltérésekkel több ábrázoláson azonos formában szerepel, tehát feltételezhető, hogy az általánosan elterjedt istenkliné-képet képviseli.

²⁴ Wilcken, U., i. m. 68.

²⁵ Magie, D., Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins. AJA 57 (1953) 171.

²⁶ P. Fay. 33, 3. sz. felirat; Otto, W., i. m. 16.; Milne, J. G., i. m. 9.; Youtie, H. Ch., i. m. 14, 27. j.

²⁷ Seymour de Ricci, Arch. f. Pap. II (1903) 444, 76. sz.; Otto, W., i. m. 16., 1. j. — Vö. CIL XIII 8246 — Dessau ILS 4394.

²⁸ Lepsius, C. R., Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien. VI (Berlin 1859) 314, 378.; Wilcken, U., Arch. f. Pap. I (1901) 413, 417.; Milne, J. G., i. m. 9.

²⁹ Youtie, H. Ch., i. m. 14.

³⁰ Dölger, F. J., Der heilige Fisch. (Münster Westf. 1922) 503, 4. j.; Milne, J. G., i. m. 8.; Cumont, F., i. m. 268.

³¹ Wissowa, G., Lectisternium. PW XII 1 (1924) 1108–115.; Kruse, Gr., Mensa. PW XV (1931) 947.; Pfister, Fr., Θεοαίτια. PW V A 2 (1934) 1711.; Ua., Theoxenia. PW V A 2 (1934) 2256–2258.; Youtie, H. Ch., i. m. 13. — Az áldozatot bemutató hívek és az istenek közös étkezéséről Pfister, Fr., Kultus. PW XII (1922) 2172–., 2183.

³² Az elsőként publikált ábrázolásoknak eddig csak Ph. Lederer, [Aegyptisches Theoxenion des Jahres 167

auf einer unbekannten Münze des Marcus Aurelius. Deutsche Münzblätter 56 (1936) 201–211.] szentelt külön tanulmányt. Ph. Lederer az egyiptomi istenkliné képeket kizárólag a Marcus Aurelius alatt kibocsátott alexandriai éremmel kapcsolatban vizsgálta, meg sem említette a Sarapis-klinére vonatkozó írásos forrásokat, és azt a tézist állította fel, hogy a terrakotta ábrázolások egytől-egyig az i. sz. 167. év állami lectisterniumának alkalmából készültek.

³³ Roger, O., Zeitschr. d. Histor. Vereins für Schwaben und Neuburg (1907) 40., III. t.; Weber, W., Drei Untersuchungen zur ägyptisch. griechischen Religion. (Heidelberg 1911) 12, 31. j.; Lederer, Ph., i. m. 203, 29 c. j. 168, 3 t. — O. Roger szerint az i. sz. 3. sz.-ban készült.

³⁴ Az augsburgi edényfedelekről legutóbb: Hübener, W., Zum römischen und frühmittelalterlichen Augsburg. Jb. d. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz, 5 (1958) 230., 31. kép.

³⁵ Lafaye, G., Histoire du culte des divinités d'Alexandrie etc. (Paris 1884) 314, 170. sz.; Walters, H. B., Catalogue of the Engraved Gems and Cameos... in the British Museum (London 1926) 190, 1778. sz. XXIII. t.

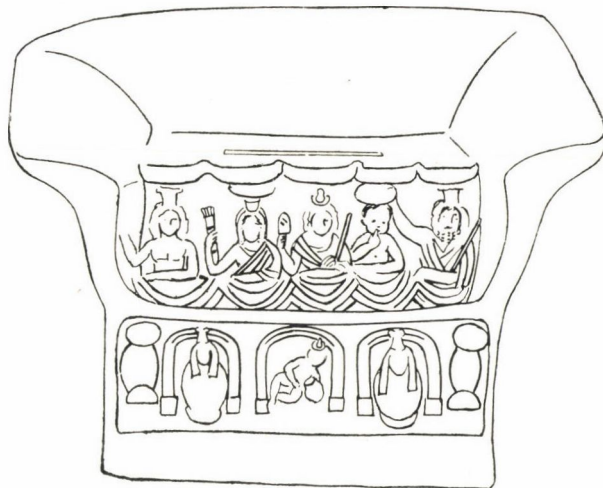
3. Marcus Aurelius alatt, i. sz. 167-ben kibocsátott alexandriai bronzpénz.³⁶ Hátoldalán találjuk a díszes kivitelt, hosszú, támlás klinét,³⁷ amelyen öt istenség, jobbról balra Sarapis, Harpokratés, Isis, Déméter, és Hermanubis fekszik. Jobbkezüikben attributumot tartanak, balkezüik tartása többnyire kivehetetlen. A kliné alsó részét három fülke töri át,³⁸ a két szélsőben a kanoposi Osiris-kép,³⁹ a középsőben nehezen kivehető kis istenkép van.⁴⁰ Fent baldachinszerű szerkezet húzódik hosszanti irányban. Az érem kibocsátásának alkalmát publikálója, Ph. Lederer a 167-ben Rómában Marcus Aurelius rendeletére tartott „lectisternia per septem dies”-ben⁴¹ határozta meg.⁴²

4. Terrakotta a berlini Antiquariumban,⁴³ amely a következőkben felsorolt példányokkal együtt perselynek van kiképezve.⁴⁴ A reliefben kidolgozott ábrázolás lényegében megfelel az említett éremképnek azzal a különbséggel, hogy míg annál művészileg kevésbé finom, nagysága miatt egyes ikonográfiai részleteket jobban kidomborít. Ezért választottuk ezt a darabot az itt közölt szkématiszus rajz (1. kép)⁴⁵ kiindulópontjául. A rajzon az istenkliné fő típusának közös vonásait egyesítettük. A berlini terrakotta hátoldala a kliné alakjának megfelelően van mintázva. Bekarcolt vonalakkal jelzett, quáder-falazást utánozó mintája arra vall, hogy az eredeti mintakép kőből készülhetett, az utánzatokon pedig ezt a technikát festéssel vagy más módon igyekeztek helyettesíteni.

5. Terrakotta, ugyancsak perselynek kiképezve, Ph. Lederer gyűjteményében.⁴⁶ A fő típustól a kliné lábai közötti alsó rész díszítése tér el, amely nem fülkés szerkezetű, hanem összefüggő, de teljesen elmosódott domborművel van kitöltve.⁴⁷

6. Perselynek kiképzett terrakotta a szerző tulajdonában (2–3. kép).⁴⁸ Kis mérete miatt (a

berlini példánynak mintegy harmada csak) ábrázolása lerövidített: csak négy istenség mellképét látjuk a klinén, alul pedig, megtartva az eredeti fülkés beosztás kompozícióját, de annak architekt-

1. kép. A Sarapis kliné rekonstruált rajza

Рис. 1. Рисунок реконструированного клине Сарapisа

Fig. 1. Dessin reconstitué de la Kliné de Sarapis

tonikus tagolása nélkül, két kanoposi istenképet és egy istenbűszőt látunk. Hátoldala ugyancsak a quáderszerkezetet utánozza.

7. Terrakotta istenkliné töredéke Sarapis, Harpokratés és Isis alakjával Ph. Lederer gyűjteményében.⁴⁹ A többihez képest mérete kivételesen nagy, kidolgozása pedig ennek megfelelően részletesebb.

8. Terrakotta istenkliné töredéke Kairóban, Déméter és Hermanubis alakjával.⁵⁰

³⁶ Lederer, Ph., i. m. 201–211., 165., 1. t.

³⁷ E jellegzetesen császárkori kliné-formáról: Rodenwaldt, G., PW XI (1921) 861; Richter, G. M. A., Ancient Furniture. (Oxford 1926) 133—.

³⁸ Ennek a speciálisan kultikus célra kialakított kliné formának egy eredeti példánya is fennmaradt a Tuna El Gebel-i sírváros (Hermopolis Magna nekropolisa) 4. sz. épületében („Maison du cratère Dionysiaque”) Lásd 4—5. kép (a szerző felvételei). Az épületről: Gabra, S.—Drioton, Ét. etc., Rapport sur les fouilles d'Hermopolis Ouest (Touna El-Gebel). (Le Caire 1941) 76—79., XXXVII—XXXVIII. t. A kliné színes képe: Gabra S.—Drioton, Ét., Peintures à fresques et scènes peintes à Hermopolis-Ouest (Touna El-Gebel). (Le Caire 1954) X. t. A normális méretet egy kissé meghaladó magas kliné téglából épült vakolatát gazdag festés borítja, amely a farészeknek, a díszes takarónak és a fülkékkel tagolt alsó rész quáder-falazásának illúzióját kelti. A kliné olyan helyiségben áll, amelynek falait dionysikus (thyrsos, kratér) és általános (cista mystica) misztérium-jelvények díszítik, tehát feltehető, hogy eredetileg egy misztériumközösségnek a halotti kultusszal kapcsolatos kultikus lakomáit rendezték benne, s a kliné az ábrázolásokról ismert theoxenion-csoport elhelyezésére szolgált.

³⁹ Erről l.: Castiglione, L., Griechisch-ägyptische Studien. Acta Ant. Hung. 5 (1957) 209—220.

⁴⁰ Ph. Lederer (i. m. 206—) ebben az alexandriai

fekvő Tyché-képet véli felismerni. Valószínű, hogy a kliné-állvány alsó részében elhelyezett istenképek jobban változtak, mint a felül ábrázolt istenek, az alább felsorolt példányokon ugyanis Harpokratés és isten-bűsz jelenik meg az alsó mező közepén.

⁴¹ Julius Capitolinus, Vita Marci XII—XIII.

⁴² Lederer, Ph., i. m. 204. Ph. Lederer adta eddig az egyiptomi istenkliné ábrázolások legbővebb listáját.

⁴³ Lelt. sz. 31275. — Vogt, J., Expedition E. Sieglin II 2. Terrakotten (Leipzig 1924) 14, 1. kép; Lederer, Ph., i. m. 207—., 166. t.

⁴⁴ Lederer, Ph., i. m. 209—. A kultikus célú perselyekről és azoknak egyiptomi vonatkozásairól legbővebben l.: Graeven, H., Die thönerne Sparbüchse im Altertum. JDAI 16 (1901) 160—189, különösen 161—.

⁴⁵ A rekonstrukciós rajz lelkiismeretes elkészítését Schöberl Magdának köszönöm.

⁴⁶ Lederer, Ph., i. m. 208, 2. sz. 167. t. 1.

⁴⁷ Az elmosódott dombormű leginkább a hildesheimi Pelizäus Museum terrakotta szelencéjének reliefjéhez hasonlítható, l.: Castiglione, L., A Terracotta Box from Roman Egypt. Acta Ant. Hung. I (1953) 476—. 5—6. kép.

⁴⁸ Budapest, Varga—Castiglione gyűjtemény, 123. sz. A kairói műkereskedelemből. Vörösbarna agyag, m.: 4,3 cm. sz.: 4,8 cm. Üreges, alul nyitott.

⁴⁹ Lederer, Ph., i. m. 208—. 167. t. 2.

⁵⁰ Vogt, J., i. m. 14., 6. j.; Lederer, P., i. m. 209.

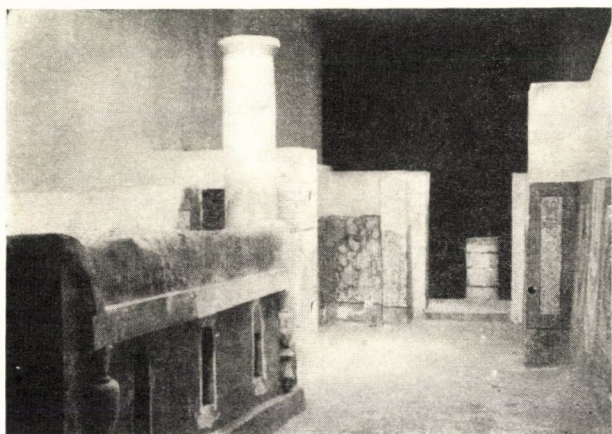

2

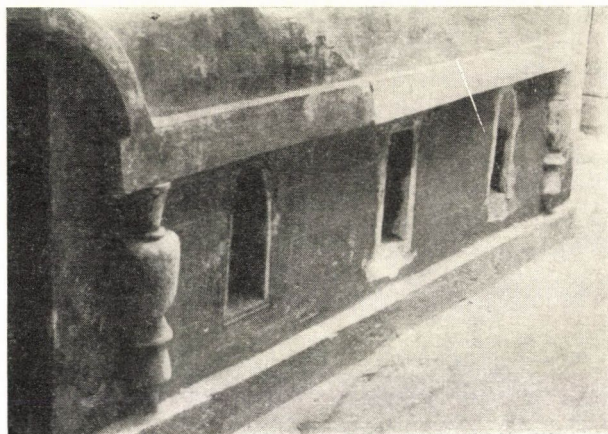

3

2—3. kép. Terrakotta isten-kliné Egyiptomból. Elő- és hátoldal. Magángyűjtemény
 Рис. 2—3. Терракотовое клине богов из Египта. Лицевая и оборотная сторона. Из частной коллекции
 Fig. 2—3. Kliné des dieux en terre cuite provenant d'Égypte. Faces antérieure et dorsale.
 Collection privée

4

5

4—5. kép. Kliné a Tuna el Gebel-i nekropolis „Dionysikus kratér” nevű épületéből
 Рис. 4—5. Клинé из здания „Дионисского кратера” некрополя в Туна ел Гебел
 Fig. 4—5. Kliné, provenant de l'édifice appelé “Cratère Dionysiaque” de la nécropole de Touna el Gebel

C. A fő típus nagyobb összefüggésben ábrázolva.

Az alábbi emlékek azért fontosak, mert az előbbieken elszigetelten ábrázolt istenklinét valamely nagyobb összefüggésben mutatják be, s ezzel képszerű felvilágosítást adnak funkciójáról is.

9. Terrakotta töredék Ehnasyaból.⁵¹ Az isten-kliné előtt nőalak áll adoráló tartásban, felemelt

jobbkezeivel esetleg valamely áldozati ajándékot tartva. Bár alsó része hiányzik, a fennmaradt darabból is kiderül, hogy a kliné valamilyen állványra van helyezve, s felső része ily módon került a nőalak fejével kb. egyvonalba. Ez az első ábrázolás, amelyből az egyiptomi chórán kultikus célból felállított kicsinyített istenkliné méreteiről fogalmat alkothatunk. Ezek szerint a kliné teljes magassága mintegy fél ember nagyságú volt, a rajta ábrázolt istenek tehát nem lehettek nagyobbak egy-két arasznyinál.

⁵¹ Flinders Petrie, W. M., Roman Ehnasya. (London 1905) XLVII. t. 45.; Vogt, J., i. m. 14., 6. j.; Lederer, Ph., i. m. 209., 168. t. 2.

6

7

6—7. kép. Alexandriai mécsesek isten-kliné ábrázolással. 6. Leningrad-Ermitage. — 7. Magángyűjtemény

Рис. 6—7. Александрийские светильники с изображением клине богов. 6. Ленинград. Эрмитаж. —

7. Частная коллекция

Fig. 6—7. Lampes d'Alexandrie, portant les représentations de la Kliné des dieux. 6. Leningrad. Ermitage. —

7. Collection privée

Egyáltalán nem vették eddig figyelembe az egyiptomi mécsesek képein található istenkliné ábrázolásokat. Ez idő szerint két ilyen mécses-dom-borművet ismerünk.

10. Régóta publikálva van a leningrádi Ermitage példánya, (6. kép)⁵² amelynek kettős bordázatú kerettel ellátott kerek diszkuszán négy kis alakot figyelhetünk meg. Kettő közülük az istenklinét viszi a vállán, a másik kettő valamivel hátrább, mellettük helyezkedik el. A jelenet fölött girlandok függenek. Waldhauer helyesen határozta

meg az ábrázolás tárgyát, midőn azt klinét vivő Erösoknak nevezte, de nem vehette még figyelembe az azóta ismeretessé vált egyiptomi istenkliné-képeket, s így az ünnepélyesen vitt tárgy kultikus jelentősége elkerülte figyelmét.

11. A másik mécses (7. kép) Kákosy László gyűjteményéhez tartozik, s mint az előbbi, szintén egyiptomi eredetű.⁵³ Diszkuszán rozettákkal tagolt füzér-keretben három alak helyezkedik el, megint két szárnyas Erös, vagy inkább genius, közöttük pedig egy kisebb figura.⁵⁴

⁵² Waldhauer, O., Die antiken Tonlampen der Ermitage. (St. Petersburg 1914) 55., 400. sz. XXXIX. t.; Haken, R., Roman Lamps in the Prague National Museum. (Prague 1958) 86. g. R. Haken egyébként kitűnő katalógusában teljesen félreértette az ábrázolás értelmét, amikor azt Osiris holttestét vivő processziónak tartotta. Az itt közölt fénykép rendelkezésemre bocsátásáért hálás köszönetemet fejezem ki Dr. Militza Matthieunek, a leningrádi Ermitage Ókori Keleti Osztálya vezetőjének.

⁵³ Publikációra való átengedésért hálás köszönetemet fejezem ki. Vörösbarna agyag, h.: 7,2 cm, átm.: 5,4 cm, m.: 1,9 cm (fül nélkül). Az orr és a fenék egy kis része hiányzik, egyébként ép. A mécses közlésre kerül Szentlélek Tihamér nyomdában levő mécses katalógusá-

ban, amely a MNM Szépművészeti Múzeum és a magángyűjtemények nem magyarországi eredetű antik mécsseit tartalmazza. A szerző az alábbiakban volt szíves közölni a szóban forgó darabra vonatkozó megállapításait: „I. sz. III. sz. elején készíthették a 138. mécsset. Későbbi készítési időre vallana az ággal dúsan díszített váll és vertikális fogójának alsó oldalán látható bordázat. Azonban a III. sz. eleji példányok közé utalja mécsünket az ágak közötti rózsás minta, mely mintha még a táblácskákra emlékeztetne, továbbá a vertikális fogórésznek átfűrt megoldása, mely ugyancsak a típus korai darabjainak jellegzetessége.”

⁵⁴ Wessetzky Vilmos hívta fel figyelmemet arra, hogy ez az erősen elmosódott körvonalú alak némileg hasonlít a sakálfejű Anubis képhez.

A két méceskép lényegében azonos jelenetet mutat be.⁵⁵ Az istenkliné mindkettőn szárnyas geniusok vállán nyugszik, akik mellett a jelenetet egy-két további alak egészíti ki. A leningrádi méces girland-dísz félreérthetetlenül meghatározza a jelenet ünnepi voltát, sőt talán még a színhelyét is: a füzérekkel díszített⁵⁶ lakoma-termet vagy annak homlokzatát. A két szárnyas genius szerepe nem egészen egyértelmű. Lehetséges, hogy az istenkliné ünnepélyes menetben viszik, s ez esetben a kultikus lakoma időpontjának beköszöntését, vagy az istenklinének a lakoma színhelyére való vitelét szimbolizálják. Lehetséges azonban az is, hogy a klinét egyszerűen csak tartják, s a díszesebb megoldású istenkliné felállításának, állványzatának formájára adnak felvilágosítást. Még valószínűbb, hogy a szárnyas geniusok — a császárkori ikonográfia szelvében elterjedt szkémájának megfelelően — csak azt jelzik, hogy szakrális képet, jelentőségteljes szimbólumot kell látni a klinében, s szerepük azokhoz a jelenetekhez hasonló, amelyekben az „Erősök” istenkoronát vagy attributomot, imago clipeatát, feliratos tabulát stb. tartanak.⁵⁷ A két méces datálása az egyiptomi rómaiakori igen gazdag mécesanyag feldolgozatlansága miatt nem végezhető el kielégítő pontossággal.⁵⁸ A keleti, görög mécesek, valamint az alexandriai hasonló típusú mécesek alapján készítésük helyét Alexandriába, idejét a 2. sz. végére — a 3. sz. elejére tehetjük.⁵⁹ Ez a hozzávetőleges datálás szempontunkból teljesen elegendő, mert megegyezik a Sarapis-klinére vonatkozó írásos adatok zömének keletkezési idejével.

A felsorolt emlékekből rekonstruálható theoxenion-kép szilárd alapszkémája arra vall, hogy általánosan elterjedt típusról van szó. A hívó jelenléte egy ábrázoláson, továbbá az istenkliné

hordozó geniusok szerepe alapján megállapíthatjuk, hogy a típus előképe kultikus célból felállított és egy díszes klinén egyesített istenségeket bemutató plasztikus, illetve domborművű kép volt, amely mint szimbólum, valamely vallásos megnyilvánulást, ünnepet vagy rítust reprezentált. A terrakotta-példányok persely-rendeltetése továbbá arra mutat, hogy a szóban forgó megnyilvánulás a hívők pénzadományaival volt kapcsolatban. Ez a momentum közvetlen kapcsolatot teremt a Sarapis-kliné intézményével, amelynél, mint láttuk, a tagoknak részvételi díjat kellett fizetniük.⁶⁰ Ezen az alapon bátran állíthatjuk, hogy az írásos forrásokból ismert Sarapis-lakoma és az ábrázolásokból ismert istenkliné, amelyen a főhelyet Sarapis foglalja el, szorosan összefüggnek.⁶¹ Az összefüggés nemcsak a két jelenség lényegére, az isteneknek bemutatott áldozat lakoma-formájára korlátozódik.⁶² Ailios Aristeidész említett kijelentése nyomán a képtípusban találhatjuk meg azt a tényleges formát, amelynek révén Sarapis és társistenei részt vettek híveik lakomáján. A lakomára kiszemelt teremben a hívők számára felállított klinék között, a főhelyen vagy egy állványon valószínűleg ebben a formában állították fel az istenek klinéjét, illetve annak kicsinyített mását. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy a magánházakban rendezett lakomákon is megvalósítsák az istenek „jelenlétét”, s így nem kell arra gondolnunk, mint Youtie⁶³, hogy csak a templomokban tartott lakomák zajlottak le az istenszobor előtt, annál kevésbé, mert a templomokban a klinét nem a volta-képpen szentélyben, hanem a külön e célra létesített lakoma-teremben rendezték.

Az istenkliné ily módon a kultikus lakoma jelenvényévé és szimbólumává vált. Miniatur képének alakjában készítették el a lakoma anyagi alapjának

⁵⁵ A két méces kis mérete arra vall, hogy nem annyira gyakorlati, mint inkább kultikus-votív célra készültek.

⁵⁶ Youtie, H. Ch., i. m. 15.

⁵⁷ Szarkofágokon: Hanfmann, G. M. A., *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks*. (Cambridge, Mass. 1951) II 2, 29, 31, 32, 35, 37, 39, 42, 74a, 52, 52a, 52b, 60, 61. kép. — Osiris-koronát tartó geniusokat ábrázoló rómaiakori egyiptomi terrakotta: Breccia, E., *Terrecotte figurate greche e greco-egizie del Museo di Alessandria. Monuments de l'Égypte Gréco-Romaine*. II. 2 (Bergamo 1934) I. t.

⁵⁸ A datálás és a klasszifikáció terén uralkodó bizonytalanságot tükrözi a görög-római egyiptomi mécesekre vonatkozó fejezet F. W. Robins művében [*The Story of the Lamp* (London 1939) 65–69].

⁵⁹ Vö.: Waldhauer, O., i. m. 14.; Bernhard, M. L., *Lampki Starożytnie*. (Warszawa 1955) 307, 308, 309. sz.; Haken, R., i. m. 85. — a fent tárgyalt leningrádi méces egy 2. sz. végi egyiptomi műhelynek tulajdonított csoportba sorolta. Bár ez az általa összeállított csoport nélkülözi a műhelyhez kötéshez szükséges világos és egységes jegyeket, datálását és lokalizálását illetően azonban nem vethető fel ellenvetés.

⁶⁰ Youtie, H. Ch., i. m. 17. — A terrakotta istenkliné-perselyek kultikus célját már Ph. Lederer (i. m. 210) feltételezte, csak hogy nem a lakomákkal, hanem a hivatalos lectisterniummal kapcsolatban.

⁶¹ Ezt az összefüggést először W. Weber (i. m. 12., 31. j.) feltételezte egy futólagos és bizonyíték nélkül hagyott, s a továbbiakban figyelemre nem méltott megjegyzésében.

⁶² Már maga ez a felismerés is fontos kultusz történeti szempontból. Adataink vannak arra, hogy a theoxenionok alkalmával az istenek szobrait a szó szoros értelmében lakomához „ültették”, párnára, kerevetre fektették vagy állították. Erről a legbővebben: Wissowa, G., *Lectisternium*. PW XII 1 (1924) 1112–1114. A kevés és szűkszavú írásos adat azonban nem ad felvilágosítást e szokás gyakorlati megvalósításának módjáról. Az egyiptomi istenkliné-ábrázolások felhasználásával erre vonatkozó ismereteink szilárdabb alapra fektethetők, nevezetesen feltehetjük, hogy az esetek nagy részében nem az állandó templomi kultuszszobrokat, hanem külön erre a célra készült képeket, vagy kicsinyített, félalakos és klinére erősített istenszobrokat használtak. A kerevetre helyezett lerövidített istenképekre vall Liv. XL 59, 7. Az érmenken ábrázolt theoxenionokról l.: Pick, B., *Thrakische Münzbilder*. JDAI 13 (1898) 154.

⁶³ Youtie, H. Ch., i. m. 14. H. Ch. Youtie — Ph. Lederer ellentétéként — az írásos források beható elemzésekor egyáltalán nem vette figyelembe az ábrázolásokat, s így megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy a Sarapis-klinének Ailios Aristeidész által kiemelt sajátos vonását megmagyarázhassa.

összegyűjtésére szolgáló perselyeket amelyek — átvitt értelemben — mint áldozati perselyek és votív tárgyak is forgalomba kerülhettek. Feltehető továbbá, hogy a rituális képtípus nagyméretű előképe az alexandriai Sarapieionban állott, és általánosan ismert volta miatt került a Marcus alatt vert alexandriai éremképre, mint a Rómában rendezett ünnepélyes lectisternium alexandriai változatának szimbóluma. Lehetséges, hogy a többi ábrázolás mintaképéül szolgáló alexandriai kép először éppen a Marcus által elrendelt áldozat alkalmával került felállításra, és ezután terjedt el az egyiptomi chórán. Az istenek klinéjének felállítása, Sarapis részvétele a tiszteletére rendezett

lakomákon azonban jóval korábbi eredetű, s kizártnak tartjuk Lederer feltevését, hogy az apró emlékek, amelyeken az istenkliné ábrázolása megjelenik, mind a hivatalos állami ünnep alkalmával készültek. Ha további leletek felbukkanása nem tesz módosítást a jelenleg kirajzolódó képen, akkor ebben az esetben is a népi szokás és a hivatalos kultusz kölcsönhatásának jellegzetes esetével állunk szemben. A korábban kialakult népies kultuszformának egy adott pillanatban a hivatalos intézkedés nyomán keletkezett reprezentatív kép adott állandó és kiérlelt formát.

Castiglione László

TO THE PROBLEM OF THE SARAPIS KLINE

Summary

The institution of a banquet (kline) organized in the honour of Sarapis is well known from the literature of the Roman Empire as well as from Egyptian papyri and inscriptions of the Hellenistic and Roman periods. This ceremony of Egyptian religion in the Greek and Roman periods is a parallel of the generally known cultic feasts of ancient cultic associations and mystery communities. We are informed by written sources that believers were invited to the Egyptian klines held in the feasting halls of temples and private apartments through written invitations, and that an entrance fee was to be paid at the banquets of the cultic associations according to the grade of membership of those present. Ailius Aristeides tells us in his Sarapis sermon (or. 45, 27 Keil)

that of all gods Sarapis alone partakes in the banquet in full community with men, taking a seat among his faithful. This statement cannot be explained by the written sources, its meaning may be unveiled by archaeological finds only. A type of representation, showing Sarapis and his fellow-gods reclining on a kline and banqueting, has been familiar from Roman Egypt for long. The author proves that this iconographical type represents the divine klines set up at the occasion of the Sarapis klines. So it explains the statement of Aristeides on one hand, and it furnishes a valuable information as to an original way of arranging the ancient theoxenia on the other.

L. Castiglione

A MONS CLAUDIUS

Pannonia hegy- és vízrajzának talán egyetlen antik nevérol sem irtak annyit, mint a máig is csak feltevésszerűen azonosított Mons Claudiusról. Az azonosítás kilátásai igen kicsiek, de ha a név eredetét megvizsgáljuk, kiderül, hogy nemcsak forrásaink elégtelensége, hanem más okok miatt sem remélhetjük a hegy pontos meghatározását. Az elnevezés vizsgálata azonban eloszlatathat egy félreértést, amely a pannoni törzsek lokalizálásánál újra és újra zavarokat okoz.

A hegy neve két forrásban őrződött meg. Az egyik Velleius Paterculus történeti munkája, a másik az idősebb Plinius nagy művének Pannoniát leíró fejezete.

Vell. Pat. II 112,3. (a Tiberius ellen harcoló pannon felkelők egy csoportja) *occupato monte Claudio munitione se defendit.*

Plin. n. h. III 148. ... *Mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci.*

Mivel Velleius munkája Tiberius idejében íródott, az idézett helyen pedig az i. sz. 6–9 évek között lezajlott nagy pannon-dalmata lázadás eseményeit mondja el, világos, hogy a mons elnevezését annál korábbi időre kell tennünk. Az ugyanis nem szenvedhet kétséget, hogy a hegy elnevezése római eredetű, mivel pedig Pannoniában a Claudiusok közül egyedül Tiberius tevékenykedett, nyilvánvalóan róla is nevezték el. Tiberius azonban i. sz. 4-től, adopciónjától kezdve a Iulius nomen viselte. Az elnevezés így ennél korábbi eredetű, a névadó hadvezér pannoni működései közül azonban így már csak a pannonok nagy veresége i. e. 12-ben vagy éppen Tiberius szkordiszkusz hadjárata i. e. 15-ben¹ jöhet szóba.

Plinius a mons Claudius a pannoni törzsek alfabetikus felsorolása után említi. Az alfabetikus felsorolás tudvalevőleg a birodalom nagy augusztus kori összeírásából van átvéve. Utána következik ez a tömör, a felsorolás stílusától teljesen elütő megfogalmazású mondat. Plinius azonban e mondat beillesztésekor gondosan járt el, mert a két törzsnevet kivette a felsorolásból. A legtöbb kutatónak zavart okozott az, hogy Plinius szerint a hegytől innen (in fronte) vannak a szkordiszkusok, túl (in tergo) a tauriszkusok. Mivel forrásaink egybehangzó állítása szerint a Scordisci a Száva torkolatvidékén éltek,² a Taurisci pedig Noricum-ban, igyekeztek különféle forrásértelmezésekkel nyugaton élő szkordiszkusokat és keleten települt (szerémségi) tauriszkusokat kimutatni.³ Mindezek a konstrukciók azonban nehezen voltak a közismert történeti adatokkal összeegyeztethetők.

Világos lesz előttünk a helyzet, ha feltesszük, hogy Plinius forrása nem nyugat (azaz Itália), hanem kelet (azaz Makedonia) felől nézte a helyzetet. Azért kell itt Makedóniát említenünk, mert a hegy elnevezésének idejében az attól északra eső részek még nem voltak római kézben. Egy Makedóna felől tájékozódó író számára a szkordiszkusok csakugyan innen, a tauriszkusok túl vannak, bárhova is helyezzük a hegyet.

E feltételezéshez azonban szükséges lenne egy olyan forrást találnunk, amely valamiképpen kapcsolatban van nemcsak Makedóniával, hanem az attól északra eső részekkel is. A leginkább kézenfekvő egy makedóniai helytartóra gondolni, aki az Alduna és a Scordisci táján tevékenykedett. Ilyen helytartót ismerünk a kérdéses időszakban L. Calpurnius Piso Frugi pontifex személyében. A sok Piso közül megkülönböztetésül tesszük nevéhez a pontifex-et is. Ő i. e. 12 körül Thráciában harcolt.⁴ Köréhez tartozott a thessalonikai Antipatros, aki egy epigrammája szerint a thráciai háborút is megénekelte.⁵ Vagy ő, vagy Piso volt tehát Plinius forrása.

Mindez pusztá spekuláció lenne, ha feltevéssünket nem támogatná más oldalról az a körülmény, hogy mind Velleius, mind az említett Piso Tiberius közvetlen bizalmi környezetéhez tartozott, különösen Piso, akiről Tiberius is igen meleg nyilatkozott.⁶ Velleiusról tudjuk, hogy rajongó híve volt Tiberiusnak, történeti munkája is nagyrészt az ő dicsőítésére épül fel. Ha viszont így áll a helyzet, akkor érthetővé válik számunkra az, hogy a hegy neve miért csak e két forrásban maradt meg. Az elnevezés nyilván Tiberius egy harci sikere után született környezetének kezdeményezésére. Nem is maradt meg a név másutt, mint környezetének használatában és innen válik érthetővé az, hogy egyetlen későbbi forrás sem említi, holott éppen a délpannoniai hegyek antik nevei többször is előfordulnak a forrásokban.

A hegy azonosítása valamely Dráva–Száva közti heggyel természetesen ezzel sem oldódik meg. De nem lehetetlen az sem, hogy csak valamely nagyobb hegyvidékes tájat, területrészt jelölt. A rómaiak hegy-elnevezései nem mindig fedik mai hegyrajzi fogalmainkat (lásd pl. a mons Cetius).

A nagy osztrák numizmatikus, Pink figyelte meg azt, hogy az általa szkordiszkusznak tartott „Bartkranzavers”-éremcsoport elterjedése és a noricum-i jellegű (tauriszkusz) éremverés között egy üres térség van a mai Szlavóniában. Ez az üres vidék a Papuk hegység, amely tehát szerinte azonos a mons Claudiuszal, a két nép határát

¹ E hadjáratot A. v. Premerstein ismerte föl [lásd JÖAI I (1898) Beiblatt 158.—].

² Lásd Mócsy, A., Historia 6 (1957) 489.

³ További irodalommal Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. DissPann I. 5 (Bp. 1936) 17— és passim. Lásd az eredményt Graf térképé-

nek bejelöléseiben.

⁴ Patsch, C., Beiträge zur Völkerkunde von Südost-europa. V. 1 (Wien 1932) 89—.

⁵ Anth. Pal. IX 428.

⁶ Lásd a róla szóló forrásanyagot a PIR címszavában.

képező hegységgel.⁷ Hasonló eredményre jutott más oldalról legutóbb Köstermann is, aki nagy helyzetismerettel megírt tanulmányában a pannon felkelésről szintén a Papuk mellett foglalt állást.⁸

Annai bizonyos, hogy a mons Claudius Szlavóniában kell keresnünk. Mármost ha e területen csak a szkordiszkuszokat és tauriszkuszokat ismeri egy forrás, a kétségtelenül ott lakó pannonokat (pl. Breucusokat) pedig nem, akkor nyilvánvalóan a pannonok leigázásával állunk szemben. Ez lehetett a helyzet például a kimber vándorlás idején, amikor Poseidonios szerint a kimberek a bójoktól

a szkordiszkuszokhoz mentek, onnan pedig a tauriszkuszokhoz.⁹ Nyilvánvaló, hogy a források a politikai hatalmat gyakorló törzseket vagy népeket emlegetik mint a terület lakosait, akármilyen egyéb nép lakott is uralmuk alatt egyes vidékeken. Tehát a források által említett népeket általában csak az illető népek hatalmi területével szabad azonosítanunk. Ha így járunk el, akkor elhárulnak mindazok a nehézségek is, amelyek a tauriszkuszok különböző vidékeken való említéseiből adódnak.¹⁰

Mócsy András

THE MONS CLAUDIUS

Summary

The name of the Mons Claudius is attested by two places in ancient literature: Vell. Pat. II. 112, 3 and Plin. n. h. III. 148. Pliny's statement, allocating the Scordisci on this side of the mountain (*in fronte*) and the Taurisci beyond it (*in tergo*), may only be brought into accord with the other statements if we suppose that the source of Pliny regarded the situation from the side of Macedonia. Such a source might have been the Thessalonicaean Antipatros, describing the campaign of

Calpurnius Piso Frugi pontifex fought about 12 A. D. (Anth. Pal. IX. 428). The mountain was allotted its name after Tiberius, who has been called Claudius up to 4 A. D. As both Piso and Velleius belonged to the familiar circle of Tiberius, it might well be that the name Mons Claudius was launched by this circle, never accepted by public opinion. This would account for its omission in our later sources.

A. Mócsy

⁷ Pink, K., Die Münzprägung der Ostkelten. Diss. Pann II. 15 (Bp. 1939) 132.

⁸ Köstermann, E., Hermes 81 (1953) 360—.

⁹ Strabon VII 2, 2.

¹⁰ Csak példaképp említjük meg Domaszewski próbálkozásait [Römisch-Germanisches Korrespondenzblatt 4 (1911) 75.], aki a mons Claudius a Fruška Gorával

azonosítva a tauriszkuszokat attól délkeletre (Taurunum) tette, délnyugatra pedig a szkordiszkuszokat Teutoburgium környékére. — A hegy lokalizálása szempontjából nyilván aligha jöhet tekintetbe az Erdődy grófok címei között szereplő comes perpetuus montis Claudii [Klajč, V., VHAD 9 (1906—7) 186.], hiszen ez a két forrásra alapuló humanista spekuláció volt.

TI. CLAUDIUS CLAUDIANUS CURSUS HONORUMÁHOZ

Pannonia superiorban több éven át viselt helytartóságáig részletesen és hiány nélkül ismerjük az africai eredetű Ti. Claudius Claudianus pályafutását, aki a polgárháború alatt és Septimius Severus uralkodásának nagyobb részében a középső Duna-vidéken működő legjelentősebb *personae gratissimae*hez tartozott. Pályáját feleségének, Pomponia Germanillának és testvérének, Claudia Gallitának állított rusicadei (Philippeville) feliratok őrizték meg:

CIL VIII 7977 = ILS 1146 = ILA 2 (1957) 30 —
RVSICADE

[P]omponiae | Germanillae Cl. f. coniugi | Cl. Claudii⁵ani co(n)s(ularis) | duarum Pan/noniarum | L. Cornelius | Restitutus¹⁰ praef(ectus) clas/sis Flaviae | Pannonicae | rarissimae | feminae¹⁵ d. d.

CIL VIII 7978 = ILA 2 (1957) 29 — RVSICADE

Claudiae P. f. | Quir. Gallitae | coniugi | Q. Austurni P. f. |⁵ Quir. Lappiani eq(uo) | p(ublico) exor(nati) aed(ilis), III vir(i) IIII col(oniarum), | praef(ecti) III col(oniarum), duc(enarii) bis, | sorori | Ti. Claudi(i) Claudiani leg(ati)¹⁰ Augg(ustorum trium) pr(o) pr(aetore) c(larissimi) v(iri), consul(aris) | provinc(iarum) et exerc(ituum) Pann(oniarum) | inferior(is) et superior(is), | praepositi vexillation(um) | Daci<i>scar(um), leg(ati) leg(ionis) XIII gem(inae) |¹⁵ et V Macedonicae piae, | candidato Augg(ustorum trium) et | eis devotiss(im)o prae|tori tutelar(io, sacer)[doti septemv(ir)o]²⁰ epulonum, [sacer]doti Laurent(ium) Lavinat(ium) | Q. Austurnius | Lappianus coniug(i) ra/rissimae s.p.p. d.d.

A *cursus honorum* teljessége ellenére is — éppen a senator Duna vidéki működésével kapcsolatban — problematikus, és az eddig hozzá fűzött értelmezések éppen a vitatható részek magyarázatával, megfejtésével maradtak adósak. A nehézségek a pályafutás szokatlan menetéből adódnak, abból a körülményből, hogy az egymás után felsorolt tisztségeket — látszólag — nem a gyakorlatnak megfelelően, hanem éppen annak ellenére

nyerte el. Két feltűnő ellentmondás van a *cursus honorum*ban: Az egyik daciai működéséhez kapcsolódik, ahol az idézett felirat szerint a *legio XIII gemina*, majd a *V Macedonica* legatusa volt — két legio vezénylése ha háborús viszonyok között elő is fordult,¹ ugyanannak a provinciának két legiójánál azonban soha.² A másik nehézség a pályafutás pannóniai részével függ össze. Ti. Claudius Claudianus, mint ismeretes, egymás után mindkét Pannóniát kormányozta. Mint másutt rámutattunk, azok a senatorok, akik praetoriusként Pannonia inferior, consularisként Pannonia superior helytartói voltak, szabályszerűen e megbízatásaik előtt Pannonia superior valamelyik legiója élén álltak.³ A *cursus honorum* azonban csak a két daciai legió parancsnokságáról tesz említést.

A senator daciai működését a kutatás különbözőképpen magyarázta, abban azonban egybehangzóak a vélemények, hogy a két legiót egymás után vezényelte. A potaissai felirat⁴ alapján a *legio V Macedonicat* 195 folyamán vezette, a *XIII geminát* tehát vagy előtte, 193/194-ben,⁵ vagy utána, 196/197-ben.⁶ Hasonlóképpen vitatott, hogy melyik legió élén állt, amikor a daciai vexillatiót vezette a polgárháborúban, s ez a megbízatás a Pescennius Niger elleni 193/194. évi vagy a Clodius Albinus elleni 196/197. évi⁷ hadjáratra, vagy mindkettőre⁸ vonatkozott-e?

Ti. Claudius Claudianus pályafutását nem lehet Septimius Severustól elvonatkoztatni, akinek valószínűleg nemcsak földije, de bizalmas híve is volt. A *cursus honorum*ban utolsó helyen említett sacerdos Laurens Lavinus a lovagrendiek számára fenntartott testületek közé tartozott,⁹ a senatori rendbe — mint tribuniciust — Septimius Severus vehette fel,¹⁰ ami első hivatalának jellegében is kifejezésre jutott: praetor tutelarius mint candidatus Augustorum lett.¹¹ Ez a megbízatása tehát 193-nál korábbra nem eshetett, de a történeti események alapján nem látszik valószínűnek, hogy átnyúlt volna 194-re.¹² Italiai hadjárata után¹³ Septimius Severus teljes hadseregével keletre indult, hogy összemérje erejét Pescennius Nigerrel.

¹ Birley, E., *Beförderungen und Versetzungen im römischen Heere*. Carnuntum Jahrbuch (1957) 6.

² Ez a dolog természetéből következik. Nehéz katonai viszonyok szükségessé tehették, hogy más provinciából vezényeljenek át megfelelő legio legatust a veszélyeztetett frontra. Így került L. Attius Macro a hispaniai legio VII gemina éléről a legio I adiutrixhoz, Brigetioba (Fitz J., *Legati legionum Pannoniae superioris*. [Kézirat, Bp. 1960]). Ugyanazon a provincián — azaz ugyanazon a hadseregen — belül ilyen áthelyezésnek értelme, gyakorlati haszna nem lehetett. Hasonlóképpen nem történt áthelyezés az egy provinciában állomásozó legiók tribuni laticlaviinál sem (Birley, E., i. m. 5.).

³ Fitz J., i. m.

⁴ CIL III 905

⁵ Fitz J., Arch. Ért. 83 (1956) 198.

⁶ Reidinger, W., *Die Statthalter des ungeteilten*

Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian. (Bonn 1956) 101.; Stein, A., *Die Reichsbeamten von Dazien*. DissPann I. 12 (1944) 92, 95., a kérdést nyitva hagyta.

⁷ Reidinger, W., i. m. 102.

⁸ Fitz J., Arch. Ért. 83 (1956) 198.

⁹ Stein, A., *Der Römische Ritterstand*. (München 1927) 319, 5. j.

¹⁰ Uo. 287, 393.; Ritterling, E., AEM 20 (1897) 38, 98.; Reidinger, W., i. m. 101.

¹¹ Korábban feltételeztük, hogy candidatus Augusti már Commodus alatt lehetett. Ez azonban — az Augustorum kitétel miatt lehetetlen (Fitz J., Arch. Ért. 83 [1956] 198).

¹² Nem tartotta kizártnak W. Reidinger (i. m. 101).

¹³ Hasebroek, J., *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*. (Heidelberg 1921) 18—.

Az itáliai hadjáratban a legiós denárok tanúsága szerint¹⁴ mindkét daciai legio — legalább is vexillatiókkal — részt vett: ezek a csapatok a következő évben az ellencsászár leverésében és a parthusok elleni hadjáratban szerepeltek, és csak 196-ban tértek vissza nyugatra, amikor Septimius Severus már Clodius Albinus ellen vonult fel. Ha Ti. Claudius Claudianus ebben a hadjáratban állott a daciai vexillatiók élén, akkor legnagyobb valószínűség szerint azok vezetését még Itáliában, az induláskor, tehát 193 folyamán vehette át. Ebben az esetben azonban joggal feltételezhetjük, hogy az egész hadjárat alatt a daciai sereg élén maradt, amint Ti. Claudius Candidus *dux exercitus Illyrici expeditione Asiana, item Parthica, item Gallica* volt,¹⁵ míg L. Marius Maximus Perpetuus Aurelianus *dux exercitus Mysiaci apud Byzantium et apud Lugudunum*.¹⁶ Septimius Severus kipróbált vezéreit a hadjárat alatt nem váltogatta.

Hogy Ti. Claudius Claudianus a 193–196. évi háborúban a daciai különítménnyel keleten járt, a 195-re keltezhető potaissai felirat bizonyítja.

CIL III 905 — POTAISSA

Imp(erator) Caes(ar) L. Sep(timius) Severus P(rius) Pert(inax) Aug(ustus) | Arab(icus) Adiabenic(us), pont(ifex) max(imus), trib(uniciae) | pot(estatis) III, imp(erator) VII, co(n)s(ul) II, proco(n)s(ul), p(ater) p(atriciae) | leg(ioni) V Mac(edonicae) p(iae) f(ideli) don(um) dedit, dedicante | P. Septimio Geta leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) | cura agente Tib. C[laudius] Claudiano leg(ato) Aug(usti).

A közelebbről meg nem határozott *donumra* a legio nyilvánvalóan a parthusok elleni küzdelemben tanúsított magatartásával szolgált rá: 195 ennek a hadjáratnak éve.¹⁷

Az elmondottak alapján tehát valószínűnek kell tartanunk, hogy Ti. Claudius Claudianus *cursus honorum*ában említett *praepositus vexillationum Daciscarum* a 193–196. évekre esett, s ugyanebben az időben a legio V Macedonica legatusa is volt. Ha a korábbi kutatás felfogásának megfelelően a két legio parancsnokságát egymás után töltötte be, akkor a legio XIII gemina élére legvalószínűbben 196 folyamán kerülhetett, amikor Septimius Severus hadseregével április folyamán a Dunához érkezett.¹⁸ Ennek az átvezénylésnek, ha mindkét legio tovább vonult Galliába, és részt vett a Clodius Albinus elleni hadjáratban, semmi értelme nem lett volna. Több joggal gondolhatnánk arra, hogy a legio XIII gemina a mozgolódó barbárok miatt Daciában

maradt, és ekkor került élére kiemelkedő katonai képességei miatt senatorunk. Vagy fordítva: a legio Macedonica tért vissza provinciája védelmére és Ti. Claudius Claudianus a másik legió élén vett részt a polgárháborút lezáró lugdunumi csatában.

Ezek a feltevések abból a felfogásból indultak ki, hogy a két daciai legió saját legatusaik vezetésével vettek részt a polgárháborúban, és ezek egyike előbb a legio V Macedonicánál, utóbb a XIII geminánál Ti. Claudius Claudianus volt. Ebben az értelmezésben a daciai vexillatiók praepositusa utóbb elnyert megbízatás volt (amelyet mint az egyik — az utóbb vezényelt — legió parancsnoka kapott meg).¹⁹ Ez a magyarázat azonban nem szükségszerű. Daciai katonai működése, mint az előbbieken már rámutattunk, 193–197 közé, azaz a polgárháború idejére esett, amelyben mindkét daciai legió — eddigi ismereteink szerint — részt vett. A *praepositus vexillationum Daciscarum* kifejezés a hadjáratban részt vevő egész daciai haderő parancsnokságát jelenti, a legiókét is. A severusi hadsereg nagyobb katonai egységekre tagozódott, ezek közül az illyricumi élén, mint idéztük, Ti. Claudius Candidus, a moesia élén L. Marius Maximus Perpetuus Aurelianus állott. De más háborúból is idézhetünk példát arra, hogy a praepositus megbízatás nagyobb katonai egység vezénylését jelenthette. Így A. Iulius Pompilius Piso T. Vib[ius...]tus Laevillus Berenicianus a markomann háborúk alatt volt *praepositus legionibus I Italicae et III[I Flaviae cum omnibus copiis] auxiliorum*.²⁰ Ezek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy Ti. Claudius Claudianus mint praepositus a két daciai legiónak a háborúban résztvevő (a legiók nagy részét kitevő) vexillatiók élén állott. Ez a feltevés azért is elfogadhatónak látszik, mert 196-ban, amikor a korábban ismertetett régi felfogás szerint a praepositus a legio XIII gemina élére került volna, valószínűleg már Pannóniában tartózkodott.

Ti. Claudius Claudianus pannóniai működésének legkorábbi emléke az érdi praesidium helyreállítására vonatkozó felirat:

CIL III 3387 — ÉRD

Pro sal(ute) imp(eratoris) Caesaris L. | <P. > Septimi(i) Severi Pertina/cis Aug(usti) Pii co(n)s(ulis) II, p(atris) p(atriciae) et M. Aur(elii) | Antonini Caesa(ris) Tib. Cl(audius) | Claudianus leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) | praesidium vetustate | coll(apsum) mutato loco manu | milit(um) restitui iussit.

Daciára támadó barbárok megmozdulására: ez csak 196/97-ben indult meg. Lásd a 14. jegyzetben említett tanulmányt.

¹⁸ Hasebroek, J., i. m. 87.

¹⁹ Groag, E., PIR² 2 (1936) 190., 834. sz.

²⁰ CIL VIII 2582 = ILS 1111 (Lambaesis).

¹⁴ A legiós denárok értelmezésére vonatkozóan ld. „Pannónia katonai története a markomann háborúktól Severus Alexander haláláig” című munkánkat (Kézirat, Bp. 1959).

¹⁵ CIL II 4114

¹⁶ CIL VI 1450

¹⁷ Nem gondolhatunk a felirattal kapcsolatban a

A felirat Caracallát még mint Caesart nevezi meg, tehát 197 nyara előtt kellett készülnie. Ti. Claudius Claudianus ekkor már Pannonia inferior helytartója volt, ahová legkésőbb 197 február második felében kerülhetett: a lugdunumi csata után Septimius Severus a polgárháború kiemelkedő hadvezéreit különböző provinciák helytartóságaival jutalmazta. Így kapta meg Virius Lupus Britanniát, C. Valerius Pudens Germania inferiori, Ti. Claudius Candidus Hispania Tarraconensist, L. Fabius Cilo Pannonia superiort.²¹ Feltehető, hogy ebből a jutalmazásból Ti. Claudius Claudianus sem maradt ki, aki, mint említettük, feltétlenül Septimius Severus bizalmas köréhez tartozott, és a keleti hadjárat alatt a daciai különítmények élén érdemeket is szerezhett. Az érdei felirat azonban arra enged következtetni, hogy Pannonia inferiori helytartónk nem csupán hűsége jutalmául, császári kegyként kapta. A praesidiumot a 196-tól a dunai provinciákra nehezedő barbár nyomás egyik pusztító támadása tehetette tönkre.²² A fenyegető helyzet megfelelő, katonai tapasztalatokkal rendelkező helytartó küldését tette szükségessé: ez egybe eshetett a provinciák 197 februárja utáni szétosztásával, de nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy éppen a helyzet súlyossága miatt Ti. Claudius Claudianus már korábban, tehát 196 folyamán²³ átvette a pannóniai hadműveletek irányítását. A kérdés megoldását nehezíti az a körülmény, hogy hozzáfutólegesen sem tudjuk, meddig volt Pannonia inferior helytartója C. Valerius Pudens, Ti. Claudius Claudianust közvetlen utódának kell-e tekintenünk, vagy közöttük egy egyelőre ismeretlen legatussal is számolhatunk.²⁴ C. Valerius Pudens a lugdunumi csata után Germania inferior helytartója lett,²⁵ a consulatust tehát előtte kellett elnyernie, legkésőbb 196 folyamán,²⁶ esetleg már 195-ben.²⁷ Nem lehetetlen azonban, hogy *consul suffectus* Rómától távol volt,²⁸ ebben az esetben ez pannóniai tartózkodásának idejére, vagy a Clodius Albinus elleni hadjárat hónapjaira eshetett. Így elképzelhető lenne, hogy akár a lugdunumi csata idejéig Pannonia inferiori igazgatta, és hozzá fűzhető az első barbár betörések visszaverése.²⁹

Ti. Claudius Claudianus pályafutásának to-

vábbi vizsgálata mindenesetre mellett szól, hogy Alsópannónia kormányzását 197 február előtt nem vette át. Mint *cursus honorum*ának ellentmondásainak taglalásában már említettük, szabályszerűen Pannonia inferior kormányzását az egyik felsőpannóniai legio vezénylesének kellett volna megelőznie. Talán erre vonatkozó utalást láthatunk a rusicadei felirat következő szokatlan és eddig figyelemre nem méltatott kifejezésében: *consul(aris) provinc(iarum) et exerc(ituum) Pann(oniarum) inferior(is) et superior(is)*. A helytartói megbízatás természetszerűleg a provincia hadseregének vezetését is jelenti, a hadsereg említése tehát esetleg egy közelebről meg nem nevezett katonai beosztást takar. Lényegesen többet mond ennél a vitatható szövegnél a senator tiszteletére állított erősen töredékes calamai felirat, amelynek olvasását a CIL a következőképpen adja:

CIL VIII 5349 — CALAMA

Ti. Cl. Ti. f. / Claudiano / c. v. cos. leg. / Augg. pro pr. prov. / Pann(oniarum) inferioris et / superioris, praeposito / vexillat(ionibus) Daciscis, leg. / leg. XIII gem. et V Ma/cedonicae piae, candidato / Aug., praetori tu/telario, sacerdoti / VII viro epulonis, sacer/doti Laurenti / Lavinati....

A nehezen olvasható szöveg kiegészítése a rusicadei felirat alapján történt, nem minden erőszak nélkül. Mivel az eredeti szöveg Ti. Claudius Claudianus pályafutásához igen fontos adatot őriz, a CIL leírásában adjuk:

CL TL I // // // //
CLAVDI //
C V . COS . DVOS
AVGGG / IROPR // //
5 PANINEFRITOI // //
ADIVTR / PRAETOS //
VEXILLA / DACIS // //
LEG XIII GEM CEIVSA
CEDIL / IONDIDAT /
10 AVCOI // // // TORIT
RON / AR // // // SRDCI
VIIVN // // // SAE /
DO // AV // // // IV /
// LAV // VRTIE MS /

²¹ Hasebroek, J., i. m. 96.

²² Mócsy András feltevése szerint a praesidium a Commodus által épített burgusok egyike lehetett (Mócsy A., Arch. Ért. 82 [1955] 67.), a 10 éve fennálló építmény semmi esetre sem dőlhetett össze régisége miatt. Azokat az épületeket, amelyeket *vetustate conlapsum* állapotból építettek újjá, szinte minden esetben háború, ellenséges betörés után hozták helyre. Ezekkel a helyreállításokkal és történeti háttérükkel másutt foglalkoztunk. A 196-ban kezdődő barbár betörésekre vonatkozóan ld.: Barkóczi L., Intercisa II. AH 36 (1957) 516.; Fitz, J., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 253.

²³ A barbárok megmozdulása nem tehető 196 második fele elé. Amíg a Clodius Albinus ellen felvonuló hadsereg Pannóniában tartózkodott, a határokon kívül élő népek óvakodtak volna átlépni a Dunát.

²⁴ Így felmerülhet az a feltevés, hogy 195–197 között esetleg C. Valerius Sabinianus volt Pannónia inferior

kormányzója. Ezzel a kérdéssel másutt bővebben foglalkozunk.

²⁵ Ritterling, E.—Groag, E.—Stein, E., Fasti der römischen Deutschland unter dem Prinzipat. (Wien 1934) 77., 36. sz.

²⁶ Uo. Ritterling, E., Arch. Ért. 41 (1927) 76.; Lambrechts, P., La composition du sénat romain de l'accession au trône d'Hadrien à la mort de Commode (117–192). (Antwerpen—Paris—s'Gravenhage 1936) 171., 1146. sz.

²⁷ Degrossi, A., I fasti consolari dell'impero romano. (Roma 1952) 55.; Dobó Á., Pannónia provincia helytartói. (Kézirat, Debrecen 1958) 48., 45. sz.

²⁸ Ritterling, E.—Groag, E.—Stein, E., i. m. 77.

²⁹ Feltűnő pályafutásának szokatlan menete: Pannonia inferior után Germania inferiorba került. Ezt a rendkívüli helyzet és nyilván komoly érdemek magyarázhatják.

15 // DAEMM // S //
 // OT //
 // I // P // I //

W. Reidinger a leginkább kifogásolható 5–6. sor olvasását a következő formában javasolta:³⁰
 leg.] | Augg. [p]ro pr. [prov(inciae)] |
 Pan(noniae) in[fe]r(ioris) [e]t vagy it(em)q(ue)
 l[eg. II] | adiutr(icis), prae[p]os(ito)... Mivel
 ebben a kiegészítésben Pannonia superiorról nem
 történik említés, W. Reidinger feltételezte, hogy
 a feliratot 199 táján, nem sokkal consulatusa
 után állíthatták. A töredék kiegészítését l[eg. II]
 adiutrix formában nem tarthatjuk elfogadható-
 nak, hiszen Pannonia inferior legatusa egy sze-
 mélyben a legio II adiutrix legatusa is volt.
 Kétségtelenné látszik a korábban elmondottak
 alapján — Ti. Claudius Claudianusnak szabálysze-
 rűen az egyik felsőpannóniai legiót kellett volna ve-
 zetnie Pannonia inferior és superior kormány-
 zása előtt —, hogy a legio neve csakis l[eg. I]
 adiutrix formában egészíthető ki. A felirat helyes
 olvasása tehát:

CIL VIII 5349 — CALAMA

[Ti.] Cl(audio) Ti. f. [Quir.] | Claudia[no] |
 c(larissimo) v(iro), co(n)s(uli) [.... leg(ato)] |
 Augg(ustorum) [p]ro pr(aetore) [prov(inciae)] |
 Pan(noniae) in(f)er(ioris) <leg(ato)?> l[eg(io-
 nis) I] | adiutr(icis), prae(p)os(ito) | vexilla-
 [t(ionibus)] Dacis[c(is)] stb.

A felirattöredék tehát megadja Ti. Claudius
 Claudianus pályafutásának hiányzó láncszemét,

amelyre a rusicadei *cursus honorum*ban csak ho-
 mályos utalást ad. A *praepositus vexillationum*
Daciscarum és az alsópannóniai helytartóság közé
 tehát még egy megbízatást kell iktatnunk, a
 legio I adiutrix parancsnokságát, amelyet fel-
 tehetően 196 áprilisa után, Septimius Severus és
 a keleten járt hadsereg pannóniai tartózkodása
 idején vett át, és valószínűleg 197 februárig viselt,
 amíg Pannonia inferiorba nem került helytartónak.
 Az átvezénylés okát aligha kereshetjük másban,
 mint a Pannónia körül kialakuló katonai hely-
 zetben. Ez nemcsak annak a gyakorlatnak felel
 meg, amely a legio legatusok áthelyezése tekin-
 tetében ismert, de annak a szokásnak is, hogy
 Pannonia inferior helytartójává háborús visz-
 onyok között a helyszínnel ismerős felsőpannóniai
 legio legatusok közül választottak.³¹ Ti. Claudius
 Claudianus pannóniai helyismereteit csak mint a
 limes mentén tevékenykedő legió legatus szerez-
 hette meg: ez kizárja annak feltevését, hogy a
 dáciai különítmény éléről átkerülve a legio I
 adiutrixhez, azzal harcolt volna Lugdunumnál.

Ti. Claudius Claudianus *cursus honorum*a az
 elmondottak szerint a következőképpen módosul:
praetor tutelar[ius] mint *candidatus Augusti*

193-ban

praepositus vexillation(um) Daci<i>scar(um)

193–196 között, egyúttal *leg(atus) leg(ionum)*

XIII gem(inae) et V Macedoniae piae

[*leg(atus)*] l[*eg(ionis)*] I] *adiutricis* 196/197-ben

leg(atus) pr(o) pr(aetore) Pann(oniae) inferior(is)

197 februárja után

Fitz Jenő

BEMERKUNGEN ZUM CURSUS HONORUM DES TI. CLAUDIUS CLAUDIANUS

Auszug

In der Karriere des Ti. Claudius Claudianus beobach-
 tet man zwei Eigentümlichkeiten, die vom üblichen
 Lebenslauf der Mitglieder des Senatorenordens abwei-
 chen. Die erste steht mit seinem Wirken in Dazien in
 Zusammenhang, wo er, der Inschrift von Rusicade
 zufolge, der Legat zweier Legionen war. Der zweite
 Widerspruch ergibt sich bei seiner Laufbahn in Panno-
 nien: jene Legaten, die erst Pannonia inferior, und dann
 Pannonia superior regierten, standen in der Regel vor
 dem Erhalt dieses Mandats an der Spitze irgendeiner
 Legion in Pannonia superior.³ Der *Cursus Honorum*
 dieses Senators erwähnt aber nur zwei dakische Legionen.

Bei der Untersuchung der Frage, in welchem Ver-
 hältnis Ti. Claudius Claudianus mit den dakischen Legio-
 nen stand, kommt man zum Schluß, daß er die aus den

dakischen Legionen geformte vexillatio wahrscheinlich
 im Jahre 193, in Italien übernommen hatte und bis
 Anfang 196 in den Feldzügen gegen Pescennius Niger
 bzw. die Parther befehligte, bis er dann mit den Trup-
 pen des Septimius Severus nach dem Westen zurück-
 kehrte.

Eine Berichtigung der Leseweise der Inschrift von
 Calama läßt keinen Zweifel darüber, daß Ti. Claudius
 Claudianus, bevor er Statthalter von Unter-Pannonien
 wurde, auch die legio I adiutrix befehligte, offenbar
 vom Jahre 196 bis zum Frühjahr 197, als er Statthalter
 von Pannonia inferior wurde. Grund zu dieser Verlegung
 war die im Laufe des Jahres 196 entstandene kritische
 militärische Lage um Pannonien.

J. Fitz

³⁰ Reidinger, W., i. m. 101.

³¹ Fitz J., Legati legionum Pannoniae superioris

ADATOK A PANNÓNIAI SÍR-AEDICULÁKHOZ

A domborműves kőlapokból összeállított, három oldalon zárt sír-aediculák maradványai az Esztergomtől Bölskéig terjedő részen kerültek elő.¹ A legtöbb lelet oldalfal; közöttük néhány összetartozó pár is kiválasztható volt. Olyan alkatrészeket, melyekből teljes aediculát lehetne hitelesen összeállítani, még nem találtak. Jelenleg az alább felsorolt emlékeket tartjuk számon.

1. Esztergom, Múzeum. Kívül: Attis.
Balogh A., Esztergom Évlapjai — Annales Strigonienses VII (1934) 46. — *Balogh A.*, Vezető az esztergomi régészeti múzeumban. (Esztergom 1941) 7. — Említi *Nagy L.*, Bp. Tört. I. 2 (Bp. 1942) 474.
2. Szentendre, Múzeum. Lh.: Szentendre. Kívül: Attis. Pillér csatornázott. Egyik széle végig letörve.
Nagy L., Bp. Tört. I. 2, 474. LXIX. t. 4.
3. Aquincum, Múzeum. Kívül: ?; belül: áldozó ifjú.
Kuzsinszky B., Aquincum. Ausgrabungen und Funde. (Bp. 1934) 169., 351. sz. — *Szilágyi J.*, Aquincum. (Bp. 1956) 49., LV. t.
4. MNM. Lh.: Aquincum. a) Kívül: katonai jelvény; belül: áldozó férfi. — b) Kívül: gladius; belül: áldozó nő.
Oroszlán Z., Arch. Ért. 41 (1927) 98—, 31—34. kép.
5. Budapesti Történeti Múzeum. Lh.: a kiscelli volt Schmidt-kastély falából. Kívül: ?; belül: áldozó nő. Töredék.
Nagy L., Bp. Tört. I. 2., 474.
6. Aquincum, Múzeum. Lh.: Eskütéri tábor, kerek torony falából. Kívül: Attis; pillér csatornázott. Felső töredék.
7. Nagytétény, Kastélymúzeum. Kívül: levert fej; pillér csatornázott. Kis felső töredék. Lt. sz.: 52.43.1.
8. MNM. Lh.: Tök. Tinnyéről került be a Nemzeti Múzeumba. Kívül: táncoló maenas. Pillér csak egyik oldalán, csatornázott.
9. *Ziehen Gy.*, Arch. Ért. 10 (1890) 423—, rajzzal.
10. MNM. Lh.: Zsámbék. Kívül: Attis; belül: aszszony, helyi viseletben.
11. *Oroszlán Z.*, RTÉ II (1923—26) 60—, 4—5. kép.
12. MNM. Lh.: Környe. A csákvári kastély parkjából került be a Nemzeti Múzeumba. Kívül: ?; belül: áldozó nő, helyi viseletben; pillértörzs pikkelyes díszű. Felső része hiányzik.
13. *Rómer F.*, A Bakony. (Győr 1860) 60. (említi, hogy lelőhelye állítólag Környe). — *Kuzsinszky B.*, Arch. Ért. 23 (1903) 227., 2. sz. 2. kép.
14. MNM. Lh.: Székesfehérvár, Múzeum. A Püspöktetőből. Kívül: táncoló szatír. Töredékes.
15. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: Attis, pillérek borostyáninda; belül: férfialak, alatta kis lovasdombormű. Alsó töredék.
Intercisa I. (Bp. 1954) 251—52., 148. sz. LIV. t. 1—2.
16. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: Attis, pillérek borostyáninda. Alsó töredék.
Intercisa I. 252., 149. sz. LIV. t. 3.
17. MNM. Lh.: Intercisa. a) Kívül: genius, egyik pilléren borostyáninda, másik csatornázott; belül: nő, helyi viseletben. — b) Kívül: genius, egyik pilléren

palmettasor, másik csatornázott; belül: férfi, helyi viseletben.

Intercisa I. 252., 150—151. sz. LV. t. 1—4.
15. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: Attis, egyik pilléren borostyáninda, másik csatornázott; belül: áldozó nő. Alsó töredék.

Intercisa I. 252., 152. sz. LIV. t. 4—6.
16. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: Amor; belül: fiú tunicában.

Intercisa I. 252., 153. sz. LVI. t. 1, LXX. t. 7.
17. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: ruhátlan nőalak (Venus). Alsó rész letörve.

Intercisa I. 252., 154. sz. LVI. t. 2.
18. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: táncoló szatír. Intercisa I. 252., 155. sz. LVI. t. 3.

19. MNM. Lh.: Intercisa. a) Kívül: borostyáninda, pillér csatornázva. — b) Kívül: borostyáninda, pillér csatornázva.

Intercisa I. 252—, 156—157. sz. LVII. t. 1—2.
20. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: szőlőinda.

Intercisa I. 253., 158. sz. LVII. t. 3.
21. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: szőlőinda.

Intercisa I. 253., 159. sz. LVII. t. 3.
22. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: kráterből kinövő inda. Kis alsó töredék.

Intercisa I. 253., 160. sz. LXX. t. 8.
23. MNM. Lh.: Intercisa. Kívül: lovas és lovász, pillér csatornázott. Felső töredék.

Intercisa I. 253., 161. sz. LVIII. t. 1.
24. Magántul. Kívül: oltár alsó töredéke. Valószínűleg a 17. sz. fal alsó része.

B. Vágó E., Intercisa II. (Bp. 1957) 631., 418. sz. XC. t. 6.

25. Magántul. Lh.: Intercisa. Kívül: kehelyből kinövő akantuszinda. Alsó kis töredék.

B. Vágó E., Intercisa II. 631., 419. sz. XC. t. 4.
26. Sztálinváros, Múzeum. Lh.: Intercisa. Kívül: táncoló maenas. Töredék.

B. Vágó Eszter, Intercisa II. 631., 420. sz. XC. t. 1.
27. MNM. Lh.: Bölske. Kívül: táncoló, ruhás nőalak; belül: áldozó nő, helyi viseletben.

Wosinszky M., Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig II. (Bp. 1896) 763. CXXVI. t. — *Nagy L.*, Bp. Tört. I. 2., 246. XLVI. t. 3.

28. MNM. Lh.: Bölske? Kívül: ruhátlan nőalak (Venus). Töredék. Lt. sz.: 56/1881, 2. Nagy Lajos ajándéka Szentandrásról, mint a 27. sz.

Schön, G. — *Weisshäupl, R.*, Denkmäler aus Brigetio. AEM 10 (1886) 118—, 7. sz.

29. MNM. Kívül: Amor. Felső töredék. Publikálatlan.

30. Ismeretlen helyen. Kívül: ruhátlan bacchikus alak, hátravetett fejű nagy kettős sípot fúj; pillér csatornázott. Töredék.

Fényképlemez az Aquincumi Múzeumban, 1852. sz.

Az egy darab kőből faragott oldalfalak előlő keskeny oldalát pilléresen dolgozták ki; ezek a pillérek keretítették az aedicula fülkéjét. A fal külső lapját általában két csatornázott, növénydíszes vagy sima pillér szegélyezi. A pillérek között ki-faragott dombormű mindig magasabb szférába tartozó, szimbolikus díszítmény, amely lehet alakos vagy ornamentális. Az alakos díszítmények között leggyakoribb Attis, továbbá bacchikus alakok (szatír vagy maenas), genius, ill. Amor és Venus. Ezek hasáb- vagy oltáralakú talapzaton állnak; ezzel is hangsúlyozták kiemelt, szoborszerű jellegüket.

Intercisában az alakos dísz helyét néhány falon kráterből kinövő, vagy közvetlenül a talajból fel-futó borostyán- vagy szőlőinda foglalja el; ezek

¹ *Oroszlán Z.*, Arch. Ért. 41 (1927) 107—, 19. j.; *Nagy L.*, Bp. Tört. I. 2 (Bp. 1942) 474.; az aediculákról összefoglalóan először *I. Hampel J.*, Arch. Ért. 26 (1906) 250—.

dionysikus kapcsolata közismert (19–22. sz.). Két összetartozó aquincumi fal külsején (4. sz.) katonai jelvények vannak. A legkorábbi aedícula-falak a II. század első feléből valók, a legkésőbbiek a III. század elejére datálhatók. A korai darabok a formák finomabbak, a reliefkezelés tartózkodó, a pillérek helyenként egész keskenyek. Később a plasztika erőteljesebb, a pillérfőket duzzadó formák jellemzik, a pillértörzsek szélesek, a köztük levő díszítményeket szinte összeszorítják és elnyomják.

A külső lap szimbolikus díszítményeivel szemben a belső oldalakon — amennyiben domborművesek voltak — az elhunytakra közvetlenül vonatkozó vagy a halotti szertartással kapcsolatos ábrázolások: családtagok vagy áldozók jelennek meg. Ezek is mindig egészalakos domborművek, egyenes vagy félköríves záródású fülkében, mely az alaptól átlag egyharmad magasságban kezdődik. Az ábrázoltak túlnyomó része a helyi lakosság jellemző viseletét hordja, de elég korán feltűnik a római jellegű viselet is.² A fülke a fal felület nagyobbik részét foglalja el, mellette, a külső szélén, néha a pillérkeret is ki van faragva. A fal belső szélén elnagyoltan ledolgozott vagy kissé előreugró sáv fut végig: ide illesztették be az aedícula hátsó falát. A hátsó falon belül feltehetően az elhunyt vagy elhunytak (pl. házaspár) egészalakos képmása állott. Olyan hátsó falat azonban, amely méretében és egész jellegében megegyezne az oldalfalakkal a belső lapján alakos dombormű lenne, eddig nem sikerült kiválasztani az emléksanyagból.³ Ahol a falak belül simák, ott egykor valószínűleg az elhunyt szobra állott az aedículaiban.⁴

Ha az oldalfal külsején csak az elülső keretező pillér van kifaragva — mint pl. a töki falon (8. sz.) —, akkor a csatlakozó hátsó falat nem tölték be az oldalfalak közé, hanem mindkét keskeny oldalát pilléresen kiképezve illesztették azt hozzájuk, s ily módon biztosították a díszítő rendszer szimmetriáját. Példa rá egy töredékes hátsó fal Intercisából, a III. század elejéről.⁵

Az aedícula fedési módjára, összetartozó leletek híján, csak következtetni tudunk. Az orom-

zatos megoldások mellett fölmerült az a lehetőség is, hogy a három falat nagy, lapos párkány fogta össze, melyen lezáró, koronázó díszként oroszlánpárt alkalmaztak, szimbolikus tárgyú középrésszel (maszk, Attis, genius stb.).⁶

A pannoniai sírkápolnák eredetét keresve, a magyar és a magyarországi anyaggal foglalkozó külföldi kutatás a távolabbi összefüggések mellett több ízben rámutatott a Felső-Itáliához fűződő kapcsolatokra, a kérdés részletesebb elemzésére azonban nem tért ki.⁷ Általában nem vontak élesebb határvonalat a nyitott, oszlopos és a három oldalon zárt aedícula között. Az előbbiek közismertek Aquileiában. Egy nagyszabású mauzóleum felső részét pl. körbefutó oszlopos nyitott aedícula alkotja.⁸ Az Augustus korából való emlék új rekonstrukcióját legutóbb készítették el. A Curiusok emléke hengeralakú talapzaton emelkedő, háromoszlopos aedícula, sírkert közepén.⁹ Aquincumban az Aranyhegyi árok menti temetőből kikerült maradványok alapján két, pódiumon álló, négyoszlopos nyitott aedícula rekonstruáltak. Az egyik kerítéssel övezett area közepén áll, a másiknál a pódium a falra támaszkodik.¹⁰ Noricumban a donawitzi leletből elől két oszloppal alátámasztott, baldachinos típusú aedícula állítottak helyre, zárt hátsó fallal (Graz, Joanneum).¹¹ Hasonló jellegű egy Sarsinából való aedícula rekonstrukciója, magas talapzattal, de ez nem baldachinos, hanem vízszintes gerendázatú.¹² Ezeknél a típusoknál az oszlopok között az elhunyt szobra állott. Gyakori az ívelt, kúpalakú lezárás, tetején fenyőtobozsal (sírpiramis).

A nálunk elterjedt aedícula-típussal kapcsolatban a vatikáni márvány aedícula említették Todiból (Umbria).¹³ A függőlegesen két tömbből összeállított emlék homlokoldalán félköríves záródású, kagylós fülke van kivájva. A sarkokon pilaszter-tagozások. Közöttük, oldalt és hátul szimbolikus díszítmények: fatörzs, két oldalt kőcsag, kráterből kinövő szőlővessző, stb. Altmann állapította meg, hogy ezek megfelelnek a síroltárok dekorációjának, s így az aedícula beleillik

² A helyi viseletre vö. legutóbb: *Fitz J.*, Arch. Ért. 84 (1957) 142—. *Fitz Jenő* szerint az aedícula síremlékben a helyi, törzsi arisztokrácia temetkezési módját sejtethetjük.

³ *Oroszlán Z.*, Arch. Ért. 41 (1927) 102—. *Nagy Lajos* (Bp. Tört. I. 2. 475) az ún. szomorai háromalakos domborművet [*Hampel J.*, Arch. Ért. 30 (1910) 325., 19. kép; *Schober, A.*, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. (Wien 1923) 130., 282. sz.; a lelőhely itt tévesen Intercisa] említi ebben a kapcsolatban. A dombormű lényegében jó fogalmat ad az elhunytak ábrázolásáról az aedícula hátsó falán, méretben azonban nagyobb és nehezebb, mint az oldalfalak. Valószínűleg monumentálisabb síremléktípushoz tartozott. Lelőhelyének tisztázására más alkalommal térünk vissza.

⁴ *Oroszlán Z.*, RTE 2 (1923–26) 64.

⁵ *Intercisa I.* AH 33. (Bp. 1954) 171—., 161. sz. LVIII. t. 1.

⁶ Vö. *Hampel J.*, i. h. 256—.; *Nagy L.*, i. h. 474.; *Intercisa I.* 187.

⁷ *Schober, A.*, i. m. 194—.; *Oroszlán Z.*, Arch. Ért. 41

(1927) 110.; *Nagy L.*, i. m. 475—.; *Intercisa I.*, 169, 200. j.

⁸ *Brusin, G.*—*de Grassi, V.*, Il mausoleo di Aquileia. (Padova 1956) 29., 21. kép; *Brusin, G.*, Aquileia e Grado.⁴ (Padova 1956) 115., 62. kép.

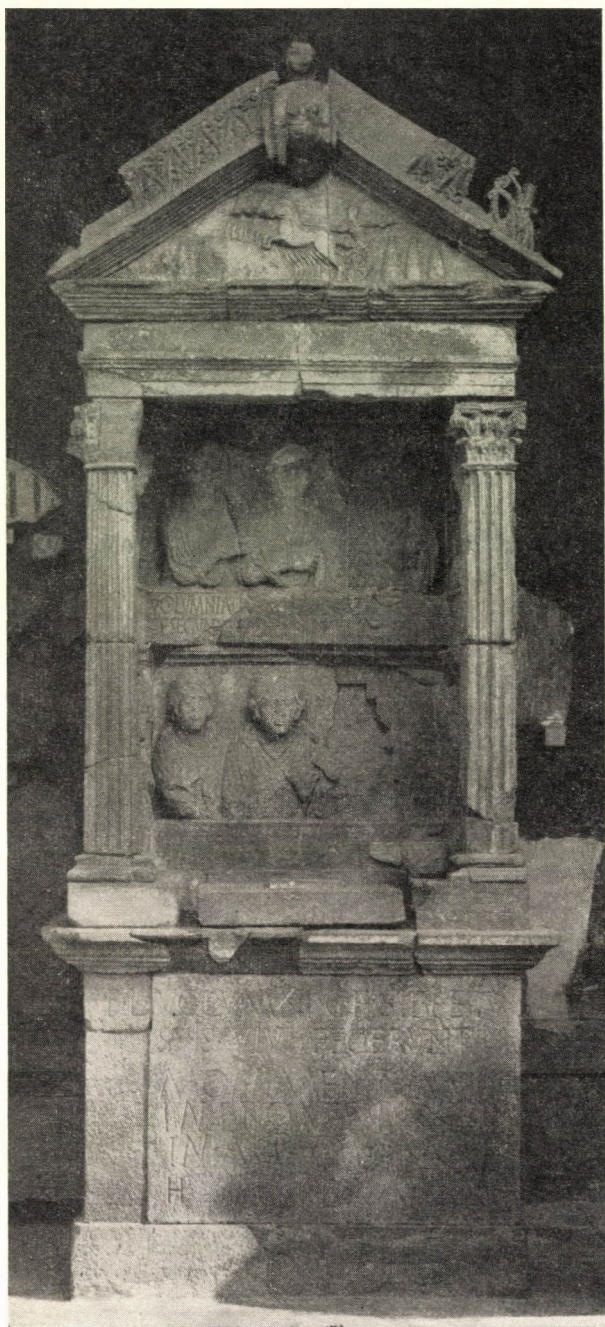
⁹ *Brusin, G.*, i. m. 188., 115. kép.

¹⁰ *Nagy L.*, i. m. 476., 12. kép és 477., 13. kép. A rekonstrukciókon nincs jelezve, mennyi tekinthető belőlük hitelesnek, s mennyi a képzeletbeli kiegészítés.

¹¹ *Schober, A.*, Grabsteine... 195., 203. kép; *Schober, A.*, Die Römerzeit in Österreich,² (Wien é. n.) 132—., 69. kép.

¹² *Crema, L.*, L'architettura romana. (Torino 1959) 260., 288. kép.

¹³ *Amelung, W.*, Die Sculpturen des Vaticanischen Museums I. (Berlin 1903) 232—., 91. sz. XXV. t.; *Altmann, W.*, Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit. (Berlin 1905) 139., 114. kép. *A. Schober* (Grabsteine... 194—.) a todi-i aedícula-val kapcsolatban említi az intercisai falakat. *Erdélyi, G.*, Intercisa I, 169., 200. j. — Az emlék teteje, talapzata és felirata nem maradt fenn.

1. kép. a—b. A Volumniusok síremléke. Padova, Museo Civico. (Foto: Museo Civico, Padova)

Рис. 1. а-б. Эдикула Волумниев. Падова. Музео Чивико

Fig. 1. a—b. Le monument funéraire des Volumnii. Padoue, Musée Civique

a szepulchrális emlékek sorába.¹⁴ Noha a vatikáni aedicula kétségtelenül rokonságban áll a mi aediculáinkkal, de azoknál súlyosabb és tömörebb; s csak távolabbi előképnek tekinthető. Lényeges különbség, hogy az aedicula nem falakból összeállított, mint a mieink, hanem két tömbből faragott, elől kivájt fülkével. Rómában P. Numitorius

Hilarus columbariumából (Via Salaria) ismerünk egy zárt aediculát, homlokzatán a fülkét szegélyező falfelületeken tagoló féloszloppal.¹⁵ Ez a típus távolodik a mi aediculáinktól. Hasonlóan idegen tőlük az Isola Sacra egyik beépített aediculájának homlokzati megoldása.¹⁶

A pannóniai sírkápolnák legközelebbi minta-

¹⁴ Altmann, W., i. m. 139., 114. kép; vö. uo. 166., 210. sz. 135. kép.

¹⁵ Rizzo, G., Theaterdarstellung und Tragödienszene.

JÖAI 8 (1905) 203—., 46—47. kép.

¹⁶ Calza, G., La necropoli del Porto di Roma nell'Isola Sacra. (Roma 1940) 79., 30. kép.

képét és előzményét a Volumniusok síremléke őrizte meg Felső-Itáliából, a padovai Museo Civicóban (1a–b. kép).¹⁷ A maga egészében és volumenjében látjuk itt azt az aediculás síremlék-típust, amelyet a mi sírkápolnáink is követtek. 1879-ben Monselice közelében találták; a nagyobbára egy tömegben fekvő részekből az emléket sikerült teljesen összeállítani. Magas, négyszögű talapzaton áll, elől külön táblára vésett sírfelirattal. Hasonló módon talapzaton kellett állaniuk a mi aediculáinknak is. Ez biztosította ugyanis a környező térből való kiemelésüket és elhatárolásukat. Feliratként a közel négyzetes alakú táblák jöhetnek számításba, de ezek kiválasztása, összetartozó leletek híján, igen bizonytalan. Felvetődhetne, hogy a felirat az aedícula belsejében, a hátulso falon volt bevésve, mivel az oldalfalakon a domborművek mindig kb. egyharmad magasságban kezdődnek. Ebbe a díszítetlen térbe azonban valószínűleg a halotti ritussal kapcsolatos áldozati ajándékokat (ételneműek, virágok, stb.) helyezték el.

A Volumnius-émlék talapzatára profilált párkány fekszik rá, mely a tulajdonképpeni aediculát hordja, három oldalon zárt falakkal. A külső pillértagozás megegyezik a pannóniai falakéval. A pillérek csatornázottak, a pillérközök díszítetlenek. Az aedícula belsejében két egymás fölötti sorban, sima párkányra támaszkodva, a Volumnius család elhunyt tagjainak mellképei sorakoznak; nevük a párkányra külön bevésve. A mellképsoros megoldás itáliai hagyományhoz igazodik.¹⁸ Ilyen elrendezést Pannóniában aediculán nem találunk. A fülke falai két részből vannak összeillesztve; a fuga közvetlenül a második mellképsor párkánya alatt fut végig. Pannóniában viszont a falakat egy darab kőből faragták. Ez azonban nem lényeges eltérés, csak más technikai megoldás, mely esetenként változhatott.

A padovai aedícula vízszintes, tagolt gerendázata fölött nyeregterő emelkedik, díszes oromzattal. A külön készült timpanonban cirkuszjelenet: meták között vágatót négyesfogat. A középső akroterion ülő sphinx-szobor, áttört palmettadísszel. A ferde párkányok fölött ornamentális sáv fut végig. Ilyen tetőmegoldás volt valószínűleg Pannóniában is általános. Emlékanyagunkban bizonytalán találunk olyan nagyméretű, külön készült oromzatokat, amelyek nem sírtáblákhoz, hanem aediculákhoz tartoztak.¹⁹ A sírtáblák méreteit meghaladó oroszlánpár-szobrokról²⁰ feltételezhetjük, hogy esetleg aediculák egyenes lezárású oromzatát koronázták. Arra az elgondolásra, hogy a profilált fedőlappra közvetlenül fekszik rá az oroszlánpár, a veceli aedícula²¹ példája vezetett. Ott azonban a fenyőtobozsal koronázott, félköríves lezárás két szélén, a pillérfőkre támaszkodó párkányokon szembefordulva fekszenek az oroszlánok. A baldachinos tető hátsó két sarkát akroterionok koronázzák; ezek nehézkes alakjukkal a nálunk elterjedt szarkofágfedelek gömbszelvény alakú akroterionjaira emlékeztetnek.²² Ez az aedícula-típus valószínűleg Pannóniából került át Dáciába.²³

A Volumnius-émlék feliratából tudjuk, hogy maga az aedícula egy XXXIII láb hosszú és XXV láb széles, tehát körülbelül 10 m hosszú és 7,5 m széles sírkertben állott. Ilyen elrendezést a pannóniai aediculáknál is feltételezhetünk, egyrészt a legalább alapfalaikban feltárt areák,²⁴ másrészt a sírkerteket határoló sarokkövek²⁵ viszonylag nagy száma alapján. Indokolja a föltevést az is, hogy ez a síremlék-fajta csak vagyonszámba emelkedő számára volt elérhető, akik családjuk számára külön sírkertekben biztosíthattak nyugvóhelyet. Nem valószínű azonban, hogy csak a törzsi arisztokrácia részére volt fenntartva. Ennél az egyszerű for-

¹⁷ Not. d. Scavi 1879, 170—; Moschetti, A., Il Museo Civico di Padova. (Padova 1903) 133—, XXIX. t.; Furtwängler, A., Das Tropaion von Adamklissi. Abh. d. Bayer. Ak. 22 (München 1903) 507., VIII. t. 1.; Storia di Venezia, I. (Venezia 1957) 484., 155. kép; CIL V Suppl. I. 556—559. Schober, A. (Grabsteine... 196) az emléket az architektónikus felépítésű, fülkés sírtáblák még térben megoldott változatának tartja. A következő fázist azokban a sírtáblákban jelöli meg, melyeknek két keskeny oldalán a keretező pillér jelezve van (pl. uo. 204. kép). Poulsen, F., Probleme der römischen Ikonographie. (Kjöbenhavn 1937) 25—, XLVIII. t. 54. kép: részletfelvétel az aedícula belsejéből. Az emléket Augustus korára datálja. — A Volumnius-émlék magassága 3,10 m. A feliratos lap mag.: 76, szél: 115, vast.: 24 cm. A felirat: P. L. / Volumni. C. f. sibi. et / suis. vivi. fecerunt / monumentum / in. fronte. p. XXXIII / in. agrum. p. XXV / h. m. e. n. s. — A párkányokon: P. Volumnius / C. f. Rom. — Q. Volumn[us] / C. f. [Rom]. — Volumnia / L. f. Secund[a]. — Az 1 a—b képen közölt fényképeket a padovai Museo Civico igazgatósága szíveségének köszönöm.

¹⁸ Vö. West, R., Römische Porträtplastik. (München 1933) 52—, XII. t. 44—47.; Chiesa, G., Una classe di rilievi funerari romani a ritratti dell'Italia settentrionale. Studi in onore di A. Calderini e R. Paribeni, III.

(Milano 1956) 385—. Ravennai sírtáblák emeletes mellkép-sorokkal: Poulsen, F., Porträtstudien in norditalienischen Provinzmuseen. (Kjöbenhavn 1928) 65—, 153—158. kép; l. még Ferri, S., Arte romana sul Reno. (Milano 1931) 52—. képek.

¹⁹ Ilyen lehetne pl. az eskütéri oromzattöredék: Nagy L., Az Eskü-téri római erőd. (Bp. 1946) 22., 17. kép. — Az oromzat felül egyenes lezárású, tetején csaplyukakkal; esetleg oroszlánpár volt rajta. Ha a feltevés helyes, kérdés, milyen lehetett ilyen esetben a tetőszerkezet. Az oromzat mag: 78, szél: 100, vast.: 23 cm.

²⁰ L. pl. Aquincumból: Kuzsinszky B., BpR 9 (1906) 63—, 31. sz. képpel; Intercisa I. 187.

²¹ Cumont, F., Neue Funde aus Dacien und Moesien. AEM 17 (1894) 24—, 3—4. kép; Florescu, G., I monumenti funerari romani della „Dacia Superior”. Eph. Dacorom. 4 (1930) 80., 3. kép; Ferri, S., Arte romana sul Danubio. (Milano 1933) 341., 448—449. kép.

²² Oroszlán Zoltán professzor hívta fel rá a figyelmet.

²³ Nagy L., Bp. Tört. I., 476.

²⁴ L. pl. az Aranyhegyi árok menti temető térképét: Nagy L., Bp. Tört. I. 465—, 10. kép; Nagy L., Cives Agrippinenses in Aquincum. Germania 15 (1931) 260—, 2—3. kép.

²⁵ Vö. pl. Intercisa I. 172—.

2. kép. L. Blattius Servitus síremléke. Este—Ateste, Múzeum (BJ 158 (1958) XXV. t. 2 után)

Рис. 2. Стела Л. Блаттиуса Сервитуса. Эсте-Атэсте, Музей

Fig. 2. Le monument funéraire de L. Blattius Servitus. Este—Ateste, Musée

mánál gazdagabb és jelentősebb síremlék-maradványaink is vannak, melyeket a helyi lakosság állíttatott.²⁶

Brusin legutóbb egy veronai síremlék-csoport tárgyalása kapcsán utalt rá, hogy a valódi sír-aedicula példajaként szinte csak a Volumniusok emléke idézhető Felső-Itáliából.²⁷ Hogy azonban ez annak idején kedvelt és gyakori forma volt, arra egy Este—Ateste környékén elterjedt síremlék-típus alapján következtethetünk.²⁸ Ezek a pillérszerű sírkövek — magas talapzattal, nyeregtetővel, háromszögű oromzattal, elől fülkével a képmások számára, — hűen másolják a Volumniusok sírjáról ismert aedicula-formát, tehát kétségtelenül a sírkápolnák hatására, azok szerényebb változata-

ként alakultak ki. Ilyen pl. L. Blattius Servitus emléke (2. kép, Este—Ateste, Múzeum).²⁹ Az oldalfal pillérei között kráterből kinövő fáska a todii aedicula (vö. 13. jegyz.) díszítményeivel tart rokonságot, nálunk pedig távoli összefüggésben azok az intercisai falak emlékeztetnek rá, amelyeken borostyán vagy szőlőinda fut fel (19—22. sz.). Az oromzat két oldalán elhelyezkedő állatfigurák a veceli aediculán (vö. 21. jegyz.) térnek vissza.

Aquileiában a 30-as években három oldalon zárt aediculát rekonstruáltak, házaspár életnagyságnál valamivel nagyobb szobrával (3. kép).³⁰ A rekonstrukció a két szobor és csekély építészeti maradványok felhasználásával készült. A fennmaradt sarok-pillérfejeket alapján a fal elől

²⁶ Vö. 2. j. — A romanizált helyi lakosság Noricum-ban is gazdag szobrászi dísszel ellátott, monumentális síremlékeket állíttat. Így Šempeterben, Celeia mellett: Klemenec, J., Chronologische Ergebnisse der römischen Nekropole in Šempeter. Arheol. Vestnik. 5 (1954) 289 —. Wiesenauban kerítéssel övezett sírkerteket rekonstruáltak: Dolenz, H., Fund römerzeitlicher Grabmonumente in Wiesenau im Lavanttal. Carinthia I 149 (1959) 432—, I—III. t. 1—8. kép. A feliratokon veneto-illyr, kelta és római nevek: Egger, R., Die Inschriften der römerzeit-

lichen Grabmonumente von Wiesenau im Lavanttal. Carinthia I 149 (1959) 463—.

²⁷ Brusin, G., Di un tipo di stele sepolcrale caratteristica di Verona. BJ 158 (1958) 36.

²⁸ Brusin, G., i. h. 39.

²⁹ Brusin, G., i. h. XXV. t. 2.

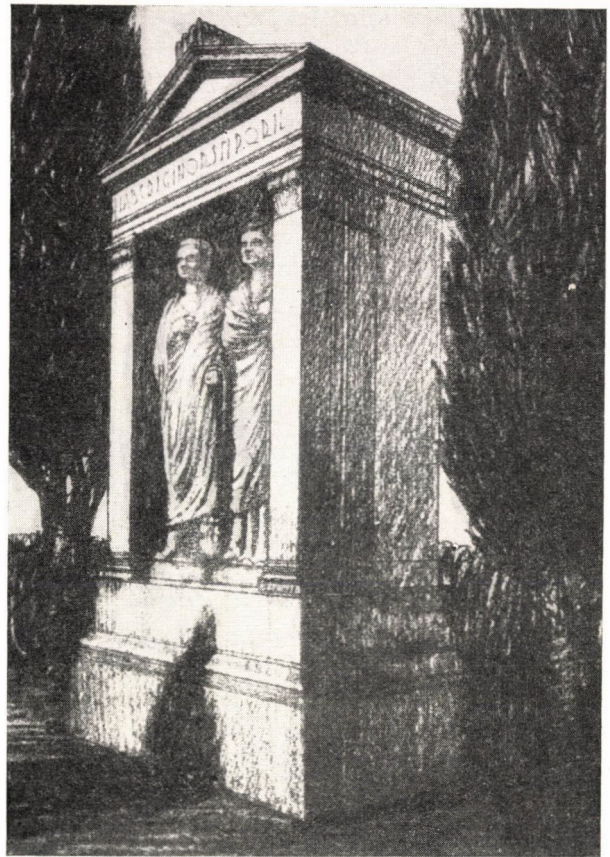
³⁰ Brusin, G., Gli scavi di Aquileia. (Udine 1934) 222—, 135. kép. Kapitellék: 131. kép, szobrok: 132. kép.

pilléresen van kialakítva, az oldalfalak elülső részén pedig kettős pilaszterek tagolják a felületet. Magas talapzaton áll, a vízszintes gerendázat fölött pedig háromszögű oromzattal van lezárva. Brusin Augustus korára datálja. A pannóniai aediculák méreteit meghaladja, a külső oldal díszítőrendszere is eltér a mieinkétől. A hozzá hasonló emlékek befolyását azonban nem kapcsolhatjuk ki az Aquileia hatósugarába eső területeken, mert Felső-Itáliából itt találunk legjobb példát a három oldalon zárt aediculába állított szobor motívumára.

Germániában, Krufthban, már régebben rekonstruáltak egy talapzaton álló, háromoldalas aediculát, közreadva a helyreállítás alapjául szolgáló teljes anyagot (4. kép).³¹ Az i. sz. I. századra datált sírkápolna széles fülkéjében az előkerült töredékek tanúsága szerint két szobor állt. Itt tehát emlékszerűen bizonyítható az a megoldás, amelyet Pannóniában is joggal tételezünk fel (v. ö. 4. jegyz.). Krufthban egyéb építészeti részletek mellett megmaradt egy darabokra tört, de csaknem teljes aedícula-fal és egy másiknak felső része.³² Díszítőrendszerében — két pillér között lapos reliefben, bázison álló Attis-figurával — közel áll a pannóniai falakhoz. Nagy Lajos mutatott rá, hogy a krufthi aedícula a mieinkkel közös gyökérből eredt, de korban ezeket megelőzi.³³

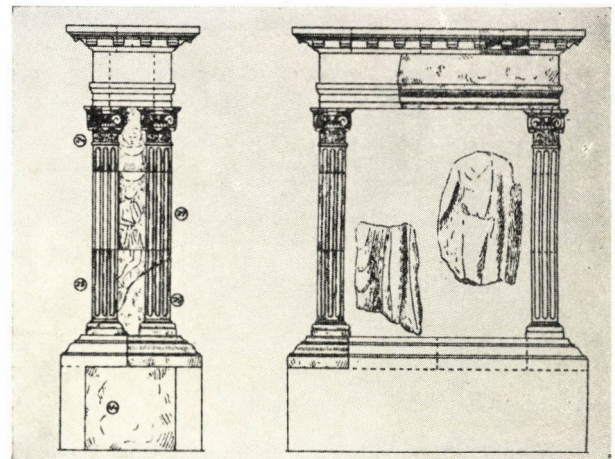
Jóllehet Felső-Itáliából nem ismerünk aedícula-falon egészalakos, domborműves díszítményeket, mint pl. az itáliai sírköveken vagy noricum-i sírlátárokon,³⁴ de közvetett úton megkísérelhetjük, hogy a díszítőrendszer kifejlődésének és elterjedésének útját megközelítsük.

Noricum területéről régebben a köztudatban csak a donawitzi maradványok alapján rekonstruált, oszlopos, nyitott aedícula szerepelt, zárt hátsó fallal (v. ö. 11. jegyzet). Itt is megvolt azonban a három oldalon zárt típus, egészalakos figurákkal. A Danielsbergen, Kolbnitz falu mellett (Felső-Kärnten) egy kis román templom kórusába egy domborműves kőemlék van befalazva úgy, hogy két, reliefekkel díszített oldala szabadon maradt.³⁵ A reliefek igen rongáltak, de körvonalaik kivehetők. A szélesebb oldalon szemben álló harcos domborműve látszik, a lap szélén külön sávon kráterből szőlőinda fut fel. A csatlakozó keskeny oldalon alul külön mezőben állat-küzdelem, fölötté álló harcos. Egger föltételezi, hogy a kő, hiányzó párjával együtt, sírépülethez tartozott. Arra is gondolhatnánk, hogy kisebb méretű aedícula oldal-fala volt, de ennek a kő viszonylagos vastagsága ellentmond. Annyi kétségtelen, hogy ha más funkciót töltött is be valamely sírépületen, a zárt típusú aediculák példája nyomán készült.

3. kép. Aedícula rekonstrukciója. Aquileia. (Brusin, G., *Gli scavi di Aquileia*. 135. kép után)

Рис. 3. Реконструкция эдикулы. Аквилея
Fig. 3. Reconstruction d'un édicule. Aquilée

4. kép. Aedícula rekonstrukciója. Krufth. (BJ 130 [1925] XI. t. után)

Рис. 4. Реконструкция эдикулы. Крүфт
Fig. 4. Reconstruction d'un édicule. Krufth

³¹ Mylius, H., *Die Krufter Grabdenkmäler und ihre Rekonstruktion*. BJ 130 (1925) 180—A sírkápolnáról: 187—, XI. t.

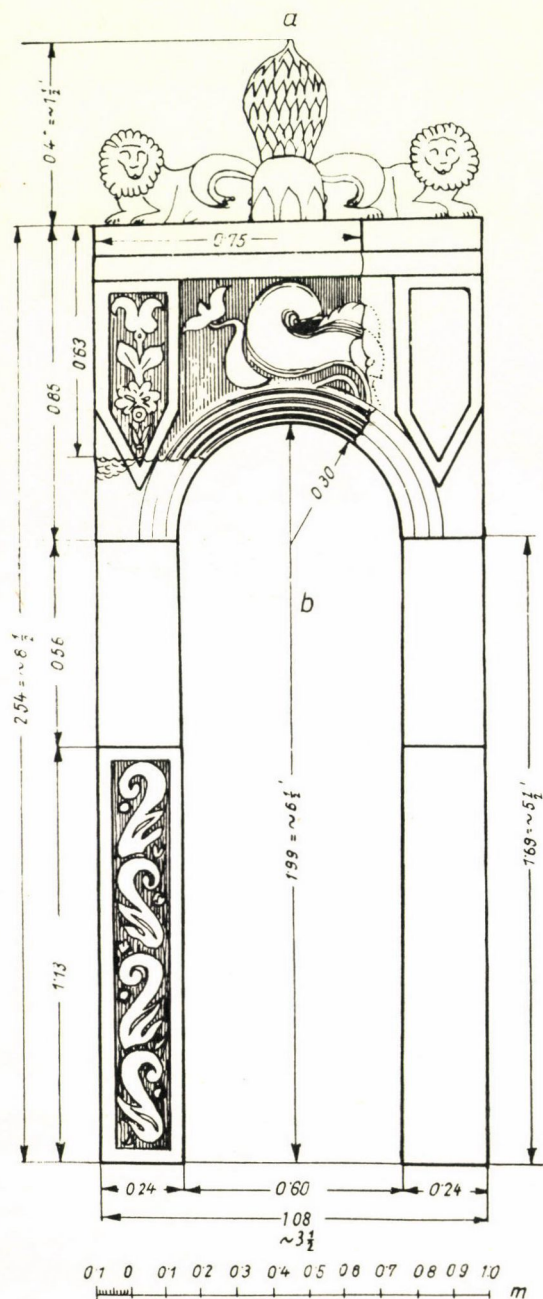
³² Mylius, H., i. h. 188., IX. t. 1, 3, 5.

³³ Nagy L., *Bp. Tört. I.* 476—.

³⁴ Vö. Altmann, W., i. m. 219., 285. sz. 180. kép; Schober, A., *Die Römerzeit...* 129., XIX. t. 57. kép.

³⁵ Egger, R., *Teurnia*.⁴ (Klagenfurt 1955) 72—, 29—30. kép.

Újabb a lauricum-ziegelfeldi ásatások során, későrómai sírból került ki egy aedicula-fal.³⁶ Külső oldalát, pillérek helyett, növénydíszes lizénák szegélyezik. Ez, úgy látszik, noricumai sajátosság, szemben a felső-itáliai és pannóniai szokással. A széles, alacsony fal beosztása és dekorációja egyébként megfelel a pannóniai párhuzamoknak. A táncoló, ruhátlan maenas a külső lapon, az áldozó nőalak a belső oldalon nálunk is jól ismert motívum az aediculákon. A belső oldal fülkéje mellett megvan a nyersen ledolgozott sáv a hátsó fal beillesztésére.

5. kép. Aedicula rekonstrukciója. Lauricum-Ziegelfeld (Kloiber, Á., Das Ziegelfeld. 198., 3. kép után)

Рис. 5. Реконструкция эдикулы. Лаурикум—Цигельфельд
Fig. 5. Reconstruction d'un édicule. Lauricum-Ziegelfeld

Az előlő keskeny oldalon felfutó indadisz is szokásos nálunk.

A ziegelfeldi aedicula római lábban kalkulált rekonstrukcióját H. Vetters készítette el az oldal-fal és egy másik sírból kikerült, erre a célra igénybe vett töredék segítségével (5. kép).³⁷ Ez utóbbi, Vetters föltételezése szerint, az aedicula homlokzatának felső része volt, félköríves fülke-lezárással. Vetters a fal és a felső lap közé még egy falrészt told be a rekonstrukción, amivel az aedicula magasságát a keskeny fülkével szemben indokolatlanul megnöveli. Az oldalfalon azonban a díszítés lezárt, egy újabb falrész beiktatása az egységet megbontja. Inkább egy küzdőtagnak megfelelő rész lehetett itt beillesztve, amely a lizénától a fülke félkörívéhez vezetett át. A vízszintes megoldások mellett nálunk is lehettek félköríves lezárási fülkék, leginkább ott, ahol a fal külső dekorációja a motívumot mintegy továbbviszi és megsokszorozza. Ilyen lehetett többek között pl. az esztergomi aedicula (1. sz.) vagy az egyik intercisai, a táncoló szatírral (18. sz.). A lauricum aedicula homlokzati lapjához hasonló töredékek nálunk is vannak. Ilyen pl. egy publikálatlan töredék a Nemzeti Múzeumban, amely a dekoráció beosztásában is rokon a ziegelfeldi darabbal. A kiválasztás azonban csak gondos megfigyelés alapján és feltételeken történhet. Ez a homlokzati megoldás ugyanis inkább dekoratív, mint architektónikus jellegű.

A noricumai sírkápolnák egyes helyi eltérések (széles, alacsony falak, pillérek helyett lizénák, stb.) ellenére is bizonyosságai annak, hogy a sír-émlék-forma Felső-Itáliából terjedt el s jutott el egyrészt Germániába, másrészt Pannóniába, ahol a nagyszámú maradványból következtetve különösen kedvelhették. Noricumban a Volumnius-émlékről ismert mellképes forma távoli visszhangját is megtaláljuk az Ennius-család síremlékén Šempeterben.³⁸ Az emlék lényegében a sarsinai és a donawitzi aedicula (v. ö. 11. és 12. jegyz.) gazdagabb változata: a domborművekkel borított talapzat fölött a nyeregvető baldachint elő két oszlop, hátul zárt fal tartja. A nyitott fülkében azonban nem szobor állott, hanem a hátsó falon az Ennius-család tagjainak félalakos mellképeit faragták ki. Míg azonban a Volumnius-émlék a római larariumok viasz-képmásainak hagyományát őrzi, az Ennius-émlék mellképei más, inkább a korabeli fülkés sírtáblák portré-domborműveivel állnak rokonságban.

Arra a kérdésre, hogy az aediculák belsejében hol és milyen körülmények között alkalmaztak először egészalakos domborműveket, nem tudunk ugyan határozott választ adni, valószínű azonban,

³⁶ Kloiber, Á., Die Gräberfelder von Lauricum. Das Ziegelfeld. Anhang: H. Vetters, Zu den Spolien aus den Steinkistengräbern des Ziegelfeldes. (Linz/Donau 1957) 195—, XXXII—XXXIV. t.

³⁷ Kloiber, Á., i. m. 197—, 1—4. kép.

³⁸ Korošec, J., Roman Family Tombs in Yugoslavia. Archaeology 10 (1957) 120—, 10. kép.

hogy a dombormű a fülkében álló szobrok helyett, azok egyszerűbb változataként jött szokásba. Az átmeneti megoldást a galliai Saint-Ambroix-sur-Arnonban és környékén talált síremlékeken³⁹ kísérhetjük nyomon. Nagy kőtömbökből faragott, tömör aediculák ezek, a sarkokon vastos pillérekkel, háztető alakú fedéllel, elől háromszögű oromzattal vagy félköríves lezárással. A bemélyített fülkében az elhunytakat csaknem szoborszerűen magas domborműben, helyenként meglepő közvetlenséggel örökítették meg (6. kép).⁴⁰ Noha összbenyomásuk súlyosabb és nehezkesebb, mint az eddig látott daraboké, végső fokon minden bizonnyal ezek az aediculák is itáliai mintákat fejlesztettek tovább, hasonlóan azokhoz, amelyek Pannóniában és környékén honosodtak meg.

Ezekben a sorokban a felső-itáliai hatások és a környező területek sírkápolnához fűződő kapcsolatok, elsősorban a formai összefüggések problémáját igyekeztünk megközelíteni. Az aediculákra vonatkozó többi kérdésre (időrend, stílus, történeti és társadalmi összefüggések, stb.) a pannóniai síremlékek részletes feldolgozása keretében szeretnénk kitérni.

Erdélyi Gizella

6. kép. Aedicula-alakú síremlék. Saint-Ambroix-sur-Arnon-ból. Bourges, Musée du Berry
(Espérandieu, E., Recueil gén. IX. 6992. sz. után)
Рис. 6. Стела формы эдикулы из Сент-Амбруа-сюр-Арнон. Бурж, Музей Бери

Fig. 6. Monument funéraire en forme d'édicule. Saint-Ambroix-sur-Arnon. Bourges, Musée du Berry

RICERCHE SULLE EDICOLE SEPOLCRALI DELLA PANNONIA

Riassunto

Nella parte orientale della Pannonia, nella regione fra Esztergom e Böleske, un tipo diffuso dei monumenti sepolcrali era l'edicola a fronte aperta e ai tre lati chiusa con pareti. Veramente conosciamo soltanto pareti laterali fra le quali si trovano qualche paio (V. 184, num. 1—30). Le pareti furono scolpite di una pietra unica, il lato esterno fu ornato con rilievi simbolici, quello dell'interno con figure intere, che si riferiscono ai defunti. Fin'ora non fu scoperta un'edicola completa. Così non era possibile che limitarsi soltanto ad una ricostruzione ipotetica. Secondo le ricerche, le edicole della Pannonia risalgono ai precedenti dell'Italia Settentrionale (V. nota 7). Una comparazione con il monumento sepolcrale dei Volumni (Padova, Museo Civico, V. fig. 1. nota 17) conferma questa ipotesi. Il monumento rappresenta nel suo complesso e nel suo volume questo tipo, che mostra evidente la via di ricostruzione di edicole della Pannonia. In Aquileia fu ricostruita un'edicola chiusa ai tre lati, con le statue di una coppia nella nicchia (fig. 3. nota 30). Benché il sistema architettonico e le dimensioni del monumento di Aquileia non siano interamente eguali

alle nostre, questa edicola rappresenta il tipo con una o due statue nella nicchia, che era senza dubbio conosciuto anche in Pannonia. Anche nell'edicola di Kruft in Germania (fig. 4. nota 31) si trovano due statue. La decorazione delle pareti è in una prossima affinità con quelle di Pannonia. Recentemente a Noricum hanno ricostruito un'edicola chiusa ai tre lati, adoperando le scoperte trovate agli scavi di Lauriacum—Ziegelveld (V. fig. 5. nota 37). I rilievi di figura intera della parete laterale, nei loro temi (una menade e una figura sacrificante) sono conformi ai motivi usati nella Pannonia. Dall'Italia Settentrionale, non conosciamo edicola dello stesso tipo che sia decorata internamente con rilievi di figure intere. Probabilmente applicarono nelle provincie questa forma, come una variazione più semplice e modesta delle statue nella nicchia. Una fase intermedia ne troviamo nella Gallia, dove a Saint-Ambroix-sur-Arnon e nei dintorni conosciamo edicole scolpite da grandi blocchi di pietra (fig. 6. nota 39—40), nella nicchia cavata i ritratti dei defunti in rilievo alto.

Gizella Erdélyi

³⁹ Espérandieu, E., Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule Romaine. IX. (Paris 1925) 231—, 6992 —. sz.

⁴⁰ Espérandieu, E., i. m. 6992. sz. Mag.: 1,70, szél.: 0,99, vast.: 0,68 m. — Említsük még meg, hogy egy sarsinai, egyszerű, hasábalakú síremlék bevájt, félköríves

lezárású fülkéjében az elhunyt egészalakos domborműve van kifaragva (Caesellius stéléje, Sarsina, Museo Archeologico): Mansuelli, G. A., Genesi e caratteri della stele funeraria padana. Studi in onore di A. Calderini e R. Paribeni. III. (Milano 1956) 368—, 1. kép.

AZ ÚJHARTYÁNI GERMÁN LOVASSÍR

1908 augusztusában Újhartyán község (Pest m. dabasi j.) homokbányájában — egy teljes elhordásra ítélt homokbucka oldalában — Jeszenszky Márton helyi lakos és munkástársai lovával eltemetett harcos sírjára bukkantak. A csontvázak mellett talált nagyobb leleteket összegyűjtötték és átadták a községi előljáróságnak. Az előljáróság aug. 11-én a sírmellékletek egyidejű megküldésével értesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot. A leletkörülmények felderítésére aug. 14-én Márton Lajos utazott a helyszínre. Megszemlélte a feldúlt sír helyét, majd a talált munkásokat kérdezte ki. Beszámolójuk a tárgyak nagyobb részének sírban talált helyzetéről egybehangzó és értelmes volt. Az adatokat összesítve Márton a következőket állapíthatta meg: A sírban ÉNy—DK-i irányban eltemetett férficsontváz feküdt. Tőle jobbra temették el lovát. A férfi feje mellett jobbról vas pajzsdudort találtak, ugyancsak jobboldalt a keze ügyében hevert hosszú vaskardja. A lócsontok közt vas zabla került elő. Csupán a mellékletül adott edények helyzetére nem emlékeztek a munkások. Először ezekre bukkanhattak rá, mert kettőt teljesen összetörtek, s a harmadikat is megsértették. A két épebben maradt edény töredékeit ennek ellenére összegyűjtötték. A harmadikból azonban Márton már csak két cseréptöredéket talált a helyszínen. A lócsontvázból is csupán egy két darabra tört alsó állkapocs és egy lábszárcsont hevert a kidobott föld közt. Végül a múzeum leltári bejegyzése szerint megtalálta a harcos koponyáját is, és átadta a Néprajzi Múzeum Embertani Gyűjteményének.

Jelentése szerint Márton kisebb ásatással kísérletezett a sír környékén, de eredmény nélkül. Tudomásom szerint később, a halom teljes elhordásakor sem jelentettek innét újabb leleteket, noha feltételezhető, hogy Márton kiszállása és kutatásai után talán fokozottabb figyelmet tanúsítottak. Az újhartyáni lovassírt tehát magányos temetkezésnek tarthatjuk.

Ennyi állapítható meg a múzeumi napló adatai, Márton jelentése, majd publikációja nyomán a sír leletkörülményeiről. A megfigyelésekhez a következőket szeretném hozzáfűzni: Márton leírásában a sír, illetve a halott jobb oldalán említi a lovat, és a fegyvereket. Nagyon valószínű, hogy itt saját szemszögéből indult ki s nem a halott jobb vagy baloldalából. A kardot ugyanis *bal* oldalt szokták viselni, a lovat pedig a népvándorláskori sírok túlnyomó többségében a felszállásnak megfelelően, tehát szintén a halott *bal* oldalára temetik. Így lehetett ez Újhartyánon is. Nyilván a helyszínen látott csekély maradványokból kiindulva gondolt

arra továbbá, hogy a lócsontváz eredetileg sem lehetett teljes. Következtetése azonban ingatag alapokra épül. Említettem, hogy két edény hiányosan jutott múzeumba, egyből pedig már csupán két cserép akadt a helyszínen. Megérkezésekor teljesen szétszóródott már az emberi csontváz is, hiszen a behozott „koponya” a valóságban mindössze koponyatető töredék volt.¹ Márpedig, ha a mellékletek egy része (— mint meglátjuk még, hiányzik itt más is —) és az emberi csontok szétszóródtak, még érthetőbb ez a lócsontok esetében.

A naplóban az újhartyáni leleteket IV. sz.-i germán harcos mellékleteiként írta le Márton. Jelentésében² etnikumára nem tér ki, korát pedig III. sz.-inak határozza meg. Publikációjában³ késő-rómaiakori germán harcosként tárgyalja. A pajzsdudorról megemlíti, hogy analógia nélküli. Végül az Embertani Tárnak adott információja szerint is germán harcos maradványát hozta be.

1. Leletek

A leletek a 78,1908 naplótétel sorrendjében a következők:

1. *Későrómai keverőtál.* Jóliszapolt, gondosan kiégetett téglapiros cserép. Belsejét zöld ólommáz borítja. A máz az edény peremén kopott, külső oldalára pedig eredetileg is csak foltokban került. Márton publikációjához töredékeiből rajzolták meg, alakja ezért nem teljesen pontos, viszont még szerepel rajta az azóta elveszett kiöntőrész (1. kép 4). A leltárban szereplő méretei is csak becslésnek látszanak. Az összeállított és kiegészített tábl M: 14,2 cm, Pátm: 30,4 cm, Tátm: 9,8 cm (3. kép. 3).

2. *Szürkeszínű korongolt bögre* csonka peremmel. M: 7,4 cm, Pátm: 6,1 cm. A múzeum gyűjteményéből a II. világháború alatt elveszett. Megmaradt fényképéről (3. kép. 2) látszik, hogy a Mártonnál közölt rajz ebben az esetben is pontatlan (1. kép. 5). Az edényke alsó felén jelzett árkolás korántsem annyira feltűnő, inkább a korongolás során visszamaradt sávokról van itt szó.

3—4. A leltárban szereplő és Mártonnál bemutatott (1. kép. 6—7) két kis edénytöredékből jelenleg már csak a 3. sz. peremtöredék található meg. Valószínűleg összetartozik a fenéktöredéknek látszó 4. sz. cseréppel. A peremtöredék (3. kép. 1) korongolt szemcsésanyagú szürkésbarna színű kisebb *fazékból* származik. Körívéből kiszámított peremátmérője 10,2 cm lehetett. A mintegy 16—17 cm magas edény felső része a töredékből kiegészítve a következő (4. kép).

¹ Nemeskéri János szíves felvilágosítása szerint az „újhartyáni germán” néven számontartott koponyatöredék a II. világháború előtt még meg volt az Embertani Tár gyűjteményében.

² Jelentés a MNM 1908. évi állapotáról. (Bp. 1909) 169—170., 20. kép.

³ Magyar Vármegyék és Városok. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. A vármegye őskora. (Bp. é. n.) 191—192., 194., 3. kép.

5. *Kétélű vaskard.* Pengéjén véresatorna fut végig, de nem olyan szembetűnően, mint Márton publikációjában (1. kép. 1). Hossza 96 cm, ebből a markolat 13 cm. A markolatnyúlvány végét, nyilván a markolat rögzítésére, kissé szétkalapálták (2. kép 1).

6. *Vas zablá.* Középen csuklós szájrúdjá két 12,8 cm hosszú tagból áll, a karikák átmérője 10 cm (1. kép. 2, 2. kép 3). A múzeum gyűjteményében jelenleg nem található.

7. *Kúp alakú vas pajzsdudor.* Kúpját 21 hornyolat illetve gerezd díszíti. Márton közleménye itt sem pontos, mert az arányaiban is torz felületi képen 22 hornyolatot tüntet fel, továbbá csak két egymás melletti szöglyukat jelez a rajzoló (1. kép 3). A valóságban egymással szemben fekvő oldalon 2—2 szöggel erősítették a pajzshoz a dudort. Az egyik lencsealakú szögfej megmaradt, egy nyílásban szögcsontot találunk, két helyen pedig üres lyukat. M: 10,4 cm, Átm: 16 cm (2. kép 2).

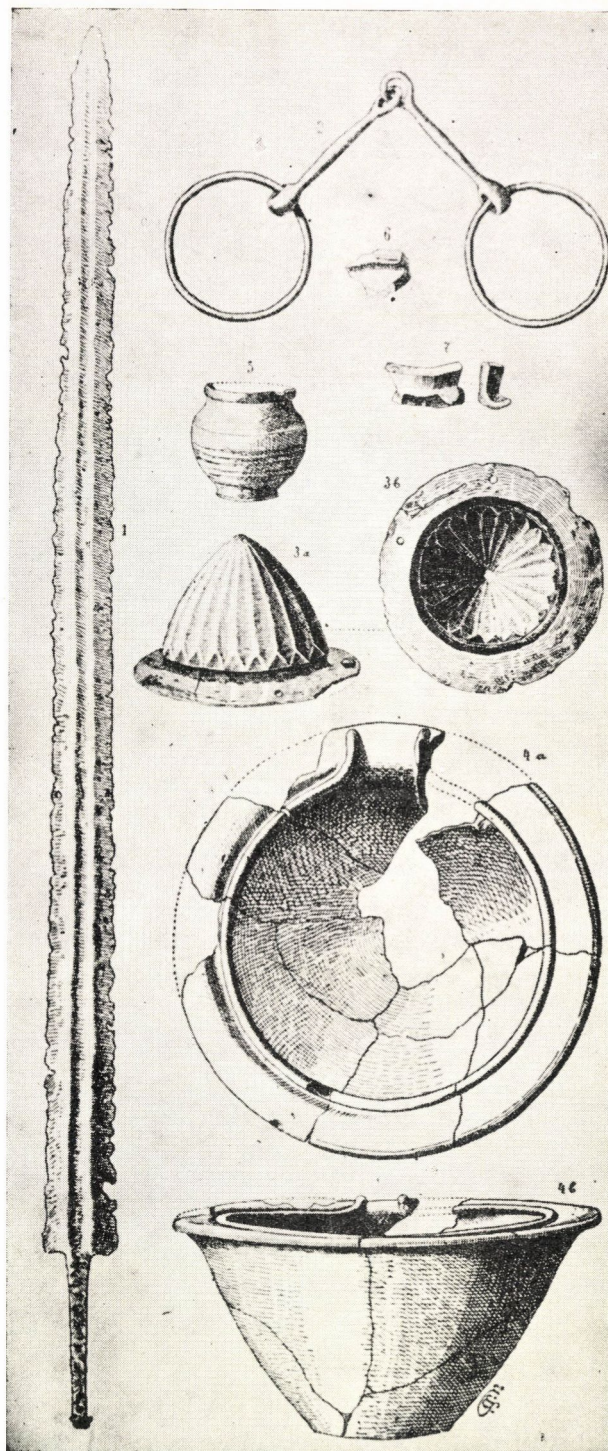
A sírlethez értelemszerűen, illetve az alább bemutatandó párhuzamok alapján vas pajzsfogónak, a férficsontvázhhoz vas csatnak és valószínűleg vas késnek, a lócsontvázhhoz pedig valamiféle hevedercsatoknak kellett még tartoznia.

Az újhartyáni lovassír annak ellenére, hogy Márton két alkalommal is bemutatta — igaz, nem éppen gyakran forgatott lapokon —, teljesen ismeretlen maradt a későbbi régészeti irodalomban. Pedig a lelet egy-egy darabját még közölték is. A pajzsdudort egy sziléziai párhuzam kapcsán F. Pfützenreiter fényképen mutatta be,⁴ de csak Hillebrand Jenőre hivatkozva, aki neki a darabot a Nemzeti Múzeum gyűjteményében megmutatta. Az elveszett bögre fényképét Párducz Mihály publikációja őrizte meg,⁵ aki az edényt magányos szórványként írta le. Értékelésében a kiszombor-ernőházai szarmata csoport (i. sz. 270—350) lelőhelyei közt tünteti fel Újhartyánt.⁶

2. Temetkezési rítus

Tájolás. Az újhartyáni sír ÉNy—DK-i irányítása úgyszólván ismeretlen az Alföld későcsászárkori szarmata temetőiben. Párducz Mihály összeállításában Ny—K, K—Ny, D—É, DK—ÉNy, DNy—ÉK-i irányítású temetőkkel vagy sírokkal találkozunk, mint a szarmatákra vagy a köztük élő népcsoportokra jellemző tájolással.⁷

Az újhartyáni sír tájolása az É—D-i fektetés változata, tehát már önmagában is idegen, új etnikumot jelez. Valóban, a kisebb eltérésekkel É—D-i irányba forduló tájolás az Erdélybe és a román síkságra a III—IV. sz. folyamán beköltöző keleti germán (nyugati gót) temetőkre és a Moldvában, továbbá Ukrajnában feltárt csernyahovi

1. kép. Az újhartyáni sírlelet (Márton L. nyomán)

Рис. 1. Находки из погребения в Уйхартян. (По Л. Мартону)

Fig. 1. Le mobilier funéraire de Újhartyán (D'après L. Márton)

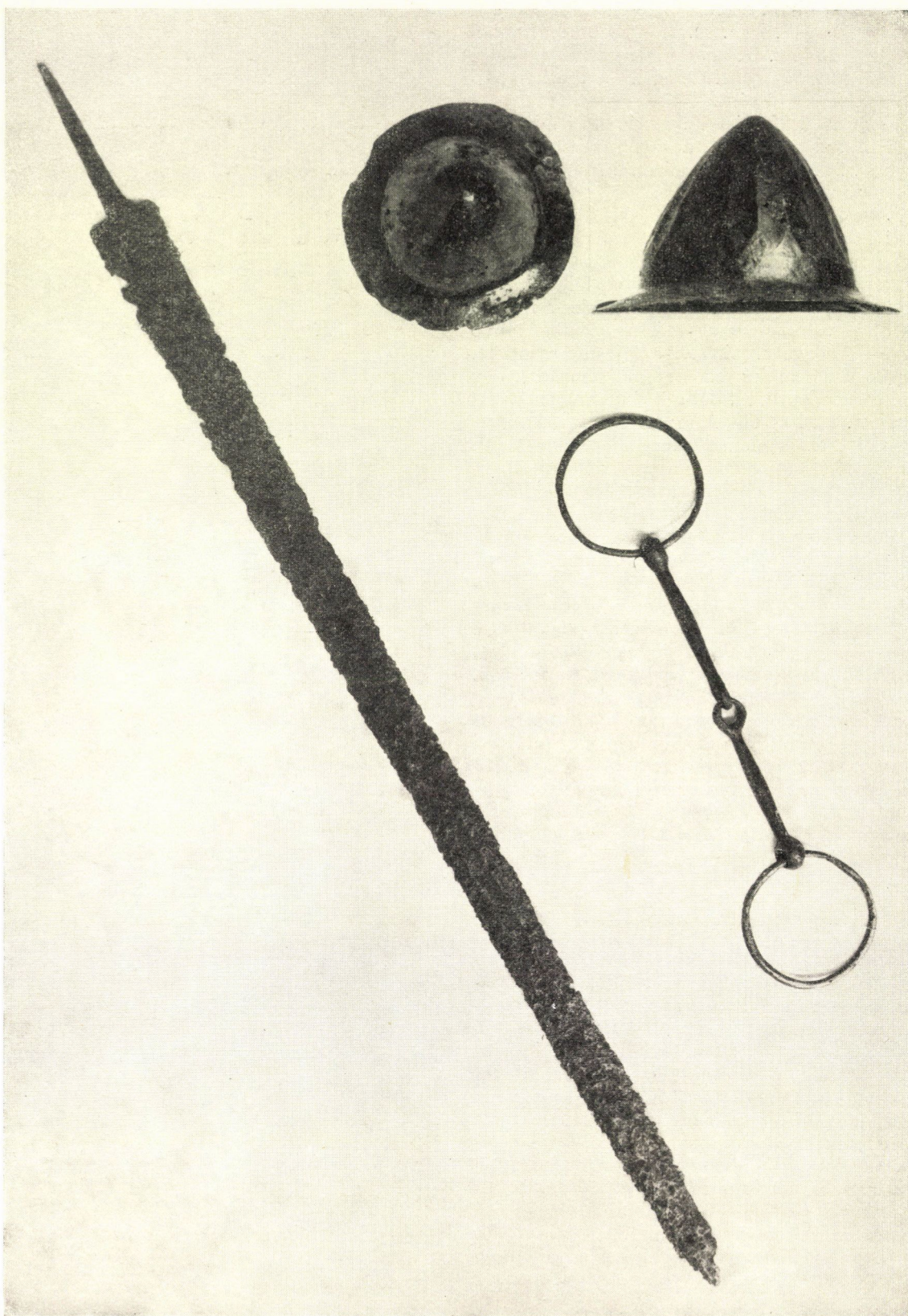
⁴ Altschlesien 7 (1937) 40—44., 21. kép.

⁵ Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon III. AH 30 (Bp. 1950) 55., 132. t. 32.

⁶ Uo. 3. ábra (térkép).

⁷ Párducz M., i. m. 79—94, 98, 103—104, 110.

A sokszáz sírral szemben egyetlen kivételt ragadhatok ki: Szentos—Nagyhegy Solti szőlőt, ahol állítólag 5 ÉNy-DK-i irányítású sírt is találtak (89). Az itt talált edények viszont nem feltétlenül köthetők szarmata etnikumhoz.

2. кър. Ыjhartyán
Рис. 2. с. Уйхартян
Fig. 2. Ыjhartyán

3. kép. 1—3. Újhartyán
Рис. 3. 1—3. с. Уйхартян
Fig. 3. 1—3. Újhartyán

típusú temetők⁸ keleti germán (keleti gót és gepida) jellegű sírjaira jellemző. De míg Marosszentannán⁹ és Marosvásárhelyt¹⁰ a sírok többsége É—D, illetve ÉK—DNy-i irányítású, addig a román sík-

ság nyugati gót temetőiben az említett két változat mellett egyenrangúan elterjedt az ÉNY—DK-i tájolás is. Elsősorban Șpanțovban¹¹ és Izvoaren¹² találtak ilyen sírokat. A csernyahovi típusú teme-

⁸ A még sokszor említendő csernyahovi típusú temetők problematikája évtizedes viták után lassan kezd kitisztulni. A korszakkal foglalkozók előtt ismeretes, hogy ezeket a nagy területen elterjedt, különböző temetkezési rituissal (szórthamvasztás, urnasír, csontvázás; akna, kamra és katakombák sírok), de nagyjából egységes anyagi kultúrával jellemezhető temetőket a német kutatás a gótokhoz, az orosz és lengyel kutatás pedig a korai szlávokhoz, tehát egy-egy néphez kötötte. A magyar és román régészek a legutóbbi időkig a történetileg is a gótokkal összeköthető marosvásárhelyi és marosszentannai temetőkre támaszkodva az Al-Duna vidék térségében a gót azonosítás mellett foglaltak állást. A Nagyalföld egyes a csernyahovi kultúrával közeli rokon leleteit a kutatás a közelmúltban a roxolánokhoz igyekezett kötni, jelenleg pedig némi időbeli elcsúsztatással hunkori alán és aorsi elemekhez igyekszik kapcsolni. Egyes román kutatók pedig a román síkság csernyahovi típusú temetkezéseiben autochton lakosságot (dákokat) látnak. A szovjet régészetben mind a mai napig szintén nincs egységes álláspont. A csernyahovi temetők gót ethnikumát számos szláv, szkíta és thrák véleményrel szemben egyedül M. I. Artamonov képviselte. G. B. Fedorov az elmúlt évben a moldvai SzSzR csernyahovi típusú emlékeit összefoglalva elveti mind a gót, mind a szláv azonosítás lehetőségét, csupán bizonyos mérvű részvételüket tartja lehetségesnek a már kialakult helyi művelődésben. A kultúrát geta és szarmata előzményekre vezeti vissza [МИА 89 (Москва 1960) 161—172]. Ha azonban az elméletének alapjául szolgáló malaesti és bokanyi temetők Fedorovnál összeolvasztott leleteit külön is megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy alaposan különböznek egymástól. Az előző — eltekintve néhány hamvasztásos sírjától — tipikus marosszentannai jellegű temető, míg az utóbbiban az első olyan keleti szarmata temetőt köszönhetjük, amely rítusára, viseletére és régészeti

anyagára nézve valóban rokona az alföldi későszarmata temetőknek.

A csernyahovi kultúráról megjelent gyűjteményes monográfiában B. A. Rybakov végre kimondta a valóságot: a csernyahovi kultúra elsősorban régészeti, nem ethnikai jelenség [МИА 82 (Москва 1960) 5—6]. A közel 1000 lelőhelyes művelődés valóban nem köthető egyetlen néphez. Kialakulása, elsősorban temetkezési ritusa (csontvázás sírok), keramikája és számos ékszere a Fekete-tenger partvidékén élő szarmata és thrák népek I—II. sz.-i kultúrájára vezethető vissza. Ehhez a III. sz.-ban megjelenő germánok keveset tesznek (fésűk, fegyverek, ollók, bizonyos fibulák), annál többet vesznek át belőle.

A III—IV. században a római források hat germán törzset helyeznek a csernyahovi kultúra területére (keleti és nyugati gótok, gepidák, herulok, skirek, taifalok). A kultúra egész területét figyelembe véve még így is okvetlenül kisebbségben voltak a helyi lakossággal szemben, bár bizonyos területeken kétségtelenül ők voltak többségben. Elhatárolásuk csak a források és a régészeti jelenségek gondos összevetése útján lehetséges. Természetesen nem úgy, hogy a csernyahovi temetők leleteit lombardiai vagy hispaniai keleti illetve nyugati gót leletekkel vetjük össze (bár az eredmény még így sem olyan negatív, mint B. A. Rybakov gondolja, a 40 évig a római birodalom területén tartózkodó hispaniai nyugati gótok keramikája, fésűi, fibulái még mindig őrzik a csernyahovi alapokat), hanem a történetileg jobban értékelhető egykorú romániai és magyarországi temetőkkel.

⁹ Kovács I., Dolg 3 (1912) 3. kép—tájolási táblázata.

¹⁰ Kovács I., Dolg 6 (1915) 2. kép—temetőterkép.

¹¹ Bucur, M., SCIV 4 (1953) 228—, 11. kép; Morintz, S.—Preda, C., Materiale 5 (1959) 167—, és temetőterkép.

¹² Vulpe, R., Izvoare. (București 1957) 43—48.

tők közt ÉNy—DK (illetve É—D-i) irányítású a nyikolajevi,¹³ perejaszlav—hmelnickij,¹⁴ kante-mirovi,¹⁵ pridnyeprovski¹⁶ és a sírunkkal a leletek terén is összefüggő malaesti temető,¹⁷ hogy csak a fontosabb teljes egészében vagy részben nyújtott csontvázas sírokat tartalmazókat említsem.

Az ÉNy—DK-i tájolás tehát a Fekete tenger vidékének III—IV. századi csernyahovi típusú temetőire jellemző. Az újhartyáni harcos, sírjának tájolása alapján ebből a körből szakadt hozzánk. — Egy-egy ethnikum vizsgálatánál elsőrendű tényező a halotti kultusz konzervativizmusa. A sírok tájolása is szívósan megmaradó, sokszor századokon át követhető jelenség. Esetünkben sem mellékes tehát arra emlékeztetnem, hogy több V—VI. sz.-i gepida temetőben teljes egészében vagy részben ÉNy—DK-i irányban eltemetett halottakat találunk.¹⁸

Edénymellékletek. A temetkezési rítushoz tartozik az is, hogy a sírba több edénybe, a töredékek szerint legalább háromba helyeztek élelmet. A Dunavidék későcsászárkori barbár népei közt kifejezetten keleti germán szokás a rangosabb elhunytak mellé edények egész sorát mellékelni. Újhartyánon bögrét, fazekat és tálat találunk. Hasonló összetételű, de sokszor 6—8 edényből is álló együttes egyaránt jellemző az erdélyi nyugati gót, valamint a Kárpátoktól keletre elterülő csernyahovi típusú temetőkre.¹⁹ A későrómai keverőtál Újhartyánon az említett temetőkben nagyon gyakori kihajlóperemű tálat helyettesíti.

Lovastemetkezés. A germánoknál már a korasászárkorkorban előfordul, de ekkor még gazdájával együtt máglyára kerül a ló is.²⁰ A kevés kivétel közé tartozik a kálozi lovassír.²¹ A keleti germánoknál a Visztula torkolatvidékén a III. századtól kezdve egyre gyakrabban megfigyelhető csontvázas lovastemetkezések minden bizonnyal a szomszédos keleti pásztornépek hatására terjednek el. Sohasem válnak azonban általánossá, noha szórva nyosan az egész népvándorlás koron át követhetők. Úgy látszik elsősorban előkelő vagy kiváló harcosokkal temették el olykor csataménjüket. A germán lovassírokban (Skandináviától eltekintve) mindig egész lovat találunk.

Az újhartyáni lovastemetkezéshez a korban legközelebb álló hiteles párhuzamot a sziléziai königsbruchi lovassír²² nyújtja. A IV. sz. végére keltezhető sírba előkelő keleti germánt temettek. Melléje egész lovat tettek pontusi lószerszámmal felkantározva. A harcos mellett pontusi-keleti germán edényeket, metszett üvegserleget, vasveretes vödröt, lándzsát stb. találtak. Nem egészen biztos, hogy a közelben talált széles vércsatornával ellátott kétélű kard is a felszereléséhez tartozott, de okvetlenül népe valamelyik tagjának sírjából került ki. A königsbruchival egyező lószerszám alapján több egykorú, de pontosabban meg nem figyelt keleti germán lovassírral számolhatunk Középkelet-Európában (pl. Coșșoveni de Jos, Untersiebenbrunn, Jakuszowice, Kuffarn, Mašov-Čertova ruha stb.). Hazánkban a geszterédi és herpályi III. sz. végi törzsfőnöki temetkezésekben említene az ásatási beszámolók lócsontváz részeket, de szerepüket a két feldúlt sírban nem tudták pontosabban megfigyelni.

3. Kerámika

Tál (1. kép 4, 3. kép 3). Világoszöld mázzal bevont tipikus római keverőtál (mortarium). Használata az I. sz. végén, a II. sz. elején terjed el általánosan Pannóniában.²³ Bónis Éva megállapítása szerint az ásatásoknál nagyszámban előkerülő keverőtálak úgyszólván minden római háztartás kellékének számítottak. Jellegzetes konyhaedény, amelyet — éppen emiatt — római területen sohasem tettek sírba, nem használták fel a halottnak szánt eledel tárolására.²⁴ — Ám a barbárok aligha voltak tisztában ezzel a még provinciális ember számára is nyilvánvaló rendeltetéssel, s a kezükbe került keverőtálakban nem láttak mást, mint edényt, szép és jó edényt. Így történt aztán, hogy nem kisebb személyiség, mint a hasslebeni fejedlem sírjába is bekerült egy római keverőtál,²⁵ ahol a többi provinciális konyhaedénnyel, szűrőkökel és serpenyőkkel egyetemben az elhunyt gazdagságát és előkelőségét volt hivatva a túlvilágon is fitogtatni. Alighanem hasonló célból került a mi keverőtálunk az újhartyáni harcos sírjába;

¹³ Ebert, M., PZ 5 (1913) 80—IV. t. temetőtérkép.

¹⁴ Гончаров, В. К.—Махно, Е. В., Археология 11 (1957) 143 —.

¹⁵ Махно, Е. В., Арх. памятники УРСРЗ (1952) 231 —.

¹⁶ Сымонович, Э. А., СА 24 (1955) 282—, 15—16. kép. Уа., МИА 82 201—; 12, 18, 22. képek sírrajzai.

¹⁷ Федоров, Г. Б., Малаешский могильник. МИА 82 (Москва 1960) 253—, térkép és sírrajzok.

¹⁸ Mindenekelőtt a gepida kutatás alapjának tekinthető 200 síros szentes—berekháti temető sírjai voltak néhány kivételtől eltekintve így tájolvá [Csallány G., Arch. Ért. 23 (1903) 16.; Török Gy., Dolg 12 (1936) 44.]. Teljes egészében ÉNy—DK-i tájolásúak a klárafalvi [Csallány D., SzVMK II. 4 (1943) 38.], nagy részben a magyarszanádi [Banner J., Dolg 2 (1926) 81—104.], kisebb részben a szentes—nagyhegyi gepida temető sírjai [Török Gy., i. m. 45.].

¹⁹ Vö. a 9—17. j.-ben említett temetők sírrajzait és fényképeit, továbbá Ștefan, Gh., Dacia 7—8 (1937—40) 217—, stb.

²⁰ Tacitus, Germ. 27.

²¹ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 6 (1955) 71.

²² Petersen, E., Das Reitergrab von Königsbruch. Altschlesien 4 (1932) 154—, 11. kép, XII. t.; Vö. még H. Zeiss [Altschlesien 7 (1937) 34—39.] a leletkörülmények szempontjából fontos, de nem mindig találó megjegyzéseit.

²³ Barkóczi, L.—Bónis, É., Acta Arch. Hung. 4 (1954) 160.; B. Thomas, E., Acta Arch. Hung. 6 (1955) 118.

²⁴ Barkóczi, L.—Bónis, É., i. h.

²⁵ Schulz, W., Das Fürstengrab von Hassleben. (Berlin—Leipzig 1933) XVI. t. 4.

méltóságát emelte — mégha római ember számára talán mosolyra készítő módon is.

A világoszöld ólomház szórványosan meglehetősen korán jelentkezik Pannóniában. Tömegesen azonban csak a III. sz. közepe után terjed el, ettől kezdve alkalmazzák a háztartási edényeken is. Keverőtálunk keltezéséhez fontos adatokat nyerrünk a tácfővenypusztai I. villa hasonló töredékeiből,²⁶ amelyek a VIII. és XI. sz. helységben I. Constantinus és II. Constantius kori építési réteg alatt kerültek elő, s a III. sz. utolsó harmadára vagy a IV. sz. első évtizedeire keltezhetők.²⁷ — Az edényünkön szereplő világoszöld ólomház általában korábbi, mint a barna vagy terrakotta színű,²⁸ készülését ezért valószínűleg a III. sz. végére vagy a IV. sz. elejére tehetjük.

Mázás keverőtálakat a 270 körül végképp feladott Dáciában tudomásom szerint még nem gyártottak. Egy keletről nyugat felé haladó nép tehát ilyen edényt nem hozhatott magával. A keverőtál ezért fontos bizonyíték arra, hogy az Újhartyánon képviselt nép békés vagy háborús úton, de mindenképpen kapcsolatba került Pannóniával. A lelőhely közel fekszik a limeshez. Egy-egy edény életkora általában rövid (különösen ha sírba teszik) tehát keverőtálunk földbejutását legkésőbb a IV. sz. közepére tehetjük.

Bögre (1. kép 5; 3. kép 2). Párhuzamait nem egészen pontos rajza s restaurálatlan állapotban készült életlen fényképe alapján kellett összekeresnem. Noha némileg hasonló edényeké gyakoriak a szarmata keramikában is, arányai, felépítése, főleg duzzadt gallérszerű pereme és talpképzése idegen az Alföld egykorú edényművességében. Legjobb hazai rokonait a hortobágy—porosháti temetőnek abból az edénycsoportjából említhetem, amelyet Párducz Mihály Kovács István nyomán maroszentannai típusnak nevez.²⁹ Pereme valóban a maroszentannai temető 13. és 27. sírjának bögréjére, továbbá egy ugyanott talált szórványos edényre emlékeztet,³⁰ alakja pedig a temető 23. és 58. sírjának egy-egy bögréjére.³¹

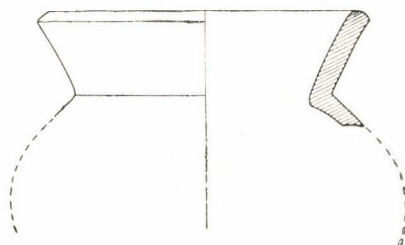
A kísértőmellékleteket is tartalmazó hivatkozott porosháti III/7 és VI/34 sírban aláhajtott lábú fibula, hajlott germán kés, Traianus és Hadrianus kopott kisbronzai kerültek elő, amelyek pontosabb keltezéshez nem használhatók. Mivel azonban a temetőben viszonylag rövid ideig, legfeljebb a IV. sz. elejéig temetkezett a vegyes keletigermán—szarmata népesség, a rokon edények kormeghatározása nem ütközik nehézségbe.

A maroszentannai 23., 27. és 58. sírok kísértőmellékletei a temető korai rétegéhez (III. sz. utolsó, IV. sz. első harmada) tartoznak.

Edényünk még közelebbi rokonait találjuk a csernyahovi típusú temetőkben. Különösen Lohvicán,³² Budestiben,³³ a malaesti³⁴ 15. és a perjaszlav-hmelnickiji³⁵ 4. sírból említhetünk egészében vagy elemeiben nagyon hasonló bögréket vagy kis urnákat. Teljesen azonos testvérpéldányát a Dnyeszter középső folyásánál fekvő Solonceniben³⁶ találtam meg. Még a vállat hangsúlyozó vízszintes sáv is megegyezik a két edényen. A bögre a csernyahovi kultúra III—IV. sz.-i telepén került elő.

Az újhartyáni bögre Kárpát-medencei rokonait a hortobágy-porosháti és maroszentannai temetőkben találtuk meg. Közelebbi analógiáit mégis a Kárpátoctól keletre a csernyahovi típusú temetőkben, pontos párhuzamát pedig Solonceniben fedeztük fel. Ezek a temetők és a velük szorosan összefüggő telep elsősorban a III. századra, legfeljebb a IV. sz. első harmadára keltezhetők. Erre az időre tehetjük edényünk eltemetését is.

Fazék (4. kép). Közép-Duna medencei kapcsolatai szintén a fent említett temetők felé vezetnek. A hortobágy-porosháti³⁷ VII/6, a marosvásárhelyi³⁸

4. kép. Újhartyán
Рис. 4. с. Уйхартян
Fig. 4. Újhartyán

III és XIII., a maroszentannai³⁹ 27, 41 és 71. az előzőkkel azonoskorú sírokban találtunk hasonló peremű fazekakat. A csernyahovi típusú temetőkben egyik gyakori edényforma. A III. sz. folyamán gyakran még kézzel formálják, korongon rendszeresen a IV. sz. elejétől kezdve készítik. Megtaláljuk a román síkságon az independentai⁴⁰ I. és az izvoarei⁴¹ I, IV és VIII. sírban, Moldvában és

²⁶ B. Thomas, E., i. m. 120—, 3. kép 65—66.

²⁷ Uo. 123.

²⁸ B. Bónis Éva és B. Thomas Edit szíves felvilágosítása.

²⁹ Zoltay L.—Párducz M., LA II. DissPann II. 11 (Bp. 1941) 320—, főleg az LVII. t. 4; LIX. t. 7; LXI. t. 6. példányok.

³⁰ Kovács I., Dolg 3 (1912) 10. kép 1; 33. kép 5; 106. kép 2.

³¹ Uo. 24. kép 2; 77. kép 3.

³² Березовцев, Д. Т.—Петров, В. П., Лохвицкий могильник. МИА 82 (Москва 1960) 84—, I. t. 1.

³³ Рикман, Э. Д., СА (1958) 1. füzet 187—, 4. kép 7.

³⁴ Федоров, Г. Б., i. m. 21. kép 1, 6.

³⁵ Гончаров, В. К.—Махно, Е. В., i. m. I. t. 13.

³⁶ Федоров, Г. Б., Население прутско-днестровского междуречья. МИА 89 (Москва 1960) 260—, XXX. t. 12.

³⁷ Zoltay L.—Párducz M., i. m. LXXIII. t. 2.

³⁸ Kovács I., Dolg 6 (1915) 39. kép 1.

³⁹ Kovács I., Dolg 3 (1912) 33. kép 10; 54., 96. kép.

⁴⁰ Murea, B., Dacia 3 (1959) 475—, 6. kép 5.

⁴¹ Vulpe, R., i. m. 288. kép, 289. kép 2.

Ukrajnában Malaestiben,⁴² Budestin,⁴³ Nyikolajeben⁴⁴ a perejaszlav-hmelnickij⁴⁵ 4. és 6. továbbá a pridnyeprovszki⁴⁶ 5. és 14. sírban. — A kihajlóperemű fazekak korát a hazai és külföldi párhuzamok egybehangzóan a III. sz.-ban, illetve a IV. sz. elejében állapítják meg.

Az újhartyáni bögre és fazék tehát a csernyahovi fazekasságból kinövő jellegzetes keleti germán készítmény. A közelebbi párhuzamok szerint a Kárpátoktól ÉK-re készültek, illetve onnét hozta magával a formákat egy a III. sz. végén az Alföldre beköltöző germán népesség.

4. A zabla

Az újhartyáni zabla tkp. egyszerű csikózabla (2. kép 3). Nem is kellene ezzel az évezredekben át használt fajtával foglalkoznunk, ha nem lenne egy olyan sajátága, amely a közönséges csikózablától megkülönbözteti, mégpedig a feltűnően nagy, esetünkben 10 cm átmérőjű karikák. Ilyet a keleti lovasnépek hagyatékából nem ismerünk.

A nagyméretű karikákban végződő csikózabla tipikus európai készítmény. Eredete talán még a korai vaskorra nyúlik vissza, nálunk a kelták terjesztik el. Egyaránt készítették bronzból és vasból, szájrésze vagy egytagú rúd, vagy csavartestű csuklós vashuzal.⁴⁷ Karikájuk átmérője 7–9 cm közt váltakozik. Mint harcifelszerelésüknek úgyszólván minden darabját, ezt a zablaformát is átveszik az i. e. I. sz.-ban a keltáktól a germán törzsek. Először többnyire bronzból készítik, karikájuk átmérője már ekkor eléri a 10 cm-t.⁴⁸ A III. sz.-tól kezdve vasból is kovácsolják. Alakja, lényegét tekintve keveset módosul a népvándorlaskorban vagy akár a karoling korszak elejéig is — hasonlóan a többi La Tène eredetű germán felszereléshez (kard, pajzsdudor és pajzsfogó, olló stb.). Kisebb változatát hazánkban megtaláljuk a VI. sz. eleji pilisvörösvári lovassírban,⁴⁹ közel 9 cm-es karikájú rokonát pedig a vörsi langobard temető 5. lovassírjában.⁵⁰ Karikájukra azonban ekkor már 1–1 vagy 2–2 kis nyelvet szereltek, amelyekbe a gyepelő és a kantárszíz végét erősítették.

Az újhartyáni zabla egykorú hazai párhuzamát ásatásból csak egy helyről említhetem a gesz-

terédi III. sz. végi előkelő harcos sírjából.⁵¹ A zablatöredék karikájának átmérője rajzának megadott méretaránya szerint legalább 10 cm volt. Szára a rajzon rövidebbnek látszik, talán egyenlőtlen szájrésze volt, mint a pilisvörösvári zablának. Hasonló nagykarikás zabla töredékét találjuk az újhartyánival rokon, (alább méltatandó) szilágysomlyói germán harcosírban.

A felsorolt adatok alapján az újhartyáni zablát III–IV. sz.-i keleti germán készítménynek tartom.⁵²

5. Fegyverek

Kard (2. kép 1.). A nagy erős férfira valló hosszú kard értelmezését szokatlan módon kivételesen jó állapota nehezíti meg. A hazai földben ugyanis a vasfegyverek többnyire annyira elrozsdásodnak, hogy olyan részletek, mint a nyél-nyújtvány vége vagy a vércsatorna már kivehetetlenek.

Az újhartyáni pallos, amennyire a publikációkból megállapítható, nem rokona a szélesebb pengéjű, főleg szélesebb markolatnyúlványú keleti eredetű szarmata, illetve roxolán kardoknak.⁵³ Tagadhatatlanul közelebb áll viszont a Malajdok A. és B. keletigermán temetők egyes kardjaihoz.⁵⁴ Főleg az előző temető egyik szórvány kardjának markolatnyúlványa látszik hasonlóknak. A Dunamedencei barbár kardok közül még az ardanházai (Ardanovo) III. sz.-i vandál hamvasztásos harcosír eredetileg összegörbített pallosával⁵⁵ rokon. Pengéje hasonló, de kettős vércsatorna tagolja, markolatnyúlványa hosszú kétkezes, viszont vége azonos módon szét van kalapálva. Ugyanilyen, de nem összegörbített kard került a munkácsi múzeumba a munkácsi Galishegyről.

A keleti és nyugati gótoknál a római korban és a népvándorlás korában törvényszerűnek tekinthető szokás, hogy nem temetik el halottaikkal fegyverzetüket. (Ez alól csak a fejedelmi és a foederati sírok kivételek.) Erdélyben és a Fekete-tenger vidéki temetőkben nem találhatunk tehát összehasonlításra kínálkozó kardokat. Egyedül a moldvai budesti telepén ástak ki egy rokon (vércsatornás?) töredéket.⁵⁶

⁴² Федоров, Г. Б., МИА 82.; 24. kép 1; 25. kép 6; 29. kép 5. stb.; Федоров, Г. Б., МИА 89, XXX. t. 8, 10.

⁴³ Рикман, Э. Д., i. m. 4. kép 3.

⁴⁴ Ebert, M., i. m. 96. kép c.

⁴⁵ Гончаров, В. К.—Махно, Е. В., i. m. I. t. 14; II. t. 21.

⁴⁶ Симонович, Э. А., i. m. 11. kép, 12. kép 1.

⁴⁷ Hunyadi I., Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann II. 18 (Bp. 1944) 123–124., 17/B kép 10; 23. kép, 21; 31/2 kép 1, 7, LIII. t. 1–2.; Jankovich, M., Podkarpatska Rus v prehistorii. (Mukačevo 1931) IX. t. 25–26.

⁴⁸ Pittioni, R., Frühgeschichtliche Pferdezeugnisse. Sudeta 7 (1931–32) 52–64. Többek között magyar gyűjteményekbe került quad bronzablakon mutatja be i. sz. I–II. sz.-i fejlődésüket. (További irodalommal.) Kostrzewski, J., Wielkopolska w pradziejach. (Warszawa—Wrocław 1955) 257., 769. kép.

⁴⁹ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 7 (1956) XLVII. t. 3.

⁵⁰ Sági K., Arch. Ért. 87 (1960) XX. t. 1.

⁵¹ Römer, Fl., Compte Rendu du la huitième session à Budapest 1876. II. 2 (Bp. 1878) 137., 68. kép.

⁵² A kevés eddig közölt pannóniai római zabla vagy egyszerű csikózabla, vagy merevítő rudas típus. Kivételt csak két fenékpusztai nagykarikás zabla képez, de ezek germán hagyatékba is tartozhatnak [Kuzsinszky B., A Balaton környékének rehaeológiája. (Bp. 1920) 82. kép.]

⁵³ Párducz M., Arch. Ért. 1941. 111–. XXVIII. t. 1–3 (Kiskundorozsma és Püspöklele), XXX. t. 17 (Újszentiván).

⁵⁴ Párducz M.—Korek J., Arch. Ért. 1946–48, 291–. LXIV. t. 1, 8.

⁵⁵ Jankovich, M., i. m. X. t. 1.

⁵⁶ Рикман, Э. А., МИА 82. 303–., 19. kép 2. A bosporusi kardok gyűjteményéből is csak egy II–III. sz.-i keresi kardot említhetnek, amely legalább arányaiban rokon példányunkkal. Сокольский, Н. И., Боспорские мечи. МИА 33 (1954) 153., VI. t. 3.

Az itt említett negatívummal szöges ellentétben, jelentős számban tűnnek fel teljesen hasonló kétélű kardok (és más fegyverek) annak a rendszerint csontvázasan temetkező germán népnek a sírjaiban, amelyik a IV. sz. folyamán kelet felől nyomul be Sziléziába. A publikációkban nem mindig jól tanulmányozható pallosokról E. Petersen azt írja,⁵⁷ hogy széles vércsatorna halad végig pengéjükön. Legfontosabb a Legnica közelében fekvő Neuuhofban talált csontvázás harcossír, amelynek 93,5 cm hosszú kardja volt analóg markolatnyúlvánnyal.⁵⁸ A harcos további fegyverzete ugyanis egy döfőlándzsából és az újhartyánival rokon kúpos pajzsdudorból, továbbá pajzsfogóból állott. (Ezt a kettős összefüggést alább még méltatom.) Hasonló kardot találtak a königsbruchi lovassírt⁵⁹ tartalmazó temetőben is. A szórványos leletek közül a Glauscheban⁶⁰ és Bieskauban⁶¹ előkerült kardok fontosak, az utóbbit jól látható a mienkkel egyező vércsatorna is.

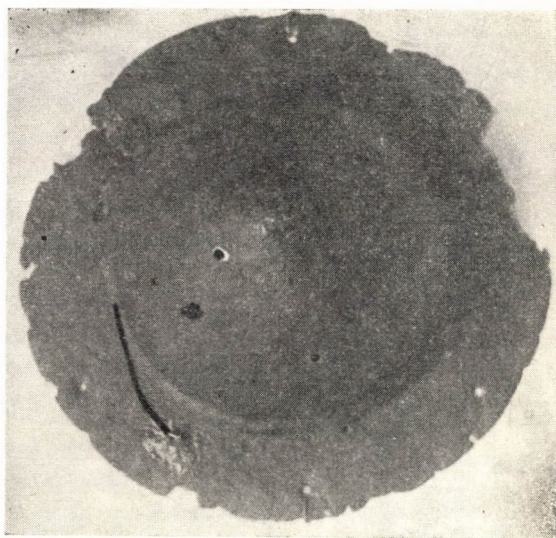
Pajzsdudor (2. kép 2., 5. kép). A sírlelet legérdekesebb s a Közép-Duna medence régészeti emlékanyagában első pillantásra társtalannak tűnő darabja. Magányossága azonban csak látszólagos. Ha eltekintünk attól a később értelmezendő sajátosságától, hogy kúpja gerezdelt, akkor egy elég nagy és jól körülhatárolható pajzsdudor-típus egyik példányává válik.

Megegyező alakú, de 6 szöggel felerősíthető pajzsdudort ismerünk Nagyvárad környékéről⁶² (6. kép.) és egy Szilágysomlyóról származó sírleletből,⁶³ amelyben egyéb vastörmelékek között a pajzsfogót is megtaláljuk (7. kép.). A leletben szereplő kb. 8 cm átmérőjű vaskarika töredék és egy vas csuklós rúd maradványa minden bizonynyal a sírhoz tartozó nagykarikás csikószablát jelzi.

E két fontos lelet az újhartyáni harcos kiinduló támaszpontját Bihar és Szilágysomlyó körzetében jelöli meg. Most már csak az a kérdés, milyen népre jellemzők ezek a különös kúpos pajzsdudorok, hogyan és hol alakultak ki? Alakja ismeretlen mind a nyugati germán törzseknél, mind Lengyelország és Magyarország keleti germán népeinél a burgundoknál és a vandáloknál. Nem is illeszthető bele pajzsdudorjaik III–IV. sz.-i fejlődésébe egy ilyen hegyes féltojás forma kialakulása. A keleti és nyugati gót állandó temetőkről ugyanazt kell mondanom, mint a kard esetében: a Viztulatól a Pontusom és Dácián keresztül Hispániáig közös jellemzőjük, hogy nem mellékelnek halottaik sírjába fegyvert. Am ezen a ponton mégis segítségünkre sietnek a gót fejedelmi és

5. kép. Az újhartyáni pajzsdudor
Рис. 5. Умбон из Уйхартяна
Fig. 5. L'umbo du bouclier de Újhartyán

6. kép. Pajzsdudor, Nagyvárad—Oradea
Рис. 6. Умбон, Надъварад—Орадеа
Fig. 6. Umbo de bouclier. Nagyvárad—Oradea

zsoldos harcos temetkezések, elsősorban a krími törzsfői sírok.

V. V. Skorpil 1902-ben Kercsben két III. sz.-ra keltezhető sírban vas pajzsdudort talált. Mindkettő kúpos féltojás forma.⁶⁴ Az egyiknek szokat-

a vele együtt tartott (szintén ismeretlen lelőhelyű!) kard segítségével igyekszik a LT III-ra keltezni.

⁶³ A leletet évekkel ezelőtt a Déri-Múzeum raktárában egy dobozban találtam. Leltározva nem volt, dobozában „Szilágysomlyó” feliratú utalás hevert. A Nagyvárad környéki pajzsdudor alapján alig kétséges a lelőhely megjelölés helyessége.

⁶⁴ Соколовский, Н. Й., О боспорских щитах. КС 58 (1955) 22., 4. kép 2—3.

⁵⁷ Petersen, E., i. m. 159.

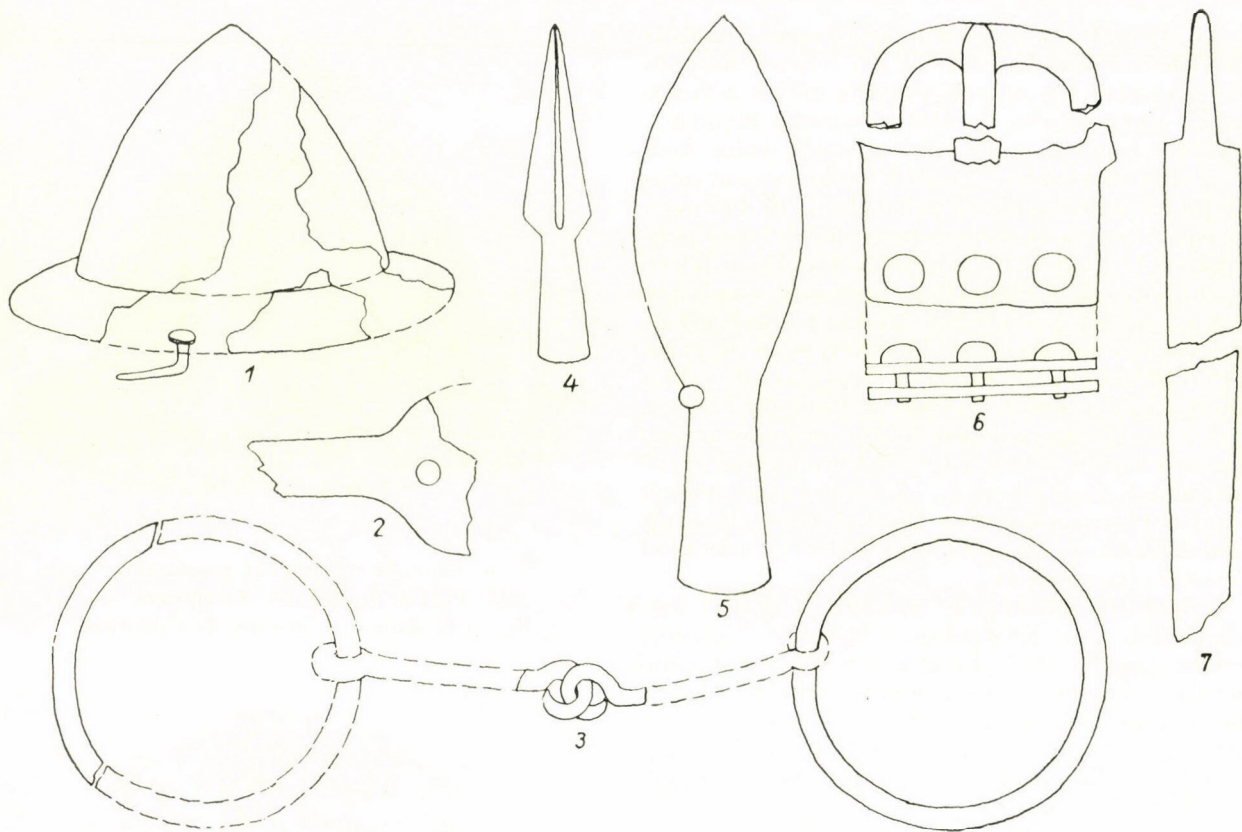
⁵⁸ Tackenberg, K., Die Wandalen in Niederschlesien. (Berlin 1925) 65., 110., XXX. t. 1.

⁵⁹ Zeiss, H., i. m. 2. kép.

⁶⁰ Altschlesien 3 (1931) 307., 16. kép.

⁶¹ Jahn, M., Die oberschlesische Funde aus der römischen Kaiserzeit. PZ 10 (1918) 109., 19. kép. H: 93 cm.

⁶² Hunyadi I., i. m. 122., XLIV. t. 2. A nagyvárad múzeumban levő lelőhelymegjelölés nélküli pajzsdudort

7. kép. Sírlelet, Szilágysomlyó—Simleul-Silvaniei (?)

Рис. 7. Порребальный инвентарь, Силдэшомлэ—Симлеул-Сильванийей (?)

Fig. 7. Mobilier funéraire. Szilágysomlyó—Simleul-Silvaniei (?)

lanul széles pereme van (8. kép 1). Ugyanígynek kerültek elő a III. sz. végére keltezhető érkörtvélyesi⁶⁵ harcosírokból. (9. kép 1–2.) A másik kercsi példány azonban nagyjából megegyezik bemutatott újhartyáni típusú darabjainkkal (8. kép. 3). Magassága csak valamivel kisebb: 9 cm. Hasonló jellegű, de alacsonyabbpajzsdudor ismeretes a Krim déli részén fekvő Charax 11. sz. III. sz.-i sírjából.⁶⁶ Különösen jelentős, hogy jellegzetes III. sz.-i keleti germán pajzsfogó töredéke tartozott hozzá (8. kép. 4). Ám ugyanígyen a harmadik érkörtvélyesi pajzsdudor és fogója is (9. kép 6–7).

Az 1954 évi kercsi ásatások során egy korábban épült több helységről álló kő-sírkamrában II–III. században eltemetett sírokat tártak fel. Irányításuk többnyire ÉNY–DK vagy ÉÉNY–DDK, kisebb számban É–D volt. A legkésőbbi temetkezéseket V. Reskuporis (237–257) bosporusi király pénze a III. sz. második felére keltezte.

Az egyik sírba lovas harcost temettek. Lova fejével a halott lába felé, tehát DNY–ÉK-i irányban volt elhelyezve. (Ilyen lehetett az újhartyáni helyzete is?). A ló szájában zablát találtak. A harcos jól fel volt fegyverezve. Kétélű kardot, lándzsát, tört és pajzsot tettek mellé. A leletek közül sajnos egyedül a pajzsdudort mutatja be a publikáció.⁶⁷ A már ismert széleskarimájú (átm: 25, 6, m: 8 cm) kúpos III. századi forma (8. kép 2), amely a kercsi 1902. évi és az érkörtvélyesi példányokkal egyezik, de rokona az újhartyáni típusnak is.

A legszebb kúpos pajzsdudorokat 1904-ben ásták ki a kercsi Goszpitálnaja híres katakomba sírjaiban. A két sírt II. Constantius (337–361) és I. Valentinianus (364–375) aranyai a IV. század középső harmadára, illetve harmadik negyedére kelteznek, tehát a hun támadást közvetlenül megelőző időkre. A teljes együttesben mindmáig nem

⁶⁵ Roska M., Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor. (Kolozsvár 1942.) 81., 98. kép. Roska az érkörtvélyesi Ligetdombon előkerült temetkezéseket a keltákhoz köti (Hunyadinál nem szerepel a lelőhely). Valójában III. sz.-i germán harcosírok leletei képezik a felsorolt és bemutatott tárgyak nagyobb részét. A három pajzsdudoron kívül hozzájuk tartozik egy vödör vaspántja, egy vas kézivonó, amely gyakori az egykorú csernyahovi típusú leletekben (pl. МИА 82., 323., 19 kép 1.),

továbbá egy korongon készült edényke (97. kép 4), amelyet a hasán alkalmazott párhuzamos vízszintes bordadisz egyértelműen a csernyahovi edénművességbe sorol. A gyűjtélés leletek közt közölt ásópapucs valószínűleg későbbi, míg három bronzgomb (97. kép 1–3) inkább korábbinak látszik. *Ua.* Közl. 2 (1942) 37–39.

⁶⁶ Соколовский, Н. Н., i. m. 1. kép 1–2.

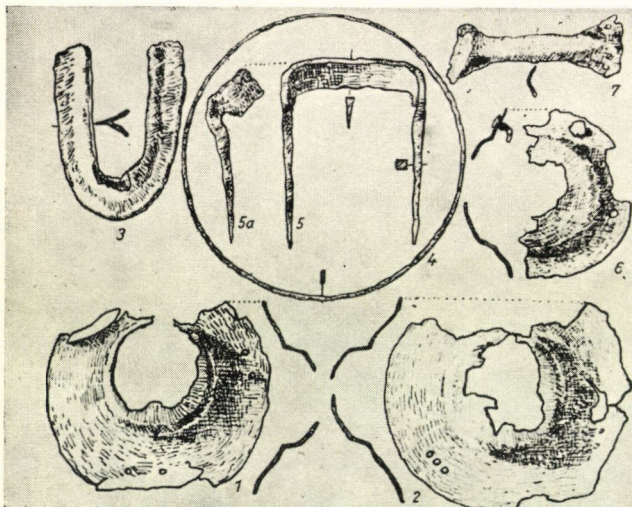
⁶⁷ Блаватский, В. Д., СА (1960) 2. füzet 190–191., 21. kép.

8. kép. Pajzsdudorok. 1, 3. Kercs 1902. — 2. Kercs 1954. — 4. Charax. — 5. Malaesti 20. sír. — 6. Malaesti 3. sír. — 7. Neuhof—Nowy-Dwor. — 8. Staatsfort—Dobrodzien

Рис. 8. Умбон. 1, 3. Керчь, 1902. — 2. Керчь, 1954. — 4. Харакс. — 5. Малаэшти, погребение 20. — 6. Малаэшти, погребение. 3. — 7. Найхоф—Нови-Двор. — 8. Штатсфорт—Добродзиен

Fig. 8. Umbos de bouclier. 1, 3. Kertch 1902. — 2. Kertch 1954. — 4. Charax. — 5. Malaesti, tombe n° 20. — 6. Malaesti, tombe n° 3. — 7. Neuhof—Nowy-Dwor. — 8. Staatsfort—Dobrodzien

9. kép. Érkörtvélyes—Curtuius
Рис. 9. Эркёртвельеш—Куртуйус
Fig. 9. Érkörtvélyes—Curtuius

közölt sírokban II. Constantius mellképével díszített ezüst tálak, pompás rekeszes ötvös eljárásal díszített markolatos és hüvelyes kardok (87 és 99 cm hosszúak), lándzsa stb. láttak napvilágot.⁶⁸ A pajzsdudorokat és felerősítő szögeik fejét ezüstlemez borítja. A nagyobbik (10. kép 1) szemmel láthatóan fejlettebb, mint az eddig bemutatott példányok, jóval nyúlánkabb, méretei is feltűnőek (M: 19,5, Átm: 20 cm). A kisebbik és alacsonyabb (10. kép 2) közelebb áll a III. sz.-i formákhoz. Mindkét umbó jellegzetes pontusi munka. Az ezüstözés vagy aranyozás, illetve lemez bevonat a hazai pontusi eredetű pajzsdudorokra (Gesztéréd, Herpály, Jászalsószentgyörgy) is jellemző. A kisebbik kercsi umbó felerősítése 1—1, illetve 3—3 háromszögben elhelyezett ezüsttel bevont félgömb alakú szöggel történt. Ugyanezt találjuk a jászalsószentgyörgyi 2. mellékhalom pajzsdudorján, de 3—3 egymás melletti szöglyukat találunk az egyik érkörtvélyesi példányon is.

A krími pajzsdudorokkal kapcsolatban még egy fontos ábrázolásra is felhívom a figyelmet. Az 1891-ben Kercsben talált híres ezüstitálon⁶⁹ azt a jelenetet véste ki a művész, amint a lovon ülő II. Constantius felé Niké győzelmi koszorút nyújt. A legyőzötteket egy földön fekvő kerek pajzs jelképezi, amely felett a császár átléptet. A pajzs közepén típusunkhoz tartozó dudor foglal helyet (11. kép). A pontusi művész, aki a jelenet-

ben valószínűleg a császárnak a gótok felett aratott diadalát örökítette meg, a pajzsra a helyi pajzsdudor típust rajzolta rá.

Az ismertetett kercsi sírokat egyelőre nem könnyű értelmezni. Tulajdonképpen egy-két leletdarab kivételével valamennyi közöletlen. Leírásuk rövid beszámoló jellegű. Általában több sír vagy egész temető rövid jellemzésére korlátozódnak, tekintet nélkül a síregyüttesek és adatok közelebbi elhatárolására. Keltezésük többnyire szintén általánosságban mozog. Ethnikumukról rendszerint nem nyilatkoznak.

Feltűnő azonban — s ez nem lehet véletlen —, hogy a III. sz. 2. fele előtti időből nem ismerünk a Krímről ilyen barbár kelta—germán módon felszerelt fegyveres (pajzsdudor, kard, lándzsa) temetkezéseket. A történeti adatok szerint a gótok már a III. sz.-ban megvetik lábukat a Krímen. Pantikapaion azonban ekkor még nem tartozott uralmuk alá. A III. sz.-i kercsi fegyveres sírokban tehát valószínűleg a bosporusi királyság szolgálatába szegődött gót vagy herul zsoldos temetkezéseket sejtethetünk. A IV. sz.-i fejedelmi temetkezések azonban már a pontusi városok közelében tanyát ütő és gazdasági erőiket kihasználó gót törzsi arisztokrácia számlájára írandók. (322-ben megszűnik a bosporusi pénzverés is!)

A bosporusi fegyverzetről írott tanulmányokból⁷⁰ megtudjuk, hogy az i. sz. I—II. században, tehát a gótok megjelenése előtti időkben, a leletekben és az ábrázolásokon kétféle pajzsdudor fordul elő. Az egyik a pajzs hossz tengelyét kettéosztó későkelta típus, a másik a megszálló római katonasággal elterjedt kerek bronz vagy vas umbó. Típusunk kialakításában az utóbbinak volt nagy szerepe. A charaxi pajzs közel áll a bronz umbókhoz, a kercsi 1902. és 1954. évi továbbá az érkörtvélyesi példányok pedig a széleskarimájú későrómai pajzsközépet utánozzák. Római elem a szegélyen alkalmazott 6—8 felerősítő szög is.

A római alapokhoz azonban jelentős keleti germán elemek járulnak. Mindenekelőtt azokra a III. sz.-i vandál temetőkből általános és szerves fejlődés eredményeként kialakult pajzsfogókra gondolok, amilyenek a charaxi és érkörtvélyesi pajzsdudorokkal együtt kerültek elő. Eljut a Pontusra a III. sz.-i keleti germán kúpos pajzsdudor is, ahol jellegzetes széles karimájú alacsony változata alakul ki, mint egy 1894-ben Kercsben talált gombos csúcsú (és domborműves bronzlemezekkel borított) dudor⁷¹ és közeli rokona a jászalsószentgyörgyi 3. mellékhalom aranyozott példánya mutatja.

⁶⁸ de Baye, J., Les tombeaux des goths en Crimée. (Paris 1908) I—III. t. Az ezüst tálakhoz: Мацулевич, Л., Серебряная чаша из Керчи. (Ленинград 1926) II. t., uo. a kard teljes fényképe III. t. 1.; Vö. még Соколовский, Н. И., МИА 33. (1954) 22.

⁶⁹ A tálhoz vö. L. Maculevics fentebb idézett tanulmányát. Keltezését újabban A. V. Bank [Byzantine Art in the Hermitage Museum. (Ленинград 1960) 124., I. t.] helyesbíti a IV. századra. Pontusi készülésének fontos bizonyítékára M. B. Синичин [Изв. Саратовск. Инст. 7

(1936) 76., 4—5. kép] hívta fel a figyelmet, amikor észrevette, hogy a pokrovszki kurgánokban feltárt ezüst lőszerszármveretek párhuzama II. Constantius lovának kantáratán található meg.

⁷⁰ Соколовский, Н. И., КС 58 (1955) 19—, 2. kép 2—4., 3. kép, Блаватский, В. Д., Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. (Москва 1954) 145—, 70. kép.

⁷¹ Соколовский, Н. И., i. m. 19. kép 1.

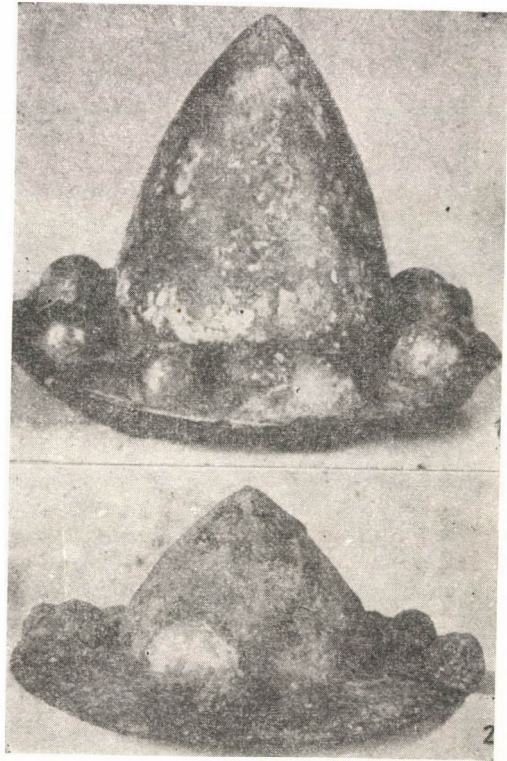
Az újhartyán-nagyváradai típusú pajzsdudorok tehát a gót uralom alatt álló, illetve gót megrendelésre dolgozó pontusi műhelyekben alakultak ki a III. sz. közepe után, mégpedig római és keleti germán formák ötvöződése során. A III. századi 1902. és 1954. évi kerci és érkörtvélyesi pajzsdudorok még viszonylag alacsonyak, karimájuk pedig rendszerint feltűnően széles. A IV. század középső harmadában készült 1904. évi kerci fejedelmi példányok viszont már feltűnően hosszúak, hegyesek és magasak, peremük is sokkal kisebb. A nyilvánvaló fejlődésben e két véglet közé tehető az újhartyáni, nagyváradai és szilágysomlyói pajzsdudor, körülbelül a IV. sz. első harmadára.

Az itt bemutatott összefüggések ellenére joggal vetődhet fel a kérdés, mi igazolja a krími és dunamedencei pajzsdudorok közötti kapcsolatot és miért kötjük keleti germánokhoz az újhartyáni típusú leleteket, amikor gót sírból egyetlen hasonló pajzsdudort sem ismerünk? Való igaz, hogy gót temetőkben nem találunk fegyverzetet, találunk azonban annak a másik keleti germán tömbnek a hagyatékában, amelynek településterülete a Prut és Dnyeszter felső folyásvidékétől a Kárpátok külső oldalán egészen az Odera felső szakaszáig nyúlik.

A malaesti temető 3. és 20. sírjában típusunkkal alakra és méretre (3. sír M: 10 cm, Átm: 17,5; 20. sír M: kb. 7 cm, átm. 16,3 cm) közeli rokon pajzsdudorok kerültek elő (8. kép 6). A két sír hamvasztásos volt (bögrénkre emlékeztető alakú kis urnákkal), a pajzsokkal borították be a hamvakat tartalmazó edényeket. A 20. sírban a charaxival és érkörtvélyesivel egyező pajzsfogót is találtak⁷² (8. kép 5). Az urnasírok a hun betörésig (itt 376 körül) használt temető legkorábbi temetkezéseinek látszanak. A 20. sír pajzsdudorja határozottan III. sz. végi, míg a szilágysomlyóra hasonlító 3. pajzsközép már inkább a IV. sz. elejére keltezhető. A temető más keletigermán eredetű leletei, pl. olló vagy ár szintén a korai hamvasztásos sírokból kerültek elő, ami nemcsak a rítus, de az anyagi kultúra terén is a Visztula torkolat vidéki nagy urnatemetőkkel⁷³ fennálló genetikai kapcsolatokra utal. A temető IV. sz.-i csontvázas sírjai Marosszentannával és Izvoareval függenek szorosan össze és határozottan keleti germán jellegűek.

A fontos malaesti temető alig 280 km-re fekszik Bihartól és Szilágytól az újhartyáni harcoss kiindulási területétől. Az érkörtvélyesi, nagyváradai és szilágysomlyói harcossírokon kívül ezen a területen fekszik az Ártánd-Farkas-dombon (Hajdú-Bihar m.) feldúlt germán temető is, amelyből négy kézzelformált és egy korongon készült edényt,

paszta és borostyán gyöngyöket, továbbá púposhátú keleti germán fésűt (12. kép) sikerült megmenteni⁷⁴. Az ártándi leletek az utolsó darabig egyeznek a malaesti (és más vele rokon) temetők régészeti anyagával. A felsorolt temetők népe tehát

10. kép. 1—2. Pajzsdudorok. Kercs 1904
Рис. 10. 1—2. Умбоны. Керчь, 1904
Fig. 10. 1—2. Umbos de bouclier. Kertch 1904

11. kép. Pajzsábrázolás kerci ezüsttálon (részlet)
Рис. 11. Изображение щита на серебряной чаше из Керчи (деталь)
Fig. 11. Représentation d'un bouclier sur un plat d'argent de Kertch (détail)

⁷² Федоров, Г. Б., МИА 82. 258., 4. kép 4; 270—272., 8. kép 1—2, 13. kép; Уа., МИА 89. 115, 277., XIX. t. 3, 5—6.

⁷³ Legjobb összefoglalásuk: Schindler, R., Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum. (Leipzig 1940.) Még mindig jól használható E. Blume [Die germanischen Stämme und die

Kulturen zwischen Oder und Passarge. Mannus Bibl. 8 (Würzburg 1912)] régi munkája.

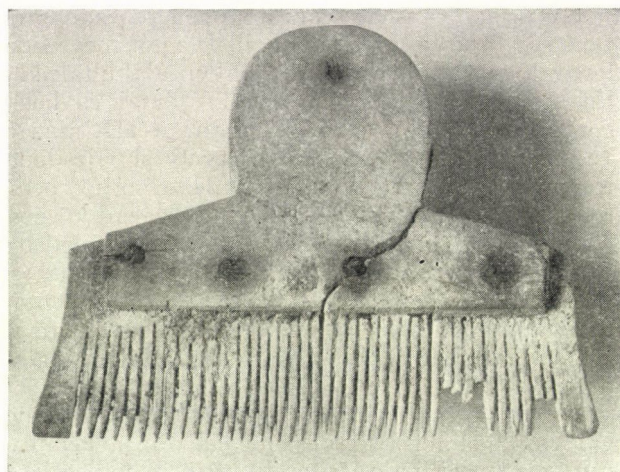
⁷⁴ DMÉ 1934. 52., 14—15. kép; Párducz M., Szarmatakor... III. 57., 138. t. 1. A temetőből a korongolt edényt közli és a tápé-malajdoki csoportba sorolja (113., 5. térkép).

a Kárpátoktól ÉK-re elterülő vidékről költözött a Körös, Ér és Berettyó völgyébe a III. sz. vége felé.

6. Ethnikum

A bevezetésben említettem, hogy az újhartyáni pajzsdudort egy sziléziai temető ismertetésekor analógiaként közölték. — A felsősziléziai Staatsfortban (Dobrodzień, pow. Lublinie) 1936-ban nagy hamvasztásos temetőt tártak fel. Publikációja — tudtommal — mindmáig nem jelent meg, csupán rövid előzetes tájékoztatók⁷⁵ számolnak be róla, de szerencsére számos leletet bemutató táblákkal s számos rajzzal. A temetőből előkerült leletek felettébb érdekeseek. Korongon készült jellegzetes Fekete-tenger vidéki (csernyahovi típusú) kerámika kísérte a sírokat. Ugyanazok a típusok, amelyek az ukrán és román síkság gót temetőire jellemzők, s amelyek a magyar alföld gazdag kerámikai anyagában⁷⁶ a IV. századtól kezdve oly hirtelen gazdagságban jelennek meg. Mellettük kerek kiscsatok, hajlott pengéjű kések, aláhajtott lábú fibulák, vas vödör alakú csüngők, fésűtöredékek képviselik a főbb eszözöket és ékszereket. A legmeglepőbb a gyakori fegyvermelléklet. Erős középbordájú lándzsák, köpüs nyílhegyek, vas harcibalták és az újhartyánihoz hasonló hosszú kétélű kardok kísérik a férfi sírokat. Végül ebben a temetőben került elő, a hamvasztás során kissé megsérülve, az újhartyáni gerezdelt kúpos pajzsdudor egyetlen pontos párhuzama (8. kép 8). Az a körülmény, hogy a staatsforti temető lényegében a csernyahovi kultúra hordozója, fontos bizonyíték arra nézve, hogy a gerezdelt kúpos pajzsdudorok szintén a Fekete-tenger partvidékén készültek. Egyben arra utal, hogy egyazon népmozgalom során jutottak el Sziléziába és a Középduna medencébe. Maga a gerezdelés, illetve az éles kannelírozás a IV. században fellépve gyakori a csernyahovi típusú, s a vele rokon magyar alföldi kerámián,⁷⁷ onnét juthatott át a fémművességbe vagy viszont.

A staatsforti temető közlője világosan látja, hogy a temető népessége már nem vandál, hanem új — szerinte — Dk-ról a Fekete tenger partvidéke felől bevándorolt lakosság. Talán ez az alapja elhibázott keltezésének is. Elgondolása szerint ugyanis a staatsforti temetkezés csak a siling vandálok 401. évi elvándorlása után, sőt jóval utána kezdődhet. Nagyban és egészben 500 körülre keltezi a temetőt, amiben azt hiszem jelentős szerepet játszott az is, hogy az újhartyáni pajzsdudor koráról

12. kép. Fésű. Ártánd
Рис. 12. Гребень. Артанд
Fig. 12. Peigne. Ártánd

a Magyar Nemzeti Múzeumban ugyanezt a felvilágosítást kapta.

A staatsforti temető leletanyaga nem áll egyedül Sziléziában. Lényegében azonos hagyaték került elő már korábban Gross-Sürdingben (Żerniki Wielkie, pow. Wrocław), csak hogy csontvázas sírokból. Nem lényegtelen a mi szempontunkból, hogy a temető sirjainak irányítása É—D, ÉNY—DK, illetve ÉK—DNY volt. Kerámiája nagyban és egészben egyezik a staatsfortival, úgyszintén a lándzsák, harci balták, nyílhegyek, az egyetlen töredékes kard, továbbá a fibulák, csatok, vas veder alakú csüngőcskék és a púpos hátú keleti germán fésűk.

A temető elemzésekor L. Zotz hasonló dilemma elé került, mint később F. Pfützenreiter. Bár ő helyesen felismeri, hogy a mellékletek IV. századiak, mégsem tartja lehetségesnek a temetkezés kezdetét 400 elé keltezni, hiszen addig, szerinte is, a silingek lakják a vidéket.⁷⁸

Zotz és Pfützenreiter keltezése és elméleti zavara azonban a korábbi német kutatáshoz képest már hátrafelé lépést jelentett. A felsősziléziai vandál leletek feldolgozásánál előbb M. Jahn,⁷⁹ majd az alsó sziléziai vandálokról írott összefoglalásában K. Tackenberg⁸⁰ egyaránt észrevették, hogy a a III. sz. végén és a IV. sz. elején eltűnik az Odera mellékéről a régi vandál lakosság. Az új elemet Alsó-Sziléziában a csontvázas eltemetett neuhofi harcossí⁸¹ képviselte akkoriban. Kardja az újhartyáni

⁷⁵ Pfützenreiter, F., Altschlesien 7 (1937) 40—44.; Ua. Nachrichtenbl. 17 (1941) 53—55.; XXI—XXII. t.

⁷⁶ Párducz Mihály [Acta Arch. Hung. 11 (1959) 333—] kezdte el a későcsászárkori, illetve hunkori kerámia összevetését a pantikapaioni edénműveléssel. Bemutatott leleteinek nem kis hányada azonban III—IV. sz.-i is lehet.

⁷⁷ Pl. МИА. 82. 187—188., III. t. 14, IV. t. 3; Párducz M., Szarmatakor... III. 106. t. 8; 122. t. 35; 124.

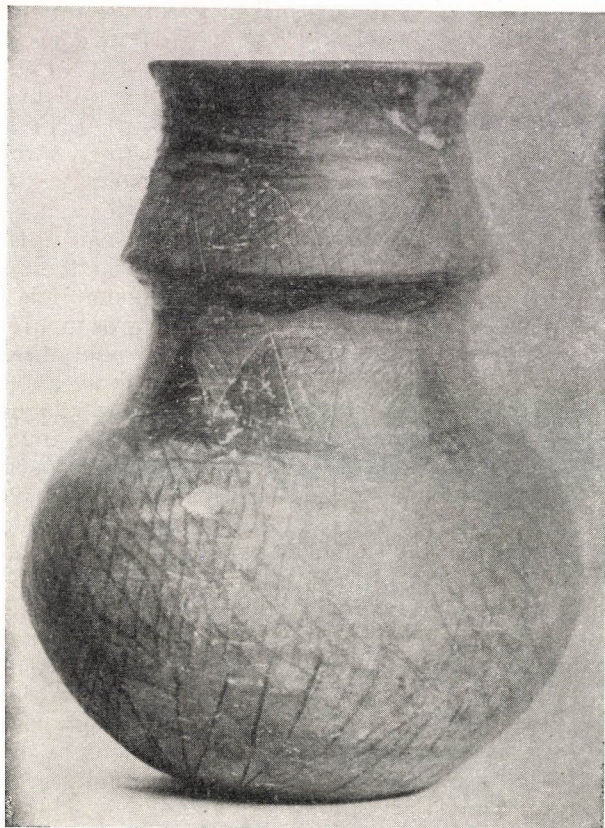
t. 34; 125. t. 22; 126. t. 24; 126. t. 24; 140. t. 14.; Kovács I., Dolg 3 (1912) 33. kép 2, 95. kép 1, 106. kép 3.; Párducz M.—Körök J., i. m. 63. t. 3.; Alföldi A., AH 9 (Bp. 1932) XXVIII. t. 6—9.

⁷⁸ Zotz, L., Die spätgermanische Kultur Schlesiens im Gräberfeld von Gross-Sürding. (Leipzig 1935) 46—.

⁷⁹ Jahn, M., PZ 13/14 (1921—22) 140—.

⁸⁰ Tackenberg, K., i. m. 129.

⁸¹ Uo. 65, 110, 1912, 12., XXX. t.

13. kép. Békéscsaba környéke
Рис. 13. Окрестность г. Бекешчаба
Fig. 13. Des environs de Békéscsaba

tyáni pallos párhuzama, lándzsája pontosan egyezik a kisköszegi germán foederati harcosok lándzsáival,⁸² pajzsdudorja kúpos alakjával és peremén háromszögben elhelyezett 3×3 félgömbfejú felerősítő szögeivel egyszerre rokona az újhartyáni típusú másrészt a jászalsószentgyörgyi 2. mellékhalom és a keresi 1904. évi sírok pajzsdudorjainak.

L. Zotz a Visztula menti gepida temetőkkal vetette össze a gross-sürdingi emlékanyagot és arra a megállapításra jutott, hogy az új beköltözők gepidák voltak. Ezek a gepidák, bizonyos csak rájuk jellemző sajátságokat leszámítva, ugyanazt a művelődést ültetik át az Odera mentére, amelyet Marosszentanna képvisel. Zotz megállapítása figyelemreméltó, ám a felhozott művelődési párhuzam önmagában is arra utal, hogy ez az esemény nem 400 után, hanem a IV. sz. elején ment végbe.

Zotz meglátásainak van azonban még egy sebezhető pontja. A Gross-Sürdingben (és Staatsfortban) képviselt csernyahovi kultúra ugyanis egyaránt jellemző valamennyi pontusi germán

törzsrre. Az ethnikum azonosítása tehát mindazon területeken, amelyekkel kapcsolatban nem támaszkodhatunk forrásadatokra, felettébb nehéz. Márpedig Szilézia ilyen terület. Csak egyetlen példával szeretném ezt megvilágítani. A staatsforti temetőben előkerült egy különös „emeletes” edény. Ugyanilyet közöltek nemrég a Bukarest közelében fekvő olteni IV. századi szintén hamvasztásos temetőből⁸³, mégpedig a staatsfortival részben egyező tálakkal, fazekakkal, csatokkal és fibulákkal egyetemben. Közlője kissé meghökkenve ismerteti a szerinte is Marosszentannával és Spantovval azonos művelődést képviselő 30 síros hamvasztásos temetőt. A rítus párhuzamait nem a csernyahovi művelődés keretei közt keresi, hanem autochton lakossággal igyekszik magyarázni. Holott itt nyilván a staatsfortival rokon, viszont a nyugati gótokkal nem azonos népcsoporttal (talán a taifalokkal?) állunk szembe. — De, hogy ne legyen ilyen egyszerű a kérdés, álljon itt egy harmadik „emeletes” edény, amely viszont Békéscsaba környékén⁸⁴ látott napvilágot (13. kép)! Azt hiszem elegendő annak kimondására, hogy a IV. századi keleti germán népcsoportok ethnikai elkülönítésére az anyagi kultúra vizsgálata egy magában nem elegendő. Csak a régészeti jelenségek és a történeti források egybevetésével remélhetünk némi sikert elérni.

• Ha a leleteken túlmenően vizsgáljuk a két gót nép és a gepidák közti régészeti különbségeket, elsőnek azt kellene megállapítanunk, hogy az V—VI. századi gepida temetők jelentős részében viszonylag gyakran találkozzunk fegyveres sírokkal. Ezt a szokást aligha tarthatjuk a hunkor után kialakult másodlagos jelenségnek. Nyilván éppúgy korábbi idők hagyományaira⁸⁵ vezethető vissza, mint ugyanezen temetők ÉNY—DK-i irányítású sírjai.

E fontos ismertetőjel segítségével azt hiszem nem járom messze a valóságtól, ha a Kárpátoktól É—ÉK-re előkerült III—IV. sz.-i fegyveres keleti germán sírokat és a Kárpát-medence ÉK-i felében velük szorosan összefüggő egykorú harcos sírokat kapcsolatba hozom egymással. E nép településterületét a gyakran lóval, de mindig sarkantyú nélkül eltemetett csontvázas harcos sírok (Szolyva, Sztánfalva, Érkörtvélyes, Szilágysomlyó, Nagyvárád, Nyiregyháza, Tiszalök stb.) a Tisza felső folyása vidékén (Kárpátukrajna) a Tiszántúl északi felében a Szamos, Ér, Berettyó és Sebes-Körös völgyében határolják körül. Temetőire, női sírjaira (Ártánd, Tiszanagyfalu, Tiszalök stb) gyöngyök, fibulák, edények és púpos hátú csontfésűk jellemzők. 300 körüli főnökeiket a geszterédi és herpályi halomsírok halottaiban sejtem. A IV. sz.

⁸² A közöletlen sírleleteket a közeljövőben szeretném ismertetni.

⁸³ Preda, C., Cimiterul de la Olteni. SCIV 10 (1959) 356—369., 4. kép 1. A forma, amely nem más, mint az ún. „hunkori korszak” fületlen előképe, karcsúbb kivitelben magában Csernyahovon is előjön; Чнуын, А. А., CA 10 (1948) 63., 2. kép 10.

⁸⁴ Fényképről ismerem csupán.

⁸⁵ Alig lehet véletlen, hogy az i. sz. I—II. században, amikor a Visztula menti gót temetőkből teljesen hiányoznak a fegyverek, tőlük kissé keletre, a gepidák feltételezett országában annál bővebben fordulnak elő. Vö. Jahn, M., Die Bewaffnung der Germanen. Mannus Bibl. 16 (Würzburg 1916). II. térképével.

végén központjuk Szilágysomlyó környéke lehetett, itt rejtették el a hun támadás hírére fejedelmi kincseiket. Ez a régészeti leletcsoport⁸⁶ a történeti források alapján is csak egy néppel hozható kapcsolatba: a *gepidákkal*.

Csallány Dezső népvándorláskori gepida monográfiájának régészeti eredményei szerint Ardarich győztes gepidái ugyanerről a területről indulnak el az V. sz. második felében az Alföld meghódítására.

7. Történet

A Barbaricum későcsászárkori régészeti leletcsoportjaival foglalkozó hazai irodalom mindeddig nem használta fel azt a történeti eseményt, hogy legkésőbb 269-ig új nagy keleti germán nép nyomult be Dácia ÉNY-i peremére, a gepidák.⁸⁷ Pedig megjelenésüket mélyreható történeti események jelzik. A Felső-Tisza vidékén élő vandálokat az új törzsek nyugat felé taszítják. A szorongatott vandálok már 270-ben kétségbeesett támadást intéznek — először a Kárpátmedencébe költözésük óta! — Pannónia, sőt egyenesen Aquincum ellen. Ez a vandál támadás, hasonlóan a szarmatáknak a Constantinus dinasztia alatti al-dunai betöréseikhez,⁸⁸ tulajdonképpen menekülés, kísérlet arra, hogy minél többet többet római foederati szolgálatba állhassanak. Az Aquincum ellen támadó vandálok válogatott fegyveresei 271-ben el is érik ezt a célt. Aurelianus felfogadja őket.⁸⁹

A gepidák a gót történetíró Jordanes hiteles tanúsága szerint közeli rokonai voltak a gótoknak.⁹⁰ Ezt tapasztaljuk anyagi kultúrájuk vizsgálatánál is, mind a római-, mind a népvándorlás korban. Viszta torkolat-vidéki hazájukból a III. sz. folyamán dél felé költözve széles legyező alakban húzódtak a Kárpátok irányába. Nyilvánvaló ez abból, hogy csaknem egyidőben ütköznek össze az Oderától keletre élő burgundokkal, valamint a gótokkal szövetségben Dácia külső peremén, sőt az Al-Dunánál a rómaiakkal. Nemzeti szervezeteikből kiemelkedő katonai arisztokráciájukat első névszerint ismert királyuk, Fastida fogja össze s vezeti.

Dácia végleges kiürítése után, amelynek előidézésében nyilván nem kis szerepet játszottak, elkeseredett kísérletet tesznek arra, hogy az egykori provinciából kiűzzék a beköltöző nyugati gótokat. Fastida háborús indoka témánkhoz is fontos adat; elpanaszolja, hogy népe vad hegyek és sűrű erdőségek közé ékelődve szorong. Hódító kísérlete azonban, noha szövetségbe vonja a van-

dálokat is, véresen megtörik a gótok és taifalok ellenállásán. (290 táján).⁹¹ A gepidáknak vissza kell térniük Szamos—Tisza menti hegyektől határolt országukba, ahol a IV. században a Tabula Peutingeriana Porolissumtól (Mojgrád) ÉNY-ra jelzi őket.⁹² Ettől kezdve a IV. sz. folyamán történetükről nem szólnak közvetlen források. A vandálok új elmozdulásából mégis némi fény derül törekvéseikre. A dáciai kudarc után a Tiszántúl É-i felében sőt a Tisza jobb partján terjeszkedhetnek tovább. Maguk előtt tolják dél és nyugat felé a vandálokat, akik emiatt 336 táján a Maros mentén az Alföldre nyomuló gótokba ütköznek. Csak annyit tudunk, hogy a gótok visszaverik a vandálokat, de a győzelem utáni helyzet nem világos. Annyi mégis valószínű, hogy a Maros vidéke, másrészt a a Körösöktől északra elterülő Tiszántúl ettől az időtől kezdve keleti germán érdekszférává válik.

A gótok a 330-as évektől kezdve tűnnek fel az Alföld szívében. Támadásaik csakhamar Valériát kezdik veszélyeztetni, ellenük építik ki a Maros torkolatával szemben Lugio erődjét. Első nagy támadásuk Nagy Konstantin uralkodása alatt 332-ben a szarmaták ellen indult meg. A kétségbeesett sarmatae liberi a veszély hírére felfegyverzi a sarmatae servi tömegeket. Az eredmény: véres polgárháború, amelynek során a szarmata uralkodó katonai arisztokráciát leverik és elűzik. A szarmata katonai hatalom széthullik,⁹³ részekre töredezik. Alföldi András emiatt Campona 333-ban történt feldúlását az egymással hadakozó szarmatákon már könnyedén áthatoló gótokkal hozta kapcsolatba.⁹⁴

Újabban Barkóczi László Campona feldúlásával egyidőre, tehát 333-ra határozta meg Inter-cisa nagy pusztulását is. A tábornak vastag égési réteg tanúsága szerint alapjaiban szétdőlt a az ellenség. Barkóczi is keleti germánokban látja a két tábor egyidejű támadóit. Rávilágít azonban arra, hogy itt aligha lehet szó a Maros mentén operáló gótokról, akikről különben is tudjuk, hogy ez alkalommal a későbbi II. Constantiussal ütköztek össze a Bánátban. Barkóczi szerint egy másik, közvetlenül kelet felől előretörő germán népesorot dűlja fel a két észak-valeriai tábornak.⁹⁵ Az eseményekről azonban történeti források nem emlékeznek meg, így az akciót végrehajtó nép nevét sem őrizhették meg.

Régészeti adataink elemzéséből meglehetősen egységes kép bontakozott ki. Újhartyánon keleti germán rítus szerint ÉNY—DK-irányba fektetve

⁸⁶ A felsorolt leleteket nagyobb összefüggésekbe ágyazva együttesen szeretném bemutatni.

⁸⁷ Schmidt, L., Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen. (München 1941) 529—.

⁸⁸ Barkóczi, L., Acta Ant. Hung. 7 (1959) 449—.

⁸⁹ Alföldi A., Bp. Tört. I. Budapest az ókorban (Bp. 1942) 672.

⁹⁰ Jordanes, Getica 17.

⁹¹ Alföldi A., i. m. 673.; Ua. A gót mozgalom és Dácia feladása. Kny. 61.

⁹² Sevin, H., Die Gebiden. (München 1955) 28—, 10. kép.

⁹³ Alföldi A., Bp. Tört. I. 677—678. Amm. Marc. XVII. 12—13. szerint az arcaragentes egy része a germán victovalok uralma alá menekül. Más részük s egyéb szarmata csoportok 334-ben nagy tömegben települnek át a Római Birodalom területére. Barkóczi, L., i. h.

⁹⁴ Alföldi A., i. h.

⁹⁵ Barkóczi, L., Intercisa II. AH 36 (Bp. 1957) 536—537.

harcost temettek el. Mellé temették lovát is, ami ha nem is gyakori, mégsem ismeretlen szokás a keleti germánok körében. A halott mellé gót-gepida szokás szerint több (legalább három) edénybe helyeztek élelmet. Két edény keleti készítmény, párhuzamaikat elsősorban a Kárpátoktól ÉK-re találtuk meg. A harmadik pannóniai római keverőtál, kereskedelmi árú vagy zsákmány, de mindenképpen arra utal, hogy gazdája röviddel halála előtt kapcsolatba jutott Valeriával. A harcos a Kárpátoktól É—ÉK-re elterjedt hosszú kétélű vércsatornás pallossal és Fekete-tenger vidéki műhelyben készült kúpos dudorral ellátott pajzs-szal volt felfegyverezve. A sír keltezhető tárgyai az edények és a pajszdudor egyöntetűen a III. sz. végétől a IV. sz. közepéig terjedő időben, közelebbről a IV. sz. első harmadában készültek. Az újhartyáni

harcos eltemetését tehát erre vagy ezt közvetlenül követő időre rögzíthetjük.

Az újhartyáni lovassír régészeti kapcsolatai valóban keletre Hajdú-Bihar-Szilágy irányába vezetnek. Erről a vidékről indulhatott ki az a gepida támadócsoporthoz, amely a Körös mentén nyugat felé haladva valószínűleg Szolnok táján kelt át a Tiszán, majd a szemközt fekvő valeriai limest megrohanva Camponát és Intercisát egyidejűleg feldúlta. A régészeti adatok összhangban állnak ennek az eseménynek 333. évi keltezésével. Újhartyán éppen e két castrummal szemközt, tőlük 40, illetve 50 km távolságban fekszik. Magányos sír, tehát nem állandó jelleggel ideköltözött népet jelez. Valószínűbb, hogy a limes menti harcokban megsebesült rangos gepida harcos húzta eddig életét a támadó csoport hazatérése közben.

Bóna István

ПОГРЕБЕНИЕ ГЕРМАНСКОГО ВСАДНИКА В С. УЙХАРТЯН

Резюме

В 1908 г., в песчаном карьере с. Уйхартян (комитат Пешт) был обнаружен одинокий мужской костяк, погребённый вместе с конём, в направлении северо-запад—юго-восток. В погребении обнаружены также двулезвийный длинный меч, умбон, миска для изготовления смесей поздней римской эпохи, кружалные кружка и миска. В морде коня нашли удила с большими кольцами на концах.

Автор устанавливает, что ориентация погребения и предметы, найденные в нём, представляют собой новый, неизвестный на Венгерской равнине археологический материал римской эпохи. Подобные погребения воинов известны в Карпатском бассейне лишь на северо-западных перифериях римской Дакии. Варварская посуда, найденная в погребении, имеет сходство лишь с посудой, найденной в готских кладбищах западной Румынии и в отдельных кладбищах черняховской культуры. В них часто встречаются погребённые с подобной ориентацией. По мнению автора, умбон происходит из какой-нибудь мастерской северного побережья Чёрного

моря. Принимая во внимание параллели, находки можно датировать первой половиной IV в. Посуда для смесей паннонского производства применялась в этой провинции со второй половины III до середины IV в. По этим двум данным, эпоха погребения определяется первой половиной IV в.

Анализ находок позволяет идентифицировать с гепидами народ, живший на северозападных перифериях Дакии, от которого оторвался военный, погребённый в с. Уйхартян. Согласно историческим источникам, они поселились в этих краях около 269 г. Узкие связи археологических находок, о которых идёт речь, с раскрытыми на севере и северо-востоке от Карпат кладбищами и поселениями объясняются этим событием.

По свидетельству археологии, в 333 г. н. э. два римских лагеря в Северной Валерии были одновременно разорены неприятельским нападением. На основе погребения в с. Уйхартян, находившегося на восточном берегу Дуная, против этих лагерей, можно предполагать, что нападающим народом были гепиды.

И. Бона

DAS GERMANISCHE REITERGRAB VON ÚJHARTYÁN

Auszug

1908 stieß man in der Sandgrube der Gemeinde Újhartán (Kom. Pest) auf ein alleinstehendes Reitergrab. Links des NW—SO-lich orientierten Skelettes war ein Pferd mit Zaum zwischen den Zähnen bestattet. Die Ausrüstung des Kriegers bestand aus dem an seiner Linken gefundenen zweischneidigen Schwert und dem konusförmigen, mehrfach gespaltenen eisernen Schildbuckel links vom Schädel. Aus den Scherben konnte man darauf schließen, daß in drei Gefäßen Speisebeigaben waren. Mehr Gräber kamen weder bei L. Mártons Probe-grabung, noch beim später erfolgten Abtragen des Hügels zutage.

In seiner Meldung und in der Publikation bezeichnete L. Márton den Fund als das Grab eines germanischen Kriegers aus dem 3—4. Jh.

Der Bestattungsritus. Die NW—SO-liche Orientierung des Újhartányer Grabes ist aus den spätkaiserzeitlichen sarmatischen Gräberfeldern in der Großen Ungarischen Tiefebene unbekannt. Die N—S-liche Orientierung und deren Varianten dürften daher mit dem Eindringen eines neuen Ethnikums in Verbindung sein. Die N—S-liche Orientierung sehen wir in der transylvanischen westgotischen Gräberfeldern, und diese, bzw. ihre NW—SO-

liche Variante ist für die gotischen Gräberfelder in der Rumänischen Ebene, ferner für mehrere Gräberfelder der Tscherniachower Kultur der Ukraine und Moldau kennzeichnend. In seiner Orientierung schließt sich das Újhartányer Grab diesen Gräberfeldern an. Bei der Bestimmung des Ethnikums ist es von Bedeutung, daß man in Ungarn, in mehreren, aus dem 5—6. Jh. stammenden gepidischen Gräberfeldern ebenfalls NW—SO-lich orientierte Bestattungen antrifft.

Bei den Bestattungen der Tscherniachower Kultur ostgermanischen (gotisch—gepidischen) Charakters ist es allgemein üblich, den vermögenden Verstorbenen in 3—8 Gefäßen Speisen ins Grab mitzugeben.

Die Reiterbestattung erscheint bei den Germanen hier und da bereits seit Beginn der Frühkaiserzeit, und war nicht nur bei Brand-, sondern auch bei Skelettbestattungen üblich (z. B. in Káloz). Allgemein fand dieser Ritus aber nie eine Verbreitung, nur den vornehmen oder hervorragenden Krieger gab man das Schlachtroß mit ins Grab. Die chronologisch nächste Parallele zur Újhartányer Reiterbestattung liefern das Reitergrab von Königsbruch und dessen Kreis.

Die Keramik. Die im Grab gefundene, mit hell-

grüner Glasur überzogene *Reibschüssel* ist ein römisches Hausgerät, das in den Provinzen nie als Grabbeigabe dient. Bei den vornehmeren Barbaren werden aber, mitsamt anderer provinzieller Hauskeramik, manchmal auch Reibschüsseln beigegeben, so im Falle des Hasslebeiner Fürstengrabes und auch in Újhartyán. Die hellgrün glasierten Reibschüsseln wurden im letzten Drittel des 3. — ersten Drittel des 4. Jhs. in Pannonien hergestellt. Sie konnte daher nicht später als um die Mitte des 4. Jhs. in die Erde gelegt worden sein. — Glasierte Reibschüsseln wurden im um 270 endgültig aufgegebenen Dazien noch nicht hergestellt, eine von O nach W wandernde Gruppe konnte eine solche daher nicht mitgebracht haben. Hiemit haben wir einen wichtigen Beweis dafür, daß das vom Újhartyáner Krieger vertretene Volk, im Kampf oder auf friedliche Weise, mit Pannonien in Berührung kam.

Der kleine *Napf* mit dickem Rand (Abb. 1,5, Abb. 3,2) hat seine Verwandten im Karpatenbecken im germanisch-sarmatischen Gräberfeld von Hortobágy—Porosát, und im westgotischen Gräberfeld von Maroszentanna. Nahe Parallelen erscheinen in Gräberfeldern Tscherniachower Typs, ein Schwesterexemplar ist von der Soloncener Siedlung am Dnjestr bekannt. Die Gräber, die verwandte Gefäße beinhalten, stammen aus dem 3. Jh. oder vom Anfang des 4. Jhs.

Der *Topf* (Abb. 4) leitet mit seinen Verbindungen im Karpatenbecken ebenfalls zu den Gräberfeldern von Maroszentanna und Marosvásárhely. Ähnliche Töpfe erscheinen recht häufig in den Gräberfeldern der Rumänischen Ebene und der Ukraine. Sie stammen aus dem 3. bzw., falls auf der Drehscheibe hergestellt, aus dem 4. Jh.

Die barbarischen Gefäße des Újhartyáner Grabes sind ostgermanische Produkte, die sich aus der Töpferei der Tscherniachower Kultur entwickelt haben. Ihre näheren Parallelen findet man im Nachlaß der NO-lich der Karpaten lebenden Völker: von dort brachte sie um das Ende des 3. Jhs. eine Völkergruppe in das Gebiet des Karpatenbeckens.

Der *Zaum* (Abb. 2, 3) ist eine keltische Variante der Fohlenzüme, die in auffallend großen Ringen enden. Diese Form haben die germanischen Völker, mitsamt anderer Elemente der Ausrüstung, von den Kelten übernommen. In der Frühkaiserzeit wurden ähnliche Zäume aus Bronze gefertigt, die Ringe erreichten einen Durchmesser von 10 cm; vom 3. Jh. an werden solche Zäume auch aus Eisen gemacht. Als gleichaltrige Parallelen dürften die Funde aus dem Grab des ostgermanischen Kriegers von Geszteréd (Ende des 3. Jhs.) und des Kriegers von Szilágyosomlyó (Abb. 7), das mit dem Újhartyáner nahe verwandt ist, erwähnt werden.

Die *Waffen*. Das zweischneidige, 96 cm lange *Schwert* weicht von den in Ungarn üblichen sarmatischen und roxolanischen Schwertern mit breiten Klingen ab. Doch stehen ihm der *Spatha* eines Wandalenkriegers aus Árdánháza und einige Schwerter aus dem Malajdokar A. bzw. B. Gräberfeld ostgermanischen Charakters nahe. In den ost- und westgotischen Gräberfeldern ist die Beigabe der Waffen keine Regel; so kann man ihre Schwerter, mit Ausnahme eines in der Budeşti-er Siedlung gefundenen Fragmentes, mit dem besprochenen Exemplar nicht vergleichen.

Umso reichere Waffen liefern die Gräber des ostgermanischen Volkes bzw. der ostgermanischen Völker, deren Siedlungsgebiet außerhalb des Bogens der Karpaten, im 4. Jh. vom oberen Lauf der Pruth und der Dnjestr bis zur Oder reichte. Gute Parallelen des Újhartyáner Pallasches mit seiner breiten Blutrinne kamen z. B. in Schlesien aus Skelettgräbern zutage.

Der *Schildbuckel* ist das interessanteste, eigenartigste Stück des Grabfundes (Abb. 2,2, Abb. 5). Ähnliche, konusförmige Schildbuckel aus Eisen sind aus der Umgebung von Nagyvárad bekannt (Abb. 6), ferner aus einem in Szilágyosomlyó oder Umgebung gefundenen Reitergrab eines Kriegers, wo neben dem Schildfessel-Fragment auch Stücke des erwähnten Zaumtypes mit den großen Ringen gefunden wurden (Abb. 7). Diese

zwei wichtigen und im Karpatenbecken alleinstehenden Parallelen geben als Stütz- und Ausgangspunkt des Újhartyáner Kriegers das NW-liche Randgebiet Daziens an. Die Frage ist nun, mit welchen Völkern diese Schildbuckel hierher gelangt waren und wo sich die konische Form ausbildete?

Die vandalischen und burgundischen Brandgräber liefern keine solche Schildbuckel. Die ost- und westgotischen Gräberfelder sind der Angriffs-, wie der Abwehrwaffenbar, so bedeuten auch diese keinen Anhaltspunkt. Einzig die aus dem 3—4. Jh. stammenden Gräber germanischer Söldner und Fürstenbestattungen in der Krim dürften bei der Lösung des Problems als Ausgangspunkte dienen.

Die in Kertsch 1902 gefundenen Schildbuckel sind ähnlicherweise oben konisch (Abb. 8, 1,3). Einer von diesen hat einen auffallend breiten Rand. Beide haben gute Parallelen im Nagyvárad—Szilágyosomlyóer Gebiet, in den germanischen Gräbern von Érkörtvélyes aus dem 3. Jh. (Abb. 9). Auch ein Schildbuckel aus Charax gehört zu dieser Gruppe (Abb. 8,4), mit dem auch eine, der Érkörtvélyeser recht ähnliche, Schildfessel gefunden wurde. Auch bei den 1954 ausgeführten Ausgrabungen in Kertsch wurde im NW—SO-lich orientierten Grab eines mit Schwert und Lanze bestatteten Kriegers ein ähnlicher hoher, breitrandiger Schildbuckel gefunden (Abb. 8,2).

Die Schildbuckel aus den 1904 erschlossenen Fürstengräbern von Kertsch sind die folgenden in der Reihe, doch ist einer von ihnen höher und spitzer, als die bisher vorgestellten (Abb. 10, 1—2). Ein ähnlicher Buckel ist auch auf einer Kertscher Silberschüssel dargestellt (Abb. 11).

Die Krieger des Bosporisches Königreiches waren im 1—2. Jh. mit länglich-ovalen, späteltisch gearteten Schildern ausgerüstet. Aus diesen kann man die runde, konische Form nicht ableiten. Umso eher ähnelt diese letztere den Umbo-Formen aus Bronze oder Eisen, mit halbkugelförmigem Rücken, die die römischen Besatzungstruppen trugen. Aus diesen mochten sich, unter Zusetzung der ostgermanischen Elemente, die hier vorgestellten frühesten, aus dem 3. Jh. stammenden Varianten entwickelt haben. Die zwei Grundelemente wurden wahrscheinlich in den Schmiedewerkstätten der Pontusgegend verschmolzen, und so war der Typ des spitzkonischen Schildbuckels entstanden.

Die Schildbuckel jener ostgermanischen Söldner (Kertsch, 1902, 1954; Charax; Érkörtvélyes), die in der 2. Hälfte des 3. Jhs. nach barbarischer, keltisch—germanischer Sitte mit der kompletten Rüstung bestattet wurden, sind noch verhältnismäßig niedrig, kaum konisch und haben meist breite Ränder. Die aus dem mittleren Drittel des 4. Jhs. stammenden bzw. bestatteten Exemplare (Fürstengräber, Kertsch, 1904) sind hingegen spitz, höher, ihr Rand ist viel kleiner. In dieser offensichtlichen Entwicklungsreihe nehmen die Schildbuckel aus Újhartyán, Szilágyosomlyó und Nagyvárad einen Platz zwischen den zwei Polen ein: das erste Drittel des 4. Jhs.

Die unmittelbare Verbindung zwischen den pontischen und aus dem Karpatenbecken stammenden Schildbuckeln (ungeachtet einiger pontischer Schildbuckel anderer Art aus Jászalsószentgyörgy, Herpály, Geszteréd und Galgahévíz) sichern der Schildbuckel und -fessel aus dem in Nordmoldawien erschlossenen Gräberfeld von Malaesti (Abb. 8, 5—6). Diese kamen in frühzeitigen (Brand-) Gräbern vom Ende des 3. — Anfang des 4. Jhs. zutage. — Malaesti ist nur 280—300 km weit von Szilágyosomlyó — Nagyvárad, dem Gebiet, das im Vorangehenden als Ausgangspunkt für den Újhartyáner Krieger bestimmt wurde. In Ártánd, das in derselben Gegend liegt, kamen aus dem Gräberfeld u. a. Perlen, ein Kamm (Abb. 12), handgeformte und auf der Scheibe hergestellte Gefäße zutage, die bis ins Letzte mit den Funden aus dem Malaesteer Gräberfeld übereinstimmen. Es liegt also an der Hand, daß dieses neue Volk, das in den Tälern der Ér, Berettyó und Sebes-Körös erscheint, gegen Ende des 3. Jhs. aus NO-lich der Karpaten liegenden Gegenden hierher einwanderte.

Bei der Bestimmung der *ethnischen Zugehörigkeit* des Újhartyáner Kriegers ist das Staatsforter (Schlesien) Brandgräberfeld von großer Bedeutung, aus dem der einzige, ebenfalls gespaltene östliche Schildbuckel zutage kam (Abb. 8, 8). (Die Kannelierung erscheint in der Keramik des 4. Jhs. sowohl in der Pontusgegend, wie in der Großen Ungarischen Tiefebene sehr häufig als Zierelement.) Nach Staatsfort dürfte der Schildbuckel ebenso durch ein aus dem Osten kommendes Volk gelangt sein, wie nach Újhartyán. Das Großsürdinger (Schlesien) Skelettgräberfeld ist mit Staatsfort nahe verwandt. Die Gräber sind hier N—S-, NW—SO- und NO—SW-lich orientiert. Für beide Gräberfelder sind Keramik vom Tscherniachower Typ, ebensolche Schmucksachen und Kämme kennzeichnend, neben denen auffallend viel Waffenbeigaben erscheinen; lange, zweischneidige Schwerter, Lanzen, Streitäxte, Pfeilspitzen, und nicht zuletzt der bereits erwähnte Schildbuckel. Zu derselben Gruppe gehören die Neuhofer Skelettgräber von Kriegern, ebenfalls mit zweischneidigem Schwert, mit Lanze und konischem Schildbuckel pontischer Art.

Den Nachlaß des in Schlesien erscheinenden neuen Volkes, Träger einer ostgermanisch—pontischen Kultur, versuchten die Forscher auf den Zeitpunkt der Auswanderung der Silinger, d. h. nach 400, zu verlegen. Tatsächlich erschien aber dieses Volk bedeutend früher, zu Beginn des 4. Jhs., und verdrängte die Wandalen offensichtlich nach dem Westen. L. Zoltz meint im Volk des Großsürdinger Gräberfeldes anhand der nachweisbaren Verbindung mit der Mündungsgegend der Weichsel, Gepiden zu erkennen. Doch vermag bei der Bestimmung eines Ethnikums nur ein Vergleich des auf die eigenartigen Sitten hinweisenden Materials mit den Quellen zu einem beruhigenden Ergebnis führen.

Untersucht man das völkerwanderungszeitliche (5—6. Jh.) Denkmalmaterial der Goten und der Gepiden, erscheint die bedeutendste Differenz in der ansonsten nahe verwandten archäologischen Kultur der zwei Geschwistervölker darin, daß man — im Gegensatz zu den gotischen — in den Gräberfeldern der Gepiden häufig auf Gräber mit Waffenbeigaben stößt. Das ist offenbar ebenso sehr eine althergebrachte Tradition bei ihnen, wie die häufige NW—SO-liche Orientierung der Gräber. Mit Hilfe dieser zwei wichtigen Kennzeichen vermag man die N—NO-lich der Karpaten gefundenen, mit Waffen ausgerüsteten germanischen Gräber des 3—4. Jhs. und die in der NO-lichen Hälfte des Karpatenbeckens befindlichen, mit den vorangehenden eng zusammenhängenden und gleichaltrigen Kriegergräber (wie auch die Gräberfelder und Siedlungen des von ihnen umgebenen Gebietes) in genetischen Zusammenhang miteinander zu bringen. Dieses Volk der Skelettbestattungen lebte im 3—4. Jh. in Daziens NW-licher Nachbarschaft; man kann es, auf Grund der im folgenden aufzuzählenden Quellen, nur mit einem Volke verbinden: mit den Gepiden. Die neuesten archäologischen Forschungen zeigen nämlich, daß Ardarichs siegreiche Gepiden in der

2. Hälfte des 5. Jhs. von diesem Gebiet zur Eroberung der Großen Ungarischen Tiefebene auszogen (D. Csallány).

Eine Analyse der *historischen Quellen* bekräftigt die angeführten archäologischen Beobachtungen. Die Gepiden Fastidas wanderten um 269 in das besprochene Gebiet ein. Über die gleichaltrigen römischen Quellen hinaus geben die historischen und archäologisch gleichwohl faßbaren Bewegungen der von ihnen nach S und W verdrängten Wandalen das gepidische Siedlungsgebiet an.

Eine wichtige Festung des valerianischen Limes: Campona erlitt 333 einen schweren feindlichen Schlag. A. Alföldi versuchte dieses Ereignis früher mit den Goten zu verbinden, die 332 dem Maros-Tal entlang zur Großen Ungarischen Tiefebene vorgedrungen waren. Neuestens bestimmte L. Barkóczi eine Verwüstungsschicht des Lagers von Intercisa ebenfalls als aus 333, d. h. mit der Überrumpelung Camponas gleichaltrig, stammend. Doch betrachtet er als die Feinde beider Lager nicht die dem Banat zu vordringenden Goten, sondern — richtig — ein unmittelbar aus dem Osten angreifendes anderes ostgermanisches Volk. Die historischen Quellen erwähnen die Verwüstung der zwei Lager nicht, der Name des an der Aktion teilnehmenden Volkes ist daher nicht auf uns verblieben.

Aus der Analyse der archäologischen Funde ergibt sich ein ziemlich einheitliches Bild. In Újhartyán wurde ein Krieger mit seinem Pferd zusammen, nach ostgermanischem Ritus, NW—SO-lich liegend bestattet. Der gotisch—gepidischen Sitte entsprechend erhielt er Speisebeigaben in mehreren Gefäßen. Zwei Gefäße sind aus dem Osten stammende Produkte, deren Parallelen in erster Linie NO-lich der Karpaten anzutreffen sind. Das dritte, die römische Reibschüssel, zeigt, daß der Besitzer kurz vor seinem Tode mit Valeria in Berührung kam. Der Krieger war mit einem N—NO-lich der Karpaten üblichen zweischneidigen, mit Blutrinne versehenen Schwert und mit einem, in einer Werkstatt der Pontus-Gegend verfertigten, spitzen Umbo führenden Schild ausgerüstet. Die datierbaren Objekte — Gefäße und Schildbuckel — sind alle in der Zeit zwischen dem Ende des 3. und der Mitte des 4. Jhs., näher im ersten Drittel des 4. Jhs. hergestellt worden. Man kann daher die Bestattung des Újhartyáner Kriegers auf diese, oder auf die unmittelbar darauffolgende Zeit datieren.

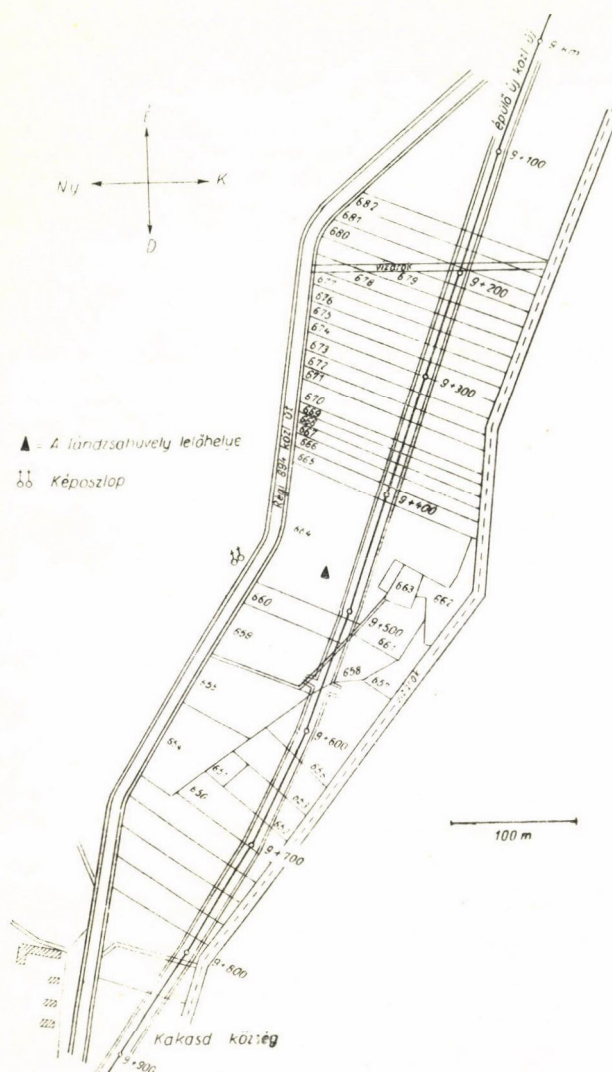
Die archäologischen Beziehungen des Újhartyáner Gräberfeldes leiten nach O, an das NO-liche Randgebiet Daziens. Von hier mochte jene gepidische Gruppe der Angreifer ausgegangen sein, die den valerianischen Limes überfiel und Campona und Intercisa gleichzeitig stürmte. Die archäologischen stehen mit der Datierung auf das Jahr 333 in Einklang. Újhartyán liegt im Barbaricum diesen zwei Castris gegenüber, in 40 bzw. 50 km Entfernung von ihnen. Es ist ein Einzelgrab, zeigt also kein einsäßiges Volk an. Vermutlich starb der in den Kämpfen verwundete vornehme gepidische Krieger am Heimweg der Angreifer an dieser Stelle.

I. Bóna

PRESZKÍTA LÁNDZSAHÜVELY KAKASDRÓL

I.

1952. nyarán épült a 6-os műútnak Szekszárd—Kakasd közötti szakasza. Kakasd község ÉK-i szélén, attól mintegy 300 méternyi távolságban, az úttest feltöltéséhez szükséges lösz-föld anyagkitermelési gödreiben a kubikosok több, különböző korú kultúrreteget bolygattak meg. Az új út vonala itt, a sáncal megerősített belaci „Várhegy” csavart peremű tálakkal datált (Wo-

1. kép. A kakasdi lándzsa-hüvely leőhelye
Рис. 1. Место нахождения ножен копья в Какаше
Fig. 1. Le site du fourreau de lance de Kakasd

sinsky: Toln. tört. I. 378—379. o. és saját gyűjtés) föld-erődje alatt, Ny. felől fut Kakasd község irányába. Amikor a szekszárdi múzeum a kakasdi újabb lelőhelyről értesült, az ott előkerült régészeti anyag egy része már a „Betonút-építő Vállalat” Sióagárd közelében berendezett irodájába került, más részét — egyes szembevetendő darabokat — a kakasdi útszakasznál dolgozó kordés brigádok munkásainál találtak meg, végül a töredékes anyagot a kitermelt földből szedtük össze. Korarezkori telepnyomok (lengyeli kultúra), a péceli (bádeni) kultúrához tartozó hamvasztásos sírok, koravaskori urna-sírok, néhány ismeretlen korú, talán koravaskori csontváz-sír, mesterséges őskori gödrök, Árpád- és középkori tűzhelyek pusztultak el itt, mire a múzeum tudomást szerezhetett a lelőhelyről, illetve leletekről. Mindössze néhány, a péceli (bádeni) kultúrához tartozó objektum helyét tudtuk pontosabban megállapítani. Az aránylag kis területen, négy brigáddal, nagy számú lófogattal folyó földkitermelés a múzeumi ellenőrzésbevétele után is, nem csak a megelőző leletmentést akadályozta meg, de lehetlenné tett úgyszólván minden kiértékelhető megfigyelést. Nem jutott sokkal jobb eredményre a múzeum mentését folytató Mozsolics Amália sem. Neki teljes biztossággal egy hallstatti kerek putrit és egy, kővekkel határolt középkori tűzhelyet sikerült rögzítenie.

Ismertetésünkben azzal a régészeti anyaggal foglalkozunk, amely a kakasdi feldúlt koravaskori sírokból származik. Az elpusztult koravaskori csontvázak és urnasírok számát utólag megállapítani éppúgy nem lehetett, mint ahogy sajnos ismeretlen maradt előttünk az egyes sírok elrendezése és mellékleteinek száma is. A beszolgáltatott anyagban az egyik legfontosabb korhatározó darab az Eil György földmunkás által talált bronz lándzsa-hüvely, a részbe dugott rövid vas lándzsa-csúccsal. Eil Györgytől a lelőköri körülményekre vonatkozólag az alábbiakat tudtuk meg: A lelet „körülbelül 1 méter mélységben feküdt”, a kitermelt gödörben. „Mellette nem volt semmi.” Az általa megjelölt lelepon tot 2 méteres körzetben átvizsgálva, a lándzsa helyétől 70 cm-re, 105 cm mélységben felnőtt egyén koponyatető-részből származó néhány töredéket találtunk. Közvetlenül a lándzsa lelőpontja mellett volt az anyaggödör Ny-i partjának egy kiugrása. Ennek kevert földjében, a lándzsa helyétől 25 cm-re, 70 cm mélységben, leborított helyzetben egy feketésszürke színű, behúzott peremű agyag tál feküdt, több darabra törve. A megmaradt kultúrreteg-foszlány földjében égési nyomokat nem észleltünk. A munkások nem emlékeztek ezen a ponton sem emberi csontváz, sem hamus réteg, sem pedig égett csontmaradványok előfordulására, a kevés adatból mégis arra kell következtetnünk, hogy itt csontvázak temetkezés történthetett a korai vaskor idején, a sírt azonban későbbi korok megbolygatták.

II.

A koravaskori leletanyag leírása

1. Öntött bronz hüvely (2. kép a—b és 3. kép 1), két azonos hosszanti féltagból összeforrasztva. Átmet-szete a nyílásnál tompa csúcsokban végződő lapos ellipszis. Az oldalélek „varratait” kissé felületesen

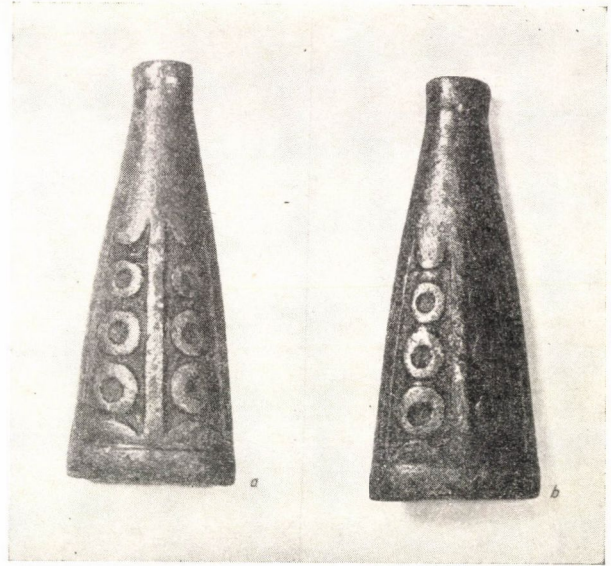
dolgozták el. A csúcs nyitott, rövid csőnyújtványban végződik, mely vége felé kissé kiszélesedő. A csőnyújtvány egyik oldalán, az oldalélek mentén egy-egy szabálytalan kör alakú, egymástól eltérő méretű, áttört szögecs-fogó nyílás helyezkedik el. A lándzsahüvely két oldalának díszítése azonos. A hüvelynyílást szegélyező, kissé kidomborodó keretből középen, a hossz tengely mentén keskeny léctag fut a csúcs felé s a hüvely kétharmad részénél végződik. Mellette kétoldalt, a csúcs felé fokozatosan kisebbedő körökből álló, hármas gyűrűsor domborodik ki a bemélyített mezőből. A gyűrűk belső tere csak bemélyedő, nem áttört, mint az ugrai két példánynál és az ismeretlen lelőhelyű magyarországi, harmadik analógiánál látható. (A másik eltérés, hogy ezeknél a gyűrűk száma 4—4.)¹ Az egyes gyűrűtagok egymást nem érintik. Ugyancsak keskeny léctag keretezi a bemélyített mezők külső széleit. A gyűrűsorok két-két végét — az említett analógiákéhoz hasonlóan — egy-egy befelé ívelő, tömör félkör zárja le. A bronz hüvely méretei: Hosszúság: 11,8 cm. A hüvelynyílás külső átmérője: 2,25 × 4,7 cm. Falvastagság a hüvelynyílásnál: 4,3 mm. A csúcs csőnyújtványának külső átmérője: 1,5 × 1,8 cm. A szögecs-fogó lyukak átmérője: 3,5 × 4,5 és 5,4 × 6 mm.

A „szögecs-fogó” elnevezés nem pusztán feltevésen alapszik: Amikor a lándzsaleletet megtalálójánál: Eil Györgynél először megsejleltük, akkor még a csőnyújtványban ki-be mozgatható, rövid, orsó alakú bronz szögécsét láttunk beépítve. A szögécs ki nem eshetett, mert belső végének pereme a csőnyújtvány két áttört oldalnyílásának a csúcs felé eső, kissé behajló szélébe kapaszkodott. Sajnos ezt a fontos koravaskori fegyverleletet nem sikerült mindjárt találójától megszereznünk s mire a székszárdi múzeum birtokába került, a kis bronzszögécsnek, — melynek a vas lándzsa éle, helyesebben hegye védelmében fontos szerepe lehetett —, nyoma veszett (Ti. a hüvelybe szorított penge csúcsa akkor ért végig, ha a szögécs feje a csőnyújtványból kiugrott, tehát a lándzsát a bronz tokba mélyebben benyomni már nem volt szabad). Leltári szám: 59.843.2.2.

2. Vas lándzsacsúcs (3. kép 2). Köpös vas lándzsa, rövid köpűvel, ugyancsak rövid pengével, közepesen széles szárnyakkal. A penge két oldalán a hossz tengely mentén kissé élezett közép-gerinc fut végig. Hegye letörve, a köpű erősen roncolt, úgyhogy sem eredeti hossza, sem a nyélhez rögzítés szögének helye nem volt megállapítható. A szárnyak ugyancsak erősen töredezetek. A lándzsavas eredetileg a bronz hüvelybe dugva, erősen beleoxidálódva találtatott, élsérülései a kiprepálásnál keletkezettek. Méretei: Lándzsa hossza, töredékes állapotban: 16,7 cm. Ebből a pengére 10 cm, a köpű csomkjára 6,7 cm esik. A szárny szélek közötti legnagyobb távolság: 3,3 cm. Leltári száma: 59.843.2.1.

3. Kézi fenékö (3. kép 3). A munkások által az Útépítő Vállalat irodájába beszállított, barnásszürke homokkőből készült, piskóta alakú kézi fenékövet típusa alapján soroljuk a kakasdi koravaskori leletek közé. (L.: Dálja,² Lebő,³ Pécs—Jakabhegy.)⁴ Felülete sima, átmetszete az élek legömbölyítése folytán ovális alakú. Keskenyebb végén átfúrt függesztő lyuk látható. Egyik oldalán, a lyuk körül nagyobb darabban kipattanva találtatott. Restaurált. Hosszúság: 9,8 cm. Felső, lyuk felőli végének szélessége: 1,6 cm. Alsó végének szélessége: 2 cm. Legnagyobb vastagsága (a függesztő lyuknál: 1,5 cm. Leltári szám: 59.405.3.

4. Orsó alakú bronz díszítő (3. kép 4). Szórványlelet, az ásás területén. (Feltehető, hogy sírból dobták ki.) Középső szakaszán átmenet nélkül hirtelen elvékonyodik, míg a két vége felőli szakaszon párhuzamos, plasztikus, éles szélű gyűrűkkel díszített. Mindkét felén kettős csomkakúp alakú, alacsony gombban végződik. Úgy a díszített, mint a középső sima rész hengerded. Ez a szokatlan alakú, díszes bronz tárgy esetleg a hengeres testű, többnyire fából készült mentegombhoz hasonló

2. kép. A lándzsahüvely két oldala, a „b” oldal csúcsán szögécs-fogó résekkel

Рис. 2. Две стороны ножен; в конце стороны «б» отверстия для заклепок

Fig. 2. Les deux côtés du fourreau de lance, avec sur la pointe du côté «b» des fentes pour recevoir les goupilles

szerepet töltött be. (Rögzítő pöcök.) Méretek: Hosszúság: 15,1 cm. Ebből a középső, díszíttelen részre 6,2 cm esik. Gomb (fej) átm.: 7 mm. A huzal díszített részének vastagsága: 4—5 mm. A középtengely vastagsága: 2,7 mm. Leltári szám: 59.405.5.

A kakasdi, bordásan gyűrűzött szárú bronz ékítmény a kisköszegi, megközelítő analógia alapján szintén a Hallstatt C-re utal.⁵

A preszkíta jellegű kakasdi leletanyaggal együtt, illetve közvetlen közelében előkerült kerámia a korai vaskornak részben Hallstatt B, de főleg már C szakaszából ismeretes: Behúzott peremű tálak, egy esetben a perem fölé magasodó fül (5. kép 6), omfaloszos fenekű edény, urnát utánzó bögrék, üst-szerű agyagedény, végül a soproni Burgstall alakos urnáiról is ismert,⁶ gombszerű díszsorrall ellátott nagy alakú, fekete színű urna (töredék).

III.

Agyagedény leletek, bizonytalan rítusú, feldúlt sírokból

1. Kívül fekete, belül szürkésárga színű agyag urna fenékrésze, a fal keskeny csomkjával. Kívül a teljes fenék mélyen, tálszerűen bemélyített, következőképpen a belső fenékoldal domború, gömbszelet alakú (omfalosz). Külső felülete tompán fényezett. Szabad kézzel formált. A falcsonk külső felületén sekélyen járó simítás keskeny, függőleges sávjai látszanak. A töredék magassága 5 cm. Felső átmérő: 15,6 cm. Fenék átmérő: 14,5 cm. Leltári szám: 59.403.29 (4. kép 1).

2. Eredetileg kerek agyagtál töredéke, behúzott peremmel, kívül fényezett, belül érdes felülettel. Színe sötét barnásszürke. Szabad kézzel formált. A töredék peremátmérője: 10 cm. Átmérő a sugár irányában: 10,7 cm. Leltári szám: 59.403.30 (4. kép 2).

3. Kerek agyagtál töredéke, enyhén behúzott peremmel. Külső és belső felülete sima, színe barnásszürke. Szabad kézzel formált. Töredék peremátmérő: 10 cm. Töredék sugár átm.: 8,8 cm. Leltári száma: 59.403.31 (4. kép 3).

¹ Gallus S.—Horváth T., A legrégibb lovasnép Magyarországon. Diss Pann II. 9 (1939) XIV. t. 1., XVIII. t. 12., XLV. t. 1.

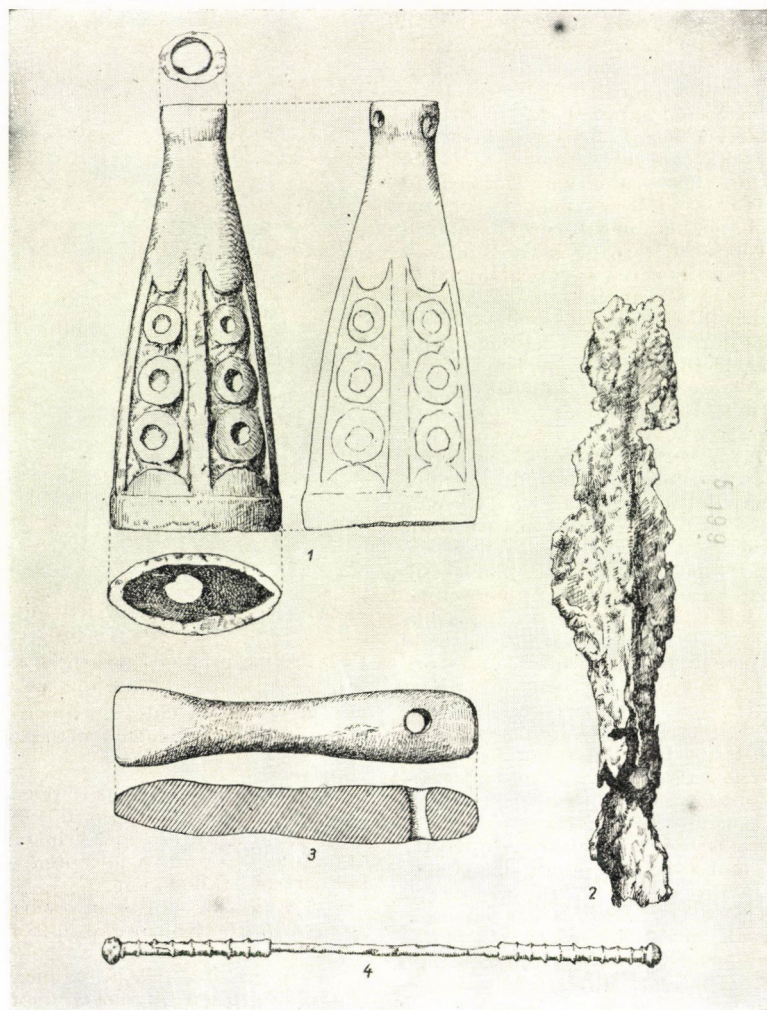
² Gallus S.—Horváth T., i. m. XXXVII. t. 3.

³ Párducz M., Dolg 18 (1942) 150—151., 1. kép 1.

⁴ Török Gy., Arch. Ért. 77 (1950) IV. t. 1.

⁵ Gallus S.—Horváth T., i. m. XXXVI. t. 7.

⁶ Gallus S., A soproni Burgstall alakos urnái. AH 13 (1934) II. t. 2—6., III. t. 10. sz. töredékeken.

3. kép. 1—4. Preszkíta-kori leletek. Kakasd
 Рис. 3. 1—4. Находки предскифской эпохи. Какасд
 Fig. 3. 1—4. Trouvailles de l'époque préscythie. Kakasd

4. Alacsony testű, domború hasú agyagedény, enyhén kihajló peremmel, sekélyen körülárkolt nyaktővel, felfelé szűkülő rövid nyakkal. A váll felett rövid szalagfűl. Felülete tompán fényezett, színe sötétszürke-barna foltos. Pereme helyenkint restaurált. Szabad kézzel formált. Magasság: 11,8 cm. Perem átm.: 9,8 cm. Fenék átm.: 5,7 cm. Hasi átm.: 14,4 cm. Leltári szám: 59.403.28 (4. kép 4).

5. Agyagbögre, kiálló keskeny peremmel, csanakakúp alakú felső résszel, alacsony gömbölyded hassal és igen kicsiny, kissé bemélyített fenékkal. A fenék belül domború. A nyakból egy félkör alakú, kiálló fül indul, melynek alsó része a váll és a has találkozása alatt csatlakozik az edény testéhez. Fala simított, színe szürke, helyenkint barna foltokkal. A bögében néhány megpörkölődött emberi csonttöredék. Szabad kézzel formált, ép. Feldúlt hamvasztásos sírból származik. Magassága: 7 cm. Perem átm.: 6 cm. Hasi átm.: 7,7 cm. Fenék átm.: 1,9 cm. Leltári szám: 59.403.26 (4. kép 5).

6. Kettős csanakakúp alakú, barnás-szürke színű agyagedény, enyhén kihajló keskeny peremmel, vállán egy-egy rövid, kiálló, keskeny fülel. Kicsiny urna-alak. Felülete simított, színe barna-szürke foltos. Egyik füle restaurált. Szabad kézzel formált. Magasság: 12,2 cm. Perem átm.: 9,3 cm. Hasi átm.: 14 cm. Fenék átm.: 5,9 cm. Leltári szám: 59.850.1 (4. kép 6).

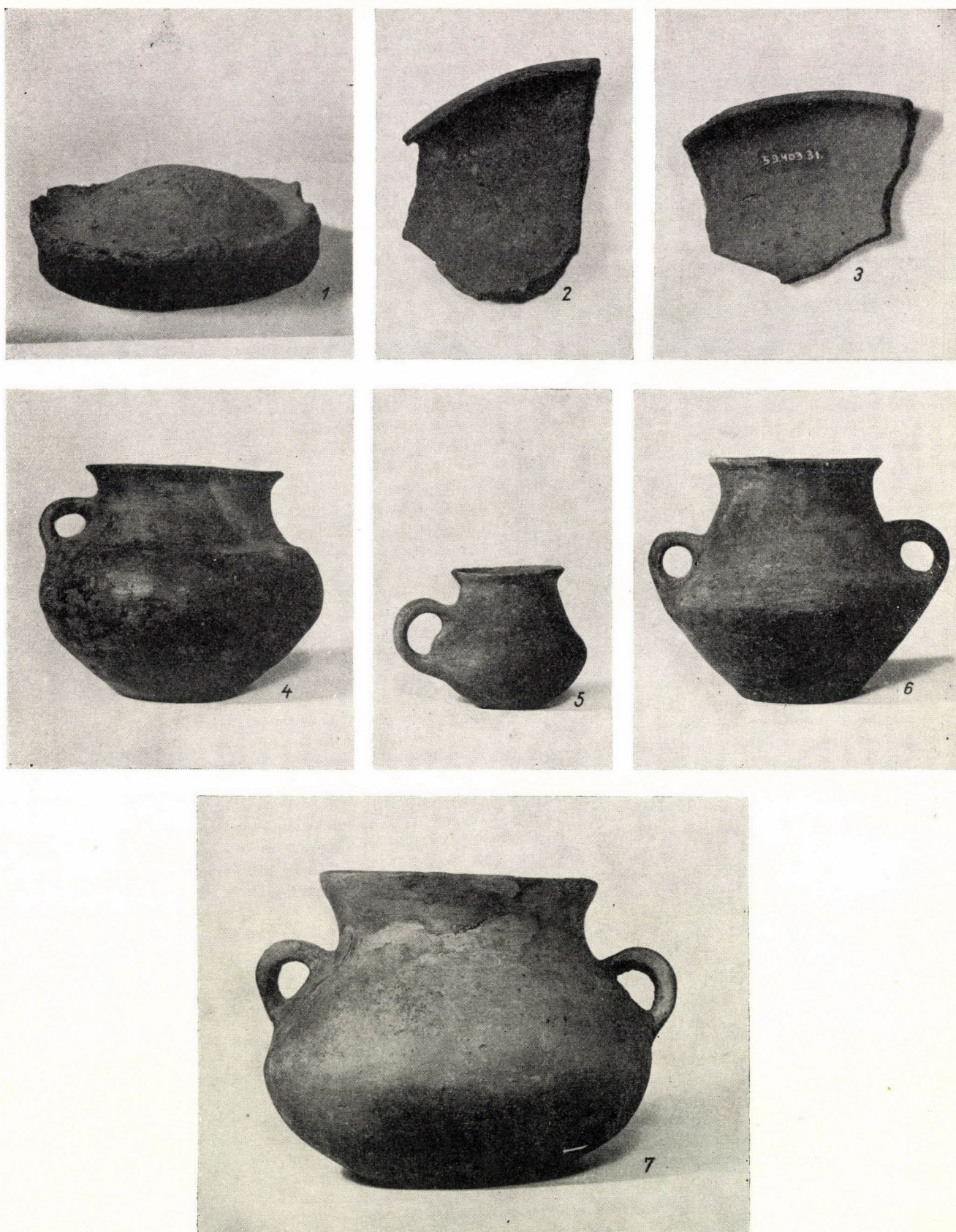
7. Domború hasú, zömök testű, barna-szürke foltos agyagedény, alacsony töleséres szájjal. Vállán egy-egy rövid, félkör alakú, kiálló szalagfűl. Az edény felülete simított, a fenék belül kissé domború, kívül alig észrevehetően homorodik. Szabad kézzel formált. Restaurált. Magassága: 16,1 cm. Perem átm.: 14,3 cm. Hasi átm.: 20,5 cm. Fenék átm.: 9,4 cm. Leltári szám: 59.842.1 (4. kép 7).

8. Félgömb alakú agyagtál, egyenes széllel, gömbölyű fenékkal. Színe belül fekete, kívül barna-fekete foltos. Felülete kívül-belül tompán fényezett. Szabad kézzel formált. Restaurált. Magasság: 5,6 cm. Perem átm.: 12,5 cm. Leltári szám: 59.847.1 (5. kép 1).

9. Fordított csanakakúp alakú, kis méretű agyagtál, behúzott peremmel, fényezett felülettel. Színe kívül sötét barnásszürke, belül fekete. A fenék kívül lapos, belül kissé domborodó, de középen visszanyomott. Szabad kézzel formált. Restaurálva. Magasság: 5,8 cm. Perem átm.: 12,5 cm. Leltári szám: 59.844.1 (5. kép 2).

10. Agyagtál, domború fallal, behúzott peremmel. A peremhajlat kívül enyhén profilált (a hajlás vonala tompaszögben megtört). A tál színe sötét barnásszürke, anyaga elszórtan lyukacsos szerkezetű. Kézzel formált, restaurált. Magasság: 7,6 cm. Perem átm.: 17,6 cm. Fenék átm.: 10,4 cm. Leltári szám: 59.845.1 (5. kép 3).

11. Agyagtál, enyhén behúzott peremmel, a vállon

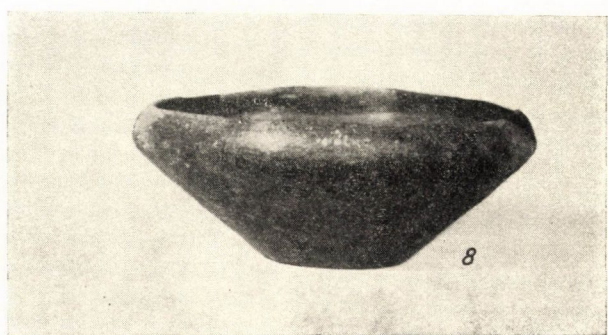
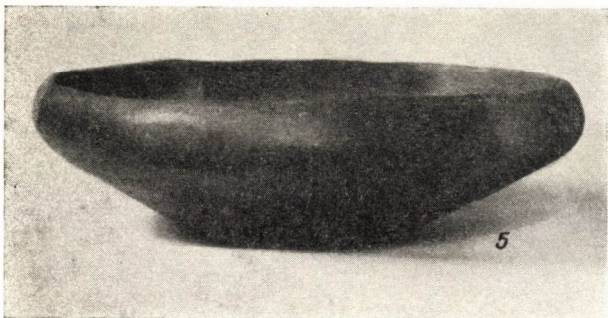
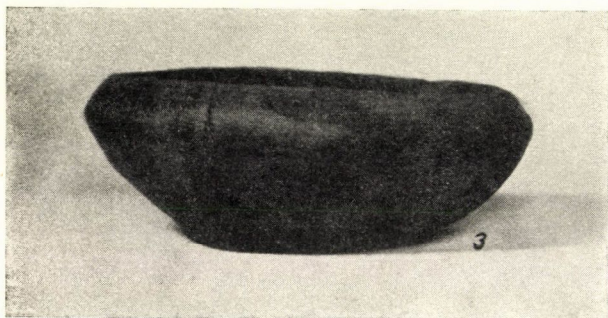
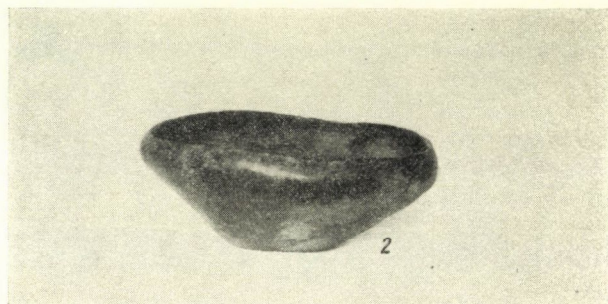
4. kép. 1—7. Agyagedények és töredékek feldúlt sírokból. Kakasd
 Рис. 4. 1—7. Глиняные сосуды и фрагменты из разорённых могил. Какашд
 Fig. 4. 1—7. Vases d'argiles et tessons livrés par une tombe bouleversée. Kakasd

1—1 kicsiny, lapos, függőleges elhelyezésű, közepén visszanyomott bütyökdísszel. A fenék kívül lapos, belül domború, de középpontján bemélyített. A tál anyaga lyukacsos szerkezetű. Kézzel formált, restaurált. Magassága: 7,4 cm. Perem átmérő: 17,5 cm. Fenék átmérő: 9,8 cm. Leltári szám: 59.846.1 (5. kép 4).

12. Kerek agyagtál, behúzott peremmel. Színe sötét barnásszürke. Külső felülete sima, tompán fényezett. Szabad kézzel formált. Restaurált. Magassága: 8,3 cm. Perem átm.: 23 cm. Fenék átm.: 7,5 cm. Leltári szám: 59.848.2 (5. kép 5).

13. Kerek agyagtál, gömbszelet alakú testtel, kívül lapos, belül domború fenékkal. Alig észrevehetően behajló peremén és oldalán eredetileg magaskodó fül letört töcsönkje látszik. Színe feketésszürke, külső felülete tompán fényezett. Szabad kézzel formált. Restaurált. Magasság: 7,1 cm. Perem átm.: 14,5 cm. Fenék átm.: 8,1 cm. Leltári száma: 59.840.1 (5. kép 6).

14. Kissé felületesen idomított, világosbarna színű agyagtál, enyhén behúzott peremmel. Kézzel formált, restaurált. Magasság: 8,6 cm. Perem átmérő: 19 cm. Fenék átmérő: 11,8 cm. Leltári szám: 59.849.1 (5. kép 7).

5. kép. 1—8. Agyagtálak a kakasdi feldúlt sírokból

Рис. 5. 1—8. Глиняные блюда из разорённых могил в Какашде

Fig. 5. 1—8. Plats d'argiles livrés par les tombes bouleversées, de Kakasdi

6. kép. Kakasd. 1. Urnatöredék. — 2. Üst alakú agyagedény

Рис. 6. Какасд. 1. Фрагмент урны. — 2. Глиняный сосуд в форме котла

Fig. 6. Kakasd. 1. Fragment d'une urne. — 2. Vase d'argile en forme de chaudron

15. Kerek agyagtál, alakja fordított csónakú, pereme behúzott. Színe feketésszürke-barna foltos. Külső felülete tompán fényezett. Szabad kézzel formált, restaurált. A bronz lándzsahüvely szomszédságában előkerült lelet. Magasság: 7,4 cm. Perem átmérő: 16,3 cm. Fenék átmérő: 6,4 cm. Leltári szám: 59.843.1 (5. kép 8).

16. Fekete színű, fényezett felületű agyag urna válltöredéke, a domború válltóból kiinduló, sekélyen és keskenyen körülárló nyaktő csomkjával. A vállon, a nyaktő árka mentén, egymástól 4,2, illetve 3,9 cm távolságban felrakott, három, gömbszelet alakú, kicsiny gombdís. Átmérőjük egyenkint 1,3 cm. Ez a díszítvény valószínűleg körülfutotta az eredetileg nagyméretű urna válltövét. Az urnatöredék méretei: Magasság: 17,5 cm. A vállcsomk legnagyobb vízszintes átmérője: 18,4 cm. A töredék enyhe hajlásával egészen nagyméretű urnára enged következtetni. Hamvasztásos sír feldúlt maradványából származik. Leltári szám: 59.402.20 (6. kép 1).

17. Öblös szájú, üst-szerű agyagedény, egyenes peremmel, erősen domború testtel, sima fallal. A lapos fenék külső felén alig észrevehetően homorodik, belül azonban gömbölydeden olvad egybe az edény falával. Egyetlen díszítése az edény szájszéle alatt 3 cm-re elhelyezett vízszintes, illetve kissé ferdén álló alacsony, lapos bütyök. Restaurált. Az edény magassága: 13,6 cm. Perem átmérő: 17,8 cm. A fenék átmérője: 10 cm. Leltári adata: Szórvány az útépités anyagárából. Leltári száma: 59.403.27. (6. kép 2).

A területről még több, nagyobb edényből származó, jelentéktelen, apró töredék került be a szekszárdi múzeumba, részben szórványként, részben a Mozsolics Amália által megmentett putriból, állati csontokkal vegyesen. A kakasdi bronz hüvely, rövid tollú lándzsavasával, a Kárpát-medence koravaskori anyagának ahhoz a csoportjához tartozik, melyet a vonatkozó szakirodalom a preszkítáknak, illetve kimmereknek tulajdonít.

A lándzsahüvely általában mint késnyél-veret nyert korábban megfogalmazást; bár Truhelka a Donja-dolinai hallstatti telep hasonló felszerelésű lándzsáival kapcsolatban már a századfordulón rámutatott a vas lándzsacsúcsra húzott hüvelyek élvédő szerepére:

„...Diese Dülle diente jedenfalls als Beschlag von Holz- oder Lederscheiden, welche die Lanze gegen das Stumpfwerden schützen sollte.”⁷ Herepey Károly is céloz a nagyenyedi bronz hüvelynek a lándzsát rozsdásodástól védő feladatára.⁸ Harmatta János a lándzsahüvelyeket már bronz hüvelyvégeknek nevezi.⁹

Saját megfigyeléseink alapján az alábbi következtésre jutottunk: A kakasdi, öntött, súlyos bronz hüvely, vastag falával, a rövid tollú lándzsavas mellett feltétlenül magát az egész tokot képviseli. A lándzsasajnos roncsolt, töredékes állapotban került ki hüvelyéből. Azonban még így lemérve is az épebb szárnyoldal szélességét a gerinctől, azt tapasztaljuk, hogy ennek a távolságnak kétszerese, tehát a penge megközelítően eredeti szélessége 3,65 cm, ugyanakkor a hüvely nyílásának szélessége 3,9 cm. Ez azt jelenti, hogy a lándzsavas tollának ezen a középső szakaszán, oldalélenként 1,25 milliméteres hézag jutott a hüvely belső szélei és a lándzsas oldalélei között. Ha hozzá vesszük az épebb él konzerválásánál eltávolított oxidrétegének vastagságát, ez a rés eredetileg még szűkebb volt. Így nyilvánvaló, hogy külön fa- vagy bőr-tok közbeiktatása a hozzávetőlegesen 1–1 mm-es oldalrések közé sehogy sem képzelhető el. Körülbelül hasonló a helyzet a kömlődi bronz hüvelyek és lándzsavaskok szélességének arányánál is. Ismételjük: A legkorábbi típusú, nehéz, öntött tokok magát a teljes hüvelyt kellett, hogy képezzék.

Más lesz azonban a helyzet a koravaskori fegyverek fejlődése során: A lándzsavaskok teste megnyúlik, a tollak aránylag elkeskenyednek. Ezzel szemben az egyre inkább rövidülő hüvelyek fala elvékonyodik, az öntött mellett megjelennek a bronz- és vashúzódobból készültek. Az előkerült leletek tanúsága szerint jobbra már csak a lándzsavaskok csúcsán ülnek, szájnnyílásuk kétoldalt meglehetősen eláll a szárnyak éleitől. Itt tehát már a legtöbb esetben egyszerű hüvelyvég foglalatként szerepeltek. Ezt látjuk a nagyenyedi és sárdi¹⁰ vas lándzsák esetében, jórészt ugyanez a jelenség a Donja-dolinai leletanyagnál is. Úgy véljük, hogy a lándzsahüvely alkalmazása talán a Kárpát-medencében alakult ki a preszkita korszak folyamán s később innét terjedt el déli irányban is.

⁷ Truhelka, C., Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. WMBH 9 (Wien 1904) 3–156., XXVII. Skelett... 4.

⁸ Herepey K., Arch. Ért. 17 (1897) 325–329., 8. kép.

⁹ Harmatta J., A kimmer kérdés. (Bp. 1953) 44.

¹⁰ Roska M., Erdély rég. rept. I. (1942) 241–242., 20. és 295. kép.

A kakasdi lándzsahüvely és díszítménye analógiáinak eddig ismert előfordulási helyei:

Ananjinó (Európai Keletoroszország): Törmarkolat dísz.

Dunakömlőd: Két hüvely, de csak a kakasdival rokon formaadásban.

Magyarország: Hüvely. (Formában és díszítményben.)

Mátravidék: Törnyél dísz.¹¹

Pécs—Jakabhegy: Törnyél-dísz.¹²

Ugra: Hüvely: kakasdi formaadás és díszítmény, két példányban.¹³

Valamennyi hüvely és nyél bronzból készült, öntés útján, a hüvelyek különösen nehéz kivitelben. A jakabhegyi típusú török A. A. Jesszen szerint Észak-Kaukázusból származnak. Az ananjinói és kiszlovodszki törökök kívül még „közel tíz” észak-kaukázusi leletre hivatkozik, megjegyzéséből azonban nem derül ki, hogy a jakabhegyi tör gyűrűs díszítése is megtalálható-e ezeken.¹⁴

Eddigi tapasztalat szerint, a gyűrűs díszítésű, öntött bronz készség, ha kísérő leletekhez kapcsolható, mindig széles, rövid pengéjű vas törrel, széles szárnyú, rövid lándzsahégyvel és a Gallus—Horváth-féle I., de főleg II. típusú, illetőleg a Harmatta által ismertetett I—III. típusú bronz zablá- oldaltaggal társul.¹⁵

A kakasdi (1 db), az ugrai (2 db) és a közelebből meg nem határozható, hazai lelőhelyű (1 db), összesen négy darab magyarországi lándzsatok gyűrűs díszítése, valamint a mátravidéki és a Pécs—jakabhegyi törmarkolatok hasonló ékítménye annyira jellegzetesek és azonosak, hogy azokat feltétlenül egyazon szorosan vett művelődési területen készültnek, azonos néptől eredő, megközelítően egyidejű produktumoknak kell tekintenünk. A díszítmény felületű, de fenti bronz tokokkal rokon formaadású két kömlődi, ugyancsak bronz hüvely szintén ehhez a csoporthoz csatlakozik.

Egy, a Hallstatt C. periódus idején a Kárpátok medencéjében megjelent és itt élt lovas nép kultúrájához kapcsolható ez az anyag, mely népesorport előszere-ttel szállta meg a Nagy Magyar Alföld peremterületét és az azt környező előhegyeket. Ez a geográfiai kép egyúttal bizonyos mértékig Észak-Kaukázus folyóktól tagolt előhegyeinek vidékére és a Kubán térségére emlékeztet, ahol a kimmer—szkíta kultúra kivirágzott.¹⁶ Harmatta János az ugrai lelet tárgyalásával kapcsolatban a „gyűrűszerű díszrel” ellátott bronz „hüvelyvégek” korát szintén a Hallstatt C. periódusba helyezi. Ugra leletegyüttesében a Gallus—Horváth-féle II. típusú zablá-oldaltagok valamennyi változata képviselve van. Ugyanebben az anyagban a gyűrűdíszes lándzsahüvely két példányban is előfordul. A Pécs—jakabhegyi, gyűrűdíszes markolatú tör szintén II. típusú bronz zablá-oldaltag kíséretében jelentkezik.

Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a Magyar Alföld peremén előforduló II. típusú, de mindenek felett

a Harmatta-féle III. típusú zablák lovas népe és a gyűrűdíszes lándzsahüvelyek viselője Észak-Kaukázus vidékéről érkezett, egyazon műveltségű lovas nép volt, melynek kultúrájában már bizonyos korai szkíta jelleg érezhető. A lándzsahüvelyt elvéve még a szkítáknál is megtaláljuk. A háromélű bronz nyílhegyek társaságában előkerült nyárádszentbenedeki, késői típusú, rövid bronz hüvely háromszög alakú, áttört díszítésével már erőteljes szkíta hatást tükröz.¹⁷

A Szentés—vekerzugai, Hallstatt-szkítakori temető 135. sz. hamvasztásos sírjának vas lándzsacsúcsra húzott hüvelye már vasból készült.¹⁸ A lándzsák itt már kissé nyúlánkodott testű, szemben a bronzhüvelyes kakasdi, a kömlődi stb. rövid lándzsákkal.

Bronz hüvelyt talált, hosszú lándzsavás hegyére húzva Herepey Nagyenyeden (Erdély), nyeles kerek bronz tükörrel és háromélű, tövisnyújtványos bronz nyílhegyekkel datált csontvázás temetőben. A hüvelyt öt haránt-borda díszíti.¹⁹ Roska Márton közöl még egy bronz hüvellyel felszerelt, nyúlánkodott testű vas lándzsacsúcsot az erdélyi Sárdról, melyet azonban már keltának tart.²⁰ Ugyanakkor az ívelt testű, három-füles, kicsiny gombú preszkíta bronz zablá-oldaltagok továbbfejlődése se jthető például a Szentés—vekerzugai, a cerszeztomaji, kassai, nem utolsó sorban a nyíregyházi, mártonfalvi stb. szkíta vas oldalrudakban.²¹ Itt azonban egyelőre óvatos feltevésnél tartunk inkább, mint határozott állásfoglalásnál.

A preszkíta kori leletanyaggal kapcsolatos, eddig gyér számú hiteles ásatás nem elegendő ahhoz, hogy Magyarország őstörténete koravaskori periódusának különböző irányból érkező kulturális és társadalmi kihatásaiban, mozgásában, fejlődésében tisztán lássunk. Keletről jövő kulturális hatások állandóan érték a korai vaskor idején is ezt a területet. Szántó Imre a „Nyíridékben és a Mátra aljában, részben az Alduna vidékén” látja azt az utat, amelyen keresztül keleti hatások érkeztek a hallstatti kor idején Hazánk területére.²²

Részben még mindig áll Mozsolics Amália azon megállapítása, hogy a preszkíták—kimmerek „műveltségéről ma még nem tudunk magunknak teljes képet adni, mert a bizonyító anyag javarészt... gyűjtéletes, vagy kincsleletből származik, amelyeknek összetétele meglehetősen vegyes és amelyek sok esetben több generáció hagyatékát képviselik.”²³

Sajnos a kakasdi lándzsahüvely előkerülésével kapcsolatban sem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Feltehető, hogy az értékes lelettárgy csontvázás sír mellékelete volt. A területen még felbukkant, nem ellenőrizett néhány koravaskori sír ritusa is részben bizonytalan, egyes esetekben ismeretlen maradt.

A preszkíta—kimmer probléma megoldása még sok részletkutatást, mindenekelőtt pedig ide vonatkozó hiteles ásatásokat feltételez.

Mészáros Gyula

¹¹ Az itt felsorolt lelőhelyek és leletek: Gallus S.—Horváth T., i. m. Szövegkötet 152—154., Táblakötet XI. 4—5., XLV. 1., 5. kép 5.

¹² Török Gy., i. m.

¹³ Gallus S.—Horváth T., i. m. Szövegk. XIV. 1., XVIII. 12. — A Nagy Magyar Alföld peremvidékének preszkíta jellegű lelőhelyeit lásd az ide mellékelte térképen (Bizonytalan lelőhelyek nélkül.).

¹⁴ Jessen, A. A., A Szovjetunió európai részén délen előkerült i. e. VIII.—VII. századi emlékek kérdéséhez. Szov. Rég. 10 (Bp. 1955) 44—99.

¹⁵ Harmatta J., i. m.

¹⁶ Jelnyickij, L. A., A kimmerek és a kimmer kultúra. Szov. Rég. Tanulm. (Bp. 1951) 153—157.

¹⁷ Gallus S.—Horváth T., i. m.; Roska M., i. m. 246. kép 7.

¹⁸ Párducz M., Acta Arch. Hung. 6 (1955) 1—22., XIII. t. 4. a—c

¹⁹ Herepey K., i. m.

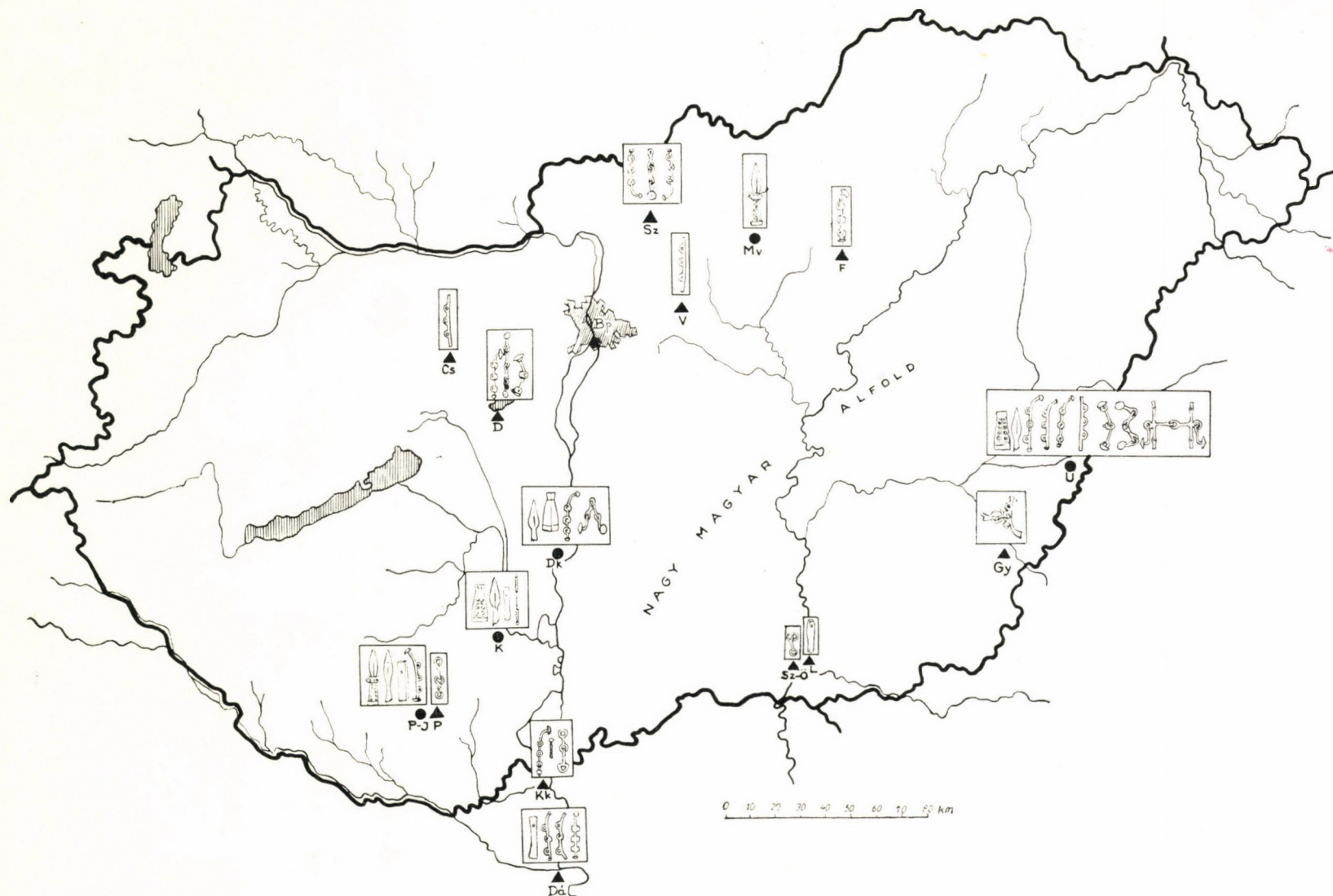
²⁰ Roska M., i. m.

²¹ Párducz M., Acta Arch. Hung. 2 (1952), 4 (1954), 6 (1955); Csallány

G.—Párducz M., Arch. Ért. 1944—45. XLIII. t. 9.

²² Szántó I. MM 1947. dec., 1—8.

²³ Mozsolics A., Arch. Ért. 1946—48., 63—74.

7. kép. Preszkita jellegű lelőhelyek a Nagy Magyar Alföldön és peremvidékén

Рис. 7. Местонахождения памятников предскифского характера

Fig. 7. Sites de caractère préscythie

JELMAGYARÁZAT : ● = Kőrdíszes fegyverek és azokkal előforduló leletek lelőhelyei ▲ = Zablaleletek, fenőkövek lelőhelyei. P-J = Pécs-Jakabhegy, P = Pécs, K = Kakasd, Dk = Dunakömlőd, D = Dinnyés, Cs = Csákberény, V = Vácszentlászló, Sz = Szanda, Mv = Mátravidék, F = Füzesabony, U = Ugra, Gy = Gyula, L = Lebő, Sz-Ö = Szeged-Öthalom, Kk = Kiskőszeg, Dá = Dálja

LE FOURREAU DE LANCE PRÉSCYTHE DE KAKASD

Résumé

En printemps 1952, lors des travaux de construction routière, une trouvaille précieuse du premier âge du Fer fut mise au jour dans les confins de Kakasd (comitat de Tolna). Les fosses d'argile se produisant au cours des travaux de terrassement ont présenté plusieurs couches archéologiques, dont une a livré, comme mobilier d'une tombe bouleversée antérieurement, une courte pointe de lance en fer, serrée dans un fourreau de bronze fondu, richement décoré et gisant dans le voisinage de tessons de plats d'argile à rebord rétréci. Les fosses situées dans l'entourage immédiat du site ont livré en plus une pierre à aiguiser de type préscythe, ainsi que plusieurs vases d'argile caractéristiques des périodes B et C de Hallstatt. Ces objets faisaient sans doute partie du mobilier des tombes détruites du premier âge du Fer (fig. 4—6).

Malheureusement le Musée de Szekszárd a été trop tard prévenu des trouvailles. La pièce la plus importante, déterminant l'âge du matériel archéologique de Kakasd ultérieurement rentré, est un fourreau de lance en bronze (fig. 2 a—b, et fig. 3, 1). Cet accessoire d'arme du premier âge du Fer très rare, appartient au groupe des trouvailles préhistoriques de Hongrie que les spécialistes attribuent aux Préscythes ou aux Kimmers.

Le fourreau est décoré des deux côtés. Le motif d'anneau y visible nous conduit à des groupes de trouvailles du bassin carpathique qui comprennent des pointes de lance à larges ailes et à lame courte, des épées de fer à poignée de bronze d'un décor à anneau d'un type analogue, ainsi que des membres latéraux de mors en bronze, de types I et II, publiés par Gallus—Horváth, et de types I—III, publiés par Harmatta. (Dunakömlőd,

région de la Mátra, Pécs—Jakabhegy, Ugra, et un site de Hongrie non précisé.)

Ce type particulier d'épée et les décors d'anneau ne se rencontrent pas seulement dans le territoire de la Hongrie. On retrouve ce motif d'anneau sur une poignée d'épée d'Ananjino (Est de la Russie d'Europe). Le type de la forme des épées préscythes de Hongrie se rencontre plusieurs fois dans le matériel du premier âge du Fer de Russie. Jessen fait remonter cette sorte d'arme directement au Caucase. Par contre nous n'avons jusqu'à présent pas connaissance de la présence en Russie des fourreaux de lance en bronze fondu, connus dans le bassin carpathique. La question se pose donc de savoir si ce n'est pas en Hongrie que naquit ce type d'arme dont l'évolution peut être démontrée à travers les Scythes jusqu'à l'arrivée des Celtes et continuant sa route dans la direction des Balkans.

Sans compter les fourreaux de lance, les analogies trouvables dans le territoire de l'Union Soviétique indiquent qu'au temps du premier âge du Fer des rapports étroits ont dû exister entre les groupes ethniques appartenant à la sphère de la civilisation préscythe, du bassin carpathique, de la région du Caucase et de l'Est de la Russie d'Europe. La fréquence des membres latéraux de mors en bronze dans cet ensemble de trouvailles de caractère préscythe indique qu'au temps du Hallstatt C, une peuplade de cavaliers, arrivée probablement de la région du Caucase du Nord, apparaît dans le bassin carpathique, trouvant dans l'étendue herbeuse entourée d'un cirque de montagnes un espace vital favorable au mode de vie des cavaliers nomades.

Gy. Mészáros

KORARÓMAI SÍROK A SZOMBATHELYI RUMI ÚTON

Savariát mind a négy égtáj felől temető határolta (1. kép). A várostól északra eső temető a mai Hámán Kató u. (Parragvári u.), a Kertész u. és a Turjanics Anna u. (Hazatius u.) környékét foglalta magában. A délre fekvő temető a mai Rumi út, Vorosilov u. (Mátyás király u.), Rákóczi Ferenc u., Hajdú u., Majakovszkij tér (Batthyány tér) és az ún. Eisinger gödör [Zsdánov (Felső-óri)—Móricz Zs. (Hold)—Juhász Gy. (Dél)—Vajda J. (Ősz)—Babits M. (Hajnal)—Tóth Á. (Nap) utcák által határolt terület] területén húzódott. A város nyugati szélén elhelyezkedő temető az ún. szőlődombokon [Jókai Mór—Úttörő u. (Szent Imre u.)], a keleti részén levő pedig a mai Gayer park (Brenner park), Derkovits és Tolbuhin u. (Szent-Márton) környékén terült el. A város északi és déli határában fekvő temetők főleg koraiak, míg a keleti és nyugati szélén húzódó sírmezők inkább a későbbi időkben voltak használatosak. Ez az elhatárolás azonban nem szigorú, mert a késői temetőkben korai, a koraiakban viszont késői sírok is előfordultak.

Savaria kutatása igen elmaradt, temetőinek topografikus feldolgozása sem történt meg mind ez ideig. A temetők anyagából csupán a Hámán Kató utcai (Parragvári út) leletmentés került közlésre.¹

Valószínű, hogy a várostól délre, feltehetőleg az egykor Itáliába vezető út mellett húzódó temető volt a legnagyobb kiterjedésű. Már a múlt század végén említette Lipp Vilmos,² hogy erről a területről sírok és edények kerültek elő. Különösen nagy mennyiségben láttak napvilágot az ún. Eisinger-gödörben,³ a püspöki téglagyár agyagkitermelése közben. Ezen a részen azonban már a temető későbbi szakasza mutatkozott. A korábbi, főleg hamvasztásos sírokból álló temetőrész elsősorban a Vorosilov és Rumi utak nyugati oldalán, kisebb mértékben a Rákóczi Ferenc utcában jelentkezett.

A XIX. sz. végén a Rákóczi F. u. 56. sz. alatt és a gázgyár területén bukkantak urnasírokra.⁴

A Rumi út 3, 15, 21. sz. helyekről származó sírok az 1930-as évek ásatásainak eredményeképpen kerültek elő.⁵ A 27, 72—74, 78, 84. sz. házak alapozásakor, az 1950-es években ismét gazdag sírok jutottak felszínre. A Rumi út és Hajdú utca sarkán pedig csatornázás alkalmával találtak újabb síregyütteseket.

Ismeretünk csak a Rumi út 72—74. sz. alatt végzett leletmentés anyagára terjed ki, amely az épülő orvosi rendelő földmunkái során, továbbá a leletmentő ásatás folytán került napfényre (2. kép).

1959 áprilisában kezdődött meg a leletmentés.⁶ A felszínre került sírok a következők:

I. sír. Bolygatott urnasír (3. kép). Körülötte faszén, kő és téglatörmelék volt. Mélysége 68—85 cm.

1. Agygurna alj és peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.60). Az urna szív alakú profilját mutat, ferde pereme alatt rovátkák futnak körbe. Kvarcos anyagú, sötétszürke. M.: 14 cm, t. á.: 6,5 cm.

2. Agyagbögge (Lt. sz.: 60.1.64). Urna alakú, szív alakú profillal, keskeny, ferde pereme alatt körbefutó rovátkákkal. Anyaga kvarcos, sötétszürke. M.: 13,2 cm, t. á.: 4,6 cm, sz. á.: 10,2 cm.

3. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.53). Kúp alakú alsó részéből cilindrikus nyak indul ki, mely vízszintes betüremelő peremben végződik. Zöldes színű. Igen vastag falú. M.: 7 cm, sz. á.: 2,3 cm, t. á.: 3,5 cm.

4. Agyagtál (Lt. sz.: 60.1.61). Drag. 35. formájú terra sigillatát utánó. Sötétszürke, finoman iszapolt. M.: 3,3 cm, t. á.: 3,2 cm.

5. Agyagtál (Lt. sz.: 60.1.62). Ugyanaz, mint az I. sír 4. sz. melléklet. M.: 4,4 cm, t. á.: 4,7 cm.

6. Volutás méceses agyagból (Lt. sz.: 60.1.52). Diszkuszát makk és tölgyfalevél díszíti, egy levegőlyukkal. Téglavörös színű, narancsvörös festés nyomaival. H.: 8,6 cm, d. á.: 6 cm, m.: 3,2 cm.

7. Csonttű töredéke. (Lt. sz.: 60.1.65). Hengeres teste lapátszerű fejben végződik. H.: 6 cm, vast.: 0,5 cm.

8. Meghatározhatatlan középbronz (Lt. sz.: 60.1.58) égés nyomaival. Á.: 2,7 cm.

9. Üvegedények oldal és fenéktöredékei (Lt. sz.: 60.1.63 és 66). Kékes színűek. 7 db.

10. Agygurna peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.54). Sötétszürke. H.: 5,3 cm.

11. Agyagkorsók oldaltöredékei (Lt. sz.: 60.1.55—57). Téglavörös színűek. 3 db.

II. sír. Szórthamvas téglasír. A tetejét és a négy oldalt 44×58 cm peremes téglák alkották. Mélysége: 60—118 cm. A síron kívül, keleti oldala mellett a hamuban (3. kép):

1. Volutás méceses agyagból (Lt. sz.: 60.1.76). Diszkuszán delfin ábrázolással (13. kép 1). Az alján egy központi kör körül négy koncentrikus kör helyezkedik el. Szürke színű, barna festés nyomaival. Az orra és a diszkusza töredezett. H.: 9,2 cm, d. á.: 6,2 cm, m.: 2,5 cm.

2. Firma méceses diszkusztöredéke agyagból (Lt. sz.: 60.1.77). Vállán egy dudor és egy levegőlyuk látszik. Téglavörös. Lgn. á.: 5,5 cm.

3. Agyagbögge peremes oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.78). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklete. Anyaga erősen kvarcos. Sötétszürke. Lgn. á.: 4,5 cm.

4. Bronz pálcika töredéke (Lt. sz.: 60.1.79). Négy-szegletes keresztmetszetű, az egyik vége hegyes. H.: 2,6 cm, vast.: 0,3 cm.

III. sír. Minden oldalról téglákkal határolt urnasír. Mérete: 80×56×35 cm. Mélysége: 90—125 cm. A síron kívül a déli oldalán volt (3. kép):

1. Agyagbögge (Lt. sz.: 60.1.81). Ovális teste a vállá felé kiszélesedik, felálló pereme kissé kihajlik. A vállát és a nyakát egy körbefutó bevágás díszíti. Téglavörös színű. Pereme és a vállá letöredezett. M.: 8 cm, t. á.: 3,3 cm.

2. Agyagbögge (Lt. sz.: 60.1.82). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklet. Erősen kvarcos anyagú, szürke. Feneke hiányzik. M.: 8,2 cm, t. á.: 3,5 cm, sz. á.: 7 cm.

3. Claudius középbronz (Lt. sz.: 60.1.129).⁷ A szélén három helyen átlukasztva. Á.: 2,3 cm.

A sírban voltak:

4. Agygurna alj és vízszintes peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.185). Kvarcos anyagú, sötétszürke. M.: 10,5 cm, t. á.: 9 cm.

5. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.83). Megnyúlt ovális testtel, kettőzött peremléccel, háromszögletű szalagfüllel, kis talpán bemélyedő gyűrűvel. Nyers színű. Oldala egy helyen behorpadt. M.: 26 cm, t. á.: 7 cm, sz. á.: 5,8 cm.

6. Kiöntös agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.85). Ovális teste a vállá felé kiszélesedik, ahol egy barázda fut körbe. Szalagfüle osztatlan, talpán gyűrű mélyed be. Nyers színű. M.: 19 cm, t. á.: 5,4 cm, sz. á.: 3,8 cm.

7. Vasszeg töredékek (Lt. sz.: 60.1.80). Erősen égettek 4 db. H.: 5,3; 3; 4,7; 2,9 cm.

IV. sír. Urnasír (3. kép). Mélysége: 75—103 cm.

1. Agygurna (Lt. sz.: 60.1.70). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Anyaga kvarcos, szürke. M.: 20,8 cm, t. á.: 8,1 cm, sz. á.: 17,5 cm.

V. sír. A tetejét és a négyoldalán téglákkal határolt urnasír (4. kép, 12. kép 1—2). Mérete: 50×45×30 cm. Mélysége: 90—120 cm.

A síron kívül a keleti oldalánál volt (4. kép):

¹ Mócsy A., Arch. Ért. 81 (1954) 167—190.

² Lipp V., Vasmegegyel lapok. 9. évf. 37 (Szombathely 1875).

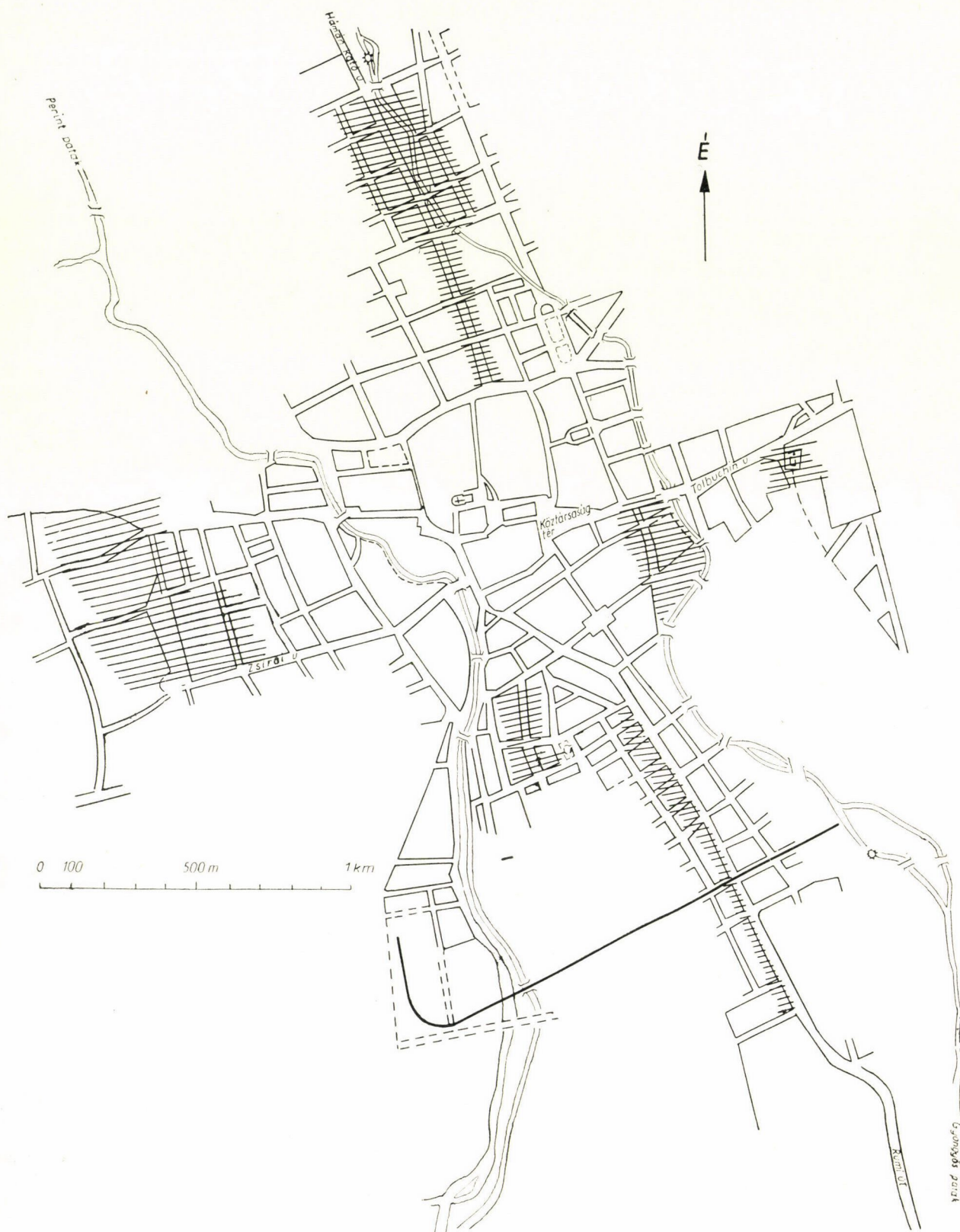
³ Kárpáti K., Arch. Ért. 13 (1893) 445—446; Ua. Arch. Ért. 18 (1897) 73—74; Ua. Arch. Ért. 14 (1894); Ua. VREJ 19—20 (1892) 58—59; 69—70; Ua. VREJ 23—24 (1897) 78; Különfélék. Arch. Ért. 13 (1893) 286—287; Lipp V., Arch. Ért. 1 (1869) 264—265; A szombathelyi Savaria Múzeum Ókori leltárnaplója 96, 157.

⁴ A szombathelyi Savaria Múzeum Ókori leltárnaplója 638—641.

⁵ A szombathelyi Savaria Múzeum régészeti leltárnaplója 101, 210.

⁶ Az anyagot síronként helyeztük el a táblákra. A római számok a sírszámokat, az arabs számok a darab számokat tüntetik fel. A rajzokat Káldi Lajos, a fotókat Horváth Ernő készítette.

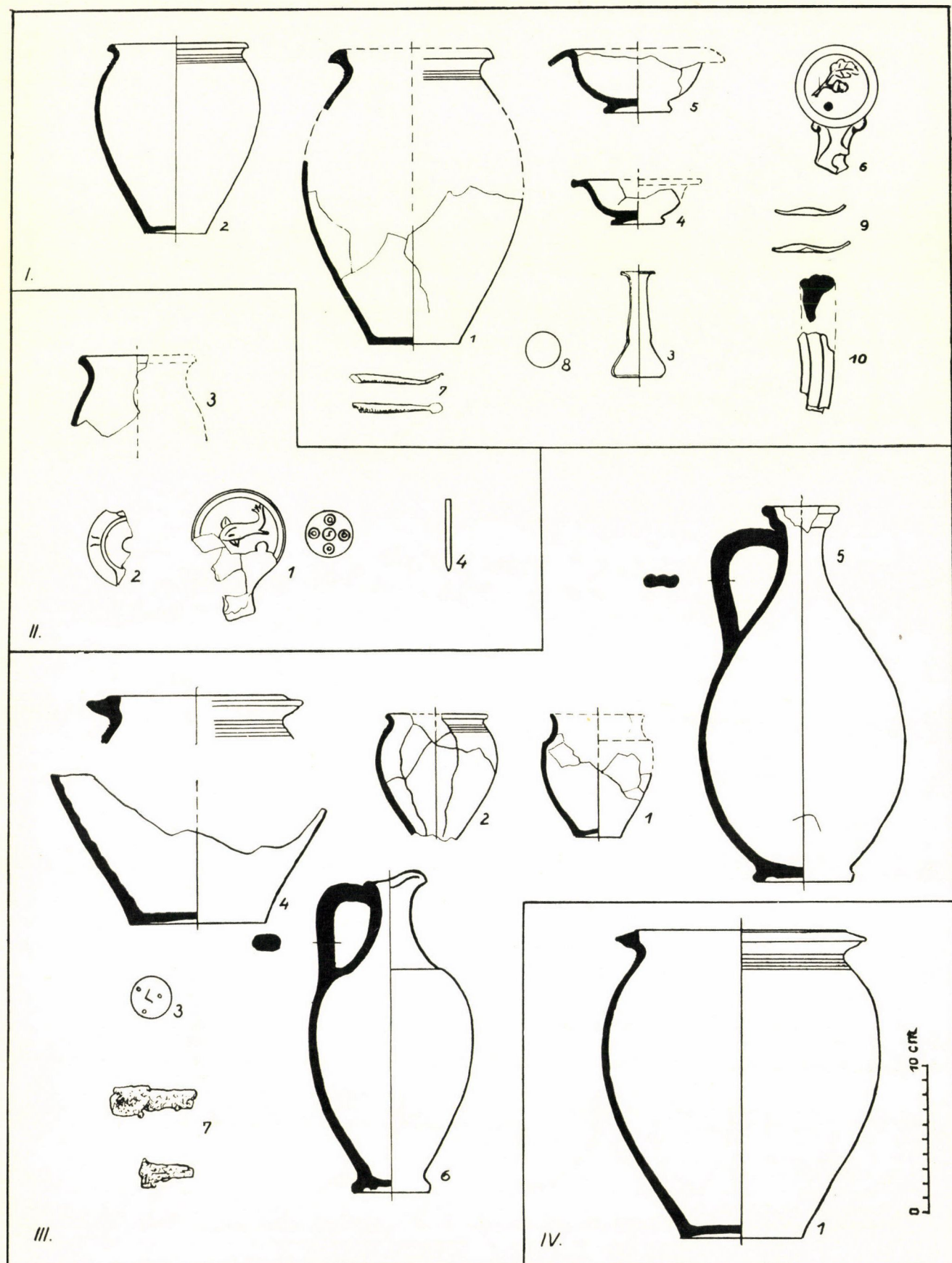
⁷ Coh⁸ 84., RIO 66.

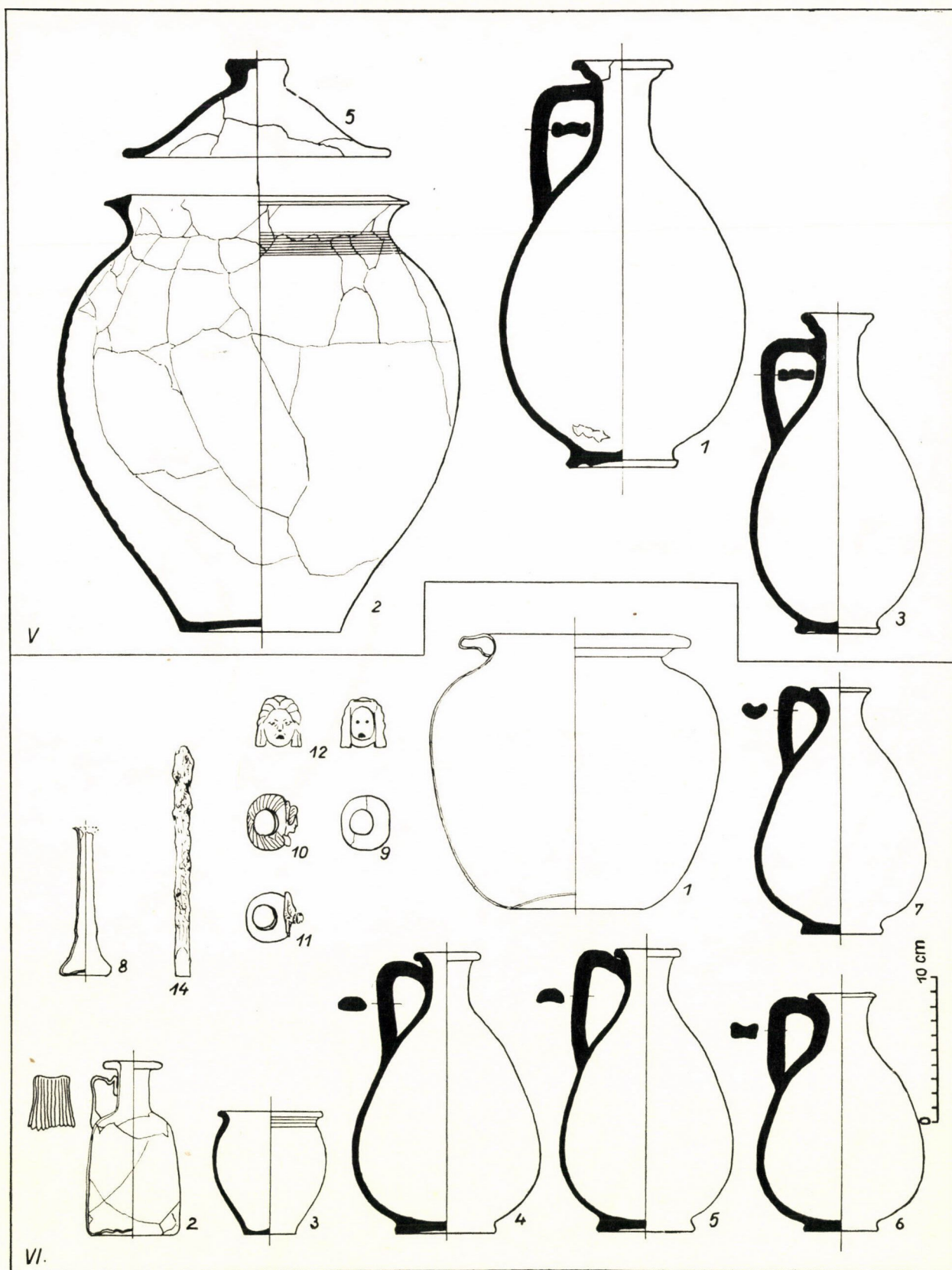
1. kép. Savaria temetői a mai Szombathely térképére vetítve

Рис. 1. Кладбища Саварии на плане современного города Сомбатхей

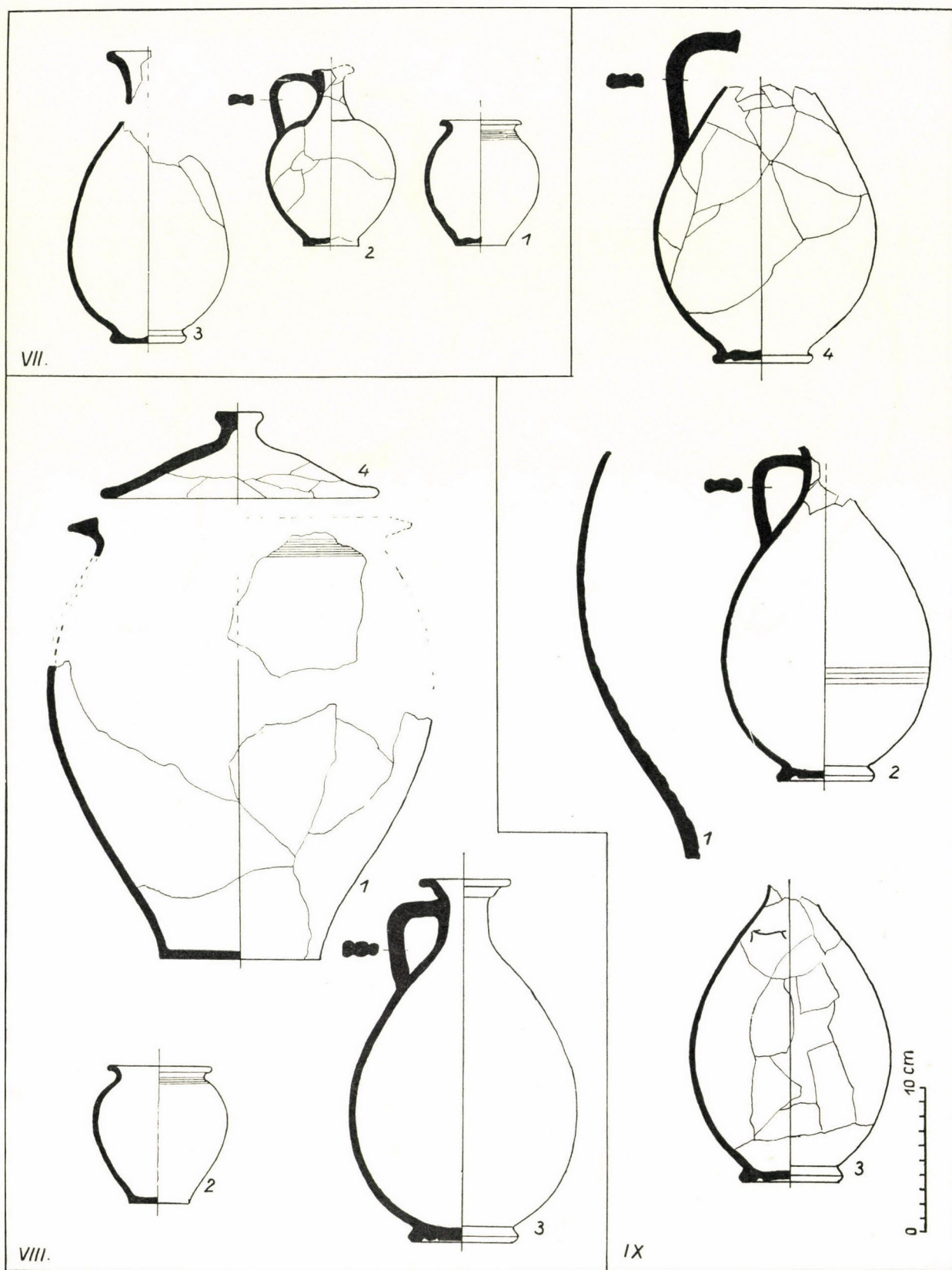
Fig. 1. Les cimetières de Savaria marqués sur la carte de Szombathely d'aujourd'hui

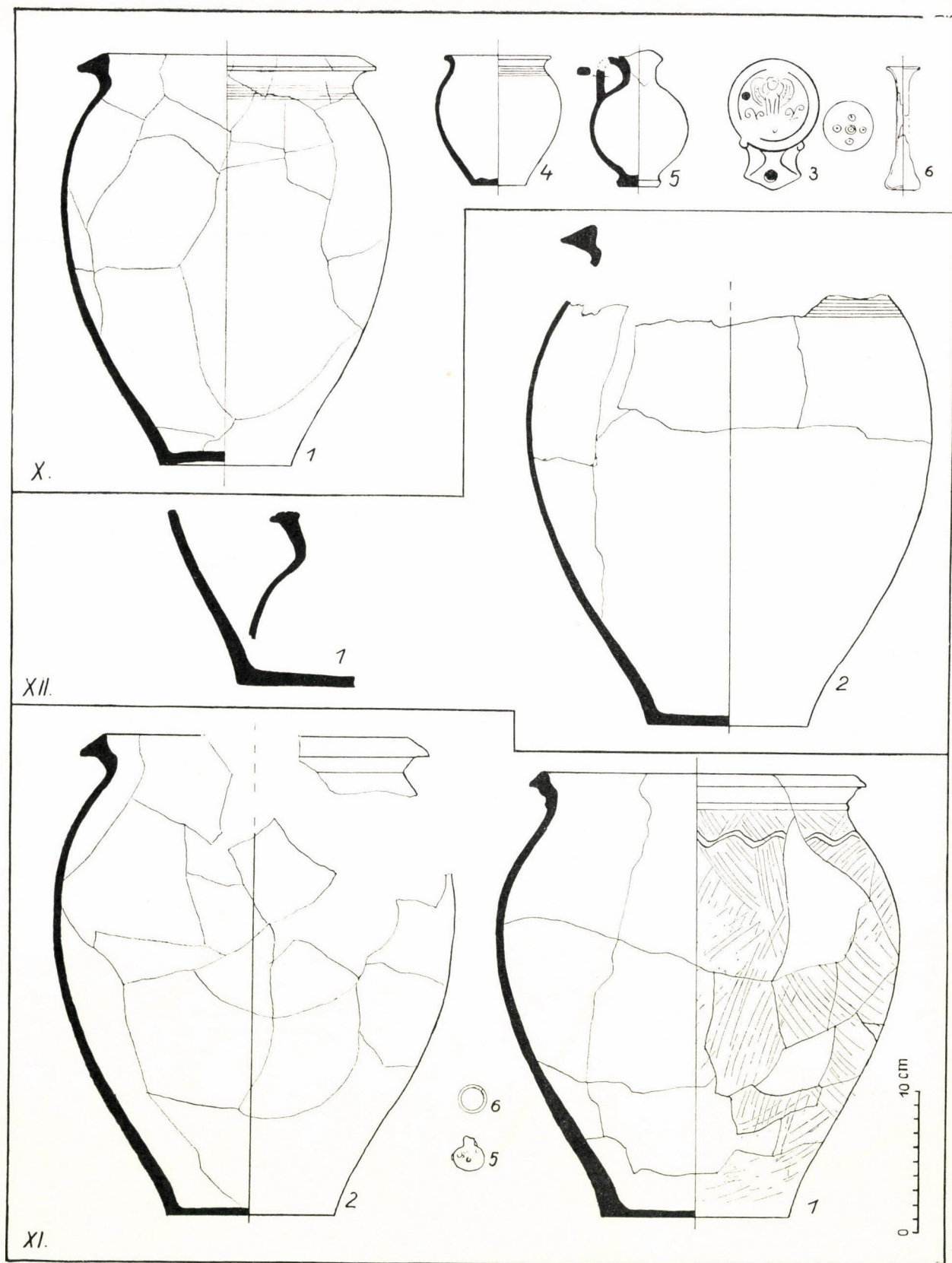
3. kép. Szombathely, Rumi úti temető. I—IV. sír
 Рис. 3. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могилы I—IV
 Fig. 3. Szombathely, Cimetière de la rue Rumi. Tombes N^{os} I—IV

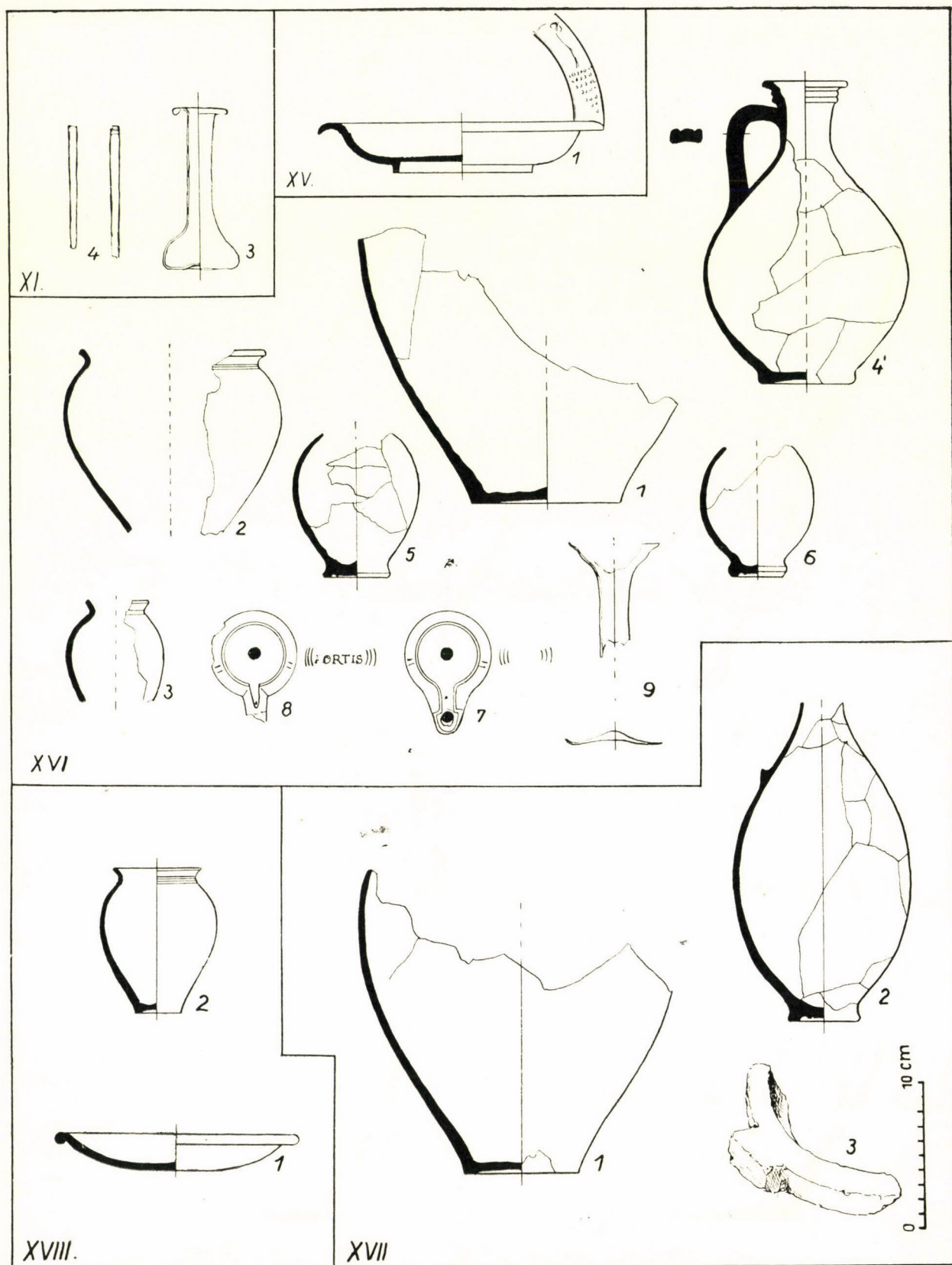
4. kép. Szombathely, Rumi úti temető. V—VI. sír
 Рис. 4. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила V—VI
 Fig. 4. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos V—VI

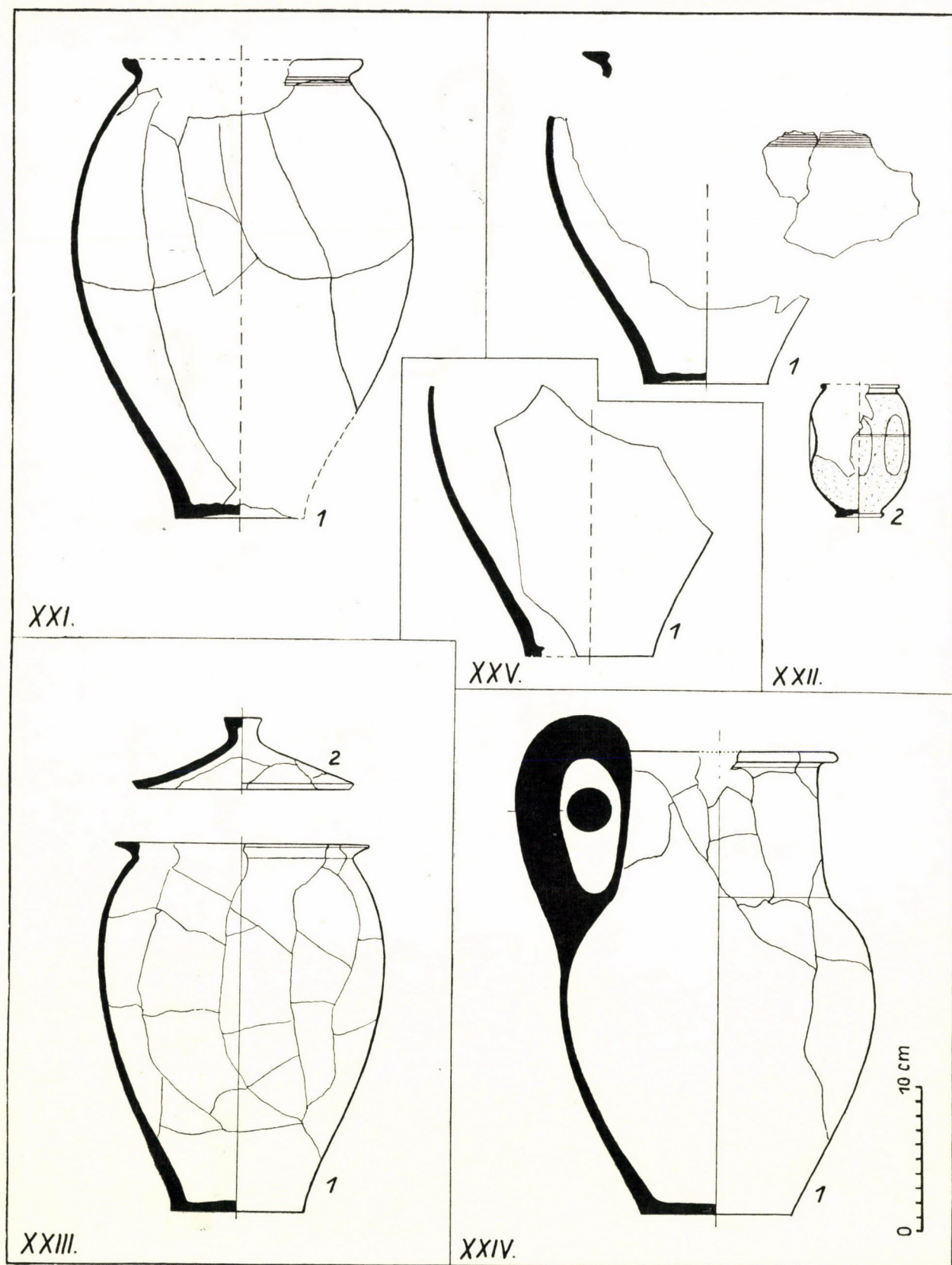
5. kép. Szombathely, Rumi úti temető. VII—IX. sír
 Рис. 5. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила VII—IX
 Fig. 5. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos VII—IX

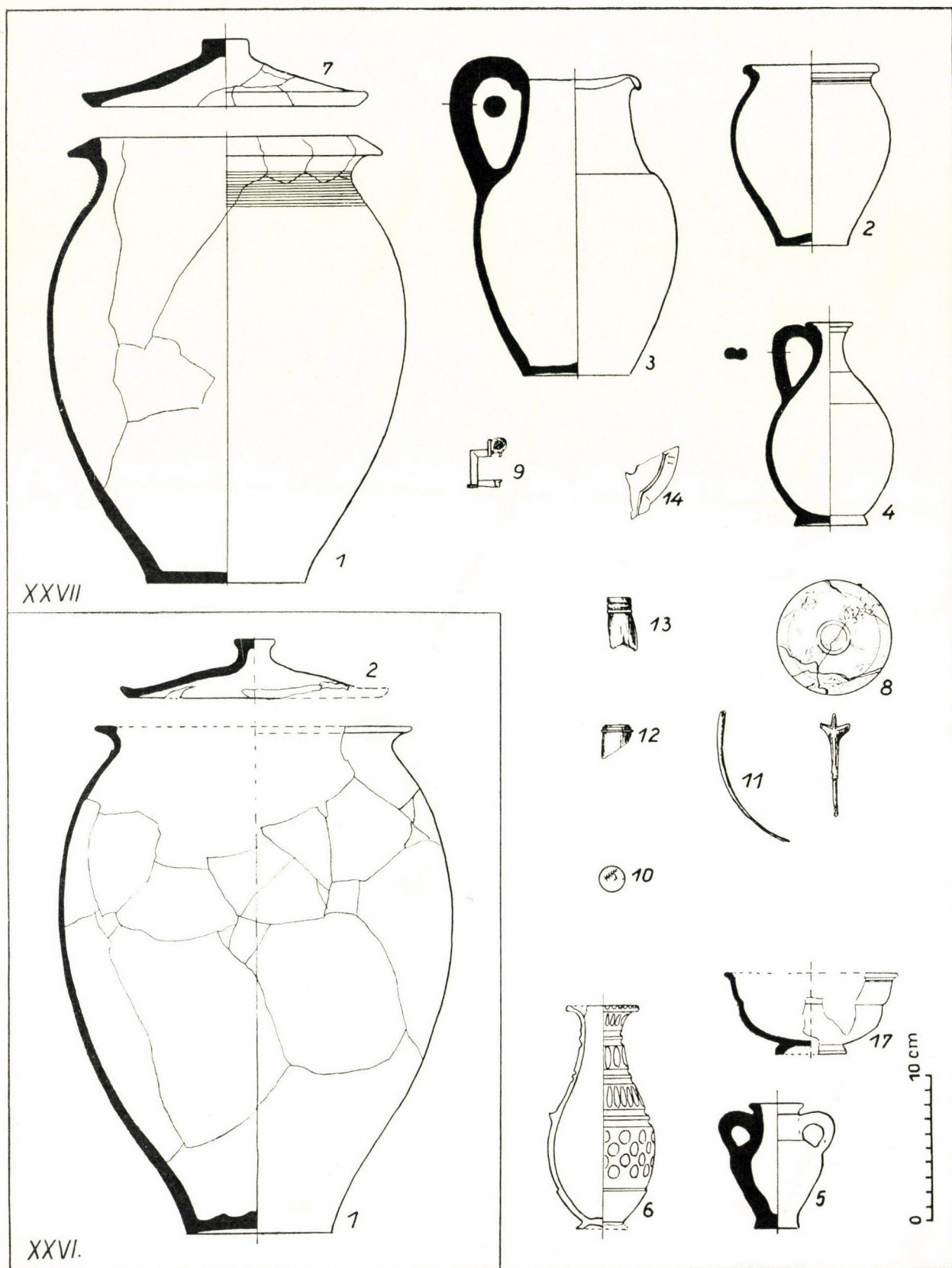
6. kép. Szombathely, Rumi úti temető. X—XII. sír
 Рис. 6. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила X—XII
 Fig. 6. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos X—XII

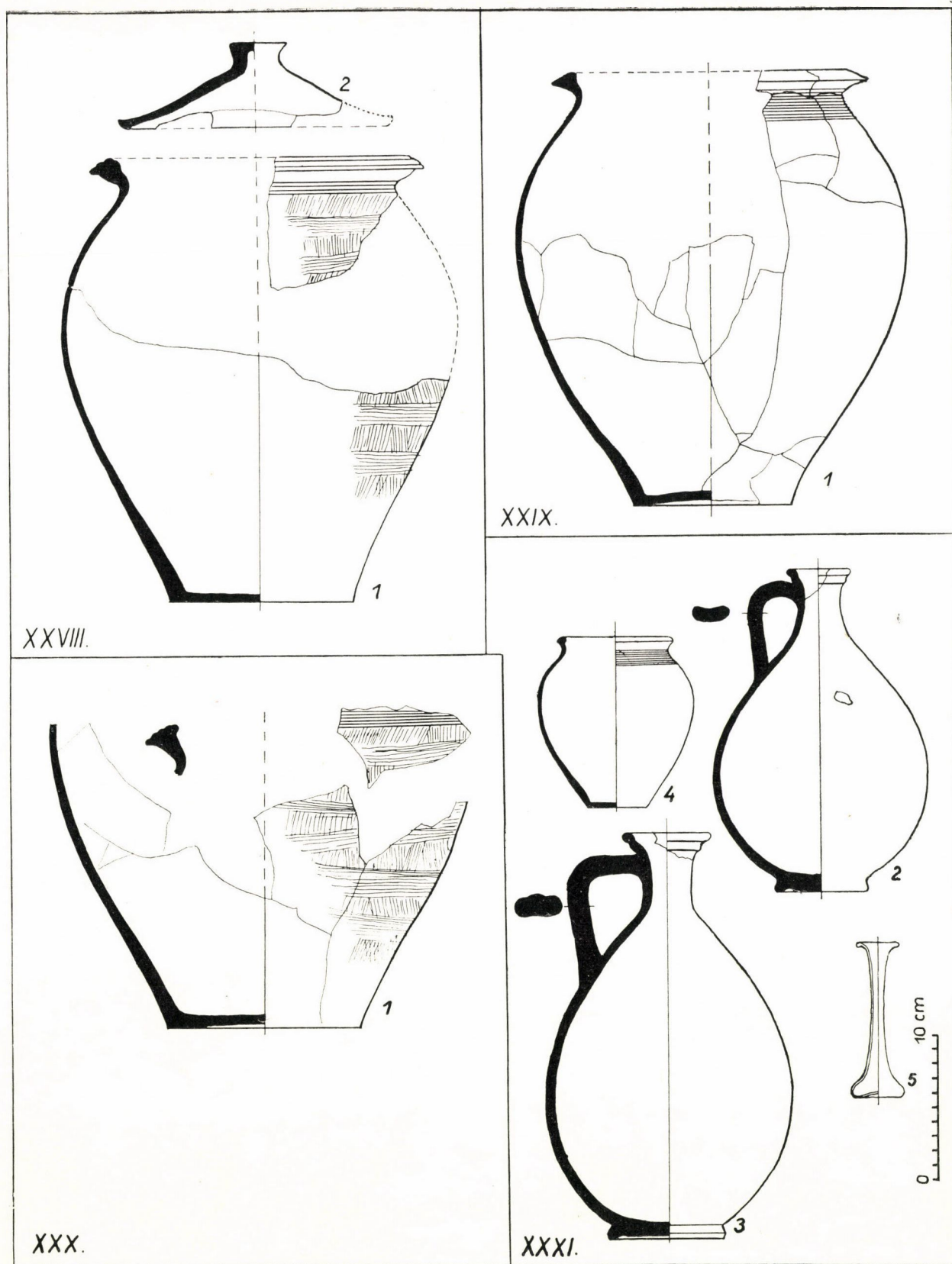
7. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XI., XV—XVIII. sír
 Рис. 7. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила XI., XV—XVIII
 Fig. 7. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes N°s XI, XV—XVIII

8. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XXI—XXV. sír
 Рис. 8. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила XXI—XXV
 Fig. 8. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos XXI—XXV

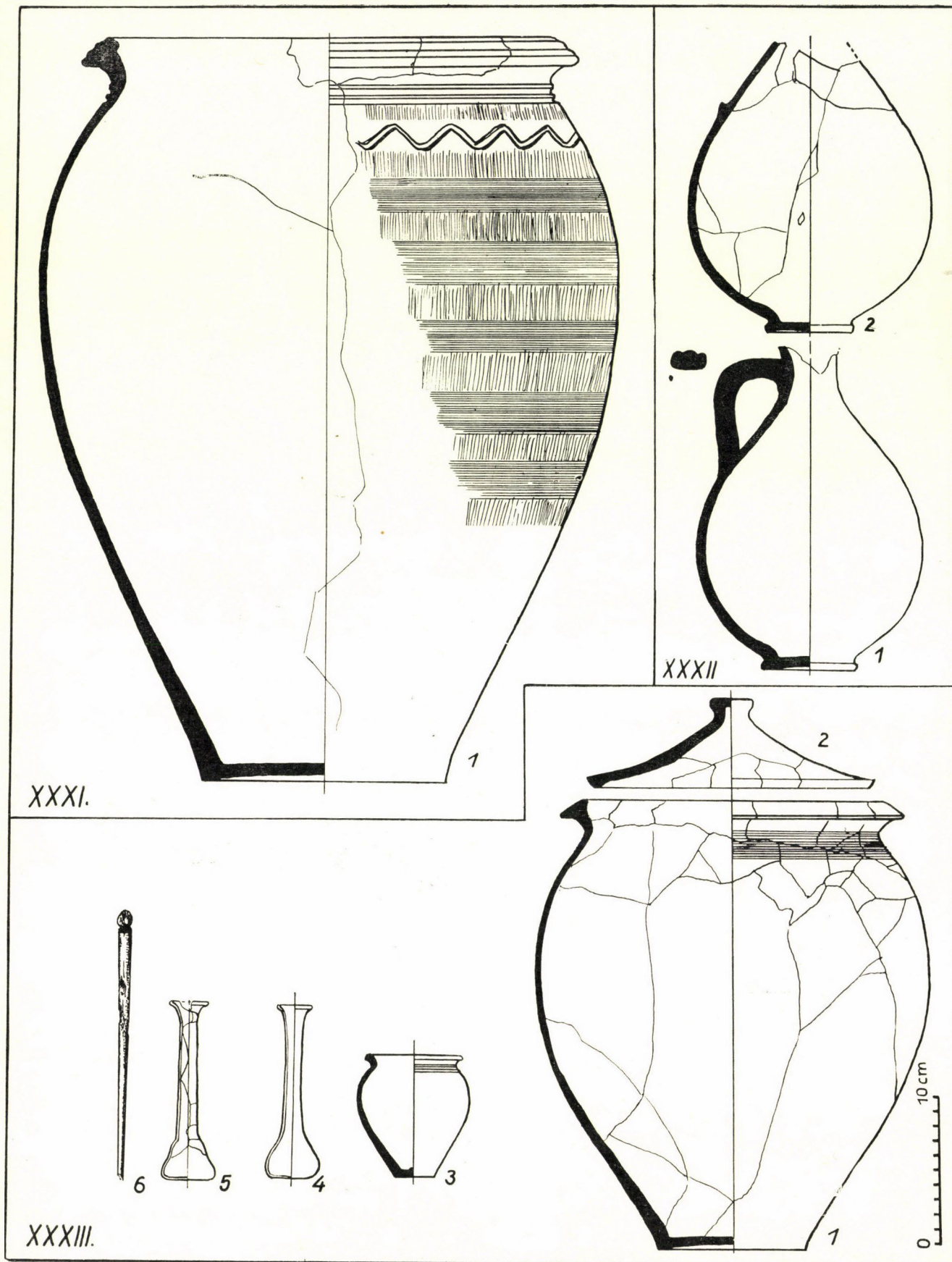
9. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XXVI—XXVII. sír
 Рис. 9. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могилы XXVI—XXVII
 Fig. 9. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes N°s XXVI—XXVII

10. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XXVIII—XXXI. sír

Рис. 10. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила XXVIII—XXXI

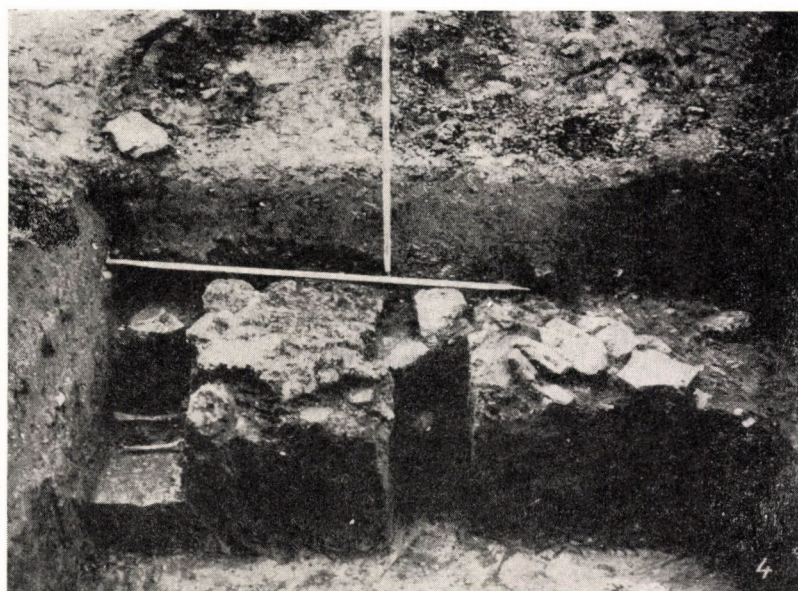
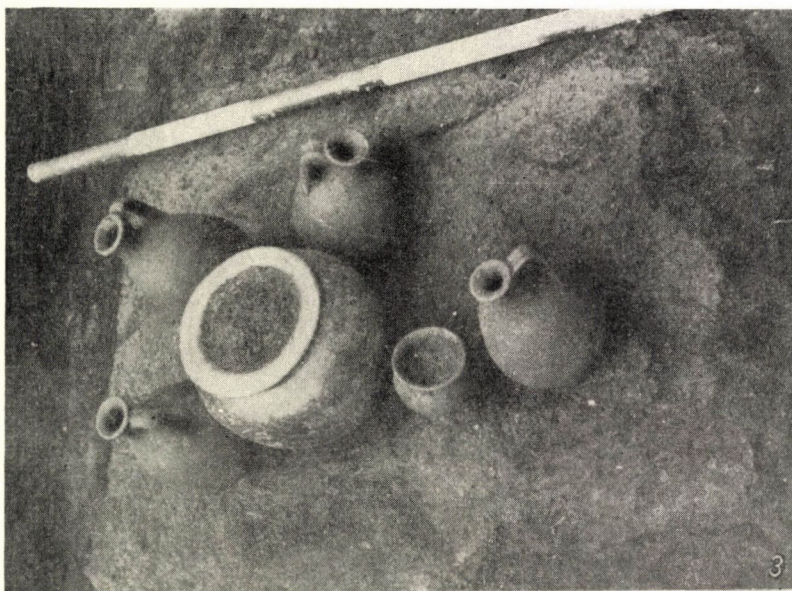
Fig. 10. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos XXVIII—XXXI

11. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XXXI—XXXIII. sír

Рис. 11. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила XXXI—XXXIII

Fig. 11. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombes Nos XXXI—XXXIII

12. kép. Szombathely, Rumi úti temető. 1. V. sír. — 2. V. sír kibontás után. — 3. VI. sír kibontás után. — 4. XIII. sír, csatári kőlapok alatt csontváz
Рис. 12. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. 1. Могила V. — 2. Могила V после раскрытия. — 3. Могила VI после раскрытия. — 4. Могила XIII, под камен-
ными плитами костяк
Fig. 12. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. 1. Tombe N° V. — 2. La tombe N° V dégagée. — 3. La tombe N° VI dégagée. — 4. Tombe N° XIII.
Squelette gisant sous les dalles de Csatár

6. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.41). Ugyanaz, mint a VI. sír 4. melléklet, csak a szalagfüle kétosztatú. M.: 16,6 cm, t. á.: 5 cm, sz. á.: 4,5 cm.

7. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.42). Ugyanaz, mint a VI. sír 6. melléklet. M.: 17 cm, t. á.: 5,4 cm, sz. á.: 4 cm. Az üvegurnában:

8. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.127). Kúp alakú alsórészről cilindrikus nyak emelkedik ki. Tölcséres pereme letörött. Feneke befelé homorul. Zöldes színű. M.: 10 cm, t. á.: 3,6 cm.

9. Borostyánkőből faragott gyűrű (Lt. sz.: 60.1.197). Vaskos teste kétoldalt kiszélesedik, belső oldala lapos, a külső domború, keresztmetszete félovális. Előlapja laposra csiszolt ovális. Áttetsző sárgászöld színű. Három darabban. Á.: $3,3 \times 2,9$ cm, belső á.: 1,7 cm. Előlap méretei: $1,5 \times 1$, 1 cm.

10. Borostyánkőből faragott gyűrű (Lt. sz.: 60.1.198). Hornyolt karikája kétoldalt kiszélesedik, félovális keresztmetszetű. Az előlapját faragott női mellkép díszíti (13. kép 2). Középen elválasztott haja a fejtetőn kontyba lehetett összefogva, valamint a fején diadém ülhetett. Két vállán összetűzött peplót visel. Áttetsző vörösbarna színű. Á.: $3,5 \times 2,6$ cm, belső á.: $1,5 \times 1,6$ cm.

11. Borostyánkőből faragott gyűrű (Lt. sz.: 60.1.199). Síma teste kétoldalt kiszélesedik, belső oldala lapos, a külső domború, félovális keresztmetszetű. Az előlapját faragott ülő kutya díszíti (13. kép 4.). Feje szembe fordul, mellő lábát előre nyújtja, míg az egyik hátsó lábát a szájához emeli. Szőrért vésett vonalak jelzik. Nyakát befűrt pontokkal és karcolt kereszttekkel díszített nyakörv övezi. A kutya szemén, orrán, száján és a nyakörv díszítésén piros festés nyoma látszik. Áttetsző vörösbarna színű. Á.: $3,1 \times 3,5$ cm, belső á.: $1,6 \times 1,6$ cm. Az előlap méretei: $2,8 \times 4,9$ cm.

12. Borostyánkőből faragott maszk (Lt. sz.: 60.1.200). Középen elválasztott hullámos haja kétoldalt csigákba csavarodik (13. kép 3.). Szeme és szája átfűrt. Belül üreges, hátul a tolóresz sinje megmaradt, a tolólap azonban hiányzik. Áttetsző vörösbarna színű. H.: 2,4 cm, lgn. sz.: 1,1 cm.

13. Több borostyánkő szilánk (Lt. sz.: 60.1.201).

14. A sír ÉNy-i sarkában az oldalakat alkotó téglalap kitámasztására vasék szolgált (Lt. sz.: 60.1.49). Erősen rozsdás, égés nyomaival. H.: 16 cm, vast.: 0,8 cm.

A sír körül 80–90 cm mélység között:

15. Agyagurna alj töredék (Lt. sz.: 60.1.44). Anyaga kvarcos, sötétszürke. Lgn. á.: 4,7 cm.

16. Agyagkorsó szájperem töredéke (Lt. sz.: 60.1.45). Nyers színű, égés nyomaival. Lgn. á.: 4 cm.

17. Volutás mécses töredékei (Lt. sz.: 60.1.46) agyagból. Szürke színű. 3 db.

18. Agyagkorsó oldaltöredékei (Lt. sz.: 60.1.47). Téglavörös. 2 db. H.: 3 és 2,1 cm.

19. Kalaposfejű vasszegek töredékei (Lt. sz.: 60.1.48). Erősen rozsdásak, égés nyomaival. 3 db. H.: 4,6 cm, 4,7 cm, 2,1 cm.

VII. sír. Téglasír (5. kép). Négy oldalról egy-egy peremes téglá határolta, teteje nem volt. Mérete: $60 \times 50 \times 40$ cm. Mélysége: 60–100 cm.

1. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.90). Urna alakú teste szív alakú profilt mutat. Keskeny, ferde, kissé gömbölyű szájpereme alatt rovátkák futnak körbe. Anyaga erősen kvarcos, sötétszürkére festett. Pereme csorba. M.: 8,6 cm, t. á.: 3,5 cm, sz. á.: 6,3 cm.

2. Agyagkorsó csőrös kiöntővel (Lt. sz.: 60.1.91). Válla felé hasasodó, melyet a nyaktól egy körbefutó bevágás választ el. Szalagfüle kétosztatú. Nyers színű, téglavörös festés nyomaival. Csőrös kiöntője letörött. M.: 12 cm, t. á.: 3,7 cm, sz. á.: 2,2 cm.

3. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.92). Ugyanaz, mint a VI. sír 4. melléklet. Téglavörös, narancsvörös festés nyomaival. Füle és a nyaka letörött. M.: 15,5 cm, t. á.: 5,4 cm.

VIII. sír. Urnasír, körülötte faszén maradványok voltak (5. kép). Mélysége: 75–115 cm.

1. Agyagurna alj és peremtöredékei (Lt. sz.: 60.1.93). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Anyaga kvarcos, világosszürke. M.: 20 cm, t. á.: 11,2 cm.

2. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.96). Ugyanaz, mint a

VII. sír 1. melléklet. Anyaga kvarcos, sötétszürke. M.: 9,5 cm, t. á.: 4 cm, sz. á.: 7,5 cm.

3. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.95). Alul hasasodó forma, kettőzött léperemmel, talpán bemélyedő gyűrűvel, szalagfüle háromosztatú. Nyers színű. M.: 25 cm, t. á.: 7,5 cm, sz. á.: 6,4 cm.

Az urnában voltak:

4. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.94). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. Hiányos. Á.: 19,5 cm, m.: 6,1 cm, gomb á.: 3,2 cm, m.: 2 cm.

5. Illatszerez üvegek töredékei (Lt. sz.: 60.1.97). Tölcséresen kihajló peremek, bemélyedő talpak. Kékes színűek. 4 db. H.: 5,5; 6,3; 5,3; 2,4 cm.

6. Vaskés töredékei (Lt. sz.: 60.1.98). Erősen rozsdás. Hosszúkas pengéjét a tuskétól egy keskeny léctag választja el. 2 db. H.: 6,9 cm, 2,7 cm, a penge sz.: 1,5 cm.

7. Négyzetleges keresztmetszetű csontpálcika töredékei (Lt. sz.: 60.1.99). 2 db. H.: 3,5 és 3,7 cm, vast.: 0,2 cm.

IX. sír. Urnasír (5. kép). Mélysége: 60 cm.

1. Agyagurna oldaltöredéke nyakán körbefutó hornyolattal (Lt. sz.: 60.1.191). Világosszürke. M.: 28 cm.

2. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.100). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet, csak a hasán három rovátka fut körbe. Nyers színű. Szája letörött. M.: 23 cm, t. á.: 6,5 cm.

3. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.101). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet. Nyers színű. Füle és a szája letörött. M.: 20,5 cm, t. á.: 7 cm.

Az urnában:

4. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.102). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet. M.: 19 cm, t. á.: 7 cm.

X. sír. Kör alakú urnasír (6. kép). Mélysége: 60 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.104). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Anyaga kvarcos, sötétszürke színű. M.: 28 cm, sz. á.: 21 cm, t. á.: 9 cm.

2. Agyagurna perem és oldaltöredékei (Lt. sz.: 60.1.109). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklete. Anyaga kvarcos, sötétszürke színű. 4 db. H.: 4,4 cm, 6,5 cm, 5 cm, 9 cm.

3. Volutás mécses agyagból (Lt. sz.: 60.1.107). Diszkuszán indák között szfinx ábrázolásával. Alján egy központi kör körül négy koncentrikus kör helyezkedik el. Narancsvörös színű. H.: 8,7 cm, d. á.: 6,3 cm, m.: 2,2 cm.

4. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.105). Ugyanaz, mint a VII. sír 1. melléklete. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. Pereme hiányos. M.: 9 cm, t. á.: 3,8 cm, sz. á.: 7,5 cm.

5. Agyagkorsó csőrös kiöntővel (Lt. sz.: 60.1.106). A váll felé hasasodó, zömök forma, osztatlan szalagfüllel. Téglavörös. M.: 9,2 cm, t. á.: 3 cm, sz. á.: 2,7 cm.

6. Illatszerez üvegtöredékek (Lt. sz.: 60.1.108). Ugyanaz, mint a VIII. sír 5. melléklet. Kékes színűek. 4 db. H.: 4,1; 3,7; 3,7; 1,5 cm.

XI. sír. Urnasír két urnával (6 kép. 7. kép). Mélysége: 60 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.110). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet, csak díszített. A vállán bevéssett hullámvonal fut körbe. Testét fésülés borítja, amelyet horizontálisan körbefutó barázdák sora szakít meg. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű, néhol vörös foltos. Oldala hiányos. M.: 31 cm, t. á.: 13 cm, sz. á.: 23,5 cm.

2. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.114). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Kvarcos anyagú, világosszürke festés nyomaival. Pereme és oldala hiányos. M.: 33,5 cm, t. á.: 11,7 cm.

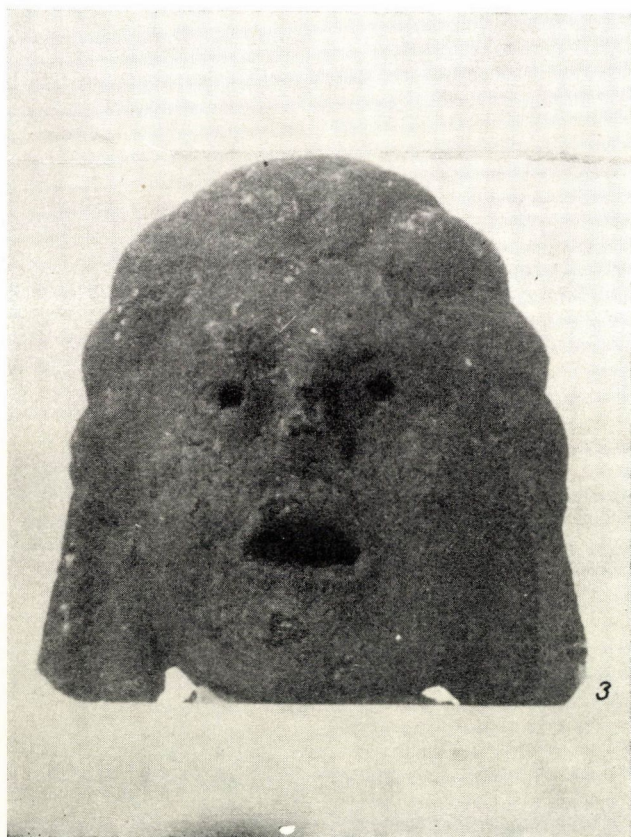
A 2. urnában voltak:

3. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.111). Félgömb alakú alja, cilindrikus nyaka és vízszintes, visszatüremkedő pereme van. Feneke homorúan benyomott. Zöldes színű. M.: 11 cm, t. á.: 5,5 cm, sz. á.: 3,8 cm.

4. Csonthajtűk (Lt. sz.: 60.1.113). Hengeres testük az egyik végük felé ellaposodik. Fejük hiányzik, az egyik nyakán rovátkák futnak körbe. Csontszíniük, néhol bronz oxidálódás zöld nyomaival. H.: 9,1 cm és 8,5 cm, vast.: 0,5 cm. 2 db.

5. Bronz függő (Lt. sz.: 60.1.115). Á.: 1,8 cm.

6. Bronz karika (Lt. sz.: 60.1.112). Ovális keresztmetszetű. Á.: 2,2 cm, belső á.: 1,7 cm.

13. kép. Szombathely, Rumi úti temető. 1. II. sír. — 2—4. VI. sír

Рис. 13. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. 1. Могила II — 2—4. Могила VI

Fig. 13. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. 1. Tombe N° II. — 2—4. Tombe N° VI

XII. sír. Urnasír két urnával (6. kép). Mélysége: 50 cm.

1. Agyagurna töredéke (Lt. sz.: 60.1.117). Fényes feketére festett, ferde peremét két vájat tagolja, oldalát fésűdíz borítja. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. Méret: —

2. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.116). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. Oldala és pereme hiányos. M.: 30 cm, t. á.: 11 cm.

XIII. sír. Csontváz asír (12. kép 4.). 200 × 100 cm-es területen összeillesztett csatári kősor alatt feküdt, É—D irányban. Melléklete nem volt. Mélysége: 100 cm.

XIV. sír. Kő osszuarium (Lt. sz.: 200). Mélysége: 75 cm. Négyzetes mészköladá, kissé domború, szegletes fedele összetörten hevert mellette. Külső h.: 45 cm, sz.: 34 cm, m.: 39 cm, belső h.: 30 cm, sz.: 20 cm, m.: 25 cm.

XV. sír. Csontváz asír. Mélysége: 80 cm. D—É irányban feküdt. Bal lábszáran volt melléklete (7. kép):

1. Drag. 36 formájú terra sigillatát utánzó agyagtál (Lt. sz.: 60.1.167). Peremén szőlőfürt és inda barbotindiszes motívumával. Narancsvörös színű, bordóvörös festés nyomaival. T. á.: 9,5 cm, sz. á.: 19,8 cm, m.: 3,4 cm.

XVI. sír. Kör alakú urnasír (7. kép). Mélysége 100 cm.

1. Agyagurna aljtöredék (Lt. sz.: 60.1.157). Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. M.: 18,5 cm, t. á.: 10,5 cm.

2. Agyagbögre peremes oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.164). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke. M.: 13 cm.

3. Agyagbögre peremes oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.163). Urna formájú, kissé kihajló, felálló peremmel. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. M.: 6,7 cm.

4. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.160). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet, csak kettős lépereme alatt még egy léctag fut körbe. Téglavörös színű. Félkorsó. M.: 22 cm, t. á. 6,4 cm, sz. á.: 5,8 cm.

5. Agyagkorsó alj és oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.166). Kis talpon hasas, zömök forma, fenékén bemélyedő gyűrűvel. Téglavörös színű. M.: 10 cm, t. á.: 3,8 cm.

6. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.161). Zömök, kihasasodó forma, kis talpán bemélyedő gyűrűvel. Téglavörös. Nyaka és füle letörött. M.: 9 cm, t. á.: 3,5 cm.

7. Firmamészes agyagból (Lt. sz.: 60.1.162). Egy levegőlyukkal. Vállán két dudor, alján két koncentrikus kör. Téglavörös. H.: 8,2 cm, d. á.: 6 cm, t. á.: 6 cm, m.: 2,7 cm.

8. Firmamészes agyagból (Lt. sz.: 60.1.165). Egy levegőlyukkal, vállán két dudor. Alján hármas koncentrikus körben FORTIS bélyeg. Téglavörös. Orra törött. H.: 8 cm, d. á.: 6 cm, m.: 2,6 cm.

9. Illatszerez üvegtöredékek (Lt. sz. 60.1.159). Ugyanaz, mint a VIII. sír 5. melléklet. Kékes színű. 2 db. H.: 6,6 és 7 cm.

XVII. sír. Négy oldalról téglákkal határolt urnasír (7. kép). A teteje hiányzott. Mérete: 54 × 24 × 36 cm. Mélysége: 100 cm.

1. Agyagurna oldal és aljtöredéke (Lt. sz.: 60.1.138). Kvarcos anyagú, világosszürke színű. Oldalán kis lyuk. M.: 21 cm, t. á.: 8 cm.

2. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60. 1. 141). Ugyanaz, mint a III. sír 5. melléklet. Nyers színű. Füle és a szája letörött. M.: 22 cm, t. á.: 5 cm.

A sír körüli szórvány:

3. Agyagurna ferde peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.192). Kvarcos anyagú, sötétszürke. H.: 5,2 cm.

4. Agyagurna peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.193). Ugyanaz, mint a XVII. sír 4. melléklet. H.: 4,2 cm.

5. Agyagurna bordákkal tagolt peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.194). Kvarcos anyagú, szürke. H.: 8 cm.

6. Nagyméretű agyagurna peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.195). A bordákkal tagolt perem alatt körbefutó hornyolatokkal. Igen kemény, kvarcos anyagú, világosszürke, sötétszürke festés nyomaival. H.: 19 cm.

XVIII. sír. Szórthamvas téglasír (7. kép). Az oldalakat határoló téglákból csak a Ny és É oldal állt még, a másik kettő elcsúszott. Mérete: 42 × 45 cm. Mélysége: 100 cm.

1. Agyagtál (Lt. sz.: 60.1.155). Igen lapos, gömbszelet alakú, keskeny kitüremkedő peremmel. Narancsvörös. T. á.: 8,2 cm, sz. á.: 17,2 cm, m.: 2,6 cm.

2. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.156). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklet. Kvarcos anyagú, világosszürke. M.: 10 cm, sz. á.: 6,2 cm, t. á.: 3,3 cm.

XIX. sír. Csontváz asír. Igen rossz állapotban a XVII. és XVIII. sír alatt feküdt É—D irányban. Felette sok faszén és hamu, ami a két téglasírból származik. Mélysége: 136 cm. A megmaradt váz hossza: 90 cm.

XX. sír. Csontváz asír. A 85 cm mélyen kirakott 200 cm hosszú és 100 cm széles csatári kősor alatt feküdt K—Ny irányban. Rossz fenntartású. Mélysége: 95 cm.

XXI. sír. Urnasír (8. kép). Mélysége: 100 cm. A XX. sír csontvázának a medencéje alatt.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.172). Ugyanaz, mint a III. sír 4. melléklet, csak peremét barázdák tagolják. Világosszürke színű. Több darabból ragasztott, hiányos. M.: 30 cm, t. á.: 9,1 cm.

XXII. sír. Urnasír (8. kép). Mélysége: 85 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.133). Ugyanaz, mint a III. sír 4. melléklet. Kvarcos anyagú, szürke színű. Több darabból ragasztott, hiányos. M.: 18,5 cm, t. á.: 8,5 cm. Az urnában:

2. Horpasztott agyagpohár (Lt. sz.: 60.1.134). Keskeny kitüremkedő pereme alatt és a hasán egy-egy körbefutó bevágással. Talpán bemélyedő gyűrű. Vékony falú, finoman iszapolt. Narancsvörös színű, szürke festés nyomaival, kőporos beszórással. Pereme és oldala hiányos. M.: 9,5 cm, t. á.: 3 cm.

XXIII. sír. Két téglával háztetőszerűen határolt urnasír (8. kép). Mélysége: 78 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.136). Ugyanaz, mint a III. sír 4. melléklet, csak a pereme alatt a vállán egy-egy körbefutó vékony bevágással. Több darabból ragasztott. M.: 25,5 cm, t. á.: 9 cm, sz. á.: 17,5 cm.

2. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.137). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklete. Kvarcos anyagú, sötétszürke. Több darabból ragasztott. Á.: 15,4 cm, m.: 5 cm, gomb á.: 2,8 cm, m.: 1,7 cm.

XXIV. sír. Urnasír (8. kép). Mélysége: 88 cm. Csatári kőlapok alatt.

1. Agyagkancsó (Lt. sz.: 60.1.140). Lefelé szélesedő nyak, szív alakú profil mutató test, vízszintes pereme kiöntő nélkül, vastag hengeres füle a peremből indul ki. Vastag falú, kvarcos, sötétszürke színű. Pereme hiányos. M.: 32 cm, t. á.: 9,6 cm, sz. á.: 16 cm.

XXV. sír. Urnasír (8. kép). Mélysége: 100 cm.

1. Agyagurna alja (Lt. sz. 60.1.190). Világosszürke. M.: 20 cm.

XXVI. sír. Urnasír. (9. kép). Mélysége 110 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.135). Ugyanaz, mint a III. sír 4. melléklet. Több darabból ragasztott. Kvarcos anyagú, világosszürke. M.: 35 cm, t. á.: 10 cm, sz. á.: 22 cm.

Az urnában volt:

2. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.135a). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke. Á.: 18,5 cm, m.: 4 cm, gomb á.: 2,5 cm, m.: 1,5 cm.

XXVII. sír. Kerek urnasír (9. kép). Mélysége: 75 cm. Körülötte sok hamu.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.8). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Kvarcos anyagú, világosszürke. M.: 31 cm, á.: 11 cm, sz. á.: 22 cm.

2. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.7). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklet. Kvarcos, szürke. M.: 12,5 cm, t. á.: 5 cm, sz. á.: 9 cm.

3. Agyagkancsó (Lt. sz.: 60.1.5). Nyaka lefelé szélesedik, pereme szív alakú profilú, kiöntővel. Vastag, hengeres füle a peremből indul ki. Kvarcos anyagú, sötétszürke. M.: 20,5 cm, t. á.: 7,5 cm, sz. á.: 9 cm.

4. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.6). Zömök, kihasasodó forma, kettőzött léperemmel, vállán egy körbefutó bevágással, szalagfüle kényszerítő. Narancsvörös színű. M.: 14 cm, t. á.: 7,5 cm, sz. á.: 3,4 cm.

5. Agyag amforadugó (Lt. sz.: 60.1.9). Szív alakú profil mutató teste, hengeres nyaka, felálló pereme van. Két, hengeres füle a perem alól indul ki. Erősen kvarcos, durva, sötétszürke. M.: 8,5 cm, t. á.: 3,1 cm, sz. á.: 3,5 cm.

6. Üvegkorsó (Lt. sz.: 60.1.11). Karsú, ovális testét bemélyedő oválisok díszítik, amit a talpán, a hasán, a

vállán és a pereme alatt egy-egy körbefutó léctag tagol (14. kép). Füle és talpa letörött. Vastag falú. Zöldesfehér színű. M.: 15,5 cm, sz. á.: 4,8 cm, t. á.: 3,5 cm.

Az urnában:

7. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.10). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklet. Kiegészített, sötétszürke. Á.: 20 cm, m.: 4,6 cm.

8. Ezüst tükör (Lt. sz.: 60.1.169). Kerek hátlapját koncentrikus körök, az előlapját szélén körbefutó barázdá díszíti. Hengeres nyele hármasszögesatlakozással illeszkedik a tükörlaphoz. Á.: 8 cm, nyél h.: 6,9 cm.

9. Bronz fibula (Lt. sz.: 60.1.168). Derékszögben hajlított testéhez henger alakú rugótartó csatlakozik. Tüje hiányzik. H.: 3,6 cm.

10. Ezüst dénár (Lt. sz.: 60.1.15). Hadrianus jobbra néző koszorús fejével. Á.: 1,6 cm.

11. Bronztű (Lt. sz.: 60.1.16). Hengeres keresztmetszetű, görbe, foka letörött. H.: 10,5 cm.

12. Csonttégely (?) töredéke (Lt. sz.: 60.1.17). Henger alakú, körbefutó pálcátaggal. Fehér, porózus. H.: 2,3 cm.

A sír körül szórványok:

13. Csonttégely (?) töredéke (Lt. sz.: 60.1.18). Henger alakú, körbefutó bevágásokkal és pálcátaggal, oldalán kerek lyuk töredékével. Fehér, porózus. H.: 3,6 cm.

14. Firmaméces diszkusz és orr töredékei (Lt. sz.: 60.1.26). Szürke színű. 2 db. H.: 6 és 4,8 cm.

15. Agyagbögre alj (Lt. sz.: 60.1.20). Kvarcos anyagú, szürke. M.: 3,2 cm, t. á.: 4 cm.

16. Agyagurna ferde peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.19). Kvarcos anyagú, sötétszürke. H.: 5,9 cm.

17. Drag. 27. terra sigillata csésze (Lt. sz.: 60.1.27). Sötétvörös fényes mázzal. Több darabból ragasztott. M.: 5,6 cm, t. á.: 4,8 cm.

18. Agyagurna fenék és oldal töredékei (Lt. sz.: 60.1.21). Nyakán körbefutó hornyolatokkal. Sötétszürke, néhol barna foltos színű. H.: 5–7,5 cm.

XXVIII. sír. Urnasír (10. kép). Mélysége: 60 cm.

1. Agyagurna alj és peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.186). Ugyanaz, mint a XII. sír 1. melléklet. Testét sűrűn körbefutó rovátkákkal váltakozó függőleges rovátkák sora díszíti. Igen vastag falú, kvarcos anyagú, sötétszürke színű. M.: 22,5 cm, t. á.: 13 cm.

Az urnában volt:

2. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.188). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklet. Szélei letöredezték. Egy helyen agyagrög égett rá. Sötétszürkére festett. Á.: 18,5 cm, m.: 5,5 cm, gomb á.: 3,5 cm, m.: 2,5 cm.

XXIX. sír. Urnasír (10. kép). Mélysége: 85 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.189). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Világosszürke, sötétszürke festés nyomai. Több darabból ragasztott, hiányos. M.: 30 cm, t. á.: 10,5 cm, sz. á.: 22 cm.

XXX. sír. Urnasír (10. kép). Mélysége: 122 cm.

1. Agyagurna alja és pereme (Lt. sz.: 60.1.170). Ugyanaz, mint a XXVIII. sír 1. melléklet. Elég vastag falú, durva szemcsés anyagú. Világosszürke színű. M.: 21 cm, t. á.: 13,5 cm.

XXXI. sír. Urnasír (10., 11. kép). Mélysége: 108 cm.

1. Nagyméretű agyagurna (Lt. sz.: 60.1.1). Teste szív alakú profilt mutat. Barázdált, ferde pereme alatt körbefutó hornyolatokkal, vállán körben hullámvonal mélyed be. Testét horizontálisan és függőlegesen húzott rovátkolás egymással váltakozó sorai borítják. Sötétszürke színű. Fenekének fele hiányzik. M.: 53 cm, t. á.: 16,8 cm, sz. á.: 34 cm.

2. Agyagkorsó. Ugyanaz, mint a XXVII. sír 4. melléklet, csak osztatlan szalagfüllel. Pereme letörött. Narancsvörös színű. M.: 22,5 cm, t. á.: 6,8 cm, sz. á.: 4,3 cm.

3. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.3). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet. Nyers színű. M.: 28 cm, t. á.: 8,2 cm, sz. á.: 6,3 cm.

Az urnában:

4. Agyagbögre (Lt. sz.: 60.1.13). Ugyanaz, mint az

I. sír 2. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű, barna foltokkal. M.: 11,8 cm, t. á.: 4 cm, sz. á.: 8 cm.

5. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.12). Kúp alakú talpa homorúan bemélyed, cilindrikus nyaka és vízszintes pereme van. Kékes színű. M.: 10,6 cm, t. á.: 3,4 cm, sz. á.: 2,3 cm.

XXXII. sír. Egy hasáb alakú, faragott mészke mellet két korszó állt (11. kép). Mélysége: 108 cm.

1. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.14). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet. Narancsvörös színű. Pereme letörött. M.: 22,5 cm, t. á.: 6,5 cm, sz. á.: 2,7 cm.

2. Agyagkorsó (Lt. sz.: 60.1.4). Ugyanaz, mint a VIII. sír 3. melléklet. Narancsvörös színű. Szája és füle letörött. M.: 20 cm, t. á.: 6 cm, sz. á.: 5 cm.

XXXIII. sír. Urnasír (11. kép). Mélysége: 120 cm.

1. Agyagurna (Lt. sz.: 60.1.118). Ugyanaz, mint az I. sír 1. melléklet. Kvarcos anyagú, világosszürke színű. Több darabból ragasztott, hiányos. M.: 31 cm, t. á.: 10,5 cm, sz. á.: 24 cm.

Az urnában:

2. Agyagurna fedő (Lt. sz.: 60.1.119). Ugyanaz, mint az V. sír 5. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke színű. Pereme csorba. M.: 18,5 cm, t. á.: 2,2 cm, sz. á.: 7 cm.

3. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.121). Ugyanaz, mint a XI. sír 3. melléklet. Kékes színű. M.: 12 cm, t. á.: 4 cm, sz. á.: 2,7 cm.

4. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.122). Ugyanaz, mint a VI. sír 8. melléklet. Zöldes színű. M.: 12,2 cm, t. á.: 3,5 cm, sz. á.: 2,5 cm.

5. Csonthajtű (Lt. sz.: 60.1.123). Gömbös feje alatt körbefutó rovátkák, majd hengeres teste hegyben végződik. H.: 18,4 cm.

XXXIV. sír. Feldúlt. 110 cm mélyen téglalap alatt a törmelékben:

1. Bronztű töredéke (Lt. sz.: 60.1.37). Görbe, hengeres keresztmetszetű. H.: 5,3 cm.

2. Agyagmécse töredékei (Lt. sz.: 60.1.32). Sötétszürke, barnafoltos. Lgn. á.: 2,8 cm.

3. Bronztű töredék (Lt. sz.: 60.1.36). Ugyanaz, mint a XXXIV. sír 2. melléklet. H.: 5 cm.

4. Bronztű töredéke (Lt. sz.: 60.1.35). Ugyanaz, mint a XXXIV. sír 2. melléklet, csak az egyik vége lapított. H.: 10,8 cm.

5. Bronz karika (Lt. sz.: 60.1.34). Hengeres keresztmetszetű. Á.: 3,4 cm.

6. Illatszerez üveg (Lt. sz.: 60.1.38). Vízszintesen kihajló perem töredéke. Zöldes színű. Lgn. m.: 2,4 cm.

7. Agyag füstölőtál peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.31). Bevágott díszítéssel. Szürke színű, narancsvörös festés nyomai. Lgn. m.: 3,8 cm.

8. Agyagurna fedőtöredék (Lt. sz.: 60.1.29). Kvarcos anyagú, sötétszürke színű, barna foltokkal. Lgn. m.: 10 cm.

9. Agyagbögre oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.30). Kvarcos anyagú, világosszürke színű. Lgn. m.: 5,2 cm.

10. Agyagbögre peremes oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.28). Ugyanaz, mint az I. sír 2. melléklet. Kvarcos anyagú, sötétszürke. Lgn. m.: 5 cm.

A sírok anyagán kívül igen sok kerámiatöredék került elő pinceásás közben:

1. Agyagamfora szájtöredéke (Lt. sz.: 60.1.139). Igen vastag falú, egyenesen levágott szája alatt domború bélyeg:

V/MC.C.S..

Narancsvörös. Lgn. m.: 7,5 cm, sz. á.: 14,5 cm, 110 cm mélységben találták.

2. Kalaposfejű vasszeg (Lt. sz.: 60.1.75). Erősen rozsdás és égett. H.: 5,1 cm, fej á.: 1,2 cm, 80–100 cm között volt.

3. Agyagbögpre peremes töredéke (Lt. sz.: 60.1.69). Vízszintes, szélén körbefutó léctaggal ellátott pereme

alatt körbefutó hornyolatokkal. Citromsárga zománc borítja. M.: 3,9 cm.

4. Agyagurna fedőtöredéke (Lt. sz.: 60.1.181). Sötétszürke színű. 2 db. Lgn. m.: 13 cm.

5. Agyagurna fenéktöredéke (Lt. sz.: 60.1.182). Sötétszürke színű. Á.: 8,5 cm.

6. Agyag füstöltál töredéke (Lt. sz.: 60.1.183). Bevágott rovátkák sorával díszítve. Nyers színű, szürke festés nyomaival. Lgn. m.: 4,5 cm.

7. Drag. 37. terra sigillata tál talp és perem töredéke (Lt. sz.: 60.1.184). Fenekének belsejét fogaskarcolt koszorú díszíti. Piros máza fekete égésnyomokkal. 5 db. Lgn. m.: 9,5; 4; 6; 5,6; 3,6 cm.

8. Tál peremtöredék (Lt. sz.: 60.1.143). Ugyanaz, mint a XV. sír 1. melléklet. Sötétvörös mázzal. Lgn. m.: 16 cm.

9. Agyagból készült volutás méceses töredéke (Lt. sz.: 60.1.149). Vörösbarnára festett, égés nyomaival. Lgn. m.: 5,6 cm.

10. Agyag firmaméces (Lt. sz.: 60.1.124). Vállán három dudorral, egy levegőlyukkal. Alján hármass koncentrikus körrel keretelt FAORI bélyegző. Vörösbarnára festett. H.: 9 cm, d. á.: 6 cm, m.: 2,8 cm.

11. Agyagtál töredéke (Lt. sz.: 60.1.173). Ferde pereme befelé dől. Oldalán három létag fut körbe. Lgn. m.: 8,3 cm.

12. Agyagkorsó szájtöredéke, kettőzött léperemmel (Lt. sz.: 60.1.171). Nyers színű. Sz. á.: 7,4 cm, m.: 6 cm.

13. Agyagkorsó kiöntős peremtöredéke, háromosztatú szalagfülle. Nyersszínű. Sz. á.: 5,8 cm, m.: 4,6 cm.

14. Terra sigillata töredék (Lt. sz.: 60.1.126). Az egymást keresztező vonalak metszéspontjait gömbök díszítik. Máza sötétvörös, fényes. Lgn. m.: 2,8 cm.

15. Agyagkorsó fele (Lt. sz.: 60.1.125). Ugyanaz, mint a XXVII. sír 4. sz. melléklet. Barnássárga színű. M.: 17 cm.

16. Agyagedény töredéke (Lt. sz.: 60.1.150). Téglavörös színű, égésnyomokkal. Lgn. m.: 10 cm.

17. Agyagurna vízszintes peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.148). Erősen kvarcos anyagú, szürke színű vörös foltokkal. M.: 4,1 cm.

18. Agyagurna alj (Lt. sz.: 60.1.147). Erősen kvarcos, szürke színű, vörös foltokkal. T. á.: 5 cm.

19. Agyagkorsó talpa, bemélyedő gyűrűvel. Nyers színű. Lgn. m.: 8,6 cm.

20. Agyagkorsó oldaltöredéke (Lt. sz.: 60.1.142). Több darabból ragasztott. Lgn. m.: 12 cm.

21. Agyagbörgé alja (Lt. sz.: 60.1.175). Sötétszürke. T. á.: 5,2 cm.

22. Agyagbörgé (Lt. sz.: 60.1.176) enyhén kihajló, peremes oldaltöredéke. Szürkésbarna. Lgn. h.: 4,7 cm.

23. Horpasztott agyagpohár oldaltöredék (Lt. sz.: 60.1.177). Szürke színű, homok beszórással. Lgn. h.: 5,2 cm.

24. Agyagkorsó háromosztatú szalagfüle (Lt. sz.: 60.1.178). Narancsvörös színű. Lgn. h.: 6,6 cm.

25. Agyagkorsó oldaltöredék (Lt. sz.: 60.1.179). Narancsvörös színű. Lgn. h.: 6 cm.

26. Agyagurna oldaltöredékei (Lt. sz.: 60.1.180). Sötétszürke. 3 db. Lgn. h.: 8,5; 6,5; 7 cm.

27. Agyagkorsó talptöredéke (Lt. sz.: 60.1.144.) Téglavörös. Lgn. h.: 6,6 cm.

28. Agyagkorsó alja (Lt. sz.: 60.1.152). Téglavörös színű. T. á.: 3,7 cm.

29. Agyagurna peremtöredéke (Lt. sz.: 60.1.187). A perem alatt körbefutó hornyolatokkal. Kvarcos anyagú, világosszürke. Lgn. h.: 10 cm.

30. Agyagtál (Lt. sz.: 60.1.128). Lapos fenekéhez kissé kihajló, meredek oldalfal csatlakozik. Rózsaszínű, narancsvörös festés nyomaival. Több darabból ragasztott, hiányos. T. á.: 20 cm, sz. á.: 27,5 cm, m.: 4,2 cm. 82 cm mélyen találták.

31. Kerek vasérme (Lt. sz.: 60.1.130). Erősen rozsdás. Á.: 1,8 cm, vast.: 0,1 cm.

Ezek után térjünk át az egyes csoportok tárgyalására. Majd az egyes csoportok kormeghatározása után azok segítségével kíséreljük meg az ismertetett temetőrész korát is meghatározni.

Urnák. Az urnák közül csupán azokat a típusokat találtuk meg, amelyek a Hámán Kató utcai temetőben előfordultak. Legnagyobb számban a Bónis IV. 2 típusúak léptek fel.⁹ Ilyen volt az I. (1. sz. melléklet), a IV. (1. sz. melléklet), az V. (2. sz. melléklet), a VIII. (1. sz. melléklet), a X. (1. és 2. sz. melléklet), a XI. (1. és 2. sz. melléklet), a XII. (2. sz. melléklet), a XXVII. (1. sz. melléklet), a XIX. (1. sz. melléklet) és a XXXIII. (1. sz. melléklet) sírokban. A Hámán Kató utcai temetőben Nerva és Hadrianus érmei keltezték ennek a típusnak díszítetlen formáit,¹⁰ nálunk a XXVII. sírban Hadrianus pénze.

A másik csoport urnáin, amelyek Bónis IV. 3—4 típusának felelnek meg,¹¹ kivétel nélkül megtaláljuk a fésűs díszítést, sőt a XXX. sír 1. sz. urnáján a hullámvonalat is, három urnánál pedig (XII. sír 1. sz., XXVIII. sír 1. sz., XXX. sír 1. sz. melléklet) a feketére festett perem is feltűnik. Ugyanez a helyzet a Hámán Kató utcai temetőben.¹²

A következő csoport urnái Bónis V. 4 típusával azonosak.¹³ Ezek a III. sír 1. sz., a II. sír 1. sz., a XXII. sír 1. sz., a XXIII. sír 1. sz. és a XXVI. sír 1. sz. urnái. Kivétel nélkül mind díszítetlenek. A Hámán Kató utcai darabokról is hiányzik a fésűlés. A Hámán Kató utcai temetőben Vespasianus és Hadrianus érmei datálják.¹⁴

Urnafedők. Mind Bónis V. 1 b. típusúak¹⁵ (V. sír 5. sz., VIII. sír 4. sz., XXIII. sír 2. sz., XXVI. sír 2. sz., XXVII. sír 7. sz., XXVIII. sír 2. sz., XXXIII. sír 2. sz. mellékletek). Többnyire nem egyezik meg színük és anyaguk az urnákéval.

Börgék, poharak. Temetőnkben a Bónis XVIII. 27 típusú bögrék vannak a legnagyobb számban.¹⁶ Az I. (2. sz.), II. (3. sz.), III. (2. sz.), VI. (3. sz.), XVI. (2. sz.), XXVII. (2. sz.), XVIII. (2. sz.), XXXI. (4. sz.) és a XXXIV. (10. sz. melléklet) sírokban fordul elő. A XXVII. sírban Hadrianus dénárja keltezi. Anyaguk és formájuk megegyezik az urnákéval. Általánosan elterjedt provinciális forma, Schörgendorfer az I. sz. végére és a II. sz. elejére teszi.¹⁷ A Hámán Kató utcai temetőben Domitianus és Nerva pénzével együtt kerültek elő.¹⁸

A bögrék másik nagy csoportja, amely a VII. (1. sz. melléklet), VIII. (2. sz. melléklet) és X. (4. sz. melléklet) sírokból származott, Bónis XVIII. 24 típusával azonos.¹⁹ Ez a típus alig tér el az előzőtől, és korban is megegyezik vele. A Hámán Kató utcai sírokban és Keszthely—Újmajorban otthonosak.²⁰

A III. sír 1. sz. bögréje Bónis XVIII. 12 típusának felel meg, amelyik Pettauban Traianus pénzével került elő.²¹ A XXXIII. sír 3. sz. bögréje Bónis XVIII. 32 típusú.²² A XVI. sírban előfordult 3. sz. bögre Bónis XVIII. 49 típusával azonos.²³ Rokonformáját a Hámán Kató utcai temetőben és Emonában találjuk meg.²⁴

A leggyakrabban előforduló kerámia formához tartozik a XXII. sírből származó 2. sz., vékonyfalú, homokbeszórásos, kis, horpasztott pohár, amelynek kora a II. sz.-ra tehető.²⁵ A szűkebb időhatárt megadja az, hogy

⁹ Bónis É., Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. I. Diss Pann II. 20 (Bp. 1942).

¹⁰ Mócsy A., i. h. 186.

¹¹ Bónis É., i. m.

¹² Mócsy A., i. h.

¹³ Bónis É., i. m.

¹⁴ Mócsy A., i. h.

¹⁵ Bónis É., i. m.

¹⁶ Bónis É., i. m.

¹⁷ Schörgendorfer, A., Die römische Keramik der Ostalpenländer.

I—II. (Brünn—München 1942) 188.

¹⁸ Mócsy A., i. h. 186.

¹⁹ Bónis É., i. m.

²⁰ Mócsy A., i. h. 186.

²¹ Bónis É., i. m.

²² Bónis É., i. m.

²³ Bónis É., i. m.

²⁴ Mócsy A., i. h. 186.

²⁵ Bónis É., i. m. 17.; Sz. Pécsy K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 89;

Kaba M., BpR 16 (1955) 275.

a homokbeszórás divatja a Rajna és a Duna mentén a Flaviusok idején lépett fel²⁶. Poharunkkal teljesen megegyező Faltenbecher a gázgyári fazekastelepen²⁷ és Pettauban került elő.²⁸

Korsók. A temetőnkben előfordult korsók között a VI. (4. sz., 5. sz., 6. sz., 7. sz. mellékletek) és a VII. (3. sz. melléklet) sírban szerepelt kisméretű, lent hasasodó korsó vízszintesen kihajló peremmel és a perem alól kiinduló szalagfüllel az I. és a II. sz.-ra jellemző provinciális forma.²⁹ Analógiáját az intereisai anyagban találjuk meg³⁰.

A korsók másik csoportját a Bónis XXV. 11 típusúak alkották.³¹ A VIII. (3. sz. melléklet), a IX. (2., 3., 4. sz. melléklet), a XVI. (4. sz. melléklet), a XXXI. (3. sz. melléklet), a XXXII. (1. sz., 2. sz. melléklet) sírokból fordultak elő. Hasonló korsók a korai Aranyhegyi-árok temetőjében,³² és a gázgyári fazekastelep II. sz.-i anyagában mutakoztak.³³ Szerepelt a mezőszilasi temetőben, amit az I. sz. végére és a II. sz. elejére kelteznek.³⁴ A Hámán Kató utcai sírokból pedig Domitianus, Hadrianus, Nerva és Vespasianus pénzével együtt kerültek elő.³⁵

A zömök formákkal együtt, de annál kisebb számban jelentkeztek a nyúlabb formájú, Bónis XXIX. 1 típusú korsók.³⁶ Korukat Bónis és Schörgendorfer a II. sz.-ra teszik.³⁷ A III. (5. sz. melléklet), az V. (1. sz., 3. sz. melléklet) és a XVII. (2. sz. melléklet) sírok korsói felelnek meg ennek a típusnak. Velük megegyező formákat látunk a gázgyári fazekastelep első periódusában,³⁸ az Aranyhegyi-árok temetőjében,³⁹ Vetus Salina település anyagában,⁴⁰ a mezőszilasi halomsírokból⁴¹ és a Hámán Kató utcai temetőben, ahol közelebbi időpontját Nerva pénze is megadja.⁴²

A XXVII. sír 4. sz. és a XXI. sír 2. sz. korsójának, továbbá egy szórványként előkerült korsónak (Lt. sz.: 60. 1. 125) mását a gázgyári fazekastelep II. sz.-ra datált anyagában találjuk meg.⁴³ A XXVII. sír 4. sz. korsóját Hadrianus pénze is keltezi.

A korsók másik fajtája, a kiöntős korsók is szerepelnek temetőnkben. Ez a forma az I.—III. sz.-ig terjedő időszakban általánosan kedvelt típus⁴⁴. A VII. sír 2. sz. és a X. sír 5. sz. kiöntős korsói zömökek, kisméretűek, majdnem gömbtestűek. Mindkettő analógiája az Aranyhegyi-árok sírjaiban lehet fel.⁴⁵ A III. sír 6. sz. kiöntős korsója a válla felé kiszélesedő, már megnyúltabb forma. Hasonló típust Aquincumban a katonai raktár mellett feltárt műhelyben látunk. Ez a műhely 100—140-ig működött.⁴⁶

A XXII. sírban talált 3. sz. szürke, kiöntős kanna rokonformája Intercisában a temető anyagában gyakran szerepelt, ahol ez a temetőrész a II. sz. elejétől a III. sz. közepéig terjedt.⁴⁷ Kiöntős kannánk közelebbi időpontját a sírban feltárt Hadrianus érme adja meg.

A XXIV. sír 1. sz. urnának használt, kiöntő nélküli, síma peremű, durva kancsója nyomott testével a II. sz. jellemző darabja, Bónis XXIX. 17 típusával azonos.⁴⁸ Schörgendorfer⁴⁹ a II.—III. sz.-ra keltezi, azonban a

III. sz.-ban már a megnyúlt formája terjed el. Analógiáját Intercisában a II. sz.-i anyagban találjuk meg.⁵⁰

Tálak. A temetőnkben előforduló tálak széles körben elterjedt provinciális formák. Így a XVIII. sír 1. sz. lapos, gömbszelet tányérjához hasonló szerepel a Hámán Kató utcai temetőben⁵¹ és a mezőszilasi császárkori halomsírokból.⁵²

Másik csoportjuk a Drag. 35—36 terra sigillata formát utánozza. Az I. sír 4. sz. és 5. sz. tányérja Drag. 35 mintájára készült. Az egyik párhuzama a Vetus Salina telep anyagában,⁵³ a másiké a mezőszilasi halom-sírokból⁵⁴ és Intercisában⁵⁵ fordul elő. Drag. 36 formát utánozza a XV. sír 1. sz. tányérja, továbbá egy szórványként előkerült tál (Lt. sz.: 60. 1. 143). Mindkettő peremét barbotinos szőlőfürt és háromágú levél díszíti. Analógiájuk Aquincumban lehet fel.⁵⁶ Ilyen terra sigillata utánzatok készítése az I.—II. sz. fordulójának divatja.⁵⁷

Elterjedt provinciális forma a laposaljú és meredekfalú tálak csoportja is. Tálunk (Lt. sz.: 60. 1. 128) párhuzamát a Hámán Kató utcai sírokból találjuk.⁵⁸ Szórványként kerültek elő füstölőtálak töredékei is (60. 1. 183 és 31), amelyek azonban kormeghatározásra nem alkalmasak.⁵⁹

Terra sigillaták. Jellemző a terra sigillaták hiánya. Az a kevés is, ami van, szórványként szerepel. A töredékes Drag. 27 csészénk (Lt. sz.: 60. 1. 27) mását Aquincumban találjuk, amely az I. sz. második felére és a II. sz. elejére keltezett délgalliai áru.⁶⁰ A Drag. 32 terra sigillata töredékünk intereisai párhuzamát az Antoninusok idejére keltezték.⁶¹

Mécsesek. A mécsesek közül a volutás és a firmamécsesek vannak képviselve temetőnkben. A volutások mind kivétel nélkül Iványi I. típusúak, amely az I. és II. sz.-ra jellemző forma.⁶² Ez a típus fordul elő a I. (6. sz. melléklet), II. (1. sz. melléklet) és a X. (3. sz. melléklet) sírokból, valamint ehhez a csoporthoz sorolható egy szórvány darabunk (Lt. sz.: 60. 1. 149) is.

A firmamécsesek egy kivételével (XVI. sír 8. sz. melléklet) mind az Iványi XVII. típusba tartoznak. Ezek a firmamécsesek az I. sz. végén lépnek fel, és egészen a IV. sz. közepéig virágoztak.⁶³ A XVI. sír 8. sz. mécsese alján FORTIS bélyeggel átmenetet mutat a zárt és a nyitott diszkuszú firmamécsesek csoportja között. Ez a típus az I. és a II. sz. fordulójára jellemző.⁶⁴ Párhuzamait Szombathelyen, Pettuban,⁶⁵ továbbá Vindonissában⁶⁶ találjuk meg.

A XVI. sírban együtt fordul elő a nyitott diszkuszú mécses az átmeneti típusal.

Üvegek. Szinte elmaradhatatlan sírmellékletek az illatszeres üvegek. Azonban nálunk keltezésre nem alkalmazhatók, mert formájuk az idők folyamán nem változott.⁶⁷ A temetőnkben előfordult típusok keleten a II. sz. közepétől a III. sz. végéig tartó temetőkben ismertek.⁶⁸

A VI. sír üvegurnás temetkezése valószínűleg aquileiai eredetű. Pannóniában Keszthelyen, Győrött, Iváncs⁶⁹ és Szombathelyen⁷⁰ az I. sz. végére és a II. sz. elejére keltezett temetőkben tűnnek fel.

²⁶ Intercisa. II. AH 34 (Bp. 1957) 47.

²⁷ Kuzsinszky B., BpR 11 (1932) 346, 354, 2. kép.

²⁸ Schörgendorfer, A., i. m. 262.

²⁹ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 44, 83. kép, XVII. t. 14.

³⁰ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 20.

³¹ Bónis É., i. m.

³² Alföldi A.—Nagy L.—László Gy., Bp. Tört. II (Bp. 1942) LXVII. t. 1.

³³ Kuzsinszky B., i. h. 346, 1. kép.

³⁴ Kiss Á., Arch. Ért. 84 (1957) VI. t. 4.

³⁵ Mócsy Á., i. h. 186.

³⁶ Bónis É., i. m.

³⁷ Bónis É., i. m. 27.; Schörgendorfer, A., i. m.

³⁸ Póczy K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 105., 8. 4. kép.

³⁹ Alföldi A.—Nagy L.—László Gy., i. m. LXVII. t. 1.

⁴⁰ Barkóczi L.—Bónis É., Acta Arch. Hung. 4 (1954) 27., 11. kép, LVI. t. 9.

⁴¹ Kiss Á., i. h. III. t. 1.

⁴² Mócsy Á., i. h. 186.

⁴³ Kuzsinszky B., i. h. 346, 1. kép.

⁴⁴ Schörgendorfer, A., i. m. 464.

⁴⁵ Alföldi A.—Nagy L.—László Gy., i. m. LXVII. t. 1.

⁴⁶ Póczy K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) VI. t. 14, 15.

⁴⁷ Intercisa. II. AH 34 (Bp. 1957) 71., 44. kép 87., XIII. t. 11.

⁴⁸ Bónis É., i. m.

⁴⁹ Schörgendorfer A., i. m. 522, 162. típus.

⁵⁰ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 52., 44. kép 85 a., XIII. t. 12.

⁵¹ Mócsy Á., i. h. 9. és 11. kép.

⁵² Kiss Á., i. h. 2. kép, VII. t. 1.

⁵³ Barkóczi L.—Bónis É., i. h. 27., 30. kép, LVII. t. 8.

⁵⁴ Kiss Á., i. h. 1. kép, VI. t. 2. Leőhelyeiket felsorolja Pannóniában.

⁵⁵ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 56, 38. kép 4.

⁵⁶ Póczy K., Arch. Ért. 79 (1952) 102., XXII. t. 10.

⁵⁷ Póczy K., Arch. Ért. 79 (1952) 102.

⁵⁸ Mócsy Á., i. h. 12. kép.

⁵⁹ Bónis É., i. m. 24.

⁶⁰ Póczy K., Arch. Ért. 79 (1952) 102., 1. kép 6.

⁶¹ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 109., XII. t. 9.

⁶² Iványi D., Die pannonischen Lampen. DissPann II. 2 (Bp. 1935).

⁶³ Iványi D., i. m.

⁶⁴ Iványi D., i. m.

⁶⁵ Iványi D., i. m.

⁶⁶ Loeschke, S., Lampen aus Vindinissa. (Zürich 1919) III. t. 859.

⁶⁷ Kaba M., BpR 18 (1958).

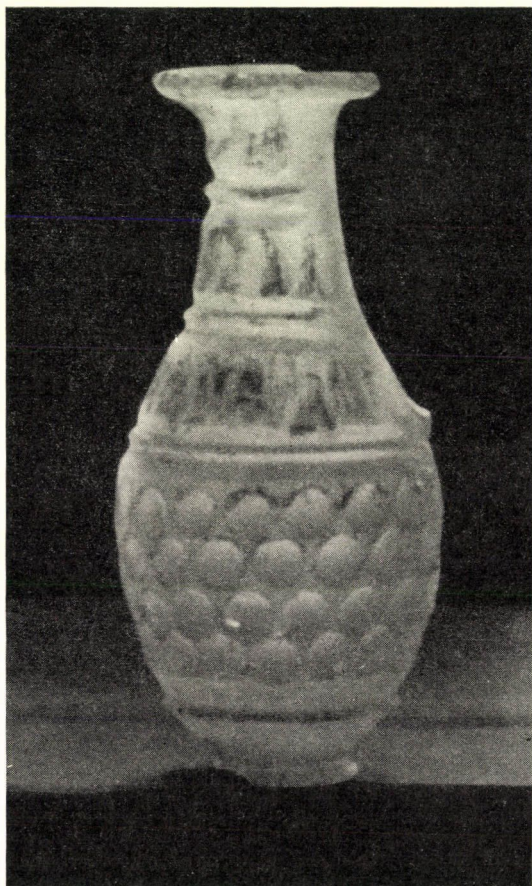
⁶⁸ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 144.

⁶⁹ Bónis É., FA 9 (1957) 73.

⁷⁰ Mócsy Á., i. h. 4. kép.

Üvegpalackunkkal azonos forma fordul elő az ivánci⁷¹ és a mezőszilasi halomsírokban,⁷² Brigetióban,⁷³ továbbá Aquincumban.⁷⁴ Koruk az I. sz. végére, de főleg a II. sz. elejére tehető.⁷⁵ Az üvegekre is áll az a megállapítás, hogy a koraiak kisméretűek és zömökebbek, mint a későbbiek.⁷⁶ Valószínű, hogy palackunk aquileiai eredetű.

A XXVII. sír 6. sz. üvegje analógia nélkül áll. A sírban előfordult Hadrianus érme keltezi.

4. kép. Szombathely, Rumi úti temető. XXVII. sír
ис. 14. Сомбатхей, кладбище на ул. Руми. Могила XXVII
Fig. 14. Szombathely. Cimetière de la rue Rumi. Tombe
N° XXVII

Borostyánfaragványok. Temetőnk borostyánfaragványai a VI. sír üvegurnájából származnak. A síma, díszítetlen gyűrű (VI. sír 9. sz. melléklet) egy a Nemzeti Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű gyűrűvel, továbbá egy II. sz.-i aquileiai példánnyal egyezik meg.⁷⁷ A másik gyűrű előlapján levő női mellkép frizurája (VI. sír 10. sz. melléklet) Domitia császárnő hajviseletéhez hasonlít.⁷⁸ Kora a császárnő idejére, esetleg a II. sz. elejére tehető. A borostyángyűrűk előlapján igen gyakori az állatábrázolás, közöttük a kutya ábrázolás is. Gyűrűnk (VI. sír 11. sz. melléklet) párhuzamait Aquileiában és Sopronban az I. sz. végére és a II. sz. elejére keltezett Csengery utcai darabban találjuk meg.⁷⁹ Borostyánmaszkunk

(VI. sír 12. sz. melléklet) korát analógia hiányában a temető többi darabja keltezi.

A borostyánkő ékszerek divatja nálunk Aquileia hatását mutatja.

A csonttűk továbbá a bronztűk és egyéb fémek nem korhatározók. A XXVII. sír 8. sz. tükörje egy aquileiai darabbal azonos,⁸⁰ korát a sír Hadrianus érme adja meg.

Ritus. A sírok rendszertelenül átlag 60 cm mélyen feküdtek a szürke agyagos rétegben, a sárga agyagos föld felett. A hamvakat tartalmazó urnákat mellékletükkel vagy anélkül a pusztára földbe helyezték, vagy pedig minden oldalról téglákkal határolták. A tizenkilenc urnasír (I, IV, VIII, IX, X, XI, XII, XVI, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXIII) között három kör alakú volt (X, XVI, XXVII.). A nyolc téglákkal határolt sír (II, III, V, VI, VII, XVII, XVIII, XXIII) közül kettőben nem volt urna, szórthamvas volt (II, XVIII).

Kőösszuariumunk (XIV), hamvak és mellékletek nélküli volt. A XXXII. sír is urna és hamvak nélkül csupán egy faragott, hasáb alakú kőből és két korszólt állt.

Az égetéses temetkezés mellett négy csontvázás sír is előkerült. Egy kivételével — amelyik (XV.) mellett egy terra sigillatát utánzó tál volt — melléklet nélküli. Tájékozásuk nem egyirányú, a XIII. és XIX. sír É—D, a XV. D—É és a XX. sír K—Ny irányban feküdt. A XIII. és a XX. sír csontváza 95 cm mélyen csatári kőlapok alatt volt (a kőlapokból álló rész 200 × 100 cm volt). A XX. sír csontvázának medencéje alatt egy égett csontokat tartalmazó urna töredéke állt, amit valószínűleg a csontvázás temetkezésnél romboltak szét. A 136 cm mélyen levő XIX. sír csontvázát viszont a föléje temetett XVII. és XVIII. téglasírok tehettkék tönkre. Ugyanakkor a XV. sír csontváza egy szintben volt a lábánál talált urnasírral (XVI). Ugyanezt látjuk a Bécsi úti korarómai temetőben is.⁸¹ Vagyis, a csontvázás temetkezés egyidőben fordul elő az égetéses temetkezéssel.

A mindig nagy számban előforduló vasszegek és ék szerepének magyarázatát megadja a VI. sír 14. sz. vasékje, amely a sírt határoló téglák kitámasztására szolgált.

54 cm mélységben megtaláltuk a temető járószintjét is, a 12 cm vastag sóder réteget.

A kiásott pince északi falával párhuzamosan, attól 50 cm-re, 80 cm mélyen K—Ny irányú fal húzódtott, amely nyugati végénél sarkot alkotva észak felé leágazott. A rendszertelenül rakott fal csatári kőlapokból állt. H.: 370 cm, sz.: 50 cm, m.: 30 cm. Rendeltetése bizonytalan.

A temető kora. A sírok anyaga egységes, széles körben elterjedt provinciális típusok jellemzik. Formájukból, anyagukból, előfordulásukból helyi műhelyekre nem utalhatunk, pedig nyilvánvaló, hogy a házi kerámiát helyben készítették. Bizonyítékunk is van arra, hogy kerámiát és mécseseket gyártottak Savariában. A Petőfi Sándor utcában fazekaskemencéket, a Járdányi Paulovics Romkertben kemencéket, mécsnegatívokat, edényeket találunk.

Temetőnkben feltűnően kevés pénz került elő. Az egyetlen keltezéshez felhasználható érme Hadrianus ezüst dénárja, amely 119—122 közé tehető. Ezenkívül egy másodlagosan felhasznált Claudius középbronz szerepelhet postquemként. A leletgyűjtés többi darabja, főleg a kerámia, az I. sz. végének és a II. sz. elejének jellemző anyaga. Analógiájuk az I.—II. sz. fordulójára, legfeljebb a II. sz. elejére keltezett temetőkben, leletekben fordulnak elő. Vagyis temetőnk az I. sz. végére és a II. sz. elejére tehető.

⁷¹ Bónis É., FA 9 (1957) 71. Felsorolja a pannóniai lelőhelyeket is. 74, 43. j.

⁷² Kiss Á., i. h. 41.

⁷³ Paulovics I., LA II (1941) XXI. t. 12.

⁷⁴ Kaba M., BpR 18 (1958) 430—438.

⁷⁵ Intercisa II. AH 34 (Bp. 1957) 148.; Morin-Jean, La verrerie en Gaule sous l'empire romain (Paris 1913).

⁷⁶ Kaba M., i. h.

⁷⁷ Sprinze E., FA 9 (1957) 101., 21. kép; Brusin, G., Gli Scavi di Aquileia. (Udine 1934) 128., 2. kép.

⁷⁸ Bernhardt, M., Handbuch zur Münzkunde der röm. Kaiserzeit. (Halle 1926) VII. t. 5.

⁷⁹ Sprinze E., i. h. 109.

⁸⁰ Brusin, G., i. m. 119., 8. kép.

⁸¹ Bónis É., A Bécsi úti korarómai temető agyagedényei. Anth I (1947) 43—48.

Az előkerült kerámiának főleg Pannónia nyugati és déli területével van kapcsolata. Szoros szálak kötötték össze Savariát Aquileiával, amit az üvegáruk és a borostyánfaragványok bizonyítanak. Nyugati importnak csupán egy terra sigillata eszéje látszik. A sírokban előfordult mellékletek nem tükrözik a helyi őslakosság ízlését, a provinciális formák erősen romanizált típusok.

Leletmentésünk anyaga szervesen beletartozik a Rumi út mentén elnyúló korarómai temetőbe. Ez a város déli részén fekvő temető nagy kiterjedésű volt. A Rumi út mentén fekvő rész összefüggött az ún. Eisinger gödör-

ben talált temetőrésszel, ahol szintén nagy számban kerültek elő korai hamvasztásos urna és téglasírok, sőt sírokhoz tartozva sírkövek is, így pl. Q. Valerius Restutus II. sz.-ra keltezett sírköve.⁸²

A Hámán Kató utca és a Kertész utca környékén elterülő temető kora, a sírok rítusa és anyaga is meg-egyezik a Rumi úti temetővel. Viszont a város nyugati részén az ún. szőlődombokon és a keleti részén, a régi Szent-Mártonban már a későbbi temetők húzódnak, amelyekben téglakoporsós csontvázas sírok és szarkofágok kerültek elő.

P. Buócz Terézia

МОГИЛЫ РАННЕЙ РИМСКОЙ ЭПОХИ НА УЛ. РУМИ В Г. СОМБАТХЕЕ

Резюме

Савария (латинское название г. Сомбатхее) была окружена со всех сторон кладбищами. В статье описывается часть кладбища, находящегося к югу от города, под №№ 72—74 ул. Руми, по всей вероятности вдоль бывшей итальянской дороги, и находки, раскрытые в ней в апреле 1959 г.

Найденный материал носит провинциальный характер I—II вв. Аналогичный материал был найден в клад-

бище на ул. Хаман Като. Обнаруживаются и следы южного и западного импорта.

Для точной датировки кладбища может служить лишь одна медаль Адриана 119—122 годов.

Материал кладбища не позволяет делать выводов относительно местного населения или местных керамических мастерских.

Т. П. Буоц

FRÜHRÖMISCHE GRÄBER IN SZOMBATHELY, RUMI-STRASSE

Auszug

Savaria war von vier großen Gräberfeldern umgeben. Die südlich und nördlich der Stadt gelegenen sind frühzeitig, die im Osten und Westen gelegenen stammen eher aus späteren Zeiten. Das aus diesen stammende Material, wie auch die übrigen savarienser Funde, sind kaum bekannt: einzig die Gräber aus der Hámán Kató-Straße wurden publiziert.

Das südliche Gräberfeld, das wahrscheinlich am italischen Weg gelegen war, war das größte und wurde auch zu späteren Zeiten benutzt. Die Studie publiziert die Funde aus einem Teil dieses Gräberfeldes (Rumi-Straße 72—74), wo im April 1959 eine Rettungsgrabung ausgeführt worden ist.

Die Gräber lagen ungeordnet, durchschnittlich in 60 cm Tiefe. Mit Ziegeln umgeben und freistehende Urnengräber erschienen hier gleichwohl. Auch kamen mit diesen gleichaltrige Skelettgräber zum Vorschein, die annehmbarer Weise solche von Eingeborenen waren.

Die Gefäße weisen die charakteristischen Typen der Provinzialkeramik aus dem 1—2. Jh. auf, ihre Analogien sind uns vor allem aus dem Gräberfeld in der Hámán Kató-Straße bekannt. Import aus dem Süden und Westen, wie auch aus diesen Richtungen stammende Einflüsse erscheinen im Material des Gräberfeldes. Die Urnen sind mit denen, die aus Westpannonien stammen,

verwandt. Die Glaswaren, besonders aber die Glasurnenbestattungen und die Bernsteinschnitzereien zeigen die von Aquileia ausgeübte Wirkung, die Volutenläuchter weisen auf italische Verbindungen hin. Das Fehlen der Sigillaten muß auffallen. Die dennoch vorhandenen Stücke stammen aus Südgalien.

Zur Datierung steht nur eine Hadrian-Münze (zwischen 119—122) zur Verfügung.

Aus dem Material des Gräberfeldes kann man hinsichtlich der lokalen Ureinwohnerschaft keine Schlüsse ziehen. Auch weisen die Eigentümlichkeiten der Gefäße auf keine lokale Werkstatt hin, obwohl es am wahrscheinlichsten anzunehmen wäre, daß der Großteil der Keramik örtlicher Herkunft ist. Diesbezüglich haben wir aus anderen Teilen von Savaria auch Angaben. Die in der Petőfi-Gasse und im Járdányi Paulovics Ruinenfeld zutage gekommenen Töpferöfen, Leuchternegative und Gefäße beweisen die örtliche Herstellung der Keramik.

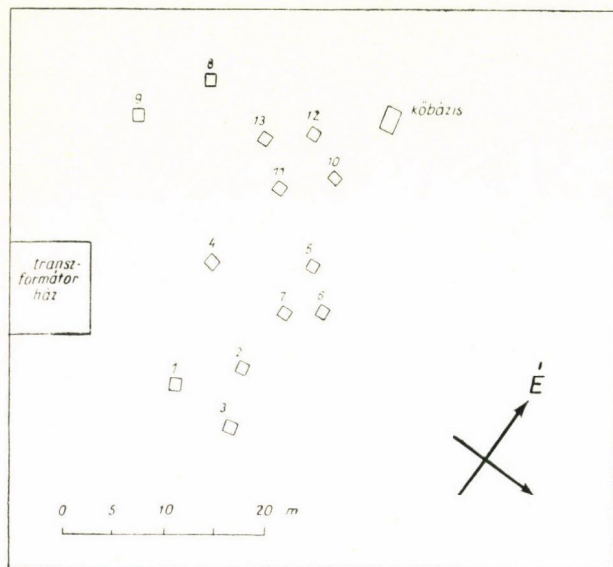
Das aus der Rettungsgrabung stammende Material ist ein organischer Bestandteil des Gräberfeldes in der Rumi-Straße, das mit jenem in der Hámán Kató-Straße zugleich benutzt wurde, wogegen die im Westen und Osten der Stadt gelegenen Gräberfelder zu späteren Zeitpunkten in Gebrauch standen.

T. P. Buócz

⁸² Kárpáti K., VREJ 23—24 (1897); Ua. Arch. Ért. 13 (1893) 445—446; Ua. VREJ 19—20 (1892) 58—59.

GYŐR-NÁDORVÁROSI KORA-CSÁSZÁRKORI SÍROK

1960 nyarán Győr-Nádorvárosban a Tánács Mihály utcánál lakóházak építését kezdték meg. Az építkezést megelőző földmunkák alkalmával előkerült régészeti leletekből arra lehetett következtetni, hogy egy kora-császárkori temető terül el az építkezés helyén. Ezt a feltevélezt az 1960. év augusztus-szeptemberében a helyszínen végzett ásatás igazolta,¹ mely alkalommal több kora-császárkori sírt sikerült megmentenünk.² Mivel az előkerült sírok leletanyaga — úgy gondoljuk — több vonatkozásban hozzájárulhat Arrabona és környékének II. sz.-i történetéhez, az alábbiakban ismertetjük az ásatás eredményeit.

1. kép. A Győr-nádorvárosi ásatás helyszínrajza

Рис. 1. План раскопок в Дьёр-Надорвароше

Fig. 1. Relevé de plan des fouilles de Győr-Nádorváros

A terület, ahol az ásatást folytattuk, az éghajlat és a hosszú időre visszanyúló földművelés következtében erősen lekopott, ezért a sírok a felszín alatt már 50—60 cm-re jelentkeztek. Ennek tulajdonítható, hogy a leletanyag nagy része töredékes állapotban került elő. A feltárás során 14 sírt mentettünk meg, de az elmúlt években a területen folyó építkezések alkalmával már több sírt elpusztítottak, így a leletmentés alatt a temető teljes feltárására nem törekedtünk és a körülmények miatt nem is törekedhettünk.

A sírok leírása és leletanyaga:³

1. *sír.* Szórthamvas temetkezés. A sír hossza (továbbiakban: h.) 65 cm, szélessége (továbbiakban: sz.) 44 cm, mélység (továbbiakban: m.) 54 cm. A sír nagyjában négy-szögletes formájú.

Leletek: 1. Világos színű, jóliszapolt egyfülű korsó ívesen hajló nyakkal, megvastagított szájrperemmel és talpgyűrűvel. Magasság (továbbiakban: M.) 212 mm, Szájátmérő: (továbbiakban Sz. á.) 48 mm, Talpátmérő: (továbbiakban T. á.) 60 mm.

2. Finoman iszapolt feketés-szürke kétfülű csésze barbotin díszítéssel. M.: 63 mm, Sz. á.: 80 mm, T. á.: 89 mm. (3. kép 1, 6. kép 1).

3. Világos színű, jóliszapolt fazék piros festés nyomai-val, enyhén kihajló szájrperemmel, gyűrűs talppal. M.: 119 mm, Sz. á.: 98 mm, T. á.: 52 mm. (4. kép 2, 6. kép 12).

4. Rosszuliszapolt szürke bögre, enyhén kihajló szájrperemmel. M.: 86 mm, Sz. á.: 67 mm, Fenék átmérő: (továbbiakban: F. á.) 33 mm (7. kép 15).

2. *sír.* Hamvasztásos sír. A sír kiterjedése nem meghatározható, m.: 46 cm.

Leletek: 1. Jóliszapolt piros szemecsesfestésű bögre száj és oldal töredéke. Sz. á.: 63 mm.

2. Jóliszapolt világos egyfülű korsó megvastagított szájrperemmel és talpgyűrűvel. M.: 190 mm, Sz. á.: 55 mm, T. á.: 67 mm. (6. kép 11).

3. Finoman iszapolt szürkés-fekete csésze barbotin díszítéssel. M.: 52 mm, Sz. á.: 90 mm, T. á.: 37 mm. 3. kép 3, 6. kép 3).

A sírban összeégett formátlan bronztöredékek.

3. *sír.* Csontvázas sír. H.: 70 cm, sz.: 38 cm, m.: 62 cm, tájolás nagyjából Ny-K-i irányú. Csecsemő sírja.

Leletek: 1. Világos, jól iszapolt korsó száj és fül töredéke. Sz. á.: 49 mm (7. kép 21).

2. Tál fenék és oldaltöredéke. F. á.: 75 mm.

3. Bronz tükör maradványai.

4. Vaskés töredéke markolatnyúlvánnyal. H.: 100 mm. (7. kép 22).

5. Szürke, rosszuliszapolt fazék. M.: 113 mm, Sz. á.: 102 mm, T. á.: 50 mm. (7. kép 14).

4. *sír.* Szórthamvas temetkezés. Sírh.: 87 cm, sz.: 65 cm, m.: 50 cm.

Leletek: 1. Érem. Felismerhetetlen, kopott közép-bronz.

2. Durvaiszapolású bögre. M.: 80 mm, Sz. á.: 65 mm, T. á.: 35 mm. (7. kép 16).

3. Finoman iszapolt szürkés-fekete kétfülű csésze barbotin díszítéssel. M.: 61 mm, Sz. á.: 82 mm, T. á.: 31 mm. (3. kép 2, 6. kép 2).

4. Volutás mécses discusán domborművel (két fáklya között oltár.) H.: 89 mm. (3. kép 14).

5. Borostyán tégely, esztergált, domborműves. A domborművön két szárnyas Ámor szőlőfürtöt tart, fölötük virágfüzér. M.: 33 mm. (4. kép 6, 7. kép 18—18/a — b).

6. Vasszeg. H.: 112 mm.

7. Bronztöredékek. (karperec?)

5. *sír.* A sír igen magasan fekiúdt, feltja nem rajzolódott ki. Mélység: 33 cm. Szórthamvas temetkezés.

Leletek: 1. Kétfülű zöldmázas korsó finom ívelésű füllel és talppal, vízszintesen tagolt hasi résszel. M.: 222 mm, Sz. á.: 55 mm, T. á.: 47 mm. (5. kép 3, 6. kép 5).

2. Zöldmázas nyeles serpenyő. Erősen töredékes, kiegészített. Nyelén domborműves ábrázolások, lapos fenéken koncentrikus körök. M.: 63 mm, a serpenyő hossza a nyéllal együtt 210 mm. (5. kép 4, 6. kép 6).

3. Zöldes-fehér, gömbölyűtestű, kétfülű üvegedény rövid nyakkal, kihajló szájrperemmel. M.: 75 mm, Sz. á.: 35 mm. (3. kép 10, 7. kép 8).

4. Üvegedény hengeres nyaktöredéke kihajló szájrperemmel. Sz. á.: 44 mm.

5. Üvegbalsamarium töredéke.

6. Terra sigillata. Drag. 27 típus. Fenékén CETI mesterjeggyel. M.: 34 mm, Sz. á.: 95 mm, T. á.: 38 mm, (4. kép 5, 7. kép 23).

7. Vasszeg töredéke.

8. Bronztöredék. (fibula?)

9. Világos színű, jóliszapolt korsó oldal és fültöredéke.

10. Formátlan üvegmaradványok.

6. *sír.* Szórthamvas temetkezés. Sírh.: 80 cm, m.: 60 cm.

Leletek: 1. Bronztükör töredékes, több darabban. Átm.: 145 mm. (III. t. 2.)

¹ Ezúton köszönöm meg a Győr Városi Tanácsnak és a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatalnak a győri Xántus János Múzeumnak nyújtott támogatást.

² Mithay Sándornak köszönöm az ásatás folyamán nyújtott segítségét és értékes tanácsait.

³ A leletanyag még nem leltározott. 1961-ben kerül leltározásra a győri Xántus János Múzeumban.

2. Zöldes-fehér üvegbalsamarium. M.: 91 mm.
3. Ua. M.: 103 mm. (7. kép 2).
4. Ua. M.: 116 mm. (7. kép 5).
5. Világos színű, jóliszapolt egyfülű korsó márványozott festés nyomaival. A korsó hasábos testű, rövid nyakkal, vastag szájpereccel. M.: 200 mm, Sz. á.: 55 mm, T. á.: 75 mm. (6. kép 13).
6. Zöldes-fehér üvegedény hengeres nyaktörredéke kihajló szájpereccel. Sz. á.: 35 mm.
7. Fehéres színű, gömbölyű testű üvegesésze kis nyakkal, ívesen kihajló szájpereccel. M.: 63 mm, Sz. á.: 57 mm, (3. kép 9, 7. kép 7).
8. Világos, jóliszapolt tál törredéke.
9. Szürke, rosszul iszapolt fazék kihajló szájpereccel oldaltörredéke.
7. *sír.* Hamvasztásos sír. Sírfolt elmosódott. M.: 52 cm.

Leletek: 1. Korsó törredéke, vékonyfalú, piros festés nyomaival. Oldalán tüzdelt díszítés.

2. Kisebb korsó törredékei.
3. Piros festésű tál, peremén barbotin díszítéssel. Drag. 35 formájú terra sigillatát utánoz. M.: 64 mm, Sz. á.: 127 mm, T. á.: 82 mm. (3. kép 7, 6. kép 8—8/a).
4. Márványozott festésű tál kissé behúzott peremmel, kívül körbefutó bemélyítéssel. M.: 78 mm, Sz. á.: 197 mm, T. á.: 79 mm. (7. kép 13).
5. Tál piros festés nyomaival. M.: 42 mm, Sz. á.: 212 mm, T. á.: 85 mm. (4. kép 1, 7. kép 10).
8. *sír.* Urnasír.

Leletek: 1. Szürkésbarna, rosszuliszapolt, ferdén kihajló peremű urna. (2. kép.) M.: 295 mm, Sz. á.: 190 mm, F. á.: 80 mm.

2. Volutás méceses. Elmosódott domborművel. H.: 89 mm. (3. kép 11).

3. Márványozott festésű, kissé behúzottperemű tál, kívül körbefutó bemélyítéssel. M.: 68 mm, Sz. á.: 178 mm, T. á.: 79 mm.

4. Szürke fedő törredékei.

Az urnában baromfi csontok voltak.

9. *sír.* Bolygatott szórthamvas sír. M.: 55 cm.

Leletek: 1. Fehér színű, vékonyfalú, gömbölyűtestű üvegedény, rövid nyakkal, ívesen kihajló szájpereccel. M.: 54 mm, Sz. á.: 55 mm.

2. Világosszínű jóliszapolt fazék fenék és oldaltörredéke, oldalán sávos piros festés nyomaival. T. á.: 50 mm.

10. *sír.* Szórthamvas temetkezés. Sírh.: 185 cm, sz.: 45 cm, m.: 65 cm, Nagyjából négyszögletes formájú, Ny—K-i tájolású.

Leletek: 1. Érem felismerhetetlen.

2. Vaskard pengétörredékei, nagyon rossz állapotban.

3. Ládika bronzvereteinek törredékei.

4. Felismerhetetlen apró vastörredékek.

11. *sír.* Szórthamvas temetkezés. A sírh.: 70 cm, sz.: 45 cm, m.: 55 cm. A leletek feletti földréteg, valamint a sírgödör oldala agyaggal kitapasztva.

Leletek: 1. Zöldes-fehér üvegbalsamarium. M.: 117 mm. (7. kép 4).

2. Ua. M.: 115 mm. (7. kép 3).

3. Szürke, rosszuliszapolt fazék ferdén kihajló szájpereccel. M.: 135 mm, Sz. á.: 109 mm, T. á.: 52 mm. (7. kép 17).

4. Szürke fazék fenék és oldaltörredéke. T. á.: 50 mm.

12. *sír.* Szórthamvas temetkezés. A sírfolt elmosódott, bolygatott. Mélység: 60 cm.

Leletek: 1. Jóliszapolt, világos színű, nagyalakú korsó szája és nyak törredéke. Sz. á.: 61 mm. (7. kép 20).

13. *sír.* Szórthamvas temetkezés. A sírh.: 80 cm, sz.: 43 cm, m.: 65 cm. A sír alja és oldala vékonyan agyaggal kitapasztva.

Leletek: 1. Szürke, rosszuliszapolt fazék fenéktörredéke. T. á.: 40 mm.

2. Vasszegek törredékei.

3. Felismerhetetlen bronzörredékek.

14. *sír.* Szórthamvas temetkezés. A sírfolt elmosódott. 54 cm mélységben.

Leletek: 1. Világos színű, jóliszapolt egyfülű korsó törredéke (V. t. 11). (7. kép 11).

2. kép. Győr—Nádorváros. 8. sír urnája

Рис. 2. Дьёр—Надорварош. Урна из могилы 8.

Fig. 2. Győr—Nádorváros. Urne livrée par la tombe N° 8

2. Barnás festésű tál. Sz. á.: 152 mm, T. á.: 40 mm. (4. kép 4).

3. Szürke, rosszuliszapolt fazék fenéktörredéke. T. á.: 52 mm.

Az építkezés folyamán az építkező vállalat a győri múzeumba vitt néhány római kori leletet ásatásunk területéről. A munkások elbeszélése szerint az épülő transzformátorház alapozásánál kerültek felszínre. A leletek minden bizonnyal temetőnkhez tartoztak, s földmunka alkalmával feldúlt sírokból kerülhettek elő. Mivel már utólagosan sírok szerint szétválasztani nem lehetett, szórványként kezeltük a leleteket, melyek valószínűen két-három sír mellékletei voltak.

Szórvány leletek:

1. Világos színű, jóliszapolt egyfülű korsó megvastagított szájpereccel és talpgyűrűvel. M.: 218 mm, Sz. á.: 47 mm, T. á.: 65 mm. (6. kép 10).

2. Ua. M.: 226 mm, Sz. á.: 50 mm, T. á.: 64 mm.

3. Barnás színű, rosszuliszapolt fedő. Átm.: 136 mm (4. kép 8).

4. Piros festésű tál, peremén barbotin díszítéssel, Drag. 35 formájú terra sigillatát utánoz. M.: 45 mm, Sz. á.: 135 mm, T. á.: 55 mm (3. kép 6, 6. kép 9—9/a).

5. Jóliszapolt, vékonyfalú fekete bögre. Oldalán körbefutó több sávos tüzdelt díszítéssel. M.: 68 mm, Sz. á.: 60 mm, T. á.: 26 mm. (3. kép 4, 6. kép 4).

6. Terra sigillata, Drag 27 típus; fenekén CETI mesterjeggyel. M.: 38 mm, Sz. á.: 101 mm, T. á.: 34 mm. (4. kép 3).

7. Terra sigillata, Drag 37 típus. Oldalán domborműves díszítéssel. M.: 87 mm, Sz. á.: 185 mm, T. á.: 82 mm. (3. kép 5, 6. kép 7).

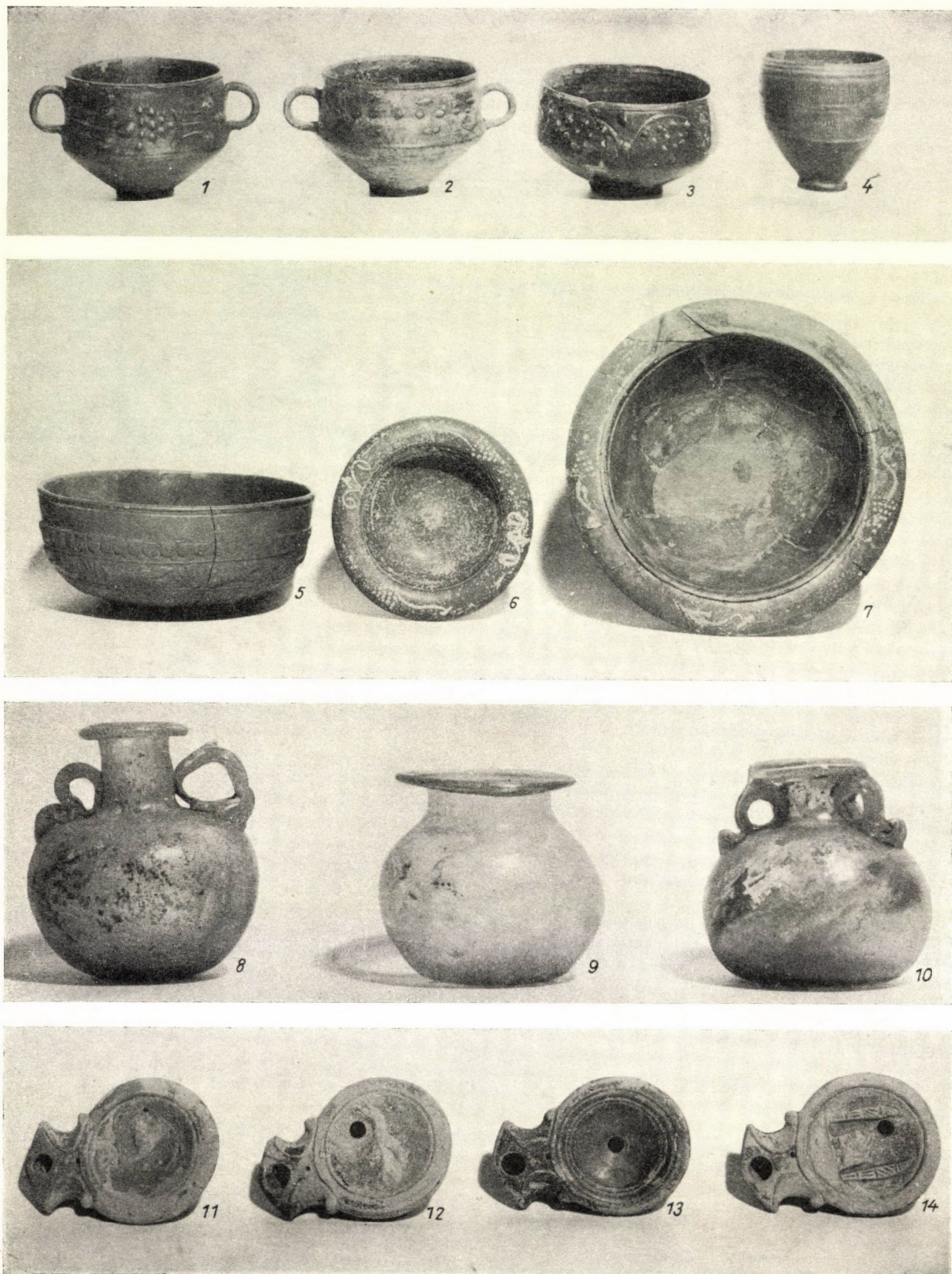
8. Kékes-zöld, gömbtestű, kétfülű üvegedény rövid nyakkal, szélesen kihajló szájpereccel. M.: 81 mm, Sz. á.: 36 mm. (3. kép 8, 7. kép 6).

9. Zöldszínű, gömbölyűtestű, hosszú hengeresnyakú üvegedény. M.: 140 mm, Sz. á.: 38 mm.

10. Volutás méceses, piros festésű. H.: 89 mm. (3. kép 13).

11. Volutás méceses, piros festés nyomaival, discussán dombormű (kutya nyállal). H.: 89 mm. (3. kép 12).

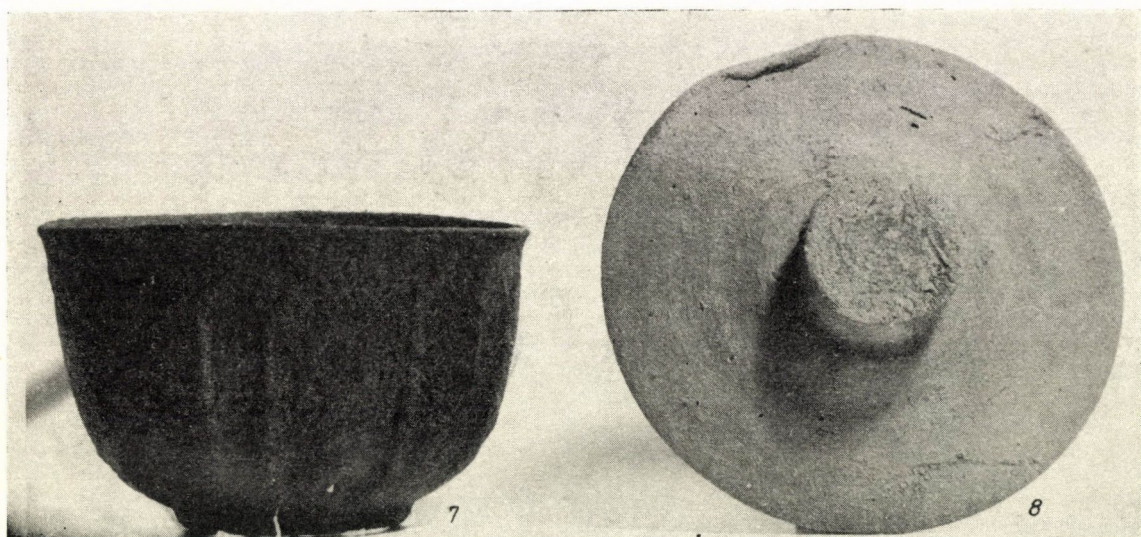
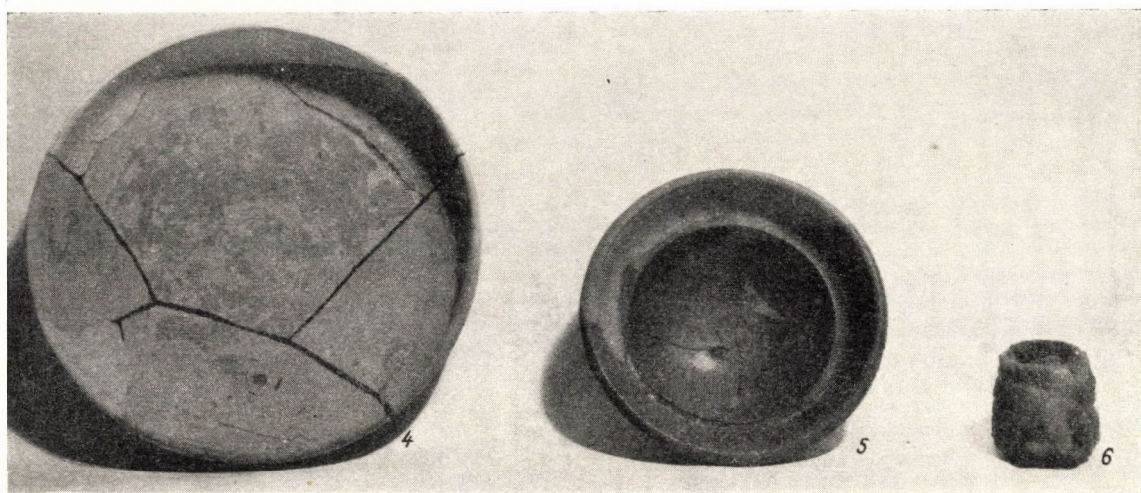
12. Bronzedény törredéke. Csavart fogantyúval és a fogantyú két levélalakú akasztójával, melyek az edény két oldalán a peremhez voltak forrasztva. M.: 86 mm, Sz. á.: 126 mm. (4. kép 7, 7. kép 9).

3. kép. A Győr-nádorvárosi sírok leletei. 1. 1. sír. — 3. 2. sír. — 2, 14. 4. sír. — 10. 5. sír. — 9. 6. sír. — 7. 7. sír. — 11. 8. sír. — 4—6, 8, 12—13. Szórvány

Рис. 3. Находки в могилах Дьер—Надорварош. 1. Могила 1. — 3. Мог. 2. — 2, 14. Мог. 4. — 10. Мог. 5. — 9. Мог. 6. — 7. Мог. 7. — 11. Мог. 8. — 4—6, 8, 12—13. Спорадические находки

Fig. 3. Trouvailles livrées par les tombes de Győr—Nádorváros. 1. Tombe N° 1. — 3. Tombe N° 2. — 2, 14. Tombe N° 4. — 10. Tombe N° 5. — 9. Tombe N° 6. — 7. Tombe N° 7. — 11. Tombe N° 8. — 4—6, 8, 12—13. Trouvailles sporadiques

4. kép. A Győr—nádorvárosi sírok leletei. 2. 1. sír. — 6. 4. sír. — 5. 5. sír. — 1. 7. sír. — 4. 14. sír. — 3, 7—8. Szórvány

Рис. 4. Находки в могилах Дьёр—Надорварош. 2. Могила 1. — 6. Мог. 4. — 5. Мог. 5. — 1. Мог. 7. — 4. Мог. 14. — 3, 7—8. Спорадические находки

Fig. 4. Trouvailles livrées par les tombes de Győr—Nádorváros. 2. Tombe N° 1. — 6. Tombe N° 4. — 5. Tombe N° 5. — 1. Tombe N° 7. — 4. Tombe N° 14. — 3, 7—8. Trouvailles sporadiques

5. kép. A Győr—nádorvárosi sírok leletei. 3—4. 5. sír. — 2. 6. sír. — 1. Szórvány

Рис. 5. Находки в могилах Дьёр—Надорварош. 3—4. Могила 5. — 2. Мор. 6. — 1. Спорадические находки
 Fig. 5. Trouvailles livrées par les tombes de Győr—Nádorváros. 3—4. Tombe N° 5. — 2. Tombe N° 6. —
 1. Trouvailles sporadiques

13. Bronz karperec. Két vége spirálisan rácsavarva a karperecre. A felsavart végekkel szemben a bronzhuzal laposra kalapálva és behajlítva. A.: 63 mm. (7. kép 19).

14. Bronztükör nyéllel. A.: 100 mm. (5. kép 1).

A temetőrészlet értékeléséhez az érmek kopott állapotuk miatt nem nyújtanak segítséget. Ez a körülmény a leletanyagunkhoz tartozó terra sigilláták értékét még jobban megnöveli.

Drag. 37 típusú tálunk (szórvány, 3. kép 5, 6. kép 7). díszítését felül lezáró tojásfüzér pálcátágjai a tojástagoknál mélyebbre nyúlnak, s három kis szétágazó levélkében végződnek. Az edény középső mezőjét futó kutyák és nyulak töltik ki, az állatokat bokrok választják el egymástól. A jelenetet alul-felül gyöngysor keretezi. Ez alatt körbefutó S alakú díszítést látunk.

A leveles pálcátág,⁴ a futó kutya és nyúl,⁵ s az S alakú díszítés⁶ nagyon jellemző La Graufesenque műhelyének a Flaviusok idejéből származó darabjaira. Ez a tál is ebben az időben készülhetett és a Pannónia felé ekkor meginduló dél-galliai import kapcsán jutott el Arrabonába.⁷

A Drag. 27 típusú csészék (5. sír, szórvány, 4. kép 3, 7. kép 23). általánosan használtak voltak Pannóniában a II. században. Készítési idejüket szűkebb határok közé tudjuk szorítani a mindkét edényen szereplő CETI mesterjegy segítségével. CETTUS vagy CETUS mester Lezouxban működött a Traianus és Hadrianus közötti időben.⁸ Bár neve eddig még nem fordult elő a pannóniai leletanyagban, valószínűnek látszik, hogy ez a két csésze az ő műhelyéből került ki.

Finom barbotindízes, vékonyfalú, sötétszürke csészéink (1. sír, 2. sír, szórvány, 3. kép 1–4, 6. kép 1–4) jól ismert mellékletei a pannóniai korai temetőknél. Jelenlétükkel az Észak-Itáliával a II. században is még meglevő kereskedelmi kapcsolatokra utalnak.⁹

Ugyancsak Észak-Itália felől érkeztek hozzánk a sírokból talált volutás mécsesek (4. sír, 8. sír, szórvány, 3. kép 11–14.). Ennek a mécses típusnak későbbi változatai,¹⁰ melyeknek használatát egészen Hadrianus uralkodásáig nyomom követhetjük a pannóniai leletanyagban.¹¹

A temető helyi készítésű agyagedényei az általánosan elterjedt típusokat mutatják, szemléltetve a Pannóniában végbemenő romanizáció jól ismert folyamatát a kerámiaiparban. Különösen jól látszik a leletanyagon — s ennek figyelembevételével készítési idejüket a II. századra helyezhetjük — a nyugati provinciák gyártmányainak utánzásra ösztönző hatása a helyi fazekasságra. Az edények márványozott festése,¹² a terra sigillátát utánzó barbotindízes talak,¹³ (3. kép 6–7, 6. kép 8–9) a hasábos egyfűlű üvegpalackot híven lemásoló márványozott festésű korsó (6. kép 13) bizonyítékai, hogy a pannóniai kereskedelemben ekkor már a nyugati importárak is fontos szerepet játszottak.

A sírmellékletek közül finom kidolgozásukkal kiemelkednek mázas edényeink, a kétfülű korsó és a nyeles serpenyő. (5. sír, 5. kép 3–4, 6. kép 5–6). A világos barnászöld mázzal bevont mély serpenyő pereme enyhén kihajlik. Fenekén koncentrikus körök, oldalán körbefutó bemélyítések vannak. A peremhez domborművekkel díszített lapos nyél csatlakozik. Bár a nyél díszítését a máz-

bevonás elmosódottá teszi, mégis megfigyelhetjük rajta a következőket:¹⁴ a nyél két oldalán egy-egy hosszú csőrű madárfej simul hozzá a serpenyő pereméhez. A jobb oldali madárfej mögött egy elmosódott rosettát látunk. A nyél alsó részén egy négy lábú állat (kos) áll, felette talpas öblös edény, melynek szélén madár ül. A madár felett a díszítés elmosódott, az azonban jól kivehető, hogy a készítő a nyél felső középső részén bemélyítéssel egy lóhere alakú kivágást utánozott.

Az edény kidolgozásából rögtön észrevehető, hogy a fazekas gondosan igyekezett egy bronz vagy ezüstserpenyőt lemásolni. Leletünkhöz hasonló, domborműves nyelű ezüstserpenyők alexandriai hatásra terjedtek el a birodalomban,¹⁵ gyártásukat az I. sz. végén már Galliában is megkezdték.¹⁶ A galliai domborműves serpenyők készítése a II. században virágzott. Az itt dolgozó mesterek átvették az alexandriai és dél-italiai műhelyek jól bevált és ismert díszítőelemeit, pl.: a nyél tövében a madárfejeket, a lóhere alakú akasztólyukat, s ezekhez járul mint jellemző galliai sajátosság, a nyél tövében lévő rosettadíszítés.¹⁷ Domborműves ezüstserpenyő Pannóniában ezideig még nem került elő, csak egyszerűbb, díszítetlen változatok, lóhere alakú kivágással a nyélen.¹⁸ Nagy szerepet játszott ebben a véletlen mellett az is, hogy ezek az edények nyilván igen drágák voltak, ezért már abban az időben is ritkaságszámba mentek. Mázas serpenyőnk a II. században Galliában gyártott ezüstserpenyőkhöz mutat nagy hasonlóságot,¹⁹ mintaképe minden bizonnyal egy ott készült darab lehetett, s hasonlóan az Aquincumban és Brigetionban talált domborműves nyeltöredékekhez, a helyi fazekasságnak azt az igyekezetét mutatja, ahogy egyszerű kivitelben, de mégis tetszetős formában akarták pótolni ezeket a drága, nehezen megszerezhető ezüstedényeket. A fentiek alapján, s ugyancsak a sírban talált CETI bélyegzős terra sigillata kapcsán úgy gondoljuk, hogy serpenyőnk egy II. sz-i galliai ezüstserpenyő utánzataként már a II. sz. első felében készült.

Az 5. sz. sír másik mázas edénye a barnászöld színű, kétfülű, vázaformájú korsó. Teste vízszintes bordákkal díszített, felfelé kissé szűkül, kiszélesedő hosszú tölcéses nyakban folytatódik, szájjpereme megvastagított és felhúzott. A szájjperem alá a vállból kiindulva két finom ívelésű fül csatlakozik. A korsó teste lefelé kúposan végződik és kis talpon áll.

A korsó első pillantásra azokat az Itáliában kedvelt kecses formájú üvegedényeket juttatja eszünkbe,²⁰ melyeknek formáit kissé nehezebb alakban a nyugati üvegyártó központok is átvették. A korsó testén lévő vízszintes bordák az üvegearban használt spirálszálas technikát utánozzák.²¹ Ez a spirálszálas technika Hadrianus idejében ismét elterjedt. Nagyon sokszor az üvegek egész felületét spirálisan tekert üvegsálakkal díszítették. Korsónkat B. Thomas Edit munkája alapján²² a spiráldíszes üvegedények II. sz. első felében készült helyi másolatának tartjuk. Észrevehető azonban, hogy a fazekas a forma kialakításánál inkább a korábbi, tetszetősebb alakú üvegvázákat tekinti példaképének.

Mázas edényeinket készítők nem hétköznapi használatra szánták, hiszen hasznos felhasználásukat kivitelezésük nehezen tette lehetővé. Nem tekinthetjük azonban

⁴ *Hermel, Fr.*, La Graufesenque. (Párizs 1924) 72., XXXV. t.; *Juhász Gy.*, A brigetioi terra sigilláták. DissPann II. 2 (Bp. 1935) I. t. 3, 9, 16. *Knorr, R.*, Töpfer und Fabriken verzierter Terra sigillata des ersten Jahr hunderts. (Stuttgart 1919) XXVIII. t.

⁵ *Knorr, R.*, i. m. XXVIII. t., LXXXIII. t., LXXXIV. t.; *Hermel, Fr.*, i. m. XVII. t., XXIX. t., LXXXI. t., LXXXIV. t.

⁶ *Knorr, R.*, i. m. XXII. t., XCIV. t., XCVI. t.; *Hermel, Fr.*, i. m. LXXXI. t., LXXXIV. t.

⁷ *Juhász Gy.*, i. m. 9.

⁸ *Stuinfeld, J. A.*—*Simpson, G.*, Central Gaulish potters. (London 1958) 247.; *Terrisse, B.*, Eine Sigillata-Töpferi in Martres de Veyre. Germania 32 (1954) 172., 25. kép, 174.

⁹ *Bónis É.*, A császárkori edényművészet termékei Pannóniában. DissPann II. 20 (Bp. 1942) 18.; *Mócsy A.*, Arch. Ért. 81 (1954) 186.; *Bónis É.*, FA 12 (1960) 100—; *Nagy T.*, Anth 3 (1949) 56—.

¹⁰ *Irányi D.*, A pannóniai mécsesek. DissPann II. 2 (Bp. 1935) IX. t. 1. 4., XII. t. 1—3., XIV. t. 5.

¹¹ *Irányi D.*, i. m. 10—.

¹² *Bónis É.*, A császárkori... 22.; *Nagy T.*, i. m. 53.; *Nagy L.*, Bp. Tört. I. 2 (Bp. 1942) 628—.

¹³ *Bónis É.*, FA 12 (1960) 105—.

¹⁴ B. Thomas Edit ezekkel az edényekkel részletesen foglalkozik „Római kori mázaskerámia díszedények a győri múzeumban.” c. tanulmányában. Megjelenik az Arrabona 1961. évi kötetében. Kéziratának átnézését B. Thomas Edit szívese tette lehetővé, amelyet ezúton köszönök.

¹⁵ *Radnóti A.*, A pannóniai római bronzedények. DissPann II. 6 (Bp. 1938) 14.

¹⁶ *Radnóti A.*, i. m. 52.; *Willers, H.*, Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien. (Hannover 1907) 80—.

¹⁷ *Radnóti A.*, i. m. 51—.

¹⁸ Uo. 51—, IV. t. 17. 18., XIII. t. 4, 6.

¹⁹ *Willers, H.*, i. m. VIII. t. 15, 18.

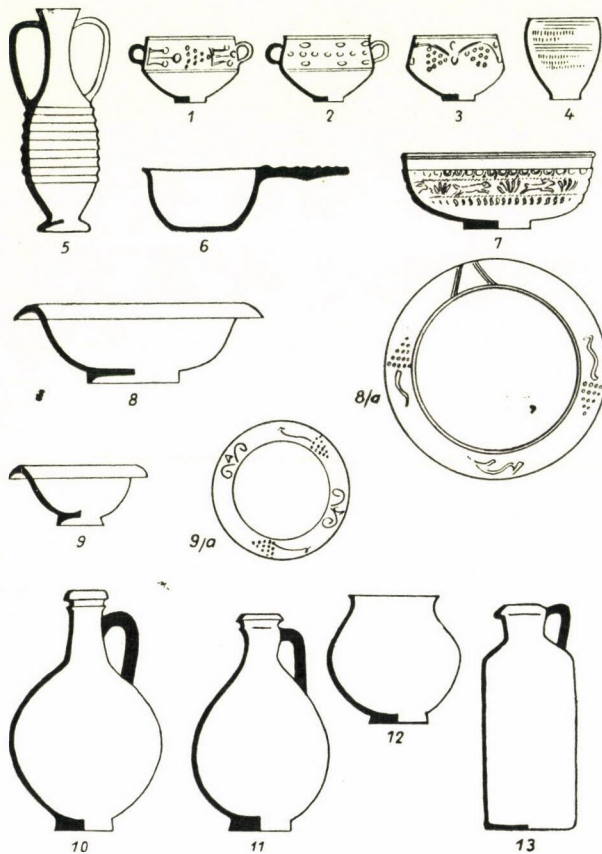
²⁰ *Kiss, A.*, Das Glas im Altertum. (Leipzig 1908) 71., 36. kép b, d.

²¹ *Kiss, A.*, i. m. 191, 197., 95. kép.

²² B. Thomas E., i. m.

egyszerűen díszedényeknek sem. Egy sírban való elhelyezésük arra utal, hogy készletet alkotva egymáshoz kapcsolódó szerepet játszottak. Ez az egymáshoz tartozás — éppúgy, mint a pannóniai leletekben közösen jelentkező bronzkorsóknál és pateráknál, — nem lehet véletlen. Ebben a jelenségben kultikus hátteret kell látnunk, akárcsak a provinciális sírköveken szereplő korszó és tál ábrázolásában.²³ Éppen ezért korszóknak és serpenyőknek szakrális szerepet tulajdonítunk, melyben nemesebb anyagból készült edények funkcióját látták el.

A sírok bronzleletei igen töredékes, rossz állapotban kerültek felszínre. Az itt talált; szélein lyukakkal díszített tükrök (5. kép 1—2) az I—II. századi hamvasztásos temetők ismert mellékletei. Divatjuk Itáliából indult ki és terjedt el a provinciákban.²⁴ Nagy Lajos a sírköveken szereplő tükrőábrázolásokkal kapcsolatban rámutatott, hogy a tükrőknek jelentősége volt a halotti kultuszban, s sírba helyezésük is sepulchrális szerepükkel lehet összefüggésben.²⁵

6. kép. A Győr—nádorvárosi sírok leletei. 1, 12. 1. sír. — 3, 11. 2. sír. — 2. 4. sír. — 5—6. 5. sír. — 13. 6. sír. — 8—8a. 7. sír. — 4, 7, 9—10. Szórvány

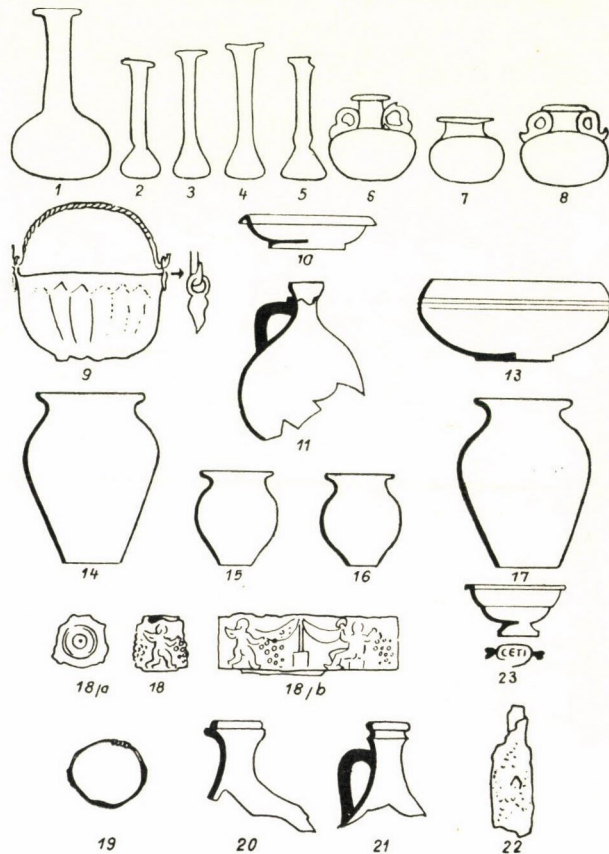
Рис. 6. Находки в могилах Дьер—Надорварош. 1, 12. Могила 1. — 3, 11. Мор. 2. — 2. Мор. 4. — 5—6. Мор. 5. 13. Мор. 6. — 8—8a. Мор. 7. — 4, 7, 9—10. Спорадические находки

Fig. 6. Trouvailles livrées par les tombes de Győr—Nádorváros. 1, 12. Tombe N° 1. — 3, 11. Tombe N° 2. — 2. Tombe N° 4. — 5—6. Tombe N° 5. — 13. Tombe N° 6. — 8—8a. Tombe N° 7. — 4, 7, 9—10. Trouvailles sporadiques

Bronzveretekkel díszített ládikák használata ugyancsak Itáliából indult el és Dalmatián keresztül juthatott el provinciánkba az I—II. században.²⁶ Temetőnk ládikaveretei egyszerű, díszítetlen lemezek, melyek kis szegekkel voltak a ládikára erősítve. Töredékes voltak miatt alakjuk és elhelyezésük nem rekonstruálható.

Bronzleleteink közül legjelentősebb a kanellurázott, öntött kis veder (töredékes, feneke hiányzik, 4. kép 7, 7. kép 9) csavart fogantyúval, melynek levélalakú tartófülei külön voltak a veder pereméhez hozzáfórasztva. A pannóniai leletanyagban ehhez a vederhez azonos kivitelű formát nem ismerünk. Hasonló formát mutat az aquincumi aranyhegyi hamvasztásos temető két veder-töredéke és a starigradi (Dalmatia) kora-császárkori veder. Ezek alapján vedrünk a II. század első felében készülhetett, s egy balkáni műhely gyártmányaként kerülhetett Pannóniába.²⁷

Az üvegleletek — a kis kétfülű, gömbtestű üvegek kivételével — a szokványos egyszerű üvegformákat

7. kép. A Győr—nádorvárosi sírok leletei. 15. 1. sír. — 14, 21—22. 3. sír. — 16, 18—18a—b. 4. sír. — 8, 23. 5. sír. — 2, 5, 7, 6. sír. — 10, 13, 7. sír. — 3—4, 17. 11. sír. — 20. 12. sír. — 11. 14. sír. — 1, 6, 9, 19. Szórvány

Рис. 7. Находки в могилах Дьер—Надорварош. 15. Могила 1. — 14, 21—22. Мор. 3. — 16, 18—18a—b. Мор. 4. — 8, 23. Мор. 5. — 2, 5, 7. Мор. 6. — 10, 13. Мор. 7. — 3—4, 17. Мор. 11. — 20. Мор. 12. — 11. Мор. 14. — 1, 6, 9, 19. Спорадические находки

Fig. 7. Trouvailles livrées par les tombes de Győr—Nádorváros. 15. Tombe N° 1. — 14, 21—22. Tombe N° 3. — 16, 18—18a—b. Tombe N° 4. — 8, 23. Tombe N° 5. — 2, 5, 7. Tombe N° 6. — 10, 13. Tombe N° 7. — 3—4, 17. Tombe N° 11. — 20. Tombe N° 12. — 11. Tombe N° 14. — 1, 6, 9, 19. Trouvailles sporadiques

²³ Radnóti A., i. m. 68.

²⁴ Radnóti A., Intercisa II. AH 36 (1957) 228.

²⁵ Nagy L., Arch. Ért. 1944—45, 123—.

²⁶ Radnóti A., Intercisa II. 294.

²⁷ Radnóti A., DissPann II. 6, 101—, XXXIV. t. 2—4.

mutatják, melyek általánosan használatban voltak mind a négy évszázadon keresztül Pannóniában. A kétfülű, gömbtestű, üvegek az ún.: „Delphinflaschen” használata Egyiptomban indul meg, innen került Itáliába,²⁸ majd a nyugati provinciák üveggyártása is átvette ezt a formát. Ezek az üvegek a korai temetők leletanyagában fordulnak elő és használatuk az I–II. században volt divatban.²⁹

A Pannóniában talált borostyándísz tárgyakat gyarapítja temetőnk borostyánkőből készült, finom kidolgozású domborműves tégléje (4. sír 4. kép 6, 7. kép 18). Ezek a dísz tárgyak igen kedveltek voltak Pannóniában a császárság korai szakaszában. Sokszor találkozunk velük az I–II. századi sírmellékletek között, különösen a tartomány nyugati részén, Savariában és Scarabantiában, de megtaláljuk Aquincum, Brigetio és Arrabona leletei között is. Úgy látszik, a domborműves borostyándísz tárgyak egyik kedvelt témája volt Amor megjelenítése egyedül vagy többedmagával, szőlőfürttel a kezében.³⁰ Szőlőfürtöt tartó Amor ábrázolásával téglényünk szorosan kapcsolódik ehhez a csoporthoz. A díszes borostyándísz tárgyakat Aquileiában készítették igen sok változatban, s szállították a birodalom különböző részeibe.³¹ Téglényünk is egy aquileiai műhely szép kidolgozású darabja, mely az Aquileiával fennálló közismert kereskedelmi kapcsolatok révén jutott el Pannóniába.

A feltárt sírokból a temetőre vonatkozóan teljes képet nem nyerünk. A leletek alapján nem lehet megnyugtatóan állítani, hogy itt a temetkezést már az I. században megkezdték, sem azt, hogy a temető használata a II. század második felében még tartott. Ezért az ásatás és a leletanyag adta lehetőségeket áttekintve a Győr-Nádorvárosban feltárt temető korát a Traianus és Hadrianus uralkodása alatti időre helyezzük.

Temetőnk — bár néhány érdekes darabbal gazdagította a győri múzeum gyűjteményét — nagyjából ugyanazt a képet mutatja, mint a többi II. századi pannóniai temető.³² A romanizáció folyamata ebben az időben már csaknem teljesen befejeződött. A lakosság körében igen kedveltek a római ízlésnek megfelelő ipareikkek, s ezt előnyösen használta ki a kereskedelem. Erre mutat a leletanyagban megtalálható nagyszámú importáru. Észak-Itáliával a kereskedelmi kapcsolat a II. század első felében még nem szűnt meg, de kezd már háttérbe szorulni. Még megtaláljuk a sírmellékletek közt a vékony falú, fehér üvegedényeket, melyek valószínűleg Észak-Itália felől érkeztek a limes mellé. Ugyanakkor már érkeztek ide a nyugati áruk is, felhasználva a nagy kereskedelmi lehetőségeket adó vízi utat. Az észak-itáliai terra sigillaták háttérbe szorultak és helyüket átvették a dél-galliai és

közép-galliai műhelyek termékei. A nyugati üvegipar is ekkor kezdte elfoglalni új piacait. Az importáruk hatására, a vásárlók igényéhez jó érzékkel igazodva, készítette termékeit a helyi ipar is, olyan hozzáértéssel, hogy egyes pontokon ki tudta szorítani nagy külső versenytársait.

Ebben a nagy egységesítő folyamatban csak egy-két helyen fedezhető fel az őslakosság még mindig hatni tudó befolyása. Elsősorban gondolunk itt a temető egyik sírjához tartozó bronzkarperecre (szórvány, 7. kép 19), melynek kialakítása kelta ösztönzést mutat.³³ Ugyancsak kelta hatás érződik a helyi fazekasok által készített behúzott peremű tálakon.³⁴ A temetkezés ritusában is mutatkozik az őslakosságra utaló nyom. A 10. sz. sírban erőszakosan elgörbített kard volt mellékletül helyezve. Fegyverrel való temetés a római szokástól eltérő, s korábbi hatást kell látnunk benne.³⁵ Ugyancsak a szokástól eltérő a sírgödörnél észlelhető agyaggal való kitapasztás is.

A temetkezési mód a II. században szokásos szórt-hamvas temetkezés. A halottat máglyán égették el és a hamvakat helyezték a sírba. Ettől a ritustól két eltérést találtunk; a 8. sz. sírt, ahol urnába temetkeztek és a 3. sz. sírt, ebben egy csecsemőt csontvázasan temettek.³⁶

A temetőben a sírok között egy helyen (1. kép) nagyalakú négyszögletes kőbázisra bukkantunk, mely 1 m mélyre volt leásva. Méretei: m.: 95 cm. sz.: 76 cm. v.: 38 cm. Ez a faragott kő minden bizonnyal egy nagyalakú feliratos vagy domborműves stélének az alsó része. A felső részét, ami a felszín felett volt, egykor kitörték. Alsó fele az eredeti elhelyezésben maradt a földben. Közvetlen közelében nem volt sír, s így mint sírmeléklet egy sírhoz sem tudjuk kötni. A kőbázis, a hiányzó feliratos vagy domborműves kővel a temetőhöz tartozó, közösen állított kőemlék lehetett.

Az ismertetett temető Arrabona római településétől légvonalban mintegy 2 km távolságra van, nagyjából déli irányban. Feltételezésünk szerint a temetőhöz kapcsolódó település nem tartozott közvetlenül Arrabonához, hanem az Arrabonából dél felé induló, hadászati és kereskedelmi egyaránt fontos útvonal mellett terült el, mely Crispiana felé tartva, a Balaton érintésével átszelte a tartományt.³⁷ Ebbe az útvonalba, azon a részen, ahol temetőnk is elterül, több mellékút vonal kapcsolódhatott be, s ez indokolja a terület jelentőségét. Ennek tulajdonítható, hogy Nádorvárosnak ez a része a római uralom végéig lakott volt. A Nádorvárosban levő köztető mellett ún. „serfőző dombi” késő-római temető elhelyezkedése is ezt bizonyítja. Utóbbi ugyancsak ezzel a déli útvonallal lehetett kapcsolatban.

Bíró Endre

МОГИЛЫ РАННЕЙ РИМСКОЙ ЭПОХИ В ДЬЁР—НАДОРВАРОШЕ

Резюме

Кремационные могилы, раскрытые в Дьёр—Надорвароше могут датироваться, на основе находок, первой половиной II в. Самые интересные из находок — ваза «terra sigillata» из Ля Грофенезк, две чаши «terra sigillata» производства Лэзу, янтарная банка из Ак-

вилен, два эмалированные сосуда паннонского производства: кувшин с ушком и сковорода с ручкой, украшенная рельефами. Кладбище принадлежало поселению вблизи Аррабона римской эпохи.

E. Buro

²⁸ Kisa, A., i. m. 321.

²⁹ Győr korai temetőiben is megtaláljuk ezeket az üvegformákat.
³⁰ Sprinze Emma szakdolgozatában feldolgozta a pannóniai borostyándísz tárgyakat „Római kori borostyándísz tárgyak Pannóniában” címmel. Kéziratának átnézéséért ezúton mondok köszönetet. IV. t. 5. VI. t. 1. VII. t. 5.

³¹ Sprinze E., i. m. 59—.

³² Mócsy A., i. m.; Bónis É., i. m.; Nagy L., Bp. Tört. I. 2 (Bp. 1942) 464—; Arrabona és Brigetio publikálatlan korai temető.

³³ Mócsy A., i. m. 188.

³⁴ Bónis É., A császárkori... 23.

³⁵ Bónis É., FA 12 (1960) 107—; Sági K., Intercisa I. AH 30 (1954) 90—.

³⁶ Sági K., i. m. 93.

³⁷ Lócsa E., Pannonhalmai Szemle Könyvtára. 22 (1937) 19.; Graf A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. DissPann I. 5 (Bp. 1936) 88—, 123.

FRÜHKAISERZEITLICHE GRÄBER IN GYŐR-NÁDORVÁROS

Auszug

Im August und im September des Jahres 1960 wurde in Győr-Nádorváros eine Rettungsgrabung ausgeführt, bei der 14 frühkaiserzeitliche Brandgräber erschlossen wurden. Dieses Material ergänzen solche Funde, die im Bereich des Gräberfeldes bei den laufenden Erdarbeiten zutage kamen und die den Beigaben von etwa 2—3 Gräbern entsprechen. Nach dem Studium des Fundmaterials erwies es sich, daß das Gräberfeld in der ersten Hälfte des 2. Jhs. in Gebrauch stand. Die Sigillaten die barbotinverzierten Schalen, die Volutenleuchter und auch die zwei glasierten Gefäße aus dem 5. Grab lassen diesen Zeitpunkt als wahrscheinlich annehmen. Das Fundmaterial ist ein schöner Beleg für jenen Romanisationsprozeß, der in Pannonien um die Mitte des 2. Jhs. ein Ende fand. Es zeigt, daß der norditalische Import wohl noch vorhanden, aber bereits in den Hintergrund verdrängt war. Den Einfluß des norditalischen Handels zeigen die Schalen mit der Barbotinverzierung, die Volutenleuchter, der Bernsteintiegel, der mit Amoretten und Weinreben in Relieftechnik verziert ist und dessen Herkunft man in

der Gegend von Aquileia zu suchen hat. Zugleich beweisen in erster Linie die Sigillaten den Vorstoß des westlichen Handels am Limes im 2. Jh. Die Sigillaten leiten ihrerseits nach La Graufesenque und nach Lezoux. Der Einfluß der Urbewohnerschaft ist nur in Spuren zu erkennen, am Armring, der als Streufund gefunden wurde und an den Bestattungsriten. Die Bestattungsart mit Waffen, wie im 10. Grab, weicht z. B. von der römischen Sitte ab; zugleich zeigt auch der Lehmestrich der Grabschächte eine Abweichung vom Üblichen.

Die zum Gräberfeld gehörende Siedlung war in der unmittelbaren Nähe von Arrabona, neben jenem Weg, der aus dem Süden in die Stadt führte. Das war jener Hauptweg, der die Provinz durchquerte. In der Nähe des besprochenen Gräberfeldes kommen auch aus der späteren Römerzeit Funde zutage, so ist z. B. ein anderer wichtiger Fundort in Győr, ein aus dem 4. Jh. stammendes spät-römisches Gräberfeld, ganz nahe zum Győr-Nádorvároser Gräberfeld.

E. Bíró

C. SEMPRONIUS MARCELLINUS SAVARIAI SÍRKÖVE

60 évvel ezelőtt Szombathelyen a Parragvári út végén, (ma Hámán Kató út) csatornát ástak. A csatorna-ásatás közben a 41. számú ház előtt, amely akkor Fábán József tulajdona volt, a telken levő kúttól északnyugati irányban néhány lépésnyire a munkások nagyméretű római sírkőre bukkantak, amelynek domborműves része lefelé volt fordítva. A sírkő egyrészét kiemelték, az aljának kiemeléséhez azonban a mellette levő diófát ki kellett volna vágni, amit az akkori tulajdonos megakadályozott. A töredéket a szombathelyi múzeum kőtárában helyezték el s a rajta levő domborműves ábrázolások élénk szakirodalmi vita központjába kerültek.¹ A felirat sem volt teljes egészében megfejthető, minthogy belőle mindössze *D M — C. Sempronius ... — Cl. Marce ... An ...* Mar ... töredék volt olvasható. 1960. augusztus 30-án egy újabb csatornaásatás kapcsán azonban sikerült 120 cm mélységben a kő másik részét is *in situ* megtalálni.² A kő alsó töredéke a fentebb jelzett helyen ferdén feküdt, alatta kb. 1,60 méternyire 3–4 nagyobb kő és több kisebb (kb. 5–15 kg-osak), talán a szétdúlt sírkamara töredékei kerültek elő. A teletulajdonos szerint napfényre jutott egy lapos téglalapalakú terméskő is (h.: kb. 200 cm, sz.: 90 cm, v.: 20 cm) valamint a téglatörmeléken kívül egy nagy urna peremtöredéke rovátkolt díszítéssel és egy dörzstál aljának töredéke. Kérdés azonban, hogy ezek a szétszórta talált tárgyak mennyiben tartoznak a szétdúlt sírhoz.

Az újonnan megtalált töredék trapezoid formájú hosszabbik, azaz jobb oldala 113 cm, rövidebbik, vagyis bal oldala 57 cm hosszú, ehhez csatlakozik lent a földbeillesztésre szolgáló 23 cm magas lábazati rész. A lábazati rész és a felirat közötti téglalakú mezőnyben két hím griff mellő lábaikkal bőségszarut tartanak, amelynek szája jobb oldalra fordult. A sírkő teljes szélessége 107 cm, magassága a földbeillesztett rész nélkül 233 cm. Megjegyzendő, hogy a kő jobboldali része az újonnan megtalált darabbal együtt hiánytalan (120 + 113 : 233 cm), ellenben baloldalt a kő széléből 16 cm-nyi rész hiányzik.

A teljes kő (1. kép) leírása röviden a következő. Legfelső részét a háromszögű oromzatban két párdúc között gyümölcsökkel telt díszedény alkotja, a külső háromszögekben ellentétes irányba úszó tengeri griffek láthatók. Az oromzat alatti domborművet két, virágzirmokkal díszített korinthusi fejezetű oszlop közt többalakos jelenet ékesíti. A relief jobbsarkában köpenyét levető majdnem meztelen nőalak látható, háta mögött vékony oszlopon díszedény, e mögött szárnyas Eros. A jelenet közepén két hasonló ifjú látható, akik szintén

majdnem ruhátlanok, csak hátukat és bal karjukat fedi köpeny, a jobboldali áll, a baloldali ül, mindkettő a nőalak felé fordul, kérélt mozdulattal, sőt az ülő alak bal karjával át is öleli a nő vállát. A két férfi mögött két toporzékoló szélespofájú paripa mellő része jelenik meg. Az említett jelenet alatt szelíd állatokat üldöző ragadozók (agár nyúl után fut, párdúc szarvas mellébe harap) vonulnak fel. E fríz alatt csavarttestű, alul virágzirmokkal ékes, fent korinthusi oszlopfőben végződő féloszlopok közt a felirat, majd alul az említett kompozíció: két griff bőségszarut tart.

Néhány szót az újra egésszé vált sírkő művészi felépítéséről, az egyes szimbolikus kompozícióknak egymáshoz való formai és tartalmi viszonyáról. Láttuk, hogy az egész emlék hat mezőre oszlik: legfelül a két ellentétes irányba úszó tengeri griff foglal helyet,³ legalul ugyan csak griffek jelennek meg, de nem vízi szörnyek alakjában, hanem oroszlántesttel, s nem fordulnak el egymástól, sőt közösen tartanak egy bőségszarut. A legalsó és legfelső kompozíció tehát rokon téma két különböző alakú és felépítésű variációja, ezért kitűnően egyensúlyozzák ki egymást tartalmilag, formailag, sőt mozgásritmusban is. A felső alakok a könnyedebbek, formában és mozgásban egyaránt, az alsó frízen szereplő griffek a nehezkesebbek, statikusabb kompozíciójúak, de egyúttal plasztikusabbak, erőteljesebbek, formaadásuk gazdagabb, mint a felsőké.

A griffekkel szimbolizált poseidoni és apolloni bőség,⁴ ill. „a másik létben” kiáradó teljesség kiegészítője az oromzat közepét díszítő dionysikus kompozíció: a gyümölcsökkel dúsan telirakott edényt tartó párdúcok a savariai kőfaragóműhely gyakori motívumának leggazdagabb variációja.⁵ Ez a kompozíció felépítésben meg egyezik a zárófríz jelenetével, tartalmilag is rokon vele,⁶ azonban itt könnyű, frissmozgású párdúcok, nem pedig nehezkesebb griffek jelennek meg. Nagyon művészi, hogy a kőfaragó a rokon témájú kétalakos, szimbolikus kompozíciókból a könnyebbeket, a dinamikusabbakat helyezte felülre, a súlyosabbakat pedig alulra.

E sűrített mondanivalójú szimbolikus kompozíciók közé kerül a sírkő lényeges tartalmát nyújtó sokalakos mitológikus jelenet, továbbá — egy állatalakos frízzel elválasztva — a felirat. A főjelenet *abreptio Helenae* első mozzanatának ábrázolása⁷ — jelentős láncszeme a hasonló témájú szepulchrális mitológikus ábrázolások hosszú sorának, melynek jelentését az alatta levő *venatio* jelenet más síkon, de eredetileg bizonyos szempontból hasonló tartalommal még jobban aláhúzza.⁸

A *venatio* jelenet alatti felirat teljes szövegének olvasása a következő:

¹ Robert, C., Hermes, 1916, 298—, 6. kép: Tyro történetének ábrázolása; Robert magyarázatát elfogadták: Preisdanz, „Tyro”, Roscher, Lexikon d. griechisch-römischen Mythologie. 5 (1916—1924) 1466; továbbá Radke, „Tyro” PW XIV. 2., 1874.; Schober, A., Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. (Wien 1923) 139., 65. kép; Nagy L., Magyarország Vereckétől napjainkig. I (Bp. é. n.) 37., képpel; Ua., Bp. Tört. I (Bp. 1942) 604.; Révay J., Séták a római Magyarországon. (Bp. 1943) 121. előtti kép felirátán (másképp írt a 35.-on); Schober, A., i. m. 206. Theseus és Ariadne jelenetének egy etruszk ábrázolása is felhívja a figyelmet anélkül, hogy kifejezetten állást foglalna egy új magyarázat mellett. Mindennemű magyarázat hitelességében kételkedik S. Ferri [Arte romana sul Danubio. (Milano 1933) 141.]; Paulovics István [Lapidarium Savariense. (Szombathely 1943) 24.] szerint Helénát ábrázolja fivérével a Dioszkurokkal, csatlakozik e véleményhez Révay József (i. m. 35); Erdélyi Gizella [Arch. Ért. 77 (1950) 75., XV. t. 1] szerint Eryfilé történetének ábrázolása; Paris, Aeneas és Helena ábrázolását látja e jelenetben: Kádár Z.—Balla L., Savaria (Bp. 1958) 16—, 8. kép; a bizonyítás részletes kifejtését: Kádár Z., VSz 1 (1957) 18—, képpel.

² A lelet megmentéséért a teletulajdonosokat a Fábán család, különösen a bejelentő Fábray Mihályt illeti köszönet, a publikáció átengedéért pedig P. Bucsz Terézia múzeológust.

³ Tengeri griffek korai lapos, stilizált, vonalas ábrázolásmódban hasonló kompozícióban Caruntumban (i. u. 69/70-ből) sírkövén: Schober, A., i. m. 31., 61. szám, 27. kép; dinamikusabb későbbi formában Marcus Aurelius Romanus Szentkirályban talált sírkövén: Kádár Z.—Balla L., i. m. 30., 18. kép; a tengeri griffekről, mint sírközaró alsó díszítésről részletesen ír Mócsy András [FA 9 (1957) 85] további analógiák felsorolásával.

⁴ A griff mint apolloni szepulchrális jelkép: Cumont, Fr., Recherches

sur le symbolisme funéraire des Romains. (Paris 1942) 170; Manganaro, G., „Grifo” Enciclopedia dell’arte antica classica ed orientale III (Roma 1960) 1061. — további irodalommal; Az Apollon-kultusz és a halhatatlanság sajátos szellemtörténeti megvilágításban: Kerényi K., Apollon 2. (Amsterdam—Leipzig 1941) 33—.

⁵ Párdúc, mint a savariai sírkőfaragó-műhely jellegzetes motívuma. Lipp V., VREJ (1880) 21—; vö. Schober, A., i. m. 167, 178; Paulovics I., i. m. 24. A képtípusra vonatkozó itáliai szepulchrális analógiákat: Macchioro, V., Il simbolismo nelle figurazioni sepolchrali romane. Memoria R. Accad. di Napoli, I (1908) 84, 85, 88, 124.

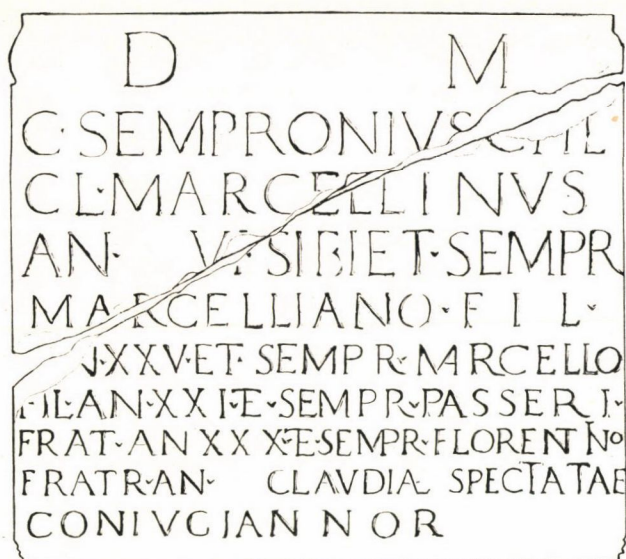
⁶ A dionysosi és apollói állatszimbolika együttes megjelenésére a szepulchrális szobrászatban: pl. Lehman-Hartleben, K.—Olsen, E. C., The Dionysiac Sarcophagi of the Baltimore Museum. (Baltimore 1942) 12., 3—4. kép.

⁷ A Sempronius-kő mitológikus jelenetében Helena ábrázolását, mint említettük, először Paulovics István ismerte fel (i. m. 24), megállapításának módosítását L. Kádár Z., i. m. 18—, vö. még ehhez egy volterrai etruszk urna jelenetét, ahol a szóban forgó ábrázolást kiegészítő, ill. annak témáját folytató ábrázolás látható: Helénát két meztelen — csak hátukon köpenyt viselő ifjú erbolja: Comotti, A., „Elena” Encic. dell’arte ant. class. ed orientale. III. 297., 358. kép; vö. még általánosságban: Ghali-Kahil, J., B., Les enlèvements et le retour d’Hélène dans les textes et monuments figurés. (Paris 1955). Főként IV, XI, XIII, XXV, LXXV, LXXVIII, XCIII, XCVII, CIII, táblák.

⁸ Vö. pl. a szóban forgó savariai sírkő legközelebbi stílusrokonának, egy viminaciumi sírkőnek reliefjét: *abreptio Proserpinae* jelenet, alatta *venatio*: JÖAI 15 (1912), 123. kép; Erdélyi G., Arch. Ért. 77 (1950) 76,

1. kép. C. Sempronius Marcellinus sírköve. Szombathely, Savaria Múzeum
 Рис. 1. Стела Ц. Семпрониуса Марцеллинуса. Сомбатхей, Музей Савария
 Fig. 1. Pierre tombale de C. Sempronius Marcellinus. Szombathely, Musée Savaria

D(is) M(anibus)
C(aius) Sempronius C(ai) fil(ius)
Cl(audia tribu) Marcellinus
an(norum) v(ivus) f(ecit) sibi et Sempr(onio)
Marcelliano fil(io)
an(norum) XXV et Sempr(onio) Marcello
fil(io) an(norum) XXI et Sempr(onio) Passeri
frat(ri) an(norum) XXX et Sempr(onio) Florentino
fratr(i) an(norum) Claudiae Spectatae
coniugi annor(um)

Az első öt sor (a DM-et is beleértve) szép, szabályos nagy betűkkel (82, 66, 65, 64, 55) van írva, a következő soroké jóval kisebbek, (átlag 45 cm) a legutolsó a felette levőkhöz viszonyítva ismét valamivel nagyobbak. Az aránylag kisméretű alsó sorokban több betűkapcsolás látható, így: a 6.-ban *Mar*, a 7.-ben *et*, a 8.-ban ugyancsak *et*, továbbá *nt* és *in*, végül a 9. sorban a *Claudiae* névben az *ae* összevont. Ugyanezen sorban a *Spectatae* névben a *T*-k magasítottak. A rövidítések nem mindig következtetések, így a 4., 6., 7., 8. sorokban *an(norum)* az utolsóban viszont *annor(um)* olvasható, továbbá a 8.-ban *frat(ri)* a 9.-ben viszont *fratr(i)*, a 9. sorban az első névben az *ae* összevont, a másodikban nem. Az első 5 sor nyugodt vésésével szemben alább bizonyos rendszertelenség, kapkodás észlelhető, ami a helyhiányból is adódhatott.

A felirat értelme szerint *Caius Sempronius Marcellinus*, aki *Caius* fia volt és a *Claudia* tribusból származott, állította a sírkövet maga és családtagjai részére. A sírkövön szereplő családtagok a következők: *C. Sempronius Marcellinus* két fia, az idősebbik, *Sempronius Marcellinus* 25 évet élt, a fiatalabbik, *Sempronius Marcellus* csak 21-et; szerepel továbbá a feliraton az állítató két testvérének neve, az idősebbik, *Sempronius Passer* 30 éves korában halt meg, a fiatalabbik, *Sempronius Florentinus* életideje nincs feltüntetve. Utoljára említi a felirat *C. Sempronius*

Marcellinus nejét, *Claudia Spectata*-t, akinek életideje szintén nincs megjelölve. Általánosságban meg kell még jegyeznünk, hogy a sírkövön eredetileg csak a családfő és az idősebb fiú neve szerepelhetett, később kerülhettek rá a többi családtagok nevei, mégpedig a betűtípusok és az írásforma után ítélve, az idősebbik fiú elhalálzásakor vésték fel a fiatalabb fiút, a testvérek s talán a feleség nevét is. Lehetséges, hogy a két fiú és az idősebb testvér egyidőben haltak meg, talán valami járvány következtében.

Rátérve a nevek elemzésére a családfő *C. Sempronius Marcellinus* észak-itáliai származású, — a *Sempronius* gentilecium Pannóniában az Aquileiától északra vezető borostyánút táján egészen Carnuntumig fordul elő,⁹ leggyakoribb Savariában és környékén.¹⁰ A *Claudia* tribus tagjai a korai császárkorban a transpadaniai vidéken gyakran megjelennek.¹¹ A *Sempronius* névhez hasonló az elterjedése a *Marcellinus* cognomennek is, amely Mócsy András szerint Savariában, Marcus Aurelius kora előtt gyakori.¹² Lényegében azonos elterjedésű a *Marcellus* cognomen is.¹³ Ismeretlen a korai pannóniai névanyagban az idősebb testvér cognomenje: *Passer*, — viszont éppen Savariában találkozunk a „Numinibus” feliratú, 188-ra keltezhető táblán egy *Narius Passer* nevű egyénnel,¹⁴ aki Balla Lajos szerint itáliai származású lehetett.¹⁵ Megjegyzendő, hogy a *Passer* cognomen magában Itáliában is aránylag nagyon ritka, Közép-Itálián kívül Rómából ismerünk egy ilyen nevű férfit.¹⁶ A *Marcellus* és *Marcellinus* cognomenekhez hasonló a *Florentinus* név elterjedése is, amely szintén Észak-Itáliában gyakori,¹⁷ de Savariában is többször találkozunk vele a II. század folyamán.¹⁸

A feleség cognomenje, *Spectata*, az ismert I.—II. századi pannóniai női nevek közt eddig nem szerepelt. A *Spectatus* cognomen Itáliában nem ritka,¹⁹ a szomszédos Noricumban is előfordul.²⁰ Mindezeknél figyelemre méltóbb azonban, hogy Rómából két olyan feliratot ismerünk, amelyen *Spectatus* cognomenű egyén szerepel: az egyik sisciai eredetű,²¹ a másik, *Cl. Spectatus* egy savariai származású katona parancsnoka.²² A szóbanforgó személyt tehát bennszülöttnek tekinthetjük.²³

A családfőnek, sőt rokonainak foglalkozásáról semmit sem árul el a felirat. Az észak-itáliai, esetleg aquileiai eredetű család²⁴ tagjai nem voltak katonák. A *Semproniusok* valószínűleg az i. u. I. században a borostyánkőúton bekövetkezett nagy italicus kereskedő kirajzás révén kerülhettek Savariába.²⁵

Tekintettel arra, hogy az állítató életideje a sírkövön nincs feltüntetve, bizonyos, hogy *C. Sempronius Marcellinus* családtagjainak egyrésze már az ő életében elhunyt, éppen ezért a sírkő felállítására és a későbbi rávések közt legfeljebb egy-két évtized különbség lehet. Figyelembe véve ezt a tényt, továbbá a sírkő datálásának epigrafiai ismérveit, a DM jelenlétét, a HSE hiányát, a nevek rézhathatározós alakját (kivéve az állítatót) másrészt a kisebb betűkkel írt sorokban szereplő sajátos betűkapcsolásokat (a helyi emlékeken szokatlan *MAR*, *NT*, *IN*-t a magasított *T*-ket az utolsóelőtti sorban (uo. az *AE* sajátos formáját) a sírkő faragásának idejét valószínűleg Traianus idejére (98—117) a felirat végleges befejezését Hadrianus korára (117—138) tehetjük. A felirat két része közt nagyobb időtávolságot feltételezni a betűk formája sem tesz indokolttá: a savariai feliratokon különlegesen ható betűkapcsolások ellenére ezekben a sorokban is általában — az egyenetlenségek mellett is —

⁹ Mócsy A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 153/46. szám.

¹⁰ Mócsy A., i. m. 221—, 90/34. szám alatt említi a szóbanforgó követ; vö. még uo. 92/2. szám, továbbá M. Sempronius Severus publikálatlan acsádi sírkövét, amelynek feliratát először Balla Lajos fejtette meg; [Savaria története a feliratok tükrében. (Debrecen 1959 kézirát) Kat. 9. szám].

¹¹ Wissowa, „Claudia 3/tribus” PW III 2650. — további irodalommal.

¹² Mócsy A., i. m. 180.

¹³ Uo.

¹⁴ CIL III 4150.

¹⁵ Balla L., i. m. 140. Kat. 135. szám.

¹⁶ CIL VI 2489: ILS 2028.

¹⁷ Mócsy A., i. m. 174.

¹⁸ Uo., i. m. 219—, 90/1—2, 29. szám.

¹⁹ Pl. ILS 2158, 2371, 7113, 7376.

²⁰ CIL III 5658; vö. Mócsy A., i. m. 191.

²¹ Mócsy A., i. m. 212, 57/20. szám.

²² Dobó A., Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. DissPann I. 1 (1940) 30. 98. szám.

²³ Mócsy A., i. m. 38.

²⁴ Vö. A. Mócsy, i. m. 37. o. 150. j.

²⁵ Vö. Mócsy A., FA 9 (1957) 85.; Balla L.—Kádár Z., i. m. 15—.

aránylag művészien megformált, jól vésett betűket láthatunk. A felirat korábbi részének Traianus-kori datálását a stíluskritikai elemzés is megerősíti, a mitologikus dombormű, de a dekoratívabban megoldott szimbolikus kompozíciók is a traianusi realizmus ízlését mutatják.²⁴

Általában véve *C. Sempronius Marcellinus*-nak és

családjának savariai sírköve az egész pannóniai sírköplasztikában kiemelkedő helyet foglal el, s kiegészült formájában a II. századi italikus hatásokat mutató felső-pannóniai sírkőfaragó-művészet legjelentősebb emlékének tartható.

Kádár Zoltán

DER GRABSTEIN VON C. SEMPRONIUS MARCELLINUS IN SAVARIA

Auszug

Im August des Jahres 1960 stieß man in Szombathely, am Grundstück des Hauses Hámán-Kató-Gasse 41, bei Kanalisationsarbeiten auf das fehlende Stück des 1901 auf derselben Stelle gefundenen Grabsteines des *C. Sempronius*. Das nun gefundene Fragment ermöglicht es, die Inschrift des wegen seiner mythologischen Darstellung oft zitierten Grabsteines ganz kennenzulernen. Dieses Fragment ist der Unterteil des Grabsteines auf dem unterhalb des Inschriftenfeldes Füllhörner haltende Greifen zu sehen sind; die Basis des Steines bildet der Sockel, der zur Fixierung in der Erde gedient hatte. Das nun ergänzbare Denkmal ist in 6 Felder geteilt. Ganz oben erscheinen zwei, in entgegengesetzte Richtung schwimmende Meergreifen, darunter folgen Panther, die einen vollen Fruchtkorb halten; die darunter folgende mythologische Darstellung ist wahrscheinlich die erste Szene der *abreptio Helenae* näher: Paris und Aeneas erscheinen vor Helena. Danach folgt ein Fries mit einander jagenden wilden Tieren, zwischen den Säulen unterhalb des Frieses erscheint die Inschrift und endlich zutiefst die Darstellung der Greifen mit dem Füllhorn. Die oberste und die unterste Komposition ergänzen einander ikonographisch und thematisch gleichwohl: sie sind die Vereinigung der poseidonischen, dionysischen und apollonischen sepulchralen Symbolistik (Abb. 1).

Die Inschrift (Siehe S. 251) gibt an, daß *Caius Sempronius Marcellinus*, Sohn des *Caius*, aus dem *Claudia*-Tribus, diesen Stein für sich und seine Familie errichten ließ. Die erwähnten Familienmitglieder sind: 2 Söhne des *C. Sempronius Marcellinus*; der ältere, *Sempronius Marcellinus* lebte 25, der jüngere, *Sempronius Marcellus* nur 21 Jahre; ferner sind zwei Brüder des Grabsteinerrichters erwähnt: der ältere, *Sempronius Passer*, starb mit 30 Jahren, das Todesjahr des jüngeren *Sempronius Florentinus* ist nicht angegeben. Zuletzt erwähnt die Inschrift die Gattin, *Claudia Spectata*, deren Lebensjahre

ebenfalls nicht angegeben sind. Man muß allgemein bemerken, daß in den Grabstein ursprünglich nur die Namen des Familienoberhauptes und des älteren Sohnes eingemeißelt waren; die Buchstabentypen und die Ligaturen zeigen, daß die übrigen Namen nachträglich angebracht worden sind.

Die am Grabstein erscheinenden Namen deuten die italische — wahrscheinlich norditalische, vielleicht Aquileienser — Herkunft an. Ansonsten erscheinen das Nomen *Sempronius*, wie auch ein bedeutender Teil der Cognomina in Savaria und Umgebung häufig in den Zeiten vor Marc Aurel. Hinsichtlich der Beschäftigung des Familienoberhauptes und seiner Verwandten verrät die Inschrift nichts. Es kann sein, daß die *Sempronier* im Laufe des 1. Jhs., zur Zeit des großen Ausschwarms der Kaufleute zur Bernsteinstraße nach Savaria gelangt waren.

Das Alter des Grabsteines könnte man, in Anbetracht der künstlerischen Ausführung und der Form und Art, wie die Buchstaben geschnitten sind, auf das 1. Drittel des 2. Jhs. u. Z. verlegen, und zwar wurde der Grabstein wahrscheinlich unter Traian (98—117), die endgültige Inschrift unter Hadrian (117—138) verfertigt. Die Datierung des älteren Teiles der Inschrift ist auch stilkritisch belegt, da das mythologische Relief, aber auch die dekorativ ausgeführten symbolischen Kompositionen den Geschmack des traianischen Realismus aufweisen. Höchstwahrscheinlich hat sie ein italischer Steinmetz in seiner savarischen Werkstatt ausgeführt.

Der savarienser Grabstein des *C. Sempronius Marcellinus* und seiner Familie nimmt, allgemein betrachtet, einen vornehmen Platz in der gesamtpannonschen Grabsteinplastik ein und darf in seiner ergänzten Form als das bedeutendste Denkmal der italienischen Einfluß aufweisenden oberpannonschen Grabsteinkunst des 2. Jhs. betrachtet werden.

Z. Kádár

²⁴ Vö. pl. *Technau, W.*, Die Kunst der Römer. (Berlin 1940) 174—.

ÖRVÉNYESI MINERVA FEJ

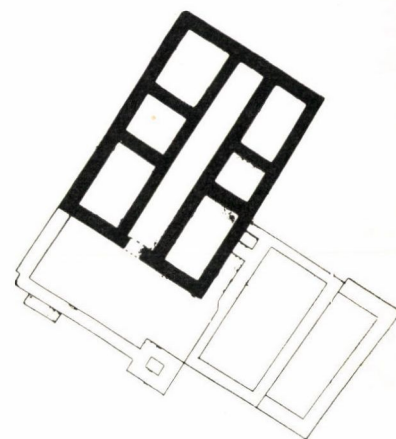
1958–59. évben Örvényes és Balatonudvari határában (Veszprém megye) a Balaton partjától 800 méterre római kori épület maradványai kerültek felszínre. A két éven keresztül tartó ásátások egy több periódusú lakó-épületet határoztak meg. Helyén az i. sz. I. században kunyhók álltak. A II. században emelik a középfolyosós, hat helyiséges épületet, mely rombolás folytán megsemmisült. A IV. században újjáépítették és átalakították.¹ Több más értékes lelet mellett az épületről 48 méterre meghúzott kutatóárokba a felszíntől 60 cm-nyire egy bronz Minerva fej került elő (1. kép).

Bronz Minerva buste. Arcrésze hosszúkás, lefelé keskenyedő. Az áll kerek, a nyak felé telt vonallal csatlakozik. A száj összeszorított, alsó ajka alatt bevésített vonal hangsúlyozza a kifelé hajló ajak komoly vonásait. Orrsövénye a homlokrész alsó felületéből egyenes vonallal húzódik előre. Tágranyított szemét hangsúlyosan megmintázott szemhéjak szegélyezik. Szemöldökét a szemüreg vonala jelzi. Az arcot közepén kettéfésült, dús, hullámos haj kereteli. A haj a jobbfület majd teljes egészében, míg a balfület kétharmad részben fedi. A fürtökben hátrafésült haj a sisak tarkó feletti része alá húzódik. Nagy, kiemelkedő cristás sisak borítja a fejet. A sisak arcfelől szélét diadémszerűen kiképzett — az egykori ellenzőnek megfelelő — koronarész szegélyezi. Középen gomb alakú csúcs emelkedik ki. Hátul egyenes karimában végződik, mely csak érinti a tarkót, de nem fedi el. Finom plaszticitással kidolgozott vállból emelkedik ki az enyhe ívben hajló nemes vonalú nyak. A buste alsó peremén, mely átlós vonalban a bal kebel felé mélyebben húzódik, a chiton szegélye domborodik ki. Balkeble felett a szegély ráncot vet. A chiton felett az aegis nyoma látszik (2, 3 kép).²

A bronz buste az antik szobrászat évszázadainak hagyományait tükrözi. Athénét, a görögök hatalmas istennőjét, Minerva alakjában a római korban is főhelyen tisztelték. A római Capitoliumban a három főistenség között Jupiter jobbán foglal helyet.³ Alakja és attribútumai már az i. e. V. század kezdetén végleg kialakultak. Az aeginai Aphaia templom Athénéjének jellegzetességeit a római császárkorban ismert Minerva ábrázolások is mutatják. Pheidias és Myron fogalmazták meg a szobrászatban véglegesen művészi megjelenítésének szinte kánonná vált elemeit. Díszes sisakja, baljában tartott reliefekkel díszített gorgófő pajza, jobbában hordott lándzsája végső megformálását ekkor nyeri el. A komor harci sisak alatti leányosan vékony arc, az Athene Promachos és Lemnia ábrázolásoknak, valamint Myron Athene alakjainak egyaránt jellegzetességei.⁴ Nőiesen gyengéd alakjára az elrettentő gorgófővel díszített súlyos védőing — az aegis nehezedik. Az antik ábrázolásokon fegyverzetének és öltözetének jellegzetes formái a császárság utolsó századáig megmaradnak.

Szobrocskáinkat is a sisak, a keskeny arc, valamint az aegis szegélye határozzák meg. Az aegis jelenlétére csak a chiton alatti ruhadarab szegélyéből következtethetünk.

Már az i. e. VI. V. századi athéni ábrázolásokon két jellegzetes görög sisakformával találkozunk, az úgynevezett attikai, valamint korinthusi formával.⁵ Az örvényesi Minerva szobor elől felmagasodó fejdíszhez hasonló

0 1 2 3 4 5 m

→ É

■ Római épület I. periódus

□ Római épület II. periódus

▨ Kutatóárok

M ● Minerva szobor lelőhelye

¹ Arch. Ért. 86 (1959) 204.; 87 (1960) 234.

² Leltári szám 60. 2. Viaszelvesztéssel eljárásal készült. Anyaga bronz. A fej belső részét ólom, ön és réz ötvözetével öntötték ki. Az öntet nyak-középig tölti ki az üreget belsőt. A crista hátsó tövénél kalapálással ráillesztett bronzbetét. Az egész felület erősen, hólyagosan oxidálódott. A bal váll felső szegélye letörött. A törés a jobb váll nyakfelől oldaláig húzódik. A sisak fedrészének oldalán és a diadém felső peremén az oxidálás a felületet lukasra marta. A crista csúcsa letörött. Ajkának jobboldali szögletéből a jobb arc felé csákányvágástól származó sérülés húzódik. Méretei: magassága: 13 cm, szélessége: 6,8 cm.

³ Heichelheim, F., PW XV. Minerva címszó 1774–1805.

⁴ Curtius, L. Die klassische Kunst Griechenlands. (Potsdam 1938) 249, 250, 404. kép, 426. kép XXIX. t. 262–264, 453, 457. kép.

⁵ Darenberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités II/2 S. Reinach Galea címszó 1442.

1. kép. Az örvényesi Minerva lelőhelye
Рис. 1. Место нахождения Минервы из Ёрвенеш
Fig. 1. Le site de la Minerve de Örvényes

2. kép. Az örvényesi Minerva fej
 Рис. 2. Голова Минервы из Ёрвенеш
 Fig. 2. La tête de Minerve de Örvényes

felhajtott sisakellenzőjével, oldalt nyitvahagyott arc-felületével az attikai sisakok alakját követi. Már Pheidias Athene Parthenos szobrán kialakult ez az ábrázolás, ahogy az a Varvakion másolatról jól ismert.⁶ A Parthenon frizén is gyakran megjelenik.⁷ Attikán kívül más görög, valamint görög hatás alatt álló területeken egyaránt használatos.⁸ Az attikai érmeiken már az i. e. VI. század végétől ismertek a felhajtós ellenzős sisakok.⁹

A császárkor bronz szobrocskáin, hasonlóan a nagy szobrászat alkotásaihoz, a hellenizmus közvetítésével igen sok görög hatás fedezhető fel.¹⁰ Éppen a görög elő-

képek erős hatása miatt időnként kevés támaszpontot lehet találni a később készített görög szobrocskák alkotásának és használati idejének megállapítására.¹¹ A készítés kora azonban az általános vonások mellett mindenkor rátette jellegzetes részletbélyegét az ábrázolásokra. A díszített felhajtott sisakellenzős Athene ábrázolások általánosan ismertek a császárkorban is.¹² Mint előképekre az i. e. V. IV. századra mennek vissza és kevesebb a kapcsolatuk a császárkorban a II.—IV. századig szélesen elterjedt díszsisakokkal.¹³ Kisebb ismertetőjelek folytán a császárkori római sisaktípusokat még ez esetben is

⁶ Curtius, L. i. m. 452. kép.

⁷ Daremberg-Saglio: i. m. idézett cím 1443.

⁸ Körte, G., Bemerkungen zu den antiken Skulpturen aus Boeotien. AM 4 (1879) 275., XVII. t. 1.

⁹ Daremberg-Saglio, i. m. idézett cím 1443, 3446. ábra.

¹⁰ Thomas E., Ant. Tan. 3 (1956) 167—174.

¹¹ Neugebauer, K. A., Antike Bronze Statuetten. (Berlin 1931) 111., 112—115.

¹² Esperandieu, E., Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine. (Paris 1907—1925) I. 42. sz.; II. 898. sz.; 1393.; 1724.;

III. 1888.; 2655. sz.; IV. 2761. sz.; VI. 5472. sz.; IX. 7122, 7159. sz.; Babelon E.,—Blanchet, J. A., Catalogues des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale. (Paris 1895) 74., 161. sz.; Reinach, S., Répertoire de la statuaire grecque et romaine. (Paris 1904) I. 125., 6. sz.; III. 84., 9. sz.

¹³ Drexel, Fr., Römische Paraderüstung. Strena Buliciana. (Zagreb 1924) 55—72.; Woelcke, K., Die neue römische Paradehelm aus Hedderheim. Germania 14 (1937) 149—153.; Kein, J.,—Klumbach, H., Die römische Schatzfund von Straubing. (München 1951); Vermuelle, C. C., A Roman Silver Helmet in the Toledo (Ohio) Museum of Art. JRS 50 (1960) 8—11, I—IV. t.

3. kép. Az örvényesi Minerva fej
 Рис. 3. Голова Минервы из Ёрвенеш
 Fig. 3. La tête de Minerve de Örvényes

elválaszthatjuk a görög előképektől. Az örvényesi Minerva fejen is az egykori ábrázolás sablonjától eltérő a felhajtott ellenző megoldása. A női fejet keretező dísszé válik, pártásan felmagasodik. Galliából és Germániából ismertek a hasonló felmagasodó ellenzős sisakok.¹⁴

Plotinának, Traianus feleségének portréján jelenik meg az elől felmagasodó pártával díszített hajviselet.¹⁵ A többretegűen tagozott fejdísz fürtöcskéik, vagy csigák-ból alakított hajtinecek vették körül.¹⁶ Még Hadrianus korában is ismert ez a hajviselet,¹⁷ a SABINA AUGUSTA jelzéses érmeiken, melyeknek készítési ideje 138-ra tehető, de melyek Sabina (136) halála előtti divatot tükröznek, már csak egyszerű pártá a fejdísz és a hajcsigák helyett fonatokba fűsült.¹⁸ Az irodalomban a hasonló hajviseletű ábrázolások készítési idejét a Wörlitz-i, a Winden am See-i, a Martre Tolosanes-i és Elle-i példányoknál a II. századra teszik.¹⁹

Éppen a hajviselet az, mely az örvényesi Minerva fej készítési idejét is szűkebben meghatározza. A kettéválasztott haj pártás megoldása, mely a II. század első felére jellegzetes, még nem határozná meg pontosabban Sabina életének utolsó éveire a lelet idejét is, ha a sisak tarkóvédő nélküli hátsó vonala nem mutatná, hogy a haját erősen felfelé kifésülték a tarkóból a sisak fejrésze alá (3. kép 5). A sisak eltakarja a hajfonatot, így nem lehet képnünk arról, hogy a frizura vajjon kontyban végződik-e? A hajviselet után az örvényesi Minerva szobrot Sabina életének utolsó éve divatja után a 136 előtti közvetlen időszakra tehetjük. A készítés idejét azonban még ettől az időponttól akár két évtizeddel későbbi időszakra is feltételezhetjük.

A szobrocska nagy eltéréseket mutat különböző nézőpontokból (3. kép 2–5). Ha baloldala előtt felülről nézzük (2. kép), az i. e. V. században kialakult keskenyebb arcú Athene vonásait ismerhetjük fel, finom metszésű egyenes vonalú orral, kissé oldalt lefelé hajló testtartással. Ez egyben a fő nézőpont is, mert ha a szobrot egyensúlyának megfelelő helyzetben tartjuk, a fej megkapja a kissé oldalt forduló előre lefelé hajló tartást. Hellenisztikus vonások ismerhetők fel a kiemelkedő hosszú nyakban, továbbá a nyaknak kissé oldalt forduló ívelő vonalában (3. kép 4).

A császárkori II. százada a frizura, valamint az ellenző vonalain kívül a sisak formáját is átalakította. Egyenesen kifelé álló perem veszi körbe a felmagasodó fejdísz kivételével a félgömbalakú fedrészt. A sisak peremének vonala hasonlóságot mutat a császárkori gladiátor sisakokkal²⁰ (3. kép 1, 5.).

A szobor többnézetű forgatása nemcsak a császár-

kori datálást árulja el, hanem a provinciális készítésre is következtetni enged. A felülről nézve keskenyedő arc alul kiszélesedik. Az arányos, jellegzetes vonások harmóniája feloldódik és az ábrázolás szárazabb, jellegtelenebb lesz (3. kép.).

Helyben készült Minerva ábrázolások az i. sz. II. század második feléből ismertek Pannónia provincia és a közeli Noricum területén is.²¹

Az örvényesi Minerván csak nyomokban megtalálható provinciális arcvonások ismerhetők fel a Winden am See-i bronz Minerva fejen,²² valamint a II. századra datálható pusztasomodori keresztpántos tripot díszítő szobrocska fejen.²³ Az elsőnél, bár készítési idejét néhány évtizeddel az örvényesi Minerva fej utánra helyezhetjük, hasonló megoldást mutat a sisak szegélye.

A provinciális hatásokból következik, hogy a görög i. e. V. századi és hellenisztikus befolyás alatt készített császárkori itáliai előképek helyi másolata az örvényesi Minerva fej. Készítési ideje az i. sz. II. század 40-es éve lehetnek, ha tekintetbe vesszük, hogy a provinciában még Sabina korát követő 10–15 éven belül is készíthettek hasonló szobrokat. Bizonyos időbeli áttétellel kell számolni, míg az itáliai hatások Pannónia provinciában is megjelennek.

A viaszvesztéses eljárással készített fej üregeit nehezebb fémötvözzel öntötték ki (3. kép 1). A szobrocskát az örvényesi telepen súlynak használhatták. A telep kézműves jellegére az ásatás több megfigyelése is utalt. Így feltehető, hogy a még fel nem tárt nagyobb lakóépület mellett talált szobrot kézművesek használták. Minerva kultusza, különösen a császárkorban más provinciákban is kapcsolatba hozható a kézművesekkel.²⁴ Az i. sz. II. század folyamán építették a távolabb álló kisebb műhelyépület első periódusának középfolyosós házacskáját, melyet megszakítás nélkül egész a III. század végéig és a IV. század elejéig használhattak, hogy végül díszesen átalakítva a IV. század közepén újból felépítsék. A kézműves ipar ekkor sem szűnt meg e helyen, mert a középfolyosós épület IV. század közepe utáni pusztulási rétegből egy teljes finomkovács műhely felszerelése került napvilágra. A Minerva szobrocska a legfelső kevert rétegben a felszíntől 60 cm mélységben feküdt és feltehetően a IV. század közepe utáni pusztuláskor került az épületek omlási törmelékébe. Így az értékesebb bronzeszközök általános sorsában osztozott, midőn készítésétől fogva földbekerüléséig még két évszázadon keresztül használták.

Szentlélek Tihamér

TESTA DI MINERVA DI ÖRVÉNYES

Riassunto

Nel 1958–59, nella zona di Örvényes e Balatonudvari, (provincia Veszprém), a 800 m. della riva del Balaton sono venuti alla luce ruderi di un edificio dell'epoca romana. Fra altri ritrovamenti interessanti nel fosso d'indagine tirato a quarantotto metri dall'edificio, a sessanta cm. dalla superficie giaceva una testa di Minerva in bronzo. Il busto di bronzo rispecchia le tradizioni dei secoli della scultura antica. La personalità è stabilità di più vicino dall'elmo, dal viso sottile e dall'orlo dell'aegis. Al tempo della sua fattura si riferisce più di tutto la forma dell'elmo. Le figurazioni di Athene col paraelmo alzato e decorato se ne conoscono generalmente anche nell'epoca imperiale. Come immagini risalgono al V. IV. sec. a. C. e hanno meno

rapporti con gli elmi decorativi largamente diffusi nell'epoca imperiale fin al sec. II–IV. La visiera dell'elmo sulla statua di Minerva di Örvényes si innalza come una corona verginale rassomigliando ai diademi. L'acconciatura ornata con una corona verginale che si innalza davanti, apparisce sul ritratto di Plotina, moglie dell'imperatore Traiano. Di fronte all'acconciatura con ricci folti di Plotina, sulle medaglie segnate SABINA AUGUSTA — le quali son potute esser fatte nel 138-similmente alla nostra statuetta, il diadema è una semplice corona verginale e i capelli invece di esser ricci, sono pettinati in trecce.

Guardando la testa della Minerva di Örvényes dall'al-

¹⁴ *Espérandieu, É.*, i. m. II. 898. sz. VII. 5472. sz.; IX. 7122 sz.; *Reinach, S.*, i. m. I. 125., VI. sz.; III. 84., 9. sz.; *Menzel, H.*, Die römischen Bronzen aus Deutschland I. Speyer. (Mainz 1960) 12., 19. sz.; *Walters, I. H. B.*, Catalogue of the Bronzes in the British Museum. (London 1908) A042. sz. XXIX. t.; *Schulze Wollgast, K.*, Die Antiken im Park zu Wörlitz, Arz 38–39 (1932–34) 28., 133. sz. 5–6. kép.

¹⁵ *Hekler A.*, Görög és római arcképszobrászat. (Bp. 1913) XL.

¹⁶ *Hekler A.*, i. m. 245/b.

¹⁷ *Stephan, M.*, PW Suppl. VI. Haartracht címszó 97.

¹⁸ *COH. Sabina 78.*; BMC. 953.; *Mattingly, H.* The Roman Imperial Coinage. II (London 1926) 318.

¹⁹ *Schulze Wollgast, K.*, i. h.; *Saria, B.*, Der römische Gutshof von Winden am See. (Eisenstadt 1951) 14., VI. t. 19/a, 19/b. kép.

²⁰ *Darenberg Saglio, I.* m. 1449, 3469. kép.

²¹ *Kuzsinszky B.*, BpR 11 (1932); *Thomas E.*, i. m. 173.

²² *Saria, B.*, i. m. 19/a, 19/b. kép.

²³ *Erdélyi G.*, Arch. Ért. 45 (1931) 22.

²⁴ *Heichelheim, F.*, PW XV. Minerva címszó, 1774–1805.

to della sinistra, riconosciamo i lineamenti formati nel sec. V. a. C. di Athene, dal viso più stretto. Questo è anche il maggiore punto di vista. Si possono riconoscere linee ellenistiche nel lungo collo sporgente, poi anche nella linea arcuata voltata un po' ad un lato del collo. Girando la statua in diverse viste si può venire alla conclusione che sia di fattura provinciale. I lineamenti provinciali trovabili sulla Minerva di Örvényes si possono riconoscere sulla testa in bronzo di Minerva di Winden am See e anche sulla testa della statuetta che orna il tripode di forma crociata di Pusztasomodor che si può datare al sec. II.

Dagli influssi provinciali segue che la testa di Minerva di Örvényes sia una copia locale delle immagini dell'Italia Imperiale, fatti sotto l'influsso greco e ellenistico del V. sec. a. C. Il tempo della sua fattura poteva essere verso l'anno 40 del sec. II. d. C., se prendiamo in conside-

razione che nella provincia hanno potuto fare simili statue anche entro 10—15 anni dopo l'epoca di Sabina.

La cavità della testa fusa con procedimento «perdita di cera» fu riempita con una lega di metallo più pesante. La statuetta nella colonia di Örvényes poteva esser usata come peso. È supponibile che la statua trovata vicino all'edificio maggiore, non ancora scavata, sia stata usata da artigiani. Dalla strato di distruzione della seconda metà del sec. IV. dell'edificio di corridoio centrale, venne alla luce tutta l'attrezzatura d'una officina fabbrile. La statuetta di Minerva giaceva nel superiore strato misto, a 60 cm. di profondità dalla superficie, condivideva la sorte generale degli strumenti più valorosi di bronzo, quando l'avevano usata ancora per due secoli dalla sua fattura fin che capitò nella terra.

T. Szentlélek

MERCURIUS BRONZSZOBROCSKÁJA SZŐNYBŐL

1942-ben Szőnyben az olajfinomító gyár lakótelepének építésekor az egyik lakóház alapozási munkálatai közben római kori olvasztókemence maradványait tárták fel. A kemence mellett egy Mercuriust ábrázoló bronzszobrocska, néhány bronzrög és egy díszsisak¹ került elő. A tárgyakat a M. N. M. Történeti Múzeum Régészeti Osztályának gyűjteményében őrzik.

A tömör öntésű, 19,1 cm magas kisbronz felső testével előredülő és kissé balra forduló, ruhátlan ülő férfialakot ábrázol. (1. kép)² Térdben behajlított jobb lába hátrahúzva lábfeje lefeszítve, bal lába a talajon nyugszik. Könyökben meghajlított jobb karját térdére támasztja, lehajló kézfejében valamilyen tárgyat tarthatott. Bal vállát kissé felhúzza, a bal felső kar megmaradt része a test mellett leeresztve. Balra forduló fején petasost visel. A tojásdad

arcot göndör, szorosan a koponyához simuló rövid hajfürtök keretezik. A homlokon vízszintes irányú mély redőzet húzódik. A belső szögletében erősen árnyékolt szemek az írisz be van mélyítve. A vastag ajkak kissé szétnyílnak. A bal kar a felső kar közepétől, valamint a jobb kéz hüvelyk-, mutató és középső ujjai hiányzik. A bal lábfej modern kiegészítés. Az áll és a petasos karimája sérült, a petasoson a szárnynak csak csonkjai maradt meg. Hátról a jobb comb tövében rombuszalakú bemélyített mező az eredeti talapzat nyomát mutatja. Ebben befűrt csaplyuk egy modern, a felerősítésre szolgáló csaprésszel. A bal hónalján ovális lyuk. Korrozíótól eredő sérülések figyelhetők meg a jobb orcán, a mellen jobboldalt, a bal vállon, mindkét lapockán és a lapockák alatt, valamint a bal alsó lábszáron hátul. Ugyancsak sérült a

1. kép. Mercurius bronzszobrocskája Szőnyből. Budapest, MNM-Történeti Múzeum

Рис. 1. Бронзовая статуэтка Меркуриуса из Сёнь. Budapest, Национальный Музей — Исторический Музей
Fig. 1. Statuette de Mercure de Szőny. Budapest, Musée National Hongrois — Musée d'Histoire

¹ Barkóczy L., FA 6 (1954) 45.

² Barkóczy L., i. h. 45.; Mihálik S., Új szerzemények kiállítása. MM

1947. dec. 27., 4. kép.; Ua., Budapest. 3 (1947) 293.; a Mercurius szobrocska ltsz.: 2. 1942. 3., a fej h. 3,3 cm.

felület a bal combon, a térdén és valamivel a térd fölött oldalt. A szobrocska felületét barnás—zöldes patina borítja, amely helyenként fekete elszíneződést mutat.

A szőnyi bronzszobrocska a fején viselt petasos szerint Mercuriust ábrázolja. A római kisbronzok Mercurius ábrázolásai körében az ülő típus igen kedvelt volt,³ s ezek a szobrocskák sziklatömbön ülve ábrázolták az istenalakot. A Történeti Múzeum kisbronzánál a hiányzó ülőrész olyan sziklatömb lehetett, mint amilyent a Liesztalban,⁴ New Yorkban,⁵ Le Châteletben,⁶ a Louvreban⁷ és a párizsi Bibliothèque Nationaleban⁸ őrzött Mercurius szobrocskáknál látunk. A nagyszámú analógia segítségével a szőnyi Mercurius hiányzó bal karjának helyzetét valamint a jobb kezében eredetileg tartott tárgyat is rekonstruálni tudjuk. A Bécsben,⁹ a Loeb gyűjteményben,¹⁰ Le Châteletben,¹¹ Párizsban az André—Jacquemart gyűjteményben¹² és a British Muzeumban¹³ levő kisbronzokon az istenalak balkarjával oldalt a sziklára támaszkodik, s emiatt a bal váll magasabbra kerül. A szőnyi szobrocska bal karja a fenti párhuzamoknak megfelelően egészíthető ki, mert a test mellett leeresztett karcsónk vonala és a felhúzott bal váll oldalra támaszkodó kartartásra vall. Térdére fektetett jobbában pedig a bécsi¹⁴ a new-yorki,¹⁵ a Louvre-beli¹⁶ és a British Muzeum-beli¹⁷ kisbronzokhoz hasonlóan bursát, az i. e. 3. sz.-tól kezdve a Mercurius ábrázolásoknál gyakran szereplő attribútumot tarthatott.

Az említett szobrocskák közül, amelyeknek segítségével a szőnyi kisbronz hiányzó részeit ki lehet egészíteni, az ülő alak beállításában legközelebb áll a szőnyi példányhoz a Bécsben,¹⁸ New Yorkban,¹⁹ a Walters Art Galleryben,²⁰ továbbá három, Párizsban (a Louvreban,²¹ a Bibliothèque Nationaleban²² és az André Jacquemart gyűjteményben²³) őrzött ülő Mercurius. Ezeket éppúgy, mint a szőnyit is, a test hangsúlyozottan háromdimenziós felépítése jellemzi. Közös vonásuk a felső testnél erősebben balra forduló fej, az előredülő jobb váll, és a balra forduló fej és felső test ellentétjeként frontális helyzetben beállított csípő és bal láb. Az ellentétes irányba forduló testrészek a pihenő helyzetben ábrázolt alakot belső feszültséggel töltik meg. Mivel az ülő alak beállításának ezek a jellemzői mindegyik szobrocskánál megtalálhatók, feltételezhető, hogy ezek a kisbronzok közös, nyilván nagyszobrászati mintaképre vezethetők vissza. S mivel a római bronz-kisplasztika istenábrázolásainak a legtöbb esetben klasszikus vagy hellenisztikus kori nagyszobrászati alkotás szolgált előképpel, valószínű, hogy az ülő Mercurius szobrocskáknak feltételezett közös típusát is a görög nagyplasztikában lehet megtalálni. A testnek olyan hangsúlyozottan háromdimenziós felépítése, amely az említett típusra jellemző,²⁴ a görög szobrászatban Lysippos működése előtt nem volt meg, s csak az ő szobrászati tevékenysége után vált általánossá a hellenisztikus műhelyekben. Ez a tény a kisbronzok keresett nagypasztikai előképekkel keletkezési idejére terminus post quem-ül szolgálhat. Az ülő Mercurius kisbronzok közül néhányat a kutatás már korábban kapcsol-

2. kép. A szőnyi Mercurius szobrocska fej-részlete. Budapest, MNM-Történeti Múzeum

Рис. 2. Фрагмент, голова статуэтки Меркуриуса из Сень. Будапешт, Национальный Музей—Исторический Музей
Fig. 2. Détail de la tête de la statuette de Mercure de Szöny. Budapest, Musée National Hongrois—Musée d'Histoire

latba hozott a herculaneumi pihenő Hermessel,²⁵ amelynek eredetijét az i. e. 3. sz.-ban keletkezett, s Lysippos művészetének erős hatása alatt dolgozó művész alkotásában látja.²⁶ Ezt az elveszett korahellenisztikus előképet őrizte meg számunkra a herculaneumi Hermesen kívül a több vagy kevesebb hűséggel másolt és esetleg átfogalmazott²⁷ császárkori Mercurius kisbronzoknak az a csoportja,²⁸ amelyhez a szőnyi példányt is sorolhatjuk. Hogy ez a korahellenisztikus nagyszobrászati mintakép mennyire kedvelt volt, a Mercurius ábrázolásokon kívül néhány, hasonló testtartásban megmintázott Héraklész

³ Reinach, S., Répertoire de la statuaire grecque et romaine. (Paris 1906—1909) I. 365—II. 168—69.; III. 52., 243. kép; V. 480., 7. kép; Walters, H. B., Cat. of the Bronzes, Greek, Roman and Etruscan... British Museum. (London 1899) 210—11.

⁴ Simonett, Ch., AAnz 1939. 484., 4. kép.

⁵ Reinach, S., i. m. V. 480., 7. kép.

⁶ Reinach, S., i. m. III. 243., 7. kép.

⁷ Ridder, A., Les bronzes antiques du Louvre. I (Paris 1913) XL. t. 548. sz.; Reinach, S., i. m. II. 168., 8. kép.

⁸ Babelon, E.—Blanchet, A., Cat. des bronzes antiques. (Paris 1913) 365., 837. sz.

⁹ Sacken, E., Die antiken Bronzen des k. k. Münz und Antiken Cabinets in Wien. (Wien 1871) XIV. t. 3.; Sieveking, J., Römische Kleinbronze. Münchener Jb. Új folyam 1 (1924) 6. kép.

¹⁰ Sieveking, J., i. h. 1. 2. 3. kép.

¹¹ Reinach, S., i. m. III. 243., 7. kép.

¹² Reinach, S., i. m. II. 168., 1. kép.

¹³ Walters, H. B., Select Bronzes Greek, Roman and Etruscan... British Museum. (London 1915) XXVI. t.

¹⁴ Sacken, E., i. m. XIV. t. 3.; Sieveking, J., i. h. 6. kép.

¹⁵ Reinach, S., i. m. V. 480., 7. kép.

¹⁶ Reinach, S., i. m. II. 168., 8. kép; Ridder, A., i. m. 1055. sz.

¹⁷ Walters, H. B., Cat. of the Bronzes... British Museum. 1219, 1221. sz.

¹⁸ Sacken, E., i. m. XIV. t. 3.; Sieveking, J., i. h. 9.

¹⁹ Reinach, S., i. m. V. 480., 7. kép.

²⁰ Hill, D. K., Cat. of Classical Bronze Sculpture in the Walters Art Gallery. (Baltimore 1949) XI. t. 35. sz.

²¹ Reinach, S., i. m. II. 170., 3. kép; Ridder, A., i. m. XL. t. 548. sz.; a Louvre gyűjteményében az említett kívül még egy ülő Mercurius kisbronz, behajlított balkarja előrenyúló, a fej pedig háromnegyed fordulat-balra fordul: Ridder, A., i. m. 1055. sz.

²² Babelon, E.—Blanchet, A., i. m. 837. sz.; Reinach, S., i. m. II. 169., 5. kép.

²³ Reinach, S., i. m. II. 168., 1. kép.

²⁴ Az ülő Mercurius kisbronzok egy másik csoportja, amelynek legsebb képviselője a Loeb gyűjteményben őrzött szobrocska, egy i. e. 4. sz.-i, Lysippos előtti nagypasztikai alkotásra vezethető vissza. Ennél a test egyszerű felépítésű, a fej, felsőtest és a bal láb vonala egy síkban fekszik, csaknem frontális helyzetben. J. Sieveking (i. h. 10, 1. 2. 3. kép) Hermés ábrázolásnak tartja, míg S. Reinach Héraklésnek, (L'Hercule de Feurs. RA 1933., 60—62.).

²⁵ Lippold, G., Kopien und Umbildungen griechischer Statuen. (München 1923) 129.

²⁶ Joanson, F. P., Lysippos. (Durham 1927) 182.; Lippold, G., Die griechische Plastik. (München 1950) 283., CII. t. 1.

²⁷ A herculaneumi Hermés előképeknek kisplasztikai variánsairól: Johnson, F. P., i. m. 178.; Hill, D. K., i. m. 21.

²⁸ A korábbi előképet követő Mercurius kisbronzokról ld. Sieveking, G., i. h. 10.

kisbronz is bizonyítja.²⁹ Az ülő alak hasonló beállításán és a test háromdimenziós felépítésén kívül a szőnyi Mercurius fejtípusa (2. kép) is arra mutat, hogy a kisbronz előképe Lysippos hatása alatt dolgozó művész alkotása lehetett, mert a szőnyi szobrocska fején ugyanazt a tojásdad arcot és a homlokredőnek olyan vízszintes irányú jelzését³⁰ látjuk, mint az Apoxyomenos fejénél.

Mindezekben a jellemző sajátosságokon kívül, amelyek a szőnyi Mercuriust korahellénisztikus korban keletkezett és a lysipposi hatást megőrző előképhez kapcsolják, a szobrocska kidolgozásában olyan vonásokat figyelhetünk meg, amely a klasszikus mintaképeket bizonyos fokig átfogalmazó hellénisztikus kori műhelyekből öröklődtek át a római kisplasztikai műhelyekbe.³¹ A szőnyi kisbronzot a testformák gondos és a mozgó izmok részleteibe menő aprólékos kidolgozása jellemzi, ami legjobban a mellen, a hasi részen, a lapockák körül és a térdizületeknél, valamint az alsó lábszár izomkötegeinél figyelhető meg. Ugyanakkor a részletező pontossággal megmintázott izomkötegek nem olvadnak egymásba finom átmenettel, hanem élesen elhatárolódnak egymástól. A mélyen bevágott gerincvonal szinte két különálló részre osztja a hátat, s ugyancsak élesen el van határolva a nyakszirt is a lapockáktól. A mellrész és a has izomkötegeinek megmintázásánál is szembeeső ez az éleselválasztás a mélyen bevágott derékvonal által. A térdizületeket és az alsó lábszárnak térdtől bokaig húzódó izomköteget szinte anatómiai hűséggel dolgozta ki a szobrocska mestere.

A szőnyi kisbronz kidolgozásánál megfigyelhető részletezés általános jellemző vonása a római kori műhelyeknek, amelyek a hellénisztikus hagyományokat az i. sz. 2. sz. végéig megőrizték. Ezekben általános gyakorlat volt az, hogy a nagyszobrászati mintaképek után készített kisplasztikai alkotásoknál is igyekeztek az eredeti szobor részleteit aprólékos pontossággal visszaadni és így gyakran túlhangsúlyozták az egyes részleteket.³² Az izomkötegek erőteljes kidolgozása és egymástól való éles elhatárolása több, galliai műhelyben készült kisbronz jellemzője,³³ ez azonban még nem feltétlen bizonyíték arra, hogy a szőnyi Mercurius is galliai műhely terméke lenne, mert a kidolgozásnak ez a módja hellénisztikus kori műhelyek öröksége,³⁴ s megfigyelhető az Itáliában készült kisbronzoknál is.³⁵ Egy másik tény, amely a szőnyi szobrocska galliai származása mellett szólna, az, hogy Mercurius tisztelete Galliában igen elterjedt volt.³⁶ A Mercurius kultusz elterjedésében azonban mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni Itália hatását, amely mind a kultikus, mind a művészeti hatások terén az i. sz. 2. sz. elejéig Pannónia számára irányadó volt.³⁷ Mindaddig, amíg a császárkorban készült kisbronzokról vett spektrográfiai vizsgálatok segítségével nem sikerül tisztázni az egyes kisplasztikai műhelyekben és egy-egy korban használt bronzöntvények összetételét, addig a szőnyi Mercurius szobrocskáról sem lehet több biztosat mondani annál, hogy a koracsászárkorban itáliai vagy galliai műhelyben készült.

Sprincz Emma

LA STATUETTE DE BRONZE DE MERCURE, DE SZŐNY

Résumé

En 1942, lors des travaux de fondation d'une maison de la cité ouvrière de la Raffinerie de pétrole de Szőny, les restes d'un fourneau romain furent dégagés. Près du fourneau fut mise à découvert une statuette de bronze figurant Mercure, (Fig. 1—2) quelques mottes de bronze et un casque de parement.¹

Les analogies les plus proches de la statuette représentant Mercure assis, haute de 19,1 cm et d'une fonte pleine, sont les petits bronzes de Mercure conservés à

Vienne,¹⁸ à New York,¹⁹ dans la Walters Art Gallery,²⁰ ainsi que trois à Paris, au Louvre,²¹ à la Bibliothèque Nationale,²² et dans la collection du Musée André Jacquemart.²³ Leur modèle dans la statuaire a dû être la statue hellénistique qui a servi de modèle aussi au Hermès au repos de Herculaneum.²⁷

Le petit bronze de Szőny d'une haute qualité artistique a été exécuté à la haute époque impériale, dans un atelier de l'Italie ou de la Gaule.

E. Sprincz

²⁹ Reinach, S., i. m. V. 94., 8. kép; Johnson, F. P., i. m. 179.

³⁰ Furtwängler, A., Meisterwerke der griechischen Plastik. (Berlin 1893) 526.

³¹ Krahmer, G., Eine Jünglingsfigur mittelhellenistischer Zeit. RM 46 (1931) 146—47.

³² Lippold, G., Kopien... 147—149.

³³ Nagy T., BpR 17 (1956) 24.

³⁴ Krahmer, G., i. h. 146—147.

³⁵ Lippold, G., Kopien... 127—129.

³⁶ Sieveking, J., i. h. 8.

³⁷ Hekler, A., Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen. Strena Buliciana. (Zagreb 1927) 112—114.

PETRONIA SEVERINA SZARKOFÁGJA BRIGETIÓBÓL

1957 őszén Szőnyben — Brigetióban — a legióstábornoktól délre kb. 1200 m-re, római kori szarkofág¹ került elő, amelyet a találók kiraboltak, tetejét összetörték. A képen látható tető lelőhelye szintén Szőny, Bélapuszta, a tábornoktól 1500 m-re.

A szarkofág irányítása K—Ny-i, a mai felszín alatt 45—50 cm mélyen feküdt. A találók elbeszélése szerint két csontváz feküdt benne, mindkettő fejjel Ny-nak. Leleteiből² csak néhány darabot sikerült megmenteni. Így üvegtörödékeket, hagymafejes bronz fibulát, áttört-díszű szíjvéget, vaskést, két kis lapos huzalból készült, pontkörökkel és vonalkázással díszített karperecet, kisméretű és nagyobb töredékes üvegkarperecet. A kisméretű bronz és üvegkarperek arra utalnak, hogy az egyik eltemetett gyermek lehetett. A megszerzett emlékeanyag, amint azt a hagymafejes fibula, valamint az áttört díszű szíjvég mutatja, már a IV. századból származik, így a szarkofág készítése és a belőle előkerült leletek között nagy időbeli különbség van. Brigetióban, de a tartomány más városaiban is gyakran megtörtént, hogy a III. század első felében készült kősírládát a IV. században ismét fölhasználták temetkezésre. A másodlagos temetkezés időpontjára rávilágít, ill. a pontosabb meghatározáshoz segítséget nyújt az a szarkofág, amely 1958-ban a lelőhelytől délre néhány méterre került elő, és amelynek másodlagos temetkezési idejét Constantinus érmei határozzák meg.

A szarkofág előlapja a Pannóniában általánosan elterjedt hármastagolású típus körébe tartozik.³ A fel-

iratos középső mezőt gondosan kidolgozott, mélyvályatú, éles profilálás szegélyezi. A keret keskenyebb oldalain két, majdnem zárt kör íves összekötésből álló dísz lándzsahegy formájú kiképzésben találkozik, amelyek a szarkofág élei felé mutatnak. A hajlatokban pontdíszek. E keretornamens, az ismert, Pannóniában otthonos kelta barokkos díszítőmotívum új változata.⁴ Legközelebbi analogiáját Ammonius Valentinianus sírládáján látjuk, ugyancsak Brigetióból.⁵

A feliratos mező két oldalán téglalap formájú, egyszerű, mélyített mezőben egy-egy szárnyas, ruhátlan Genius áll az alapszínt, kezükben föl-, ill. ferdén lefelé fordított, nagylángú fáklya. A lág lazán csavartan mintázott. A két alak nem teljesen egyforma: a jobboldali, fáklyáját fölfelétartó Genius bal térdében kissé meghajlított lábával kilép, s közben derekából jobbra elfordul, visszatekint. E megfogalmazás által mintha szándékosan balra irányuló mozgást akarna érzékelteni a kőfaragó. A fáklyát könyökben meghajlított jobb karjára támasztja, jobb kézfejjel szinte védőleg, vállmagasságban tartja: a lág a mező felső lezáródásáig csap föl. Az enyhén ívelő fáklya végét csípőmagasságban baljával erősen, biztosan fogja.

A felirat másik oldalán, a lefelé fordított fáklyás Genius nyugodtan áll; itt a testsúlya a ballábon van, míg jobb lábát kissé meglazítva, a szokásos pihenőállásban tartja, sarka nem éri a talajt. Kissé fölfelétéktől pufók arcát a felirattól elfordítja. A fáklya meggörbülő végét jobbujával vállfölkötti magasságban, lazán tartja,

1. kép. Petronia Severina szarkofágja Szőnyből

Рис. 1. Саркофаг Петронии Северины из Сень

Fig. 1. Le sarcophage de Petronia Severina, de Szőny

¹ A szarkofág a Tatai Múzeumban van. Mérete: h: 214, sz: 94, m: 80 cm. A közlésre átengedésért és szíves útbaigazításért Barkóczi László osztályigazgatónak tartozom köszönettel.

² A mellékletek a MNM Régészeti Osztályának raktárában vannak elhelyezve.

³ A szarkofág felépítéséhez és díszítéséhez l.: Rodenwaldt, G., Ein attischer Jagdsarkophag in Budapest. JDAI 67 (1952) 42.; Nagy L., Bp.

Tört. I (1942) 610.; Diez, E., Die Aschenkisten von Poetovio. JÖAI 37 (1948) 170.

⁴ Teljes irodalmát adja: Nagy L., Bp. Tört. I (1942) 644.; Barkóczi L., Arch. Ért. 1944—45., 182.

⁵ Paulovics I., LA II (Bp. 1941) XVI. t. 6.; Barkóczi L., Brigetio. DissPann II. 22 (1944) 97., XXI. t. 1.

kinyújtott baljával a másik végét fogja. A láng nem ér le az alapszintig. Mindkét Genius hajviselete dús, bodrozott fürtökben csaknem vállig érő. A Geniusok testalkata zömök voltak ellenére arányos, hangsúlyozottan gyermeki, telt formákat mutat. Jellemző a test, ill. törzs hármass beosztása, az izmok párnás, kövérkés megmintázása, a mellizmok a térd gondos jelölése, a nyújtott mutatóujj, a dús, fürtös hajkezelés és a kissé felfelé tekintő arc. E sajátosságok megtalálhatók az ugyan-csak Brigetióból való Sabinianus⁶ szarkofágtöredék Geniusánál is. Különösen a test arányai és plasztikus formálása mutat rokon vonásokat, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy mindkettő azonos mintalap⁷ után készülhetett. Stílus szempontjából az ellentét szembeszökő. A Sabinianus tábla Geniusának hűvös, klasszicizáló megmintázásával ellentétben P. Severina szarkofágjának figurái meglepően elevenek, élettelteljesek. Mozdás, sőt mozgalmasság hangsúlyozására törekszik a kőfaragó, s ehhez minden eszközt megragad. Gyakorlott kifejezőkészség jellemzi munkáját és a motívumok könnyed beállítása.

Ugyanez a stílustörekvés figyelhető meg a fentemlített Ammonius Valentinianus⁸ sírládáján is, ahol az alakok ugyancsak síma, mélyített oldalmezőkben jelennek meg. E kőfaragó munkájára jellemző — fentebb már felsorolt — sajátosságok Ammonius Valentinianus figuráin is megfigyelhetők. A dionysikus jellegű téma maga is megkívánja a fokozott mozgásábrázolást, amit igen ügyesen és lokális viszonylatban kiváló technikái felkészültséggel old meg a kőfaragó. Az alakok itt természetesen nyúlankabbak, nem gyermekábrázolásról lévén szó.

A pannóniai sepulchrális emlékek gyakori díszítő-eleme a Genius postamensre állítva, vagy csupán talajszintre. Rendszerint fáklyára támaszkodó, búsuló megfogalmazásban, de lehet a feliratos mező keretét tartó szerepük is.⁹ Ez utóbbi esetben megengedhető némi mozgás érzékeltetése, de P. Severina sírörző, fáklyás Geniusainál a mozgás ilyen mérvű hangsúlyozása indokolatlan. Feltűnő az is, hogy az előlap kompozicionális egységét a Geniusoknak a feliratos mezőtől való elfordulásával megbontja. Ennek a szokatlan ábrázolási módnak eredetét keresve felmerül az a kérdés, vajon megköszönhetjük-e azt a fölvetést, miszerint kőfaragónk a Mithras tauroktonos oltárképek két mellékalakjáról, a dadophorokról kölcsönözhetette a szóban forgó Geniusok ilyen ábrázolását. Mivelhogy nem tartalmi, hanem csak formai átvételről lehet szó, itt a phrygsapkás, keleti öltözetű Cautes és Cautopates helyett a ruhátlan szárnyas Geniusok formájában jut érvényre a pannóniai kőfaragókra jellemző átalakító, variáló kedv. Éppen a formai átvétel folytán történhetett a két kiragadott figura fölcserélése is. Ennek alapján érthetővé válna a fáklyáját fölfelé tartó Genius jobbról balra kilépő mozgása és visszatekintése (megfelelője Cautes, ki a bikaölő isten előtt tartja magasra a fáklyáját és reátekint), valamint a másik gyermekalak nyugodt, pihenő állása, ugyanakkor a felirattól elfordított, kissé fölfelétekintő fejtartása (megfelelője Cautopates, a jelenet másik zárófigurája). Tipikus ábrázolásmódja ez a korai, Itáliában kialakult Mithras oltárképek mellékalakjainak, szemben a későbbi, Pannóniában kedveltebb típusal, hol rendszerint az egyik dadophor kereszttezett lábakkal áll.¹⁰

Szarkofágunk előlapjának szerkezete, a feliratos mező kelta barokkos kerete és az oldalmezőkben elhelyezett Geniusok illetően megfogalmazása a bennszülött kelta és itáliai izlés sajátos, helyi egybeolvadásának eredménye. Feltűnően jó képességű és jó mintakönyvek után dolgozó kőfaragómester munkája.

Felirata a következő:

PE TRON IA ESEVERINAE
INNOCENTISSIME PVLLAE
QVE VIXIT ANN · X · III ·
CPETR NVDINVS · AVGMVN
BRIG · PATER · FILIAE · DVLCIS
SIMAE · FACIENDVM CV RAVIT

Petroniae Severinae /innocentissim(a)e puellae/
Qu(a)e vixit. ann. XIII. / C Petr(onius) Nudinus.
aug(ustalis) mun(icipii) / Brig-(etionis) pater · filiae · dulcis/
simae · faciendum curavit.

A kősírládát tehát Caius Petronius Nundinus, Brigetio municipium augustalis állítja leányának, Petronia Severinának. A felirat datálásához támpontot nyújt a municipium szó. Tudjuk, hogy Brigetio 194-ben lett municipium,¹¹ tehát a szarkofág csak azután készühetett. Marcus Aurelius quad-markomann-szarmata háborúja után a lakosság jelentősen megváltozott Pannóniában és így Brigetióban is.¹² Érdemes tehát közelebbről megvizsgálni, hogy milyen származású lehetett Caius Petronius Nundinus, ill. melyik tartományból került ide. Maga a Petronius nomen már eleve arra mutat, hogy nem helyi bennszülöttel van dolgunk. A helyi bennszülöttek körében főképpen császári nomenrel rendelkeznek azok, akik polgárjogot kaptak.¹³ A Petronius nomen 175 előtt, egy aquincumi felirat kivételével, csak Nyugat-Pannóniában található meg. 175 után számuk itt megfogyatkozott, főleg Savariában, ezzel szemben Kelet-Pannóniában számuk megnő.¹⁴ A Corpus adatai szerint Észak-Itáliában, a tartományokhoz viszonyítva, a Petronius nomen igen magas számban jelentkezik.¹⁵ Caius Petronius ezek szerint itálikus lenne. Cognomene azonban nem mutat határozottan itáliai származására. A Nundinus cognomen ritka Pannóniában, eddig még csak két feliraton fordult elő, egyszer Aquincumban, és egyszer Brigetióban,¹⁶ leggyakoribb előfordulása Dél-Gallia¹⁷ és a Rajnamente,¹⁸ de igen gyakran mondható Észak-Itáliában is.¹⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy Brigetióból már korábban előkerült egy szarkofág, melyet L. Sept. Petronius állít nagypapjának C. Petronius Nundinus aug. mun. Brig-nak.²⁰ Az új szarkofágon szereplő C. Petronius Nundinus azonos az előbb említettel, egyazon személyről van szó mindkét esetben. Leányának cognomene Severina,²¹ ill. Severinus formában már gyakrabban fordul elő Pannóniában. Többször megtalálható Szentendrén, egyszer Aquincumban, egyszer Savariában és még 2–3 esetben Nyugat-Pannóniában. A nevek statisztikája alapján két hely jöhet számításba ahonnan Caius Petronius Nundinus származhatott: az egyik Észak-Itália, a másik Dél-Gallia. A nomen mindenesetre Észak-Itália felé mutat, míg az apának és leányának cognomene inkább dél-galliai származásra utalna.

Lehetséges, hogy Caius Petronius Nundinus már a II. században itt élő valamelyik Petronius család leszármazottja, de feltehető az is, hogy a család Marcus háborúja után került Brigetióba. A család eredeti származása azonban mindenképpen Észak-Itália vagy Dél-Gallia felé mutat.

⁶ Barkóczi L., Brigetio, XV. t. 1.

⁷ A mintalapok használatáról: Hekler A., Strena Buliciana. (Belgrad 1924) 117.

⁸ Barkóczi L., Brigetio, 97., XXI. t. 1.; Paulovics I., LA II (1941) XVI. t. 6.

⁹ Kuzsinszky B., BpR 9 (1906) 68.; Nagy L., Arch. Ért. 42 (1928) 88; Altmann, W., Architektur und Ornamentik der antiken Sarkophage. (Berlin 1902) 61.

¹⁰ Nagy T., BpR 15 (1950) 80.

¹¹ Barkóczi L., Brigetio, 41.

¹² Barkóczi L., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 168.

¹³ Barkóczi L., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 173.; Mócsy A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkreigen. (Bp. 1950) 148.

¹⁴ Barkóczi László előkészületben levő munkája, kéziratban.

¹⁵ CIL V Index.

¹⁶ Barkóczi L., Brigetio, XXXV. t. 2–3.

¹⁷ CIL XIII Index.

¹⁸ CIL XIII Index.

¹⁹ CIL V Index.

²⁰ Barkóczi L., Brigetio, 110. XXVI. t. 2.

²¹ Barkóczi László előkészületben levő munkája, kéziratban.

A P. Severina szarkofágján szereplő Geniusok tárgyalásánál megemlítettük, hogy azonos mintalap után készülhetett L. Ant. Sabinianus síremlékével, a stílusbeli eltérések ellenére. Ugyanez a L. Ant. Sabinianus még egyszer szerepel egy brigetiói oltárkövön, mint a leg. I. adi. p. f. Sev. corniculariusa. A Severiana kitüntető

jelző arra mutat, hogy mind az oltárkő, mind Sabinianus síremléke az Alexander Severuskori időből származik. Feltehető, hogy két, azonos mintalap alapján dolgozó kőfaragómester nagyjából egyazon időben működik, következésképpen szarkofágunk ugyancsak a 220—230-as években készülhetett.

Kanozsay Margit

DER SARKOPHAG DER PETRONIA SEVERINA IN BRIGETIO

Auszug

Der Sarkophag der Petronia Severina wurde im Herbst des Jahres 1957, südlich des Lagers von Brigetio gefunden. Die Struktur der Vorderseite, der keltisch-barocke Rahmen des Inschriftenfeldes und die in Pannonien ungewohnte Formgebung und Typus der in den Seitenfeldern angebrachten Genien mit Fackeln sind das Ergebnis einer eigenartigen Verschmelzung des italischen Geschmackes mit dem der Eingeborenen. Die Herkunft dieser zwei Figuren betreffend kommt man zur Annahme,

daß die Dadophoren, die zwei Nebenfiguren der in Italien ausgeprägten Mithras tauroktonos Kultbilder, als Vorbild gedient hatten. Eine rein formelle Übernahme gäbe die Erklärung für die Vertauschung der Figuren. Die keltisch-italische Verflechtung ist auch aus der Analyse der Namen ersichtlich: die Familie der Verstorbenen stammt aus Norditalien oder aus Südgallien.

Der Sarkophag wurde um 220—230 gefertigt.

M. Kanozsay

KÉSŐRÓMAI SÍROK INTERCISÁBAN ÉS BÖLCSKÉN

1957-ben *Sztálinvárosban* vízvezeték szereléséhez csatornát húztak az óváros déli részén az Öreghegyi úton. Az út Intercisa porta principalis sinistrajától nem messze kezdődik, lefut a domboldalon, majd nyugatra kanyarodva metszi az Öreghegy északi lejtőjét. Régebben, amikor a házakat építették, ezen az utcán a házak és a kert helyét bemetsztették a domboldalba, s közben sok római sírt elpusztítottak. A vízvezeték csatornázásakor a kubikosok 5 római sírt találtak. Leletmentésre B. Sergő Erzsébet ment ki. Ugyanakkor az egyik kert végében is találtak egy IV. századi római sírt (1. kép). Az Öreghegyi út kelet—nyugati irányba futó része kb. megfelel a római kori járószintnek. A mai házak itt 3—5 méteres partszakaszok alatt helyezkednek el. A partszakaszokon most is látszanak a római sírok metszetei, mégpedig a 121 hrsz.-u telek fölött padkás égetéses sír, s mellette még négy csontvázas sír. Ugyanez a helyzet a többi kertenél is. Az első sírt Éliás István 131-es hrsz. háza előtt találták.

1. sír. Nő. (Mélység): 130. cm. Tájolása: K—Ny. Mellékletei:

1. 2 db. bronz fülbevaló. Hengeres huzalból készült karikák, egyik végük egyenes, a másik kissé szétkalapálva lehajlik. Átm.: 2.1 cm (2. kép 1—2).

2. Barna színű, gömb alakú üvegpaszta gyöngyszem. Átm.: 1 cm (2. kép 3).

A második sír a 126. hrsz. telek délnyugati sarkában került elő az udvar felett 125 cm magasságban. A sírt

kibontani nem lehetett, mert a mellette levő pince fala beomlott volna.

2. sír. Férfi. Tájolása: Ny—K.

Melléklete:

1. Hagymafejes bronz fibula. Karján 2—2 bevágás, kengyelén sűrű kis ékek futnak, lábán felül 2—2, alul 3—3 pontkörös dísz van. A fibula kengyelének lábfelőli végén belül lyuk van, amelyből, ha megmozdítják, kis ék esik le és így a tű nem kapcsolódhat ki (2. kép 4).

A 125. hrsz. telek előtt feküdt a harmadik és negyedik sír.

3. sír. M: 84 cm. Tájolása: K—Ny. Mellékletek nem voltak.

4. sír. M: 150 cm. Tájolása: K—Ny. Mellékletet nem tartalmazott.

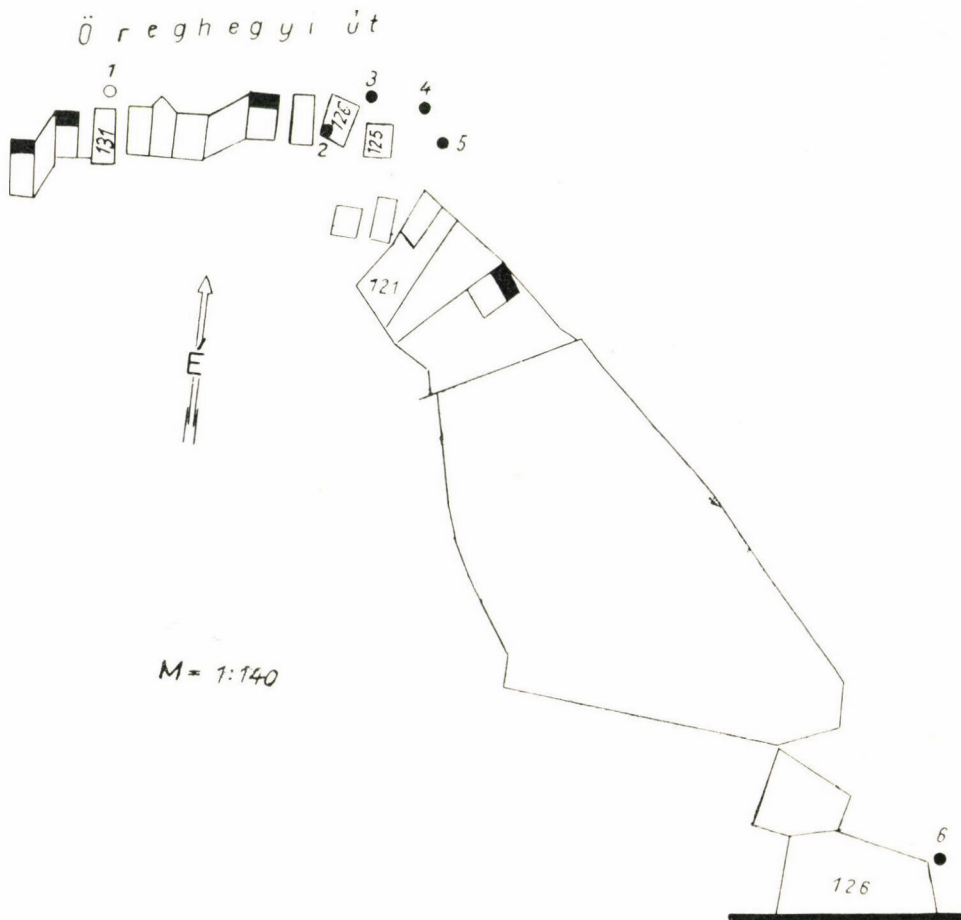
A 121. hrsz. telek előtt a ház északkeleti sarkától 950 cm távolságban feküdt a következő sír.

5. sír. M: 115 cm. Tájolása: K—Ny. Mellékletet nem tartalmazott.

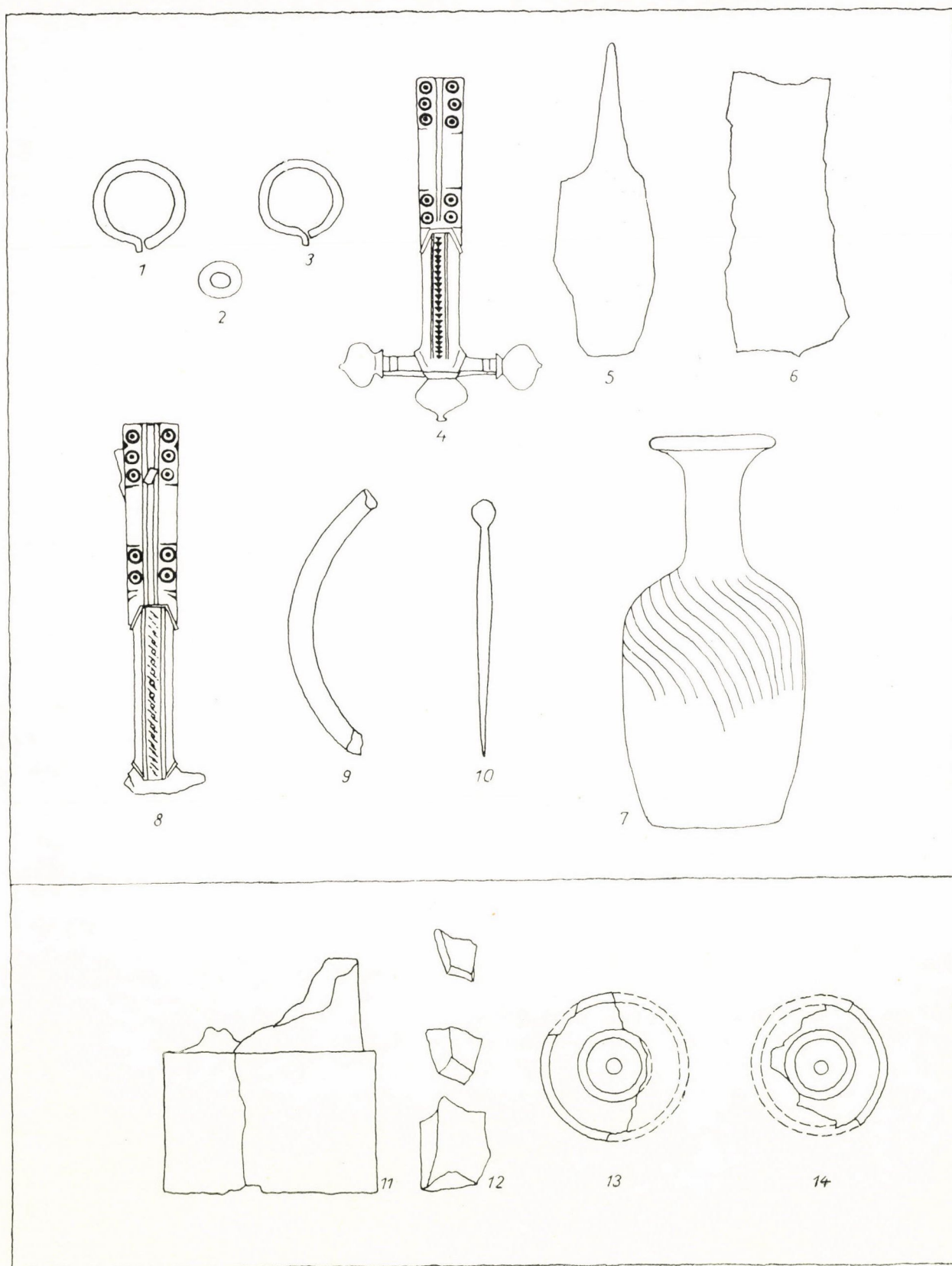
Az Öreghegyi utca legmagasabb részén a 116. hrsz. telek előtt, a telek kiszögellési pontjától 1 m-re téglákkal burkolt sírt bontottak fel a kubikosok.

6. sír. Férfi. M: 130 cm. Tájolása: Ny—K. A sír alsó része, oldallapjai és fedele is téglákkal volt borítva, metszete téglalakú. Mellékletei:

1. Üvegpalack. Hengerestestű, hosszúnyakú, kihajló peremű, oldalfala csavart árkokkal van díszítve, a feneke kúposan benyomott. Színe sárgászöldes. Magassága 19.2 cm (2. kép 7).

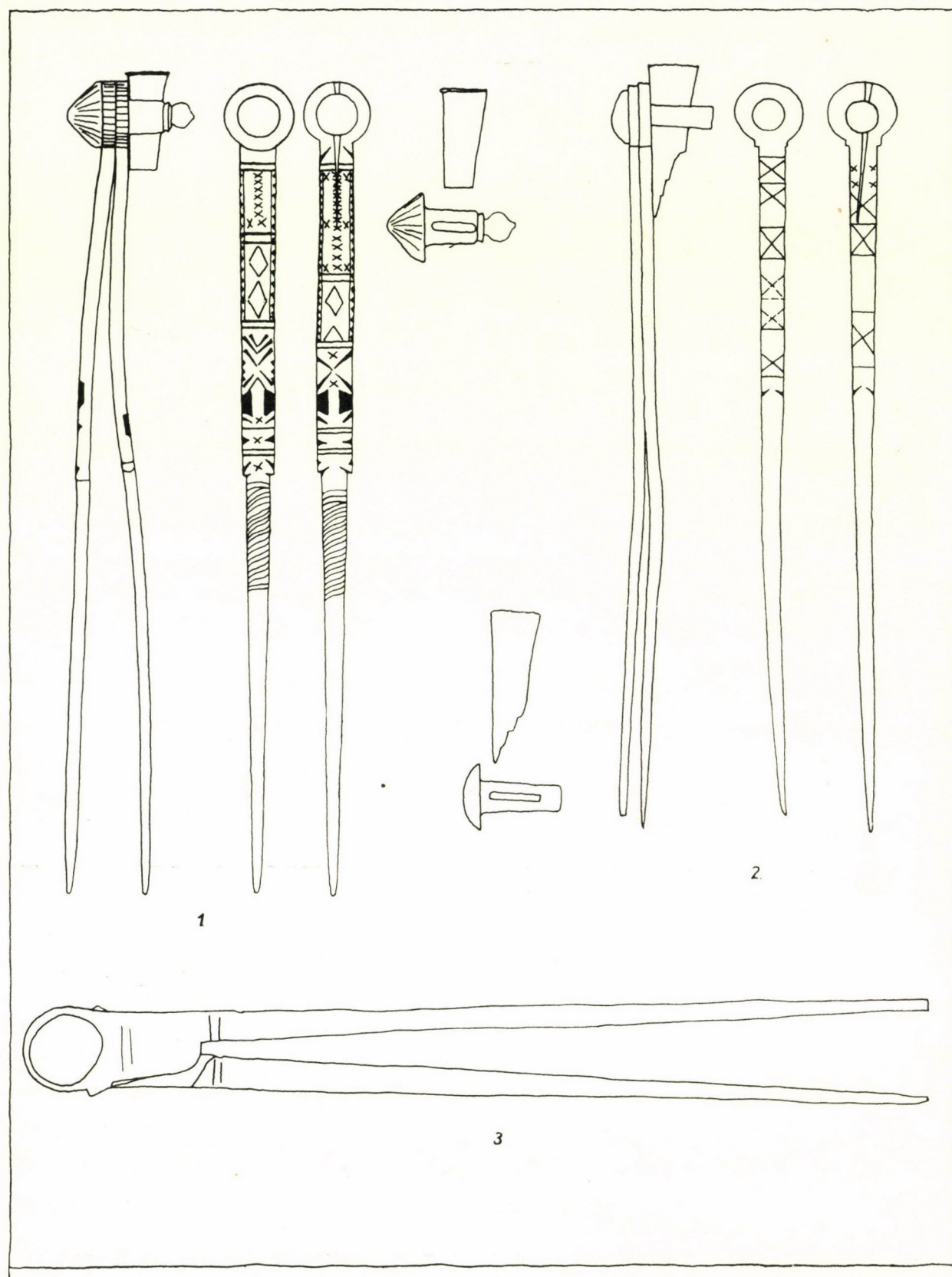
1. kép. Az intercisai sírok helyszínrajza
Рис. 1. План могил в Интерцизе
Fig. 1. Relevée de plan des tombes d'Intercisa

2. kép. Intercisa; 1—3. 1. sír. — 4. 2. sír. — 5—7. 6. sír. — 8—10. Szórvány. Böleske; 11—12. 2—3. sír. — 13—14. Szórvány

Рис. 2. Интерциза; 1—3. Могила 1. — 4. Могила 2. — 5—7. Могила 6. — 8—10. Спорадические находки из Бёльчке. — 11—12. Могила 2—3. — 13—14. Спорадические находки

Fig. 2. Intercisa. 1—3. Tombe N° 1. — 4. Tombe N° 2. — 5—7. Tombe N° 6. — 8—10. Trouvailles sporadiques Böleske. 11—12. Tombes Nos 2—3. — 13—14. Trouvailles sporadiques

3. kép. Intercisa. 1. 6. sír. — 2—3. Szórvány
 Рис. 3. Интерциза. 1.— Могила 6. — 2—3. Спорадические находки
 Fig. 3. Intercisa. 1. Tombe N° 6. — 2—3. Trouvailles sporadiques

2. Körző. Négy tagból álló bronz körző. Hossza: 19.4 cm, szélessége: 1.4 cm. Előlapja felső részén kör alakú lyukban helyezték el a csapszeget. Oldallapja párhuzamos rovátkákkal van díszítve. A csapszeg hossza: 3.1 cm, kúp alakú felső része hornyolásokkal díszített. Szára közepén áttörés van az ék számára. Az ék hosszúság trapez alakú. Hossza: 2.2 cm (3. kép 1).

3. Vaskés pengéjének töredéke. Hossza: 7.1 cm (2. kép 5).

4. Vastöredék. Hossza: 6.4 cm, szélessége 2.1 cm (2. kép 6).

A csatorna ásásakor több szörványlelet is került elő:

1. Hagymafejes bronz fibula töredéke. Kengyelén ék alakú bevágások, lábán 2—2 és 3—3 pontkörös dísz van. Biztosító zárral volt ellátva. Hossza: 8.1 cm (2. kép 8).

2. Kobaltkék üveg karperec töredéke, felülete sima, metszete D alakú. Töredékes átmérője 6 cm (2. kép 9).

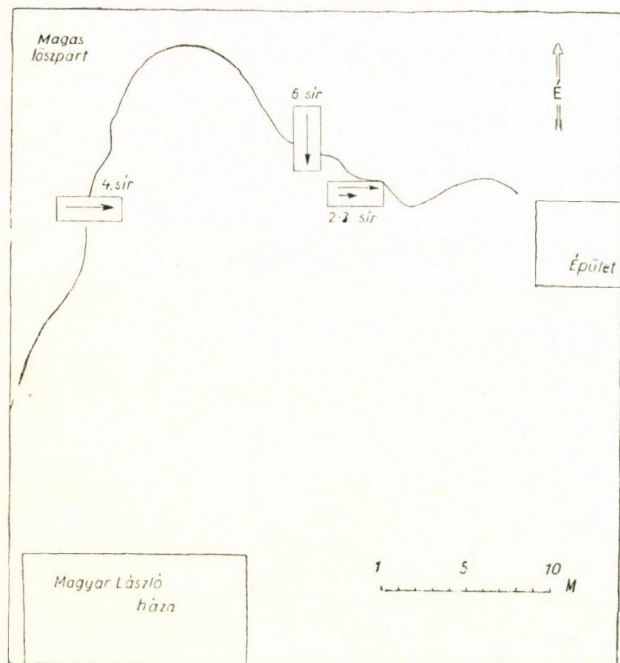
3. Csontból készült gömbfejű hajtű. Hossza: 5.8 cm (2. kép 9).

A sztálinvárosi múzeumban még két körző található, melyek valószínűleg szörványok Intercisából. Az egyik négy tagból álló bronz körző, a másik vasból készült (3. kép 2—3).

A bronz körző hasonlít a 6. sír körzőjére, de nem olyan díszes kivitelű. Hossza: 16.9 cm, szélessége: 1.4 cm. A vaskörző két tagból áll, s ezt mindkét oldalán félgömb alakú csapszeg fogja össze. A körző két lapja egymásba csukódik. Felső részén felül kettő, alul egy hornyolás van. Hossza: 21.2 cm, szélessége 2.2 cm.

*

1955-ben Magyar László böleskei lakos jelentette a sztálinvárosi múzeumnak, hogy telkén sírok kerülnek elő. Kiszálltunk Bóna Istvánval *Böleskére*, ahol a Duna mentén húzódó domb keleti lejtőjén a Rózsa utca 757. számú telken van Magyar László háza. A ház hely kiakartásánál és az udvar bővítésénél a domboldalt bemetszették és sok sírt kibontottak. Böleskéről már

4. kép. Böleske. Temető térkép
Рис. 4. Бёльчике. План кладбища
Fig. 4. Böleske. Carte du cimetière

Wosinsky azt írja hogy „a községben minduntalan találunk római sírokat”.¹ Különböző gyűjteményekbe szét-szóródott leleteiről, érmékről és fibulákról emlékezik meg. Közülök egy hagymafejes típust be is mutat. Leletmentésünk minden valószínűség szerint ugyanezen temető területén folyt.

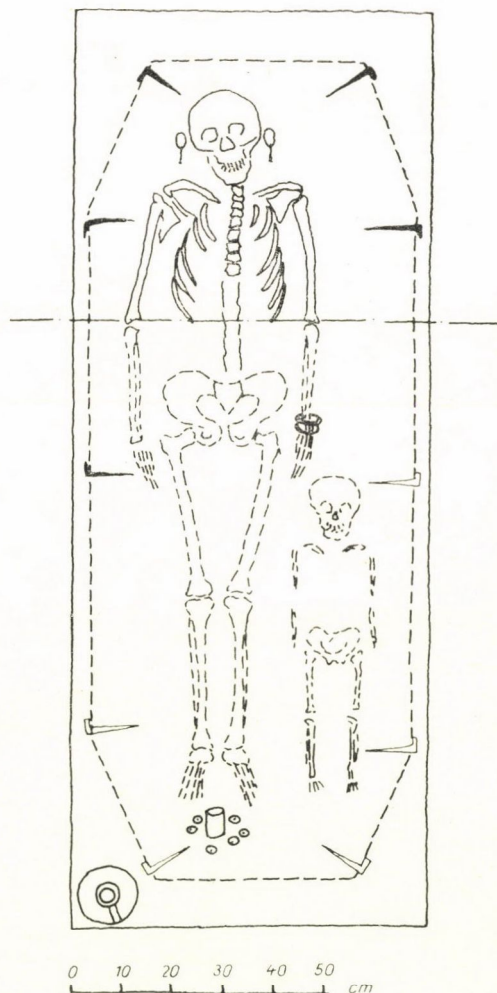
Az 1955. évi sírok mellékleteit részben Szabó István tanító ajándékozta a múzeumnak, részben megsemmisültek, néhány sír együtt tartott leleteit pedig a háztulajdonostól szereztük meg. A leletmentés során mindössze egy félig kibontott csontvázas sírt tudtunk feltárni (2—3. sír). A többi sírről bemondás és a még látható metszetek alapján készítettünk térképet.

1. sír. Nő. M.: 190. cm. Tájolása: D—É. Mellékletei:

1. Bronz karperec, ívelt bronz lemezből, végeinél elkeskenyedek, szélén két szemben fektetett pálmaág, közepén egymást követő rombuszok pontkörös díszítéssel. Átmérője: 5.6 cm, szélessége: 1.2 cm (7. kép 1).

2. Kígyófejes bronz karperec: Vastag huzalból készült, két végén vízszintes rovátkolás után egy-egy kígyófej van. A fejeken poncolás. Átmérője: 6.1 cm, szélessége: 0.3 cm (7. kép 3).

3. Kígyófejes bronz karperec, huzalból készült végén három függőleges csík után négyzetűre kiképzett stilizált kígyófej. Az egyikén három ék alakú bevágás, a

5. kép. Böleske. A 2—3. sír rajza
Рис. 5. Рисунок могилы № 2—3.
Fig. 5. Böleske. Dessin des tombes Nos 2—3

¹ Wosinsky M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. (Bp. 1896) 763.

másikon poncolás látható. Átmérője: 7 cm, szélessége: 0.25 cm (7. kép 4).

4. Kígyófejes bronz karperec, lapított huzalból készült, végein 3–3 függőleges véset után téglalap alakú kígyófej van 2–2 pontkörrel díszítve. Átmérője: 6 cm, szélessége: 0.2 cm (7. kép 2).

A következő sír felső részét mi tártuk fel. Kibontásánál az eredeti helyükön maradt szögekből következethettünk a koporsó érdekes nyolcszögű alakjára.

2–3. sír. Nő és gyermek csontváza. M.: 2.20 cm, szélessége: 70 cm, hossza: 175 cm. Tájolása: K—Ny (8. kép). Mellékletei:

1. Ezüst fülbevalópár függőkkel. A függőn ezüst keretben üvegpaszta gyöngyszem, ezután egy vastagabb függő rész következik, ami alatt hatszögű zöld kő függött. Átmérője: 2.1 cm, hossza: 5.1 cm (6. kép 3–4).

2. Bronz karperec, a bal karon találtuk, egyik vége letörött, a másikon ferde bevágások vannak. Átmérője: 5.5 cm, szélessége: 0.4 cm (6. kép 5).

3. Csont karperec, a bal karon volt. Vékony csont lemezekből készült karperec, töredékei pontkörös díszítéssel. A lemezeket bronz szegekkel erősítették egymáshoz. Hossza: 10.1 cm (6. kép 2).

4. Csonttégely. Az ovális alakú tégely töredéke alsó részén durván megmunkált, egyenes vonallal elhatárolt felső részén finoman kidolgozott. Alsó része pirosra volt festve. Belső részén alul zárólap számára bevágott rés látható. Töredékes magassága: 5.5 cm, töredékes átmérője: 4.9 cm (2. kép 11).

5. Gyanta. A csonttégelyben volt (2. kép 12).

6. II. Constantius kisbronz. FEL TEMP REPARATIO, verdejegy nélkül. Coh. 2.45.

7. II. Constantius kisbronz. SPES REI PUBLICAE, SIRM. Sirmiumi veret. Coh. 2.187.

8. II. Constantius kisbronz. SPES REI PUBLICAE, SIRM. Sirmiumi veret. Coh. 2.188.

9. II. Constantius kisbronz, verde jegye SMTS. Coh. 2.45.

10. IV. századi kisbronz, FEL TEMP REPARATIO típus.²

11. Koporsó szegek. Vasból készült derékszögben meghajlított fejű kovácsolt szegek, 10 db. Hosszuk: 11.8 cm — 7.5 cm (6. kép 7).

12. Korsó, a koporsón kívül a jobblábtól északra volt elhelyezve. Téglaszínű, fenékszögös, keskeny talpú, felső harmadát erősen kidomborodó hasú. A felső rész rádolgozása jól kivehető, nyaka hiányzik, a pereméből egy darab meg van, füle a legnagyobb szélességnél indul ki. Töredékes magassága: 15.5 cm, talpátmérője 4.5 cm (6. kép 6).

4. sír. Nő. M.: kb. 200 cm. Tájolása: K—Ny.

Mellékletei:

1. Bronz karperec. Hajlított bronz lemezből készült, középen sima, majd két—két függőleges hornyolás után egy nagy X bevágás következik, szárai között pontkör, szélén palmaág díszítéssel. Átmérője: 4,8 cm, szélessége: 1,3 cm (7. kép 5).

2. Kígyófejes karperec töredékei. Bronz huzalból készült, végein tíz párhuzamos rovátkolás után a stilizált kígyófejek három pontkörös díszítés van (7. kép 6).

5. sír. M.: kb. 180 cm. Tájolása: D—É. Mellékletei:

1. Szürke agyagfazék. A talpától felfelé öblösödő edényforma a felső harmadában a legszélesebb, majd ívben hajlik a keskeny nyaki részbe, pereme kihajlik. Magassága: 14,1 cm, átmérője: 12,3 cm, talpátmérője: 8,9 cm (7. kép 8, 9. kép).

2. Üveg pohár töredékei. Talpa benyomott. Töredékes magassága: 7,5 cm, talpátmérője: 4,2 cm (7. kép 7).

6. sír. Férfi. M.: kb. 180 cm. Tájolása: D—É. Mellékletek:

1. Hagymafejes bronz fibula, kengyelét és lábát S alakok között beütögetett pontok díszítik. A lábán felül 2—2 alul 3—3 pontkörös dísz van. A fibulán biztosító zár van, a láb alsó részén elhelyezett kis csapszeg. Hossza: 8,3 cm szélessége: 5,7 cm (7. kép 9).

A bőlszei temetőből a következő szórványként előkerült leleteket ismertetjük:

1. Hagymafejes bronz fibula töredéke, kengyelén ék alakú, a lába két szélén négyszögletes bevágásokkal (6. kép 1).

2. Scrinium töredékek. Két kerek bronz lemez középen szeglyekkel. Széle felé haladva kisebb, majd nagyobb domborított keretezés következik (2. kép 13–14).

3. I. Constantinus kisbronz, PROVIDENTIAE AVGG NA. Nicomediai veret. Coh. 2.454.

4. I. Constantinus kisbronz, PROVIDENTIAE AVGG SMK. Kyzikosi veret. Coh. 2.458.

5. Constantinus caesar kisbronz... RVM NOSTRORVM, koszorúban VOT, alatta X, SIS és fél napkorong jegy. Sisciai veret Coh. 2.38.

6. Constantinus caesar kisbronz. GLORIA EXERCITUS SMN. Nicomediai veret. Coh. 2.122.

7. Constantinus caesar kisbronz... SECVRITAS, oltárban VOT IS XX, a jobb mezőben F, bal mezőben B, P CON. Lugdunumi veret. Coh. 2.5.

8. Crispus caesar kisbronz. VICTORIAE CAESS NN TS. Thessalonikai veret. Coh. 2.142.

9. Flavia Helena kisbronz. SECVRITAS REI PVBLICE SMN. Nicomediai veret. Coh. 2.11.

10. Constantinopolis kisbronz. Victoria dárdával és pajzsával ST. Ticinumi veret. Coh. 2.21.

11. Constans kisbronz. GLORIA EXERCITVS ASIS. Sisciai veret. Coh. 2.73.

12. Flavius Julius Constantinus caesar kisbronz. GLORIA EXERCITVS ASIS, Sisciai veret. Coh. 2.104.

13. II. Constantius kisbronz, SPES típus. SIS V. Sisciai veret. Coh. 2.188.

14. II. Constantius kisbronz. SPES típus, ASISV. Sisciai veret. Coh. 2.188.

15. II. Constantius kisbronz. SPES típus, verdejegy lemaradt. Coh. 2.187.

16. II. Constantius kisbronz. FEL TEMP REPARATIO... a bal mezőben M., verdejegy A SIRM. Sirmiumi veret. Coh. 2.45.

17. II. Constantius kisbronz. FEL TEMP REPARATIO RP. palmaág. Róma városi veret. Coh. 2.44.

18. II. Constantius kisbronz. FEL TEMP REPARATIO R. koszorú Q. Róma városi veret. Coh. 2.44.

19. Julianus caesar kisbronz FEL TEMP REPARATIO, bal mezőben M. ASIS. Sisciai verde. Coh. 2.14.

20. Julianus kisbronz. FEL TEMP REPARATIO, verdejegy letörött. Coh. 2.9.

21. IV. századi kisbronzok töredékei.

Az intereisai sírok kora — érmek hiányában — a leletek vizsgálatából állapítható meg.

Az 1. sír bronz fülbevalóihoz (2. kép 1—2) hasonlókat között Pekáry Tamás,³ a fenékpasztai 11. sírből, I. Valentinianus és Valens érmekkel, továbbá Sági Károly a keszthely-dobogói római temető 10. és 17. sírjából Valens kisbronzszal.⁴ Hasonló fülbevalókat általában a IV. században viseltek.⁵ A sírban talált gyöngyszem vagy a fülbevalóba volt helyezve, vagy a nyaklánc darabja.

A 2. sírban talált hagymafejes bronzfibula korát (2. kép) Paulovics István 1926-os intereisai ásatásából állapíthatjuk meg.⁶ A XXIX. sírban talált, méretre ugyan nagyobb, de megegyező típusú fibulát. A sírt Gratianus érme keltezte.

Pécsett a belvárosi templom körül folytatott leletmentések során a VI. és XI. sírban kerültek hasonló

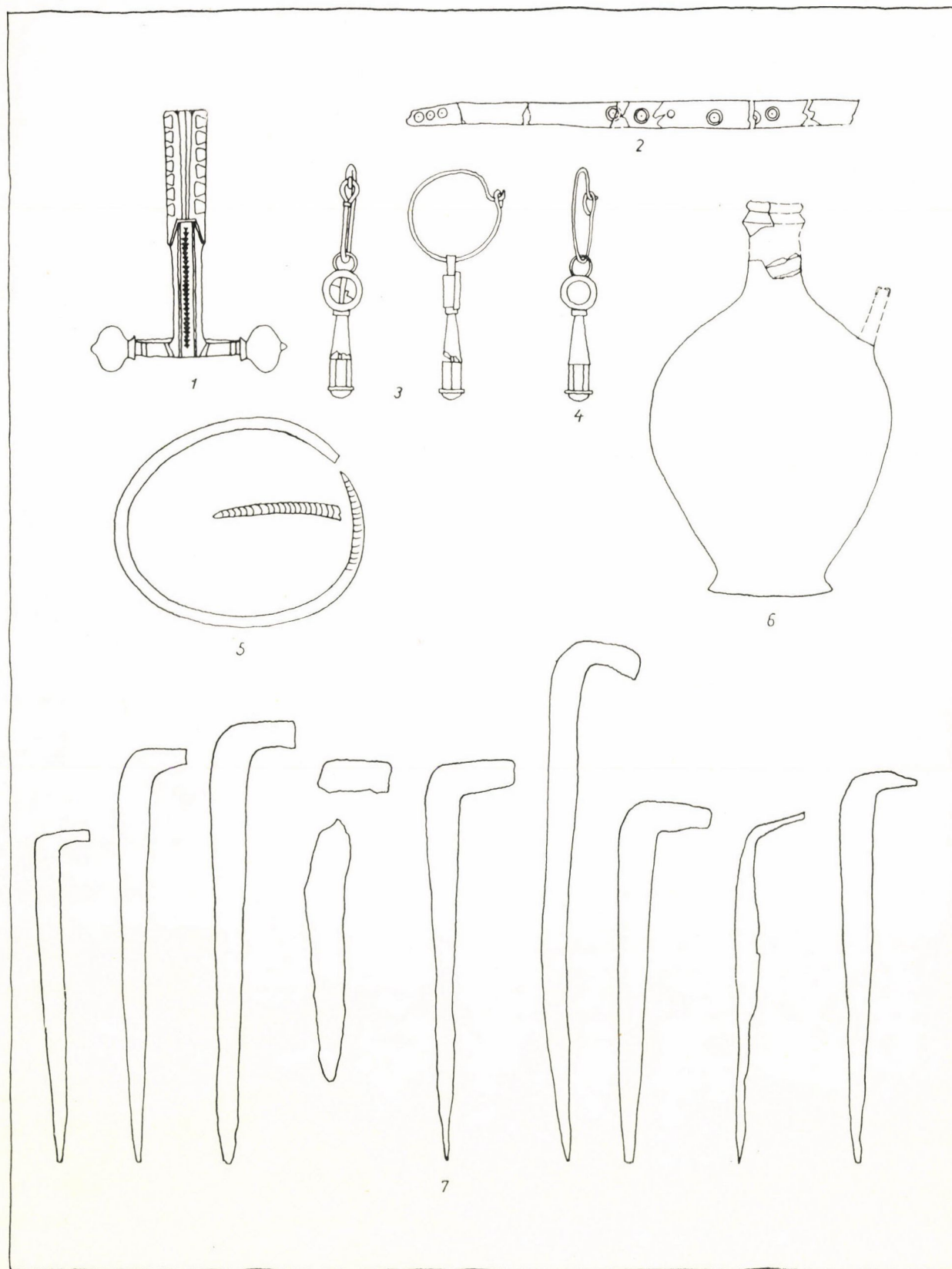
² Ezúton köszönöm meg Kerényi András segítségét az érmek meghatározásánál.

³ Pekáry T., Arch. Ért. 83 (1955) 20., 3. kép 11/1.

⁴ Sági, K., Acta Arch. Hung. 12 (1960) 208, 210., 29. kép 12, 36. kép 1—2.

⁵ R. Alföldi M., Intercisa II. AH 36 (Bp. 1957) 431.

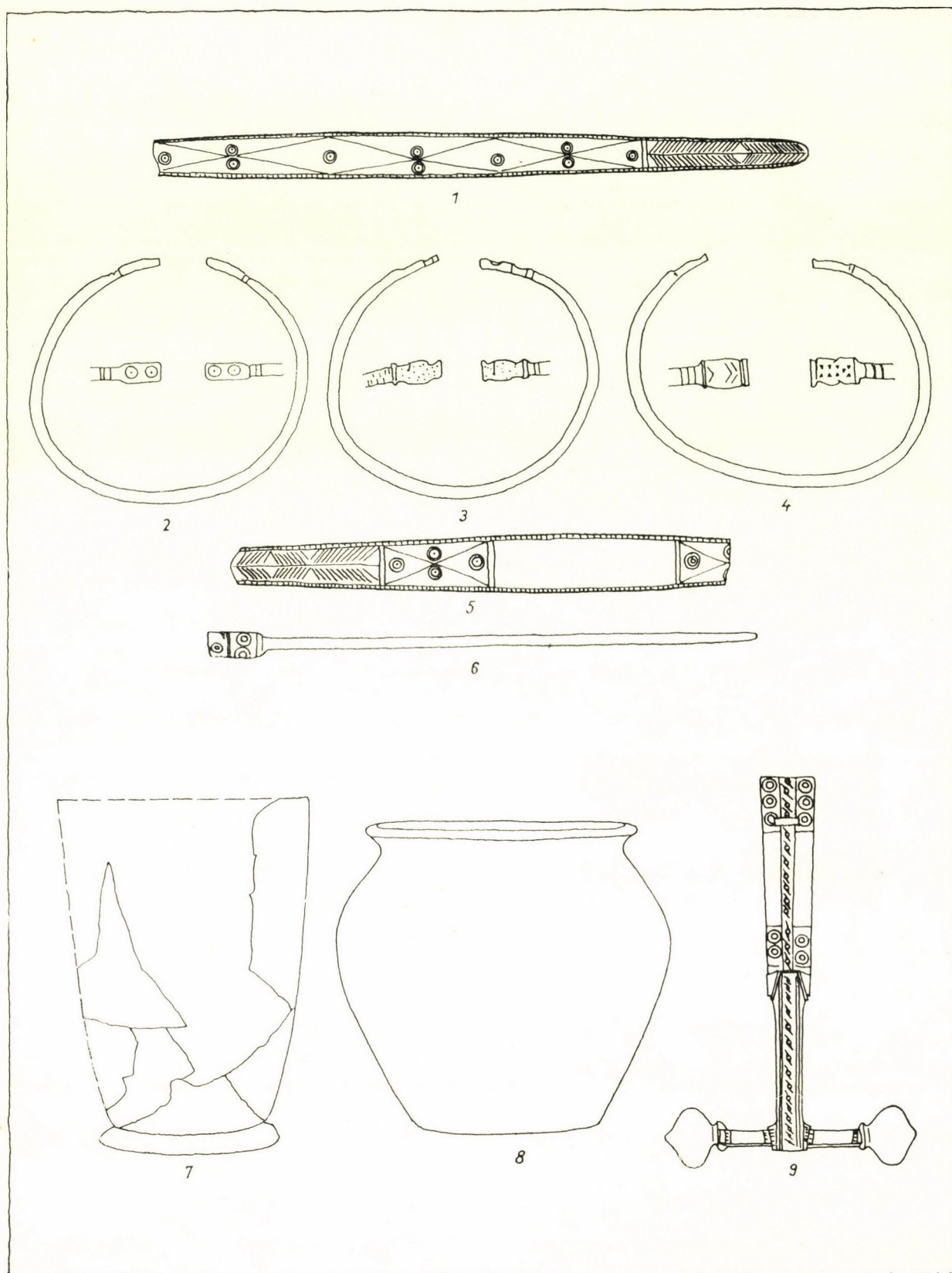
⁶ Paulovics I., Intercisa. AH 2 (1927) 63., 56. kép. A hagymafejes fibulákra lásd összefoglalóan: Kovrig I., A császárkori fibulák főformái Pannóniában. DissPann II. 4 (Bp. 1937) 25—; Patek E., A pannóniai fibula típusok elterjedése és eredete. DissPann II. 19 (Bp. 1942) 71. Az 1922. évi intereisai ásatás 57. sírjából hasonló fibulát közölt Oroszlán Zoltán [Arch. Ért. 39 (1920—22) 94.].

6. kép. Bőleske. 1. Szórvány. — 3—7. 2—3. sír

Рис. 6. Бёльче. I. Спорадические находки. — 3—7. Могилы 2—3

Fig. 6. Bőleske. 1. Trouvailles sporadiques. — 3—7. Tombes Nos 2—3

7. kúp. Bělske. 1—4. 1. sír. — 5—6. 4. sír. — 7—8. 5. sír. — 9. 6. sír

Рис. 7. Бѣльчкѣ. 1—4. Могила 1. — 5—6. Могила 4. — 7—8. Могила 5. — 9. Могила 6.

Fig. 7. Bělske. 1—4. Tombe N° 1. — 5—6. Tombe N° 4. — 7—8. Tombe N° 5. — 9. Tombe N° 6

fibulák elő.⁷ A VI. sírban egyéb érmek között Gratianus, a XI. sírban pedig II. Constantius kisbronz a legkésőbbi. Tótvázsonyban és Keszthely-Dobogón is előkerültek ezek a típusok.⁸ Használati idejét az érmek tanulsága szerint a IV. század második felére tehetjük.

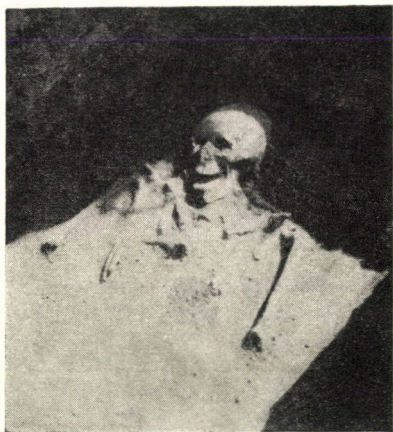
A 6. sírban előkerült üvegpalack (2. kép 7) pontos mását közölte Barkóczi László a pilismaróti későrómai temető 4. férfi sírjából.⁹ Az itteni üvegek a pénzek tanulsága szerint a IV. század 60–70-es éveiben kerülhettek a temetőbe. Az üveg színe és kidolgozása alapján a kölni gyártmányokhoz sorolható. Hasonló került elő Aquincumban is, de valamivel kisebb méretű.¹⁰

Az üveg korának meghatározása szerint a sírban levő egyéb tárgyak is nyilván a IV. század második felében kerülhettek a földbe. Így a körző kora is megállapítható. Ezt a meghatározást máshol talált körzőkre is kiterjeszthetjük. A Nemzeti Múzeumból Gaszparecz Géza közölt 4 db. körzőt.¹¹ Ezek közül az egyik kivitelében rendkívül hasonlít a 6. sír körzőjére, csapszege is megegyezik, tehát korát egyezőnek kell tekinteni.¹² Az intercisai szórvány leletek között lerajzolt bronz körző (3. kép 2) megegyezik a Gaszparecz által ismertett másik két körzővel.¹³ Beosztásuk és lapjaik harántcsíkos tagolása bizonyos hasonlatosságot mutat a 6. sír körzőjével is, de nem annyira díszesek. Balácáról Rhé Gyula közölt vasból készült négyrészes körzőt.¹⁴ Ez is hasonlít az említett körzőkre, tehát valószínűleg szintén IV. századi.

A vasból készült körző (3. kép 3.) valószínűleg kőfaragó, vagy építész körzője lehetett. Körző ábrázolásokat Nagy Lajos ismertet a III. század elejétől¹⁵ használatos pannóniai szarkofágokról és sírkövekről.

A szórvány leletek közül a hagymafejes bronzfibula töredékével nem foglalkozunk bővebben, mert díszítése nagyjából megegyezik a 2. sír fibulájával (2. kép 8.). Ez a fibula külön lapból álló biztonsági zárral volt ellátva.

A hajtűhöz több hasonló ismeretes még Intercisából,¹⁶ de két formailag teljesen megegyező ismerünk Óbudáról is, melyek egy épület II–III. századi építési periódusából származnak.¹⁷

8. kép. Böleske. 2–3. sír

Рис. 8. Бёльчке. Могила 2–3.

Fig. 8. Böleske. Tombes Nos 2–3.

9. kép. Böleske. 5. sír

Рис. 9. Бёльчке. Могила 5.

Fig. 9. Böleske. Tombe N° 5

A kobaltkék üvegekarperec töredékéhez hasonlóak kerültek elő II–III. századi intercisai sírokból.¹⁸

Az itt bemutatott temetőrész fentiek alapján a IV. század második felére datálható. A közelebbi helyhez nem köthető szórványként előkerült anyag egyrésze II–III. századi.

Az intercisai sírok közül 2. és 6. sír Ny–K-i, a többi K–Ny-i irányítású. A pannóniai későrómai temetkezésekben ez a váltakozó helyzet több temetőben is megtalálható.¹⁹

A böleskei temető korát az érmek határozzák meg. Nagy Constantinstól Julianusig bezárólag fordulnak elő kisbronzok. A 2. és 3. sír fülbevalójához hasonlóak kerültek elő intercisai IV. századi sírokból.²⁰ A karkötők közül a csontkarperec (6. kép 2.) analógiái Intercisában,²¹ Aquincumban,²² Pilismaróton,²³ Fenékpusztán,²⁴ Keszthely-Dobogón,²⁵ és Zengővárkonyban²⁶ fordulnak elő. A karperecek közül 2 db. bronzlemezből készült (7. kép 1, 5.).

Hasonlóak kerültek elő Intercisában²⁷ és Mucsfán.²⁸ A kígyófejes karperecekhez (7. kép 1–5, 6.) több teljesen megfelelő példányt találtak Intercisában,²⁹ Mucsfán³⁰ és Zengővárkonyban.³¹

Az ovális alakú csonttégely tartalma gyanta volt (2. kép 11–12.). Ez arra enged következtetni, hogy a római nők vagy a szemöldöküket szedték ki, vagy szőrtelenítésre használták kozmetikai célokból.

Az egyik bronzfibula típusa megegyezik az Intercisában tárgyaltakéval. Ez is külön biztosító lappal volt felszerelve (7. kép 9.). Hasonló a Wosinsknál közölt

⁷ Török Gy., FA 3–4 (1941) 126., III. t. 3, IV. t. 21.

⁸ Sági, K., i. m. 206, 208, 214., 18. kép 11; 26. kép 12; 53. kép 14.

⁹ Barkóczi L., FA 12 (1960) 118., 30. kép 13., XXIV. t. 2.

¹⁰ Kaba M., BpR 18 (1958) 11. kép 24.

¹¹ Gaszparecz G. E., Arch. Ért. 33 (1913) 346., 7. kép a–d.

¹² Gaszparecz G. E., i. m. 7. kép b.

¹³ Gaszparecz G. E., i. m. 7. kép c–d.

¹⁴ Laczkó D.–Rhé Gy., Balácsa, (Veszprém 1912) 12. kép 5.

¹⁵ Nagy L., BpR 14 (1945) 549.

¹⁶ R. Alföldi M., i. m. 111. kép 2.

¹⁷ Sz. Póczy K., BpR 16 (1955) 56., 58. és 62. kép. Vö. a táborhegyi sír mellékleteit, Alexander Severus érmével. Nagy L., Aquincumi mumia-temetkezések. DissPann I. 4 (Bp. 1935) 7. kép.

¹⁸ R. Alföldi M., i. m. 418.

¹⁹ Barkóczi L., i. m. 126.

²⁰ R. Alföldi M., i. m. LXXX. t. 4, 6.

²¹ R. Alföldi M., i. m. LXXXIV. t. 15–17.

²² Foerk E., BpR 10 (1923) 76., 2. kép.

²³ Barkóczi L., i. m. 30. kép 4.

²⁴ Pekáry T., i. m. 1. kép 2/4.

²⁵ Sági, K., i. m. 29. kép 2, 7.

²⁶ Dombay J., JMPÉ 1957. I. t. 4–20.

²⁷ R. Alföldi M., i. m. 91. kép.

²⁸ Csalog J., Arch. Ért. 1941. XXV. t. 27.

²⁹ R. Alföldi M., i. m. 90. kép 21.

³⁰ Csalog J., i. m. XXIV. t. 2.

³¹ Dombay J., i. m. III. t. 23.

bölcskei fibula is.³² A másik fibula (6. kép 1.) pontos párja került elő a karmacsi 2. sírból II. Constantius érmekkel.³³ A fibula tűtartója az intercisai 2. sír fibulájához hasonlóan kis biztosító csappal zárható.

A serinium töredékekhez hasonlóak Intercisában gyakoriak.³⁴

A korsó és fazék pontos mását Pannóniában nem nagyon lehet megtalálni. Egyedül Tolna megyében Kánya határában került elő egy-egy hasonló edény, de sajnos a leletkörülményükről nem tudunk semmit (6. kép 6, 7. kép 8, 9. kép.).³⁵

Az üvegpohár analógiája a Bölcskéhez közelfekvő mucsiai temetőben fordul elő.³⁶ Ilyen talpas pohár volt még a pécsi belvárosi templom bővítésénél feltárt XI. sírban, II. Constantius kisbronzával keltezve.³⁷ Hasonló

volt még Keszthely-Dobogón a 21. sírban és Karmacson a 3. sírban (7. kép 7).³⁸

A bölcskei temető 2—3 sírjában a nyolc lapból álló koporsó egy részét is meg tudtuk figyelni. A lauricum temetőben sok koporsós sírt tártak fel, több helyen említenek vas és koporsószegeket, de sem rajzban, sem fényképen nem közölnek koporsót.³⁹

A bölcskei sírok tájolása K—Ny és É—D-i volt. Az 5. sírban agyaghögre és üvegpohár melléklettel eltemetett ember, valószínűleg keresztény lehetett.⁴⁰

A bölcskei későrómai temető bemutatott részét a IV. század középső harmadában használták. A temetőnek egészen kis része bolygatott, a többi ház helyén és kertjeiben folytatódnak a sírok, melyek korban és leletekben még sok újat hozhatnak.⁴¹

B. Vágó Eszter

SPÄTRÖMISCHE GRÄBER IN INTERCISA UND IN BÖLCSKE

Auszug

Bei den Arbeiten an der Wasserleitungsanlage in Sztálinváros (Dunapentele) wurden am Öreghegyi út 6 römische Gräber von den Arbeitern aufgestöbert (Abb. 1). Drei von diesen enthielten Beigaben. Aus dem 1. Grab kamen Bronzeohrringe mit je einer Perle (Abb. 2, 1—3), aus dem zweiten eine Bügelfibel aus Bronze (Abb. 2, 4), aus dem 6., mit Ziegeln ausgelegten, wgerecht bedeckten Grab kamen eine Glasflasche, ein Armreifen aus Bronze, das Fragment eines Eisenmessers und ein Stück Eisen (Abb. 2, 5—7, Abb. 3, 1) zutage. Auf Grund der ähnlichen Glasflasche, die im Pilismaróter Gräberfeld gefunden worden ist, wird das 6. Grab auf das dritte Drittel des 4. Jhs. datiert. Die übrigen Funde lassen sich nach den aus Intercisa und anderen pannischen Grabungen stammenden Analogien auf die zweite Hälfte des 4. Jhs. datieren. Der Großteil der Streufunde, die bei der Arbeit gesammelt wurden, stammt aus dem 2—3. Jh. (Abb. 2, 9—10, Abb. 3, 3), die übrigen (Abb. 2, 8, Abb. 3, 2) stammen aus dem 4. Jh.

Die wenigen Gräber, die in Bölcske bei einer Rettungsgrabung erforscht worden sind, sind z. T. durch die von Constantin dem Großen bis zu Julian dauern-

den Münzen, z. T. durch andere Funde auf das mittlere Drittel des 4. Jhs. datiert (Abb. 4). Das bereits seit langem bekannte Gräberfeld wurde hier beim Bau eines Hauses wieder aufgestöbert. 1955 konnte nur die Hälfte des Frauen- und Kindergrabes Nr. 2 und 3 fachgemäß erforscht werden (Abb. 5, Abb. 8). Von Interesse ist hier der achteckige Sarg (Abb. 6, 2—7, Abb. 2, 11—12). Ein Knocheniegel (Abb. 2, 12) enthielt Harz für kosmetische Zwecke. Man konnte die Stellen von zwei weiteren Gräbern beobachten, die Angaben der übrigen Gräber wurden anhand der Aussagen und der Funde aufgenommen. Das 1. Grab enthielt 4 Bronzearmringe (Abb. 7, 1—4), das 4. zwei Bronzearmringe (Abb. 7, 5—6), aus dem 6. Grab kam ein Tonnapp und ein Trinkglas zum Vorschein (Abb. 7, 7—8, Abb. 9). Für die Bronze- und Knochenfunde sind Analogien aus Pannonien bekannt, für die Hauskeramik jedoch in geringerem Maß: ähnliche Stücke sind nur aus der naheliegenden Ortschaft Kánya bekannt.

Im Laufe der Parzellenteilung und der Anlage von Gärten sind noch weitere Gräber zu erwarten.

E. B. Vágó

³² Wosinsky M., i. m. CLXIX. t. 4a—4b.

³³ Sági K., i. m. 219., XCIV. t. 7.

³⁴ Radnóti A., Intercisa II. AH 36 (Bp. 1957) 68, 72, 74. kép.

³⁵ Wosinsky M., i. m. CLXVIII. t. 1—2.

³⁶ Csalog J., i. m. XXIII. t. 6.

³⁷ Török Gy., i. m. 126., I. t. 9.

³⁸ Sági K., i. m. 210, 216., 36. kép 14., 64. kép 3.

³⁹ Kloiber, A., Die Gräberfelder von Lauricum-Ziegelfeld. (Linz 1957). Az 1951-es ásatásoknál a 20, 70, 121-es sírok, az 1952-es ásatásoknál a 3, 8, 9, 11, 12, 157-es sírok, az 1953-as ásatásoknál a 9, 22, 37-es sírok, az 1954-es ásatásoknál a 4-es sír, az 1956-os ásatásoknál a 4-es sír.

⁴⁰ Barkóczy L., i. m. 126.

⁴¹ Köszönettel tartozom Sch. Lázár Gyöngyinek és Kárász Juditnak, akik a rajzokat és fényképeket készítették.

EGY ÚJABB THRÁCIAI VERETŰ BRONZMEDÁLIA BRIGETIÓBÓL

A múlt évben — 1960-ban — földmunkálatok során a brigetiói római tábornoktól délre egy római kori sírra bukkantak. A sírból többek között az alábbiakban leírt bronzmedália került elő.¹ Ez Septimius Severusnak Perinthusban készült verete. A medália a M. N. M. Történeti Múzeum éremgyűjteményébe került.² Átmérője: 49 mm. Eredetileg ezüstözve volt, aminek a nyoma még ma is felfedezhető az előlapon.

Av AV · K · A · CEPTI · — CEVHPOC · ΠE Septimius Severus mellképe babérkoszorúval, köpenyben, páncélban jobbra.

Rv. Körben ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ — ΠΕΡΙΘΝΙΩΝ a szelvényben ΝΕΩΚΟΡΩΝ Heracles szemben áll mezetenül, fejét jobbra fordítja, jobbával bunkójára támaszkodik, balját könyökben behajlítva hasára szorítja, balválláról az oroszlánbőr csüng le. Jobbra tőle egy fany, amelyre kígyó csavarodik, ettől jobbra nőalak áll.³ Medáliánk hátlapjára Heracles tizenegyedik munkáját ábrázolták, amikor is a hesperisek aranyalmát kell megszereznie, amelyeket a százféjú sárkány, Ekhidna és Typhon magzata őriz.⁴

Mint Barkóczy L.—Kerényi A. megállapították, ezek a bronzmedáliák katonai kitüntetések voltak, amelyeket a császár a hadjáratok után rendezett ünnepi játékokon osztogatott.⁵ A mi darabunkat is egy ilyen ünnepi játék alkalmával nyerhette el tulajdonosa. Ez a játék a Φιλαδέλφεια volt, ami a medália hátlati feliratából kitűnik.

A II. század végéről és a III. századból elég nagy számú bronzmedáliát ismerünk, amelyek Perinthusban készültek. Ezen medáliák nagy része az itt rendezett ünnepi játékok emléket őrzik.⁶ A mi darabunk Φιλαδέλφεια elnevezésű játékot említ. Boutkowsky úgy vélekedik, hogy ezt a játékot Septimius Severus hozta létre két fiának, Caracallának és Getának barátsága és szövetsége megünneplésére, valószínűleg Sardesben.⁸ Ezt azonban nemcsak itt ünnepelték, hanem a phrygiai Eumeniában, Caesareában, Perinthusban is.⁹ Fluss szerint a második keleti — Pescennius Niger elleni — hadjárat idejére esik a Φιλαδέλφεια játékok megrendezése Caesareában és Perinthusban.¹⁰ Tehát a játékot vagy 194-ben, az első keleti hadjárat idején, vagy 196-ban, a második keleti háború után rendezte először a császár.

Ami a medáliánkon említett ünnepi játékot illeti, ez 196-ban került megrendezésre Perinthusban. Ugyanis, amikor Septimius Severus visszatért a keleti hadjáratból, útközben érintette Perinthus is, sőt a csapataival ott megpihent. Ekkor rendezte a medáliánkon említett ünnepi játékot, mely alkalommal felszentelte a már 194-ben tiszteletére alapított templomot.¹¹ Ekkor nyerte el Perinthus először a νεωκόρια rangot.¹²

A legio I adiutrix egyik vexillatiója résztvett Septimius Severus oldalán a Pescennius Niger elleni hadjáratban.¹³ Visszatérőben ez a vexillatio is megpihent Perinthusban és ennek a csapattestnek egyik katonája nyerhette el és hozhatta magával haza Brigetióba ezt a bronzmedáliát.

Medáliánk hátlati ábrázolásával kapcsolatban a következőket mondhatjuk: az irodalomból több olyan perinthusi veretű medáliát ismerünk, amelyeknek a hátlati ábrázolása Heracles-szel kapcsolatos. Így a Fitzwilliam múzeum gyűjteményében leírt¹⁴ medália előlapi ábrázolása és felirata teljesen azonos a miénkkel, a hátlati felirata is azonos, csak az ábrázolása más. Ez Heracles negyedik munkáját mutatja be, amikor is a heros foglyulejti az erylmanthosi vadkant és azt Eurystheus elé viszi, aki ijedtében egy hordóba bújik. Továbbá Musmov ismertet egy perinthusi medáliát, amelyen Heracles elrabolja Diomedes lovait.¹⁵ Ez Heracles nyolcadik munkája.

Heracles személyének szerepeltetése Septimius Severus perinthusi medáliáin — egyrészt a város alapításához kapcsolódó mondában betöltött szerepe¹⁶ másrészt, mint a császár patronálója¹⁷ — érthető.

Arra gondolhatunk, hogy Septimius Severus 196-ban a perinthusi Φιλαδέλφεια alkalmából egy bronzmedália sorozatot veretett, amelyen Heraclesnek mind a tizenkét munkáját megörökíttette, melyek egyikét a mi medáliánk ábrázolja. Az említett másik két medália Heracles további két munkáját mutatja be. Így lehetséges, hogy előkerülnek olyan medáliák is, amelyek a feltételezett sorozatot kiegészítik.

Bíróné Sey Katalin

¹ A sír többi melléklete: Hadrianus kopott középbronza, hosszúnyakú kis illatszerez üveg, egy vörös sávos festésű agyagbögce és egy kétfülű agyagtál. Ez úton mondok köszönetet Barkóczy Lászlónak, aki a medáliát publikálásra átadta.

² Leltáriszám: 13/1961.

³ Мушмов, А., Античные монеты на Балканския полуостров и монетите на българските царе от икола. (София 1912) 4519. A mi medáliánk hátlati ábrázolása megegyezik a Musmovnál leírt darabbal, azonban a katalógusból az nem derül ki, hogy ehhez pontosan melyik előlapi és hátlati felirat tartozik. Továbbá Musmov szerint az érmen Heracles és Hygieia ábrázolták. Még Gordianus Piusnak ismerjük egy hasonló ábrázolású veretét Perinthusból. BMC Tracia, Perinthus 62.

⁴ Trenesényi-Waldapfel I., Görög-római mythologia. (Bp. 1936) 168.

⁵ Barkóczy, L.—Kerényi, A., FA 10 (1958) 87.

⁶ Barkóczy, L.—Kerényi, A., i. m. 87.

⁷ Boutkowsky, A., Dictionnaire numismatique. (Leipzig 1881) 1355.

⁸ A két testvér Caracalla és Geta gyermekkoruk óta gyűlöltek egymást,

azonban a testvéri szeretetet a Φιλαδέλφεια-t politikai okok miatt állandóan, még a későbbiekben is hangsúlyozták pl.: Geta egyik perinthusi veretén.

Barkóczy, L.—Kerényi, A., i. m. 78., 6. sz.

⁹ Ziehen, Φιλαδέλφεια PW XIX (Stuttgart 1938) 2097.

¹⁰ Fluss, P. Septimius Geta. PW II^A (Stuttgart 1923) 1566.

¹¹ Hasebroeck, J., Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus. (Heidelberg 1921) 86—87.

¹² Head, B., Historia Numorum. (Oxford 1911) 271. Perinthus összesen háromszor nyerte el ezt a rangot. Pick, B., Die templetragenden Gottheiten und die Darstellung der Neokorie auf den Münzen. JÖAI 7 (1904).

¹³ Barkóczy, L.—Kerényi, A., i. m. 84.

¹⁴ Grose, S. W., Fitzwilliam Museum Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins. II. (Cambridge 1926) 154. t. 9.

¹⁵ Мушмов, А., i. m. 4521.

¹⁶ Boutkowsky, A., i. m. 1639.

¹⁷ Toynebee, J. M. C., Roman Medallions. American Numismatic Society's Numismatic Studies. 5 (New York 1944) 161.

A RECENTLY FOUND BRONZE MEDALLION OF THRACIAN COINAGE FROM BRIGETIO

Summary

In 1960 a Roman grave was uncovered at Brigetio. Its grave-furniture contained a bronze medallion of Septimius Severus, coined at Perinthus. On the reverse the eleventh work of Heracles was portrayed.

L. Barkóczi and A. Kerényi have established that these bronze medallions were military distinctions, distributed by the emperor at the festive games held after the campaigns. Our medallion may have been given the proprietor at a festive game called *φιλαδέλφεια*, taking place at Perinthus in 196 A. D. It was in this year that Septimius Severus returned from his eastern campaign through Perinthus. In this war a *vexillatio* of the *I adiutrix* fought at the side of the emperor; one of its soldiers may have gained and brought along to Brigetio the medal.

As regards the portrayal at the reverse of the medallion, there is a Perinthus medallion of Septimius Severus, depicting the fourth work of Heracles, in the collection of the Fitzwilliam Museum; another piece, showing the eighth work of Heracles, has been presented by Musmov. It may be supposed that in 196 the emperor let a series of bronze medallions be coined, commemorating the twelve works of Heracles, at the occasion of the *φιλαδέλφεια*. In this case our medallion and the other two mentioned specimens might belong to this series, and we may hope for the discovery of further pieces, completing the supposed series of medallions.

K. Bíró-Sey

SZEMLE

DOMBAY JÁNOS

1900—1961

Hétgyermekes, nagyon szegény veszprémi kisiparos családból indul útnak. Az érettségin túl nem juthat, el kell tartania magát. Adóhivatalnok lesz. 26 éves korában elkerül Bonyhádra és megnősül.

A közeli Szekszárd múzeuma révén megismerkedik Wosinszky Mór munkásságával, a régészettel, a lengyeli kultúrával. Önkéntes rabja marad ennek élete utolsó órájáig, a villányi TIT előadásáig, ahol a villánykövesdi lengyeli lakótelepről tartott utolsó előadást.

Wosinszky leírásai nyomán bejárja a Bonyhád környéki földeket, ismerkedik a „tereppel”.

Áthelyezik az Alföld szélére. Innen évek múltán 1931-ben kerül vissza a vidékre, Pécsváradra.

Hivatali elfoglaltsága nem elégíti ki. „Valami hiányzott, a komolyabb cél nélkül való bolyongást az időm elfecsérelésének tartottam. Valami foglalkozásra volt szükségem” — írja naplójában — „... biztatott Bonyhád közelsége. Ha ott voltak régiségek, itt is kell lenniök.”

Szüntelenül járja Pécsvárad környékét. Végre, 1932 őszén, a pécsvárad Aranyhegy oldalán, megtalálja az első kovaszilánkokat, edénycserepeket. Ettől kezdve már ásóval jár ki a felfedezett lakótelepre. Minden szabad idejét ott tölti. Nem egyedül, vele van felesége is. Lázás buzgalommal tapogatják ki a kultúrrejtegeket, gyűjtik az azokból kikerülő tárgyakat.

Tudja, hogy a pusztá gyűjtésnek nem sok értéke van. Feljegyzéseket, leírásokat készít, mér, rajzol. Senki sem tanítja, mégis egyre tökéletesebb a látása, mondani-valóinak megfogalmazása, veleszületett technikai pontossága.

Otthon tisztogatják a hazahozott tárgyakat, ragasztják az edényeket. Lakása lassankint kis múzeummmá válik.

Minél nagyobb szakmai felkészültségre igyekszik szert tenni. Éjt-napot egygyé téve tanul. Kapcsolatokat keres. Szülővárosának és Szekszárdnak muzeológusaival rendszeres érintkezésben áll. Fájdalmasan érinti, hogy Pécsről hiányzik a megértő érdeklődés, támogatás. Nagy az öröme, amikor Tompa Ferenc meglátogatja.

1934-ben ráakad a zengővárkonyi lakótelepre, a temetőre. Rátalál a lengyeli kultúrára, amelynek kutatását célul tűzte ki. Életének legizgalmasabb napjait éli. Hivatásos munkahelyek számára is nagynak látszó feladatot vállal önmaga előtt: feltárni az egész telepet.

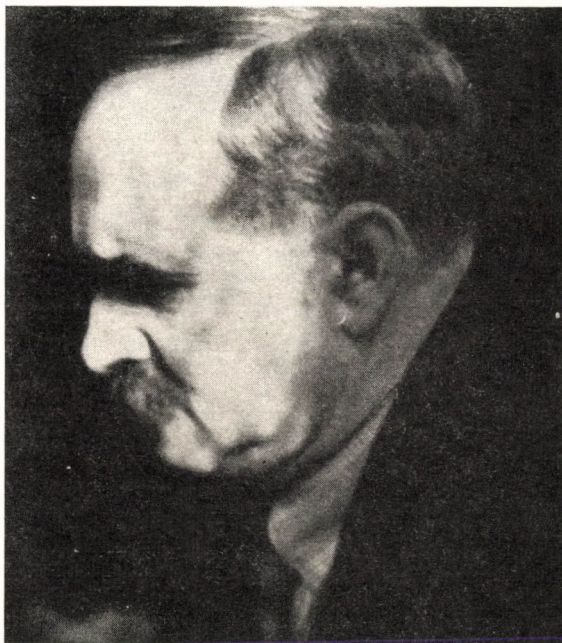
Szűk javadalmazásából fizetett munkásokkal dolgozik. Egyre-másra látnak napvilágot a lakógödörök, sírok, a csodálatosan gazdag leletanyag.

Eközben más nyomok után is kutat. Sorra találja meg a környék római, avar temetőit. Nincsen pihenés, rohan az idővel, úgy gondolja sokat mulasztott.

Gyűlik az anyag, szaporodnak a rajzok, feljegyzések, fényképek. Nincsen férőhelye mindennek.

Néhányan a megye vezetői közül felfigyelnek munkájára, segíteni kezdik. A pécsváradai várban helyet adnak gyűjteményének. A környék népe már jól ismeri, csodálkozó tisztelettel néz munkálkodására. Fáradhatatlanul magyaráz nekik, tanítja, kutatótársaivá nevele az egyszerű emberek.

Most már a szakmai körök is komolyan érdeklődnek, 1938—39-ben eljut az első publikációig: megjelenik Zengővárkony első monográfiája.

1938-ban a megye Pécsett megvásárolja a régészeti gyűjteményt ma is magábanfoglaló épületet. Berendezi a Megyei Múzeumot. Megválasztják a múzeum első öröknek, majd megszerzi a régészeti doktorátust is.

Most már minden erejét, idejét a múzeumra, kutatásaira fordíthatja. Határozott program szerint több mint 5000 római, avar, árpádkori sírt tárt fel, a nagypalli, szebényi, kékesdi nagy avar temetőket, miközben vissza-visszatér a pécsvárad-zengővárkonyi szelíd-gesztenyés közelébe, az igazán szíve szerint való munkahelyére.

A „terep” számára régóta nyitott könyv. Már nem csupán a felszíni nyomok, vagy alóla felhozott tárgyak foglalkoztatják. A holt tárgyakba életet lehel, beleálmodja magát a rég letűnt idők embereinek életébe, küzdelmeibe.

A háborús évek után kirobbanó erővel kezd a külső munkába, fejleszti múzeumát, ír, dolgozik szakadatlanul, ünnepe, megállása nincsen. Az élet egyéb örömeit elfelejti élni. Aszkézisából csak családja körében olvad fel, meg akkor, amikor munkájáról beszélhet, átadhatja tudását a reá figyelőknek.

Lehetőségei korlátlanul bontakoznak ki, amikor a dolgozó nép állama veszi kezébe a művelődés eszközeit. Új vezetői feladatok hárulnak reá a pécsi múzeumok összevonásával, a gyűjtemények elhelyezésével, berendezésével. Egyre növekvő számú munkatársaival egybehangolt munkával mintául szolgáló kiállításokat szervez. Régészeti gyűjteményének gazdagsága, kiállításának szépsége, szemléltető módja dicséretre készíti a szakembert, elragadtatja a látogatót. Raktári, nyilván tartási rendje mintaszerű.

Élete utolsó éveit egyre inkább lefoglalta a vezetés, szervezés szüntelenül szaporodó munkája. A múzeum és a köréje csoportosult munkatársakra építve, a múzeum gazdájává vált megyei tanács áldozatkész támogatásával megindítja a nagyarányú topográfiai feltáró munkát, élete célját. Most már igazi felüdülés volt számára egy-egy terepbejárás, ásatás. Utolsó feltárási munkáját ott végezte, ahol az elsőt 25 évvel korábban megkezdte, az Aranyhegyen.

A vezetés, szervezés munkája mellett az utóbbi években önmagát hajszolva végezte anyagának irodalmi feldolgozását és közzétételét. Az 1956-ban megindult múzeumi évkönyvben sorra látnak napvilágot az arany-

hegyi, villánykövesdi, domolospusztai, és a későrómai telepek és temetők mintaszerű feldolgozásai. Alig néhány hónappal halála előtt megérte élete főműve, a zengővárkonyi teljes monográfia akadémiai kiadását.

Élete munkásságát becsülte meg a nép állama ki-tüntetésekkel, az illetékesek főigazgatói kinevezéssel, s azzal, hogy terhei egy részének levételével módot adtak felgyűlt anyagának feldolgozására.

Önmagának szabott hatalmas feldolgozási feladatának az örök kötelességteljesítés már csak részben tudott eleget tenni. Elment, váratlanul korán, sok-sok más tervének megvalósulása előtt.

Papp László

KORAI VASKORI LELETEK A KAUKÁZUSI GYŰJTEMÉNYEKBEN

Nem tűnik könnyű feladatnak a kaukázusi múzeumok régészeti gyűjteményeiről beszámolni, még akkor sem, ha ezt a beszámolót egy néhányhetes tanulmányútra alapozzuk és a helybeli, valamint a központi intézményekben dolgozó kollégák szíves, segítőkész útmutatása egészíti ki. A nehézséget a kaukázusi régészeti gyűjtemények gazdag sokoldalúsága okozza, amelyből bizony igen nehéz kiválasztani azt az anyagrészt, amely a hazai kutatás számára is adhat érdekes, gondolatébresztő szempontokat.

1960 nyarán a Leningrádi Állami Egyetemről kapott kiküldetési rendeletem alapján a következő múzeumokat és intézményeket látogathattam meg: Észak-Oszétia Tudományos Kutatóintézete és Területi Múzeuma (Ordzsonikidze, Észak-Oszét ASzSZK), Dél-Oszét Tudományos Kutatóintézet és Helytörténeti Múzeum (Sztálinir, Grúz SzSZK), Grúzia Nemzeti Múzeuma (Tbiliszi), Abházia Tudományos Kutatóintézete és Helytörténeti Múzeuma (Szuhumi, Grúz SzSZK) és a Krasznodári Területi Történeti és Régészeti Múzeum (Krasznodár, Orosz FSzSZK). Ha ezekhez hozzászámítjuk az 1959 nyarán látott Adigej Történeti Múzeumot (Majkop, Orosz FSzSZK), elmondhatom, hogy sikerült az É és Ny Kaukázus legfontosabb gyűjteményeit megismernem, s így beszámolómban a valóságot megközelítően hű képet tudok adni a terület kutatásának helyzetéről.

Tanulmányútam célja a kobáni „kultúra” leletanyagának felgyűjtése volt. Beszámolómban, természetesen elsősorban e téren gyűjtött tapasztalataim ismertetem, de említésre kerül egy-két olyan megfigyelés is, amely általános érdeklődésre is számot tarthat.

Az a hatalmas és az egész világ régészeti szakirodalmában oly jól ismert leletanyag, amelyet „kobáni kultúra” néven tartunk számon, az 1860–1870-es évek óta a Kaukázus régészetének legérdekesebb és egyik legtöbbet vitatott kérdéskomplexumát jelenti. A kobáni temető több száz, vagy ezer sírjának leletei a moszkvai, leningrádi, bécsi, lyoni és berlini gyűjteményekben vannak, nem számítva azokat a tárgyakat, amelyeket a temető egykori tulajdonosa, Kabos Chanenko ásva ki és adott el különböző gyűjteményeknek, illetve magánutazóknak, műgyűjtőknek. A kutatások mai állása szerint Kobánban nem egy, hanem legalább két korai vaskori temető volt, az egyik a felső-Kobáni (ez a közismertebb), a másik az alsó-kobáni. Az előbbiben a XX. sz. elején V. I. Dolbezev orosz kutató tárt fel néhány sírt, amelyek a temetkezések legidősebb periódusát képviselik.¹ Az Októberi Forradalom utáni első és ezideig utolsó, hiteles felső-kobáni leleteket L. P. Szemjonov és I. P. Seseblkin ordzsonikidzei kutatók gyűjtötték

az 1920-as évek végén. A leletanyagban korai vaskori bronzok és későbbi alán és oszét temetkezési anyag (bőr, ékszerek, textília) vannak. Valószínűleg a kobáni temetőkből, de feltétlenül ebből a periódusból származik az a gazdag kerámiagyűjtemény, amelyet az ordzsonikidzei múzeum, mint észak-oszétiai leleteket őriz (1. kép 1–2.).

A korai vaskor kobáni típusú leleteinek rendkívül gazdag együttesét őrizi a sztáliniri Dél-Oszét Tudományos Kutatóintézet Régészeti Osztálya. A több, mint 2000 m magas hegyek között fekvő Tli település melletti gazdag temető anyaga ez, amelyet B. V. Techov, a történettudományok kandidátusa tár fel folyamatosan, immár negyedik esztendeje. A teljességében még nem publikált leletanyag rendkívül sokat ígér a kultúra kronológiai helyzetének, és elsősorban D-i kapcsolatainak helyes megítélésére.²

Szinte megszámlálhatatlannak azok a kobáni típusú leletek, amelyeket a tbiliszi Grúz Nemzeti Múzeum őriz. A nagyon szép új kiállításban rögtön szemünkbe tűnik az a két depotlelet, amelyeket a Ny-grúziai Ocseri és Chevi falvak mellett tártak fel. A leletanyagban bronzedények, a korszak jellegzetes bronzbaltái és igen nagyméretű bronz lábperecek vannak.

Szuchumban a múzeum régészeti kiállításán a kobáni típusú bronzanyaggal képviselt ocseri temető hatalmas pithosa tűnik fel, amely a korszak új temetkezési szokását (a pithosokban történő temetkezés) mutatja. Nem kevésbé érdekesek a Szuchumskije-Gori leletei, ahonnan bronzdepot (balták, öntőlepeny, áruk) és telepnyomok kerültek elő.

A szovjet régészeti kutatás már régebben megállapította, hogy a korábban egységesnek vélt kobáni „kultúra” két nagyobb területi csoportra osztható fel: a kobánira (É-Kaukázus) és a kolchisira (Grúzia). E. I. Krupnov összefoglaló művének megjelenése után³ felesleges szószaporításnak tűnhet és beszámolóink célkitűzését alaposan túl is haladná e felosztás problémáitakjának ismertetése, de úgy gondolom, hogy nem haszontalan néhány gondolatot a „kultúra” eredetével és fejlődésével kapcsolatosan érinteni. A korábbi kutatás e téren két, homlokegyenest ellenkező álláspontra helyezkedett. Az egyik szerint a kobáni típusú leletanyag idegen eredetű és valószínűleg új etnikai elemek bevándorlásával kapcsolatosan alakult ki.⁴ A másik álláspont, amelyet elsősorban a szovjet kutatás képvisel,⁵ a Kaukázus fémművességének helyi fejlődésének alapján áll, és ebben a keretben találja meg a kobáni típusok helyét is. Kétségtelennek látszik, hogy a kobáni „kultúra” népe igen szoros etnikai kapcsolatban állt a Kaukázus közép- és későbronzkorának népeivel, azonban anyagi

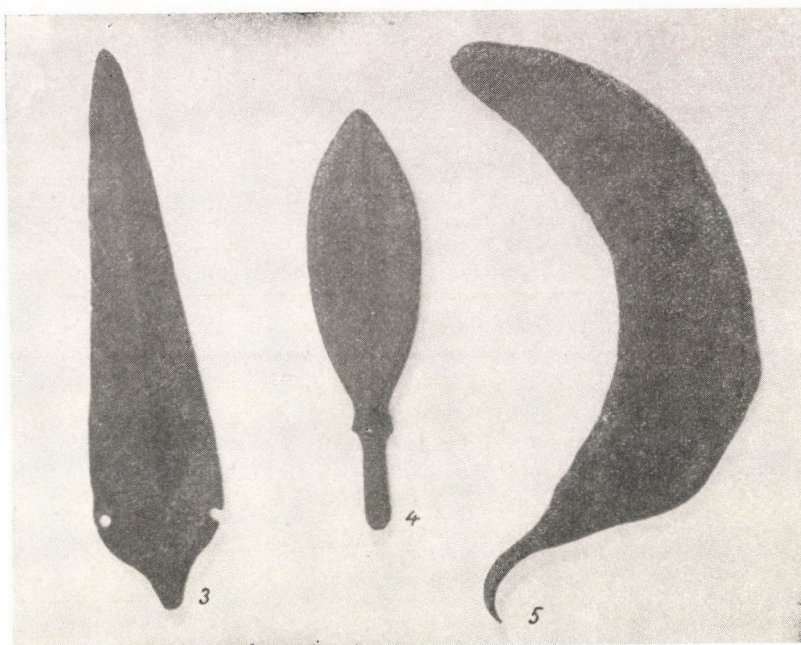
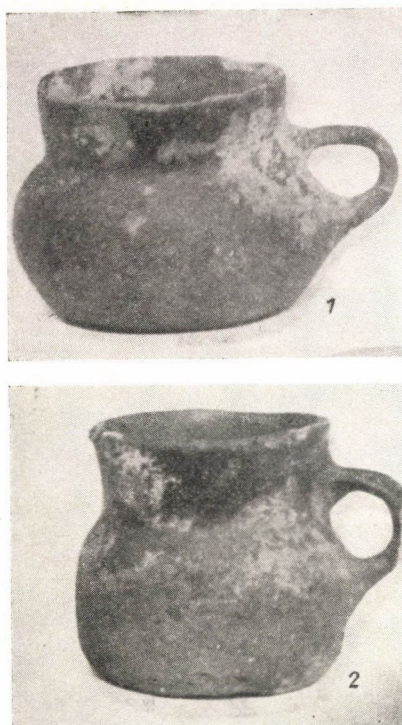
¹ Архив ИИМК, Фонд ИАК д. № 18, 1887.

² Техов, Б. В., Позднебронзовая культура Лианского бассейна (Древний могильник в с. Тли) (Сталинир, 1957).

³ Крупнов, Е. И., Древняя история Северного Кавказа (Москва 1960).

⁴ Pl. Virchow, R., Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten, Kaukasus. (Berlin 1882).

⁵ Иссен, А. А., Прикубанский очаг Металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века, МИА 23 (1951) 75–124.

1. kép. 1—2. Korai vaskori edények Észak-Osztétiából (Ordzonikidze, Múzeum). — 3—5. Udobnaja Sztanyicai. I. Kurgán leletei. N. V. Anfimov ásatása Krasznodár. Területi Múzeum. Kb. 1 : 3

Рис. 1. 1—2. Сосуды раннего железного века. Северная Осетия. (Орджоникидзе, Музей.) — 3—4. Станица. Удобная. Находки из I-ого кургана. Раскопки Н. В. Анфимова. Краснодар. Краеведческий Музей. Прибл. 1:3.
Fig. 1. 1—2. Vases du premier âge du Fer de Osetia du Nord (Ordzonikidze, Musée). — 3—4. Udobnaja Sztanyica. I. Trouvailles mises au jour dans un kourgane. Fouilles menées par N. V. Anfimov. Krasnodar. Musée Régional. Env. 1 : 3

kultúrájában, mind a fém, mind pedig a kerámiai anyagban jónéhány olyan típust sorolhatunk fel, amelyek erőteljes idegen kapcsolatok mellett tanúskodnak. Továbbmenve: az északosztétiai, tulajdonképpeni kobáni leletanyag kapcsolatai elsősorban Ny-DNy felé mutatnak (Görögország és a Dunamedence irányában), a grúziai leletekben viszont jóval több a DK-i (urartui, anatóliai) hatás. A leletanyag tanulmányozása arról győzheti meg a szemlélőt, hogy a kobáni típusú leleteket nem szabad egységesnek felfogni, hanem a „Kobán” terminust helyesebb olyan periódusjelzőként használni, mint Közép-Európa korai vaskorát illetően Hallstattot, vagy a kelta kor esetében La Tène-t.

A Kaukázus korai vaskorát természetesen, nem kizárólag a kobáni jellegű leletanyag képviseli. Ny-Grúziában széleskörűen elterjedt az a leletanyag, amelyet a több száz síros Samt'avro temetője képvisel. A fémanyag kobáni típusai mellett idegen elemeket is láthatunk itt, korongon készült kerámikája pedig attól teljes egészében eltérő karakterű.

A Kubán-vidék későbronz-koravaskori leleteinek sorában érdekes helyet foglalnak el az Udobnaja-sztanyica mellett feltárt kurgánok (1. kép 3—5).⁶ Az ún. „Kubán melletti kultúra” érdekes, a kobánival szoros kapcsolatban levő leletanyagát A. A. Jesszen ismertette.⁷

Nem lenne teljes a beszámolóm, ha nem említeném meg azokat a leleteket, amelyek időben távol esnek ugyan a korai vaskortól, de említésük nélkül a kaukázusi múzeumokról alkotott kép igen hiányos lenne. Szuhumiban és Tbilisziben igen gazdag középső- és felső paleolitikus lelet-

anyagot őriznek, amelyeket az utóbbi évek kutatásai számos chellesi és acheuli lelettel egészítettek ki. A paleolitikus kutatók állandó munkája ma már kétségtelen bizonyosságot szolgáltatott afelől, hogy a Kaukázus az emberiség történelmének eme legrégebbi szakaszaiban is erősen lakott volt.

Az őskori közlekedési eszközök egyik legszebb leletét a legutóbbi évek trialeti ásatásaiból felszínre került eneolitikus kocsi képviseli. A halomsírban teljes egészében megőrzött négykerekű kocsi (amely teljesen fából készült) szerencsésen egészíti ki a Trialetiből eddig ismert kocsirészek sorát és teljességével valamennyi közül kiemelkedő jelentőségű. A leletet a Grúz Szépművészeti Múzeum külön kiállítási termében őrzik Tbilisziben. Az É-Kaukázus eneolitikumának újdonságai közé tartozik az a nagy kiterjedésű telep, amelyen az Ermitázs expedíciója már több éve végez kutatásokat. A leningrádi és helyi kutatók Kamennomosztszkaja falu közelében erődített telepet tárnak fel, amely egyidős a majkopi és carszkojei nagy kurgánokkal és e korszak első települése. Az ásatásokat A. D. Sztollár vezeti.

A Ny-Kaukázus dolmenkultúrájának leletanyagából Szuhumiban őriznek igen érdekes gyűjteményt. Nem kevésbé érdekesek a szkíta- és szarmatakori leletek, amelyeket valamennyi általam meglátogatott múzeumban megtaláltam. Legérdekesebb számunkra a krasznodári maiotisi (szarmata) leletanyag, amelyet N. V. Anfimov több évtizedes kutatásai hoztak felszínre. Az őszét etnogenezisben oly jelentős szerepet játszó alánok leleteit leggazdagabban az ordzonikidzei múzeum gyűjteménye képviseli. Itt kell megemlítenem, hogy sem Krasznodárban, sem pedig Majkopban, a kubáni steppevidék két legnagyobb, és legrégebbi gyűjteményében nincs egyetlen egy darab sem, amelyet az avarokkal, vagy a magyarokkal kapcsolatba lehetne hozni.

⁶ Anfimov, N. V., Находки древней эпохи поздней бронзы близ ст. Удобной, СА 4 (1957) 155—157.

⁷ Иессен, А. А., i. m.

Nem lenne teljes a beszámoló, ha nem emlékeznék meg néhány szóval a Kaukázuson keresztül vezető Grúz Hadiút történelmi nevezetességeiről: a grúz és oszét erődökről, amelyek a Terek völgye felett a mai napig is állnak, jellegzetes négyszegletes vagy kerek, alacsony bástyáikkal. Külön érdekességet jelentenek az oszét temetőtornyok, amelyekről a Kaukázus utazói oly sokszor megemlékeztek. A Kubánvidék régészeti jellegzetességét a kurgánmezők adják. Felejthetetlen látványt nyújt pl. a Krasznodár alatti több száz halomból álló kurgánmező, amely a Kubán É-i partját követve nyúlik 15–20 km hosszúságban és 200–300 m mélységben. A kurgánok között, az ásások tanúsága szerint az

eneolitikumtól a középkorig minden korszak képviselve van.

Beszámolóim záradékaul feltétlenül meg kell említenem orosz, oszét és grúz kollégáink kedvességét és szíves segítő-készségét. Nem hagyható említés nélkül az az őszinte érdeklődés sem, amellyel e távoli vidékek kutatói a magyar régészet problémái iránt viseltetnek. Itt, a szakmai nyilvánosság előtt kell megemlítenem azonban azt, amiről szinte valamennyi kolléga kissé szomorúan tett említést: nagyon kevésbé ismerik a magyar szakirodalmat és szívesen lépnek csereviszonyba (a kiadványokat illetőleg) hazai központi vagy vidéki intézményekkel.

Gazdapusztai Gyula

A TÉPEI AVAR FEJEDEMI LELET ELŐKERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

1911. december 19.-én Tépe községben (Hajdú-Bihar megye, Derecskei járása) ismeretlen körülmények között több tárgyból álló kincsleletet találtak. Darabjai között ezüstkehely, tör aranyveretei, arany álcát, ezüsttál negyedrésze vannak. Supka Géza¹ és László Gyula² közölték a tárgyakat, de a lelőhelyről és a körülményekről adatok híján semmi közelebbit nem mondhattak. Amikor egyetemi szakdolgozatomhoz a terepjárásokat éppen Hajdú-Bihar megyének ezen a részén, a Kálló és a Berettyó völgyében megkezdtem, feladatul tűztem ki, hogy a pontos lelőhelyet megállapítom és lehetőleg minél több adatot szerzek. Először (1954–1956 között) minden igyekezetem sikertelen maradt. 1956-ban a debreceni Déry Múzeumban Zoltai Lajos kéziratok feljegyzései, valamint Supka Gézának az Archaeológiai Értesítőben megjelent tanulmánya lapszélére tett megjegyzései alapján a következőket tudtam megállapítani: „Ujvári Gábor nevű tépei lakos Gábor fia találta valamilyen földmunka alkalmával a kincset. Lelelőhelye: Tépe, a Kálló folyó melletti kert.”

A fenti, tudomásomra jutott adatok alapján 1960. őszén a MTA Régészeti Kutató Csoportja kiküldött Tépére, hogy helyszíni szemlén próbáljam végérvényesen tisztázni a csaknem félszázada talált leletek sorsát. Kiküldetésem eredménnyel is járt, amelyről az alábbiakban számolok be.

A kincs találója, fiatalabb Ujvári Gábor már nem él, csak a felesége. Ő a kincs találásakor még nem volt Ujvári Gábor felesége, de később férje gyakran beszélt neki is, és előtte másoknak is a nagy port felvert leletről. Igyekeztem Ujvári Gábornét a legrészletesebben kikérdezni, anélkül, hogy az általam már tudott néhány dologról, vagy a lelet összetételéről akármit is szólnék neki. Így a következőket tudtam meg: szerinte a Görbekertben, szőlő alá forgatás alkalmával találta az ő férje, akkor még legényember, egy legénypajtásával. Elbeszélése szerint 80–90 cm mélyen az ásó fekete agyagedénybe ütközött. Az edény cserepeinek a recsegése felkeltette a figyelmüket, és mint az gyakran szokás, nagyobb erővel vágta bele egyikük a földbe az ásót. Ezzel a vágással Ujvári Gáborné szerint „egy ezüsttálcat” vágta el.

Ujvári Gáborné a továbbiakban aranyedénykéről, valamint aranyból készült gombról tesz még említést, mint amely tárgyak a leletben voltak. Az ezüsttálca feltétlenül a negyedrészen múzeumba került bizánci tálra vonatkozik. Az aranyedény a talpas ezüstkehelyre, az aranygomb pedig a valóban arany álcásra vonatkozik.

Ezután felkerestem a telek jelenlegi tulajdonosát, Pete Sándor tépei lakost. Ő teljesen más forrásból a fentiekhez teljesen hasonlóan emlékezett vissza a kincs találására. Megadta a kincs találási helyének pontos adatait is. A szóba jöhető terület nem nagy, 168 négy-

szögöl, tehát hitelesítő ásátás számára kiválóan alkalmas. Csak annyiban különböznek Pete Sándor adatai az Ujvári Gáborné által adottaktól, hogy szerinte nem szőlő alá forgatás, hanem elszáradt gyümölcsfa tönkjének a kiásása alkalmával bukkantak rá a leletekre.

A lelet további sorsáról a következőket tudtam megállapítani: Ujvári Gábor és fia bevitte a leleteket Lőfkovits Artúrhoz, aki ékszerész volt Debrecenben, egyben a Városi Múzeum igazgatója. Ennek ellenére, érthetetlen módon, elutasította a két találót. Ezek a leleteket visszavitték Tépére. Az elutasítás oka ismeretlen. Lehetetlen elhinni, hogy Lőfkovits Artúr, akinek régészeti jellegű aranyékszerekből komoly gyűjteménye volt (amelyeket az 1904-ben megalakult Debreceni Városi Múzeumnak adott, de később arra hivatkozva, hogy csak letét, visszavette azokat), ne ismerte volna fel a tépei lelet valódi voltát és igazi értékét. Valószínűnek tartom, hogy mint ügyes kereskedő, túl magasnak tartotta a találók által kért összeget, vagy még elfogadhatónak tartható árból is alkudni szeretett volna. Zoltai Lajosnak azonban megemlítette a dolgot. Természetes, hogy Zoltai azonnal a helyszínre utazott, 1911. december 27-én. Kérkezésekor azonban már nem Tépén, hanem Derecskén, a főszolgabírósnál találta a leleteket. Hogy itt mely tárgyakat talált meg, azt sajnós, nem írja. Ide az alispán utasítására Balásházy Iván főszolgabíró szállította be. Zoltai Lajos megállapodott Ujvári Gáborral, hogy amennyiben a területileg illetékes nagyvárad múzeum (Tépe az egykori Bihar megye derecskei járásában fekszik) nem tart igényt a tárgyakra, akkor a debreceni múzeumnak adja el. 200, majd 300 koronát azonnal fel is ajánlott a tárgyakért. Ennyiért azonban nem kapta meg.

1912. január 9-én közölte Ujvári Gábor fia Zoltai Lajossal, hogy a leleteket Nadányi Gyula, a megye akkori egyik országgyűlési képviselője magához vette és a Nemzeti Múzeumba szállította. Zoltai Lajos és Lőfkovits Artúr azonnal Budapestre utaztak, ahol Hampel József közölte velük, hogy valóban, a kincset 740 koronáért már meg is vásárolták. Zoltai Lajos erre vonatkozóan jegyzi meg kézírásos naplójában, hogy 600 koronát már a debreceni múzeum is adott volna érte.

Mindehhez még a következőket kell hozzátennem: kétségtelen, hogy a jelek szerint kincslelet, és nem sírleletre kell következtetnünk. A megállapított pontos lelőhely (Tépe, Öregkert, 134. sz. telekkönyvi betét, 708. helyrajzi szám, Pete Sándor) és a terület kicsiny volta (168 négyszögöl, amely már 1911-ben is ugyanabban a tagban feküdt) komoly lehetőséget ad arra, hogy szerény anyagi áldozatokkal is hitelesíthető ásátást lehessen folytatni. Amennyiben egy ilyen hitelesítés alkalmával további leletek nem kerülnek elő (bár erre lehetőség van, mert minden adatközlő egyértelműen állítja, hogy Zoltai Lajos sem végzett hitelesítést, de a találók sem végeztek a rábukkanás után nagyobb arányú további keresgélést), akkor arra kell következtetni, hogy már a találás után, a lelet múzeumba kerüléséig több

¹ Arch. Ért. 33 (1913) 398–406.

² Arch. Ért. 1940. 77–82.

tárgy is elkallódott. Ilyen jellegű megjegyzéseket a tépei adatközlők is tettek. Természetesen ezek a közlések már teljesen önkényesek és szubjektívek.

Fentiek azonban arra intenek, hogy még 50 év távlatából is lehetséges pontos adatokat gyűjteni fontos leletekről és lelőhelyekről. Ennek azért van nagy jelentő-

sége, mert múzeumainkban nagy számmal találhatók leletegyüttesek, elsősorban kincsleletek, amelyek jelenleg szórványos jellegűek. Pontos körülményeik megállapítására azonban még gyakran nyílna lehetőség.

Makkay János

ÚJ MAGYARORSZÁGI ROVÁSFELIRAT

Magyarországon és Erdélyben jelentős számban ismeretesek különféle rovásjelekkel írt feliratok, mind germán leletekből, mind pedig középső- és újkori emlékekről.

Néhány évvel ezelőtt Csallány Dezső közölt néhány rovás emléket.¹ A rovásfeliratoknak ezen emlékei közül a többség a XI. századi besenyőkhöz kapcsolódik, egy pedig a XII századi kúnokhoz. A Csallány Dezső által közölt besenyő rovásfeliratok rendszere különbözik azoktól a feliratoktól, amelyek a nagyszentmiklósi kincs edényeiről ismeretesek és amelyeket Németh Gyula besenyőknek határozott meg.² Csallány Dezső szerint a nagyszentmiklósi kincs föliratai nincsenek a besenyőkkel kapcsolatban, ellenben a novocserkasszki edényen és Majackoje gorogvisce kövein³ levő jelekkel 14 esetben egyeznek az edényeken levő jelek és csak 3 esetben bírnak analógiával az orhoni emlékeken levő föliratok jelei között.

1934-ben tárta fel Fettich Nándor a Duna—Tisza közének északi részén a jánoshidai avarkori temetőt.⁴ A temető 228. sírjában csontból készült négy oldalú, szögletes tűtartót talált. A három oldalán különböző jelek vannak. Az egyik oldalon vázlatos emberábrázolás, majd alatta négy rovásjel. Kettőt-kettőt egyenes vízszintes vonal választ el egymástól. Lehetséges, hogy ez későbbi sérülés jele. Ilyen vízszintes vonal általában ismeretlen a türk típusú rovásjelek között, egyedül a deszki temető gyűrűjén látunk egy egészen rövid vízszintes vonalat, választójelként alkalmazva.⁵ Lehetséges, hogy a jánoshidai tűtartón is talán ilyen szerepe volt.

A tűtartó másik oldalán egy pici emberalak vázlatos rajza látható. A harmadik oldalon tamgaszerű jel van a közepén. (V) A negyedik oldalt cikk-cakkdísz borítja.

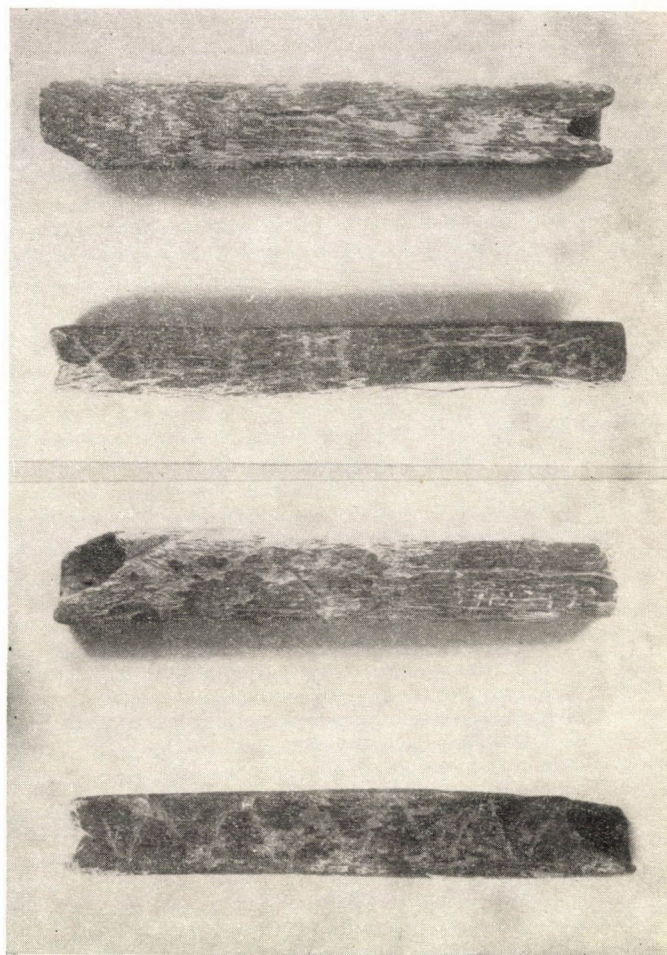
László Gyula vizsgálatai nyomán teljesen világos a tűtartók használatának módja,⁶ szalagon lógott az övről, a tűket pedig a szalagba tűzték és arra ráhúzták a csonttokot.

A jánoshidai tűtartót a temető többi lelete alapján a VII—VIII. századra lehet keltezni.

Nézzük meg most részletesen a tűtartón levő jeleket. A tűtartó sajnos eléggé megrongált állapotban maradt ránk, de nagyobb nehézségbe nem ütközik a jelek rajzát megállapítani. Ha az emberi alakhoz viszonyítva indulunk el, akkor az első, legmegrongáltabb jel: X Megállapítható a novocserkasszki edényen, a nagyszentmiklósi kincs edényein és az orhon-jenyiszeji feliratokban is mint a „b” jele, illetve az utóbbiakban az „a” hang jeleként. A következő rovásjel: j az „sz” jele. A jánoshidai feliratban nem egészen egyenes, de alsó vége nem ér össze az első jellel.

Ezek után következik a hosszú, vízszintes vonal, talán választójel.

A harmadik rovásjel y az „i” vagy „í” hang jele, mint a nagyszentmiklósi kincs esetében, vagy a novo-

1. kép. A jánoshidai tűtartó jelei

Рис. 1. Знаки на игольнике из Яношхида

Fig. 1. Les signes de l'aiguillier de Jánoshida

¹ Csallány D., Arch. Ért. 82 (1955) 79—84. (Az orosz resumé teljesen hibás.)

² Németh, J., Die Inschriften des Schatzes von Nagy Szt. Miklós. Bibl. Orient. Hung. 2 (Bp.—Leipzig 1932) 34.

³ Щербак, А. М., Несколько слов о приемах чтения рунических надписей, найденных на Дону СА 19 (1954) 264.

⁴ Erdélyi I., A jánoshidai avarkori temető. Rég. Füz. II. 1 (1958) XLIV. t. 3.

⁵ Csallány D., i. m. 81.

⁶ László Gy., Arch. Ért. 1941., 175.

cserkasszki edényen vagy a Majackoje gorogyisese kövein a „t” jeleként is szerepel.

Az utolsó jel az egyik legérdekesebb **B** Analógiái kizárólag csak a székel rováírásban⁷ és a novocserkasszki kulacson fordulnak elő, mint a „z” jele.

Az avar periódus leletei között ez az egyetlen feliratjellegű rovásjel csoport. Vannak még egyedülálló,

tamgaszerű jelek orsógombokon, övvereteken. Kétségtelennek látszik, hogy a magyarországi avaroknak legalábbis egy része török nyelven beszélt, de pontosabb jellemzést a csekély fennmaradt nyelvemlék miatt nem lehet adni.⁸ Ezzel a megállapítással teljesen egybevágónak tűnik a türkjellegű rovásjelek használatára.⁹

Erdélyi István

KÜLFÖLDI RÉGÉSZETI HÍREK

Az elmúlt évi nemzetközi régészeti tevékenység terén kiemelkedő helyet foglalnak el a Közel-Keleten az izraeli régészeti intézmények ásatásai. Munkájuk nyomán a neolitikumtól kezdve a későrómai — bizánci periódusig egyre több jól megfigyelt és történeti szempontból értékesíthető és felhasználható anyag kerül folyamatosan felszínre.

*

Az Israel Departement of Antiquities hozzájárulásával J. Perrot egy eddig a szakkörök előtt még nem ismertett anyag közlésére kapott engedélyt. Ezzel a palesztinai őskor építészeti, művészeti és temetkezési rítus szempontjából jelentékeny dokumentumai kerültek napfényre.

Tel-Aviv közelében egy földgalyú egy nagyobb földalatti helyiséget érintett. Az építmény beomlott mennyezete alatt, mint Prof. Jadin megállapította, az i. e. 4. évezred második feléből származó ossuariumok ritka típusai őrződtek meg. Mint a feltárást végző kutatók, J. Perrot, D. Ussushkin és M. Moskovitz megfigyelték, maga a földbeájt építmény is, — melyben az ossuariumok elhelyezésre kerültek, — figyelemre méltó alaprajzi elrendezést mutatott. A tojásformájú szoba bejárata a K-i oldalon volt, a helyiség középrészén a fedelet a helybenmaradt föld tartotta, mintegy természetes pilléreként. Az üreg fala mellett alacsony kőpad futott körbe, melyre az ossuariumok egy része volt rakva, a többi szerte hevert a földön. Egy-egy urna több egyén csontját is tartalmazta, sőt melléjük és rájuk is helyeztek csontokat. Az üreg használatának későbbi szakaszában a csontokat egymásra rakták a fal tövében. Mint a csontmaradványokból kitűnik, több mint 100 egyén csontja volt a temetkező helyen.

Az urnák különböző házformákat utánoznak, érdekességük, hogy a homlokzati részükön mindig az emberi fej szkematikusan kiképzett formáit jelenítik meg, arccal, orral és karcsontokkal. — Az ossuariumok másik része állatalakokhoz, vagy korszokhoz hasonló formájú, azonban gyakran ezeket is emberarcok koronázzák.

Az ossuariumok oldalán vágott nyílások akkorák, hogy rajtuk a koponya sértetlenül befér.

*

A Jeruzsálemi Héber Egyetem és a Róma-városi Egyetem tudományos kutatói a Ramat Rahel-i tell feltárássra közös munkát kezdeményeztek. Az eddig lefolyt három ásatási kampány elért eredményeiről Johanan Aharoni, a Ramat Rahel-i ásatások vezetője adott rövid előzetes tájékoztatást.

Jeruzsálem óvárosának szívében, ahol egykor Salamon és a júdeai királyok palotái állottak, lehetetlen ásatásokba kezdeni a sűrű beépítettség miatt. Az izraeli régészek figyelme ezért egy közeli Ramat-Rahel nevű

domb felé fordult, melynek jellegzetes alakja pusztán ránézésre is elárulta, hogy több rétegű települést rejt. Ramat-Rahel tell-je félfúton fekszik Jeruzsálem és Betlehem között, mindkettőtől 4—4 km-nyire.

A *legalsó réteg* egy természetes dombon épült királyi erődöt rejtett az i. e. 8. századból. A mintegy 80 × 50 m nagyságú erődpalota teljes alaprajzát sikerült tisztázni. A középponti udvart három oldalán épületek határolják. Az egysoros kváderekéből készült falai a samarai királyi palota építésmódjával mutatnak rokonságot. Architektonikus díszítményei közül különösen jelentősek a protoaeol oszlopfejeket és a helyiségek belső falainak márvány lemezekből készült falburkolatai.

A palota raktárhelyiségeiben a „samarai áru” néven ismert erősen kiégetett, finom kerámiából nagy mennyiség volt felhalmozva. Az északi királyságnak ez a luxus áruja csak ritkán fordul elő Judeában. Fejlett ízlésről tanúskodó, figurálisan festett, helyi kerámia termékek, Astarte idolk, állatfigurák, királyi pecsételők nevekkel, repülő szkarabeusszal stb. továbbá használati tárgyak gazdagították a kisleletek sorát.

A rétegek és leletanyag alapján megállapítást nyert, hogy az erődpalota 587-ig állott használatban, s elpusztulása egybeesik a jeruzsálemi első templom pusztulásának időpontjával.

Az izraeli régészek és történészek arra az eredményre jutottak, hogy a palota minden valószínűséggel annak az Uziah, vagy Azariah királynak a palotája volt, aki a Királyok könyve szerint leprás volt, s emiatt kénytelen volt Jeruzsálemből kifelé lakni, és aki ezért a Betlehem felé vezető út mentén épített magának és udvartartásának palotát. — Tehát a Ramat-Rahel-i tell *legalsó* rétegének királyi erődje ezek szerint azonosítható a forrásokban szereplő „Beth Hahofshith” — azaz „elkülönített ház”.

A *Ramat-Rahel-i tell ún. perzsa periódusából* származó 112 db zsidó pecsétnyomó és lenyomat, — melyek között több királyi pecsét, zsidó és föníciai betűkből kevert feliratok „Jeruzsálem”, „Judea”, valamint a kormányzót jelölő „Pecha” szóval, kormányzó-nevekkel „Judeaea Jeho Azar, — a kormányzó”, — „Ahija a kormányzó”, — bizonyítja, hogy a hely fontos adminisztratív, adóbeszedő központ volt.

A *római hódítás idejéből* az ásatások egy mozaikpadlóval díszített, öt fürdőmedencével és fejlett vízvezeték- és csatornarendszerrel rendelkező fürdőt tártak fel. A fürdőépület falából a LEG X FRE(tensis) belyégével ellátott téglák kerültek ki. Mikor Titus elfoglalta Jeruzsálemet, ez a legio vett részt a megszállásban és ott is maradt Diocletianusig.

A Ramat-Rahel-i domb településeinek *legkésőbbi periódusát* a Kathisma, — megpihenés temploma képviseli, melyet Scythopolisi Cirilus szerint egy Icilia nevű, gazdag nő alapított 450-ben a tell nyugati lejtője alatti kút mellett, annak a legendának az emlékére, hogy Mária és József Betlehem felé menet útjukban e kút mellett pihentek meg. A kis kápolnából később bizánci stílusú templom lett, mely mellé kolostor települt.

A Ramat-Rahel-i tell településeinek feltárást az izraeli kutatók továbbra is folytatják.

*

⁷ Erdélyi I., i. m. 58.

⁸ Gombocz Z. MNy. 12 (1916) 97—102.

⁹ Эрдеи, И., Новая руническая надпись из Венгрии. Эпиграфика Востока 13 (1958). Ez a jelen tanulmányom orosznyelvű változata, több zavaró sajtóhibával.

A Beersheba-Elath-i út építése új lendületet adott a hellenisztikus, római és bizánci időkben nagy jelentőséggel bíró ókori Eboda városának régészeti feltáráshoz. Az izraeli Avdat, Abdeh nevű helységet már Palmer 1871-ben megindult kutatásai folyamán az ókori Ebodával azonosította. A város területén most a Jeruzsálemi Héber Egyetem professzorai, M. Aui-Jonah és munkatársa, A. Negev folytatnak nagy területre kiterjedő ásatótevékenységet.

Eboda egyike a hat városnak, amelyek Izrael D-i sivatagában fekszenek. Eboda az első pihenő- és utánpótlási helye volt a sivatagon átvonuló karavánoknak. Kútja még ma is ellátja vízzel a beduinokat.

Ebodát Jeruzsálem pusztulása (i. e. 568) után egy arab törzs, a Nabatheusok alapították s e területen keleti—görög keverék kultúrát fejlesztettek ki. Az újabb feltárások napvilágra hoztak számos középületet, szentélyt, lakóházakat, iparosnegyedeket. A legérdekesebb anyagot a fazekastelepek szolgáltatják, ahol a gyártási folyamat különböző fázisaiban levő edények tízezerszámmra kerülnek elő, a nyers agyagtól a finoman festett készáruiig. Ez a nabatheus kerámia finoman iszapolt agyagból készül, fémesfényű bevonattal. Az edények fala alig vastagabb az 1 mm-nél. Igen kényes, törékeny áru, ezért nem kerül el a birodalom távoli vidékeire. A kedvező rétegvizonyok lehetővé tették az ásatók részére ennek a kerámiafajtának a pontos kronológiai feldolgozását.

A nabatheus királyságot 106-ban Traianus kebelezte be a Római Birodalomba, mint az ez időből származó rétegek bizonyítják, erőszakos módon megszüntetve és felégetve a várost. A hellenisztikus jellegű nabatheus kultúrát követően római birodalmi jellegű település jött létre, mely Diocletianus alatt újabb fellendülést ért meg. Az uralkodó utakat, erődöket épített, a város akropolisát megerősíti.

A későrómai—bizánci szakaszban a földművelő, szőlőművelő jellege is előtérbe nyomul Eboda vidékének. A város közvetlen környékén nagy gazdaságok, prés-éptmények, villák keletkeznek.

A bizánci város az akropolis lejtőin terjeszkedik, az erőd fal tövében üzlet-utcát tartak fel.

Eboda városának későrómai és bizánci rétegeiben rengeteg keresztény kápolna, bazilika és baptisterium falmaradványai kerültek felszínre. Eboda nem volt püspöki székhely, de rá is jellemző, mint a bizánci Palesztina városaira általában, hogy a templomok nagy száma nem állott arányban a lakosság számával.

*

R. M. Harrisonnak az Ankarai Angol Archeologiai Intézet tudományos kutatójának Lykiában terepbejárásal négy ókeresztény kolostor helyét sikerült rögzítenie. Lykia földje gazdag ókeresztény vonatkozású emlékanyagot őriz, — ennek ellenére a terület ebből a szempontból meglehetősen kikutatlan.

A kutatásokat először Myra háttérében kezdték meg. Alaka-Hisar-nál egy sziklába vájt templom és három kolostor a hozzájuk tartozó templomokkal került feltárára. A kolostortemplomok centrális elrendezésűek és kopt-keresztény jellegű tükröznek.

*

A Koreai Tudományos Akadémia jelentéséből értesültünk arról, hogy Észak-Hvanhe tartományban 1957-ben egy több rétegű település feltárást kezdték meg.

Az egymástól rétegben jól elkülönülő három periódus legkorábbja a neolitikumból való. Ebben a rétegben földbevájt lakókunyhók kerültek felszínre kerámia-, eszköz- és fegyveranyaggal. A beszámoló kiemeli a jelentős tényt, mely szerint a neolitikumon belül egymástól elkülönülő két réteg figyelhető meg.

A második periódusra a Hahn-korszaki leletanyag a jellemző.

A harmadik, illetve középkori réteg a mai településsel közvetlen kontinuitásban van.

B. Thomas Edűt

RÉGÉSZETI HÍREK

A régészet oktatása egyetemeken

(folytatás)

A budapesti Tudományegyetemen az egyiptomi és az ókori keleti régészetet az *Ókori keleti történelmi tanszéken* oktatják. A tanszék vezetője *Dobrovits Aladár* egyetemi tanár, a történelmi tudományok doktora. Beosztott tanterők: *Begyáts László* egyetemi docens és *Kákósy László* kandidátus, egyetemi tanársegéd.

Vidéki egyetemünk közül a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen *Kádár Zoltán* kandidátus, a klasszika-filológiai tanszék docense, a Szegedi Tudományegyetemen *Lehel István*, a Történelmi Intézet adjunktusa tart régészeti előadásokat.

A hazai régészek a következő múzeumokban és intézményekben dolgoznak:

Magyar Tudományos Akadémia

Régészeti Kutató Csoportja

Gerevich László kandidátus, elnök (középkor)
Erdélyi István kandidátus, tudományos titkár (népvándorlaskor)
Castiglione László (ókor Kelet)
Fülep Ferenc kandidátus (rómaikor)
Holl Imre (középkor)
B. Kutzián Ida (őskor)
Párducz Mihály kandidátus (népvándorlaskor)
Patek Erzsébet (őskor)
Salamon Ágnes (népvándorlaskor)

Magyar Nemzeti Múzeum. Történelmi Múzeum

Fülep Ferenc kandidátus, főigazgató (rómaikor)
Kerek József főigazgatóhelyettes (őskor)

I. Régészeti osztály

Barkóczi László kandidátus, osztályvezető (rómaikor)
B. Bónis Éva (rómaikor)
Bökönyi Sándor kandidátus (történelmi zoológia)
L. Kovrig Ilona kandidátus (népvándorlaskor)
Lengyel Irina (őskor)
Mozsolics Amália kandidátus (őskor)
Patay Pál (őskor)
B. Thomas Edűt (rómaikor)
Török Gyula (népvándorlaskor)
Vértés László kandidátus (őskor)

II. Középkori osztály

Méri István osztályvezető (középkor)
Dienes István (honfoglalaskor)
ifj. Fehér Géza (középkor)
Kolba Judit (középkor)
Kovalovszki Júlia (középkor)
Parádi Nándor (középkor)

III. Éremtár

Huszár Lajos osztályvezető (középkor)
Kerényi András† (rómaikor)
B. Sey Katalin (rómaikor)

IV. Adattár

Sz. Burger Alice csoportvezető (rómaikor)

V. Hadtörténelmi gyűjtemény

Kalmár János osztályvezető (középkor)
Temesvári Ferenc (középkor)

VI. Beosztott aspiráns: Cs. Sós Ágnes (népvándorlaskor)

Budapesti Történeti Múzeum

Szilágyi János kandidátus, osztályvezető (rómaikor)
 Nagy Tibor kandidátus, csoportvezető (rómaikor)
 Gábori Miklós kandidátus, csoportvezető (őskőkor)
 Bertalan Vilmosné John Herta csoportvezető (középkor)
 C. Elischer Brigitta (középkor)
 Gáboriné Csánk Veronika (őskőkor)
 Gerő Győző (törökkor)
 H. Gyürky Katalin (középkor)
 K. Kaba Melinda (rómaikor)
 Lócsy Erzsébet (középkor)
 S. Nagy Emese (középkor)
 Nagy László (őskor)
 K. Parragi Györgyi (rómaikor)
 Sz. Póczy Klára (rómaikor)
 T. Schreiber Rózsa (őskor)
 F. Tóth Rózsa (középkor)
 Ürögdi György (őskor)
 Wellner István (rómaikor)

Magyar Nemzeti Múzeum-Iparművészeti Múzeum

Horváth Tibor főigazgatóhelyettes (Távol-Kelet)
 Cserei Éva (középkor)
 Ferenczy László (népvándorlaskor)
 Gesztli Eszter (őskor)
 Kiss Ákos (rómaikor)

Magyar Nemzeti Múzeum-Szépművészeti Múzeum

Szilágyi János György kandidátus, osztályvezető (őskor)
 Wessetzky Vilmos kandidátus (ókori Kelet)
 Sprincz Emma (őskor)
 C. Varga Edit (ókori Kelet)

Országos Műemléki Felügyelőség

Sz. Czeglédy Ilona (rómaikor)
 Kozák Károly (középkor)
 D. Pámer Nóra (őskor)
 C. Sándor Mária (középkor)

Vidéki múzeumok régészei

Bajai Türr István Múzeum: Köhegyi Mihály (népvándorlaskor)

Egri Dobó István Múzeum: Szabó János (népvándorlaskor)
 Győri Xantus János Múzeum: Uzsoki András múzeumvezető (őskor)
 Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum: Draveczky Balázs (őskor)
 Kecskeméti Katona József Múzeum: Horváth Attila múzeumvezető (őskor)
 H. Tóth Elvira (népvándorlaskor)
 Keszthelyi Balatoni Múzeum: Sági Károly múzeumvezető (rómaikor)
 Miskolci Herman Ottó Múzeum: Komáromy József múzeumvezető (középkor), Megay Géza (középkor)
 Magyaróvári Hansági Múzeum: Pusztai Rezső múzeumvezető (őskor)
 Nyíregyházi Jósza András Múzeum: Csallány Dezső kandidátus, múzeumvezető (népvándorlaskor)
 Pécsi Janus Pannonius Múzeum: Dombay János főigazgató (őskor), Papp László (középkor)
 Soproni Liszt Ferenc Múzeum: Nováki Gyula (őskor)
 Szegedi Móra Ferenc Múzeum: Bálint Alajos főigazgatóhelyettes (középkor), Trogmayer Ottó (őskor)
 Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum: Mészáros Gyula múzeumvezető (őskor)
 Szentendrei Ferenczy Károly Múzeum: Soproni Sándor múzeumvezető (rómaikor)
 Szentesi Koszta József Múzeum: Csalog József múzeumvezető (őskor)
 Székesfehérvári István király Múzeum: Filtz Jenő múzeumvezető (rómaikor), F. Petres Éva (őskor)
 Szolnoki Damjanich János Múzeum: Kaposvári Gyula múzeumvezető (középkor), Csalog Zsolt (őskor)
 Szombathelyi Savaria Múzeum: Szentlélek Tihamér főigazgatóhelyettes, múzeumvezető (rómaikor), P. Buócz Terézia (rómaikor)
 Sztálinvárosi Múzeum: B. Vágó Eszter múzeumvezető (rómaikor)
 Tatai Kuny Domokos Múzeum: Bíró Endre múzeumvezető (rómaikor)
 Váci Vak Bottyán Múzeum: Kőszegi Frigyes múzeumvezető (őskor)
 Veszprémi Bakonyi Múzeum: Éri István múzeumvezető (középkor)
 Visegrádi Mátyás király Múzeum: Héjj Miklós múzeumvezető (középkor)

N. E.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM JAHRE 1960

Wie auch in den vergangenen Jahren, referiert die Abteilung für Dokumentation des Ungarischen Nationalmuseums—Historisches Museum, auch dieses Jahr über die Ausgrabungstätigkeit im Jahre 1960.¹ In der Form wird die des Jahres 1959 beibehalten.² Rettungsgrabungen von geringerer Bedeutung werden in »Régészeti Füzetek« vermerkt, doch bringt die Kartenbeilage sämtliche Fundorte, auch jene, die nur in den oben erwähnten Heften erscheinen.

URZEIT

A) Transdanubien

Aba-Belsőbáránd, Bolondvár (Kom, Fejér, Kreis Székesfehérvár). [I. XXXVI.] Bei einer Rettungsgrabung wurden am Erdwall in der östlichen Gemarkung von Belsőbáránd-Pusztá zwei Profile erschlossen. Im ersten wurden 3, im zweiten 4 Häuserspuren beobachtet.

Nach Aussage des Fundmaterials ist die Siedlung eine der Erdwälle aus der zweiten Hälfte der Vátyaer Kultur. An der Ausgrabung nahmen Tibor Kovács und Gábor Bándi teil.

Éva F. Petres

Bóly — Sziebert pusztá (Komitat Baranya, Kreis Mohács). S. Seite 291.

Budakalász — Donauufer (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [33. XXXIV.] In der Sandgrube wurden weitere 19, zur Pécelser Kultur gehörende Gräber erschlossen. Die Zahl der bisher bekannten Gräber ist somit 439. Das Fundmaterial entspricht dem früher ausgegrabenen.

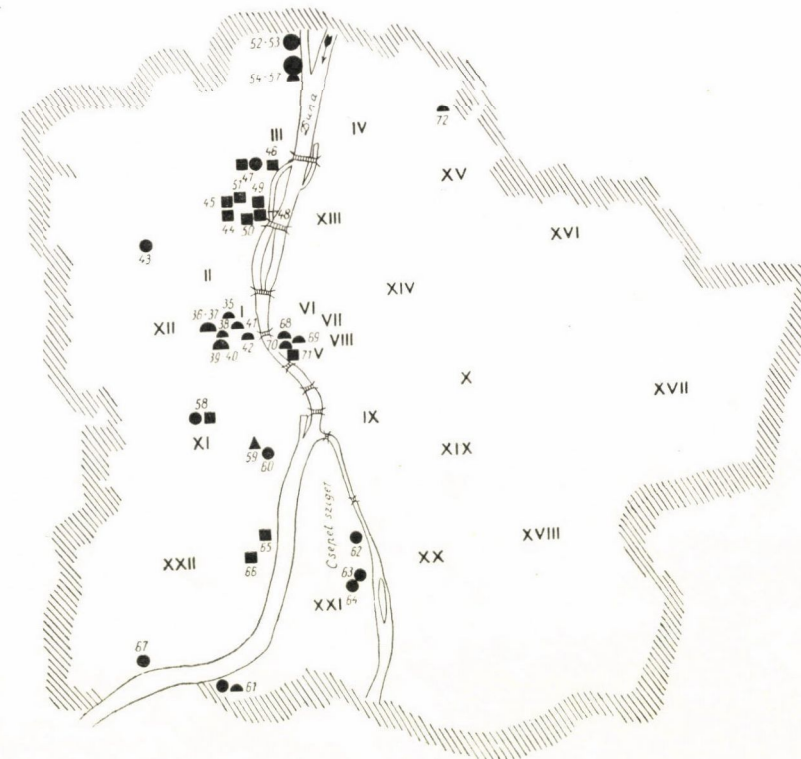
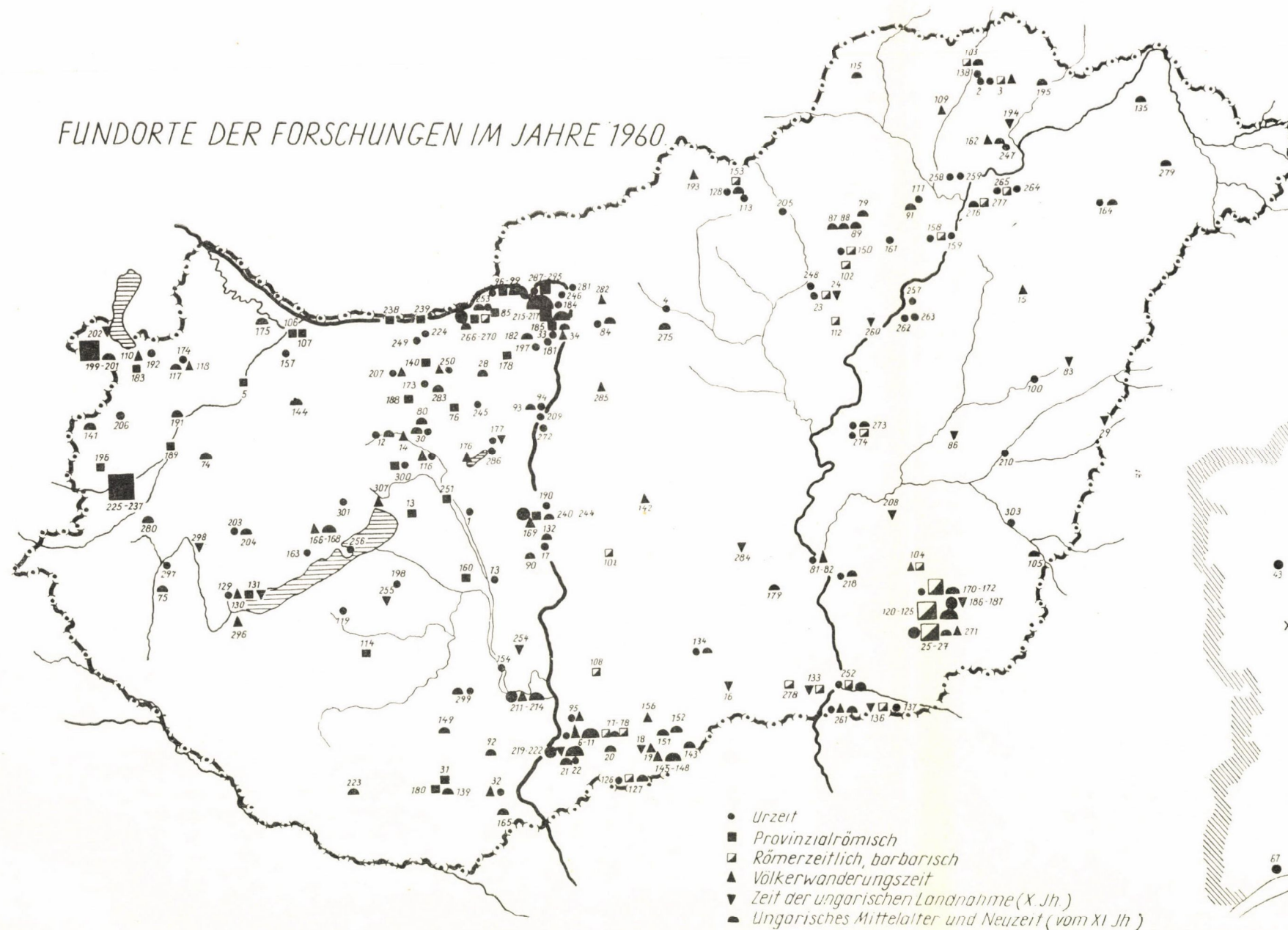
Sándor Soproni

Budapest III., Szentendrei-u. 193. S. Seite 287.

Budapest III., Pünkösdfürdő. [52. V.] In der Nähe des Einganges des Schwimmbades, ebenfalls auf der Westseite der Straße, unweit der Stelle der Ausgrabungen 1932, brachten die Arbeiten an der Gasleitung das charakteristische Denkmalmaterial eines weiteren Siedlungsteiles der Linearkeramik zutage. Neben den

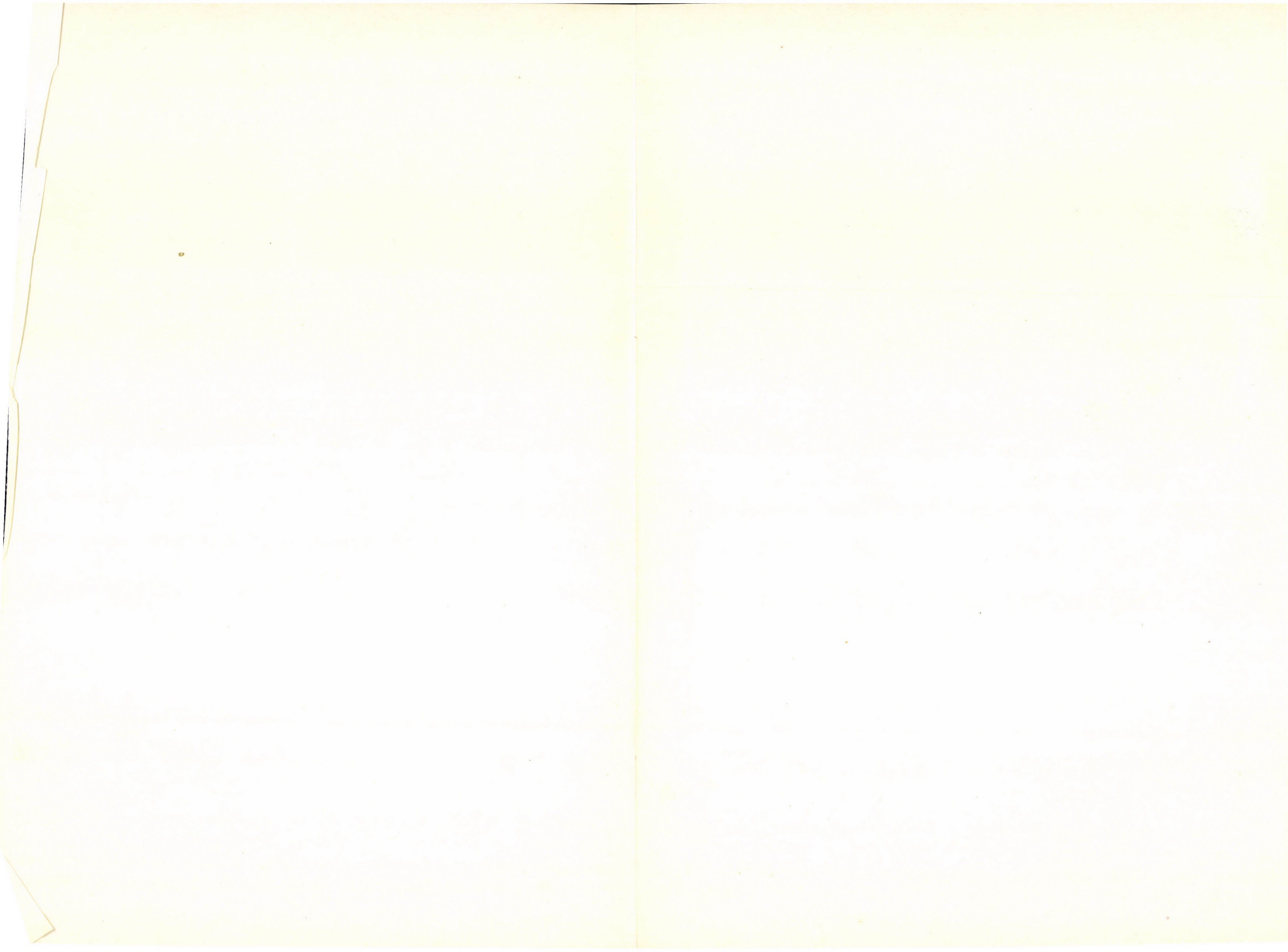
¹⁻² Vö. 299. old.

FUNDORTE DER FORSCHUNGEN IM JAHRE 1960

Les sites des fouilles de 1960. Sites préhistoriques (marqués par un cercle). Sites romains (marqués par un carré). Sites «de l'époque des Romains en territoire barbare» Epoque de la Migration (marqués par un

triangle dressé). Sites de l'époque de la conquête hongroise (Xe siècle) (marqués par un triangle renversé). Sites du moyen âge hongrois et de l'époque moderne (marqués par un demicercle)

überwiegenden bomben- und schüsselförmigen Gefäßen wurde auch eine Gesichtsturne gefunden.

László Nagy

Budapest III., Kossuth Lajos Üdülõpart, Ferienheim der Radiotechnischen Fabrik. [54. V.] Beim Legen von Wasserleitungsröhren kamen aus einem Teil einer urzeitlichen Siedlung mehrere Knochenwerkzeuge (Ahle, Meißel, verzierte Geweihhaue), ein Schmelztigel und eine Senke zutage. Neben dem Funkturm wurde eine getreidespeicherförmige Grube ausgegraben, auf deren Basis ein mit Steinen ausgelegtes Tiergrab war. Das neben der Grube gefundene Skelett ohne Beigaben gehört wahrscheinlich zum mittelalterlichen Gräberfeld der naheliegenden Heidekirche.

László Nagy

Budapest III., Kossuth Lajos Üdülõpart, Ferienheim der Klement-Gottwald-Fabrik. [57. V.] Beim Legen von Wasserleitungsröhren haben wir unter einer La Tène D-Schicht die Teile von vier urzeitlichen Gruben festgelegt. Aus ihrer Ausfüllung kamen Seitenfragmente von atypischer und Linearkeramik in Begleitung einer Knochenahle zutage.

László Nagy

Budapest XI., Budaörsi-út. [58. V.] Bei der Fundamentierung des Treibhauses in der LPG »Március 15« wurden die Reste einer spät-LT-Siedlung durchquert. Die Ausbreitung der Siedlung konnte man 100 m S-lich vom Treibhaus noch verfolgen. Im 3. Jh. nahm eine Villensiedlung den N-lichen Teil der einstigen Kelten-siedlung ein. 3 Gräber (eine Steinkiste und zwei Ziegelgräber) des zur Villa gehörenden Familienbestattungsortes wurden ausgegraben. Der Sarkophag enthielt ein kleines rundbauchiges Glasgefäß.

Tibor Nagy

Budapest XXI., Csepel, Háros. [61. V.] Mit der Unterstützung des Bezirksrates wurde am Donauufer bei Csepel-Háros, im Gelände N-lich der Wasserwerke, eine Rettungsgrabung vorgenommen, wobei 8 frühbronzezeitliche Gruben und eine keltische erschlossen worden sind. Sehr viele Tierknochen, Scherben von Gefäßen der Glockenbecherkultur, eine Knochenahle, ein Schmelztiegel u. a. m. kamen zutage. Die keltische (La Tène D) Grube enthielt mehrere Scherben der kennzeichnenden graphitüberzogenen Keramik, einer grauen Schüssel mit eingezogenem Rand und Seitenfragmente rotbemalter Keramik. Aus den als Streufunde erscheinenden Scherben kann man auch auf das Vorhandensein einer früharpadenzeitlichen Siedlung schließen.

Rózsa T. Schreiber

Budapest XXII., Nagytétény. [67. VI.] Im Binnenhof des Kastellmuseums erschienen in Schichten mit Brandspuren römerzeitliche, in den tieferen Niveaus urzeitliche Scherben. Die Rettungsgrabung zeitigte die Ecke eines spätneolithischen Hauses, Feuerspuren, SW-lich weiter entfernt und höher gelegen Brand- und Urnengräber und Bestattungen mit Steinverpackung (mit Pécel-Gefäßen).

Eszter M. Geszti

Cece — Milos (Komitat Fejér, Kreis Sárbogárd). [73. XXXVI.] Im »Milos« genannten Hotter, dem Grabungsplatz von 1957—58, wurde das keltische Gräberfeld weiter erforscht. Auf der S- und SO-Seite des Hügels wurden 4 La Tène-zeitliche Skelettgräber erschlossen, die um den Hügel herum gelagert waren. Die bisherigen Ausgrabungen haben etwa die Hälfte des Gräberfeldes freigelegt. Außerhalb des Bereiches der Gräber fand man einen runden Brandfleck, der Tierknochen,

Steinwerkzeuge und LT-Scherben enthielt. An der Ausgrabung nehmen Gábor Bándi und Tibor Kovács teil.

Éva F. Petres

Esztergom, Széchenyi tér (Komitat Komárom). S. Seite 295.

Érdliget, Kaktusz u. 21. (Komitat Pest, Kreis Buda). [94. IV.] Beim Ausheben des Wasserreservoirbassins stieß man auf ein kupferzeitliches Grab, das dabei teilweise verwüstet wurde. Auf Grund des übriggebliebenen Teiles erwies es sich, daß in einem Grab ovoiden Umrisses, das sich nach unten hin verjüngt und am Boden trogartig ausgebildet ist, in entgegengesetzter Orientierung zwei Tote übereinander bestattet waren. Zwischen ihnen lag eine dicke Erdschicht. In der Schädelgegend waren eine Tonschüssel mit eingezogenem Rand, ein zweihenkeliger Napf (er enthielt Holzkohle) und ein Topf mit kleinen, dem Rand sich anschließenden Henkeln. Zwischen den Fingerknochen der rechten Hand lag eine Silexklinge.

István Méri

Iszkaszentgyörgy (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). S. Seite 291.

Keszthely (Komitat Veszprém). [129. XV.] Die Keszthelyer Ziegelfabrik ließ eine neue Lehmgrube an der Nordseite des sog. »Vadaskert« eröffnen, wobei frühheisenzeitliche Brandgräber zutage kamen, von denen die Rettungsgrabung 12 erschließen konnte. Die Aschen wurden mit den zu kleinen Scherben zerschlagenen Fragmenten mehrerer Gefäße bestreut. An der Ausgrabung nahm Miklós Frech, Botaniker, teil, der einige bedeutende frühheisenzeitliche Pflanzenreste erretten konnte.

Károly Sági

Medina — Lencsepuszta (Komitat Tolna, Kreis Szekszárd). [154. XXXIII.] In der Sandgrube der staatlichen Geflügelzüchtereier stieß man bei der Arbeit auf Skelettgräber. Die Rettungsgrabung zeitigte eine frühkupferzeitliche Abfallgrube mit bemalter eneolithischer Keramik; ferner konnten zwei La Tène-Skelettgräber errettet werden. Letztere enthielten reiche Beigaben an Keramik und Schmuck.

Gyula Mészáros

Osli (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [174. XXIX.] 90 m weit vom 1959 in der Schottergrube erschlossenen kelteneolithischen Grab kamen 1960 weitere 2 Gräber ans Tageslicht.

Gyula Nováki

Sümege (Komitat Veszprém, Kreis Sümege). [203. IV.] Während der vom Staatl. Geol. Inst. vorgenommenen geologischen Aufnahme stießen J. Knauer und L. Kocsis auf eine urzeitliche Silexgrube. Im Laufe der 2 Wochen dauernden Rettungsgrabung wurden die in Tonmärgel vertieften Stollen auf etwa 25 m² bis zum Boden (etwa 4 m Tiefe) erschlossen. Etwa 100 Grubenwerkzeuge aus Rothirschgeweih und Silexwerkzeuge wurden dabei gesammelt.

László Vértés

Szakony (Komitat Győr-Sopron, Kreis Sopron). [206. XXIX.] Die Ausgrabung wurde neben den 1959 erschlossenen 5 (zur Gátaer Kultur gehörenden) Gräbern fortgesetzt und zeitigte 3 Gräber. Das Gräberfeld ist somit erschöpft, ein geringer Teil mag sich unter der Landstraße fortsetzen. Die Skelette lagen in Hockerstellung, NW—SO-lich orientiert. Zwei Gräber waren untereinander, in demselben Grabschacht.

Gyula Nováki

Szák (Komitat Komárom, Kreis Komárom). [207. XL.] Bei der Nachgrabung in der Lehmgrube der Ziegelfabrik wurden die Reste von zwei Häusern erschlossen. Eines gehört zur Hügelgräberkultur, das andere stammt vom Ende des 5. Jhs., aus der Völkerwanderungszeit.

István Bóna—Balázs Draveczky

Szekszárd—Palánk (Komitat Tolna). [212. IV.] Bei den Arbeiten am Silo, etwa 100 m weit vom früheren Ausgrabungsplatz, stieß man auf die Fortsetzung der 1957–58 erschlossenen paläolithischen Siedlung. Das altsteinzeitliche Niveau liegt hier 1 m unterhalb des heutigen Niveaus. Das Material entspricht dem früher gesammelten.

László Vértes

Tata (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [249. IV.] Als Abschluß der in den vergangenen Jahren ausgeführten Ausgrabungen der Tataer Moustériensiedlung wurden im aufgegebenen Steinbruch unter Anleitung von V. Budó und I. Skofflek Pflanzenabdrücke und malakologisches Material zur Klärung der Schichtenverhältnisse gesammelt.

László Vértes

Tatabánya—Kertváros (Komitat Komárom). S. Seite 291.

Tát—Sportplatz (Komitat Komárom, Kreis Dorog). S. Seite 296.

Tokod—Altáró (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [266. IX.] Aus den Sandgruben kam beim Sandgewinnen seit mehreren Jahren das Material einer bronzezeitlichen Siedlung bzw. des Gräberfeldes zutage. Am Nordrand der Schlammgrube von Tokod-Altáró wurden drei Profile eröffnet. Profil I und III zeitigten bronzezeitliche Siedlungsercheinungen: Teil einer Wohngrube, Abfallgrube, Fragmente von Stampfboden. Die Siedlung gehört, wie aus der Keramik zu sehen, zur sog. Tokoder frühbronzezeitlichen Gruppe.

Gábor Bándi

Várpálota (Komitat Veszprém). S. Seite 290.

Visegrád—Várkertdűlő (Komitat Pest, Kreis Szentendre). S. Seite 297.

Zalaszentiván—Kisfaludihegy (Komitat Zala). [297. XLVII.] Am Kisfaludihegy befindet sich ein 400 m langer, wahrscheinlich früheisenzeitlicher Burgwall. In der Mitte durchquert die Siedlung ein ausgebrannter Wall, bei der Ausgrabung wurde in erster Linie dieser untersucht. Im roten Lehm erschien der genaue Abdruck des Balkengerüsts. Teilweise wurde auch der Südwall durchquert, der sich einfacher Erdwall erwies. In der ganzen Siedlung erschienen nur urzeitliche (früheisenzeitliche) Scherben, auch die Wälle enthielten nur solche, doch entspricht der hiesige rote Wall ganz dem aus Sopron, der nach der Römerzeit entstanden ist. Somit kann auch der von Kisfaludihegy nicht älter sein. Der urzeitliche Burgwall wurde also später, nach der Römerzeit, wieder gebraucht, doch bereits auf kleinerem Gebiet.

Gyula Nováki

B) Große Ungarische Tiefebene

Aszód, Papi földek (Komitat Pest, Kreis Aszód). [4. XLVIII.] Mit materiellem Beistand des Exekutivkomitees des Kreisrates Aszód wurden bei einer

Probegrabung Siedlungsercheinungen und 9 Gräber der Lengyeller Kultur erschlossen. Die Siedlungsercheinungen beobachtet man in größeren Flächen auf der Erdoberfläche. Eine Wohngrube, mehrere Abfallgruben und ein Backofen wurden erschlossen. Der Fund enthielt viele Gefäße und Scherben der bemalten Keramik. Zwei der Bestattungen enthielten Beigaben.

Nándor Kalicz

Baja, Dózsa György út 233. (Komitat Bács-Kiskun). S. Seite 293.

Békéssámsón—Erdőháti halom (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [25. XXV.] Die Erschließung des keltisch-sarmatischen Gräberfeldes, das durch die 1957 begonnene Sandgrube von J. Prágai gefährdet ist, wurde — teilweise mit der materiellen Unterstützung des Kreisrates von Orosháza — fortgesetzt. Weitere 24 Gräber kamen zutage, von denen 8 keltisch, 16 sarmatisch sind.

Ernő Olasz jr.

Osongrád—Felgyő (Komitat Csongrád). [81. VII.] Es gelang, einen geschlossenen Abschnitt des 1957 gefundenen Grabensystems in einem Viereck von etwa 40 × 15 m, zu klären, ohne bedeutenderes Fundmaterial zu zeitigen. Auch in den in Űrmöstanya erschlossenen Profilen kam der Graben zum Vorschein. Hier fanden wir ein spät-völkerwanderungszeitliches (spät-awarisches) Gräberfeld und ein reiches mittelbronzezeitliches Urnengräberfeld. An der Ausgrabung nahmen József Csalog und István Erdélyi, ferner Katalin Végh teil.

Gyula László

Domony—Garten v. J. Roob (Komitat Pest, Kreis Aszód). S. Seite 298.

Katymár—Prispa (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [126. I.] NO-lich vom Bódi-Gehöft kamen beim Rigolieren eine bronzezeitliche Drahtspirale, eine Lunula und ein Armreifen zutage. Bei der Rettungsgrabung wurden 5 Urnenbestattungen und eine mit Skelett in Hockerstellung gefunden. Drei Gräber waren ausgeraubt; nur eines enthielt eine Beigabe (eine Bronzenadel). Als Streufund sammelten wir vom Areal des Gräberfeldes eine Golddrahtspirale.

Mihály Köhegyi

Nagykálló—Telekoldal (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Nagykálló). [164. IV.] Das Ausgrabungsgebiet war der Acker der LPG südlich des 1939 gebauten Verbindungsweges zwischen Nagykálló und Kiskálló. 230 m² wurden erschlossen. Die obere Schicht enthielt Reste von mittelalterlichen, aus dem 15. und 16. Jh. stammenden Siedlungen. Aus der unteren, Funde vom Gávaer Typ enthaltenden Schicht kam ein Depotfund in einem intakten Gefäß zutage. Mehr als 60 Objekte gehören zum Fund: Bronzeffaden, Bronzeklumpen, fragmentierte Geräte und einige Schmuckstücke. Der Fund enthält kaum intakte Gegenstände. Unterhalb der Gávaer, der V. Periode der Bronzezeit zuzurechnenden Schicht wurde eine kleine, zur H/B III Periode gehörende Grube erschlossen. Hier lagen u. a. in einem kleinen Napf 11 Silenwerkzeuge. Das wissenschaftliche Ergebnis dieser Ausgrabung ist, daß man nun anhand eines authentischen Fundkomplexes die chronologische Lage einiger solcher Gegenstände feststellen kann, die bisher ganz unsicher waren; gemeint sind hier vor allem die Gefäße mit Wellenlinienverzierung, die bisher nicht datiert werden konnten.

Amália Mozsolics

Orosháza—Bónum (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [171. XXV.] An der Westseite des aus der Stadt nach

Szentes führenden gebauten Weges in der Sandgrube des Städtischen Rates ein mit Rind und Gefäß in Hockerstellung bestattetes, der Pécel-Kultur zuzurechnendes Skelett aufgetöbert. Die Nachgrabung zeitigte ein weiteres, S—N-lich orientiertes Skelett in Hockerstellung ohne Beigaben, ferner 3 sarmatische und 2 aus dem 11—13. Jh. stammende Gruben.

Ernő Olasz jr.

Szeghalom—Károlyderék (Komitat Békés, Kreis Szeghalom.) [210. IV.] In der Károlyderéker Betriebseinheit des Töviskeser Staatsgutes warf der Pflug beim Tiefpflügen im Alkaliboden am Pakac-Kanal Stücke eines Bronzefundes auf die Oberfläche (im Herbst 1959.) Im Frühjahr 1960 erfolgte eine Nachgrabung, wobei einige Fragmente eines zum Fund gehörenden Spiraleendrahtes und kleine Scherben eines Tongefäßes gefunden wurden. Vier Scheibenäxte — drei von diesen waren verziert —, eine Axt mit fächerförmigen Nacken und Bruchstücke einer Armspirale gehörten zum Fund. Der Depotfund stammt aus dem Frühabschnitt der H/B III Periode.

Amália Mozsolics

Szentes—Ilonapart (Komitat Csongrád). [218. XXXV.] Bei einer Rettungsgrabung auf der Ilonapart genannten Terrasseninsel im Überschwemmungsgebiet der Theiß wurden zwei größere Profile und zwei Forschungsgräben eröffnet. Bei der Nordseite des Stalles der LPG Rákóczi stieß man auf die Schichten einer Siedlung der Körös-Kultur. Es konnte festgestellt werden, daß die sog. Netzsäcker, von denen in den Feuerherden und auch verstreut sehr viele Exemplare gefunden wurden, nicht Bestandteile der Fischernetze waren, sondern als Unterlage der Kochgeschirre dienten. Östlich des Stalles kamen neben den Grundmauern eines Gebäudes mit Lehmewurf 5 Gräber aus der Zeit der Türkenherrschaft zutage, deren Alter auf Grund der »Szenteser Chronik« von Bálint Kiss auf 1667 verlegt werden konnte.

József Csalog

Szeremle—Templomhegy (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Baja). S. Seite 298.

Tarhos—Várdomb (Komitat Békés, Kreis Békés). [303. III.] In der Literatur unter dem Namen »Békés-városerdő«, seit 1959 auch unter obigem Namen bekannt. Die Ausgrabung wurde außerhalb der Feste, in einem, sich dem vorjährigen Ausgrabungsgebiet anschließenden Areal in vier Profilen durchgeführt. Die plangemäß letzte Ausgrabung klärte folgende Chronologie: zutiefst, am Untergrund, befand sich Keramik vom Hatvan—Otomány—Gyulavarsándi Charakter, die für den Übergang zwischen der Früh- und Mittelbronzezeit kennzeichnend ist. Über dieser gelagert waren drei Perioden der Gyulavarsándi Gruppe (mit Bruchstücken von zwei kultischen Wagen). Über diesen lagen einige Stücke der Egyek-Kultur. Auch ein zweites sarmatisches Grab kam zutage, in ebenso beschädigtem Zustand wie das vorjährige. Mit den im vergangenen Jahr gefundenen zusammen kennen wir bereits 10, aus dem 10—11. Jh. stammende Gräber, alle mit Beigaben. Mitarbeiter waren: István Bóna, Nándor Kalicz und zwei Hörer der Archäologie.

János Banner

Tápé—Kohlenziegelbrennerei (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [252. XXXII.] Der Fundort befindet sich am rechten Ufer der Theiß, etwa 2 km nördlich von Tápé. Hier wurden bei einer Rettungsgrabung 188 bronzezeitliche und 2 mittelalterliche Gräber erschlossen. Das Gräberfeld ist von großer Bedeutung hinsichtlich der Forschung der ungarischen Spätbronzezeit. Die drei Bestattungsriten (ausgestreckte Skelette — Brandgräber

—Hockerstellung) zeigen annehmbarerweise eine innere Chronologie an. Die Funde aus dem Gräberfeld weisen eine unmittelbare Entwicklung vom Ende der Mittelbronzezeit bis zum Auftreten der Csorvaer-Gruppe H/B/V auf. Der Großteil des Fundmaterials steht mit dem Formenschatz der Hügelgräberkultur in Verbindung. Zwei Skelette hatten Bronzegürtel mit Hackenenden. Im Gebiet des Gräberfeldes erkennt man auch Spuren arpadenzeitlicher bzw. sarmatenzeitlicher Siedlungen. An der Ausgrabung nahmen Alajos Bálint, Pál Lipták und Gyula Farkas teil.

Ottó Trogmayer

Tiszasziget (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [261. XXXII.] In der Fachliteratur unter dem Namen »Öszentiván VIII« bekannt. Ziel der Ausgrabungen im Jahre 1960 war, die stratigraphische Lage und das Fundmaterial der von hier bekannten urzeitlichen Kulturen eingehend zu studieren. Im Laufe der Ausgrabung wurden auch Siedlungsreste der Körös-, Banater, Tiszapolgärer, Pécel- und frühbronzezeitlichen Kultur, ferner auch aus der Arpadenzeit stammende, gefunden, aus der letzteren auch teilweise ausgerüstete Hausgrundrisse. Die im Fundort erschlossenen Gräber repräsentieren die Tiszapolgärer Kultur und die Awarenzeit.

Ida B. Kutián

Tiszaszöllös—Csákányszeg (Komitat Szolnok, Kreis Tiszaafüred). [262. XXXVIII.] Durch die motorisierte Erdarbeit wurde eine urzeitliche Siedlung aufgetöbert. Die oberen Erdschichten sind verwüstet worden, bei der Rettungsgrabung wurden die tiefer reichenden Schichten der Abfallgruben erschlossen. Zwei größere komplexe der 48 ausgegrabenen Gruben enthielten neolithische (Bükker), eine Grube enthielt frühbronzezeitliches, eine weitere skythenzeitliches und die übrigen viel kupferzeitliches (Pécel-Kultur) Material. In der Nähe der Wohnsiedlung wurde auch ein durch kupferzeitliche Keramik datierter senkrechter Brunnenschacht erschlossen.

Zsolt Csalog

Tiszaszöllös—Csákányszeg, Gyep (Komitat Szolnok, Kreis Tiszaafüred). [263. XXXVIII.] Während der sicherheitshalber vor Röhrenlegung ausgeführten Grabung kamen im Profil 10 skythenzeitliche Gräber zum Vorschein. Die Beigaben (Keramik und Schmuckstücke) der vermischten Riten (Skelett- und Urnenbestattung) enthaltenden Gräber weisen auf das 4—3. Jh. hin.

Zsolt Csalog

Tiszavasvári (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszaafüred). [264. IV.] Die Erschließung des skythenzeitlichen Gräberfeldes wurde fortgesetzt. Insgesamt wurden 20 Gräber ausgegraben, wobei man Brandschüttungs-, Urnen- und Skelettbestattungen beobachtete. Beigaben: Außer der üblichen Keramik, bronzene Pfeilspitzen, ein eiserner Zaum, Pintadern, verschiedene Perlen, usw. Von der sog. Kultstätte konnte nur ein Teil erforscht werden. Es wurde festgestellt, daß dieser nicht kreisrund war, sondern sich am N-lichen Ende verjüngte. Auch wurde die Siedlungsstelle gefunden. An der Ausgrabung nahmen Mihály Párducz und András Gombás teil.

Irina Lengyel

Tiszavasvári—Józsefháza—Téglás (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszaafüred). [265. XXIV.] Beim Erdaushub kamen 33 Gruben und zwei Gräber mit Skeletten in Hockerstellung zum Vorschein. Die Gräber enthielten keine Beigaben und wurden von den Erdarbeitern verwüstet. Zwei neolithische Wohngruben mit Feuerstellen und 9 sarmatische, bienenkorb-förmige Gruben wurden

gefunden. Auch kamen einige Gefäßscherben vom Tiszapolgärer Typus zutage.

Balázs Draveczky

Törökszentmiklós—Surján, Újtelep-Sandgrube (Komitat Szolnok, Kreis Törökszentmiklós). [274. XXXVIII.] Der Sandabbau brachte Gräber eines größeren Gräberfeldes zur Oberfläche. Bei der Rettungsgrabung wurden 98 Gräber erforscht, von denen 75 skythenzeitlich und 23 sarmatisch waren. Bei den Skythengräbern erschienen die Riten der Skelett-, Brandschüttungs- und Urnenbestattung gleichwohl. Auch der Rest jenes kleinen Gebäudes — annehmbarerweise eines Heiligtums —, in dessen Mitte ein deltaförmiger Altarstein lag, gehörte zum skythischen Gräberfeld. — Die sarmatischen Gräber sind, abgesehen von wenig Ausnahmen, verwüstet. Der Erwähnung wert ist das reiche Schmuckmaterial und ein Schwert mit verziertem Griff. Bei der Ausgrabung waren Béla Butyka, Pädagoge, und Universitätslehrer László Selmeczi zugegen.

Zsolt Csalog

Vác, Zementwerke (Komitat Pest). [281. XLIV.] Bei Bauarbeiten stieß man auf mehrere Funde. Bei der Ordinationsstelle der Arbeitersiedlung kamen Gefäße aus einem kupferzeitlichen Grab, am Donauufer, beim im Bau begriffenen Hafen kamen spätbronzezeitliche Gefäße und neolithische Scherben zutage. Am letzteren Ort wurden bei der Rettungsgrabung die Reste einer neolithischen — zur Zselizer Kultur gehörenden — Siedlung gefunden.

Frigyes Kőszegi

C) Ungarisches Hochland

Arka (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén, Kreis Abaujszántó). [2. IV.] Bei Gelegenheit der Plangrabung in Korlát wurde in Anbetracht der auf der Herzsarét-Weide gefundenen oberflächlichen Silexe, auch hier ein Forschungsgrab gegraben. Neben einer Hallstatt-Siedlung kam eine reiche Ostgravettien-Siedlung zutage. Bei der Ausgrabung war József Korek zugegen.

László Vértés

Besenyőtelek—Szörhát (Komitat Heves, Kreis Füzesabony). [23. X.] An der Ostseite der Kömlőer Landstraße stieß man beim Sandabbau auf La Tène D-zeitliche Skelettgräber. Bei der Rettungsgrabung wurden der Sandgrube entlang keltenezeitliche Gruben erschlossen. Zwischen diesen befand sich ein W-O-lich orientiertes, aus Periode I. der Sarmatenzeit stammendes Skelettgrab mit Hockerstellung.

János Szabó

Homokterenyé—Kerekdomb (Komitat Nógrád, Kreis Salgótarján). [113. XXVII.] Die Nachgrabung die zwecks Authentisierung des unter dem Namen »Mátraszeleer Fund« bekannten skythischen Fundes ausgeführt wurde, zeitigte bloß 2 Gräber. Die Gräber waren im Gräberfeld entweder recht verstreut, oder wurden sie zum Großteil bereits abgepflegt.

Pál Patay

Kazár—Szörösi part (Komitat Nógrád, Kreis Salgótarján). [128. XXVII.] 7 Gräber der spätbronzezeitlichen Pilinyer Kultur und ein aus Steinen zusammengefügt Ofen zum Ausbrennen von Keramik wurden gefunden. Letzterer dürfte vielleicht aus der Arpadenzeit stammen. Der Fundort ist mit dem im vergangenen Jahr unter dem Namen »Zagyvaróna« erwähnten identisch.

Pál Patay

Korlát (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén, Kreis Abaujszántó). [138. IV.] Ziel der Ausgrabung war, den engen Zusammenhang der am Korlát-Ravaszyuktető

gefundenen Silexindustrie mit den im Arka-Tal beobachteten Bükker Siedlungen zu klären. Es konnte festgestellt werden, daß in Korlát zwei entschiedene Schichten vorhanden sind: 1) eine spätbronzezeitliche, 2) eine Silexindustrie ohne Keramik, die dem Mesolithikum zuzuschreiben ist und mit der ärmlichen, zur Bükker Kultur gehörenden Siedlung den Formen nach in keiner Verbindung steht. Die Ausgrabung wurde mit László Vértés gemeinsam ausgeführt.

József Korek

Maklár—Koszpérüm (Komitat Heves, Kreis Eger). [150. X.] Zwischen Maklár und Füzesabony, am Hügel am rechten Ufer des Eger-Baches, wurde eine Sandgrube eröffnet, von wo bereits seit 1958 archäologische Funde zum Vorschein kommen. Bei der Rettungsgrabung wurden 71 Gräber erforscht, die Denkmäler der Bestattungen von verschiedenen Kulturen sind. 8 Gräber repräsentierten die spätbronzezeitliche Hügelgräberkultur. In der nächsten Periode sind auch die Zierelemente der Pilinyer Kultur verhältnismäßig auffallend, der Großteil der Gräber gehört hierzu. Die Stratigraphie belegt, daß die in geringer Zahl erschlossenen tiefen, runden Gruben, in denen ausschließlich Urnenbestattungen anzutreffen waren, eine neue Periode bedeuten. Das Gefäßmaterial zeigt die Formen und Verzierungen der Egyekyer Kultur. — Die Früheisenzeit ist durch einige Skelettbestattungen vertreten. Am Hügelrücken wurde ein S—N-lich orientiertes Kinderskelett aus der I. sarmatischen Periode gefunden.

János Szabó

Mezőcsát—Hörösögös (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén, Kreis Mezőcsát). [158. XVII.] Bei den Forschungen wurde ein Skelettgräberfeld, das auf die HB-C Periode zu datieren ist, gefunden; es war in ein Skelettgräberfeld der BD Periode eingegraben. Die Zahl der erforschten Gräber erreichte mit 1960, 77. Zwischen den Skelettgräbern erschienen auch einige Brandgräber, die annehmbarerweise als Bestattungen der fortlebenden lokalen Ureinwohnerschaft zu betrachten sind. Es gelang, den Platz der zum Gräberfeld gehörigen Siedlung zu erforschen. Diese und der neben dem Gräberfeld sich erhebbende Tumulus sollen noch ausgegraben werden. Im Bereich des Gräberfeldes fand man auch einige reiche sarmatische Gräber mit Gold- und Karneolperlen als Beigaben. Im Süden schließt sich diesem Gräberfeld unmittelbar ein Gräberfeld der Pécelier Kultur an.

Erzsébet Patek—Nándor Kalicz

Mezőkeresztes (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén, Kreis Mezőkövesd). [161. XVII.] Im Areal des Steinölunternehmens Nagyalöldi Kőolajtermelő Vállalat kamen beim Legen von Röhren neben zwei Skeletten in Hockerstellung folgende Gefäße zutage: 1. Grab: unten bauchiger Napf mit Randhenkeln, Schale mit linsenförmigen Buckeln, kleine Schale mit Linsnbuckeln, blumentopfförmige Schale mit Buckeln. Grab 2: bauchiger Napf mit Randhenkeln, kleine Schale mit linsenförmigen Buckeln, Topf mit Buckeln, Scherben von 2 Schüsseln. Das Material gehört zur Bodrogkeresztur Kultur.

Géza Megay

Szajla (Komitat Heves, Kreis Pétervársár). [205. X.] Auf der SO-lichen Seite des Hügels, der sich beim Treffpunkt des Tarna-Flusses und der Siroker Landstraße erhebt, wurden Silograben gegraben, wobei man auf zur Pilinyer Kultur gehörende Tongefäße stieß. Bei der Nachgrabung wurden 4 Urnengräber (mit 2—6 Gefäßen) ausgegraben. Boden und Seiten der ca. 80 cm in den Humus vertieften Gräber waren aus Steinen zusammengefügt, auch oberhalb der Gefäße fanden wir Steine. An der Ausgrabung nahm Béla Kovács teil.

János Szabó

Tarnabod, Templomföld (Komitat Heves, Kreis Heves). [248. X.] In der Sandgrube W-lich der Ortschaft wurden die Umrisse von Abfallgruben beobachtet. Bei der Rettungsgrabung erforschte man vier Gruben verschiedener Abmessungen. Das Fundmaterial stellt verschiedene Gefäßtypen der Linearkeramik dar.

Nándor Kalicz

Tiszaluc, Dankadomb (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Szerencs). [258. XVII.] Im Laufe der Plangrabung wurde der befestigte Teil der Siedlung durchquert. Die Schichtenfolge des Dankadomb enthält alle Stufen der nordungarischen Frühbronzezeit von der Zóker Kultur bis zum abschließenden Abschnitt der Hatvaner Kultur. Neben dem Grundriß des einen Hauses wurde ein 4 m langer (\varnothing 35 cm) morscher Balken ausgegraben. Es konnte festgestellt werden, daß die Häuser lange Zeit hindurch genau übereinander gebaut worden sind.

Nándor Kalicz

RÖMERZEIT

A) Transdanubien

Árpás (Komitat Győr-Sopron, Kreis Csorna). [5. XI.] In der Egyed zuliegenden Gemarkung der Gemeinde Árpás wurden bei Erdarbeiten mehrere, aus dem IV. Jh. stammende Gräber aufgestöbert, u. a. auch Ziegelgräber. Das aus ihnen stammende Fundmaterial ist ärmlich, die Gefäße weisen einen starken germanischen Einfluß auf. Zugleich gelang es, im sog. Kisárpás Fundort durch eine kurze Rettungsgrabung das Verwüsten von Gräbern aus dem IV. Jh. zu verhindern. Das Gräberfeld, aus dem die Gräber stammen, ist älter als das bisher erforschte Kisárpás Gräberfeld, es stammt aus den ersten Jahrzehnten des IV. Jhs. Auch das Fundmaterial und die Bestattungstypen sind verschieden: die Gräber sind größtenteils viereckig oder längsviereckig, die Reste der vorangehend eingäscherten Leichen wurden in die fast W—O orientierten Gruben gestreut.

Endre Bíró

Balatonfőkajár—Aliga jüzdő (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [13. XLV.] Auf der Lehne zwischen dem Balaton (Plattensee) und der Bahnstation, neben der Landstraße, befinden sich Reste eines römischen Dorfes. In die 1951 erschlossenen Siedlungsreste wurde 1960 ein Graben vertieft, der mehrere Abfallgruben durchquerte. Scherben aus dem II—III. Jh. und Tierknochen kamen aus diesen zutage. Eine kleine Zwiebelkopffibel weist auf die Wende des III—IV. Jhs. hin. Das Material der einen Grube wurde von Márta Kelemen, Universitätsdozentin, gerettet.

Éva B. Bónis

Bogád (Komitat Baranya, Kreis Pécs). [31. XXVI.] Die 1959 begonnene Erschließung des spätrömischen Gräberfeldes wurde fortgesetzt. Die Ausgrabung dieses Jahres zeitigte weitere 10, reich mit Beigaben versehene Gräber.

Alice Sz. Burger

Budapest III., Berend u. 2./VI. [44. V.] Bei der Fundamentierung eines Gebäudes kam ein römisches Gebäude (innere Abmessungen ca. 3 × 3 m) ans Tageslicht. Die äußerst starke, auf Balken fundamentierte Mauer ist 1,10 m dick; es war wahrscheinlich ein Wachturm. In der Nähe verläuft in NW—SO-licher Richtung ein mehrfach erneuerter römischer Weg. Die Begleitkeramik stammt aus dem II—III. Jh.

István Wellner

Budapest III., Ecke Berend u. — Veder u. [45. V.] Beim Bau eines Wohnhauses kamen die Reste eines römischen Gebäudes mit Apsis und Terrazzofußboden von 8 m Länge und ca. 5,5 m Breite ans Tageslicht. Es bestand aus einem Raum und war vielleicht eine urchristliche Kapelle. Der südliche Teil ist zugrunde gegangen, am westlichen Ende der Nordmauer blieb der ursprüngliche Eingang mit Steinschwelle auf uns. Die Apsis blickt nach SO, das Fußbodenniveau ist hier um 9 cm höher als im Schiff.

Auf der der Veder-Gasse zu liegenden Seite des Grundstückes kam ein aus tegulae zusammengestelltes Grab, den Kopf nach NNW gelegen, zum Vorschein. Neben dem ausgestreckt liegenden Skelett war in einer kleinen terra sigillata-Schüssel eine versilberte Fibel. Nördlich vom Grab und westlich vom Gebäude mit der Apsis stieß man auf einen innen mit einem Faß verkleideten Brunnen. Das Faß bestand aus 23 Dauben; nur das untere Viertel ist auf uns verblieben, bis wohin das Wasser gereicht hatte.

István Wellner

Budapest III., Flórián tér 5—7. [50. V.] Bei Erdarbeiten kam eine exedra von 13 m Durchmesser zum Vorschein, deren Seitenwände aus Quadersteinen gebaut waren. Der Bogen neigte sich nach O. S-lich der exedra war die Nordseite der O—W-lich verlaufenden römischen Mauer mit Pfeilern befestigt. Besonders bemerkenswert ist der auf der Außenseite befindliche stufenförmige Sockel, der aus weißem, weichem Kalkstein geschnitten wurde. — Das 1960. erforschte Objekt steht mit den thermae maiores vom Flórián-Platz 3 in Verbindung.

Melinda Kaba—János Szilágyi—Györgyi Parragi

Budapest III., Meggyfa u. [51. V.] Um die 1958—59 erschlossenen, aber wegen Bauarbeiten wieder zugedekten römischen Villen und Mosaiken dem Publikum zugänglich zu machen, wurde 1960 die Erde von einem 60 × 30 m großen Gebiet abgetragen. Der Teil des Gebietes, der dem Publikum offen stehen soll, wurde bis 2,5 m Tiefe freigelegt. Neue Ergebnisse zeigten eigentlich nur die zwei O—W-lich verlaufenden Forschungsgraben: Ziegelgräber und einen Sarkophag.

Melinda Kaba—János Szilágyi—Györgyi Parragi

Budapest III., Gasfabrik, Óbuda. [46. V.] Bei Erdarbeiten wurden 2 römische Gräber und unabhängig von diesen, aber in ihrer Nähe, ein Tonkrug und zwei Glasbalsamarien gefunden. Das erste Grab war aus Ziegeln zusammengestellt. Auf den Fingern des ausgestreckt liegenden Skelettes waren zwei, aus Kupferdraht verfertigte Ringe, neben ihm war eine Münze des Septimius Severus. Das zweite Grab war aufgestöbert, mit einer Kleinbronze als Beigabe.

István Wellner

Budapest III., Szentendrei út 193. [47. V.] Im Areal der Zivilstadt von Aquincum wurden archäologische Erschließungen ausgeführt. Als Ergebnis der Ausgrabertätigkeit im Jahre 1960 wurden 3 römische Gebäude vollständig freigelegt, wie auch je ein Abschnitt von zwei Nebengassen zwischen dem Mithras-Heiligtum und dem macellum. Überall gruben wir bis zum ungestörten Niveau und konnten daher 14 urzeitliche keltische Gruben erschließen. Diese Spuren der Eingeborenenbehausungen sind die ersten Angaben aus dem bisher erschlossenen östlichen Teil der einstigen Stadt.

Melinda Kaba

Budapest XI., Albertfalva. [65. V.] Im Bereich der nördlich vom Lager liegenden Canabae, südlich anschließend an die 1959 erschlossenen Flächen wurden auf 120 × 30 m den Wegbauarbeiten vorangehende Rettungsgrabungen ausgeführt. Eine 14 m lange Strecke des

vom Limesweg an der Donau nach W abzweigenden, 5 m breiten Weges wurde ausgegraben. Weiter westlich von diesem Weg kam eine weitere, dicht bewohnte Fläche der Canabae zum Vorschein. An der Ausgrabung nahm Ilona Sz. Czeglédi teil.

Tibor Nagy

Csákvár (Komitat Fejér, Kreis Bieske). [76. XXXVI.] Bei der Rettungsgrabung wurden im Garten des Hering-Hauses, *Szildárd Gyula u. 15.*, 7 Ziegel- bzw. Erdgräber aus der zweiten Hälfte des IV. Jhs. erschlossen. Im Meierhof des Szabó-Hauses, *Ostrom u. 5.*, wurden beim Umgraben Hausfundamente gefunden. Die Rettungsarbeiten zeigten das hipocaustum eines gut erhaltenen Bades. Die geringen und nicht kennzeichnenden Funde lassen darauf schließen, daß der Bau nicht älter als das III. Jh. ist.

Jenő Fitz

Dorog—Hosszúrétek (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [85. IX.] Aus Gebäude A der spätrömischen Siedlung wurden 10 Räume vollständig erschlossen. Das Gebäude war mit Baderäumen mit hipocaustum versehen, ein Teil der Räume war mit Terrazzo verputzt. Die Erschließung des B Gebäudes wurde begonnen, das bedeutende spätzeitliche Keramik und andere Funde lieferte.

Sándor Soproni

Esztergom—Széchenyi tér (Komitat Komárom). S. Seite 295.

Győr, Kálvária u. 6. (Komitat Győr-Sopron). [106. XI.] Bei den Bauarbeiten des Amtes für Straßenreinigungswesen stieß man auf römische Gräber. 4 Skelettgräber kamen bei der Rettungsgrabung zum Vorschein. Das Kindergrab Nr. 3 enthielt drei Bronzemünzen des Constantius II.

András Uzsocki

Győr—Nádorváros (Komitat Győr-Sopron). [107. XI.] Bei einer Rettungsgrabung anhand von Bauarbeiten wurden 15 Brandgräber aus der ersten Hälfte des II Jhs. erschlossen. Das Fundmaterial ist äußerst reich, es besteht aus Glasgefäßen, terra sigillata, frühzeitlichen glasierten Krügen und einer patera, deren Stiel mit einem Relief verziert ist. Das Fundmaterial aus den Gräbern zeigt verschiedene Varianten der im II. Jh. nach Pannonien gelangten importierten Keramik.

Endre Bíró

Igal (Komitat Somogy, Kreis Kaposvár). [114. L.] In der Sandgrube der Gemeinde kam ein Grab aus dem IV. Jh., unter seinen Beigaben eine schöne Glasschale, eine eiserne Lanze und mehrere Münzen, zutage.

Miklós Frech

Keszthely—Dobogó (Komitat Veszprém). [131. XV.] Im Laufe des Jahres 1960 wurde die Gesamterschließung des Mitte des IV. Jhs. begonnenen und 374 aufgegebenen Gräberfeldes mit 115 Gräbern beendet. Die in Gruppen gelegenen Gräber enthielten teilweise germanisches, teilweise orientalisches Ethnikum. Auch orientalische Elemente wurden in einigen Gräbern bestattet. Gräber aus dem IX. Jh. und Feuerspuren am östlichen und westlichen Rand des Gräberfeldes zeigen, daß das Gebiet des Gräberfeldes aus dem IV. Jh. zu dieser Zeit noch in Ehren gehalten war. An der Ausgrabung nahm Károly Csizsár, Restaurator, teil.

Károly Sági

Környe (Komitat Komárom, Kreis Tata). [140. XLI.] Beim Bau des Kulturheimes wurden 6 Töpferöfen einer Töpfersiedlung aus dem römischen II. Jh. erschlos-

sen, ferner die zu diesen gehörenden Abfallgruben und große Mengen von Scherben der hier verfertigten Keramik. Die Öfen waren einfach, in die Erde vertieft und innen verputzt. Viele Varianten der römischen Keramik aus dem II. Jh. wurde hier angetroffen. Das Gebiet wurde Anfang des IV. Jhs., als die römische Siedlung mit einer Mauer umgeben wurde, aufgefüllt. In dieser Auffüllung wurden die 9, auf das Ende des IV. Jhs. hinweisenden, W—O-lich orientierten Gräber gefunden, die wahrscheinlich bereits den Untergang der römischen Stadt anzeigen. Mit Ausnahme eines Grabes, in dem eine Fibel war, enthielten die Gräber keine Beigaben.

Endre Bíró

Mezőszilas, Széchenyi u. 9 (Komitat Fejér, Kreis Enying). [160. XXXVI.] Im Hof des Hauses kam beim Graben eines Kellers ein spätrömisches Grab mit einer Mittelbronze des Maximianus Herculus und einer abgegrützten Kleinbronze aus dem IV. Jh. zutage. Die Rettungsgrabung zeitigte noch ein Grab. Das Gräberfeld gehörte zur Station Floriania. An der Ausgrabung nahm Gábor Bándi teil.

Jenő Fitz

Perbál (Komitat Pest, Kreis Buda). [178. IV.] In 1 km Entfernung vom Dorf, W-lich des nach Tinnye führenden Weges wurden beim Pflügen zwei, sitzende Löwen darstellende Kalksteinfliguren gefunden. Die annehmbarerweise als Torzierten benutzten Figuren stammen aus dem II—III. Jh. Im Fundort kann man die Spuren einer kleineren spätrömischen Siedlung beobachten. Die Figuren wurden in das Historische Museum eingeliefert.

Julia Kovalovszki

Pécs, Komitatsbibliothek, Geisler Eta u. 8. (Komitat Baranya). [180. XXVI.] Im Rahmen der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akad. d. Wiss. wurde die Erforschung des 1958—59 angegrabenen urchristlichen Gräberfeldes fortgesetzt. Eine weitere Grabkammer und Gräber wurden erschlossen. Um die nördliche Ausdehnung des Gräberfeldes kennenzulernen, wurde auch im Garten des Hauses Janus Pannonius u. 11 gegraben und dabei festgestellt, daß der Gräberfeldkomplex vom Hof der Komitatsbibliothek sich hier nicht fortsetzt. Mitarbeiter war Alice Sz. Burger.

Ferenc Fülepp

Pinnye (Komitat Győr-Sopron, Kreis Sopron). [183. XXIX.] Aus der Schottergrube kam ein der CERES gewidmeter Votivstein zum Vorschein, aus dem I. Jh. 2—300 m weit von diesem Ort ist der Fundort Nagylózs mit Funden aus dem I—II. Jh.

Gyula Nováki

Pomáz—Tavan (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [185. XXXIV.] Beim Baumpflanzen wurden Mauerreste einer großen römischen Villa, Fundamente eines Weges und Siedlungsspuren, die auf das mittelalterliche Dorf Sente hinweisen mögen, beobachtet.

Julia Kovalovszki—Sándor Soproni

Rábapály (Komitat Vas, Kreis Sárvár). [189. XXXIX.] Neben der Sandgrube der Ortschaft kamen beim Sandgewinnen laufend Urnengräber aus dem Gräberfeld zutage, das an der Stelle der Sandgrube lag. Das Ergebnis der Rettungsgrabung waren 6 Urnen, eine mit Beigaben (Glas, fibel), annehmbarerweise aus dem I. Jh.

Géza Nógrádi

Sopron—Fabrizius-Haus (Komitat Győr-Sopron): [200. XXIX.] Im Laufe der Restaurierung wurden im Keller des Hauses Ausgrabungen ausgeführt. Unmittel-

bar unter dem Boden des jetzigen Kellers erschienen Reste eines römischen Gebäudes, von dem bisher 4 Räumlichkeiten erschlossen wurden.

Gyula Nováki—Klára Póczy

Sopron—Templom u. 23. (Komitat Győr-Sopron). [201. XXIX.] Beim Bau eines Hauses kam die die Innere Stadt umgebende römische Stadtmauer und der an diese gelehnte rote Wall zum Vorschein. Somit konnte die südliche Grenze des römischen Soprons festgestellt werden. Neben der römischen Stadtmauer fanden wir Pflastersteine, in dem späteren roten Wall Abdrücke von Balken.

Gyula Nováki

Szombathely, Alkotmány u. 1. Járdányi—Paulovics-Ruinenfeld. (Komitat Vas). [225. XXXIX.] In den Räumlichkeiten, die auf der Südseite des NW—SO-lich verlaufenden, sog. arrabonischen Weg, neben der bereits früher erschlossenen römischen Mauer zutage kamen, sind folgende: Leuchter, Leuchternegativ, Terrakotta, Terrakottenegativ, Keramik, Marmorfragmente, Fragmente einfärbiger und gestreifter Fresken, Bronzemünzen, Fibeln und eine Wage aus Bronze. Hervorragend ist ein Bronzepettschaft mit erhabener Spiegelschrift, der Zollfragen behandelt. Wahrscheinlich gab es hier im II. Jh. eine Keramikwerkstätte und ein Zollamt.

Terézia P. Buócz

Szombathely, Győrffy István u. 23 (Komitat Vas). [227. XXXIX.] Beim Baumpflanzen fand man 2 Tegulagräber in 30 cm Tiefe. Das eine (das aus großen Ziegeln und Kalksteinen zusammengestellt war), war leer, im anderen, das sich wie ein Hausdach an das erste fügte, waren Skelettreste.

Terézia P. Buócz

Szombathely, Köztársaság tér 14—16 (Komitat Vas). [232. XXXIX.] Beim Legen von Telefonkabeln stieß man auf ein römisches Mosaik. Jeder Würfel des sechseckigen Systems wies ein anderes Motiv aus, aus grauen Basalt- und grünen, aus Csátár stammenden Steinwürfeln auf weißen Kalksteingrund gebildet. Unter dem Mosaik folgt eine Schuttschicht, unterhalb dieser verläuft der kleine, zum Gebäude gehörende Kanal, bei dessen Senkloch Keramik aus dem 2. Jh. gefunden wurde.

Terézia P. Buócz

Szombathely, Petőfi Sándor u. 2 (Komitat Vas). [235. XXXIX.] Bei der Ausgrabung wurde im 1. Graben in einem stark aufgefüllten und gestörten Abschnitt eine N—S-lich verlaufende spätrömische Mauer gefunden, die bloß 20 cm hoch und 60 cm breit war. In Graben 2. wurde ein O—W-lich orientiertes Tegulagrab mit Skelett gefunden, Beigabe war ein Armreifen aus Bronzedraht.

Terézia P. Buócz

Szombathely, Thököly u. 14—18 (Komitat Vas). [237. XXXIX.] Die Erschließung des Iseums wurde 1960 fortgesetzt. Im diesjährigen Forschungsgraben erschien ein Abschnitt der Räumlichkeitsflucht, die den Binnenhof des Heiligtums umgab. Die Grundrisse waren mit denen der früher erschlossenen Räume gleicher Größe. Beim Abtragen des Niveaus des Binnenhofes, das in der III. Periode stark erhoben wurde, grub man einen geschnitzten Baustein aus, der bei der Nordecke des zentralen Heiligtums abgestürzt war. In diesem Niveau lag auch eine sekundär angebrachte profilierte Abschlußplatte. Auch die Lage der Säulenhalle aus der II. Periode, die in den Außenhof eingebaut war, wurde geklärt. Die früher erschlossenen acht großen Fundamente waren die Basen der Säulen. Bei den neueren Grabungen kam

eine weitere, 6 m lange, in 3 Stücke zerbrochene Basalt-säule zum Vorschein, deren Abmessungen ganz denen der früher ausgegrabenen Säule entsprechen.

Tihamér Szentlélek

Szőny (Komitat Komárom, Kreis Komárom). [239. XLI.] Beim Bau des Irrigationssystems der LPG kamen viele Fragmente von Fresken und Stuck zum Vorschein, aus deren Stil zu folgern ist, daß sie Mitte des II. Jhs. verfertigt wurden. Sie weisen große Flächen mit mannigfacher Pflanzenornamentik auf: sie sind mit Blumen, Früchten, Ranken verziert, andere zeigen Darstellungen, wie Pferd, Hirsch, auf einem Delphin reitenden Satyr; in viereckigen Feldern erscheinen Götterdarstellungen, eines dieser Felder ist mit Inschriften versehen. Einzelne Fragmente sind leserlich: FRUGIFER ROMA MARS usw. Sehr interessant ist eine Romulus und Remus-Darstellung mit der Wölfin. Die Fresken sind gut erhalten, man kann sie in großen Flächen zusammenstellen.

Endre Biró

Szőny—Almásfüzitő (Komitat Komárom, Kreis Komárom). [238. XLI.] Die im Rahmen der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akad. d. Wiss. 1959 begonnene Ausgrabung des römischen Lagers wurde fortgesetzt. Wegen der Überschwemmung des vergangenen Jahres konnten die porta principalis sinistra und viele bedeutende Fragen des SW-lichen, fecherförmigen Eckturmes erst dieses Jahr geklärt werden. Auch wurde die Forschung des das Lager umgebenden Limesweges fortgesetzt. Mitarbeiter waren: Alice Sz. Burger und Endre Biró. An der Ausgrabung nahm Kornél Seidl teil.

Ferenc Füle

Tác (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [251. XXXVI.] Die Ausgrabung der Siedlung verlief an drei Stellen. Die I. Villa wurde, mit Ausnahme der SW-lichen Ecke, ganz ausgegraben. Die Südseite des 49,15 × 57,70 m großen Gebäudes war durch einen porticus mit Risalith abgeschlossen. Auf der Ostseite befanden sich der lange Meierhof und die Wirtschaftsräumlichkeiten. Auf der Westseite fanden wir ein aus 4 Räumen bestehendes Bad. Die Gesamtausgrabung hat die Feststellung hinsichtlich der Perioden der Villa in mancher Hinsicht ergänzt bzw. modifiziert. Die frühesten Funde aus dem Bereich der Villa stammen von der Wende des I/II Jhs. Diese Objekte vorwiegend eingeborenen Charakters sind aus dem frühesten Teil an Gebäudereste, teilweise aus Streichziegel, z. T. aus Steinen primitiv gemauert, zu binden, in denen wir die Spuren einer Eingeborenen-siedlung zu erkennen meinen. Nach der Verwüstung der Siedlung, wahrscheinlich nach den Markomannenkriegen, wurde auf der Ostseite der späteren Villa die 25,3 × 11 m große, pseudoperipterosartige Kirche errichtet, deren Längsseiten mit je 8, die Schmalseiten mit je 2 Wand-säulen verziert sind. Drei Viertel des Tempels bedeckt ein Terrazzo-Fußboden. Kleinere Gebäude umgaben ihn, nahe zur Südseite kam ein Wasserabfuhrrohr zum Vorschein. Die Tempelperiode ging in der zweiten Hälfte des 3. Jhs. zugrunde, was durch die dicke Brandschicht oberhalb des Fußbodens belegt ist. Bis Ende des 3. Jhs. standen auf den Ruinen aus Stein und aus Streichziegel gebaute schwache Hütten. Diese wurden zur Zeit der Tetrarchie oder unter der Regierung des Constantinus eingerissen; das ganze Gebiet wurde planiert, und dann baute man hier die Villa. Später, unter Valentinianus I., wurden kleinere Umbauten vorgenommen. Die Villa ging annehmbarerweise in der ersten Hälfte des V. Jhs. zugrunde; in der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts wurde die Villa von den in der Umgebung lebenden Germanen bereits zu Bestattungszwecken gebraucht.

Auch die II. Villa wurde zu vier Fünfteln erschlossen. Das Gebäude war kleiner, als das vorher besprochene; bei der Nordseite kam ein großer, mit einer Apsis abgeschlos-

sener Raum mit Heizröhren unter dem Terrazzoßboden zum Vorschein. Wahrscheinlich waren die aufsteigenden Mauern aus Streichziegeln. Bei der Nordseite kamen Mauern zutage, die zu einer, dem Bau der Villa vorangehenden Periode gehörten, teilweise mit ornamentalen, und mit Pflanzen- und figuraler Verzierungen versehenen Freskenfragmenten. Auf Grund der Münzen kann man den Bau der Villa auf die Spätzeit der Regierung von Constantin verlegen. Später wurde die Villa in geringem Maß umgebaut: Räumlichkeiten wurden entzweitelt.

Auch wurde die Erforschung des neben der II. Villa liegenden Margitteler Graberfeldes neu begonnen. Frühere Ausgrabungen zeigten hier 16 Gräber. Die jetzt erschlossenen 8 Gräber (Nr. 17–24) stammen nach Aussage der Münzen und der Funde, aus der zweiten Hälfte des IV. Jhs.

Mitarbeiter waren Alán Kralovánszky, Éva F. Petres und Eszter Geszti. An der Ausgrabung nahmen Zsuzsa Bánki, Erzsébet Borzsák, Dénes Gábler, Balázs Gémes, Béla Horváth, Márta Kelemen, Éva Kocztur, Fotini Lampropulu, Vera Lányi, Károly Mesterházi, Vera Molnár, Mária Pető, Gyula Rosner, Miklós Szabó, István Torma, alle Universitätshörer, teil.

Jenő Fitz

Tokod (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [269. IX.] Südlich der Grabungsstellen der vorigen Jahre, auf der Flur »Várberek« wurde das Limeskastell angegraben. Es liegt auf einer sanften Anhöhe, von wo die Umgebung gut übersehbar ist. Seine Orientierung weicht um etwa 45° von den Himmelsrichtungen ab, so daß die nördliche Ecke gegen die Donau liegt. Es konnte festgestellt werden, daß das Lager nur einen Eingang auf der NW-Seite gehabt hat, den zwei rechteckige Türme befestigten. An den übrigen drei Seitenmauern waren halbkreisförmige Türme, halb vor-, halb einspringend eingebaut. An der NO-Seite gab es deren zwei, an der SO-Seite einen größeren und an der SW-lichen wahrscheinlich wieder zwei. An den Ecken standen kreisförmige Türme, von denen bis jetzt nur einer angegraben wurde. Die Stratigraphie gestattet vorderhand nur eine allgemeine Datierung auf das 4. Jh. Frühere Schichten und Funde waren nicht festzustellen. Die Mauerstärke betrug durchschnittlich 1,6 m. Die Turmmauern waren sehr sorgfältig, manchmal mit Ziegelschichten und mit Quadersteinen, aufgebaut. Umfassungsgraben konnten trotz der langen Versuchsschnitte nicht nachgewiesen werden. An der Grabung nahm G. Alföldi teil.

András Mócsy

Várpalota—Bezirk Inota (Komitat Veszprém). [300. XLV.] Beim sowjetischen Heldendenkmal stieß man auf einen römischen Grabstein mit Inschrift in dessen Nähe sich der Grundriß eines römischen Gebäudes zeigt. Unterhalb des einstigen römischen Niveaus blieben nur Mauerfragmente bestehen, doch zeigen auch diese, daß das Gebäude nur zwei Gebrauchsperioden hatte. Aus der Nähe der Grundmauern kamen auch frühbronzezeitliche Scherben zum Vorschein.

Tihamér Szentlélek

Visegrád—Steinbruch (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [291. XLVI.] Das Schanzensystem des 1955 angegrabenen und seither erschlossenen spätromischen Wachturmes wurde untersucht. Der Boden des Vallum erschien 8,25 m weit von der Turmmauer, in 3,30 m Tiefe. Im Inneren des Turmes kamen unterhalb des aus dem IV. Jh. stammenden Niveaus Spuren einer frühromischen Siedlung zum Vorschein.

Sándor Soproni

B) Große Ungarische Tiefebene

Békéssámon—Erdőháti halom (Komitat Békés, Kreis Orosháza). S. Seite 284.

Budapest V., Március 15. tér. [71. V.] Bei der Fundamentierung des Nordpfeilers der an Stelle der alten Elisabethbrücke zu bauenden Brücke, am SW-lichen Rand der spätromischen Lager-area kam ein Teil eines Raumes mit Terrazzoßboden zum Vorschein. Am Boden lag durchschnittlich 25–30 cm dicker römischer Bauschutt, aus dem Valentinianus I.-zeitliche Stempelziegel (mit dem Stempel FRIGERIDVS DVX) gesammelt wurden. Oberhalb der römischen Schicht erschienen neuzeitliche Gräber.

Tibor Nagy

Kardoskut—LPG Kossuth (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [124. XXV.] Bei der Ziegelbrennerei der LPG wurden — als Fortsetzung des bei der Rettungsgrabung 1953–55 gefundenen sarmatischen Gräberfeldes (der Fundort wurde damals LPG Uttörő, Rostás Gehöft genannt) — weitere 12 Gräber und 4 Gruben erschlossen. Eines der Skelette lag in Hockerstellung. Man vermag die S–N-lich orientierten Gräber auf Grund der Beigaben (Ohrringe, Perlen, Spinnwirtel, Eisenmesser, Gefäße) auf das III–IV. Jh. n. u. Z. zu datieren.

Ernő Olasz jr.

Katymár—Ziegelfabrik (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [127. I.] In der Lehmgrube der Ziegelfabrik werden seit Jahren zur Behütung des sarmatischen und des ungarischen Gräberfeldes Rettungsgrabungen ausgeführt. Diesmal wurden die Gräber 88–99 erschlossen: Grab 91 war sarmatisch, mit Kleinbronzen des Licinius und des Constantinus datiert. Außer den Gräbern wurden ein spätsarmatischer Ofen, ferner drei Abfallgruben mit spätsarmatischer Keramik ausgegraben. — Die ungarischen Gräber des Gebietes stammen aus dem 16–17. Jh. (Bleiknöpfe, Sargnägels, Bronzearnadel).

Mihály Kőhegyi

Kiskundorozsma—Vöröshomok dűlő (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). S. Seite 293.

Tápe—Ziegelbrennerei (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). S. Seite 285.

Tiszavasvári—Józsefháza (Téglás) (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszalök). S. Seite 285.

Törökszentmiklós—Surján, Újtelep—Sandgrube (Komitat Szolnok, Kreis Törökszentmiklós). S. Seite 286.

Üllés, Árpád dűlő (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [278. XXXII.] Bei der Rettungsgrabung wurden 17 sarmatische Gräber ausgegraben, die größtenteils ausgeraubt waren. Man hält das Gräberfeld mit der Kiszombor Gruppe für gleichaltrig.

Ottó Trogmayer

C) Ungarisches Hochland

Arka (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Abaújszántó). [3. XVII.] Auf Grund der Probegrabung im Jahre 1959 wurde die Erforschung der kaiserzeitlichen Siedlung begonnen, am erhabensten Punkt der NW-lichen Seite. Drei beisammen liegende Gruben (Abfallgruben? Magazine?) kamen zum Vorschein; weiter entfernt war ein Wohnhaus mit abgerundeten Ecken und Balkengerüst, mit einem Backofen (?) an der Außenwand. Das reiche Keramik-Material, das sowohl die grobe Keramik der fortlebenden lokalen Einwohnerschaft, wie auch die mit den germanischen Völkern der Frühvölkerwanderung erscheinende Keramik enthält, stammt aus dem 2–3. Jh. Auf das frühere Leben der

Siedlung weisen nur vereinzelte, La Tène-artige Scherben hin, während jüngeres Material als aus den Jahren um 300. n. u. Z. nicht zum Vorschein kam. An der Ausgrabung nahm Gyula Török teil.

Ágnes Salamon

Besenyőtelek—Szörhát (Komitat Heves, Kreis Füzesabony). S. Seite 293.

Garadna (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Enes). [103. XVII.] Die Forschung wurde neben dem Grabungsgebiet des Jahres 1959 mit dem Ziel fortgesetzt, die bisherigen stratigraphischen Beobachtungen zu ergänzen. In beiden erforschten Teilen wurden drei, voneinander gut absonderbare Schichten beobachtet. Die unterste enthält Keramik mit Besenstrichmuster; die darüber liegende dicke Schicht kennzeichnen die kaiserzeitliche Hauskeramik und Sigillatenfragmente; die oberste, ebenfalls dicke Kulturschicht ist durch arpadenzeitliche Keramik datiert. Aus dieser letzteren reicht ein mit Steinen umgebener kleiner Feuerherd hinunter in die kaiserzeitliche Schicht, mit spätvölkerwanderungszeitlicher, aus dem 9. Jh. stammender (?) Keramik. An der Ausgrabung nahmen Gyula Török und István Erdélyi teil.

Ágnes Salamon

Maklár—Kospérrium (Komitat Heves, Kreis Eger). S. Seite 286.

VÖLKERWANDERUNGSZEIT

A) Transdanubien

Bóly—Sziebert puszta (Komitat Baranya, Kreis Mohács). [32. XXVI.] Im Bereich der Lehmgrube der als Selbstbetrieb arbeitenden Ziegelbrennerei des Staatsgutes auf Sziebert puszta, in der SW-lichen Gemarkung der Ortschaft, wurden etwa 40—50 Gräber (von denen 8—9 Rittergräber) aufgewühlt. Bei der Rettungsgrabung wurden 19 W—O-lich orientierte (mit dem Gesicht nach O gerichtete) awarenzeitliche Gräber gefunden; 5 von diesen waren nebeneinander, mit Pferdebestattung versehen, und 2 dieser letzteren waren Gräber mit Balkengerüst. Der Platz von 3 vernichteten Gräbern konnte festgelegt werden, weitere 3 Gräber konnten infolge auftretender Hindernisse nicht mehr ausgegraben werden. Zwischen den Grabstätten erschienen die Spuren einer urzeitlichen Wohngrube mit atypischen Scherben; nahe zum Westrand des Graberfeldes lag ein Skelett in Hockerstellung, ohne Beigaben.

László Papp

Budakalász—Donauufer (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [34. XXXIV.] Betriebseinheit der Arbeitstherapeutischen Instituts. Die Erschließung des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes wurde fortgesetzt. Die Ausgrabungen wurden in diesem Jahr neben der vorjährigen Grabungsstelle, um das neue Depot herum ausgeführt; das Ergebnis waren weitere 13 Gräber, alle aufgestöbert. Die Grabschänder enteigneten alle wertvollen Objekte. Grab 22 war ein weiteres alleinstehendes Pferdegrab. Das Gräberfeld ist recht groß, die Gräber waren im großen Ganzen in Reihen geordnet. Sie stammen aus dem 6—7. Jh.

István Erdélyi

Budapest XI., Fehérvári u. 149—155. [59. V.] Bei Baufundamentierungsarbeiten konnten 11 frühawarenzeitliche Gräber gerettet werden mit Eisenmesser, Eisenschnalle, bronzenem Gürtelbeschlag und Perlen als Beigaben. In einem der aufgestöberten Gräber war ein Holzeimer mit Silberreifen.

Rózsa T. Schreiber

Hegykö, Mező u. 17—23 (Komitat Győr-Sopron, Kreis Sopron). [110. XXIX.] Die Ausgrabung des germanischen Gräberfeldes aus dem 6. Jh. wurde fortgesetzt. Mit den 40 neu gefundenen Gräbern erreicht ihre Gesamtzahl 66. Bedeutend waren die Kriegergräber Nr. 30, 33 und 64 mit Schwert, Lanze und Schildbuckel, das Männergrab Nr. 34 mit einer byzantinischen Geldwechslerwage samt Gewichten, einer Bronzeschüssel (Durchmesser 55 cm) und einer Streitaxt ausgerüstet, ferner die Gräber Nr. 54 und 62. aus denen ein reichverziertes Gefäß, silberne Gürtelverzierungen und eine mit Zelleneinlegarbeit verzierte Taschenschnalle zutage kamen. An der Ausgrabung nahmen Kornél Bakay, Eszter B. Vágó und Tibor Tóth teil.

István Bóna

Iszkaaszentgyörgy (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [116. XXXVI.] Die Rettungsgrabung in der Sandgrube am Fuß des Zsidóhegy brachte Fragmente eines bronzezeitlichen inkrustierten Gefäßes und zwei germanische Gräber aus dem 5. Jh. zutage.

István Bóna

Keszthely (Komitat Veszprém). [130. XV.] Die seit 1952 laufenden Ausgrabungen wurden im von Lipp unberührten östlichen Teil des awarenzeitlichen Gräberfeldes fortgesetzt. 18, eng nebeneinander liegende Gräber wurden erforscht: größtenteils Sargbestattungen. In einem Frauengrab waren große Korbanhänger mit einem gegossenen Bronzebeschlag zusammen, was den chronologischen Zusammenhang der Spätphase der Keszthelyer Kultur mit der »Greifen-und-Ranken«-Gruppe beleuchtet.

Ilona K. Kovrig

Pákozd (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [176. XXXVI.] In der Gehöftzentrale von Börgönd puszta, am Westufer des zum Velence-See gehörenden einstigen Nádas-Sees wurden 19 NW—SO-lich orientierte Gräber beobachtet bzw. ausgegraben. An der Ausgrabung nahm Attila Kis, Universitätshörer, teil.

Alán Kralovánsky

Szák (Komitat Komárom, Kreis Komárom). S. Seite 284.

Szekszárd—Palánk (Komitat Tolna). [213. XXXIII.] Die Erschließung des in den vorangehenden Jahren bereits angegrabenen awarischen Gräberfeldes wurde fortgesetzt. Die erforschten 27 Gräber gehören zu einer späteren Periode des Gräberfeldes: aus dem 5. Jh. kam kein Grab zum Vorschein. Auch zwei mittelalterliche Backöfen wurden angegraben.

Ágnes Salamon

Tatabánya—Kertváros (Komitat Komárom). [250. XLI.] Bei einer Rettungsgrabung wurden 75 spätawarische Gräber ausgegraben, mit recht ärmlichen Beigaben. Einige einfache Gefäße, Gürtelbeschläge aus Bronze, Perlen und einige gerade Schwerter kamen zum Vorschein. Auch wurden einige Reitergräber erschlossen. Am Grabungsplatz stieß man auch auf Wohngruben der Zselizer Kultur.

Endre Bíró

Vörs (Komitat Somogy, Kreis Fonyód). [296. XV.] Südlich von den früher ausgegrabenen Gräbern des langobardischen Gräberfeldes wurden bei der Rettungsgrabung weitere 11 Gräber erforscht. Auch diese waren alle aufgestöbert, doch entgingen den Grabschändern viele bedeutende Beigaben, so silberne Vogel- und S-förmige Fibeln. Das wichtigste Ergebnis ist, daß die Form der aus einem Baumstamm geschnitzten Särge genau fest-

gestellt werden konnte. An der Ausgrabung nahm Károly Csizsár, Restaurator, teil.

Károly Sági

B) Große Ungarische Tiefebene

Baja, Dózsa György u. 233 (Komitat Bács-Kiskun). [9. I.] Beim Bau eines Hauses stieß man auf ein awarisches Grab: die Rettungsgrabung ergab 6 spätawarische Gräber, ferner ein zur Pécel-Kultur gehörendes Grab mit Skelett in Hockerstellung, Gefäßbeigaben und 3 Steinklingen. Unweit von diesem wurde in einem ovalen Grabschacht der sorgfältig deponierte Schädel nebst vier Beinknochen eines Rindes gefunden.

Mihály Kőhegyi

Balmazújváros—Hortobágy—Árkus (Komitat Hajdu-Bihar, Kreis Debrecen). [15. VIII.] Die 1959 begonnene Ausgrabung des aus dem 8. Jh. stammenden awarischen Gräberfeldes wurde fortgesetzt, um die eventuell zum Vorschein kommenden Gräber zu retten. Das Ergebnis waren 16, größtenteils mehr-minder verwüstete Gräber: 4 Reiter- und 12 Frauen- bzw. Kindergräber. Das Fundmaterial ist der starken Zerstörung zuwider bedeutend. Auch kann man sich nach der Ausgrabung über die einstige Ausdehnung des Gräberfeldes gewisse Vorstellungen machen.

Elvira H. Tóth

Csongrád—Felgyő (Komitat Csongrád). S. Seite 284.

Csongrád—Kaserne (Komitat Csongrád). [82. XXXII.] Weitere Gräber des 1949—50 bereits angegrabenen hunnenzeitlichen Gräberfeldes wurden angegraben: die Gräber 121—137 wurden erschlossen. Nur drei von diesen waren unaufgestöbert. Doch kamen auch so all jene Funde zutage (Keramik, Fibeln, Waffen, usw.), die für die Hunnenzeit kennzeichnend sind, und die in chronologischer und anderer Hinsicht bei der vorangehenden Rettungsgrabung bereits bestimmt wurden.

Mihály Párducz

Madaras—Ziegelstreicherei (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [148. I.] In der Sandgrube S-lich des Dorfes, neben dem Kigyós-Bach, werden seit dem Jahre 1952 Rettungsgrabungen ausgeführt. Diesmal kamen die Gräber Nr. 11—41 zur Erschließung. Man konnte beobachten, daß die Männergräber frühawarischen Charakters den Rand des Gräberfeldes verfolgen, während die spätawarischen Gräber eher der Mitte zu konzentriert waren. Die N—S-lich orientierten Gräber waren reich an Beigaben (goldene und silberne Mützenverzierungen, Pfeilspitze, Säbel, Bogen, Spinnwirtel, Eisenmesser, Eisenschnalle, Bronzeschnalle, melonenkernförmige Perlen, vergoldete Agraffe, Ohring mit Anhänger). An der Ausgrabung nahm Gyula Farkas, Anthropologe, teil.

Mihály Kőhegyi

Tiszasziget (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). S. Seite 285.

Váchartyán (Komitat Pest, Kreis Vác). [282. XLIV.] Im Szilvás genannten Hottern kamen beim Sandgewinnen die Reste eines awarischen Gräberfeldes zutage. Die Rettungsgrabungen zeitigten 12 Skelettbestattungen. Die Gräber waren allgemein NW-lich orientiert. Dieses Gräberfeld ist etwa anderthalb Kilometer weit von dem von Géza Fehér sen. erschlossenen awarischen Gräberfeld.

Frigyos Kőszegi

C) Ungarisches Hochland

Arka (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Ózd) S. Seite 286.

Ságujfalu (Komitat Nógrád, Kreis Szécsény). [193. XXVII.] Im Laufe des Jahres 1960 wurden hier zwei Rettungsgrabungen ausgeführt. Insgesamt 16 Gräber aus der Spätawarenzeit kamen hier zutage. An der Ausgrabung nahmen Pál Patay und Gyula Dezső teil.

Ágnes Salamon

ZEIT DER LANDNAHME DER UNGARN

A) Transdanubien

Keszthely—Dobogó (Komitat Veszprém). S. Seite 288.

Sopron—Kőhid-telep (Komitat Győr-Sopron). [202. XXIX.] Die in den vorangehenden Jahren ausgegrabenen 124 Gräber aus dem 9. Jh. stammenden Gräberfeld wurden diesmal durch weitere 21 ergänzt. Somit ist die Erschließung des Gräberfeldes beendet.

Gyula Török

Tengelic (Komitat Tolna, Kreis Szekszárd). [254. XXXIII.] Am Hügel neben dem Schweinestall der Tengelic Petőfi-LPG wurden bei Erdarbeiten etwa 8—12 Gräber eines aus dem 10. Jh. stammenden Gräberfeldes verwüstet. Mit den 26, bei der Rettungsgrabung erforschten Gräbern ist das ganze Gräberfeld erforscht. Die Gräber waren größtenteils den Reihen nach angeordnet, in der Hauptsache enthielten sie keine Beigaben. Ein Grab enthielt ein Bügelpaar, einen Halfter, eine Übergurtschnalle, einen Bogen, Pfeilspitzen und Reste eines Köchers.

Kinga K. Éry—János Nemeskéry—Gyula Dezső

Tengőd—Hétkútpuszta (Komitat Somogy, Kreis Tab). [255. IV.] Bei Bauarbeiten wurden im Bereich der Betriebseinheit des Tengöder Staatsgutes 3 Gräber aus der Zeit der Landnahme der Ungarn aufgestöbert; zwei von diesen enthielten auch Pferdeknöchel. Zu sammeln waren folgende Beigaben: Goldene Schläfenringe, Pfeilspitzen, Bügel, Halfter. Da es Winter war, konnten nur 2 weitere Gräber angegraben werden. Eines war wiederum ein Reitergrab mit Bogen, Pfeilen, und anderen Stücken der Reiterausrüstung (u. a. ein Holzbügel mit Knochenplatten) — das andere war ärmlich, nur mit einem einzigen Schläfenring ausgestattet.

István Dienes

Zalaszentgrót (Komitat Zala, Kreis Zalaszentgrót). [298. XLVII.] Im Fundort der aus dem 10. Jh. stammenden — z. T. mit Ritterausrüstung, Pfeilen und Streitaxt versehenen — ungarischen Gräber, die 1958—59 in der Lehmgrube der Ziegelfabrik zutage kamen, wurde eine kleinere Rettungsgrabung vorgenommen, wobei 4 weitere Gräber zutage kamen. Drei enthielten keine Beigaben, das vierte barg ein Schläfenringpaar.⁴

István Dienes

B) Große Ungarische Tiefebene

Balotaszállás—Felsőbalota (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Kiskunhalas). [16. XVI.] Eines der am vornehmsten erscheinenden ungarischen Frauengräber aus der Landnahme, das 1944 im Papp-Gehöft gefunden wurde, sollte authentisiert werden. Auf der großen Fläche, die an der Stelle des Grabes ausgegraben wurde, waren verstreut 14 Goldrosetten, goldene Bändchen. Der zum Grab gehörende Bügel wurde erworben. Das reiche Grab erwies sich als alleinstehend. An der Ausgrabung nahmen Ákos Janó und József Vorák, ferner Kornél Bakay, Universitätshörer, teil.

István Dienes

Biharkeresztés (Komitat Hajdu-Bihar, Kreis Biharkeresztés). [29. VIII.] Im Bereich der Eisenbahnstation kam beim Einrichten einer Wasserleitung ein weiteres Reitergrab des 1959 bereits erforschten landnahmezeitlichen Gräberfeldes zutage.

Pál Patay

Derecske (Komitat Hajdú-Bihar, Kreis Derecske). [83. VIII.] Der Hügel vor dem Váradi-Gehöft, das am Feldweg liegt, wurde durchforscht: hier stieß man 1951 auf eine schöne Frauenagraffe aus der Zeit der ungarischen Landnahme. 39 Gräber wurden erschlossen, doch reicht das Gräberfeld noch weiter. Die Gräber sind fast alle aufgestöbert und ausgeraubt. Die Gräber der Kinder und der ärmeren Erwachsenen, wie auch der in Hokerstellung begrabenen Sklaven (?) blieben unversehrt. Einige Gräber, deren N-S-liche Orientierung von der üblichen abweicht, ferner die Formen einiger, bei der Ureinwohnerschaft geläufiger Objekte lassen auf eine engere Verbindung, auf Mischehen mit der Ureinwohnerschaft denken. Eines der Gräber gab zu einer wichtigen ethnographischen Beobachtung Gelegenheit: in der Seite des Grabes war das Skelett eines nachträglich eingegrabenen Embryos. An der Ausgrabung nahm János Makkay teil.

István Dienes

Ecségfalva — Bokrosfalom (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [86. X.] Der Fundort eines landnahmezeitlichen verzierten Taschenblechs wurde authentisiert. Die Nachgrabung zeitigte 9 Gräber in W-O-licher Orientierung, mit ausgestreckt auf dem Rücken liegenden Skeletten, die größtenteils in allerneuester Zeit aufgestöbert wurden. Das Gräberfeld scheint aus mehreren Reihen zu bestehen; die Ausgrabung auf der Nordseite der Anhöhe lieferte die Gräber der Diener. Das einzige Grab, das Beigaben enthielt (aufgestöbert; Pfeilspitzen, Ring) war nämlich auf der SO-Seite. Dieser Teil des Gräberfeldes blieb vorderhand größtenteils unerforscht.

János Szabó

Kiskundorozsma — Vöröshomok dűlő (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [133. XXXII.] Beim Tiefpflügen wurde ein landnahmezeitliches Grab aufgestöbert. Bei der Rettungsgrabung kamen ein Teil der Beschläge, der Halfter, beide Bügel, ferner ein Karolingerschwert mit zurückgebogenem Griff zutage. Der Fund dürfte auf die Wende des 10/11. Jh. datiert werden. Im Laufe der Ausgrabung stieß man hier auf die Reste einer spätsarmatischen Siedlung. An der Ausgrabung nahm Ottó Trogmayer teil.

Alajos Bálint

Szarvas, Ószőlő Nr. 74. (Komitat Békés, Kreis Szarvas). [208. XXXI.] Am Hauswirtschaftsgrundstück stieß man auf die frühzeitigen Gräber eines vom Gemeinvolk langwährend benutzten ungarischen Gräberfeldes. Im durchstöberten Gebiet konnte bloß das Material von 5 Gräbern gerettet werden. Die Beigaben waren: Rhombenförmiger Hemdkragenschmuck, zweiteilige Anhängen, gepreßte Kopfputzzierden, Stiefelbeschläge, Ösenknöpfe, einfache Schläfenringe, Bogen, Köcher, Pfeil, Bügel, Halfter, usw. Eines der Gräber enthielt auch Pferdeknochen. Im Laufe der Grabung wurde auch die Spätperiode des Gräberfeldes gesucht, wo 5, mit dem Rigolierpflug bereits zugrunde gerichtete Gräber zur Erschließung kamen. In einem wurde ein gerippter Schläfenring gefunden. An der Ausgrabung nahm József Palov teil.

István Dienes

Városföld — Farkas Gehöft (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Kecskemét). [284. XVI.] Beim Sandabbau in der Aranykalász-LPG, die nahe zur SW-lichen Grenze der Kecskeméti Gemarkung liegt, kamen landnahmezeitli-

che Gräber zutage. Die seit längerer Zeit währenden Erdarbeiten haben den Großteil der Gräber vernichtet. Die Rettungsgrabung beschränkte sich daher auf die Feststellung des Platzes der verwüsteten Gräber und auf die Erschließung von 2 weiteren, ärmlichen, am Rande des Gräberfeldes befindlichen Gräber.

Attila Horváth

C) Ungarisches Hochland

Besenyőtelek — Szörhát (Komitat Heves, Kreis Füzesabony). [24. X.] Die Abbauer fanden in der Sandgrube einige Gräber aus der Zeit der Landnahme. Eines war ein Reitergrab, aus dem Fundkomplex ist das Fragment eines unverzierten silbernen Taschenbleches der Erwähnung wert.

János Szabó

Tiszanána, LPG Vörös Uszlag, Sandgrube (Komitat Heves, Kreis Heves). [260. X.] S-lich des Grabungsplatzes der Rettungsgrabung 1958 kam ein weiteres Grab aus der Zeit der ungarischen Landnahme zum Vorschein. Eine neue Ausgrabung ergab 27, aus dem 10. Jh. stammende Gräber. Die Gräber kamen — mit Ausnahmen von zweien — S-lich der in Reihen geordneten, größtenteils zugrundegegangenen, mit reichen Beigaben versehenen Gräber zutage, in zwei, gut absonderbaren Gruppen. Sie enthielten entweder keine, oder nur recht ärmliche Beigaben. Nur hie und da bekam der Verstorbene Waffen (Bogen, Pfeil, Köcher), oder Bestandteile der Reiterausrüstung als Beigaben. Die Gräber sind wahrscheinlich die Bestattungen der Dienerfamilien, die zu den Familien der Besitzer (in Reihen bestattet) gehörten und mit ihnen zusammenlebten, und der Sklaven (Hokerstellung). Das Gräberfeld ist erschöpft. An der Ausgrabung nahm János Szabó teil.

István Dienes

MITTELALTER UND NEUZEIT

A) Transdanubien

Bicske (Komitat Fejér, Kreis Bicske). [28. XXXVI.] Am Tóra-dűlő, am erhabensten Teil der Hügelreihe auf der Westseite des Szent László-Baches wurde eine kleine romanische Kirche mit runder Apsis und wahrscheinlich einem Schiff zum Teil ausgegraben. Die geschnitzten Quadersteine waren wahrscheinlich in sekundärer Lage, da die ursprünglichen Mauern ausgehoben wurden. Außerhalb der Kirche befindet sich ein Kirchhof mit mehreren Schichten. Die Orientierung der Kirche weicht um 14° westlich von S ab. Auf dem ca. 200 m breiten Hügel zwischen der Kirche und dem Bach beobachtete man etwa 20, mit Keramik aus dem 13—14. Jh. datierbare Brandspuren.

Alán Kralovánszky

Budapest III., Kossuth Lajos Üdülőpart, Ferienheim der Radiotechnischen Fabrik. S. Seite 283.

Budapest I., Gelände zwischen der Fischerbastei und Iskola utca. [41.V.] Reste eines großen, O—W-lich gerichteten mittelalterlichen Gebäudes und ein Teil eines vom Ende des 17.—Anfang des 18. Jhs. stammenden Gräberfeldes ohne Beigaben wurden erschlossen. Am W-lichen Ende erschien zwischen der Binnenmauer des Gebäudes und dem Felsen der Rest des mörteligen Fußbodenniveaus, datiert mit Münzen aus der 2. Hälfte des 13. Jhs. Das Gebäude war wahrscheinlich mit dem darüber sich erhebenden Dominikanerkloster in Verbindung und mochte dessen Werkstätte oder Wirtschaftsgebäude gewesen sein. Das Gebäude dürfte in der zweiten Hälfte des 16. Jhs. zugrundegegangen sein.

Győző Gerő

Budapest I., Királylépcső (Aranybástya). [42. V.] Im Gelände vor dem einstigen Vizikapu (»Wassertor«) wurden die Reste einer Seitenbastion des zur Türkenzeit errichteten Bollwerkes, die Aranybástya (»Goldene Bastei«) gefunden, ferner kleinere Mauerabschnitte, die ihre Fortsetzung gebildet hatten. Die nach vieleckigem Grundriß errichtete Bastei wurde aus Schotter erbaut, an den Ecken mit Eisen beschlagen, auf der N-lichen Hauptmauer waren Reste der Schießscharteln. Es gelang, das vor der Bastion verlaufende äußere Niveau aus dem 17. Jh. festzustellen. In späterer Zeit, annehmbarerweise im Laufe des 17. Jhs., wurde vor die Bastion aus Quadersteinen eine Mauer gebaut, deren Richtung von dieser abwich. Die Kleinfunde bestehen größtenteils aus Keramik aus dem 13–19. Jh., auch gab es einige gotische, renaissancezeitliche und barocke geschnittene Steine.

Győző Gerő

Budapest I., Uri u. 45. [39. V.] Bei der denkmalgeschichtlichen Forschung, die der Wiederherstellung des Hauses voranging, konnte man feststellen, daß das heutige Haus durch das Verbinden von zwei mittelalterlichen Häusern entstanden ist. Im Erdgeschoß und im Stockwerk wurden je eine Spitzbogennische freigelegt. Im S-lichen Teil des Gebäudes fand man die mittelalterliche Kelleröffnung. Das Haus dürfte im 14. Jh. erbaut worden sein, vor diesem wurde ein Teil eines stark abgenutzten, gepflasterten, durch Scherben aus dem 13. Jh. datierbaren Weges erschlossen. Der Weg verlief, den bisherigen Angaben zufolge, der Richtung der Uri utca entsprechend, in N–S-licher Richtung.

Helga Bertalan

Budapest I., Uri utca 48–50. Bástyasétány. [40. V.] Bei der Untersuchung der am Bástyasétány (= Zwinger) liegenden Teile des Hauses kamen aus der Türkenzeit stammende Toreingänge zutage, zu denen gotische Steine sekundär verwendet wurden, und die mit Ziegelreihen abgeschlossen waren. Nach Abtragen der äußeren Wandschale fand man am Nordende des zum Hause gehörenden Grundstückes den Rest einer mittelalterlichen Mauer, der der Burgmauer zu verlief. Diese Mauer durchquerte ein barockzeitlicher Kanal. Nach Aussage der Grundrisse aus dem 17. Jh. reichte die W-liche Front des einst hier gestandenen Hauses bis zur Burgmauer. Die heutige Front steht auf türkenzeitlichen Mauerresten. Bei der Erschließung kamen keine Kleinfunde zutage.

Győző Gerő

Budapest I., Tóth Árpád sétány. [37. V.] Bei Erdarbeiten wurde ein Teil eines mittelalterlichen Wohnhauses erschlossen: 2 Räume wurden ausgegraben. Die bisherigen Funde (geschnittener, in situ gefundener Tormantel, Fenster, Wandbemalungsreste) weisen darauf hin, daß dieses ein bedeutenderes Wohnhaus der Budaer Burg gewesen sein mag. Der gegossene, terrazzoartige Wandverputz des ausgegrabenen Raumes steht in der Budaer Burg bisher allein. Im Fundmaterial, der Keramik aus dem 15–17. Jh., sind auch Lausitzer und chinesisches Porzellan vertreten.

Helga Bertalan

Budapest I., Tóth Árpád sétány 27. [36. V.] Auf der Strecke des Zwingers, der vor dem vorangehend erwähnten Haus verläuft, stieß man bei Tiefbauarbeiten auf ein mittelalterliches Gebäude, das unmittelbar auf der Burgmauer lag. Die jetzige Burgmauer, die vor dem Haus verläuft, wurde, wie aus Plänen aus dem 19. Jh. und zur Datierung geeigneten Kleinfunden zu sehen, in der ersten Hälfte des 19. Jhs. errichtet. Die Lokalaufnahme Hauys aus dem Jahre 1678 gibt die Westfront des Hauses in einer Linie mit der Bastionsmauer an. Die Funde, die aus der Auffüllung zwischen der mittelalter-

lichen und der neuzeitlichen Mauer zutage kamen, bestehen in der Hauptsache aus Keramik aus dem 19. Jh.

Győző Gerő

Budapest XXI., Csepel (Háros). S. Seite 283.

Celldömök (Komitat Vas, Kreis Celldömök). [74. XXXIX.] Unterhalb der Mauern des gotischen Sanktuariums waren die Mauern eines halbkreisförmigen Heiligtums verborgen, das mit den Mauern des Schiffes gleichaltrig ist und wahrscheinlich im 12. Jh. errichtet wurde. Vor die Kirche baute man um die Mitte des 13. Jhs. einen niedrigen Turm; die in die Mauer eingebaute, in das Stockwerk führende Treppe, ferner der beim Podest beobachtete, zugemauerte »zweite« Eingang lassen die Folgerung zu, daß beim Bau auch der Standpunkt der Abwehr vor Augen gehalten wurde. Die Reste eines Chorpfeilers wurden ausgegraben, das Fußbodenniveau festgestellt: man fand einen Silberdenar (Antonius II, Erzbischof von Aquileia) und einige Fragmente römischer Randziegel. Mitarbeiterin war Ida R. Ratkai.

Károly Kozák

Csókakő (Komitat Fejér, Kreis Mór). [80. XXXVI.] Die Burg mit unregelmäßigem Grundriß und Binnenturm wurde nach der Verheerung der Tataren errichtet und war zur Zeit der Türkenbelagerung eine der äußersten Festung der Türken. Im ersten Ausgrabungsjahr wurden der zur Burg führende Weg, der Graben vor der Barbicane geklärt, auch wurden die übriggebliebenen Teile der 6–10 m oberhalb der Burg auf dem Felsen errichteten Zitadelle ausgegraben. Die Mauern der hier erforschten Räume sind zu bedeutendem Teil bis zum Fundament vernichtet. Der runde Turm, mit einer Cysterne in der Mitte, der sich dem S-lichen großen Turm anschließt, und die Kapelle sind in verhältnismäßig gutem Zustand. An der Ausgrabung nahmen Balázs Gémes, Vera Molnár, Katalin Nagy, Gyula Rosner, Viola Sárkány, Sarolta Szatmári, Mátyás Szóke und István Torma, alle Universitätshörer, teil.

Jenő Filtz

Erdőmecke (Komitat Baranya, Kreis Pécsvárad). [92. XXVI.] Am breiten Hügellücken am Ostrand der Gemeinde, am »Schloßberg«, kann man den Platz eines Dorfes nachweisen, das wahrscheinlich in den ersten Tagen der Türkenverheerung zugrundegegangen war. Am N-lichen Ende dieses Dorfes stand am Ende des Mittelalters ein Münster. Der bei der Rettungsgrabung geborgene Suchschacht umfaßte einen Teil der Wohngebäude des Münsters. Nach Erschließung der kleineren Mauernflüchte konnte man die Abmessungen von zwei Wohnräumen bestimmen, deren rot bemalter, terrazzoähnlicher Fußboden größtenteils vorhanden war, mit einem Teil der Ziegelverkleidung des neben den Räumen verlaufenden Ganges. Von verschiedenen Plätzen kamen grün glasierte, verzierte gotische Ofenkachelfragmente und zwei kleine Kanonenkugeln aus Stein zutage.

László Papp

Esztergom, Arany János u. (Komitat Komárom). [96. XLIX.] Beim Legen von Wasserleitungsrohren und dem Auswechseln der Pflasterung kamen Feuerherdspuren zutage. Bei der Rettungsgrabung wurden größere und kleinere Teile von 5 Backöfen und je ein kurzer Abschnitt der N–S-lich gerichteten Steinmauern eines Hauses ausgegraben. Diese Reste scheinen auf Grund der Funde und eines Denars des Königs Karl Robert aus dem 13–14. Jh. zu stammen. Auch wurde ein Teil einer Grube aus der Zeit der Türkenherrschaft ausgegraben, die mannigfache, aus dem 16–17. Jh. stammende Kera-

mik und eine kleine Kupferschüssel enthielt. Die Rettungsarbeit begann Gyula Csillag.

Julia Kovalovszki

Esztergom (Komitat Komárom). [98. XLIX.] Am Széchenyi Platz wurden durch die Rettungsgrabung bei den Erdarbeiten neuer Wohnhäuser am Grundstück vor dem Bergarbeiterheim und am Gehsteig vor diesem, der Rest eines 26×9 m großen, NNO—SSW-lich orientierten Steinhauses erschlossen. Dem Haus schließt sich im N ein ähnlich orientiertes, schmäleres, ebenfalls aus Quadersteinen errichtetes Gebäude an; aus unregelmäßigen Steinen zusammengefügte Mauern, die der Richtung des größeren Gebäudes folgen und teilweise mit diesem zusammengebaut waren, kamen sowohl vor, wie auch hinter dem Gebäude zum Vorschein. Auch wurde der zugemauerte Eingang der O-lichen Hauptmauer des größeren Gebäudes gefunden. Die Gefäße stammen zum Großteil aus dem 14. Jh. Der früheste Zeitpunkt der Errichtung des Hauses kann auf das 14. Jh. verlegt werden. Eine im Inneren des Hauses erschlossene Grube läßt mit ihrer Keramik ebenfalls diese Zeitbestimmung zu. Ebenda fand man ca. 3 m unterhalb der ursprünglichen Erdoberfläche, in einer 0,50—1,0 m mächtigen Kulturschicht, sich überschneidende keltisch-römische Gruben und unterhalb dieser eine früheisenzeitliche Wohngrube mit rundem Grundriß. Ein Teil eines in den Boden vertieften Backofens aus einem keltischen Haus kam ebenfalls ans Tageslicht. Mitarbeiter waren István Méri und Julia Kovalovszky.

Géza Fehér

Esztergom, Burg (Komitat Komárom). [99. XLIX.] Bei der Wiederherstellungsarbeit der OMF³ kam zwischen der N-lichen Rondelle der Burg und der Basilika ein Wohnhaus aus dem 16—17. Jh. zum Vorschein. Das Haus ging im Feuer auf; der versengte Holzfußboden wurde erschlossen. Viele gut erhaltene Zimmermannswerkzeuge und Keramikfragmente kamen zutage. Bei der Bestandbewahrung der Burgmauern wurden mehrere sekundär verarbeitete Steinmetzarbeiten (romanisches Kapitell, Fragmente einer Grabsteinplatte aus rotem Marmor, geschnittener Löwe) ausgehoben.

Miklós Héjji

Kozármiszlény (Komitat Baranya, Kreis Pécs). [139. XXVI.] In der Gemarkung des Dorfes, im arpadenzeitlichen Gräberfeld der mittelalterlichen Gemeinde Mislény zeitigte die Rettungsgrabung die Reste von 9, teilweise unterhalb dem darübergelegenen Erdweg nur in Spuren zu erkennende, Gräber. Jedenfalls steht es fest, daß das Gräberfeld von bedeutender Größe ist. — Die Gräber sind in der Hauptsache NW—SOO-lich orientiert, mit dem Gesicht nach SOO. Die Beigaben waren: gegossene Bronzearmringe, Ringe aus Silber und Bronze, Schläfenringe.

László Papp

Kőszeg, Jurisich-Burg (Komitat Vas). [141. XXXIX.] Im Laufe der seit mehreren Jahren währenden Restaurationsarbeiten an der Burg bot sich in diesem Jahr die erste Gelegenheit zu einer systematischen Ausgrabung. Die z. T. erfolgte Freilegung des Hofes an der Nordseite des barocken Nordflügels bewies, daß hier ein Gebäude- und Trakt der mittelalterlichen Burg gestanden hatte, der später eingerissen und aufgefüllt wurde. Zu diesem Bau gehörte ursprünglich der auch heute ein Stock hoch bestehende fünfte Turm, der später zu einer Kapelle umgebaut wurde, wie auch die im Laufe der Restaurierung bereits früher freigelegte Mauer im Stockwerk mit der gotischen Malerei. Als Ergebnis der Ausgrabung kamen mehrere mittelalterliche — später vermauerte — Türen, Fenster und Schießcharteln zutage; das Fundmaterial besteht größtenteils aus Hauskeramik und Ofenkacheln des 15—16. Jhs.

Imre Holl

Lóvászpatona (Komitat Veszprém, Kreis Pápa). [144. XLV.] Evangelische Kirche. — Um die Wiederherstellung vorzubereiten, wurde um die Kirche herum eine kleinere Ausgrabung vorgenommen. Auf der Südseite wurden die Grundmauern und Reste des Altares einer Kapelle erschlossen. Auf der Nordseite kamen die Grundmauern einer »Sakristei« zum Vorschein, und bei der Erforschung der Mauern wurde jene zugemauerte Tür gefunden, durch die man einst aus dem Schiff die Sakristei betreten konnte. Auf Grund der Ergebnisse der Ausgrabung und der Mauernerforschung wurden eine romanische, eine frühgotische und zwei spätere, ebenfalls gotische Bauperioden festgestellt. Weitere Bauarbeiten wurden im 18. und 19. Jh. vorgenommen. Die Arbeit ließ das OMF vornehmen, an der Gebäudeforschung nahmen Oberingenieur Imre Papp und Kunsthistoriker Sándor Kuthy als Mitarbeiter teil.

Károly Kozák

Magyaregregy (Komitat Baranya, Kreis Sásd). [149. XXVI.] In der Méré-Burg, die sich in der Gemarkung der Ortschaft befindet, wurden Erschließungen vorgenommen. Die Arbeit begann in der inneren Burg, deren Mauern in der Form eines unregelmäßigen Fünfecks auch heute noch in 8—9 m durchschnittlicher Höhe stehen. Die Erschließung erfolgte z. T. auf der Westseite in S—N-licher Richtung. Am Südende kamen die Mauerreste eines kleineren Raumes zum Vorschein, in dessen Nordwand ein Teil des steinernen Torrahmens »in situ« gefunden wurde. Nach N zu stieß man auf die Reste einer Fensterverkleidung, an deren Nordende sich eine N—S-liche Ziegelmauer anschließt, deren Ende im N von einem aus Ziegeln und Steinen gemauerten Pfeiler abgeschlossen ist. Auf der Ostseite der Burg wurde ein Raum mit Gewölbe und das darüber befindliche Stockwerkniveau freigelegt. Hier kamen viele gotische und renaissancezeitliche geschnittene architektonische Reste zum Vorschein, wie auch sehr viel mittelalterliche und aus der Zeit der Türkenherrschaft stammende Kleinfunde. An der Ausgrabung nahm Győző Gerő, ferner Seitens des OMF als Konsultant Bauingenieur István Cséh teil.

Mária G. Sándor

Nagynyárad—Sátorhely (Komitat Baranya, Kreis Mohács). [165. XXVI.] Die Identifizierung jener Stelle, wo am 29. August 1526 die Schlacht von Mohács ausgefochten wurde, die sich jahrhundertlang so tragisch auf das Schicksal Ungarns auswirkte, beschäftigte die Forscher der Kriegsgeschichte viele Jahrzehnte hindurch. Die Mängel der schriftlichen Quellen und ihre vielen Widersprüche leiteten zu verschiedenen Theorien hinsichtlich der Lagerplätze, der Aufstellung der Heere, des Geländes, wo die Schlacht ausgetragen wurde, des Verlaufes der Schlacht selbst; endlich wurde die Lösung der offenen Fragen den Archäologen überlassen. Die Tilgung dieser Schuld begann damit, daß nach vielen Terrainbegehungen und ständiger Datensammlung eine Ausgrabung begonnen wurde in der Sátorhely (früher Földvár) genannten Pußta der Ortschaft Nagynyárad, bei der Mitte des Feldweges zwischen der Zentrale des Sátorhelyer Staatsgutes und dem Feketekapu genannten Hotter. Das Ergebnis war die Erschließung von zwei, einander nahe liegenden, $14,5 \times 2,3$ bzw. $8,5 \times 2,4$ m großen Massengräber, die die Reste von etwa 220 Soldaten des ungarischen Heeres beherbergten. Die Skelette lagen in vollständiger Unordnung neben- und übereinander in 3—6 Schichten, größtenteils mit abgeschlagenen Köpfen. — Neben den Resten der nach der Schlacht ausgeraubten und entkleideten Leichen gab es nur recht wenig Denkmäler: kleine, gepaarte Kleiderhacken, ein Stück eines Panzers, Schmuckteile von Pferdegeschirr und 15 St., aus den Jahren 1510—1526 stammende Silbergroschen.

László Papp

Nagyvázsony, Kinizsi-Burg (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [167. XXII.] Im Laufe der Erschließung des N-lichen und O-lichen Burggrabens wurde das ursprüngliche, mittelalterliche Niveau des Grabens wiederhergestellt. Die inneren und äußeren Burgmauern, der innere Torturm und die Reste der zwei Ecktürme wurden konserviert. Auch wurde das Niveau des S-lichen und des W-lichen Grabens vertieft. Bei der Erschließung der Wolfsgrube zwischen dem inneren Torturm und dem Bollwerk des Tores, die früher vom Burggraben durch Mauern und Pfostenreihen abgesondert war erschien auch das Holzgerüst der mittelalterlichen Brücke, die den Graben überbrückte. S-lich der Wolfsgrube, im Burggraben, kam der Brunnen der Burg zutage, wie auch die Reste der von hier ausgehenden Wasserleitung aus Holz bzw. Ton. Das Gelände vor dem Bollwerk des Tores wurde untersucht, wo der 1569 aufgenommene Plan von Turco ein äußeres Grabensystem und eine 12 m lange Brücke zeigt. Unterhalb des heutigen Gehsteigniveaus in 3–4 m Tiefe bestehen noch die Pfosten des Brückengerüsts. Zur vollständigen Erschließung des äußeren Grabens und der Brücke zum Eingang kam es aber diesmal noch nicht. An der Arbeit nahmen Nóra Pamer und Ida R. Ratkai teil.

István Éri

Nagyvázsony, St.-Stephanskirche (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [168. XXII.] Das Verhältnis zwischen dem zutage gekommenen früheren Heiligtum innerhalb der Sakristei und der Krypte wurde geklärt; es wurde festgestellt, daß nicht nur die ganze Kirche, sondern auch die Sakristei aus dem Mittelalter stammen. In der Sakristei wurde eine weitere, aus dem 18. Jh. stammende Grabstelle und frühere Mauernreste freigelegt. Indem das Niveau des umgebenden Geländes vertieft wurde, kam auch ein Großteil des Kirchhofes zum Vorschein mitsamt den Skelettresten. Es wurde festgestellt, daß S-lich von der Kirche Mauernreste eines mittelalterlichen Wohnhauses unmittelbar unter der Erdoberfläche zu finden sind.

István Éri

Öttevény, Lenin u. 62 (Komitat Győr-Sopron, Kreis Győr). [175. XI.] Vor dem Haus stieß man beim Sandgewinnen auf das Reitergrab einer Frau aus der Regierungszeit der Arpaden.

András Uzsocki

Pomáz-Tavan (Komitat, Pest, Kreis Szentendre). S. Seite 288.

Répcelak, Pz. 729., Sandgrube (Komitat Vas, Kreis Sárvár). [191. XXXIX.] Auf der Nordseite wurden 15 Gräber eines arpadenzeitlichen (um das 10. Jh.) Gräberfeldes erschlossen. Die Gräber waren SW–NO-lich bzw. W–O-lich orientiert und enthielten sehr ärmliche Beigaben.

Terézia P. Buócz

Sopron, Fabrizius-Haus (Komitat Győr-Sopron). S. Seite 288.

Sümeg-Burg (Komitat Veszprém, Kreis Sümeg) [204. XLV.] Die Erschließung erfolgte in der unmittelbaren Umgebung des Donjons. Im »Zitadellenhof« wurde das brunnenförmige Wasserreservoir gefunden, das bis Anfang des 18. Jhs., als die Burg zugrunde ging, in Gebrauch stand. In diesem Jahr kam es zur Erschließung der Reste jener Gebäude, die den mächtigen Burghof im Osten umgaben. Ein Teil dieser Gebäude wurde um die Mitte des 17. Jhs. gebaut. Gewiß war auch die Küche hier. Die Reste eines großen Feuerherdes, zweier Öfen und eines Backofens wurden in diesen Räumen erforscht, in einem Raum kam auch der Ziegelfußboden zutage. Im Erdgeschoß des »Palastes«, der den Burghof

im S abschließt, begann die Erschließung, wo man ebenfalls auf Feuerherdreste stieß. Im Laufe der Restaurierung wurde das Erdgeschoß des inneren Torturmes wiederhergestellt, mit den Toren für das Fuß- und das Reitervolk, dessen Tormantelsteine größtenteils bereits während der Ausgrabungen 1957–1958 gefunden wurden. Von OMF unternommene Arbeit. Mitarbeiter waren Nóra Pamer und Ida R. Ratkai.

Károly Kozák

Szekszárd (Komitat Tolna). [211. XXXIII.] Die Reste der von König Béla I 1061 gegründeten Benediktinerabteikirche kamen in der N-lichen Hälfte des Hofes des Komitatshauses zum Vorschein. Die N- und S-Mauern der dreischiffigen Kirche, Reste des S-lichen Heiligtums, des Turmes sowie mehrerer Pfeiler wurden gefunden. Bei der Erschließung kamen Fragmente eines gotischen Gurtes und ein sehr schöner gotischer Schlußstein zutage, die als wichtige baugeschichtliche Belege von einem gotischen Umbau der romanischen Kirche zeugen. An die Reste der Südmauer der Kirche schlossen sich spätere, aus Ziegeln gemauerte Gebäudereste an. Da die Ziegel das Monogramm M M tragen, dürfte man sie mit der Bautätigkeit des Abtes Mihály Mérey am Ende des 17.—Anfang des 18. Jhs. in Verbindung bringen. An der Erschließungsarbeit nehmen Nóra Pamer und Ida R. Ratkai teil.

Kozák Károly

Szekszárd-Palánk (Komitat Tolna). S. Seite 291.

Szigetvár (Komitat Baranya, Kreis Szigetvár). [223. XXXVII.] Im Laufe der archäologischen Forschung, die der Restaurierung vorangeht, kamen im NO-lichen Zwinger der einst von Moorland umgebenen, viereckigen, aus langen Erdwällen und bei den Treffpunkten der Wälle aus Eckbastionen gebildeten, bzw. von diesen umgebenen Burg, 1–1,5 m unterhalb des heutigen Gehsteigniveaus, das wagerechte Balkengerüst, das das ganze, 25 × 20 m große Gelände bedeckte, und senkrechte Pfeilerreihen zutage. Sie dienten annehmbarer Weise dazu, den einstigen Holzfußboden zu unterstützen. Entlang der N-lichen, mit Kasematen versehenen Burgmauer erschienen senkrechte Pfostenreihen bisher unbestimmter Bestimmung. Im Laufe der Forschung des Grabens, der die einstige »innere Burg« im SO abschloß, wurde die Richtung des Grabens festgestellt.

László Papp—Valéria Kovács

Szédlőváros—Usetény, Pz. 2389–2390 (Komitat Fejér). [240. XL.] Die 1959 begonnene Ausgrabung wurde fortgesetzt. Das Innere der Kirche mit runder Apsis wurde erschlossen, wie auch die Mauern. Das Bruchstück einer Säule aus rotem Marmor kam zutage. Auch im Kirchhof wurde die Ausgrabung fortgesetzt, wobei die Gräber Nr. 35–194 zur Ausgrabung kamen. Die jüngsten Münzen aus dem Gräberfeld sind auf die zweite Hälfte des 13. Jhs. zu datieren. An der Ausgrabung nahmen Károly Mesterházy, Béla Horváth und János Makkay teil.

Eszter B. Vágó—István Bóna

Tát, Sportplatz (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [253. XLVIII.] In der Fortsetzung der im vergangenen Jahr begonnenen Ausgrabung kam es zur vollständigen bzw. teilweisen Erschließung von drei bronzezeitlichen, zur Nagyréver Kultur gehörenden Abfallgruben. Im Fundort wurden auch Spuren einer arpadenzeitlichen Siedlung beobachtet, von der ein Wohnhaus vollständig, zwei weitere teilweise und ein Backofen mit Vorraum vollständig ausgegraben wurden.

Nándor Kalicz

Várgesztes (Komitat Komárom, Kreis Tata). [283. XLI.] In der Geszteser Burg wurden Erschließungsarbeiten ausgeführt. Zwei Räume links vom Eingang wurden von der 1932 erfolgten Auffüllung gereinigt; man versuchte das mittelalterliche Fußbodenniveau zu bestimmen. Durch die rechts vom Eingang befindlichen Räume wurde ein kompletter Querschnitt gemacht. Aus der bis zum Stockwerk reichenden Auffüllung kamen zu den Räumen im Stockwerk gehörende Bauelemente zutage, in sehr großer Anzahl. Vor der Einfahrt wurde mit einem Forschungsgraben ein Teil der Wolfsgrube freigelegt, in deren Westseite die steinernen Lager einer Zugbrücke zum Vorschein kamen, die zu einem später verfertigten und gänzlich zugrunde gegangenen Tor gehört hatte. Ein Schießschartel wurde erschlossen, das zum W-lich verlaufenden türkischen Bollwerk gehört; das Bollwerk verläuft parallel zur N-lichen Burgmauer. Bei den Forschungen um den Turm herum stieß man auf dessen Nordwand und W-liche Abschlußwand. An der Ausgrabung nahm Győző Gerő als Konsultant, ferner seitens OMF Bauingenieur József Szanyi teil.

Mária G. Sándor

Visegrád — Untere Burg, sog. Salamon-Turm (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [287. XLVI.] In Verbindung mit der seitens OMF vorgenommenen Restaurierung wurden die archäologischen Forschungen hinsichtlich der Baugeschichte des Burgsystems fortgesetzt. Das Innere des Wachturmes zur Befestigung der das Tal versperrenden Mauer, die die untere Burg mit der Zitadelle verbindet, wurde erforscht, und die mittelalterlichen Niveaus um den Turm wurden bestimmt, wie auch die Mächtigkeit der Schuttschichten, die den O-lichen äußeren Hof bedecken, und der Verlauf der ursprünglichen Niveaus. Hier beobachtete man die Spuren einer größeren Wohnsiedlung aus dem 16—17. Jh., die Erschließung von zwei Wohnhäusern wurde begonnen. Bei der Außenseite der N-lichen Burgmauer kam es zur Bestimmung der mittelalterlichen Bodenniveaus, wo bedeutende Keramik, Ofenkacheln und Metallmaterial aus dem 15—17. Jh. gefunden wurden. In Verbindung mit der Wiederherstellung der N-lichen Burgmauer mit Mauerkränzen wurden zwei Bauperioden bestimmt. Auf der Südseite begann man die Erschließung des 1871 z. T. eingerissenen und begrabenen Torturmes und der Trakttiefe. In den oberen Schichten beobachtete man Reste von Steingebäuden aus dem 16—17. Jh., der Zeit der Türkenbesatzung. Aus den Auffüllungsschichten des 19. Jhs. kamen geschnitzte Fensterverkleidungsreste des Donjons und das Fragment eines Renaissance-Puttos aus dem 15. Jh., aus weißen Carrara-Marmor zutage. — Innerhalb des Donjons wurde die Erforschung der Niveaus im Erdgeschoß fortgesetzt, die im vergangenen Jahr beobachtete Binnenmauer wurde freigelegt, unter der man die Fundamente von zwei, zur I. Bauperiode des Turmes gehörenden Pfeilern beobachtete. Im III. Stockwerk des Wohnturmes wurden konstruktive und geschnitzte Teile des Kamins freigelegt. Die Wiederherstellungsarbeit leiteten Bauingenieur József Szanyi und Baumeister János Rusznyák.

Miklós Héjji

Visegrád, Palast des Königs Mathias Corvinus (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [292. XLVI.] Die archäologische Erschließung und Wiederherstellung des Palastes wurde fortgesetzt. Auf der II. Terrasse, im Prunkhof, untersuchte man die Mauerreste des gotischen Kreuzganges. Es wurde festgestellt, daß beim Bau des Kreuzganges, im Jahre 1484, die früheren Zieranlagen des Hofes eingerissen wurden, so auch das Brunnenhaus und der Gang aus dem 14. Jh. Die sorgfältig auseinandergelegten reichen Steinschnitzereien wurden dann z. T. in die Grundmauern und in die aufgehenden Mauern des neuen Ganges eingebaut. Deshalb wurden die Mauerreste des Kreuzganges auseinandergelegt: aus dem Inneren des Mauerwerkes konnte man 150 Steinschnitzereien

herausnehmen. So konnte man mit den 1952 und 1954 aus dem Fundament des renaissancezeitlichen Zierbrunnens, 1957 aus den Strebepfeilern der III. Terrasse und jetzt aus der Gangmauer genommenen Schnitzereien das aus dem 14. Jh. stammende gotische Brunnengehäuse zur Gänze zusammenstellen und rekonstruieren. Bei der Forschung wurden die Ausgangspunkte der Fenster des aus dem 15. Jh. stammenden Kreuzganges bestimmt. Auf der III. Terrasse wurde, in Anlehnung auf die Forschungsergebnisse aus dem Jahre 1959, die Forschung der Baugeschichte des Platzes vor der Kapelle fortgesetzt. Unterhalb des Hopfplasters aus dem 15. Jh. fand man die Mauern von zwei, O—W-lich verlaufenden Gebäuden und zwei ältere, aus dem 14. Jh. stammende Hofniveaus. Im Bereich des Beatrix-Palastes wurde die vollständige Erschließung des großen Raumes mit Tonnengewölbe begonnen. An der Erschließungsarbeit des gotischen Brunnengehäuses nahmen die Bildhauer Ernő Szakál und János Birkmayer teil. Die Wiederherstellungsarbeiten leiteten Bauingenieur József Szanyi und Baumeister János Rusznyák.

Miklós Héjji

Visegrád-Várkertdűlő (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [295. XLVI.] 1955 wurde die Ausgrabung der Siedlung aus dem 9—11. Jh. zeitweilig eingestellt. Um diese fortzusetzen, wurden gegenüber des Platzes des arpadenzeitlichen Basilikaklosters, auf der zur Donau neigenden, nachträglich zu Terrassen ausgebildeten Hügellehne die Teile von 4 weiteren Häusern, ferner zwei große Gruben und ein Grab ausgegraben. Die Behausungen sind kleine, in die Erde vertiefte, viereckige Wohngruben, mit aus Steinen gemauerten Backöfen. In sekundärer Position kamen auch spätmittelalterliche Funde zutage. Das Grab ist O—W-lich orientiert, das Skelett liegt ausgestreckt. Da es keine Beigaben enthielt, ist es ungewiß, ob es nicht zum 1955 gefundenen römischen Gräberfeld gehört. Von einer früheren Siedlung zeugen die streuweise gefundenen urzeitlichen Gefäßfragmente und Steinklingen. Mitarbeiter war Nándor Parádi.

István Méri

B) Große Ungarische Tiefebene

Bátmonostor-Szurdokpart (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Szentendre). [21. I.] Beim Bau eines Weges kamen Gräber zum Vorschein. Die Rettungsgrabung zeitigte weitere 12 Gräber, mit Silberschnalle, Ösenknopf aus Blei, Sargbewehrung aus Eisen, Ösenknopf aus Bronze, Perlen. In zwei Fällen konnte man beobachten, daß die Leichen in Matten gewickelt ins Grab gelegt wurden, in einem Falle war der Grabschacht ausgebrannt. Die Gräber gerieten vom Spätmittelalter bis zur Zeit der Türkenbesatzung in die Erde. In 50—80 m Entfernung W-lich von Gräberfeld, unmittelbar am Rand des Überschwemmungsgebietes der Donau befand sich das Dorf. Bei der Terrainforschung sammelte man Scherben. Gräberfeld und Siedlung sind mit den in Urkunden erwähnten, Szurdok genannten Dorf identisch.

Mihály Kőhegyi

Budapest, V., Március 15 tér. [70. V.] Bei den ersten, kleinen Erdarbeiten beim Bau der Elisabethbrücke kam in der Grube zur Fundamentierung der Maschinen im N-lich des Brückenkopfes gebauten Kompressorhaus eine N—S-lich verlaufende, über die Westmauer des römischen castrum gebaute mittelalterliche Mauer zum Vorschein. Während der Erdarbeiten O-lich dieser Mauer beobachtete man mehrschichtige Bestattungen; neben den Skeletten waren keine Beigaben. Die zutage gekommene Keramik stammt aus dem 16—17. Jh. Ähnliche Erscheinungen wurden im Forschungsschacht beobachtet.

tet, der neben der Nordseite des Brückenkopfes gegraben wurde, in den Schichten, die oberhalb des erwähnten römischen Fundaments und dem Terrazzofußboden des castrum liegen.

Rózsa F. Tóth

Domony, Garten von J. Roob (Komitat Pest, Kreis Aszód). [84. XLVIII.] Bei einer Probegrabung wurden zwei große und eine kleine bronzzeitliche Abfallgrube erschlossen. Das Fundmaterial gehört zum Kreis der Zoker Kultur. Am bedeutendsten ist das halbe Fragment der Gießform einer Axt orientalischen Typs. Am Fundort waren auch Erscheinungen einer arpadenzeitlichen Siedlung zu beobachten. Teile von 5 Wohnhäusern wurden ausgegraben, die Feuerherde hatten. In den Häusern waren auffallend viele Gußfladenfragmente aus Eisen.

Nándor Kalicz

Gyula—Burg (Komitat Békés). [105. XII.] An den vier Ecken der ausgegrabenen Mauer, die die Burg umgibt, war je ein fünfeckiger Eckturm; bei der Mitte der NW-lichen und der SO-lichen Mauern waren den vorigen ähnliche fünfeckige, und bei der Mitte der SW-lichen bzw. NO-lichen Mauer je ein viereckiger Turm. Ihre Reste wurden jetzt gefunden. Auf der Oberfläche der Mauern verlief ein Mordgang; vor dem SO-lichen Turm kamen die Löcher jener Pfosten, die den Gang stützten, und die Reste der Brustwehr zutage. Die Plätze jener Pfosten, die den von der Südecke des Baus zum Turm auf der SO-Seite führenden Holzgang stützten, wurden ebenfalls gefunden. Der Gang schloß sich treppenförmig an die Ziegelwand der Grube an, die vor dem Tor mit der Zugbrücke des Turmes erschlossen wurde. — Im Inneren des Rondells an der Westecke der Gebäudes wurden die Reste des fünfeckigen Eckturmes und der anschließenden Mauer ausgegraben, wobei es klar wurde, daß das Rondell später als der im Inneren befindliche fünfeckige Turm gebaut wurde. An der Ausgrabung nahmen Julia Kovalovszky, Judit Kolba, ferner Ilona Valter und Katalin Végh, Universitätshörerinnen, teil.

Nándor Parádi

Kisvárda-Burg (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Kisvárda). [135. XXIV.] Gestützt auf die Ausgrabungsergebnisse des Jahres 1957 wurden die Grundmauern der Hauptmauern, Trennungsmauern und Ecktürme, die sich im Norden an den noch bestehenden Südflügel des Burgebäudes anschließen, in 3–4 m Tiefe erschlossen. Das zutage gekommene, auch mit Münzen datierbare Fundmaterial (hauptsächlich Ofenkacheln) stammt größtenteils aus dem 17. Jh. Bei den zwei N-lichen Ecktürmen wurden auf je 51 m² die Pfostenlöcher der Pfahlburg aus dem 16. Jh. ausgegraben. An der Ausgrabung nahm Péter Németh, Universitätshörer teil.

István Éri

Madaras-Bajmoki út (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [145. I.] S-lich des Dorfes, O-lich des nach Bajmok* führenden Feldweges wurden auf einem Ausläufer des Telecska-Hügels 56 Gräber erforscht. Die mehrschichtige Bestattung im Kirchhof begann mit dem 14. Jh. und endete wahrscheinlich im 16. Jh. Die Grundmauer der orientierten Kirche konnte nur in Spuren beobachtet werden, da die Steine vor einigen Jahren ausgehoben wurden.

Mihály Kőhegyi

Madaras-Paplapos (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [147. I.] O-lich vom Dorf, N-lich vom Gehöft des I. Móczó, liegt der Paplapos genannte Hügel.

Im Gelände der LPG Petőfi liegen sehr viele Steine und Ziegel herum. Die nach den Erdarbeiten begonnene Rettungsgrabung zeitigte 7 Gräber aus dem Spätmittelalter (Eisenschnalle, Siegelringe aus Bronze und Eisen, Sargarmierung, Eisenmesser mit Beingriff, Ösenknopf, Perlen). Auch wurde eine Ecke der Kirche ausgegraben, die 152 cm breit ist. Das innere, intakte Bodenniveau der Kirche wurde angegraben. In der Nähe der Mauern fand man mehrere Stücke einer kleinen Glocke.

Mihály Kőhegyi

Nagykálló-Telekoldal (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Nagykálló). S. Seite 284.

Orosháza-Bónum (Komitat Békés, Kreis Orosháza). S. Seite 284.

Petőfiszállás-Fazekas-Gehöft (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Kiskunfélegyháza). [179. LI.] In der O-lichen Gemarkung des Dorfes kam bei der Verbesserung eines Weges ein Gräberfeld aus dem 11. Jh. zum Vorschein. Die beobachteten 34 Gräber sind durch die Erdarbeiten größtenteils aufgewühlt; auch sind viele Gräber vor Beginn der Rettungsgrabung vernichtet worden.

Attila Horváth

Szentes-Ilonapart (Komitat Csongrád). S. Seite 285.

Szeremle-Templomhegy (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Baja). [221. I.] O-lich des Dorfes, neben der SO-Ecke des heutigen Friedhofes, erhebt sich der Templomhegy genannte Hügel. In der LPG Rákóczi kamen beim Graben von Kartoffelgruben Knochen und Scherben zutage. Die Rettungsgrabung hatte 10 Gräber zum Ergebnis, mit ärmlichen Beigaben, die aus dem Spätmittelalter stammen. Auch stieß man auf die Mauer der Kirche, doch konnten die Abmessungen, usw. bei der kurzen Rettungsgrabung nicht geklärt werden. Ferner wurde auch eine bronzzeitliche Abfallgrube erschlossen.

Mihály Kőhegyi

Tápé-Kohlenziegelbrennerei (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). S. Seite 285.

Tiszasziget (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). S. Seite 285.

Törökszentmiklós-Surján, Sandgrube von B. Tóth (Komitat Szolnok, Kreis Törökszentmiklós). S. Seite 286.

Ujtikos (Komitat Hajdú-Bihar, Kreis Polgár). [276. XXIV.] Neben dem Steinweg zwischen Polgár und Nyíregyháza fand man bei den »Demeter-Gruben« Gräber. Die Rettungsgrabung brachte 17 Skelettgräber aus der Arpadenzeit ans Tageslicht, Beigaben waren Perlen, Armringe, Ringe, S-förmige Ohrgehänge.

Dezso Csallány—András Gombás

Vaja, Vay-Kastell (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Baktalórántháza). [279. XXIV.] Die Erschließung wurde beim Treffpunkt der Ecktürme und des Gebäudes, ferner im Keller des Haupttraktes ausgeführt. Es verwies sich, daß das Kastell am ehesten im 16. Jh. erbaut und wahrscheinlich im 17. Jh. erweitert wurde (damals wurden die zwei Türme angebaut). Die heutige Form erhielt das Gebäude beim Umbau im 19. Jh. Im Laufe der Mauernforschungen kamen anstelle der spitzbogigen Fenster aus dem 19. Jh., Renaissancefensteröffnungen aus dem 15. Jh. zum Vorschein. Unterhalb des Mörtels

fand man viele, sekundär eingemauerte renaissancezeitliche Fensterrahmen bzw. deren Fragmente.

Nóra Pamer

C) Ungarisches Hochland

Cserépvárnya (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezőkövesd). [79. XVII.] Da immer mehr »Bienenstocksteine« zugrunde gehen, wurden bei den »Bienenstockstein«-Gruppen im Csordás- und im Furgál-Tal Ausgrabungen vorgenommen, bei denen man vor den besprochenen Formationen im Tuff Abfließgräben, Vertiefungen und Gruben beobachten konnte, die in den Fels eingehauen waren. Zur Zeitbestimmung verhalfen die streuweise gefundenen frühmittelalterlichen Scherben.

József Korek

Eger, Bolondvár (Komitat Heves). [87. X.] Neben den Népkert (Volksgarten), im Gebiet des einstigen erzbischöflichen Obstgartens kamen bei Wegbauarbeiten Skelettgräber mit ausgestreckt liegenden Bestatteten in O—W-licher Orientierung zutage. In 3 der 8 ausgegrabenen Gräber waren die Spuren von Särgen zu beobachten. Nach Aussage der Ergebnisse der Archivforschungen war hier annehmbarerweise ein türkisches Kloster mit Gräberfeld.

Béla Kovács

Eger, Burg (Komitat Heves). [89. X.] Bei der Erforschung des Bischofspalastes wurde bei der SW-lichen Ecke des gotischen Ganges eine Erschließung ausgeführt. Bedeutende Mauerreste kamen dabei zum Vorschein. Im Stockwerk kam es auch in diesem Jahre zur Erschließung eines Schachtes in der N-lichen Burgmauer, aus der viel neuzeitliche, aus dem 18. Jh. stammende Keramik zutage kam. Im W-lichen Ende der Bischofspalastes wurde die Erschließung der »Tömlöc«-Bastei fortgesetzt. Bei der »Erdbastei« gab es bedeutende Terrainordnungen, basiert auf die Ergebnisse der Forschungen in den vergangenen Jahren. Bei dieser Arbeit wurden die Reste der Burgmauer imposanter Abmessungen bis zum Niveau der Schießscharteln im »Kanonsaal«, der sich vor dem S-lichen Bollwerk in einer Tiefe von mehreren Metern befindet, sichtbar, und auf der Westseite kam ebenfalls ein Teil der Mauer zum Vorschein. Wegen der Beleuchtung und der Kanalisation wurden bei den Resten der Varkoch-Torbollwerkes kleinere Erschließungen und bedeutendere Nivellierungen vorgenommen. Man fand hier das W-liche Tor für das Fußvolk und das große Tor des Torturmes; zum großen Tor gelangte man über eine zweischenkelige Zugbrücke, die die Wolfgrube überbrückte. Die Wolfgrube wurde nur zum Teil, der innere Schacht bis zum Boden erschlossen. Das Fundmaterial zeigte, daß diese im 18. Jh. aufgefüllt wurden. Den so gewonnenen Ergebnissen entsprechend wurde der zugrunde gegangene O-liche Teil des gotischen Ganges im Bischofspalast, die O-liche, W-liche und N-liche Mauer der »Tömlöc«-Bastei wiederhergestellt. Mitarbeiterin war Nóra Pamer.

Károly Kozák

Garadna (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Enns). S. Seite 291.

Imola (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Putnok). [115. XVII.] Ausgrabung der Montanhistorischen Kommission. Im Tóberek genannten Tal konnte man in

einer 500 m langen Strecke die Plätze von mehreren Schlackenstellen bestimmen. Eine von diesen wurde erschlossen. Ein fast intakter Eisenschmelzofen kam zum Vorschein, der innere Durchmesser betrug 29 cm; er war am Rand einer Grube mit 3,5 m Durchmesser aus Lehm geformt. Am Boden dieser Grube erschienen vier Gruben ungewisser Bestimmung und ein größerer, stark ausgebrannter Fleck. In der reinen Schlacke, die die Grube ausfüllte, waren viele Bruchstücke des Schmelzofens, 1367 Blaserohre, zwei pflugreutenförmige Eisenwerkzeuge und das Fragment einer Sichel aus Eisen. Neben dem Ofen war ein Häfchen zum Schmelzen vorbereitetes Eisenerz aus Rudabánya. An der Ausgrabung nahm Gábor Vastagh teil.

Gyula Nováki

Kazár-Szörösi part (Komitat Nógrád, Kreis Salgótarján). S. Seite 286.

Zusammengestellt von Alice Sz. Burger

Verzeichnis der Sammlungen :

- I. Baja, Türr István Museum
- II. Balassagyarmat, Pálóc Museum
- III. Békéscsaba, Munkácsy Mihály Museum
- IV. Budapest, Ung. Nationalmuseum—Historisches Museum
- V. Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest
- VI. Budapest, Nagytétény, Kastellmuseum
- VII. Csongrád, Lokalhistorisches Museum
- VIII. Debrecen, Déri Museum
- IX. Dorog, Regionalmuseum
- X. Eger, Dobó István Museum
- XI. Győr, Xantus János Museum
- XII. Gyula, Erkel Ferenc Museum
- XIII. Hajdúböszörmény, Hajduságer Museum
- XIV. Kecskemét, Katona József Museum
- XV. Keszthely, Balaton Museum
- XVI. Kiskunhalas, Halaszer Museum
- XVII. Miskolc, Herman Ottó Museum
- XVIII. Mohács, Kanizsai Dorottya Museum
- XIX. Mosonmagyaróvár, Hanság Museum
- XX. Nagykanizsa, Tury György Museum
- XXI. Nagykovács, Arany János Museum
- XXII. Nagyvács, Burgmuseum
- XXIII. Nyírbátor, Báthory István Museum
- XXIV. Nyíregyháza, Jósza András Museum
- XXV. Orosháza, Szánthó Kovács Museum
- XXVI. Pécs, Janus Pannonius Museum
- XXVII. Salgótarján, Komitatsmuseum für Arbeiterbewegung
- XXVIII. Sárospatak, Rákóczi Museum
- XXIX. Sopron, Liszt Ferenc Museum
- XXX. Sopron, Montanmuseum
- XXXI. Szarvas, Tessedik Sámuel Museum
- XXXII. Szeged, Móra Ferenc Museum
- XXXIII. Szekszárd, Balogh Ádám Museum
- XXXIV. Szentendre, Ferenczy Károly Museum
- XXXV. Szentes, Koszta József Museum
- XXXVI. Székesfehérvár, István Király Museum
- XXXVII. Szigetvár, Zrínyi Miklós Museum
- XXXVIII. Szolnok, Damjanich János Museum
- XXXIX. Szombathely, Savaria Museum
- XL. Sztálinváros, Städtisches Museum
- XLI. Tata, Kuny Domokos Museum
- XLII. Tápiószéle, Gemeindemuseum
- XLIII. Túrkeve, Museum Túrkeve
- XLIV. Vác, Vak Bottyán Museum
- XLV. Veszprém, Bakony Museum
- XLVI. Visegrád, Mátyás király Museum
- XLVII. Zalaegerszeg, Göcsej Museum
- XLVIII. Zeitweilig bei der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akad. d. Wiss. aufbewahrt
- XLIX. Esztergom, Balassi Bálint Museum
- L. Kaposvár, Rippl-Rónai Museum
- LI. Kiskunfélegyháza, Kiskun Museum

¹ Arch. Ért. 87 (1960) 245., Anm. 3.

² Arch. Ért. 87 (1960) 227—245.

³ OMF (Országos Műemléki Felügyelőség), Landesinspektorat für Denkmalpflege.

⁴ Dienes I., Göcseji Múzeum Évk. (Jahrb. d. Göcsejer Mus.) (1960) 107—126.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XII. kötete (fasciculi 1—4.) 1960-ban jelent meg (363 lap és 112 tábla).

A 12 közlemény sora *Banner J.* tanulmányával kezdődik: Neolitik telep a csóka Kremenjak-dombon, Móra F. ásatásai az 1907—1913. években. A 3. o. térképei tájékoztatnak a lelőhely fekvéséről (Szegedtől délre). A 12. o. utáni betétlapon (kb. 1 : 400) alaprajz tünteti fel a feltárás szakaszait, jelölve Gubitz K. és a temesvári múzeum ásatásait is. A 20. o. utáni betétlap Móra F. keresztmetszeit mutatja a rétegekről. Az emlékanyag a Körösi, a Tiszai és a Bánati (újabb kőkori) kultúrák emlékeit összetett tartalmazza. Eszerint ezen művelődési csoportok, meghatározott korszakban, kapcsolatban állottak egymással, legalábbis a Bánát és Dél-Magyarország területén. A csóka település azonban ennél tovább élt, és a rézkorból, valamint a bronzkorszakból is jelentkeztek nyomok a feltárása során.

Csalog J. a Szegvár—tűzkövesi (őskori) idol görbe kardtípusáról értekezik, összevetve a zalaszentmihályi hasonló réz ütőfegyverrel (59. o.) és az észak-európai stb. párhuzamokkal (67. o.). A tűzkövből készült példányok természetesen nem fegyverül, hanem díszül, hatalmi jelvényül szolgálhattak. A kapcsolatos analógiák és formailag rokon esetek bizonyítják, hogy a tűzkövesi és a zalaszentmihályi botoszabályák déli, egy darabból kovácsolt előképekre vezethetők vissza (68. o.).

J. Deshayes a dunai fémművesség eredetének kérdésével (a bronzkorban) foglalkozik. Vizsgálataiban magyar kutatók (Tompá F., Patay P. stb.) eredményeire is támaszkodik. A Kaukázusban és a Dunavidéken egyaránt otthonos fejszetípust tipológiai és sztratiográfiai-kronológiai módszerrel kíséri nyomon. A Kaukázusból, i. e. II. évezred kezdetén, elhatároló hatás nyilvánul meg a Duna-vidéki változatokon. Új népesség vándorolhatott ekkor az ukrainai stb. füves pusztákra át a Duna-vidékre, amely ennek bronzkori kultúrájának alakulását döntően befolyásolhatta. Feltehető, hogy a hallstatti civilizációt megalkotó indo-európai népek még a bronzkor kezdetén rendezkedtek be ezen a vidéken, ha a koravaskorig nem támadt hasadék a Duna-vidék bronzkorának fejlődésében (81. o.).

Bóna I. tanulmánya a bronzkori agyagkocsi és kerékmintákról értekezik, a közép-dunai medencére kiterjeszkedően. A négykerékű agyagkocsi modellje, amely a késő rézkori (Péceli, Badeni) kultúra budakalászi sírleletében került elő, lehetővé tette töredékes minták kiállítását és magyarázatát. Két erdélyi kocsimodell (Segesvár—Wietenberg és Szamosújvár—Petrisa lelőhelyekről) formában közeli rokona a budakalászi kocsimintának. Másik két töredék a Tisza és a Körös völgyében került elő. Ezek úgy foghatók fel, mint a nagyobb kocsiminta későbbi modelljei, alacsonyabb oldalrészecskék. A kerek mintái azok az agyagmodellek, amelyek gyakran kerülnek elő a korai és középbronzkor telepein. A közép-dunai medence négykerékű, nyitott kocsi helybeli jelentkezésének nincs köze a keleti puszták kétkerékű kocsi egykori elterjedéséhez. A Duna-medence népei a négykerékű kocsikat a Balkánon, az Aegei szigeteken és Anatólián keresztül Elő-Ázsiából vették át.

A küllös kerekű agyagminták az i. e. II. évezred közepe után terjedtek el a mi területünkön, a lóvontatás (lófogat) megjelenésével (csontzablák stb.). A könnyű harci szekerek csak az évezred végén jelentek meg. A réz- és bronzkor kocsimintáinak készítése és felhasználása, minden valószínűség szerint, összefüggésben volt a Duna-medence földművelő népei életmódjával. Fontos a 107. o. térképe, a tárgyalta bronzkori kerék- és kocsiminták (52) lelőhelyeinek áttekintése (a Kárpát-medencében); a síma és a küllös kerekű lelőhelyeit különválasztja a szerző.

Mozsolics A. az egyik Nyírkarász—gyulaházi tumulus-t, halomsírt ismerteti, amelyet Józsa A. még 1901-ben ásatott fel. A benne talált sír ritusa és emlékanyaga nem igen hozható kapcsolatba nyugat-magyarországi elemekkel. Főleg Erdélyben és kárpátukrajnai lelőhelyeken talál M. A. hasonlóságokat azokhoz. A keleti eredet feltételezhető, noha a karázi dombsír-csoport belső (felépítési) szerkezetét még nem ismerjük. Egyező kerámiával kísért dombsír-csoportok közül behatóbban írták le a sztanovoi (Kárpátukrajna) sírmezőt. A nyírkarázi edény típusához az egyik összetevő a Gyulavarsánd—ottományi kultúrából (bronzkor B III) indul ki (118. o.), de ezen periódus egyéb autochton kultúrái is tartalmaznak előformákat a nyírkarázi kerámiához (119. o.). A Felsőszőcs—nyírkarázi edények inkuszstációjának eredete Erdélybe vezethető vissza (120. o.). A karázi dombsír története is a B III bronzkor-szakaszban talál párhuzamokra. Viszont a harci fejszék típusai már a B IV szakaszra jellemzőek. Egyébként a Noa-kultúrával való egyidejűség bebizonyítható (122. o.), valamint a Komarov-kultúrával is párhuzamosság áll fenn (123. o.). Végül is a nyírkarázi dombsírra a temetkezés a bronzkor B V szakaszában történhetett (123. o.).

Mozsolics A. (másik tanulmányában) a legkorábbi szarvasagancs-zablák eredetének kérdését tárgyalja. A kisért kerámiái mellékletek a magyarországi bronzkor IV. periódusából kelteznek a Palotás—homokosi leletet (126. o.). Más példák a B III korszakaszából eredhetnek. A Beycesultan-i zablacsek, ismertetője szerint, i. e. 1450—1300 időből származik, ami megfelelhet a magyarországi B III periódusnak (128. o.). Nincs még olyan lózabla-leletünk, amely biztosan a bronzkor B I és B II szakaszából keltezhető, majd hirtelen több típus is feltűnik a B III periódusból, amelyek közül három változat Magyarországtól keletre is elterjedést mutat (130. o.). Felhívja M. A. a figyelmet Anatólia szerepére, amely messzebbre hathatott a bronzkor vége felé, mint talán Mykénai kultúrája is (135. o.).

Kőszegi F. (a kötet legerjedelmesebb dolgozatában) a magyarországi urnatemetkezés (H A—B) történetéhez szolgáltat adatokat. Alapvető a 141. o. térképe: a dombsírok, a Váli kultúra lelőhelyeinek és a depotletek áttekintése. Miután K. F. a Dunántúli kialakulását (a bronzkor végétől a korai vaskor kezdetéig, H C) vázolta, relatív és abszolút kronológia kérdéseit veti fel. Az urnatemetkezés és kultúra kezdetével a Villanova korszak elején számol, vagyis az i. e. X. sz. 2. felében. A közép-európai urnasíros kultúra szerinte a VIII. sz.-ban zárult (180. o.). A mi dunántúli csoportjainknál ezen abszolút kronológiát állítja fel (181. o.):

1. Továbbélő dombsíros kultúra I. korszaka (B D) = i. e. 1250 —
2. Továbbélő dombsíros kultúra II. korszaka (H A1) = 1200—1150
3. Vál I. korszak (H A2) = 1100/1050
4. Vál II. korszak (H B) = 950/900—750/700.

A H A korszakaszi 1. felétől (i. e. XII. sz. végétől?) kezdve a halomsíros kultúra továbbélő telepei egymás után felszámolódtak, és helyükbe a Váli kultúra rokon emlékanyaga lépett (182. o.). Az erőszakos tulajdoncsere átmeneti időszaka talán a XI. sz. közepéig eltartott, különösen a Dunántúl keleti felére vonatkozólag. Az északkeleti hazájukból kirajzó Lausitzi kultúras csoportok, a késői bronzkor folyamán a csehszlovák területen a halomsíros művelődés törzseibe ütköztek, és részben végleg fenn is akadtak azokon (183. o.). A Lausitzi kultúrát nem azonosíthatjuk teljesen az urnasíros temetkezésű művelődési körrel, és ezen belül különösen nem szabad a közep-dunántéri csoporttal azonosnak tekinteni. Magyarországon, különösképpen a Dunától nyugatra, a Váli kultúra népe vonult dél felé ezzel a temetkezési szokással i. e. 1150 körül (184. o.). Új települési centruma a Duna-könyök, de később áttért a Tiszáig, ill. a Dalji kultúra kialakításában is fontos szerepet vitt. A terjeszkedő kultúrájú nép hatalmát az Ausztria felől benyomuló koravaskori, dombsírokba temetkező nép törte meg. A Dunától késői bronzkorát és a H A korszakaszi 1. felét a halomsíros kultúra helyi csoportjai határozzák meg. A Váli művelődés életében, amely Ausztria és Dél-Morvaország hasonló csoportjaival genetikai összefüggésben állott, két fejlődési fokozat különíthető el. A későbbi már a H C periódus kezdetével esett egybe, amikor a Dunántúlon megjelentek az első koravaskori, dombsírokkal kísért csoportok (185. o.). A 186. oldalon a tárgyalt lelőhelyek (1—115) listája, a lelőhely-térképnek megfelelő sor-számossággal.

Sági K. Keszthely környékének késő rómaiakori lakosságáról értekezik, az 1941-ben (a fenékpusztai Halászfőretn) talált sírok és cella memoriae leletanyagából kiindulva (a lelőhely a 189. o. térképen: Gräberfeld háromszög 110). A sírkamra méretei: 300×250 cm. A Fenékpusztai-halászfőretni temető a II. Constantius idejében létesült, erődfített település első elhunytjait fogadta magába (196. o.). A keszthelyi (városi) piacler helyén feltárt rómaiakori temető is a IV. sz. derekáról való (202. o.), miként pl. még a dobogói 48 sír is. Utóbbiak (1:500) áttekintő alaprajza a 214. o. utáni betétlapon. A germán viselet sajátosságai közé tartozhat az a szokás, hogy több, egymás mellé sodrott karperecet hordtak (220. o.). Az alemannok és a burgundok helyeztek 3-3 nyílhegyet sírjaikba (222. o.). Vándál temetkezési szokás: felöltött fegyverzet az elhunyt fiún (S. K. szerint az aquincumi katonakürtös és kislfi is, akiken egyaránt tubiceni felszerelés látható, vándalok lehettek, 223—24. o.). A fekvő keresztűl való díszítést a keleti germánok kedvelték (224. o.). A vérbarázdás kések a burgundok felszerelésébe tartoztak (226. o.). A díszített hátlapú kések is germán ízlésre vallanak. A szomszédos (hévízi) tó meleg vize kedvező előfeltételt jelentett a bőrfeldolgozó ipar kifejlődésére, mind a IV., mind a XI—XII. sz.-okban (227. o.). Fenékpusztán ácsok, bográrok, kőfaragók, Dobogón bőr- és textil-munkások, Egregyen fazekasok telepedtek le főleg (234. o.). Számos sír lakója a VI—VII. sz.-i frank-alemann viseletre jellemző zsebet hordott (238. o.). Végső összegezősként: jelentős részben burgund lakosság telepedhetett meg itt a IV. sz. derekán (244. o.).

Kovrig I.—Korek J. a csókai avarkori temető (70 sír) emlékanyagát értékeli. A 258. o. utáni betétlapon (1:400) térkép a temesvári múzeum és Móra F. fel-tárásait különíti el. A temetőt i. sz. VII. sz. közepétől a IX. sz. elejéig használták (292. o.). Már Móra F. megfigyelte, hogy a temető emlékanyaga és temetési szokásai két csoportba tartoznak. A korábbi csoport a VII. sz. végéig élt (294. o.). A VII. sz.-i temetőrészben belül a legmagasabb rangot a 45. számú sír lakója viselhette (aranygombos sapkájával, aranyozott szerszámmal). Az egyetlen munkaszerszám férfisírban került elő, női sírban nem talál-

tak más munkaeszköz, csak orsót (296. o.). A lovas sírok közül kettőben külön fülkét találtak. Az elülső gödörhöz, déli keskeny végén, ferde sírgödör csatlakozott. Az elülső gödörben lovat temettek el, a ferde sírgödörben pedig lovat, fejével egymás felé fordítva. Az ilyen elrendezésű sír (a fülkével) főként az avarkor első felében terjedt el, a Maros, Tisza és az Aranyos folyók közötti területen. Néhány sírban a lovat felszerszámossá, de lovas nélkül találtak. Részleges lovas temetkezésre is akadtak példák itt.

Szegedy E. a magyarországi IX—XI. sz.-i fém-technikához szól hozzá tanulmányában. Az 1. fejezetben a honfoglalás kori fém tárgyakat alakjuk és megerősítésük módja szerint elemzi. A 301—3., 305—7., 309—11. lapok táblázatain (57-57 felülnézeti és profilrajzban) tekinti át a feldolgozott fémvereteket. A 315. o. térképen a vizsgált emlékek lelőhelyei csoportosulnak, a Duna—Tisza terében. A 316. o. táblázatán a veretekről felvett méretek csoportjai sorakoznak (forma és felerősítési mód alapján végzett osztályozásból kiindulva). A 2. fejezet a veretek öntési és megdolgozási technikáját fejtegeti. A 3. fejezet a veretek anyagát elemzi. A 324. o. táblázata 57 lelőhely (lelet) fémanyagának vegyi összetételét állítja egymás mellé (a réz, ezüst, ón, ólom, antimon, cink, arzén, vas, nikkel, mangán, kobalt, bizmut, aranytartalom feltüntetésevel). A II. részben a darufalvi (késő hunkori) kincslet új vizsgálatához kapunk támpontokat. Sz. E. meg-tárgyalja egy torques töredékei, továbbá háromrészes, bordázott, harang alakú és gömb alakú gyöngyök anyagának összetételét és technikai sajátosságait. Meglepő, hogy tiszta ezüst a háromrészes gyöngyök és a harang alakú függők anyaga.

Méri I. a középkori Magyarország népies jellegű, alakokkal díszített kályhaesemének előállításí módja, használata és ábrázolásai további vizsgálatához szolgáltat fontos támpontokat és új szempontokat. Főleg azon nadabi (Kisjenőtl délre, a Fehér-Kőrösnél) kályha-cseme alapján, amely a „makkot szüretelő pásztork” jelenetéről nevezetes. A kísérő leletek tanúsága szerint alighanem a XVI. sz.-ban készült (355. o.). A kötetet Alföldy G. sorai zárják, Mócsy A. könyvének (Die Bevölkerung von Pannonien...) ismertetésével.

Szilágyi János

Acta Historiae Artium. Tomus VI. Fasciculi 1—4. Akadémiai Kiadó. Bp. 1959. 385 lap, 367 kép.

Az „Acta Historiae Artium” 1959-es évfolyamának gazdag anyaga a magyar művészettörténetírás széleskörű érdeklődéséről tanúskodik. A megjelent 17 tanulmány a külföldi művészeti élet és a hazánkban dolgozó idegen mesterek működése terén egyaránt figyelemre méltó adatokat és eredményeket publikál. Az évfolyam cikkeinek nagy része sokoldalú tudományos apparátus segítségével készült, azonban néhány tanulmány még mindig magán viseli a korábbi, csupán stílusanalízisre építő szemléletet.

A kötet tárgyválasztásában korszakok szerint a középkor és a reneszánsz dominál. Entz Géza (1—19. o.) a nyugati kegyúri karzatok kialakulásának vázolása után foglalkozik a nevezett építészeti forma hazai változataival a nemzeti monostorokban és falusi templomokban. Ez utóbbiaknál felhívja a figyelmet a középfaházba beépített földesúri karzat sajátos magyar válfajára. Gergelyffy András (245—276. o.) ismerteti a belpátfalvai XIII. századi templom restaurálásával végzett munkát, melynek során a falak, oszlopok, kapuk, ablakvázakot részletekbe menő vizsgálatával sikerült elkülöníteni egymástól a két XIII. századi építési periódust és a XVIII. századi újjáépítésből származó szerkezeti elemeket. A török idők alatt elpusztult s azóta még ásatásra nem került kolostor-épület és a templom funkcionális összefüggésének több kérdésére is fény derült e kutatásokkal kapcsolatban. A középkori faplasztika köréből meríti témáját Balogh Jolán (21—31. o.) dolgozata. A jelenleg Esztergomban őrzött ún. alistái Madonnát magas művészi kvalitásai alapján a pozsonyi dóm XV. század végi Mária-oltárának főalakjával azonosítja. A stíluskritikai attribúció mellett

szól a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvének passzusa, mely megemlékezik a dóm egyik régi oltárának átviteléről az alistáti templomba. *Radocsay Dénes* (283—298. o.) a bécsi minorita templom Nagyszebenből származó XV. századi faragott feszületének helyét határozza meg a Veit Stoss hatásokat mutató hasonló tárgyú hazai alkotások sorában. Tanulmányának bő adatanyagát azonban a kor történetétől és művészettörténetétől függetlenül adja elő, s a művészi motívumok vándorlásának felvázolása mellett adós marad a történeti előfeltételek regisztrálásával. Nem új eredményeket, hanem az eddigi magyarországi gótika-kutatás értékelő összefoglalását adja *Entz Géza* közleménye (217—232. o.).

Az újkor művészetével foglalkozó írásokat a hazai reneszánsz külföldi kapcsolatait felderítő kutatás újabb eredményeinek publikálása vezeti be. Kulturális fejlődésünk említett korszaka régen sem volt elhanyagolt terület, a levéltári és stíluskritikai vizsgálatok azonban még számos új felfedezést hozhatnak, főleg a speciális közép-európai stílusrokonság és a hazai alkotások országhatárokon túl sugárzó hatásának vizsgálata szempontjából. *Gerevich László* Johannes Fiorentinus itáliai szobrász magyarországi működésével foglalkozik. (309—338. o.) A főleg síremlékplasztikában tevékenykedő mester oeuvrejébe több, eddig ismeretlen kéztől származtatott darabot sorol be. Gyümölcskoszorúval díszített domborművű fali sírlapjainak ihlető példáját a pannóniai síremlékekben fedezi fel a cikk szerzője. Az itáliai szobrász ezzel helyi antik hagyományt elevenített fel, s lengyelországi működése során kompozíciós formáit oda is átszármaztatta. *Balogh Jolán* Ercole de Roberti egy Rómában őrzött predellájának és egy Corvina miniatúrájának összevetésével a ferrarai mester budai tartózkodásának datálásában jut eredményre (277—281. o.). Ugyancsak *Balogh Jolán* kutatásai nyomán derül fény arra, hogy a nagyszebeni evangélikus templom négy darabból álló vörösarany brokát egyházi készletének himnuszdíszízeihez a rajzokat Botticelli, Fra Angelico, Benozzo Gozzoli és Domenico Ghirlandaio készítették. A paramentumok feltehetőleg Mátyás király megrendelésére kerültek Itáliából Magyarországra, s csak az uralkodó halála miatt nem jutottak eredeti rendeltetési helyükre. *Mihalik Sándor* a magyarországi ötvösség későgótikából reneszánszba hajló fejlődését a serlegek formaváltozásának tükrében vizsgálja két tanulmányában. A moszkvai Kremlnek valószínűleg Mátyás király idejéből Magyarországról származó serlege képesen vázolja a hólyagos serlegek kialakulását és hatását a gótikus bordás serlegek továbbfejlődésére (339—353. o.). Másik cikkében (33—86. o.) a hólyagos serlegformából kialakuló harangvirág alakú serlegek legszebb hazai és külföldi példányaival, a társadalmi életben az idők folyamán betöltött funkcióikkal és e műforma hosszú hazai utóéletével foglalkozik.

A barokk művészetéről szóló közlemények ugyancsak felölelik a bel- és külföldi művészet területét. *Schoen Arnold* levéltári kutatások alapján ismerteti Venerio Ceresola olasz építőművész életét és tevékenységét (375—382. o.). A mestert Buda felszabadítása után a rombadőlt város és erőrendszer újjáépítésére küldték Bécsből, de magyarországi tevékenysége nemcsak erre a területre szorítkozott, hanem gyakran járt el a török háborúk alatt megsérült várak rekonstrukciójánál is. *Baranyay Hildegard* a nyírbátori minorita templom ún. Krusay-passióoltárának formái, kompozicionális és ikonográfiai analízisét végzi el cikkében. Tanulmányában többször utal az ellenreformáció vallási életével kapcsolatos sokoldalú művészeti megnyilatkozásokra, de nem helyezi el az alkotást korának magyarországi művelődéstörténetében. A külföldi kompozíciós és formai analógiák felsorolása mellett hiányoljuk a hazai hasonló tárgyú emlékekkel való egybevetést. A szerző utal a felvidéki gótika hagyományainak továbbélésére az egyes figurákon, de nem tér ki e formai jegyek esetlegesen egyszeri voltára vagy máshol is meglevő hatására a Szepeesség XVIII. századi plasztikájában. Az olasz rajzművészet köréből meríti témáját *Fényő Iván* tanulmánya (87—133. o.), mely a Szépművészeti Múzeum rajzanyagának rekatalogizálási munkái során felmerült újabb attribú-

ciókat publikálja. *Rózsa György* a hazai barokk grafika egyetlen kiemelkedő mesterének, Szelepcsényi Györgynek stíluskapcsolatait kutatva kimutatja, hogy az érsekrézmetező két Habsburg királyportréját Frans Luyx németalföldi származású bécsi udvari festő művei után készítette (233—238. o.).

A XIX. század művészetével egyedül *Zádor Anna* értékes tanulmánya foglalkozik (135—168. o.), mely összefoglalja a klasszicizmus építészetének európai és hazai fejlődését a későbarokktól a romantikáig. A legújabb külföldi szakirodalom ismeretében rendszerezi és határolja el a régebben nyugalmasnak hitt, belülről azonban forrongó és sokoldalú korszak törekvéseit.

A legmodernebb kor anyagát két cikk tárgyalja. *Körner Éva* a Tanácsköztársaság vezető művészeinek a korabeli európai stílusirányokkal ellentétes fejlődését rajzolja meg (169—191. o.), míg *Genthon István* Ferenczy Béni művészetének mélyreható analízisét adja irodalmi szépségeiben bővelkedő tanulmányában (193—214. o.).

A folyóirat könyvrovatában két hazai (*Vayer Lajos*: *Meisterzeichnungen aus der Sammlung des Museums der Bildenden Künste in Budapest*; *Végvári Lajos*: *Munkácsy Mihály élete és művei*.) és egy külföldi (*Seckel*: *Buddhistische Kunst Ostasiens*) mű kritikája olvasható.

Cennerné Wilhelmb Gizella

Dombay, J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn. Archaeologia Hungarica XXXVII. Budapest 1960. Akadémiai Kiadó. 235 lap, 115 tábla, ebből 10 színes, 55 szöveg közti kép és 10 melléklet.

A magyar régészeti közvélemény hosszú várakozása előzte meg Dombay János művének megjelenését. Az első zengővárkonyi ásatások közlése nyomán jogos volt az igény, hogy a jelentős ásatások további eredményei is az Arch. Hung. sorozatban lássanak napvilágot. A vaskos kőtet a szerző igen pontos, megbízható ásatási megfigyeléseinek és a hatalmas leletanyagának a rendszerezése és bemutatása.

A bevezetőben a szerző hangoztatja és szükségesnek tartja a lengyeli kultúra tulajdonképpeni történeti kérdéseinek a tisztázását. Ez azonban szerinte még nem lehetséges.

A kutatás története és a lengyeli kultúra eredete című fejezetben röviden ismerteti a kultúra fontosabb lelőhelyeit. Vázlatosan összefoglalja az ismertebb régi kül- és belföldi szakirodalom állásfoglalását. A szerző véleménye szerint a lengyeli kultúra egyik összetevője a déli elemekkel áthatott vonaldíszes kerámia. Másik összetevőként valószínűnek tartja mediterrán népelemek megjelenését is. A kultúra virágzását i. e. 2600—2100 közé helyezi. Sajnos ezt a fejezetet a szerző csak igen vázlatosan rajzolta meg. Ezt maga is érzi, és munkája egyik későbbi fejezetében meg is ígéri a leglényegesebb kérdések majdani feldolgozását.

Ezután rátér a telep ásatásának az ismertetésére. A telepfoltok már a felszínen észrevehetőek voltak. A több éven keresztül folyó ásatásokat ilyen foltokon végezte, s ezek eredményeként hatalmas gödörrendszereket tárt fel. A feltárt gödörrendszereket a legnagyobb pontossággal és részletességgel ismerteti. Ezekben belül bizonyos egységeket különít el. Véleménye szerint a gödörrendszerek lakógödörök voltak, és úgy keletkeztek, hogy a kiterjedt felületen huzamosabb időn keresztül kunyhókat építettek.

Sajnos, a telep gödreiről készített pontos rajzok egy-síkiak, és így hiába jelzik számadatok a mélységeket, hosszadalmas, fáradságos olvasással is nehezen érthetőek meg. Feltétlenül szükséges lett volna a gödörök és az egyes gödörreszek egymáshoz való viszonyát árnyékolással vagy más eljárással bemutatni. A gödörök felépítményéről a szerző már ebben a fejezetben bemutat néhány rekonstrukciós kísérletet.

A gödörrendszereknek kívül ugyanazon a helyen megtalálta a szerző a felszínre épített oszlopos szerkezetű házak nyomait is. Az oszlopokat többször a gödörlakások

feltöltött rétegébe ásták be, így ezek a telep többretegűségét bizonyítják. Az oszlopos szerkezetű ház legszebb hazai emléket 1948-ban tárta fel. A nagyméretű, szabályos téglalap alakú két helyiséges ház oszlophelyei azt tanúsítják, hogy háromszor építették fel a házat ugyanazon a helyen. Ennél az alaprajz olyan világos, hogy a rekonstrukciós kísérlet is teljesen elfogadható.

A következő nagy fejezet a sírok feltárását ismerteti, folytatódóan csatlakozva az Arch. Hung. XXIII. kötetében közölt 78 sírhoz. A szerző fényképeken közli a feltárt sírok egy részét. Sajnos nem minden sírról készült fénykép. Ezért a felülnézeti sírrajzokat nagyon hiányoljuk. Ugyanúgy a sírmellékleteknek is csak egy részét közli fényképeken. A régen közölt sírokkal együtt összesen 368 sír feltárásáról értesülünk.

A temetkezések leírása után a szerző ismét a telepre tér át, és részletesen elemzi a telep jelenségeit. Megállapítja, hogy a zengővárkonyi telepnek falusi jellege volt. A gödörház-rendszerek sorban, utczerűen rendeződtek. A felszíni foltok is erre mutatnak. Egy-egy család tagjainak a felnövekedésével és házasságával kapcsolatban nőttek az összefüggő gödörházak. A külföldi alakú és mélységű gödörházak ültő-, alvó-, lakó- és munkahelyek voltak. Gazdasági célra, pl. raktározásra, még külön gödöröket vagy gödörreszeket ástak. A szerző ismét bemutat több rekonstrukciós kísérletet a felépítményre. Sajnos, a gödörök és oszlophelyek szövevényes egymásbafonódása miatt egy-egy komplexum körül maga is több (egyik gödör körül öt) felépítést tart elképzelhetőnek. De a lehetőségeket még igen sokféleképpen lehetne variálni. A fejlődés eredményének tekintve, hogy a telep életének késői szakaszában bemélyített gödörházak helyett felszínre építik a házakat. A már említett és elfogadhatóan rekonstruált nagy téglalap alakú házzal kapcsolatban megemlíti bizonytalanságát, hogy mi lehetett a rendeltetése. Kiemeli, hogy elkészüléséhez nagy közösségi munkára volt szükség, ami egy család erejét meghaladta.

Részletesen, rajzokkal és fényképekkel ismerteti a zengővárkonyihoz hasonló bel- és külföldi településeket és házakat. Vitába száll Buttlerrel, aki szerint a Könlindenthal melletti telepen a gödörrendszerek lettek volna csak a lakóhelyek, míg a felépített szögletes épületek raktározásra szolgáltak volna. Dombay helyesen, ez utóbbiakat is lakóházaknak tekinti a zengővárkonyi eredmények alapján. Igen részletesen ismerteti a Tripolje kultúra telep- és házviszonyait. Megállapítja, hogy a települési forma és a mindennapi élet hagyatéka rokonvonásokat mutat a lengyeli és Tripolje kultúra között.

Ezután ismét rátér a sírok elemzésére. A telep minden részén talált sírokat. Ezek kisebb-nagyobb, határozottan elkülöníthető csoportokat alkottak. A telephez nem tartozott összefüggő temető. 14 sírcsoportot tárt fel egészen nagy részben. A sírcsoportokat egy-egy nagycsalád temetkezési egységének tekinti. Ezek mindig a nagy gödörrendszerek közelében helyezkedtek el. Hasonló megfigyeléseket tett más lelőhelyeken is. A csontvázakat mindig zsugorított helyzetben találta. Az irányítás és fektetés nem történt szigorú szabály szerint. A megfigyelés szerint azonban a legtöbb csontváz bal oldalán feküdt, fő irányuk K, ÉK — Ny, DNY volt. A mellékletadás általános volt. Megfigyelése szerint a sírokból és a telep különböző helyeiről előkerült leletek nem mutatnak különbséget. Ismerteti a leletek típusait a csontvázak nevével kapcsolatban. Felsorolja a koponya nélküli temetkezéseket. A szerző szerint vannak szegényebb és gazdagabb sírok, és vannak szegényebb és gazdagabb sírcsoportok.

A temető térképén világosan megismerhetők a sírcsoportok. Nagy kár, hogy a szkematikus térkép alapján nem kapunk világos áttekintést az egyes síroknak a csoportokon belüli helyzetére. Karikák helyett csontvázakat vagy legalábbis a zsugorításnak megfelelően megtört nyilakat rajzoltatott volna. A régi közleményben így csinálta a szerző.

A következő fejezetben a gazdálkodással foglalkozik. A földművelést és az állattenyésztést tartja a fő foglalkozásnak. Emellett a vadászat volt jelentős. A gyűjtögetés is szerepet játszott. A halászat azonban alárendelt jelen-

tőségű volt. Röviden ismerteti a gazdálkodással kapcsolatos leleteket.

Felsorolja az edények típusait és díszítését. Az edényművészettel kapcsolatban megemlíti, hogy a festett edényeket nem használhatták mindennapos célra. Főleg temetkezések mellékletei voltak, és egyéb „kultikus” célt szolgáltak. A telepen talált darabok szerinte ennek nem mondanak ellent. (Pl. készítés után vagy használat közben eltörték.) A festés színe főleg vörös, igen ritkán fehér vagy sárga. A szerző szerint az edényeken alkalmazott ornamenseknek nem csupán díszítés a céljuk, hanem szimbólumok is, és bepillantást engednek az élet, világ és a természet szemléletébe.

Előkerültek ember- és állatszobrok is, amelyeket a termékenység kultuszához kapcsol.

Ismerteti a kő- és csonteszközök formáit és készítésük elképzelhető módját.

Az utolsó fejezetben a társadalomról ír. Kisebb családok nagyobb egységet képeztek. Ezt a kunyhók és temetkezések mutatják. A kisebb családok monogám házasságban éltek. A társadalom rendszere a matriarchátuson alapult.

Befejezésül megemlíti, hogy a kisebb ásatások más lelőhelyeken megegyeznek a zengővárkonyi eredményekkel.

A zengővárkonyi telep és temető közlése igen fontos volt. Pontos kiadás és megfigyelt telep-gödörök, házak és igen nagyszámú sír vált hozzáférhetővé, mellyel kutatásunk hízagait éppen a lengyeli kultúrával kapcsolatban majd kitölthetjük.

A szerzőt dícséret illeti ásatási megfigyeléseinek pontosságáért, leletanyagának rendszeres összefoglalásáért. Kár, hogy a leírások terjedelmét nem csökkentette egyes, szükséztű rajzok részletesebb bemutatása javára. A könyv nyeresége ősrégészeti kutatásunknak.

Néhány szót szükséges még szólnunk a Kiadó munkájáról. Dombay könyvét a Kiadó új köntösben bocsátotta közre. Csak dícsérhetjük a színes borítólappot, a vászonkötést és a kiváló minőségű papírt. Szembeszökő azonban az ellentét, ami a szövegrész tetszetős külseje és a képes táblák között fennáll. A képes táblákon az apró leleteket, kő- és csonteszközöket eredeti vagy csaknem eredeti nagyságban mutatják be, ezzel szemben az edényeket 1/7, sőt 1/8 nagyságban közlik. A rendkívüli aránytalanság még feltűnőbb, amikor az apró leleteket és az edényeket egy táblán láthatjuk. Az edényekről készült képek így alig alkalmasak tanulmányozásra. Szerencsére bizonyos kárpótlást nyújtanak a festett edényekről készült szürke és színes képek. Kár, hogy a Kiadó ezzel az eljárással csökkentette a könyv értékét a szép kiadványok sorában.

Kalicz Nándor

Genthon I., Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó. 1959. 444 lap, 441 kép.

A múlt század végén kezdődött el Magyarországon a műemlékek tudományos alapokon történő számbavétele. Az első próbálkozás e téren Gerece Péter 1906-ban megjelent Magyarország műemlékei c. kiadványa. A műemlékeknek ettől az első topográfiai feldolgozásától csaknem egy fél évszázad telt el. A felszabadulás után meginduló tudományos élet e területen is új igényeket támasztott. Bár Gerece gyűjtése mai napig is jól használható, — hiszen mai topográfiáinknak is bizonyos fokig alapját képezi —, az azóta eltelt idő nagy változásokat jelentett műemlékeink állagában. Egy részük teljes mértékben megsemmisült, más részük pedig erősen megromlaldott. A megindult nagyarányú műemléki feltárások a későbbi átépítések takaréka alól számos új, nagyértékű emléket hoztak napvilágra. Az új topográfia megjelentetését nemcsak a tudományos igény, hanem a nagyközönség egyre inkább fokozódó érdeklődése tette szükségessé. Ennek az igénynek részbeni kielégítését jelentette Genthon Istvánnak 1952-ben megjelent „Magyarország műemlékei” c. kiadványa, melyet a szakirodalom által-

nosságban „kis topográfia” néven említi. E mű megyénkénti felosztásban adja az ország egész területét magában foglaló műemléki jegyzéket, külön tárgyalva Budapestet. Az egyes emlékek igen rövid leírását és építéstörténetét nyújtja, valamint az egyes épületekben levő különösebb méltatást érdemlő berendezési és felszerelési tárgyakat írja le. Sajnálatos azonban, hogy a bibliográfiai adatokat teljes mértékben mellőzi. Áttekinthető szerkezeti felépítése következtében mindenki számára jól kezelhető. Ennél a munkánál épp a bibliográfia hiánya következtében nem nyílt lehetőség arra, hogy az érdeklődők az egyes emlékek részletesebb megismerésére útmutatást nyerjenek.

Az egyre fokozódó műemléki igények eredményeként születtek meg az elmúlt években az egyes megyei topográfiai, pl. Nógrád, Sopron, Pest megye stb. Ezeknek a köteteknek megjelenését többéves állami támogatással történő adatgyűjtés előzte meg. A gyűjtés során jelentős történeti forrásanyag kutatását végezték el, valamint számos szakember bevonásával az egyes műemlékek számbavételével azok pontos építészeti és művészeti leírásával tették pontosabbá eddigi ismereteinket. Különös érdeme a megyei topográfiaiknak a bevezető rész, amely a terület rövid településtörténetét, valamint gazdaság- és társadalomtörténeti keresztmetszetét adja. A megyei topográfiaik készítése sokrétű munka, és még hosszú éveket igényel ahhoz, hogy Magyarország műemlékeinek és a velük kapcsolatos művészeti emlékeinek teljességét adja. Ezeknek elkészültéig is szükségessé vált egy olyan kisebb terjedelmű kiadvány elkészítése, amely a kis topográfiaánál bővebben és attól rendszerében eltérően ismerteti hazai műemlékeinket. Ennek az igénynek kielégítésére szolgál az 1959-ben megjelent „Magyarország művészeti emlékei” I. kötete. Az említett munka egy három kötetből álló sorozat első része. Az egyes kötetek tájegységenként foglalkoznak az emlékekkel. Az első kötet a Dunántúl, a második az Alföld és a Felvidék, a harmadik Budapest anyagát foglalja magába. A használhatóság szempontjából igen jelentős, hogy az egyes helységeket abc sorrendben közli, feltüntetve azok mellett a megyék nevét is. Az egyes műemlékeket az azokhoz illetékes közigazgatási hely címszáva alatt hozza, ugyanakkor azonban a keresett műemlékre történő utalást megtaláljuk a közvetlen és közismert helyelnevezés címszavánál. Célszerű volt a megváltozott helynevek esetében az új nevek mellett annak régi elnevezését is közölni. Amint a kiadvány címe is jelzi, nemcsak kizárólagosan az egyes épületekkel foglalkozik, hanem az azzal kapcsolatos művészeti emlékeket, például az épület rendeltetésével kapcsolatos és az iparművészet tárgykörébe tartozó emlékeket is leírja. Az egyes objektumok leírása nem minden esetben történt szakember helyszíni vizsgálata alapján. Az irodalomra támaszkodó leírások igen sok esetben pontatlanok, részben azért is, mert az épületnek nem a mai állapotát rögzítik. Természetesen ennek lehetőségei megvannak, — ha szűkebb keretek között is, a helyszíni megtekintés esetében is. Az anyaggyűjtéstől a kiadásig terjedő időben a műemlékek állaga változhat. Ennek ellenére a kötetben levő tárgyi tévedések jórészt a helyszíni megtekintés hiányából, illetőleg a korábbi irodalom tárgyi tévedéseiből erednek. Az elmondottakkal kapcsolatban a szerző maga is hivatkozik előszavában arra a sajnálatos körülményre, miszerint még mindig akadnak olyan helységek, ahol még eddig szakember egyáltalán nem járt, s így műemlékeinkről teljes képet nem nyerhetünk. Jelentős eredménye a kötetnek a kis topográfiaival szemben, hogy bibliográfiát, sőt néhány esetben forrást is közöl. Természetesen a bibliográfiai közlés nem törekszik teljességre, ami a munka jellegéből következik. Ennek ellenére hiányolnunk kell, hogy egyes esetekben az irodalom jegyzéke túlságosan szűk keretek között mozog.

A kötet lexikális jellegét nagymértékben enyhítik az egyes jelentősebb emlékekről készült művészi fotók, melyek újszerűen, a szöveg között táblaként helyezkednek el.

A kötet fent említett hibái ellenére is hézagpótló munkát jelent most már nemcsak az építéstörténet, hanem a művészettörténet, a néprajz, sőt bizonyos fokig

a régészet számára is. Az érdeklődő nagyközönség számára is hasznos.

A kiadvány ízléses kiállításban jelent meg, ami a Kiadót dicséri.

G. Sándor Mária

Müller-Karpe, H. Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt am Main. 22. k. Walter de Gruyter und Co. Berlin 1959. Szövegkötet: 334 lap, 7 tábla, 64 szöveg közti kép; táblakötet: 221 tábla.

A német ősrégészet a háború óta erősen G. v. Merhart befolyása alatt áll. Iránya útmutató halála óta is. Tanítványai, ezek között M. K. is, tovább haladnak az általa kijelölt úton. Egyes esetekben felmerül a kérdés, hogy a tanítványok leletelemzéseiben nem jutottak-e el olyan eredményekhez, amelyek túl merészek és távoli vidékek anyagát ebben a mértékben össze lehet-e kapcsolni legálább kis retardációk lehetőségeinek mérlegelése nélkül.

Szerző az alábbi fejezetekre tagolja művét: Az egyes vidékek leletanyagának időrendi beosztása: délkeleti Sziécia, Nyugat-Apúlia, Cumae, Róma—Alban-hegység, Dél-Etrúria, Umbria, Emilia, délnyugati Venetia, Keleti Alpok vidéke (régebbi és fiatalabb urnasíros idő), Észak-Tirol, Dél-Bajorország (Bronzkor D, Hallstatt A és B; H A-t A1 és A2, H B-t B1, 2, 3 alperiódusokra tagolja, tehát az urnasíros időt végső soron hat periódusra), Délnyugat-Németország. Eredmények: Adatok az urnasíros idő kronológiájához az Alpektől északra és délre: relatív és abszolút kronológia. Táblamagyarázatok, mutatók. A táblakötet gondos válogatással készült, és a több ezer rajz mind a szerző munkája. Ez magában biztosíték arra, hogy szerző valóban látta a tárgyakat, amelyekről ír. Rajzai pontosak, világosak. Irodalmi adatai is elmélyült ismeretekről és nagy körültekintéssel tanúskodnak. A felsorolt vidékeken kívül az irodalomból ismert magyarországi, csehszlovákiai és jugoszláviai anyagot is figyelembe vette.

Munkája a fent felsorolt vidékek, nagyjából az 1300—700-ig terjedő időből származó leletanyagát tárgyalja. Az irodalmi adatok, utalások, leletleírás, a nagy képanyag lehetővé teszi ugyan az általa használt forrásanyag ellenőrzését, de ezt egy ekkora leletmennyiség aligha lehet megkísérlni. Így ismertetésünket inkább az eredmények felsorolására korlátozzuk.

A bevezetésben M.-K. nagyon jó áttekintést ad a kor kutatástörténetéről. Tárgyalja O. Montelius, J. Naue, O. Tischler, J. Undset az Alpektől északra fekvő területekre vonatkozó kutatási eredményeit, Montelius itáliai kronológiáját és ennek alapjait, Reinecke majdnem egy időben közzétett dél-németországi időrendjét. Utóbbival kapcsolatban néhány évvel ezelőtt kételek merültek fel, de az újabb kutatások ismét Reinecke időrendjének megbízhatóságát támasztják alá: a dél-német területeken némi módosításokkal és a részletek finomabb kidolgozásával ugyan, de ismét általánosan elfogadott. Rámutat N. Åberg nagy időrendi összefoglalásának helytelen alapjaira, ismerteti F. Matz és E. Vogt kutatásainak eredményeit, G. Merhart a háború alatt és után megjelent munkáit, amelyekben éppen az itáliai kronológia abszolút számokkal való keltezési és ezek átviteli lehetőségeire és az Alpektől északra levő területek régészeti anyagára irányította a figyelmet.

Szerző módszerét illetően az alábbi emelem ki: „...legen wir den Hauptgewicht auf grössere Gräberfelder, bei denen zeitlich aufeinanderfolgende Formen Gruppen mit Hilfe der Kombinationsstatistik und zuweilen der Horizontalstratigraphie unterschieden werden können... Zu Hilfe kommen oft Depotfunde”. Úgy véli, nem mindig célravezetőek egyes „rétegtani” megfigyelések, amelyekkel eddig a kutatás számolt. Ez részben helytálló, de ezzel szemben áll, hogy a görögországi és közkeleti régészeti anyag időrendje a rétegtani megfigyeléseken épül fel, és kérdés, hogy a telep- és temetőanyagot, továbbá a depoteleteket már most kielégítően lehet-e egyeztetni. A hazai anyagból kiindulva a kérdés jogosult. A leletek egymásutánosságát — ha közben meddő

rétegek is vannak, vagy megszakad a település — végső soron mégis a stratigráfia adja meg, és kevésbé biztonságos látszik a „Kombinációsstatistik” kizárólagossága.

Merhat útmutató munkái óta ismertté vált újabb adatok, a mykenai időrend részleteiben való tisztázása, az egyiptomi időrendhez való kapcsolás lehetősége képezi szerző eme összefoglaló és alapvető munkájának időrendi kiindulási pontját.

Sziciliában és Dél-Itáliában a későmykenai leletek jól kelteznek az ottani XIV. és XIII. századi kultúrákat. A következő századok időrendi alapjainak a különböző típusú fibulákat tekinti, amelyek részben Görögországból is ismertek submykenai és proto geometrikus leletegyüttesekből. Biztos keltezési alapot nyújtanak továbbá a görög gyarmatvárosokban talált leletek. A dél-, közép- és észak-itáliai anyag messzemenő összehasonlításokra ad lehetőséget, és Észak-Itáliából kiindulva szinte minden időben a hágókon keresztül meg voltak a kapcsolatok az Alpok vidékével. Míg az első abszolút időrendi támpontokat a mykenai leletek biztosítják, addig a VIII. és VII. századiakat a görög városalapítások. Az ezek között eltelt időt és az ebbe az időbe sorolható leleteket pedig szerző 100 éves időszakokra osztja be. Nem kétséges, hogy a szerző által tárgyalt hosszú időnek valóban a kezdeti és késői szakaszát lehet legjobban keltezni, kétség merül fel azonban arra nézve, hogy a közte eltelt idő 100 évre való beosztása teljesen megfelel-e a valóságnak, és nem sematikus-e. Mint kisegítő módszer azonban a kutatás jelen állapotának megfelel, és a későbbiek folyamán nyilván finomításokra szorul.

A magyarországi depotleletekkel is foglalkozik a szerző a kelet-alpi leletekkel kapcsolatban. Az egykori kerámiai anyagot nem ismeri; mi is csak most kezdjük ezt feldolgozni. A régebbi urnasíros időben megkülönbözteti a baierdorfi szintet, amelybe a Riegsee-típusú kardok, Riegsee-jellegű nyelnyújtványos kardok, egyes nyelnyújtványos török, áttört nyelű beretvák, bordás nyakú gömbfejű tűk tartoznak, továbbá a legkorábbi bronzcsészek. A fiatalabb, a grossmugeli szint jellegzetes leletei a lipitói típusú kardok, a gyűrűs nyelű kések, különböző fibulák, kurdí típusú bronzedények. A középső Duna-vidékről a szerző majdnem kizárólag depotleleteket ismer e korból, és ezek is nagyjából e két csoportba sorolhatók be, amelyek időben egymást követik. A B D leletek (Baierdorff) keltezéséhez a későbronzkori itáliai Peschiera-telegeken előkerült egyes leletek adnak támpontot, viszont a nyéltűskés grossmugeli típusú kések (H A 1) a Bocatura del Mincio Peschiera-jellegű telepen már nem fordulnak elő; ez a szint tehát már Peschiera után keltezendő. A további összehasonlítások szerint a baierdorfi szintet lényegében az itáliai későbronzkorral, a grossmugeli szintet valószínűséggel a Protovillanova-idővel gondolja párhuzamosításnak. Utal ő is arra, hogy a depotleletek és a sírok sok esetben egészen más jellegű bronzokkal rendelkeznek (nagybronzok depotleletekben, ezek hiánya sírokban stb.), és így a depotleletek és a sírleletek párhuzamosítása sok esetben „nehézséget okoz”. A későbbi kelet-alpi depotleleteket a Maria Rast-i temető időrendi elemzéséből kiindulva határozza meg. A H B 1-be keltezi többek között a Szentcsanak-hegyi, Egyek—kendertagi, kántorjánosi, a H B 2-be az első sághegyi depotleleteket.

E könyvből rengeteget meríthet a magyarországi ősrégészet, nem tévesztendő azonban szem elől, hogy a mi kiindulási pontjaink az abszolút és relatív időrendet illetően más központokból adódnak, viszont előbb-utóbb a látszólag eltérő irányok a szempontok összehangolását idézik majd elő. Egy kissé mindig nehéz nagyon nagy területekre vonatkozó egységes rendszert kidolgozni, és sok esetben óvakodni kell ettől, mert ilyen esetekben a történelmi szempontok elsikkadhatnak. Az egyes vidékek sajátos régebbi fejlődése is figyelembe veendő. Hibák adódhatnak, ha a nomenklatúrát egyes szerzők nagy tekintélye tisztelbentartásával kritika nélkül átvesszük. Vonatkozik ez mindjárt az urnasíros kultúra és időelnevezés magyarországi viszonylatban való átvételére — hisz bronzkorunk javarésze az —, vagy az előzmények csak egy centrumban való keresésére. Az itáliai befolyás

mérlegelése nálunk sem elhanyagolandó, bár nem minden korban egyformán indokolt; vonatkozik ez a dél-német területekre is. A Duna-medence abszolút időrendjét végső soron ugyanis a kelet-balkáni és kis-ázsiai nagy központokkal való kapcsolatok kiderítése biztosítja.

A bronzkor késői szakaszának kutatásai nálunk lényegében csak a háború után indultak meg. M.-K. műve ösztönzőleg fog hatni, hisz különösen az észak-itáliai és magyarországi anyag közötti sok rokonvonás köztudomású. Különösen nagy nyereséget jelent számunkra a nagy itáliai anyag közzététele. Óvakodnunk kell azonban az általánosításoktól, a nomenklatúra hiánytalan átvételétől (pl. urnasíros kultúra, vagy ami a magyar szakirodalomban már most felbukkan: Protovillanova és Gáva azonosítása), a történelmi szempontok elhanyagolásától, a mi anyagunk és a terület dél-német anyaga kapcsolatainak egyoldalú értékelésétől.

M.-K. könyvét a magyar ősrégészet szempontjából is örömmel üdvözljük; a további kutatásoknál nyilván sokáig mint kézikönyv fog szerepelni.

Mozsolics Amália

Foltiny, S., Veleszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. Veröffentlichungen der österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte. III. kötet 1958. . . . 123 lap, 6 tábla.

S. Foltiny hosszabb tanulmányában megkísérli Veleszentvid történeti szerepének a bemutatását a legősibb időktől a római hódítás koráig. Tanulmányához az alapot Miske Kálmán gyűjteményének Bécsbe került darabjai adták. Ez a meglehetősen szegényes leletanyag önmagában nem ad hí képet Veleszentvid őstörténeti jelentőségéről, csupán kiegészíti Miske és többek nagylélegzetű közléseit. Ez az eddig nem közölt anyag tulajdonképpen ürügy arra, hogy ezen keresztül foglalja össze a szerző a veleszentvidi összes lelettel kapcsolatos kérdéseket.

Veleszentvid jelentőségét a szerző joggal hangsúlyozza. Nagyszerű leleteit a régészeti irodalom állandóan idézi. Sajnos, megvan az a hibájuk, hogy csak mint leleteket értékelhetjük, mivel lelőköörülményeik, történeti környezetük ismeretlen. A hatalmas lelettömegnek ez a csonkasága erősen csökkenti történeti értékét.

A szerző kiemeli a borostyánkő út szerepét a veleszentvidi telep létrejöttében. A telep első leleteit az újkőkorra keltezi, s erre vonatkozólag a badeni—pécelyi és a Vučedol—laibachi kultúra emlékeit említi. A kőeszközök alapján feltételezi, hogy a lengyeli kultúra hordozói is megtelepültek ezen a helyen.

A hazai kronológia szempontjából Foltiny meghatározása már elavult, mivel a lengyeli és péceli kultúrák rézkorinak, a Vučedol—laibachit pedig korabronzkorinak tartjuk.

A bronzkor korai és középső szakaszát csak egészen szórványos leletek képviselik. A szerző szerint Veleszentviden a kőkortól kezdve egészen a népvándorlás-korig megszakításlan település volt, de kulturális centruma csak a bronzkor vége felé vált, fémművességének nagymérvű fellendülésével. E megállapításának csak a második részével érthetünk egyet. Ugyanis a bronzkor végéig csak szórványos leletek ismeretesek, melyek hasonló jelleggel mindenütt megtalálhatók, folyamatos települést azonban egyáltalán nem bizonyítanak.

Bizonyos óvatosság indokolt a kutatás jelenlegi állapotában egy-egy telep vagy egyéb lelőhely jelentőségének a hangsúlyozása esetében. Ez adódhat abból is, hogy egy-egy lelőhelyet előszeretettel, folyamatosan kerestek fel a régi kutatók, ahonnan a leletek tömege került elő, s hasonló jellegű és jelentőségű lelőhelyek az ismeretlenség homályában maradnak, úgy sejtetve, mintha a jól átkutatott telep lenne az egyedüli jelentős. Ennek ellenére valószínű, hogy Veleszentvid az egyik jelentős központ volt a borostyánkő út mellett.

Külön fejezetben foglalkozik a szerző a magyarországi őskori bányászattal, különös tekintettel Veleszentvidre. Joggal hiányolja az ilyen irányú magyar

kutatásokat, holott ez igen fontos probléma lenne az egész magyarországi őskori fémművesség szempontjából. Összefoglalja a rézfeldolgozás magyarországi adatait a szétszórta irodalmi utalások alapján. Velemszentviden eddig nem bukkantak a rézbányászat nyomaira, de a leletek alapján várható.

Megfelelő adatok híján külföldi példák segítségével mutatja be a fémkohászati eljárásokat. A Velemen talált öntőminták alapján feltétlenül számolnunk kell az érc-olvasztás helyi meglétével is. Ismerteti a magyarországi bronzok összetételével kapcsolatban kialakult vitát.

Foltiny Miskére támaszkodva feltételezhetőnek tartja, hogy a bronzművesség Velemszentviden már a korabronzkor második felében elkezdődött. Megnőtt szerepe a középbronzkorban, csúcsát azonban csak a későbronzkorban (urnasírok kultúrája) érte el. Feltehető, hogy a római hódítás koráig virágzott. A hallstatti korban (HC) kezdődött el szerinte a rézbányászat mellett a vashányászat is.

A velemi kora- és középbronzkori bronzfeldolgozást csak feltételezésként fogadhatjuk el, hiszen a néhány semmitmondó bronztárgyon kívül semmi sem mutat erre, holott az urnasírok kultúrája idejéből 84 db öntőmintát ismerünk Velemszentvidről.

Az edényművesség termékeit tárgyaló legnagyobb fejezetében is kiemeli az urnasírok kultúrájának a döntő súlyt az edényleletek között. Az urnasírok kultúrájával kapcsolatos eredet- és kialakulási kérdéseket a magyar őskorkutatás legmegoldatlanabb feladatai között említi.

Külön-külön tárgyalja Kelet- és Nyugat-Magyarország területét a későbronzkori fejlődés időszakában. Milojević és Mozsolics munkásságát elemzi, s elismeri Milojević érdemeit, aki sok téves nézete mellett először hangoztatta Észak-Magyarország későbronzkori fejlődésében a halomsíros kultúra nagy szerepét. A szerző szerint — Milojevićcsal ellentétben — az észak- és kelet-magyarországi halomsíros kultúra leletanyaga Reinecke BC és esetleg a D-be sorolható. A Milojević-féle Reinecke-B időpontot csak mint terminus a quo értékelni. Az urnasíros kultúra legkorábbi szakasza Észak- és Kelet-Magyarországon a HA (Muhi és Gáva, Zagypapálfalva egyes sírjai és a füzesabonyi beásott sírok egy része). Az urnasírok kultúrájának fiatalabb szakasza HB (Aggtelek füzesabonyi beásott sírok és Szőreg képviselnék). Ez a kelet-magyarországi két részre osztás elég helytállónak látszik. Sajnos a kutatás ezt még nem tisztázta. Úgy tűnik azonban, hogy Muhi valamivel korábbi időre megy vissza, mint az említett többi leletcsoport. Foltiny is megemlíti, hogy az urnasíros kultúra észak- és kelet-magyarországi keletkezése csak akkor oldható meg, ha a halomsíros kultúra vége és a HA közötti időszakot pontosan átvizsgálták.

Nyugat-Magyarországgal kapcsolatban ismerteti a halomsíros és a lausitzi kultúra egymáshoz való viszonyát. Csatlakozik a cseh kutatók véleményéhez, mely szerint a lausitzi kultúra ott keletkezett, ahol a Közép-Dunavidéki halomsíros kultúra leletei is megvannak.

Elemzi a Reinecke BD problémáját, amelyet magyarországi szempontból is döntő jelentőségűnek tart. Általában megegyeznek a kutatók abban, hogy igen rövid ideig tartó szakasz lehetett. Bogáráz és Kiskundorozsma egyes leleteit, Békés-városerdei leletek egy részét, Egyeket és Hajdúbágot említi ennél a szakasznál.

Ezekben a kronológiai felvetésekben igen nagyfokú bizonytalanság nyilvánul meg Foltinytól. Ugyanis nem állottak még rendelkezésre azok a tanulmányok, amelyek ismertetik az észak- és kelet-magyarországi későbronzkori kutatás újabb eredményeit. Nem ismerte meg tanulmánya írása közben az egyeki kultúra önálló létét és sok egyéb részletprobléma tisztázását, amelyek segítségével sokkal világosabban látnak bizonyos későbronzkori kérdéseket. Ezért nem értünk egyet vele, amikor Egyeket átmeneti szakasznak tekinti a Reinecke C és a HA között. Az azonban valószínű, hogy Zagypapálfalva és Nagybatony egy része eléri a HA időszakát. Az előbb említett átmeneti időszaknak talán Muhi felelne meg és néhány kelet-magyarországi temető anyaga (Berkesz, Demecser).

Valószínűnek tartja, hogy a Közép-Tisza vidékén a füzesabonyi, ottományi stb. típusú telepeken az élet továbbélése figyelhető meg a halomsíros kultúra leleteivel egy időben, egészen a HA időszakáig. Ez a nézete sem állja meg a helyét az újabb kutatások tükrében. Tőszeg C egyidős Reinecke B, illetve csak B₁-gyel. Egyek és a kelet-magyarországi halomsíros kultúra egyidős Reinecke B₂ és C-vel. A kelet-magyarországi nagy történelmi törés Tőszeg C periódus végén következett be, az ismert halomsíros mozgás miatt. Biztos az, hogy az alföldi nagy telepek élete nem folytatódott törés nélkül a Tőszeg C időszaka után.

Velemmel kapcsolatban behatóan ismerteti a Velatice típusú leleteket, amelyek Nyugat-Magyarországon igen elterjedtek, s a velemi leletek egy része is ezt a kultúrát képviseli. Ez a Vál kultúra régebbi szakasza (Vál I.). Igen gazdag Velemszentviden a fiatalabb urnasíros kultúra, a HA (Vál II.). Hiányolja a szerző ezeknek a csoportoknak pontosabb körülhatárolását, bár a nyugat-magyarországi leletekkel kapcsolatban maga Foltiny is sokkal biztosabb ítéletekkel rendelkezik, mint a kelet-magyarországiakkal szemben.

Az utóbbi két évben pedig megtörtént a nyugat-magyarországi urnasíros csoportok történeti értékelése és rendszerezése Kőszegi F. (Acta Arch. Hung. 9 [1958] és Acta Arch. Hung. 12 [1960]) és F. Petres É. (Acta Arch. Hung. 9 [1958]) mélyreható elemzése során. Kőszegi rendszere a dunántúli fejlődést így foglalja össze: a továbbélő halomsíros kultúra I. szakasza megfelel Reinecke BD-nek, a II. szakasza átmeneti és a HA I. időszakának felel meg. Vál I. egyidős a HA₁ és HA₂ időszakával. Vál II. egyidős HB-vel. Ez az urnasírok kultúrájának magyarországi periodizációja Kőszegi szerint. Mint láttuk, ebben a részben Foltiny sokkal jobban megközelítette az újabb eredményeket, mint Kelet-Magyarországgal kapcsolatban.

Rövid alfejezetekben ismerteti a hallstatti kultúra edényleleteit. Ezt a fogalmat ő tulajdonképpen a HC időszakra érti. Velemszentviden kevés ilyen jellegű lelet került elő. Ugyancsak röviden említi az összevont néven használt hallstatti—szkíta kerámiát. Véleménye szerint ez az anyag az i. e. V.—IV. sz. (esetleg i. e. III. sz.) időszakát képviseli. Velemszentviden ugyanis a LT—A korú leletek hiányoznak. A velemi szkíta leletek a vekerzugói típusnak felelnek meg. Futólagos megtelepülés lehetett itt.

A kelta edényekkel kapcsolatban Hunyady eredményeit ismerteti. Eszerint Velemszentvid a LT—D alatt Stradonitzceal állott kapcsolatban.

Részletesen ismerteti a Velemszentviden előkerült nagytőmegű bronztárgyat. A legtöbb bronzlelet az urnasíros kultúra időszakát képviseli. Megfelelő párhuzamok segítségével igyekszik elérni a bronzok pontosabb időrendjének megállapítását.

A kelta vastárgyaknál is ismerteti a bel- és külföldi párhuzamokat.

Az agancs-, csont-, kő- és egyéb tárgyak igen általános típusokat képviselnek, így keltezésük nehéz. Nagyobb figyelmet javasol a kelta pénzérmék kutatásának, éppen gazdasági jelentőségük miatt. Velemin pénzverésre még nincsenek közvetlen bizonyítékok, de feltételezhető megléte.

A velemszentvidi híres aranylelettel kapcsolatban megemlíti, hogy a kül- és belföldi kutatás lényegében elfogadta Mozsolics A. értékelését, Foltiny ellenvélménye a mykénei kapcsolatok miatt jelentkezett. Mozsolics szerint ebben az időben (az aranyleletek keletkezése HB) már nem voltak meg a mykénei kapcsolatok. Foltiny szerint azonban igen sok lelet bizonyítja az aegai kapcsolatokat. Ennek ürügyén kitér az aegai világgal fennállott összes őskori kapcsolatok áttekintésére.

Végül fontos feladatnak jelöli meg új ásatások folytatását Velemszentviden.

Foltiny könyve hatalmas ismeretanyaggal megírt munka, erről tanúskodik az óriási jegyzetanyag, amilyen ritkán találkozunk. Célját azonban nem sikerült elérnie. Ugyanis ismeretanyagát arra használja fel, hogy ahol csak lehet, elhagyja Velemszentvidet, és az általános nagy problémákat igyekszik összefoglalóan ismertetni. Így Velemszentvidet nagyobb összefüggések között tárgyalja,

mint amennyire szükséges lenne. A nagyobb összefüggések bemutatása azonban vázlatosabb, mint amelyet az ilyen nagy összefüggések megkívánnak. Ezért Velemszentvid, mint őskori kultúrközpont jelentősége a könyvben egy kissé elsikkad.

A szerző a problémákat hazánktól távol nem tudja úgy áttekinteni, mint ahogy ezt itthon meg tudjuk tenni. Egyes kérdésfelvetései a kutatás hazai állását csak el-késve tükrözik. Igaz, hogy a könyv megjelenése óta készültek el azok a fontos magyar munkák, amelyek a későbronzkor—koravaskor időszakát ölelik fel. Ezeket a szerző még nem ismerhette. Nem ismerhette még a Germánia 1960. évi kötetében megjelent, de 1958-ban megírt tanulmánya idején sem. Azóta jelent meg hazánkban több tanulmány, mely a Reinecke BC—BD, HA—HB időszakot öleli fel.

Értéke a műnek, hogy főleg az urnasíros kultúra időszakára vonatkozóan az addig fellelhető irodalom szinte teljes egészében benne van (ez a rész a legjobb), s a velemi leletek egyes típusainak időrendi meghatározása is hasznára válhat a további kutatásnak. Ráirányítja a hazai kutatás figyelmét az őskori fémbányászat, fémfeldolgozás stb. nálunk sajnálatosan háttérbe szorult vizsgálatára.

Kalicz Nándor

Заднепровский, Ю., Археологические памятники южных районов ошской области. Изд. АН Киргизской ССР. Фрунзе 1960. (Zadneprovskij, Ju. Az osi terület déli kerületeinek régészeti emlékei.) A Kirgiz SzSzk Akadémiájának kiadása Frunze, 1960. 173 o., 99 ill. és 1 térképpel.

Az ismertetett könyv kb. 550 km hosszú és 200 km szélesen húzódó terület régészeti emlékeit foglalja össze, amely nagyjából a Szir-Darjától délre, nyugat—keleti irányban, keleten egészen a kínai határig nyúlik el, nyugaton pedig a Leninabad alatti körzettel zárul. Amint arra már a szerző, a Szovjet Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa is helyesen rámutat, ez a vidék a régi korokban sem volt történeti vagy kulturális szempontból jelentős terület. A Fergánai-völgy földműves kultúrához viszonyítva periferia.

Magának a Fergánai-völgynek a régészeti anyagát alig több mint 30 éve kutatják, nagyobb szabású települések pedig még tíz esztendeje sem folynak. A nomád népek leletanyagát A. N. Bernstam kezdte el rendszerezni, míg a földművelő népek régészeti emlékeanyagának feldolgozása jórészt a szerzőre hárult.

A könyv főleg a Kirgiz Expedíció dél-kirgiziai részlegének anyagát használja fel, amelyet maga a szerző vezetett az ötvenes években. Bevonta a szerző a helyi múzeumok dolgozóinak expedíciós anyagát, és felhasználta még A. N. Bernstam utolsó — 1956-os — expedíciójának dokumentációját is.

A munka három fejezetre oszlik. Az elsőben a terület földművelő lakosságának régi településeit taglalja a szerző az i. e. évezred derekától kezdődően, amely kezdeti időszak itt a korai vaskort jelenti. Ejlátani periódusnak nevezi ezt az általa elsőnek tárgyalt korszakot, melyet jellegzetes festett kerámia jellemez.

Elsőként a *Surabasi földvár* 4 éven át tartó ásata-sáiról számol be, amely Uzgen közelében a Jasszi folyó partján emelkedik. Területe több mint 70 hektár. 6 m magas sánc veszi körül, 3 km hosszúságban. A kultúr-retegek rendkívül vastagok, pl. a citadella területén a vastagságuk 9 méter. Az ásások alapján igen kevés stratigráfiai anyag áll rendelkezésre, ezért nehéz a leleteket, többségükben kerámiát osztályozni. A gorogysce első periódusára jellemzők a díszítetlen és a színezett edények: kettőszórtott csészék, kihajló peremű korsók és csészék, amelyek ibolya-kármin színű sávval vannak díszítve. Fehéres-rózsaszín engobe-al díszített vékonyfalú ejlátani típusú edények is kerültek elő, de kis mennyiségben. Vörös engobe-os kerámia alig egy-két darabbal van képviselve. Festett díszű kerámia ebben a periódusban igen ritka. A második periódus kerámiája

nem válik el élesen. Ez a periódus Surabasi életének az alaprétege. Sok a vörös engobe-os edény, és szélesen elterjedtek a festett díszű edények. A harmadik periódus, vagyis itt már a legutolsó ókori időegység, a citadellán volt megfigyelhető. Barnás színezés jelenik meg az ibolya-kármin szín helyett, a festett díszű kerámia gondatlanul készül. Megjelenik a korongon készült díszítetlen edény-típus is. Az edények többsége vastagfalú és korongolatlan. Az élet a periódus végével a gorogyscen megszűnik. A negyedik periódus már középkori (IX—X. sz.), nincs köze az előző korszakok leleteihez.

A gorogysce alaprajzára és kerámiája egyes típusaira nézve megegyezik az ejlátani gorogyscéval. A második gorogysce, amelyet a szerző ebben a könyvében ismertet, a *Kara-Darja*. A Tar és a Kara-Kuldsza folyók egyesülésénél fekszik, szintén Uzgen közelében. Területe nagyjából a surabasiénak egyharmada. A citadellájában végrehajtott próbaásatás azt mutatja, hogy a gorogysce a surabasi gorogysce II. periódusáról surabasi periódusnak nevezett időszakba tartozik, vagyis az i. e. utolsó évszázadokban épült, de használatban volt még az i. u. első századokban is.

A harmadik, a szerző által leírt ókori gorogyscék közül a *Dun-Bulaki*, a Jasszi folyó partján Uzgen közelében, attól keletre fekszik. Még az előzőnél is kisebb valamivel. Kultúrrétege igen gazdag, sokrétű. Kerámiája részben egyezik a surabasi és a marhamati gorogyscék anyagával. Fennállt már az i. e. utolsó századokban, és folyamatosan használatban volt az i. u. IX. sz.-ig, vagyis Uzgen középkori településének periódusáig.

Külön pontban (5.) foglalkozik a szerző a gorogyscék korának kérdésével. Megállapítja, hogy az Ak-Tam-i temető (V—III. sz. i. e.) anyaga lehetővé teszi számunkra a surabasi gorogysce kezdetének megállapítását, melyet az i. e. V—IV. sz. határára tesz.

Megemlékezik itt még 25 lelőhelyről, ahol megtalálták a surabasi gorogyscen is előforduló kerámia-anyagot, a Jasszi, Kara-Kuldsza, a Kara-Darja és a Csankent-Szaja folyók völgyében, főleg Kelet-Fergánában, azonban úgy látszik, hogy nemcsak ilyen szűk területre volt az jellemző, hiszen pl. a már említett Ak-Tam-i temető is kívül esik ezen a területen.

A következő pontban az egész surabasi periódus kultúráját jellemzi röviden a szerző (6.). Az összes felkutatott emlékek erődtített települések. A sáncok vagy csak felhántak (Surabasi), vagy vályogtéglából készültek (Marhamat, Ejlatan). Már a bronzkorban voltak erődtített telepek a Fergánai-völgyben, de még citadella nélkül. Ezek megjelenése a surabasi periódusban már erős szociális differenciáltságról tanúskodik. A vizsgált földvárak rendszert alkotnak egymással: az oázisokat és egyben a kereskedelmi utakat is védtek. A szerző véleménye szerint itt a Kara-Darja folyó völgyében haladt át az i. e. II. sz.-tól kezdve a Selyem-útnak egyik ága. Az embertani adatok szerint — néhány sírt is feltártak a várak mellett és a várakban — a lakosság a középzásiai folyamköz rövidfejú europoid típusához tartozott.

A vörös engobe-al díszített kerámia periódusát marhamatinak nevezi a szerző. Ezzel a korszakkal is külön pontokban foglalkozik (7—8.). Az ókor legvirágzóbb időszaka ez a Fergánai-völgyben.

Több mint 50 e korszakbeli települést ismerünk az osi terület déli részén, a hegyek lábainál levő folyó-völgyekben. Karcolt díszű vörös engobe-os kerámia jellemző rájuk. Félig letelepült életmódot folytató állattenyésztő lakosság emlékeanyaga ez, amely szoros kapcsolatban állt a Fergánai-völgy letelepült földművelőivel.

A vörös engobe-os kerámia elterjedésének korszaka egybeesik Ta-van állam virágzásával a Fergánai-völgyben. Erről az államról és kultúrájáról már kínai írásos forrásokkal is rendelkezünk, melyek különösen a lótenyésztést emelik ki. Egyébként sziklarajzokon is találtak Ős közelében lóábrázolásokat, melyek valószínűleg Ta-vani lovak képei. Fejlett volt itt a kézműipar is, de pénz nem vertek. Politikai tekintetben városállamok szövetsége jellemzi a Ta-vani fejedelemséget. A termelők alapvető tömege még ekkor itt szabad földművelő, de felhasználják már a rab-szolgaerőt is, eddig még ki nem derített mértékben. Ami

a Ta-vani fejedelemség fővárosát illeti, azt A. N. Bernstam Uzgennel azonosította, vele szemben Ju. Zadnyeprovskij Ju-csenget, a fővárost Surabasat gorogysicével azonosítja.

Az első fejezet utolsó pontja az i. sz. I. évezred végén bekövetkezett hanyatlással foglalkozik. Közép-Ázsiában a III—V. sz.-ban következett be a rabszolgatartó társadalmi rend hanyatlása. Ugyanekkor itt új nomád népek jelennek meg. Fergánában és Dél-Kirgíziában így végül a VI—VIII. sz.-ra török nyelvű lakosság alakul ki.

A kötet második fejezete a nomád halomsírokról szól. Első csoportjuk a szaka-vuszun időbe tartozik az i. e. V—III. sz.-ból, vagyis a surabasat—ejlatani periódussal egykorúak. Második csoportjuk már a marhamati periódusban itt élt lovasnépek emlékeit foglalja magában.

Elsőnek részletesebben az Alaji-völgyben feltárt kurgánokat ismerteti. Ezek feltárásában 1956-ban én magam is részt vettem. Itt először a Kizil-Szu mellékfolyója, a Kok-Szu partján, a Csak nevű település mellett fekvő halomsíros temetőt vizsgáltuk meg, a 40 kurgán közül eddig 8 került feltárára; a Kara-Svak nevű falu mellett pedig a Daraut-Kurgántól délnyugatra fekvő temetőben folytak ásatások, ahol 20 halomsír közül eddig nyolcat tártak fel. A csaki temetőben kétféle temetkezést találtunk: az első gödörsír, tájolása fejjel ÉK-nek, a második szintén, de gerendákkal volt lefedve.

A Kara-svak-i temető ritusa sem egységes. Vannak kurgánok egyes temetkezésekkel, Ny-i tájolással és kurgánok kollektív temetkezéssel. A két említett temetőben csak egyetlenegy sír volt, amely azonos sírítusával kapcsolatot jelent közöttük.

A gerendával befedett sírok analógiáit elsősorban az Isszik-kul medencéjében, a Tien-sán vidékén és az Ili folyó környékén találjuk meg. A vuszun korra jellemzőek.

Mindkét temetőben igen kevés volt a leletanyag: fontos egy andronovói kultúrához tartozó bronztűkora a Kara-svak-i temetőből (V—III. sz. i. e.); érdekes még a csaki temető egyik sírjában talált hibás öntésű bronztárgy, amely tulajdonképpen szarvast ábrázol, de a szerző meghatározatlan formának veszi; ma is használatos bölcse egyik alkatrésze — vizeletelvezető csontcső — került elő a csaki temető egyik (17.) sírjában, melynek korát a szerző antropológiai adatok alapján (kenkoli típus) az i. sz. kezdetére teszi.

Hat, ásatással vizsgált kurgáncsoporton kívül A. N. Bernstam expedíciója még 39 csoport helyét állapította meg az Alaji-völgyben. Ezek feltárása a kétezer méteren felüli magasságban levő völgyben a jövő nehéz, de szép feladata lesz. A völgy legkorábbi leletei eddig az i. e. III—II. é. e.-ből valók. A száka-vuszun kort illetően — i. e. V—III. sz. — Zadnyeprovskij teljesen megalapozatlannak tartja A. N. Bernstam elméletét ezeknek a népeknek a Tien-Sán hegységből való áttelepüléséről.

Nemcsak temetőket, de településeket is vizsgáltak A. N. Bernstam expedíciói az Alaji-völgyben. Daraut-Kurgán mellett, az út közelében épületek falainak alapozása és gazdasági gödrök kerültek elő.

Az Alaji-völgyben az i. e. I. é. e. végén nem volt még földművelés. Ilyen komoly maradványokkal rendelkező telepet A. N. Bernstam csak az ún. „Lithinos pyrgos”-szal tudott magyarázni, feltételezve, hogy az Alaji-völgyön ment végig a híres Selyem-út. Ez a Lithinos pyrgos antik írók szerint a kumedeok országának határára állt. Zadnyeprovskij nem kételkedik abban, hogy ez az épületmaradvány karavánszeráj nyoma lehet, amely a híres útvonal mellett épült. A telep kumede voltát — amelyben A. N. Bernstam erősen hitt — ő régészetiileg már nem tartja megalapozottnak. A 86. l. 3. jegyzetében

a szerző utal azokra, akik legújabbban elfogadják a Lithinos pyrgos lokalizálását Daraut-Kurgán mellé. Azonban nem minden szovjet kutató fogadta el ezt a feltevést. J. N. Roerich pl. Taskurgán mellé helyezte azt. A japán K. Shiratori, miután behatóan elemzi Ptolemaios idevonatkozó adatait (On the Tsung-ling traffic route described by Ptolemaeus. Mem. of the Res. Dep. of the Toyo Bunko. 1957. Tokyo.) szintén hasonló véleményre jut, és az útvonalat a Vahan folyó völgyében képzelve el, a Lithinos pyrgos-t Taskurgánhoz lokalizálja. A régebbi szerzők közül H. Rawlinson (Monograph of the Oxus. J. of the RGSoc. XLII. 1872. 498) és I. Minajev (Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи Спб. 1879. 59) szintén Taskurgánt veszik fel a Lithinos pyrgos helyéül.¹

A továbbiakban Zadnyeprovskij *fülkesíros temetők* anyagát ismerteti. Ilyen a *Szovjetszkoje I.* temető a Tar folyó partján, ahol 13 halomsír ismeretes; *Kara-Tukaj* temető a Szoh folyó partján 20 halomsírral. Időben ezek a csaki és Kara-svak-i sírok után következnek, és megelőzik a *katakombasírokat* ezen a vidéken. Az utóbbiakat a *kajragasi* temető képviseli a Hodzsa-Bakirgan folyó partján, Leninabad közelében. Több mint 200 itt a halomsírok száma. A sírok az i. sz. első századból származnak, leletanyaguk szegényes: korongon készült szállítókorsók, kézzel gyúrt kerámia, Han-kori tükör stb. Legközelebbi analógiáik a Taskenti-oázisban vannak. Késői fülkesíros temetők: 1. a *Kara-Mojnok*-i a hasonló nevű folyó partján, ahol 12 kurgánt fedeztek fel. Szegény temető, igen sok agyagedénnyel. A halottak gerendákból ácsolt koporsó-félében fekvőket; 2. a *Kara-Dzsar*-i a Kara-Kuldzsa folyó partján néhány tucat halomsírből áll, amelyek közül igen sokban nem volt temetkezés. Mindezeket a rítusbeli eltéréseket a szerző kizárólag etnikai különbségekre vezeti vissza. A csoportok alapos kidolgozása csak részletes publikálásuk után lesz lehetséges.

A fülke és katakombasírok megjelenését A. N. Bernstam Közép-Ázsiában a hunok megjelenésével kapcsolta össze. Nem kétséges, hogy ez a sírkonstruktó teljesen új Közép-Ázsia számára, amint azt Sz. Sz. Szorokin is elismeri, aki azonban megfelelő választ azok eredetére Bernstam elképzelésének lerombolása után nem tud adni. (Среднеазиатские подбойные и катакомбные захоронения как памятники местной культуры. СА XXVI. 1956.) Anyagi kultúrájukat, főleg a kerámiát helyinek tartja. Zadnyeprovskij az utóbbit a Fergánai-völgyre nézve úgy értékeli, mint a helyi lakosság és a jövevény nomádok közti kereskedelmi kapcsolat eredményét. Az embertani adatok szerint a tárgyalt sírtípusokban helyi és jövevény mongoloid típusok egyaránt megtalálhatók, de az utóbbiak kisebbségben vannak. Kérdéses azonban, hogy melyik néppel van az utóbbi kapcsolatban? Nincs alapunk őket hunnak nyilvánítani. Valószínűleg helyes úton járt O. V. Obelcsenko és Sz. Sz. Szorokin (régebben), akik a jüe-csi törzsszövetség körében látták eredetüket. Ennek harcairól, megjelenéséről ezen a területen bőven vannak forrásadatok az i. sz. II. sz.-ból. A kérdés végleges eldöntéséhez még újabb kutatások szükségesek.

Zadnyeprovskij könyve utolsó részében az osi terület déli részének régészeti kataszterét adja. A lelőhelyeket földrajzi egységekként — völgyek, oázisok szerint — csoportosítja. A tájékozódást igen hasznos időrendi, illetve típustáblázat is megkönnyíti. A 163 lelőhely után következik a vonatkozó irodalom áttekintése.

Erdélyi István

¹ Itt is hálásan köszönöm A. N. Zelinszkij útmutatásait és utalásait ebben a kérdésben, aki egyébként szintén Taskurgánt tartja a Lithinos pyrgos helyének.

IRODALOM

<i>Szilágyi János</i> : Acta Archaeologica ASH. XII. kötet	300
<i>Cennerné Wilhelmb Gizella</i> : Acta Historiae Artium 6. kötet	301
<i>Kalicz Nándor</i> : J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
<i>G. Sándor Mária</i> : Genthon I., Magyarország művészeti emlékei I.	303
<i>Mozsolics Amália</i> : H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen	304
<i>Kalicz Nándor</i> : S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
<i>Erdélyi István</i> : Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области (Az osi terület déli rayonjainak régészeti emlékei)	307

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Я. Д. Силади</i> : Новый килик художника Бригоса	165
<i>Л. Кастиглионе</i> : К вопросу о клине Сараписа	170
<i>А. Мочи</i> : Mons Claudius	178
<i>Е. Фиц</i> : Corsus honorum Claudii Claudiani Ti.	180
<i>Г. Эрдейи</i> : Данные к паннонским надгробным эдикулам	184
<i>И. Бона</i> : Погребение германского всадника в с. Уйхартян	192

СООБЩЕНИЯ

<i>Д. Месарош</i> : Предскифские ножны копья из с. Какашд	210
<i>Т. Буоц П.</i> : Могилы ранней римской эпохи на ул. Руми в г. Сомбатхелье	219
<i>Э. Биро</i> : Могилы ранней римской эпохи в Дьёр—Надорвароше	240
<i>З. Кадар</i> : Надгробный камень Ц. Семпрониуса Марцеллинуса в Саварии	249
<i>Т. Сентлелеки</i> : Голова Минервы из Ёрвенеш	253
<i>Э. Шпринц</i> : Бронзовая статуэтка Меркурия из Сень	258
<i>М. Каножай</i> : Саркофаг Петронии Северины из Бригечцо	261
<i>Э. Ваго Б.</i> : Могилы поздней римской эпохи в Интерцизе и в Бёльчке	264
<i>К. Шей Биро</i> : Новая бронзовая медаль фракийского производства из Бригечцо	273

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Л. Папп</i> : Янош Домбай	275
<i>Д. Газдапуштаи</i> : Памятники раннего железного века в кавказских коллекциях	276
<i>Я. Маккаи</i> : Обстоятельства раскрытия аварских княжеских находок в Тэпе	278
<i>И. Эрдейи</i> : Новая руническая надпись из Венгрии	279
<i>Э. Томас Б.</i> : Зарубежные археологические новости	280
<i>Э. Немет</i> : Археологические новости	281
Archäologische Forschungen im Jahre 1960.	282

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

<i>Я. Силади</i> : Acta Archaeologica ASH Tom. XII	300
<i>Г. Вилхельмб Ценнер</i> : Acta Historiae Artium Tom. 6.	301
<i>Н. Калиц</i> : J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
<i>М. Шандор Г.</i> : Genthon I., Magyarország művészeti emlékei I.	303
<i>А. Можолитч</i> : H. Müller—Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen	304
<i>Н. Калиц</i> : S. Foltiny, Velemszentvid, Ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
<i>И. Эрдейи</i> : Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области	307

ÉTUDES

<i>J. Gy. Szilágyi</i> : Une nouvelle coupe du peintre de Brygos	165
<i>L. Castiglione</i> : Contribution à la question de la Kliné de Sarapis	170
<i>A. Mócsy</i> : Le Mons Claudius	178
<i>J. Fitz</i> : Contribution au corsus honorum de Ti. Claudius Claudianus	180
<i>G. Erdélyi</i> : Données sur les édifices funéraires de Pannonia	184
<i>I. Bóna</i> : La tombe de cavalier germanique de Újhartyán	192

NOTES ET INFORMATIONS

<i>Gy. Mészáros</i> : Un fourreau de lance préscythe de Kakasd	210
<i>T. P.-Buócz</i> : Sépultures romaines de haute époque de la rue Rumi de Szombathely	219
<i>E. Biró</i> : Sépultures de la haute époque impériale à Győr—Nádorváros	240
<i>Z. Kádár</i> : La stèle de C. Sempronius Marcellinus à Savaria	249
<i>T. Szentlélek</i> : La tête de Minerve, de Örvényes	253
<i>E. Sprincz</i> : La statuette de Mercure, de Szőny	258
<i>M. Kanoszy</i> : Le sarcophage de Petronia Severina à Brigetio	261
<i>E. B.-Vágó</i> : Sépultures romaines de basse époque à Intercisa et à Bölcske	264
<i>K. Biró-Sey</i> : Une nouvelle médaille de bronze frappée en Thrace, de Brigetio,	273

CHRONIQUE

<i>L. Papp</i> : János Dombay	275
<i>Gy. Gazdapusztai</i> : Trouvailles du premier âge du Fer dans les collections caucasiennes	276
<i>J. Makkay</i> : Les circonstances de la découverte de la trouvaille princière avare de Tépe	128
<i>I. Erdélyi</i> : Une nouvelle inscription runique de Hongrie	279
<i>E. B. Thomas</i> : Nouvelles archéologiques internationales	280
<i>E. Németh</i> : Nouvelles archéologiques	281
Archäologische Forschungen im Jahre 1960	282

LIVRES

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Tome XII	300
<i>G. Cenner-Wilhelmb</i> : Acta Historiae Artium, Tome 6	301
<i>N. Kalicz</i> : J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony	302
<i>M. G. Sándor</i> : Genthon I., Les monuments d'art de la Hongrie. Tome I.	303
<i>A. Mozsolics</i> : H. Müller—Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen	304
<i>N. Kalicz</i> : S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa	305
<i>I. Erdélyi</i> : Ю. Заднепровский, Археологические памятники южных районов ошской области (Les monuments archéologiques des rayons sud du territoire d'Os)	307